

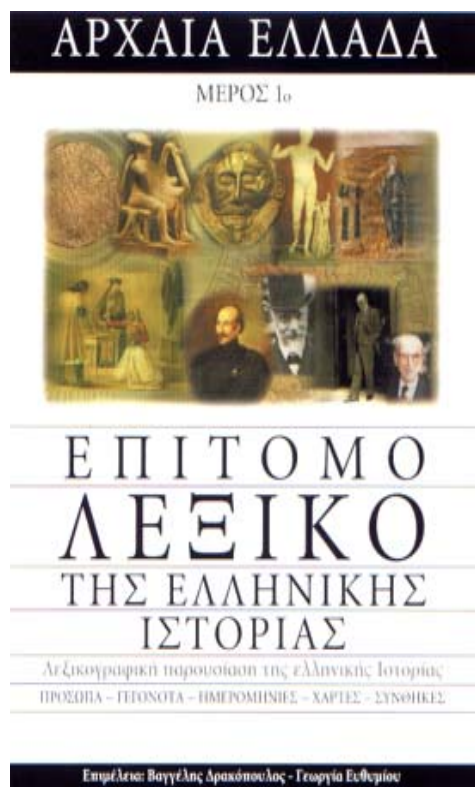
[ΤΟ ΒΗΜΑ, 2004]

ΕΠΙΤΟΜΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Λεξικογραφική παρουσίαση της Ελληνικής Ιστορίας

ΠΡΟΣΩΠΑ - ΓΕΓΟΝΟΤΑ - ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ - ΧΑΡΤΕΣ - ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Επιμέλεια: Βαγγέλης Δρακόπουλος - Γεωργία Ευθυμίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	2
ΒΥΖΑΝΤΙΟ	57
Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΕΩΣ ΤΟ 1832	138
ΤΟ ΝΕΟΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ	222

[ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: *Absens*]

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΒΔΗΡΑ (ΤΑ): Αρχαία πόλη της Θράκης κοντά στον ποταμό Νέστο. Οι κάτοικοί της στην αρχαιότητα διακρίνονταν για την ακρισία και τη ματαιοδοξία τους (αβδηριτισμός) για αυτό και σατιρίζονταν από τους υπόλοιπους Έλληνες (από φθόνο;). Από τα Άβδηρα κατάγονταν σημαντικοί φιλόσοφοι της αρχαιότητας όπως ο Πρωταγόρας, ο Δημόκριτος, ο Λεύκιππος κ.ά.

ΑΓΑΘΟΚΛΗΣ: Τύραννος των Συρακουσών (361-289 π.Χ.). Απέκρουσε τους Καρχηδόνιους, αλλά κατόπιν εξορίστηκε. Όταν επέστρεψε, εξόντωσε τους πολιτικούς του αντιπάλους και αναγορεύτηκε βασιλιάς. Δεν κατόρθωσε να καταλάβει την Καρχηδόνα. Στη συνέχεια αφαίρεσε την Κέρκυρα από τον Κάσσανδρο και την πρόσφερε στην κόρη του Λάνασσα, σύζυγο του Πύρρου της Ηπείρου. Οργάνωσε με επιτυχία τα οικονομικά του κράτους του.

ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΙΑ: Στους λεγόμενους Σκοτεινούς Αιώνες της αρχαίας ελληνικής ιστορίας (11ος-8ος αι. π.Χ.) εμφανίστηκε ο γεωμετρικός ρυθμός, η πρώτη γνήσια μορφή ελληνικής τέχνης. Τα γεωμετρικά σχέδια, που συναντώνται στη διακόσμηση των αγγείων, έδωσαν το όνομά τους σε ολόκληρη την εποχή (Γεωμετρική). Τα μοτίβα που κυριαρχούν είναι μαϊνάνδροι, τρίγωνα, τετράγωνα, κύκλοι, ρόμβοι σε ποικίλους συνδυασμούς. Στην Αρχαϊκή Περίοδο (7ος-6ος αι. π.Χ.) κυριαρχούν δύο ρυθμοί στην αγγειογραφία: ο μελανόμορφος -οι παραστάσεις ζωγραφίζονται με μαύρο χρώμα πάνω στον πηλό- και ο ερυθρόμορφος στον οποίο οι μορφές απεικονίζονται αφημένες στο χρώμα του πηλού και εμπλουτισμένες με μαύρες γραμμές για να αποδοθούν οι λεπτομέρειες. Στο μελανόμορφο ρυθμό οι λεπτομέρειες αποδίδονται με χάραγμα ή με λευκό και βυσσινί χρώμα. Την εποχή αυτή η αττική κεραμική έφτασε σε θαυμαστή τελειότητα. Τα θέματά της προέρχονταν κυρίως από τη μυθολογία.

Οι αγγειογράφοι απεικόνισαν πολλές από τις παραστάσεις των ζωγράφων του 5ου αιώνα π.Χ. στα ερυθρόμορφα αγγεία, από όπου και αντλεί κανείς κάποιες πληροφορίες για τη ζωγραφική δημιουργία της Κλασικής Εποχής, κατά την οποία ο ερυθρόμορφος ρυθμός ήταν σε διαρκή εξέλιξη. Οι καλλιτέχνες προσπαθούσαν να αποδώσουν τις σκιάσεις και τις πτυχώσεις στους χιτώνες των μορφών που ζωγράφιζαν. Πολλοί αγγειοπλάστες και αγγειογράφοι αναδείχθηκαν σε πραγματικούς καλλιτέχνες, όπως ο Σωσίας, ο Ιέρων, ο Μάκρων, ο Δούρης κ.ά. Την ίδια περίοδο τα λεγόμενα λευκά αττικά αγγεία ακολουθούσαν μια άλλη τεχνοτροπία: άσπρο φόντο και παραστάσεις με μαύρο κυρίως χρώμα. Τα χρησιμοποιούσαν ως ελαιοδοχεία ή μυροδοχεία (λευκές λήκυθοι), και άλειφαν τους νεκρούς με το περιεχόμενό τους. Τον 4ο αι. π.Χ. η κεραμική έδωσε τα τελευταία δείγματα της τέχνης των αρχαίων αγγειογράφων, επειδή η απορρόφηση αγγείων από τις ξένες αγορές είχε σταματήσει. Αξιόλογα όμως έργα προέρχονται από τις αποικίες της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας. Σε αυτά απεικονίζονται κυρίως σκηνές από τα δράματα των μεγάλων τραγικών της Αθήνας αποτελώντας μέχρι σήμερα τη μόνη μαρτυρία για κάποια χαμένα έργα τους.

ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ Β΄: Βασιλιάς της Σπάρτης (444-369 π.Χ.) και άριστος στρατηγός. Παρακινήμένος από τις πανελλήνιες ιδέες εκστράτευσε εναντίον των Περσών το 396 π.Χ. επιτυγχάνοντας σημαντικές νίκες. Πρωταγωνίστησε στη μάχη της Κορώνειας (394 π.Χ.) εναντίον των συνασπισμένων Αθηναίων, Θηβαίων, Αργείων και Κορινθίων τους οποίους και νίκησε. Παρά τις επιτυχίες του στη διάρκεια του Βοιωτικού ή Κορινθιακού Πολέμου αντιλήφθηκε ότι η Σπάρτη δύσκολα θα μπορούσε να επιβληθεί στις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις. Απέτρεψε την κατάληψή της από τα θηβαϊκά στρατεύματα του Επαμεινώνδα (370 π.Χ.).

ΑΓΗΣ: Το όνομα αυτό φέρουν τέσσερις βασιλιάδες της Σπάρτης. Ο πρώτος αποτελεί μάλλον μυθικό πρόσωπο, ο δεύτερος βασίλεψε στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου (427-402 π.Χ.), ο τρίτος σκοτώθηκε στη μάχη που δόθηκε έξω από τη Μεγαλόπολη εναντίον των στρατευμάτων του Αντίπατρου (331 π.Χ.) και ο τέταρτος, ο πιο σημαντικός, βασίλεψε ανάμεσα στο 245 και το 241 π.Χ. και προσπάθησε με εκτεταμένο αναδασμό γης και τολμηρές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις να ξαναδώσει τη χαμένη αίγλη στην πατρίδα του. Ωστόσο, δεν τα κατάφερε εξαιτίας της λυσσαλέας αντίδρασης των Εφόρων, οι οποίοι και τον καταδίκασαν σε θάνατο.

ΑΓΚΥΛΗΣ ΔΗΜΟΣ: Αρχαίος δήμος της Αττικής της Αιγηίδος φυλής. Βρισκόταν στους πρόποδες του Υμηττού και ήταν χωρισμένος στον «υπένερθεν» (κάτω) και στον «καθύπερθεν» (πάνω). Ο δήμος είναι γνωστός από επιγραφές. Μερικοί ερευνητές ταυτίζουν το Δήμο Αγκύλης με το Δήμο Αγγελής της Πανδιονίδος φυλής, που βρισκόταν ανάμεσα στο σημερινό Μαρκόπουλο και το Πόρτο Ράφτη.

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ (Α΄): Το 478/7 π.Χ. συγκροτήθηκε η πρώτη Αθηναϊκή συμμαχία, η οποία ονομάστηκε και Δηλιακή, επειδή είχε έδρα τη Δήλο. Στη συμμαχία συμμετείχαν οι πόλεις της Χαλκιδικής, η Εύβοια, οι περισσότερες Κυκλάδες, η Σάμος, η Χίος, η Λέσβος καθώς και πολλές πόλεις των παραλίων της Μ. Ασίας και της Προποντίδας. Όλες οι πόλεις θεωρούνταν ίσες μεταξύ τους στη συμμαχία, αλλά τις επιχειρήσεις θα τις κατεύθυνε μόνο η Αθήνα. Άλλες θα πρόσφεραν πλοία και άλλες χρήματα που θα φυλάσσονταν στο ταμείο στο Ναό του Απόλλωνα στη Δήλο. Οι εισφορές ήταν ετήσιες. Σύντομα όμως η Αθηναϊκή Συμμαχία εξελίχθηκε σε Αθηναϊκή Ηγεμονία και η εισφορά κατάντησε φόρος. Το 454 π.Χ. μεταφέρθηκε το συμμαχικό ταμείο στην Αθήνα.

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ (Β΄): Συγκροτήθηκε το 379/8 π.Χ. μετά το τέλος της σπαρτιατικής ηγεμονίας. Συμμετείχαν η Εύβοια, το Βυζάντιο, η Λέσβος, η Τένεδος, η Χίος, η Ρόδος κ.λπ. και σύμφωνα με αυτή ορίστηκαν η ισονομία και η αυτονομία των συμμάχων. Η ισχυροποίηση της μακεδονικής δυναστείας σήμανε και το τέλος της συμμαχίας.

ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ ΝΑΟΣ: Βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο το βράχου της Ακρόπολης, πάνω σε έναν πρόβολο. Το έργο ανατέθηκε στον αρχιτέκτονα Καλλικράτη το 449 π.Χ., αλλά οι εργασίες δεν προχώρησαν, αφού στο μεταξύ είχε ξεκινήσει η ανέγερση του Παρθενώνα. Οι εργασίες ξανάρχισαν αρκετά χρόνια αργότερα και ολοκληρώθηκαν μάλλον το 424 π.Χ. Ο ναός έχει περιορισμένες διαστάσεις (5,64x8,26 μέτρα) είναι ιωνικού ρυθμού, αμφιπρόστυλος, με τέσσερις κίονες στην ανατολική πρόσοψη και άλλους τόσους πίσω.

Το λατρευτικό άγαλμα, το οποίο δεν σώζεται, ήταν ξύλινο και παρίστανε τη θεά να κρατά στο ένα χέρι της ρόδι και στο άλλο κράνος. Στη ζωφόρο του ναού απεικονίζεται συνέλευση θεών και μάχες ανάμεσα σε Έλληνες και βαρβάρους (:).

ΑΘΗΝΑΣ ΠΡΟΜΑΧΟΥ ΑΓΓΑΛΜΑ: Το χάλκινο άγαλμα της Αθηνάς ήταν έργο του Φειδία και το συναντούσε κανείς αμέσως μετά τα Προπύλαια. Χρονολογείται το 460 π.Χ. περίπου. Ήταν πολύ ψηλό και σήμερα σώζονται λείψανα του βάθρου του. Κοντά στο άγαλμα της Προμάχου βρισκόταν και ένα άλλο έργο του Φειδία, η Λημνία Αθηνά.

ΑΘΗΝΑΣ ΧΡΥΣΕΛΕΦΑΝΤΙΝΟ ΑΓΓΑΛΜΑ: Τρία αγάλματα της Αθηνάς έστησε ο Φειδίας στην Ακρόπολη: την Πρόμαχο, τη Λημνία και το χρυσελεφάντινο. Τα δύο πρώτα ήταν ορειχάλκινα, ενώ το τρίτο, που κοσμούσε το εσωτερικό του Παρθενώνα, είχε ξύλινο σκελετό, τα γυμνά μέρη του σώματος ήταν φτιαγμένα από ελεφαντόδοντο και τα ντυμένα είχαν καλυφθεί από φύλλο χρυσού (το βάρος του χρυσού υπολογίζεται περίπου σε έναν τόνο). Στη θέση των ματιών ήταν τοποθετημένοι πολύτιμοι λίθοι. Το συνολικό ύψος του αγάλματος έφτανε τα 12 μέτρα.

ΑΙΓΟΣ ΠΟΤΑΜΟΙ: Μικρός ποταμός της ανατολικής Θράκης, κοντά στον Ελλήσποντο, στις εκβολές του οποίου οι Σπαρτιάτες με αρχηγό τον Λύσανδρο διέλυσαν τον αθηναϊκό στόλο (405 π.Χ.). Η ήττα στους Αιγός Ποταμούς αποτέλεσε και την τελευταία πράξη στο εμφύλιο δράμα του Πελοποννησιακού Πολέμου.

ΑΙΣΧΙΝΗΣ: Αθηναίος ρήτορας, αντίπαλος του Δημοσθένη. Γεννήθηκε το 390/89 π.Χ. και πέθανε το 314 π.Χ. Υπήρξε υπέρμαχος της πολιτικής του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου. Για τη στάση του αυτή κατηγορήθηκε από τον Δημοσθένη, ακολούθησε δικαστικός αγώνας μαζί του που είχε ως αποτέλεσμα την αυτοεξορία του στη Ρόδο, όπου ίδρυσε ρητορική σχολή. Έργα: «Κατά Τιμάρχου», «Περί Παραπρεσβείας», «Κατά Κτησιφώντος» κ.ά.

ΑΙΣΧΥΛΟΣ: Γεννήθηκε στην Ελευσίνα γύρω στο 525/524 π.Χ. και η παρουσία του ήταν απόλυτα συνδεδεμένη με την Αθήνα. Πολέμησε στο Μαραθώνα και τη Σαλαμίνα. Έκανε δύο τουλάχιστον ταξίδια στη Σικελία όπου και τελικά πέθανε το 456 π.Χ. Εμφανίζεται για πρώτη φορά ως δραματικός ποιητής ανάμεσα στο 499 και το 496 π.Χ., ενώ το 484 π.Χ. πέτυχε την πρώτη του νίκη. Συνολικά νίκησε 13 φορές και από τα έργα του σώθηκαν τελικά επτά τραγωδίες: «Πέρσαι», «Επτά επί Θήβας», «ΙΚέτιδες», «Αγαμέμνων», «Χοηφόροι», «Ευμενίδες» και «Προμηθέας Δεσμώτης». Οι «Πέρσαι» είναι η μόνη σωζόμενη αρχαία τραγωδία με ιστορικό θέμα αλλά και η τραγωδία που διάλεξε ο Περικλής για να την

υποστηρίξει ως χορηγός, επειδή μέσα από το έργο αναδεικνυόταν η συμβολή του αθηναϊκού δήμου στη νίκη της Σαλαμίνας. Κυρίαρχη αντίληψη στα έργα του Αισχύλου είναι ότι ο άνθρωπος φέρει την ευθύνη για τις πράξεις του. Ο ποιητής έπλαθε, τέλος, τους ήρωές του πάνω από τα ανθρώπινα μέτρα.

ΑΙΤΩΛΙΚΗ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ: Πολιτική οργάνωση που πιθανώς σχηματίστηκε το 314 π.Χ. από τους Αιτωλούς και στην οποία προσχώρησαν πολλές ελληνικές πόλεις από την κεντρική Ελλάδα, τη Θεσσαλία ακόμη και από την Πελοπόννησο. Ιδρύθηκε, όπως και η Αχαϊκή, για να αντιμετωπίσει τα κατακτητικά σχέδια των Μακεδόνων. Οι πόλεις-μέλη διατηρούσαν την αυτονομία τους, ενώ είχαν κοινό στρατό, κοινό νόμισμα, κοινά μέτρα και σταθμά, και κοινή εξωτερική πολιτική. Το πολιτικό κέντρο της Συμπολιτείας ήταν το Θέρμο της Αιτωλίας. Διαλύθηκε το 146 π.Χ.

ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ: Ο βράχος της Ακρόπολης κατοικήθηκε ήδη από τους νεολιθικούς χρόνους. Την Εποχή του Χαλκού χτίστηκε το Πελασγικό Τείχος και ανάκτορα, ίχνη των οποίων σώζονται μέχρι σήμερα. Ναοί άρχισαν να οικοδομούνται από τον Πεισίστρατο (6ος αι. π.Χ.). Καταστράφηκαν όλοι από τους Πέρσες το 480 π.Χ., όταν κατέλαβαν την Αθήνα. Ανάμεσά τους διακρινόταν ο Εκατόμπεδος Ναός της Αθηνάς Παρθένου. Το 465 π.Χ. κατασκευάστηκε το Κιμώνειο Τείχος. Πάνω στην Ακρόπολη της Κλασικής Εποχής διακρίνονται τα Προπύλαια (437-432 π.Χ.), ο Παρθενώνας (447-438 π.Χ.), το άγαλμα της Προμάχου Αθηνάς, ο Ναός της Αθηνάς Νίκης (427-424 π.Χ.), το Ερεχθείο (421-405 π.Χ.), η Χαλκοθήκη, το Ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, το οίκημα των Αρρηφόρων και το ιερό του Πανδίωνος. Στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης διακρίνονται το Ωδείο του Περικλή, το ιερό του Διονύσου και το θέατρο. Κατά τη Ρωμαϊκή Εποχή προστέθηκε ένας κυκλοτερής ναός, αφιερωμένος στη θεά Ρώμη και το θεό Αύγουστο. Κατά τη Βυζαντινή Περίοδο ο Παρθενώνας μετατράπηκε σε χριστιανικό ναό, στη Φραγκοκρατία σε καθολικό και κατά την Τουρκοκρατία σε τζαμί. Μέρος του Παρθενώνα καταστράφηκε όταν ανατινάχτηκε η πυριτιδαποθήκη από τον Φραγκίσκο Μοροζίνη το 1687. Το 1808 ο λόρδος Έλγιν αφαίρεσε από τον Παρθενώνα αγάλματα και γλυπτά.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ: Με το όνομα αυτό ο Μέγας Αλέξανδρος ίδρυσε πολλές πόλεις, με σπουδαιότερη την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Συγκεκριμένα και σε χρονολογική σειρά ιδρύθηκαν:

331 π.Χ. Η Αλεξάνδρεια η εν Αιγύπτω. Ο Ρόδιος αρχιτέκτονας Δεινοκράτης σχεδίασε τη νέα πόλη σε σχήμα μακεδονικής γλαμύδας. Τα πιο πολλά δημόσια οικοδομήματα βρίσκονταν στην ανατολική συνοικία της πόλης, το Βρύχιον. Δύο μεγάλες λεωφόροι πλάτους τριάντα μέτρων η καθεμιά έτεμναν την πόλη.

Μπροστά από το λιμάνι βρίσκεται η νησίδα Φάρος. Πάνω σε αυτή την εποχή του Πτολεμαίου του Φιλάδελφου χτίστηκε ένα ψηλό κτίσμα από τον Σώστρατο τον Κνίδιο για τη διευκόλυνση της ναυσιπλοΐας, ο γνωστός Φάρος, ένα από τα Επτά Θαύματα της αρχαιότητας. Οι Πτολεμαίοι επίσης ίδρυσαν και την περίφημη Βιβλιοθήκη της.

330 π.Χ. Η Αλεξάνδρεια η εν Αρείοις (πιθανόν κοντά στη σημερινή πόλη του Αφγανιστάν Χεράτ).

329 π.Χ. Η Αλεξάνδρεια η εν Αραχωσία (σημερινό Κανταχάρ του Αφγανιστάν).

Η Αλεξάνδρεια η Εσχάτη ή η παρά τον Ιαξάρτην (πρώην Λενιναμπάτ του Τατζικιστάν).

326 π.Χ. Η Αλεξάνδρεια η επί του Καυκάσου (σημερινό Χαρί Καρ του Αφγανιστάν).

325 π.Χ. Έξι νέες Αλεξάνδρειες: η Ωπιανή (σημερινό Μπεγράμ 40 χλμ. νότια της Καμπούλ), η παρά τον Ινδό (στη συμβολή του ποταμού Αρκεσίνη με τον Ινδό), η εν Σόγδοις (δυτικά του Ινδού), η εν Σωριανούς (σημερινά Πάταλα της Ινδίας), η εν Ωρείταις (στο Δέλτα του Ινδού) και η εν Καρμανία (κοντά στα στενά του Ορμούζ στον Περσικό Κόλπο).

324 π.Χ. Η Αλεξάνδρεια η εν Σουσιανή (ανάμεσα στις εκβολές του Τίγρη και του Ευφράτη).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Με το όνομα αυτό φέρονται πολλοί ηγεμόνες της αρχαιότητας, κυρίως της Μακεδονίας. **Αλέξανδρος Α΄ ο Φιλέλλην (498-453 π.Χ.):** Βασιλιάς της Μακεδονίας, γιος του Αμύντα, ο οποίος ως υποτελής στον Ξέρξη τον ακολούθησε χωρίς τη θέλησή του στην εκστρατεία εναντίον των Ελλήνων. Κατάφερε όμως να κάνει γνωστά τα σχέδια των Περσών στους Αθηναίους και στους Σπαρτιάτες και γι' αυτό ονομάστηκε Φιλέλλην.

Αλέξανδρος Β΄: Βασιλιάς της Μακεδονίας (369-368 π.Χ.). Πολέμησε κατά του συνονόματου του, τυράννου των Φερών. Δολοφονήθηκε με υπόδειξη της μητέρας του

Ευρυδίκης.

Αλέξανδρος Γ΄: Βλ. Αλέξανδρος ο Μέγας.

Αλέξανδρος Δ΄ ο Αλεξάνδρου: Γιος του Μ. Αλεξάνδρου και της Ρωξάνης, ο οποίος ανακηρύχτηκε συμβασιλέας αμέσως μόλις γεννήθηκε. Δολοφονήθηκε μαζί με τη μητέρα του στην Αμφίπολη έπειτα από διαταγή του Κάσσανδρου.

Αλέξανδρος Ε΄: Βασιλιάς της Μακεδονίας (296-294 π.Χ.) γιος του Κάσσανδρου.

Δολοφονήθηκε από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ: Βασιλιάς της Μακεδονίας. Γιος του Φιλίππου Β΄ και της Ολυμπιάδας, γεννήθηκε το 356 π.Χ. στην Πέλλα. Κύριος παιδαγωγός του ήταν ο Αριστοτέλης. Το 338 π.Χ. συμμετείχε στη μάχη της Χαιρώνειας, όπου και επέδειξε τις στρατιωτικές του ικανότητες. Έγινε βασιλιάς της Μακεδονίας το 336 π.Χ. μετά τη δολοφονία του πατέρα του. Στο συνέδριο της Κορίνθου ανακηρύχθηκε αρχηγός της εκστρατείας των Ελλήνων εναντίον των Περσών.

Το 334 π.Χ. πέρασε στη Μ. Ασία και το Μάιο του ίδιου έτους αντιμετώπισε τους Πέρσες σατράπες της Δύσης σε μάχη στο Γρανικό ποταμό. ΣΤΟ Γόρδιο (κοντά στο Σαγγάριο ποταμό) έλυσε τον ομώνυμο δεσμό επιβεβαιώνοντας την παράδοση που έλεγε ότι εκείνος που θα τον έλυνε θα γινόταν κύριος της Ασίας. Το Νοέμβριο του 333 π.Χ. στην Ισσό της Συρίας νίκησε τον υπό τον Δαρείο περσικό στρατό και λίγο αργότερα, έπειτα από πολύμηνη πολιορκία, κατέλαβε την Τύρο και κυριάρχησε στη Φοινίκη και την Παλαιστίνη. Πέρασε στην Αίγυπτο, όπου και ίδρυσε την Αλεξάνδρεια (332 π.Χ.). Το 331 π.Χ. διέλυσε τον περσικό στρατό στη μάχη των Αρβήλων ή Γαυγαμήλων διαλύοντας ταυτόχρονα και την Περσική Αυτοκρατορία. Αυτοανακηρύχτηκε διάδοχος των Αχαιμενιδών και βασιλιάς της Περσίας. Συνέχισε την εκστρατεία του προς ανατολάς και το 327 π.Χ. έφτασε στην Ινδική θάλασσα. Το 326 π.Χ. νίκησε τον ηγεμόνα της περιοχής σε μάχη κοντά στον Υδάσπη ποταμό και στη συνέχεια εξαιτίας της κόπωσης του μακεδονικού στρατού αποφάσισε να επιστρέψει στη Βαβυλώνα. Εκεί και ενώ σχεδίαζε νέες εκστρατείες πέθανε από άγνωστη αιτία το 323 π.Χ., σε ηλικία μόλις 33 χρόνων.

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ: Τον πυρήνα του μακεδονικού στρατού αποτελούσαν Μακεδόνες αγρότες και ευγενείς, οι οποίοι είχαν για πολλά χρόνια υπηρετήσει ως επαγγελματίες στρατιώτες στις τάξεις του. Είχαν εκπαιδευτεί ιδιαίτερα σκληρά και διακρίνονταν για την πειθαρχία τους. Η άριστη εκπαίδευση όλων των μονάδων επέτρεπε τη στενή συνεργασία ανάμεσα στο πεζικό και το ιππικό, κύριο σώμα της μακεδονικής στρατιωτικής μηχανής.

Οι μονάδες: Το βασικό όπλο κρούσης ήταν το ιππικό, με σπουδαιότερο τμήμα του το ιππικό των εταίρων (1.800 άντρες), που αποτελούνταν από γόνους οικογενειών με επιρροή στη Μακεδονία. Οπλισμός: περικεφαλαία, θώρακας, περικνημίδες, κοντό σπαθί, κοντό δόρυ, μικρή στρογγυλή ασπίδα, πορφυρό χιτώνιο και χρυσοκίτρινη χλαμύδα. Ίππευαν χωρίς σέλα. Χωρίζονταν σε οκτώ ίλες, καθεμία από τις οποίες έπαιρνε το όνομά της από τον τόπο καταγωγής των στρατιωτών της (π.χ., Ίλη Αμφιπόλεως, Ίλη Βοττιαίας, Ίλη Απολλωνίας κ.λπ.). Κάθε ίλη αριθμούσε 200 άντρες, εκτός από τη Βασιλική, η οποία βρισκόταν υπό τη διοίκηση του Κλείτου του Μέλανος και διέθετε 400 άντρες. Γενικός διοικητής του ιππικού των εταίρων (ιπάρχης) ήταν ο Φιλώτας ο Παρμενίωνος. Το ιππικό των εταίρων διακρινόταν για τη σχεδόν καταγιστική ορμητικότητά του, ιδιαίτερα η επικεφαλής Βασιλική Ίλη (άγημα). Μια άλλη μονάδα ιππικού ήταν οι πρόδρομοι ή σαρισσοφόροι ιππείς (600, ιπάρχης ο Ηγέλοχος). Οι ιππείς αυτοί ήταν θρακικής αλλά και μακεδονικής καταγωγής και έφεραν ως μοναδικό όπλο τη σάρισα. Φορούσαν βοιωτικές ορειχάλκινες περικεφαλαίες και ροζ χλαμύδα και χιτώνιο και ηγούνταν της παράταξης των ιππέων.

Στους παραπάνω συγκαταλέγονταν και 1.800 Θεσσαλοί ιππείς (ιπάρχης Κόλας ο Αρπάλου). Ήταν και αυτοί οργανωμένοι, όπως το ιππικό των εταίρων, σε οκτώ ίλες, με πιο σημαντική την ίλη των Φαρσάλων (αντίστοιχη της Βασιλικής), η οποία και αποτελούσε την προσωπική σωματοφυλακή του Παρμενίωνα. Έφεραν βοιωτικού τύπου περικεφαλαία, λευκό θώρακα, μακρύ δόρυ (το ξυστόν), ερυθρό χιτώνιο και σκούρα πορφυρή χλαμύδα. Στους ιππείς περιλαμβάνονται και τρεις ίλες Συμμάχων (600 άτομα, ιπάρχης ο Φίλιππος ο Μενελάου). Το συμμαχικό ιππικό ήταν βαρέως τύπου.

Η Φάλαγξ των πεζεταίρων. Η ξακουστή μακεδονική φάλαγγα (9.000 άντρες) ήταν ιδιαίτερα

ευκίνητη και ευέλικτη. Ο φαλαγγίτης φορούσε περικεφαλαία φρυγικού μάλλον τύπου, με δύο φτερά στο πάνω μέρος και περικνημίδες, ενώ κρατούσε ασπίδα ελληνικού τύπου(;) και όχι πέλτη, όπως πίστευαν παλαιότερα. Οι ορειχάλκινες ασπίδες είχαν στο κέντρο ένα ζωγραφιστό στρογγυλό διακοσμητικό στοιχείο. Οι θώρακες έφεραν μεταλλικά ελάσματα που στηρίζονταν πάνω σε λινή ή δερμάτινη βάση, ενώ τα κοντά σπαθιά ήταν τοποθετημένα μέσα σε θήκη. Κύριο όπλο τους ήταν η σάρισα (μακρύ δόρυ με μήκος που κυμαινόταν ανάμεσα στα πέντε και τα έξι μέτρα. Ήταν πολύ βαρύ και το κρατούσαν με τα δύο χέρια κάτω από τη μασχάλη. Η σάρισα είχε σιδερένια μικρή αιχμή, ιδιαίτερα κατάλληλη για να διαπερνά θώρακες. Είναι βέβαιο ότι λόγω του μεγάλου της μήκους έφερε λαβή. Οι πεζέταιροι χωρίζονταν σε έξι τάξεις, των τριών λόχων η καθεμία. Ο ταξίαρχος έδινε και το όνομά του στην τάξη του (π.χ., η τάξη του Περδίκκα ή του Κρατερού κ.λπ.).

Τα δόρατα των πρώτων σειρών της φάλαγγας τα κρατούσαν χαμηλωμένα ώστε να εξέχουν αρκετά (4-5 μ.) μπροστά από τη γραμμή. Έτσι, οι πεζοί του εχθρού πριν προλάβουν να πλησιάσουν τους φαλαγγίτες προσβάλλονταν από αυτούς. Η φάλαγγα πολεμούσε σε ανοιχτή τάξη με απόσταση ένα περίπου μέτρο ανάμεσα στους άντρες. Αν υπήρχε ανάγκη, οι στρατιώτες μπορούσαν να κάνουν φράγμα ενώνοντας τις ασπίδες. Το σχήμα της φάλαγγας ήταν ορθογώνιο με βάθος δεκαέξι ή και λιγότερους άντρες. Μπορούσε να μετασχηματίζεται (τετράγωνη, μακρόστενη ακόμη και κυκλική) ανάλογα με τις ανάγκες της μάχης. Άλλη μονάδα του πεζικού ήταν οι υπασπιστές ή βασιλικοί υπασπιστές (3.000 άντρες χωρισμένοι σε τρεις χιλιαρχίες με αρχηγό τον Νικάνορα του Παρμενίωνος), οι οποίοι προέρχονταν από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Οι άντρες της πρώτης χιλιαρχίας (του αγήματος) φρουρούσαν τη σκηνή του βασιλιά στο στρατόπεδο. Δεν έφεραν θώρακα, κρατούσαν ασπίδα ελληνικού τύπου, φορούσαν περικεφαλαία φρυγικού τύπου και είχαν ως κύριο όπλο τη σπάθη. Οι υπασπιστές συνήθως αναπτύσσονταν στην αριστερή πτέρυγα της παράταξης και λειτουργούσαν ως ευέλικτος σύνδεσμος ανάμεσα στους εταίρους του ιππικού και τους πεζεταίρους. Όταν το ιππικό προήλανε, οι υπασπιστές έπρεπε να προχωρούν γρήγορα για να κρατηθούν δίπλα τους.

Οι τοξότες. Οι 1.000 περίπου τοξότες που πλαισίωναν το στράτευμα ήταν κρητικής καταγωγής, ιδιαίτερα σκληροτράχηλοι και αποτελεσματικοί στην κάλυψη των επιθέσεων του πεζικού. Οι Κρήτες τοξότες έφεραν μικρή ορειχάλκινη πέλτη, η οποία τους έδινε τη δυνατότητα να πολεμούν σε πυκνή διάταξη.

Οι ακοντιστές. Οι 1.000(;) Αγριάνες ακοντιστές (υπό τις διαταγές του Αττάλου) ήταν η πλέον ελαφρά οπλισμένη μονάδα του πεζικού. Έφεραν πέλτη, ενώ ήταν ιδιαίτερα πολύτιμοι ως ορεινοί καταδρομείς και ακροβολιστές.

Το συμμαχικό πεζικό. Δώδεκα χιλιάδες Έλληνες, από τους οποίους οι πέντε χιλιάδες πλαισίωναν το στράτευμα ως μισθοφόροι. Αρχηγός των 7.000 συμμάχων ήταν ο Αντίγονος ο Φιλίππου, ενώ αρχηγός των μισθοφόρων ήταν ο Μένανδρος. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν γενειοφόροι και γι' αυτό διακρίνονται εύκολα στις απεικονίσεις από τους Μακεδόνες του στρατεύματος. Έφεραν ορειχάλκινη ασπίδα και περικεφαλαία ελληνικού τύπου. Κρατούσαν δόρυ και σπαθί και φορούσαν κόκκινες εξωμίδες.

Το ναυτικό. Ίσως ήταν το ασθενέστερο τμήμα του εκστρατευτικού σώματος. Το στοιχείο αυτό το γνώριζε καλά ο Αλέξανδρος, όπως γνώριζε ότι το περσικό ναυτικό ήταν κατά πολύ ισχυρότερο από το δικό του. Γι' αυτό και προτίμησε με τις χερσαίες δυνάμεις να αποκόψει τον εχθρικό στόλο από τις βάσεις ανεφοδιασμού του παρά να επιδιώξει σύγκρουση του δικού του ναυτικού με το περσικό. Στην αρχή της εκστρατείας ο στόλος περιλάμβανε 160 πολεμικά πλοία -κυρίως τριήρεις, από τις οποίες 20 ήταν αθηναϊκές- και δεκάδες μεταγωγικά. Αρχηγός του στόλου ήταν ο ναύαρχος Νικάνωρ.

Βοηθητικά σώματα και μονάδες. Το εκστρατευτικό σώμα το υποστήριζαν:

Μηχανοποιοί

Χειροτέχνες (σκαπανείς, γεφυροποιοί κ.λπ.)

Μεταφορείς με υποζύγια, άμαξες, σκευοφόρα

Ταχυδρόμοι

Διαβιβαστές με οπτικά σήματα

Επιμελητές σίτισης

Ταμίες

Γιατροί

Βηματιστές (ειδικό επιτελείο για την προμελέτη και το σχεδιασμό των καθημερινών πορειών, τον προσδιορισμό των δρομολογίων της κάθε φάλαγγας, των στάσεων, των στρατοπέδων κ.λπ.).

Οι πολιορκητικές μηχανές. Ο Αλέξανδρος χρησιμοποίησε πολιορκητικούς πύργους, τοποθετημένους πάνω σε κατρακύλια ή τροχούς, σκεπασμένους με δέρματα για να προστατεύονται από τη φωτιά. Το ύψος τους ξεπερνούσε τα 50 μέτρα. Διέθεταν πολλά πατώματα, έτσι που οι βλητικές μηχανές να φτάνουν σε οποιοδήποτε μέρος του τείχους του εχθρού. Οι μηχανικοί του μπορούσαν να υποσκάψουν τα τείχη ανοίγοντας σήραγγες ή να τα γκρεμίσουν με κριούς που διέθεταν μεταλλικά κεφάλια.

Οι ίδιοι οι πολιορκητές προστατεύονταν κάτω από κινητά στέγαστρα (χελώνες). Αλλά η μεγαλύτερη στρατιωτική εφεύρεση της αρχαιότητας, η οποία χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Τύρο, ήταν ο στροφαλοκαταπέλτης, ο οποίος έριχνε μεγάλα βέλη σε απόσταση μεγαλύτερη των 180 μέτρων. Αυτή η πολεμική μηχανή μπορούσε να εκτοξεύει πέτρες 30 έως 40 κιλών με σχετική ακρίβεια.

Ο Αλέξανδρος δεν χρησιμοποίησε ποτέ καταπέλτες ως πεδινό βαλλιστικό σώμα. Αντίθετα τους αξιοποιούσε στον άτακτο πόλεμο, σε πολιορκίες, πάνω σε εμπορικά πλοία για να καθαρίσει την όχθη κάποιου ποταμού από τον εχθρό.

Οι μάχες

-Μάχη του Γρανικού (Μάιος ή Ιούνιος 334 π.Χ.). Σε αυτή ο Αλέξανδρος αντιμετώπισε τον περσικό στρατό, του οποίου ηγούνταν οι σατράπες της Μ. Ασίας.

Η μάχη δόθηκε στις όχθες του ποταμού Γρανικού στη ΒΔ Μ. Ασία και στη διάρκεια της ο βασιλιάς της Μακεδονίας κινδύνευσε να σκοτωθεί. Σώθηκε χάρη στην έγκαιρη παρέμβαση του Κλείτου και με αυτή τη νίκη εξασφάλισε τα νώτα του.

-Μάχη της Ισού (Νοέμβριος; 333 π.Χ.). Εκμεταλλευόμενος άριστα το ανάγλυφο του εδάφους (στενά περάσματα) και εφαρμόζοντας καλά οργανωμένο επιτελικό σχέδιο, έτρεψε σε φυγή τον πολυάριθμο περσικό στρατό και συνέλαβε την οικογένεια του Δαρείου, ο οποίος διέφυγε. -

Πολιορκία της Τύρου (Ιανουάριος-Ιούλιος 332 π.Χ.). Ο Αλέξανδρος κατέλαβε εύκολα τις πόλεις της Φοινίκης εκτός από την Τύρο, την οποία πολιορκήσε για επτά μήνες περίπου. Η Τύρος, επειδή ήταν χτισμένη πάνω σε νησί, δυσκόλεψε ιδιαίτερα τους πολιορκητές της. Ο Αλέξανδρος κατασκεύασε με επιχωμάτωση δρόμο προς την Τύρο, πάνω στον οποίο τοποθέτησε μεγάλες πολιορκητικές μηχανές.

-Μάχη των Αρβήλων ή των Γαυγαμήλων (1η Οκτωβρίου 331 π.Χ.). Η τελευταία μάχη του Αλέξανδρου εναντίον των Περσών. Δόθηκε στην πεδιάδα των Γαυγαμήλων, κοντά στην αρχαία Νινευή. Η ήττα του Δαρείου σηματοδότησε την κατάλυση της δυναστείας των Αχαιμενιδών καθώς και τη διάλυση της Περσικής Αυτοκρατορίας. Στη συνέχεια κατέλαβε αμαχητί τη Βαβυλώνα, τα Σούσα, την πρωτεύουσα των Περσών Περσέπολη και την αρχαία πρωτεύουσα Πασαργάδες.

-Μάχη στον ποταμό Υδάσπη (Μάιος 326 π.Χ.). Στον παραπόταμο του Ινδού Υδάσπη ο Αλέξανδρος αντιμετώπισε τον ηγεμόνα της περιοχής Πώρο. Αν και αρχικά αιφνιδιάστηκε επειδή ο τελευταίος χρησιμοποιούσε τους ελέφαντες ως πολεμικές μηχανές, κατόρθωσε τελικά να εξουδετερώσει τα ινδικά στρατεύματα.

ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΟΣ: Δωρική αποικία στην περιοχή της Καρίας, απέναντι από την Κω. Στην αρχαιότητα υπήρξε πρωτεύουσα της δωρικής Εξάπολης (Λίνδος, Ιαλυσός, Κάμειρος, Κως, Κνίδος). Στους κλασικούς χρόνους η πόλη απέκτησε έντονα ιωνικό χαρακτήρα. Από τον 6ο αι. π.Χ. αρχίζει η παρακμή της. Το 334 π.Χ. η πόλη καταλήφθηκε από τους Μακεδόνες και τον 1ο αι. π.Χ. περιήλθε στους Ρωμαίους. Το πιο αξιόλογο μνημείο της υπήρξε ο τάφος του ηγεμόνα Μανσώλου (Μανσωλείο).

ΑΛΚΑΙΟΣ: Λέσβιος λυρικός ποιητής, ο οποίος έζησε περί το 600 π.Χ. και έλαβε μέρος στις πολιτικές ταραχές της πατρίδας του, της Μυτιλήνης. Εξορίστηκε λόγω της ενεργού πολιτικής του συμμετοχής. Πέθανε σε μεγάλη ηλικία. Τα ποιήματά του είναι πολιτικά, ερωτικά, συμποτικά (προτρέπουν σε οίνοποσία), ύμνοι και μυθολογικές αφηγήσεις. Ο Αλκαίος χρησιμοποιεί την αιολική διάλεκτο της πατρίδας του με ομηρικά στοιχεία.

ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ Ο ΚΛΕΙΝΙΟΥ (450-404 π.Χ.): Αθηναίος πολιτικός με χαρισματική προσωπικότητα αλλά και υπέρμετρες φιλοδοξίες. Το 420 π.Χ. εκλέχθηκε για πρώτη φορά

στρατηγός. Η πολιτική που ακολούθησε απέβλεπε στο να αποκτήσει και πάλι η Αθήνα την ηγεμονική της θέση ανάμεσα στις άλλες πόλεις της Ελλάδας. Η επιπολαιότητά του τον οδήγησε σε μια σειρά λανθασμένων ενεργειών, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγεται και η απόφαση για τη Σικελική Εκστρατεία (415 π.Χ.). Για να αποφύγει τη σχεδόν βέβαιη καταδίκη του μετά την αποδιδόμενη σε αυτόν ιερόσυλη πράξη του ακρωτηριασμού των Ερμών κατέφυγε στην Σπάρτη. Αργότερα συμφιλιώθηκε με τους Αθηναίους (411 π.Χ.) και ανέλαβε τη διεξαγωγή επιχειρήσεων κατά των Σπαρτιατών, με σημαντικότερη επιτυχία του τη νίκη στην Κύζικο (410 π.Χ.). Μετά την ήττα του στο Νότιο, κοντά στην Έφεσο (407 π.Χ.) κατέφυγε στη Φρυγία, όπου και δολοφονήθηκε από ανθρώπους του σατράπη Φαρνάβαζου.

ΑΛΚΙΜΟΣ: Ιστοριογράφος που γεννήθηκε στη Σικελία και έδρασε στα μέσα του 4ου αιώνα. Έγραψε την ιστορία της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας με τίτλο «Σικελικά» και τέσσερα βιβλία με τίτλο «Προς Αμύνταν», όπου προσπαθεί να αποδείξει την επίδραση που άσκησε ο Επίχαρμος στον Πλάτωνα.

ΑΛΚΜΑΝ: Χορικός ποιητής που έζησε στη Σπάρτη -καταγόταν από τις Σάρδεις- στο δεύτερο μισό του 7ου αι. π.Χ. Ένα μόνο ποίημά του διασώθηκε («Παρθένειον») πλήρες, το κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι ο μύθος.

ΑΛΚΜΑΙΩΝ Ο ΚΡΟΤΩΝΙΑΤΗΣ: Γιατρός και φιλόσοφος (6ος αι. π.Χ.). Είναι ο πρώτος γιατρός στην ιστορία της παγκόσμιας ιατρικής επιστήμης, ο οποίος επιχείρησε να δώσει ορισμό της ουσίας της υγείας.

ΑΜΟΡΓΟΥ ΝΑΥΜΑΧΙΑ: Βλ. Λαμιακός Πόλεμος.

ΑΜΥΝΤΑΣ: Το όνομα αυτό φέρουν τέσσερις βασιλείς της Μακεδονίας, με πιο γνωστό τον πατέρα του Φιλίππου Β', Αμύντα Γ', ο οποίος βασίλεψε από το 393 π.Χ.(;) μέχρι το 370 π.Χ.

ΑΜΦΙΚΤΙΟΝΙΕΣ: Θρησκευτικές και πολιτικές ενώσεις πόλεων που βρίσκονταν σε περιοχές γύρω από θρησκευτικά κέντρα. Σκοπός αυτών των συνενώσεων ήταν η ειρηνική επίλυση των διαφορών τους, καθώς και η φροντίδα του ιερού. Σπουδαιότερες Αμφικτιονίες ήταν των Δελφών και της Δήλου.

ΑΜΦΙΠΟΛΗ: Πόλη της Μακεδονίας, αποικία των Αθηναίων στις εκβολές του ποταμού Στρυμόνα, η οποία ιδρύθηκε από τον Περικλή. Στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου οι Αθηναίοι δεν μπόρεσαν να εμποδίσουν την κατάληψή της από τους Σπαρτιάτες (424 π.Χ.). Ο Αθηναίος στρατηγός και αργότερα ιστορικός Θουκυδίδης που δεν κατόρθωσε να φτάσει έγκαιρα για να την ενισχύσει εξορίστηκε. Το 357 π.Χ. ο βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλιππος την κατέλαβε για λογαριασμό του.

ΑΝΑΚΡΕΩΝ: Λυρικός ποιητής από την Τέω της Ιωνίας (6ος αι. π.Χ.), ο οποίος το 545 π.Χ. πήγε στην αυλή του τυράννου της Σάμου Πολυκράτη και αργότερα στην Αθήνα κοντά στον τύραννο Ίππαρχο. Ο Ανακρέων ύμνησε τη συμποτική ζωή, τον έρωτα και τις απολαύσεις. Η ποίησή του πρέπει να θεωρηθεί ως έκφραση της στιγμής και ως εκδήλωση μιας χαρούμενης κατάστασης.

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ Ο ΚΛΑΖΟΜΕΝΙΟΣ: Γεννήθηκε το 499/8 π.Χ. στις Κλαζομενές της Ιωνίας και ήρθε στην Αθήνα το 462 π.Χ. Διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τον Περικλή και την υψηλή κοινωνία. Επειδή καταδικάστηκε για ασέβεια, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Αθήνα και να καταφύγει στη Λάμψακο. Ο Αναξαγόρας αρνείται, όπως και ο Εμπεδοκλής, τη γένεση και τη φθορά των όντων. Διαφέρει από τον Εμπεδοκλή στο ότι δεν δέχεται τέσσερα αλλά άπειρα στοιχεία. Αιτία της κίνησης είναι ο νους, ο οποίος είναι το κινούν.

ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ: Φιλόσοφος από τη Μίλητο. Γεννήθηκε το 610 π.Χ. περίπου και έζησε 64 χρόνια. Έθετε ως αρχή των όντων το Άπειρον. Το έργο του υπήρξε το πρώτο ελληνικό βιβλίο σε πεζό λόγο.

ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ Ο ΜΙΛΗΣΙΟΣ: Φιλόσοφος που γεννήθηκε στη Μίλητο το 585/4 π.Χ. και πέθανε το 528 π.Χ.(;). Θεωρούσε ως αρχή των όντων τον αέρα και ανήγαγε τη γέννησή τους στην αραίωση και την πύκνωσή του.

ΑΝΔΟΚΙΔΗΣ: Αθηναίος ρήτορας. Γεννήθηκε το 440 π.Χ. Του αφαιρέθηκαν τα πολιτικά του δικαιώματα το 415 π.Χ. για την υπόθεση των Ερμοκοπιδών. Στη συνέχεια εξορίστηκε μέχρι το 402 π.Χ. Το 400 π.Χ. του απαγγέλθηκε κατηγορία για ασέβεια και υπεράσπισε τον εαυτό του με το λόγο «Περί των Μυστηρίων».

ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ (Η ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ): Υπογράφηκε το 386 π.Χ. Ουσιαστικά την επέβαλε στις ελληνικές πόλεις ο Πέρσης βασιλιάς Αρταξέρξης - πήρε το

όνομά της από το Σπαρτιάτη διαπραγματευτή Ανταλκίδα. Η ειρήνη είχε για τίμημα και πάλι τις ελληνικές πόλεις της Ιωνίας. Οι όροι της ήταν οι εξής:

Η Κύπρος και οι μικρασιατικές πόλεις πέρασαν στην περσική κυριαρχία. Οι πόλεις της Ελλάδας θα έμεναν ελεύθερες και ανεξάρτητες.

Στην κυριαρχία της Αθήνας παρέμεναν πλέον μόνο η Λήμνος, η Ίμβρος και η Σκύρος.

Η Σπάρτη ορίστηκε να εποπτεύει την τήρηση της συνθήκης.

ΑΝΤΙΓΟΝΟΣ Ο ΜΟΝΟΦΘΑΛΜΟΣ: Στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου (384-301 π.Χ.), ιδρυτής της δυναστείας των Αντιγονιδών. Μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου έγινε κύριος όλης σχεδόν της Ασίας. Το 306 π.Χ. αυτοανακηρύχθηκε βασιλιάς. Εκστράτευσε εναντίον του κράτους του Πτολεμαίου και σκοτώθηκε στη μάχη στην Ιψό (301 π.Χ.).

ΑΝΤΙΓΟΝΟΣ Ο ΓΟΝΑΤΑΣ: Γεννήθηκε στους Γόνους της Θεσσαλίας το 319 π.Χ. και πέθανε το 240/239 π.Χ. Εγγονός του Αντίγονου του Μεγάλου και γιος του Δημήτριου του Πολιορκητή, βασίλευσε στη Μακεδονία από το 276 π.Χ. μέχρι το θάνατό του. Έπειτα από τη νίκη του επί του βασιλιά της Ηπείρου Πύρρου έγινε κύριος ολόκληρης της Ελλάδας (272 π.Χ.). Νίκησε τις συνασπισμένες δυνάμεις των Αθηναίων, των Σπαρτιατών και των Αιγυπτίων στο Χρεμωνίδειο Πόλεμο (267-261 π.Χ.). Διακρίθηκε για την αγάπη του στα γράμματα.

ΑΝΤΙΓΟΝΟΣ Ο ΔΩΣΩΝ: Βασιλιάς της Μακεδονίας (229-220 π.Χ.).

ΑΝΤΙΜΑΧΙΔΗΣ: Ένας από τους τέσσερις αρχιτέκτονες που έθεσαν τα θεμέλια του Ναού του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα (6ος αι. π.Χ.). Οι άλλοι τρεις ήταν ο Αντιστάτης, ο Κάλλαισχος και ο Πωρίνος.

ΑΝΤΙΟΧΟΣ: Στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου και αρχηγός του σώματος των τοξοτών. Με το ίδιο όνομα φέρεται και ένας στρατηγός του Φιλίππου και ο πατέρας του Σελεύκου Α΄.

ΑΝΤΙΟΧΟΣ: Όνομα 14 βασιλιάδων της Συρίας. Ο πρώτος και ίσως ο πιο σημαντικός -Αντίοχος Α΄ ο Σωτήρ, 324-261 π.Χ., γιος του Σελεύκου Α΄, νίκησε πολλές φορές τους Γαλάτες και γι' αυτό επονομάστηκε Σωτήρ.

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣ Ο ΜΑΚΕΔΩΝ (397-319 π.Χ.): Μακεδόνας στρατηγός του βασιλιά Φιλίππου Β΄ και του Μ. Αλεξάνδρου αργότερα. Ορίστηκε αντιβασιλιάς κατά τη διάρκεια της απουσίας του στην εκστρατεία στην Ασία (334-323 π.Χ.). Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου διατέλεσε διοικητής της Μακεδονίας. Συμμετείχε στο Λαμιακό Πόλεμο (322 π.Χ.) και τοποθέτησε σε πολλές πόλεις της Ν. Ελλάδας ως άρχοντες φίλους των Μακεδόνων. Πέθανε χωρίς να ορίσει διάδοχο το γιο του Κάσσανδρο, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει διαμάχη ανάμεσα στους διαδόχους.

ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ: Φιλόσοφος από την Αθήνα, ιδρυτής της Σχολής των Κυνικών (5ος-4ος π.Χ.). Είχε δάσκαλο τον Γοργία και κατόπιν τον Σωκράτη. Μετά το θάνατο του δασκάλου του ίδρυσε φιλοσοφική σχολή στο Κυνόσαργες. Κατά μία εκδοχή από τον τόπο όπου βρισκόταν η σχολή του αλλά και από το λιτό και χωρίς φροντίδα τρόπο ζωής, ο ίδιος και οι μαθητές του ονομάστηκαν «κυνικοί». Μαθητής του υπήρξε ο Διογένης ο Σινωπεύς.

ΑΝΤΙΦΩΝ: Αθηναίος ρήτορας. Γεννήθηκε το 480 π.Χ. και πέθανε το 411 π.Χ.

Ο Πλάτωνας τον μνημονεύει ως δάσκαλο της ρητορικής. Σώθηκαν 15 από τους λόγους του.

ΑΠΕΛΛΗΣ: Ζωγράφος από την Κολοφώνα της Μ. Ασίας ο οποίος έζησε τον 4ο αιώνα π.Χ.. Διακρίθηκε ιδιαίτερα στο σχέδιο και το χρωματισμό. Εργάστηκε κυρίως στην Αθήνα. Υπήρξε ζωγράφος του Μ. Αλεξάνδρου. Πληροφορίες για τα έργα του που δεν έχουν σωθεί αντλούμε από κείμενα.

ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ: Αθηναίος ζωγράφος (5ος αι. π.Χ.). Χαρακτηρίστηκε σκιαγράφος, γιατί πρώτος χρησιμοποίησε τη φωτοσκίαση. Παραδίδεται ότι πρώτος αυτός χρησιμοποίησε ξύλινους πίνακες, τους οποίους επίχρισε με λευκό κονίαμα. Τα εικονιζόμενα θέματα ήταν συνήθως μάχες, αλληγορίες, σκηνές καθημερινής ζωής, πορτρέτα κ.ά.

ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ: Αθηναίος γραμματικός (180 π.Χ.-109 π.Χ.), περίφημος για τις γνώσεις του. Υπήρξε μαθητής του στωικού φιλόσοφου Διογένη του Βαβυλώνιου και αργότερα του Αρίσταρχου στην Αλεξάνδρεια. Λίγο πριν πεθάνει επέστρεψε στην Αθήνα. Στο πιο σημαντικό του έργο τα «Χρονικά», αναφέρει τα πολιτικά και πολιτιστικά γεγονότα από την άλωση της Τροίας μέχρι το 144 π.Χ. Με το όνομα αυτό φέρεται και ζωγράφος του 5ου π.Χ. αιώνα, περισσότερο γνωστός ως Απολλόδωρος ο σκηνογράφος αλλά και αγγειογράφος.

ΑΡΑΤΟΣ: Στραχηγός της Αχαϊκής Συμπολιτείας, ο οποίος καταγόταν από τη Σικυώνα (276-213 π.Χ.). Διεύθυνε την επιρροή της συμπολιτείας στη μισή σχεδόν Πελοπόννησο,

προσθέτοντας στις δυνάμεις της το Άργος, την Κόρινθο και τα Μέγαρα. Είχε αντιληφθεί ότι η Ελλάδα δεν ήταν δυνατόν να αποκτήσει την ανεξαρτησία της, αν δεν ήταν ενωμένη. Στράφηκε εναντίον της Σπάρτης -η οποία ήταν έξω από τη Συμπολιτεία- την εποχή που ήταν βασιλιάς ο Κλεομένης, γιατί ανησυχούσε για την ολοένα διευρυνόμενη επιρροή της. Συμμάχησε με το βασίλειό της Μακεδονίας Αντίγονο Δώσωνα και πέτυχε τη συντριβή της Σπάρτης στη μάχη της Σελλασίας (222 π.Χ.). Στη μάχη αυτή εξουδετερώθηκε η Σπάρτη αλλά εξασθένησε και η Αρχαϊκή Συμπολιτεία.

Η Μακεδονία επέβαλε μια αδύναμη επικυριαρχία πάλι στη Ν. Ελλάδα. Ο Άρατος εκτελέστηκε έπειτα από διαταγή του βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππου Ε΄.

ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ Ο ΣΑΜΙΟΣ: Μαθηματικός και αστρονόμος (310-230 π.Χ.). Διατύπωσε πρώτος την ηλιοκεντρική θεωρία. Δεν μπόρεσε όμως να το αποδείξει και κατηγορήθηκε για αθεΐα.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ο ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ, ΑΛΩΠΕΚΕΥΣ: Αθηναίος στρατιωτικός και πολιτικός (540-468 π.Χ.) -αρχηγός της συντηρητικής παράταξης-, ο οποίος εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο πολιτεύτηκε επονομάστηκε και Δίκαιος. Στη μάχη του Μαραθώνα ήταν ένας από τους 10 στρατηγούς. Το 484 π.Χ. εξορίστηκε στην Αίγινα από τον Θεμιστοκλή. Όταν όμως η Αθήνα αντιμετώπιζε τον περσικό κίνδυνο (480 π.Χ.), ο Αριστείδης επέστρεψε από την εξορία για να προσφέρει τις υπηρεσίες του. Η συμβολή του στη νίκη της Σαλαμίνας υπήρξε σημαντική. Ως στρατηγός συμμετείχε το 479 π.Χ. στη μάχη των Πλαταιών. Οργάνωσε την Αθηναϊκή Συμμαχία και ρύθμισε δίκαια τις συμμαχικές εισφορές. Πέθανε φτωχός το 468 π.Χ.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Ο ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΗΣ: Φιλόσοφος και το καθολικότερο ίσως πνεύμα της παγκόσμιας ιστορίας. Γεννήθηκε το 384 π.Χ. στα Στάγειρα της Χαλκιδικής. Ο πατέρας του, ο Νικόμαχος, ήταν ο γιατρός του βασιλιά της Μακεδονίας Αμύντα Β΄. Δεκαπέντε ετών ήρθε στην Αθήνα και έγινε στην αρχή μαθητής και στη συνέχεια συνεργάτης του Πλάτωνα. Το 343 π.Χ. τον κάλεσε ο Φίλιππος Β΄ να γίνει δάσκαλος του νεαρού Αλέξανδρου. Το 335 π.Χ. επέστρεψε στην Αθήνα, όπου και ίδρυσε φιλοσοφική σχολή, το Λύκειον, η οποία αργότερα ονομάστηκε Περίπατος και οι οπαδοί του Περιπατητικοί. Το 323 π.Χ. έφυγε από την Αθήνα, γιατί κατηγορήθηκε για αθεΐα. Πέθανε το 322 π.Χ. στη Χαλκίδα.

Ο Αριστοτέλης θέλησε να συνθέσει ένα σύστημα στο οποίο να αίρεται η αντίθεση μεταξύ πραγματικού και πνευματικού, όπως τον εννοούσε ο Πλάτων, κόσμου. Αποδέχεται τις ιδέες ως δυνάμεις που διαμορφώνουν τα όντα και ενυπάρχουν ως είδη σε αυτά. Η συνημμένη με το είδος ύλη είναι η ουσία των όντων, τα οποία αποτελούν ένα σύνολο που διέπεται από ένα σκοπό (εντελέχεια), και συνεχώς εξελίσσεται. Το έργο του περιλαμβάνει όλες τις επιστημονικές γνώσεις της αρχαιότητας και θέτει τις βάσεις για την ανάπτυξη όλων σχεδόν των σύγχρονων επιστημών. Είναι χαρακτηριστικό ότι η επιστήμη της Λογικής, η οποία ιδρύθηκε από τον ίδιο, ελάχιστα απομακρύνθηκε από τα αρχικά διδάγματά του. Έργα: «Μετά τα φυσικά», «Περί Ουρανού», «Λογικά», «Ιστορία περί Ζώων», «Περί Ζώων Γενέσεως», «Ηθικά Νικομάχεια», «Πολιτικά», «Ρητορική», «Ποιητική», «Περί Γενέσεως και Φθοράς» κ.ά.

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ: Αθηναίος κωμωδιογράφος. Γεννήθηκε το 445 π.Χ. και πέθανε ανάμεσα στο 390 και το 380 π.Χ. Γνώριζε πολύ καλά την πολιτική και πνευματική κατάσταση της εποχής του και είχε σχέσεις με πολλές προσωπικότητες. Το έργο του χωρίζεται σε τρεις περιόδους, με πιο σημαντική την τρίτη, κατά την οποία υποχωρεί το φανταστικό στοιχείο και κυριαρχούν η πικρία, ο σκεπτικισμός και η αυστηρή κριτική. Σώθηκαν 11 έργα του: «Αχαρνείς», «Ιππής», «Νεφέλαι», «Σφήκες», «Ειρήνη», «Ορνίθες», «Θεσμοφοριάζουσαι», «Λυσιστράτη», «Βάτραχοι», «Εκκλησιάζουσαι» και «Πλούτος». Ο Αριστοφάνης γράφει σε μια εποχή κατά την οποία η Αθήνα καταρρέει πολιτικά και κοινωνικά, εκφράζοντας μέσα από τα έργα του την πικρία για την παρακμή και στιγματίζοντας τη διαφθορά.

ΑΡΙΩΝ: Χορικός ποιητής του 7ου αι. ο οποίος καταγόταν από τη Μήθυμνα της Λέσβου. Περί το 600 π.Χ. βρέθηκε στην αυλή του Περίανδρου στην Κόρινθο, όπου παρουσίασε πρώτος το διθύραμβο ως μορφή καλλιτεχνικά αυτάρκη. Ταξίδεψε στην Κάτω Ιταλία και τη Σικελία. Από την αρχαιότητα ο Αρίων συνδέθηκε με τον ωραίο μύθο με το δελφίνι. Δεν σώθηκε κανένα ποίημά του.

ΑΡΚΕΣΙΛΑΟΣ: Φιλόσοφος (315 π.Χ.-241 π.Χ.) ο οποίος καταγόταν από την Πιτάνη της Αιολίδας της Μ. Ασίας και αρχηγός της Μέσης Ακαδημίας στην Αθήνα. Αρχικά ήταν μαθητής

του μαθηματικού Αυτολύκου, ενώ στην Αθήνα είχε δάσκαλο τον Θεόφραστο. Στην Ακαδημία γνωρίστηκε με τον Πολέμωνα και τον Κράτητα, ο οποίος ήταν τότε αρχηγός της. Μετά το θάνατο του Κράτητα ο Αρκεσίλαος έγινε αρχηγός της Μέσης Ακαδημίας. Θέλησε να ανανεώσει την πλατωνική φιλοσοφία και εισήγαγε το σκεπτικισμό.

ΑΡΡΗΦΟΡΙΟΝ: Κοντά στο Ερέχθειο ήταν το Αρρηφόριον, η κατοικία δηλαδή των Αρρηφόρων Ιερειών (οι δύο κόρες που έφεραν τον πέπλο και τα άλλα ιερά της Αθηνάς, τα άρρητα, στη γιορτή των Σκιροφοριών).

ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΒΡΑΥΡΩΝΕΙΑΣ ΙΕΡΟ: Βρισκόταν κοντά στο Ναό της Νίκης και είχε σχήμα ανοιχτού Π προς την οδό των Παναθηναίων. Το κτίριο χτίστηκε ανάμεσα στο 430 και το 420 π.Χ. και ήταν θυγατρικός, κατά κάποιον τρόπο, ναός του ιερού της θεότητας στη Βραυρώνα.

ΑΡΧΕΛΑΟΣ: Βασιλιάς της Μακεδονίας και νόθος γιος του Περδίκκα Β'. Ανέβηκε στο θρόνο το 413 π.Χ. και βασίλευσε μέχρι το 399 π.Χ. Αμέσως μετέφερε την πρωτεύουσά του από τις Αιγές στην Πέλλα. Ήταν ιδιαίτερα φιλοπρόδοος και εξαιρετικά φιλότεχνος ηγεμόνας.

Κατασκεύασε πυκνό οδικό δίκτυο και στόλισε την Πέλλα με ωραία κτίρια. Κάλεσε στην αυλή του φιλοσόφους και ποιητές, ανάμεσα στους οποίους διακρίνεται ο Ευριπίδης, ο οποίος μάλιστα πέθανε στην Πέλλα.

ΑΡΧΙΛΟΧΟΣ: Ο πρώτος και ίσως ο σημαντικότερος ποιητής της λυρικής ποίησης γεννήθηκε στην Πάρο και έζησε τον 7ο αι. π.Χ. Χρησιμοποιούσε κυρίως το ελεγειακό δίστιχο και το ιαμβικό τρίμετρο. Εισήγαγε πολλές καινοτομίες στη μετρική, τη γλώσσα και τη θεματική της ιαμβικής ποίησης και άσκησε μεγάλη επίδραση στους μεταγενέστερους ποιητές.

Η ποίησή του ήταν κυρίως σκωπτική και σατιρική.

ΑΡΧΙΜΗΔΗΣ Ο ΣΥΡΑΚΟΥΣΙΟΣ: Μαθηματικός και μηχανικός (287-212 π.Χ.). Υπολόγισε την τιμή του π με τη μέθοδο των περιμέτρων και των ισοπεριμέτρων, μελέτησε τα στερεά που παράγονται με την περιστροφή καμπυλών γύρω από τους άξονές τους κ.λπ. Σε αυτόν αποδίδονται ορισμένες εφευρέσεις, όπως η κινητή τροχαλία, ο ατέρμων κοχλίας και οι οδοντωτοί τροχοί. Ανακάλυψε τη φερώνυμο αρχή σύμφωνα με την οποία ένα σώμα που βυθίζεται στο νερό υφίσταται δύναμη κατευθυνόμενη από κάτω προς τα επάνω (άνωση), ίση με το βάρος του εκτοπιζόμενου υγρού (εύρηκα, εύρηκα). Λέγεται ότι με κάτοπτρα που είχε κατασκευάσει κατέκαψε αρκετά πλοία των Ρωμαίων, οι οποίοι πολιορκούσαν την πόλη του. Σκοτώθηκε στη διάρκεια εκείνης της πολιορκίας.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΙ ΡΥΘΜΟΙ: Ο ιωνικός ρυθμός που επικράτησε κατά την Αρχαϊκή Περίοδο αντικατοπτρίζει την ευκινήσια του ιωνικού πνεύματος. Διακρίνεται για τη χάρη, την κομψότητά του και τη μεγάλη του αγάπη για τον κάθε λογής διάκοσμο. Ο ιωνικός κίονας πατά σε βάση πάνω στην κρηπίδα και οι ραβδώσεις στην επιφάνειά του καταλήγουν σε ταινία. Το κιονόκρανο έχει τον εχίνο, ένα επίθημα που καταλήγει σε έλικες και πάνω σε αυτό τον άβακα. Πάνω από το επιστύλιο, που αποτελείται από τρεις παράλληλες ταινίες, υπάρχει η ζωφόρος, μια συνεχής ζώνη με ανάγλυφη διακόσμηση, όπου οι καλλιτέχνες είχαν τη δυνατότητα να απεικονίσουν μια πολυπρόσωπη ιστορία.

Ο δωρικός ρυθμός διαμορφώθηκε και αυτός στην Αρχαϊκή Εποχή κυρίως στην Πελοπόννησο. Εκφράζει τη δωρική βαρύτητα και λιτότητα. Είναι στέρεος ρυθμός σύμφωνα με τον οποίο ο κίονας πατά κατευθείαν πάνω στην κρηπίδα. Οι ραβδώσεις του κίονα καταλήγουν σε μυτερή γωνία. Το κιονόκρανο αποτελείται από ένα στρογγυλεμένο μέλος, τον εχίνο, και από μια τετράπλευρη πλάκα πάνω στην οποία στηρίζεται ο άβακας. Χαρακτηριστικό στο δωρικό ρυθμό είναι και το διάζωμα, που αποτελείται από πλάκες με ανάγλυφη ή ζωγραφιστή διακόσμηση, τις μετόπες, οι οποίες εναλλάσσονται με τα τρίγλυφα. Από το τέλος του διαζώματος αρχίζει η εξέχουσα στέγη του κτιρίου που σχηματίζει μπρος και πίσω το αέτωμα, ένα τριγωνικό χώρο με γλυπτές συνήθως παραστάσεις.

ΑΣΠΑΣΙΑ: Γεννήθηκε στη Μίλητο το 475 π.Χ. -είχαν είκοσι χρόνια περίπου διαφορά με τον Περικλή- και το 455 π.Χ. ήρθε στην Αθήνα ως εταίρα. Γρήγορα κατέκτησε τους Αθηναίους με την ευγλωττία, την ομορφιά και τη μόρφωσή της. Από τη στιγμή που άρχισε να συγκατοικεί με τον Περικλή το σπίτι του μεγάλου πολιτικού μετατράπηκε σε εντευκτήριο, όπου σύχναζαν όλοι οι μεγάλοι άντρες της εποχής. Η επιρροή που ασκούσε στον Περικλή καθώς και η ελευθεριάζουσα συμπεριφορά της -στις πηγές αναφέρεται ότι φιλούσε τον Περικλή δημόσια- την έκαναν στην αρχή στόχο της σάτιρας των κωμικών ποιητών και στη συνέχεια προκάλεσαν το φθόνο κάποιων κύκλων, οι οποίοι την κατήγγειλαν στα δικαστήρια για ασέβεια. Από τον

Περικλή απέκτησε ένα γιο στον οποίο έδωσε το όνομα του πατέρα του. Ο Περικλής ο Νεότερος ήταν ένας από τους Αθηναίους στρατηγούς που καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν μετά τη ναυμαχία των Αργινουσών (406 π.Χ.). Μετά το θάνατο του μεγάλου πολιτικού η Ασπασία παντρεύτηκε έναν πλούσιο έμπορο, τον Λυσικλή. Πέθανε στην Αθήνα.

ΑΣΠΡΟΧΑΛΙΚΟ (ΣΠΗΛΑΙΟ): Θέση της Ηπείρου, κοντά στον Άγιο Γεώργιο Πρεβέζης όπου ανακαλύφθηκαν μέσα σε ένα σπήλαιο πάρα πολλά εργαλεία. Το σπήλαιο το χρησιμοποιούσαν βοσκοί και η ραδιοχρονολόγηση μας δίνει την αρχαιότερη χρονολογία πολιτιστικής φάσης που γνωρίζουμε έως τώρα για την Ελλάδα (37900 π.Χ.). Το σπήλαιο κατοικήθηκε τουλάχιστον μέχρι το 10.000 π.Χ.

Στη Νεότερη Παλαιολιθική εμφανίζεται μια ανεπτυγμένη τεχνική κατασκευής λεπίδων και κατεργασίας πυρήνων πυριτόλιθου. Μια θέση με πολύ μεγάλο επίσης ενδιαφέρον και σε αυτή τη φάση είναι η (33000 π.Χ.) θέση «Κοκκινόπηλος» του ποταμού Λούρου (Ηπειρος), στην οποία παρουσιάζεται μια πολύ πρώιμη λιθοτεχνία ειδικών λεπίδων (800 εργαλεία και απολεπίσματα). Η μεταβατική Μεσολιθική Εποχή αντιπροσωπεύεται από τη θέση Σιδάρι στην Κέρκυρα.

ΑΤΤΑΛΟΣ: Με το όνομα αυτό φέρονται τρεις βασιλιάδες της Περγάμου:

Άτταλος Α΄ ο Σωτήρ (269-197 π.Χ.), ο οποίος πολέμησε εναντίον των Γαλατών και συμμετείχε με τους Ρωμαίους για να αντιμετωπίσει τον Φίλιππο Ε΄ της Μακεδονίας. Ίδρυσε τη Βιβλιοθήκη της Περγάμου.

Άτταλος Β΄ ο Φιλάδελφος (220-138 π.Χ.), γιος του προηγούμενου. Διαδέχτηκε τον αδερφό του Ευμένη Β΄ το 160 π.Χ. Ίδρυσε τη φερώνυμη Στοά στην Αθήνα.

Άτταλος Γ΄ ο Φιλομήτωρ ο Ευεργέτης (170-133 π.Χ.), ο οποίος κληροδότησε το κράτος του στους Ρωμαίους.

ΑΧΑΪΚΗ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ: Πολιτική ένωση πόλεων-κρατών που ιδρύθηκε το 280 π.Χ. και περιλάμβανε σχεδόν όλη την Πελοπόννησο. Είχε ανάλογη οργάνωση με την Αιτωλική Συμπολιτεία και το πολιτικό της κέντρο ήταν το Αίγιο. Η προσπάθεια να απομακρύνει τους Μακεδόνες από τη νότια Ελλάδα τελικά απέτυχε, αφού ο ηγέτης της Άρατος κάλεσε τους Μακεδόνες να τον βοηθήσουν εναντίον της Σπάρτης (222 π.Χ.). Διαλύθηκε το 146 π.Χ. από τους Ρωμαίους.

ΒΑΚΧΥΛΙΔΗΣ Ο ΚΕΙΟΣ: Λυρικός ποιητής του 5ου αι. π.Χ. από την Κίο, ανιψιός του Σιμωνίδη και αντίπαλος του Πινδάρου. Το μεγαλύτερο μέρος του έργου του που γνωρίζουμε σήμερα προέρχεται από αιγυπτιακό πάπυρο που βρέθηκε το 1896. Η προσήλωσή του στην παράδοση είναι παντού φανερή ακόμη και στις αφηγήσεις μυθικών γεγονότων. Ως αφηγητής ο Βακχυλίδης είναι επιδέξιος και ευχάριστος.

ΒΕΡΓΙΝΑ: Κωμόπολη της Ημαθίας η οποία ιδρύθηκε ουσιαστικά μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στην περιοχή (1922). Η ύπαρξη ερειπίων ανακτόρου είναι γνωστή ήδη από το 1861 από ανασκαφές που διενήργησε ο Γάλλος αρχαιολόγος Λέον Χεουζί. Το 1937 στην περιοχή διενήργησε ανασκαφές ο καθηγητής Κ. Ρωμαίος, ο οποίος ανακάλυψε και ένα μεγάλο μακεδονικό τάφο.

Τις ανασκαφές στην περιοχή συνέχισε ο Μανόλης Ανδρόνικος, αρχικά με τη συνεργασία του Γ. Μπακαλάκη. Το 1977 ο Ανδρόνικος ανακάλυψε τρεις βασιλικούς τάφους, από τους οποίους οι δύο ήταν ασύλητοι. Σε αυτούς βρέθηκαν αντικείμενα μεγάλης ιστορικής και καλλιτεχνικής αξίας. Ο ένας από τους τάφους θεωρείται ότι ανήκει στον πατέρα του Μ. Αλεξάνδρου, Φίλιππο Β΄. Η αρχαιολογική θέση ταυτίζεται πολύ πιθανόν με την αρχαία πρωτεύουσα τους κρατούς των Μακεδόνων Αιγές.

ΒΙΑΣ Ο ΠΡΙΗΝΕΥΣ: Ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας (6ος αι. π.Χ.). Γεννήθηκε στην Πριήνη της Ιωνίας και διακρινόταν για τη δικαιοσύνη και τη ρητορική του ικανότητα.

ΒΟΙΩΤΙΚΟΣ Ή ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: Το 395 π.Χ. η Θήβα στράφηκε εναντίον της Σπάρτης. Την ενέργειά της αυτή υποβοήθησε και ο περσικός χρυσός. Οι Θηβαίοι νίκησαν τους Σπαρτιάτες στη μάχη της Αλιάρτου στην οποία μάλιστα σκοτώθηκε και ο Λύσανδρος, ο ικανότερος ηγέτης που διέθετε εκείνη την εποχή η Σπάρτη. Οι Αθηναίοι, οι Κορίνθιοι και οι Αργεΐοι έσπευσαν να συμμαχήσουν με τους Θηβαίους. Οι σύμμαχοι ηττήθηκαν το 394 π.Χ. από τον Αγησίλαο στη μάχη της Κορώνειας στη Βοιωτία. Η έκβαση του πολέμου όμως είχε ήδη κριθεί μετά τη νίκη του περσικού στόλου υπό τον Αθηναίο ναύαρχο Κόνωνα επί των Σπαρτιατών στην Κνίδα. Οι Σπαρτιάτες έχασαν την κυριαρχία στη θάλασσα και ο περσικός

στόλος έκανε πάλι την εμφάνισή του στο Αιγαίο. Οι επιχειρήσεις συνεχίστηκαν στην περιοχή της Κορινθίας και τελικά ο πόλεμος έληξε με την Ανταλκίδειο Ειρήνη (386 π.Χ.).

ΒΡΥΓΟΣ: Αγγειοπλάστης και αγγειογράφος του 5ου αι. π.Χ. στην Αθήνα, καθώς και εμπνευστής του ελεύθερου τρόπου αγγειογραφίας. Ήταν θρακικής καταγωγής. Σώζονται πολλά έργα του -ενυπόγραφα-που διακρίνονται για την κίνηση, τη ζωντάνια και την άνεση της σύνθεσης. Τα θέματά του τα αντλεί από τη μυθολογία, αλλά ενδιαφέρον δείχνει και για τα βακχικά γλέντια.

ΓΟΡΓΙΑΣ Ο ΛΕΟΝΤΙΝΟΣ: Φιλόσοφος και διδάσκαλος της ρητορικής ο οποίος γεννήθηκε στους Λεοντίνους της Κάτω Ιταλίας πιθανώς το 483/2 και πέθανε το 374/3 π.Χ. Πίστευε ότι η μέγιστη δύναμη των ανθρώπων είναι η δύναμη της πειθούς.

ΓΟΡΑΙΟΝ: Παλαιά πρωτεύουσα της Φρυγίας. Βρισκόταν στη δεξιά όχθη του ποταμού Σαγγάριου και υπήρξε έδρα των βασιλέων της Φρυγίας. Στο ιερό του Δία είχε αφιερωθεί η άμαξα του μυθικού ιδρυτή της χώρας, Γόρδιου. Σύμφωνα με αρχαίο χρησμό αυτός που θα έλυνε το δεσμό που συνέδεε τον ζυγό με τον ρυμό (επίμηκες ξύλο της άμαξας, κάθετο προς τον άξονα των τροχών στον οποίο ζεύουν τα άλογα) της άμαξας θα γινόταν κύριος όλης της Ασίας.

ΓΥΛΙΠΠΟΣ: Σπαρτιάτης στρατηγός (τέλη 5ου αι. π.Χ.) ο οποίος συμμετείχε στις επιχειρήσεις εναντίον των Αθηναίων στη Σικελία. Κατάφερε να καταστρέψει τον αθηναϊκό στόλο και να αποτρέψει τη διαφυγή του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος από τις Συρακούσες (414 π.Χ.).

ΔΕΙΝΑΡΧΟΣ: Ο τελευταίος από τους δέκα αττικούς ρήτορες (360-290 π.Χ.). Μέτοικος από την Κόρινθο και μαθητής του Θεόφραστου. Ανήκε στην παράταξη του Δημητρίου του Φαληρέως και μετά την πτώση εγκατέλειψε την Αθήνα. Σώθηκαν μόνο τρεις λόγοι: «Κατά Δημοσθένους», «Κατά Αριστογείτονος» και «Κατά Φιλοκλέους».

ΔΕΙΝΟΣΤΡΑΤΟΣ: Σπουδαίος μαθηματικός και γεωμέτρης του 4ου αι. π.Χ., αδερφός του Μέναιχμου. Ήταν από τους διαπρεπέστερους μαθηματικούς της εποχής του και έμεινε γνωστός στην ιστορία των μαθηματικών από τη φερώνυμη καμπύλη, την περίφημη «τετραγωνίζουσα του Δεινοστράτου», την οποία χρησιμοποίησε για να λύσει με γεωμετρικό τρόπο το πρόβλημα του τετραγωνισμού του κύκλου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ο ΠΟΛΙΟΡΚΗΤΗΣ: Βασιλιάς της Μακεδονίας, γιος του Αντίγονου του Μονόφθαλμου (336-282 π.Χ.). Ο πιο δυναμικός από τους επιγόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Οι κατακτητικές του διαθέσεις τον έφεραν το 307 π.Χ. στην Αθήνα όπου έγινε δεκτός ως ελευθερωτής από την κυριαρχία του Κασσάνδρου. Ίδρυσε στη Θεσσαλία την πόλη Δημητριάδα και βασίλευσε στη Μακεδονία από το 294 π.Χ. ως το 287 π.Χ. Την επωνυμία Πολιορκητής την οφείλει στην τόλμη του και στο γεγονός ότι επιβίωσε πολιορκητικές μηχανές.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ο ΦΑΛΗΡΕΥΣ: Αθηναίος πολιτικός, ρήτορας και φιλόσοφος (350-283 π.Χ.), ο οποίος διορίστηκε από το βασιλιά της Μακεδονίας Κάσσανδρο κυβερνήτης της Αθήνας (317-307 π.Χ.). Συνέβαλε στην ακμή της πόλης την εποχή εκείνη επιβάλλοντας όμως μια ιδιότυπη τυραννίδα. Μετά την εκδίωξή του από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και συνέβαλε αποφασιστικά στην ίδρυση της Βιβλιοθήκης. Έθεσε τις βάσεις της γραμματικής και της κριτικής φιλολογίας.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ Ο ΑΒΔΗΡΙΤΗΣ: Φιλόσοφος, νεότερος από τον Λεύκιππο και τον Αναξαγόρα, ο οποίος έζησε ανάμεσα στο 460 και 371/0 π.Χ. Ταξίδευε πολύ και δέχεται ως πραγματικά όντα «άτομα και κενόν». Από αυτή την πραγματικότητα, στην οποία δεν υπάρχουν γένεση και φθορά, είναι απομακρυσμένος ο άνθρωπος. Ο Δημόκριτος ονομάζει τη γνώση μέσω των αισθήσεων «σκοτήν» και μέσω της διάνοιας «γνήσια».

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ: Αθηναίος στρατηγός στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου (τέλη 5ου αι. π.Χ.). Σημείωσε σημαντικές νίκες εναντίον των Λακεδαιμονίων. Απεστάλη με αθηναϊκές δυνάμεις στη Σικελία για να βοηθήσει τον Νικία. Παρά τις αρχικές επιτυχίες, τελικώς ηττήθηκε και συνελήφθη αιχμάλωτος (413 π.Χ.). Εκτελέστηκε μαζί με τον Νικία.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ Ο ΠΑΙΑΝΙΕΥΣ: Αθηναίος ρήτορας, ο μεγαλύτερος της αρχαιότητας. Γεννήθηκε το 384 π.Χ. και αυτοκτόνησε το 322 π.Χ. Μαθητής του Ισαίου, συνέγραψε δικανικούς λόγους και αγωνίστηκε με τους Φιλίππους και τους Ολυνθιακούς του λόγους εναντίον του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου. Έγινε ουσιαστικά ο ηγέτης της

αντιμακεδονικής μερίδας του αθηναϊκού δήμου. Έργα: «Υπέρ Μεγαλοπολιτών», «Υπέρ της Ροδίων Ελευθερίας», «Περί Ειρήνης», «Περί της Παραπρεσβείας», «Υπέρ Κτησιφώντος», «Περί του Στεφάνου» κ.ά.

ΔΙΟΝ: Ιερή πόλη των Μακεδόνων όπου συγκεντρώνονταν για τη λατρεία των θεών του Ολύμπου και κυρίως του Δία. Την εποχή του Αρχέλαου οργανώνονταν πανηγύρεις και σκηνικοί αγώνες προς τιμήν του Δία και των Μουσών. Ο Μ. Αλέξανδρος στόλισε την πόλη με την ονομαστή χάλκινη σύνθεση, έργο του Λύσιππου, με τους 25 εταίρους που έπεσαν στη μάχη του Γρανικού. Η πόλη άκμασε στη Ρωμαϊκή Εποχή. Παρήκμασε τον 5ο αι. μ.Χ. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως πλουσιότατα ευρήματα που φωτίζουν όχι μόνο την ιστορία των Μακεδόνων αλλά και άγνωστες πτυχές της καθημερινής ζωής των αρχαίων Μακεδόνων.

ΔΙΟΝΥΣΙΑ: Μεγάλα ή εν άστει. Γιορτή της Αθήνας προς τιμήν του θεού Διονύσου, κατά τη διάρκεια της οποίας διεξάγονταν δραματικοί αγώνες και δινόταν η ευκαιρία στους Αθηναίους να παρακολουθήσουν θεατρικές παραστάσεις στο θέατρο του Διονύσου. Γιορτάζονταν το μήνα Ελαφβολιώννα (Μάρτιος-Απρίλιος).

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΛΛΙΚΑΡΝΑΣΕΥΣ: Τύραννος των Συρακουσών (έζησε ανάμεσα στο 430 και το 367 π.Χ.). Υπήρξε σύμμαχος της Σπάρτης. Νίκησε πολλές φορές τους Καρχηδόνιους και διεύρυνε την κυριαρχία του σε ελληνικές πόλεις της Σικελίας, της Κ. Ιταλίας και στη θαλάσσια περιοχή γύρω από την Ιταλία, δημιουργώντας ένα κράτος με τεράστια ακτινοβολία στην εποχή του.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΝΕΟΤΕΡΟΣ: Τύραννος των Συρακουσών, γιος και διάδοχος του Διονυσίου του Πρεσβύτερου, καλλιεργημένος αλλά άπειρος στα πολιτικά ζητήματα, εκδιώχθηκε δύο φορές. Οι προσπάθειες του φιλόσοφου Δίωνα να τον μεταβάλει σε υποδειγματικό μονάρχη απέτυχαν.

ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΘΕΑΤΡΟ: Στη νότια πλευρά του ιερού βράχου της Ακρόπολης βρισκόταν το ιερό του θεού Διονύσου (β' μισό 6ου αι. π.Χ.). Πάνω στο ιερό αυτό χτίστηκε τον 4ο αι. π.Χ. ένας άλλος ναός μεγαλύτερων διατάσεων από τον προηγούμενο.

Το θέατρο του Διονύσου αποτελεί τμήμα του τεμένους του θεού και η ιστορία του ξεκινάει μετά το 500 π.Χ., όταν μεταφέρθηκαν εδώ οι δραματικοί αγώνες, οι οποίοι αρχικά γίνονταν στο χώρο της Αρχαίας Αγοράς. Στην αρχή το θέατρο είχε ορθογώνια μάλλον παρά κυκλική ορχήστρα και τα καθίσματα στο κοίλο ήταν πρόχειρες ξύλινες κατασκευές, όπως ξύλινη ήταν και η σκηνή. Στο Θέατρο του Διονύσου οι τρεις μεγάλοι τραγικοί, ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης, δοξάστηκαν, ενώ στο ίδιο θέατρο ο Αριστοφάνης σατίρισε τα κακώς κείμενα της αθηναϊκής πολιτείας. Ο Περικλής, ο οποίος θεωρούσε το θέατρο όχι μόνο ψυχαγωγία αλλά και σημαντική έκφραση της δημοκρατίας, φρόντισε να το στηρίξει με τα θεωρικά, δηλαδή την επιδότηση του εισιτηρίου για τις οικονομικά ασθενέστερες τάξεις, και με την κατασκευή του Ωδείου, ενός ιδιαίτερα σημαντικού κτιρίου για την προετοιμασία των παραστάσεων. Τα λίθινα καθίσματα, ένα μέρος των οποίων βλέπουμε και σήμερα, κατασκευάστηκαν στα χρόνια του ρήτορα και πολιτικού Λυκούργου (330 π.Χ.) και έφταναν μέχρι τη βάση του βράχου της Ακρόπολης. Η χωρητικότητα του θεάτρου ξεπέρασε τους 15.000 θεατές. Στα ρωμαϊκά χρόνια η σκηνή κατέλαβε μέρος από την ορχήστρα, έγινε λίθινη και το χαμηλότερο προσκήνιο διακοσμήθηκε με γλυπτές παραστάσεις. Η πρώτη σειρά καθισμάτων, που ανάγονται στον πρώτο αιώνα π.Χ., αποτελείται από μαρμαρίνους θρόνους που προορίζονταν για τους ιερείς και τους άρχοντες της πόλης, οι οποίοι παρακολουθούσαν τις παραστάσεις.

ΔΙΩΝ: Πολιτικός και φιλόσοφος των Συρακουσών (409-354 π.Χ.), φίλος και μαθητής του Πλάτωνα. Αφαίρεσε την εξουσία από τον Διονύσιο το Νεότερο και έγινε ο ίδιος τύραννος της πόλης. Δολοφονήθηκε από τους δημοκρατικούς.

ΔΡΑΚΩΝ: Ο πρώτος γνωστός νομοθέτης της Αθήνας (7ος αι. π.Χ.). Ρύθμισε θέματα που σχετίζονταν με την απονομή της δικαιοσύνης, όμως οι ποινές που ορίστηκαν ήταν πολύ αυστηρές (δρακόντεια μέτρα) και γι' αυτό δεν ικανοποίησαν τους Αθηναίους.

ΕΚΑΤΑΙΟΣ Ο ΜΙΑΗΣΙΟΣ: Ιστοριογράφος (549/545-486/475 π.Χ.) ο οποίος θεωρείται πιο σημαντικός από τους πριν από τον Ηρόδοτο λογογράφους. Περιηγήθηκε πολλές χώρες και έζησε πολύ καιρό στην Αίγυπτο. Αναμείχθηκε στα δημόσια πράγματα της Μιλήτου και αντιτάχθηκε στην Ιωνική Επανάσταση κατά των Περσών γιατί πίστευε ότι οι Έλληνες της Μ. Ασίας ήταν απροετοίμαστοι για ένα τέτοιο εγχείρημα. Μετά την καταστολή της επανάστασης στάλθηκε ως πρεσβευτής στο σατράπη Αρταφέρνη και πέτυχε να δοθεί και πάλι σχετική

αυτονομία στις πόλεις της Ιωνίας. Σημαντικά έργα του θεωρούνται τα ακόλουθα: «Περίοδος Γης», «Περσικά» και «Γενεαλογίες».

ΕΛΕΥΣΙΝΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ: Γιορτή που είχε καθιερωθεί προς τιμήν της θεάς Δήμητρας και της κόρης της Περσεφόνης. Άρχιζε από την Αθήνα, από το Ελευσίνιον Ιερό της Ακρόπολης, μεταφερόταν διά της Ιεράς Οδού στην Ελευσίνα όπου και τελείωνε την έκτη ημέρα στο ιερό της Δήμητρας και της Περσεφόνης. Για τις μυστικές αυτές τελετές δεν υπάρχουν πληροφορίες, γιατί αυτοί που συμμετείχαν στα μυστήρια (μύστες) δεσμεύονταν από βαρείς όρκους για να μην αποκαλύψουν τα μυστικά τους.

ΕΜΒΟΛΙΜΑ: Τον Αύγουστο του 327 π.Χ. δόθηκε μάχη κοντά στη θέση Εμβόλιμα, στον Ινδικό Καύκασο, ανάμεσα στους Μακεδόνες του Αλεξάνδρου και σε πολυάριθμες φυλές Ινδών οι οποίες υπεράσπιζαν το φρούριο του Αόρνου. Αφού με επιχωμάτωση καλύφθηκε η μεταξύ του μακεδονικού στρατοπέδου και του φρουρίου χαράδρα διευκολύνοντας έτσι τις επιθετικές κινήσεις των πολιορκητών, τελικά το φρούριο παραδόθηκε.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ Ο ΑΚΡΑΓΑΝΤΙΝΟΣ: Γεννήθηκε το 483 π.Χ. περίπου και πέθανε το 424/23 π.Χ. εξόριστος στην Πελοπόννησο. Έγγραψε δύο φιλοσοφικά έργα: «Περί φύσεως» και «Καθαρμοί». Σύμφωνα με τον Εμπεδοκλή δεν υπάρχουν γέννηση και φθορά αλλά μόνο μείξις. Αρχή των όντων θεωρεί τέσσερα στοιχεία: πυρ, ύδωρ, γη και αέρα.

ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ: Θηβαίος στρατιωτικός και διπλωμάτης με εξαιρετική μόρφωση (420-362 π.Χ.). Στη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) κατέλυσε τη Σπαρτιατική Ηγεμονία. Τον επόμενο χρόνο ίδρυσε τη Μεγαλόπολη και επιτέθηκε εναντίον της ίδιας της Σπάρτης που υπερασπίστηκε με επιτυχία ο γηραιός Αγησίλαος. Μαζί με τον Πελοπίδα υπήρξε ο θεμελιωτής της Θηβαϊκής Ηγεμονίας. Επινόησε τη λοξή φάλαγγα. Σκοτώθηκε στη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.) και μαζί του έσβησε η Θηβαϊκή Ηγεμονία.

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ: Φιλόσοφος από τη Σάμο και ιδρυτής φιλοσοφικής σχολής στην Αθήνα. Υπήρξε ένας από τους διακεκριμένους υλιστές φιλοσόφους. Σύμφωνα με τις απόψεις του, σκοπός της ζωής είναι η ευδαιμονία με την έννοια της πνευματικής καλλιέργειας και της πρακτικής της αρετής. Η αταραξία, η γαλήνη και η ηρεμία της ψυχής είναι το ιδανικό του ανθρώπου. Η απόλαυση των εξωτερικών αγαθών πρέπει να γίνεται με μέτρο. Από τα έργα του σώζονται λίγα αποσπάσματα.

ΕΠΙΧΑΡΜΟΣ: Ο κύριος εκπρόσωπος της δωρικής κωμωδίας, στον οποίο ο Αριστοτέλης αποδίδει την εισαγωγή ενός ενιαίου μύθου ως θεματικού πυρήνα της κωμωδίας. Έζησε το α' μισό του 5ου αι. π.Χ. στην Κάτω Ιταλία και τη Σικελία. Στα έργα του υπήρχαν στοιχεία της επικαιρότητας, αλλά απουσίαζαν εντελώς το πολιτικό σκώμμα και η προσωπική διακωμώδηση.

ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ: 3000/2800-1900 π.Χ. Η Πρώιμη Χαλκοκρατία χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση τριών αυτόνομων πολιτισμών, του Πρωτοελλαδικού με κέντρο την ηπειρωτική Ελλάδα (κυρίως την ανατολική Στερεά και την Πελοπόννησο), του Πρωτοκυκλαδικού με κέντρο τις Κυκλάδες και του Πρωτομινωικού στην Κρήτη. Ο πολιτισμός που εμφανίζεται στην κυρίως Ελλάδα έχει κυρίως αγροτικό χαρακτήρα και τα πλέον σημαντικά κέντρα του εντοπίζονται στη Θράκη, τη Φωκίδα, τη Βοιωτία, την Αργολίδα και την Κόρινθο. Στην περίοδο αυτή τοποθετούνται και τα αρχαιότερα γλωσσικά ευρήματα, κυρίως τοπωνύμια σε -νθος και -σος, που διασώθηκαν στην ελληνική γλώσσα χωρίς να είναι ινδοευρωπαϊκά. Οι Προέλληνες, οι οποίοι αποτελούν ένα μεσογειακό φύλο, αποκαλούνται από τους αρχαίους Έλληνες Πελασγοί, Τυρρηνοί, Λέλεγες, ακόμη και Κάρες.

Την Κρήτη κατά τη διάρκεια της Πρωτομινωικής Περιόδου την κατακλύζουν κύματα εποίκων κυρίως από τις Κυκλάδες και τη Μικρά Ασία και ίσως και από τη Λιβύη. Ο μινωικός όμως πολιτισμός που θα αναπτυχθεί στη συνέχεια είναι κάτι εντελώς ξεχωριστό και σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να ερμηνευτεί ως άθροισμα επιδράσεων. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου εμφανίζονται στη θέση των απλών αγροτικών χωριών πρωτοαστικοί οικισμοί. Αναπτύσσεται το εμπόριο όχι μόνο με το νότιο Αιγαίο αλλά και με πιο απομακρυσμένες περιοχές, και γενικεύεται η χρήση χαραγμένων σε λίθο σφραγίδων. Οι ειδικευμένοι τεχνίτες δημιουργούν χρυσά κοσμήματα και εξαιρετά λίθινα αγγεία. Ο ταύρος αποκτά σημαντικό ρόλο στη θρησκεία.

Λίγο μετά το 2100 π.Χ. τα πρώτα ελληνικά φύλα, οι Πρωτοέλληνες, που προέρχονται από τις πεδιάδες της Σερβίας(;) και της Ουγγαρίας(;), φτάνουν στο νότιο άκρο της χερσονήσου του

Αίμου, φέρνοντας μαζί τους ένα μικρόσωμο μάλλον άλογο και μια ιδιόμορφη αγγειοπλαστική τεχνική.

1900-1600 π.Χ. Στη Μέση Χαλκοκρατία διακρίνουμε την εξέλιξη των πολιτισμών που εμφανίστηκαν στην Πρώιμη Χαλκοκρατία (Μεσοελλαδικός, Μεσοκυκλαδικός και Μεσομινωικός Πολιτισμός).

Στην Κρήτη ο Μινωικός πολιτισμός ακμάζει στη Φαιστό, την Κνωσό, τα Μάλια και τη Ζάκρο (Παλαιοανακτορική Περίοδος), ενώ εμφανίζονται η Γραμμική γραφή ΑΔ και μια περιορισμένης χρήσης ιερογλυφική γραφή. Η κατασκευή των εντυπωσιακών ανακτόρων στις προαναφερόμενες θέσεις καταδεικνύει ότι είχε διαμορφωθεί μια νέα πολιτική και κοινωνική κατάσταση. Η πολιτική εξουσία ήταν συγκεντρωμένη σε λίγα κέντρα του νησιού, ενώ η απουσία οχύρωσης μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως δεν υπήρχε φόβος ούτε για εξωτερικές επιθέσεις ούτε για εσωτερικές αναταραχές. Η έντονη εμπορική δραστηριότητα που χαρακτηρίζει αυτή την περίοδο φαίνεται κυρίως από τα πολλά αρχαιολογικά ευρήματα μινωικής προέλευσης που έχουν εντοπιστεί σε πολλές περιοχές του Αιγαίου, της Μικράς Ασίας, της Αιγύπτου, ακόμη και της Ιταλίας, αλλά και από αιγυπτιακής προέλευσης αντικείμενα που βρέθηκαν στην Κρήτη. Ωστόσο, λίγο πριν από το τέλος του 17ου αιώνα π.Χ. -1640 π.Χ.- μια φοβερή έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, η οποία συνοδεύεται από έντονη σεισμική δραστηριότητα, καταστρέφει τα μινωικά ανάκτορα, τα οποία θα ανοικοδομηθούν λίγο αργότερα.

Την περίοδο αυτή στην ηπειρωτική Ελλάδα οι Πρωτοέλληνες αποτελούν ένα ανώτερο στρώμα, το οποίο κυριάρχησε πάνω στους Προέλληνες. Έχουν επισημανθεί τουλάχιστον 120 οικισμοί που καλύπτουν κυρίως την ανατολική Ελλάδα (Ακρόπολη, Ελευσίνα, Κοράκου, Μυκήνες, Μάλθη, Λέρνα κ.ά.). Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των οικισμών είναι η απομάκρυνση από τις ακτές, καθώς και η έλλειψη στις περισσότερες περιπτώσεις οχυρωματικού περιβόλου και κάποιου επιφανούς κτίσματος, στοιχείο το οποίο μας κάνει να υποθέσουμε ότι δεν υπάρχει ακόμη ισχυρή κεντρική εξουσία.

1600-1100 π.Χ. Στην Ύστερη Χαλκοκρατία ή Υστεροελλαδική Εποχή έχουμε την απόλυτη κυριαρχία του Μυκηναϊκού Πολιτισμού, αρχικά στην ηπειρωτική Ελλάδα και στη συνέχεια σε όλο το χώρο του Αιγαίου, ιδιαίτερα μετά το 1450 π.Χ., όταν εγκαθίσταται και μια μυκηναϊκή δυναστεία στην περιοχή της Κνωσού. Λίγο μετά το 1.600 π.Χ. τα μινωικά ανάκτορα ανοικοδομούνται (η παρακμή του Μινωικού Πολιτισμού σε καμιά περίπτωση δεν συνδέεται πλέον με την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, η οποία τοποθετείται από την επιστημονική έρευνα γύρω στο 1510 π.Χ.), γρήγορα όμως η Κρήτη θα βρεθεί κάτω από την κυριαρχία των Ελλήνων Μυκηναίων, οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν τις καταστροφές που επέφερε κάποιος ισχυρός σεισμός και που ίσως να συνοδεύτηκαν από κοινωνική αναταραχή, και κατέλαβαν το νησί. Κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην ηπειρωτική Ελλάδα έχουμε τη μετάβαση από μια μάλλον γεωργική κοινωνία σε μια κοινωνία με κύρια χαρακτηριστικά της τον οικονομικό οργανισμό και τις οικονομικές δραστηριότητες σε όλη την ανατολική Μεσόγειο. Σε αυτή την περίοδο εμφανίζεται ένα μάλλον τελειοποιημένο σύστημα συλλαβογραμματικής γραφής, η Γραμμική Β' η οποία καταγράφει μια πρώιμη μορφή της ελληνικής (Μάικλ Βέντρις, 1952), ενώ παράδοξο αποτελεί η εμφάνιση χρυσού στους τάφους των Μυκηνών και της Περιστεριάς, η προέλευση του οποίου δεν έχει ακόμη επαρκώς εξηγηθεί (αιγυπτιακός).

ΕΠΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ: Έτσι ονομάστηκαν στην αρχαιότητα τα σπουδαία για το μέγεθος και την καλλιτεχνική αξία τους οικοδομήματα. Αυτά ήταν η Πυραμίδα του Χέοπος στην Αίγυπτο, οι Κρεμαστοί Κήποι της Βαβυλώνας, ο Ναός της θεάς Άρτεμης στην Έφεσο, το άγαλμα του Δία, έργο του Φειδία, στην Ολυμπία, ο Τάφος του Μανυσώλου (Μανυσωλείο) της Αλικαρνασσού, ο Φάρος της Αλεξανδρείας και το τεράστιο χάλκινο άγαλμα στην είσοδο του λιμανιού της Ρόδου, ο περίφημος Κολοσσός.

ΕΠΤΑ ΣΟΦΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ: Έζησαν στα τέλη του 7ου και στις αρχές του 6ου αι. π.Χ., διακρίθηκαν για τη σοφία και την πολιτική τους σύνεση και ήταν οι εξής: Θαλής ο Μιλήσιος, Σόλων ο Αθηναίος, Περίαςνδρος ο Κορίνθιος, Χίλων ο Λακεδαιμόνιος, Βίας ο Πριηνεύς, Πιττακός ο Μυτιληναίος και ο Κλεόβουλος ο Ρόδιος.

ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ: Αλεξανδρινός μαθηματικός, αστρονόμος και φιλόσοφος (275-194 π.Χ.). Γεννήθηκε στην Κυρήνη. Υπήρξε ένας από τους πιο πολύπλευρους σοφούς της εποχής του. Στο βασικό του έργο, τα «Γεωγραφικά» υπολόγισε πρώτος την περιφέρεια της Γης. Έγραψε

επίσης ποιητικά έργα.

ΕΡΕΤΡΙΑ: Πόλη της Εύβοιας, η δεύτερη σε σπουδαιότητα μετά τη Χαλκίδα. Μυθικός οικιστής της, σύμφωνα με την παράδοση, ήταν ο Μάκιστος από την Ήλιδα. Την ίδρυσή της όμως τη διεκδικούσαν και οι Αθηναίοι. Το τέλος του 8ου αιώνα π.Χ. ενεπλάκη σε πόλεμο με τη Χαλκίδα για την κατοχή και τη νομή του Λιλάντιου πεδίου που βρισκόταν ανάμεσά τους. Αν και νίκησε η Χαλκίδα, η Ερέτρια ήταν η πόλη που άνθησε στη συνέχεια. Υπήρξε μεγάλο βιοτεχνικό κέντρο και ανέπτυξε το εξαγωγικό εμπόριο, όπως μαρτυρούν πολλά αγγεία που ανακαλύφθηκαν στην Κύπρο, στην Παλαιστίνη, στη Σαρδηνία και αλλού.

Η θαλάσσια ισχύς της καταδεικνύεται και από την κατοχή νησιών του Αιγαίου. Ίδρυσε μια σειρά από αποικίες στη Θράκη, αποίκισε πρώτη την Κέρκυρα και ίδρυσε στη Δύση τις Πιθηκούσες (την πρωιμότερη γνωστή αποικία στη Δύση), καθώς και άλλες αποικίες στην Ιταλία. Στη διάρκεια του 6ου αιώνα π.Χ. η Ερέτρια είχε στενούς δεσμούς με την Αθήνα. Ο Πεισίστρατος κατέφυγε εκεί εξόριστος (556 π.Χ.). Όταν ξέσπασε η Ιωνική Επανάσταση, έστειλε πέντε τριήρεις μαζί με αθηναϊκές για βοήθεια και γι' αυτό καταστράφηκε από τον Δάτη στην περσική εκστρατεία του 490 π.Χ. εναντίον της Ελλάδας. Στις ναυμαχίες του Αρτεμισίου και της Σαλαμίνας συμμετείχε στο πλευρό των Αθηναίων. Ήταν μέλος της Α' και αργότερα της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας. Το 198 π.Χ. υποτάχθηκε στους Ρωμαίους.

ΕΡΕΧΘΕΙΟ: Χτίστηκε ανάμεσα στο 421 και το 405 π.Χ. και είναι χωρίς αμφιβολία ένα από τα πιο ιδιόμορφα οικοδομήματα της κλασικής αρχαιότητας. Ανεγέρθηκε στη θέση όπου παλαιότερα λατρεύονταν πρωταρχικές αθηναϊκές θεότητες, όπως ο Κέκρωψ, ο Ερεχθεύς, ο Ποσειδών, ο Ήφαιστος, η Θάλασσα και η ιερή ελιά της Αθηνάς. Ο αρχιτέκτονας αντιμετώπισε το ζήτημα της λατρείας τόσο πολλών θεοτήτων και το πολυεπίπεδο του εδάφους με το χωρισμό του κυρίως οικοδομήματος σε δύο μέρη: το ανατολικό που ήταν αφιερωμένο στην Αθηνά Πολιάδα, και το δυτικό που ήταν αφιερωμένο στον Ποσειδώνα-Ερεχθέα. Στην κάθε πλευρά του κτιρίου ενσωμάτωσε μια πρόσταση, στη βόρεια και την ανατολική ιωνικού ρυθμού, ενώ τη νότια την κόσμησε με τις Καρυάτιδες. Στη δυτική πλευρά δημιούργησε τον υπαίθριο χώρο του ιερού με το ιερό της Πανδρόσου και την ιερή ελιά.

ΕΥΑΓΟΡΑΣ: Βασιλιάς της Σαλαμίνας της Κύπρου (435-374 π.Χ.). Στην αρχή ήταν σύμμαχος των Περσών, αλλά είχε ιδιαίτερα φιλικές σχέσεις με τους Αθηναίους. Κοντά του κατέφυγε ο Κώνων μετά την καταστροφή στους Αιγός ποταμούς (405 π.Χ.). Προσπάθησε στη συνέχεια να απαλλαγεί από την περσική κηδεμονία, αλλά δεν τα κατάφερε, αφού οι Αθηναίοι, δεσμευμένοι από την Ανταλκίδειο ειρήνη (386 π.Χ.), δεν μπορούσαν να τον βοηθήσουν.

ΕΥΒΟΥΛΟΣ: Αθηναίος πολιτικός (405-330 π.Χ.) που διαχειρίστηκε για χρόνια τα οικονομικά της πόλης. Είναι γνωστός γιατί κατοχύρωσε με έναν ιδιαίτερα αυστηρό νόμο τα «θεωρικά». Ο Περικλής ήταν αυτός που είχε θεσπίσει τα «θεωρικά», την καταβολή δηλαδή από το δημόσιο ταμείο ενός χρηματικού ποσού στους άπορους πολίτες για να μπορούν να παρακολουθούν τις παραστάσεις στο Θέατρο του Διονύσου. Στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, και λίγο μετά, το μέτρο ατόνησε. Επανήλθε μετά το 400 π.Χ. Ο Εύβουλος για να κατοχυρώσει το θεσμό προκάλεσε ψήφισμα της Εκκλησίας του Δήμου, το οποίο όριζε ότι τα περισσεύματα του συμμαχικού ταμείου θα μοιράζονταν στο λαό ως «θεωρικά», ενώ απέκλειε οποιαδήποτε άλλη χρήση τους, ακόμη και για την άμυνα της πόλης. Ο άρχοντας που δεν θα συμμορφωνόταν με το ψήφισμα θα τιμωρόνταν με θάνατο.

ΕΥΔΟΞΟΣ: Γεννήθηκε στην Κνίδα της Μ. Ασίας το 408 π.Χ. και πέθανε στη γενέθλια πόλη του γύρω στο 350 π.Χ. Θεωρείται ένας από τους πιο σημαντικούς μαθηματικούς της αρχαιότητας. Ασχολήθηκε επίσης με την αστρονομία, τη γεωγραφία, την ιατρική και τη φιλοσοφία. Έζησε για αρκετά χρόνια στην Αθήνα, όπου και συνεργάστηκε με τον Πλάτωνα. Προώθησε σημαντικά τη θεωρία των αριθμών πέρα από την πυθαγόρεια παράδοση, αποδεικνύοντας την ύπαρξη ασύμμετρων μεγεθών και επινοώντας διάφορες τεχνικές για τη μέτρηση καμπύλων επιφανειών. Εισήγαγε τη γεωμετρία στην επιστήμη της αστρονομίας. Επιπλέον με το σύστημα των ομόκεντρων σφαιρών που επινόησε έδωσε την πρώτη συστηματική εξήγηση των κινήσεων του Ήλιου, της Σελήνης και των πλανητών.

ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ: Έλληνας μαθηματικός, πατέρας και θεμελιωτής της γεωμετρίας. Άκμασε επί Πτολεμαίου Α' (323-285 π.Χ.) και ίδρυσε σχολή στην Αλεξάνδρεια.

ΕΥΜΕΝΗΣ Ο ΚΑΡΔΙΑΝΟΣ (360-316 π.Χ.): Ο μόνος μη Μακεδόνας από τους επιτελείς του Αλεξάνδρου, ο οποίος καταγόταν από την Καρδία της Θράκης. Διοικητής μετά το θάνατο

του Αλεξάνδρου της Παφλαγονίας, της Καππαδοκίας και του Πόντου. Αγωνίστηκε εναντίον του Αντίγονου, από τον οποίο συνελήφθη και εκτελέστηκε.

ΕΥΜΕΝΗΣ Ο ΕΥΕΡΓΕΤΗΣ: Βασιλιάς της Περγάμου (263-241 π.Χ.).

ΕΥΠΟΛΙΣ: Εξαιρετος εκπρόσωπος της αρχαίας κωμωδίας (446-; π.Χ.). Το έργο του έχει τα τυπικά χαρακτηριστικά της, αλλά, όπως φαίνεται από τα σωζόμενα αποσπάσματα, το σκώμμα εναντίον προσώπων έχει ατονήσει και υπερέχει πλέον το ηθικολογικό στοιχείο. Από το έργο του σώθηκαν μόνο αποσπάσματα.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ: Γεννήθηκε το 485 π.Χ. στη Σαλαμίνα. Για πρώτη φορά εμφανίστηκε ως τραγικός ποιητής το 455 π.Χ. και κέρδισε την πρώτη νίκη του το 441 π.Χ. Νίκησε συνολικά τέσσερις φορές. Μεγάλο μέρος της ζωής του το έζησε στην αυλή του βασιλιά της Μακεδονίας Αρχέλαου, όπου και πέθανε το 406 π.Χ. Από τα έργα του σώθηκαν 17 τραγωδίες: «Αλκυστις», «Μήδεια», «Ιππόλυτος», «Εκάβη», «Ανδρομάχη», «Ηρακλείδαι», «ΙΚετίδες», «Ηρακλής», «Τρώαδες», «Ηλέκτρα», «Ελένη», «Ιφιγένεια η εν Ταύροις», «Ιων», «Φοίνισσαι», «Ορέστης», «Ιφιγένεια η εν Αυλίδι», «Βάκχαι», και το σατυρικό δράμα «Κύκλωψ».

Στο έργο του ο Ευριπίδης ενδιαφέρθηκε περισσότερο από τους άλλους δύο τραγικούς ποιητές για τη γυναίκα. Οι ήρωές του είναι απλοί, καθημερινοί άνθρωποι, τους οποίους πολλές φορές αφήνει να βγαίνουν από τα πλαίσια του ρόλου τους και να εκφράζουν φιλοσοφικές ιδέες διαφορετικές από αυτές που ίσχυαν την εποχή του, γι' αυτό και ονομάστηκε ο «από σκηνής φιλόσοφος».

ΕΥΡΥΒΙΑΔΗΣ: Σπαρτιάτης αρχιναύαρχος του ελληνικού στόλου στις ναυμαχίες του Αρτεμισίου και της Σαλαμίνας (480 π.Χ.), όπου εκδηλώθηκε, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, η διαφωνία του με τον Θεμιστοκλή. Στο συμβούλιο που προηγήθηκε της ναυμαχίας της Σαλαμίνας ο Ευρυβιάδης υποστήριξε ότι οι Έλληνες έπρεπε να επιδιώξουν να ναυμαχήσουν με τους Πέρσες κοντά στον ισθμό, γιατί έτσι μόνο θα είχαν κάλυψη από την ξηρά. Σε αντίθεση περίπτωση πίστευε ότι οι Έλληνες θα περικυκλώνονταν. Ο Θεμιστοκλής, ο οποίος είχε άλλη άποψη, πάντα σύμφωνα με τον Πλούταρχο, λέγεται ότι πάνω στην ένταση της διαμάχης είπε το περίφημο «άκουσον μεν πάταξον δε». Ο Ηρόδοτος όμως, ο οποίος είναι πολύ πιο κοντά στα γεγονότα, δεν αναφέρει ότι υπήρχε τόση οξύτητα στη συζήτηση εκείνη.

ΕΦΕΣΟΣ: Μία από τις μεγαλύτερες πόλεις της Μ. Ασίας απέναντι από τη Σάμο, κοντά στις εκβολές του ποταμού Καϊστρου. Στο τέλος της δεύτερης προχριστιανικής χιλιετίας αποικήθηκε από τους Ιώνες. Τον 6ο αι. π.Χ. εξελίχθηκε σε μεγάλο οικονομικό και εμπορικό κέντρο. Το 387 π.Χ. κατακτήθηκε από τους Πέρσες και το 334 π.Χ. ελευθερώθηκε από τον Μέγα Αλέξανδρο. Περιήλθε στους Ρωμαίους το 85 π.Χ. Από τα μνημεία της πόλης πιο ξακουστό υπήρξε ο ναός της Αρτέμιδος, ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου.

ΕΦΙΑΛΤΗΣ Ο ΣΟΦΩΝΙΔΟΥ ([-]-461 π.Χ.): Διαπρεπής Αθηναίος πολιτικός, μεταρρυθμιστής, αρχηγός της προοδευτικής δημοκρατικής παράταξης. Ανέλαβε την αρχηγία της μετά τον εξοστρακισμό του Θεμιστοκλή (471 π.Χ.) με πολιτικό αντίπαλο του τον Κίμωνα. Ο Εφιάλτης προέβη σε μεταρρυθμίσεις που ολοκλήρωσαν τους θεσμούς της αθηναϊκής δημοκρατίας, εκμηδενίζοντας τις πολιτικές και περιορίζοντας τις δικαστικές εξουσίες του Αρείου Πάγου. Οι εξουσίες αυτές μεταφέρθηκαν στην Εκκλησία του Δήμου. Υπήρξε σκληρός αντίπαλος των αριστοκρατικών, δίκαιος και αδιάφθορος, αν και ήταν φτωχός. Δολοφονήθηκε από όργανα των αριστοκρατικών. Ο θάνατός του άνοιξε το δρόμο για την πολιτική σταδιοδρομία του Περικλή.

ΖΑΛΕΥΚΟΣ: Φιλόσοφος και νομοθέτης που έζησε και έδρασε στους Λοκρούς της Κάτω Ιταλίας. Σύμφωνα με τη νομοθεσία του (663[-] π.Χ.) οι ποινές δεν καθορίζονται από τους δικαστές αλλά από τους νόμους, αναγνωρίζεται η δυνατότητα σύναψης συμβολαίου, ιδέα αντίθετη με το δίκαιο του ισχυρότερου κ.λπ.

ΖΕΥΞΙΣ: Υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς ζωγράφους της αρχαιότητας. Γεννήθηκε στην Ηράκλεια του Πόντου γύρω στο 455 π.Χ. Πολλοί ήταν οι τόποι της δραστηριότητας του ζωγράφου, όπως η Σικελία, η Κάτω Ιταλία, η Έφεσος, η Μακεδονία, η Σάμος και βέβαια η Αθήνα, στην οποία βρισκόταν ο μεγαλύτερος αριθμός των έργων του. Φημιζόταν για την πιστή αναπαράσταση της φύσης, την πιστότητα των μορφών και τα επιτυχημένα χρώματα. Κυριότερα έργα του, από τα οποία όμως δεν σώζεται κανένα ήταν: «ο Έρωτας στεφανωμένος με ρόδα», «Αμφιτρύων και Αλκμήνη», «Παιδί με σταφύλια», «ο Παν» και άλλα.

ΖΗΝΩΝ Ο ΕΛΕΑΤΗΣ: Φιλόσοφος από την Ελέα της Κάτω Ιταλίας, μαθητής του Παρμενίδη

(γεννήθηκε το 500 π.Χ.). Ο Ζήνων αποδεικνύει με λογική επιχειρηματολογία ότι ούτε «πολλότης» ούτε κίνηση υπάρχει. Περίφημα είναι τα «παράδοξα» του Ζήνωνα. Πιο γνωστό είναι το επιχείρημά του κατά της κινήσεως: Ο ταχύς Αχιλλέας δεν μπορεί να ξεπεράσει τη χελώνα, όταν αυτή έχει ήδη ένα προβάδισμα, γιατί το προβάδισμα θα παραμείνει. Ο Αριστοτέλης πάντως σημειώνει «Ζήνων δε παραλογίζεται».

ΖΗΝΩΝ Ο ΣΤΩΙΚΟΣ: Φιλόσοφος, καταγόμενος από το Κίτιο της Κύπρου (336-264 π.Χ.). Υπόδειγμα λιτότητας και εγκράτειας. Δίδασκε στην Αθήνα στην Ποικίλη Στοά -εξ ου και η ονομασία στωικοί. Πρωταρχική θέση στη θεωρία του κατέχει η ηθική. Δίδασκε ότι η ζωή για τον άνθρωπο έχει αξία μόνο αν απολαμβάνει ψυχική αταραξία και γαλήνη.

ΗΡΑΙΑ: Ανεξάρτητα από τους Ολυμπιακούς Αγώνες διεξάγονταν κάθε τέσσερα χρόνια μέσα στο στάδιο της Ολυμπίας τα Ηραία. Ήταν αγώνες δρόμου παρθένων προς τιμήν της Ήρας. Οι νέες αγωνίζονταν χωρισμένες σε τρεις κατηγορίες, με βάση την ηλικία τους -παιδική, εφηβική και νεανική- σε διαδρομή μήκους 500 ποδίων (160 μ.). Έτρεχαν με λυτά μαλλιά και ντυμένες με κοντό χιτώνα που άφηνε γυμνό το δεξί ώμο ως το στήθος. Το έπαθλο για τις νικήτριες ήταν ένα στεφάνι ελιάς και ένα μερίδιο από την αγελάδα που θυσιαζόταν στην Ήρα.

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ Ο ΠΟΝΤΙΚΟΣ: Έλληνας αστρονόμος από τον Πόντο (390-322 π.Χ.), ο οποίος υποστήριζε ότι ο Ερμής και η Αφροδίτη περιστρέφονται γύρω από τον Ήλιο και όλο μαζί το σύστημα περιστρέφεται γύρω από τη Γη. Ήταν ο πρώτος που υποστήριξε ότι υπάρχουν κάποια μορφή ηλιοκεντρισμού στο σύμπαν, δηλαδή ότι μερικά ουράνια σώματα περιστρέφονται γύρω από τον Ήλιο και μόνο δευτερευόντως γύρω από τη Γη.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ: Φιλόσοφος από την Έφεσο που έδρασε γύρω στο 500 π.Χ. Επονομάστηκε «Σκοτεινός». Η αρχή των όντων, σύμφωνα με τον Ηράκλειτο, είναι το πυρ. Βασικός νόμος των όντων είναι ο «λόγος», σταθερός μέσα στην αιώνια ροή των πάντων, σύμφωνα προς τον οποίο συμβαίνουν όλα. Πίστευε ότι ο πόλεμος ήταν η κυρίαρχη και δημιουργική δύναμη στον κόσμο.

ΗΡΟΔΟΤΟΣ: Ο πατέρας της ιστορίας. Γεννήθηκε το 484 π.Χ. στην Αλικαρνασσό. Εγκατέλειψε νωρίς την πατρίδα του και άρχισε να ταξιδεύει σε όλο σχεδόν τον τότε γνωστό κόσμο. Κύριο κίνητρό του ήταν προφανώς η επιθυμία του να γνωρίσει πολλούς νέους λαούς και χώρες και να διηγηθεί άγνωστα πράγματα. Στην Αθήνα συνδέθηκε με φιλία με τον Περικλή. Μετέβη στην Κάτω Ιταλία και έγινε πολίτης της αποικίας που ίδρυσε ο Περικλής, των Θουρίων (444 π.Χ.). Πέθανε λίγο μετά το 430 π.Χ. Το έργο του ο ίδιος το ονομάζει «ιστορίας απόδεξιν». Το έγραψε για να διαφυλάξει από τη λήθη τις μεγάλες πράξεις των Ελλήνων και των βαρβάρων, κυρίως όμως για να αποκαλύψει τις αιτίες των πολέμων που έγιναν ανάμεσά τους. Το έργο του εμπεριέχει πολλές πληροφορίες από διάφορες πηγές, επί των οποίων ενίοτε ασκεί κριτική. Με τον Ηρόδοτο τίθενται οι βάσεις της επιστήμης της ιστορίας.

ΗΡΟΣΤΡΑΤΟΣ: Το 356 π.Χ. πυρπόλησε τον περίφημο Ναό της Άρτεμης στην Έφεσο. Στην ανάκριση που ακολούθησε ομολόγησε ότι το έκανε για να γίνει γνωστό το όνομά του. Οι Εφέσιοι τον καταδίκασαν σε θάνατο και αποφάσισαν να μην τον μνημονεύουν πλέον. Ο ιστορικός Θεόπομπος όμως τον αναφέρει και έτσι διασώθηκε το όνομα του Ηρόστρατου. Σύμφωνα με την παράδοση, ο ναός πυρπολήθηκε την ημέρα που γεννήθηκε ο Μέγας Αλέξανδρος.

ΗΡΩΝΔΑΣ: Σπουδαίος ποιητής του 3ου αιώνα π.Χ., ίσως από την Κω. Μέχρι το 1891 γνωρίζαμε μόνο το όνομά του, το οποίο ανέφεραν αρχαίοι συγγραφείς, όπως ο Αθηναίος και ο Στοβαίος. Εκείνη τη χρονιά βρέθηκε στην Αίγυπτο ένας πάπυρος που περιείχε οκτώ «μίμους» ή «μυμιάμβους». Οι μίμοι ήταν ένα ποιητικό είδος, συχνά διαλογικής μορφής, με το οποίο περιέγραφαν με πολύ «χιούμορ» τα ήθη των απλών ανθρώπων, αλλά δεν προσπαθούσαν να καλύψουν τις αρνητικές πλευρές τους.

ΗΣΙΟΔΟΣ: Είναι ο πρώτος ποιητής της Δύσης που αναφέρει το όνομά του, ενώ η ποίησή του έχει απόλυτα βιωματικό χαρακτήρα. Το έτος γέννησης και θανάτου του είναι άγνωστο. Είναι οπωσδήποτε μεταγενέστερος του Ομήρου και προγενέστερος του Αρχίλοχου (τέλη 8ου ή αρχές 7ου αι. π.Χ.). Γεννήθηκε και πέθανε στην Άσκρα της Βοιωτίας και θεωρείται ο κατεξοχήν εκπρόσωπος του διδακτικού έπους. Έργα του: «Έργα και Ημέραι» (όπου συμβουλεύει χάριν της ευδαιμονίας του ανθρώπου δικαιοσύνη και εργασία, και δίνει συμβουλές για τη γεωργία, το εμπόριο και τη ναυτιλία), «Θεογονία» (όπου εκθέτει τα σχετικά

με τα γένη, τα αξιώματα και τις περιπέτειες των θεών του ελληνικού πανθέου), «Ασπίς» κ.ά.
ΗΦΑΙΣΤΙΩΝ: Μακεδόνας στρατηγός και στενός φίλος του Μ. Αλεξάνδρου. Ήταν ένας από τους οκτώ σωματοφύλακες του.

ΘΑΛΗΣ Ο ΜΙΛΗΣΙΟΣ: Ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας. Φιλόσοφος που γεννήθηκε το 624/3 π.Χ. στη Μίλητο της Ιωνίας και πέθανε το 547/6 π.Χ. Πληροφορίες για τη ζωή του και τα ταξίδια του, και γενικότερα για τις σχέσεις του, μας δίνει ο Ηρόδοτος. Κατά τον Αριστοτέλη, η ιστορία της φιλοσοφίας αρχίζει με τον Θαλή τον Μιλήσιο, γιατί φιλοσοφία είναι «το ερωτάν περί των πρώτων αρχών και αιτίων», και ο Θαλής ήταν ο πρώτος που το έπραξε. Δέχεται ως αρχή των πάντων το ύδωρ.

ΘΑΡΥΠΟΣ: Ήταν ο πρώτος βασιλιάς των Μολοσσών της Ηπείρου και πατέρας του Αλκέτου. Έδρασε ανάμεσα στο 430 και το 390 π.Χ. Λέγεται ότι μεγάλωσε στην Αθήνα, όπου κατά την παράδοση απέκτησε την ελληνική παιδεία, την οποία και εισήγαγε στη χώρα του.

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ Ο ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ (528-461 π.Χ.): Αναδείχθηκε ο κορυφαίος πολιτικός και στρατιωτικός της Αθήνας στο πρώτο μισό του 5ου αιώνα π.Χ. Στο πολιτικό προσκήνιο επικράτησε μετά το θάνατο του Μιλτιάδη (489 π.Χ.). Το πολιτικό του πρόγραμμα αποσκοπούσε στην ηγεμονία της Αθήνας.

Η σταδιοδρομία του ξεκίνησε με μια σειρά έργων που στόχευαν στην αμυντική θωράκιση της Αθήνας (οχύρωση του Πειραιά-ναυπήγηση πολεμικών πλοίων νέου τύπου [τριήρης]). Με τις αποφασιστικές ενέργειές του αντιμετώπιστηκε με επιτυχία η περσική επίθεση εναντίον της Ελλάδας (480 π.Χ.). Μετά την ήττα των Περσών, παρά την αντίδραση των Σπαρτιατών, τείχισε την Αθήνα κατασκευάζοντας το βόρειο Μακρό Τείχος και ολοκλήρωσε το ναυτικό του πρόγραμμα. Οι πολιτικοί του αντίπαλοι πέτυχαν το 471 π.Χ. τον εξοστρακισμό του. Κατέφυγε στην αυλή του βασιλιά της Περσίας Αρταξέρξη, όπου και πέθανε.

ΘΕΟΓΝΗΣ Ο ΜΕΓΑΡΕΥΣ: Ποιητής από τα Μέγαρα, που έζησε γύρω στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. Ένας από τους λίγους Δωριείς ποιητές που γνωρίζουμε, ήταν αριστοκρατικής καταγωγής με έντονη συνείδηση της αριστοκρατικής τοποθέτησής του. Τα ποιήματά του απευθύνονται προς ένα νέο, τον Κέρνο, και είναι κυρίως προτροπές και «γνώμαι». Χαρακτηριστικό είναι ότι οι στίχοι του Θεόγνη είναι οι μόνοι μαζί με αυτούς του Πινδάρου που παραδόθηκαν μέσω της χειρόγραφης παράδοσης.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ο ΓΕΩΜΕΤΡΗΣ: Μαθηματικός και πυθαγόρειος φιλόσοφος από την Κυρήνη της βόρειας Αφρικής, σύγχρονος του Σωκράτη και του Πλάτωνα (5ος-4ος αι. π.Χ.). Έμεινε για ένα χρονικό διάστημα στην Αθήνα και ίσως να υπήρξε δάσκαλος του Πλάτωνα στα μαθηματικά. Αναφέρεται σε πολλούς πλατωνικούς διαλόγους και ιδιαίτερα στον «Θεαίτητο». Για το έργο του δεν είναι γνωστά πολλά πράγματα, εκτός του ότι ασχολήθηκε με τη θεωρία των ασύμμετρων αριθμών.

ΘΕΟΚΡΙΤΟΣ: Ο πιο σπουδαίος βουκολικός ποιητής της αρχαιότητας, ο οποίος έζησε ανάμεσα στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. και το πρώτο μισό του 3ου. Καταγόταν από τις Συρακούσες και ήταν πιθανόν γιος του περίφημου ιατρού Πραξαγόρα. Έζησε στην Κω, στη Σικελία, στην Αλεξάνδρεια και πέθανε στις Συρακούσες. Από το έργο του σώζονται σήμερα τριάντα ειδύλλια και 24 επιγράμματα.

ΘΕΟΠΕΤΡΑ: Σπήλαιο στην περιοχή της Καλαμπάκας Τρικάλων, όπου εντοπίστηκαν τέσσερα αποτυπώματα ανθρώπινων πελμάτων -το ένα καλυμμένο και τα υπόλοιπα γυμνά- διαφορετικών ατόμων και μάλιστα παιδιών (*homo sapiens neanderthalensis* ή *homo sapiens sapiens*). Με τη ραδιοχρονολόγηση προέκυψε ότι ανάγονται χρονικά στο 44.330 π.Χ. (1.590 χρόνια και άνω). Το συγκεκριμένο σπήλαιο διαστάσεων 24x30 μέτρων αποτελεί τη μόνη προϊστορική θέση του ελλαδικού χώρου όπου υπάρχει αλληλουχία των επιχώσεων από τη Μέση και την Ανώτερη Παλαιολιθική Εποχή, στη Μεσολιθική και τη Νεολιθική. Ανάμεσα στα ευρήματα ξεχωρίζουν εργαλεία, κεραμικά, αγγεία, ειδώλια, τράπεζες προσφορών και κυρίως ένα χρυσό δακτυλίσχημο περίαπτο της Νεολιθικής Εποχής.

ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ: Μαθητής του Αριστοτέλη (372-287 π.Χ.) και διευθυντής του Λυκείου μετά την αποχώρηση του δασκάλου του. Έτρεφε πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για το φυτικό κόσμο και το 320 π.Χ. έγραψε ένα έργο με περιγραφές 550 φυτών. Ήταν το πρώτο συστηματικό έργο βοτανικής.

ΘΕΣΠΗΣ: Αθηναίος δραματικός ποιητής και εισηγητής του τραγικού τρόπου (6ος αι. π.Χ.). Εισήγαγε στην τραγωδία τον πρώτο υποκριτή, τη χρήση του προσώπειου και των ψιμυθίων,

και επινόησε τον πρόλογο και τη ρήσιν (απαγγελία).

ΘΕΩΝ: Μαθηματικός που έζησε στο β' μισό του 4ου αι. μ.Χ στην Αλεξάνδρεια. Πατέρας της περίφημης φιλοσόφου Υπατείας. Σώζονται υπομνήματά του στον Άρατο, τον Ευκλείδη και τον Πτολεμαίο.

ΘΕΩΡΙΚΑ: Καθιερώθηκαν από τον Περικλή, ο οποίος πρόσφερε έτσι σε όλους τους Αθηναίους τη δυνατότητα να παρακολουθούν τις παραστάσεις δράματος. Ήταν δηλαδή ένα είδος δωρεάν εισιτηρίου για τους οικονομικά ασθενέστερους πολίτες, επειδή ο Περικλής πίστευε στη μεγάλη μορφωτική αξία του θεάτρου.

ΘΗΒΑ: Σημαντική πόλη της Βοιωτίας, από τις πιο σπουδαίες της Ελλάδας. Πρόδρομος πόλη της Θήβας θεωρείται η Καδμεία, την οποία, σύμφωνα με την παράδοση, έχτισε ο Κάδμος. Υπάρχουν πολλοί μύθοι γι' αυτή, αφού η παράδοση τη συνδέει με την οικογένεια των Λαβδακιδών. Το πολίτευμα στην αρχή ήταν βασιλεία και στα αρχαϊκά χρόνια τιμοκρατικό. Κατείχε ηγετικό ρόλο στο Κοινό των Βοιωτών (520 π.Χ.), μια αμυντική συμμαχία εναντίον των Αθηναίων και των Θεσσαλών. Η αντιπαλότητα με την Αθήνα, που υποστήριζε τους Πλαταιείς, ήταν έντονη στη διάρκεια του 5ου αιώνα π.Χ. Δεν πήρε μέρος στους Περσικούς Πολέμους και πολλοί Θηβαίοι μήδισαν, και γι' αυτό το λόγο τιμωρήθηκαν μετά το τέλος των πολέμων.

Στον Πελοποννησιακό Πόλεμο οι Θηβαίοι απέτυχαν να αποσπάσουν τις Πλαταιές από την Αθήνα, ενώ στη Σικελική Εκστρατεία βοήθησαν τους Συρακούσιους εναντίον των Αθηναίων. Στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. οι σχέσεις ανάμεσα στους Σπαρτιάτες και στους Θηβαίους ψυχράθηκαν. Έγιναν εχθρικές όταν ο Σπαρτιάτης Φοιβίδας κατέλαβε το 383 π.Χ. χωρίς αιτία την Καδμεία και εγκατέστησε σπαρτιατική φρουρά. Λίγο αργότερα ο Πελοπίδας εκδίωξε τους Σπαρτιάτες και με τον Επαμεινώνδα θεμελίωσαν τη Θηβαϊκή Ηγεμονία (371 π.Χ.). Ο θάνατος των δύο αυτών σημαντικών Θηβαίων είχε ως αποτέλεσμα την κατάρρευση της Θηβαϊκής Ηγεμονίας. Το 338 π.Χ. στη μάχη της Χαιρώνειας ηττήθηκαν από τους Μακεδόνες και το 335 π.Χ. ο Μέγας Αλέξανδρος την κατέστρεψε. Καταλήφθηκε οριστικά από τους Ρωμαίους το 87 π.Χ. (Σύλλας).

ΘΗΡΑΜΕΝΗΣ: Αθηναίος πολιτικός. Εργάστηκε για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος το 411 π.Χ., οπότε οι ολιγαρχικοί, με επικεφαλής τον Πείσανδρο, μεταβίβασαν τις εξουσίες της Εκκλησίας του Δήμου σε 5.000 εύπορους πολίτες, ενώ τη Βουλή την αντικατέστησαν με 400, επίσης δικούς τους ανθρώπους. Θεωρητικός αυτής της «μεταστάσεως», όπως ονομάζεται η συγκεκριμένη πολιτειακή αλλαγή, ήταν ο Αντιφώντας. Αργότερα ο Θηραμένης, όταν κατάλαβε ότι το καθεστώς ήταν ετοιμόρροπο, άρχισε να προσεγγίζει τους δημοκρατικούς. Στη συνέχεια όμως επέβαλε μαζί με άλλους το καθεστώς των τριάκοντα (οι Αθηναίοι τον αποκαλούσαν κόθορνο [υπόδημα των ηθοποιών που ταιριάζει το ίδιο καλά στο αριστερό και στο δεξί πόδι] γι' αυτές τις οβιδιακές μεταμορφώσεις του). Επειδή ήταν μάλλον μετριοπαθής, κατηγορήθηκε από τον Κριτία και καταδικάστηκε σε θάνατο. Ήπιε κώνειο το 403 π.Χ.

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ Ο ΑΛΙΜΟΥΣΙΟΣ: Ο μεγαλύτερος ιστορικός της αρχαιότητας. Γεννήθηκε το 460 π.Χ. στο δήμο Αλμιούντος της Αττικής και πέθανε το 396 π.Χ.(;). Εκλέχτηκε στρατηγός το 424 π.Χ. και, επειδή δεν κατόρθωσε να αποτρέψει την κατάληψη της Αμφίπολης από το Σπαρτιάτη στρατηγό Βρασίδα, εξορίστηκε στη Σκαπτή Ύλη της Θράκης, όπου και παρέμεινε μέχρι το 404 π.Χ. Εκεί συνέγραψε την ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου από το 431 μέχρι το 411 π.Χ., οπότε και διακόπτεται απότομα η συγγραφή του. Στο έργο του επιδιώκει την ανεύρεση της αλήθειας και γι' αυτό χρησιμοποιεί αυστηρά επιστημονική μέθοδο. Το έργο του χωρίζεται σε οκτώ βιβλία, κατά την εξιστόρηση ακολουθεί τη χρονολογική διαίρεση σε θέρη και χειμώνες και διακρίνεται για την καταπληκτική πρωτοτυπία του. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δημηγορίες, δηλαδή λόγοι πολιτικών και στρατιωτικών αντρών οι οποίοι εκφωνήθηκαν στη διάρκεια του πολέμου. Την περιγραφή του Πελοποννησιακού Πολέμου μετά το 411 π.Χ. εξιστορούν ο Κράτιππος, ο Θεότομπος και ο Ξενοφώντας.

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ Ο ΜΕΛΗΣΙΟΥ ΑΛΩΠΕΚΕΥΣ: Αθηναίος πολιτικός (480-410 π.Χ.), αρχηγός των ολιγαρχικών μετά το θάνατο του Κίμωνος (449 π.Χ.). Καταγόταν από το γένος των Φιλαϊδών, στο οποίο ανήκαν επίσης ο Κίμωνας και ο ιστορικός Θουκυδίδης. Ο Θουκυδίδης ήταν προικισμένος πολιτικός, με οξύ και οργανωτικό πνεύμα. Κατόρθωσε να

οργανώσει τους ολιγαρχικούς της Αθήνας σε μια συγκροτημένη αντιπολίτευση απέναντι στον Περικλή, η οποία ήταν αρκετά αποτελεσματική, περιορίζοντας έτσι την ικανότητα του Περικλή να πείθει τους Αθηναίους. Κατάφερε μάλιστα κάποια στιγμή να τον απογυμνώσει από άξιους συνεργάτες με τις συνεχείς κατηγορίες που εκτόξευε εναντίον τους. Εξορίστηκε όμως το 443 π.Χ. και η παράταξη του σχεδόν διαλύθηκε. Όταν επανήλθε έπειτα από δέκα χρόνια ανασύνταξε τους οπαδούς του και ακολουθώντας την παλιά τακτική του απομόνωσε τον Περικλή από όλους σχεδόν τους συνεργάτες και φίλους του (Φειδία, Αναξαγόρα, Ασπασία). Παρά τη φιλολακωνική του στάση, υπήρξε αδιάλλακτος απέναντι στα Μέγαρα και την Κόρινθο, πόλεις συμμαχικές με τη Σπάρτη, επιταχύνοντας έτσι την έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου.

ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΣ: Αθηναίος πολιτικός και στρατιωτικός (τέλος 5ου και αρχές 4ου αι. π.Χ.). Αρχηγός των δημοκρατικών, εξορίστηκε από τους Τριάκοντα Τυράννους και κατέφυγε στη Θήβα, από όπου μαζί με άλλους εξόριστους Αθηναίους αποκατέστησε τη δημοκρατία στην Αθήνα (403 π.Χ.).

ΘΡΗΣΚΕΙΑ: Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη, η ελληνική θρησκεία προήλθε από την ανάμειξη θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών των νεοαφικνούμενων ελληνόφωνων λαών και των αυτοχθόνων κατοίκων, οι οποίοι συχνά αναφέρονται ως «Πελασγοί». Κεφαλή του πανθέου των ελληνόφωνων λαών ήταν ο ινδοευρωπαϊκός θεός του ουρανού, ο οποίος είναι γνωστός με πολλά ονόματα, όπως Ζευς (Ελλάδα), Dyaus (Ινδία) και Jupiter (Ρώμη). Ο Ησίοδος και ο Όμηρος τοποθέτησαν την κατοικία των πιο σημαντικών θεοτήτων στον Όλυμπο, αλλά δεν ήταν αυτοί που διατύπωσαν για πρώτη φορά τη συγκεκριμένη άποψη. Ο Ησίοδος προχώρησε στην καταγραφή των οικογενειακών δεσμών μεταξύ των θεοτήτων, ωστόσο δεν αποκλείεται μερικές από αυτές να τις επινόησε. Στην αρχαϊκή περίοδο εμφανίστηκαν τα διάφορα μυστήρια, τα οποία εξασφάλιζαν μια περισσότερο προσωπική σχέση με το θείο και λιγότερο απόμακρη από ό,τι η λατρεία των περισσότερων θεών του Ολύμπου. Στην ίδια εποχή ανάγονται και οι διάφορες θρησκευτικού χαρακτήρα εορτές που εξέφραζαν την κοινωνική διάσταση της θρησκείας. Παράλληλα με την επίσημη θρησκεία της πόλης άνηθε και η λαϊκή θρησκεία. Οι χωρικοί λάτρευαν τις πανταχού παρούσες θεότητες της φύσης, όπως ο αρκαδικός τραγόμορφος θεός Πάνας και οι νύμφες, είτε αυτές κατοικούσαν σε πηγές (Ναϊάδες) είτε σε δέντρα (Δρυάδες) είτε ακόμη και στη θάλασσα (Νηρηίδες). Το δωδεκάθεο σε σύντομο διάστημα έγινε σύμφυτο με την απόλυτη τάξη, συνενώνοντας με έναν πολύ εμπνευσμένο τρόπο την κοσμική αρμονία με ένα καθορισμένο λατρευτικό πρότυπο. Συγκεκριμένα οι δώδεκα θεοί είναι:

- Ο Ζευς, ο αφέντης και πατέρας των θεών. Βασίλεψε στον ουρανό και σε όλα τα ατμοσφαιρικά φαινόμενα. Η δύναμή του ξεπερνούσε τη δύναμη όλων των άλλων θεών μαζί. Σύμβολά του ήταν η αιγίδα, ο κεραυνός, ο αετός, η βελανιδιά [Ζευς <*dieu-s (ινδοευρωπαϊκός τύπος) «ο λαμπερός, ο φωτεινός»].
- Η Ήρα, σύζυγος του Δία, θεά προστάτιδα των γάμων και των γεννήσεων. Σύμβολά της ήταν ο κρίνος, η αγελάδα και το παγόνι [αβέβαιη ετυμολογία].
- Ο Απόλλωνας, γιος του Δία και της Λητώς, θεός του φωτός, της προφητείας, της ποίησης και της μουσικής. Έσπερνε αλλά και θεράπευε επιδημίες. Σύμβολά του ήταν η δάφνη, το τόξο, η λύρα και το δελφίνι [αβέβαιη ετυμολογία].
- Ο Ερμής, γιος του Δία και της Μαίας, θεός των ρητόρων και των εμπορών. Αγγελιοφόρος των θεών και ψυχοπομπός. Σύμβολό του το κηρύκειο [Ερμής<έρμαξ, έρμαιον «σωρός από λίθους» σημάδια δρόμων ή τάφων].
- Η Αθηνά, κόρη του Δία, θεά της σοφίας, των τεχνών και της ειρήνης. Σύμβολά της ήταν η ασπίδα, το δόρυ, η ελιά και η κουκουβάγια [πιθανόν προελληνική λέξη].
- Η Αρτεμη, κόρη του Δία και της Λητώς, θεά των ζώων, των φυτών και του κυνηγιού. Σύμβολά της ήταν φυτά και ζώα [Αρτεμις <άρταμις, «φονεύς»(:)].
- Η Αφροδίτη, που γεννήθηκε από τα γεννητικά όργανα του Ουρανού τα οποία είχε πετάξει στη θάλασσα ο Κρόνος, θεά του έρωτα και της ομορφιάς. Σύμβολά της ήταν ο κύκνος και το περιστέρι [σχετίζεται με τη σημιτική θεά της γονιμότητας και του έρωτα Αστέρτη].
- Ο Ποσειδώνας, αδερφός του Δία, θεός της θάλασσας και των υδάτων. Έκανε να ξεπηδούν οι πηγές, δάμαζε άλογα και ταύρους. Σύμβολά του ήταν η τρίαίνα και το άλογο [Ποσειδών<πόσις (=σύζυγος)+Δα (-γα, γαία, γη)].

- Ο Ήφαιστος, γιος της Ήρας και του Δία, κύριος της φωτιάς και των ηφαιστειών. Σιδηρουργός και μάγος. Σύμβολό του ήταν το αμόνι [Ήφαιστος < ανεμμήνευτο].
- Ο Άρης, γιος του Δία και της Ήρας, θεός του πολέμου. Σύμβολό του ήταν ο γύπας [Άρης<άρη, αρός «εκδικητής, τιμωρός»].
- Η Εστία, θεά της οικίας και της οικογενειακής ζωής [Εστία<Vesta(:)].
- Η Δήμητρα, αδερφή του Δία, θεά της γεωργίας και της γονιμότητας. Σύμβολά της ήταν το στάχυ και η παπαρούνα [Δήμητη<Δα(=γη)+μήτηρ].

ΙΒΙΚΟΣ: Λυρικός-χορικός ποιητής από το Ρήγιο της Κάτω Ιταλίας. Έζησε γύρω στο 600 π.Χ. στην αυλή των τυράννων της Σάμου. Αν και έγραψε χορικά ποιήματα, από τους μεταγενέστερους θεωρείται ερωτικός ποιητής.

ΙΕΡΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ: Το 600 π.Χ. άρχισε στους Δελφούς ο πρώτος Ιερός Πόλεμος (σύμφωνα με άλλους ιστορικούς ο πόλεμος αρχίζει το 590 π.Χ.). Η προσπάθεια της γειτονικής πόλης Κρίσας να επέμβει στις υποθέσεις του ιερού αποτελεί και την αιτία της σύγκρουσης ανάμεσα στην Κρίσα και τις δυνάμεις της Αμφικτιονίας. Τελικά, έπειτα από σχεδόν δεκαετή αγώνα, η πόλη καταστράφηκε, οι κάτοικοί της εξοντώθηκαν και το Κρισαίον Πεδίον περιήλθε στη δικαιοδοσία του ιερού. Το 448 π.Χ. έγινε ο δεύτερος Ιερός Πόλεμος για τον έλεγχο του Μαντείου των Δελφών.

Το 356 π.Χ. άρχισε ο τρίτος Ιερός Πόλεμος εξαιτίας της άρνησης των Φωκέων να καταβάλουν το πρόστιμο που τους είχαν επιβάλει οι Αμφικτιόνες. Οι Φωκείς κατέλαβαν τους Δελφούς και η Ελλάδα χωρίστηκε σε δύο στρατόπεδα. Αυτή την εμφύλια διαμάχη εκμεταλλεύτηκε ο Φίλιππος της Μακεδονίας για να γίνει ρυθμιστής των πολιτικών πραγμάτων στην κεντρική Ελλάδα.

ΙΚΤΙΝΟΣ: Ίσως ο πλέον φημισμένος αρχιτέκτονας του 5ου αι. π.Χ. υπήρξε ο πιο στενός συνεργάτης του Φειδία. Η δράση του είναι απόλυτα ενταγμένη στη σπουδαία άνθηση της αρχιτεκτονικής, όπως και όλων των τεχνών, που σημειώνεται στους κλασικούς χρόνους. Έργα του συναντώνται και σε περιοχές μακριά από την Αθήνα, όπως στο Ναό του Επικούριου Απόλλωνος στις Βάσσες της Φιγάλιας και το Τελεστήριο στην Ελευσίνα. Το πιο γνωστό του έργο είναι ασφαλώς ο Παρθενώνας, τον οποίο κατασκεύασε σε συνεργασία με τον Καλλικράτη. Σπάνια η πνευματικότητα και η ιδεολογία μιας εποχής αποτυπώθηκε με τέτοιον ανεξίτηλο τρόπο όπως στην περίπτωση του Παρθενώνα.

ΙΛΙΑΣ (ΙΛΙΑΔΑ): Ένα από τα ομηρικά έπη (το άλλο η Οδύσσεια). Αποτελείται από 16.000 περίπου στίχους και χωρίζεται σε 24 ραψωδίες. Ο τίτλος, ο οποίος εμφανίζεται για πρώτη φορά στον Ηρόδοτο, δηλώνει ότι είναι το έπος του Ιλίου (=Τροίας). Θέμα της αποτελεί η εξιστόρηση των γεγονότων του τελευταίου έτους του Τρωικού Πολέμου. Η δράση καλύπτει 51 μέρες, από τις οποίες οι δύο είναι μέρες μάχης. Το τμήμα αυτό του πολέμου καθορίζεται από τη «μήνιν του Αχιλλέως». Ο ήρωας προσβλήθηκε από την ενέργεια του Αγαμέμνονα να του αρπάξει τη Βρισηίδα, η οποία του είχε δοθεί ως γέρας. Αποχωρεί μαζί με τους Μυρμιδόνες από τη μάχη, ενώ η μητέρα του, η Θέτις, αποσπά την υπόσχεση του Δία ότι οι Αχαιοί θα ηττώνται μέχρι να λάβει ικανοποίηση ο γιος της. Ένα προσωπικό κίνητρο θα τον επαναφέρει αργότερα στη μάχη, ο φόνος του αγαπημένου του φίλου Πατρόκλου από τον Έκτορα -γιος του βασιλιά της Τροίας Πριάμου-, ο οποίος τον οδηγεί σε συμφιλίωση με τον Αγαμέμνονα. Με νέο οπλισμό, τον οποίο κατασκευάζει ο Ήφαιστος, ο Αχιλλέας ορμά στη μάχη και σκοτώνει τον Έκτορα σε μονομαχία. Το έπος τελειώνει με επιτάφιους αγώνες προς τιμή του Πατρόκλου και με τη συνάντηση Αχιλλέα και Πριάμου, στον οποίο παραδίδεται το πτώμα του Έκτορα για να ταφεί (βλ. επίσης Όμηρος, Ομηρικό Ζήτημα, Οδύσσεια).

ΙΝΔΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΑ (ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, 326 π.Χ.): Το φθινόπωρο του 326 π.Χ. ξεκίνησε μία από τις ναυτικές περιπέτειες του Μ. Αλεξάνδρου, ο περίπλους της Ινδικής Θάλασσας.

Στη θαλάσσια αυτή επιχείρηση χρησιμοποιήθηκε καινούργιος στόλος, ο οποίος ναυπηγήθηκε στις όχθες του Υδάσπη όταν ο Αλέξανδρος διαπίστωσε ότι δεν μπορούσε να συνεχίσει την εκστρατεία του ανατολικότερα μετά τις αντιδράσεις των στρατιωτών του. Μακεδόνες τεχνίτες κατασκεύασαν 30 τριακόντορους και 50 ημιολίες. Τα πλοία αυτά θα χρησίμευαν για τη συνοδεία και την προστασία του κύριου σώματος της νηοπομπής που μετέφερε τα στρατεύματα, και αριθμούσαν, σύμφωνα με τον Αρριανό, 1.800 περίπου. Σκοπός του περίπλου της Ινδικής Θάλασσας όπως τον προσδιορίζει ο Αρριανός (Ινδική 32,10), ήταν να

επισκεφθούν κατά τον παράπλου παραλίες, λιμάνια, νησίδες, αν σχηματίζεται κάποιος κόλπος να τον διαπλεύσουν, καθώς και τις παραθαλάσσιες πόλεις, και να περιπλεύσουν ολόκληρη τη χώρα, είτε εύφορη είτε έρημη.

Ο Νέαρχος, που ορίστηκε αρχηγός του στόλου ήταν γιος του Ανδροτίμου και είχε γεννηθεί στην Κρήτη. Ωστόσο, πολύ νωρίς πήγε στην Αμφίπολη, σημαντική πόλη της Μακεδονίας. Το Νοέμβριο του 326 π.Χ. απέπλευσε η τεράστια αυτή αρμάδα. Πλοηγός και κυβερνήτης στη βασιλική τριακόντορο ορίστηκε ο Ονησίκριτος από την Αστυπάλαια. Τον εφοδιασμό ανθρώπων και πλοίων ανέλαβε ο Κορίνθιος Ευαγόρας, ο γραμματέας του στόλου, όπως ονομάστηκε.

Οι δυσκολίες στο ταξίδι ήταν αρκετές. Μία από αυτές αντιμετώπισαν οι κυβερνήτες των πλοίων στη συμβολή των ποταμών Υδάσπη και Ακεσίνη, όπου διέταξαν τα ερετικά να κωπηλατούν με μεγάλη δύναμη και να βγάλουν τα πλοία από τα στενά μέρη για να μην ανατραπούν από τη δίνη των κυμάτων. Παρ' όλα αυτά, οι ζημιές ήταν μεγάλες στο στόλο. Στη συνέχεια ακολούθησαν το ρεύμα του Ινδού και έφτασαν στα Πάταλα. Από αυτό το σημείο ο Αλέξανδρος με τα πιο ταχύπλοα, ακολουθώντας το δεξιό βραχίονα του ποταμού, ταξίδεψε προς τη θάλασσα. Γυρίζοντας στα Πάταλα, ο Αλέξανδρος με μεγάλο τμήμα του στρατού του πήρε το δρόμο του γυρισμού, που υπήρξε το δυσκολότερο μέρος της εκστρατείας του. Με τους στρατηγούς Ηφαιστίωνα και Λεοννάτο επικεφαλής του στρατού προχώρησε προς τη Δύση με κατεύθυνση τα Σούσα. Ο Νέαρχος, επικεφαλής του στόλου, ξεκίνησε τον περίπλου της Ινδικής τον Οκτώβριο του 325 π.Χ., αφού προηγουμένως πρόσφερε θυσίες στο Σωτήρα Δία.

Ο στόλος του περιέπλευσε τις ακτές της χώρας των Αραβιτών, των Ωρειτών, της Γεδρωσίας, της Καρμανίας και της Περσίας. Ταξίδευε περισσότερο τη νύχτα για ν' αποφεύγει τον καύσωνα της μέρας. Σταματούσε για ανεφοδιασμό σε νερό ή τρόφιμα, για ανάπαυση, επισκευή ή ανανέωση πληρωμάτων. Στη χώρα των Ωρειτών αντιμετώπισε τους ντόπιους κατοίκους στις εκβολές του Τομήρου ποταμού, τους αιφνidiάσε με το σχέδιό του και τους νίκησε. Σε ένα λιμάνι της Γεδρωσίας, τα Κώφαντα, βρήκε αλιείς που χρησιμοποιούσαν πλοiάρια σε κακή κατάσταση και κωπηλατούσαν με πρωτόγονο τρόπο, ενώ στην περιοχή των Κοίζων στη Γεδρωσία ήρθε αντιμέτωπος με φάλαινες. Στις εκβολές του ποταμού Άναμη, στα Νεόκαμα της Καρμανίας όπου προσορμίστηκε ο στόλος, ο Νέαρχος και κάποιοι άντρες του προχώρησαν στα μεσόγεια και συνάντησαν τον Αλέξανδρο, ο οποίος δυσκολεύτηκε να τους αναγνωρίσει από τα μακριά μαλλιά και γένια. Ύστερα ο στόλος συνέχισε το ταξίδι του περνώντας από σειρά λιμανιών που κατέγραψε ο Νέαρχος στο ημερολόγιό του. Από τις εκβολές του Ευφράτη κατευθύνθηκε στον Πασιτίγητα (σημ. Καρούν) και από εκεί στο Συλαίο, με σκοπό να συναντήσει τον Αλέξανδρο στα Σούσα. Εκεί ο ναύαρχος παρέδωσε σ'όλο το στόλο στο βασιλιά και τιμήθηκε από αυτόν με χρυσό στεφάνι.

ΙΠΠΙΑΣ: Ο μεγαλύτερος γιος του Πεισίστρατου. Τον διαδέχτηκε στην εξουσία το 527 π.Χ. Έπειτα από τη δολοφονία του αδερφού του Ιπάρχου από τους τυραννοκτόνους Αρμόδιο και Αριστογείτονα το 514 π.Χ., έδειξε ιδιαίτερη σκληρότητα και γι' αυτό εξορίστηκε το 510 π.Χ. Βρήκε καταφύγιο στους Πέρσες, τους οποίους συνόδευσε στην πρώτη τους εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας το 490 π.Χ. Λέγεται ότι αυτός υπέδειξε την παραλία του Σχοινιά ως την πλέον κατάλληλη για μάχη στην περιοχή της Αττικής. Ενώ επέστρεφε στην Περσία πέθανε στη Λήμνο.

ΙΠΠΑΡΧΟΣ: Περίφημος αστρονόμος που γεννήθηκε στη Νίκαια της Βιθυνίας (190 π.Χ.). Τις αστρονομικές του παρατηρήσεις τις πραγματοποίησε στη Ρόδο, όπου και πέθανε το 120 π.Χ. Συνέταξε τον πρώτο κατάλογο από 1.080 αστέρες, που αποτέλεσε τη βάση της αστρονομίας των Αράβων και του Μεσαίωνα. Ανακάλυψε επίσης και τελειοποίησε πολλά αστρονομικά όργανα, όπως τον αστρολάβο.

ΙΠΠΟΔΑΜΟΣ: Αρχιτέκτονας από τη Μίλητο (5ος αιώνας π.Χ.). Θεωρείται ο πατέρας της πολεοδομίας, γιατί πρώτος αυτός άρχισε να χτίζει μια πόλη σύμφωνα με προχαραγμένο σχέδιο. Εφάρμοσε τις ιδέες του στη Μίλητο, στους Θουρίους αλλά και στον Πειραιά, όπου τον κάλεσε ο Περικλής. Ο Αριστοτέλης γράφει γι' αυτόν: «Εύρε την των πόλεων διαίρεσιν και τον Πειραιά κατέτεμε».

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ Ο ΚΩΟΣ ή ΜΕΓΑΣ: Ο μεγαλύτερος και επιφανέστερος ιατρός της αρχαιότητας. Γεννήθηκε το 460 π.Χ. και πέθανε σε μεγάλη ηλικία (90 ετών;) στη Λάρισα της

Θεσσαλίας. Θεωρείται ο δημιουργός της επιστημονικής ιατρικής. Συστηματοποίησε την έρευνα για τον ανθρώπινο οργανισμό και πέτυχε την απαλλαγή της ιατρικής από τον εμπειρικό και ιερατικό της χαρακτήρα. Ο «Νόμος» και ο «Όρκος» του Ιπποκράτη είναι δικά του έργα.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ Ο ΧΙΟΣ: Σπουδαίος Έλληνας μαθηματικός, σύγχρονος του Σωκράτη.

Θεωρούνταν πρόδρομος του Ευκλείδη και δημιουργός της γεωμετρίας του κύκλου.

Ασχολήθηκε κυρίως με τα προβλήματα του τετραγωνισμού του κύκλου και του διπλασιασμού του κύβου.

ΙΠΠΟΝΙΚΟΣ: Γιος του Καλλείου και της Ελπινίκης, αδερφός του Κίμωνα, ήταν πολιτικός στην Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ. Θεωρούνταν ο πιο πλούσιος από τους Αθηναίους της εποχής του, αλλά φημιζόταν για τη μεγάλη του φιλαργυρία. Διετέλεσε στρατηγός.

ΙΠΠΩΝΑΞ: Λυρικός και σατυρικός ποιητής του 6ου αιώνα π.Χ.. Γεννήθηκε στην Έφεσο και έζησε στις Κλαζομενές. Θεωρείται ο δημιουργός της παρωδίας, ενώ έγραψε και ηθογραφικά ποιήματα με θέματα από τον καθημερινό βίο των πιο λαϊκών στρωμάτων. Διασώθηκαν εκατό περίπου αποσπάσματα ποιημάτων του.

ΙΣΑΙΟΣ: Αθηναίος λογογράφος (τέλη 5ου αι. π.Χ. έως αρχές 4ου αι. π.Χ.). Δάσκαλος του Δημοσθένη. Έγραψε πολλούς λόγους, από τους οποίους σώθηκαν 11 που αναφέρονται σε υποθέσεις κληρονομικού δικαίου.

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ: Αθηναίος ρήτορας. Γεννήθηκε το 436/5 π.Χ. και πέθανε το 338 π.Χ.

Σπουδαίος ρήτορας και λογογράφος. Ίδρυσε σχολή ρητορικής. Οι λόγοι του είναι πολιτικοί, επιδεικτικοί και δικανικοί. Στον «Πανηγυρικόν» εκφράζει την ιδέα μιας πανελλήνιας ένωσης κατά των βαρβάρων. Έργα: «Ευαγόρας», «Αρχίδαμος», «Περί Ειρήνης», «Παναθηναϊκός» κ.ά.

ΙΦΙΚΡΑΤΗΣ: Αθηναίος στρατηγός του 4ου αιώνα π.Χ. Εισήγαγε μεταρρυθμίσεις στον αθηναϊκό στρατό και οργάνωσε τα ελαφρά σώματα των πελταστών. Οι πελταστές ήταν οπλίτες που κρατούσαν την «πέλτη», μικρή στρογγυλή ασπίδα. Ο ελαφρός οπλισμός τούς έδινε μεγάλη ευελιξία στις εκ του «συστάδην» μάχες».

ΨΟΥ ΜΑΧΗ: Στην Ίψο της Φρυγίας δόθηκε το 301 π.Χ. η κρισιμότερη μάχη ανάμεσα στους διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Οι νικητές μοιράστηκαν το απέραντο κράτος του και ίδρυσαν ανεξάρτητα βασίλεια, που τα κυβέρνησαν αυτοί και οι διάδοχοί τους, οι οποίοι ονομάστηκαν Επίγονοι.

ΙΩΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (500-494 π.Χ.): Οι ιωνικές πόλεις πλήρωναν φόρο υποτέλειας στο Μεγάλο Βασιλέα, ο οποίος τις τελευταίες δεκαετίες είχε διαδεχτεί το βασιλιά Κροίσο της Λυδίας στο ρόλο του επικυρίαρχου της περιοχής. Ο τύραννος της Μιλήτου Αρισταγόρας επαναστάτησε κατά της περσικής κυριαρχίας. Οι πρώτες επιτυχίες έφεραν τους επαναστάτες μπροστά στις Σάρδεις. Η περιορισμένη όμως βοήθεια από τη μητροπολιτική Ελλάδα γρήγορα τους οδήγησε στην πρώτη τους ήττα από τους Πέρσες στην Έφεσο. Το τέλος της επανάστασης ήρθε με τη συντριβή του στόλου τους στη ναυμαχία της Λάδης (495 π.Χ.) και στην καταστροφή της Μιλήτου (494 π.Χ.).

ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ: Στενός συνεργάτης του Ικτίνου στην ανέγερση του Παρθενώνα, θεωρείται ο αρχιτέκτονας του μεγαλύτερου αμυντικού έργου που κατασκευάστηκε στην Αθήνα του Περικλή, του Νοτίου Μακρού Τείχους. Με αυτό συμπληρώθηκε η οχύρωση της πόλης των Αθηνών, αλλά και του επινείου της, του Πειραιά, το οποίο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα εκείνη την περίοδο. Ο Καλλικράτης επίσης σχεδίασε και επέβλεψε τις εργασίες ανέγερσης του Ναού της Αθηνάς Νίκης (Απτέρου).

ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΙΔΑΣ: Ναύαρχος των Λακεδαιμονίων στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Ήταν γνωστός για την πίστη του στην ειρήνη και διακήρυσσε ότι, όταν θα επέστρεφε στη Σπάρτη, θα προσπαθούσε να συμφιλιώσει τις δύο μεγάλες πόλεις της Ελλάδας. Δεν πρόφτασε να γυρίσει διότι σκοτώθηκε στη ναυμαχία των Αργινουσών, στην οποία νίκησαν οι Αθηναίοι.

ΚΑΛΛΙΝΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ: Ο παλαιότερος ελεγειακός ποιητής που γνωρίζουμε. Έζησε τον 7ο αι. π.Χ. και ήταν πιθανώς σύγχρονος του Αρχίλοχου. Έγραψε πολεμικές ελεγείες.

ΚΑΛΛΙΞΕΝΟΣ: Αθηναίος δημαγωγός που έδρασε στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Εισηγήθηκε την τιμωρία των στρατηγών που είχαν νικήσει στις Αργινούσες, γιατί δεν είχαν περισυλλέξει τους νεκρούς ναύτες και οπλίτες λόγω της θαλασσοταραχής. Αργότερα οι Αθηναίοι τον καταδίκασαν, αλλά δραπέτευσε. Του δόθηκε αμνηστία και γι' αυτό γύρισε στην Αθήνα. Πέθανε μέσα στη γενική καταφρόνια, όπως μας πληροφορεί ο Ξενοφώντας.

ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ: Η Καλλιρρόη ήταν η πιο αξιόλογη πηγή της αρχαίας Αθήνας. Από την εποχή του Πεισίστρατου και των επιγόνων του είχε διαμορφωθεί σε οικοδόμημα με εννιά κρουνούς (εννεάκρουνος). Από αυτή την πηγή έπαιρναν οι κοπέλες νερό για να κάνουν το γαμήλιο λουτρό τους, ενώ οι νέοι πάγωναν το κρασί τους. Είναι πολύ πιθανόν και άλλες κρήνες σε διαφορετικές περιοχές των Αθηνών να πήραν την ονομασία «εννεάκρουνος». Μία από αυτές ήταν και η Καλλιρρόη. Η ακριβής θέση της δεν είναι γνωστή. Κατά την Τουρκοκρατία οι κοπέλες της Αθήνας έπαιρναν νερό για τη γιορτή του Αϊ-Γιάννη του Κλύδωνα από μια πηγή που βρισκόταν κοντά στην κοίτη του Ιλισού, μπροστά από την εκκλησία της Αγίας Φωτεινής. Οι Αθηναίοι εκείνης της εποχής την ονόμαζαν Καλλιρρόη. Είναι βέβαιο λοιπόν ότι η σημερινή οδός Καλλιρρόης πήρε την ονομασία της από αυτή την πηγή.

ΚΑΛΛΙΣΘΕΝΗΣ: Μαθητής και ανιψιός του Αριστοτέλη, ο οποίος συνόδευσε το θείο του στην Πέλλα όταν κλήθηκε από τον Φίλιππο να διδάξει τον Αλέξανδρο. Καταγόταν από την Όλυνθο της Χαλκιδικής. Ακολούθησε τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία του κατά των Περσών ως επίσημος ιστοριογράφος. Δεν δίστασε να ψέξει τον Αλέξανδρο όταν εκείνος αξίωσε να τον προσκυνούν σαν θεό οι Μακεδόνες. Για τη στάση του αυτή κατηγορήθηκε για συνωμοσία και θανατώθηκε(;) το 327 π.Χ.

ΚΑΡΥΑΤΙΔΕΣ: Οι έξι περήφανες κόρες με τις έξοχες εσθήτες που υποβαστάζουν με το κεφάλι τους τη νοτιοδυτική παράσταση του Ερεχθείου είναι σύγχρονες της κατασκευής του ναού. Το Ερέχθειο δεν είναι το μοναδικό κτίριο όπου ο αρχιτέκτονας χρησιμοποίησε ως αρχιτεκτονικό μέλος ένα άγαλμα κόρης. Στους Δελφούς (θησαυροί Κνιδίων και Σιφνίων), στα Δίδυμα της Μικράς Ασίας, στην Κωνσταντινούπολη διασώζονται και σήμερα ωραία δείγματα αυτού του είδους. Από τις Καρυάτιδες του Ερεχθείου μία μεταφέρθηκε στο Βρετανικό Μουσείο μαζί με τα υπόλοιπα γλυπτά που απέσπασε από τον Παρθενώνα ο Έλγιν.

ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΣ Ο ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ Γιος του Μακεδόνα στρατηγού Αντίπατρου, μετά το θάνατο του οποίου βρέθηκε σε διαμάχη για το θρόνο με τον Πολυσπέρχοντα, ο οποίος είχε διοριστεί επίτροπος του κράτους το 319 π.Χ. από τον πατέρα του. Το 317 π.Χ. κυριάρχησε στην Αθήνα και το 308 π.Χ. επέβαλε την κυριαρχία του σε όλη την Ελλάδα. Από το 307-304 π.Χ. διεξήγαγε πόλεμο εναντίον του Αντίγονου και του γιου Δημήτριου. Το 298 π.Χ. προσπάθησε ανεπιτυχώς να καταλάβει την Κέρκυρα.

ΚΙΜΩΝ Ο ΜΙΑΤΙΑΔΟΥ (506-450 π.Χ.): Αθηναίος στρατιωτικός και πολιτικός, αρχηγός μετά το 476 π.Χ. των αριστοκρατικών. Εκλεγόταν ως στρατηγός από το 476 έως το 461 π.Χ. Στο πολιτικό του πρόγραμμα επιδίωξε τη φιλία με τη Σπάρτη και τη συνέχιση του επιθετικού πολέμου εναντίον των Περσών. Πέτυχε σημαντικές νίκες εναντίον των Περσών, με σπουδαιότερη αυτή στον Ευρυμέδοντα ποταμό (467 π.Χ.), ενώ ενίσχυσε το γόητρο της Αθήνας πείθοντας πολλές πόλεις να μπουν στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Το 461 π.Χ. εξορίστηκε. Ανακλήθηκε το 453 π.Χ., ασχολήθηκε κυρίως με την εξωτερική πολιτική και πέτυχε πενταετή ανακωχή με τη Σπάρτη. Η τελευταία σπουδαία πράξη της ζωής του ήταν η αντιπερσική εκστρατεία στην Κύπρο (450 π.Χ.). Στην πολιορκία του Κιτίου τραυματίστηκε θανάσιμα.

ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ (570-500 π.Χ.): Ο θεμελιωτής της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Καταγόταν από την οικογένεια των Αλκμεωνιδών. Έζησε εξόριστος για πολύ μεγάλο διάστημα εξαιτίας της αντίθεσής του προς το τυραννικό καθεστώς του Πεισίστρατου και των Πεισιστρατιδών. Οι πολιτειακές μεταρρυθμίσεις που πρότεινε το 508 π.Χ. τον έκαναν αγαπητό στην πλειονότητα των κατοίκων της Αττικής και το 507 π.Χ. ανέλαβε την εξουσία. Οι μεταρρυθμίσεις του ολοκληρώθηκαν το 504 π.Χ.(;). Αντικαθιστώντας το παλιό σύστημα των τεσσάρων φυλών οργάνωσε τους Αθηναίους σε δέκα φυλές: Ερεχθίδς, Αιγής, Πανδιονίς, Λεοντίς, Ακαμαντίς, Οινής, Κεκροπίς, Ιπποθοωντίς, Αιαντίς, Αντιοχίς.

Ο Κλεισθένης ίδρυσε τη Βουλή των Πεντακοσίων, με 50 βουλευτές από κάθε φυλή. Επειδή δεν πληρώνονταν και ήταν πολύ δύσκολο να αφήσουν τις δουλειές τους, η Βουλή διαιρέθηκε σε δέκα τμήματα εργασίας. Οι πενήντα βουλευτές του κάθε τμήματος αντιπροσώπευαν για το 1/10 του έτους -36 ημέρες-τους υπόλοιπους συναδέλφους τους (το έτος υπολογιζόταν στις 360 ημέρες). Στη διάρκεια αυτών των ημερών οι βουλευτές διέμεναν και τρέφονταν στο πρυτανείο, ονομάζονταν πρυτάνεις, η φυλή πρυτανεύουσα, η περίοδος των 36 ημερών πρυτανεία και ο επικεφαλής τους επιστάτης των πρυτάνεων.

Η εξουσία της Βουλής ήταν νομοθετική (προβουλευτική), εκτελεστική και δικαστική. Πάνω από όλα όμως η Βουλή ήταν η εποπτεύουσα αρχή των λειτουργιών του κράτους. Ωστόσο,

κυρίαρχο σώμα ήταν η Εκκλησία του Δήμου, στην οποία συμμετείχαν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες. Ψήφισε νόμους και αποφάσιζε για τον πόλεμο, για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής κ.λπ.

Μεγάλο μέρος της δικαστικής εξουσίας μεταβιβάστηκε στο λαό μέσω του δικαστηρίου της Ηλιαίας, όπου μπορούσε να καταφύγει οποιοσδήποτε πολίτης αμφισβητούσε τις αποφάσεις των αρχόντων. Κατά τα άλλα, εξακολούθησαν να υπάρχουν οι Εννέα Άρχοντες και ο Άρειος Πάγος με περιορισμένες εξουσίες.

Σπουδαίο ρόλο άρχισαν να διαδραματίζουν οι Δέκα Στρατηγοί, οι οποίοι ήταν οι μοναδικοί άρχοντες που δεν κληρώνονταν, αλλά κάθε χρόνο εκλεγόταν ένας από κάθε φυλή. Ο Κλεισθένης για να προστατέψει την πολιτεία από τυχόν προσπάθειες επιβολής τυραννικού πολιτεύματος θεσμοθέτησε τον οστρακισμό. Οι Αθηναίοι πολίτες είχαν το δικαίωμα να εξορίζουν για δέκα χρόνια, ύστερα από ψηφοφορία η οποία διεξαγόταν με όστρακα, όποιον θεωρούσαν επικίνδυνο για τη δημοκρατία.

ΚΛΕΙΤΟΣ: Μακεδόνας αξιωματικός του Μ. Αλεξάνδρου. Στη μάχη στο Γρανικό ποταμό έσωσε τη ζωή του Μακεδόνα βασιλιά, από τον οποίο στη συνέχεια δολοφονήθηκε στη διάρκεια συμποσίου στη Μαρακάνδα (Σαμαρκάνδη), επειδή αντέδρασε στην αξίωση του Αλεξάνδρου να τον προσκυνούν.

ΚΛΕΟΒΟΥΛΟΣ: Ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας. Γεννήθηκε στη Λίνδο της Ρόδου και έδρασε ανάμεσα στον 7ο και τον 6ο αιώνα π.Χ.

Ήταν τύραννος στη Λίνδο και ανακαίνισε το ναό της Αθηνάς. Σύγχρονος και φίλος του Σόλωνα, έγραψε έπη και επιγράμματα. Τα πιο γνωστά αποφθέγματά του είναι τα παρακάτω: «Παν μέτρον άριστον», «ηδονής κράτει», «νουν ηγεμόνα ποιού».

ΚΛΕΟΜΒΡΟΤΟΣ Α΄: Βασιλιάς της Σπάρτης (380-371 π.Χ.). Σκοτώθηκε στη μάχη των Λεύκτρων εναντίον των Θηβαίων (371 π.Χ.).

ΚΛΕΟΜΕΝΗΣ Α΄: Βασιλιάς της Σπάρτης (525-488 π.Χ.). Σπουδαίος πολιτικός και στρατιωτικός άντρας, ο οποίος βοήθησε τους Αθηναίους να απαλλαγούν από τον τύραννο Ιππία, εκθρόνισε το συμβασιλέα του Δημάρατο και περιήλθε σε ρήξη με τους Εφόρους. Φυλακίστηκε γι' αυτό και πιθανώς δολοφονήθηκε στη φυλακή από τους αντιπάλους του.

ΚΛΕΟΜΕΝΗΣ Β΄: Ο μακροβιότερος βασιλιάς της Σπάρτης. Βασίλεψε από το 369 μέχρι το 309 π.Χ.

ΚΛΕΟΜΕΝΗΣ Γ΄: Βασιλιάς της Σπάρτης, γιος του Λεωνίδα, συμβασιλέα του Άγη Δ΄. Στην εποχή του η Σπάρτη γνώρισε την παλιά της δόξα. Αναμόρφωσε τα συσσίτια και το στρατό, μοίρασε γη στους ακτήμονες Σπαρτιάτες και επανέφερε τον αυστηρό τρόπο ζωής των νέων. Έκανε πολλούς πολέμους, αλλά ηττήθηκε στη μάχη της Σελλασίας (περιοχή της Λακωνίας) το 222 π.Χ. από τους Μακεδόνες (Αντίγονος Δώσων). Κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια, όπου και αυτοκτόνησε.

ΚΛΕΩΝ Ο ΚΛΕΑΙΝΕΤΟΥ: Διάσημος Αθηναίος δημαγωγός, βυρσοδέψης, αρχηγός της φιλοπόλεμης δημοκρατικής μερίδας, αντίπαλος του Περικλή μέσα στην παράταξη. Μετά το θάνατο του Περικλή ανέλαβε την αρχηγία της δημοκρατικής παράταξης και προσπάθησε να εξοντώσει δικαστικά τους αντιπάλους του. Η πολιτική του δυσaráεστησε ιδιαίτερα τους συμμάχους της Αθήνας και οδήγησε σε αποστασίες (αποστασία της Μυτιλήνης). Η επιτυχία του στη Σφακτηρία εναντίον των Σπαρτιατών ισχυροποίησε τη θέση του στην πολιτική σκηνή της Αθήνας. Απέρριψε κάθε προσπάθεια συνδιαλλαγής με τη Σπάρτη. Σκοτώθηκε το 422 π.Χ. στην Αμφίπολη πολεμώντας τους Σπαρτιάτες με αρχηγό τον Βρασίδα, ο οποίος επίσης σκοτώθηκε στην ίδια μάχη.

ΚΟΔΡΟΣ: Μυθικός βασιλιάς της Αθήνας. Στη διάρκεια της βασιλείας του η πόλη κινδύνεψε από τους Δωριείς. Ο χρησμός του Μαντείου των Δελφών έλεγε ότι η Αθήνα θα κυριευτεί, εκτός αν σκοτωθεί ο βασιλιάς της. Τότε ο Κόδρος μεταμφιέστηκε σε φτωχό αγρότη, πήγε στο στρατόπεδο των Δωριέων, τους προκάλεσε και εκείνοι τον σκότωσαν. Οι Δωριείς αποχώρησαν από το φόβο μήπως νικηθούν και η Αθήνα σώθηκε. Ύστερα από αυτή τη θυσία οι Αθηναίοι κατήργησαν τη βασιλεία, γιατί έκριναν ότι κανείς δεν θα ήταν άξιος να διαδεχτεί τον Κόδρο.

ΚΟΝΩΝ: Αθηναίος στρατηγός που η δράση του εντοπίζεται στα χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Αρχηγός του στόλου στη ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς (405 π.Χ.), όπου και αιχμαλωτίστηκε ο αθηναϊκός στόλος. Κατέστρεψε το ναυτικό των Σπαρτιατών

στην Κνίδα το 394 π.Χ. συμμαχώντας με τους Πέρσες. Στη συνέχεια λεηλάτησε τα παράλια της Λακωνικής και της Μεσσηνίας και ύψωσε ξανά τα τείχη της Αθήνας.

ΚΟΡΑΞ Ο ΣΥΡΑΚΟΣΙΟΣ: Πολιτικός και ρήτορας, ο οποίος θεωρείται θεμελιωτής της έντεχνης ρητορείας (5ος αι. π.Χ.). Έργα: «Τέχνη».

ΚΟΡΙΝΘΟΣ: Σπουδαία πόλη της αρχαιότητας, που στην αρχή ονομαζόταν Εφύρα. Την ίδρυσαν οι Αιολείς. Σύμφωνα με την παράδοση, ιδρυτής της ήταν ο Σίσυφος. Στη συνέχεια πέρασε στα χέρια των Δωριέων. Η σπουδαία γεωγραφική θέση της καθόρισε και την ιστορική της πορεία. Η ευμάρειά της συνδέθηκε με το εμπόριο, στην ανάπτυξη του οποίου συνέβαλε ο αποικισμός. Στη διάρκεια του Β΄ αποικισμού ίδρυσε αποικίες στη Σικελία, την Κέρκυρα, τη Λευκάδα, την Αμβρακία, την Επίδαμνο και την Απολλωνία στις ακτές της Αδριατικής και την Ποτίδαια στη Χαλκιδική. Διέθετε δύο σπουδαία λιμάνια, τις Κεχρεές στα ανατολικά και το Λέχαιο στα δυτικά και κατόρθωσε να επιβάλει την κυριαρχία της στο εμπόριο προϊόντων από τις πόλεις της Μικράς Ασίας προς το Ιόνιο και την Ιταλία. Για να διευκολύνει τη γρήγορη μεταφορά των προϊόντων, ο Περίανδρος κατασκεύασε το Διόλκο, λιθόστρωτο δρόμο, που ένωνε τα δύο λιμάνια, πάνω στον οποίο έσυραν τα πλοία από το ένα λιμάνι στο άλλο. Από τον 9ο αιώνα π.Χ. και μέχρι το 748 π.Χ. στην Κόρινθο κυβέρνησαν βασιλείς της οικογένειας των Βακχιαδών, ενώ στη συνέχεια επιβλήθηκε ολιγαρχία από τα μέλη της ίδιας οικογένειας. Το 657 π.Χ. ο Κύψελος ανέτρεψε τους Βακχιάδες και εγκαθίδρυσε τυραννίδα δημιουργώντας μια ιδιότυπη δυναστεία τυράννων, τους Κυψελίδες, οι οποίοι κυβέρνησαν μέχρι το 584 π.Χ. Την εποχή των Κυψελιδών η πόλη γνώρισε σημαντική ανάπτυξη, που στηρίχτηκε κυρίως στην αποικιακή τους πολιτική και στις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις. Δημιούργησαν πολλά και σημαντικά εργαστήρια κεραμικής, καθιέρωσαν τα Ίσθμια και έχτισαν ναούς και σπουδαία δημόσια κτίρια στην πόλη. Στην Κόρινθο κατασκευάστηκαν οι πρώτες τριήρεις. Από τα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. η ανάπτυξη της Αθήνας έπληξε το κορινθιακό εμπόριο, εκτοπίζοντας τα προϊόντα των κορινθιακών εργαστηρίων από τις αγορές. Το γεγονός αυτό υπήρξε η αιτία της αντιπαλότητας ανάμεσα στις δύο πόλεις, τουλάχιστον μέχρι τον 4ο αιώνα π.Χ., και βέβαια μία από τις αιτίες του Πελοποννησιακού Πολέμου. Η Κόρινθος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο μέχρι το 146 π.Χ., οπότε καταστράφηκε ολοκληρωτικά από τους Ρωμαίους στρατιώτες του στρατηγού Μόμμιου. Στο έδαφός της έγινε η τελευταία μάχη που σφράγισε την τύχη της αρχαίας Ελλάδας (μάχη της Λευκόπετρας).

ΚΟΡΟΙΒΟΣ Ο ΗΛΕΙΟΣ: Νικητής στο «στάδιον δρόμον» στους πρώτους καταγεγραμμένους Ολυμπιακούς Αγώνες της αρχαιότητας (776 π.Χ.).

ΚΡΑΤΕΡΟΣ: Στρατηγός και φίλος του Μ. Αλεξάνδρου, που τον συνόδευσε στις εκστρατείες του. Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου διορίστηκε πολιτικός διοικητής της Μακεδονίας. Σκοτώθηκε στην Καππαδοκία πολεμώντας κατά του Ευμένη (321 π.Χ.).

ΚΡΑΤΙΝΟΣ: Σημαντικός εκπρόσωπος της αρχαίας κωμωδίας, ο οποίος γεννήθηκε λίγο πριν από το 484 π.Χ. και πέθανε μετά από 421 π.Χ. Από τους 28 τίτλους κωμωδιών που γνωρίζουμε διαπιστώνεται ευρύτατο και πλούσιο θεματολόγιο. Στα έργα του σατίριζε πολιτικά πρόσωπα, όπως τον Περικλή και την Ασπασία, αλλά και τους σοφιστές και τους ομοτέχνους του. Αν και σε όλο τον 5ο αι. π.Χ. ήταν καθιερωμένος κλασικός, φαίνεται ότι μετά τον 4ο αι. π.Χ. διαβαζόταν πολύ λίγο.

ΚΡΙΤΙΑΣ: Αθηναίος ολιγαρχικός πολιτικός, ο πιο σκληρός από τους τριάντα τυράννους που κυβέρνησαν την Αθήνα μετά την υποταγή της στους Σπαρτιάτες το 404 π.Χ. Ήταν ικανός ρήτορας και συγγραφέας. Σκοτώθηκε από τους άντρες του Θρασύβουλου.

ΚΤΗΣΙΒΙΟΣ: Φυσικός, μηχανικός και εφευρέτης (3ος αιώνας π.Χ.) από την Αλεξάνδρεια. Πρώτος αυτός διαπίστωσε την ιδιότητα του αέρα να συμπιέζεται, την οποία χρησιμοποίησε σε διάφορες μηχανές, κυρίως αντλίες και γερανούς, που ο ίδιος εφηύρε. Επινόησε ένα υδατικό ρολόι ιδιαίτερα ακριβές, περισσότερο γνωστό ως «κλεψύδρα», και ένα υδραυλικό μουσικό όργανο, την «ύδραυλο».

ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: Στη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού στον ελλαδικό χώρο, εκτός από το μινωικό και το μυκηναϊκό πολιτισμό, αναπτύχθηκε -στις Κυκλάδες- ένας πολύ ενδιαφέρων πολιτισμός, ο κυκλαδικός. Ένα από τα σπουδαιότερα δημιουργήματά του είναι η τέχνη. Μαρμάρινα ειδώλια και αγγεία αποτελούν τη σημαντικότερη έκφρασή της. Αυτά τα ευρήματα διακρίνονται για την προσπάθεια φυσιοκρατικής απόδοσης των μορφών και συγχρόνως για την αφαίρεση πολλών λεπτομερειών, με αποτέλεσμα να αποδίδονται τα πιο

στοιχειώδη χαρακτηριστικά γνωρίσματά τους. Τα ειδώλια είναι μικρά συνήθως μαρμάρινα αγάλματα, που σπάνια ξεπερνούν το ένα μέτρο. Τα περισσότερα βρέθηκαν στην Αμοργό και είναι στεατοπυγικά (κολλημένοι οι μηροί) τα παλαιότερα και βιολόσχημα τα επόμενα. Πολλές απόψεις έχουν διατυπωθεί για τη σημασία τους - απεικονίζουν θεότητες, ήρωες, νύμφες, παιγνίδια κ.ά. Χρησιμοποιούνταν ως κτερίσματα σε τάφους. Από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα είναι ο αρπιστής και ο αυλητής της Κέρου.

Οι τοιχογραφίες της Θήρας αποτελούν μια ακόμη έκφραση της κυκλαδικής τέχνης. Μετά τις ανασκαφές στη θέση Ακρωτήρι ανακαλύφθηκε μια ολόκληρη πολιτεία. Στους τοίχους των οικιών σώθηκαν θαυμάσιες τοιχογραφίες με θέματα από τη φύση και την καθημερινή ζωή, χωρίς να αποκλείονται και κάποιες αναφορές σε τελετουργίες. Οι τοιχογραφίες διακρίνονται για τα πλούσια χρώματα, την ελευθερία του σχήματος, την απεικόνιση των προσώπων σε πλάγια θέση και την απόδοση των σωμάτων με γαιώδες (κόκκινο) χρώμα. Δείγματα αυτής της τέχνης είναι η τοιχογραφία της «νηοπομπής» (μικρογραφία), η πυγμαχία, ο ψαράς, η τοιχογραφία που απεικονίζει πουλιά να πετούν ανάμεσα σε κόκκινα κρίνα που φυτρώνουν σε βράχους κ.ά. Από τις τοιχογραφίες αναδύεται η χαρά των Κυκλαδιτών για τη ζωή, καθώς και η αγάπη τους για τη φύση.

ΚΥΚΛΩΠΕΙΑ ΤΕΙΧΗ: Ονομάστηκαν έτσι τα τείχη που προστάτευαν τις μυκηναϊκές ακροπόλεις. Ήταν ψηλά και γερά, με μεγάλο πάχος και πύλη που την προστάτευαν πύργοι. Οφείλουν το όνομά τους στους τεράστιους ογκόλιθους με τους οποίους ήταν κατασκευασμένα. Οι αρχαίοι πίστευαν ότι μόνο υπερφυσικά όντα, όπως οι Κύκλωπες, μπορούσαν να τα μεταφέρουν και να τα αποθέσουν.

ΚΥΛΩΝ - ΚΥΛΩΝΕΙΟΝ ΑΓΟΣ: Ο ολυμπιονίκης Κύλων προσπάθησε να εγκαθιδρύσει τυραννίδα, αλλά απέτυχε (632/1 π.Χ.). Οι οπαδοί του, αν και είχαν καταφύγει ως ικέτες σε βωμό, σφαγιάστηκαν ύστερα από διαταγή του Αλκμαιωνίδη άρχοντα Μεγακλή (Κυλώνειο Άγος). Λίγο αργότερα ο Μεγακλής εξορίστηκε με όλο του το γένος. Τελικά, οι Αλκμαιωνίδες επέστρεψαν στην Αθήνα μετά την παραχώρηση αμνηστίας από τον Σόλωνα.

ΚΥΝΑΙΓΕΙΡΟΣ: Αθηναίος ήρωας και μαραθωνομάχος, αδερφός του ποιητή Αισχύλου. Μετά τη νίκη στο Μαραθώνα και ενώ οι Πέρσες προσπαθούσαν να ξεφύγουν με τα πλοία τους, ο Κυναίγειρος μαζί με άλλους Αθηναίους προσπάθησε να εμποδίσει τον απόπλου ενός περσικού πλοίου. Μόνο όταν ένας Πέρσης στρατιώτης κατάφερε να του κόψει το χέρι το πλοίο απέπλευσε. Η γενναία του πράξη έγινε αφορμή να τιμηθεί μετά θάνατον από τους Αθηναίους και να απαθανατιστεί από τον Πολύγνωτο στην Ποικίλη Στοά.

ΚΥΝΟΣΑΡΓΕΣ: Ένα από τα τρία γυμνάσια της αρχαίας Αθήνας. Τα γυμνάσια έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη ζωή των αρχαίων Αθηναίων, αφού ήταν οι χώροι στους οποίους συγκεντρώνονταν και περνούσαν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας τους όχι μόνο οι νέοι που σπούδαζαν και αθλούνταν αλλά και πολλοί μεγάλοι και σπουδαίοι άντρες που σύχναζαν εκεί και δίδασκαν. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στα τρία μεγάλα γυμνάσια της αρχαίας Αθήνας ιδρύθηκαν φιλοσοφικές σχολές που άνθησαν μέχρι το τέλος της αρχαιότητας προσφέροντας σπουδαίο φιλοσοφικό και επιστημονικό έργο. Τα γυμνάσια αυτά βρίσκονταν έξω αλλά όχι μακριά από το τείχος, ώστε να έχουν εύκολη πρόσβαση σε αυτά οι Αθηναίοι. Είναι γνωστή η θέση του γυμνασίου της Ακαδημίας και του Κυνοσάργους. Το γυμνάσιο του Κυνοσάργους ήταν μέσα σε εκτεταμένο άλσος, νοτιοανατολικά της αρχαίας πόλης, στα νότια του Ολυμπίου, έξω από τις Διόμειες πύλες και όχι μακριά από την αριστερή όχθη του Ιλισού. Ιδρύθηκε από την αθηναϊκή πολιτεία τον 6ο αιώνα π.Χ.

Την ύπαρξη του γυμνασίου στη θέση αυτή μαρτυρούν και δύο πολύ σπουδαίες για τις τοπογραφικές τους πληροφορίες επιγραφές που αναφέρονται στο «δρόμο» του Κυνοσάργους: [... ανέθηκε Διός κορη [ει τόδ] ἀγαλμα νικέσας] εν ho[ρο]: Άγρα[ς το στάδιον], του δεύτερου τετάρτου του 6ου αιώνα π.Χ., και «οἶδε ἐνίκησαν τοὺς ἀγῶνας τῶν ἐφήβων τὸν πρὸς Ἄγρας δρόμον ἅπαντες οἱ ἐφήβοι» του τέλους του 2ου αιώνα π.Χ.

Πράγματι απαραίτητο στοιχείο των γυμνασίων ήταν ο δρόμος. Πιθανολογείται ότι όπως στην Ακαδημία και στο Λύκειο αναφέρεται από τους αρχαίους συγγραφείς η ύπαρξη δρόμου, ανάλογος στίβος-δρόμος για την άσκηση των νέων πρέπει να υπήρχε και στο Κυνόσαργες. Στο γυμνάσιο του Κυνοσάργους ήταν υποχρεωμένοι να φοιτούν οι νέοι των οποίων δεν ήταν και οι δύο γονείς γνήσιοι Αθηναίοι. Ξέρουμε ότι εδώ γυμναζόταν ο Θεμιστοκλής που η μητέρα του καταγόταν από την Καρία. Στην περιοχή του γυμνασίου του Κυνοσάργους δίδασκε κατά τον

πρώιμο 4ο αιώνα π. Χ. και ο φιλόσοφος Αντισθένης του οποίου η σχολή ονομάστηκε «κυνική» από το όνομα του γυμνασίου.

Στον ίδιο χώρο υπήρχε και το ιερό του Ηρακλή. Το Ηράκλειο του Κυνοσάργους δημιουργήθηκε από Αθηναίους της συνοικίας Μελίτης, που εγκαταστάθηκαν πριν από τα Μηδικά στη Διόμεια, παρλίσια συνοικία, νότια ή νοτιοανατολικά του Ολυμπίου. Στη Διόμεια οφείλεται και το όνομα Διομής ή πύλη των Διομέων. Σχετικός με αυτό τον ήρωα είναι και ο μύθος που αφορά στο όνομα Κυνοσάργες. Σύμφωνα με αυτόν, όταν ο Ηρακλής συμπεριλήφθηκε μεταξύ των θεών, ο Δίος, ο φίλος του ο οποίος έδωσε το όνομά του στην περιοχή της Διομείας, ετοίμασε θυσία θέλοντας να τον τιμήσει. Την ώρα όμως που επρόκειτο να κάνει τη θυσία, μια άσπρη σκύλα άρπαξε το σφάγιο από το βωμό και το μετέφερε στο Κυνοσάργες, που πήρε το όνομα αυτό από το ουσιαστικό κύων (=σκύλος) και το επίθετο αργός (=λευκός). Σύμφωνα με το χρησμό που υπαινίσσεται ο Πausanias, έπρεπε ο Δίος να ιδρύσει νέο ιερό και βωμό του Ηρακλή στο σημείο όπου η άσπρη σκύλα απέθεσε το σφάγιο.

ΚΥΜΗ: Οι Χαλκιδαίοι ίδρυσαν στη νότια Ιταλία-Καμπανία την Κύμη (750 π.Χ.). Λίγα χρόνια αργότερα οι κάτοικοι της νέας αποικίας μαζί με λιγοστούς Αθηναίους ίδρυσαν τη Νεάπολη. Η Κύμη ήταν το πρώτο ελληνικό πολιτιστικό κέντρο με το οποίο ήρθαν σε επαφή οι Ρωμαίοι.

ΚΥΨΕΛΟΣ: Τύραννος της Κορίνθου, πατέρας του Περίανδρου. Γεννήθηκε γύρω στο 695 π.Χ. και πέθανε μάλλον το 627 π.Χ. Ο Κύψελος μεθόδευσε την άνοδό του στην εξουσία, αφού πρώτα κατάφερε να προσεταιριστεί όλους τους δυσαρεστημένους με την πολιτική του βασιλικού γένους των Βακχιάδων, από όποια κοινωνική τάξη και αν προέρχονταν. Στη συνέχεια εξόντωσε τον αρχηγό τους Πατροκλείδη και κατέλαβε την εξουσία. Μοίρασε τα βασιλικά κτήματα, επέβαλε βαρύτερη φορολογία στους μεγαλογαιοκτήμονες και εκδίωξε τους αντιφρονούντες από την πόλη. Ο Κύψελος έγινε γνωστός στο πανελλήνιο προσφέροντας εντυπωσιακά αναθήματα στα ιερά της Ολυμπίας και των Δελφών. Προσπάθησε να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για πιο ευρεία συμμετοχή του λαού στα κοινά. Ενίσχυσε επίσης το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Λέγεται ότι αυτός καθιέρωσε τα Ίσθμια.

ΚΩΛΑΙΟΣ: Σάμιος θαλασσοπόρος (7ος αιώνας π.Χ.). Το 628 π.Χ. ο Κωλαίος παρέκκλινε από την πορεία του ενώ ταξίδευε για την Αίγυπτο και έφτασε στο νησί Πλαταία έξω από τις ακτές της Λιβύης. Από εκεί προσπάθησε να πάει στην Αίγυπτο αλλά οι ισχυροί ανατολικοί άνεμοι τον έσπρωξαν μέχρι τις Ηράκλειες Στήλες. Ο χώρος ήταν ήδη γνωστός στους Φοίνικες, αλλά με τον Κωλαίο ο Ατλαντικός Ωκεανός μπήκε και στο ελληνικό λεξιλόγιο. Στη συνέχεια ο Κωλαίος και οι σύντροφοί του έφτασαν μέχρι την Ταρτησσό (σημ. Κάδιξ), εμπορικό κέντρο στις εκβολές του ποταμού Γκουαδαλκιβίρ όπου συγκεντρώνονταν μεταλλεύματα χαλκού και αργύρου. Όταν επέστρεψε στη Σάμο, πούλησε ένα φορτίο αργύρου και με τα χρήματα που πήρε ανέθεσε στο διάσημο καλλιτέχνη Θεόδωρο να του φτιάξει ένα χάλκινο κρατήρα τον οποίο στη συνέχεια αφιέρωσε στο Ηραίο.

ΛΑΜΑΧΟΣ: Αθηναίος στρατηγός του 5ου αι. π.Χ. Ένας από τους ηγέτες της εκστρατείας στη Σικελία (415 π.Χ.) μαζί με τον Αλκιβιάδη και τον Νικία. Σκοτώθηκε στις επιχειρήσεις των Αθηναίων στη Σικελία.

ΛΑΜΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: Πόλεμος που ξέσπασε το 323 π.Χ. μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η αναγγελία του οποίου ξεσήκωσε τη φιλοπόλεμη και αντιμακεδονική μερίδα του αθηναϊκού δήμου. Οι Αθηναίοι ανέθεσαν τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων στον Λεωσθένη. Αυτός κατέλαβε τις Θερμοπύλες και άρχισε την πολιορκία του Αντίπατρου στη Λαμία (Λαμιακός Πόλεμος). Ο Λεωσθένης σκοτώθηκε έξω από τη Λαμία. Ο Λεοννάτος, ο οποίος είχε σπεύσει από τη Μικρά Ασία σε βοήθεια του Αντίπατρου, ηττήθηκε από τους συμμάχους στη Θεσσαλία και σκοτώθηκε στη μάχη. Την άνοιξη του 322 π.Χ. ηττήθηκαν αλληπάλληλές φορές οι Αθηναίοι σε ναυμαχίες, πρώτα στην Αβυδο και στη συνέχεια κοντά στην Αμοργό. Η τελευταία υπήρξε η μεγαλύτερη ναυμαχία μετά τη Σαλαμίνα, η οποία έγινε σε ελληνικά ύδατα, μέχρι εκείνη τουλάχιστον την εποχή. Με το χτύπημα αυτό «έσβησε για πάντα η ναυτική υπεροχή και μαζί με αυτό το πολιτικό μεγαλείο των Αθηνών» (Μπέλοχ).

Το Σεπτέμβριο τα μακεδονικά στρατεύματα υπό την ηγεσία του Κράτερου και του Αντίπατρου συνέτριψαν κοντά στην Κραννώνα της Θεσσαλίας τα ενωμένα στρατεύματα Αθηναίων, Αιτωλών και Πελοποννησίων βάζοντας τέρμα στο Λαμιακό Πόλεμο. Ο Αντίπατρος στη συνέχεια εγκατέστησε στην Αθήνα μακεδονική φρουρά και εκτέλεσε το

ρήτορα Υπερείδη, ενώ ο ρήτορας Δημοσθένης εξωθήθηκε από «φυγαδοθήρες» σε αυτοκτονία πίνοντας δηλητήριο στο Ναό του Ποσειδώνα στον Πόρο.

ΛΕΑΓΡΟΣ: Αθηναίος στρατηγός (520-465 π.Χ.). Ο Λεάγρος όταν ήταν νέος ήταν τόσο ωραίος ώστε οι μεγαλύτεροι αγγειογράφοι της εποχής του τον απεικόνισαν σε έργα τους σημειώνοντας σε αυτά το επίθετο «καλός». Το 465 π.Χ. εκλέχθηκε στρατηγός και τον έστειλαν με περίπου 10.000 Αθηναίους αποίκους στις Εννέα Οδούς της Θράκης (αργότερα Αμφίπολη). Αν και στην αρχή είχε επιτυχίες εναντίον του θρακικού φύλου των Ηδωνών, στη συνέχεια, και ενώ προσπάθησαν να εγκατασταθούν κοντά στα μεταλλεία χρυσού, απωθήθηκαν από τα συνασπισμένα θρακικά φύλα στα περίχωρα της πόλης Δραβήσκο της Ηδωνικής (σημ. Δράμα) και μετά αρκετοί από τους αποίκους, ανάμεσα στους οποίους και ο Λεάγρος, σκοτώθηκαν.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ: Θεσμός με τον οποίο αναλάμβαναν οι πιο πλούσιοι πολίτες της Αθήνας να δίνουν χρήματα στο κράτος. Χρηματοδοτούσαν την κατασκευή μεγάλων έργων, την κατασκευή караβιών (τριηραρχία), το ανέβασμα θεατρικών παραστάσεων (χορηγία), την οργάνωση γυμναστικών αγώνων κ.ά. Ακόμη σε περιπτώσεις ανάγκης έδιναν έκτακτες εισφορές.

ΛΕΟΝΝΑΤΟΣ: Στρατηγός του Μεγάλου Αλεξάνδρου (356-322 π.Χ.). Ανατράφηκε μαζί με τον Αλέξανδρο στη Μιέζα όπου παρακολούθησε μαθήματα του Αριστοτέλη. Ακολούθησε τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία ως προσωπικός σωματοφύλακάς του. Το 328 π.Χ. απέτρεψε την αυτοκτονία του Αλεξάνδρου όταν ο τελευταίος καταλήφθηκε από αμόκ μετά τη δολοφονία του Κλείτου, ενώ το 326 π.Χ. υπερασπίστηκε με ξεχωριστή γενναιότητα τον τραυματισμένο αρχηγό του μέσα στην ακρόπολη των Μαλλών της Ινδικής. Στη χώρα των Ορειτών, κοντά στη Γεδρωσία, αντιμετώπισε με ξεχωριστή επιτυχία την επίθεση συνασπισμένων φυλών της περιοχής - γι' αυτή του μάλιστα την επιτυχία τιμήθηκε με χρυσό στεφάνι στα Σούσα από τον Αλέξανδρο (324 π.Χ.). Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου πήρε μέρος στο Λαμιακό Πόλεμο. Σε μια ιππομαχία εναντίον των Θεσσαλών κοντά στην Κρανώνα ο Λεοννάτος σκοτώθηκε (322 π.Χ.).

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ Ο ΜΙΑΗΣΙΟΣ: Υπήρξε ο ιδρυτής της ατομικής φιλοσοφίας. Για τη ζωή του λίγα πράγματα είναι γνωστά, με αποτέλεσμα ο Επίκουρος να ισχυρίζεται ότι δεν υπήρξε. Έζησε τον 5ο αι. π.Χ., έμεινε όμως στη σκιά του μαθητή του Δημόκριτου.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Α΄: Βασιλιάς της Σπάρτης (490-480 π.Χ.). Πρωταγωνιστής στη μάχη των Θερμοπυλών (480 π.Χ.) στην οποία και σκοτώθηκε.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ: Ο Λεωνίδας από την Ήπειρο, συγγενής της Ολυμπιάδας, ανέλαβε την ευθύνη της ανατροφής του Αλεξάνδρου (349 π.Χ.). Κάτω από την επίβλεψή του ο Αλέξανδρος διδάχτηκε αριθμητική, γεωμετρία, μουσική και ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ιππασία. Αυτή την περίοδο, όπως παραδίδεται, ο Αλέξανδρος δάμασε τον Βουκεφάλα, ο οποίος έγινε από τότε το αγαπημένο του άλογο (μέχρι το 344 π.Χ.).

ΛΕΩΤΥΧΙΔΑΣ: Βασιλιάς της Σπάρτης (491-469 π.Χ.), από τους πιο σημαντικούς στρατιωτικούς αρχηγούς των Περσικών Πολέμων. Μετά τη νικηφόρα ναυμαχία της Σαλαμίνας και τη λήξη της θητείας του Ευρυβιάδη ως ναυάρχου του ελληνικού στόλου το 479 π.Χ., ο Λεωτυχίδας τέθηκε επικεφαλής του ελληνικού στόλου. Αποφάσισε να στηρίξει τους Έλληνες στην προσπάθειά τους να αποτινάξουν τον περσικό ζυγό, γι' αυτό και έπλευσε στη Σάμο όπου ήταν συγκεντρωμένος ο περσικός στόλος. Οι Πέρσες απέφυγαν να συγκρουστούν μαζί του και αποσύρθηκαν στην περιοχή της Μυκάλης κοντά στη Μίλητο. Εκεί οι ελληνικές δυνάμεις συνέτριψαν σε μια επική πεζοναυμαχία τις περσικές δυνάμεις. Επειδή το πολιτικό του κύρος ενισχύθηκε, οι Έφοροι ανησύχησαν και στην πρώτη αποτυχία σε μια εκστρατεία στη Θεσσαλία τον κατηγόρησαν για προδοσία και τον καταδίκασαν σε θάνατο. Διέφυγε για να σωθεί στην Τεγέα όπου πέθανε το 469 π.Χ.

ΛΗΛΑΝΤΙΟΝ ΠΕΔΙΟΝ: Τον 8ο αι. π.Χ. άρχισε ο πόλεμος ανάμεσα στη Χαλκίδα και την Ερέτρια, πόλεις με σημαντική βιοτεχνία και ανεπτυγμένο εξαγωγικό εμπόριο, με κύρια αιτία τη διεκδίκηση του Ληλάντιου Πεδίου που χώριζε τις δύο πόλεις. Τον πόλεμο αυτό ο Θουκυδίδης τον θεωρεί απαρχή της διαίρεσης των αρχαίων Ελλήνων («Μάλιστα δε ες τον πάλοι ποτέ γενόμενον πόλεμον Χαλκιδέων και Ερετριών και το άλλο Ελληνικόν ες ξυμμαχίαν εκατέρων διέστη». Θουκυδίδου, Α' 15).

ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ: Νομοθέτης και βασιλιάς της Σπάρτης, η ύπαρξη του οποίου αμφισβητείται.

Θεωρείται ότι έζησε τον 8ο αι. π.Χ. Αφού νομοθέτησε έφυγε από τη Σπάρτη για να μην τον εξαναγκάσουν να αλλάξει τους νόμους.

ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ: Αθηναίος πολιτικός και ρήτορας (390-324 π.Χ.). Ανέλαβε διάφορα δημόσια αξιώματα και πήρε μέρος σε δικαστικούς αγώνες με πολιτικό περιεχόμενο. Στόλισε την πόλη με μεγαλοπρεπή οικοδομήματα (Παναθηναϊκό Στάδιο και Γυμνάσιο) και ολοκλήρωσε το Θέατρο του Διονύσου. Ενίσχυσε την άμυνα της Αθήνας για να αντιμετωπίσει τις μελλοντικές επιθέσεις των Μακεδόνων. Από τους λόγους που έγραψε ως ρήτορας διασώθηκε μόνο ο «Κατά Λεωκράτους».

ΛΥΣΑΝΔΡΟΣ: Σπαρτιάτης πολιτικός και ναύαρχος στον Πελοποννησιακό Πόλεμο.

Αιχμαλώτισε τον αθηναϊκό στόλο στους Αιγός Ποταμούς (405 π.Χ.) και κυρίευσε τον Πειραιά και την Αθήνα, τα τείχη της οποίας κατέστρεψε (404 π.Χ.). Νικήθηκε και σκοτώθηκε από τους Βοιωτούς στην Αλίαρτο στη διάρκεια του Βοιωτικού Πολέμου (395 π.Χ.).

ΛΥΣΙΑΣ: Ρήτορας. Γεννήθηκε στις Συρακούσες το 445 π.Χ και μετοίκησε στην Αθήνα. Δεν έγινε ποτέ Αθηναίος πολίτης. Δίδασκε τη ρητορική τέχνη και άσκησε το επάγγελμα του λογογράφου. Από τους λόγους του σώζονται 34 δικανικοί, συμβουλευτικοί και επιδεικτικοί. Έργα: «Επιτάφιος», «Ολυμπικός», «Υπέρ Αδυνάτου» κ.ά.

ΛΥΣΙΜΑΧΟΣ: Στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου (360-281 π.Χ.) και ένας από τους σωματοφύλακές του. Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου ανέλαβε διοικητής της Θράκης και το 306 π.Χ. ανακηρύχθηκε βασιλιάς της. Επέκτεινε το κράτος του και το 285 π.Χ. κατέλαβε τη Μακεδονία. Συγκρούστηκε με τον Σέλευκο και σε μια μάχη κοντά στη Μαγνησία της Μικράς Ασίας σκοτώθηκε (281 π.Χ.). Τον διαδέχτηκε στο θρόνο ο Πτολεμαίος Κεραυνός.

ΜΑΝΔΡΟΚΛΗΣ: Διάσημος μηχανικός και αρχιτέκτονας του 6ου αιώνα π.Χ. Γεννήθηκε στη Σάμο και γρήγορα βρέθηκε στην υπηρεσία του βασιλιά της Περσίας Δαρείου Α'. Το πιο γνωστό του έργο ήταν η γέφυρα που κατασκεύασε στο Βόσπορο το 513 π.Χ., επιτρέποντας στα στρατεύματα του Πέρση βασιλιά να περάσουν γρήγορα στην ευρωπαϊκή ακτή και να κατευθυνθούν εναντίον των Σκυθών.

ΜΑΝΤΕΙΑ: Στους λεγόμενους Σκοτεινούς Αιώνες της ελληνικής ιστορίας είναι βέβαιο ότι υπήρχαν ήδη μαντεία τα οποία δημοσιοποιούσαν κατά κάποιον τρόπο τη μαντική δύναμη των θεών στους θνητούς. Από αυτά αναδείχθηκε το Μαντείο του Απόλλωνα στους Δελφούς. Η κληρομαντεία (επαγωγική μαντική) που γινόταν εκεί παλαιότερα αντικαταστάθηκε κατόπιν από τη μαντική που βασιζόταν στη θεία έμπνευση (δισαισθητική μαντική). Η φήμη του μαντείου και του Απόλλωνα, ο οποίος έγινε τότε θεός της κάθαρσης, εξάγνιζε δηλαδή τα αμαρτήματα και φανέρωνε στους ανθρώπους τον τρόπο της σωτηρίας τους, πέρασε πολύ γρήγορα τα σύνορα του ελληνικού κόσμου - ήδη τον 7ο αιώνα π.Χ. ζήτησε τη συμβουλή του ο βασιλιάς της Λυδίας Γύγης. Με τα αφιερώματα που έκαναν σε ένδειξη ευγνωμοσύνης πολλοί από εκείνους που ζητούσαν τη συμβουλή του αυξήθηκε ο πλούτος του μαντείου. Γενικά, το αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν να αποκτήσουν οι ιερείς των Δελφών ισχυρή θέση, όπως και το ιερατείο των λαών της Ανατολής, γεγονός που κάθε άλλο παρά ευχάριστες συνέπειες είχε, αφού σημαντικές πολιτικές αποφάσεις αφήνονταν στην κρίση τους.

Η αποτυχία όμως του μαντείου να προβλέψει την ήττα του Κροίσου, ο οποίος για να πάρει χρησμό εν όψει του πολέμου του με τους Πέρσες έδωσε μεγάλη ποσότητα χρυσού, και κυρίως το γεγονός ότι όταν οι Πέρσες απείλησαν να εισβάλουν στην Ελλάδα έσπευσε να χρηματοδοτήσει πτώση των Αθηνών -μόλις και μετά βίας πείστηκαν οι ιερείς να δηλώσουν με διφορούμενο τρόπο ότι οι Αθηναίοι θα σώζονταν από τα ξύλινα τείχη-, είχαν ως συνέπεια να καταρρεύσει το γόητρο των ιερέων.

Στην εποχή του ορθολογισμού σπάνια πλέον συμβουλευόνταν για πολιτικά ζητήματα το μαντείο το οποίο καταργήθηκε τελικά το 381 από τον Θεοδόσιο το Μέγα. Άλλα γνωστά στην αρχαιότητα μαντεία ήταν του Δία στη Δωδώνη, του Αμφιάραου στον Ωρωπό, του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, του Τροφωνίου κοντά στη Λιβαδιά, το νεκυομαντείο στην Εφύρα της Θεσπρωτίας, του Απόλλωνα στα Δίδυμα της Μικράς Ασίας κ.ά.

ΜΕΓΑΡΑ: Ιδρύθηκαν από Κάρες ή Λέλεγες μετανάστες και γύρω στο 1000 π.Χ.

κατακτήθηκαν από τους Δωριείς. Ο 7ος αιώνας π.Χ. ήταν μια από τις σπουδαιότερες περιόδους για την πόλη. Συμμετείχε στο Β' αποικισμό και ίδρυσε τα Υβλαία Μέγαρα στη Σικελία, τη Χαλκηδόνα στην Προποντίδα, τη Σηλυβρία και το Βυζάντιο στη Θράκη. Η πόλη αναπτύχθηκε ιδιαίτερα όταν ήταν τύραννος ο Θεαγένης (650 π.Χ.). Η ανάπτυξη όμως λίγο

αργότερα της Αθήνας και της Κορίνθου δημιούργησε σημαντικά προβλήματα στα Μέγαρα τα οποία απώλεσαν τη Σαλαμίνα. Στη διάρκεια των Περσικών Πολέμων συμμετείχαν στη ναυμαχία της Σαλαμίνας και στη μάχη των Πλαταιών. Το 460 π.Χ. αποσπάστηκαν από την Πελοποννησιακή Συμμαχία και προσχώρησαν στην Αθηναϊκή. Το 446 π.Χ. αποστάτησαν και συμάχησαν με την Κόρινθο. Αποτέλεσμα της αποστασίας ήταν να ψηφιστεί από τον Περικλή το 432 π.Χ. το μεγαρικό ψήφισμα, το οποίο απέκλειε τα Μέγαρα από λιμάνια και αγορές των Αθηναίων. Αυτό το γεγονός έπληξε την οικονομία της πόλης και αποτέλεσε μία από τις αφορμές του Πελοποννησιακού Πολέμου, στη διάρκεια του οποίου η πόλη καταστράφηκε από τους Αθηναίους. Στη μάχη της Χαιρώνειας οι Μεγαρείς πολέμησαν εναντίον του Φιλίππου. Αργότερα εντάχθηκαν στην Αχαϊκή Συμπολιτεία. Κυριεύθηκαν από τους Ρωμαίους το 146 π.Χ.

ΜΕΜΝΩΝ Ο ΡΟΔΙΟΣ: Μισθοφόρος του περσικού στρατού και στρατιωτικός σύμβουλος του Δαρείου Γ'. Πριν από τη μάχη στο Γρανικό είχε προτείνει στον Δαρείο τη λεγόμενη «παρθική τακτική» (συνεχής υποχώρηση) και την τακτική της «καμένης γης» αποφεύγοντας τις αποφασιστικές συγκρούσεις, παρενοχλώντας τις γραμμές επικοινωνίας του Αλεξάνδρου με το περσικό ιππικό και υποκινώντας διάφορες αναταραχές στην Ελλάδα.

ΜΕΝΑΙΧΜΟΣ: Γεννήθηκε το 375 π.Χ. στην Προκόννησο της Προποντίδας και υπήρξε ένας σημαντικός γεωμέτρης. Μαθητής του Εύδοξου και του Πλάτωνα, ήταν αδερφός του Δεινόστρατου, επίσης μαθηματικού και γεωμέτρη. Υπήρξε δάσκαλος του Μ. Αλεξάνδρου στα μαθηματικά. Ξεχώρισε τα τρία είδη των τομών του κύβου και ασχολήθηκε με το διπλασιασμό του κύβου (Δήλιον πρόβλημα). Ασχολήθηκε επίσης με την αστρονομία και θεωρείται πρόδρομος του Ερατοσθένους.

ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ Ο ΚΗΦΙΣΙΕΥΣ: Ο σημαντικότερος μετά τον Αριστοφάνη κωμωδιογράφος της αρχαιότητας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 342/1 π.Χ. και πέθανε το 291/0 π.Χ. Η γεμάτη από λεπτές παρατηρήσεις ανθρωπογνωσία του τον ανέδειξε γνήσιο εκπρόσωπο του ελληνικού ανθρωπισμού. Είναι ο μόνος ποιητής της Νέας Κωμωδίας ο οποίος μας κληροδότησε δύο σχεδόν ολόκληρες κωμωδίες του, που σώθηκαν σε παύρους («Επιτρέποντες» και «Δύσκολος»). Η τέχνη του Μενάνδρου έκανε το ήδη γνωστό θέμα του δύστροπου ανθρώπου υποδειγματικό πρότυπο κωμωδίας «τύπων», το οποίο επηρέασε στον Μολιέρο και τον Σαίξπηρ.

ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Βλ. Φράχθι.

ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ: Μαρτυρούνται συνολικά τρεις Μεσσηνιακοί Πόλεμοι: *Α' Μεσσηνιακός Πόλεμος (736-720 π.Χ.):* Οι Σπαρτιάτες υπό την αρχηγία του βασιλιά Θεόπομπου κατατρόπωσαν τους Μεσσήνιους -οι οποίοι έγιναν εἰλωτες- και κατέλαβαν την Ιθώμη.

Β' Μεσσηνιακός Πόλεμος (640-610 π.Χ.): Επανάσταση των Μεσσηνίων εναντίον των Σπαρτιατών. Παρά τις αρχικές τους επιτυχίες οι επαναστάτες ηττήθηκαν τελικά από τους Σπαρτιάτες τους οποίους εμψύχωνε ο ποιητής Τυρταίος.

Γ' Μεσσηνιακός Πόλεμος (464-459 π.Χ.): Οι Μεσσήνιοι επαναστάτησαν εκμεταλλευόμενοι ένα σεισμό. Οι επαναστάτες κλείστηκαν στην Ιθώμη και σε βοήθεια των Σπαρτιατών έσπευσε ο Κίμωνας με 4.000 χιλιάδες Αθηναίους οπλίτες. Επειδή οι Λακεδαιμόνιοι αρνήθηκαν τη βοήθεια, οι Αθηναίοι συμάχησαν με τους εχθρούς της Σπάρτης. Τελικά οι Μεσσήνιοι υπέκυψαν και οι Αθηναίοι φρόντισαν να τους εγκαταστήσουν στη Ναύπακτο.

ΜΙΚΩΝ: Αθηναίος ζωγράφος του 5ου αι. π.Χ. ειδικευμένος στην απεικόνιση των ίππων. Αναφέρεται και ως χαλκουργός.

ΜΙΑΗΤΟΣ: Μία από τις παλαιότερες και σπουδαιότερες πόλεις της Ιωνίας, χτισμένη στις εκβολές του ποταμού Μαιάνδρου. Τον 11ο αι. π.Χ. αποικίστηκε από Ίωνες. Στους αρχαίους χρόνους η πόλη επεκτάθηκε ακόμη περισσότερο και γνώρισε περίοδο πνευματικής και οικονομικής άνθησης. Το 546 π.Χ. κατακτήθηκε από τους Πέρσες. Πρωτοστάτησε στην Ιωνική Επανάσταση (499 π.Χ.) και ισοπεδώθηκε το 494 π.Χ. από τους Πέρσες. Το 479 π.Χ. απελευθερώθηκε. Το 133 π.Χ. κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους.

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ: Αθηναίος στρατηγός (6ος-5ος αι. π.Χ.). Ως ηγέτης της Θρακικής Χερσονήσου καθυπέταξε τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο. Στη στρατηγική του ικανότητα οφείλεται η νίκη των Ελλήνων στο Μαραθώνα εναντίον των Περσών (490 π.Χ.). Επειδή απέτυχε στην εκστρατεία της Πάρου, του επιβλήθηκε πρόστιμο το οποίο δεν μπόρεσε να πληρώσει, με αποτέλεσμα να

πεθάνει στη φυλακή.

ΜΙΜΝΕΡΜΟΣ Ο ΚΟΛΟΦΩΝΙΟΣ: Θεωρείται ο δημιουργός της ερωτικής ελεγείας. Έζησε περί το 600 π.Χ. και εκφράζει το πνεύμα της Ιωνίας. Δύο βασικά θέματα κυριαρχούν στην ποίησή του: ο έρωτας και ο θάνατος. Στο πολύ γνωστό απόσπασμα 1D διατυπώνεται με σαφή τρόπο ότι η ζωή χωρίς τον έρωτα δεν έχει καμιά αξία: «Τις δε βίος, τι δε τερπνόν άτερ χρυσής Αφροδίτης;». Η επίδραση του Μίμνερμου στους μεταγενέστερους, ιδιαίτερα στους Αλεξανδρινούς και στους Ρωμαίους ποιητές, υπήρξε τεράστια.

ΜΝΗΣΙΚΛΗΣ: Ένας από τους τρεις πιο σημαντικούς αρχιτέκτονες του 5ου αιώνα π.Χ. Οι άλλοι δύο είναι ο Ικτίνος και ο Καλλικράτης. Στον Μνησικλή ανατέθηκε η κατασκευή των Προπυλαίων με προσανατολισμό ανάλογο του Παρθενώνα. Σε μια επιγραφή που βρέθηκε κάτω από τα Προπύλαια μνημονεύεται ο Μνησικλής, ο γιος του Επικράτη, Οιναίος. Από κάποιο τμήμα ψηφίσματος που σώζεται ο Ντέρπεφελντ συμπεράνει ότι ο Μνησικλής είναι ο δημιουργός του Ερέχθειου.

ΜΟΛΟΣΣΟΙ: Πρωτοελληνικό φύλο που μετακινήθηκε στις αρχές του 13ου αι. π.Χ. από τη δυτική Μακεδονία στην κεντρική Ήπειρο. Ίδρυσαν ένα ισχυρό βασίλειο και διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο κατά τους ιστορικούς χρόνους. Η ακμή τους τοποθετείται γύρω στο 430 με 350 π.Χ. Θρησκευτικό τους κέντρο υπήρξε η Δωδώνη και ο πιο σημαντικός βασιλιάς τους ήταν ο Πύρρος. Το 168 π.Χ. κατακτήθηκαν από τους Ρωμαίους.

ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ: Διακρίνουμε τρία είδη τάφων στη διάρκεια της ακμής των Μυκηνών: τους λακκοειδείς (απλοί τετράγωνοι λάκκοι με χτιστά από πέτρες τοιχώματα), τους λαξευτούς ή θαλαμωτούς (είναι σκαμμένοι στο μαλακό βράχο της πλαγιάς και στο νεκρικό θάλαμο οδηγούσε ένας στενόμακρος διάδρομος) και, τέλος, οι θολωτοί (ο νεκρικός θάλαμος είναι χτισμένος με κανονικά λαξεμένες πέτρες· σε αυτόν οδηγούσε ένας μακρύς χτιστός και ανοιχτός από πάνω διάδρομος, ενώ μετά την ταφή σχηματιζόταν πάνω στον τάφο ένας μικρός τεχνητός λόφος). Οι θολωτοί τάφοι ονομάστηκαν και «θησαυροί».

ΜΥΡΩΝ: Γλύπτης από τις Ελευθερές της Αττικής (β' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.), κατεξοχήν χάλκοπλάστης. Αναπαριστά στα έργα του ακαριαίες πράξεις. Τα έργα του -όλα γνωστά από αντίγραφα- χαρακτηρίζονται από ζωντάνια, κίνηση και φυσικότητα. Ο «Δισκοβόλος», ένα από τα πιο γνωστά έργα του, απεικονίζει τον αθλητή πριν από τη βολή με ανέκφραστο από την αυτοσυγκέντρωση πρόσωπο και τους μυς όλου του σώματος σε κίνηση. Άλλα έργα του ήταν ο «Δρομέας Λαδός» που σωριάζεται νεκρός μετά τη νίκη του, και η «Αγελάδα», η οποία φαινόταν τόσο αληθινή ώστε ξεγελούσε ανθρώπους και ζώα.

ΜΥΣΩΝ Θ. ΧΗΝΕΥΣ: Σύγχρονος του Σόλωνα, γεννήθηκε στις Χηνές της Οίτης. Ο Πλάτωνας τον θεωρεί έναν από τους επτά σοφούς αντί του Περιάνδρου. Ο Ιπώναξ τον θεωρεί «σωφρονέστατον πάντων των ανδρών». Πέθανε σε ηλικία 97 ετών.

ΝΑΥΚΡΑΤΗ: Πόλη της Αιγύπτου. Οι πρώτοι Έλληνες έμποροι οι οποίοι είχαν ακολουθήσει τους ομοεθνείς τους μισθοφόρους στην Αίγυπτο ίδρυσαν στον κανωβικό βραχίονα του Νείλου εμπορικό σταθμό (7ος αι. π.Χ.), ο οποίος την εποχή του φαραώ Άμαση εξελίχθηκε στην πόλη Ναύκρατη (560 π.Χ.).

ΝΕΑΡΧΟΣ: Ναύαρχος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Το 326-325 π.Χ. ανάλαβε εξερευνητική αποστολή στον Ινδικό Ωκεανό, από τις εκβολές του Ινδού ποταμού ως τον Περσικό Κόλπο. Περιέπλευσε τις ακτές της Γεδρωσίας, της Καρμανίας και της Περσίας. Αναπλέοντας τον Τίγρη έφτασε στα Σούσα. Καρπός αυτού του ταξιδιού του ήταν το σύγγραμμα του «Περίπλους» το οποίο χρησιμοποίησαν ο Αρριανός στο έργο του «Ινδική» και ο Στράβων.

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Η ανάγκη για επάρκεια τροφής και δημιουργία αποθεμάτων έγινε ιδιαίτερα έντονη στο τέλος του Πλειστόκαινου. Η κλιματολογική μεταβολή που συνέβη τότε είχε ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση πολλών μεγάλων θηραμάτων. Παρά το γεγονός όμως ότι η κλιματολογική αυτή αλλαγή ήταν γενική, τα πρώτα ευρήματα από τη Νεολιθική Εποχή προέρχονται από την Ανατολή. Τα αποδιδόμενα αίτια γι' αυτό το προβάδισμα ήταν: α. Η ύπαρξη σε άγρια κατάσταση του δίκκοκου σταριού και κριθαριού. β. Η ύπαρξη ζώων τα οποία εύκολα θα μπορούσαν να εξημερωθούν, όπως ήταν το πρόβατο, ο χοίρος και το βόδι. Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου ήταν η καλλιέργεια της γης, η εξημέρωση των ζώων και η μόνιμη εγκατάσταση. Στην Ελλάδα αυτή η πολιτιστική φάση διαδόθηκε μάλλον μέσω της συνήθους επικοινωνίας παρά μέσω εποίκισμών.

Προκεραμεική Νεολιθική (6900-6600/6400 π.Χ.). Η περίοδος αυτή δεν είναι ακόμα αρκετά

γνωστή στην Ελλάδα. Λείψανα νεολιθικών οικισμών αυτής της εποχής εντοπίστηκαν στην Αργίτσα και το Σέσκλο της Θεσσαλίας. Οι κατοικίες είναι ξύλινες, με ορύγματα και σκαμμένα δάπεδα. Τα εργαλεία είναι ξύλινα με λεπίδες πυρίτη ή οψιανού. Οι άνθρωποι ασχολούνταν με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και το ψάρεμα. Αυτή την περίοδο αναπτύχθηκε η ναυτιλία, όπως φαίνεται από τους οψιανούς της Μήλου που βρέθηκαν σε αρκετές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδος και του Αιγαίου. Εξημέρωση του σκύλου.

Η Αρχαιότερη Νεολιθική (6600/ 6400-5900/5800 π.Χ.) είναι μια δημιουργική περίοδος, γνωστή από πολλούς οικισμούς, όπως η Νέα Νικομήδεια στη δυτική Μακεδονία, το Σέσκλο, η Αργίτσα, η Οτζάκι Μαγούλα, το Αχιλλείο κ.ά. στη Θεσσαλία, η Νέα Μάκρη στην Αττική και η Κόρινθος, η Λέρνα και το Φράγχθι στην Πελοπόννησο. Οι οικισμοί μοιάζουν με μικρά χωριά, ενώ η γεωργία και η κτηνοτροφία αποτελούν τις κύριες δραστηριότητες. Το πιο έκδηλο διαγνωστικό στοιχείο της εποχής είναι η κεραμική που εμφανίζεται για πρώτη φορά.

Η Μέση Νεολιθική (5900/5800-4800 π.Χ.) θεωρείται περίοδος ακμής και ανάπτυξης. Το μεγαλύτερο κέντρο που αναπτύχθηκε στη Θεσσαλία ήταν το Σέσκλο, ο «πολιτισμός» του οποίου επεκτάθηκε μέχρι τον Σπερχιό στο νότο και τον Αλιάκμονα στο βορρά. Στο Σέσκλο βρέθηκαν τα λείψανα ενός οικισμού έκτασης περίπου 100 στρεμμάτων, ο οποίος βασίζεται σε ένα ενιαίο σχέδιο διάταξης, που χαρακτηρίζεται από στενούς δρόμους με παράλληλη κατεύθυνση. Τα οικήματα είναι τετράπλευρα και ορθογώνια, ενός ή δύο δωματίων. Στο ακραίο τμήμα του οικισμού βρίσκονται η οχυρωμένη ακρόπολη και ένα μεγαροειδές οίκημα, πιθανόν η κατοικία του ηγεμόνα. Η κεραμική του Σέσκλου είναι γραπτή με φλογόσχημη ή γραμμική διακόσμηση. Στη Πελοπόννησο, στη Λέρνα και στο Φράγχθι αφθονεί η κεραμική με στιλπνό βερνίκι (Urfirnis). Στη Νέα Νικομήδεια τα οικήματα είναι ευρύχωρα με τοίχους από πηλό και τετράγωνη κάτοψη. Το τέλος της Μέσης Νεολιθικής σηματοδοτείται από ερήμωση και εγκατάλειψη. Η παλαιότερη χρονολογία που δίνεται για νεολιθικό οικισμό της κεντρικής και νότιας Ελλάδας είναι αυτή για τον οικισμό στο Δραχμάνι (Ελάτεια) 5520-+70 π.Χ. Την ίδια περίπου εποχή χρονολογούνται και οι πρώτες καύσεις νεκρών στην Ελλάδα που εντοπίστηκαν στην περιοχή Σουφλί Μαγούλα. Οι καύσεις έγιναν σε αποτεφρωτήρια νεκρών και στη συνέχεια τα υπολείμματα μεταφέρθηκαν σε λάκκους και όχι σε τεφροδόχα αγγεία. Τα κτερίσματα που βρέθηκαν μαρτυρούν ιεροτελεστία.

Η Νεότερη Νεολιθική ή Χαλκολιθική Περίοδος (4800-3200 π.Χ.): Ήδη από τις πρώτες φάσεις της δεν έχει καμία σχέση με τον πολιτισμό του Σέσκλου. Το νέο διαγνωστικό στοιχείο είναι η εισαγωγή του μελανού ή γενικά σκοτεινού χρώματος στη διακόσμηση των αγγείων. Στη Μακεδονία, στην περιοχή της Δράμας (Σιταγροί, Ντικιλί Τας), στη Θεσσαλία, στη θέση Διμήνι και στη θέση Ραχμάνι, αλλά και στις Κυκλάδες, στη θέση Σάλιαγγος, συναντώνται τα πιο σημαντικά κέντρα του πολιτισμού αυτής της φάσης. Στο Διμήνι ο σχετικά μικρής έκτασης οικισμός -30 στρέμματα- διαθέτει έξι αλληπάλληλους περιβόλους και ευρύχωρη κεντρική αυλή. Στην κεραμική εμφανίζονται σπειροειδή και μαιανδροειδή μοτίβα. Στο Σέσκλο παρουσιάζεται για πρώτη φορά η γυναικεία μορφή με βρέφος.

ΝΙΚΙΑΣ Ο ΝΙΚΗΡΑΤΟΥ ΚΥΔΑΝΤΙΔΕΥΣ (469-413 π.Χ.): Αθηναίος πολιτικός και στρατιωτικός. Μετριοπαθής συντηρητικός πολιτικός, προικισμένος με εντιμότητα, σύνεση και γενναιότητα. Χαρακτηριζόταν όμως από αναβλητικότητα και διστακτικότητα στη λήψη αποφάσεων. Εκλεγόταν συνεχώς στρατηγός από το 427 π.Χ. ως το θάνατό του. Στην πρώτη φάση του Πελοποννησιακού Πολέμου πέτυχε σημαντικές νίκες και ήταν ο εμπνευστής της συνθήκης ειρήνης με τη Σπάρτη (Νικίειος Ειρήνη, 421 π.Χ.) με την οποία ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση του πολέμου. Η φιλειρηνική πολιτική του Νικία κλονίστηκε όταν στην πολιτική σκηνή της Αθήνας εμφανίστηκε ο Αλκιβιάδης. Η αντίθεση ανάμεσα στον Νικία και τον Αλκιβιάδη κορυφώθηκε το 415 π.Χ. με την εκστρατεία στη Σικελία, στην οποία, αν και αντίθετος, στάλθηκε ως στρατηγός μαζί με τον Λάμαχο. Στην αρχή σημείωσε αρκετές επιτυχίες, λόγω όμως της αναποφασιστικότητάς του περιέπεσε σε σωρεία σφαλμάτων που οδήγησαν στην καταστροφή του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος, στη σύλληψή του από τους Συρακούσιους και στην εκτέλεσή του.

ΞΕΝΟΦΩΝΤΑΣ: Η απομάκρυνση από τη Σπάρτη των ξένων επισκεπτών έπειτα από σύντομη διαμονή και η απαγόρευση στους πολίτες της να επισκέπτονται άλλα μέρη. Η κατάσταση αυτή ήταν αποτέλεσμα του λιτού και δύσκολου τρόπου ζωής των Λακεδαιμονίων, τον οποίο είχαν επιβάλει οι νόμοι του κράτους. Ο φόβος μήπως συγκρίνουν τη δική τους ζωή με τη ζωή των

άλλων Ελλήνων και υιοθετήσουν καινούργιες συνήθειες, καθώς και ο κίνδυνος να επαναστατήσουν οι ειλωτες επέβαλαν αυτή την τακτική.

ΞΕΝΟΦΩΝ: Αθηναίος ιστορικός και στρατιωτικός. Γεννήθηκε γύρω στο 426 π.Χ. στην Αθήνα και ήταν γόνος συντηρητικής και εύπορης οικογένειας. Υπήρξε μαθητής του Σωκράτη. Κατατάχθηκε στο μισθοφορικό στρατό του Κύρου, ο οποίος διεκδικούσε τον περσικό θρόνο από τον αδερφό του Αρταξέρξη, και μετά την ήττα στα Κούναξα ηγήθηκε μαζί με άλλους της προσπάθειας των Μυρίων να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Συνδέθηκε με στενή φιλία με το βασιλιά της Σπάρτης Αγησίλαο και γι' αυτό το λόγο έμεινε μακριά από την πατρίδα του περισσότερα από 20 χρόνια. Μετά τη συμφιλίωση Αθήνας-Σπάρτης επέστρεψε στην Αθήνα ως Αθηναίος πολίτης όπου και πέθανε (οπωσδήποτε μετά το 360 π.Χ. [:]). Έργα: «Κύρου Ανάβασις», «Ελληνικά» (η ιστορία της Ελλάδος από το 411 π.Χ. μέχρι το 362 π.Χ.), «Αγησίλαος», «Απολογία Σωκράτους», «Απομνημονεύματα» κ.ά.

ΟΔΥΣΣΕΙΑ: Ένα από ομηρικά έπη (το άλλο η «Ιλιάς»). Η «Οδύσσεια» αποτελείται από 12.000 περίπου στίχους και χωρίζεται και αυτή σε 24 ραψωδίες. Η δράση καλύπτει 40 ημέρες και τοποθετείται στο δέκατο έτος από την άλωση του Ιλίου. Το έπος αρχίζει με την απόφαση των θεών να επιτρέψουν στον Οδυσσέα, που βρίσκεται στο νησί της Καλυψώς, να γυρίσει στην Ιθάκη, ενώ ο γιος του Οδυσσέα, ο Τηλέμαχος, συνεχίζει τις προσπάθειές του να τον βρει (ραψ. α-δ, Τηλεμάχεια). Στην επόμενη ραψωδία, την ε, ο Οδυσσέας φεύγει από το νησί της Καλυψώς και φτάνει με μεγάλη δυσκολία στο νησί των Φαιάκων. Στις ραψωδίες που ακολουθούν καταγράφεται η παρουσία του Οδυσσέα στο νησί των Φαιάκων. Ο ίδιος διηγείται τις περιπέτειες του μετά την αναχώρησή του από την Τροία: Μετά την Άλωση της Τροίας ο Οδυσσέας με τα δώδεκα καράβια του και τους πιστούς του συντρόφους ξεκίνησε για το ταξίδι της επιστροφής, που φαινόταν αρκετά σύντομο αλλά τελικά διήρκεσε δέκα ολόκληρα χρόνια. Από την Τροία έφτασε σε σύντομο χρονικό διάστημα στην Τένεδο και από εκεί στην πόλη της Θράκης Ίσμαρο, όπου κατοικούσαν οι Κίκονες. Με τους συντρόφους του την κούρσεψαν, αλλά δεν χάρηκαν πολύ, γιατί στη μάχη που ακολούθησε, χάθηκαν 72 σύντροφοί του. Τράπηκαν σε φυγή προς το νότο, και έπειτα από λίγο συνάντησαν μεγάλη τρικυμία που τους έριξε στη χώρα των Λωτοφάγων. Οι φιλικόι Λωτοφάγοι δεν δημιούργησαν κάποιο πρόβλημα στον Οδυσσέα. Ο αγαπημένος τους όμως καρπός, ο λωτός, γνωστός και ως το φρούτο της λησμονιάς, έθετε σε κίνδυνο την προοπτική της επιστροφής του Οδυσσέα στην Ιθάκη. Από αυτή την περιπέτεια ο Οδυσσέας βγήκε χωρίς απώλειες.

Το νησί των Κυκλάπων ήταν ο επόμενος σταθμός στο εξερευνητικό του ταξίδι. Ο ίδιος ο Οδυσσέας με 12 συντρόφους του μπαίνουν μέσα στη σπηλιά του Κύκλωπα Πολύφημου για να κλέψουν γαλακτοκομικά προϊόντα. Ο Πολύφημος επιστρέφει και τους εγκλωβίζει. Ο Οδυσσέας, αφού κατέστρωσε ένα σχέδιο διαφυγής, μέθυσε τον Κύκλωπα και τελικά τον τύφλωσε. Παρ' όλα αυτά ο φοβερός Πολύφημος είχε κατασπαράξει έξι από τους συντρόφους του. Ο Οδυσσέας και οι υπόλοιποι σύντροφοί του μπήκαν στα καράβια και απομακρύνθηκαν από το νησί. Είχε κατορθώσει όμως να αποκτήσει ένα καινούργιο εχθρό, τον Ποσειδώνα, αφού ο Κύκλωπας ήταν γιος του θεού της θάλασσας.

Ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του συνεχίζουν το ταξίδι και φτάνουν στο νησί του Αίολου. Φιλοξενούνται στο νησί ένα μήνα και όταν φεύγουν ο Αίολος τους δίνει ένα ασκί με όλους τους ανέμους κλεισμένους μέσα και με την εντολή να μην το ανοίξουν. Η περιέργεια ώθησε τους συντρόφους του να ανοίξουν το ασκί ενώ ταξίδευαν, και οι άνεμοι που ξεχύθηκαν, τους γύρισαν πίσω στο νησί του Αίολου. Αυτή τη φορά ο θεός των ανέμων τους έδωσε κακήν κακώς και μετά από ταξίδι έξι ημερών φτάνουν στο νησί των Λαιστρυγόνων.

Εδώ τα πλοία του Οδυσσέα μπήκαν σε ένα λιμανάκι «που βράχοι το τειχίζουν τετράψηλοι και από τη μια πλευρά και από την άλλη». Ήταν μια θανάσιμη παγίδα. Οι κάτοικοι από ψηλά πετούσαν τεράστιες κοτρώνες που τσάκιζαν τα πλεούμενα. Γλίτωσε μόνο το καράβι του Οδυσσέα και αυτό γιατί το είχε δέσει σε ένα βράχο έξω από το λιμάνι.

«Και πλέαμε βαριόψυχοι» λέει ο Οδυσσέας μετά τη σφαγή των Λαιστρυγόνων, ώσπου το καράβι έφτασε στο νησί Αιαία, όπου κατοικούσε η μάγισσα Κίρκη. Εκείνη έκανε τα μάγια της στην πρώτη ομάδα που είχε στείλει ο Οδυσσέας μεταμορφώνοντάς τους σε γουρούνια. Ο Οδυσσέας, όμως, αφού απέφυγε τις μαγανιές, την ανάγκασε να τους κάνει πάλι ανθρώπους, ενώ η Κίρκη έγινε ερωμένη του.

Όταν τελικά ο Οδυσσέας εγκατέλειψε το νησί της και αφού έφτασε στα πέρατα του κόσμου

και επισκέφθηκε τον Κάτω Κόσμο, κατευθύνθηκε στο σημείο όπου οι Σειρήνες σαγήνευαν με την ομορφιά των τραγουδιών τους τους άντρες και τους οδηγούσαν στο χαμό. Αφού βούλωσε τα αφτιά των αντρών του με κερί, και αφού ο ίδιος δέθηκε στο κατάρτι κατόρθωσε να ξεφύγουν.

Αμέσως μετά βρέθηκε ανάμεσα στις Συμπληγάδες και τα στενά της Σκύλας και της Χάρυβδης. Απέφυγε τις Συμπληγάδες και τη Χάρυβδη, πέρασε όμως κοντά στη Σκύλα, η οποία πρόλαβε και του άρπαξε έξι συντρόφους. Όσοι γλίτωσαν έφτασαν στο νησί του Ήλιου.

Ο Οδυσσέας προσπάθησε να κρατήσει μακριά από τα βόδια του Ήλιου τους συντρόφους, ακολουθώντας την προειδοποίηση του μάντη Τειρεσία και της Κίρκης. Όμως η άπνοια τους κράτησε αποκλεισμένους στο νησί ένα μήνα. Την ώρα που ο Οδυσσέας αποσύρθηκε στο εσωτερικό του νησιού να προσευχηθεί, οι σύντροφοί του, πεινασμένοι, όρμησαν στα βόδια του Ήλιου. Η τιμωρία από το Δία ήρθε πολύ γρήγορα. Όταν βγήκαν στο πέλαγος, κατακεραύνωσε το καράβι. Από το ναυάγιο σώθηκε μόνο ο Οδυσσέας και ύστερα από εννιά ημέρες έφτασε στο νησί της Καλυψώς, όπου θα έμενε περισσότερο από επτά χρόνια. Κατά την παραμονή του εκεί, ο Οδυσσέας ήταν πάντα προσηλωμένος στην πατρίδα, ακόμη και όταν η Καλυψώ του πρόσφερε την αθανασία αν έμενε μαζί της. Οι θεοί, με προτροπή της Αθηνάς αποφάσισαν την επιστροφή του Οδυσσέα, όμως θα αντιμετώπιζε μία ακόμη τρικυμία στη θάλασσα, αυτή που τον οδήγησε στη Σχερία, το νησί των Φαιάκων (ραψ. ζ-μ).

Ο Αλκίνοος, ο βασιλιάς των Φαιάκων, ετοίμασε το πλοίο με το οποίο ο Οδυσσέας επιστρέφει στην Ιθάκη. Εκεί, με τη βοήθεια του γιου του σκοτώνει τους μνηστήρες και ξανακερδίζει το θρόνο. Η Αθηνά επεμβαίνει και καταπνίγει απόπειρα εξέγερσης των συγγενών των μνηστήρων (ν-ω).

ΟΛΥΜΠΙΑΔΑ: Βασίλισσα της Μακεδονίας, μητέρα του Μ. Αλεξάνδρου και σύζυγος του Φίλιππου Β'. Έλαβε αναμφίβολα μέρος στη συνωμοσία η οποία κατέληξε στη δολοφονία του συζύγου της. Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Μ. Αλεξάνδρου αμφισβήτησε την εξουσία του αντιβασιλέα Αντίπατρου. Το 319 π.Χ. έγινε αντιβασιλίσσα της Μακεδονίας. Δολοφονήθηκε από τον Κάσσανδρο, γιο του Αντίπατρου, το 316 π.Χ.

ΟΛΥΜΠΙΑΔΑ: Οι Ολυμπιακοί Αγώνες δεν εμφανίστηκαν ξαφνικά τον 8ο αιώνα π.Χ., αλλά ήταν το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας εξελικτικής διαδικασίας, οι απαρχές της οποίας ξεπερνούν πιθανόν τα χρονικά πλαίσια ακόμη και της Εποχής του Χαλκού. Στη μινωική Κρήτη και στη μυκηναϊκή Ελλάδα είναι βέβαιο ότι τελούνταν αθλητικοί αγώνες που εντάσσονταν σε θρησκευτικές εκδηλώσεις. Στην «Ιλιάδα» και την «Οδύσσεια» είναι φανερό ότι ο αθλητισμός είχε διεισδύσει σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής, δημόσιας και καθημερινής, και φυσικό επακόλουθο υπήρξε η καθιέρωση αγώνων πανελλήνιου χαρακτήρα. Πρώτοι σε σημασία ήταν οι αγώνες της Ολυμπίας και ακολούθησαν τα Πύθια, τα Ίσθμια και τα Νέμεα. Το ιερό της Ολυμπίας στο οποίο τελούνταν οι αγώνες είχε σε όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας ως κύρια αποστολή του την καλλιέργεια του αγωνιστικού πνεύματος.

Οι αγώνες ήταν πεντετηρικοί, δηλαδή γίνονταν κάθε τέσσερα πλήρη χρόνια, την πρώτη πανσέληνο μετά το θερινό ηλιοστάσιο (11-16 Ιουλίου). Στο διάστημα που μεσολαβούσε από τη λήξη τους ως την αρχή του πέμπτου χρόνου, οπότε άρχιζαν οι επόμενοι, ονομαζόταν Ολυμπιάς. Με βάση την τέλεση των Ολυμπιάδων δημιουργήθηκε το πιο αξιόπιστο χρονολογικό σύστημα της ελληνικής αρχαιότητας, με πανελλήνια εμβέλεια. Κάθε Ολυμπιάδα έπαιρνε την ονομασία της από το νικητή στο στάδιο δρόμο και τον αύξοντα αριθμό της με βάση την πρώτη Ολυμπιάδα που συμβατικά θεωρήθηκε αυτή που νίκησε ο Κόροιβος ο Ηλείος το 776 π.Χ.

Συστατικό στοιχείο των Ολυμπιάδων υπήρξε η εκεχειρία (έχω+χειρ), δηλαδή η διακοπή των εχθροπραξιών, η ανακωχή. Ήταν ένας θεσμός που προέβλεπε την αναστολή των εχθροπραξιών για ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα, το οποίο άρχιζε με την αναγγελία των αγώνων (στην αρχή ήταν ένας μήνας και αργότερα έγιναν τρεις). Στη διάρκεια της εκεχειρίας απαγορεύονταν: α. η είσοδος σε οποιονδήποτε οπλισμένο στην Ηλεία, β. η εκτέλεση οποιασδήποτε θανατικής ποινής και γ. οι εχθροπραξίες. Αντίθετα, διευκολυνόταν η ελεύθερη προσπέλαση αθλητών και θεατών στη χώρα της Ηλείας και εξασφαλιζόταν η απρόσκοπτη διέλευσή τους μέσα από εχθρικές πόλεις.

Στη διάρκεια των αγώνων απαγορευόταν η είσοδος γυναικών στην Ιερά Άλτη και στο στάδιο. Εξαιρούνταν, εάν ισχύει αυτό που σημειώνει ο Πausanias, οι νεαρές κοπέλες («παρθένους

οικεία εἶργουσι θεάσθαι») και η ἱέρεια του ἱεροῦ τῆς Δήμητρας. Ἀνάμεσα στις λίγες γνωστές περιπτώσεις κατά τις οποίες παραβιάστηκε ο νόμος ἦταν και αὐτή τῆς Καλλιπάτειρας (388 π.Χ.).

Στους αγώνες μετείχαν αποκλειστικά Ἕλληνες, ἐπειτα ὁμως ἀπὸ τὴν υποδούλωση τῆς χώρας ἀπὸ τις ρωμαϊκές λεγεῶνες λάβαιναν μέρος και Ρωμαῖοι. Οἱ διαγωνιζόμενοι δεν ἔπρεπε να εἶχαν καταδικαστεῖ για φόνο ἢ να θεωρήθηκαν ἱερόσυλοι, ἀλλὰ οὔτε να προέρχονται ἀπὸ πόλη που εἶχε παραβιάσει τὴν ἐκεχειρία (το 420 π.Χ. ἡ Σπάρτη εἶχε καταδικαστεῖ με πρόστιμο 2.000 μνας και αποκλείστηκε ἀπὸ τους αγώνες γιατί στρατεύματά τῆς εἶχαν ἐπιτεθεῖ στο Λέπρεο). Οἱ Ἑλλανοδίκες οἱ οποίοι ἐπόπτευαν τους αγώνες ἦταν δέκα (για μερικές Ὀλυμπιάδες οκτώ) ἀπὸ τὴν Ηλεία και ἐκλέγονταν για μία Ὀλυμπιάδα. Οἱ αγώνες ἦταν στεφανίτες: το μοναδικό βραβεῖο για τους νικητές, το ἄθλον, ἦταν ἓνα κλαδί ἀγριελιάς, ο κότινος. Το ἔκοβε πάντα ἀπὸ τὴν ἴδια γέρικη ἀγριελιά, τὴν καλλιστέφανο, που φύτρωνε δεξιά ἀπὸ τὸν οπισθόδομο του Ναοῦ του Δία, ἓνα παιδί με χρυσό ψαλίδι. Το παιδί ἔκοβε τόσα κλαδιά ὅσα ἦταν και τα αγωνίσματα. Ο νικητὴς γινόταν δεκτός στην πόλη του ως ἥρωας και οἱ συμπολίτες του τὸν τιμοῦσαν σε ὅλη τὴ ζωή του.

Το πρόγραμμα των αγώνων *Πρώτη μέρα*

- Ορκωμοσία ἀθλητῶν και κριτῶν
- Δηλώσεις ἀθλητῶν στα αγωνίσματα
- Θυσίες στους θεοὺς ἀπὸ τους ἐκπροσώπους των πόλεων

Δεύτερη μέρα

- Ἀγώνας σταδίου παίδων
- Ἀγώνισμα πάλης παίδων
- Ἀγώνισμα πυγμῆς παίδων
- Ἀγώνισμα παγκρατίου παίδων

Τρίτη μέρα

- Ἀρματοδρομίες τεθρίπων (άρματα με τέσσερις ἵππους)
- Ἱπποδρομίες κελήτων, φορβάδων και πάλων
- Σινωρίς ἡμιόνων, πάλων, ἵππων (άρμα που το ἔσερναν δύο ζῶα)
- Πένταθλον (άλμα, δίσκος, στάδιος δρόμος, ἀκόντιο, πάλη). Το πένταθλο ἦταν το πιο σημαντικό ἀπὸ τα αγωνίσματα.

Τέταρτη μέρα

- Ἀγώνας σταδίου (197,27 μέτρα)
- Ἀγώνας διαύλου (2 στάδια)
- Ἀγώνας δολίχων (7-12 στάδια)
- Ἀγώνισμα πάλης
- Ἀγώνισμα πυγμῆς
- Ἀγώνισμα παγκρατίου
- Ὀπλιτοδρομία (2 ἕως 4 στάδια)

Πέμπτη μέρα

Ἀπονομή βραβείων

ΟΛΥΝΘΟΣ: Οχυρή πόλη τῆς Χαλκιδικῆς. Κυριεύτηκε ἀπὸ το βασιλιά τῆς Μακεδονίας Φίλιππο Β΄ το 348 π.Χ. Ἡ προσπάθεια του Ἀθηναίου ρήτορα Δημοσθένη να ἐνισχυθεῖ ἡ ἄμυνα τῆς Ὀλύνθου δεν τελεσφόρησε. Ἡ Ὀλυνθος ἰσοπεδώθηκε και οἱ κάτοικοί τῆς πουλήθηκαν ως δούλοι.

ΟΜΗΡΟΣ: Ο ἀρχαιότερος των μεγάλων Ἑλλήνων ποιητῶν στον οποίο ἀποδίδονται τα ἔπη «Ἰλιάς και Ὀδύσεια». Ἡ ὑπαρξή του ἀμφισβητήθηκε, ἀν και οἱ περὶ Ὀμήρου παραδόσεις φτάνουν μέχρι τον 7ο αἰ. π.Χ., ἐνῶ ἓνα πλούσιο βιογραφικό υλικό παραδίδουν οἱ ἐπτά ἀρχαῖοι «Βίοι» και ο «Ἀγών» (ἀνάμεσα στον Ὀμηρο και τον Ἡσίοδο). Αὐτές οἱ πηγές, ἀν και συντέθηκαν στους ρωμαϊκούς χρόνους, στηρίζονται ἀσφαλῶς σε παλαιότερο υλικό. Ἡ σύγχρονη πάντως ἐρευνα τοποθετεῖ τα ὀμηρικά ἔπη -ἀρα και τὸν πιθανὸ ἢ τους πιθανοὺς ποιητές (βλ. Ὀμηρικό Ζήτημα)-, στο β΄ μισό του 8ου αἰ. π.Χ. Για το βίο του ποιητῆ λέγονται πολλά ἀσαφῆ και ἀμφισβητήσιμα. Ἀπὸ ὅλες τις πόλεις που τὸν διεκδικοῦν -πάνω ἀπὸ δέκα- ἡ Χίος και ἡ Σμύρνη αἰτιολογοῦν καλύτερα τις διεκδικήσεις τους. Ὡς τόπος του θανάτου του φέρεται ἡ Ἴος. Σήμερα ἡ ἐρευνα ἀποδέχεται τὴ θεμελιώδη ἐνότητα των ἐπῶν και κατ' ἐπέκταση τὴν ὑπαρξὴ ἐνός ποιητῆ.

ΟΜΗΡΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ: Οι εμφανείς διαφορές ανάμεσα στην «Ιλιάδα» και την «Οδύσσεια» από την αρχαιότητα έθεσαν σε αμφισβήτηση την άποψη ότι τα δύο ποιήματα είναι έργα του ίδιου ποιητή (Ομηρικό Ζήτημα). Αργότερα, το 18ο αιώνα, άρχισε να προβάλλεται ο ισχυρισμός (F.A.Wolf) ότι η Ιλιάδα είναι δημιούργημα πολλών ποιητών (λαϊκή δημιουργία). Οι σπουδαιότερες μετά τον Wolf θεωρίες που διατυπώθηκαν για το Ομηρικό Ζήτημα είναι οι εξής:

Α. Η θεωρία των «μεμονωμένων ασμάτων», σύμφωνα με την οποία στην αρχή υπήρχαν 16 περίπου μεμονωμένα άσματα της λαϊκής παραγωγής τα οποία συνενώθηκαν την εποχή του Πεισιστράτου. Η ανάλυση μπορεί να αποσπάσει τα άσματα αυτά από το σύνολο (K.Lachmann).

Β. Η θεωρία της «εξελίξεως», σύμφωνα με την οποία υπήρξε ένας αρχικός πυρήνας με το θέμα της «Ιλιάδας» και ένας αρχικός πυρήνας με το θέμα της «Οδύσσειας» (Τηλεμάχεια;). Τα αρχικά έπη επεκτάθηκαν με μεταγενέστερες παρεμβολές (G.Herrmann).

Γ. Η θεωρία των συμπλητών, σύμφωνα με την οποία μικρά αυτοτελή έπη συγχωνεύθηκαν από ένα συμπλητή της «Οδύσσειας», (A. Kirchhoff).

Δ. Η θεωρία των ενωτικών, σύμφωνα με την οποία η Ιλιάδα αποτελεί ενιαίο έργο ενός ποιητή που ελέγχει και δημιουργεί το έπος σε μια ενότητα (Nietsch, Rohde, Drexler). Οι αναλύσεις της δομής και του υλικού των επών ενίσχυσαν τις απόψεις των ενωτικών (W.Schadewaldt και K.Reinhardt).

ΟΣΤΡΑΚΙΣΜΟΣ: Η λέξη προέρχεται από το όστρακον, μικρή πήλινη πινακίδα ή θραύσμα πήλινου αγγείου. Στην Αθήνα των κλασικών χρόνων, αλλά και σε ορισμένες άλλες ελληνικές πόλεις, ο οστρακισμός ήταν ο θεσμός σύμφωνα με τον οποίο εξοριζόνταν επιφανείς άντρες για δέκα χρόνια από το φόβο μήπως διαπράξουν κάποια συνωμοτική ενέργεια. Άρα ήταν μέτρο με προληπτικό χαρακτήρα και όχι με ποινικό (δηλ. ποινή για κάτι που έχει ήδη συντελεστεί). Ο θεσμός αποσκοπούσε στην προστασία του πολιτεύματος. Την έκτη πρυτανεία του κάθε έτους ερχόταν προς ψήφιση στην Εκκλησία του Δήμου το ερώτημα αν θα έπρεπε να γίνει οστρακισμός. Αν οι πολίτες ψήφιζαν θετικά, τότε τις αμέσως επόμενες μέρες ο οστρακισμός γινόταν στην αγορά. Κάθε πολίτης έγραφε πάνω σε ένα όστρακο το όνομα του πολιτικού που θεωρούσε επικίνδυνο για την πολιτεία και έπρεπε να εξοριστεί. Για να έχει ισχύ η ψηφοφορία έπρεπε να ψηφίσουν τουλάχιστον 6.000 πολίτες. Στη συνέχεια ο πολιτικός του οποίου το όνομα εμφανιζόταν τις περισσότερες φορές εξοριζόταν για δέκα χρόνια, χωρίς να χάνει την περιουσία του ή τα πολιτικά του δικαιώματα. Το θεσμό του οστρακισμού εισήγαγε πιθανόν ο Κλεισθένης και εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το 487 π.Χ. οπότε εξορίστηκε ο Ίππαρχος, αρχηγός των τυραννόφιλων. Στην αρχή ο θεσμός λειτούργησε ικανοποιητικά, αλλά σιγά σιγά άρχισε να εκφυλίζεται λόγω της κακής του χρήσης. Ο τελευταίος αποφασιστικής σημασίας οστρακισμός έγινε το 443 π.Χ., όταν εξορίστηκε ο Θουκυδίδης ο Μελησίου και έτσι ο Περικλής εδραίωσε την εξουσία του. Είναι αμφίβολο εάν το μέτρο εφαρμόστηκε μετά το 417 π.Χ., χρονιά οστρακισμού του Υπέρβολου. Στις Συρακούσες το αντίστοιχο μέτρο ονομαζόταν πεταλισμός, γιατί τα ονόματα τα έγραφαν πάνω σε φύλλα ελιάς.

ΠΑΙΩΝΙΟΣ: Γλύπτης από τη Μένδη της Χαλκιδικής. Ο Πausanias γράφει ότι είχε φιλοτεχνήσει τα γλυπτά το ανατολικού αετώματος του Ναού του Ολυμπίου Διός στην Ολυμπία (ανάμεσα στο 450 και το 440 π.Χ.). Οι νεότεροι αμφιβάλλουν γι' αυτά που ισχυρίζεται ο Pausanias. Ωστόσο ο ίδιος αναφέρει και ένα άλλο έργο του στην Ολυμπία, που είναι ένα από τα πιο γνωστά της αρχαιότητας, τη «Νίκη» πάνω σε έναν κίονα που είχε ύψος εννέα μέτρα. Το άγαλμα σώθηκε, με αρκετές φθορές όμως, και σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο της Ολυμπίας.

ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ: Θέση κοντά στη Σιάτιστα Κοζάνης στην οποία εντοπίστηκε το 1963 λίθινος χειροπέλεκυς που χρονολογείται στη Μέση Παλαιολιθική Εποχή (το 100000 π.Χ.+ [πιθανή χρονολόγηση]). Είναι από πρασινωπό τραχύτη λίθο και έχει μήκος 15,3 εκ. και πλάτος 10 εκ. (μουσείο Βέροιας). Ο πέλεκυς αυτός είναι το αρχαιότερο -επιβεβαιωμένο- δημιούργημα του ανθρώπου που βρέθηκε μέχρι σήμερα στον ελληνικό χώρο (μερικοί επιστήμονες τοποθετούν το παραπάνω εύρημα στη Αρχαιότερη Παλαιολιθική).

ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Βλ. Παλαιόκαστρο, Πετράλωνα, Θεόπετρα, Ασπροχάλικο.

ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ: Η λαμπρότερη θρησκευτική γιορτή της αρχαίας Αθήνας. Τελούνταν προς

τιμήν της Αθηνάς και διαρκούσε έξι ημέρες. Στο πλαίσιο των εορτασμών διεξάγονταν μουσικοί και αθλητικοί αγώνες, ιπποδρομίες, λαμπαδηδρομία και άλλες εκδηλώσεις. Την έκτη μέρα ο εορτασμός έκλεινε με τη μεγάλη πομπή των Παναθηναίων στην οποία συμμετείχαν και αντιπρόσωποι από άλλες πόλεις. Η πομπή ξεκινούσε από το Πομπείο που βρισκόταν στο Δίπυλο, την επίσημη είσοδο της πόλης. Μέσω της Οδού των Παναθηναίων κατευθυνόταν στην Ακρόπολη, και συγκεκριμένα στον Παρθενώνα, όπου προσφερόταν από τις Αθηναίες παρθένους, γόνους των καλύτερων οικογενειών της πόλης, ο πέπλος για το χρυσελεφάντινο άγαλμα της θεάς τον οποίο είχαν υφάνει στη διάρκεια του χρόνου. Ο πέπλος ήταν το ιστίο ενός πλοίου που μετακινούσαν πάνω σε ρόδες. Η γιορτή ολοκληρωνόταν με τη θυσία εκατό βοδιών (εκατόμβη).

ΠΑΝΑΙΝΟΣ: Αθηναίος ζωγράφος του 5ου αιώνα π.Χ., αδερφός ή ανιψιός του Φειδία. Ζωγράφησε τους πίνακες του θρόνου του αγάλματος του Δία στην Ολυμπία (Παυσανίας) και τοιχογραφίες στην Ποικίλη Στοά.

ΠΑΝΔΙΩΝΟΣ ΙΕΡΟΝ: Στη νοτιοανατολική πλευρά της Ακρόπολης υπήρχε το ιερό του μυθικού βασιλιά των Αθηνών Πανδίωνος.

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΙ ΑΓΩΝΕΣ:

Α. Ολυμπιακοί Αγώνες: Οι πιο σπουδαίοι από τους πανελλήνιους αγώνες. Διεξάγονταν κάθε τέσσερα χρόνια προς τιμήν του Δία στην Ολυμπία. Η πρώτη καταγραμμένη Ολυμπιάδα έγινε το 776 π.Χ. Το έπαθλο για τους νικητές ήταν ένα στεφάνι άγριας ελιάς (κότινος). Στην Ολυμπία συγκεντρώνονταν αθλητές και θεατές από όλες τις περιοχές όπου ζούσαν Έλληνες. Οι ολυμπιονίκες ήταν εξαιρετικά τιμημένα πρόσωπα. Οι αγώνες καταργήθηκαν από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Θεοδόσιο Α΄ (394 π.Χ.).

Β. Ισθμία: Πανελλήνιοι αγώνες που γίνονταν προς τιμήν του θεού Ποσειδώνα στο ιερό της Ισθμίας. Ήταν η μεγαλοπρεπέστερη γιορτή μετά τα Ολύμπια. Διεξάγονταν το καλοκαίρι κάθε δύο πλήρη χρόνια (το δεύτερο και το τέταρτο χρόνο της Ολυμπιάδας) και περιλάμβαναν μουσικούς, γυμναστικούς και ιππικούς αγώνες. Το έπαθλο ήταν παλαιότερα ένα στεφάνι από πεύκο και αργότερα από σέλινο. Στη διάρκεια των αγώνων ίσχυαν οι «Ισθμιάδες σπονδαί», ανάμεσα στους Κορινθίους και στους υπόλοιπους Έλληνες (κάτι σαν την εκεχειρία των Ολυμπιάδων).

Γ. Νέμεα: Τελούνταν προς τιμήν του Δία στην περιοχή της Νεμέας κάθε δύο χρόνια, πιθανόν από το 573 π.Χ. Περιλάμβαναν μουσικούς, ιππικούς και γυμνικούς αγώνες. Συνδέονται, σύμφωνα με την παράδοση, με ταφικούς αγώνες και αυτό ίσως εξηγεί το γεγονός ότι οι Έλληνοδίκες φορούσαν πένθιμο ένδυμα.

Δ. Πύθια: Τελούνταν προς τιμήν του Απόλλωνα και γίνονταν στους Δελφούς. Οι παλαιότεροι αγώνες πραγματοποιούνταν κάθε οκτώ χρόνια και ήταν μουσικοί. Από το 582 π.Χ. και μετά προστέθηκαν ο αγώνας αυλού και αγωνίσματα με πρότυπο τους Ολυμπιακούς. Από αυτό το έτος οι αγώνες έγιναν πεντετηρικοί, τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια, τον τρίτο χρόνο της Ολυμπιάδας (τέλος Αυγούστου αρχές Σεπτεμβρίου). Οι αγώνες διεξάγονταν στο Στάδιο των Δελφών και το έπαθλο ήταν ένα στεφάνι από το ιερό δέντρο του θεού, τη δάφνη. Καταργήθηκαν το 394 από τον αυτοκράτορα Μέγα Θεοδόσιο.

ΠΑΡΘΕΝΩΝΑΣ: Ο ναός άρχισε να χτίζεται το 447 π.Χ. και ολοκληρώθηκε το 438 π.Χ. Οικοδομήθηκε στο υψηλότερο μέρος του βράχου της Ακρόπολης και αφιερώθηκε στην Αθηνά Παρθένο. Ιδρύθηκε πάνω στα θεμέλια ενός παλαιότερου ναού, τον οποίο οι Πέρσες, όταν κατέλαβαν την Αθήνα το 480 π.Χ., τον βρήκαν ημιτελή και τον κατέστρεψαν εκ θεμελίων. Αρχιτέκτονες του ναού ήταν ο Καλλικράτης και ο Ικτίνος, ενώ ο γλυπτός διάκοσμος ήταν έργο του Φειδία. Παρά τις εντυπωσιακές του διαστάσεις ο ναός δεν είχε λατρευτικό χαρακτήρα, αλλά ήταν ένα δημόσιο αφιέρωμα στη θεά και στην ίδια την πόλη και εξέφραζε ιδέες και αξίες που επικρατούσαν τότε στην αθηναϊκή πολιτεία. Είναι ναός δωρικός, περίπτερος και αμφιπρόστυλος και περιβάλλεται από 17 κίονες στις μακρές πλευρές και από 8 σε καθεμία από τις στενές. Ο σηκός χωριζόταν σε δύο μέρη: το δυτικό που ονομαζόταν οπισθόδομος και χρησίμευε ως θησαυροφυλάκιο και το ανατολικό που ονομαζόταν εκατόμπεδος και ήταν ο κυρίως ναός με είσοδο στα ανατολικά. Στο μέσο του ναού υψωνόταν το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς, έργο του Φειδία ύψους 39 ποδών - δικό του έργο είναι και ο γλυπτός διάκοσμος του ναού (αετώματα, ζωφόρος, μετόπες και τρίγλυφα).

ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ: Στα αετώματα του Παρθενώνα ο Φειδίας

σμίλεψε τη γέννηση της θεάς Αθηνάς μπροστά στους άλλους θεούς. Η Αθηνά πάνοπλη πετάγεται μέσα από το κεφάλι του πατέρα της (ανατολικό αέτωμα). Στο δυτικό αέτωμα παρουσιάζεται ο αγώνας της Αθηνάς και του Ποσειδώνα για το ποιος θα δώσει το όνομά του στην πόλη.

Στις μετόπες -92 συνολικά- αναπαρίστανται μυθικοί αγώνες στους οποίους πρωταγωνιστούν η θεά Αθηνά και σε αρκετές περιπτώσεις οι Αθηναίοι. Επίσης, απεικονίζονται: η Αμαζονομαχία, η μάχη των Κενταύρων με τους Λαπίθες, η Γιγαντομαχία κ.ά.

Στη ζωφόρο που προστέθηκε ψηλά -ιονικό στοιχείο που ο Φειδίας πρόσθεσε στο δωρικό Παρθενώνα- στην εξωτερική επιφάνεια του τοίχου του έξοχου κτιρίου, μέσα από το περιστύλιο, αποτυπώθηκε η Πομπή των Παναθηναίων. Για πρώτη φορά σε ιερό κτίριο αναπαρίσταται σκηνή από την καθημερινή ζωή, και μάλιστα από την ύψιστη τελετουργία της κλασικής Αθήνας, η οποία συνδύαζε τη θρησκευτικότητα και την εξύμνηση του μεγαλείου της πόλης.

Ο Έλγιν και η αρπαγή των γλυπτών του Παρθενώνα

Δυστυχώς, στις αρχές του 19ου αιώνα ένας Βρετανός διπλωμάτης, ο λόρδος Έλγιν, και οι συνεργάτες του, τους οποίους εύστοχα αποκάλεσαν «βάνδαλους και κλασικούς κλέφτες χωρίς κανέναν ενδοιασμό», κακοποίησαν βάναινα το περίλαμπρο μνημείο, που είχε ήδη υποστεί σοβαρές ζημιές από μια έκρηξη που σημειώθηκε μέσα στο σηκό (1687) την εποχή που πολιορκούσε την πόλη ο Φρ. Μοροζίνι. Ο Έλγιν αφαίρεσε συνολικά 96 ακέραια και ακρωτηριασμένα γλυπτά από τον Παρθενώνα, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνονται τα περισσότερα αγάλματα των δύο αετωμάτων.

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ Ο ΕΛΕΑΤΗΣ: Φιλόσοφος που γεννήθηκε στην Ελέα της Κάτω Ιταλίας το 540 π.Χ. Ο Παρμενίδης είναι, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ο φιλόσοφος του «είναι», ενώ ο Ηράκλειτος ο φιλόσοφος του «γίνεσθαι». Εξέθεσε τις φιλοσοφικές του απόψεις στο διδακτικό ποίημα «Περί φύσεως» (480 π.Χ.). Αρχή κατά τον Παρμενίδη: το «είναι». Το «έν και Παν» παραμένει αμετάβλητο μέσα στη μεταβολή των φαινομένων.

ΠΑΡΜΕΝΙΩΝ (400[;]-330 π.Χ.): Στρατηγός του Φιλίππου και στη συνέχεια του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Το 346 π.Χ., όταν ο Φίλιππος τον έστειλε στην Αθήνα για να συζητήσει τους όρους της ειρήνης ανάμεσα στους Μακεδόνες και τους Αθηναίους, έδειξε τόση σύνεση, ώστε οι τελευταίοι μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.) τον έκαναν επίτιμο πολίτη της πόλης τους. Ακολούθησε τον Αλέξανδρο στην εκστρατεία του. Φονεύτηκε όμως έπειτα από διαταγή του, γιατί ο νεαρός βασιλιάς φοβήθηκε την εκδίκηση του Παρμενίωνα, αφού πριν από λίγο καιρό ο Αλέξανδρος είχε εκτελέσει το γιο του Φιλώτα ως ύποπτο συνωμοσίας.

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ: Σπαρτιάτης στρατηγός, αρχιστράτηγος των Ελλήνων στη νικηφόρα κατά των Περσών μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.). Στη συνέχεια, και ενώ ηγούνταν εκστρατείας εναντίον των Περσών στη Μικρά Ασία, ήρθε σε μυστικές επαφές μαζί τους. Η αλαζονεία που επέδειξε, σε συνδυασμό με την προδοτική του στάση, επέσυραν την καταδίκη του σε θάνατο από την Απέλλα. Κατέφυγε ως ικέτης στο Ναό της Χαλκιοίκου Αθηνάς, όπου, αφού αποκλείστηκε από τους Σπαρτιάτες, πέθανε (468 π.Χ.).

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ: Βασιλιάς της Σπάρτης (408-394 π.Χ.). Ήταν αντίθετος στην ακραία πολιτική του Λύσανδρου και υποστήριξε στην Αθήνα τον Θρασύβουλο (403 π.Χ.). Κατηγορήθηκε για δειλία στον Κορινθιακό Πόλεμο και πέθανε αυτοεξόριστος στην Τεγέα.

ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΣ: Μετά τον Σόλωνα στην Αθήνα κυριάρχησαν τρεις πολιτικές παρατάξεις: οι πεδιακοί (μεγαλογαιοκτήμονες), οι παράλιοι (αστοί) και οι διάκριοι (μικροί γεωργοί). Η αντιπαλότητα ανάμεσα σε αυτές τις τρεις ομάδες είχε ως αποτέλεσμα να κυριαρχήσει στην πολιτική ζωή της Αθήνας ο αρχηγός των διακρίων Πεισίστρατος (600-527 π.Χ.), ο οποίος επέβαλε την προσωπική του εξουσία-τυραννίδα από το 560 μέχρι το 528 π.Χ. (εκτός των περιόδων 556-550 π.Χ. και 549-540 π.Χ. που είχε εξοριστεί). Η διοίκησή του υπήρξε μετριοπαθής, καλλώπισε την πόλη (άρχισε η ανέγερση του Ναού του Ολυμπίου Διός) και συντέλεσε στην περισυλλογή και στην καταγραφή των ομηρικών επών. Μετά το θάνατό του τον διαδέχτηκε ο γιος του Ίππαρχος και μετά τη δολοφονία του από τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα (Τυραννοκτόνοι) ο άλλος γιος του, ο Ιππίας. Μετά την κατάλυση της τυραννίδας και μέσα από τις μεταξύ των διαφόρων πολιτικών παρατάξεων αντιπαλότητες αναδείχθηκε η προσωπικότητα του Κλεισθένη, του δημιουργού της Αθηναϊκής Δημοκρατίας.

ΠΕΛΛΑ: Αρχαία πόλη της Μακεδονίας, πρωτεύουσα του βασιλείου των Μακεδόνων μετά τις

Αιγές (Βεργίνα). Στο προσκήνιο εμφανίζεται την εποχή που βασιλιάς της Μακεδονίας ήταν ο Αρχέλαος. Άκμασε την περίοδο της βασιλείας του Φιλίππου Β΄ και του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Μετά την κατάληψή της από τους Ρωμαίους (168 π.Χ.) παρήκμασε. Στις ανασκαφές που έγιναν στον αρχαιολογικό χώρο αποκαλύφθηκαν οικοδομικά συγκροτήματα, αγορά, κατοικίες και μοναδικές γηφιδωτές συνθέσεις.

ΠΕΛΟΠΙΑΔΑΣ: Θηβαίος στρατηγός (420-364 π.Χ.) και στενός φίλος και συνεργάτης του Επαμεινώνδα, μαζί με τον οποίο δημιούργησαν τη Θηβαϊκή Ηγεμονία. Οργάνωσε τον Ιερό Λόχο στη Θήβα. Συμμετείχε στη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) και σκοτώθηκε στη μάχη των Κυνός Κεφαλών (364 π.Χ.).

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (431-404 π.Χ.):

Α΄ περίοδος: 431-421 π.Χ. (Αρχιδάμειος Πόλεμος)

Τα δύο πρώτα χρόνια του πολέμου ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αρχίδαμος εισέβαλε στην Αττική προκαλώντας καταστροφές, ενώ την ίδια στιγμή αθηναϊκά πλοία κατέστρεφαν ως αντίποινα τα λακωνικά παράλια. Ο λοιμός που ενέσκηψε στην Αθήνα άφησε χιλιάδες θύματα πίσω του, ανάμεσά τους και τον Περικλή. Η αποστασία της Λέσβου και η παράδοση των Πλαταιών στους Θηβαίους και τους Σπαρτιάτες πολιορκητές συνοδεύτηκαν από άγριες σφαγές των αντιπάλων. Η επικράτηση στην Αθήνα μιας ακραίας φιλοπόλεμης μερίδας υπό το δημαγωγό Κλέωνα περιέπλεξε τα πράγματα μέχρι την υπογραφή το 421 π.Χ. της Νικίειου Ειρήνης. Τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι το 415 π.Χ. θα μπορούσαν να ονομαστούν λόγω των συνεχιζόμενων αψιμαχιών ως τα έτη της ένοπλης ειρήνης (βλ. χάρτη 6).

Β΄ περίοδος: 415-413 π.Χ. (εκστρατεία στη Σικελία)

Ο Αλκιβιάδης, ο οποίος στο μεταξύ είχε επικρατήσει στα πολιτικά πράγματα της Αθήνας, έπεισε τους Αθηναίους να εκστρατεύσουν στη Σικελία για αντιπερισπασμό. Το γεγονός των Ερμοκοπιδών και η αυτομόληση του Αλκιβιάδη στη Σπάρτη συνέτειναν στην πλήρη καταστροφή του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος (βλ. χάρτη 7).

Γ΄ περίοδος: 413-404 π.Χ. (Δεκελεικός Πόλεμος)

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου οι Σπαρτιάτες οχύρωσαν τη Δεκέλεια και οι Αθηναίοι φρόντισαν να μεταφέρουν τον πόλεμο στη Μικρά Ασία. Οι συνεχείς συγκρούσεις, κυρίως στη θάλασσα, και η επιστροφή του Αλκιβιάδη έδωσαν προς στιγμή το πλεονέκτημα στους Αθηναίους. Τα λάθη όμως που επακολούθησαν τη νικηφόρο ναυμαχία των Αργινουσών (406 π.Χ.) οδήγησαν στην αιχμαλωσία του αθηναϊκού στόλου στους Αιγός ποταμούς και στην παράδοση της Αθήνας στο Σπαρτιάτη στρατηγό Λύσανδρο (404 π.Χ.).

ΠΕΛΤΗ-ΠΕΛΤΑΣΤΑΙ: Η πέλτη ήταν μικρή ασπίδα μηνοειδούς σχήματος, πλεκτή από κλώνους ιτιάς με επικάλυψη από δέρμα κατσίκας. Την χρησιμοποίησαν για πρώτη φορά οι Θράκες. Το στρατιωτικό σώμα που οι οπλίτες έφεραν την πέλτη ονομαζόταν πελτασταί.

ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΟΡΟΣ: Πλοίο της Αρχαϊκής Περιόδου (700-500 π.Χ.), πρόδρομος των τριήρων. Δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες για τις διαστάσεις του. Διάφοροι ερευνητές δίνουν τις παρακάτω υποθετικές διαστάσεις: μήκος 33 μέτρα, πλάτος 4,80 μέτρα και βύθισμα 0,60 μέτρα. Διέθετε 25 ζεύγη κουπιών. Πλήρωμα: 50 κωπηλάτες, 10 αξιωματικοί και 20 πεζοναύτες. Το πλοίο έφερε έμβολο.

ΠΕΡΔΙΚΚΑΣ Α΄: Ιδρυτής του μακεδονικού κράτους (8ος αιώνας π.Χ.) και γενάρχης του βασιλικού οίκου της Μακεδονίας.

ΠΕΡΔΙΚΚΑΣ Β΄: Βασιλιάς της Μακεδονίας από το 455 π.Χ., διάδοχος του πατέρα του Αλεξάνδρου Α΄. Στον Πελοποννησιακό Πόλεμο υποστήριξε τους Σπαρτιάτες, αν και ήταν σύμμαχος των Αθηναίων.

ΠΕΡΔΙΚΚΑΣ: Στρατηγός του Μεγάλου Αλεξάνδρου και ρυθμιστής της πολιτικής κατάστασης μετά το θάνατο του. Νικήθηκε από τον Πτολεμαίο Α΄ στην Αίγυπτο και δολοφονήθηκε το 321 π.Χ.

ΠΕΡΙΑΝΔΡΟΣ Ο ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ: Ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας. Ο Περίανδρος, γιος του τυράννου της Κορίνθου Κύψελου, διαδέχτηκε τον πατέρα του στην εξουσία. Η περίοδος της τυραννίδας του υπήρξε μια λαμπρή εποχή οικονομικής και πολιτιστικής ακμής για την πόλη της Κορίνθου (626/5-585 π.Χ.). Κατασκεύασε τη δίολκο, ένα μεγάλο δρόμο με πελεκητές πέτρες για να μεταφέρονται τα καράβια με αμάξια από το Σαρωνικό στον Κορινθιακό Κόλπο.

ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΩΔΕΙΟΝ: Βρίσκεται στη νότια πλευρά της Ακρόπολης και είναι σύγχρονο

του Παρθενώνα. Σε αυτό τελούνταν μουσικοί αγώνες που ο Περικλής συμπεριέλαβε στα Παναθήναια και πιθανόν οι δραματικοί προαγώνες από τους οποίους αναδεικνύονταν οι τρεις καλύτεροι δραματικοί ποιητές που έπαιρναν μέρος στον τελικό. Το σχήμα του ήταν σχεδόν τετράγωνο και είχε τετράκλινη στέγη. Το κτίριο διέθετε μία μόνο αίθουσα και η ξύλινη οροφή στηριζόταν σε ένα πλήθος κίωνων. Στις τέσσερις πλευρές της αίθουσας υπήρχαν έδρανα για τους θεατές.

ΠΕΡΙΚΛΗΣ: Αναμφίβολα η κορυφαία πολιτική προσωπικότητα της αρχαιότητας. Γεννήθηκε το 495 π.Χ. στο δήμο του Χολαργού, πατέρας του ήταν ο Ξάνθιππος και μητέρα του η Αγαρίστη. Συγγενής του Αλκμεωνίδη Κλεισθένη, του θεμελιωτή της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Διατέλεσε μαθητής του Ζήνωνα του Ελεάτη, και κυρίως του Αναξαγόρα. Από αυτόν το φιλόσοφο έμαθε να αντιμετωπίζει ορθολογικά τα φυσικά φαινόμενα και έτσι απαλλάχτηκε από τη δεισιδαιμονία. Μετά τη φυγή του Θεμιστοκλή, χαρισματικού ηγέτη της δημοκρατικής μερίδας του αθηναϊκού δήμου, και τη σχεδόν μονοκρατορία του αριστοκρατικού Κίμωνα, προσχώρησε στη δημοκρατική παράταξη. Το 461 π.Χ., μετά το θάνατο του Εφιάλτη, του αρχηγού της δημοκρατικής παράταξης, ο Περικλής αναδείχθηκε στη θέση του. Η μεγάλη εμπιστοσύνη που έδειχνε ο λαός στο πρόσωπό του είχε ως αποτέλεσμα να εκλεγεί 14 συνεχείς φορές στρατηγός, γεγονός μοναδικό στην ιστορία των Αθηνών την αρχαιότητα. Ένα από τα πρώτα μέτρα που εισηγήθηκε ο Περικλής ήταν η «μισθοφορά», δηλαδή η παροχή μισθού στην αρχή στους πολίτες που ήταν μέλη δικαστηρίων και στη συνέχεια στους βουλευτές και στους κληρωτούς άρχοντες. Η μισθοφορά έδινε τη δυνατότητα στους άπορους να συμμετέχουν στα κοινά. Με δική του εισήγηση καθιερώθηκαν τα «θεωρικά», δηλαδή η επιχορήγηση των απόρων για να μπορούν να παρακολουθούν τις θεατρικές παραστάσεις.

Το 457 π.Χ. παραχωρήθηκε και στους ζευγίτες το δικαίωμα να εκλέγονται άρχοντες. Με την ολοκλήρωση της κατασκευής των Μακρών Τειχών, των οποίων η ανέγερση είχε ξεκινήσει από τον Θεμιστοκλή, η Αθήνα συνδέθηκε με τον Πειραιά και δημιουργήθηκε έτσι ένα απόρρητο σχεδόν φρούριο. Ενίσχυσε συγχρόνως την υποδομή του λιμανιού, αλλά και την άμυνά του, μετατρέποντάς το στην ισχυρότερη ναυτική βάση του ελληνικού κόσμου.

Ο Περικλής, ο οποίος στο μεταξύ έχει αναλάβει την αρχηγία της δημοκρατικής παράταξης, έστρεψε την προσοχή του προς τη Δύση. Οι προσπάθειες αυτές, που στρέφονταν ουσιαστικά εναντίον της Κορίνθου, η οποία ήδη είχε απολέσει εξαιτίας της δράσης των Αθηναίων τα ερείσματά της στην Ανατολή, γρήγορα δημιούργησαν ένα κλίμα οξύτατου ανταγωνισμού ανάμεσα στις δύο πόλεις. Η καταστροφή του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος στην Αίγυπτο ανάγκασε τους Αθηναίους να αναδιπλωθούν και να μεταφέρουν το ταμείο της Αθηναϊκής Συμμαχίας στην Αθήνα. Ο Περικλής, διαβλέποντας τον κίνδυνο η πόλη να εκτεθεί σε διμέτωπο αγώνα, προχώρησε στη σύναψη ανακωχής με τη Σπάρτη. Λίγο αργότερα, το 449 π.Χ., ο απεσταλμένος των Αθηναίων στα Σούσα Καλλίας υπέγραψε την ομώνυμη συνθήκη με τον Πέρση Μεγάλο Βασιλέα.

Το 446 π.Χ. συνομολόγησε με τη Σπάρτη τις Τριακονταετείς Σπονδές, ενώ το 444 π.Χ., με τον αποικισμό των Θουρίων στη νότια Ιταλία, στον οποίο έδωσε πανελλήνιο χαρακτήρα, διεύρυνε με έξοχο τρόπο την πολιτική επιρροή των Αθηναίων στη Δύση.

Από αυτή χρονιά έως το θάνατό του εκλεγόταν συνεχώς στρατηγός. Στο διάστημα αυτό ο Περικλής ενίσχυσε την αθηναϊκή παρουσία στον Εύξεινο Πόντο με κληρουχίες και με την ίδρυση της Αμφίπολης στη Μακεδονία. Το 434 π.Χ., με το μεγαρικό ψήφισμα, με το οποίο αποκλείονταν οι Μεγαρείς από τα λιμάνια που βρίσκονταν κάτω από αθηναϊκό έλεγχο, και με τη δημιουργία επιμαχίας με την Κέρκυρα, ήρθε σε άμεση αντίθεση με την Κόρινθο και κατ' επέκταση με τα κράτη-μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, της οποίας η ηγέτιδα δύναμη ήταν η Σπάρτη. Ο πόλεμος ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις της εποχής ήταν πλέον αναπόφευκτος. Τα δύο πρώτα χρόνια του πολέμου ο Περικλής υπήρξε ο εμπνευστής του σχεδίου δράσης της Αθήνας έναντι των αντιπάλων της. Ο λοιμός όμως που είχε αποδεκατίσει τον πληθυσμό της πόλης γρήγορα κατέβαλε και αυτόν.

Τα δημόσια έργα της εποχής του Περικλή

Διπλό σκοπό εξυπηρετούσε και το μακροχρόνιο πολιτιστικό πρόγραμμά του: Αφενός να δώσει στην πόλη μορφή αντάξια του μεγαλείου της και αφετέρου να προσφέρει εργασία, άρα και εισόδημα, στους κατοίκους της. Τα μεγαλοπρεπέστερα οικοδομήματα χτίστηκαν μετά το 447 π.Χ., με χρήματα τα οποία προέρχονταν από το ταμείο της συμμαχίας, στην Ακρόπολη.

Κορυφαίο κτίσμα ήταν ο Παρθενώνας, μέσα στον οποίο στήθηκε το χρυσελεφάντινο άγαλμα της θεάς Αθηνάς, της προστάτιδας της Αθήνας, έργο του Φειδία.

Αυτά τα έργα, η υλοποίηση των οποίων ισχυροποιούσε τον αθηναϊκό δήμο, συνάντησαν τη λυσσαλέα αντίδραση της αριστοκρατικής ηγεσίας που ενέπλεξε τον Περικλή και τους στενούς συνεργάτες του, ακόμη και τη σύζυγό του Ασπασία, σε δικαστικούς αγώνες με βασική κατηγορία αυτή της υπεξαίρεσης δημόσιου χρήματος.

ΠΕΡΣΕΥΣ: Ο τελευταίος βασιλιάς της Μακεδονίας (179-168). Νόθος γιος και διάδοχος του βασιλιά Φίλιππου Ε'. Το 171 π.Χ. η ρωμαϊκή σύγκλητος, διαβλέποντας τον κίνδυνο από τη δημοτικότητα του Φιλίππου, του κήρυξε τον πόλεμο. Οι πολύ ανώτερες ρωμαϊκές στρατιωτικές δυνάμεις, που τις διοικούσε ο ικανός στρατηγός Αιμίλιος Παύλος, κατέστρεψαν το μακεδονικό στρατό στην Πύδνα το 168 π.Χ. Προδομένος από όλους, ο Περσέας κατέφυγε στη Σαμοθράκη, αλλά οι κάτοικοι του νησιού τον παρέδωσαν στο νικητή στρατηγό. Όταν ο Αιμίλιος Παύλος μπήκε θριαμβευτής στη Ρώμη ανάμεσα στους αιχμαλώτους πρώτα παρουσίασε τον άτυχο βασιλιά. Πέθανε λίγο αργότερα ως αιχμάλωτος των Ρωμαίων.

ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (οι εκστρατείες εναντίον της Ελλάδας) 492-479 π.Χ.

Α' εκστρατεία (492 π.Χ.)

Η πρώτη εκστρατεία των Περσών με επικεφαλής τον Μαρδόνιο απέτυχε επειδή μια τρομακτική θύελλα κοντά στη Χερσόνησο του Αθω κατέστρεψε τον περσικό στόλο και επέτρεψε στους Έλληνες να απορρίψουν το τελεσίγραφο του Μαρδόνιου, με το οποίο ο Πέρσης στρατηγός ζητούσε «γη και ύδωρ».

Β' εκστρατεία (490 π.Χ.)

Μετά την αποτυχία της πρώτης εκστρατείας οι Πέρσες προτίμησαν να πλεύσουν κατευθείαν από την Ιωνία στην αρχή εναντίον της Ερέτριας και στη συνέχεια εναντίον των Αθηνών. Οι περσικές δυνάμεις ήταν μάλλον περιορισμένες και διοικούνταν από δύο νέους και ιδιαίτερα φιλόδοξους στρατηγούς του Δαρείου, τον Δάτη και τον Αρταφέρνη. Η Ερέτρια ήταν το πρώτο θύμα των Περσών. Στη συνέχεια τα περσικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στην ακτή του Σχοινιά, κοντά στην Αθήνα. Οι Αθηναίοι παρατάχθηκαν στο πεδίο του Μαραθώνα μαζί με τους Πλαταιείς απέναντι από τους Πέρσες. Επικεφαλής των ελληνικών δυνάμεων ήταν ο Αθηναίος στρατηγός Μιλτιάδης, ο οποίος, εφαρμόζοντας μια πρώτη απλή παραλλαγή της λοξής φάλαγγας και στηριζόμενος στη μοναδική ευκινησία των οπλιτών, συνέτριψε τους Πέρσες (βλ. χάρτη 4).

Γ' εκστρατεία (480-479 π.Χ.)

Αυτή τη φορά επικεφαλής των δυνάμεων που θα έκαναν εισβολή στην Ελλάδα ήταν ο ίδιος ο Ξέρξης. Ισχυρές πεζικές και ναυτικές δυνάμεις κατευθύνθηκαν προς τη νότια Ελλάδα. Στο Αρτεμίσιο, στα βόρεια της Εύβοιας, ο ελληνικός στόλος πέτυχε μια μάλλον περιορισμένη νίκη επί του περσικού. Στην ξηρά ο βασιλιάς της Σπάρτης Λεωνίδα, μαζί με τριακόσιους συμπατριώτες του και περίπου επτακόσιους Θεσπιείς, αποφάσισε να κλείσει το δρόμο στους Πέρσες στα στενά των Θερμοπυλών τον Αύγουστο του 480 π.Χ. Οι γενναίοι του Λεωνίδα «τοίς εκείνων ρήμασι πειθόμενοι» έπεσαν μέχρις ενός. Ο δρόμος για την Αθήνα ήταν πλέον ανοιχτός στους εισβολείς. Η πόλη καταστράφηκε. Ο Θεμιστοκλής με τέχνασμα παρέσυρε τους Πέρσες σε ναυμαχία στην κλειστή θάλασσα της Σαλαμίνας (Σεπτέμβριος 480 π.Χ.). Ο Ξέρξης μετά την ήττα του έσπευσε να σωθεί στην Ασία αφήνοντας τις πεζικές δυνάμεις του με επικεφαλής τον Μαρδόνιο στις πεδιάδες της Βοιωτίας.

Έπειτα από ένα χρόνο ο Σπαρτιάτης στρατηγός Πausανίας διέλυσε τα υπολείμματα της περσικής στρατιάς κοντά στις Πλαταιές. Η ήττα αυτή των Περσών, σε συνδυασμό με τη νίκη του ελληνικού στόλου υπό το Σπαρτιάτη ναύαρχο Λεωτυχίδα στη Μυκάλη (άνοιξη του 479 π.Χ.), σηματοδότησε για τους Έλληνες το τέλος των αμυντικών Περσικών Πολέμων (βλ. χάρτη 5).

ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (η αντεπίθεση των Ελλήνων): Το 478 π.Χ. ο βασιλιάς της Σπάρτης Πausανίας, επικεφαλής ισχυρής ελληνικής ναυτικής μοίρας, επιτέθηκε εναντίον των Περσών και απελευθέρωσε πολλές πόλεις της Ιωνίας. Γρήγορα όμως, εξαιτίας της αλαζονικής συμπεριφοράς του, ανακλήθηκε στη Σπάρτη όπου και καταδικάστηκε σε θάνατο. Την προστασία των Ελλήνων της Μικράς Ασίας ανέλαβαν πλέον οι Αθηναίοι που έσπευσαν να δημιουργήσουν μια συμμαχία, της οποίας η έδρα βρισκόταν στη Δήλο (Δηλιακή). Το 465 π.Χ. ο Αθηναίος στρατηγός Κίμων, επικεφαλής συμμαχικών δυνάμεων σε μια

πεζοναυμαχία κοντά στον ποταμό Ευρυμέδοντα, διέλυσε τις περσικές δυνάμεις, ενώ μερικά χρόνια αργότερα οι Αθηναίοι έσπευσαν να βοηθήσουν τους Αιγυπτίους οι οποίοι στο μεταξύ είχαν επαναστατήσει εναντίον των Περσών. Το δίχως άλλο μεγαλεπήβολο εγχείρημα απέτυχε. Ο Κίμων συνέχισε τις προσπάθειες του να εκδιώξει τους Πέρσες από την Κύπρο, αλλά ο θάνατος τον βρήκε μπροστά στα τείχη του Κιτίου. Οι Αθηναίοι, και ιδιαίτερα ο Περικλής, επειδή είχαν αντιληφθεί ότι ο κίνδυνος προερχόταν από τη Σπάρτη, έσπευσαν να συνάψουν μια σχετικά έντιμη ειρήνη με την Περσία, την Ειρήνη του Καλλία (449/448 π.Χ.). Έπρεπε να περάσουν εκατό και πλέον χρόνια για ελευθερώσει ο Αλέξανδρος την Ιωνία από τους Πέρσες και να εκδικηθεί την καταστροφή των ιερών.

ΠΕΤΡΑΛΩΝΑ: Χωρίο της Χαλκιδικής κοντά στο σπήλαιο «Κόκκινες Πέτρες» στο οποίο το 1960 ανακαλύφθηκε το αρχαιότερο εύρημα ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος στον ελληνικό χώρο που χρονολογείται στο 75000 π.Χ. Επρόκειτο για ένα κρανίο χωρίς κάτω σιαγόνα, πιθανόν γυναίκας ηλικίας περίπου 25 ετών, νεαντερταλοειδούς τύπου.

ΠΙΝΔΑΡΟΣ: Λυρικός ποιητής. Η αρχαϊκή ποίηση των Ελλήνων βρήκε στον Πίνδαρο τον τελευταίο και ύψιστο εκπρόσωπό της. Γεννήθηκε το 518 π.Χ. (ή 522 π.Χ.) στις Κυνός Κεφαλές της Βοιωτίας. Δεν γνωρίζουμε το έτος του θανάτου του. Το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του το πέρασε στην Αθήνα, την οποία αγάπησε πολύ. Σώθηκαν «Επίνικοι» (ύμνοι στους νικητές των τεσσάρων πανελλήνιων αγώνων). Αίρεται πάνω από την απλή πραγματικότητα των αγώνων, ανάγεται στο κόσμο του μύθου και με βαθύ θρησκευτικό συναίσθημα δίνει σε αυτόν ζωή. Υμνεί τη σοφία, την αρετή και το κάλλος σύμφωνα με τα ιδεώδη της δωρικής αριστοκρατικής αντίληψης.

ΠΙΤΤΑΚΟΣ Ο ΜΥΤΙΑΗΝΑΙΟΣ: Ένας από τους επτά σοφούς της αρχαίας Ελλάδας (περίπου 650-569 π.Χ.). Ελευθέρωσε τη Μυτιλήνη από τον τύραννο Μέλεγχρο και κυβέρνησε με επιτυχία για δέκα χρόνια ως αισυμνήτης (αιρετός άρχοντας ο οποίος με απόφαση του δήμου βοηθούσε στη συνδιαλλαγή ανάμεσα στις πολιτικές παρατάξεις).

Μερικά από τα πιο γνωστά αποφθέγματά του είναι τα ακόλουθα: «θεράπευε ευσέβειαν, παιδείαν, σωφροσύνην, φρόνησιν, αλήθειαν, πίστιν, εμπειρίαν, επιδεξιότητα, επιμέλειαν, οικονομίαν και τέχνην», «τον φίλον κακώς μη λέγε μηδ' ευ τον εχθρόν, ασυλλόγιστον γαρ το τοιούτον», «χαλεπόν εσθλόν έμμεναι» και «πιστόν γη άπιστον θάλασσα».

ΠΛΑΤΩΝ: Αθηναίος φιλόσοφος και αγαπημένος μαθητής του Σωκράτη (427 π.Χ.-348/7 π.Χ.). Ο Πλάτωνας δεν υπήρξε ούτε απόστολος κάποιας θρησκείας ούτε δημιουργός κάποιου συστήματος ηθικής, ωστόσο τιμήθηκε από τους μεταγενέστερους με επίθετα όπως θεϊκός (Φρόνιτ), μακάριο πνεύμα (Γκαίτε) και με εκφράσεις όπως αυτή του Άλφρεντ Νορθ Ουάιτχεντ: «Η φιλοσοφική παράδοση της Ευρώπης δεν είναι παρά μια σειρά υποσημειώσεων στον Πλάτωνα».

Κέντρο της πλατωνικής διδασκαλίας είναι η «επιστήμη του αγαθού». Η ιδέα του αγαθού είναι η υψίστη. Βασική αντίληψη του Πλάτωνα ήταν ότι τα πράγματα, όλες οι σχετικές και επιμέρους αξίες, βρίσκονται προς την απόλυτη αξία σε σχέση μίμησης και «μέθεξης». Το επιμέρους «καλόν» ή «αγαθόν» ή «δίκαιον» είναι καλό ή αγαθό ή δίκαιο λόγω της αναφοράς του στο καθαυτό καλό ή αγαθό ή δίκαιο, στην ιδέα δηλαδή του καλού κ.λπ. Κατ' επέκταση όλος ο κόσμος των επιμέρους αξιών και των πεπερασμένων, φθαρτών πραγμάτων είναι η απεικόνιση ενός κόσμου αρχετύπων, «αεί όντων», αιώνιων αξιών. Αυτό το αιώνιο καθαυτό υπάρχον είναι η ιδέα. Έτσι φτάνουμε στη θεωρία των ιδεών, η οποία αποτελεί το κέντρο της πλατωνικής φιλοσοφίας. Ξεκινώντας από τη θεωρία των ιδεών ο Πλάτωνας καταλήγει στη διατύπωση ότι η ψυχή είναι αθάνατη. Η ψυχή διακρίνεται σε τρία μέρη: το λογιστικόν, το θυμοειδές και το επιθυμητικόν. Η δομή της πολιτείας είναι ανάλογη με τη δομή της ψυχής. Τα τρία αυτά μέρη της ψυχής αντιστοιχούν στις τρεις τάξεις: τους άρχοντες, τους φύλακες και τους δημιουργούς. Σκοπός του πολιτικού ηγέτη, του άρχοντα, ο οποίος ταυτίζεται με τον αληθινό φιλόσοφο, πρέπει να είναι η ορθή αγωγή των κατάλληλων, προικισμένων φύσεων. Στο διάλογό του «Τίμαιος», τέλος, ο Πλάτωνας εκφράζει κυρίως την κοσμολογία του, που τον κατατάσσει στους προ Χριστόν χριστιανούς: Ο κόσμος δημιουργήθηκε από τον «δημιουργόν», ο οποίος είναι «αγαθός» και επιτρέπει και σε όλα τα άλλα να μετάσχουν της αγαθότητάς του.

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑ: Ιερό άλσος της Αθήνας νοτιοανατολικά του Ιππείου Κολωνού όπου ο Πλάτωνας εγκατέστησε τη φιλοσοφική σχολή του. Το έργο της Ακαδημίας συνεχίστηκε μέχρι το 529 μ.Χ. οπότε σταμάτησε να λειτουργεί έπειτα από διαταγή του

αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α΄.

ΠΟΛΥΒΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΗΣ: Έλληνας ιστορικός από τη Μεγαλόπολη της Αρκαδίας (200-125/0 π.Χ.). Αναδείχθηκε στα ύπατα αξιώματα της Αχαϊκής Συμπολιτείας. Υπήρξε ένας από τους χίλιους Αχαιούς ομήρους που στάλθηκαν στη Ρώμη μετά την ήττα στην Πύδνα (168 π.Χ.). Εκεί παρέμεινε 16 χρόνια και συνδέθηκε φιλικά με τον Σκιπίωνα τον Αφρικανό. Το έργο του «Ιστορία» χαρακτηρίζεται από τη μεθοδική ανάλυση και την αιτιοκρατική ερμηνεία των γεγονότων. Ο Πολύβιος συνέλαβε την ιδέα της εξέλιξης των κοινωνιών, την οποία προεξέτεινε, προφανώς επηρεασμένος από τη στωική φιλοσοφία, ως θεωρία της «ανακυκλήσεως». Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, τα πολιτικά σχήματα της μοναρχίας, της αριστοκρατίας και της δημοκρατίας διαδέχονται αναπόφευκτα το ένα το άλλο, γιατί φθείρονται από τη χρήση.

ΠΟΛΥΓΝΩΤΟΣ: Ζωγράφος του 5ου αιώνα π.Χ. από τη Θάσο. Από τα πιο γνωστά έργα του είναι οι παραστάσεις στην Ποικίλη Στοά, όπου ιστόρησε τη μάχη του Μαραθώνα, και οι τοιχογραφίες στη Λέσχη των Κνιδίων στους Δελφούς. Τις τοιχογραφίες αυτές μας τις περιγράφουν ο Πανσανίας και ο Πλίνιος. Στον Πολύγνωτο, που επινόησε νέους τρόπους για τη σύνθεση πολυπρόσωπων παραστάσεων, αποδίδεται η παράδοση της ιστορικής ζωγραφικής. Χαρακτηρίζεται επίσης από τον τρόπο με τον οποίο απέδιδε τη διαφάνεια των ενδυμάτων. Επίδραση του έργου του, σύμφωνα με τους ειδικούς, βρίσκουμε στα αρχαία αγγεία, και κυρίως στο μεγάλο κρατήρα του Ορβιέτο, όπου απεικονίζεται ο όλεθρος των παιδιών της Νιόβης. Ο Αριστοτέλης γράφει ότι έκανε τους ανθρώπους καλύτερους από ό,τι ήταν. Ο Πλίνιος σημειώνει ότι ο Πολύγνωτος ήταν ο πρώτος που απεικόνισε ανοιχτό το ανθρώπινο στόμα αφήνοντας να φανούν τα δόντια.

ΠΟΛΥΔΑΜΑΣ: Θεσσαλός ολυμπιονίκης στο παγκράτιο το 408 π.Χ. Σύμφωνα με τον Πανσανία, ήταν θηριώδης στην εμφάνιση. Είχε συλλάβει δίχως όπλα ένα λιοντάρι στον Όλυμπο, ενώ είχε ακινητοποιήσει ένα άρμα πιάνοντάς το από το πίσω μέρος του. Η παράδοση αναφέρει ότι ο Πολυδάμας σκοτώθηκε από την κατάρρευση της οροφής ενός σπηλαίου αφού πρώτα είχε κατορθώσει να σώσει τους φίλους του οι οποίοι βρίσκονταν εκείνη τη στιγμή κοντά του.

ΠΟΛΥΚΛΕΙΤΟΣ: Αδριαντοποιός από το Άργος (5ος αιώνας π.Χ.). Τα έργα του διακρίνονται για τη δωρική αυστηρότητα, τη λιτότητα, την τελειότητα των αναλογιών και την αρρενωπότητα. Το πιο γνωστό έργο του είναι ο «Δορυφόρος», που, εξαιτίας της τελειότητας των αναλογιών του, ονομάστηκε και «Κανόνας». Άλλα σημαντικά του έργα, από τα οποία δυστυχώς κανένα δεν σώζεται, αλλά τα γνωρίζουμε μόνο από αντίγραφα, ήταν ο «Διαδούμενος», η «Αμαζόνα» κ.ά. Υπήρξε φίλος του Αισχύλου και ήταν αγαπητός σε όλους τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής του.

ΠΟΛΥΚΡΑΤΗΣ: Το 538 π.Χ. ο Πολυκράτης και τα αδέρφια του Παντάγνωστος και Συλοσώντας κατέλαβαν την εξουσία στη Σάμο. Ο Πολυκράτης έγινε τύραννος στη Σάμο. Ανάμεσα στα σπουδαία τεχνικά έργα που έγιναν στην εποχή του ήταν και η σήραγγα την οποία κατασκεύασε ο Μεγαρέας μηχανικός Ευπαλίνος (Ευπαλίνειο Υδραγωγείο). Ανήγειρε το Ηραίο της Σάμου και έφτιαξε το λιμάνι του νησιού.

ΠΟΛΥΣΠΕΡΧΩΝ: Μακεδόνας στρατηγός (380-301 π.Χ.), στην αρχή στην υπηρεσία του Φιλίππου και στη συνέχεια του Αλεξάνδρου. Τον 319 π.Χ. ο Αντίπατρος τον όρισε διάδοχό του στην αντιβασιλεία της Μακεδονίας. Αυτό το γεγονός προκάλεσε την αντίδραση του Κάσσανδρου και έτσι αναγκάστηκε να καταφύγει στους Αιτωλούς. Προσπάθησε αργότερα να κερδίσει την εύνοια του Κάσσανδρου, αλλά οι ενέργειές του τον έκαναν ανυπόληπτο. Πέθανε εγκαταλειμμένος στη Λοκρίδα.

ΠΟΤΕΙΔΑΙΑ: Πόλη της Χαλκιδικής, αποικία των Κορινθίων. Υπήρξε μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας αν και ήταν κορινθιακή αποικία. Το 432 π.Χ., υποκινούμενη από την Κόρινθο, αποστάτησε από τους Αθηναίους. Το γεγονός αυτό ήταν μία από τις αφορμές του Πελοποννησιακού Πολέμου. Το 429 π.Χ. καταλήφθηκε από τους Αθηναίους. Το 356 π.Χ. καταστράφηκε από τον Φίλιππο Β΄ και τα εδάφη της δόθηκαν στους Ολυνθίους.

ΠΡΑΞΙΤΕΛΗΣ: Αθηναίος γλύπτης, γιος του Κηφισόδοτου, που έζησε στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. Απέδωσε με φυσικότητα το γυμνό γυναικείο σώμα. Χαρακτηριστική στο έργο του είναι η κυματιστή γραμμή την οποία απέδιδε στον άξονα του σώματος. Οι θεοί του αποπνέουν γλυκύτητα, αφηρημένη συλλογή και ηδυσπάθεια. Το μόνο σωζόμενο έργο του είναι ο «Ερμής»

που βρίσκεται στο Μουσείο της Ολυμπίας.

ΠΡΑΤΙΝΑΣ: Τραγικός ποιητής από το Φλιούντα της Νεμέας (6ος αιώνας π.Χ.). Εισηγάγε στην Αθήνα τη διδασκαλία του σατυρικού δράματος. Φέρεται να συνέγραψε 18 τραγωδίες και 32 σατυρικά δράματα.

ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ: Άρχισαν να ανεγείρονται στην Ακρόπολη των Αθηνών το 437 π.Χ. με βάση σχέδια του Μνησικλή και εγκαινιάστηκαν εσπευσμένα το 432 π.Χ., μάλλον πριν από την αποπεράτωσή τους, όπως μαρτυρούν οι μεγάλες μαρμάρινες επιφάνειές του που δεν έχουν υποστεί την τελική επεξεργασία τους.

Η επίσπευση των εγκαινίων ίσως να οφειλόταν στην έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου. Τα Προπύλαια είναι μνημειακού χαρακτήρα και διακρίνονται για τη χρήση δωρικών και ιωνικών κιόνων. Το κτίσμα διαθέτει πέντε εισόδους για την Ακρόπολη, μία κεντρική πολύ μεγάλη και άλλες τέσσερις κλιμακωτά μικρότερες.

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ Ο ΛΕΟΝΤΙΝΟΣ: Φιλόσοφος ο οποίος γεννήθηκε στους Λεοντίους της Κάτω Ιταλίας ίσως το 480 π.Χ. και πέθανε το 411 π.Χ. Δίδαξε κυρίως στην Αθήνα και είχε προσωπικές σχέσεις με τον Περικλή και τον Ευριπίδη.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ Α΄ Ο ΛΑΓΟΥ: Μακεδόνας στρατιωτικός, διοικητής της Αιγύπτου (323-305 π.Χ.) και στη συνέχεια ιδρυτής της δυναστείας των Λαγιδών της Αιγύπτου (305-283 π.Χ.). Νίκησε τον Αντίγονο τον Μονόφθαλμο στη μάχη της Ίψου και κυριάρχησε στην Αίγυπτο και τη Συρία. Ίδρυσε τη Βιβλιοθήκη και το Μουσείο της Αλεξάνδρειας.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ Β΄ Ο ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΣ: Βασιλιάς της Αιγύπτου (283-246 π.Χ.), γιος του προηγούμενου. Γεννήθηκε στην Κω (309 π.Χ.). Ανήγειρε το Φάρο της Αλεξάνδρειας.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ Γ΄ Ο ΕΥΕΡΓΕΤΗΣ: Βασιλιάς της Αιγύπτου (246-222 π.Χ.).

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ Δ΄ Ο ΦΙΛΟΠΑΤΩΡ: Βασιλιάς της Αιγύπτου (222-205 π.Χ.).

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ Ε΄ Ο ΕΠΙΦΑΝΗΣ: Βασιλιάς της Αιγύπτου (205-180 π.Χ.).

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ ΣΤ΄ Ο ΦΙΛΟΜΗΤΩΡ: Βασιλιάς της Αιγύπτου (180-146 π.Χ.).

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ Ο ΚΕΡΑΥΝΟΣ: Βασιλιάς της Θράκης και της Μακεδονίας (281-279 π.Χ.). Πρωτότοκος γιος του βασιλιά της Αιγύπτου Πτολεμαίου Α΄. Σκοτώθηκε πολεμώντας εναντίον των Γαλατών οι οποίοι εκείνη την εποχή έκαναν επιδρομές στην Ελλάδα.

ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ Ο ΣΑΜΙΟΣ (580/572-500/490 π.Χ.): Διάσημος φιλόσοφος της αρχαιότητας. Ίδρυσε φιλοσοφική σχολή και θέσπισε ένα ιδιαίτερο σύστημα θρησκευτικών δοξασιών. Πήγε στην Αίγυπτο, όπου μυήθηκε στα αιγυπτιακά μυστήρια, στη συνέχεια στην Κρήτη, τη Λέσβο και τη Μίλητο. Μετανάστευσε στον Κρότωνα της Κάτω Ιταλίας και εκεί ίδρυσε σχολή με πολλούς μαθητές οι οποίοι ονομάστηκαν Πυθαγόρειοι. Η σχολή του ήταν περισσότερο μια θρησκευτική-κοινωνική κοινότητα με ορισμένους κανόνες ζωής και με διδασκαλία κατά το πλείστον μυστική. Σε αυτή επικρατούσε αυστηρή πειθαρχία και κανένας δεν τολμούσε να αντιταχθεί στις απόψεις του δασκάλου. Η διδασκαλία του Πυθαγόρα δεχόταν τους αριθμούς ως αρχή όλων των όντων και παραδεχόταν τη μετενσάρκωση και την «ανακύκλωση» τους. Ο Πυθαγόρας και οι μαθητές του (Πυθαγόριοι) καλλιεργούσαν τη μουσική και τα μαθηματικά (πυθαγόρειο θεώρημα).

ΠΥΘΕΑΣ Ο ΜΑΣΣΑΛΙΩΤΗΣ: Σπουδαίος Έλληνας θαλασσοπόρος και εξερευνητής του 4ου αιώνα π.Χ. Παρέπλευσε τις ακτές της δυτικής Ευρώπης και έφτασε μέχρι τη Θούλη (Ισλανδία) και πιθανότατα εξερεύνησε τις ακτές της Βαλτικής. Πρώτος υπολόγισε το γεωγραφικό πλάτος της Μασσαλίας και μελέτησε τις παλίρροιες σε σχέση με τις φάσεις της Σελήνης. Υπολόγισε επίσης την περίμετρο της Βρετανίας.

ΠΥΡΡΟΣ: Βασιλιάς της Ηπείρου (295-272 π.Χ.). Γεννήθηκε το 318 π.Χ. Ηγήθηκε εκστρατείας στην Ιταλία εναντίον των Ρωμαίων έπειτα από πρόσκληση των Ταραντίνων, ονειρευόμενος να επαναλάβει τον άθλο του Μεγάλου Αλεξάνδρου αλλά προς τη Δύση. Νίκησε τους Ρωμαίους στην Ηράκλεια της Ιταλίας, με μεγάλες όμως απώλειες (πύρρειος νίκη). Συνέχισε τους αγώνες του στη Σικελία εναντίον των Καρχηδονίων ύστερα από πρόσκληση των Συρακουσίων. Το 275 π.Χ. ηττήθηκε στο Βενεβέντο της Κάτω Ιταλίας από τους Ρωμαίους και αναγκάστηκε να επιστρέψει στην Ελλάδα. Βρήκε άδοξο τέλος το 272 π.Χ. στο Άργος όταν σε οδομαχία μια γυναίκα τον χτύπησε με ένα κεραμίδι στο κεφάλι.

ΡΟΙΚΟΣ: Γεννήθηκε στη Σάμο και υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς χαλκοπλάστες αλλά και αρχιτέκτονες της αρχαιότητας. Έδρασε γύρω στο 640 π.Χ. Ανοικοδόμησε το Ηραίον της Σάμου και μαζί με το γιο του Θεόδωρο και το γλύπτη Σμίλιδα κατασκεύασε το Λαβύρινθο

της Λήμνου. Εφηύρε τη χώνευση και την πήξη του χαλκού μέσα σε μήτρες για τη δημιουργία αγαλμάτων.

ΣΑΠΦΩ: «Η ποιήτρια» της αρχαιότητας. Γεννήθηκε γύρω στο 640 π.Χ. στη Λέσβο. Έζησε και έδρασε στη Μυτιλήνη σε περίοδο πολιτικών ταραχών. Ίδρυσε θίασο από νεανίδες. Τα ποιήματά της αναφέρονται στη φιλία, τον έρωτα, το μίσος, τη ζηλοτυπία και τη νοσταλγία και έχουν πάντα ως αφετηρία ένα πραγματικό γεγονός.

ΣΕΛΕΥΚΟΣ Α΄ Ο ΝΙΚΑΤΩΡ: Φαλαγγάρχης του Μεγάλου Αλεξάνδρου, διοικητής της Βαβυλώνας (321-305 π.Χ.). Βασιλιάς της Συρίας (305-280 π.Χ.). Δολοφονήθηκε έπειτα από διαταγή του Πτολεμαίου του Κεραυνού. Ίδρυτής της δυναστείας των Σελευκιδών της Συρίας.

ΣΗΜΩΝΙΔΗΣ Ο ΑΜΟΡΓΙΝΟΣ: Γεννήθηκε στη Σάμο, ήταν λίγο νεότερος από τον Αρχίλοχο (7ος αιώνας π.Χ.) και έγινε αρχηγός αποικίας στην Αμοργό. Η σκωπτική του ποίηση είναι επηρεασμένη από την ποίηση του Αρχίλοχου. Στους στίχους του εμφανίζεται απαισιόδοξος και απελπισμένος. Όταν δεν θρηνεί μιλά για συμπόσια και οινοποσία.

ΣΘΕΝΕΛΑΪΔΑΣ: Σπαρτιάτης Έφορος στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Η φιλοπόλεμη στάση του και ο εμπρηστικός λόγος που εκφώνησε το 432 π.Χ. στη Σπάρτη στο συνέδριο που έκαναν οι σύμμαχοι των Λακεδαιμονίων για να διαμαρτυρηθούν για τη στάση των Αθηναίων συντέλεσε στην κήρυξη του πολέμου. Το λόγο του διέσωσε ο Θουκυδίδης και είναι χαρακτηριστικός για τη λακωνικότητά του και για τον ωμό τρόπο που έθεσε το ζήτημα του πολέμου.

ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Ο ΚΕΙΟΣ: Αξιόλογος ποιητής και επιγραμματοποιός, πολυταξιδεμένος και με σημαντικές γνωριμίες. Γεννήθηκε στην Κίο της Βιθυνίας το 556 π.Χ. Έζησε στην Αθήνα κοντά στον τύραννο Ίππαρχο, στη Θεσσαλία και στην αυλή του τυράννου Ιέρωνα των Συρακουσών. Με τον Πίνδαρο είχε αντιζηλία και ανταγωνισμό. Καλλιέργησε όλα τα είδη της χορικής ποίησης, ιδιαίτερα «θρήνους» και «εγκώμια». Έγραφε για βασιλιάδες αλλά και για όποιο νικητή αγώνων μπορούσε να πληρώσει. Πολλά επιγράμματα που αποδίδονται σε αυτόν δεν είναι έργα του, ακόμη και το περίφημο «Ω Ξειν' αγγέλειν...».

ΣΚΟΠΑΣ: Πάριος γλύπτης και αρχιτέκτονας που έζησε τον 4ο αιώνα π.Χ. Χαρακτηριστικά της τεχνοτροπίας του είναι η έντονη απόδοση του πάθους και η σφοδρή κίνηση. Τα πρόσωπα των αγαλμάτων του εκφράζουν πόνο και ανείπωτη θλίψη. Έχτισε το Ναό της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα και συμμετείχε στη δημιουργία του γλυπτού διακόσμου του Μουσουλίου της Αλικαρνασσού.

ΣΚΟΤΕΙΝΟΙ ΑΙΩΝΕΣ: Η εποχή μετά την καταστροφή των Μυκηνών και μέχρι τα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ. ονομάζεται Σκοτεινοί Αιώνες γιατί λίγα πράγματα είναι γνωστά γι' αυτήν, τα οποία δηλώνουν μια οπισθοδρόμηση. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου χρησιμοποιούνταν ο σίδηρος, το άλογο δεν χρησίμευε μόνο για να σέρνει άρματα αλλά το ίππευαν πλέον, σταμάτησε η χρήση της γραφής, στην κορυφή της ιεραρχίας βρίσκονταν οι βασιλείς οι οποίοι λάμβαναν υπόψη τους σε μεγάλο βαθμό στην άσκηση της εξουσίας τους ευγενείς, μειώθηκε ο πληθυσμός στις περισσότερες περιοχές, ενώ παρατηρήθηκε μετανάστευση προς τις ακτές της Μικράς Ασίας (Ιωνική Μετανάστευση), γενικεύτηκε η καύση των νεκρών και δημιουργήθηκαν οι πρώτες πόλεις. Προς το τέλος αυτής της εποχής γενικεύθηκε η χρήση του αλφαβήτου, το οποίο, αν και ήταν δάνειο από τους Φοίνικες, προσαρμόστηκε με θαυμαστό τρόπο στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της ελληνικής γλώσσας.

ΣΚΥΛΑΞ: Θαλασσοπόρος και γεωγράφος από την Καρία (6ος αιώνας π.Χ.). Ο Δαρείος Α΄ του ανέθεσε εξερευνητική αποστολή στον ποταμό Ινδό. Εξερεύνησε επίσης τις ακτές της Λιβύης. Το έργο «Περίπλους», που αποδόθηκε στον Σκύλακα, φαίνεται ότι ήταν μάλλον συλλογικό - επρόκειτο για αφηγήσεις πολλών εξερευνητών της Μεσογείου.

ΣΟΛΩΝ: Αθηναίος πολιτικός, νομοθέτης και ποιητής, ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας (640-560 π.Χ.). Εκλέχτηκε άρχοντας το 594 π.Χ. και θέσπισε νέα νομοθεσία η οποία βασιζόταν σε ανθρωπιστικές αρχές.

Ο Σόλωνας τακτοποίησε τα ζητήματα που αφορούσαν στους αγρότες με την κατάργηση των πολύ μεγάλων ιδιοκτησιών, την απαγόρευση του δανεισμού με ενέχυρο το σώμα του δανειζόμενου και την ολοκληρωτική παραγραφή των χρεών (Σεισάχθεια). Στη συνέχεια προχώρησε στη διαμόρφωση ενός τιμοκρατικού πολιτειακού συστήματος το οποίο αποτέλεσε το τελευταίο εξελικτικό στάδιο πριν από την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας.

Κατέταξε τους πολίτες ανάλογα με το εισόδημά τους σε τέσσερις τάξεις:

α. Πεντακοσιομέδιμνοι: Στην τάξη αυτήν ανήκαν όσοι παρήγαν από δικά τους κτήματα 500 μεδίμνους σιτηρών ή την αντίστοιχη ποσότητα λαδιού ή κρασιού.

β. Ιππείς: Σε αυτή την τάξη ανήκαν όσοι παρήγαν 300 μεδίμνους σιτηρών.

γ. Ζευγίται (στρατιωτικός όρος για τους οπλίτες): Σε αυτή την τάξη ανήκαν όσοι παρήγαν 150 και αργότερα 200 μεδίμνους.

δ. Θήτες (ημερομίσθιοι εργάτες): Σε αυτή την τάξη ανήκαν όσοι παρήγαν λιγότερους από 150 μεδίμνους.

Στις τάξεις αυτές ανήκαν επίσης και όσοι δεν ήταν γαιοκτήμονες, οι έμποροι και οι βιοτέχνες, ανάλογα με το εισόδημά τους. Οι υποχρεώσεις των πολιτών αλλά και τα δικαιώματά τους δεν καθορίζονταν πλέον με βάση την τάξη και την καταγωγή τους.

Το πολίτευμα του Σόλωνα

Η λαϊκή συνέλευση (η Εκκλησία) εξέλεγε τους Εννέα Άρχοντες και τον Ταμία από τα μέλη της πρώτης τάξης. Οι άρχοντες, μετά την ολοκλήρωση της θητείας τους, λογοδοτούσαν στην Εκκλησία του Δήμου. Σε αυτή συμμετείχαν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες οι οποίοι αποφάσιζαν για πόλεμο και ειρήνη και νομοθετούσαν ακολουθώντας πάντα την ημερήσια διάταξη που καθόριζε ένα προβουλευτικό σώμα, η Βουλή των Τετρακοσίων. Τα μέλη της Βουλής προέρχονταν από τις τέσσερις φυλές (Αργαεείς, Αιγικореείς, Γελέοντες και Όπλητες), εκατό από κάθε φυλή, και ανήκαν στις τρεις ανώτερες τάξεις (όχι στους θήτες). Η Ηλιαία (από το ρήμα αλίζω=συγκεντρώνω), δικαστήριο που μέλη του μπορούσαν να εκλεγούν άντρες άνω των τριάντα ετών και από τις τέσσερις τάξεις, έβαλε πραγματικά τα θεμέλια της δημοκρατίας. Καθήκοντα της Ηλιαίας ήταν εκτός από τα καθαρά δικαστικά και η συζήτηση των εφέσεων πάνω στις δικαστικές αποφάσεις των αρχόντων. Ο λαός μπορούσε πλέον να ελέγχει την εκτελεστική εξουσία.

Ο Σόλωνας διατήρησε τον Άρειο Πάγο, αλλά του αφαίρεσε πολλές εξουσίες, όπως αυτή της εκλογής των αρχόντων και της διατύπωσης προβουλευμάτων. Εξακολούθησε όμως ο Άρειος Πάγος να ευθύνεται για την τήρηση των νόμων, την προστασία του πολιτεύματος και την εκδίκαση υποθέσεων εγκλημάτων θρησκευτικού κυρίως χαρακτήρα αλλά και φόνους εκ προμελέτης. Μέλη του ήταν οι πολίτες που είχαν διατελέσει άρχοντες και αφού είχαν περάσει από τη διαδικασία της ευθύνης παρέμεναν ισόβια μέλη του.

Τα περισσότερα γνωστά του αποφθέγματα είναι: «μηδένα άγαν», «συμβούλευε μη τα ήδιστα, αλλά τα βέλτιστα τοις πολίταις» και «άρχεσθαι μαθών άρχειν επιστήση».

ΣΟΦΙΣΤΕΣ (ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ): Αντίθετα από τους επονομαζόμενους από τον Αριστοτέλη «φυσικούς» φιλοσόφους, οι σοφιστές είχαν στο κέντρο της σκέψης και της έρευνάς τους τον άνθρωπο ως σκεπτόμενη και δρώσα προσωπικότητα. Σκοπός τους ήταν η αγωγή, η παιδεία των ανθρώπων, δίδασκαν την αρετή και τις γνώσεις και δίκαια θεωρούνται ιδρυτές της επιστήμης της αγωγής. Προσπάθησαν να απελευθερώσουν το πνεύμα από την κυριαρχία των παραδεδομένων αντιλήψεων και εθίμων και να σταθούν αυτόνομοι και αυτάρκεις μπροστά στην παράδοση. Η μειωτική εικόνα που υπήρχε παλαιότερα για τους σοφιστές οφειλόταν κυρίως στα έργα του Πλάτωνα, στα οποία παρουσιάζονται να αυτοεπαινούνται και να φλυαρούν, χωρίς ικανότητα για διάλογο. Η επίδρασή τους υπήρξε μεγάλη, ιδιαίτερα στους Αθηναίους πολιτικούς και λόγιους. Σπουδαιότεροι εκπρόσωποι: Πρωταγόρας ο Αβδηρίτης και Γοργίας ο Λεοντίος.

ΣΟΦΟΚΛΗΣ: Αθηναίος δραματικός ποιητής. Γεννήθηκε στο δήμο Κολωνού το 497/496 π.Χ. και ήταν πραγματικός εραστής της Αθήνας -ο αττικότερος των ποιητών- αφού την εγκατέλειψε μόνο για να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις. Πέθανε το 406/405 π.Χ. Ως τραγικός ποιητής εμφανίστηκε για πρώτη φορά το έτος 468 π.Χ., και κέρδισε μάλιστα τότε και την πρώτη του νίκη. Έχουν σωθεί επτά τραγωδίες του: «Αίας», «Αντιγόνη», «Τραχίνιαι», «Οιδίπους Τύραννος», «Ηλέκτρα», «Φιλικτήτης», «Οιδίπους επί Κολωνώ». Οι ήρωες του Σοφοκλή εμφανίζονται προσηλωμένοι σε ένα σκοπό και προορισμό. Αποφασίζουν να δράσουν μόνοι τους, μένουν πιστοί στις ιδέες τους και γι' αυτό αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους. Είναι πλασμένοι ιδανικοί.

ΣΠΑΡΤΗ (ΚΟΙΝΩΝΙΑ-ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ): Το πολίτευμα της Σπάρτης στη μορφή που γνωρίζουμε ότι είχε τον 5ο αιώνα π.Χ. διαμορφώθηκε τον 6ο αιώνα π.Χ., ίσως και νωρίτερα. Μετά τους δύο πρώτους Μεσσηνιακούς Πολέμους η ζωή στη Σπάρτη οριζόταν από αυστηρή νομοθεσία και το άτομο εξαφανίστηκε μέσα στη στρατιωτική μονάδα.

Στη Σπάρτη συνυπήρχαν τρεις κοινωνικές τάξεις-φυλετικές ομάδες: Οι Σπαρτιάτες πολίτες, δηλαδή οι Δωριείς κάτοικοι, ήταν οι μόνοι που είχαν πολιτικά δικαιώματα. Μοναδική τους απασχόληση ήταν ο πόλεμος και μόνιμη απειλή η εξέγερση των ειλώτων. Ζούσαν πολύ λιτά (σπαρτιατική λιτότητα) και καλλιεργούσαν τη στενή αλληλεγγύη ανάμεσά τους. Η γυναίκα κατείχε σημαντική θέση στην κοινωνία τους, ενώ η πολυτέλεια και η φιλοχρηματία θεωρούνταν ατιμωτικά ελαττώματα.

Οι περίοικοι ήταν παλιοί κάτοικοι της περιοχής, δωρικής καταγωγής, οι οποίοι ασχολούνταν με τη γεωργία. Δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα αλλά ήταν υποχρεωμένοι να στρατεύονται. Οι εἰλωτες, οι Δωριείς που κατέβηκαν στη Λακωνική, υποδούλωσαν τους παλιούς κατοίκους, μοιράστηκαν μεταξύ τους τα κτήματα σε ίσα μερίδια (κλήρους) και τους υποχρέωσαν να τα καλλιεργούν. Η τάξη αυτή, οι εἰλωτες, ήταν πάντα πολύ μεγαλύτερη από τους Σπαρτιάτες, γι' αυτό και ζούσαν κάτω από τη σκληρή τους επιβλεψη, χωρίς κανένα δικαίωμα, κοντά στα κτήματα που καλλιεργούσαν. Η ζωή των ειλώτων ήταν στη διάθεση των Σπαρτιατών.

Το πολίτευμα της Σπάρτης

Δύο βασιλείς: Η Σπάρτη είχε δύο βασιλείς ως το τέλος της αρχαιότητας. Ήταν ανώτατοι θρησκευτικοί και στρατιωτικοί άρχοντες και το αξίωμά τους ήταν κληρονομικό. Είχαν κλήρο μεγαλύτερο και διπλή μερίδα στο συσσίτιο και στα πολεμικά λάφυρα. Ο ένας βασιλιάς οδηγούσε το στρατό στον πόλεμο και καταγόταν από την οικογένεια των Ευρυπωντιδών, ενώ ο άλλος καταγόταν από την οικογένεια των Αγιαδών.

Πέντε Έφοροι: Οι Έφοροι είχαν την πραγματική εξουσία στη Σπάρτη. Άλλαζαν κάθε χρόνο, είχαν την επιβλεψη του κράτους και δικαίωμα να τιμωρούν ακόμη και τους βασιλείς. Αποφάσισαν για όλα τα σπουδαία ζητήματα. Έφορος μπορούσε να εκλεγεί κάθε Σπαρτιάτης πολίτης.

Γερουσία: Είκοσι οκτώ γέροντες, πάνω από 60 χρονών, από τις παλαιότερες οικογένειες της Σπάρτης αποτελούσαν μαζί με τους δύο βασιλείς τη Γερουσία. Ήταν ισόβιοι άρχοντες, δίκαιαν τις υποθέσεις φόνου και προετοιμάζαν τα θέματα που θα ανακοινώνονταν στη συνέλευση του λαού, την Απέλλα.

Απέλλα: Η συνέλευση του λαού στη Σπάρτη στην οποία συμμετείχαν όλοι οι Σπαρτιάτες πολίτες που ήταν πάνω από τριάντα ετών. Δεν συζητούσαν τα προβλήματα αλλά αποφάσισαν «διά βοής». Η Απέλλα ανακήρυσσε τα μέλη της Γερουσίας και τους πέντε Εφόρους.

ΣΠΙΝΘΑΡΟΣ: Τραγικός ποιητής του 5ου αιώνα π.Χ., που καταγόταν από την Ηράκλεια του Πόντου. Σύγχρονος του Σοφοκλή με τον οποίο επανειλημμένα διαγωνίστηκε σε ποιητικούς αγώνες. Είναι γνωστές οι τραγωδίες του «Ηρακλής Περικαιόμενος», «Σεμέλη Κεραυνουμένη» και άλλες, από τις οποίες καμία δεν σώθηκε.

ΣΤΗΣΙΧΟΡΟΣ: Χορικός ποιητής που έζησε στην Ιμέρα της Σικελίας (640-555 π.Χ.[:]).

Αρχικά ονομαζόταν Τεισίας, αλλά μετονομάστηκε σε Στησίχορο γιατί «έστησε» το χορό στην επωδό του χορικού άσματος. Η συγγένειά του με το έπος ήταν στενή κυρίως σε ό,τι αφορά το μύθο. Τα ποιήματά του είναι αφηγηματικά, με θέματα κυρίως ηρωικούς μύθους - τα ερωτικά θέματα είναι σπανιότερα.

ΣΥΜΜΑΧΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: Το 357 π.Χ. οι Χίοι, οι Κώοι και οι Ρόδιοι, οργισμένοι από την ολοένα πιο αυταρχική συμπεριφορά των Αθηναίων, επαναστάτησαν ύστερα από υποκίνηση του σατράπη της Καρίας Μανσώλου. Στη συνέχεια ξέσπασε ο Συμμαχικός Πόλεμος ο οποίος τελείωσε έπειτα από δύο σχεδόν χρόνια με παρέμβαση των Περσών. Οι Αθηναίοι αποδέχτηκαν την αποχώρηση των επαναστατημένων πόλεων από τη συμμαχία.

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ: Το 337 π.Χ. συγκεντρώθηκαν αντιπρόσωποι από όλες τις ελληνικές πόλεις στην Κόρινθο και συνεδρίασαν υπό την προεδρία του βασιλιά Φιλίππου Β' της Μακεδονίας. Η Σπάρτη αρνήθηκε να πάρει μέρος στο συνέδριο. Ο Φίλιππος στη διάρκειά του ανακοίνωσε ότι οι ελληνικές πόλεις θα διατηρούσαν την ελευθερία και την αυτονομία τους και πρότεινε πανελλήνια συμμαχία υπό την αρχηγία του για να ετοιμάσει εκστρατεία εναντίον των Περσών. Η πρότασή του έγινε δεκτή από τους συνέδρους. Το επόμενο έτος συνέδριο συγκάλεσε, πάλι στην Κόρινθο, ο Αλέξανδρος, ο οποίος στο μεταξύ είχε διαδεχτεί τον πατέρα του Φίλιππο Β'. Η Σπάρτη και πάλι δεν συμμετείχε στις εργασίες του συνεδρίου. Ο Αλέξανδρος ανακηρύχθηκε «στρατηγός αυτοκράτωρ» της πανελληνίας εκστρατείας εναντίον των Περσών.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Αθηναίος φιλόσοφος, γιος του γλύπτη Σωφρονίσκου και της μαίας Φαιναρέτης

(470-399 π.Χ.). Δεν διατύπωσε ολοκληρωμένο φιλοσοφικό σύστημα, δεν έγραψε κανένα σύγγραμμα και δεν ίδρυσε σχολή. Ο βίος του, η σκέψη και η μέθοδός του μας είναι γνωστά κυρίως από τον Πλάτωνα και τον Ξενοφώντα. Ως κέντρο των φιλοσοφικών του αναζητήσεων τοποθέτησε τον άνθρωπο. Αντέδρασε στο σκεπτικισμό των σοφιστών και χρησιμοποίησε τη μέθοδο της μαιευτικής για να αποδείξει την ανεπάρκεια των επιμέρους γνώμων και την ύπαρξη αναγκαίων και καθολικών αληθειών. Ταύτισε την αρετή με τη γνώση και την ευτυχία με την αρετή. Πίστευε ότι όλοι πρέπει να υποτάσσονται στους νόμους της πολιτείας, και όταν σε ηλικία 70 ετών κατηγορήθηκε ότι εισήγαγε «καινά δαιμόνια» και διέφθειρε τους νέους και καταδικάστηκε σε θάνατο, αρνήθηκε να αποδράσει παρά τις πιέσεις των φίλων του. Η ζωή του υπήρξε επιβεβαίωση της διδασκαλίας του.

ΣΩΣΤΡΑΤΟΣ Ο ΚΝΙΔΙΟΣ: Υπήρξε σπουδαίος αρχιτέκτονας ο οποίος έδρασε στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. και τις πρώτες δεκαετίες του 3ου αιώνα. Πιο σημαντικό του έργο ήταν ο Φάρος της Αλεξάνδρειας (280 π.Χ.) ένα από τα Επτά Θαύματα του αρχαίου κόσμου.

ΤΕΡΠΙΑΝΔΡΟΣ (8ος-7ος ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.): Ποιητής και μουσικός από την Άντισσα της Λέσβου, δημιουργός της λυρικής ποίησης. Έμεινε για πολλά χρόνια στη Σπάρτη και συντέλεσε στη συμφιλίωση των Σπαρτιατών μετά τον Α΄ Μεσσηνιακό Πόλεμο. Δημιούργησε καινούργια μέτρα στην ποίηση και τροποποίησε τη λύρα αυξάνοντας τον αριθμό των χορδών της σε επτά. Σώθηκαν ελάχιστοι στίχοι του.

ΤΙΜΑΝΘΗΣ (5ος-4ος ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.): Ζωγράφος της σχολής της Σικυώνος. Άκμασε γύρω στο 400 π.Χ. Αντίγραφο του περίφημου πίνακά του «η Θυσία της Ιφιγένειας» εντοπίστηκε σε μια οικία της Πομπηίας.

ΤΙΜΟΘΕΟΣ: Αθηναίος στρατηγός, γιος του Κόνωνα (4ος αιώνας π.Χ.). Μαθητής του Πλάτωνα και του Ισοκράτη. Πολέμησε με επιτυχία τους Σπαρτιάτες την περίοδο της δεύτερης ναυτικής συμμαχίας των Αθηναίων (378 π.Χ.), καθώς και τους Πέρσες από τους οποίους απέσπασε τη Σάμο (366/65 π.Χ.). Ωστόσο, οι συμπολίτες του τον κατηγορήσαν ύστερα από λίγα χρόνια για προδοσία και τον καταδίκασαν σε μεγάλο πρόστιμο. Επειδή δεν είχε να πληρώσει κατέφυγε στη Χαλκίδα, όπου και πέθανε. Αργότερα όμως οι Αθηναίοι έφεραν τα οστά του στον Κεραμεικό και του έστησαν ανδριάντα στην Ακρόπολη και στην Αγορά.

ΤΙΜΟΚΡΑΤΗΣ: Καταγόταν από τη Ρόδο. Ήταν άνθρωπος του Πέρση σατράπη Τιθραύστη, ο οποίος για να δημιουργήσει αντιπερισπασμό στον Αγησίλαο τον έστειλε στην Ελλάδα με πενήντα ασημένια τάλαντα, με σκοπό να παρακινήσει τις ελληνικές πόλεις εναντίον των Λακεδαιμονίων. Η αποστολή αυτή του Τιμοκράτη είχε αποτέλεσμα, διότι προετοίμασε το Βοιωτικό ή Κορινθιακό Πόλεμο, αφού η Σπάρτη αναγκάστηκε να ανακαλέσει από τη Μικρά Ασία τον Αγησίλαο.

ΤΙΜΟΛΕΩΝ: Κορίνθιος πολιτικός (410-336 π.Χ.). Απάλλαξε την πατρίδα του από την τυραννία του αδερφού του Τιμοφάνη. Έμεινε στη συνέχεια μακριά από τη δημόσια ζωή και αργότερα στάλθηκε στη Σικελία, όπου κατόρθωσε να εκδιώξει τον τύραννο Διονύσιο το Νεότερο (344 π.Χ.). Πολέμησε εναντίον των Καρχηδονίων από τους οποίους απέσπασε πολλά εδάφη και τα πρόσφερε στις ελληνικές αποικίες. Οργάνωσε το πολίτευμα των Συρακουσών πάνω σε δημοκρατικές βάσεις. Πέθανε λίγο αργότερα.

ΤΙΣΙΑΣ Ο ΣΥΡΑΚΟΥΣΙΟΣ: Ρητοροδιδάσκαλος (5ος αιώνας π.Χ.). Δάσκαλος του Λυσία, του Ισοκράτη, του Γοργία κ.ά.

ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ ΤΥΡΑΝΝΟΙ: Τριάντα ολιγαρχικοί άρχοντες στους οποίους ανατέθηκε η διοίκηση της Αθήνας από τους Σπαρτιάτες μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου (404 π.Χ.). Παρέμειναν στην εξουσία για οκτώ μήνες και κυβέρνησαν με αγκυρότητα και βία. Πιο γνωστοί είναι ο Κριτίας και ο Θηραμένης.

ΤΡΙΑΚΟΝΤΟΥΤΕΙΣ ΣΠΟΝΔΕΣ: Τα πρώτα σημάδια της επερχόμενης εμφύλιας σύγκρουσης είχαν φανεί ήδη από τα χρόνια που ακολούθησαν τους Περσικούς Πολέμους. Η αντίθεση αυτή οξύνθηκε ιδιαίτερα με την ανέγερση του βόρειου Μακρού Τείχους, που αποκάλυπτε έμπρακτα, σε συνδυασμό με τη Δηλιακή Συμμαχία, τα ηγεμονικά σχέδια των Αθηνών. Οι Σπαρτιάτες αντέδρασαν με τη δημιουργία του αντιαθηναϊκού άξονα Θήβας-Σπάρτης.

Η πρώτη σύγκρουση, ατυχής για τους Αθηναίους, έγινε στην Τανάγρα το 457 π.Χ. Την ίδια χρονιά οι Αθηναίοι νίκησαν τους Θηβαίους και τους Σπαρτιάτες στη μάχη στα Οινόφυτα. Ο ακήρυχτος πόλεμος συνεχίστηκε για αρκετά ακόμη χρόνια μέχρι το 445 π.Χ., οπότε ο

Περικλής με μια κίνηση τακτικής συνομολόγησε με τη Σπάρτη τις Τριακοντούρεις Σπονδές. Μέσα σε λιγότερο από δώδεκα χρόνια η Αθήνα και ο Περικλής με αλληπάλληλες ενέργειες εξώθησαν τη Σπάρτη στον πόλεμο. Το 432/431 π.Χ. οι μάχες άρχισαν, αλλά τίποτε δεν προδίκαιε τη μεγάλη διάρκεια της εμφύλιας σύγκρουσης που θα αποδυνάμωνε τους δύο αντιπάλους και θα προετοιμάζε την εμφάνιση και την κυριαρχία μιας νέας, ρωμαλέας δύναμης του ελληνισμού, της Μακεδονίας.

ΤΡΙΗΡΗΣ: Πολεμικό πλοίο με τρεις σειρές κουπιών που αποτελεί την εξέλιξη της διήρους. Οι πρώτες τριήρεις ναυπηγήθηκαν, σύμφωνα με την παράδοση, τον 8ο αιώνα π.Χ. στην Κόρινθο από τον Αμεινοκλή. Η χρήση τους γενικεύτηκε τον 5ο αιώνα, ιδιαίτερα μετά τους Περσικούς Πολέμους. Το μήκος τους κυμαινόταν μεταξύ 35 και 45 μέτρων, το πλάτος μεταξύ πέντε και έξι μέτρων και το βύθισμα έφτανε και ξεπερνούσε το ένα μέτρο. Οι κωπηλάτες κάθονταν σε τρεις σειρές. Η κάτω σειρά καταλαμβάνονταν από τους θαλαμίτες, η μεσαία από τους ζυγίτες και η πάνω σειρά από τους θρανίτες (σύνολο 170 ναύτες). Το μήκος των κουπιών των θρανιτών έφτανε τα 7,20 μέτρα. Επικεφαλής της τριήρους ήταν ο τριήραρχος και βασικό όπλο του πλοίου το επενδυμένο με χαλκό έμβολο της πλώρης. Το ταξίδι υποβοηθούσε ένα τετράγωνο πανί. Η τριήρης μπορούσε να αναπτύξει μέση ταχύτητα έξι κόμβων και μέγιστη περίπου εννέα κόμβων.

ΤΡΙΤΤΥΣ: (της τριτύος), η τριάδα. Στην αρχαία Αθήνα σήμαινε το ένα τρίτο της φυλής, σύμφωνα με τη διάκριση του Κλεισθένη. Συγκεκριμένα η κάθε φυλή της Αθήνας αποτελούνταν από τις εξής τριταίες (μία από το άστυ, μία από την παραλία και μία από τα μεσόγεια):

ΑΙΑΝΤΙΣ ΦΥΛΗ: Φάληρον (άστυ), Τετράπολις (παραλία), Αφιδνα (μεσόγειος)

ΑΙΓΗΙΣ ΦΥΛΗ: Κολλυτός (άστυ), Αλαί Αραφηνίδες (παραλία), Επακρία (μεσόγειος)

ΑΚΑΜΑΝΤΙΣ ΦΥΛΗ: Κεραμεικός (άστυ), Θορικός (παραλία), Σφηττός (μεσόγειος)

ΑΝΤΙΟΧΙΣ ΦΥΛΗ: Αλωπεκή (άστυ), Αναφλυστός (παραλία), Παλλήνη (μεσόγεια)

ΕΡΕΧΘΙΣ ΦΥΛΗ: Ευώνυμον (άστυ), Λαμπραί (παραλία), Κηφισιά (μεσόγειος)

ΙΠΠΟΘΩΝΤΙΣ ΦΥΛΗ: Πειραιεύς (άστυ), Ελευσίς (παραλία), Δεκέλεια (μεσόγειος)

ΚΕΚΡΩΠΙΣ ΦΥΛΗ: Μελίτη (άστυ), Αιξωνή (παραλία), Φλύα (μεσόγειος)

ΛΕΟΝΤΙΣ ΦΥΛΗ: Σκαμβωνίδαι (άστυ), Φρεάριοι (παραλία), Ευπυρίδαι (μεσόγειος)

ΟΙΝΗΙΣ ΦΥΛΗ: Λακιάδαι (άστυ), Θρία (παραλία), Πεδιάς (μεσόγειος)

ΠΑΝΔΙΟΝΙΣ ΦΥΛΗ: Κυδαθηναίων (άστυ), Μυρρινούς (παραλία), Παιανία (μεσόγειος).

ΤΡΟΦΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΕΣ ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ:

Προϊστορική και Πρωτοϊστορική Εποχή

Οι πληροφορίες που αντλούμε από τις πινακίδες, τόσο της Πύλου όσο και της Κνωσού, καταδεικνύουν ότι δύο ήταν τα είδη σιτηρών που κυριαρχούσαν στη διατροφή των ατόμων εκείνης της περιόδου, το σιτάρι και το κριθάρι, τα οποία βρίσκονταν σχεδόν εξίσου σε αφθονία. Ένα διαιτολόγιο μόνο με δημητριακά σίγουρα θα ήταν πολύ βαρετό, αν δεν υπήρχε η δυνατότητα να το εμπλουτίσουν με κάποιο καρύκευμα ή μυρωδικό. Την πρώτη θέση στα καρυκεύματα φαίνεται ότι κατείχε το κορίανδρον ή κορίαννον, ενώ επίσης συναντάμε το κύμινον, το μάραθρον, την σήσαμον, το σέλινον, τη μίνθη (σημ. μέντα), το κάρδαμον, την κνήκον (σημ. κάρδαμος) κ.ά.

Η καλλιέργεια της ελιάς όσο πλησιάζουμε το τέλος της 2ης χιλιετίας π.Χ. αυξάνεται, και κατ' επέκταση και η κατανάλωση ελιών και λαδιού. Τα σύκα ήταν επίσης ιδιαίτερα αγαπητά στην Ελλάδα.

Στη λεκάνη του Αιγαίου το αμπέλι είναι αυτοφυές. Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί πότε ακριβώς εξημερώθηκε, ωστόσο είναι βέβαιο ότι το κρασί (φοῖνος) υπήρχε σε αρκετά μεγάλες ποσότητες, αλλά η κατανάλωσή του ήταν περιορισμένη (πολυτέλεια;). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά στις πινακίδες της Πύλου του μελίτιου οίνου, δηλαδή κρασιού με μέλι, στοιχείο που δείχνει ότι ήταν ανεπτυγμένη και η μελισσοκομία.

Οι Μυκηναίοι τέλος κατανάλωναν ζωικά προϊόντα, κρέας -αρνίσιο, μοσχαρίσιο, βοδινό- και γάλα -κατσικίσιο, πρόβειο και αγελαδινό-, ενώ έπηζαν το πιο πολύ γάλα σε τυρί.

Ομηρική Εποχή

Η κάθοδος των Δωριέων δεν επηρέασε πολύ τις διατροφικές συνήθειες των Ελλήνων, όπως φαίνεται και από τα ομηρικά έπη τα οποία αναφέρονται στην Ύστερη Μυκηναϊκή Εποχή και απεικονίζουν την πραγματικότητα του 8ου αιώνα π.Χ. Βασικό είδος διατροφής αυτή την

εποχή ήταν το κρέας (κατσικίσιο, προβατίσιο, χοιρινό, βοδινό), τροφή πλούσια σε πρωτεΐνες. Έτρωγαν επίσης κυνήγι και ψάρια. Τα γαλακτοκομικά προϊόντα ήταν και αυτά παρόντα στο τραπέζι της Ομηρικής Περιόδου. Σημαντική θέση στη διατροφή τους κατείχαν ακόμη το ψωμί, το μέλι και τα φρούτα. Απαραίτητο συμπλήρωμα όλων των παραπάνω αποτελούσε το κρασί, το οποίο χρησιμοποιούνταν και στις προσφορές προς τους θεούς.

Κλασική Εποχή

Αντίθετα από την προηγούμενη περίοδο, για την ανασύνθεση της οποίας σημαντική είναι η συμβολή της αρχαιολογίας, για την Κλασική Εποχή η σπουδαιότερη πηγή, που παρέχει πολύτιμο υλικό για τη μελέτη της διατροφής των αρχαίων Ελλήνων, είναι τα αρχαία ελληνικά κείμενα.

Σημερινές τροφές όπως η πατάτα, το ρύζι, η ντομάτα, η ζάχαρη, τα ζαρζαβατικά (μελιτζάνες, πιπεριές, μπάμιες), τα πορτοκάλια, τα λεμόνια, τα μπαχαρικά και τα ζυμαρικά ήταν άγνωστες στον άνθρωπο των κλασικών χρόνων. Παρ' όλα αυτά, η οργάνωση συμποσίων από τους αρχαίους Έλληνες μαρτυρεί ότι ήταν καλοφαγάδες.

Οι κυριότερες πληροφορίες για τις διατροφικές συνήθειες των αρχαίων Ελλήνων προέρχονται από τα ειδικά ευρήματα των αρχαιολογικών ανασκαφών και από τις γραπτές μαρτυρίες, σημαντικότερη από τις οποίες είναι το έργο του σοφιστή Αθήναιου από τη Ναύκρατη της Αιγύπτου που χρονολογείται γύρω στα τέλη του 2ου αιώνα.

Τα κύρια γεωργικά προϊόντα της αρχαίας Ελλάδας ήταν το κριθάρι, το σιτάρι, το κρασί, το λάδι και οι ελιές.

Τη βάση της διατροφής αποτελούσαν τα δημητριακά. Το ψωμί, ιδιαίτερα τα λαϊκά στρώματα, το έφτιαχναν από κριθαρένιο αλεύρι. Πρόσθεταν όμως και καρυκεύματα, π.χ. δυόσμο, για να γίνει πιο νόστιμο. Ο σίτος καταναλωνόταν επίσης ευρέως, και μάλιστα με την πάροδο του χρόνου εκτόπισε το κριθάρι.

Εκτός από σιτηρά οι αρχαίοι Έλληνες κατανάλωναν πολύ και όσπρια, κυρίως οι λαϊκές τάξεις.

Προτιμούσαν τους φασιόλους (όχι όμως τους σημερινούς που είναι αμερικανικής προέλευσης), τις φακές, τα ρεβίθια, τα κουκιά (κύαμοι) και τους θερμούς (λούπινα).

Έτρωγαν επίσης λαχανικά, κηπευτικά ή αυτοφυή. Προτιμούσαν τα σκόρδα, τα κρεμμύδια (κρόμμυον), τα πράσα, τους βολβούς, τα μαρούλια, τα βλίτα, τα ραδίκια, το σέλινο, τον άνηθο κ.ά.

Ως αρτύματα για την παρασκευή των φαγητών χρησιμοποιούσαν αλάτι, ρίγανη, βασιλικό, μαύρο πιπέρι, ξύδι, σταφίδες, κάρδαμο και θυμάρι.

Όσο για τα φρούτα, έτρωγαν μούσμουλα, κυδώνια, σταφύλια, αχλάδια και αγαπούσαν ιδιαίτερα τα σύκα (ξερά ή χλωρά). Η συκιά και η ελιά ήταν τα πρώτα δέντρα που παρήγε η αττική γη.

Σε ό,τι αφορά τα ποτά, κατανάλωναν μεμονωμένα ή στη διάρκεια των γευμάτων, εκτός από νερό, γάλα και κυκώνα (χυλό από κριθαρένιο αλεύρι και νερό αρωματισμένο με διάφορα φυτά). Απαραίτητο συμπλήρωμα στο γεύμα τους ήταν το κρασί (εξ ου και ο όρος «συμπόσιο»), που το έπιναν νερωμένο. Η ποικιλία κρασιών ήταν μεγάλη στη Σκόπελο, τη Νάξο, τη Λήμνο και τη Ρόδο.

Το λάδι ήταν από τα σημαντικότερα γεωργικά προϊόντα, κυρίως λόγω της πολλαπλής του χρήσης. Χρησιμοποιούνταν για τροφή, φωτισμό αλλά και για την παρασκευή φαρμάκων και καλλυντικών.

Από την εκτροφή μελισσών εξασφάλιζαν το μέλι, σημαντική γλυκαντική ουσία που υποκαθιστούσε την άγνωστη στους αρχαίους Έλληνες ζάχαρη. Στη διατροφή τους, τέλος, περιλαμβάνονταν οι ξηροί καρποί, κυρίως τα καρύδια, τα αμύγδαλα και τα κάστανα.

ΤΥΡΤΑΙΟΣ: Ελεγειακός ποιητής που έδρασε την εποχή του Β' Μεσσηνιακού Πολέμου (μέσα 7ου αιώνα π.Χ.), πιθανότατα Λάκωνας. Σε δύσκολες στιγμές για τη Σπάρτη έγραψε ενθουσιώδη ποιήματα υπό την επίδραση της ιωνικής ελεγείας και των ομηρικών επών. Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος παραλληλίζει τα πολεμικά τραγούδια του Τυρταίου με τις περίφημες προκηρύξεις του Ναπολέοντα προς τους στρατιώτες του κατά την εκστρατεία του στην Ιταλία.

ΥΠΕΡΒΟΛΟΣ: Αθηναίος δημαγωγός, που ανήκε στη φιλοπόλεμη μερίδα των Αθηναίων στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Διαδέχθηκε στην αρχηγία των φιλοπόλεμων τον Κλέωνα, ο οποίος είχε σκοτωθεί στην Αμφίπολη το 422 π.Χ.

ΥΠΕΡΕΙΔΗΣ: Αττικός ρήτορας. Γεννήθηκε το 390/389 π.Χ. και πέθανε το 322 π.Χ.(;).

Μαθητής του Ισοκράτη και συνεργάτης του Δημοσθένη, ένας από τους αρχηγούς της αντιμακεδονικής παράταξης. Εκτελέστηκε έπειτα από βασανιστήρια, κατ' εντολή του Αντίπατρου, στην Αίγινα. Έργα του: «Επιτάφιος» κ.ά.

ΦΕΙΔΙΑΣ ΧΑΡΜΙΔΟΥ: Αναμφισβήτητη υπήρξε ο πιο σημαντικός γλύπτης της αρχαιότητας και η παρουσία του συγκεκριαιώνει με μοναδικό τρόπο τη μεγάλη άνθηση της γλυπτικής αλλά και όλων των εικαστικών τεχνών τον 5ο αιώνα π.Χ. Αν και οι πληροφορίες για τα έργα του είναι πάρα πολλές, δεν έχουμε στοιχεία για τη ζωή του. Το βέβαιο είναι ότι η δημιουργική του περίοδος τοποθετείται ανάμεσα στο 470/460 και το 430 π.Χ. Το πρώτο μνημειακού χαρακτήρα έργο του ήταν η «Αθηνά Πρόμαχος» η οποία τοποθετήθηκε στην Ακρόπολη μετά τη νίκη του Κίμωνα εναντίον των Περσών στον Ευρυμέδοντα ποταμό (467 π.Χ.). Εκτός από το γλυπτό διάκοσμο του Παρθενώνα και το λατρευτικό άγαλμα της Αθηνάς (χρυσελεφάντινο), ο Φειδίας ήταν περισσότερο γνωστός στην αρχαιότητα για το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία στην Ολυμπία, το οποίο θεωρούνταν ένα από τα Επτά Θαύματα του αρχαίου κόσμου.

ΦΕΙΔΩΝ: Βασιλιάς του Άργους (8ος αιώνας π.Χ.), ο πρώτος που όρισε συγκεκριμένα μέτρα και σταθμά (Φειδώνια) και πιθανόν ο πρώτος που έκοψε νομίσματα.

ΦΙΛΕΤΑΙΡΟΣ: Γιος του Αττάλου, ιδρυτής της δυναστείας των Ατταλιδών (342-263 π.Χ.). Ήταν φύλακας στην Πέργαμο των θησαυρών του Λυσιμάχου, στρατηγού του Μεγάλου Αλεξάνδρου και μετά το θάνατό του βασιλιά της Θράκης. Συμμάχησε με τον Σέλευκο Α' κρατώντας για λογαριασμό του το θησαυρό, την ακρόπολη της Περγάμου και το στρατό. Αν και δεν έλαβε τον τίτλο του βασιλιά, έγινε ανεξάρτητος υπό την υψηλή επικυριαρχία του Αντίοχου Α'. Η καλή διαχείριση των χρημάτων του Λυσιμάχου (9.000 τάλαντα) του επέτρεψε να οικοδομήσει ένα ολόκληρο κράτος, αυτό της Περγάμου. Πεθαίνοντας κληροδότησε το κράτος στον ανιψιό του Ευμένη Α'.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ Α': Βασιλιάς της Μακεδονίας, γιος του Αλεξάνδρου Α' και αδερφός του Περδίκκα Β' με τον οποίο βασίλεψε παράλληλα για λίγο.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ Β': Γιος του Αμύντα Β' (386-336 π.Χ.). Βασιλιάς της Μακεδονίας από το 359 π.Χ. Μεγάλος στρατιωτικός και διπλωμάτης, ενοποίησε το βασίλειο της Μακεδονίας και οργάνωσε ισχυρότατο στρατό (μακεδονική φάλαγγα). Στη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.) νίκησε τους Αθηναίους και τους Θηβαίους και κατέστησε τη Μακεδονία πρώτη δύναμη στην Ελλάδα. Δολοφονήθηκε ενώ προετοίμαζε την πανελλήνια εκστρατεία κατά των Περσών.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ Γ' Ο ΑΡΙΔΑΙΟΣ: Ετεροθαλής αδερφός του Μεγάλου Αλεξάνδρου, βασιλιάς της Μακεδονίας το 323 π.Χ. μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου. Δολοφονήθηκε από την Ολυμπιάδα.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ Δ': Βασιλιάς της Μακεδονίας (297-296 π.Χ.).

ΦΙΛΙΠΠΟΣ Ε': Βασιλιάς της Μακεδονίας από το 221 π.Χ. μέχρι το 179 π.Χ., γιος του Δημητρίου Β'. Διεξήγαγε δύο πολέμους εναντίον των Ρωμαίων και νικήθηκε από το Ρωμαίο Φλαμινίο στις Κυνός Κεφαλές το 197 π.Χ.

ΦΙΛΟΚΡΑΤΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ: Το 346 π.Χ. ο Φίλιππος και οι Αθηναίοι υπέγραψαν τη Φιλοκράτειο Ειρήνη — πήρε το όνομά της από τον Αθηναίο διαπραγματευτή. Η ειρήνη έγινε με βάση τη διατήρηση του υπάρχοντος status quo, γεγονός που σήμαινε οριστική παραίτηση των Αθηναίων από τη διεκδίκηση της Αμφίπολης και έθετε τέρμα στην παρουσία των Αθηναίων στη Βόρεια Ελλάδα. Ο Φίλιππος κατάφερε να ηγηθεί της ελληνικής αμφικτιονίας.

ΦΙΛΟΜΗΛΟΣ: Στρατηγός από τη Φωκίδα. Προκάλεσε τον Ιερό Πόλεμο ξεσηκώνοντας τους συμπολίτες του εναντίον του αμφικτιονικού συνεδρίου, που είχε καταδικάσει τους Φωκείς σε βαριά χρηματική ποινή, επειδή είχαν σφετεριστεί χρήματα που ανήκαν στο Μαντείο των Δελφών. Κατέλαβε το μαντείο και προσπάθησε να ποδηγετήσει την Πυθία. Το 355 π.Χ. ο μισθοφορικός του στρατός ηττήθηκε και ο Φιλόμηλος σκοτώθηκε.

ΦΙΛΟΠΟΙΜΗΝ: Σημαντικός στρατηγός της Αχαϊκής Συμπολιτείας (253-182 π.Χ.).

Γεννήθηκε στη Μεγαλόπολη. Επονομάστηκε «ο έσχατος των Ελλήνων» γιατί προσπάθησε να συνενώσει τους Έλληνες μπροστά στο ρωμαϊκό κίνδυνο. Κατόρθωσε να εντάξει τη Σπάρτη στη Συμπολιτεία. Συνελήφθη από τους επαναστατημένους Μεσσηνίους (παρακινημένους σε επανάσταση από τους Ρωμαίους) και εκτελέστηκε με κόνειο.

ΦΙΛΩΤΑΣ: Μακεδόνας στρατιωτικός, γιος του Παρμενίωνα και εταίρος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Καταδικάστηκε σε θάνατο από τον ίδιο γιατί δεν κατήγγειλε συνωμοσία εναντίον του (330 π.Χ.).

ΦΟΙΒΙΑΔΑΣ: Σπαρτιάτης στρατηγός (4ος αιώνας π.Χ.) ο οποίος το 382 π.Χ. ενώ κατευθυνόταν εναντίον της Ολύνθου κατέλαβε την ακρόπολη των Θηβών Καδμεία. Φονεύτηκε από τους Θηβαίους το 375 π.Χ.

ΦΡΑΧΘΙ: Σπήλαιο της «Ερμιονίδος», κοντά στη θάλασσα, στο οποίο μεταξύ άλλων ανακαλύφθηκε σκελετός άντρα περίπου 25 ετών και ύψους 1,58 μέτρων θαμμένος σε αβαθές κοίλωμα, που είχε πεθάνει από χτύπημα στο κεφάλι (απόλυτη ραδιοχρονολόγηση 7592 π.Χ.). Το εύρημα αποτελεί τον αρχαιότερο πλήρη ανθρώπινο σκελετό που εντοπίστηκε στην Αιγαίδα. Στο σπήλαιο ανακαλύφθηκαν επίσης πάρα πολλά εργαλεία και οστά ζώων, κυρίως ελαφιών και ψαριών, καθώς και λείψανα που ανήκαν σε βραχύσωμους άντρες και γυναίκες με διαδεδομένη αναιμία και αρθρικές παραμορφώσεις.

ΦΡΥΝΙΧΟΣ: Αθηναίος τραγικός ποιητής του 5ου αιώνα π.Χ. Εισηγάγε τα γυναικεία προσωπεία και τον τετράμετρο στίχο. Του αποδίδονται τα έργα «Φοίνισσαι» και «Μιλήτου Άλωσις». Για το τελευταίο του επιβλήθηκε πρόστιμο χιλίων αττικών δραχμών διότι θύμισε στους Αθηναίους τις συμφορές της Μιλήτου.

ΦΩΚΙΩΝ: Αθηναίος στρατηγός, πολιτικός και ρήτορας (402-318 π.Χ.). Οπαδός της φιλομακεδονικής πολιτικής. Ονομαστός για την αρετή του, ικανός ρήτορας, μαθητής του Πλάτωνα και του Ξενοφώντα. Ήταν αντίπαλος του Δημοσθένη, ωστόσο πολέμησε τον Φίλιππο και τον ανάγκασε να λύσει την πολιορκία του Βυζαντίου. Μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.) συμμετείχε σε αντιπροσωπεία μαζί με τον Αισχίνη και τον Δημάδη που πήγε στον Φίλιππο για να ζητήσει την απελευθέρωση των Αθηναίων αιχμαλώτων, κάτι που έγινε. Έπειτα από το θάνατο του Φιλίππου συνέστησε στους Αθηναίους να αναγνωρίσουν τον Αλέξανδρο, μετά το θάνατο του οποίου προσπάθησε να αποτρέψει τον ξεσηκωμό των ελληνικών πόλεων εναντίον των Μακεδόνων, αλλά απέτυχε. Όταν αποκαταστάθηκε η δημοκρατία στην Αθήνα, το 305/4 π.Χ., καταδικάστηκε σε θάνατο με κώνειο. Οι Αθηναίοι καταδίκασαν σε θάνατο και τον κατηγορό του Αγνωνίδα.

ΧΑΒΡΙΑΣ: Αθηναίος στρατηγός που διαδέχτηκε τον Ιφικράτη στα τελευταία χρόνια του Βοιωτικού ή Κορινθιακού Πολέμου. Υπήρξε από τους πρωτεργάτες της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας. Αργότερα ορίστηκε αρχιστράτηγος των Αθηναίων, των Λακεδαιμονίων, των Κορινθίων, των Μεγαρέων και των άλλων συμμάχων που εμπόδισαν στον ισθμό της Κορίνθου την εισβολή του Επαμεινώνδα στην Πελοπόννησο. Σκοτώθηκε το 356 π.Χ. στη διάρκεια του Συμμαχικού Πολέμου (358-355 π.Χ.).

ΧΑΛΚΙΔΑ: Μία από τις πρώτες πόλεις που ιδρύθηκαν στην Εύβοια. Το όνομά της το οφείλει πιθανόν στο χαλκό και στα εργαστήρια επεξεργασίας του που υπήρχαν στην περιοχή. Φημιζόταν για τα χαλκουργεία και τα σιδηρουργεία της. Στους αρχαίους χρόνους αναπτύχθηκε οικονομικά. Μαζί με τους Ερετριείς οργάνωσε τις πρώτες αποστολές εποίκισμού προς τα ανατολικά, τα δυτικά, ακόμη και στα βόρεια σε αναζήτηση νέων αγορών για την προώθηση των προϊόντων τους αλλά και για την εξεύρεση νέων πλουτοπαραγωγικών πηγών. Οι πρώτες αποικίες δημιουργήθηκαν στη Μακεδονία, στη χερσόνησο η οποία αργότερα ονομάστηκε Χαλκιδική. Στη συνέχεια στη Δύση ιδρύθηκαν η Κύμη, το Ρήγιο, η Ζάγκλη, η Μεσσήνη, οι Λεοντίνοι και η Κατάνη. Αγγεία από τη Χαλκίδα βρέθηκαν επίσης σε περιοχές της Παλαιστίνης και της Συρίας, γεγονός που μαρτυρεί την έκταση των εμπορικών συναλλαγών.

Γύρω στο 720 π.Χ. η Χαλκίδα συγκρούστηκε με την Ερέτρια για το Ληλάντιο Πεδίο, και μολονότι βγήκε νικήτρια η δύναμή της εξασθένησε. Μετά την αποστασία του 411 π.Χ. η Αθήνα κατέλαβε τις πόλεις της Εύβοιας. Το 338 π.Χ. η πόλη καταλήφθηκε από τους Μακεδόνες και το 146 π.Χ. καταστράφηκε από τους Ρωμαίους.

ΧΑΛΚΟΘΗΚΗ: Χτίστηκε το 410 π.Χ. περίπου και εκεί συγκεντρώνονταν χάλκινα αφιερώματα. Το κτίριο εφαιπτόταν με το Ιερό της Αρτέμιδος.

ΧΑΡΗΣ: Αθηναίος στρατηγός (400-330 π.Χ.). Συμμετείχε σε πολλές επιχειρήσεις των Αθηναίων. Στο Συμμαχικό Πόλεμο ανέκτησε τη Χερσόνησο αλλά εγκατέλειψε την πολιορκία της Χίου μετά το θάνατο του Χαβρία. Αποβιβάστηκε στην Ασία και ανέλαβε την ηγεσία του στρατού του σατράπη της Φρυγίας Αρτάβαζου, ο οποίος είχε ξεσηκωθεί εναντίον του Πέρση βασιλιά. Ανακλήθηκε όμως από τους Αθηναίους μετά την έντονη αντίδραση του Μεγάλου Βασιλέα. Το 353 π.Χ. κατέλαβε τη Σηστό. Στη μάχη της Χαιρώνειας ήταν στρατηγός των Αθηναίων μαζί με τον Λυσικλή, στον οποίο επέτρεψε την ευθύνη της ήττας.

ΧΑΡΗΣ: Γλύπτης από τη Λίνδο της Ρόδου, μαθητής της σχολής του Λυσίππου. Θεωρείται ο δημιουργός του «Κολοσσού» της Ρόδου, ενός από τα Επτά Θαύματα της αρχαιότητας. Παρίστανε το θεό Ήλιο, είχε ύψος περίπου 35 μέτρα και ήταν κατασκευασμένος από χαλκό. Το άγαλμα δημιουργήθηκε λίγο μετά την αποτυχημένη πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή (305 π.Χ.) με χρήματα που προήλθαν από την πώληση των πολιορκητικών μηχανών που εγκατέλειψαν οι πολιορκητές. Το έργο καταστράφηκε από το σεισμό του 229 π.Χ. και οι Άραβες τον 7ο αιώνα πήραν τα χάλκινα απομεινάρια του.

ΧΕΡΣΙΦΡΩΝ (6ος ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.): Γεννήθηκε στην Κνωσό της Κρήτης. Ήταν ο αρχιτέκτονας του μεγάλου Ναού της Αρτέμιδος στην Έφεσο που δεν πρόλαβε να τον ολοκληρώσει γιατί πέθανε (546 π.Χ.). Το ναό, τον οποίο ολοκλήρωσε ο γιος του Μεταγένης, πυρπόλησε ο Ηρόστρατος το 356 π.Χ. Ο Χερσίφρωνας έγραψε, μαζί με το γιο του, σύγγραμμα σχετικό με την ανέγερση του προαναφερόμενου ναού.

ΧΙΛΩΝ Ο ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΣ: Ένας από τους επτά σοφούς της αρχαίας Ελλάδας ο οποίος ολοκλήρωσε την οργάνωση της αρχαίας Σπάρτης. Μερικά από τα πιο γνωστά του αποφθέγματα είναι τα ακόλουθα: «νόμοις πείθου», «αδικούμενος διαλάσσου, υβριζόμενος τιμωρού» και «η γλώσσα σου μη προτρεχέτω του νου».

ΧΟΙΡΙΔΟΣ: Αθηναίος τραγικός ποιητής (τέλη 6ου αιώνα π.Χ.). Έλαβε μέρος σε δραματικούς αγώνες με τον Αισχύλο και τον Πρατίνα. Από τα έργα του γνωρίζουμε μόνο την «Αλόπην».

ΩΠΗ (στάση στην): Τον Ιούλιο του 324 π.Χ.(;) οι στρατιώτες του Αλεξάνδρου εκδήλωσαν την αντίδρασή τους στα σχέδιά του για νέες εκστρατείες, και κυρίως για την εξίσωσή τους με τους ηττημένους Πέρσες. Η στάση κατέληξε σε συμφιλίωση και σε γιορτές στη διάρκεια των οποίων ο Αλέξανδρος φανέρωσε τις βαθύτερες σκέψεις του με την προσευχή που έκανε στους θεούς μπροστά στο στράτευμα.

BYZANTIO

ΑΒΑΡΟΙ: Ασιατικός λαός, πιθανόν μογγολικής καταγωγής. Τον 6ο αιώνα, κάτω από την πίεση των Τούρκων των Αλταϊών, εμφανίστηκαν στην περιοχή του Καυκάσου. Υπέταξαν τους λαούς που κατοικούσαν στα βόρεια της Μαύρης Θάλασσας και έφτασαν μέχρι το Δούναβη. Συνθηκολόγησαν με τον Ιουστινιανό, ο οποίος, ως αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες που του προσέφεραν, τους παραχώρησε μέρος της Παννονίας. Το 567 οι Αβάροι υπό τον Βαϊανό συνέτριψαν τους Γέπιδες και επέκτειναν την επιρροή τους μέχρι την Αδριατική. Το 581 στράφηκαν εναντίον του Βυζαντίου και κατέλαβαν τη σημαντική πόλη της αυτοκρατορίας Σίρμιο. Οι συνεχείς εκστρατείες του αυτοκράτορα Μαυρίκιου εναντίον τους δεν έφεραν κάποιο μόνιμο αποτέλεσμα. Το 597 πολιορκήσαν ανεπιτυχώς τη Θεσσαλονίκη. Το 598 το Βυζάντιο σύναψε συνθήκη ειρήνης με τους Αβάρους. Συμφωνήθηκε μεταξύ άλλων ο ποταμός Ίστρος να αποτελέσει το σύνορο ανάμεσα στην αυτοκρατορία και το κράτος των Αβάρων. Το 626 οι Αβάροι με συμμάχους διάφορα σλαβικά φύλα επιτέθηκαν εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Τα πλοιάρια των επιτιθέμενων καταστράφηκαν από το βυζαντινό στόλο. Έπειτα από αυτή την ήττα ο Άβαρος χαγάνος απώλεσε το κύρος του και το 678 υποτάχθηκε οριστικά στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ', αναγνωρίζοντας το δικαίωμα της υπεροχής της αυτοκρατορίας.

ΑΒΒΑΣΙΔΕΣ: Δυναστεία 37 Αράβων χαλιφών που βασίλεψε στη Βαγδάτη (762-1258) και ήταν σπουδαίο κέντρο τεχνών και επιστημών. Ιδρύθηκε από τον Αμπού αλ Αμπάς, ο οποίος εκθρόνισε τους Ομμεϊάδες της Δαμασκού. Τον Αμπού αλ Αμπάς διαδέχτηκε ο αδερφός του, Αμπού Τζάφαρ ή Αλ Μανσούρ, ο οποίος ήταν και ο επίσημος ιδρυτής της δυναστείας. Ο Αλ Μανσούρ μετέφερε το 762 την πρωτεύουσα του κράτους του στη Βαγδάτη.

ΑΓΑΘΑΡΧΙΔΗΣ: Ιστορικός και γεωγράφος από την Κνίδο που έζησε το 2ο αιώνα π.Χ. Τα μεγάλα ιστορικά του έργα είναι τα «Ασιατικά» και τα «Ευρωπαϊκά», από τα οποία σώζονται αποσπάσματα. Από το έργο του «Περί της Ερυθράς Θαλάσσης» διασώθηκαν αποσπάσματα στη «Μυριόβιβλο». Πολλές πληροφορίες άντλησαν από το έργο του οι νεότεροι ιστορικοί και γεωγράφοι.

ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ: Βυζαντινός στρατιωτικός «τουρμάρχης των Ελλαδικών» (δηλαδή διοικητής τούρμας, υποδιαίρεσης του θέματος), ο οποίος μαζί με τον επίσης τουρμάρχη Κοσμά ηγήθηκε της εξέγερσης των εικονολατρών της Ελλάδας εναντίον του εικονομάχου αυτοκράτορα Λέοντα Γ'. Οι δύο στασιαστές, επικεφαλής ισχυρού στόλου, έφτασαν μπροστά στην Κωνσταντινούπολη, την οποία άρχισαν να πολιορκούν. Ο στόλος τους τελικά κατακάηκε από το υγρό πυρ. Ο Αγαλλιανός, σύμφωνα με τις πηγές, αυτοκτόνησε πέφτοντας στη θάλασσα με την πανοπλία του.

ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ: Ο πιο σημαντικός ναός της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Χτίστηκε από τον Ιουστινιανό στη θέση παλαιότερου ναού που ήταν αφιερωμένος στη Θεού Σοφία και καταστράφηκε στη διάρκεια της Στάσης του Νίκα (532). Ο Ιουστινιανός αποφάσισε να φτιάξει ένα μεγαλοπρεπέστερο ναό. Ανέθεσε την κατασκευή του στον Ανθέμιο από τη Μίλητο και στον Ισίδωρο από τις Τράλλεις. Το μεγάλο πρόβλημα που τους απασχόλησε ήταν ο συνδυασμός της δρομικής διάταξης κτιρίου (τύπος βασιλικής), όπου κυριαρχεί ο κατά μήκος άξονας, και της περίκεντρης, όπου κυριαρχεί ο κατακόρυφος άξονας. Τα δύο αυτά μορφολογικά αντίθετα και κατασκευαστικά ασυμβίβαστα στοιχεία συνδύασαν επιτυχώς οι δύο αρχιτέκτονες στην Αγία Σοφία, η οποία θεωρείται το τελειότερο δείγμα βασιλικής με τρούλο. Ο τεράστιος τρούλος (διαμ. 31 μ.), με τα σαράντα παράθυρα που ανοίγονται στη βάση του, δίνει την εντύπωση ότι κρατιέται ανάλαφρα σε ύψος 54 μ. από το δάπεδο. Στηρίχτηκε πάνω σε τέσσερις μεγάλους πεσσούς που συνδέονταν μεταξύ τους με αψίδες. Ανατολικά και δυτικά του κεντρικού τρούλου κατασκευάστηκαν δύο ημιτρούλια με δύο κόγχες το καθένα, ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι ο κυρίως θόλος αιωρείται. Το ανατολικό μέρος του ναού επιμηκύνθηκε ακόμη περισσότερο με την κόγχη του ιερού. Έτσι διατηρήθηκε το ορθογώνιο σχήμα του ναού, το οποίο συνδυάστηκε αρμονικά με τον τρούλο και τα ημιτρούλια που δημιουργούν στον επισκέπτη δέος και θαυμασμό.

Ο διάκοσμος του ναού υπήρξε πλούσιος. Χρησιμοποιήθηκαν έγχρωμα μάρμαρα, μωσαϊκά σε χρυσό ή βαθύ γαλάζιο έδαφος, χρυσός, άργυρος και πολύτιμοι λίθοι.

Γλυπτός είναι ο διάκοσμος και στα κιονόκρανα, τα επιστύλια, το τέμπλο κ.ά. Ο ψηφιδωτός διάκοσμος του ναού ήρθε στο φως τις τελευταίες δεκαετίες, αφού μετά την άλωση είχε καλυφθεί από τους Τούρκους με ασβέστη, καθώς ο ναός είχε μετατραπεί σε τζαμί. Σήμερα ο ναός χρησιμοποιείται ως μουσείο.

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ: Οι πρώτοι ασκητές έφτασαν στον Άθω στις αρχές του 8ου αιώνα· μάλιστα, το 885, με ένα χρυσόβουλο του Βασιλείου Α΄ η χερσόνησος ορίστηκε για πρώτη φορά ως τόπος ησυχασμού. Θεμελιωτής του κοινοβιακού μοναχικού βίου θεωρείται ο Τραπεζούντιος άγιος Αθανάσιος, ο οποίος, με τη συμπαράσταση του φίλου του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά (963-969), ίδρυσε την πρώτη μονή, τη Μεγίστη Λαύρα (962/3). Λίγα χρόνια αργότερα, το 971, με πρωτοβουλία του αυτοκράτορα Ιωάννη Τζιμισκή, ο ηγούμενος της μονής του Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη, ο Ευθύμιος, συνέταξε το πρώτον Τυπικόν της αθωνικής πολιτείας, το γνωστό «Τράγον». Υποστηρίχτηκε ότι η κρατική παρέμβαση στη δημιουργία μιας μοναστικής πολιτείας υπαγορεύτηκε κυρίως από την ανάγκη πνευματικής επιστράτευσης της αυτοκρατορίας στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων με σκοπό την ενδυνάμωση της ορθοδοξίας.

Οι μονές του Αγίου Όρους με τη σειρά ιεραρχίας είναι οι εξής:

A. *Μονή Μεγίστης Λαύρας.* Η παλαιότερη μονή του Όρους. Ιδρυτής είναι ο άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης.

B. *Μονή Βατοπεδίου.* Ιδρύθηκε λίγο μετά το 972 από τους Αδριανουπολίτες Αθανάσιο, Νικόλαο και Αντώνιο.

Γ. *Μονή Ιβήρων.* Ιδρύθηκε στο τέλος του 10ου αιώνα από τον Ιωάννη Τορνίκιο και τους Ίβηρες (Γεωργιανούς) Γεώργιο και Ευθύμιο.

Δ. *Μονή Χελανδαρίου.* Σερβική μονή που ιδρύθηκε με επικυρωτικό χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄ Κομνηνού (1198). Κτήτορας ήταν ο άγιος Σάββας Ράστικο, γιος του κράλη της Σερβίας Στέφανου Νεμάνια. Πρόκειται για μια πλούσια μονή, το καθολικό της οποίας φέρει περίτεχνες τοιχογραφίες. Το 2004 ένα μεγάλο τμήμα της καταστράφηκε από πυρκαγιά.

Ε. *Μονή Διονυσίου.* Ιδρύθηκε από τον άγιο Διονύσιο από την Κορησό της Καστοριάς (1370-74). Χρηματοδότης της υπήρξε ο Αλέξιος Γ΄ ο Μέγας Κομνηνός.

ΣΤ. *Μονή Κουτλουμουσίου.* Ιδρύθηκε το πρώτο μισό του 12ου αιώνα πιθανόν από κάποιο μοναχό από την Αιθιοπία (κουτλουμους = ο άγιος από την Αιθιοπία).

Ζ. *Μονή Παντοκράτορος.* Ιδρύθηκε από τους αδερφούς Ιωάννη και Αλέξιο Στρατηγόπουλο ανάμεσα στο 1260 και το 1270. Ο Αλέξιος υπήρξε ο στρατηγός του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου ο οποίος ανακατέλαβε την Κωνσταντινούπολη από τους Λατίνους.

Η. *Μονή Ξηροποτάμου.* Ιδρύθηκε από τον όσιο Παύλο τον Ξηροποταμινό, αντίπαλο του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη, λίγο μετά την εγκατάσταση μοναχών στη Μεγίστη Λαύρα.

Θ. *Μονή Ζωγράφου.* Ιδρύθηκε από τους αδερφούς Ιωάννη, Μωυσή και Ααρών από την Αχρίδα την εποχή του Λέοντα του Σοφού (880-912).

Ι. *Μονή Δοχειαρίου.* Ιδρύθηκε από τον άγιο Ευθύμιο, μαθητή του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη (10ος αιώνας).

ΙΑ. *Μονή Καρακάλου.* Ιδρύθηκε από κάποιο μοναχό, ονόματι Καρακάλα, στις αρχές του 11ου αιώνα.

ΙΒ. *Μονή Φιλοθέου.* Ιδρύθηκε από τον όσιο Φιλόθεο, σύγχρονο του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη (10ος αιώνας). Στο μοναστήρι αυτό ασκήτευσε ο Κοσμάς ο Αιτωλός.

ΙΓ. *Μονή Σίμωνος Πέτρα.* Ιδρύθηκε στα μέσα του 14ου αιώνα από τον όσιο Σίμωνα, ασκητή στο Άγιο Όρος.

ΙΔ. *Μονή Αγίου Παύλου.* Ιδρύθηκε και αυτή από τον Παύλο τον Ξηροποταμινό το 10ο αιώνα.

ΙΕ. *Μονή Σταυρονικήτα.* Ιδρύθηκε το 10ο αιώνα και πήρε το όνομά της από τους μοναχούς Σταύρο και Νικήτα. Στη μονή εργάστηκε ο Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης (1546).

ΙΣΤ. *Μονή Ξενοφώντος.* Ιδρύθηκε από τον όσιο Ξενοφώντα το 10ο αιώνα.

ΙΖ. *Μονή Γρηγορίου.* Ιδρύθηκε το 14ο αιώνα από τον άγιο Γρηγόριο το Νεότερο, ή κατ' άλλους από τον άγιο Γρηγόριο τον Σιναΐτη.

ΙΗ. *Μονή Εσφιγμένου.* Ιδρύθηκε πριν από το 1016.

ΙΘ. *Μονή Αγίου Παντελεήμονος.* Στη σημερινή της θέση βρίσκεται από το 1765. Κατοικείται

κυρίως από Ρώσους μοναχούς.

Κ. Μονή Κασταμονίτου. Ιδρύθηκε τον 11ο αιώνα από κάποιο μοναχό από την Κασταμονή της Μικράς Ασίας. Την ενίσχυσε οικονομικά και η κυρά Βασιλική, σύζυγος του Αλή Πασά των Ιωαννίνων.

Διοικητική πρωτεύουσα του Αγίου Όρους είναι οι Καρυές. Στο Πρωτάτο, ναό του 10ου αιώνα που είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου, υπάρχουν τοιχογραφίες του Μανουήλ Πανσέληνου (αρχές 14ου αιώνα).

ΑΔΡΙΑΝΟΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (117-138) που ανήκε στη δυναστεία των Αντωνίνων. Ήταν ιδιαίτερα μορφωμένος και διακρινόταν για τα φιλελληνικά του αισθήματα, τα οποία εκδήλωσε με κάθε τρόπο κοσμώντας την Αθήνα με πολλά και χρήσιμα έργα. Φρόντισε για την ασφάλεια των συνόρων του κράτους του και προέβη σε σειρά από εσωτερικές μεταρρυθμίσεις. Μεγάλο μέρος της βασιλείας του το πέρασε περιοδεύοντας στην αυτοκρατορία και ίδρυσε πολλές πόλεις με το όνομά του. Κατασκεύασε σε πολλά μέρη έργα κοινής ωφέλειας. Η Ελλάδα τον συγκινούσε, και ιδιαίτερα η Αθήνα, στην οποία έχτισε ολόκληρη συνοικία, τη Νέα Πόλη του Αδριανού κοντά στην Παλαιά του Θησέα. Έλυσε το πρόβλημα της ύδρευσης της πόλης κατασκευάζοντας το φερώνυμο υδραγωγείο, στις υπώρειες του Λυκαβηττού (χρησιμοποιούνταν μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα). Επίσης κατασκεύασε την Αδριάνειο Βιβλιοθήκη, ολοκλήρωσε το Ναό του Ολυμπίου Διός που είχε μείνει ημιτελής από τον Πεισίστρατο και δίπλα ακριβώς ανέγειρε την Πύλη του Αδριανού.

ΑΕΤΙΟΣ Ο ΕΥΝΟΥΧΟΣ: Σύμβουλος της αυτοκράτειρας του Βυζαντίου Ειρήνης της Αθηναίας. Ενήργησε μαζί με την Ειρήνη για τον παραγκωνισμό του νόμιμου διαδόχου του θρόνου και του γιου της, Κωνσταντίνου ΣΤ΄, με απώτερο στόχο να ελέγχει ο ίδιος από τα παρασκήνια την αυτοκρατορία. Τα συνωμοτικά σχέδια τον έφεραν πολλές φορές σε διαμάχη με τον άλλο σύμβουλο της Ειρήνης, τον Σταυράκιο.

ΑΕΤΙΟΣ ΦΛΑΒΙΟΣ: Ρωμαίος στρατιωτικός και πολιτικός, η πιο σημαντική ίσως φυσιογνωμία του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους (390-454). Οι αλληπάλληλες νίκες του εναντίον των Βησιγόθων και των Φράγκων έκαναν τον αυτοκράτορα Βαλεντινιανό Γ΄ να του δώσει το βαθμό του αρχιστράτηγου. Τρεις φορές ύπατος και κατόπιν πατρίκιος, ήταν ο ουσιαστικός κυβερνήτης της αυτοκρατορίας. Το 440 νίκησε τους Βησιγόθους και τους Βουργουνδούς. Όταν ο Ούννος βασιλιάς Αττίλας εισέβαλε στη Γαλατία, ο Αέτιος εξεστράτευσε εναντίον του επικεφαλής συμμαχικού στρατού (Ρωμαίων, Βησιγόθων, Φράγκων και Αλανών) και τον νίκησε στα Καταλαννικά Πεδία πλησίον της πόλης Τρουά (20 Ιουνίου 451). Η νίκη του στη μάχη αυτή, που είναι γνωστή και ως «μάχη των Εθνών», ενίσχυσε το κύρος και την επιρροή του, με αποτέλεσμα ο αυτοκράτορας Βαλεντινιανός να διατάξει τη δολοφονία του στη διάρκεια ενός συμποσίου (454), στερώντας έτσι την αυτοκρατορία από έναν ιδιαίτερα ικανό στρατιωτικό και πολιτικό. Έπειτα από ένα χρόνο η Ρώμη καταλήφθηκε από τους Βανδάλους.

ΑΕΤΙΟΣ: Ευνούχος πατρίκιος και σύμβουλος της αυτοκράτειρας Ειρήνης. «Πρωθυπουργός» το 800, προσπάθησε να επιβάλει στο θρόνο τον αδερφό του Λέοντα αλλά απέτυχε διότι ανατράπηκε η Ειρήνη (802) από το σφετεριστή του θρόνου Νικηφόρο Α΄.

ΑΕΤΙΟΣ: Στρατηγός του θέματος των Ανατολικών την εποχή της βασιλείας του αυτοκράτορα Θεόφιλου (829-842). Υπερασπίστηκε με γενναιότητα το Αμόριο της Φρυγίας που το πολιορκούσε ο χαλίφης Αλ Μουτάσιμ (Αύγουστος 838), αλλά τελικά η πόλη καταλήφθηκε. Ο Αέτιος και 41 ακόμη αιχμάλωτοι οι οποίοι αρνήθηκαν να ασπαστούν τον ισλαμισμό θανατώθηκαν (η εκκλησία τιμά τη μνήμη των 42 «Μαρτύρων του Αμορίου» στις 6 Μαρτίου). Ο ηρωικός αγώνας τους απαθανάτιστηκε στα λαϊκά έπη το «Άσμα του Αρμούρη» και το «Κάστρο της Ωριάς».

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ (293-373): Αρχιεπίσκοπος Αλεξάνδρειας που διώχθηκε επανειλημμένως για τους αγώνες του εναντίον του αρειανισμού. Συνέγραψε αξιόλογα δογματικά και απολογητικά έργα. Ο ρόλος του στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας το 325, αν και ήταν απλά διάκονος -δεν ήταν μέλος της συνόδου-, υπήρξε καθοριστικός. Η θεολογία του συνέβαλε στην καταδίκη του αρειανισμού και στη διατύπωση του «Συμβόλου της Πίστεως» με το οποίο καθιερώθηκε ο όρος «ομοούσιος».

ΑΘΙΓΓΑΝΟΙ: Νομαδικός λαός που προερχόταν από την Ινδία, ο οποίος διαμέσου της Περσίας εμφανίστηκε στη βόρεια Συρία και στην Κιλικία στις αρχές του 9ου αιώνα. Στη συνέχεια άρχισαν να εξαπλώνονται προς τα δυτικά και έφτασαν μέχρι τη Βλαχία και την

Πελοπόννησο (14ος αιώνας).

ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ: Συνδέθηκε με την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Αβάρους (626). Τον έψαλαν οι κάτοικοι της Βασιλεύουσας για τη σωτηρία της και από τότε καθιερώθηκε να ψάλλεται σε ειδική ακολουθία μία φορά το χρόνο με τους πιστούς όρθιους (Ακάθιστος). Πρόβλημα αποτελούν μέχρι και σήμερα η πατρότητα και η χρονολόγηση του ύμνου. Ορισμένοι ερευνητές τον αποδίδουν στον Ρωμανό το Μελωδό (6ος αιώνας), ενώ κάποιοι άλλοι, στηριζόμενοι σε αναφορές που υπάρχουν μέσα στο ίδιο το κείμενο, τον αποδίδουν στον πατριάρχη Σέργιο, ο οποίος πρωτοστάτησε στην απόκρουση των Αβάρων, και τον χρονολογούν μετά το 624.

ΑΚΑΚΙΟΣ: Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης (472-489). Ιδιαίτερα συνετός ιεράρχης, θεωρείται εμπνευστής του «Ενωτικού» διατάγματος του Ζήνωνα (482), με το οποίο ο αυτοκράτορας επιδίωξε να προσεταιριστεί τους μονοφυσίτες των ανατολικών επαρχιών. Το διάταγμα απέφευγε να πάρει θέση για τις δογματικές διατυπώσεις της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας (καταδίκαζε το μονοφυσιτισμό). Η επαμφοτερίζουσα αυτή στάση του Ακάκιου απέναντι στους αιρετικούς προκάλεσε και το πρώτο σχίσμα ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Εκκλησία, αφού ο πάπας Φήλιξ Γ΄, ως υπέρμαχος της ορθοδοξίας, αναθεμάτισε τον Ακάκιο (Ακακιανό Σχίσμα, 485).

ΑΛΑΜΑΝΟΙ: Ομάδα γερμανικών φύλων που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Άνω Ρήνου και του Κάτω Δούναβη στις αρχές του 3ου αιώνα και έδωξαν τους Ρωμαίους. Ο πρώτος Ρωμαίος αυτοκράτορας που έκανε εκστρατεία εναντίον τους ήταν ο Καρακάλας (213). Δεν σταμάτησαν όμως τις επιδρομές τους στα εδάφη της αυτοκρατορίας, οι οποίες έγιναν συχνότερες το δεύτερο μισό του 3ου αιώνα, όταν η αυτοκρατορία αντιμετώπιζε εσωτερικά προβλήματα. Ο Μέγας Κωνσταντίνος, με συστηματικό αγώνα εναντίον τους, κατόρθωσε να περιορίσει τη δραστηριότητά τους στα τέλη του 3ου και στις αρχές του 4ου αιώνα. Σημαντική νίκη εναντίον τους πέτυχε και ο αυτοκράτορας Ιουλιανός σε μάχη κοντά στο Στρασβούργο (357), και λίγο αργότερα ο αυτοκράτορας Βαλεντινιανός (368), ενώ τη συντριπτική νίκη εναντίον τους κατάφερε ο Γρατιανός, ο οποίος απάλλαξε το κράτος από την παρουσία τους (τέλη 4ου αιώνα). Η παρουσία τους ατόνησε ακόμη περισσότερο με την εμφάνιση των Βησιγόθων στα εδάφη τους (5ος αιώνας) και την απώθησή τους βορειότερα, για να ενταχθούν στο τέλος του 5ου αιώνα στο φραγκικό κράτος, όπου και παρέμειναν διατηρώντας την αυτοτέλειά τους.

ΑΛΑΡΙΧΟΣ Α΄: Ηγεμόνας των Βησιγόθων (396-410). Γεννήθηκε το 370 και πέθανε το 410. Το 398 ο Αλάρικος, αφού λεηλάτησε τη Θράκη, επιχείρησε επιδρομή κατά της Κωνσταντινούπολης. Πέρασε τις Θερμοπύλες και λεηλάτησε την Ελλάδα μέχρι τη Σπάρτη. Διορίστηκε από τον αυτοκράτορα Αρκάδιο *magister militum per Illyricum*. Αργότερα άρχισε να πραγματοποιεί επιδρομές στην Ιταλία και απείλησε τρεις φορές τη Ρώμη. Τελικά την κατέλαβε και τη λεηλάτησε το 410.

ΑΛΒΑΝΟΙ: Ινδοευρωπαϊκός λαός που κατοικεί στα δυτικά της Βαλκανικής Χερσονήσου. Η ακριβής προέλευσή του δεν είναι σήμερα επαρκώς γνωστή, όπως δεν είναι γνωστό και το μέρος της πρώτης του εγκατάστασης (Δυρράχιο;). Παλαιότερα οι Αλβανοί θεωρούνταν άμεσοι απόγονοι των αρχαίων Ιλλυριών. Γλωσσικές μελέτες έδειξαν ότι η αλβανική γλώσσα δεν συνδέεται με την μόνο με την ιλλυρική, αλλά παρουσιάζει στοιχεία που συναντώνται στις βαλτοσλαβικές γλώσσες και ίσως στην αρχαία δακική, ενώ έχει εντάξει στο λεξιλόγιό της πολλές λέξεις που προέρχονται από τις γλώσσες που μιλιούνται από τους γειτονικούς λαούς. Στη βυζαντινή ιστορία εμφανίζονται τον 11ο αιώνα. Η παλαιότερη γνωστή μνεία στις βυζαντινές πηγές για τους «Αρβανίτες» είναι του Ατταλειάτη και χρονολογείται γύρω στο 1080. Το 1318, λίγο μετά το θάνατο του σεβαστοκράτορα Ιωάννη Β΄ Αγγέλου, Αλβανοί, στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν και αλβανόφωνοι αλλά μη αλβανικοί πληθυσμοί (ελληνικοί), εισέβαλαν στη Θεσσαλία και εγκαταστάθηκαν εκεί. Αρκετοί από αυτούς στα τέλη του 14ου και στις αρχές του 15ου αιώνα κινήθηκαν νοτιότερα και εγκαταστάθηκαν σε περιοχές της Εύβοιας, της Βοιωτίας, της Αττικής, των νησιών κυρίως του Αργοσαρωνικού και της Πελοποννήσου, βαθμιαία εξελληνίστηκαν (Αρβανίτες) και ενίσχυσαν τους εξασθενημένους ντόπιους ελληνικούς πληθυσμούς.

Το 15ο αιώνα οι Αλβανοί αντιστάθηκαν και αγωνίστηκαν εναντίον των Οθωμανών Τούρκων με ηγέτη τον Γεώργιο Σκεντέρμπεη ή Καστριώτη για τουλάχιστον 25 χρόνια. Παρά τον

ηρωικό αγώνα τους, υποτάχθηκαν στους Τούρκους. Από τότε άρχισε ο εξισλαμισμός ενός μεγάλου τμήματος του αλβανικού λαού, ενώ οι υπόλοιποι παρέμειναν χριστιανοί, είτε ορθόδοξοι, κυρίως στο νότο, είτε καθολικοί, κυρίως στο βορρά.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (912-913). Τρίτος γιος του αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄, συναυτοκράτορας στην αρχή του πατέρα του και στη συνέχεια του αδερφού του, Λέοντα ΣΤ΄. Το 912, μετά το θάνατο του αδερφού του, βασίλευσε μαζί με τον ανιψιό του, Κωνσταντίνο Ζ΄. Δεν ενδιαφερόταν για τα δημόσια πράγματα και προτιμούσε τις διασκέδασεις· έτσι η σύντομη βασιλεία του χαρακτηρίστηκε από συνεχή λάθη σε όλους τους τομείς.

ΑΛΕΞΙΟΣ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1081-1118), θεμελιωτής της δυναστείας των Κομνηνών. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1057. Πριν γίνει αυτοκράτορας διακρίθηκε ως στρατιωτικός. Ως αυτοκράτορας αντιμετώπισε τους εχθρούς της αυτοκρατορίας άλλοτε στα πεδία των μαχών και άλλοτε στρέφοντας τον έναν εναντίον του άλλου. Κατόρθωσε να ανακόψει την προέλαση των Νορμανδών μέσα στα εδάφη της αυτοκρατορίας (1081-1085 και 1107-1108). Προκειμένου να ηττηθούν οι Νορμανδοί, και καθώς το Βυζάντιο εκείνη την εποχή δεν διέθετε στόλο, προχώρησε στη σύναψη συμμαχίας με τη Βενετία, στο πλαίσιο της οποίας παραχώρησε σε αντάλλαγμα για τις ναυτικές υπηρεσίες της ευρύτατα εμπορικά προνόμια στην Ανατολή (συνθήκη του 1082). Με επιδέξιο τρόπο κατάφερε να εκμεταλλευτεί προς όφελος της αυτοκρατορίας τις νίκες των πρώτων σταυροφόρων, ανακτώντας πολλά εδάφη στη Μικρά Ασία και στον Πόντο (1097). Ενίσχυσε το στρατό, έστω και με ξένους μισθοφόρους, και το στόλο, αλλά συγχρόνως με τις ενέργειες του συνέβαλε στη μεγέθυνση της μεγάλης ιδιοκτησίας. Βασική πηγή για τη βασιλεία του αποτελεί η «Αλεξιάς», ιστορικό σύγγραμμα της κόρης του, Άννας Κομνηνής.

ΑΛΕΞΙΟΣ Β΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1180-1183). Γιος και διάδοχος του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού. Γεννήθηκε το 1168 στην Κωνσταντινούπολη και σε ηλικία 12 ετών ανέβηκε στο θρόνο επιτροπευόμενος από τη Γαλλίδα μητέρα του, Μαρία της Αντιόχειας. Ο θείος του Ανδρόνικος Κομνηνός, εκμεταλλευόμενος τα αντιλατινικά αισθήματα του λαού, ανέλαβε ο ίδιος της επιτροπεία του Αλεξίου και ένα χρόνο αργότερα έγινε συναυτοκράτορας (1183). Ο Ανδρόνικος διέταξε το στραγγαλισμό του ανιψιού του και σφετερίστηκε το θρόνο.

ΑΛΕΞΙΟΣ Γ΄ ΑΓΓΕΛΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1195-1203). Δευτερότοκος γιος του Βυζαντινού αξιωματούχου Ανδρόνικου Αγγέλου. Ανέβηκε στο θρόνο αφού εκθρόνισε τον αδερφό του Ισαάκιο Β΄ Άγγελο με την υποστήριξη της αριστοκρατίας και του στρατού. Αντιμετώπισε πολλές εσωτερικές εξεγέρσεις -απόρροια της ισχυροποίησης των Δυνατών-, αλλά και τη λαϊκή δυσανεμία λόγω της βαριάς φορολογίας. Οι καλές σχέσεις που είχε με τη Δύση ανατράπηκαν με την εμφάνιση των σταυροφόρων συμμάχων του ανιψιού του Αλεξίου Δ΄ Αγγέλου στα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης. Εγκατέλειψε το θρόνο και διέφυγε στη Θράκη. Διεκδικώντας πάντα τα δικαιώματά του στο βυζαντινό θρόνο, κατέφυγε στην Αυλή του σουλτάνου του Ικονίου Καυχοσρόη Α΄, τον οποίο προσπάθησε να χρησιμοποιήσει ανεπιτυχώς εναντίον του αυτοκράτορα της Νίκαιας Θεόδωρου Α΄ Λάσκαρη. Στη μάχη που ακολούθησε στην Αντιόχεια του Μαιάνδρου αιχμαλωτίστηκε και κλείστηκε σε μοναστήρι όπου και πέθανε.

ΑΛΕΞΙΟΣ Δ΄ ΑΓΓΕΛΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1203-1204), γιος του Ισαάκιου Β΄. Μετά την ανατροπή του πατέρα του από τον Αλέξιο Γ΄ φυλακίστηκε, αλλά κατόρθωσε να διαφύγει στη Δύση. Εκεί, με τη βοήθεια του γαμπρού του, του Γερμανού βασιλιά Φιλίππου Σουηβού, ήρθε σε συνεννόηση με τους Βενετούς και τους σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας, οι οποίοι πολιορκούσαν τη δαλματική πόλη Ζάρα, και τους έπεισε -τους υποσχέθηκε σπουδαία οικονομικά και στρατιωτικά ανταλλάγματα- να κατευθυνθούν στην Κωνσταντινούπολη για να επαναφέρουν τον πατέρα του Ισαάκιο στο θρόνο. Το 1203 οι σταυροφόροι ανέτρεψαν τον Αλέξιο Γ΄ και επανέφεραν στο θρόνο τον Ισαάκιο Β΄ και τον Αλέξιο Δ΄ ως συναυτοκράτορα. Η έντονα όμως φιλολατινική πολιτική τους και οι βαρείς φόροι που επέβαλαν προκάλεσαν την ανατροπή τους από τον Αλέξιο Ε΄ τον Μούρτζουφλο. Ο Αλέξιος Δ΄ στραγγαλίστηκε.

ΑΛΕΞΙΟΣ Ε΄ ΜΟΥΡΤΖΟΥΦΛΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1204). Ο τελευταίος αυτοκράτορας πριν από την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους. Ήταν ο βασικός αρχηγός της αντιλατινικής μερίδας που ανέτρεψε τον αυτοκράτορα Αλέξιο Δ΄.

Υπεράσπισε την Πόλη από τις επιθέσεις των σταυροφόρων, αλλά, όταν στις 12 Απριλίου αυτοί κατόρθωσαν να εισχωρήσουν και να την καταλάβουν, κατέφυγε στη Θράκη. Εκεί τυφλώθηκε από τον επίσης έκπτωτο αυτοκράτορα Αλέξιο Γ΄ Άγγελο και αναγκάστηκε να ζητήσει καταφύγιο στην Αυλή του αυτοκράτορα της Νίκαιας Θεόδωρου Α΄ Λάσκαρη. Συνελήφθη στη διάρκεια μιας εκστρατείας των Λατίνων εναντίον της Νίκαιας και εκτελέστηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου μεταφέρθηκε (1205).

ΑΜΜΙΑΝΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΙΝΟΣ: Ο σπουδαιότερος ιστοριογράφος του 4ου αιώνα. Ήταν Ελληνοσύρος στην καταγωγή και μαθητής του Λιβανίου. Το έργο του «RES GESTAE» είναι γραμμένο στα λατινικά. Ήταν αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων που αφηγείται, δηλαδή των εκστρατειών του Ιουλιανού στη Γαλατία (355-7) και εναντίον των Περσών (363).

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ: Με αυτό το όνομα είναι γνωστοί τέσσερις πάπες: ο Αναστάσιος Α΄ (-401;), ο οποίος επικύρωσε τη διάταξη για την αγαμία του κλήρου και ανακηρύχτηκε άγιος της Δυτικής Εκκλησίας, ο Αναστάσιος Β΄ (-498;), ο οποίος απέτυχε να αποκαταστήσει τις σχέσεις ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Εκκλησία μετά το Ακακιανό Σχίσμα, ο Αναστάσιος Γ΄ (-913;) και ο Αναστάσιος Δ΄ (1153-1154).

Επίσης αυτό το όνομα φέρουν ένας πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης (730-754), ο οποίος στηρίξε τα εικονομαχικά διατάγματα του Λέοντα Γ΄, και ένας πατριάρχης της Αντιόχειας (559-570, 593-599).

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Α΄ Ο ΔΙΚΟΡΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (491-518). Γεννήθηκε το 430 στο Δυρράχιο. Ήταν ιδιαίτερα ικανός και πολύ καλλιεργημένος και διαδέχτηκε τον προκατόχο του Ζήνωνα στο θρόνο, αφού πρώτα, επειδή ήταν μονοφυσίτης, ορκίστηκε να προασπίσει την ορθοδοξία. Αντιμετώπισε με επιτυχία την εξέγερση των Ισαύρων, οι οποίοι αντιδρούσαν στην εκλογή του, και τους μετέφερε στη Θράκη για να τους τιμωρήσει αλλά και για να ενισχύσει την άμυνα της περιοχής. Ενίσχυσε την άμυνα της Βασιλεύουσας με την κατασκευή του Αναστασιανού Τείχους. Υπέγραψε μια συμβιβαστική συνθήκη με τους Πέρσες έπειτα από έναν τριετή εξαντλητικό πόλεμο (502-505). Αναδιοργάνωσε με επιτυχία τη δημοσιονομική πολιτική του κράτους, αυξάνοντας τα αποθέματά του σε χρήματα. Προς το τέλος της βασιλείας του άρχισε να ευνοεί το μονοφυσιτισμό σε βάρος της ορθοδοξίας. Η πολιτική του αυτή οφειλόταν περισσότερο στο δικαιολογημένο φόβο του μήπως απολέσει η αυτοκρατορία τις ανατολικές της, κυρίως μονοφυσιτικές, επαρχίες παρά στην πίστη του στο μονοφυσιτισμό.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Β΄ ΑΡΤΕΜΙΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (713-715). Μετά την ανατροπή του προκατόχου του Φιλίππικου εκλέχτηκε από το στρατό αυτοκράτορας. Τότε άλλαξε και το όνομά του από Τιβέριος σε Αναστάσιος. Ο Αναστάσιος αξιοποίησε τη μεγάλη του εμπειρία για την αναδιοργάνωση της διοίκησης του κράτους και προσπάθησε να ενισχύσει την άμυνα της αυτοκρατορίας. Διείδε τον αραβικό κίνδυνο, γι' αυτό σχεδίασε και διέταξε την εκτέλεση μιας «προληπτικής» επίθεσης εναντίον της αραβικής ναυτικής βάσης-ναυπηγείου στο Φοίνικα της Λυκίας (714). Η εξέγερση του στρατού του θέματος του Οψικίου τον ανάγκασε σε παραίτηση υπέρ του Θεοδοσίου Γ΄. Αποσύρθηκε στη Θεσσαλονίκη όπου έγινε μοναχός. Εκτελέστηκε το 719 έπειτα από διαταγή του αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄, ο οποίος τον θεώρησε ύποπτο συνωμοσίας.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1183-1185). Γεννήθηκε το 1122 και υπήρξε ο τελευταίος αυτοκράτορας της δυναστείας των Κομνηνών.

Ενδιαφέρουσα προσωπικότητα, δυναμική, αλλά με ακραίες πολλές φορές αντιδράσεις. Διοικητής επαρχιών, απεσταλμένος σε διάφορες ξένες Αυλές, πέρασε πολλά χρόνια στη φυλακή εξαιτίας της αντίθεσής του με τον παντοδύναμο εξάδελφό του, αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄, έτσι έμεινε μακριά από τα πράγματα της Κωνσταντινούπολης. Το 1183 μια εξέγερση στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας εναντίον της φιλολατινικής πολιτικής του ανήλικου Αλεξίου Β΄ -που επιτροπευόταν από τη Γαλλίδα μητέρα του Μαρία-, στην οποία συμμετείχε και ο πατριάρχης Θεοδόσιος, του έδωσε την ευκαιρία να επέμβει και να καταλάβει το θρόνο. Αφού εξόντωσε τον Αλέξιο και την οικογένειά του, αλλά και όλους σχεδόν τους Λατίνους της Κωνσταντινούπολης, προσπάθησε να εξυγιάνει τον κρατικό μηχανισμό. Επιχείρησε να περιορίσει τη δράση των Δυνατών, να σταματήσει τις αυθαιρεσίες των φοροεισπρακτόρων και να βελτιώσει την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών από τους δημόσιους λειτουργούς. Η νέα επιδρομή των Νορμανδών και η κατάληψη της Θεσσαλονίκης

το 1185 από τα στρατεύματά τους, καθώς και η σφαγή των κατοίκων της, αποτέλεσαν την αφορμή για λαϊκή εξέγερση στην Κωνσταντινούπολη με επικεφαλής τον Ισαάκιο Β΄ Άγγελο, η οποία οδήγησε τελικά στην ανατροπή του Ανδρόνικου και στην εκτέλεσή του με μαρτυρικό τρόπο (Σεπτ. 1185).

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1282-1282), γιος του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, συμβασιλέας του για δέκα χρόνια (1272-1282). Υπήρξε ένας ικανός ηγεμόνας ο οποίος διακρίθηκε για τη βαθιά του θρησκευτικότητα και ευλάβεια, στοιχεία που επηρέασαν και την πολιτική του δράση. Η πολιτική του απέναντι στη Δύση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί επιγραμματικά αμυντική. Προσπάθησε μέσα από επιγαμίες και συνοικέσια να ανακτήσει από τους Δυτικούς παλιά εδάφη της αυτοκρατορίας (ο ίδιος παντρεύτηκε σε δεύτερο γάμο την κόρη του Γουλιέλμου Ζ΄ Μομφερρατικού Ιολάνδη και πήρε ως προίκα τα εδάφη του βασιλείου της Θεσσαλονίκης), ενώ διέλυσε για οικονομικούς λόγους το στόλο του, αναθέτοντας τη θαλάσσια άμυνα της αυτοκρατορίας στους Γενουάτες. Στην Ανατολή προσπάθησε να προσαρτήσει το Δεσποτάτο της Ηπείρου και εξασφάλισε ειρήνη με το Σέρβο κράλη Στέφανο Ούρεση Β΄. Στη Μικρά Ασία αποπειράθηκε με συνεχείς εκστρατείες να εκδιώξει τους Τούρκους.

Σε μία από αυτές ο γιος του και συμβασιλέας Μιχαήλ Θ΄ ηττήθηκε από τους Οθωμανούς Τούρκους του εμίρη Ορχάν στη μάχη του Βαφέα κοντά στη Νικομήδεια (27 Ιουνίου του 1302). Η μάχη αυτή σηματοδότησε την απαρχή της ταχείας κατάρρευσης της βυζαντινής Μικράς Ασίας. Ενίσχυσε το στρατό του με Αλανούς και Καταλανούς μισθοφόρους, η συμπεριφορά των οποίων δημιούργησε περισσότερα προβλήματα από αυτά που έπρεπε να λυθούν. Στο εσωτερικό η πολιτική του ήταν επιτυχής, ιδιαίτερα στα θέματα που αφορούσαν την απονομή δικαιοσύνης. Τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του σηματοδεύτηκαν από έναν πολυετή εμφύλιο πόλεμο με τον εγγονό του και συμβασιλέα Ανδρόνικο Γ΄. Αναγκάστηκε τελικά να παραιτηθεί και μέχρι το τέλος της ζωής του (1332) έζησε ως μοναχός Αντώνιος στη Μονή του Λιβός.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Γ΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1328-1341). Γεννήθηκε το 1296, ήταν πρωτότοκος γιος του Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγου και συμβασιλέας και συναυτοκράτορας του παππού του Ανδρόνικου Β΄. Οι σχέσεις του Ανδρόνικου Γ΄ με τον παππού του διαταράχτηκαν όταν ο εγγονός προσπάθησε να εισαγάγει φεουδαρχικά πρότυπα στη διοίκηση του κράτους με τη δημιουργία αυτόνομων περιοχών. Οι αντιλήψεις του αυτές, σε συνδυασμό με τις κεντρόφυγες τάσεις που τότε επικρατούσαν, οδήγησαν σε εμφύλιο πόλεμο (1321-1328). Οι δύο αντίπαλοι ενέπλεξαν στη μεταξύ τους διαμάχη τους Σέρβους (Ανδρόνικος Β΄) και τους Βουλγάρους (Ανδρόνικος Γ΄). Ο εμφύλιος, που τελείωσε με επικράτηση του Ανδρόνικου Γ΄ (στις 24 Μαΐου του 1328), εξασθένησε ακόμη περισσότερο το κράτος, με αποτέλεσμα, παρά τις επιτυχίες του Ανδρόνικου Γ΄ κυρίως στα Βαλκάνια, οι οποίες συνοδεύτηκαν από την ανάκτηση εδαφών, να αποτύχει στο βασικό του στόχο, στην απώθηση δηλαδή των Οθωμανών Τούρκων (ήττα των Βυζαντινών στη μάχη του Πελεκάνου το 1329). Σε ό,τι αφορά την εσωτερική του πολιτική, αξίζει να αναφερθούν η προσπάθειά του να αναδιοργανώσει την απονομή της δικαιοσύνης και η εισαγωγή δυτικών ιπποτικών εθίμων.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Δ΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1376-1379), γιος του Ιωάννη Ε΄. Όταν ο πατέρας του κρατήθηκε από τους Βενετούς, καθώς επέστρεφε από το ταξίδι του στη Δύση όπου είχε πάει για να ζητήσει βοήθεια εναντίον των Τούρκων, αυτός αρνήθηκε να τους παραδώσει την Τένεδο την οποία ζητούσαν ως λύτρα για να τον απελευθερώσουν (1370) γιατί προτιμούσε να την παραδώσει στους Γενουάτες. Το 1373 ο Ανδρόνικος και ο Σαβτζή Τσελεμπί, γιος του σουλτάνου Μουράτ Α΄, επαναστάτησαν εναντίον των πατεράδων τους. Ο Ιωάννης Ε΄ και ο Μουράτ Α΄ κατέπνιξαν την εξέγερση και συνέλαβαν τους στασιαστές, οι οποίοι τιμωρήθηκαν με τύφλωση. Ο Ανδρόνικος, με παρέμβαση του πατέρα του, δεν τυφλώθηκε εντελώς. Το 1376 κατάφερε να δραπετεύσει και με τη βοήθεια των Γενουατών και των Τούρκων κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη και ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας, αφού στο μεταξύ φυλάκισε τον πατέρα και τα αδέρφια του. Ο πόλεμος που ξέσπασε ανάμεσα στη Βενετία και τη Γένουα για την Τένεδο οδήγησε στην ανατροπή του και στην επαναφορά στο θρόνο του πατέρα του Ιωάννη (1379). Παρά τον ευνοϊκό γι' αυτόν συμβιβασμό με τον πατέρα του, ο Ανδρόνικος στασίασε και πάλι το 1385. Σκοτώθηκε σε μια μάχη. Η πολιτική του δράση είχε τραγικές συνέπειες για την ήδη

παραπαίουσα αυτοκρατορία.

ΑΝΘΕΜΙΟΣ: Βυζαντινός αξιωματούχος (β' μισό 4ου-αρχές 5ου αιώνα) ο οποίος ουσιαστικά κυβέρνησε την αυτοκρατορία τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Αρκαδίου (405-408) και την περίοδο που ο διάδοχος του τελευταίου, ο Θεοδόσιος Β', ήταν ανήλικος. Ο Ανθέμιος ανήκε στο λεγόμενο αντιγερμανικό κόμμα και προσπάθησε να μειώσει την επιρροή των Γότθων στο Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος και να εδραιώσει τον ελληνισμό. Ο Ανθέμιος βοήθησε τον αυτοκράτορα του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους Ονώριο στον αγώνα του εναντίον των Βησιγότθων, ενώ φρόντισε να διατηρήσει καλές σχέσεις με την Περσία. Προσπάθησε να προστατέψει τις ασθενέστερες τάξεις απέναντι στους ισχυρούς, ενίσχυσε την άμυνα του συνόρου του Δούναβη απέναντι στους Ούννους και οχύρωσε την Κωνσταντινούπολη (408-413) με ένα ισχυρότατο τείχος, το «Θεοδοσιανόν».

ΑΝΘΕΜΙΟΣ Ο ΑΠΟ ΤΑΣ ΤΡΑΛΛΕΙΣ: Βυζαντινός αρχιτέκτονας, μηχανικός και μαθηματικός, ένας από τους δύο δημιουργούς του Ναού της Αγίας Σοφίας. Καταγόταν από οικογένεια επιστημόνων και το 532 ο Ιουστινιανός Α' του ανέθεσε να κατασκευάσει μαζί με το μηχανικό Ισίδωρο το Ναό της Θεού Σοφίας. Το πιο σημαντικό επίτευγμα των δημιουργών της ήταν ότι κατόρθωσαν να στηρίξουν τρούλο πάνω σε κτίριο πολύ μεγάλων διαστάσεων. Πέθανε πριν ολοκληρωθεί το έργο (537).

ΑΝΝΑ: Αυτό το όνομα φέρουν διάφορα πρόσωπα της Βυζαντινής Περιόδου. Οι περισσότεροι γνωστές είναι η Άννα Δαλασσηνή και η εγγονή της Άννα Κομνηνή. Επίσης το όνομα αυτό φέρουν και τρεις δέσποινες του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Πιο σημαντική από τις τελευταίες υπήρξε η Άννα Παλαιολογίνα Καντακουζηνή Αγγελίνα (τέλη του 13ου-αρχές 14ου αιώνα). Ήταν ανιψιά του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου και παντρεύτηκε το δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρο Α'. Ήταν έξυπνη και ιδιαίτερα δραστήρια και προσπάθησε να πετύχει την προσέγγιση της αυτοκρατορίας με το δεσποτάτο. Μετά το θάνατο του συζύγου της ανέλαβε αντιβασίλισσα του ανήλικου γιου της Θωμά και αναγνώρισε συγχρόνως την επικυριαρχία των Παλαιολόγων. Ήρθε σε σύγκρουση με τους Ανζού της Νεάπολης, τις επιθέσεις των οποίων αντιμετώπισε με επιδεξιότητα.

ΑΝΝΑ ΔΑΛΑΣΗΝΗ (;-1105): Η μητέρα του αυτοκράτορα Αλεξίου Α' Κομνηνού. Καταγόταν από την αριστοκρατική οικογένεια των Δαλασσηνών και παντρεύτηκε τον Ιωάννη Κομνηνό, αδερφό του αυτοκράτορα Ισαάκιου Α' Κομνηνού. Τα σπουδαία ψυχικά και πνευματικά της προσόντα συνέβαλαν στη σωστή διαπαιδαγώγηση του γιου της Αλεξίου, ο οποίος της εμπιστεύτηκε τη διοίκηση του κράτους όταν εκστράτευσε εναντίον των Νορμανδών. Την Άννα Δαλασσηνή και τα σπουδαία της προσόντα περιγράφει η εγγονή της Άννα Κομνηνή στο έργο της «Αλεξιάς».

ΑΝΝΑ ΚΟΜΝΗΝΗ: Βυζαντινή πριγκίπισσα και ιστορικός του Βυζαντίου (1083-1148). Η Άννα ήταν πρωτότοκη κόρη του αυτοκράτορα Αλεξίου Κομνηνού. Παντρεύτηκε το στρατηγό Νικηφόρο Βρυέννιο, τον οποίο μετά το θάνατο του πατέρα της το 1118, συνωμοτώντας με τη μητέρα της, προσπάθησε να αναβιβάσει στο θρόνο σε βάρος του αδερφού της και νόμιμου διαδόχου Ιωάννη Β'. Η προσπάθειά της απέτυχε, κυρίως λόγω της απροθυμίας του νομιμόφρονου Βρυέννιου. Η Άννα μετά την αποτυχία της κατέφυγε σε μοναστήρι. Εκεί έγραψε το ιστορικό σύγγραμμα «Αλεξιάς», που καταγράφει την περίοδο δράσης του πατέρα της, τον οποίο θαύμαζε πολύ. Η Άννα είχε ως πρότυπό της τον Θουκυδίδη και τον Πολύβιο, διακρινόταν για την αρχαιομάθεια, τη σαφήνεια και ιδιαίτερα για την αντικειμενικότητά της.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ: Ρωμαίος στρατηγός, φίλος και στενός συνεργάτης του Καίσαρα. Αν και δεν διέθετε πολιτικές αρετές, ανήλθε στα ανώτερα αξιώματα. Μετά τη δολοφονία του Καίσαρα έγινε κύριος της κατάστασης. Συγκρότησε μαζί με τον Οκταβιανό και τον Λέπιδιο τη δεύτερη τριανδρία (43 π.Χ.) και με τα στρατεύματά τους κατευθύνθηκαν προς την Ελλάδα όπου είχαν καταφύγει οι δολοφόνοι του Καίσαρα Βρούτος και Κάσσιος. Η σύγκρουση έγινε στους Φιλίππους της Μακεδονίας (42 π.Χ.), οι δολοφόνοι νικήθηκαν και αυτοκτόνησαν. Μοίρασαν στη συνέχεια με τον Οκταβιανό, αφού παραγκωνίστηκε ο Λέπιδος, το ρωμαϊκό κράτος και ανέλαβε τη διοίκηση της Ανατολής. Παντρεύτηκε την αδερφή του Οκταβιανού, την Οκταβία, την οποία όμως εγκατέλειψε αργότερα όταν γνώρισε την Κλεοπάτρα, βασίλισσα της Αιγύπτου. Η πολιτική του Αντωνίου στην Ανατολή και ο γάμος του με την Κλεοπάτρα τον έφεραν σε σύγκρουση με τον Οκταβιανό. Σε ναυμαχία, στο Άκτιο (31 π.Χ.) ο Οκταβιανός συνέτριψε τις στρατιωτικές δυνάμεις του Αντωνίου, ο οποίος κατέφυγε στην Αίγυπτο, όπου

τον επόμενο χρόνο αυτοκτόνησε.

ΑΞΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΙΤΛΟΙ ΕΥΓΕΝΕΙΑΣ:

Agentes in rebus: Αυλικοί, οι οποίοι συγχρόνως αποτελούσαν τη μυστική υπηρεσία ασφαλείας του Ιερού Παλατίου. Βρίσκονταν υπό τη δικαιοδοσία του μαγίστρου των οφφικίων.

Ανθύπατοι πατρίκιοι: Δεύτερος τίτλος στη σειρά μετά τον τίτλο του μαγίστρου. Τίτλος ευγενείας που απονεμόταν κυρίως σε αυλικούς.

Αρχιματιοφύλαξ: Ήταν υπεύθυνος για τα αυτοκρατορικά ενδύματα και διαχειριστής των χρημάτων που υπήρχαν γι' αυτόν το σκοπό. Από αυτό το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο δίνονταν φιλοδωρήματα σε εορταστικές εκδηλώσεις.

Αρχιτελετάρχης: Ο προϊστάμενος του ιερού κοιτώνα του αυτοκράτορα.

Βικάριοι: Εκπρόσωποι του πραιφέκτου, του ανώτατου διοικητή ενός διαμερίσματος (υπήρχαν δύο διαμερίσματα, το Ανατολικό, με πέντε διοικήσεις, και το Ιλλυρικό, με δύο διοικήσεις) στις διοικήσεις. Οι βικάριοι είχαν το δικαίωμα να απευθύνονται κατευθείαν στον αυτοκράτορα.

Δομέστικος: Στρατιωτικό αξίωμα που το συναντάμε στα στρατεύματα που στάθμευαν στην Κωνσταντινούπολη ή κοντά σε αυτή. Ο δομέστικος ήταν διοικητής μεγάλης μονάδας, ισοδύναμης με το σημερινό σύνταγμα. Έτσι ο διοικητής του ιππικού συντάγματος των Σχολαρίων ονομαζόταν δομέστικος των Σχολαρίων (είχε τη μεγαλύτερη θέση μετά το στρατηγό του θέματος των Ανατολικών και το 10ο αιώνα έγινε ο αρχιστράτηγος του στρατού), των Εξκουβιτόρων δομέστικος των Εξκουβιτόρων κ.λπ.

Δομέστικος των τειχών: Διοικητής του τείχους του Αναστασίου Α'.

Δούκας: Τίτλος των διοικητών των θεμάτων μετά την εισβολή των Σελτζούκων στη Μικρά Ασία και την αναδιοργάνωση των θεμάτων.

Δρουγγάριος: Αρχηγός του δρουγγου.

Δρουγγάριος του πλωίμου: Αρχηγός του στόλου την εποχή των Κομνηνών.

Εταιρειάρχης: Τα μέλη της εταιρείας, της προσωπικής φρουράς του αυτοκράτορα.

Κατεπάνω: Διοικητής της Κάτω Ιταλίας την εποχή του Βασιλείου Β'.

Κλεισουράρχης: Διοικητής κλεισούρας, δηλαδή ορεινής διάβασης στρατηγικής σημασίας για την άμυνα της αυτοκρατορίας.

Κοιέστωρ του Ιερού Παλατίου: Ο πρόεδρος του αυτοκρατορικού κρατικού συμβουλίου και υπουργός δικαιοσύνης.

Κόμης των ιερών δωρεών: Αξίωμα ανάλογο του σημερινού υφυπουργού των οικονομικών.

Διαχειριζόταν το θησαυροφυλάκιο στο οποίο εισέρεαν οι εισφορές που πληρώνονταν σε χρήματα, οι φόροι που πληρώνονταν κατά διαταγή του αυτοκρατορικού συμβουλίου κ.λπ.

Κόμης των ιδιοκτησιών: Διοικούσε τη μεγάλη κρατική ακίνητη περιουσία, ενώ ο ίδιος διαχειριζόταν το αυτοκρατορικό βαλάντιο.

Κριταί: Δικαστικοί αξιωματούχοι. *Λογοθέτης του γενικού*: Οιονεί υπουργός των οικονομικών. Ήταν υπεύθυνος για τη διαχείριση του έγγειου φόρου, του φόρου για τη διατήρηση των υδραγωγείων, των προσόδων από τα μεταλλεία. Στην υπηρεσία του ήταν επίσης ειδικά γραφεία για την εκτίμηση και τη συλλογή των φόρων.

Λογοθέτης του δρόμου: Διευθυντής του ταχυδρομείου στην αρχή, μετά ασχολούνταν με τις εξωτερικές υποθέσεις.

Λογοθέτης του ειδικού: Ήλεγχε τις στρατιωτικές προμήθειες και είχε υπό τον έλεγχό του τα κρατικά εργοστάσια.

Λογοθέτης του πραιτωρίου: Βοηθούσε τον έπαρχο της Κωνσταντινούπολης στην άσκηση του δικαστικού του έργου.

Λογοθέτης του στρατιωτικού: Ήλεγχε την πληρωμή και την επιμελητεία του στρατού.

Λογοθέτης των αγελάων: Επέβλεπε τις εγκαταστάσεις για την εκτροφή των ίππων του στρατού.

Μάγιστρος. Ο υψηλότερος τίτλος που μπορούσε να δοθεί σε υπάλληλο του κράτους.

Μέγας δομέστικος: Αρχηγός του στρατού.

Μέγας δρουγγάριος: Αρχηγός του στόλου.

Ορφανοτρόφος: Ο διευθυντής των ορφανοτροφείων της Κωνσταντινούπολης.

Παλατινοί: Κατώτεροι αξιωματούχοι των κεντρικών οικονομικών υπηρεσιών.

Παπίας: Ο φύλακας των ανακτόρων.

Παρακοιμώμενος: Εκείνος που κοιμόταν στο διπλανό από τον αυτοκράτορα δωμάτιο, ο οποίος συνήθως ασκούσε σημαντική επίδραση.

Πεντηκόνταρχος: Κατώτερος στρατιωτικός βαθμός.

Πραΐφεκτος: Ανώτατος διοικητικός αξιωματούχος ευρύτερης διοικητικής περιφέρειας.

Πραΐφεκτος πόλεως (έπαρχος): Ήταν ο ανώτατος στο βαθμό μεταξύ των πολιτικών υπαλλήλων, ο «δήμαρχος» της πόλης και προσαγορευόταν «πατήρ της πόλεως».

Σακελλάριος: Ο διαχειριστής του αυτοκρατορικού βαλαντίου, ο οποίος αντικατέστησε τον κόμητα των ιδιοκτησιών.

Σεκρετικοί: Οικονομικοί υπάλληλοι.

Σκρινιάριοι: Οικονομικοί υπάλληλοι.

Στρατηγοί: Διοικητές των θεμάτων.

Στρατηγός των караβισιάνων: Κάποια περίοδο έτσι ονομαζόταν ο αρχηγός του στόλου.

Σύμπονος: Βοηθός του έπαρχου της πόλης σε διοικητικά θέματα.

Τουρμάρχαι: Ο διοικητής της τούρμας, μιας διοικητικής και στρατιωτικής υποδιαίρεσης του θέματος.

Ύπατος: Τιμητικός τίτλος.

Χαρτουλάριος του βεστιαρίου: Επέβλεπε τις κρατικές αποθήκες ιματισμού.

Χαρτουλάριος του θέματος: Επέβλεπε τις πληρωμές των στρατιωτών στα θέματα.

Χαρτουλάριος του σακελλίου: Διοικητής του κρατικού θησαυροφυλακίου.

ΑΡΑΒΕΣ: Οι κάτοικοι της Αραβίας. Η Αραβία είναι μεγάλη χερσόνησος της νοτιοδυτικής Ασίας, στο μεγαλύτερο μέρος της αμμώδης και άνυδρη και γι' αυτό το λόγο φτωχή χώρα. Οι κάτοικοί της ήταν νομάδες. Ένα μόνο τμήμα της ήταν εύφορο, η δυτική Αραβία (Ευδαίμων και Πετραία Αραβία), στην οποία άκμασαν δύο πόλεις, η Μέκκα και η Μεδίνα. Οι Άραβες ανήκουν στη λευκή φυλή και είναι συγγενείς των Εβραίων. Τον 6ο αιώνα δεν αποτελούσαν ενιαίο κράτος, αλλά ήταν χωρισμένοι σε φυλές, καθεμία από τις οποίες πίστευε σε διαφορετικούς θεούς, και κυρίως σε λίθους που είχαν πέσει από τον ουρανό (μετεωρόλιθους). Η λιθολατρεία ήταν μάλλον διαδεδομένη θρησκεία στην Αραβία. Το πιο σημαντικό προσκύνημα ήταν ο λίθος Καάμπα στη Μέκκα, που αποτελούσε αντικείμενο λατρείας ακόμη και μετά την επικράτηση του ισλαμισμού. Ο Μωάμεθ κατόρθωσε να συνενώσει τις δεκάδες φυλές της αραβικής χερσονήσου σε ένα ενιαίο κράτος.

Οι Άραβες εξήλθαν από τα σύνορα της χώρας τους το 632 υπό τον Αμπού Μπακρ για να υποτάξουν όλο τον κόσμο στο όνομα της νέας θρησκείας. Στην αρχή στράφηκαν εναντίον της Περσίας και του Βυζαντίου, κρατών που ήταν εξαντλημένα από το μεταξύ τους πόλεμο. Ο χαλίφης Όμαρ κατέλαβε τη Δαμασκό (635), την Ιερουσαλήμ (638) και την πρωτεύουσα των Περσών Κτησιφώντα (636). Οι Πέρσες οπαδοί του Ζωροάστρη αποδέχτηκαν -στην πλειονότητά τους- τη νέα θρησκεία. Το 640 οι Άραβες στράφηκαν και πάλι εναντίον των Βυζαντινών και κατόρθωσαν να καταλάβουν την Αίγυπτο (Αλεξάνδρεια 642). Ο νέος χαλίφης, ο Οθμάν, συνέχισε την κατακτητική πολιτική των προκατόχων του και κατέλαβε τη Λιβύη (645). Η νέα δυναστεία των Ομμεϊαδών μετέφερε την έδρα του κράτους στη Δαμασκό (661). Η πρώτη οργανωμένη επιδρομή των Αράβων εναντίον της Κωνσταντινούπολης απέτυχε (667), όπως και η ανάλογη προσπάθεια που έκαναν το 717/8. Στη Δύση κατέλαβαν ολόκληρη τη βόρεια Αφρική και το 711 με τον Αλ Τάρεκ (Γιβραλτάρ < Τζέμπελ αλ Τάρεκ = το βουνό του αλ Τάρεκ) πέρασαν στην Ιβηρική όπου σύντομα κατέλυσαν το κράτος των Βησιγόθων. Η προσπάθειά τους να κυριαρχήσουν στη δυτική Ευρώπη σταμάτησε στο Πουατιέ το 732. Εκεί οι Άραβες ηττήθηκαν από τα στρατεύματα του Κάρολου Μαρτέλου και περιορίστηκαν στις κατακτήσεις τους στην Ισπανία. Το 750 εμφανίστηκε μια νέα δυναστεία, οι Αββασίδες, οι οποίοι μετέφεραν το 762 την πρωτεύουσά τους στη Βαγδάτη. Το κέντρο του κράτους μεταφέρθηκε ανατολικότερα και στις κρατικές υποθέσεις οι Πέρσες άρχισαν να διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο, παραμερίζοντας σιγά σιγά τους Άραβες. Τον 9ο αιώνα δημιουργήθηκαν νέα κράτη, κυρίως στη βόρεια Αφρική και την Ισπανία (Χαλιφάτο της Κόρδοβας, Χαλιφάτο των Φατιμιδών στην Αίγυπτο κ.λπ.). Με την κατάληψη το 1258 της Βαγδάτης από τους Μογγόλους και με την κατάλυση της δυναστείας των Αββασιδών, καθώς και με την έντονη παρουσία πλέον των Σελτζούκων και των Οθωμανών Τούρκων τελείωσε αυτή η πρώτη φάση της ιστορίας των Αράβων μετά την εμφάνιση του ισλαμισμού.

ΑΡΕΘΑΣ: Γεννήθηκε στην Πάτρα γύρω στο 850 και διετέλεσε μητροπολίτης Καισαρείας από το 902. Ήταν μαθητής του Φωτίου και υπήρξε ένας από τους κυριότερους εκπροσώπους της αναγέννησης των κλασικών γραμμάτων στο Βυζάντιο. Διακρίθηκε ως υπομνηματιστής

αρχαίων κειμένων. Από τη βιβλιοθήκη του προέρχονται οι παλαιότεροι κώδικες του Πλάτωνα, του Λουκιανού, του Πανυσανία και του Κλήμεντος του Αλεξανδρέα.

ΑΡΕΙΟΣ - ΑΡΕΙΑΝΙΣΜΟΣ: Ο Άρειος, ένας ιερέας από την Αλεξάνδρεια, διακήρυξε στο πρώτο τέταρτο του 4ου αιώνα ότι δεν είναι δυνατόν να αποδίδει κανείς στον Πατέρα και τον Υιό την ίδια ουσία, τον ίδιο βαθμό θεότητας. Ουσιαστικά, κατά τον Άρειο, ο Χριστός κατείχε τη «δεύτερη θέση» στην Αγία Τριάδα. Η άποψη αυτή διατυπώθηκε μετά τη «συμμαχία» του χριστιανισμού με την ελληνική φιλοσοφία. Ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Αλέξανδρος αφόρισε τον Άρειο, αλλά η διαμάχη αναζωπυρώθηκε, με αποτέλεσμα η ρωμαϊκή οικουμένη να διαιρεθεί σε δύο στρατόπεδα για ένα θέμα καθαρά θρησκευτικής μεταφυσικής. Στην Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας (325) ο Κωνσταντίνος επέβαλε, σαν να ήταν επίσκοπος, τη συναινετική φόρμουλα του «ομοούσιου», μια άποψη απαράδεκτη για τη φιλοσοφική συνείδηση της Ανατολής. Η διαμάχη συνεχίστηκε με διαρκείς διακυμάνσεις όλο σχεδόν τον 4ο αιώνα. Εκείνη την εποχή με την εμφάνιση δύο σπουδαίων θεολόγων από την Καππαδοκία, του Γρηγορίου Ναζιανζηνού και του Βασιλείου από την Καισάρεια, ανθρώπων με κλασική μόρφωση, καθιερώθηκε μια νέα ορθοδοξία. Δέχονταν ότι η θεότητα συνίσταται από μία ουσία, αλλά διέκριναν σε αυτήν τρεις υποστάσεις. Με αυτή τη διατύπωση έδωσαν τη δυνατότητα στους μετριοπαθείς αρειανούς να επιστρέψουν στους κόλπους της εκκλησίας, αλλά και με τα συγγράμματά τους να συμβιάσουν τον ελληνισμό και το χριστιανισμό. Με τη Σύνοδο του 381, η οποία συγκλήθηκε με πρωτοβουλία του Μεγάλου Θεοδοσίου, ο αρειανισμός, αποδιωγμένος από την ελληνορωμαϊκή κοινωνία, ήταν ο χριστιανισμός που γνώρισαν κάποια γερμανικά φύλα.

ΑΡΚΑΔΙΟΣ ΦΛΑΒΙΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (395-408), γιος του Θεοδοσίου Α' και αδερφός του αυτοκράτορα του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους Ονώριου. Γεννήθηκε το 377 και πέθανε το 408. Ο Αρκάδιος στη διάρκεια της βασιλείας του στηρίχτηκε στους σπουδαίους συμβούλους του και στη δυναμική σύζυγό του Ευδοξία. Οι σχέσεις της αυτοκρατορίας με την Περσία παρέμειναν καλές, αλλά τα προβλήματα που δημιουργούσαν οι Ούννοι και οι Βησιγότθοι στα βόρεια σύνορα του κράτους ήταν σοβαρά. Οι Γότθοι, εκμεταλλευόμενοι τη στάση του «πραιπόσιτου» (πρωθυπουργού) Ευτροπίου, διείσδυσαν στην Κωνσταντινούπολη και άρχισαν με τον αρχηγό τους Γαϊνά να επηρεάζουν το στρατό και τη διοίκηση (396-399). Η εξέγερση των Γόθων χωρικών της Φρυγίας, οι οποίοι απαιτούσαν απόλυτο έλεγχο της διοίκησης, ώθησε τον Αρκάδιο, κάτω από την πίεση μάλιστα της συζύγου του Ευδοξίας, να διώξει τον Ευτρόπιο και να τον αντικαταστήσει με τον Αυρηλιανό. Ο τελευταίος προσπάθησε να περιορίσει τη δράση των Γόθων, αλλά αντιμετώπισε την έχθρα τους και εκδιώχθηκε. Η δυσφορία όμως του λαού της πρωτεύουσας για τη μεγάλη δύναμή τους οδήγησε σε σφαγή των Γόθων της πόλης και στην εκδίωξη του Γαϊνά. Ο Αυρηλιανός επανήλθε στη διακυβέρνηση (401) και μετά το θάνατο της Ευδοξίας τον διαδέχτηκε ο ομοιδεάτης του Ανθέμιος (404). Στον εκκλησιαστικό τομέα ο Αρκάδιος συγκρούστηκε με τον πατριάρχη Ιωάννη Α' Χρυσόστομο, ο οποίος στηλίτευε στα κηρύγματά του τη χλιδή της αυτοκρατορικής Αυλής.

ΑΡΡΙΑΝΟΣ: Ιστορικός και φιλόσοφος του 2ου αιώνα μ.Χ. Γεννήθηκε στη Νικομήδεια της Βιθυνίας το 90 μ.Χ. και έζησε ως το 175 μ.Χ. περίπου. Σπούδασε φιλοσοφία κοντά στον Επίκτητο στη Νικόπολη της Ηπείρου, τη διδασκαλία του οποίου κατέγραψε. Την εποχή του Αδριανού ανέλαβε πολλά αξιώματα σε διάφορες περιοχές της αυτοκρατορίας, απ' όπου συγκέντρωσε υλικό για τη συγγραφή των έργων του. Μετά το θάνατο του Αδριανού εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Στο έργο του μιμήθηκε τον ιστορικό Ξενοφώντα. Στα έργα του «Επικτήτου Διατριβαί» και «Εγχειρίδιον του Επικτήτου» κατέγραψε την ηθική διδασκαλία του φιλοσόφου. Το πιο σημαντικό έργο του Αρριανού είναι η «Αλεξάνδρου Ανάβασις», κατά το πρότυπο του έργου «Κύρου Ανάβασις», όπου ιστορεί την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου σε επτά βιβλία και είναι γραμμένο σε αττική διάλεκτο. Στηρίχτηκε στα απομνημονεύματα του Πτολεμαίου και του Αριστόβουλου, συμπολεμιστών του Αλεξάνδρου, χωρίς όμως να στέκεται άκριτα στην προσωπικότητα του Αλεξάνδρου, παρά το θαυμασμό του γι' αυτόν. Τονίζει τις ηγετικές του ικανότητες και τη γενναιότητά του, αλλά επικρίνει την άμετρη φιλοδοξία του και την έλλειψη αυτοελέγχου. Παρά τις όποιες αδυναμίες, η «Αλεξάνδρου Ανάβασις» είναι έργο γραμμένο με ακρίβεια και ευθυκρισία, χωρίς τις υπερβολές, το ρητορισμό και την ηθικολογία των συγχρόνων του Αλεξάνδρου συγγραφέων.

Όγδοο βιβλίο θεωρείται η «Ινδική». Είναι γραμμένο σε ιωνική διάλεκτο και σε αυτό εξιστορείται το ταξίδι του ναυάρχου Νεάρχου από τον Ινδό ποταμό ως την Ερυθρά Θάλασσα.

ΑΡΜΕΝΙΟΙ: Τον 7ο αιώνα π.Χ. ένας ινδοευρωπαϊκός λαός, οι Αρμένιοι, που ανήκαν στη θρακο-φρύγια οικογένεια, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή Ουραρτού της λίμνης Βαν. Τον 1ο αιώνα π.Χ. ο Τιγράνης ο Μέγας πραγματοποίησε την πολιτική ένωση των αρμενικών φύλων και δημιούργησε την πρώτη αυτοκρατορία με σαφή προσανατολισμό προς τη Δύση, αντιδρώντας έτσι στην περσική επικυριαρχία.

Τον 3ο αιώνα, την εποχή της βασιλείας του Τιριδάτη Γ' (298-330), η Αρμενία ασπάστηκε το χριστιανισμό (από τον 5ο αιώνα μονοφυσитικός). Ανάμεσα στο 392 και το 405 ο μοναχός Μεσρόπ Μασδότζ δημιούργησε το αρμενικό αλφάβητο και μετέφρασε τη Βίβλο στην αρμενική γλώσσα. Το 428 η Αρμενία διαιρέθηκε σε δύο «προτεκτοράτα», ένα βυζαντινό και ένα περσικό, και έγινε το κύριο πεδίο των μαχών ανάμεσα στους Πέρσες και τους Βυζαντινούς. Το 591 ο Χοσρόης Β' παραχώρησε ένα μεγάλο τμήμα της Αρμενίας στον αυτοκράτορα Μαυρίκιο, αλλά λίγα χρόνια αργότερα το τμήμα αυτό επανήλθε στους Πέρσες. Ο αυτοκράτορας Ηράκλειος εκστράτευσε εναντίον των Περσών και οι αποφασιστικές μάχες δόθηκαν στην περιοχή της Αρμενίας. Σύντομα οι Βυζαντινοί απώλεσαν την Αρμενία η οποία καταλήφθηκε το 650 από τους Άραβες. Ο τοπάρχης Ασώτ Α', το 885, κατόρθωσε να αποσπάσει από Βυζαντινούς και Άραβες τον εικονικό τίτλο του «βασιλιά της Αρμενίας». Οι διάδοχοί του διατήρησαν αυτό το καθεστώς περιορισμένης αυτονομίας μέχρι το 1064, οπότε η Αρμενία καταλήφθηκε από τους Σελτζούκους. Η κατάληψη της Αρμενίας από τους Σελτζούκους έβαλε τέλος στις φιλοδοξίες του Βυζαντίου σχετικά με αυτή τη χώρα. Κάποιοι Αρμένιοι φυγάδες υπό τον Ρούμπεν κατέφυγαν στην Κιλικία και ίδρυσαν ένα κράτος, τη Μικρή Αρμενία της Κιλικίας, που συνεργάστηκε στενά με τους σταυροφόρους εναντίον του Βυζαντίου (διαλύθηκε το 1375).

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ: Την παραμονή της άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους (11 προς 12 Απριλίου 1204) ο Αλέξιος Ε' Μούρτζουφλος εγκατέλειψε το θρόνο και έσπευσε να σωθεί. Τις δύσκολες εκείνες στιγμές αυτοκράτορας αναγορεύτηκε ο Θεόδωρος Α' Λάσκαρης. Ο νέος αυτοκράτορας κατέφυγε στη Νίκαια της Βιθυνίας όπου ίδρυσε την Αυτοκρατορία της Νίκαιας, ως συνέχεια του βυζαντινού κράτους. Ο Θεόδωρος νίκησε τους Σελτζούκους και διεύρυνε τα σύνορα του κράτους του προς τα δυτικά και τα νότια. Γρήγορα η αυτοκρατορία αποδείχτηκε ισχυρότερη από τα λατινικά κράτη της περιοχής και τους Σελτζούκους. Το 1222 ο γαμπρός του Ιωάννης Βατάτζης τον διαδέχτηκε στο θρόνο. Ήταν άριστος στρατηγός και διοικητής και μετέφερε την πρωτεύουσα του στο Νυμφαίο κοντά στη Σμύρνη. Με τον Βατάτζη η ελληνική Μικρά Ασία γνώρισε την τελευταία περίοδο της ακμής της. Έδιωξε τους Λατίνους από τις κτήσεις τους στην περιοχή, υπέταξε το βασίλειο της Θεσσαλονίκης (1245/6) και επέβαλε την επικυριαρχία του στο νεοσύστατο Δεσποτάτο της Ηπείρου (1252). Λίγο πριν είχε εκδιώξει τους Βουλγάρους από τη Μακεδονία και είχε ανακτήσει το Μελένικο και τις Σέρρες και το 1247 είχε αφαιρέσει από τους Λατίνους τις τελευταίες τους κτήσεις στη Θράκη, την Τυρολόη και τη Βιζύη. Το 1254 τον διαδέχτηκε στο θρόνο ο γιος του Θεόδωρος Β' Λάσκαρης, ο οποίος το 1257 εκδιώξε και πάλι τους Βουλγάρους από τα μακεδονικά εδάφη. Τον Θεόδωρο Β' διαδέχτηκε ο ανήλικος γιος του Ιωάννης Δ' Λάσκαρης, τον οποίο επιτρόπευσε ο γιος του διοικητή της Θεσσαλονίκης Ανδρόνικου Παλαιολόγου, Μιχαήλ. Το 1259 ο Μιχαήλ παραμέρισε τον Ιωάννη Δ' και αναγορεύτηκε αυτοκράτορας, ως Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος. Ο Μιχαήλ σιγά σιγά περιορίσε τους Λατίνους στην Κωνσταντινούπολη. Το 1261 ο στρατηγός του Μιχαήλ, Αλέξιος Στρατηγόπουλος, κατέλαβε αιφνιδιαστικά την Κωνσταντινούπολη. Στις 15 Αυγούστου του 1261 ο Μιχαήλ Η' εισήλθε θριαμβευτής στη Βασιλεύουσα. Η Αυτοκρατορία της Νίκαιας έπαυε πλέον να υπάρχει.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ: Λίγο πριν καταληφθεί η Κωνσταντινούπολη από τους Λατίνους, ο εγγονός του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Α', Αλέξιος Κομνηνός, με τη βοήθεια της θείας του, της Θαμάρ, βασίλισσας της Ιβηρίας, κατέλαβε το βορειοανατολικότερο τμήμα του βυζαντινού κράτους και στην Τραπεζούντα τον Απρίλιο του 1204 αναγορεύτηκε βασιλιάς των Ρωμαίων. Ο Αλέξιος πήρε την προσωνομία Μέγας Κομνηνός για να διακρίνεται από τους Αγγέλους Κομνηνούς. Ο Αλέξιος και ο αδερφός του, Δαυίδ, επέκτειναν τα όρια του κράτους τους και προς την Ανατολή μέχρι την Ιβηρία και προς τη Δύση μέχρι τη Σινώπη και

τον ποταμό Σαγγάριο. Επίσης, στο κράτος της Τραπεζούντας περιήλθαν και περιοχές των βόρειων ακτών του Εύξεινου Πόντου, με κέντρο την Ταυρική Χερσόνησο (Περατεία). Από το 1206 μέχρι το 1212 η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας συγκρούστηκε πολλές φορές με την Αυτοκρατορία της Νίκαιας, με αποτέλεσμα την απώλεια σημαντικών εδαφών στα δυτικά του κράτους. Το 1214 ο Δαυίδ Μέγας Κομνηνός φονεύτηκε σε μάχη εναντίον των Σελτζούκων, ενώ το 1222 πέθανε ο αδερφός του και ιδρυτής του κράτους Αλέξιος. Τον τελευταίο διαδέχτηκε ο γαμπρός του Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός Γίδος (1222-1235) και αυτόν ο γιος του Αλεξίου Ιωάννης Α΄ Αξούχος ή Μαυροζώμης (1235-1238). Το 1238 ανέβηκε στο θρόνο ο Μανουήλ Α΄ Μέγας Κομνηνός (1238-1263), ο οποίος στην αρχή ήταν υποτελής των Σελτζούκων και στη συνέχεια των Μογγόλων. Αυτόν τον διαδέχτηκε ο γιος του Ανδρόνικος Β΄ (1263-1266), μετά το θάνατο του οποίου ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας ο αδερφός του Γεώργιος (1266-1280). Ο Γεώργιος κατόρθωσε να παραμείνει ανεξάρτητος από τους Μογγόλους της Περσίας και τους Σελτζούκους. Σε μια επιχείρηση όμως εναντίον των πρώτων πιάστηκε αιχμάλωτος. Ο αδερφός του Ιωάννης Β΄ ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας (1280-1298) και αναγκάστηκε να αναγνωρίσει τα πρωτεία του κράτους της Κωνσταντινούπολης (είχε απελευθερωθεί το 1261 από τους Λατίνους). Παραιτήθηκε από τον τίτλο «βασιλεύς των Ρωμαίων» και πήρε τον τίτλο «βασιλεύς πάσης Ανατολής, Ιβήρων και Περατείας», ενώ αποδέχτηκε ως σύμβολο του κράτους του το μονοκέφαλο αετό αντί του δικέφαλου. Στη συνέχεια ανέβηκαν κατά σειρά στο θρόνο οι: Αλέξιος Β΄, Ανδρόνικος Γ΄, Μανουήλ Β΄, Βασίλειος, Άννα η Μεγάλη Κομνηνή, Μιχαήλ, Ιωάννης Γ΄, Αλέξιος Γ΄ (1349-1390), ο οποίος νίκησε τους Βενετούς και τους Γενουάτες, Μανουήλ Γ΄ (1390-1417), ο οποίος αναγνώρισε την επικυριαρχία του Ταμερλάνου, Αλέξιος Δ΄ (1417-1446), Ιωάννης Δ΄ (1446-1458), ο οποίος αναγκάστηκε να πληρώνει φόρο υποτελείας στον Μωάμεθ Β΄, και τέλος ο Δαυίδ Β΄ Μέγας Κομνηνός (1458-1461), ο οποίος μετά την κατάληψη της Τραπεζούντας από τα οθωμανικά στρατεύματα εξορίστηκε στις Σέρρες, επειδή όμως αρνήθηκε να ασπαστεί τον ισλαμισμό εκτελέστηκε. Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας υπήρξε το τελευταίο κράτος υπό Έλληνα ηγεμόνα που περιήλθε στα χέρια των Τούρκων.

ΒΑΡΒΑΡΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ - ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΛΑΩΝ: Μεγάλες μετακινήσεις φύλων και λαών, που τον 4ο και τον 5ο αιώνα κατευθύνθηκαν εναντίον του ρωμαϊκού κράτους (Ανατολικού και Δυτικού), επειδή εκδιώχθηκαν από τις περιοχές που ζούσαν από λαούς που μετακινήθηκαν από την Ασία στην Ευρώπη. Διακρίνουμε τρεις μεγάλες ομάδες λαών που μετακινήθηκαν:

Α. *Ιρανικά φύλα της λευκής φυλής.* Από τα οροπέδια του Τουρκεστάν και του Χορασάν εγκαταστάθηκαν στις βόρειες και στις δυτικές ακτές της Κασπίας Θάλασσας. Οι λαοί αυτοί είναι περισσότερο γνωστοί ως Σκύθες, Σαρμάτες και κυρίως Αλανοί. Ίδρυσαν ένα μεγάλο κρατικό μόρφωμα ανάμεσα στα Ουράλια, την Κασπία και τη λίμνη Αράλη.

Β. *Ασιατικά φύλα της κίτρινης φυλής (Άβαροι, Τούρκοι, Ούννοι).* Ήταν εγκαταστημένοι στη κεντρική Ασία και στις πέρα από τη βόρεια Κίνα περιοχές.

Γ. *Γερμανικά φύλα εγκαταστημένα στις περιοχές της βόρειας και δυτικής Βαλτικής και σλαβικά φύλα με κοιτίδα την περιοχή των ελών Pripei.*

Περίγραμμα των μετακινήσεων

Η επιστημονική έρευνα και τα συμπεράσματα που εξάγονται από αυτή συγκλίνουν στην άποψη ότι η μετακίνηση προς τα δυτικά των Ούννων υπήρξε το κινούν αίτιον των μεγάλων μεταναστεύσεων. Οι Ούννοι, λαός τουρκικής καταγωγής, εξήλθαν τον 3ο αιώνα από τα σύνορα της Μογγολίας, διέσπασαν το Μεγάλο Σινικό Τείχος και κατέλαβαν τη βόρεια Κίνα. Στη συνέχεια στράφηκαν προς τα δυτικά. Στην πορεία τους υπέταξαν τους Αλανούς και τους ανάγκασαν να τους ακολουθήσουν. Το ίδιο συνέβη και με ένα μέρος των Οστρογόθων. Ένα άλλο τμήμα των τελευταίων, προσπαθώντας να αποφύγει τους Ούννους, επιτέθηκε στους Βησιγόθους που ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή της Μολδοβλαχίας. Οι Βησιγόθοι (ηγεμόνας τους ήταν ο Φριτιγέρνης) για να αποφύγουν τους Οστρογόθους ζήτησαν την άδεια από το Βυζαντινό αυτοκράτορα Ουάλη να περάσουν το σύνορο του Δούναβη και να εγκατασταθούν στις περιοχές της Μοισίας (375). Το πέρασμά τους διαμέσου των βυζαντινών εδαφών δεν ήταν καθόλου ειρηνικό. Συνεχείς επιθέσεις στο νότο της Χερσονήσου του Αίμου, λεηλασίες, μάχες, σε μια από τις οποίες σκοτώθηκε ο αυτοκράτορας Ουάλης (Αδριανούπολη, 378), οδήγησαν τελικά τους Βησιγόθους στη Δύση και στην κατάληψη το 410 της Ρώμης.

Στη συνέχεια η κατακτητική εμμονή τούς οδήγησε στην Ισπανία, όπου είχαν ήδη εγκατασταθεί Αλανοί, Σουηβοί και Βάνδαλοι.

Στα μέσα του 5ου αιώνα ο Αττίλας, αρχηγός κράτους που ιδρύθηκε στις αρχές περίπου του αιώνα στην περιοχή της σημερινής Ουγγαρίας (Παννονία), στράφηκε προς τη Δύση, όπου συνάντησε τη συνασπισμένη δύναμη Βαρβάρων και Ρωμαίων, νικήθηκε (μάχη στα Καταλανικά Πεδία, 451) και αναγκάστηκε να αποχωρήσει. Λίγο μετά το θάνατο του (453) το κράτος του διαλύθηκε.

Οι Βουργουνδοί, ένα άλλο ανατολικογερμανικό φύλο, αφού πολέμησαν σκληρά εναντίον των Ούννων (ανάμνηση αυτών των αγώνων υπάρχει στο Nibelungenlied), στο δεύτερο μισό του 5ου αιώνα κατέλαβαν το Λούγδουνο (Λυών) και λίγο αργότερα ολόκληρη την περιοχή της κοιλάδας του Σον και του Ροδανού, όπου ίδρυσαν κράτος. Αφοσιωμένοι στο Βυζάντιο και αρειανοί, ανάμεσα σε ορθόδοξους Φράγκους, το 532 υποτάχθηκαν στους Φράγκους.

Οι Φράγκοι, το μεγαλύτερο ίσως γερμανικό φύλο, διασπάστηκαν σε δύο ομάδες. Οι Σάλιοι Φράγκοι -Παραθαλάσσιοι- εγκαταστάθηκαν στις σημερινές ολλανδικές ακτές και οι Ριπουάριοι Φράγκοι -Παρόχθιοι- κατά μήκος του βόρειου Ρήνου. Ο ρόλος των Φράγκων στις εξελίξεις στη δυτική Ευρώπη ήταν καθοριστικός.

Στην Αλσατία και στην Ελβετία εγκαταστάθηκαν εκείνη την περίοδο οι Αλαμανοί, ενώ Γερμανοί μισθοφόροι Σκίροι, Ερούλοι και άλλοι έφτασαν στην Ιταλία και υπό την αρχηγία του Οδόακρου ανέτρεψαν τον τελευταίο Ρωμαίο αυτοκράτορα της Δύσης, τον Ρωμύλο Αυγουστύλο (476). Λίγο αργότερα βορειογερμανικά φύλα, οι Άγγλοι και οι Σάξωνες, αποβιβάστηκαν στη Βρετανία και επέβαλαν τη γλώσσα και τα έθιμά τους.

Τα σλαβικά φύλα τα διακρίνουμε σε:

Δυτικούς Σλάβους. Εγκαταστάθηκαν κοντά στις γερμανικές περιοχές και εμφανίστηκαν αργότερα ως Τσέχοι, Σλοβάκοι, Πομερανοί, Πολωνοί κ.λπ.

Ανατολικούς Σλάβους. Αποτελούσαν τη ρωσική ομάδα (αργότερα κατακτήθηκαν από το σκανδιναβικό λαό των Ρως από τον οποίο πήραν το όνομά τους).

Νότιους Σλάβους. Κατευθύνθηκαν προς το νότο και από αυτούς οι μεν Σλοβένοι εγκαταστάθηκαν στην Ιστρία και τη βόρεια Ιταλία και οι Σερβοκροάτες στο χώρο που καταλαμβάνουν και σήμερα. Τέλος, κάποια άλλα σλαβικά φύλα, όταν έφτασαν στην περιοχή ανάμεσα στο Δούναβη και τον Αίμο, συνάντησαν τους Πρωτοβουλγάρους (είχαν φτάσει λίγο νωρίτερα και ήταν τουρκομογγολικής καταγωγής) και από την επιμειξία τους προήλθε το βουλγαρικό έθνος. Τους Ούννους ακολούθησαν και άλλα τουρκικά φύλα που εμφανίστηκαν στην κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη την ίδια εποχή ή λίγο αργότερα, όπως οι Χάζαροι (5ος αιώνας), οι Άβαροι (7ος-8ος αιώνας), οι Σελτζούκοι (11ος αιώνας) και τέλος οι Οθωμανοί (14ος αιώνας), η επίδραση των οποίων ήταν ιδιαίτερα σημαντική στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής ιστορίας.

Στις μετακινήσεις λαών θα πρέπει να εντάξουμε και τους Άραβες που προήλασαν (7ος και 8ος αιώνας) από την Αραβική Χερσόνησο προς την Εγγύς και τη Μέση Ανατολή, τη βόρεια Αφρική και την Ευρώπη. Μόνο η αντίδραση των Βυζαντινών (673-678 και 717-718) και η νίκη του Κάρολου Μαρτέλου στο Πουατιέ (732) προφύλαξαν την Ευρώπη από την αραβική κατάκτηση (με εξαίρεση ένα τμήμα της Ισπανίας).

ΒΑΡΔΑΣ Ο ΚΑΙΣΑΡ: Σπουδαίος Βυζαντινός αξιωματούχος ο οποίος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο τον 9ο αιώνα. Επίτροπος του ανήλικου αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' (842). Με την πάροδο του χρόνου ο ρόλος του γινόταν όλο και πιο σπουδαίος και η γνώμη του είχε βαρύνουσα σημασία για θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Το 857 με δική του εισήγηση προωθήθηκε στον πατριαρχικό θρόνο με ασυνήθιστες διαδικασίες ο Φώτιος. Σημαντικό επίτευγμα θεωρείται ο εκχριστιανισμός του ηγεμόνα των Βουλγάρων Βόγορη Α' το 859, ενώ την ίδια χρονιά εκστράτευσε με επιτυχία εναντίον των Αράβων. Στον Βάρδα αποδίδεται η ίδρυση της Σχολής της Μαγναύρας, όπου δίδαξαν σημαντικοί επιστήμονες της εποχής. Δολοφονήθηκε (866) από τον Βασίλειο (Α') τον Μακεδόνα, γιατί αποτελούσε εμπόδιο στα σχέδιά του να καταλάβει το θρόνο.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α' Ο ΜΑΚΕΔΩΝ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (867-886) και ιδρυτής της δυναστείας των Μακεδόνων. Γεννήθηκε σε χωριό της Αδριανούπολης από γονείς αρμενικής καταγωγής(;) το 836. Αποφασιστικός, με εξαιρετικές σωματικές και πνευματικές ικανότητες, διακρίθηκε γρήγορα και αφού πρώτα απέκτησε την εύνοια του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ', στη

συνέχεια κατόρθωσε να γίνει συναυτοκράτορας (866) και έπειτα από ένα χρόνο, αφού δολοφόνησε τον Μιχαήλ, αυτοκράτορας. Ανακήρυξε το γιο του Κωνσταντίνο συναυτοκράτορα και έθεσε τις βάσεις για μια γενική αναδιοργάνωση του κράτους. Βασικός στόχος της πολιτικής του ήταν η ανάκτηση των χαμένων εδαφών. Ο αγώνας εναντίον των Αράβων στη Μικρά Ασία συνεχίστηκε με συνεχείς εναλλαγές ανάμεσα σε ήττες και νίκες. Στράφηκε εναντίον των αιρετικών Παυλικιανών και το 872 τα βυζαντινά στρατεύματα κατέλαβαν και κατέστρεψαν την πρωτεύουσά τους Τεφρική. Αποκατέστησε τις σχέσεις της αυτοκρατορίας με τους Αρμένιους και τους Γεωργιανούς. Αντιμετώπισε με επιτυχία τους Αραβες πειρατές που λυμαίνονταν την ανατολική Μεσόγειο. Το 881 ο ναύαρχος Νικήτας Ωρούφας εξόντωσε τα πειρατικά πλοία στον Κορινθιακό Κόλπο και στο Ιόνιο Πέλαγος. Ο Βασίλειος όμως έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανασύσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στη νότια Ιταλία και τη Σικελία. Το 876 οι Βυζαντινοί κατέλαβαν το Μπάρι και το 885 την Καλαβρία.

Στον εσωτερικό τομέα επιδίωξε τη δυναστική σταθερότητα, κατήργησε τα κατάλοιπα της εξουσίας της Συγκλήτου και τέλος εξέδωσε τις σημαντικές συλλογές νόμων «Πρόχειρος Νόμος» και «Επαγωγή», ενώ έθεσε τις βάσεις για μια πιο συστηματική κωδικοποίηση η οποία ολοκληρώθηκε από το γιο του, Λέοντα ΣΤ΄ (Βασιλικά). Στην αρχή απομάκρυνε τον Φώτιο από τον πατριαρχικό θρόνο (867), και μάλιστα τον αναθεμάτισε (869) με μια οικουμενική σύνοδο που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Το 877 τον επανέφερε στο θρόνο και τον αποκατέστησε πλήρως. Σκοτώθηκε στη διάρκεια ενός κυνηγιού.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Β΄ Ο ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (976-1025). Γιος του Ρωμανού Β΄ Λεκαπηνού και της Θεοφανώς. Γεννήθηκε το 958. Απαλλάχτηκε από τον πανίσχυρο ευνούχο Βασίλειο (985) και κατέστειλε τις στάσεις του Βάρδα Σκληρού και του Βάρδα Φωκά. Οι Βούλγαροι αδερφοί Κομητόπουλοι κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ένα μεγάλο κράτος, το οποίο εξουσίαζε ένας από αυτούς, ο Σαμουήλ. Ο Βασίλειος Β΄ ήρθε αντιμέτωπος με τον Σαμουήλ από το 986 μέχρι το 1014. Στην αρχή ο Σαμουήλ είχε την πρωτοβουλία των κινήσεων. Μάλιστα στην πρώτη τους πολεμική σύγκρουση τα βυζαντινά στρατεύματα υπέστησαν δεινή ήττα στην ορεινή διάβαση Πύλη του Τραϊανού (986). Το 991 οι Βυζαντινοί ανέκτησαν την πρωτοβουλία των κινήσεων και οι στρατηγοί Γρηγόριος Ταρωνίτης και Νικηφόρος Ουρανός είχαν αλληπάλληλες επιτυχίες εναντίον των Βουλγάρων. Το 997 ο Σαμουήλ ηττήθηκε κοντά στον Σπερχειό.

Από το 1001 οι πόλεις της Μακεδονίας που είχαν καταληφθεί από τους Βουλγάρους απελευθερώθηκαν η μία μετά την άλλη. Το 1014, τέλος, δόθηκε στην κοιλάδα του Στρυμόνα κοντά στο Μελένικο, στη θέση Κλειδί, η αποφασιστική μάχη. Οι Βούλγαροι ηττήθηκαν κατά κράτος και ο Σαμουήλ μόλις που διέφυγε. Ο Βασίλειος προχώρησε τότε σε μια πρωτοφανή πράξη: Τύφλωσε 14.000 Βούλγαρους αιχμαλώτους -η τύφλωση προβλεπόταν για τους στασιαστές, αφού οι Βούλγαροι ήταν τυπικά Βυζαντινοί υπήκοοι- και στη συνέχεια τους απελευθέρωσε. Μετά τη συντριβή των Βουλγάρων οι λαοί της Βαλκανικής αποδέχτηκαν τη βυζαντινή κυριαρχία.

Στην Ανατολή ο Βασίλειος πολέμησε με επιτυχία τους Φατιμίδες της Αιγύπτου, κατέλαβε περιοχές της Αρμενίας και της Ιβηρίας, αλλά η πιο σημαντική πολιτική -και όχι μόνο- πράξη της βασιλείας του ήταν ο εκχριστιανισμός του ηγεμόνα των Ρως Βλαδίμηρου Α΄ και εκατοντάδων Ρώσων ευγενών (989). Σε ό,τι αφορά την κοινωνική πολιτική, το 996 απαγόρευσε στους πλούσιους να αποκτούν κτήματα φτωχών μέσω χρησικτησίας και επέκτεινε το «αλληλέγγυον» και στους μεγάλους γαιοκτήμονες.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΚΑΠΗΝΟΣ Ο ΠΑΡΑΚΟΙΜΩΜΕΝΟΣ: Βυζαντινός αξιωματούχος του 10ου αιώνα που κυβέρνησε την αυτοκρατορία από τα παρασκήνια. Ήταν νόθος γιος του αυτοκράτορα Ρωμανού Α΄ Λεκαπηνού και πιθανόν να ευνουχίστηκε σε πολύ μικρή ηλικία. Παρακοιμώμενος του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (944), διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην προετοιμασία της νικηφόρας εκστρατείας εναντίον των Σαρακηνών το 958. Έπεσε σε δυσμένεια την εποχή του Ρωμανού Β΄ και διευκόλυνε στη συνέχεια τη στάση που οδήγησε τον Νικηφόρο Β΄ Φωκά στο θρόνο. Ο Νικηφόρος τον διόρισε και πάλι παρακοιμώμενο. Η είνονια του αυτοκράτορα στο πρόσωπό του δεν τον εμπόδισε να διευκολύνει τα συνωμοτικά σχέδια της συζύγου του Νικηφόρου, Θεοφανώς (ετεροθαλής αδερφή του Βασιλείου). Οι συνωμότες δολοφόνησαν τον αυτοκράτορα και ανέβασαν στο θρόνο τον Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή

(963). Ο νέος αυτοκράτορας για να τον ανταμείψει τον έκανε πάλι παρακοιμώμενο και η επιρροή του αυξήθηκε περισσότερο.

Μετά το θάνατο του Τζιμισκή εξακολούθησε να είναι παντοδύναμος ως επίτροπος των ανήλικων αυτοκρατόρων Βασιλείου Β΄ και Κωνσταντίνου Η΄, παιδιών του Ρωμανού Β΄. Το 985 τελικά ο Βασίλειος Β΄ τον απομάκρυνε. Πέθανε στην εξορία.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ: Γεννήθηκε στην Καισαρεία της Καπαδοκίας και έλαβε πολύ σημαντική μόρφωση. Συμπλήρωσε τις σπουδές του στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα. Το 356 επέστρεψε στην πατρίδα του και άρχισε να ασκεί το επάγγελμα του δασκάλου της ρητορικής. Ταξίδεψε στη Συρία, την Παλαιστίνη, τη Μεσοποταμία, την Αίγυπτο και κατόπιν αποσύρθηκε στην περιοχή της Νεοκαισάρειας του Πόντου, όπου μαζί με τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό συνέταξε τη «Φιλοκαλίαν του Ωριγένους». Το 364 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και το 370 επίσκοπος Καισαρείας. Διακρίθηκε για τη φιλανθρωπική του δράση και για τους αγώνες του κατά του αρειανισμού. Έγγραψε έργα ποικίλου περιεχομένου: δογματικά, παιδαγωγικά, ομιλίες και επιστολές.

ΒΑΣΙΛΙΚΑ: Η ανάγκη συστηματοποίησης του ιουστινιάνειου δικαίου και της διατύπωσής του στην ελληνική γλώσσα οδήγησε στην έκδοση των «Βασιλικών». Τα «Βασιλικά» αποτελούν τη συστηματοποίηση του Corpus Juris Civilis και την απόδοσή του στα ελληνικά. Συντάχτηκαν επί Λέοντα ΣΤ΄ του Σοφού (886-912) σε 60 βιβλία. Παρά την προσπάθεια των συντακτών του, ιδίως από την άποψη του ισχύοντος δικαίου, η έκδοσή τους δεν υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχής.

ΒΑΣΙΛΙΣΚΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (475-476). Πριν ανέβει στο θρόνο είχε διαπρέψει στους πολέμους εναντίον των Γότθων, απέτυχε όμως να αντιμετωπίσει τους Βανδάλους εναντίον των οποίων εκστράτευσε το 468. Η αποτυχία του ήταν τόσο κραυγαλέα, που θεωρήθηκε ύποπτος προδοσίας, πήρε όμως αμνηστία χάρη στην παρέμβαση της αδερφής του Βηρίνας, συζύγου του αυτοκράτορα Λέοντα Α΄. Τον Ιανουάριο του 475 ο Βασίλισκος ανέβηκε στο θρόνο, αφού ο νόμιμος αυτοκράτορας Ζήνων, διάδοχος του Λέοντα Α΄, ύστερα από συνωμοσία των μονοφυσιτών αναγκάστηκε να καταφύγει στην Ισαυρία. Είκοσι μήνες αργότερα ο Ζήνων επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και εκδίωξε τον Βασίλισκο από το θρόνο, ο οποίος πέθανε εξόριστος στην Καπαδοκία.

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ: Γεννήθηκε στην Τραπεζούντα το 1395 και υπήρξε μαθητής του Γεωργίου Γεμιστού. Το 1437 χειροτονήθηκε επίσκοπος Νίκαιας και το διάστημα 1438-1439 πήρε μέρος στη Σύνοδο της Φλωρεντίας, που οδήγησε στην ένωση των δύο εκκλησιών. Η ένωση αυτή θεωρείται προσωπική επιτυχία του Βησσαρίωνα, ο οποίος μετά την υπογραφή του Ενωτικού επέστρεψε στο Βυζάντιο. Το ίδιο έτος κλήθηκε στη Ρώμη και τιμήθηκε με το αξίωμα του καρδινάλιου της Καθολικής Εκκλησίας. Το 1463 ο πάπας Πίος Β΄ τον αναγόρευσε Λατίνο πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Πέθανε το 1472 στη Ραβέννα.

ΒΟΓΟΜΙΛΟΙ: Τον 9ο αιώνα σημαντικοί πληθυσμοί Παυλικιανών από τη Μικρά Ασία μετακινήθηκαν στα βυζαντινοβουλγαρικά σύνορα, μετά τη διάλυση της αίρεσης από τον Βασίλειο Α΄ τον Μακεδόνα. Εκεί οι Παυλικιανοί άρχισαν να διαδίδουν τις δοξασίες τους στους ντόπιους πληθυσμούς. Οι έντονες κοινωνικές αντιθέσεις, που δημιουργούσαν κάποιες αντεκκλησιαστικές ροπές, γρήγορα μπόλιασαν τις δοξασίες αυτές, οι οποίες πλέον το 10ο αιώνα εμφανίστηκαν συγκροτημένες και κάτω από το όνομα του βογομιλισμού. Το κίνημα του ιερέα Βογομίλ (Bog = Θεός) επεκτάθηκε στην αρχή σε όλη σχεδόν τη νότια Βουλγαρία. Σύμφωνα με τη βογομιλική διδασκαλία, το σύμπαν, όπως και την ανθρώπινη ύπαρξη, κινούν δύο αέναα αντιμαχόμενες δυνάμεις, από τις οποίες η μια -ο Bog- εκπροσωπεί το καλό και κυβερνά τον ουράνιο κόσμο, και η άλλη -ο Σαταναήλ- εκπροσωπεί το κακό και ηγείται του ορατού κόσμου. Η θρησκεία αυτή χαρακτηριζόταν από απόλυτη πνευματικότητα και ο τρόπος ζωής που ακολουθούσαν οι οπαδοί της από αυστηρό ασκητισμό. Οι Βογόμιλοι δεν αναγνώριζαν ούτε την εκκλησία ούτε τη λατρεία, τα σύμβολα και τα μυστήρια, και απέρριπταν συλλήβδην τα χριστιανικά δόγματα και κυρίως τη θεϊκή προέλευση του Χριστού. Αυτά που μας εντυπωσιάζουν στο βογομιλισμό είναι η ευθεία αντίθεσή του με τον πλούτο, τον πόλεμο και τις σφαγές, τα κηρύγματά του υπέρ της ειρήνης και της κοινωνικής δικαιοσύνης, και γενικά τα ορθολογιστικά και ανθρωπιστικά στοιχεία που η ύπαρξή τους σε τόσο πρόωπη εποχή (10ος αιώνας) μας ξαφνιάζει.

Η αντίθεση του βογομιλισμού απέναντι στην Ορθόδοξη Εκκλησία εκφράζει με απόλυτο τρόπο

την απορριπτική στάση αυτής της θρησκείας απέναντι στην άρχουσα τάξη, η οποία στήριζε την εκκλησία, και εξηγεί την ταχύτητα με την οποία διαδόθηκε ανάμεσα στους εξαθλιωμένους αγροτικούς πληθυσμούς. Από τον 11ο αιώνα ο βογομιλισμός άρχισε να βρίσκει απήχηση στα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα να προκαλέσει την αντίδραση του Αλέξιου Α΄, ο οποίος θανάτωσε μερικούς από τους τοπικούς αρχηγούς του. Η διάδοση του στη Σερβία και τη Βοσνία στην αρχή και αργότερα στη βόρεια Ιταλία και τη νότια Γαλλία (Βαβούνιο, Πάταροι, Καθαροί κ.λπ.) στα μέσα του 12ου αιώνα οδήγησε στη βίαιη αντίδραση της παπικής εκκλησίας στις περιοχές που βρίσκονταν στη δικαιοδοσία της.

ΒΟΝΙΦΑΤΙΟΣ Ο ΜΟΜΦΕΡΑΤΙΚΟΣ: Ένας από τους αρχηγούς της Δ΄ Σταυροφορίας. Γεννήθηκε το 1154 στη Λομβαρδία και σκοτώθηκε σε μάχη εναντίον των Βουλγάρων το 1207. Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, ο Βονιφάτιος προσδοκούσε να γίνει βασιλιάς, αφού είχε παντρευτεί τη Μαρία, χήρα του Ισαάκιου Κομνηνού, αδερφού του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄. Ο θρόνος όμως καταλήφθηκε από τον Βαλδουίνο Γ΄ της Φλάνδρας. Αν και του προσφέρθηκαν η Κρήτη και εδάφη της Μικράς Ασίας, ο Βονιφάτιος επιθυμούσε τη δεύτερη σε μέγεθος πόλη της αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη. Τελικά ο Βαλδουίνος υποχώρησε και ο Βονιφάτιος ανακηρύχτηκε βασιλιάς της Θεσσαλονίκης (Σεπτέμβριος 1204). Σχεδόν αμέσως κατευθύνθηκε προς τη νότια Ελλάδα, επεκτείνοντας τα όρια του κράτους του. Έφτασε μέχρι το Ναύπλιο και ενώ ετοιμαζόταν να το καταλάβει επέστρεψε εσπευσμένα στη Θεσσαλονίκη, γιατί την απειλούσαν οι Βούλγαροι. Αν και κατόρθωσε προσωρινά να τους απωθήσει, σκοτώθηκε σε μια μάχη εναντίον τους κοντά στη Μοσυνόπολη (1207).

ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ: Οι Βούλγαροι ήταν ένας λαός ασιατικός, ουννικός ή τουρκικός. Στα τέλη του 5ου αιώνα εγκαταστάθηκαν με άλλους συγγενικούς λαούς (Ογούροι, Κοτράγοι) στην περιοχή βόρεια από τη λίμνη Μαιώτιδα (βόρεια παράλια Ευξείνου Πόντου). Ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ζήνων ζήτησε τη βοήθειά τους εναντίον της συμμαχίας των Οστρογόθων αρχηγών Θεοδώριχου Στράβωνα και Θεοδώριχου του Αμαλού. Λίγο αργότερα ξεκίνησαν σποραδικές επιδρομές μέχρι τα σύνορα του Βυζαντίου. Ο Ιουστινιανός εγκατέστησε Βούλγαρους αιχμαλώτους στη Λαζική και την Αρμενία, οι οποίοι κατατάχθηκαν στο βυζαντινό στρατό. Επειδή ήταν υποτελείς στους Αβάρους, πολλές φορές πήραν μέρος στις στρατιωτικές επιχειρήσεις τους στα τέλη του 6ου και στις αρχές του 7ου αιώνα. Ο κλονισμός της αβαρικής ισχύος τους χάρισε την ανεξαρτησία τους. Τότε ο ηγεμόνας τους Κοβράτ ίδρυσε εκεί ένα ονογοιτικό-βουλγαρικό κράτος, τη Μεγάλη Βουλγαρία. Ο Κοβράτ είχε ανατραφεί στη βυζαντινή Αυλή και ήταν σύμμαχος του Ηρακλείου Α΄. Επί Κωνσταντος Β΄ το κράτος διασπάστηκε κάτω από την πίεση των Χαζάρων Τούρκων. Μετά το θάνατο του Κοβράτ ένας από τους γιους του, ο Ασπαρούχ, γύρω στο 670 πέρασε τους ποταμούς Δνείπερο και Δνείστερο και εγκαταστάθηκε σε μια περιοχή κοντά στις εκβολές του Δούναβη (Ογλος).

Έχοντας ως ορμητήριο αυτή την περιοχή, οι Βούλγαροι άρχισαν να κάνουν επιδρομές προς το νότο, επί Κωνσταντίνου Δ΄, εναντίον του Βυζαντίου, ενώ συγχρόνως ήρθαν σε επαφή με το σλαβικό στοιχείο της περιοχής. Από αυτή την επιμειξία προήλθαν οι σημερινοί Βούλγαροι. Στη συνέχεια η παρουσία των Βουλγάρων στη βυζαντινή ιστορία ήταν πολλές φορές έντονη.

ΒΡΟΥΤΟΣ ΜΑΡΚΟΣ ΙΟΥΝΙΟΣ: Ρωμαίος πολιτικός. Γεννήθηκε το 85 π.Χ. και ήταν ο επικεφαλής των συνωμοτών που οργάνωσαν τη δολοφονία του Καίσαρα. Έδειξε ιδιαίτερη αγάπη για τη φιλοσοφία και τα γράμματα, γι' αυτό και επισκέφθηκε δύο φορές την Αθήνα (το 65 π.Χ. και το διάστημα 58-51 π.Χ.) για να διδαχτεί φιλοσοφία, δείχνοντας ιδιαίτερη προτίμηση στους πλατωνικούς φιλοσόφους. Στη ρήξη ανάμεσα στον Καίσαρα και τον Πομπήιο (49 π.Χ.) πήρε το μέρος του τελευταίου και στη μάχη των Φαρσάλων (48 π.Χ.) πολέμησε στο πλευρό του. Ο Καίσαρας όμως μετά την επικράτησή του τον συγχώρεσε και τον διόρισε διοικητή της εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας. Το 45 π.Χ. εκλέχτηκε πραιτορας από τον Καίσαρα, αξίωμα που διεκδικούσε και ο Κάσσιος. Παρά τη διαμάχη που ξέσπασε ανάμεσα τους, οι κοινές πολιτικές τους ιδέες για τη στήριξη του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο έβλεπαν να απειλείται από τον Καίσαρα, άμβλυναν τις μεταξύ τους διαφορές και τους έκαναν συνεργάτες στη δολοφονία του Καίσαρα μέσα στη Σύγκλητο (44 π.Χ.). Μετά τη δολοφονία του Καίσαρα η Σύγκλητος τον τίμησε και του ανέθεσε τη διοίκηση της Κρήτης και της Μακεδονίας. Ο λαός της Ρώμης όμως αντέδρασε με υποκίνηση του Αντωνίου και στράφηκε εναντίον των δολοφόνων του Καίσαρα, οι οποίοι κατέφυγαν στην Ελλάδα. Η

αποφασιστική μάχη δόθηκε στους Φιλίππους της Μακεδονίας (42 π.Χ.), όπου, μετά την ήττα του από τον Οκταβιανό, αυτοκτόνησε.

ΒΡΥΕΝΝΙΟΙ: Όνομα μεγάλης αριστοκρατικής οικογένειας του Βυζαντίου από την Αδριανούπολη της Θράκης. Οι σημαντικότεροι είναι:

Θεόκτιστος Βρυνένιος. Διετέλεσε στρατηγός του θέματος της Πελοποννήσου το 849. Αντιμετώπισε με επιτυχία εξεγέρσεις σλαβικών φύλων στην Πελοπόννησο.

Ιωσήφ Βρυνένιος. Λόγιος μοναχός και από τους πιο σημαντικούς θεολόγους των τελευταίων χρόνων της αυτοκρατορίας (1350-1432). Ήταν οπαδός των ησυχαστών και διακρίθηκε για την ιεραποστολική του δράση. Το 1381 πήγε στην Κρήτη για να διδάξει τους ορθόδοξους κατοίκους του νησιού, αφού απαγορευόταν η τοποθέτηση ορθόδοξου επισκόπου από τους Βενετούς. Το 1405 ηγήθηκε αντιπροσωπείας που πήγε στην Κύπρο. Παρά το κύρος του, δεν δέχτηκε να γίνει επίσκοπος. Στο μεγάλο θέμα των σχέσεων των δύο εκκλησιών κράτησε μετριοπαθή στάση και ευνοούσε την ισότιμη ένωση χωρίς παρέκκλιση από την ορθόδοξη παράδοση. Πλούσιο υπήρξε το συγγραφικό του έργο με θεολογικό κυρίως περιεχόμενο, το οποίο εκδόθηκε από τον Ευγένιο Βούλγαρη στη Λειψία.

Νικηφόρος Βρυνένιος (πατέρας). Στρατηγός που καταγόταν από την Αδριανούπολη. Όταν ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας τον καθαίρεσε, στασίασε και κατευθύνθηκε προς την Κωνσταντινούπολη με σκοπό να την καταλάβει και να αυτοανακηρυχτεί αυτοκράτορας. Οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης δεν δέχτηκαν τον Βρυνένιο, αλλά υποστήριξαν έναν άλλο στασιαστή, τον Νικηφόρο Βοτανειάτη. Ο Νικηφόρος συνελήφθη και τυφλώθηκε έπειτα από διαταγή του νέου αυτοκράτορα. Αποκαταστάθηκε από τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό, ο οποίος ανέτρεψε τον Βοτανειάτη.

Νικηφόρος Βρυνένιος (γιος). Στρατηγός που γεννήθηκε στην Αδριανούπολη (1062-1137). Ήταν προικισμένος με πλούσια φυσικά και πνευματικά προσόντα. Πήρε μέρος σε πολλές εκστρατείες εναντίον των σταυροφόρων και του σουλτάνου του Ικονίου Μασούντ. Παντρεύτηκε την Άννα Κομνηνή. Έγινε κυρίως γνωστός από το ιστορικό έργο του. Έγραψε ένα χρονικό της οικογένειας των Κομνηνών, το οποίο περιέχει πολλές πληροφορίες, ιδιαίτερα για τον Ρωμανό Δ΄ Διογένη. Το έργο του συνέχισε η σύζυγός του Άννα Κομνηνή.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ: Τη βυζαντινή τέχνη τη χωρίζουμε σε τέσσερις μεγάλες περιόδους: *Πρώτη περίοδος (324-630)*

Αρχιτεκτονική. Σε αυτό τον τομέα παρατηρείται αληθινή αναγέννηση, διότι οι χριστιανοί δεν μπορούσαν να τελούν τις λειτουργίες τους σε κτίσματα που θύμιζαν τους ναούς των ειδωλολατρών. Στην αρχή οι χριστιανοί χρησιμοποιούσαν ως ναούς ιδιωτικές οικίες όπου συγκεντρώνονταν και εκτελούσαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Από την εποχή όμως του Μεγάλου Κωνσταντίνου που κατοχυρώθηκε η ελευθερία της λατρείας έχτισαν ναούς σύμφωνα με το σχέδιο των ιδιωτικών κατοικιών, δηλαδή στενόμακρα ορθογώνια οικοδομήματα με ξύλινη στέγη. Αργότερα, όταν άρχισαν να οικοδομούν μεγαλύτερους ναούς, χρησιμοποίησαν το σχέδιο των δημόσιων ελληνορωμαϊκών οικοδομημάτων που λέγονταν βασιλικές. (Οι βασιλικές βρίσκονταν κυρίως στις αγορές των ελληνιστικών και ρωμαϊκών πόλεων και χρησίμευαν ως δικαστήρια και τόποι συναλλαγών. Προσαρμόστηκαν εύκολα στη χριστιανική λατρεία διότι δεν είχαν σχέση με τον ειδωλολατρικό ναό και επειδή η ονομασία τους συνδέθηκε με την έννοια του «βασιλέως Χριστού».) Πρόκειται για επιμήκη ορθογώνια οικοδομήματα με την είσοδο τους στη μια στενή πλευρά. Στην απέναντι από την είσοδο πλευρά κατασκευαζόταν μια ημικυκλική κόγχη, το ιερό.

Πολλές φορές το εσωτερικό του ναού χωριζόταν από δύο σειρές κιόνων κατά το διαμήκη άξονα, σε τρία άνισα κλίτη (τρίκλιτη). Σπανιότερα, σε πολύ μεγάλες βασιλικές, χωριζόταν από τέσσερις σειρές κιόνων σε πέντε κλίτη (πεντάκλιτη). Το ιερό τους ήταν προσανατολισμένο - όπως και σήμερα - προς την Ανατολή, ενώ στο ναό υπήρχαν τρία μέρη: ένας στενός πρόδομος (ο νάρθηκας), ο κυρίως ναός και το ιερό. Πολλοί ναοί με τέτοιο σχέδιο χτίστηκαν στη Δύση, τη Βαλκανική και την Ανατολή. Από τις πιο γνωστές βασιλικές, οι οποίες μάλιστα σώζονται σήμερα, είναι ο Ναός του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη και ο Ναός της Αχειροποιήτου, στην ίδια πόλη (και οι δύο χρονολογούνται τον 5ο αιώνα). Την ίδια περίοδο, εκτός από τις βασιλικές, εμφανίστηκε και ένας άλλος τύπος κτιρίου, το μαρτύριο ή βαπτιστήριο. Τα κτίρια αυτά είναι πολυγωνικά ή περίκεντρα και χαρακτηριστικό παράδειγμα του συγκεκριμένου τύπου στον ελλαδικό χώρο αποτελεί ο Άγιος Γεώργιος Θεσσαλονίκης, γνωστός και ως

Ροτόντα.

Από το συνδυασμό της βασιλικής και του περίκεντρου οικοδομήματος προέκυψε η τρουλαία βασιλική, καθαρά βυζαντινού ρυθμού. Χαρακτηριστικά κτίσματα αυτού του τύπου είναι η Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη και ο Ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου.

Ζωγραφική. Στην ανάπτυξη της ζωγραφικής από τον 4ο αιώνα βασικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι ο βυζαντινός ναός διακοσμούταν στο εσωτερικό, με εικόνες που αναπαριστούσαν τις μεγαλύτερες μορφές της θρησκείας και επεισόδια από τη ζωή του Χριστού. Οι εικόνες του Χριστού, της Παναγίας και των Αγίων ανάγονται χρονικά στον 5ο αιώνα. Ο ζωγραφικός διάκοσμος των εκκλησιών όμως διαμορφώθηκε οριστικά τον 6ο αιώνα. Οι ναοί διακοσμούταν κυρίως με ψηφιδωτά και τοιχογραφίες. Οι μορφές αποδίδονται σε μετωπική στάση, με θρησκευτική αυστηρότητα. Δεν χρησιμοποιείται το βάθος, αλλά παρατάσσονται οι μορφές σε επίπεδη επιφάνεια και απλοποιείται το σχέδιο. Με άλλα λόγια, δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην έκφραση του προσώπου, όπου δεσπόζουν τα μεγάλα, ορθάνοιχτα μάτια. Ο τρόπος διακόσμησης του ναού ήταν ομοιόμορφος και αυστηρά καθορισμένος. Τον τρούλο καταλάμβανε η εικόνα του Παντοκράτορα Χριστού και στην κόγχη του ιερού απεικονιζόταν η Παναγία Βρεφοκρατούσα. Εκείνη την περίοδο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η τέχνη των ψηφιδωτών ή μωσαϊκών, με πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα τα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας και του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη, τη διακόσμηση του τρούλου του Αγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης και τα σπουδαία ψηφιδωτά του Αγίου Βιταλίου και του Αγίου Απολλινάριου στη Ραβέννα, που φέρουν παραστάσεις του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας.

Η ζωγραφική θρησκευτικών μορφών πάνω σε ξύλο -για τη δημιουργία φορητών εικόνων- γνώρισε ακμή ήδη από τον 4ο αιώνα. Ελάχιστες όμως φορητές εικόνες έχουν σωθεί. Τα μοναστήρια διέθεταν αξιόλογα εργαστήρια ζωγραφικής. Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν ήταν η εγκανστική μέθοδος (με πυρίκανστα εργαλεία στερέωναν πάνω στο ξύλο τα αναμειγμένα με κερί χρώματα) και η τεχνική της ξηρογραφίας (τέμπερα).

Γλυπτική. Ο μαρασμός της γλυπτικής συνεχίστηκε και στην Παλαιοχριστιανική Περίοδο. Αιτία ήταν η αντίδραση των χριστιανών σε μια τέχνη που αναπτύχθηκε την εποχή της ειδωλολατρίας και ήταν αντίθετη με το ιδεαλιστικό πνεύμα που επικράτησε στη θρησκευτική βυζαντινή τέχνη. Η γλυπτική είχε διακοσμητικό κυρίως χαρακτήρα - διακοσμούσαν κιονόκρανα, επιστύλια, τέμπλα και γείσα. Παράλληλα, ιδιαίτερα σημαντικές ήταν οι ανάγλυφες παραστάσεις, κυρίως σε μάρμαρο, και τα έργα μικρογλυπτικής σε ελεφαντόδοντο και πολύτιμα μέταλλα.

Δεύτερη περίοδος (630-864)

Θεωρείται η πιο σκοτεινή περίοδος στον τομέα των τεχνών, λόγω των πολιτικών συνθηκών και της κρίσης που προέκυψε από την Εικονομαχία. Παράλληλα όμως αποτελεί και την πλέον δυναμική περίοδο, διότι δόθηκαν νέες κατευθύνσεις στη βυζαντινή τέχνη. Εισήχθησαν στοιχεία από την τέχνη των Αράβων και οι ανθρώπινες μορφές ήταν περισσότερο ρεαλιστικές και ενταγμένες στην καθημερινότητα, αφού οι εικονομάχοι απαγόρευαν την απεικόνιση του Χριστού, της Παναγίας και των αγίων.

Αρχιτεκτονική. Η οικοδομική δραστηριότητα είναι μάλλον περιορισμένη. Οι ναοί ακολουθούσαν το τυπολόγιο της προηγούμενης περιόδου (περίκεντρες βασιλικές με τρούλο), με συνεχείς αναζητήσεις στον τρόπο στήριξης του τρούλου και στη διαμόρφωση ενός νέου τύπου που αργότερα οδήγησε στο σταυροειδή με τρούλο. Τα πιο σημαντικά από τα μνημεία που σώζονται είναι ο Ναός της Αγίας Ειρήνης στην Κωνσταντινούπολη και ο Ναός της Αγίας Σοφίας στη Θεσσαλονίκη.

Ζωγραφική. Η πρόοδος της θρησκευτικής ζωγραφικής ανακόπηκε λόγω της Εικονομαχίας, ενώ την ίδια στιγμή καταστράφηκαν από τους εικονομάχους σημαντικά έργα της προηγούμενης περιόδου. Τα εκκλησιαστικά κτίρια διακοσμούσαν στη διάρκεια αυτής της περιόδου με φυτικά και ζωικά μοτίβα, καθώς και με εικόνες των αυτοκρατόρων ή με άλλες που απεικόνιζαν σημαντικά γεγονότα (Αγία Ειρήνη Κωνσταντινούπολης και Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης).

Γλυπτική. Η ίδια στασιμότητα παρατηρείται και στη γλυπτική. Ιδιαίτερη μνεία αξίζουν μόνο τα αρχιτεκτονικά γλυπτά (κιονόκρανα, υπέρθυρα, θωράκια).

Τρίτη περίοδος (864-1204)

Αρχιτεκτονική. Γνώρισε μεγάλη ακμή στη διάρκεια αυτής της περιόδου. Κατασκευάστηκαν

πολλά κτίρια, ανάκτορα, μεγαλοπρεπείς εκκλησίες και άλλα δημόσια κτίσματα. Εξακολουθούσαν να χτίζονται τρουλαίες βασιλικές, ενώ από τη δυναστεία των Μακεδόνων και μετά αποκρυσταλλώθηκε ως νέος ρυθμός ναοδομίας ο σταυροειδής με τρούλο. Ο ρυθμός αυτός, με μικρές παραλλαγές, επικράτησε σε ολόκληρη τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία μέχρι την πτώση της. Οι ογκώδεις πεσσοί που παλαιότερα στήριζαν τον τρούλο ήταν πλέον ελαφρύτεροι ή τους αντικαθιστούσαν από απλούς κίονες. Οι ωθήσεις του κεντρικού τρούλου μεταφέρονταν στους γύρω τοίχους με τέσσερις καμάρες που μεσολαβούσαν. Συχνά ο ναός είχε πεντάτρουλο σχήμα, αφού γύρω από τον κεντρικό τρούλο αναπτύσσονταν τέσσερις χαμηλότεροι θόλοι (τρουλίσκοι). Από τον 11ο αιώνα δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην εξωτερική μορφή των ναών και ο αρχιτεκτονικός διάκοσμος έγινε πλουσιότερος. Χαρακτηριστικά δείγματα αυτού του ρυθμού αποτελούν η νέα εκκλησία του Παλατιού στην Κωνσταντινούπολη, οι Άγιοι Θεόδωροι, το καθολικό της Μονής της Καισαριανής και η Καπνικαρέα. Παράλληλα με τους σταυροειδείς στην Ελλάδα κατασκευάστηκαν και ναοί οκταγωνικού τύπου. Οι ναοί αυτοί είναι τετράγωνοι στην κάτοψη και ο μεγάλων διαστάσεων τρούλος καλύπτει ολόκληρο τον κυρίως ναό. Αξιόλογο δείγμα αυτού του ρυθμού αποτελούν ο Ναός του Οσίου Λουκά στη Λιβαδειά (10ος αιώνας) και ο Ναός της Μονής Δαφνίου στην Αθήνα (11ος αιώνας). Στη Θεσσαλονίκη αναπτύχθηκε μια ιδιαίτερη σχολή, η οποία συνδυάζει αρχιτεκτονικές παραδόσεις της Κωνσταντινούπολης και της Ελλάδας. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί η Παναγία των Χαλκίων (11ος αιώνας).

Ζωγραφική-Ψηφιδωτά. Στη ζωγραφική παρατηρείται άνθηση από την εποχή των Μακεδόνων. Στις ζωγραφικές παραστάσεις συνδυάζονται η πλαστικότητα και η φυσικότητα της στάσης και των χειρονομιών με τη θρησκευτική αυστηρότητα. Στη διακόσμηση του εσωτερικού της εκκλησίας καθιερώνονται αυστηροί κανόνες στην εκλογή και τη διάταξη των θεμάτων. Η τέχνη των ψηφιδωτών γνώρισε σημαντική ανάπτυξη αυτή την περίοδο. Χαρακτηριστικός είναι ο ψηφιδωτός διάκοσμος της Αγίας Σοφίας στη Κωνσταντινούπολη (χρονολογείται το 12ο αιώνα), της Μητρόπολης των Σερρών, του Οσίου Λουκά στη Λιβαδειά και της Μονής Δαφνίου.

Τέταρτη περίοδος (1204-1453 ή Παλαιολόγεια Περίοδος):

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους δημιουργήθηκαν περιφερειακά κέντρα (Θεσσαλονίκη, Άρτα, Μυστράς), τα οποία αναδείχθηκαν ταυτόχρονα και σε καλλιτεχνικά κέντρα. Έτσι αναπτύχθηκε μια πολύμορφη καλλιτεχνική δραστηριότητα.

Αρχιτεκτονική. Αυτή την περίοδο αναβιώνουν παλαιότεροι αρχιτεκτονικοί τύποι, όπως ο οκταγωνικός τύπος (Παντάνασσα του Μυστρά, Παρηγορήτισσα της Άρτας). Από το 13ο αιώνα απαντάται και ο σταυρεπίστεγος τύπος. Είναι μονόκλιτη ή τρίκλιτη βασιλική που σκεπάζεται κατά μήκος από μια καμάρα, την οποία λίγο πριν από το ιερό διακόπτει μια άλλη, εγκάρσια, πιο στενή και τοποθετημένη ψηλότερα. Έτσι οι στέγες από τις δύο καμάρες με τα σκέλη τους σχηματίζουν σταυρό διαφορετικού όμως ύψους. Η εξωτερική όψη των ναών έχει νέα στοιχεία. Οι τρούλοι λεπταίνουν και ψηλώνουν, ενώ η τοιχοδομία φέρει περίτεχνο διάκοσμο.

Ζωγραφική. Αποτελεί την κύρια μορφή τέχνης αυτής της περιόδου. Προτιμούνται οι μεγάλες μνημειακές συνθέσεις, οι πολυάνθρωπες, με την ήρεμη ρυθμική κίνηση των ομάδων και των χειρονομιών, και την ισορροπημένη παράθεση φωτεινών χρωμάτων. Η ζωγραφική έφτασε σε πληρότητα εκφράζοντας ένα νέο πνεύμα, πιο επαναστατικό, χάρη στον τονισμό των δραματικών στοιχείων, τις βίαιες κινήσεις και την ταραχή όλης της σύνθεσης. Τη νέα αυτή ανανεωτική έκφραση εκπροσωπούσαν οι Ευτύχιος και Μανουήλ Αστραπιάς, καθώς και ο Μανουήλ Πανσέληνος, καλλιτέχνης από τη Θεσσαλονίκη, που εργάστηκε στην Αχρίδα, σε άλλες σερβικές εκκλησίες και στο Άγιο Όρος.

Στην Κωνσταντινούπολη παρουσιάστηκε παράλληλα μια αντίθετη τάση, που στόχευε περισσότερο σε μια ιδεαλιστική απεικόνιση και λιγότερο σε μια ρεαλιστική απόδοση. Οι μορφές αποδίδονται ψηλές, λεπτές και ανάλαφρες -τους λείπουν το βάρος και ο όγκος-, είναι ωραίες και κινούνται με χάρη (Μονή της Χώρας - Καχριέ τζαμί). Το 14ο αιώνα η Μακεδονική Σχολή -που χαρακτηρίζεται από τη ρεαλιστική απεικόνιση- δίνει τη θέση της στην ιδεαλιστική τεχνοτροπία της Κωνσταντινούπολης. Την τάση αυτή θα συνεχίσει μετά την άλωση η Κρητική Σχολή.

Η τέχνη των ψηφιδωτών παρουσιάζει και αυτή πολυμορφία, γεγονός που οδηγεί στο

συμπέρασμα ότι υπήρχαν περισσότερα καλλιτεχνικά κέντρα μέσα και έξω από το Βυζάντιο. Το σημαντικότερο ήταν ο Μυστράς (Μητρόπολη, Άγιοι Θεόδωροι).

ΒΩΝΟΣ: Ανώτατος αξιωματούχος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας την εποχή του Ηρακλείου. Στον Βώνο είχε απόλυτη εμπιστοσύνη ο αυτοκράτορας Ηράκλειος, οποίος, όταν εκστράτευσε εναντίον των Περσών, του εμπιστεύθηκε την επιτροπεία του ανήλικου διαδόχου και συμβασιλέα Κωνσταντίνου Γ'. Όταν οι Άβαροι και οι σύμμαχοί τους Σλάβοι επιτέθηκαν και πολίορκησαν την Βασιλεύουσα (626), ο Βώνος, σε συνεργασία με τον πατριάρχη Σέργιο, ήταν επικεφαλής της άμυνας της πόλης.

ΓΑΪΝΑΣ: Αρχηγός των μισθοφόρων Γότθων που εγκαταστάθηκαν στη Θράκη τις τελευταίες δεκαετίες του 4ου αιώνα. Ασκούσε μεγάλη επιρροή στο βυζαντινό κράτος την εποχή του αυτοκράτορα Αρκαδίου (395-408). Βοήθησε τον Θεοδοσίο Α' στις επιχειρήσεις που διεξήγαγε στην Ιταλία εναντίον του σφετεριστή Ευγένιου (394). Το επόμενο έτος εκστράτευσε εναντίον του βασιλιά των Βησιγόθων Αλάρικου στο Ιλλυρικόν. Ως διοικητής των στρατευμάτων της Ανατολής επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη έπειτα από διαταγή του Αρκαδίου. Έγινε διοικητής του πεζικού και του ιππικού και εδραίωσε τη θέση του στην πολιτική σκηνή του Βυζαντίου (399). Η εγκατάσταση στην Κωνσταντινούπολη Γότθων στρατιωτών μαζί με τις οικογένειές τους προκάλεσε την έντονη αντίδραση των κατοίκων της πρωτεύουσας, οι οποίοι ταλαιπωρούνταν από τις λεηλασίες και τις αυθαιρέσεις τους. Ο Γαϊνάς τότε προσπάθησε να τους απωθήσει προς τη Μικρά Ασία, οι κάτοικοι όμως της πρωτεύουσας τους εγκλώβισαν μέσα στα τείχη με αποτέλεσμα να σκοτωθούν πολλοί Γότθοι (400). Ο Γαϊνάς απωθήθηκε προς τον Δούναβη, τον έπιασαν όμως οι Ούννοι και τον εκτέλεσαν.

ΓΑΛΕΡΙΟΣ: Αυτοκράτορας του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους (305-311). Γεννήθηκε στη Σαρδική και αναδείχθηκε καίσαρας με την υποστήριξη του Διοκλητιανού (293-305) αναλαμβάνοντας τη διοίκηση της Χερσονήσου του Αίμου με έδρα το Σίρμιο. Υποκίνησε τους διωγμούς κατά των χριστιανών επί Διοκλητιανού και τήρησε αδιάλλακτη στάση απέναντί τους. Έπειτα όμως από βαριά ασθένεια, σε αναζήτηση θείας συνδρομής για την ίασή του στράφηκε προς τον Χριστό. Το 311 εξέδωσε μαζί με τον Κωνσταντίνο και τον Λικίνιο διάταγμα με το οποίο αναστέλλονταν οι διώξεις των χριστιανών και τους επέτρεπαν την άσκηση της λατρείας τους με τον όρο να μη διαταράσσεται η δημόσια τάξη. Στη Θεσσαλονίκη σώζεται θριαμβευτική αψίδα που κατασκεύασε ο ίδιος σε ανάμνηση της νίκης του εναντίον των Περσών (297).

ΓΑΛΗΝΟΣ Ο ΕΝΔΟΞΟΣ Ή ΚΛΑΥΔΙΟΣ: Διάσημος Έλληνας γιατρός του 2ου αιώνα μ.Χ. Γεννήθηκε στην Πέργαμο (128) και ασπάστηκε το χριστιανισμό. Έδωσε σημαντική ώθηση στην ιατρική, και κυρίως στην ανατομία. Σπούδασε ιατρική στο Ασκληπιείο της Περγάμου και συνέχισε την εκπαίδευσή του στη Σμύρνη, την Κόρινθο και την Αλεξάνδρεια, το κατεξοχήν κέντρο ανατομικών σπουδών. Στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στη Ρώμη, όπου πρόσφερε υψηλού επιπέδου υπηρεσίες ως γιατρός σε ασθενείς όλης της Αυτοκρατορίας, ακόμη και διά αλληλογραφίας. Υπήρξε ο προσωπικός γιατρός του Ρωμαίου αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου και των επόμενων αυτοκρατόρων. Τέλος, επέστρεψε στην Πέργαμο όπου έμεινε ως το τέλος της ζωής του (200). Λόγω της μεγάλης του επιτυχίας ως γιατρού, έγινε υπερβολικά εγωιστής και ασκούσε αυστηρή κριτική σε όποιον δεν συμφωνούσε με τις απόψεις του. Από τους γιατρούς πριν από αυτόν αναγνώριζε μόνο τον Ιπποκράτη. Παρά τα ελαττώματά του η προσφορά του στους μετέπειτα γιατρούς υπήρξε σημαντική. Συνέγραψε ιατρικές μελέτες αλλά και φιλοσοφικά έργα. Στην ιατρική του έρευνα έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στο σκοπό της ύπαρξης και της λειτουργίας των οργάνων και θεωρούσε έργο του γιατρού να επεμβαίνει για να αποκαθιστά τη διαταραγμένη λειτουργία τους. Πίστευε ότι κατά την άσκηση του έργου του ο γιατρός πρέπει να καθοδηγείται από τις αρχές της ηθικής, για να υποφέρει όσο το δυνατόν λιγότερο ο ασθενής. Με τις μελέτες του προήγαγε την ανατομία, τη φυσιολογία, την παθολογία τη χειρουργική και τη φαρμακολογία. Οι γνώσεις του για την κυκλοφορία του αίματος, την κληρονομικότητα και τη μεταδοτικότητα κάποιων νόσων, για την αναπνοή και τις παθήσεις του πνεύμονα, καθώς και για τη θεραπεία της πνευμονικής φυματίωσης επιβεβαιώνονται σήμερα.

ΓΕΠΙΔΕΣ: Γερμανικό φύλο, τμήμα των Γότθων, που τον 1ο αιώνα μ.Χ. κατοικούσε στις νότιες ακτές της Βαλτικής. Το 2ο αιώνα αυτονομήθηκαν και τον 3ο μετακινήθηκαν νοτιότερα προς τη Δακία. Αργότερα έγιναν υποτελείς στους Ούννους και συμμετείχαν στην εκστρατεία

του Αττίλα στη Γαλατία. Μετά τη διάλυση του ουννικού κράτους κυριάρχησαν στο μεγαλύτερο μέρος της βόρειας Βαλκανικής δημιουργώντας προβλήματα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η εμφάνιση των Λογγοβάρδων έδωσε τη λύση που επιζητούσε το Βυζάντιο. Οι Γέπιδες νικήθηκαν, διαλύθηκε το κράτος τους και αφομοιώθηκαν από τους Αβάρους.

ΓΕΩΡΓΙΑ: Οι σχέσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τους κατοίκους της Γεωργίας αναπτύχθηκαν από τον 4ο αιώνα, όταν οι Γεωργιανοί έγιναν χριστιανοί. Αν και υποτάχθηκαν στους Πέρσες το 499, οι χριστιανοί Γεωργιανοί θεωρούσαν τον αυτοκράτορα προστάτη τους - αυτό φάνηκε όταν ο Ιουστινιανός τους χρησιμοποίησε εναντίον του Χοσρόη Α΄ (6ος αιώνας). Ο αυτοκράτορας Μαυρίκιος μεσολάβησε στον Χοσρόη Β΄ ως προστάτης των χριστιανών της Γεωργίας για χάρη τους. Έτσι, η χώρα τήρησε ουδέτερη στάση ανάμεσα στην Περσία και το Βυζάντιο. Οι Γεωργιανοί προσέγγισαν ακόμη περισσότερο τους Βυζαντινούς, όταν ήρθαν σε ρήξη με την Αρμενική Εκκλησία (7ο αιώνας). Την εποχή του Ηρακλείου ο βασιλιάς της Γεωργίας Στέφανος Α΄ βρέθηκε στο πλευρό των Περσών, αλλά σκοτώθηκε στη διάρκεια της νικηφόρας εκστρατείας του Ηρακλείου. Γεωργιανοί συμμετείχαν στο στρατό του Θωμά Σλάβου, όταν στασίασε εναντίον του αυτοκράτορα Μιχαήλ Β΄ (9ος αιώνας). Ένα μέρος της Γεωργίας προσαρτήθηκε στην αυτοκρατορία, την εποχή των κατακτήσεων του Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου στη Μικρά Ασία, και μόνο στα μέσα του 11ου αιώνα η Γεωργία περιήλθε στον έλεγχο του Βυζαντίου. Το 1386 η Τιφλίδα, πρωτεύουσα της Γεωργίας, κατακτήθηκε από τους Μογγόλους.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ: Ιστορικός, συγγραφέας και θεολόγος. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1217. Νέος εισήλθε στους αυλικούς κύκλους της Νίκαιας. Υπήρξε μαθητής του Νικηφόρου Βλεμμύδου, συμμαθητής και αργότερα δάσκαλος του Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρη. Αναδείχθηκε ικανός κρατικός υπάλληλος, διπλωμάτης και πολιτικός. Συμμετείχε στη Σύνοδο της Λυών το 1274, όπου αποφασίστηκε η ένωση των εκκλησιών. Εκτός από τα ποιήματα, τα ρητορικά και θεολογικά έργα έγραψε και τη «Χρονική Συγγραφή», που αποτελεί την ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ Ή ΠΛΗΘΩΝ: Φιλόσοφος και ανθρωπιστής (1360-1452). Δίδαξε στην αυλή των δεσποτών της Πελοποννήσου στο Μυστρά. Έλαβε μέρος στη Σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας (1438/ 1439) και κατά την εκεί παραμονή του ενέπνευσε τον Cosimo Medici, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να ιδρύσει τη λεγόμενη Πλατωνική Ακαδημία. Αφού επέστρεψε στην Πελοπόννησο οραματίστηκε την αναβίωση της αρχαίας ελληνικής θρησκείας και τη δημιουργία ιδανικής πολιτείας κατά το πλατωνικό πρότυπο.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΝΙΑΚΗΣ: Βυζαντινός στρατιωτικός και στρατηγός του θέματος της Λογγομυρδίας την εποχή της βασιλείας του αυτοκράτορα Λέοντα Δ΄ Παφλαγώνα (1034-1041). Εκμεταλλευόμενος τις έριδες των Αράβων αρχηγών της Σικελίας, κατόρθωσε το 1038 να ανακαταλάβει τη Σικελία. Οι επιτυχίες του τον κατέστησαν ύποπτο στην κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης, που έσπευσε να τον ανακαλέσει. Την αντικατάσταση του Μανιάκη εκμεταλλεύτηκαν οι Άραβες, οι οποίοι ανακατέλαβαν τη Σικελία (1041).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ: Γεννήθηκε στη Νίκαια το 1242. Το 1261 μετέβη στην Κωνσταντινούπολη. Χάρη στην εξαιρετική κλασική του μόρφωση ανήλθε σύντομα σε υψηλά πολιτικά και εκκλησιαστικά αξιώματα. Ανήκε σε εκείνους που αντιτάχθηκαν στην ένωση των εκκλησιών. Ασχολήθηκε με τη ρητορική και τη φιλοσοφία αλλά και με την ιστορία. Το πιο σημαντικό ιστορικό έργο του είναι οι «Συγγραφικαί Ιστορίαι», που αποτελεί τη σπουδαιότερη και λεπτομερέστερη πηγή του 13ου αιώνα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΙΣΙΔΗΣ: Ιαμβογράφος και συγγραφέας. Καταγόταν από την Πισιδία και κατά τους χρόνους της βασιλείας του αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-641) διετέλεσε διάκονος και χαρτοφύλακας της Αγίας Σοφίας. Ανέπτυξε ποικίλη συγγραφική δραστηριότητα και θεωρείται ο σπουδαιότερος Βυζαντινός ιαμβογράφος. Ορισμένα από τα ποιήματά του παρουσιάζουν και ιστορικό ενδιαφέρον («Ηρακλείας» κ.ά.).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ: Ο σημαντικότερος ιστορικός του Βυζαντίου του 14ου και του 15ου αιώνα. Γεννήθηκε το 1401 στην Κωνσταντινούπολη. Το 1424 έλαβε μέρος στις διπλωματικές αποστολές προς το σουλτάνο Μουράτ Β΄. Το 1431 διορίστηκε έπαρχος Πατρών, το 1443 έπαρχος Σηλυβρίας και το 1447 έπαρχος Σπάρτης. Το 1451 ανήλθε στο αξίωμα του μεγάλου λογοθέτη. Ανέλαβε πολυάριθμες διπλωματικές αποστολές. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης μετέβη στην Πελοπόννησο στην υπηρεσία του Θωμά Παλαιολόγου και,

όταν και η Πελοπόννησος έπεσε στα χέρια των Τούρκων, κατέφυγε στην Κέρκυρα, όπου πέθανε το 1478. Έργο του: το «Χρονικόν» όπου περιγράφει τα γεγονότα της περιόδου 1413-1477.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ: Λόγιος και κληρικός (1405-1468), πρώτος πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης μετά την άλωση (1454-1456), γνωστός με το όνομα Γεννάδιος. Είχε λάβει μέρος στη Σύνοδο της Φλωρεντίας (1439) και αντιτάχθηκε στην ένωση των εκκλησιών. Έγραψε απολογητικά έργα και επιστολές.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ: Γεννήθηκε το 330 κοντά στη Ναζιανζό της Καππαδοκίας. Σπούδασε στην Καισαρεία, την Αλεξάνδρεια και την Αθήνα. Μόνασε για κάποιο χρονικό διάστημα στον Πόντο. Το 379 ήρθε στην Κωνσταντινούπολη, όπου με τους περίφημους λόγους του υπεράσπισε την ορθοδοξία εναντίον των αρειανών. Από το 379 και για δύο χρόνια διετέλεσε πατριάρχης στην Κωνσταντινούπολη. Πέθανε στην πατρίδα του το 390. Σώζονται λόγοι του (δογματικοί, επίκαιροι, εορταστικοί κ.ά.), επιστολές, ποιήματα και επιγράμματα.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ: Ο σημαντικότερος θεολόγος του 14ου αιώνα. Ο τόπος της καταγωγής του δεν μας είναι γνωστός. Γεννήθηκε το 1296. Πήγε στο Άγιο όρος και γνώρισε τη μυστική θεολογία των ησυχαστών. Με τα θεολογικά του συγγράμματα έθεσε τις βάσεις του ησυχασμού και έγινε ο κύριος απολογητής του. Το 1349, με την υποστήριξη του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού, έγινε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Ο λαός όμως της πόλης αντέδρασε στην εκλογή του και δεν επέτρεψε στον Παλαμά να εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη παρά μόνο αφού πέρασαν αρκετά χρόνια. Ο Παλαμάς τιμήθηκε από τους οπαδούς του και αργότερα ανακηρύχθηκε άγιος.

ΔΕΚΙΟΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (249-251). Γεννήθηκε στη Παννονία και ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας από την Ιλλυρία. Ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας από τα στρατεύματα έπειτα από μια επιτυχημένη αποστολή στο Δούναβη, και αφού εξόντωσε τον αντίπαλο, τον αυτοκράτορα Φίλιππο. Ακολούθησε δημοκρατική πολιτική γιατί ήθελε να εξυγιάνει τη δημόσια ζωή της αυτοκρατορίας και υποστήριζε τη ρωμαϊκή θρησκεία εξαπολύοντας τον πρώτο μεγάλο διωγμό (250-251) εναντίον των χριστιανών, διότι τους θεωρούσε υπεύθυνους για τη διαφθορά και εχθρούς της πολιτείας. Ο Δέκιος εξέδωσε γενικό νόμο με τον οποίο αξίωνε από τους υπηκόους της αυτοκρατορίας την εκδήλωση έμπρακτου σεβασμού στην επίσημη θρησκεία και απειλούσε με βαρύτατες ποινές όσους δεν συμμορφώνονταν. Πολλοί επίσκοποι μαρτύρησαν (Φαβιανός, Βαβύλας, Αλέξανδρος) και πολλοί χριστιανοί στην περιοχή της Αλεξάνδρειας σφαγιάστηκαν. Ο Ωριγένης υποβλήθηκε σε φρικτά βασανιστήρια. Παρ' όλα αυτά, οι χριστιανοί αντιστάθηκαν. Η εμφάνιση των Γότθων στο Δούναβη έβαλε τέλος στο διωγμό αυτό. Ο Δέκιος σκοτώθηκε σε μάχη εναντίον των Γότθων στη Δοβρουτσά (251).

ΔΕΞΙΠΠΟΣ ΕΡΕΝΝΙΟΣ: Αθηναίος ιστορικός του 3ου αιώνα. Είχε διατελέσει βασιλιάς στους θεσμοθέτες, ιερέας, άρχοντας επώνυμος και αγωνοθέτης στα μεγάλα Παναθήναια. Απέκρουσε με τη βοήθεια του ρωμαϊκού στόλου τις επιδρομές των Ερούλων εναντίον των Αθηνών (267). Του αποδίδονται τα έργα: «Τα μετ' Αλέξανδρον», «Χρονικά», «Σκυθικά», αποσπάσματα των οποίων σώθηκαν στο έργο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου. Για τη χρονολόγηση των γεγονότων χρησιμοποίησε για τους προελληνικούς χρόνους τους καταλόγους των Αιγυπτίων βασιλέων και στην ιστορική αφήγηση τις Ολυμπιάδες και τους καταλόγους των αρχόντων. Η εξιστόρηση έφτανε μέχρι το 269/270.

ΔΕΡΒΙΣΗΣ: Από την περσική λέξη dervish η οποία σημαίνει ολιγαρκής, φτωχός και κατ' επέκταση μουσουλμάνος μοναχός που ανήκει στα διάφορα μοναχικά τάγματα, άλλοτε πλανόδιος και άλλοτε μόνιμα εγκατεστημένος στους τεκέδες, στα κοινόβια μοναστήρια. Τα μοναχικά τάγματα των δερβίσηδων ιδρύθηκαν αρχικά ως μυστικές οργανώσεις οι οποίες προήλθαν από τον ισλαμικό μυστικισμό που ονομάζεται σουφισμός, και όχι από το Κοράνιο, με τις διατάξεις του οποίου πολλές φορές βρίσκονται σε αντίθεση. Τις απώτερες πηγές του το κίνημα αυτό τις έχει στο χριστιανικό ασκητισμό, στην αρχαιοελληνική φιλοσοφία και στις θρησκείες των Ινδών, της Περσίας και των Ιουδαίων.

Οι δερβίσηδες φορούν μακρύ μανδύα, τον χιρκά, λευκό ή κυανό, και πρεσβεύουν τη φτώχεια σύμφωνα με το ρητό του Κορανίου «στη φτώχεια βρίσκεται η σωτηρία». Προσεύχονται συχνά, μέρα και νύχτα.

Τα πρώτα μοναχικά τάγματα των Μελαμύδων και των Καλενδέρηδων εμφανίστηκαν στο Χορασάν του Τουρκεστάν τον 8ο αιώνα. Συνολικά καταγράφονται 150 τάγματα δερβίσηδων. Το πιο σπουδαίο από αυτά είναι το τάγμα των Μπεκτασήδων που προέρχεται από την αίρεση των Αλεβήδων. Έχουν ως σύμβολο το «δώσε το κεφάλι σου αλλά όχι και το μυστικό σου» και είναι διασπαρμένοι σε ολόκληρο τον μουσουλμανικό κόσμο. Παλαιότερα γίνονταν δεκτοί στο τάγμα και μη μουσουλμάνοι, όπως ο Αντώνιος Βαρσάμης, ο οποίος το 1850 αναδείχθηκε πατέρας του τεκέ της Προύσας. Μπεκτασής ήταν και ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων. Άλλα σημαντικά τάγματα είναι των Χαλβετήδων (αναχωρητές) και των Ρουφαήδων (ωρυόμενοι). Ο Μεβλάνα Τζελαλεντίν αλ Ρούμι ίδρυσε το 1207 το τάγμα των Μεβλεβήδων. Ο μεγαλύτερος τεκές του τάγματος βρισκόταν στο Ικόνιο και ο αρχηγός τους, ο τζελέμπ, είχε το προνόμιο να περιζώνει κάθε νέο σουλτάνο με το ξίφος σε τελετή που γινόταν στο τέμενος του Εγιούμπ αλ Ενσαρή στην Κωνσταντινούπολη.

ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ: Ο Μιχαήλ Α΄ (Άγγελος) Δούκας Κομνηνός, νόθος εξάδελφος των Αγγέλων, παλαιότερα θεωρούνταν ιδρυτής του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204) του οποίου διητέλεσε και ηγεμόνας μέχρι το θάνατό του, το 1215. Σήμερα η έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο Μιχαήλ ήταν ένας τοπικός ηγεμόνας που εμφανίστηκε στους Βενετούς, -στους οποίους είχαν επιδικαστεί η Ήπειρος και τα Ιόνια Νησιά, μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους -, ως εκπρόσωπός τους στην Ήπειρο. Κατόρθωσε να επεκτείνει την επικράτειά του από τη Ναύπακτο μέχρι το Δυρράχιο, ενώ συγχρόνως κατείχε ένα μεγάλο τμήμα της Θεσσαλίας. Η Άρτα ήταν η πρωτεύουσά του, αλλά κατέστησε την πόλη των Ιωαννίνων ένα δεύτερο διοικητικό και αμυντικό κέντρο της Ηπείρου. Τον Μιχαήλ διαδέχτηκε ο ετεροθαλής αδερφός του Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας, ο σπουδαιότερος ηγεμόνας της Ηπείρου (1215-1230), τον οποίο παλαιότερα οι ιστορικοί αναγνώριζαν ως δεσπότη. Επέκτεινε το κράτος του σε βάρος της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Θεσσαλονίκης και των Βουλγάρων. Συνέλαβε σε ενέδρα το 1217 το νεοδιορισμένο Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Πέτρο του Κουρτεναί. Διακήρυξε την ανεξαρτησία του από τον αυτοκράτορα της Νίκαιας και το 1224 κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη. Το 1227 στέφθηκε αυτοκράτορας των Ρωμαίων από τον επίσκοπο της αυτοκέφαλής αρχιεπισκοπής Οχρίδας. Το 1230 όμως έκανε το μοιραίο λάθος: Ενώ κατευθυνόταν προς την Κωνσταντινούπολη αποφάσισε να εισβάλει στη Βουλγαρία. Ηττήθηκε όμως στη μάχη της Κλοκότνιτσας το 1230 από τον τσάρο Ιωάννη Ασέν και λίγο αργότερα τυφλώθηκε. Τον διαδέχτηκε στην Ήπειρο ο ανιψιός του Μιχαήλ Β΄ (1230-1265). Μετά την ήττα και τη σύλληψη του θείου του Θεόδωρου στην Κλοκότνιτσα (1230) από το Βούλγαρο τσάρο Ιωάννη Ασέν, ο Μιχαήλ επέστρεψε στην Άρτα μαζί με τη σύζυγό του Θεοδώρα (η αγία Θεοδώρα της Άρτας) και κατέλαβε την εξουσία. Για τους σύγχρονους ιστορικούς αυτός περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο έχει το δικαίωμα να ονομάζεται ιδρυτής του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Επέκτεινε το κράτος του σε ολόκληρη τη Θεσσαλία και την ανατολική Ελλάδα μέχρι τον Παρνασσό. Το 1251 όμως ο Μιχαήλ Β΄ αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει με τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Βατατζή και να αποδεχτεί την πρωτοκαθεδρία του, ενώ τιμήθηκε από τον αυτοκράτορα με τον τίτλο του δεσπότη. Παρ' όλα αυτά προσπάθησε και πάλι να επιτεθεί εναντίον της Νίκαιας, αλλά ηττήθηκε από τα στρατεύματά του νέου αυτοκράτορα της Νίκαιας Μιχαήλ Η΄ στη μάχη της Πελαγονίας (1259). Τελικά αναγκάστηκε να αποδεχτεί τους όρους του Μιχαήλ Η΄. Ο γιος του Νικηφόρος παντρεύτηκε την ανιψιά του αυτοκράτορα Άννα Παλαιολογίνα (1265). Ο αυτοκράτορας συγχρόνως επιβεβαίωσε το δικαίωμα και του γαμπρού στον τίτλο του δεσπότη. Ο Μιχαήλ παρέδωσε την εξουσία στο γιο του και στη συνέχεια αποσύρθηκε. Πέθανε έπειτα από δύο χρόνια (1267).

Ο Νικηφόρος προσπάθησε, ανεπιτυχώς, μέχρι το θάνατό του το 1296, να λύσει με διπλωματικές κυρίως ενέργειες τα προβλήματα που απασχολούσαν το κράτος του. Μετά το θάνατό του τον διαδέχτηκε ο ανήλικος γιος του Θωμάς τον οποίο επιτρόπευε η μητέρα του Άννα. Η αποκατάσταση των καλών σχέσεων του δεσποτάτου με την Κωνσταντινούπολη τον έφερε σε ρήξη με τους Ανδεγαυούς της Δύσης. Λίγο αργότερα ο Θωμάς δολοφονήθηκε από τον ανιψιό του, Ιταλό κόμη της Κεφαλλονιάς Νικόλαο Ορσίνι, ο οποίος πήρε και το θρόνο (1318). Στη συνέχεια την εξουσία του δεσποτάτου ανέλαβαν Λατίνοι, Σέρβοι και Αλβανοί. Το 1358 ο θάνατος του δεσπότη Νικηφόρου Β΄, γιου του Νικόλαου Ορσίνι -ο οποίος μετά το θάνατο του Στέφανου Δουσάν είχε καταλάβει και πάλι το δεσποτάτο, από όπου είχε εκδιωχθεί

το 1349-σήμανε το οριστικό τέλος του. Τότε και πάλι οι Σέρβοι επέβαλαν την επικυριαρχία τους και κυβέρνησαν ό,τι είχε απομείνει από το δεσποτάτο με Αλβανούς φύλαρχους μέχρι το 1416. Τότε η περιοχή πέρασε στα χέρια της οικογένειας Τόκκο που εκείνη την εποχή εξουσίαζε τη Λευκάδα. Τελικά η Άρτα, η άλλοτε πρωτεύουσα του δεσποτάτου, καταλήφθηκε από τους Τούρκους στις 24 Μαρτίου του 1449.

ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ Ή ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ: Μπροστά από τον Ταύγετο, σε μικρή απόσταση από τη Σπάρτη, βρίσκεται ο λόφος του Μυστρά. Πάνω σε αυτόν το 1249 ο Φράγκος ηγεμόνας του πριγκιπάτου της Αχαΐας Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος έχτισε ένα κάστρο για να ελέγχει την περιοχή.

Το κάστρο αυτό δεν έμεινε για πολύ καιρό στα χέρια των Φράγκων, αλλά το 1259, μετά τη μάχη της Πελαγονίας και την ήττα του Γουλιέλμου, πέρασε στα χέρια των Βυζαντινών μαζί με τα κάστρα της Μονεμβασιάς και της Μεγάλης Μαΐνης, σε αντάλλαγμα για την απελευθέρωσή του (1262). Η σημασία του κάστρου του Μυστρά μεγάλωνε συνεχώς και το 1308 οι στρατηγοί που το διοικούσαν, ο καθένας για ένα χρόνο, αντικαταστάθηκαν από μόνιμους διοικητές, με πρώτο τον Καντακουζηνό (1308-1316), που τον διαδέχτηκε ο Ανδρόνικος Παλαιολόγος Ασάν (1316-1321). Από τις εσωτερικές διαμάχες και τις επιδρομές των εχθρών η περιοχή περιήλθε σε δύσκολη κατάσταση, την οποία αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει ο αυτοκράτορας Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός, στέλνοντας το γιο του Μανουήλ. Έτσι ιδρύθηκε το Δεσποτάτο του Μορέως, που διοικήθηκε από τους Καντακουζηνούς (1348-1384), τους οποίους διαδέχτηκαν οι Παλαιολόγοι (1383-1460).

Στην εποχή τους επεκτάθηκε η επιρροή του δεσποτάτου σε όλη σχεδόν την Πελοπόννησο. Και πάλι όμως οι διαμάχες μεταξύ των Παλαιολόγων, οι συνεχείς αγώνες με τους Βενετούς και τους Φράγκους, καθώς και ο τουρκικός κίνδυνος είχαν ως αποτέλεσμα την εξασθένηση του δεσποτάτου. Η εμφύλια διαμάχη ανάμεσα στους αδερφούς Κωνσταντίνο, Θωμά και Δημήτριο Παλαιολόγο προκάλεσε την επέμβαση των Τούρκων, στους οποίους τελικά ο Δημήτριος παρέδωσε το Μυστρά στις 30 Μαΐου του 1460 και ο ίδιος κατέφυγε στην Αυλή του σουλτάνου.

ΔΙΑΙΟΣ: Στρατηγός της Αχαϊκής Συμπολιτείας (150 π.Χ.) που καταγόταν από τη Μεγαλόπολη της Αρκαδίας. Ήταν επί 17 χρόνια όμηρος στη Ρώμη πριν εκλεγεί στρατηγός. Υποκίνησε τη σύγκρουση της Συμπολιτείας με τη Σπάρτη θέλοντας να παραπλανήσει τη Συμπολιτεία, όταν αποκαλύφθηκε η συμμετοχή του στην αθώωση του Σπαρτιάτη στρατηγού Μεναλκίδα που υπέπεσε σε βαρύτατο αδίκημα. Μετά τη λήξη της θητείας του ανέλαβε στρατηγός ο Κριτόλαος, ο οποίος ήρθε σε ανοιχτή αντιπαράθεση με τους Ρωμαίους και αντικαταστάθηκε πάλι από τον Δίαιο. Οργάνωσε στρατό για να ανακόψει την προέλαση των Ρωμαίων στην Πελοπόννησο. Η τελική σύγκρουση του στρατού της Αχαϊκής Συμπολιτείας και του ρωμαϊκού στρατού έγινε στη Λευκόπετρα της Κορίνθου (146 π.Χ.). Ο Δίαιος τράπηκε σε φυγή, κατέφυγε στη Μεγαλόπολη, όπου και αυτοκτόνησε, ενώ οι Ρωμαίοι με το στρατηγό Μόμμιο κατέστρεψαν την Κόρινθο και υποδούλωσαν οριστικά την Ελλάδα.

ΔΙΟΔΩΡΟΣ Ο ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ: Έλληνας ιστορικός του 1ου αιώνα π.Χ. Καταγόταν από τη Σικελία. Ταξίδεψε στην Ευρώπη και την Ασία για να γνωρίσει πολλούς τόπους αψηφώντας κινδύνους και ταλαιπωρίες. Έμεινε για ένα διάστημα στην Αίγυπτο (60-56 Π.Χ.) και στη Ρώμη. Το ιστορικό του έργο με τον τίτλο «Βιβλιοθήκη Ιστορική» αποτελούνταν από σαράντα βιβλία. Τα πρώτα έξι έχουν μυθολογικό περιεχόμενο, τα επόμενα έντεκα εξιστορούν γεγονότα από τον Τρωικό Πόλεμο μέχρι το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τα υπόλοιπα είκοσι τρία αναφέρουν τα γεγονότα μέχρι την κατάληψη της Βρετανίας από τον Ιούλιο Καίσαρα (54 π.Χ.). Από το έργο του σώθηκαν είκοσι πέντε βιβλία και ορισμένα αποσπάσματα από τα υπόλοιπα. Μέρος του έργου του διέσωσαν ο πατριάρχης Φώτιος και άλλοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς. Στο έργο του συγκέντρωσε το περιεχόμενο πολλών άλλων ιστορικών συγγραμμάτων της προηγούμενης εποχής, με σκοπό να αντικαταστήσει τα ιστορικά συγγράμματα που γράφτηκαν πριν από αυτόν. Ήταν δηλαδή ένα είδος παγκόσμιας ιστορίας της εποχής. Κατέγραψε τα γεγονότα με χρονολογική σειρά με βάση τις Ολυμπιάδες, τους καταλόγους των Αθηναίων αρχόντων και των Ρωμαίων υπάτων. Η χρονολόγηση ξεκινά από την άλωση της Τροίας, την οποία τοποθετεί το 1184 π.Χ., και φτάνει ως το 54 π.Χ. Το έργο του χαρακτηρίζεται από σαφήνεια. Η προσφορά του Διόδωρου του Σικελιώτη ήταν μεγάλη, γιατί με το έργο του διέσωσε πάρα πολλές ιστορικές πληροφορίες.

ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (284-305) που ανήκε στη δυναστεία των Ιλλυριών αυτοκρατόρων. Καταγόταν από τη Δαλματία και ανήλθε σε υψηλά αξιώματα, χάρη στις διοικητικές και οργανωτικές του ικανότητες. Μετά την άνοδό του στο θρόνο προέβη σε ριζικές αλλαγές στη διοίκηση, στο στρατό και στον οικονομικό τομέα. Το πολίτευμα εξακολουθούσε να είναι η απόλυτη μοναρχία, αλλά για να διατηρηθεί έπρεπε ο αυτοκράτορας να αποκτήσει αίγλη. Γι' αυτό ο Διοκλητιανός εισήγαγε στο παλάτι στοιχεία του ανατολικού πρωτοκόλλου (προσκύνηση, μεγαλόπρεπη αυλή).

Θέλοντας να αντιμετωπίσει τις συχνές επαναστάσεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας και τις επιδρομές των βαρβάρων στο σύνορα, υιοθέτησε ένα νέο διοικητικό σύστημα, την Τετραρχία, που ήταν περισσότερο αποτελεσματικό όσον αφορά στην προστασία της αυτοκρατορίας.

Διαίρεσε την αυτοκρατορία σε τέσσερα τμήματα τα οποία κυβερνούσαν τέσσερις άρχοντες. Από αυτούς οι δύο είχαν τον τίτλο του Αυγούστου και οι δύο τον τίτλο του καίσαρα.

Προσέλαβε ως συνάρχοντα (αύγουστο) τον Μαξιμιανό, που ανέλαβε τη διοίκηση της Δύσης, ενώ ο ίδιος κράτησε την Ανατολή. Διόρισαν ως καίσαρες τον Κωνσταντίνο τον Χλωρό για τη διοίκηση της Γαλατίας, της Ισπανίας και της Βρετανίας, και τον Γαλέριο για τη διοίκηση της Βαλκανικής. Αλλαγές επέφερε και στη διοίκηση των επαρχιών καθώς και στο στρατό. Επί Διοκλητιανού εξαπολύθηκε ο μεγαλύτερος διωγμός κατά των χριστιανών (303-305). Το 305 παραιτήθηκε αυτοβούλως και τον διαδέχτηκε ο Γαλέριος. Έπεισε και τον Μαξιμιανό στη Δύση να κάνει το ίδιο. Αποσύρθηκε στο ανάκτορό του στα Σάλωνα (σημ. Σπαλάτο) της Δαλματίας όπου και πέθανε το 313.

ΔΟΝΑΤΙΣΜΟΣ: Αίρεση με κύριο εκφραστή της τον επίσκοπο της Βόρειας Αφρικής Δονάτο. Οι δονατιστές, οι οποίοι ήταν σχισματικοί, θεωρούσαν ότι είναι οι μόνοι πραγματικοί κληρονόμοι της γνήσιας αποστολικής πίστης, ενώ αποκαλούσαν τους αντιπάλους τους μη καθαρούς χριστιανούς. Δεν αναγνώριζαν τα μυστήρια των ορθοδόξων, αλλά ούτε και το δικαίωμα του κράτους να επεμβαίνει στα θρησκευτικά ζητήματα. Ζητούσαν από τους οπαδούς τους την απόλυτη προσήλωση στη θρησκεία, αδιαφορώντας για κάθε δίωξη και μαρτύριο. Υπέστησαν διωγμούς από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο και από τον Ονώριο. Τα τελευταία υπολείμματα της αίρεσης εξαλείφθηκαν από τους Άραβες στη βόρεια Αφρική.

ΔΟΥΚΑΣ: Βυζαντινός ιστορικός και συγγραφέας (1400-1470). Δεν είναι γνωστό το βαφτιστικό του όνομα. Έγραψε «Παγκόσμια Ιστορία» σε 45 κεφάλαια, στην οποία περιγράφει εκτεταμένα την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς Τούρκους (1453). Ήταν φιλενωτικός όχι από θρησκευτική πεποίθηση, αλλά διότι εκτιμούσε πως μόνο έτσι μπορούσε να σωθεί το Βυζάντιο.

ΕΒΡΑΙΟΙ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟ: Ο Ιουλιανός χορήγησε σημαντικά προνόμια στους Εβραίους της αυτοκρατορίας, αλλά τον 5ο αιώνα ο Θεοδοσίος Β' έλαβε σκληρά μέτρα εναντίον τους - έφτασε μέχρι τον αποκλεισμό τους από τις δημόσιες λειτουργίες. Παρ' όλα αυτά όμως στο Βυζάντιο γενικά υπήρχε κάποια ανεκτικότητα απέναντι στους Εβραίους, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πολυάριθμες κοινότητες σε ολόκληρη τη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου. Το 10ο αιώνα ζούσαν πάρα πολλοί Εβραίοι σε πόλεις με ανεπτυγμένη βιομηχανία υφασμάτων, και ιδιαίτερα βαφής του μεταξιού - σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα είχαν το μονοπώλιο σε αυτό τον τομέα. Η παραδοσιακά δύσπιστη στάση της εκκλησίας απέναντι στους Εβραίους φαίνεται ότι στο βυζαντινό κράτος ήταν κυρίως θεωρητική.

Είναι γνωστό ότι σπάνια δημοσιεύθηκαν διατάγματα με τα οποία διατασσόταν η βίαιη βάφτισή τους, και αυτά μάλλον είχαν περιορισμένη ισχύ. Το βυζαντινό κράτος ήταν πραγματικά πολυεθνικό και αντιμετώπιζε τις αστικές κοινότητες των Εβραίων όπως όλες τις άλλες, αφού αυτές εκπλήρωναν τις φορολογικές και τις άλλες υποχρεώσεις τους απέναντι στην αυτοκρατορία. Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις εβραϊκές κοινότητες του βυζαντινού κράτους μάς δίνει ο Βενιαμίν ο εκ Τουδέλης, περιηγητής του 12ου αιώνα, ο οποίος είχε επισκεφθεί την Κωνσταντινούπολη.

ΕΙΡΗΝΗ: Το όνομα αυτό φέρουν πολλές αυτοκράτειρες του Βυζαντίου, ανάμεσα στις οποίες διακρίνονται η Ειρήνη η Αθηναία και η Ειρήνη Δούκαινα.

ΕΙΡΗΝΗ ΔΟΥΚΑΙΝΑ: Αυτοκράτειρα του Βυζαντίου, σύζυγος του Αλέξιου Α' Κομνηνού - γεννήθηκε το 1066 και πέθανε το 1133- και μητέρα της Άννας Κομνηνής. Στήριξε το σύζυγό της, τον οποίο ακολουθούσε ακόμη και στις εκστρατείες. Αγαπούσε και προστάτευε τους συγγραφείς της εποχής της.

ΕΙΡΗΝΗ Η ΑΘΗΝΑΙΑ: Αυτοκράτειρα του Βυζαντίου, σύζυγος του Λέοντα Δ΄. Γεννήθηκε στην Αθήνα και ήταν γόνος εύπορης οικογένειας (750). Σε ηλικία 18 ετών παντρεύτηκε τον Λέοντα Δ΄, συμβασιλέα του πατέρα του Κωνσταντίνου Ε΄. Όταν πέθανε ο εικονομάχος Κωνσταντίνος, το 775, η επιρροή που ασκούσε πάνω στο σύζυγό της είχε ως αποτέλεσμα να περιοριστούν οι διώξεις κατά των εικονοφίλων. Μετά το μάλλον περίεργο θάνατο του συζύγου της, ως συμβασιλέας του γιου της Κωνσταντίνου ΣΤ΄ κατάφερε να αντιμετωπίσει με επιτυχία τους ανταπαιτητές του θρόνου. Αφού εξασφάλισε το θρόνο, αντιμετώπισε με το στρατηγό Μιχαήλ Λαχανοδράκοντα τις αραβικές επιδρομές στην αρχή με επιτυχία. Ωστόσο το 782 κινδύνεψε η ίδια η Κωνσταντινούπολη όταν οι Άραβες έφτασαν μέχρι τη Χριστούπολη και η Ειρήνη αναγκάστηκε να συνάψει συμφωνία με δυσμενείς όρους. Προσπάθησε με το συνοικέσιο του γιου της με την κόρη του Καρόλου του Μεγάλου, βασιλιά των Φράγκων, να εξομαλύνει τις σχέσεις της αυτοκρατορίας με τη Δύση, αλλά απεμπόλησε τα βυζαντινά κυριαρχικά δικαιώματα στη Ραβέννα και στο εξαρχάτο (781). Το 787 συγκάλεσε τη Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο στη Νίκαια της Βιθυνίας, η οποία αποφάσισε την αναστήλωση των εικόνων. Το 790 ο Κωνσταντίνος ΣΤ΄, έχοντας τη στήριξη του στρατού, την απομάκρυνε από την εξουσία. Επανήλθε ως συμβασιλέας το 792 και κατόρθωσε με διπλωματικό τρόπο να εκθέσει στα μάπα του λαού το γιο της, τον οποίο τελικά τύφλωσε το 797. Παρουσιάστηκε ως βασιλιάς, όρος που για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε από γυναίκα, με αποτέλεσμα ο Καρλομάγνος να εμφανιστεί ως συνεχιστής της ρωμαϊκής παράδοσης και ως διάδοχος του Κωνσταντίνου ΣΤ΄. Οι συνεχείς επιδρομές των Αράβων και η κακοδιαχείριση των οικονομικών της αυτοκρατορίας (η κατάργηση φόρων και η σημαντική μείωση των δασμών, μέτρα με τα οποία ήθελε να κερδίσει τη λαϊκή συναίνεση, δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στο κράτος) συντέλεσαν στην ανατροπή της το 802. Εξορίστηκε στη Λέσβο όπου και πέθανε το 803.

ΕΚΛΟΓΗ ΝΟΜΩΝ: Νομοθετικό έργο του αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ (717-741). Στηρίζεται στη νομοθεσία του Ιουστινιανού και διέπεται από πνεύμα φιλανθρωπίας. Συγχρόνως έχει επηρεαστεί από το εθνικό δίκαιο. Εκδόθηκε το 726 στο όνομα των συναυτοκρατόρων Λέοντα Γ΄ και του γιου του, Κωνσταντίνου Ε΄.

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ: Έλληνας φιλόσοφος του 1ου αιώνα μ.Χ., από τους κυριότερους εκπροσώπους της στωικής φιλοσοφίας στη Ρώμη. Καταγόταν από την Ιεράπολη της Φρυγίας και πέθανε στη Νικόπολη της Ηπείρου (περίπου το 120 μ.Χ.). Ήταν δούλος και στη συνέχεια απελεύθερος. Δίδαξε φιλοσοφία στη Ρώμη και ανέπτυξε ένα φιλοσοφικό σύστημα οι ηθικές αρχές του οποίου έμοιαζαν με εκείνες του χριστιανισμού. Γι' αυτό εκδιώχθηκε από τη Ρώμη και κατέφυγε στη Νικόπολη. Σύμφωνα με τις φιλοσοφικές του απόψεις, η ευδαιμονία εδράζεται στις προσωπικές μας πράξεις και όχι στον πλούτο, τη δόξα και τα άλλα υλικά αγαθά. Η αγάπη προς το συνάνθρωπο αποτελεί καθήκον και δείχνει τον αληθινό προορισμό του ανθρώπου. Τη διδασκαλία του κατέγραψε κάποιος έπαρχος της Καππαδοκίας, ο Αρριανός. Ο τίτλος του έργου του είναι «Διατριβαί» και σώθηκε μόνο ένα μέρος του.

ΕΠΑΡΧΙΚΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ: Συλλογή των διατάξεων που εκδόθηκαν από τον έπαρχο της Κωνσταντινούπολης και αφορούσαν στο εμπόριο και στα επαγγέλματα. Στο «Επαρχικόν Βιβλίον» γίνεται λόγος για τις συντεχνίες των βιοτεχνών και των εμπορών, και για την οργάνωσή τους.

Οι ερευνητές υποθέτουν ότι το κύριο μέρος της συλλογής ανάγεται στην εποχή του Λέοντα ΣΤ΄ (886-912), ωστόσο περιέχει και μεταγενέστερες προσθήκες, που χρονολογούνται μέχρι την εποχή του Νικηφόρου Β΄ Φωκά (963-969).

ΕΠΟΣ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΑ: Πολύ γνωστό έπος της Βυζαντινής Περιόδου που ανάγεται στο 10ο αιώνα. Σήμερα σώζεται σε έξι παραλλαγές. Είναι εμπνευσμένο από τους αγώνες των ακριτών των ανατολικών συνόρων του βυζαντινού κράτους εναντίον των Αράβων.

ΕΡΟΥΛΟΙ: Γερμανικός λαός που εμφανίστηκε το 2ο αιώνα μ.Χ. στα παράλια και στις εκβολές του Ευξείνου Πόντου. Ορισμένες ομάδες επιδόθηκαν σε λεηλασίες των ακτών της δυτικής Ευρώπης τον 3ο αιώνα, ενώ άλλες νικήθηκαν από το Ρωμαίο αυτοκράτορα Κλαύδιο (269 μ.Χ.) και συμμάχησαν με το ρωμαϊκό κράτος. Υποτάχθηκαν στη συνέχεια στους Οστρογότθους και αργότερα στους Ούννους. Μετα τη διάλυση του κράτους των Ούννων ίδρυσαν δικό τους στην πεδιάδα του Δούναβη. Με αρχηγό τον Οδόακρο κατέλυσαν το Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος (476). Στις αρχές του 6ου αιώνα εγκαταστάθηκαν στη Βουλγαρία,

εκχριστιανίστηκαν και υπηρέτησαν το Βυζάντιο ως μισθοφόροι. Οι στρατηγοί του Ιουστινιανού, Ναρσής και Βελισσάριος, τους χρησιμοποίησαν στην ανάκτηση της Ιταλίας. Εξαφανίστηκαν λίγο αργότερα αφού νικήθηκαν από τους Λογγοβάρδους.

ΕΥΔΟΚΙΑ: Δεύτερη σύζυγος του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Γ' Δούκα (1059-1067) και του διαδόχου του, Ρωμανού Δ' Διογένη (1068-1071). Ήταν ανιψιά του πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης Μιχαήλ Κηρουλαρίου, ο οποίος ασκούσε επιρροή στα πολιτικά πράγματα της εποχής του. Ο Κωνσταντίνος Δούκας, όταν ήταν εξήντα περίπου ετών, γοητεύθηκε από τα νιάτα και την ομορφιά της Ευδοκίας και την όρισε συναυτοκράτειρα και δύο από τους γιους απλώς συμβασιλείς -γεγονός πρωτοφανές για την πολιτειακή ιστορία του Βυζαντίου-, αξιώνοντας συγχρόνως να μη συνάψει νέο γάμο. Μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου το 1067 ανέλαβε μόνη της την εξουσία και ένα χρόνο αργότερα παντρεύτηκε τον Ρωμανό Διογένη, ο οποίος με αυτό τον τρόπο αναγορεύτηκε αυτοκράτορας. Μετά την ήττα στο Μάντζικερτ και τη σύλληψη του Ρωμανού από τους Σελτζούκους (1071) οι αντίπαλοί του ανέβασαν στο θρόνο τον Μιχαήλ και εξόρισαν την Ευδοκία σε μονή στο Βόσπορο, όπου παρέμεινε μέχρι το θάνατό της (1096;).

ΕΥΣΕΒΙΟΣ: Φιλόσοφος του 4ου αιώνα μ.Χ. από τη Μύνδο της Καρίας (Μικρά Ασία). Ήταν οπαδός της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας και μαθητής του Αιδέσιου. Ήταν αντίθετος με τις νεοπλατωνικές αντιλήψεις που σχετίζονταν με τη μαγεία και ασχολήθηκε κυρίως με τη λογική.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: Καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη (1125-1194). Το 1175 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης και το 1185 έζησε την άλωση της πόλης από τους Νορμανδούς. Κατέβαλε προσπάθειες για την πνευματική και ηθική ανύψωση του κλήρου, παρά την αντίδραση και την εχθρότητα που είχε αντιμετωπίσει, κυρίως εκ μέρους των μοναχών. Ανέπτυξε πολύπλευρη φιλολογική δραστηριότητα, κυρίως όσον αφορά, τον υπομνηματισμό της «Ιλιάδας». Το πιο σημαντικό ιστορικό έργο του είναι «η Ιστορία της Αλώσεως της Θεσσαλονίκης υπό των Νορμανδών».

ΖΗΛΩΤΕΣ ΚΑΙ ΗΣΥΧΑΣΤΕΣ: Στη Θεσσαλονίκη το 14ο αιώνα υπήρχαν έντονες κοινωνικές αντιθέσεις, που συνεχώς οξύνονταν εξαιτίας των αλληπάλληλων εχθρικών επιδρομών οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα τη σχεδόν ολοκληρωτική καταστροφή της τάξης των γεωργών. Μέσα στην πόλη δημιουργήθηκε ένα προλεταριάτο, ενώ η μεσαία τάξη, οι αστοί θα λέγαμε, ενισχύθηκε οικονομικά σε βάρος των Δυνατών που είχαν την εξουσία. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ξέσπασαν θρησκευτικές έριδες, που αργότερα έγιναν κοινωνικές. Οι έριδες ανάμεσα στους ησυχαστές, επικεφαλής των οποίων ήταν ο Γρηγόριος Παλαμάς και αντίπαλός του ο μοναχός Βαρλαάμ από την Καλαβρία, δημιούργησαν κλίμα διχασμού στην αυτοκρατορία. Οι ιδέες των ησυχαστών, κατεξοχήν μυστικιστικές, σχετίζονταν άμεσα με την κοινωνική και πολιτική κατάσταση του βυζαντινού κράτους εκείνη την εποχή, ιδιαίτερα με την εξάπλωση των Οθωμανών Τούρκων.

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Γρηγορίου Παλαμά, ο αληθινός μυστικιστής μπορεί να δει στο τέλος της ενδοσκοπήσης του το Θεό, όχι κατά την ουσία Του αλλά κατά τις ενέργειές Του, δηλαδή θα δει το άκτιστο φως Του. Ο Βαρλαάμ, με συνεχείς αναφορές στους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους, αντιτάχθηκε με σφοδρότητα στις απόψεις του Παλαμά και των ησυχαστών, τις οποίες θεωρούσε αιρετικές. Δυστυχώς στην έριδα αναμείχθηκαν και πολιτικοί άντρες, κυρίως ο Ιωάννης Καντακουζηνός, επικεφαλής της στρατιωτικής ολιγαρχίας και μνηστήρας του βυζαντινού θρόνου, ο οποίος πήρε το μέρος του Παλαμά. Η Θεσσαλονίκη διαιρέθηκε τότε σε δύο στρατόπεδα. Οι λάτρεις του αρχαίου ελληνικού πνεύματος πήραν το μέρος του Βαρλαάμ, ενώ οι μοναχοί και οι άλλοι κληρικοί το μέρος του Παλαμά. Τότε συνέβη το αναπάντεχο: άντρες παρακινημένοι από τον πατριωτισμό τους ανέλαβαν την υπεράσπιση των φτωχών και των καταδυναστευομένων και αντιστρατεύτηκαν τον ησυχασμό, τον οποίο θεωρούσαν υπηρέτη των συμφερόντων των πλουσίων. Σχημάτισαν ένα δυνατό πολιτικό κόμμα, που στηριζόταν κυρίως στις κατώτερες τάξεις του λαού της Θεσσαλονίκης. Διακήρυτταν ότι αγωνίζονται για τη μεταρρύθμιση των διοικητικών θεσμών και για το θρίαμβο της δικαιοσύνης και της ελευθερίας. Ήταν οι ζηλωτές, η μερίδα που εχθρευόταν τους άπληστους πλούσιους, τους Δυνατούς, αλλά και τους ιερείς που πλούτιζαν. Για επτά σχεδόν χρόνια (1342-1349) κυριάρχησαν στη Θεσσαλονίκη, δείχνοντας μια φαινομενική νομιμοφροσύνη προς το νόμιμο αυτοκράτορα Ιωάννη Ε'. Δεν απέφυγαν τις ακρότητες σε

βάρος των πλουσίων και δήμευσαν τις περιουσίες των μοναστηριών. Θεωρούσαν τον Καντακουζηνό τον κύριο εχθρό τους και δεν επέτρεψαν στον Παλαμά να μπει στην πόλη όταν εκλέχθηκε μητροπολίτης της. Συγχρόνως έδειξαν εύνοια προς το φτωχό κλήρο και τους μοναχούς, οι οποίοι παλαιότερα είχαν εμφανιστεί ως υποστηρικτές του Παλαμά. Οι κοινωνικοί εκείνοι αγώνες έληξαν με την ήττα των επαναστατών, αλλά στη βυζαντινή κοινωνία ήταν διάχυτο το πνεύμα της ανάγκης για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.

ΖΗΝΩΝ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (474-475 και 476-491). Καταγόταν από την Ισαυρία και από το 466 εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Παντρεύτηκε την Αριάδνη, πρωτότοκη κόρη του αυτοκράτορα Λέοντα Α'. Στήριξε μαζί με τους στρατιώτες του τον αυτοκράτορα στη διαμάχη του με τον Αλανό πατρίκιο Άσπαρ. Το 474 ο Ζήνωνας αναγορεύτηκε συν αυτοκράτορας του ανήλικου γιου του Λέοντα Β', νόμιμου διαδόχου του Λέοντα Α', και στη συνέχεια αυτοκράτορας. Ανατράπηκε το 475 από τον Βασίλειο και επανήλθε στο θρόνο ένα χρόνο αργότερα. Η πολιτική του απέναντι στα βαρβαρικά κράτη της Δύσης ήταν συμβιβαστική, αλλά αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα με τους Οστρογότθους που ήταν εγκατεστημένοι στην αυτοκρατορία, τα οποία κατόρθωσε τελικά να διευθετήσει. Επιχείρησε να πετύχει συμβιβασμό των ορθοδόξων με τους μονοφυσίτες και γι' αυτό, σε συνεργασία με τον πατριάρχη Ακάκιο, εξέδωσε το «Ενωτικόν». Το συγκεκριμένο διάταγμα αντί να λύσει τα προβλήματα τα επιδείνωσε, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί το πρώτο σχίσμα ανάμεσα στις εκκλησίες της Ανατολής και της Δύσης (Ακακιανόν Σχίσμα). Δεν είχε διαδόχους.

ΖΩΗ Η ΖΑΟΥΤΣΑ: Δεύτερη σύζυγος του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' του Σοφού (886-912). Ο Λέων, για να παντρευτεί τη Ζωή, ανάγκασε την πρώτη του σύζυγο Θεοφανώ να καταφύγει σε μοναστήρι, παρά τις αντιδράσεις του πατέρα του, Βασιλείου Α'. Ο πατριάρχης Νικόλαος Μυστικός αντέδρασε στην τέλεση του γάμου, ο οποίος τελικά έγινε μετά το θάνατο της Θεοφανώς (897). Δύο χρόνια όμως αργότερα η Ζωή πέθανε χωρίς να αποκτήσει παιδιά με τον Λέοντα.

ΖΩΗ Η ΚΑΡΒΟΥΝΟΨΙΝΑ: Τέταρτη σύζυγος του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' του Σοφού. Μετά το θάνατο της τρίτης του συζύγου, της Ευδοκίας, ο Λέων είχε σχέσεις με τη Ζωή, με την οποία απέκτησε γιο το 901, τον μετέπειτα αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ' τον Πορφυρογέννητο (912-959). Η εκκλησία αρνήθηκε να νομιμοποιήσει το δεσμό του αυτοκράτορα, γιατί ο τέταρτος γάμος απαγορευόταν από την Κανονική Παράδοση της Εκκλησίας. Αρνήθηκε μάλιστα ο πατριάρχης να βαφτίσει και το γιο του Λέοντα. Τελικά, και για να μη μείνει ο θρόνος χωρίς διάδοχο, τον βάφτισε με τον όρο να απομακρυνθεί η Ζωή από το παλάτι (906). Στην αρχή ο αυτοκράτορας τήρησε τη συμφωνία, αλλά σε σύντομο χρονικό διάστημα επανέφερε τη Ζωή την οποία παντρεύτηκε μέσα στο παλάτι. Το γάμο τέλεσε ο ιερέας Θωμάς, αφού όμως τον εξανάγκασε ο Λέων. Ο πατριάρχης Νικόλαος επέβαλε σοβαρά επιτίμια στον αυτοκράτορα, με πιο σημαντικό την ακοινωνησία. Ο Λέων, αφού προσεταιρίστηκε τον πάπα για να παρακάμψει την άρνηση του πατριάρχη, κατάφερε τελικά να τον εξορίσει και να τον αντικαταστήσει με τον Ευθύμιο (907), που ήταν πιο πρόθυμος να αναγνωρίσει το γάμο. Ωστόσο, ο Λέων λίγο πριν από το θάνατό του αποκατέστησε τον Νικόλαο στον πατριαρχικό θρόνο και μάλιστα του ανέθεσε την επιτροπεία του ανήλικου Κωνσταντίνου. Όταν πέθανε ο αυτοκράτορας (912) ο αδερφός του Αλέξανδρος απομάκρυνε τη Ζωή από το παλάτι, αλλά τον επόμενο χρόνο πέθανε και αυτός. Έτσι, η αυτοκρατορία, έπειτα από απαίτηση του ανήλικου γιου της, επέστρεψε. Ο πανίσχυρος όμως Ρωμανός Λεκαπηνός, ο οποίος ανακηρύχθηκε συμβασιλέας, εξόρισε τη Ζωή (919) σε μοναστήρι, όπου τελικά πέθανε.

ΖΩΗ Η ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΗ: Η μικρότερη κόρη του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Η' (1025-1028). Γεννήθηκε το 980 και δεν την ενδιέφερε η μόρφωση. Λίγο πριν από το θάνατο του πατέρα της παντρεύτηκε, ύστερα από απαίτηση του ίδιου, τον Ρωμανό (Γ') Αργυρό, ο οποίος το 1028 αναγορεύτηκε αυτοκράτορας. Η Ζωή όμως ερωτεύτηκε τον αδερφό του πανίσχυρου ευνούχου Ιωάννη του Ορφανοτρόφου, τον Μιχαήλ (Δ') Παφλαγόνα. Είναι βέβαιο ότι η αυτοκρατορία βοήθησε τον εραστή της στη δολοφονία του συζύγου της μέσα στο λουτρό του (1034). Επειδή ο νέος αυτοκράτορας, που στο μεταξύ παντρεύτηκε τη Ζωή, έπασχε από επιληψία, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει σύντομα το θρόνο και να ασπαστεί το μοναχισμό (1041). Η Ζωή προώθησε στο θρόνο το θετό γιο της Μιχαήλ (Ε') Καλαφάτη, αλλά εκείνος έσπευσε να την απομακρύνει μαζί με τη μεγαλύτερη αδερφή της Θεοδώρα από το παλάτι. Ο

λαός της Κωνσταντινούπολης επαναστάτησε και αξίωσε την άμεση επιστροφή των δύο αδερφών. Ο Μιχαήλ κατέφυγε στην Αγία Σοφία, αλλά με διαταγή των δύο αδερφών αποσπάστηκε από την εκκλησία και τυφλώθηκε (1042). Η Ζωή και η Θεοδώρα συμβασίλεψαν για μερικούς μήνες. Μετά η Ζωή αποφάσισε να παντρευτεί για τρίτη φορά. Νέος της σύζυγος ήταν ο Κωνσταντίνος (Θ΄) ο Μονομάχος, ο οποίος ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας (1042-1055). Ο Κωνσταντίνος εγκαταστάθηκε στο παλάτι μαζί με την παλλακίδα του Σεβαστή Σκλήραινα, χωρίς καμία αντίδραση από τη πλευρά της Ζωής, η οποία πέθανε το 1050 σε ηλικία 70 ετών.

ΖΩΣΙΜΟΣ: Σημαντικός ιστοριογράφος του 5ου αιώνα. Έζησε την εποχή του Θεοδοσίου Β΄ και των διαδόχων του και ήταν ειδωλόλατρης. Έγραψε τη «Νέα Ιστορία», στην οποία καταγράφει τα γεγονότα κυρίως από την εποχή του Διοκλητιανού μέχρι το 410. Το έργο του είναι εξαιρετική πηγή για την ιστορία των Ούννων.

ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (610-641), γιος του εξάρχου της Αφρικής Ηράκλειου. Σπουδαίος στρατηγός και σημαντικός αυτοκράτορας, του οποίου η βασιλεία συνδέεται με την εμφάνιση στο ιστορικό προσκήνιο του ισλάμ. Στέφθηκε αυτοκράτορας το 610, αφού πρώτα ανέτρεψε τον Φωκά. Παντρεύτηκε τη Φαβία-Ευδοκία και απέκτησε μία κόρη και ένα γιο, τον Ηράκλειο-Κωνσταντίνο Γ΄, ενώ αργότερα από το γάμο του με την ανιψιά του Μαρτίνα απέκτησε εννέα γιους(.). Πρώτος του στόχος ήταν να αντιμετωπίσει τους Πέρσες. Ο πόλεμος με τους Πέρσες πήρε χαρακτήρα ιερού πολέμου. Οι Πέρσες το 614 κατέλαβαν τα Ιεροσόλυμα και μετέφεραν τον Τίμιο Σταυρό στην πρωτεύουσά τους Κτησιφώντα, ενώ το 619 κατέλαβαν την Αίγυπτο και διέκοψαν την τροφοδοσία της Βασιλεύουσας με σιτηρά. Στο μεταξύ σλαβικά φύλα εξωθούμενα από τους Αβάρους εισέβαλαν στην αυτοκρατορία και έφτασαν μέχρι τη Θεσσαλονίκη την οποία πολιορκήσαν αλλά τελικά αποκρούστηκαν. Ο Ηράκλειος προς στιγμή σκέφτηκε να μεταφέρει την πρωτεύουσά του στην Καρχηδόνα και από εκεί να ξεκινήσει τον αγώνα του εναντίον των Περσών, τον μετέπεισαν όμως ο πατριάρχης Σέργιος και η Σύγκλητος. Το 622, μέσα σε ατμόσφαιρα θρησκευτικού φανατισμού, έπειτα από τελετή που έμοιαζε με αληθινή σταυροφορία, ο Ηράκλειος πέρασε στη Μικρά Ασία. Μετά από επταετή σχεδόν αγώνα, με πιο σημαντική στιγμή τη νίκη του στη Νινευί, ο Ηράκλειος υπέταξε τους Πέρσες με τους οποίους υπέγραψε ειρήνη και επέστρεψε με τον Τίμιο Σταυρό θριαμβευτής στην Κωνσταντινούπολη (629). Στη διάρκεια της εκστρατείας του οι Πέρσες προσπάθησαν, σε συνεργασία με τους Αβαροσλάβους, να δημιουργήσουν αντιπερισπασμό πολιορκώντας τη Βασιλεύουσα (626). Το εγχείρημα απέτυχε χάρη στην άμυνα που αντέταξαν οι Βυζαντινοί υπό την εμπνευσμένη ηγεσία του μαγίστρου Βώνου και του πατριάρχη Σέργιου. Την ίδια εποχή σημειώθηκαν και οι πρώτες συγκρούσεις Βυζαντινών και Αράβων. Σύντομα οι Άραβες κατευθύνθηκαν προς τη Συρία και την Παλαιστίνη και κατέλαβαν μετά την πρώτη σημαντική μάχη με τους Βυζαντινούς (636, μάχη του ποταμού Ιερομιάκα [Γιαρμούκ]) την Ιερουσαλήμ (638) και τελικά την Αίγυπτο (641). Η Αλεξάνδρεια εκκενώθηκε από τα βυζαντινά στρατεύματα το 642. Ο Ηράκλειος υιοθέτησε τον τίτλο βασιλεύς αντί του ιμπεράτορ (στοιχείο εξελληνισμού της αυτοκρατορίας), ενώ στην εποχή του άρχισε να εφαρμόζεται ο θεσμός των θεμάτων, ο οποίος απέβλεπε στην καλύτερη οργάνωση και άμυνα του κράτους. Πέθανε το 641.

ΗΡΑΚΛΕΩΝΑΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (641-642), γιος του Ηρακλείου και της δεύτερης συζύγου του Μαρτίνας. Συμβασιλέας του πατέρα του μαζί με τον ετεροθαλή αδερφό του Κωνσταντίνο Γ΄ από το 638. Μετά το θάνατο του φιλάσθενου Κωνσταντίνου ο ανήλικος Ηρακλέωνας είχε ως επίτροπο τη μητέρα του Μαρτίνα και ως συμβασιλείς τους επίσης ανήλικους Ηράκλειο-Κώνσταντα Β΄ (γιος του Κωνσταντίνου Γ΄ και τον αδερφό του Δαβίδ-Τιβέριο. Η πολυαρχία ανάγκασε το 642 τη Σύγκλητο να καθαιρέσει τον Ηρακλέωνα και τον αδερφό του και να αφήσει μόνο αυτοκράτορα το γιο του Κωνσταντίνου Γ΄.

ΗΣΥΧΙΟΣ Ο ΙΛΛΟΥΣΤΡΙΟΣ: Ιστορικός και φιλόλογος από τη Μίλητο (6ος αιώνας). Συνέταξε φιλολογικό λεξικό γνωστό ως «Ονοματολόγος» ή ως «Πίναξ των εν Παιδεία Ονομαστών» και το ιστορικό έργο «Διαστήματα», το οποίο ήταν παγκόσμια ιστορία που πραγματευόταν τα γεγονότα μέχρι τη βασιλεία του Αναστάσιου Α΄ (491-518).

ΘΕΜΑ: Στην αρχή στρατιωτικό σώμα και στη συνέχεια, από τον 7ο αιώνα, διοικητική περιφέρεια, της οποίας ο διοικητής που διοριζόταν από τον αυτοκράτορα ήταν υπεύθυνος για την πολιτική διοίκηση και την άμυνα. Ο στρατηγός του θέματος στρατολογούσε τους άντρες των μονάδων που υπεράσπιζαν τη συγκεκριμένη περιοχή και φρόντιζε για τη συντήρησή του.

Κάθε θέμα χωριζόταν σε δύο ή τρεις τούρμες -ανάλογα με το μέγεθός του-, ο διοικητής των οποίων ονομαζόταν τουρμάρχης, και κάθε τούρμα σε τρεις μοίρες ή δρουγγες - ο διοικητής της δρουγγας ονομαζόταν δρουγγάριος. Ο αριθμός των θεμάτων δεν ήταν σταθερός σε όλη τη διάρκεια ισχύος του θεσμού. Τον 11ο αιώνα ο στρατός των εφένδρων που καλούνταν να υπερασπίσουν τη γη τους και τις οικογένειές τους αντικαταστάθηκε από τα τάγματα, που αποτελούνταν κυρίως από επαγγελματίες στρατιώτες. Τότε ακριβώς διαχωρίστηκε η πολιτική διοίκηση των θεμάτων από τη στρατιωτική.

Το πιο σημαντικό θέμα ήταν των Ανατολικών, ο στρατηγός του οποίου ήταν ο ανώτατος στρατιωτικός διοικητής της αυτοκρατορίας. Τα υπόλοιπα θέματα ήταν των Αρμενιάκων, των Θρακησίων, του Χαρσιανού, του Οψικίου, το ναυτικό θέμα των Κιβυρραιωτών, της Νικόπολης, της Ελλάδος, της Θράκης, της Σικελίας, της Κεφαλληνίας, του Δυρραχίου, της Θεσσαλονίκης, της Μακεδονίας, της Καπαδοκίας, της Χαλδίας, της Χερσώνος, του Λυκάνδου, των Βουκελλαρίων, του Οπτιμάτου, της Σελεύκειας, της Μεσοποταμίας, της Σεβάστειας και της Παφλαγονίας.

ΘΕΟΔΟΣΙΑΝΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ (CODEX THEODOSIANUS): Η πιο σπουδαία κωδικοποίηση νόμων πριν από τον Ιουστινιάνειο Κώδικα. Πρόκειται για συλλογή των αυτοκρατορικών νόμων από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι το 438 που δημοσιεύθηκε ο κώδικας. Ίσχυσε τόσο για το ανατολικό όσο και για το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας, αφού δημοσιεύθηκε με το όνομα και των δύο αυτοκρατόρων, δηλαδή του Θεοδοσίου Β΄ για το Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος και του Βαλεντινιανού Γ΄ για το Δυτικό. Ο Θεοδοσιανός Κώδικας αποτέλεσε σταθερή βάση απονομής δικαίου.

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ Α΄ Ο ΜΕΓΑΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (379-395). Γεννήθηκε το 347 στη Γαλικία της Ισπανίας και πέθανε το 395 στο Μεδιόλανο (Μιλάνο). Αναγορεύτηκε αυτοκράτορας το 379 και ανέλαβε τη διακυβέρνηση του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας και του Ιλλυρικού. Το 382 δέχτηκε υπό όρους την εγκατάσταση των Γότθων στο Βυζάντιο. Αποκατέστησε τον ανατραπέντα Βαλεντινιανό, αυτοκράτορα του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας, μετά το θάνατο του οποίου παρέμεινε ο μόνος αυτοκράτορας. Επιδίωξε την ενότητα του κράτους και αναγνώρισε το χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία. Έλαβε μέτρα εναντίον των ειδωλολατρών, απαγόρευσε τις θυσίες και κατήργησε τους Ολυμπιακούς Αγώνες (392). Το 381 συγκάλεσε τη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο, η οποία επικύρωσε τις αποφάσεις της Συνόδου της Νίκαιας (325) και συμπλήρωσε το Σύμβολο της Πίστεως. Χρησιμοποίησε σε ανώτατα αξιώματα του κράτους βαρβάρους. Πριν πεθάνει μοίρασε την αυτοκρατορία στους δύο γιους του, τον Αρκάδιο (Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος) και τον Ονώριο (Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος).

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ Β΄ Ο ΜΙΚΡΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (408-450), γιος του Αρκαδίου και της Ευδοξίας. Γεννήθηκε το 401. Το 402 αναγορεύτηκε αύγουστος και διαδέχτηκε τον πατέρα του σε ηλικία επτά ετών. Ο Αρκάδιος μάλιστα είχε ορίσει επίτροπο του ανήλικου αυτοκράτορα το βασιλιά της Περσίας Ιασδεγκέρδη για να προστατέψει τη ζωή και το θρόνο του. Άβουλος και αδύναμος, επέτρεψε στην αδερφή του Πουλχερία και στη σύζυγό του Αθηναΐδα-Ευδοκία να επεμβαίνουν στα πολιτικά πράγματα. Αναδιοργάνωσε το ανώτατο εκπαιδευτήριο της Κωνσταντινούπολης (425). Επιτάχυνε τις διαδικασίες εξελληνισμού της αυτοκρατορίας, επιτρέποντας την έκδοση στα ελληνικά των αποφάσεων των επαρχιακών δικαστηρίων. Το 429 συντάχτηκε ο Θεοδοσιανός Κώδικας, συλλογή νόμων από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι το 438. Απέφυγε να κάνει πολέμους και οι συνεργάτες του αντιμετώπισαν μέσω της διπλωματίας τους εχθρούς της αυτοκρατορίας. Συγκεκριμένα, το 422 υπέγραψε ειρήνη εκατό χρόνων με τους Πέρσες και το ίδιο συνέβη με τους Βανδάλους και τους Ούννους (433).

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ Γ΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (716-717). Καταγόταν από το Αδραμύτιο της Μικράς Ασίας. Αναγορεύτηκε αυτοκράτορας έπειτα από εξέγερση του στρατού του θέματος του Οψικίου εναντίον του αυτοκράτορα Αναστάσιου Β΄. Στην εμφύλια διαμάχη ανάμεσα στο στρατό του θέματος του Οψικίου που τον υποστήριζε και στο στρατό του θέματος των Ανατολικών και του θέματος των Αρμενιάκων που υποστήριζε τον Λέοντα Γ΄ Ίσαυρο (717) υποχώρησε και κατέφυγε στην Έφεσο όπου έγινε μοναχός.

ΘΕΟΔΩΡΑ: Αυτοκράτειρα του Βυζαντίου, σύζυγος του Ιουστινιανού. Ήταν ταπεινής καταγωγής, κόρη του Κύπριου «αρκτοτρόφου» (αρκουδιάρης) Ακάκιου. Έμεινε ορφανή σε

μικρή ηλικία. Η μεγάλη της φτώχεια την ανάγκασε να εγκαταλείψει την Αλεξάνδρεια και να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Το παρελθόν της υπήρξε, σύμφωνα με τον ιστορικό Προκόπιο, σκανδαλώδες και καθόλου σύμφωνο με τις επιταγές της ηθικής της βυζαντινής κοινωνίας. Παρ' όλα αυτά, η γνωριμία της με τον Ιουστινιανό, ο οποίος γοητεύτηκε από την ομορφιά και την ευφυΐα της, την οδήγησε στο βυζαντινό θρόνο. Αν και απαγορευόταν με νόμο ο γάμος συγκλητικού με ηθοποιό, ο Ιουστινιανός παντρεύτηκε τη Θεοδώρα, αφού ο θείος και θετός πατέρας του, Ιουστίνος Α', τον κατήργησε. Η συμπεριφορά της Θεοδώρας μετά το γάμο της υπήρξε άμεμπτη. Επέδειξε θάρρος και αποφασιστικότητα, σταθερότητα στις αποφάσεις της και γι' αυτό ο ρόλος της σε σημαντικά θέματα της αυτοκρατορίας ήταν καθοριστικός. Συγκράτησε τον Ιουστινιανό όταν αυτός ήταν έτοιμος να εγκαταλείψει το θρόνο στις δύσκολες ώρες της Στάσης του Νίκα (532) και άσκησε επιρροή στη νομοθεσία του για ευνοϊκές, υπέρ των γυναικών ρυθμίσεις (απαγόρευση εκποίησης προικίων ακινήτων, φροντίδα για τις φτωχές χήρες κ.λπ.). Διέθετε πολιτικό αισθητήριο, διείδε ορθά ότι το μέλλον της αυτοκρατορίας βρισκόταν στην Ανατολή και υποστήριξε πολιτικές λύσεις που ανταποκρίνονταν στα συμφέροντα του κράτους. Συμβούλεψε να ακολουθήσουν ανεκτικότερη πολιτική απέναντι στους μονοφυσιτικούς πληθυσμούς της Αιγύπτου και της Συρίας, γιατί είχε αντιληφθεί ότι κάτω από τις θρησκευτικές διαφορές υπέβοσκαν και εθνικές. Πέθανε το 548.

ΘΕΟΔΩΡΑ: Σύζυγος του αυτοκράτορα Θεοφίλου (829-842), την οποία προτίμησε αντί της Κασσιανής. Μετά το θάνατο του εικονομάχου συζύγου της συγκάλεσε σύνοδο (843), που διακήρυξε την αναστήλωση των εικόνων.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Α' ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΛΑΣΚΑΡΗΣ: Αυτοκράτορας του βυζαντινού κράτους της Νίκαιας (1206-1222). Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1175. Παντρεύτηκε την Άννα, κόρη του Αλεξίου Γ' Αγγέλου, από τον οποίο ονομάστηκε δεσπότης. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 από τους σταυροφόρους τού στέρησε τη δυνατότητα να γίνει αυτοκράτορας. Στη συνέχεια κατόρθωσε με τη βοήθεια των Σελτζούκων να επιβάλει την εξουσία του στη Νίκαια. Παρά τη συνεχή επέκταση του κράτους του στη δυτική Μικρά Ασία με απώτερο στόχο την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους, οι προσπάθειές του απέτυχαν. Το κράτος του αντιμετώπιζε κίνδυνο τόσο από τους Λατίνους της Κωνσταντινούπολης όσο και από τους Σελτζούκους Τούρκους, οι οποίοι άρχισαν να ανησυχούν για την επέκταση του κράτους της Νίκαιας. Την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης προσπάθησε να επιτύχει με επιγαμίες και με παραχώρηση εμπορικών δικαιωμάτων στους Βενετούς. Ωστόσο δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει τις προσπάθειες του. Στο θρόνο τον διαδέχτηκε το 1222 ο γαμπρός του Ιωάννης Γ' Βατάτζης - σύζυγος της κόρης του.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΟΥΚΑΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ: Κυρίαρχος ηγεμόνας της Ηπείρου (1215-1230), τον οποίο παλαιότερα οι ιστορικοί αναγνώριζαν ως δεσπότη. Επέκτεινε το κράτος του σε βάρος της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Θεσσαλονίκης και των Βουλγάρων. Συνέλαβε σε ενέδρα το 1217 το νεοδιορισμένο Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Πέτρο του Κουρτεναί. Διακήρυξε την ανεξαρτησία του από τον αυτοκράτορα της Νίκαιας και το 1224 κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη. Το 1227 στέφθηκε αυτοκράτορας των Ρωμαίων από τον επίσκοπο της αυτοκέφαλης αρχιεπισκοπής Οχρίδας. Το 1230 όμως έκανε το μοιραίο λάθος. Ενώ κατευθυνόταν προς την Κωνσταντινούπολη αποφάσισε να εισβάλει στη Βουλγαρία. Ηττήθηκε όμως στη μάχη της Κλοκότνιτσας το 1230 από τον τσάρο Ιωάννη Ασέν και λίγο αργότερα τυφλώθηκε. Τον διαδέχτηκε ο ανιψιός του Μιχαήλ Β'.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Β' ΛΑΣΚΑΡΗΣ: Αυτοκράτορας του βυζαντινού κράτους της Νίκαιας (1254-1258). Γεννήθηκε το 1223 στη Νίκαια. Εγγονός του Θεόδωρου Α' Λάσκαρη και γιος του Ιωάννη Γ' Βατατζή. Φίλος και προστάτης των γραμμάτων και των τεχνών. Με το γάμο του με την κόρη του Βούλγαρου ηγεμόνα Ιβάν Ασάν, Ελένη, επικύρωσε τη συμμαχία του κράτους της Νίκαιας με τους Βουλγάρους. Η συμμαχία αυτή δεν εμπόδισε τους Βουλγάρους να καταλάβουν κάποιες περιοχές της αυτοκρατορίας. Ο Θεόδωρος όταν το 1254 στέφθηκε αυτοκράτορας κατόρθωσε να απελευθερώσει αυτές τις περιοχές και να υπογράψει συνθήκη ειρήνης με τους Βουλγάρους. Αντιμετώπισε μάλλον χλιαρά την επιθετική πολιτική του δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β'. Στο εσωτερικό του κράτους προσπάθησε να αμβλύνει τις κοινωνικές αντιθέσεις και να αναδιοργανώσει τον κρατικό μηχανισμό.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: Ο σημαντικότερος Βυζαντινός χρονογράφος. Καταγόταν από επιφανή οικογένεια του Βυζαντίου. Γεννήθηκε γύρω στο 752 και πέθανε το 818. Έγινε

μοναχός και αντιτάχθηκε στην εικονομαχική πολιτική του Λέοντα Ε΄ και γι' αυτό το λόγο φυλακίστηκε. Αργότερα εξορίστηκε στη Σαμοθράκη όπου και πέθανε. Η «Χρονογραφία» του είναι σπουδαία πηγή για τον 7ο και τον 8ο αιώνα, διότι διασώζει πολλές πηγές της εποχής που χάθηκαν. Η εκκλησία, εξαιτίας των αγώνων του για την ορθοδοξία, τον τιμά ως έναν από τους ομολογητές αγίους της.

ΘΕΟΦΑΝΩ: Αυτοκράτειρα του Βυζαντίου (959-969), σύζυγος του Ρωμανού Β΄ (959-963) και αργότερα του Νικηφόρου Φωκά (963-969). Ήταν ταπεινής καταγωγής, πολύ όμορφη και πολύ φιλόδοξη. Παντρεύτηκε τον Ρωμανό Β΄, γιο και διάδοχο του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου το 956. Μαζί του απέκτησε τρία παιδιά, τον Βασίλειο (Β΄), τον Κωνσταντίνο (Η΄) και την Άννα. Με τον πρόωπο θάνατο του Ρωμανού Β΄ (963) αναδείχθηκε η κακή πλευρά της προσωπικότητάς της. Έξι μήνες μετά το θάνατό του παντρεύτηκε το στρατηγό Νικηφόρο Φωκά. Το 969 βοήθησε τον Ιωάννη Τζιμισκή να δολοφονήσει τον Νικηφόρο. Δεν κατάφερε να παντρευτεί τον Τζιμισκή, γιατί ο τελευταίος, υπακούοντας στις παροτρύνσεις του πατριάρχη Πολύευκτου, την απομάκρυνε από το παλάτι και την εξόρισε. Την ανακάλεσε από την εξορία ο γιος της Βασίλειος Βουλγαροκτόνος και παρέμεινε στο παλάτι χωρίς να εμπλέκεται στα δημόσια πράγματα.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (829-842), γιος του Μιχαήλ Β΄ του Τραυλού. Μέτριος στρατηγός και κυβερνήτης, ο Θεόφιλος ως αυτοκράτορας έδειξε μεγάλη ευαισθησία στην πιστή εφαρμογή των νόμων και στην απονομή της δικαιοσύνης. Στο πρόσωπό του η τέχνη βρήκε ένα μεγάλο προστάτη. Επί της βασιλείας του κατασκευάστηκαν περίτεχνα οικοδομήματα, στα οποία ήταν εμφανής η επίδραση της αραβικής αρχιτεκτονικής, οι στολές έφεραν πλούσια διακόσμηση κ.λπ. Συνέχισε την εικονομαχική πολιτική των προκατόχων του, αλλά ήταν πλέον φανερή η αποτυχία της. Ενίσχυσε την άμυνα της Κωνσταντινούπολης με την κατασκευή ισχυρών τειχών προς τη θάλασσα. Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής στην περίοδο της βασιλείας του οι σχέσεις χαλιφάτου και αυτοκρατορίας κλιμακώθηκαν από τις πιο εγκάρδιες (πρώτη περίοδος της βασιλείας του) μέχρι τις πιο εχθρικές. Το 837 ο Θεόφιλος κατέλαβε και κατέστρεψε τη Ζάπετρα ή Σωζόπετρα, γενέθλια πόλη του χαλίφη Αλ Μουτάσιμ. Την αναίτια αυτή καταστροφή οι Αραβες προσπάθησαν και πέτυχαν να εκδικηθούν. Τον επόμενο χρόνο, αφού συνέτριψαν το βυζαντινό στρατό στη Δαζημόνα, κατέστρεψαν τη γενέθλια πόλη του αυτοκράτορα, Αμόριον. Μετά την αρνητική για το Βυζάντιο εξέλιξη των σχέσεων με το χαλιφάτο, ο Θεόφιλος στράφηκε προς τη Δύση αναζητώντας συμμάχους. Πέθανε το 842.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΣΙΜΟΚΑΤΗΣ: Ιστοριογράφος από την Αίγυπτο. Στην Κωνσταντινούπολη κατέλαβε δημόσια αξιώματα και επί Ηρακλείου (610-641) συνέγραψε την ιστορία του («Οικουμενική Ιστορία»). Αν και αναμειγνύει στη διήγησή του πολλά μυθολογικά στοιχεία, εντούτοις παραμένει η κύρια πηγή για την εποχή του Μαυρικίου.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Η δεύτερη σε μέγεθος αλλά και σε σημασία πόλη της αυτοκρατορίας μετά την Κωνσταντινούπολη. Η Θεσσαλονίκη την εποχή της κατάληψης της Μακεδονίας από τους Ρωμαίους, το 168 π.Χ., ήταν μια πόλη ιδιαίτερα ανεπτυγμένη οικονομικά και πολιτιστικά. Οι Ρωμαίοι την έκαναν διοικητικό κέντρο της περιοχής που βρισκόταν ανάμεσα στους ποταμούς Αξιό και Στρυμόνα και άφησαν τους κατοίκους της να έχουν τους δικούς τους νόμους και άρχοντες. Το 146 π.Χ. η πόλη έγινε πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Επαρχίας της Μακεδονίας, η οποία περιλάμβανε μια πολύ μεγάλη περιοχή που ξεκινούσε από την Αδριατική στα δυτικά και έφτανε μέχρι το Νέστο στα ανατολικά και από τα Σκόπια στα βόρεια έως το Μαλιακό Κόλπο στα νότια. Μέχρι το 27 π.Χ. στην Επαρχία της Μακεδονίας υπαγόταν και η κατακτημένη νότια Ελλάδα. Την εποχή αυτή η Θεσσαλονίκη ήταν σπουδαίος σταθμός, στρατιωτικός και εμπορικός, του μεγάλου αυτοκρατορικού δρόμου, της Εγνατίας οδού - κατασκευάστηκε μεταξύ 146 και 120 π.Χ. από τον ανθύπατο Γναίο Εγνάτιο-, που ξεκινούσε από την Απολλωνία στην Αδριατική και κατέληγε στον Έβρο. Νέοι κάτοικοι έρχονταν συνεχώς στην ακμάζουσα πόλη, ανάμεσά τους και πολλοί Εβραίοι, που συγκρότησαν τη μεγάλη και γνωστή στα χρόνια του Χριστού κοινότητά τους. Η Θεσσαλονίκη μετά το τέλος των εμφύλιων πολέμων της Ρώμης (Καίσαρα και Πομπήιου [49-48 π.Χ.], Οκταβιανού και δολοφόνων του Καίσαρα [42 π.Χ.]) απολάμβανε τα αγαθά της Pax Romana. Το 50 μ.Χ. ο απόστολος Παύλος κήρυξε το χριστιανισμό μέσα στην παλαιότερη εβραϊκή συναγωγή της πόλης, την Ets-ha-Haim. Οι πρώτοι πιστοί της νέας θρησκείας ήταν μερικοί Εβραίοι και

πολλοί Έλληνες. Οι κάτοικοι της πόλης ανταποκρίθηκαν με θέρμη στα καλέσματα του αποστόλου Παύλου και σύντομα η πόλη κατείχε εξέχουσα θέση στο χριστιανικό κόσμο. Στα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ. η Θεσσαλονίκη θεωρήθηκε το ασφαλέστερο καταφύγιο σε όλο σχεδόν το βαλκανικό χώρο από τις επιδρομές των Γόθων. Γύρω στο 300 ο καίσαρας της Ανατολής Γαλέριος Βαλέριος Μαξιμιανός, επωφελούμενος από μια περίοδο σχετικής ηρεμίας, κατασκεύασε σπουδαία έργα στη πόλη. Ανάμεσα σε αυτά συγκαταλέγεται ένα λαμπρό συγκρότημα στο οποίο περιλαμβάνονται το γνωστό θριαμβικό τόξο (Καμάρα) και το κυκλικό κτίριο (Rotonda) που προοριζόταν για λατρευτικούς σκοπούς και αργότερα μετατράπηκε σε χριστιανικό ναό. Στα χρόνια του Γαλέριου ένα μεγάλο θρησκευτικό γεγονός σφράγισε την ιστορία της πόλης: η διδασκαλία και το μαρτύριο του αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου του 305). Ο Δημήτριος, νέος αξιωματικός του ρωμαϊκού στρατού, συνελήφθη και φυλακίστηκε επειδή δίδασκε τη νέα θρησκεία. Αρνήθηκε να προδώσει την πίστη του και μαρτύρησε. Οι χριστιανοί έθαψαν το σώμα του στο υπόγειο της φυλακής του. Στο ίδιο σημείο το 463 ο έπαρχος του Ιλλυρικού Λεόντιος, ο οποίος είχε γιατρευτεί από μια ανίατη ασθένεια, οικοδόμησε τη λαμπρή βασιλική στη σημερινή της ακριβώς θέση. Στη συνέχεια καθιερώθηκαν προς τιμήν του αγίου Δημητρίου γιορτές και μεταξύ 20 και 27 Οκτωβρίου κάθε χρόνο οι Θεσσαλονικείς διοργάνωναν έξω από τα δυτικά τείχη εμποροπανήγυρη (Δημήτρια). Το 380 ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος από τη Θεσσαλονίκη διακήρυξε ότι το δόγμα της Νίκαιας είναι το μόνο αληθινό. Αυτό δεν τον εμπόδισε δέκα χρόνια αργότερα να διατάξει τη σφαγή 10.000 κατοίκων της Θεσσαλονίκης στον Ιππόδρομο της πόλης, γιατί σε μια εκδήλωση είχαν σκοτωθεί μερικοί Γόθοι αξιωματικοί της φρουράς του (390). Ο Θεοδόσιος υπό την πίεση του Αμβρόσιου, του φωτισμένου ιεράρχη των Μεδιολάνων, ζήτησε δημόσια συγγνώμη. Ο Ιππόδρομος, στοιχειωμένος από το αίμα των αθώων, εγκαταλείφθηκε και σύντομα ερειπώθηκε. Λίγα χρόνια μετά την κατασκευή του Ναού του Αγίου Δημητρίου άρχισε να χτίζεται μια άλλη σπουδαία βασιλική, η Αχειροποίητος. Ύστερα από μια περίοδο ηρεμίας, την εποχή του Ιουστινιανού Α΄ άρχισαν νέες επιδρομές Αβάρων, Ούννων και Σλάβων, οι οποίοι αρκετές φορές έφτασαν έξω από τα ισχυρά τείχη της πόλης - έγιναν επί Θεοδοσίου Α΄ από το στρατηγό Ορμίςδα. Η πόλη όμως δεν διέτρεχε μεγάλο κίνδυνο. Πριν από το τέλος του 7ου αιώνα ανεγέρθηκε ο Ναός «της του Θεού Σοφίας», μια έξοχη τρουλαία βασιλική, αφιέρωμα για κάποια νίκη του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Β΄ (695). Αξιοσημείωτη ήταν η οικονομική, πνευματική και γενικά η πολιτιστική της ακτινοβολία στα σλαβικά φύλα της Βαλκανικής. Από τη Θεσσαλονίκη ξεκίνησαν τον 9ο αιώνα οι αδερφοί Κύριλλος και Μεθόδιος για να διαδώσουν το χριστιανισμό αλλά και τον ελληνικό πολιτισμό στους Σλάβους της Μοραβίας. Η Θεσσαλονίκη δέχτηκε μεγάλο πλήγμα τον Αύγουστο του 904 όταν την κατέλαβαν Σαρακηνοί πειρατές. Πολλές χιλιάδες αιχμάλωτοι προωθήθηκαν στα σκλαβοπάζαρα της Κρήτης και της βόρειας Αφρικής. Επίσης, οι τσάροι της Βουλγαρίας Συμεών (893-927) και Σαμουήλ (976-1014) έκαναν επιδρομές στην περιοχή, αλλά τελικά τους συνέτριψε ο Βασίλειος Β΄. Εκείνη την εποχή χτίστηκε η Παναγία των Χαλκέων (1028), με την οποία εμφανίστηκε ένας νέος αρχιτεκτονικός τύπος, αυτός της σταυροειδούς τετρακίονιας τρουλωτής εκκλησίας. Η Θεσσαλονίκη καταλήφθηκε για μικρό χρονικό διάστημα από τους Νορμανδούς της Κάτω Ιταλίας (1185) που τη λεηλάτησαν. Το 1204 την κατέλαβαν οι Φράγκοι οι οποίοι ίδρυσαν το βραχύβιο Λατινικό Βασίλειο της Θεσσαλονίκης - βασιλιάς ήταν ο Βονιφάτιος Μομφερατικός. Στη συνέχεια την πόλη απελευθέρωσε ο ηγεμόνας της Ηπείρου Θεόδωρος Δούκας Κομνηνός (1224) και μετά πέρασε στην εξουσία του αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη (1246). Μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο η Θεσσαλονίκη επανήλθε στην αυτοκρατορία. Η περίοδος που ακολούθησε χαρακτηριζόταν από τις δυναστικές έριδες των Παλαιολόγων και των Καντακουζηνών, τις προσπάθειες του Σέρβου κράλη Στέφανου Δουσάν για επέκταση του κράτους του, τις ληστρικές επιδρομές των Καταλανών και το κίνημα των ζηλωτών και των ησυχαστών. Όλα αυτά προκάλεσαν αναταραχή και αναστάτωση στο εσωτερικό του κράτους, και κυρίως στη Θεσσαλονίκη, και προετοίμασαν την αναπόφευκτη εξασθένηση απέναντι στην απειλή των Οθωμανών Τούρκων. Στα τέλη του 14ου αιώνα ο διοικητής της Θεσσαλονίκης και μετέπειτα αυτοκράτορας Μανουήλ (Β΄) Παλαιολόγος, που περιστοιχιζόταν από νέους και μορφωμένους συμβούλους, έγινε φορέας ενός αδιάλλακτου πνεύματος και μιας πολεμικής εναντίον των εχθρών στην προσπάθειά του να σχηματίσει ένα κοινό μέτωπο αντίστασης. Έτσι η Θεσσαλονίκη έγινε

σύμβολο της αντίστασης. Ο αγώνας όμως ήταν άνισος και έπειτα από πολύχρονη πολιορκία καταλήφθηκε από τους Τούρκους το 1387. Το 1391 ο σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ την ενσωμάτωσε στην αυτοκρατορία του μέχρι το 1402, οπότε αιχμαλωτίστηκε από τους Μογγόλους του Ταμερλάνου (μαχητής Αγκύρας). Στο τέλος, ύστερα από ολιγόχρονη παραχώρηση στους Βενετούς, η Θεσσαλονίκη παραδόθηκε στο σουλτάνο Μουράτ Α΄ (1430). Οι καταστροφές και οι σφαγές που ακολούθησαν την κατάληψη της πόλης προανήγγειλαν το τέλος της αυτοκρατορίας.

ΘΕΩΝ: Ο Θεών ήταν μαθηματικός και έζησε στο δεύτερο μισό του 4ου αιώνα μ.Χ. στην Αλεξάνδρεια. Ήταν ο πατέρας της φιλοσόφου Υπατείας. Σώζονται υπομνήματά του στον Άρατο, τον Ευκλείδη και τον Πτολεμαίο.

ΘΩΜΑΣ Ο ΣΛΑΒΟΣ Η΄ Ο ΣΛΑΒΟΓΕΝΗΣ: Γεννήθηκε στο θέμα των Αρμενιάκων κοντά στη λίμνη Γάζουρου. Ο Συνεχιστής του Θεοφάνη αναφέρει ότι οι γονείς του ήταν Σλάβοι, ενώ ο Γενέσιος λέει ότι ήταν Αρμένιοι. Ήταν αξιωματικός μαζί με τον Λέοντα (Ε΄) και τον Μιχαήλ (Β΄) του στρατηγού του θέματος των Ανατολικών, Βαρδάνη. Όταν επαναστάτησε ο τελευταίος, ο Θωμάς τον ακολούθησε. Όταν ο Λέων έγινε αυτοκράτορας, τον έκανε τουρμάρχη. Όταν δολοφονήθηκε ο Λέων, ο Θωμάς, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα φιλόδοξος, επαναστάτησε. Γρήγορα συγκέντρωσε ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις από τις ανατολικές επαρχίες. Μόνο τα θέματα του Οψικίου και των Αρμενιάκων έμειναν πιστά στον Μιχαήλ Β΄. Τον Θωμά ενίσχυσε και ο θεματικός στόλος. Το επαναστατικό αυτό εγχείρημα ενίσχυσε οικονομικά ο Άραβας χαλίφης. Παρουσιάζει μάλιστα ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο πατριάρχης Αντιόχειας Ιώβ, υπήκοος του χαλίφη, έστεψε τον Θωμά αυτοκράτορα. Οι επιχειρήσεις έλαβαν χώρα κυρίως στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης και γενικότερα της Θράκης. Ο αυτοκράτορας κατόρθωσε με τη βοήθεια των συμμάχων του Βουλγάρων και τη συνδρομή του υγρού πυρός να καταστρέψει το στόλο των επαναστατών και να λύσει την πολιορκία (822). Η αποφασιστική μάχη ανάμεσα στα αυτοκρατορικά στρατεύματα και τους επαναστάτες δόθηκε στη Διάβαση, 40 χιλιόμετρα από την Κωνσταντινούπολη. Εκεί οι επαναστάτες υπέστησαν δεινή ήττα και ο Θωμάς διέφυγε στην Αρκαδιούπολη όπου και συνελήφθη. Τον Οκτώβριο του 823 εκτελέστηκε έπειτα από διαταγή του αυτοκράτορα. Μερικοί ιστορικοί, κυρίως Ρώσοι, έδωσαν κοινωνικές διαστάσεις στην επανάσταση του Θωμά. Είναι βέβαιο ότι ο Θωμάς στρατολογούσε αγρότες γιατί δεν είχε άλλες διασυνδέσεις και όχι επειδή ευαγγελιζόταν κάποια κοινωνική μεταβολή. Είναι μάλιστα ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Θωμάς δεν είχε καμιά εμπλοκή στην οικονομική κρίση και δεν υποστήριξε στους σλαβικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας.

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ: Άγιος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Γεννήθηκε στην Ταγάστη (σημ. Σουκ Αράς) το 354 και πέθανε στην Ιπώνα της Νουμιδίας (βόρεια Αφρική) το 430. Προσηλυτίστηκε στο χριστιανισμό το 387 από τον άγιο Αμβρόσιο. Το 396 έγινε επίσκοπος Ιπώνος και αγωνίστηκε εναντίον του μανιχαϊσμού, του δονατισμού και του πελαγιανισμού (χριστιανική αίρεση του μοναχού Πελάγιου, ο οποίος ελαχιστοποιούσε το ρόλο της Θείας Χάριτος και πρόβαλλε την προσωπική βούληση στην άσκηση της αρετής). Εκτός από τις «Επιστολές», έγραψε την «Πολιτεία του Θεού» και τις «Εξομολογήσεις». Ως θεολόγος και φιλόσοφος άσκησε καθοριστική επιρροή στη δυτική θεολογία, ενώ ως συγγραφέας έδωσε ένα ιδιαίτερο ύφος στη λατινική ως γλώσσα του χριστιανισμού.

ΙΟΒΙΑΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (363-364). Όταν ο Ιουλιανός πέθανε στη διάρκεια εκστρατείας εναντίον των Περσών (363), το βυζαντινό στράτευμα το οποίο βρισκόταν στα βάθη της Ανατολής εκτέθηκε σε πολύ μεγάλο κίνδυνο. Οι διοικητές των διαφόρων μονάδων αποφάσισαν να εκλέξουν τον τριαντάχρονο στρατηγό Ιοβιανό, πριμικήριο των δομέστικων, ως νέο αυτοκράτορα, διότι τον θεώρησαν ικανό και κατάλληλο να ηγηθεί του στρατού κατά την επιστροφή του από την Περσία. Ο Ιοβιανός έσπευσε να συνάψει ειρήνη διάρκειας τριάντα ετών με τους Πέρσες, με βαρείς όμως όρους για το Βυζάντιο, που υποχρεώθηκε να επιστρέψει παλιές περσικές επαρχίες, να παραχωρήσει σχεδόν το μισό της Αρμενίας και τη Νίσιβιν και να ενισχύσει οικονομικά την ανέγερση οχυρών στην περιοχή του Καυκάσου εναντίον των νομάδων. Ο Ιοβιανός στους λίγους μήνες της βασιλείας του ήταν ανεκτικός απέναντι στους εθνικούς, αν και ο ίδιος ήταν χριστιανός, και επανέφερε την ελευθερία του διδάσκειν. Πέθανε ξαφνικά λίγο πριν φτάσει στην Κωνσταντινούπολη. Τον διαδέχτηκε στο θρόνο ο Ουαλεντινιανός Α΄.

ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (361-363). Γεννήθηκε το 331 στην Κωνσταντινούπολη. Ο Φλάβιος Κλαύδιος Ιουλιανός έτυχε πολύ καλής μόρφωσης, κλασικής και χριστιανικής, αλλά τελικά στράφηκε στον αρχαίο ελληνικό κόσμο και την ειδωλολατρία. Ως καίσαρας της Γαλατίας γνώρισε πολλές στρατιωτικές επιτυχίες. Το 361 στασίασε εναντίον του εξαδέλφου του Κωνσταντίου, τον οποίο και διαδέχτηκε. Κύριο μέλημά του ήταν η επαναφορά της αρχαίας θρησκείας. Σκοτώθηκε το 363 στη διάρκεια εκστρατείας εναντίον των Περσών.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ (CORPUS JURIS CIVILIS): Έτσι καλείται ήδη από το 16ο αιώνα η νομοθεσία του Ιουστινιανού Α΄, που αποτελείται από τις παρακάτω συλλογές: *Codex Justinianus* (Ιουστινιάνειος Κώδικας). Συλλογή όλων των αυτοκρατορικών νόμων που ίσχυαν από την εποχή του Αδριανού μέχρι την εποχή του Ιουστινιανού. Δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 529 και επανεκδόθηκε σε νέα βελτιωμένη έκδοση το 534.

Digesta (Πανδέκτης). Συλλογή από αποσπάσματα έργων κλασικών Ρωμαίων νομοδιδασκάλων. Δημοσιεύθηκε το 533.

Institutiones (Εισηγήσεις). Σύντομη επιτομή του δικαίου που ίσχυε τότε. Χρησίμευε ως εγχειρίδιο στους σπουδαστές του δικαίου. Δημοσιεύθηκε το 533.

Novellae (Νεαρές). Οι νόμοι του Ιουστινιανού που εκδόθηκαν από το 534 μέχρι το 565.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (527-565). Γεννήθηκε στο Ταυρήσιο της Δαρδανίας το 482 και το πραγματικό του όνομα ήταν Φλάβιος του Σαββατίου, αλλά μετά την υιοθεσία του από το θείο του, αυτοκράτορα Ιουστίνου Α΄, ονομάστηκε Ιουστινιανός και έτσι έμεινε γνωστός στην ιστορία. Διακρινόταν για την οξυδέρκειά του, τις οργανωτικές του ικανότητες και τις φιλοδοξίες του. Υπήρξε ο πιο στενός και ο πιο έμπιστος συνεργάτης του θείου του, στη διάρκεια της βασιλείας του οποίου ανήλθε στα ανώτερα πολιτικά και στρατιωτικά αξιώματα. Το 527 αναγορεύτηκε από τον Ιουστίνου συναυτοκράτορας και αύγουστος και όταν πέθανε ο θείος του παρέμεινε ο μόνος αυτοκράτορας. Το 525 παντρεύτηκε τη χορεύτρια του ιπποδρόμου Θεοδόρα, ταπεινής καταγωγής, δυναμική όμως και αποφασιστική, η οποία αναδείχθηκε η πλέον πιστή συνεργάτιδά του και επηρέασε τις αποφάσεις του για σημαντικά ζητήματα του κράτους. Η επιλογή των συνεργατών του, όπως οι στρατηγοί Ναρσής και Βελισάριος και ο νομομαθής Τριβωνιανός, αποδείχθηκε άριστη.

Εξωτερική πολιτική

Βασικός άξονας της πολιτικής του ήταν η ιδέα της ανασύστασης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (*reconquista*). Ωστόσο υπέπεσε στο αιώνιο και μοιραίο λάθος των μεγάλων πολιτικών: Λησμόνησε ότι η επέκταση και το μέγεθος των κρατικών μορφωμάτων δεν είναι αυτοσκοπός και ότι, επομένως, δεν έπρεπε να επιδιωχθούν σε βάρος της ευτυχίας των αντρών και των γυναικών που αποτελούσαν το κοινωνικό σύνολο. Πρώτα προσπάθησε να εξασφαλίσει τα ανατολικά του σύνορα από τους Πέρσες, και αφού απέτυχε να επιβληθεί με τα όπλα, υπέγραψε μια απέραντη ειρήνη με τους Πέρσες, με όρους όχι ιδιαίτερα ευνοϊκούς για το Βυζάντιο (532). Το 533 ένα μάλλον μικρό εκστρατευτικό σώμα υπό τον Βελισάριο σύντριψε τους Βανδάλους και διέλυσε το κράτος τους.

Στη συνέχεια εκστράτευσε εναντίον των Οστρογόθων της Ιταλίας (534), πάλι με τον Βελισάριο, ο οποίος κατάφερε μέσα σε έξι χρόνια να καταλάβει τη χώρα μέχρι τη Ραβέννα και να συλλάβει το βασιλιά των Γόθων Ουτίγι (540). Οι Γόθοι μετά την αποχώρηση του Βελισαρίου εξεγέρθηκαν και υποτάχθηκαν το 552, έπειτα από πολυετείς αγώνες ενός άλλου στρατηγού, του Ναρσή. Οι κατακτήσεις ολοκληρώθηκαν με τον πόλεμο εναντίον των Βησιγόθων και την κατάκτηση του νοτιοανατολικού τμήματος της Ιβηρικής Χερσονήσου (554). Στην Ανατολή αντιμετώπισε νέα επίθεση των Περσών και το 557 υπέγραψε νέα ειρήνη με τον Πέρση βασιλιά, αλλά υποχρεώθηκε να του καταβάλει υψηλό φόρο. Οι αγώνες αυτοί αποδυνάμωσαν την αυτοκρατορία στα σύνορα του Δούναβη, όπου εμφανίστηκαν νέα βαρβαρικά φύλα, Σλάβοι, Ούννοι, Πρωτοβούλγαροι, οι οποίοι επιδίδονταν σε επιδρομές στα εδάφη της αυτοκρατορίας.

Εσωτερική πολιτική

Στο εσωτερικό του κράτους αντιμετώπισε το 532 τη «Στάση του Νίκα», μια λαϊκή εξέγερση, η επιτυχής καταστολή της οποίας ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τη συγκεντρωτική μοναρχία. Το σημαντικότερο όμως επίτευγμα της βασιλείας του υπήρξε η κωδικοποίηση των νόμων, έργο κυρίως του Τριβωνιανού. Η Ιουστινιάνειος Νομοθεσία αποτελείται από τον

«Ιουστινιάνειο Κώδικα», τις «Εισηγήσεις», τον «Πανδέκτη» και τις «Νεαρές», οι περισσότερες από τις οποίες δημοσιεύθηκαν στην ελληνική γλώσσα. Άξια λόγου είναι το διοικητικό του έργο καθώς και οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις, ενώ στα εκκλησιαστικά ζητήματα πήρε αρκετά μέτρα για τη θρησκευτική ενότητα του κράτους. Εξαπέλυσε διώξεις εναντίον των ειδωλολατρών και ανέστειλε τη λειτουργία της Φιλοσοφικής Σχολής των Αθηνών (529). Κατασκεύασε, τέλος, αξιόλογα κτίσματα και ενίσχυσε την άμυνα της αυτοκρατορίας με σημαντικά οχυρωματικά έργα. Το πιο σπουδαίο από αυτά ήταν ο Ναός της του Θεού Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, έργο των μηχανικών Ανθέμιου και Ισίδωρου.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Β΄ Ο ΡΙΝΟΤΜΗΤΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (688-695, 705-711), γιος και διάδοχος του Κωνσταντίνου Δ΄ Πωγωνάτου. Ακολούθησε σκληρή αντιαριστοκρατική πολιτική, ενώ στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του προχώρησε σε συνδιαλλαγή με τον Άραβα χαλίφη, η οποία μάλιστα στην περίπτωση της Κύπρου έφτασε μέχρι τη συγκυριαρχία. Εκμεταλλευόμενος τις εμφύλιες διαμάχες στο χαλιφάτο, απέσυρε στρατεύματα από τα ανατολικά σύνορα και επιτέθηκε εναντίον των Βουλγάρων και των Σλάβων, πολλούς από τους οποίους μετέφερε και εγκατέστησε στη Μικρά Ασία. Το 692 όμως υπέστη βαριά ήττα από τους Άραβες στη Σεβαστούπολη της Αρμενίας. Στην εσωτερική πολιτική διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη σύγκληση της «Πενθέκτης ή εν Τρούλλω» Συνόδου, η οποία συμπλήρωσε τις δύο προηγούμενες με την έκδοση 102 συνολικά κανόνων. Το 695 ο Ιουστινιανός ανατράπηκε από τον πατρίκιο Λεόντιο και εξορίστηκε στη Χερσώνα, αφού πρώτα ταπεινώθηκε με την αποκοπή της μύτης του. Επανήλθε στο θρόνο το 705 και με πρωτοφανή σκληρότητα τιμώρησε εκείνους που τον είχαν ανατρέψει. Παραμέλησε τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, με αποτέλεσμα η αυτοκρατορία να απολέσει σημαντικά εδάφη από τους Άραβες. Τα πολλά προβλήματα έφεραν αντίδραση. Ο αυτοκρατορικός στρατός τον ανέτρεψε και ο νέος αυτοκράτορας Φιλιππικός Βαρδάνης διέταξε την εκτέλεσή του (711).

ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ Α΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (518-527). Γεννήθηκε στη Δαρδανία το 451. Καταγόταν από φτωχή αγροτική οικογένεια. Ανέβηκε στο θρόνο μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Αναστάσιου Α΄ με μηχανορραφίες και δωροδοκίες. Από την αρχή σχεδόν της βασιλείας του όρισε ως οιοινεί συγκυβερνήτη τον ανιψιό του Ιουστινιανό. Η εκκλησιαστική του πολιτική υπαγορεύτηκε από την πίστη του στα δόγματα της εκκλησίας, γι' αυτό και στράφηκε εναντίον των μονοφυσιτών. Βοήθησε στην άρση του Ακακιανού Σχίσματος (519). Λίγο πριν πεθάνει αναγόρευσε συναυτοκράτορα τον ανιψιό του Ιουστινιανό Α΄ (527).

ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ Β΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (565-578), ανιψιός και διάδοχος του Ιουστινιανού Α΄. Η επιλογή του ως διαδόχου προκάλεσε την εχθρότητα των μελών της οικογένειάς του με αποτέλεσμα να εκδηλωθούν συνωμοσίες. Κέρδισε την εύνοια του λαού με μεγάλες οικονομικές παροχές και τα οικονομικά του κράτους διέρχονταν σοβαρή κρίση. Η βασιλεία του συνδέθηκε με την εγκατάσταση των Λογγοβάρδων στη βόρεια Ιταλία και την απόσπαση κτήσεων από το βυζαντινό κράτος. Ένας άλλος εχθρός, οι Άβαροι, εισέβαλαν στην αυτοκρατορία και πολιορκήσαν το Σίρμιο. Ο Ιουστίνος αναγκάστηκε να υπογράψει συνθήκη με τους Αβάρους και να καταβάλει ετήσιο φόρο. Την ίδια περίοδο το Βυζάντιο απώλεσε κτήσεις στην Αφρική και την Ισπανία. Στα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας ξέσπασαν συγκρούσεις με τους Πέρσες και το Βυζάντιο απώλεσε τη σημαντική πόλη Δάρας (574). Την ίδια χρονιά ανακήρυξε καίσαρα το θετό γιο του Τιβέριο Β΄. Στο θρησκευτικό τομέα στην αρχή ακολούθησε πολιτική συμφιλίωσης ανάμεσα στους ορθόδοξους και τους μονοφυσίτες, αλλά προς το τέλος της βασιλείας του, εξαιτίας της αρνητικής στάσης των μονοφυσιτών απέναντι στην πολιτική του, στράφηκε ανοιχτά εναντίον τους.

ΙΠΠΑΡΧΟΣ: Έλληνας αστρονόμος που έζησε το 2ο αιώνα π.Χ. Θεωρείται ο μεγαλύτερος αστρονόμος της αρχαιότητας και μετά τον Νεύτονα όλων των εποχών. Γεννήθηκε στη Νίκαια της Βιθυνίας (περίπου το 190 π.Χ.) και πέθανε το 120 π.Χ. Έκανε τις παρατηρήσεις του ανάμεσα στο 161 και το 126 π.Χ. κυρίως από τη Ρόδο. Πληροφορίες για τον ίδιο αντλούμε από μεταγενέστερους αστρονόμους και συγγραφείς (Στράβωνα, Πτολεμαίο, Πλούταρχο, Πλίνιο), οι οποίοι τον θεωρούν δάσκαλό τους. Από τα έργα του σώθηκαν μόνο δύο: «Των Αράτου και Ευδόξου Φαινομένων Εξηγήσεων Βιβλία Τρία» και «Εις Αστερισμούς». Εφεύρε τον αστρολάβο (άστρο+λαμβάνω), όργανο που χρησιμοποιήθηκε έκτοτε πολύ. Συνέταξε τον πρώτο αστρονομικό κατάλογο, που περιλάμβανε 1.080 αστέρια και αποτέλεσε τη βάση για την

εξέλιξη της αστρονομίας. Θεωρείται ο θεμελιωτής της τριγωνομετρίας, αφού υπολόγισε τη διάρκεια της μέρας σε κάθε τόπο από το πλάτος του τόπου και την απόκλιση του ήλιου - αυτός ο υπολογισμός απαιτεί γνώσεις τριγωνομετρίας. Ανακάλυψε τη μετάπτωση των ισημεριών και καθόρισε τη διάρκεια του έτους σε 365 και 1/4 ημέρες. Παρατηρήσεις έκανε και για τις κινήσεις των πλανητών.

ΙΠΠΟΤΙΚΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΤΑΓΜΑΤΑ:

1. *Ναΐτες (γαλλιστί Templiers)*. Ονομάστηκαν έτσι επειδή το κέντρο τους στην Ιερουσαλήμ βρισκόταν κοντά στα ερείπια του Ναού του Σολόμωντα. Προήλθαν από την ένωση οκτώ Γάλλων ιπποτών (1118). Εκτός από τους τρεις κανόνες του μοναχισμού (φτώχεια, αγνότητα, υπακοή) πρόσθεσαν και την υποχρέωση να πολεμούν τους άπιστους. Διακριτικά τους: λευκός μανδύας και ερυθρός σταυρός. Το τάγμα μεταφέρθηκε το 1291 στην Κύπρο, ενώ το 1312 καταργήθηκε με απόφαση συνόδου της παπικής εκκλησίας, κάτω από την πίεση του βασιλιά της Γαλλίας Φιλίππου του Ωρραίου, ο οποίος εποφθαλμιούσε την περιουσία τους. Η ακίνητη περιουσία τους παραχωρήθηκε στους Ιωαννίτες.

2. *Ιωαννίτες*. Προήλθαν από την αδελφότητα του Νοσοκομείου του Αγίου Ιωάννη στην Ιερουσαλήμ, που ιδρύθηκε το 1048 από εμπόρους από την ιταλική πόλη Αμάφι. Μετά την Α΄ Σταυροφορία η αδελφότητα διευρύνθηκε και μετασχηματίστηκε σε ιπποτικό τάγμα κατά το πρότυπο των Ναϊτών. Διακριτικά τους: μαύρος μανδύας και λευκός σταυρός. Το τάγμα μεταφέρθηκε το 1291 στην Κύπρο, το 1310 στη Ρόδο και το 1526 στη Μάλτα, όπου είχε την έδρα του μέχρι το 1798 (τάγμα της Μάλτας). Το 1834 εγκαταστάθηκε στη Ρώμη, ενώ το 1961 απέκτησε καινούργιο καταστατικό.

3. *Τεύτονες*. Στρατιωτικό και θρησκευτικό τάγμα που ιδρύθηκε στην Άκρα το 1190 από Γερμανούς εμπόρους σταυροφόρους στη διάρκεια της Γ΄ Σταυροφορίας για την περίθαλψη των τραυματιών. Το 1198 μετατράπηκε σε ιπποτικό τάγμα. Διακριτικά τους: λευκός μανδύας και μαύρος σταυρός, από τα οποία προήλθε αργότερα η πρωσική σημαία. Οι Τεύτονες ιππότες επιχείρησαν το 1229 σταυροφορία κατά της Πρωσίας, την οποία κυβέρνησαν το 14ο και το 15ο αιώνα. Το 1525 το τάγμα απέβαλε το θρησκευτικό του χαρακτήρα και το 1809 διαλύθηκε από τον Ναπολέοντα. Ανασυγκροτήθηκε το 1840 στην Αυστρία και το 1929 μεταβλήθηκε σε τάγμα επαιτών.

ΙΣΑΑΚΙΟΣ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1057-1059), γιος του αξιωματούχου Μιχαήλ Κομνηνού. Την ανατροφή του Ισαάκιου μετά το θάνατο του πατέρα του ανέλαβε ο Βασίλειος Β΄. Μορφώθηκε στη Μονή Στουδίου, όπου διδάχτηκε την πολεμική τέχνη. Κατέλαβε αργότερα το αξίωμα του δομέστικου των σχολών. Το 1057 μαζί με τα άλλα μέλη της στρατιωτικής αριστοκρατίας απαίτησε από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ ΣΤ΄ τη στρατιωτική ανασυγκρότηση της αυτοκρατορίας, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Η αρνητική στάση του Μιχαήλ εξώθησε τη στρατιωτική ελίτ σε συνεργασία με τον πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλάριο για την ανατροπή του και την αντικατάστασή του από τον Ισαάκιο. Η βαριά φορολογία που επέβαλε σε όλες τις κοινωνικές ομάδες και η δήμευση της περιουσίας πολλών μοναστηριών -ενέργειες αναγκαίες για την εξεύρεση των πόρων για τη στρατιωτική αναδιοργάνωση- δυσaráεστησαν και την εκκλησία και το λαό. Όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη έπειτα από μια εκστρατεία στη Βαλκανική βρέθηκε σε ένα εχθρικό περιβάλλον που τον ανάγκασε να εγκαταλείψει το θρόνο (1059). Πέθανε το 1061.

ΙΣΑΑΚΙΟΣ Β΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1185-1195, 1203-1204), γιος του στρατηγού Ανδρόνικου Κομνηνού Αγγέλου. Γεννήθηκε το 1160. Το 1185 ο Ανδρόνικος τον θεώρησε επικίνδυνο για στάση και προσπάθησε να τον συλλάβει. Ο λαός πήρε το μέρος του Ισαάκιου και τον αναγόρευσε αυτοκράτορα, ενώ ο Ανδρόνικος εκτελέστηκε. Προσπάθησε να απομακρύνει τους Νορμανδούς από τα εδάφη της αυτοκρατορίας, ενώ μετά το γάμο του με την κόρη του βασιλιά της Ουγγαρίας έλαβαν τέλος οι επιδρομές των Ούγγρων. Εκστράτευσε χωρίς επιτυχία εναντίον των επαναστατημένων Βουλγάρων. Κατόρθωσε με παραχωρήσεις να απομακρύνει τους σταυροφόρους της Γ΄ Σταυροφορίας (1188) από τη Βασιλεύουσα. Το 1195 ανατράπηκε από τον Αλέξιο Γ΄ και οδηγήθηκε στη φυλακή. Το 1203 μπροστά στον κίνδυνο των σταυροφόρων οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης επανέφεραν τον Ισαάκιο Β΄ στο θρόνο. Η αδυναμία του όμως να αντιμετωπίσει τους σταυροφόρους οι οποίοι ήδη έσφιγγαν τον κλοιό γύρω από την πόλη είχε ως αποτέλεσμα την αντικατάστασή του από τον Αλέξιο Ε΄. Πέθανε λίγο αργότερα.

ΙΩΑΝΝΗΣ Α΄ ΤΖΙΜΙΣΚΗΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (969-976). Γεννήθηκε στον Πόντο της Μικράς Ασίας το 925 και πέθανε στην Κωνσταντινούπολη το 976. Ήταν γόνος στρατιωτικής αριστοκρατίας αρμενικής καταγωγής. Το όνομα Τζιμισκής το οφείλει στο ύψος του (ήταν μάλλον κοντός). Σε μικρή ηλικία ακολούθησε σε εκστρατείες το θείο του Νικηφόρο Φωκά και έμαθε την τέχνη του πολέμου. Όταν ο θείος του έγινε αυτοκράτορας τον ονόμασε «δομέστικο των σχολών», λίγο αργότερα όμως τον απομάκρυνε από την Κωνσταντινούπολη εξαιτίας της ερωτικής σχέσης του με την αυτοκράτειρα Θεοφανώ. Με υποκίνηση της αυτοκράτειρας οργανώθηκε συνωμοσία εναντίον του Νικηφόρου που τελικά οδήγησε στη δολοφονία του και στην αναγόρευση του Τζιμισκή ως αυτοκράτορα (969). Στη διάρκεια της βασιλείας του οργανώθηκαν πολλές συνωμοσίες εναντίον του από τον Βάρδα Φωκά και τον Λέοντα Φωκά χωρίς επιτυχία. Η εσωτερική του πολιτική υπήρξε ευνοϊκή για τους Δυνατούς της γης σε βάρος των μικροκαλλιεργητών. Στη διάρκεια της βασιλείας του το εμιράτο του Χαλεπίου έγινε φόρου υποτελές στο Βυζάντιο. Το 974/975 εκστράτευσε με επιτυχία στο Λίβανο και τη Συρία και προσάρτησε σημαντικές πόλεις. Αντιμετώπισε τους Βουλγάρους με τη βοήθεια των Ρως, εναντίον των οποίων στράφηκε αργότερα, όταν αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν την ανατολική Βουλγαρία. Οργάνωσε τις κατακτημένες περιοχές σε θέματα. Πέθανε κάτω από ανεξιχνίαστες συνθήκες το 976. Οι διαδόσεις που αναφέρει ο Λέων ο Διάκονος ότι δηλητηριάστηκε από τον Βασίλειο Λακαπηνό ελέγχονται ως ανακριβείς.

ΙΩΑΝΝΗΣ Β΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1118-1143). Γεννήθηκε το 1087 και πέθανε το 1143. Γιος και διάδοχος του Αλεξίου Α΄, ανέβηκε στο θρόνο μετά το θάνατο του πατέρα του και του συμβασιλέα του Κωνσταντίνου Δούκα (1118), παρά την αντίδραση της αδερφής του Άννας, η οποία διεκδικούσε το θρόνο για το σύζυγό της. Συνέχισε με σφωροσύνη την εξωτερική πολιτική του πατέρα του, ενώ διεξήγαγε τις πολεμικές επιχειρήσεις με άριστο τρόπο.

Νίκησε διαδοχικά τους Πετσενέγκους (1122), τους Σέρβους (1123) και τους Ούγγρους (1128). Από το 1125 άρχισε τις εκστρατείες του εναντίον των Τούρκων της Μικράς Ασίας, τις οποίες διέκοψε προσωρινά το 1127 και συνέχισε το 1135, οπότε συνέτριψε τον εμίρη της Μελιτηνής και το 1137 τον Λέοντα, τον ηγεμόνα της Μικρής Αρμενίας. Την ίδια χρονιά επιτέθηκε εναντίον των Νορμανδών της Αντιόχειας, οι οποίοι αναγνώρισαν τη βυζαντινή επικυριαρχία. Το 1138 εξουδετέρωσε τους εμίρηδες της Συρίας και της Παλαιστίνης. Πέθανε σε κυνηγετικό ατύχημα στη διάρκεια εκστρατείας στα ανατολικά σύνορα το 1143. Συγκαταλέγεται ανάμεσα στους πιο σημαντικούς αυτοκράτορες του Βυζαντίου.

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ΄ ΔΟΥΚΑΣ ΒΑΤΑΤΖΗΣ: Αυτοκράτορας της Νίκαιας (1222-1254). Γεννήθηκε στο Διδυμότειχο το 1193 και ανέβηκε στο θρόνο έπειτα από το γάμο του με την Ειρήνη, κόρη του αυτοκράτορα της Νίκαιας Θεόδωρου Α΄ Λάσκαρη. Ξεκίνησε τη βασιλεία του με εκστρατείες εναντίον των λατινοκρατούμενων περιοχών της Ευρώπης και των νησιών στα παράλια της Μικράς Ασίας. Μια συνωμοσία εναντίον του όμως ανέκοψε αυτή την επιθετική του πολιτική. Βασικό πρόβλημα την περίοδο της βασιλείας του ήταν οι σχέσεις με το κράτος της Ηπείρου, του οποίου οι ηγέτες διεκδικούσαν τον τίτλο του αυτοκράτορα. Βρέθηκε αντιμέτωπος με τον Θεόδωρο Δούκα Άγγελο, αυτοκράτορα της Θεσσαλονίκης (1228), αλλά απέτυχε να τον πείσει να εγκαταλείψει τον τίτλο. Η ήττα όμως του Θεόδωρου από τον Ιωάννη Ασάν Β΄ στη μάχη της Κολοκοτινίτζας (1230) ανάγκασε το διάδοχό του, Μανουήλ, να περιοριστεί στον τίτλο του δεσπότη της Ηπείρου. Έτσι ο αυτοκράτορας της Νίκαιας κατέκτησε την πρώτη θέση στον αγώνα για ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Το 1246 ο Ιωάννης πολιόρκησε τη Θεσσαλονίκη και την προσάρτησε στο κράτος του, ενώ το 1252 εκστράτευσε εναντίον του Δεσποτάτου της Ηπείρου από το οποίο αφαίρεσε πολλά εδάφη. Ο Βατάτζης όμως έδειξε και στην εσωτερική πολιτική του δραστηριότητα ικανότητα και αποτελεσματικότητα. Φρόντισε για μια καλή και αδιάφθορη διοίκηση, για την καλή απονομή της δικαιοσύνης και έλαβε ιδιαίτερα αποτελεσματικά μέτρα κοινωνικής πρόνοιας. Πέθανε το 1254.

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ΄ ΛΑΣΚΑΡΗΣ: Αυτοκράτορας της Νίκαιας (1258-1261), γιος και διάδοχος του πατέρα του Θεόδωρου Β΄. Ανέβηκε ανήλικος στο θρόνο και επιτροπεύταν από τον Γεώργιο Μουζάλωνα, ο οποίος όμως δολοφονήθηκε από τους Δυνατούς που διεκδικούσαν την επιτροπεία και στη θέση του διόρισαν επίτροπο και λίγο αργότερα συμβασιλέα τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο. Πολύ γρήγορα ο Ιωάννης παραμερίστηκε, κυρίως μετά την ανακατάληψη της

Κωνσταντινούπολης το 1261.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ: Γεννήθηκε στην αραβοκρατούμενη Δαμασκό γύρω στο 645. Ο πατέρας του κατείχε σημαντικό αξίωμα στο αραβικό κράτος και ο Ιωάννης τον διαδέχτηκε σε αυτό. Το 720 εγκατέλειψε τη Δαμασκό και αποσύρθηκε στη Μονή του Αγίου Σάβα στην Παλαιστίνη, όπου παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του (749;). Θεωρείται ο τελευταίος μεγάλος θεολόγος της Ανατολικής Εκκλησίας. Αντιπολιτεύτηκε με σφοδρότητα την εικονομαχική στάση των Ισαύρων και στηλίτευσε τον καισαροπαπισμό του Λέοντα Γ'.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ε΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1341-1376, 1379-1391), γιος του Ανδρόνικου Γ'. Γεννήθηκε στο Διδυμότειχο το 1332. Η μακρόχρονη βασιλεία του σφραγίστηκε από πολλές δυναστικές κρίσεις. Ανέβηκε ανήλικος στο θρόνο και επιτροπευόταν από τη μητέρα του Άννα της Σαβοΐας, το δομέστικο Ιωάννη Καντακουζηνό του οποίου την κόρη παντρεύτηκε και τον πατριάρχη Ιωάννη Καλέκα. Οι ραδιουργίες όμως του πατριάρχη απομάκρυναν τον Καντακουζηνό, ο οποίος αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας το 1341 στο Διδυμότειχο, χωρίς να πάψει να αναγνωρίζει τον ανήλικο Ιωάννη Ε'. Οι αντιθέσεις ανάμεσα στις δύο παρατάξεις εξελίχθηκαν σε μακροχρόνιες, οξύτατες εμφύλιες συγκρούσεις, στις οποίες δυστυχώς ενεπλάκησαν παίρνοντας το μέρος τότε του ενός και τότε του άλλου τα σλαβικά κράτη της Βαλκανικής και οι Τούρκοι -τότε εγκαταστάθηκαν στην Ευρώπη-, ενώ αναδύθηκαν και σφοδρές κοινωνικές αντιθέσεις όπως φαίνεται από το κίνημα των ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη. Το 1347 ο Καντακουζηνός επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη, πάντα ως συμβασιλέας του Ιωάννη Ε'. Ο Ιωάννης Ε' αποσύρθηκε στην Τένεδο μέχρι το 1354, οπότε επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη και εκδίωξε τον Καντακουζηνό. Ο Ιωάννης αντιλήφθηκε ότι δύσκολα θα μπορούσε να απαλλαγεί από τους Τούρκους, που ήδη κατείχαν την Αδριανούπολη και έκαναν επιδρομές. Αποφάσισε λοιπόν να ζητήσει βοήθεια και γι' αυτό μετέβη στην Ουγγαρία (1366) και στη συνέχεια στη Ρώμη (1369). Εκεί αποδέχτηκε την ένωση των δύο εκκλησιών, πάγιο αίτημα του πάπα ως αντάλλαγμα για οποιαδήποτε βοήθεια. Γρήγορα κατάλαβε ότι δεν μπορούσε να περιμένει καμιά βοήθεια από το εξωτερικό, συμβιβάστηκε με την πραγματικότητα και αναγνώρισε την επικυριαρχία του Οθωμανού σουλτάνου. Το 1376 φυλακίστηκε από το γιο του Ανδρόνικο Δ' Παλαιολόγο. Επανήλθε στο θρόνο το 1379. Το 1390 ο εγγονός του Ιωάννης Ζ' διεκδίκησε το θρόνο και αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας. Πέθανε το 1391 έχοντας επανακτήσει το θρόνο.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤ΄ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1347-1354) και συγγραφέας. Ως επίτροπος του ανήλικου Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου ανέλαβε τη διαχείριση των υποθέσεων της αυτοκρατορίας. Κατηγορήθηκε όμως ότι συνωμοτούσε και αυτό τον οδήγησε σε ρήξη με τον Ιωάννη Ε'. Κατέφυγε στο Διδυμότειχο, όπου αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας (1341), σεβάστηκε όμως τα δικαιώματα του ανήλικου Ιωάννη Ε' στο θρόνο. Η εμφύλια διαμάχη κράτησε ως το 1347, οπότε ο Καντακουζηνός κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη και στέφθηκε επίσημα συναυτοκράτορας του Ιωάννη. Ήταν αντίθετος στο κίνημα των ζηλωτών που ξέσπασε στη Θεσσαλονίκη και συγκάλεσε σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη η οποία το καταδίκασε, δικαιώνοντας τον Γρηγόριο Παλαμά και τους ησυχαστές (1353). Πραιτήθηκε το 1354 και έγινε μοναχός. Πλούσιο υπήρξε το συγγραφικό του έργο, τόσο το ιστορικό όσο και το θεολογικό. Πέθανε το 1383 σε ηλικία 88 ετών.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ζ΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1390, 1399-1402), γιος του Ανδρόνικου Δ' Παλαιολόγου και της Μαρίας, κόρης του τσάρου των Βουλγάρων. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1370 και η ζωή του υπήρξε περιπετειώδης. Το 1373 φυλακίστηκε διότι επαναστάτησε ο πατέρας του εναντίον του παππού του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε'. Όταν ο πατέρας του κατέλαβε την εξουσία επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη (1376) και λίγο αργότερα όταν ο πατέρας του αποσύρθηκε (1379) έζησε στη Σηλυβρία. Το 1390 πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη και αφού ανέτρεψε τον Ιωάννη Ε' κατέλαβε για μερικούς μήνες το θρόνο. Με την αποκατάσταση στο θρόνο του Ιωάννη Ε', ο Ιωάννης Ζ' απομακρύνθηκε και πάλι. Το 1393 ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β' προσπάθησε να προσεγγίσει τον Ιωάννη, χωρίς αποτέλεσμα όμως. Το 1399 ο Ιωάννης Ζ' επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη και ορίστηκε αντικαταστάτης του Μανουήλ στο θρόνο -ο Μανουήλ είχε πάει στη Δύση για να βρει βοήθεια- σε μια δύσκολη εποχή, κατά την οποία οι πιέσεις των Τούρκων είχαν γίνει ασφυκτικές. Ο Ιωάννης δεν δίστασε να διαπραγματευτεί την παράδοση της πόλης στον Βαγιαζήτ Α', αλλά τα σχέδιά του ναυάγησαν μετά την ήττα των Τούρκων στη μάχη της Αγκυρας (1402) από τον

Μογγόλο Ταμερλάνο. Ο Μανουήλ μετά την επιστροφή του από τη Δύση απομάκρυνε τον Ιωάννη (1402), ο οποίος ανέλαβε τη διοίκηση της Θεσσαλονίκης διατηρώντας τον τίτλο του βασιλιά ως το θάνατό του (1408).

ΙΩΑΝΝΗΣ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1421 και 1425-1448), γιος του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου. Έζησε τα πρώτα χρόνια της ζωής του στην Πελοπόννησο όσο ο πατέρας του βρισκόταν στη Δύση. Το 1414 αντικατέστησε τον πατέρα του στην εξουσία όταν εκείνος διευθετούσε ζητήματα στην Πελοπόννησο. Στη συνέχεια έστειλε τον ίδιο εκεί (1416) όπου παρέμεινε δύο χρόνια (1418) και ακολούθησε επεκτατική πολιτική σε βάρος των Λατίνων ηγεμόνων. Το 1421 αναγορεύτηκε συναυτοκράτορας και αντιμετώπισε τον επόμενο χρόνο την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους με επιτυχία. Το 1422 ανέλαβε τη διακυβέρνηση του κράτους και αποδήμησε στη Δύση (1423) σε αναζήτηση στρατιωτικής βοήθειας. Επέστρεψε άπρακτος πίσω το 1424. Όσο όμως απουσίαζε, ο αδερφός του Κωνσταντίνος που τον αντικαθιστούσε σύναψε ειρήνη με το σουλτάνο Μουράτ Β΄· παραχώρησε εδάφη στους Τούρκους και υποχρεώθηκε να καταβάλει βαρύτατο ετήσιο φόρο. Το 1425 ο Ιωάννης επανέφερε όλη σχεδόν την Πελοπόννησο στη βυζαντινή κυριαρχία. Εντούτοις, δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την προέλαση των Τούρκων οι οποίοι το 1430 κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα. Η προσπάθειά του να αποτρέψει την τουρκική επέκταση τον οδήγησε και πάλι στη Δύση και στην ένωση των δύο εκκλησιών. Οι διαβουλεύσεις τελικά οδήγησαν στη σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας (1439) και στην ένωση των εκκλησιών. Η προσπάθεια του Ιωάννη όμως είχε πενιχρά αποτελέσματα στο στρατιωτικό τομέα, ενώ στον πολιτικό και θρησκευτικό είχε μάλλον αρνητικές επιπτώσεις, αφού ο λαός χωρίστηκε σε ενωτικούς και ανθενωτικούς. Ο Ιωάννης Η΄ πέθανε το 1448.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΩΝΑΡΑΣ: Έζησε το πρώτο μισό του 12ου αιώνα. Κατέλαβε τα αξιώματα του δρουγγάριου της βίγλας, της αυτοκρατορικής σωματοφυλακής, και του προϊστάμενου της αυτοκρατορικής γραμματείας (πρωτοασκηρήτης). Αργότερα αποσύρθηκε στα Πριγκηποννήσια, όπου, έπειτα από παρακίνηση των φίλων του, συνέγραψε την ιστορία του. Το έργο του: «Επιτομή Ιστοριών», χρονογραφία των παγκόσμιων γεγονότων από κτίσεως κόσμου μέχρι το 1118.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΜΕΝΙΑΤΗΣ: Γεννήθηκε στα τέλη του 9ου αιώνα στη Θεσσαλονίκη. Ήταν κληρικός χωρίς μεγάλη παιδεία. Υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της άλωσης της Θεσσαλονίκης από τους Σαρακηνούς το 904, την οποία αφηγείται στο έργο του, που θεωρείται απόλυτα αξιόπιστη πηγή και περιέχει πολλές ενδιαφέρουσες πληροφορίες για λαούς που ήταν εγκατεστημένοι κοντά στη Θεσσαλονίκη.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΙΝΑΜΟΣ: Ιστορικός του 12ου αιώνα (1143-1203), το έργο του οποίου είναι η πιο σημαντική πηγή για την εποχή του Ιωάννη και του Μανουήλ Κομνηνού και για την ιστορία των Σελτζούκων. Καταγόταν από επιφανή οικογένεια. Πολύ νωρίς μπήκε στην υπηρεσία του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180). Από πληροφορίες που μας δίνει ο ίδιος μαθαίνουμε ότι ήταν βασιλικός γραμματικός, ανήκε στο στενό περιβάλλον του αυτοκράτορα και διατηρούσε μαζί του προσωπικές σχέσεις. Η ιστορία του έχει τίτλο «Επιτομή».

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΛΑΛΑΣ: Είναι ο παλαιότερος γνωστός χρονογράφος του Βυζαντίου. Ήταν εξελληνισμένος Σύρος και γεννήθηκε στην Αντιόχεια το 491 και πέθανε στην ίδια πόλη το 578. Η «Χρονογραφία» του αρχίζει από τη δημιουργία του κόσμου και φτάνει μέχρι τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ιουστινιανού.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ: Ιστορικός του 11ου αιώνα, σύγχρονος του Μιχαήλ Ψελλού. Καταγόταν από το θέμα των Θρακησίων της Μικράς Ασίας. Στα χειρόγραφα του έργου του αναφέρει ότι κατείχε τα αξιώματα του κουροπαλάτη και του δρουγγάριου της βίγλας. Στο έργο του «Σύνοψις Ιστοριών» συνεχίζει τον Θεοφάνη και καλύπτει τα γεγονότα της περιόδου 811-1057.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ: Ένας από τους πιο ένδοξους πατέρες της Ανατολικής Εκκλησίας. Γεννήθηκε στην Αντιόχεια το 344 όπου σπούδασε και αναδείχθηκε σε πολύ σπουδαίο ρήτορα. Το 381 χειροτονήθηκε κληρικός και το 397 πατριάρχης Κωνσταντινούπολης. Ήρθε σε σύγκρουση με την αυτοκρατορική Αυλή και εξορίστηκε στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, όπου πέθανε το 407. Οι ομιλίες του αποτελούν πολύτιμη μαρτυρία για τα ήθη της εποχής του.

ΙΩΣΗΠΟΣ: Ιουδαίος ιστορικός που γεννήθηκε στην Ιερουσαλήμ το 37 μ.Χ. Σπούδασε τον Ιουδαϊκό Νόμο και γνώρισε τις μεγάλες αιρέσεις του ιουδαϊσμού, των Σαδδουκαίων, των Φαρισαίων και των Εσσαίων. Αν και ανήκε στη φιλορωμαϊκή μερίδα, αυτό δεν τον εμπόδισε να έχει ηγετικό ρόλο στην επανάσταση εναντίον των Ρωμαίων (66). Βρέθηκε λίγο μετά στην Αυλή των Ρωμαίων αυτοκρατόρων Βεσπασιανού και Τίτου. Έζησε το υπόλοιπο της ζωής του στη Ρώμη και ασχολήθηκε με τη συγγραφή. Τα έργα του «Περί του Ιουδαϊκού Πολέμου», «Ιουδαϊκή Αρχαιολογία και Ιωσήπου Βίος» παρέχουν πολλές πληροφορίες στο μελετητή της ιστορίας του ιουδαϊσμού του 1ου αιώνα μ.Χ.

ΚΑΙΣΑΡ ΓΑΪΟΣ ΙΟΥΛΙΟΣ: Ρωμαίος πολιτικός και στρατιωτικός, από τις σπουδαιότερες προσωπικότητες της Ρώμης. Καταγόταν από τη σπουδαία Ιουλία γενεά, είχε δημοκρατικές απόψεις και απέκτησε την εύνοια του λαού. Μαζί με τον Πομπήιο και τον Κράσο συγκρότησαν την Πρώτη Τριανδρία (60 π.Χ.), ένα νέο πολιτειακό σχήμα, και μοιράστηκαν τα ανώτατα πολιτικά και στρατιωτικά αξιώματα. Εκλέχτηκε ύπατος το 59 π.Χ. και το 56 π.Χ. Κατέκτησε τη Γαλατία (την Εντεύθεν των Άλπεων και την Εκείθεν των Άλπεων) το 58-50 π.Χ. και οι περιοχές που κατέλαβε υιοθέτησαν τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό. Απέκτησε δόξα και είχε κοντά του έναν απόλυτα αφοσιωμένο στρατό με τον οποίο αντιμετώπισε τον Πομπήιο, απεσταλμένο της ρωμαϊκής Συγκλήτου. Η αποφασιστική μάχη δόθηκε στα Φάρσαλα το 48 π.Χ. Σε αυτή ο Πομπήιος νικήθηκε και κατέφυγε στην Αίγυπτο, όπου και πέθανε. Ο Καίσαρ το 44 π.Χ. ανακηρύχθηκε δικτάτορας και ισόβιος ύπατος. Με όλες τις εξουσίες συγκεντρωμένες στα χέρια του αποκατέστησε την τάξη στην Ιταλία και άλλαξε τους πολιτειακούς θεσμούς του κράτους. Από τα έργα του αξίζει να επισημάνουμε τη βελτίωση του ημερολογίου, με βάση τους υπολογισμούς του Αλεξανδρινού Σωσιγένη. Το έργο του διακόπηκε με τη δολοφονία του από τους συνωμότες Κάσιο και Βρούτο (44 π.Χ.). Εκτός από σπουδαίος πολιτικός και στρατιωτικός, ο Καίσαρ υπήρξε και αξιόλογος ιστορικός συγγραφέας. Έργα του: «Commentarii de Bello Gallico» («Απομνημονεύματα περί του Γαλατικού Πολέμου») και «Commentarii de Bello Civili» («Απομνημονεύματα περί του Εμφύλιου Πολέμου»).

ΚΑΡΑΚΑΛΛΑΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (211-217) που διαδέχτηκε στο θρόνο τον πατέρα του Σεπτίμιο Σεβήρο. Υπήρξε άγριος και σκληρός ηγεμόνας. Κύρια επιτεύγματά του ήταν οι κολοσσιαίες θέρμες που έχτισε στη Ρώμη (σώζονται σε μεγάλη έκταση και φέρουν το όνομά του) και η παραχώρηση του δικαιώματος του Ρωμαίου πολίτη σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας (212). Είχε λάβει σπουδαία μόρφωση. Μελέτησε Έλληνες ρήτορες και τραγικούς και μπορούσε να απαγγείλει ολόκληρα αποσπάσματα από τον τραγικό ποιητή Ευριπίδη. Το πάθος του όμως ήταν η στρατιωτική ζωή. Προσπάθησε να ταυτιστεί με τον Μέγα Αλέξανδρο, όπως συνήθιζαν πολλοί Ρωμαίοι αυτοκράτορες. Υιοθέτησε ένα σχέδιο εκστρατείας του για να κατακτήσει την αυτοκρατορία των Πάρθων και οργάνωσε μια μακεδονική φάλαγγα. Μιμήθηκε όμως και την ανυπολόγητη πολλές φορές συμπεριφορά του Μεγάλου Αλεξάνδρου, γεγονός που όπλισε το χέρι του διοικητή της αυτοκρατορικής φρουράς, ο οποίος τον δολοφόνησε (217).

ΚΑΡΝΕΑΔΗΣ: Έλληνας φιλόσοφος που γεννήθηκε στην Κυρήνη της Αφρικής (214 π.Χ.) και πέθανε το 129 π.Χ. στην Αθήνα. Θεωρείται ο θεμελιωτής της Νέας ή Τρίτης Ακαδημίας, της οποίας διατέλεσε σχολάρχης ως το 137 π.Χ. Με τη φιλοσοφική του διδασκαλία την οδήγησε σε νέα περίοδο ακμής. Δεν έγραψε κάποιο έργο, τη διδασκαλία του όμως διέσωσαν οι μαθητές του και ο Κλειτόμαχος, μετέπειτα σχολάρχης της Ακαδημίας. Η συμμετοχή του μαζί με το στωικό Διογένη και τον περιπατητικό Κριτόλαο σε μια αποστολή στη Ρώμη για τη διευθέτηση ενός χρηματικού προστίμου είχε ως αποτέλεσμα να εισαχθεί η σκεπτική φιλοσοφία στη Ρώμη, όπου οι διαλέξεις του περί δικαιοσύνης προκάλεσαν ενθουσιασμό στους Ρωμαίους. Με τη διδασκαλία του άσκησε κριτική στις αντιφατικές δοξασίες των στωικών περί θεού, διατύπωσε την άποψη ότι δεν υπάρχουν κριτήρια της αλήθειας και υπήρξε εισηγητής της γνωσιολογικής θεωρίας περί του πιθανού.

ΚΑΡΟΛΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ (ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΣ): Βασιλιάς των Φράγκων (742-814) και αυτοκράτορας της Δύσης (800-814). Πατέρας του ήταν ο Πιπίνος (Πεπίνος) ο Βραχύς. Υπέταξε τους Λομβαρδούς (774), κατέκτησε τη Σαξονία και δημιούργησε αχανή αυτοκρατορία, με πρωτεύουσα το Ακυΐσγρανον (Άαχεν) η οποία οριζόταν από τη Βόρεια θάλασσα, τον Έλβα, την περιοχή της Βαυαρίας, την περιοχή της Κορινθίας, τη Μεσόγειο, τα

Πυρηναία και τον Ατλαντικό. Στη διάρκεια της βασιλείας του ολοκληρώθηκε ο εκχριστιανισμός των Γερμανών.

Το 799 επενέβη υπέρ του πάπα Λέοντα Γ', ο οποίος κινδύνευε να καθαιρεθεί και ανταμείφθηκε γι' αυτή του την πράξη με τον τίτλο του αυτοκράτορα των Ρωμαίων, τον οποίο το Βυζάντιο αρνήθηκε να αναγνωρίσει. Ο Κάρολος προέβη σε ευρείες διοικητικές, νομοθετικές και εκκλησιαστικές μεταρρυθμίσεις, εργάστηκε για την ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου και προστάτεψε τα γράμματα με την ίδρυση σχολών. Το κράτος του διαλύθηκε μετά το θάνατό του. Με τη συνθήκη του Βερντέν (843) οι τρεις εγγονοί του μοίρασαν μεταξύ τους τις κτήσεις του ως εξής: ο Κάρολος ο Φαλακρός πήρε τη Γαλλία, ο Λοθάριος την Ιταλία και ο Λουδοβίκος τη Γερμανία.

ΚΑΣΣΙΟΣ ΛΟΓΓΙΝΟΣ ΓΑΪΟΣ: Αρχηγός των δολοφόνων του Ιουλίου Καίσαρα (44 π.Χ.). Κατέλαβε ανώτερα αξιώματα και κατά τη μάχη των Φαρσάλων (48 π.Χ.) διοικούσε τμήμα του στόλου του Πομπήιου. Μετά την ήττα του Πομπήιου από τον Καίσαρα πήρε άφεση και διορίστηκε λεγάτος. Το 44 π.Χ. έγινε πραιτορας και από τη θέση αυτή, σε συνεννόηση με τον Βρούτο, οργάνωσε τη δολοφονία του Καίσαρα. Αναγκάστηκε στη συνέχεια εξαιτίας της λαϊκής οργής να καταφύγει στη Συρία, όπου συγκρότησε ισχυρό στρατό για να αντιμετωπίσει τους εκδικητές του Καίσαρα, Μάρκο Αντώνιο και Οκταβιανό. Η τελική σύγκρουση έγινε στους Φιλίππους της Μακεδονίας (42 π.Χ.): νικήθηκε από το στρατό του Αντωνίου και αυτοκτόνησε.

ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ: Οι ερευνητές τον ταυτίζουν, ίσως όχι ορθά, με τον αρμενικής καταγωγής στρατηγό Κατακαλών Κεκαυμένο, που έζησε τον 11ο αιώνα και τιμήθηκε με τα αξιώματα του πρωτοσπαθάρη και του κουροπαλάτη. Έργα που του αποδίδονται: «Στρατηγικόν» που γράφτηκε το 1071 και είχε συμβουλευτικό χαρακτήρα και «Ανωνύμου Λόγος Νουθετικός προς Βασιλέα» που γράφτηκε το 1071.

ΚΙΚΕΡΩΝΑΣ ΜΑΡΚΟΣ ΤΟΥΛΙΟΣ: Ρωμαίος πολιτικός και ρήτορας (106-43 π.Χ.). Έτρεφε συμπάθεια για τους δημοκρατικούς, αν και δεν ήταν σταθερός στις πολιτικές του προτιμήσεις. Επιδίωξή του ήταν η κοινωνική γαλήνη και ενεργούσε για τη συμφιλίωση των συγκλητικών με την τάξη των ιππέων. Ανέπτυξε αξιόλογη δράση όταν ως ύπατος αποκάλυψε τη συνωμοσία του Κατιλίνα (63 π.Χ.) και την κατέπνιξε πριν εκδηλωθεί. Ονομάστηκε γι' αυτό «πατέρας της πατρίδας». Αν και ήταν οπαδός του Πομπήιου, μετά τη μάχη στα Φάρσαλα (48 π.Χ.) τάχθηκε στο πλευρό του Καίσαρα και στη συνέχεια στο πλευρό του Οκταβιανού εναντίον του Αντωνίου, με εντολή του οποίου δολοφονήθηκε (43 π.Χ.). Θεωρείται ο μεγαλύτερος συγγραφέας των χρόνων της Δημοκρατίας. Σώζονται πολλοί ρητορικοί λόγοι, φιλοσοφικές πραγματείες και επιστολές που θεωρούνται πρότυπο του λατινικού λόγου.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ Ζ': Βασίλισσα της Αιγύπτου (51-30 π.Χ.). Γεννήθηκε στην Αίγυπτο και ήταν γνωστή για την ομορφιά της. Γοήτευσε πρώτα τον Ιούλιο Καίσαρα και στη συνέχεια τον Αντώνιο, ο οποίος έζησε μαζί της στην Αίγυπτο. Μετά την ήττα του Αντωνίου στο Άκτιο από τον Οκταβιανό (31 π.Χ.) προσπάθησε να σαγηνεύσει και τον ίδιο, αλλά απέτυχε. Αυτοκτόνησε το 30 π.Χ. και με το θάνατό της έσβησε η δυναστεία των Λαγιδών και η ελληνιστική Αίγυπτος έχασε την ανεξαρτησία της.

ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ: Θεολόγος και εκκλησιαστικός συγγραφέας. Καταγόταν από την Αθήνα. Έζησε ανάμεσα στα τέλη του 2ου και τις αρχές του 3ου αιώνα. Σπούδασε φιλοσοφία στην Αθήνα. Στη

συνέχεια εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου συνέχισε τις σπουδές του και αργότερα διηύθυνε την χριστιανική κατηχητική σχολή της. Δίδαξε το νεοπλατωνισμό, που ήταν απαραίτητος για την αντίκρουση της αιρετικής διδασκαλίας του γνωστικισμού (ο γνωστικισμός πρόσβευε ένα ριζοσπαστικό δυϊσμό και βάσιζε τη σωτηρία του ανθρώπου στην απόρριψη της ύλης, η οποία υπόκειται στις δυνάμεις του κακού, καθώς και στη γνώση των θεϊκών πραγμάτων). Ασπάστηκε το χριστιανισμό σε νεαρή ηλικία. Εγκατέλειψε την Αλεξάνδρεια την εποχή των διωγμών του Σεπτίμιου Σεβήρου (201-202) και κατέφυγε στην Παλαιστίνη, όπου συνέχισε το διδακτικό και συγγραφικό του έργο μέχρι το θάνατό του. Από τα έργα του σώζονται τα εξής: «Τις ο Σωζόμενος Πλούσιος;», «Προτρεπτικός προς Έλληνας, Παιδαγωγός» κ.ά.

ΚΟΣΜΑΣ ΙΝΔΙΚΟΠΛΕΥΣΤΗΣ: Έμπορος από την Αλεξάνδρεια (6ος αιώνας). Ταξίδεψε στον Εύξεινο Πόντο, την Αραβία, την ανατολική Αφρική και την Κεϊλάνη. Κατόπιν

αποσύρθηκε στη Μονή του Σινά, όπου ασχολήθηκε με την καταγραφή των εντυπώσεών του. Έργο του: «Χριστιανική Τοπογραφία»· σε αυτή προσπαθεί να εξηγήσει τον κόσμο σύμφωνα με τις χριστιανικές αντιλήψεις.

ΚΡΙΤΟΛΑΟΣ: Στρατηγός της Αχαϊκής Συμπολιτείας (2ος αιώνας π.Χ.). Νικήθηκε από το Ρωμαίο στρατηγό Μέτελλο στη Σκάρφεια της Λοκρίδας και αντικαταστάθηκε από τον Δάιο.

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΣ: Οι «απόστολοι των Σλάβων». Ήταν αδέρφια και γεννήθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Ο Κύριλλος-Κωνσταντίνος, ο οποίος ονομάζεται και Φιλόσοφος, γεννήθηκε το 827, ενώ ο Μεθόδιος ήταν κατά δύο χρόνια μεγαλύτερός του. Ο Κύριλλος υπήρξε μαθητής του Φώτιου. Το 863 ανέλαβαν την αποστολή του εκχριστιανισμού των Σλάβων της Μοραβίας. Από τα σπουδαιότερα επιτεύγματά τους ήταν η μετάφραση των Γραφών και άλλων λειτουργικών βιβλίων στη σλαβονική γλώσσα, καθώς και η διαμόρφωση της κυριλλικής γραφής. Το έργο τους είχε μεγάλη επίδραση στον πολιτισμό των Σλάβων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α΄ Ο ΜΕΓΑΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (306-337). Γεννήθηκε στη Ναϊσσό το 288. Γιος του Κωνσταντίου του Χλωρού. Νομιμοποίησε το χριστιανισμό και μετέφερε την πρωτεύουσα του από τη Ρώμη στο Βυζάντιο.

Εξελίχθηκε σε εξάιρετο στρατηγό και μέσα από το διοικητικό σύστημα της Τετραρχίας και έπειτα από αναμέτρηση με τους συναγούστους (Μαξέντιο, Μαξιμίνο, Γαλέριο και Λικίνιο) παρέμεινε μόνος αυτοκράτορας (324). Σημαντική πολιτική επιλογή του υπήρξε η απόφασή του να στηρίξει και να συμβάλει στη διάδοση του χριστιανισμού, αν και ο ίδιος βαφτίστηκε χριστιανός λίγο πριν πεθάνει. Με το έδικο του Μεδιολάνου που συνυπέγραψε με τον Λικίνιο διακήρυξε την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης. Το 325 συγκάλεσε στη Νίκαια την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, στην οποία καταδικάστηκε η αίρεση του Αρείου και συντάχθηκαν τα επτά πρώτα άρθρα του Συμβόλου της Πίστεως. Η μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Δύση στην Ανατολή αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για τη μετέπειτα εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου. Σπουδαίες υπήρξαν και οι μεταρρυθμίσεις του στον οικονομικό, διοικητικό και στρατιωτικό τομέα. Πέθανε στη Νικομήδεια το 337, ενώ προετοίμαζε πόλεμο εναντίον των Περσών. Η εκκλησία τον θεωρεί ισαπόστολο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ: Γεννήθηκε το 1320 και πέθανε το 1383.

Νομοφύλακας και καθολικός κριτής Θεσσαλονίκης. Συνέγραψε την περίφημη «Εξάβιβλον», εγχειρίδιο αστικού και ποινικού δικαίου που χωρίζεται σε έξι βιβλία, το οποίο στηρίζεται σε παλαιότερα νομοθετικά έργα. Η έκδοση του 1345 έγινε ευρύτερα γνωστή. Χρησιμοποιήθηκε στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας για την απονομή του δικαιοσύνης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β΄: Αυτοκράτορας του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους (337-340), γιος του Μεγάλου Κωνσταντίνου και της Φαύστας. Γεννήθηκε το 316 και σκοτώθηκε στην Ακυλία πολεμώντας εναντίον του αδερφού του, Κώνσταντα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ΄ Η ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ Β΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου, συμβασιλέας του πατέρα του Ηρακλείου από το 613 -ήταν τότε ενός έτους μόλις- μετά το θάνατο του οποίου κυβέρνησε μόνο για τρεις μήνες. Ο θάνατός του αποδίδεται σε δηλητηρίαση από τη μητριά του και τον αδελφό του, τον Ηρακλέωνα (641).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (668-685), γιος του Κώνσταντα Β΄. Γεννήθηκε το 650 και ανακηρύχθηκε συμβασιλέας το 654. Μετά τη δολοφονία του πατέρα του το 668 ανέβηκε στο θρόνο. Συμβασίλεψε με τα αδέρφια του Ηράκλειο και Τιβέριο μέχρι το 681. Στη διάρκεια της βασιλείας του αντιμετώπισε με επιτυχία την πρώτη προσπάθεια των Αράβων το 677 να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη. Άλλα σημαντικά προβλήματα την περίοδο της βασιλείας του ήταν η διείσδυση και η εγκατάσταση σλαβικών φύλων στα εδάφη της αυτοκρατορίας, καθώς και η εμφάνιση των Βουλγάρων, οι οποίοι αφού πέρασαν το Δούναβη ίδρυσαν κράτος που αναγνωρίστηκε από τον Κωνσταντίνο. Στο εσωτερικό του κράτους ασχολήθηκε με τα θρησκευτικά θέματα, συγκαλώντας την ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδο, καθώς και με τα οικονομικά, κόβοντας ελαφρύτερα χρυσά νομίσματα. Πέθανε το 685.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ε΄ ΚΟΠΡΩΝΥΜΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (741-775), γιος του Λέοντα Γ΄ Ισαύρου. Ένα μόλις χρόνο μετά την άνοδο του στο θρόνο αντιμετώπισε με επιτυχία το σφετεριστή του θρόνου Αρτάβασδο. Ήταν ικανότατος στρατηγός, εδραίωσε την κυριαρχία του βυζαντινού στόλου στην ανατολική Μεσόγειο και είχε σημαντικές επιτυχίες εναντίον των Αράβων. Κατόρθωσε να επιβληθεί στους Βουλγάρους ύστερα από δύο σπουδαίες νίκες που πέτυχε εναντίον τους στην Αγχιάλο (763) καθώς και στα Λιθοσώρια της Θράκης (772). Στην

εποχή του εμφανίστηκε στο προσκήνιο και το κράτος των Φράγκων στη Δύση. Ακολούθησε σκληρή οικονομολογική πολιτική και το 754 συγκάλεσε τη Σύνοδο της Ιέρειας, στην οποία αποφασίστηκε η απαγόρευση της λατρείας των εικόνων. Με διατάγματά του όρισε την καταστροφή των εικόνων, εξαπέλυσε διωγμό εναντίον των μοναχών και έκλεισε πολλά μοναστήρια (γι' αυτό απέκτησε το προσωνύμιο Κοπρώνυμος). Πέθανε το 775 στη διάρκεια εκστρατείας εναντίον των Βουλγάρων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤ΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (780-797), γιος του Λέοντα Δ΄ και της Ειρήνης της Αθηναίας. Γεννήθηκε το 770. Ανέβηκε στο θρόνο σε ηλικία δέκα χρονών με αντιβασιλέα τη μητέρα του με την οποία συμβασίλεψε τις περιόδους 780-790 και 792-797. Στη διάρκεια της βασιλείας του, και συγκεκριμένα το 787, η μητέρα του, που ήταν εικονολάτρισσα, συγκάλεσε τη Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο (787) η οποία αποφάσισε την αναστήλωση των εικόνων. Το 790 ο Κωνσταντίνος παραμέρισε τη μητέρα του που επανήλθε ως συμβασιλέας το 792. Τον ίδιο χρόνο ηττήθηκε από τους Βουλγάρους στις Μαρκέλλες, η οποίοι συνέχισαν τις επιδρομές τους στα βυζαντινά εδάφη. Το 797, ανήμερα του Δεκαπενταύγουστου, ο Κωνσταντίνος ΣΤ΄ τυφλώθηκε έπειτα από διαταγή της μητέρας του, Ειρήνης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ζ΄ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (913-959). Γεννήθηκε το 905. Από το 908 ήταν συναυτοκράτορας του πατέρα του, Λέοντα ΣΤ΄ του Σοφού. Ανέβηκε στο θρόνο το 913, ενώ την αντιβασιλεία ασκούσε επιτροπή που αποτελούνταν από τη μητέρα του Ζωή, τον πατριάρχη Νικόλαο Α΄, τους μάγιστρους Στέφανο και Ιωάννη. Λόγιος και σημαντικός συγγραφέας, ο Κωνσταντίνος απέκτησε συμβασιλέα το 920, τον πεθερό του Ρωμανό Λεκαπνό. Κυβέρνησε μόνος του μετά το 944 ως το θάνατό του το 959. Υπήρξε εισηγητής της συγγραφικής αντίληψης του εγκυκλοπαιδισμού και κύριος εκφραστής του πρώτου βυζαντινού ανθρωπισμού. Χάρη στις προσπάθειές του διασώθηκε μεγάλος αριθμός κειμένων. Αξιόλογο είναι επίσης και το συγγραφικό του έργο: «Περί Βασιλείου Τάξεως», «Περί Θεμάτων», «Εκλογαί», «Γεωπονικά» κ.ά.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Η΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (976-1028), γιος του Ρωμανού Β΄ και της Θεοφανώς. Στέφθηκε συμβασιλέας του πατέρα του το 961, με κηδεμόνες στην αρχή τη μητέρα του και στη συνέχεια τους συζύγους της Νικηφόρο Φωκά και Ιωάννη Τζιμισκή μέχρι την περίοδο 976-1025 που συμβασίλεψε με τον αδερφό του, Βασίλειο Β΄. Παρέμεινε μόνος αυτοκράτορας την περίοδο 1025-1028. Αν και επιδιόταν στην τρυφή ζωή, υπήρξε αξιόλογος πολεμιστής και αντιμετώπισε με επιτυχία την ανταρσία του Βάρδα Φωκά το 989. Την περίοδο της συμβασιλείας παραμερίστηκε διακριτικά από τον αδερφό του Βασίλειο. Στα τρία χρόνια που κυβέρνησε μόνος του δημιούργησε αρκετά προβλήματα στο κράτος, σπαταλώντας τα χρήματα του δημόσιου ταμείου, επιβάλλοντας φόρους και αχρηστεύοντας ικανούς στρατηγούς. Ασχολήθηκε με το πρόβλημα της διαδοχής πριν πεθάνει, ορίζοντας ως διάδοχό του τον Ρωμανό Γ΄ Αργυρό, άντρα της κόρης του Ζωής.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ΄ ΜΟΝΟΜΑΧΟΣ: Βυζαντινός αυτοκράτορας (1042-1055), τρίτος σύζυγος της Ζωής με την οποία συμβασίλεψε μέχρι το θάνατό της (1050). Ως αυτοκράτορας δεν διακρινόταν για τις πολιτικές και στρατιωτικές του ικανότητες. Κακή διαχείριση του δημόσιου χρήματος, εγκατάλειψη των θεμάτων και συρρίκνωση του στρατού είναι τα χαρακτηριστικά της διακυβέρνησής του, σε μια εποχή μάλιστα που έκαναν την εμφάνισή τους νέοι και ιδιαίτερα επικίνδυνοι εχθροί για το κράτος (Σελτζούκοι Τούρκοι, Νορμανδοί, Πετσενέγκοι). Στα χρόνια του Κωνσταντίνου καθιερώθηκε ο θεσμός της «πρόνοιας» και της χαριστικής δωρεάς, με τον οποίο ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο οι Δυνατοί και ευνοήθηκε η ίδρυση μοναστηριών που απαλλάσσονταν από φόρους. Το 1054 στα προβλήματα που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία προστέθηκε και το Σχίσμα των Εκκλησιών. Επιτυχημένη ήταν η πολιτική του όσον αφορούσε στα γράμματα και στις τέχνες. Ίδρυσε τη Νομική Σχολή των Μαγγάνων, φιλανθρωπικά ιδρύματα και φιλοσοφική σχολή. Πέθανε το 1055 και τάφηκε στη Μονή του Αγίου Γεωργίου, την οποία ο ίδιος είχε ιδρύσει.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι΄ ΔΟΥΚΑΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1059-1067) που καταγόταν από την αριστοκρατική οικογένεια των Δουκών. Στη διάρκεια της βασιλείας του συρρικνώθηκαν τα εδάφη της αυτοκρατορίας. Οι Νορμανδοί κατέλαβαν τις βυζαντινές κτήσεις της νότιας Ιταλίας, οι Ούγγροι εισέβαλαν στη Βαλκανική, ενώ στην Ανατολή οι Σελτζούκοι Τούρκοι κατέλαβαν την Αρμενία (1065). Αντίθετα στο εσωτερικό κατόρθωσε να

βελτιώσει τα οικονομικά του κράτους, αφαιρώντας πολλά κτήματα από τους Δυνατούς. Πριν πεθάνει έστεψε συμβασιλείς τους γιους του Μιχαήλ Ζ΄ και Κωνσταντίο Δούκα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΑ΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1448-1453), γιος του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου και της Σέρβας πριγκίπισσας Ελένης Δραγάση. Σε νεαρή ηλικία ο πατέρας του του ανέθεσε τη διοίκηση βυζαντινών κτήσεων στον Εύξεινο Πόντο. Στη συνέχεια, αν και ορίστηκε δεσπότης του Μυστρά από τον αδελφό του Ιωάννη Η΄, προτίμησε να ασχοληθεί μαζί με τους άλλους αδελφούς του με την ανάκτηση χαμένων εδαφών στην Πελοπόννησο. Καθήκοντα αυτοκράτορα ανέλαβε το 1437 όταν ο Ιωάννης βρισκόταν στη Σύνοδο της Φεράρας. Το 1443 έγινε δεσπότης του Μυστρά και επιδόθηκε στην αναδιοργάνωση του δεσποτάτου. Κατόπιν επέκτεινε την κυριαρχία του μέχρι την Πίνδο. Το 1446 αναγκάστηκε να υποταχθεί στους Τούρκους. Όταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος έγινε αυτοκράτορας, το 1448, το Βυζάντιο είχε επικίνδυνα συρρικνωθεί. Το 1451 ήταν πλέον φανερό ότι οι Τούρκοι σκόπευαν να επιτεθούν στην Κωνσταντινούπολη. Η τελική έφοδος πραγματοποιήθηκε το Μάιο του 1453 και τελικά στις 29 του ίδιου μήνα, ημέρα Τρίτη, η Βασιλεύουσα έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Στη διάρκεια της εφόδου ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ σκοτώθηκε.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΣΚΑΡΗΣ: Σπουδαίος ουμανιστής και ιστορικός (1434-1501). Μετά την άλωση κατέφυγε στην Ιταλία. Δίδαξε στο Μιλάνο, τη Ρώμη, τη Νεάπολη και τη Μεσσήνη. Ο δούκας του Μιλάνου Φραγκίσκος Φόρτσας τον προσέλαβε ως δάσκαλο της κόρης του, για χάρη της οποίας εξέδωσε «Γραμματική» («Επιτομή των Οκτώ του Λόγου Μερών», 1476), το πρώτο βιβλίο που τυπώθηκε στα ελληνικά. Υπήρξε φίλος του Βησσαρίωνα. Ανάμεσα στα έργα του περιλαμβάνεται και η «Σύνοψις Ιστοριών», στην οποία πραγματεύεται τα γεγονότα μέχρι το τέλος του 15ου αιώνα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ: Η πρωτεύουσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Χτίστηκε πάνω στην πόλη Βυζάντιο, την οποία είχαν ιδρύσει Μεγαρείς άποικοι το 658 π.Χ. Το όνομά της η περιοχή το πήρε, σύμφωνα με την παράδοση, από τον οικιστή της Βύζαντα. Σήμερα ο Βύζαντας θεωρείται μυθικό πρόσωπο, γιος μιας αυτόχθονης νύμφης, της Σεμέστρης, και πιστεύεται ότι το όνομα Βυζάντιον έχει θρακική προέλευση. Το Βυζάντιο επέλεξε ο Κωνσταντίνος Α΄ για να χτίσει τη νέα πρωτεύουσα του ρωμαϊκού κράτους. Η καινούργια πόλη άρχισε να κατασκευάζεται το 324 και εγκαινιάστηκε πριν ολοκληρωθεί (το 336), στις 11 Μαΐου του 330. Στα εγκαίνια πραγματοποιήθηκαν δημόσιες τελετές που διήρκεσαν σαράντα μέρες και είχαν διπλό χαρακτήρα: ειδωλολατρικό και χριστιανικό. Το Τείχος του Κωνσταντίνου περιέκλειε μια πόλη με συνολικό εμβαδόν έξι τετραγωνικά χιλιόμετρα, ενώ αυτό που έχτισε το 413 ο Ανθέμιος, επί Θεοδοσίου Β΄, είχε εμβαδόν 12 τετραγωνικά χιλιόμετρα, στοιχείο που δείχνει την ταχύτητα με την οποία επεκτεινόταν η πόλη. Η πόλη διέθετε αρκετά λιμάνια, πολλά από τα οποία ήταν οχυρωμένα. Το πιο σημαντικό ίσως από αυτά ήταν ο Λιμήν Ελευθερίου, όπου ξεφόρτωναν κυρίως τα δημητριακά. Άλλα σημαντικά λιμάνια ήταν ο Λιμήν Κοντοσκαλίου, ο Σοφιανός Λιμήν και ο Λιμήν του Βουκολέοντος στην Προποντίδα και το Προσφοριανόν και το Νεώριον στον Κεράτιο. Από τα λιμάνια της Προποντίδας ξεκινούσαν εγκάρσιες αρτηρίες που τα ένωναν με τον Κεράτιο Κόλπο. Οι κόμβοι που δημιουργούνταν από τη συνάντηση αυτών των αρτηριών με τη Μέση Οδό (λεωφόρο) -το εντός των τειχών τμήμα της Εγνατίας οδού- ήταν τα σημεία όπου έγιναν νέες πλατείες. Η πιο σπουδαία πλατεία ήταν βέβαια η παλιά Τετράστωος, η οποία μετονομάστηκε σε Αυγουσταίον. Εκεί είναι χτισμένη η Αγία Σοφία. Δίπλα βρίσκονταν το Μύλιον, ένα θολωτό περίπτερο από το οποίο άρχιζαν οι καταμετρήσεις των αποστάσεων των οδών, ο Ιππόδρομος, το Παλάτι, το Πατριαρχείο και άλλα σημαντικά δημόσια κτίρια. Εκεί κοντά υπήρχαν και πολλά καταστήματα και εργαστήρια με είδη πολυτελείας. Αν ο επισκέπτης ακολουθούσε τη Μέση Οδό, και κινούνταν προς την έξοδο της πόλης, θα συναντούσε τον Φόρο (πλατεία <forum>) του Κωνσταντίνου, μια στρογγυλή πλατεία με μια πορφυρή στήλη στη μέση και με πολλά διοικητικά κτίρια, χρυσοχοεία κ.ά. Στη συνέχεια θα έβρισκε το Φόρο του Θεοδοσίου ή του Ταύρου. Σε αυτή την πλατεία υψωνόταν η επιβλητική. Στήλη του Θεοδοσίου που έφερε ανάγλυφες παραστάσεις. Γύρω από το Φόρο του Ταύρου υπήρχαν αρτοποιεία, αγορά με βοοειδή και πρόβατα και λίγο βορειότερα ανάκτορα ευγενών, μέσα σε πλούσιους κήπους. Επόμενη στάση του θα ήταν ο Φόρος του Βοός, ο οποίος πήρε το όνομά του από ένα αρχαίο κεφάλι βοδιού που μεταφέρθηκε εκεί πιθανόν από την Πέργαμο. Η πλατεία αυτή είχε

τετράγωνο σχήμα και πολλές φορές εκεί θανατώνονταν κατάδικοι. Ο επόμενος Φόρος ήταν του Αρκαδίου, ο οποίος βρισκόταν στις νότιες υπώρειες του έβδομου λόφου (Επτάλοφος). Και εδώ υπήρχε μια στήλη με ανάγλυφα του Αρκαδίου. Ανάμεσα στις μεγάλες και δυτικές λεωφόρους και στις εγκάρσιες υπήρχαν δευτερεύοντες δρόμοι που τέμνονταν κάθετα, κατά το υποδάμειο σύστημα, και στα μικρότερα τετράγωνα που δημιουργούνταν ήταν χτισμένες ιδιωτικές κατοικίες. Βέβαια η σωστή εφαρμογή αυτού του πολεοδομικού συστήματος προϋπέθετε επίπεδες εκτάσεις - η Κωνσταντινούπολη όμως δεν διέθετε πολλές λόγω της λοφώδους διαμόρφωσης του εδάφους της. Γι' αυτό το λόγο πολλοί δρόμοι κατέληγαν σε κλίμακες. Οι σπουδαιότεροι δρόμοι είχαν στοές (εμβόλους) δεξιά και αριστερά, όπου υπήρχαν κυρίως καταστήματα. Με την πάροδο του χρόνου οι διάφορες περιοχές απέκτησαν ονομασίες από το χώρο στον οποίο κατέληγαν, από τα ονόματα σημαντικών προσώπων που κατοικούσαν εκεί ή από τα μνημεία τους. Έτσι η παλιά Ακρόπολη του αρχαίου Βυζαντίου διατήρησε το όνομά της - το ίδιο συνέβη με τα λιμάνια Προσφοριανόν και Νεώριον αλλά και με την περιοχή των Χαλκοπρατείων. Η παραλία κάτω από την Ακρόπολη ονομάστηκε Μάγγανα, από το Ναύσταθμο που υπήρχε εκεί. Η περιοχή που ήταν κοντά στο Φόρο του Ταύρου ονομαζόταν Μεσόμφαλος, επειδή πραγματικά βρισκόταν στο μέσο της πόλης, όταν βέβαια τα όριά της έφταναν μέχρι το Τείχος του Κωνσταντίνου κ.λπ. Η περιοχή τέλος ανάμεσα στα τείχη του Κωνσταντίνου και του Θεοδοσίου ονομαζόταν Εξωκίονιον, γιατί βρισκόταν έξω από τη «Χρυσή Πύλη» του Τείχους του Κωνσταντίνου, όπου υπήρχε κίονας με το άγαλμα του αυτοκράτορα. Διοικητικά η πόλη ήταν χωρισμένη σε δεκατέσσερις Ρεγεώνες, η μία από τις οποίες βρισκόταν στην αντίπερα όχθη του Κερατίου Κόλπου και ονομαζόταν Συκαί. Η περιοχή πίσω από τα υψώματα του Γαλατά μετονομάστηκε αργότερα σε Πέραν.

Τα μνημεία της Κωνσταντινούπολης

Τείχη, υδραγωγεία, στέρνες, δημόσια κτίρια, φιλανθρωπικά καταστήματα, στήλες κ.ά., μαζί με εκκλησίες και μοναστήρια, κάλυψαν την επιφάνεια της πόλης του Κωνσταντίνου στη χιλιόχρονη ζωή της.

ΝΑΟΙ

Οι πιο σημαντικοί ναοί της πόλης που διασώζονται σήμερα, έστω και μερικώς παραμορφωμένοι, είναι:

I. *Ο Ναός της Αγίας του Θεού Σοφίας*. Ο καθεδρικός ναός της Κωνσταντινούπολης. Το καλύτερο δείγμα τρουλαίας βασιλικής. Ιδρυτής του ήταν ο Κωνσταντίνος Α'.

Ανακατασκευάστηκε εκ θεμελίων επί Ιουστινιανού Α' (537) - ύψος 55 μ., μήκος 77 μ., πλάτος 71 μ., διάμετρος τρούλου 32 μ. Διέθετε σπουδαία ορθομαρμάρωση, ψηφιδωτά στις καμπύλες επιφάνειες και πλούσιο γλυπτό διάκοσμο.

II. *Ναός του Ακαταλύπτου ή της Παναγίας της Κυριώτισσας*. Καθολικό της Μονής του Χριστού. Εγγεγραμμένος σταυροειδής, ο οποίος άρχισε να κατασκευάζεται τον 7ο και ολοκληρώθηκε τον 11ο αιώνα.

III. *Ναός της Αγίας Ειρήνης*. Τρουλαία βασιλική. Άρχισε να χτίζεται πριν από τον 4ο αιώνα και ολοκληρώθηκε επί Κωνσταντίνου Ε'. Πριν από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο ήταν επισκοπικός ναός του αρχαίου Βυζαντίου και μετά πατριαρχικός ναός μαζί με την Αγία Σοφία (διάμετρος τρούλου 16 μ.).

IV. *Ναός των εν τη Κρίσει*. Καθολικό της Μονής του Αγίου Ανδρέα. Περίστωος ναός. Άρχισε να χτίζεται τον 5ο αιώνα. Υπέστη πολλές ανακαινίσεις μέχρι το 14ο αιώνα. Διέθετε σπουδαία ιωνικού ρυθμού κιονόκρανα.

V. *Ναός του Μαρτυρίου της Αγίας Ευφημίας*. Αποτελεί μετατροπή αίθουσας του παλατιού του Αντίοχου σε μαρτύριο. Το λείψανο της αγίας Ευφημίας σώζεται σήμερα στον πατριαρχικό Ναό του Αγίου Γεωργίου.

VI. *Ναός της Αγίας Θεοδοσίας ή του Ευεργέτη Χριστού*. Περίστωος ναός του 12ου αιώνα. Σώζεται κεραμοπλαστικός διάκοσμος.

VII. *Ναός του Αγίου Θεοδώρου*. Εγγεγραμμένος σταυροειδής της εποχής των Κομνηνών με παλαιολόγειες προσθήκες. Έχει ιδιαίτερα επιτυχημένες αναλογίες και σημαντικό κεραμοπλαστικό διάκοσμο.

VIII. *Ναός της Θεοτόκου της Μονής του Λιβός*. Εγγεγραμμένος σταυροειδής του 907. Αν και τρίκλιτος ναός, έχει προς τα ανατολικά πέντε αψίδες.

IX. *Καθολικό της Μονής των Μουγουλίων ή Παναγία η Μουχλιώτισσα*. Τετράκογχος ναός του

13ου αιώνα. Σώζεται ένα ανάγλυφο του Χριστού. Το ναό, σύμφωνα με την παράδοση, δώρισε ο Μωάμεθ ο Πορθητής στον αρχιτέκτονα Χριστόδουλο, γι' αυτό και δεν μετατράπηκε σε τζαμί.

X. *Καθολικό της Μονής του Μυρελαίου*. Εγγεγραμμένος σταυροειδής. Οικοδομήθηκε το 10ο αιώνα από τον Ρωμανό τον Λεκαπνό για να αποτελέσει τόπο ταφής της οικογένειάς του. Είναι χτισμένο πάνω σε υπόγειο τετράστυλο χώρο που δεν είχε θρησκευτική χρήση.

XI-XII. *Καθολικό της Μονής Θεοτόκου της Παμμακαρίστου*. Περίστωος ναός του 11ου αιώνα. Πλησίον του υπάρχει το παρεκκλήσι της μονής, το οποίο κατασκεύασε το 1315 η Μαρία Δούκαινα σε ρυθμό εγγεγραμμένου σταυροειδή και φέρει αξιόλογο γραπτό διάκοσμο και ψηφιδωτά. Οι δύο αυτοί ναοί χρησιμοποιήθηκαν από το 1455 μέχρι το 1587 ως πατριαρχικοί.

XIII. *Καθολικό της Μονής του Σωτήρος Παντεπόπτου*. Εγγεγραμμένος σταυροειδής. Χτίστηκε από την Άννα Δαλασινή, μητέρα του Αλεξίου Α' Κομνηνού. Ο ναός αυτός είναι ο πλέον χαρακτηριστικός του συγκεκριμένου τύπου και έχει ενδιαφέροντα κεραμοπλαστικό διάκοσμο.

XIV-XVI. *Ναός της Μονής του Σωτήρος Παντοκράτορος*. Τη μονή ίδρυσε η Ειρήνη Πιρόσκα, κόρη του βασιλιά της Ουγγαρίας Λαδισλάου και σύζυγος του Ιωάννη Β' Κομνηνού (1118-1143). Το μοναστήρι είχε ιδιαίτερη αυτονομία και διέθετε σπουδαία λείψανα τα οποία δεν σώθηκαν από τη λεηλασία των Λατίνων. Εδώμόναζε ο Γεώργιος Σχολάριος. Στην ίδια μονή υπάρχουν δύο ακόμη ναοί: ένας αφιερωμένος στον αρχάγγελο Μιχαήλ, νεκρικό παρεκκλήσι της οικογένειας των Κομνηνών και των Παλαιολόγων, και ένας αφιερωμένος στη Θεοτόκο την Ελεούσα. Σύμφωνα με το τυπικό της μονής, αυτή διέθετε κατοικίες μοναχών, ένα ξενοδοχείο, ένα φαρμακείο, γηροκομείο και όλες τις απαιτούμενες υπηρεσίες, πλυντήρια και λουτρά.

XVII. *Καθολικό της Μονής Σεργίου και Βάκχου*. Πρόκειται για έναν περίκεντρο ναό που ανάγεται στην εποχή του Ιουστινιανού Α'. Διέθετε σπουδαίο γλυπτό διάκοσμο και κιονόκρανα.

XVIII. *Ναός της Θεοτόκου των Χαλκοπρατείων*. Ελληνιστική βασιλική του 5ου αιώνα. Ιδρύθηκε ίσως από τον Θεοδόσιο Β' και ανακαινίστηκε από τον Βασίλειο Α'. Μία από τις σπουδαιότερες εκκλησίες. Διέθετε την «Αγία Ζώνη» της Παναγίας και κρύπτη στο Ιερό Βήμα.

XIX. *Καθολικό της Μονής του Χριστού της Χώρας (Kariye camii)*. Περίστωος ναός τον οποίο ίδρυσε η Μαρία Δούκαινα, η πεθερά του Αλεξίου Α' Κομνηνού. Τη μονή ανακαίνισε ο λογοθέτης του γενικού Θεόδωρος Μετοχίτης. Έχει πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο σε όλες τις όψεις και εξαιρετικά ψηφιδωτά στο εσωτερικό.

ΚΙΣΤΕΡΝΕΣ

Οι κιστέρνες ή σιστέρνες (αποθηκευτικοί χώροι νερού) ήταν πολύ σημαντικές για την Κωνσταντινούπολη, η οποία δεν διέθετε πολλές και πλούσιες πηγές ή πηγάδια. Σήμερα σώζονται πέντε συνολικά κιστέρνες, τρεις υπαίθριες (Αετίου, Άσπαρος και Μωκίου) και δύο σκεπαστές (Βασιλική του Ιουστινιανού Α' [Yerebatan sarayı] και του Φιλόξενου [Binbirdirek]).

ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ

Ο Μέγας Αγωγός του Ουάλεντος (364-378) ήταν το βασικό υδραγωγείο της Κωνσταντινούπολης σε όλη τη Βυζαντινή Περίοδο. Το υδραγωγείο μετέφερε νερό από τον τέταρτο και τον τρίτο λόφο και είχε μήκος 1.000 μέτρα.

ΣΤΗΛΕΣ ΚΑΙ ΟΒΕΛΙΣΚΟΙ

Στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν τουλάχιστον δύο οβελίσκοι (Τούθμωση-Θεοδοσίου και Κολοσσός) και έξι στήλες (Αρκαδίου, Γότθων, Κωνσταντίνου Α', Μαρκιανού, Θεοδοσίου Α' και Όφρων). Από όλα αυτά τα έργα, που σκοπό είχαν να απαθανατίσουν κάποια μεγάλη επιτυχία του τιμώμενου προσώπου, εξαίρεση αποτελεί η Στήλη των Όφρων, που σχηματίζεται από τρία περιτυλιγμένα φίδια πάνω στα κεφάλια των οποίων υπήρχε τρίποδας με χρυσό βάζο. Η συγκεκριμένη στήλη τοποθετήθηκε μπροστά στο Ναό του Απόλλωνα στους Δελφούς από 31 ελληνικές πόλεις ως αναμνηστική της νίκης των Πλαταιών και μεταφέρθηκε έπειτα από διαταγή του Κωνσταντίνου Α'.

ΤΕΙΧΗ

Τα τείχη της Κωνσταντινούπολης διακρίνονται σε θαλάσσια και χερσαία.

Τα θαλάσσια χωρίζονται σε αυτά που ακολουθούν την παραλία του Κεράτιου Κόλπου και σε εκείνα που ακολουθούν την παραλία της Θάλασσας του Μαρμαρά. Και τα δύο αποτελούνται

από μονή σειρά τειχών, με πάνω από εκατόν δέκα πύργους το καθένα.

Τα χερσαία τείχη, τα οποία κατασκεύασε ο Θεοδόσιος Β΄ τον 5ο αιώνα, εκτείνονται από την Προποντίδα μέχρι το παλάτι των Βλαχερνών. Σε όλο το μήκος τους ανοίγονται δέκα πύλες, η πρώτη από τις οποίες, αρχίζοντας από την Προποντίδα, ήταν η επίσημη είσοδος της Βασιλεύουσας, με επιχρυσωμένα θυρόφυλλα, η Χρυσή Πύλη. Τα χερσαία ήταν σύνθετα. Απέξω υπήρχε μια τάφος με νερό, μετά ένας εξωτερικός περίβολος, το εξωτερικό τείχος με 92 πύργους, έναν εσωτερικό περίβολο και τέλος το εσωτερικό τείχος με 96 πύργους. Τα Θεοδοσιανά Τείχη ήταν ένα εξαιρετο αμυντικό σύστημα μέχρι την εφεύρεση της πυρίτιδας.

ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ

Τον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης κατασκεύασε ο Σεπτίμιος Σεβήρος και ολοκλήρωσε ο Μέγας Κωνσταντίνος. Ο Ιππόδρομος είχε δύο μεγάλες ευθείες τις οποίες ένωνε μία σφενδόνη. Σε αυτόν διεξάγονταν κυρίως αρματοδρομίες, αλλά και επιδείξεις με άγρια ζώα. Ήταν διακοσμημένος με πολλές στήλες και άλλα έργα τέχνης. Σε μικρή απόσταση από αυτόν υπήρχε και χώρος για εκδηλώσεις, όπου οι δήμοι προέβαιναν σε επευφημίες ή αποδοκιμασίες που μερικές φορές κατέληγαν ακόμη και σε πραγματική επανάσταση.

ΠΑΛΑΤΙΑ

Το όνομα Ιερών Παλάτιον αποδιδόταν σε ένα τεράστιο συγκρότημα που αποτελούνταν από κτίρια με πλούσια διακοσμημένες αίθουσες (Χρυσοτρίκλινο), πολυτελέστατα ιδιωτικά διαμερίσματα, μαρμαρόστρωτες στοές, στρατώνες της αυτοκρατορικής φρουράς, αυλές με στοές τριγύρω, κήποι, περιώνυμες εκκλησιές κ.ά. Μια μεγαλοπρεπής είσοδος, η Χαλκή, οδηγούσε στα παλάτια, τα οποία καταλάμβαναν μεγάλη έκταση. Μετά τον 11ο αιώνα παραμελήθηκαν σταδιακά και το 15ο οι αυτοκράτορες μεταφέρθηκαν πλέον στα νέα παλάτια τους, στις Βλαχέρνες.

ΑΛΛΑ ΚΤΙΡΙΑ

Τίποτε σχεδόν δεν σώζεται από τα δημόσια κτίρια της Κωνσταντινούπολης. Από τις γραπτές πηγές αντλούμε πληροφορίες γι' αυτά. Τα σημαντικότερα ήταν οι δύο Γερουσίες, η μία στο Αυγουσταίο και μία άλλη στο Φόρο του Κωνσταντίνου, δύο Πραιτώρια, το Κναιστώριον (είδος αστυνομίας για τους ξένους) κοντά στην Αγία Σοφία, το Γενικόν (θησαυροφυλάκιο του κράτους), το Ειδικόν (θησαυροφυλάκιο του αυτοκράτορα) και το Καπιτώλιον.

Αξιόλογα επίσης οικοδομήματα ήταν εκείνα που συγκροτούσαν το Πανεπιστήμιο. Το πατριαρχείο κάλυπτε το χώρο μεταξύ Αγίας Σοφίας και Αγίας Ειρήνης. Τα φιλανθρωπικά ιδρύματα βρίσκονταν σε άμεση σχέση με τα μοναστήρια. Στη Μονή του Παντοκράτορα υπήρχε αξιόλογο νοσοκομείο, ενώ στο χώρο του πατριαρχείου λειτουργούσε ο Ξενώνας του Σαμψών, το σπουδαιότερο φιλανθρωπικό ίδρυμα της πρωτεύουσας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ Α΄ ΧΛΩΡΟΣ: Ρωμαίος αύγουστος (305-306), πατέρας του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Γεννήθηκε στο Ιλλυρικό. Το 293 αναγορεύτηκε καίσαρας, όταν εφαρμόστηκε το σύστημα της Τετραρχίας, και ανέλαβε τη διοίκηση των επαρχιών της Γαλατίας και της Βρετανίας. Το 280 παντρεύτηκε την Ελένη. Απέναντι στους χριστιανούς τήρησε ανεκτική στάση. Το 305 ανακηρύχθηκε αύγουστος στη Δύση. Πέθανε το 306 στο Εβόρακο (Υόρκη Αγγλίας).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ Β΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (337-361), γιος του Μεγάλου Κωνσταντίνου και της Φαύστας. Πολέμησε κατά των Περσών, και το 353 μετά την εξουδετέρωση του αδερφού του, Κωνσταντίνου, και του Μαγνεντίου έμεινε μονοκράτορας. Υποστήριξε τον αρειανισμό και αντιμετώπισε εχθρικά τους ειδωλολάτρες και τους οπαδούς της Συνόδου της Νικαίας. Πέθανε το 361 στην Ταρσό της Κιλικίας υποδεικνύοντας ως διάδοχό του τον Ιουλιανό.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ Γ΄ ΦΛΑΒΙΟΣ: Ρωμαίος αύγουστος που υπηρέτησε ως στρατηγός του Ρωμαίου αυτοκράτορα Ονώριου πριν ανέβει στο θρόνο. Μετακίνησε τους Βησιγόθους στην Ισπανία και στη συνέχεια στη ΝΔ Γαλατία. Το 421 ανακηρύχθηκε συναυτοκράτορας του Ονώριου. Πέθανε λίγους μήνες αργότερα.

ΚΩΝΣΤΑΣ Α΄: Τριτότοκος γιος του Μεγάλου Κωνσταντίνου και αυτοκράτορας του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους (337-350). Το 333 αναγορεύτηκε καίσαρας και ανέλαβε τη διοίκηση της Ιταλίας, της Παννονίας και της Αφρικής. Το 337 ανακηρύχθηκε αύγουστος και ανέλαβε και τη διοίκηση του Ιλλυρικού. Το 340, μετά το θάνατο του αδερφού του, Κωνσταντίνου Β΄, έμεινε ο μόνος κυρίαρχος όλου του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους. Έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την

επίλυση των αμυντικών προβλημάτων του κράτους του. Υπήρξε φανατικός χριστιανός, και στο θρησκευτικό τομέα η πολιτική του πυροδότησε εντάσεις με τον αδερφό του, τον Κωνσταντίνο Β΄, ο οποίος ήταν φιλοαρειανός. Από το 342 ακολούθησε μια σκανδαλώδη ιδιωτική ζωή, παραμέλησε τα καθήκοντά του και τελικά δολοφονήθηκε σε ηλικία 30 μόλις ετών.

ΚΩΝΣΤΑΣ Β΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (641-668), γιος του Κωνσταντίνου Γ΄ και εγγονός του Ηρακλείου. Τα πιο σημαντικά προβλήματα που αντιμετώπισε στη διάρκεια της βασιλείας του ήταν η αραβική εξάπλωση και ο μονοθελητισμός. Οι Άραβες με αρχηγό τον Μωαβιά κατέλαβαν μέρος της Κύπρου το 649 και της Ρόδου το 654. Απέναντι στο θρησκευτικό πρόβλημα του μονοθελητισμού ακολούθησε συμβιβαστική και ειρηνευτική πολιτική. Μέσα στα σχέδιά του συμπεριέλαβε και το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας, με στόχο τη διατήρηση των κτήσεων στη Δύση. Επισκέφθηκε τη Δύση και παρέμεινε εκεί σχεδόν πέντε χρόνια, οπότε και δολοφονήθηκε.

ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΣ: Λατίνος εκκλησιαστικός συγγραφέας (3ος-4ος αι.). Καταγόταν από τη βόρεια Αφρική και σπούδασε ρητορική τέχνη. Ο Διοκλητιανός τον προσκάλεσε να διδάξει τη ρητορική τέχνη στη Νικομήδεια. Η προσχώρησή του όμως στο χριστιανισμό τον ανάγκασε να εγκαταλείψει τη Νικομήδεια την εποχή του διωγμού που εξαπέλυσε ο Διοκλητιανός εναντίον των χριστιανών (305). Στη συνέχεια έγραψε κάποια έργα, τα περισσότερα από τα οποία έχουν απολογητικό χαρακτήρα («Περί του Θανάτου των Διωκτών», «Θείες Θεσμοθεσίες» κ.ά.) Το έργο του άσκησε μεγάλη επίδραση στη Δύση.

ΛΑΟΝΙΚΟΣ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ: Σημαντικός ιστορικός του 15ου αιώνα (1423-1490). Καταγόταν από επιφανή οικογένεια των Αθηνών. Ο πατέρας του, Γεώργιος Χαλκοκονδύλης, σημαντικός παράγοντας του τόπου, ήρθε σε ρήξη με τους Φράγκους δυνάστες και κατέφυγε στην Πελοπόννησο. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Κυριάκου του εξ Αγκώνος, ο νεαρός Λαόνικος Χαλκοκονδύλης βρισκόταν το 1447 στην Αυλή των δεσποτών του Μυστρά και ήταν μαθητής του Πλήθωνα. Το 1449 συνόδευσε τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο στην Κωνσταντινούπολη. Πάντως, κατά την άλωση δεν βρισκόταν εκεί. Είναι άγνωστος ο τόπος όπου πέθανε. Υποστηρίχθηκε ότι επέστρεψε στην Αθήνα ή ότι κατέφυγε στην Ιταλία ή την Κρήτη. Στο έργο του, «Αποδείξεις Ιστοριών», περιγράφονται αναλυτικά τα γεγονότα της περιόδου 1298-1463.

ΛΕΟΝΤΙΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (695-698). Ανήκε στη συγκλητική αριστοκρατία. Κατέλαβε τη σημαντική θέση του στρατηγού του θέματος των Ανατολικών. Με τη βοήθεια μερικών αυλικών και του δήμου των Βενετών ανέτρεψε τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό Β΄, τον οποίο και ρινοτόμησε. Στη διάρκεια της βασιλείας του οι Άραβες κατέλαβαν την Καρχηδόνα, την οποία όμως ανακατέλαβε οργανώνοντας μεγάλη εκστρατεία. Ο στρατός επιστρέφοντας από την εκστρατεία επαναστάτησε στην Κρήτη και τον ανέτρεψε. Νέος αυτοκράτορας αναγορεύτηκε ο Τιβέριος Β΄ Αψίμαρος. Ο Λεόντιος αποσύρθηκε και έγινε μοναχός. Όταν το 705 ο Ιουστινιανός Β΄ επανήλθε στο θρόνο, τον παρέδωσε στο λαό στον Ιππόδρομο, όπου και θανατώθηκε με άγριο τρόπο.

ΛΕΩΝ Α΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (457-474). Γεννήθηκε στη Θράκη το 400. Πριν γίνει αυτοκράτορας είχε αναλάβει διάφορες ανώτερες και ανώτατες θέσεις στο στράτευμα. Όταν πέθανε ο αυτοκράτορας Μαρκιανός, ο Άσπαρ, ο οποίος αν και είχε βαρβαρική καταγωγή ήταν ο ρυθμιστής της πολιτικής κατάστασης, προώθησε στο θρόνο τον Λέοντα αποσκοπώντας στη συνέχιση της επιρροής του. Ο Λέων όμως δεν ήταν διατεθειμένος να παραμείνει υποχείριο του Άσπαρος, γι' αυτό προώθησε το γαμπρό του, Ζήνωνα, αρχηγό των Ισαύρων, σε υψηλά αξιώματα, δημιουργώντας έτσι έναν αντιβαρβαρικό πόλο ισχύος. Η διαμάχη ανάμεσα στον Άσπαρ και τον Λέοντα έληξε με τη δολοφονία του πρώτου έπειτα από διαταγή του δεύτερου (471). Επιχείρησε με την αντιβαρβαρική πολιτική του και στο εσωτερικό του κράτους και στη Δύση να αποκαταστήσει τη ρωμαϊκή κυριαρχία αλλά απέτυχε. Η εκστρατεία, μάλιστα, εναντίον των Βανδάλων (468) δημιούργησε σοβαρό οικονομικό πρόβλημα, το οποίο προσπάθησε να αντιμετωπίσει με σφιχτή οικονομική πολιτική και καταπιεστική φορολογία. Πέθανε το 474 αφήνοντας διάδοχο τον εγγονό του, Λέοντα Β΄.

ΛΕΩΝ Β΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (467-474), γιος του Ζήνωνα, εγγονός του Λέοντα Α΄. Το 474, μετά το θάνατο του παππού του, έγινε αυτοκράτορας σε ηλικία επτά ετών. Έστειψε συναυτοκράτορα τον πατέρα του, Ζήνωνα. Πέθανε λίγους μήνες μετά.

ΛΕΩΝ Γ΄ Ο ΙΣΑΥΡΟΣ: Ένας από τους πλέον σημαντικούς αυτοκράτορες του Βυζαντίου (717-741). Γεννήθηκε το 680 στη Γερμανικεία (σημ. τουρκικό Μαράς).

Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού Β΄ έγινε σπαθάριος, ενώ την εποχή του Αναστάσιου Β΄ διορίστηκε στρατηγός του σημαντικού θέματος των Ανατολικών. Το 716 επαναστάτησε εναντίον του αυτοκράτορα Θεοδόσιου Γ΄ και το 717 με τη βοήθεια του στρατηγού του θέματος των Αρμενιάκων κατέλαβε το θρόνο. Το διάστημα 717-718 αντιμετώπισε με επιτυχία την επίθεση των Αράβων εναντίον της Κωνσταντινούπολης, κάνοντας εκτεταμένη χρήση του υγρού πυρός. Στο μέτωπο της Μικράς Ασίας όμως το Βυζάντιο έχασε σημαντικά εδάφη από τις συνεχείς επιδρομές των Αράβων, με αποκορύφωμα την πολιορκία της Νίκαιας (727). Η αποφασιστική μάχη δόθηκε στα υψίπεδα της Ανατολίας το 740 κοντά στο Ακρονήο (σημ. Αφιόν Καραχισάρ). Εκεί τα βυζαντινά στρατεύματα υπό την αρχηγία του γιου του Λέοντα, Κωνσταντίνου, πέτυχαν σπουδαία νίκη.

Στον εσωτερικό τομέα ο Λέων ασχολήθηκε με την αναδιοργάνωση του βυζαντινού στρατού, αποσκοπώντας στην παγίωση του θεσμού των θεμάτων.

Όσον αφορά στη νομοθεσία, εξέδωσε το 726 ένα σύντομο νομικό εγχειρίδιο, την «Εκλογή των Νόμων». Στο θρησκευτικό τομέα η βασιλεία του σφραγίστηκε από τη μεγάλη κρίση που ξέσπασε στο εσωτερικό του κράτους, την Εικονομαχία. Από το 726 άρχισε με συγκαλυμμένο τρόπο να στρέφεται εναντίον των εικόνων. Οι πρώτες αυτές ενέργειές του προκάλεσαν την αντίδραση των εικονόφιλων της Ελλάδας, ο στόλος τους όμως υπό τον Αγαλλιανό καταστράφηκε μπροστά στην Κωνσταντινούπολη. Αφού κατόρθωσε να ελέγξει τις αντιδράσεις, προχώρησε το 730 στην έκδοση διατάγματος, το οποίο όριζε την καταστροφή των εικόνων και το διωγμό των εικονόφιλων. Η αρνητική στάση του πάπα Γρηγόριου Β΄ απέναντι στις αποφάσεις του αυτοκράτορα εξώθησε τον τελευταίο στην απόσπαση των περιοχών της νότιας Ιταλίας και της Σικελίας από τη δικαιοδοσία της Ρώμης, στερώντας έτσι από τον πάπα πολύτιμα έσοδα. Ο Λέων Γ΄ πέθανε το 741.

ΛΕΩΝ Δ΄ Ο ΧΑΖΑΡΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (775-780), γιος του Κωνσταντίνου Ε΄ και της Ειρήνης, πριγκίπισσας των Χαζάρων. Γεννήθηκε το 750. Στην αρχή της βασιλείας του ο Λέων άσκησε πιο ελαστική εικονομαχική πολιτική σε σχέση με τον πατέρα του και επέτρεψε την επαναλειτουργία πολλών μονών. Παντρεύτηκε την Ειρήνη την Αθηναία από την οποία απέκτησε τον Κωνσταντίνο ΣΤ΄, μετέπειτα αυτοκράτορα. Υπό την πίεση του στρατού αναγκάστηκε να υιοθετήσει την εικονομαχική πολιτική του πατέρα του. Πέθανε κάτω από μυστηριώδεις συνθήκες το 780.

ΛΕΩΝ Ε΄ Ο ΑΡΜΕΝΙΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (813-820). Ως στρατηγός του θέματος των Ανατολικών ανέτρεψε τον Μιχαήλ Α΄. Ανακατέλαβε από τους Βουλγάρους τη Μεσημβρία (813), ενώ το 815 έκλεισε συνθήκη ειρήνης μαζί τους. Αναγνώρισε τον Καρλομάγνο ως βασιλιά, ο οποίος επέστρεψε στο Βυζάντιο τη Βενετία. Την ίδια χρονιά συγκάλεσε σύνοδο, αλλά ποτέ δεν αναγνωρίστηκε επειδή ήταν εικονοκλαστική. Δολοφονήθηκε μέσα στο Ναό της Αγίας Σοφίας το 820 από ομάδα συνωμοτών με επικεφαλής το μετέπειτα αυτοκράτορα Μιχαήλ Β΄ τον Τραυλό.

ΛΕΩΝ ΣΤ΄ Ο ΣΟΦΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (886-912), γιος του Βασίλειου Α΄. Γεννήθηκε το 866 και ήταν μαθητής του Φώτιου, τον οποίο, όταν έγινε αυτοκράτορας, δεν δίστασε να απομακρύνει από τον πατριαρχικό θρόνο. Είχε εξαιρετική μόρφωση και διακρίθηκε ως δόκιμος συγγραφέας και ενθουσιώδης ρήτορας. Στον εξωτερικό τομέα υπέστη πολλές και οδυνηρές για το κράτος ήττες, αλλά είχε και μερικές επιτυχίες στη Μικρά Ασία απέναντι στους Άραβες. Πρώτα ηττήθηκε από τους Βουλγάρους του Συμεών στο Βουλγαρόφυγο (896), ενώ στη συνέχεια οι Άραβες ολοκλήρωσαν την κατάληψη της Σικελίας. Οι Άραβες έκαναν επιδρομές στο χώρο της Βαλκανικής, κατέστρεψαν τη Δημητριάδα (902), ενώ το 904 ο Λέων Τριπολίτης αιματοκύλησε και λεηλάτησε τη Θεσσαλονίκη. Προσπάθεια του βυζαντινού στόλου να ανακαταλάβει την Κρήτη απέτυχε το 911. Στη Μικρά Ασία όμως το Βυζάντιο πέτυχε να σταθεροποιήσει την κατάσταση με τη νίκη του εναντίον των Αράβων στα Άδανα (900).

Η εσωτερική του πολιτική διακρίνεται για τις αντιφάσεις της. Από τη μια πλευρά, για να μπορέσει να αποκτήσει διάδοχο, έφτασε μέχρι τον τέταρτο γάμο με τη Ζωή την Καρβονοψίνα (αφού οι τρεις πρώτες γυναίκες του πέθαναν), προκαλώντας έτσι προβλήματα με την εκκλησία. Από την άλλη, προχώρησε στον εκσυγχρονισμό και στην κωδικοποίηση της

νομοθεσίας («Βασιλικά», «Επαρχικόν Βιβλίον», «Νεαρές»). Πέθανε το 912.

ΛΕΩΝ Ο ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ: Βυζαντινός σοφός (790-870) και αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (840-843). Γεννήθηκε και σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη. Στη συνέχεια έμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα στην Άνδρο, όπου διδάχτηκε φιλοσοφία, ρητορική και αριθμητική από κάποιο σοφό άντρα. Επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη κι εκεί άρχισε να παραδίδει ιδιωτικά μαθήματα. Η φήμη του έφτασε μέχρι την Αυλή του χαλίφη της Βαγδάτης Αλ Μαμούν, ο οποίος μάλιστα ζήτησε από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο να του στείλει τον Λέοντα στην Αυλή του έναντι ενός πολύ μεγάλου χρηματικού ποσού. Το 855 ο Λέων διορίστηκε σχολάρχης των μαθηματικών στην Ανώτερη Σχολή της Μαγναύρας. Ο Λέων αποκαλούσε τον εαυτό του «Έλληνα» και γι' αυτό κατηγορήθηκε ως ειδωλολάτρης. Σημαντική υπήρξε η προσφορά του στη διάσωση και τη διάδοση των έργων των αρχαίων Ελλήνων μαθηματικών και αστρονόμων. Διόρθωσε ένα λάθος του Πορφύριου στον υπολογισμό της κίνησης των πλανητών, ενώ εισήγαγε τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου στη δήλωση των γενικών αριθμών.

ΛΕΩΝ ΤΡΙΠΟΛΙΤΗΣ: Χριστιανός αρνησίθρησκος (τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.), που εμφανίστηκε ως ναύαρχος των Αράβων. Υπό την αρχηγία του ο αραβικός στόλος κυριάρχησε στο χώρο του Αιγαίου και της ανατολικής Μεσογείου γενικότερα. Προσπάθησε να επιτεθεί εναντίον της ίδιας της Κωνσταντινούπολης, αλλά όταν απέτυχε στράφηκε εναντίον της Θεσσαλονίκης (Ιούλιος 904), την οποία κατέλαβε και αιματοκύλησε. Μετέφερε χιλιάδες κατοίκους της στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής, ενώ από την ενέργειά του αυτή επωφελήθηκαν οι Βούλγαροι και επέκτειναν τα σύνορά τους προς το νότο. Το 912 κατέστρεψε το βυζαντινό στόλο υπό το ναύαρχο Ιμέριο πλησίον της Χίου. Μόλις το 923 οι Βυζαντινοί κατάφεραν να συντρίψουν το στόλο του Τριπολίτη κοντά στη Λήμνο (ναύαρχος Ιωάννης Ραδηνός).

ΛΙΒΑΝΙΟΣ: Σημαντικός φιλόσοφος και ρήτορας του 4ου αιώνα. Γεννήθηκε το 314 στην Αντιόχεια. Σπούδασε κυρίως στη σχολή των Αθηνών και είχε δάσκαλο τον Διόφαντο. Το 340 ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη δική του σχολή, την οποία αργότερα, και για πέντε χρόνια, μετέφερε στη Νικομήδεια. Το 354 εγκαταστάθηκε οριστικά στην Αντιόχεια, όπου δίδαξε μέχρι το θάνατό του και αναδείχθηκε ως πλέον σημαντικός δάσκαλος ρητορικής της εποχής του. Έγραψε λόγους και επιστολές που παρουσιάζουν σημαντικό ιστορικό ενδιαφέρον, επειδή αναφέρουν επίκαιρα συμβάντα της εποχής του.

ΛΙΚΙΝΙΟΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (307-324) που καταγόταν από την Ιλλυρία. Ήταν έμπιστος αξιωματούχος του Γαλέριου και ανακηρύχθηκε αύγουστος το 307. Διαδέχτηκε τον Γαλέριο μετά το θάνατό του (311) και ανέλαβε τη διοίκηση της Ανατολής με συνάρχοντα τον Μαξιμίνο που ανέλαβε τη διοίκηση της Παννονίας. Το 313 συγκρούστηκε με τον Μαξιμίνο, τον νίκησε και παρέμεινε μόνος κύριος του κράτους της Ανατολής. Την ίδια περίοδο στη Δύση είχε επικρατήσει ο Κωνσταντίνος, του οποίου την αδερφή, την Κωνσταντία, παντρεύτηκε ο Λικίνιος. Οι δύο αύγουστοι συναντήθηκαν στο Μεδιόλανο (σημ. Μιλάνο) το 313 και συμφώνησαν στην πολιτική που θα ακολουθούσαν για την αποκατάσταση της θρησκευτικής γαλήνης. Δεν εκδόθηκε διάταγμα, αλλά αποφασίστηκε η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και να αποδοθούν στους χριστιανούς οι περιουσίες τους που είχαν δημευτεί. Παρά τη συγγένεια οι δύο συνάρχοντες γρήγορα ήρθαν σε σύγκρουση. Ο Λικίνιος το 320 παραβίασε τη συμφωνία του Μεδιόλανου στην Ανατολή. Στη μάχη της Χρυσούπολης στη Βιθυνία (324) ο Κωνσταντίνος νίκησε τον Λικίνιο και έγινε μονοκράτορας.

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ Ο ΣΑΜΟΣΑΤΕΥΣ: Σοφιστής και σατιρικός συγγραφέας από τη Συρία, ο οποίος γεννήθηκε το 120 στα Σαμόσατα, κοντά στον Ευφράτη (εξελληνισμένος Σύρος). Σε νεαρή ηλικία ασχολήθηκε με τη μαρμαρογλυπτική, επάγγελμα που ασκούσαν και μέλη της οικογένειάς του. Η αγάπη του για τα γράμματα τον ώθησε σε άλλους δρόμους. Τελειοποίησε τα ελληνικά του και διδάχτηκε τη ρητορική τέχνη. Περιηγήθηκε την Ελλάδα, την Ιταλία και τη Γαλατία, όπου δίδαξε και απέκτησε πολλούς φίλους. Δεν συγκαταλέγεται όμως στους κορυφαίους σοφιστές της εποχής του. Μετά τα μέσα του 2ου αιώνα εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, μελέτησε κωμωδία και φιλοσοφία και στράφηκε στη συγγραφή έργων. Πέθανε μετά το 180 στην Αθήνα. Του αποδίδονται 82 έργα: επιδεικτικοί λόγοι («Τυραννοκτόνος», «Φάλαρις», «Δίκη Φωνηέντων» κ.ά.), διάλογοι, οι οποίοι είναι και τα πιο αντιπροσωπευτικά του έργα («Θεών Διάλογοι», «Νεκρικοί Διάλογοι», «Μένιππος» κ.ά.), επιστολές («Πώς Δει

την Ιστορίαν Συγγράφειν», «Προς τον Απαιδευτον και Πολλά Βιβλία Ωνούμενον» κ.ά.) και μυθιστορίες («Αληθής Ιστορία», «Λούκιος ή Όνος» κ.ά.). Στα έργα του σατιρίζει τις δεισιδαιμονίες των συγχρόνων του, την προσποίηση και τις παρεξηγήσεις των φιλοσόφων, τον παρασιτισμό και τις ανθρώπινες αδυναμίες. Επισημαίνει τις λογικές και ηθικές εκτροπές της μυθολογίας, κατεβάζει τους θεούς στο επίπεδο των θνητών και αποκαλύπτει την παρακμή της θρησκευτικής πίστης στην εποχή του.

ΛΟΥΚΟΥΛΟΣ ΛΕΥΚΙΟΣ ΔΙΚΙΝΙΟΣ: Ρωμαίος στρατηγός ο οποίος γεννήθηκε το 117 π.Χ. Κατέλαβε πολλά αξιώματα και το 74 π.Χ. εκλέχτηκε ύπατος και διορίστηκε διοικητής της Κιλικίας και αργότερα ολόκληρης της Μικράς Ασίας, όταν ο βασιλιάς του Πόντου, Μιθριδάτης ΣΤ΄ ο Ευπάτωρ, εισέβαλε στη Βιθυνία. Ο Λούκουλος οδήγησε τα στρατεύματά του εναντίον του και πέτυχε σημαντικές νίκες (74-66 π.Χ.). Στασιαστικά κινήματα στο στράτευμα τον ανάγκασαν να παραδώσει την αρχηγία και να αποσυρθεί. Έζησε μια ζωή μέσα στη χλιδή και την πολυτέλεια, όπως μαρτυρεί και το επίθετο «λουκούλειος» (=πολυτελής) που παράγεται από το όνομά του.

ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ: Βυζαντινός αυτοκράτορας (1143-1180), γιος και διάδοχος του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού. Γεννήθηκε το 1122. Ανέβηκε στο θρόνο με υπόδειξη του πατέρα του, ο οποίος παραμέρισε τον πρωτότοκο γιο του Αλέξιο. Παρέλαβε ένα κράτος ισχυρό και ακμαίο, γεγονός που οφειλόταν στην πολιτική του Ιωάννη Β΄. Στη διάρκεια της βασιλείας του κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις επεκτατικές βλέψεις των Σελτζούκων εμίρηδων της Μοσούλης, τους σταυροφόρους της Β΄ Σταυροφορίας, καθώς και τους Νορμανδούς της Σικελίας, που παραβίασαν τα σύνορα της αυτοκρατορίας. Οι Σελτζούκοι εμίρηδες της Μοσούλης, εκμεταλλευόμενοι τις αντιθέσεις Συρίας και Παλαιστίνης, κατέλαβαν την πόλη της Έδεσσας, γεγονός που συγκίνησε το δυτικό χριστιανικό κόσμο και έδειξε το μέγεθος του τουρκικού κινδύνου. Για να τον αντιμετωπίσουν, οι ηγεμόνες της Δύσης αποφάσισαν να οργανώσουν τη Β΄ Σταυροφορία, στην οποία συμμετείχαν ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος Ζ΄, που ηγήθηκε της σταυροφορίας, και ο Γερμανός αυτοκράτορας Κορράδος Γ΄. Το 1147 οι σταυροφόροι έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη και ο Μανουήλ για να τους απομακρύνει διευκόλυνε τη διέλευσή τους στη Μικρά Ασία. Οι διαφωνίες ανάμεσα σε Γερμανούς και Γάλλους, ο κακός προγραμματισμός και οι δυσχέρειες που αντιμετώπισαν οι σταυροφόροι συντέλεσαν τελικά στην αποτυχία αυτής της εξόρμησης. Την αποτυχία εκμεταλλεύτηκαν οι Νορμανδοί της Σικελίας και με αρχηγό τον Ρογήρο παραβίασαν τα σύνορα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, κάνοντας επιδρομές στον ελλαδικό χώρο. Κατέλαβαν την Κέρκυρα (1147) και λεηλάτησαν τη Θήβα και την Κόρινθο, όπου ανθούσε η μεταξοτεχνία, και μετέφεραν εργάτες ειδικευμένους στη Σικελία. Δύο χρόνια αργότερα οι Βυζαντινοί ανακατέλαβαν την Κέρκυρα (1149) με τη βοήθεια των Βενετών, στους οποίους ανανεώθηκαν τα εμπορικά προνόμια. Μεταξύ 1150-1153 ο Μανουήλ ενεπλάκη σε πολέμους με τους Ούγγρους. Το 1154 πέθανε ο Ρογήρος και ο Μανουήλ πίστεψε πως του δινόταν η ευκαιρία να αποκαταστήσει τη βυζαντινή κυριαρχία στη νότια Ιταλία. Με βυζαντινά στρατεύματα κατέλαβε τις περιοχές από την Αγκόνα μέχρι τον Τάραντα (1155). Οι Βενετοί όμως, επειδή φοβήθηκαν τα επεκτατικά σχέδια των Βυζαντινών, συμμάχησαν με το νέο αυτοκράτορα της Γερμανίας Φρειδερίκο Α΄ Βαρβαρόσα, τάχθηκαν με το μέρος των Νορμανδών και κατόρθωσαν να απομακρύνουν τους Βυζαντινούς, ανακτώντας τα περισσότερα εδάφη τους.

Η πολιτική του Μανουήλ στη Δύση είχε αποτύχει και το 1158 έκλεισε ειρήνη εγκαταλείποντας οριστικά τις φιλοδοξίες των Βυζαντινών. Στη συνέχεια το ενδιαφέρον του στράφηκε στην Ανατολή, όπου αποκατέστησε την κυριαρχία των Βυζαντινών στην περιοχή της Κιλικίας. Η εμπλοκή του στα δυναστικά ζητήματα της Ουγγαρίας τον οδήγησε σε νέους μακροχρόνιους πολέμους με τους Ούγγρους (1161-1167), από τους οποίους εξήλθε νικητής, χωρίς όμως σημαντικά εδαφικά κέρδη (Δαλματία, Κροατία, Βοσνία, περιοχή Σιρμίου). Στη συνέχεια αντιμετώπισε με επιτυχία τους επαναστατημένους Σέρβους και ανάγκασε τον αρχηγό τους Στέφανο Νεμάνια να συνθηκολογήσει (1172). Βρέθηκε σε νέα διένεξη με τους Βενετούς, εξαιτίας της Δαλματίας που περιήλθε στους Βυζαντινούς, και αναγκάστηκε να παραχωρήσει προνόμια στους Γενουάτες (1169) και τους Πισάτες (1170). Συνέλαβε ακόμη Βενετούς εμπόρους που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη και κατάσχεσε τις περιουσίες και τα πλοία τους. Ξέσπασε έτσι νέος πόλεμος με τη Βενετία, που έληξε το 1179, ενώ οι Βενετοί διατήρησαν τα προνόμιά τους. Η αποτυχία της πολιτικής του Μανουήλ στο πρόβλημα που είχε

δημιουργηθεί με τους Νορμανδούς και τους Βενετούς έθεσε τις βάσεις για την επιθετική πολιτική της Δύσης. Η τελευταία εκστρατεία του Μανουήλ ήταν εναντίον των Σελτζούκων του Ικονίου (1176). Στη θέση Μυριοκέφαλο ο βυζαντινός στρατός υπέστη πανωλεθρία, με αποτέλεσμα να γίνει μόνιμη πια η παρουσία των Σελτζούκων στη Μικρά Ασία.

Οι αποτυχίες του Μανουήλ στον εξωτερικό τομέα είχαν τον αντίκτυπό τους και στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Οι Δυνατοί ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο τις θέσεις τους, χωρίς η κεντρική εξουσία να μπορεί να θέσει φραγμό στις επιδιώξεις τους.

Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός πέθανε το 1180, συντριμμένος από την αποτυχία της πολιτικής του και κυρίως από την καταστροφή στο Μυριοκέφαλο.

ΜΑΝΟΥΗΛ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1391-1425). Γεννήθηκε το 1350 και ήταν δευτερότοκος γιος του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου. Υπήρξε ικανός και δραστήριος ηγεμόνας, με φιλολογικές και θεολογικές αναζητήσεις. Η βασιλεία του συμπίπτει με μια περίοδο παρακμής της αυτοκρατορίας, την οποία παρά τις ικανότητές του δεν μπόρεσε να ανακόψει. Το 1373 ο πατέρας του τον ανακήρυξε συμβασιλέα, αλλά η τελετή στέφνης του έγινε μετά το θάνατο του Ιωάννη Ε΄, το 1391. Μέχρι να αναλάβει επίσημα την εξουσία αντιμετώπισε έντονα δυναστικά προβλήματα, ιδίως από τον αδερφό του Ανδρόνικο Δ΄ Παλαιολόγο και τον ανιψιό του Ιωάννη Ζ΄, αλλά τελικά επιβλήθηκε. Τη δυναστική κρίση εκμεταλλεύτηκαν οι Τούρκοι για να τους καταστήσουν όργανα της πολιτικής τους. Λίγο μετά την άνοδό του στο θρόνο, ο σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη (1393) και, εκμεταλλευόμενος τις διαμάχες ηγεμονίσκων των Αθηνών και της Πελοποννήσου, κατευθύνθηκε προς τα εκεί, νίκησε τους αντιπάλους και κατέλαβε πολλά φρούρια. Το 1394 άρχισε να πιέζει ασφυκτικά την Κωνσταντινούπολη. Η επιθετική πολιτική των Τούρκων ανησύχησε τους χριστιανούς γείτονες και τη Δύση, επειδή όμως δεν μπορούσαν να συνεννοηθούν και να αναλάβουν πρωτοβουλία, κάθε προσπάθειά τους έπεφτε στο κενό ή παρέμενε στα λόγια. Το μόνο σοβαρό εγχείρημα απόκρουσης του τουρκικού κινδύνου προήλθε από το βασιλιά της Ουγγαρίας Σιγισμόνδο, που οργάνωσε αντιτουρκική σταυροφορία, στην οποία συμμετείχαν Ούγγροι, Γάλλοι, Βενετοί, Γερμανοί, Γενουάτες και μικροί σχηματισμοί Πολωνών, Βοημών, Άγγλων και Ισπανών. Η σταυροφορία αυτή οδήγησε στη μάχη της Νικόπολης (1396), όπου οι Τούρκοι επικράτησαν των σταυροφόρων. Αυτή η νίκη ενίσχυσε τους Τούρκους, οι οποίοι ξανάρχισαν την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης και τις επιδρομές στον ελλαδικό χώρο. Ο Μανουήλ μπροστά στον κίνδυνο ζήτησε βοήθεια από τη Δύση. Η βοήθεια σε χρήματα και άντρες που έστειλαν οι Δυτικοί ήταν περιορισμένη και επομένως αναποτελεσματική. Ο ίδιος ο Μανουήλ από το 1399 μέχρι το 1403 βρέθηκε στην Αυλή των Ευρωπαίων ηγεμόνων, προκειμένου να αποσπάσει μεγαλύτερη και πιο ουσιαστική βοήθεια. Τελικά, η ήττα των Οθωμανών Τούρκων από τα μογγολικά στρατεύματα του Ταμερλάνου στην Άγκυρα (1402), ο θάνατος του σουλτάνου Βαγιαζήτ και οξύτατα δυναστικά προβλήματα και ταραχές που ξέσπασαν στο τουρκικό κράτος έσωσαν προσωρινά την αυτοκρατορία και ανέβηκαν την πτώση της Κωνσταντινούπολης για μισό αιώνα. Οι Βυζαντινοί ανακατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη, περιοχές του Εύξεινου Πόντου και τα νησιά Σκόπελο, Σκιάθο και Σκύρο. Τα επόμενα χρόνια ο Μανουήλ διατήρησε καλές σχέσεις με τους Οθωμανούς, λόγω της ανάμειξής του στις ενδοτουρκικές διαφορές και της υποστήριξης που πρόσφερε στον Μωάμεθ Α΄ (1413-1421). Σε αυτό το διάστημα ασχολήθηκε με την οργάνωση της Πελοποννήσου και την ενίσχυση του δεσποτάτου. Οχύρωσε τον Ισθμό (τείχος Εξαμιλίου) και προετοίμασε την υποταγή των Φράγκων της Πελοποννήσου (13415-1416). Με την άνοδο στο σουλτανικό θρόνο του Μουράτ Β΄ (1421-1451) έληξε και η περίοδος των φιλικών βυζαντινοτουρκικών σχέσεων. Ο Μουράτ πολιορκήσε τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη (1422) χωρίς επιτυχία. Η κρίσιμη κατάσταση έστρεψε και πάλι τους Βυζαντινούς στη Δύση προς αναζήτηση βοήθειας. Οι ενέργειες αυτές του Μανουήλ συνδέθηκαν με το ζήτημα της ένωσης των δύο Εκκλησιών, ως αντάλλαγμα της όποιας σταυροφορικής κίνησης (1424). Οι υποσχέσεις που πήρε ο Μανουήλ από τους Δυτικούς δεν τηρήθηκαν και το Βυζάντιο έπειτα από διαπραγματεύσεις με τους Τούρκους έκλεισε νέα συμφωνία μαζί τους με βαρύτατους όρους (1424). Ο Μανουήλ ήδη από το 1422, λόγω εγκεφαλικού επεισοδίου, αποσύρθηκε από την ενεργό δράση και τις υποθέσεις του κράτους διαχειριζόταν ο συμβασιλέας του Ιωάννης Η΄. Παιριτήθηκε από το θρόνο το 1425 και πέρασε τους τελευταίους μήνες της ζωής του ως μοναχός.

ΜΑΞΕΝΤΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΟΥΑΛΕΡΙΟΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (306-312), γιος του Μαξιμιανού και συνάρχοντας του Κωνσταντίνου στη Δύση μετά την παραίτηση του Διοκλητιανού. Ανέλαβε τη διοίκηση της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Αφρικής. Στη σύγκρουση με τον Κωνσταντίνο στη Μουλβία, γέφυρα του Τίβερη (312), νικήθηκε και πνίγηκε.

ΜΑΞΙΜΙΑΝΟΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (286-305 και 306-310) ο οποίος καταγόταν από την Ιλλυρία. Αν και ήταν αμόρφωτος, εξελίχθηκε σε σπουδαίο στρατηγό, γι' αυτό ο Διοκλητιανός τον διόρισε συνάρχοντα, αύγουστο (286) και του ανέθεσε τη διοίκηση της Δύσης με έδρα το Μιλάνο. Παραιτήθηκε το 305 μαζί με τον Διοκλητιανό και πήρε ξανά το θρόνο το 306. Το 310 ήρθε σε σύγκρουση με τον Κωνσταντίνο, ο οποίος διαδέχτηκε τον πατέρα του Κωνσταντίνο Χλωρό, νικήθηκε και αιχμαλωτίστηκε (310).

ΜΑΞΙΜΙΝΟΣ ΔΑΪΑ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (309-313), ανιψιός του Γαλέριου. Αναδείχθηκε καίσαρας μετά την προαγωγή του θείου του σε αύγουστο (305). Ήταν δεισιδαίμων και βίαιος. Ανέλαβε τη διοίκηση της Ανατολής (περιοχή Ευφράτη, Μεσοποταμίας) και της Αιγύπτου. Το 310 ανακηρύχθηκε αύγουστος από τους στρατιώτες του. Εξαπέλυσε σφοδρούς διωγμούς εναντίον των χριστιανών και το διάταγμα που εκδόθηκε από τον Γαλέριο, τον Κωνσταντίνο και τον Λικίνιο το 311 (ελευθερία άσκησης της λατρείας στους χριστιανούς) δεν εφαρμόστηκε στην περιοχή της δικαιοδοσίας του. Το 313 συγκρούστηκε με τον Λικίνιο κοντά στην Αδριανούπολη, συντρίφτηκε και αυτοκτόνησε.

ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: Ο πιο σημαντικός θεολόγος του 7ου αιώνα. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 580 και χρημάτισε μέχρι το 613 γραμματεύς εξ απορρήτων του αυτοκράτορα Ηρακλείου. Καταπολέμησε το μονοφυσитισμό και το μονοθελητισμό.

ΜΑΡΔΑΪΤΕΣ: Χριστιανικός λαός απροσδιόριστης φυλετικής προέλευσης. Ίσως ταυτίζονται με τους al-Jarajima των αραβικών πηγών. Τον 7ο αιώνα ήταν εγκαταστημένοι στην περιοχή του Λιβάνου. Με τη συνθήκη του 688 ο Ιουστινιανός Β' μετακίνησε 12.000 Μαρδαίτες και τους εγκατέστησε στην Αρμενία, τη Μικρά Ασία και την Ελλάδα. Το 10ο αιώνα μαρτυρούνται αυτοτελείς ομάδες στα θέματα Νικόπολης, Πελοποννήσου και Κεφαλληνίας, οι οποίες χρησιμοποιούνται στο ναυτικό. Ο Θεοφάνης κατηγορεί τον Ιουστινιανό γι' αυτή τη μετοικεσία, γιατί αποδυναμώθηκε η άμυνα της αυτοκρατορίας στα ανατολικά, σπεύδει όμως να σημειώσει την ύπαρξη πολλών κοινωνικά ύποπτων ατόμων που κατέφευγαν στους Μαρδαίτες. Πάντως, οι Μαρδαίτες ήταν εμπειρότατοι ναυτικοί και χρησιμοποιήθηκαν και το 911 για την ανάκτηση της Κρήτης (5.000 άτομα). Κατοικούσαν επίσης στην περιοχή του ναυτικού θέματος των Κιββυραιωτών, όπου υπήρχε και ο κατεπάνω των Μαρδαϊτών με έδρα την Αττάλεια.

ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (450-457). Ήταν διακεκριμένος στρατιωτικός, πολύ δραστήριος και συνετός. Οι αρετές του έγιναν αμέσως εμφανείς μόλις ανέλαβε την εξουσία. Παντρεύτηκε την Πουλχερία, αδερφή του προκατόχου του, Θεοδοσίου Β', και έτσι πέτυχε τη γενική αναγνώριση της ανάρρησης του στο θρόνο. Πρώτο του μέλημα ήταν η αντιμετώπιση των Ούννων. Ο Μαρκιανός απέρριψε τις υπερφίαλες προτάσεις τους και η σταθερή αυτή στάση του έκανε τους βαρβάρους διστακτικούς. Έτσι, προτίμησαν να στραφούν εναντίον της Δύσης. Η ήττα τους το 451 στα Καταλυνικά Πεδία και ο ξαφνικός θάνατος του Αττίλα δύο χρόνια αργότερα απάλλαξαν οριστικά την αυτοκρατορία από την απειλή τους. Το 451 ο Μαρκιανός συγκάλεσε στη Χαλκηδόνα την Δ' Οικουμενική Σύνοδο, η οποία καταδίκασε το νεστοριανισμό και τη διδασκαλία του Ευτυχούς και θέσπισε το δόγμα των δύο τέλειων, αχώριστων αλλά και αυθύπαρκτων φύσεων του Χριστού. Με τον 28ο κανόνα της συνόδου αναγνωριζόταν πλήρης ισοτιμία ανάμεσα στην Εκκλησία της Ρώμης και την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης. Μετά τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας η αντίθεση των μονοφυσιτικών περιοχών της Συρίας, της Αιγύπτου και της Παλαιστίνης άρχισε να παίρνει εθνικό χαρακτήρα, οδηγώντας στην ψυχική αποξένωση από την αυτοκρατορία και τελικά στην αποκοπή τους από αυτή. Στην εσωτερική του πολιτική ο Μαρκιανός έδειξε την ίδια προσοχή και σωφροσύνη. Ήταν ιδιαίτερα προσεκτικός στη διαχείριση των οικονομικών του κράτους, χωρίς να επιβαρύνει τους φορολογούμενους με νέους φόρους. Προσπάθησε, τέλος, να οργανώσει τον τομέα της διοίκησης και έλαβε μέτρα εναντίον της αγοροπωλησίας των δημόσιων αξιωμάτων. Στο τέλος της βασιλείας του τα κρατικά ταμεία ήταν γεμάτα και για πολλά χρόνια μετά ο συνετός αυτοκράτορας έμεινε στη μνήμη των Βυζαντινών. Έτσι η

Εκκλησία τον ανακήρυξε άγιο, όπως και τη σύζυγό του Πουλχερία. Ο ξαφνικός του θάνατος το 457 δεν επέτρεψε στον Μαρκιανό να ρυθμίσει το ζήτημα της διαδοχής του, με αποτέλεσμα ο παντοδύναμος στρατηγός του πραισέντου, ο Αλανός Άσπαρ, να επιβάλει τον προστατευόμενό του, Λέοντα Α΄.

ΜΑΥΡΙΚΙΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (582-602). Καταγόταν από την Αραβισσό της Καππαδοκίας και ανήλθε στο θρόνο σε ηλικία 43 ετών. Πριν ανέβει στο θρόνο είχε διατελέσει κόμης των φοιδεράτων και είχε μεγάλες στρατιωτικές επιτυχίες στο ενεργητικό του (η πιο σημαντική ήταν η νίκη κατά των Περσών στην Κωνσταντίνη το 582 λίγο πριν γίνει αυτοκράτορας). Θαρραλέος, προνοητικός, μετριοπαθής αλλά και μετριοφρων, γνώριζε άριστα τη στρατιωτική τέχνη και τις ανάγκες της διοίκησης, όπως αποδεικνύει η δημιουργία του θεσμού των εξαρχάτων, πρόδρομοι θεσμού των θεμάτων. Πρώτη ενέργεια ήταν η αντιμετώπιση του περσικού κινδύνου. Ανέθεσε σε άξιους στρατηγούς τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων (Φιλίππικος, Ηράκλειος ο πρεσβύτερος, Πρίσκος, Ναρσής και Γερμανός). Η ανάμειξη του Μαυρίκιου στα προβλήματα των Περσών και η υποστήριξη που πρόσφερε στον Χοσρόη Β΄ εναντίον του στασιαστή Βαράμ οδήγησαν σε σημαντική νίκη των Βυζαντινών σε βάρος των στρατευμάτων του στασιαστή στη θέση Γκαντζάκ της Περσαρμενίας (σημ. Αζερμπαϊτζάν) το 591. Η νίκη αυτή έδωσε τη δυνατότητα στον Χοσρόη να επανέλθει στο θρόνο και να συνάψει με το Βυζάντιο συνθήκη ειρήνης, με την οποία συμφώνησε να επιστρέψει το Δάρας, τη Μαρτυρόπολη και μεγάλο τμήμα της Αρμενίας. Στη συνέχεια ο Μαυρίκιος στράφηκε στο βαλκανικό μέτωπο. Εκεί η αυτοκρατορία είχε να αντιμετωπίσει τις επιδρομές των Αβάρων και των συμμάχων τους Γέπιδων και Σκλαβηνών (Σλάβων). Τις επιχειρήσεις διεξήγαγε ο στρατηγός Πρίσκος. Το 595 οι Άβαροι και οι σύμμαχοί τους πολιορκήσαν τη Θεσσαλονίκη, χωρίς όμως -ευτυχώς για την αυτοκρατορία- επιτυχία. Το 600 (598 κατ' άλλους) το Βυζάντιο και οι Άβαροι συμφώνησαν να σταματήσουν τις εχθροπραξίες και να αποτελέσει ο Δούναβης το βόρειο σύνορο της αυτοκρατορίας. Λίγο μετά το 602 ο Μαυρίκιος, αποβλέποντας στη συντριβή των Αβάρων και παρά τις συνθήκες που είχαν υπογράψει, επιτέθηκε εναντίον τους. Ο Πρίσκος εκκαθάρισε γρήγορα το σύνορο του Δούναβη, αλλά απροσδόκητα ανακλήθηκε από τον Μαυρίκιο και αντικαταστάθηκε από τον αδερφό του αυτοκράτορα Πέτρο. Η αδυναμία του νέου στρατηγού να ελέγξει το στράτευμα οδήγησε σε στάση, την οποία επωφελήθηκε ο κατώτερος αξιωματικός Φωκάς για να ανατρέψει τον Μαυρίκιο και να ανέβει ο ίδιος στο θρόνο. Ο νέος αυτοκράτορας έδειξε αμέσως τον κακό χαρακτήρα του, αφού διέταξε την εκτέλεση του Μαυρίκιου (Νοέμβριος 602) και των γιων του και λίγο αργότερα της συζύγου του Κωνσταντίνας και των θυγατέρων του. Αποτελεί πάντως πρόβλημα η αιτιολόγηση της στάσης των δήμων της Κωνσταντινούπολης υπέρ ενός τυχοδιώκτη (Φωκάς) και εναντίον ενός πετυχημένου και μετριοπαθούς αυτοκράτορα.

ΜΙΘΡΙΔΑΤΗΣ ΣΤ΄ Ο ΕΥΠΑΤΩΡ: Βασιλιάς του Πόντου (111-63 π.Χ.) με ελληνική καταγωγή από τη μητέρα του. Φιλοδοξούσε να ιδρύσει μεγάλο κράτος και βρήκε την ευκαιρία, όταν η Ρώμη ήταν απασχολημένη με το Συμμαχικό Πόλεμο, να καταλάβει τη Γαλατία και την Καππαδοκία και να προσεταιριστεί τους συμμάχους της Ρώμης στη Μικρά Ασία. Μετέφερε και την πρωτεύουσα του κράτους του στην Πέργαμο. Για να εδραιώσει την κυριαρχία του σε αυτές τις περιοχές διέταξε τη σφαγή των Ρωμαίων πολιτών της Μικράς Ασίας. Ο αριθμός αυτών που σφαγιάστηκαν ανήλθε, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, σε 150.000 άτομα, ενώ κάποιοι άλλοι αναφέρουν 80.000. Οι αριθμοί των νεκρών που παραδίδονται είναι οπωσδήποτε υπερβολικοί, αφού θεωρείται απίθανο να ήταν σε θέση να πραγματοποιήσει τόσο εκτεταμένες σφαγές αμάχων. Κηρύττοντας την απελευθέρωση των ελληνικών πόλεων ο Μιθριδάτης επιχείρησε να αποσπάσει και την κυρίως Ελλάδα από τους Ρωμαίους. Πολλές πόλεις, μεταξύ αυτών η Αθήνα και ο Πειραιάς, τον υποδέχτηκαν ως ελευθερωτή. Ο Ρωμαίος στρατηγός Σύλλας κατόρθωσε να τον νικήσει (Α΄ Μιθριδατικός Πόλεμος, 88-84 π.Χ.). Νικήθηκε τελικά από τον Πομπήιο στο Β΄ Μιθριδατικό Πόλεμο (66-64 π.Χ.). Εκτελέστηκε ένα χρόνο αργότερα από τους Ρωμαίους.

ΜΙΝΑΡΕΣ: Από τις αραβικές λέξεις min pour, που σημαίνουν «από εκεί εκπέμπεται το φως» (παράβαλλε την εβραϊκή menorah = επτάφωτη λυχνία). Στενός και ψηλός πύργος των μουσουλμανικών τζαμιών, από τον οποίο ο μουεζίνης καλεί τους πιστούς στην προσευχή. Ο μινάρες έχει συνήθως κυλινδρικό ή πολυγωνικό σχήμα και καταλήγει απαραίτητα σε κωνική κορυφή με την ημισέληνο πάνω της (hilal). Ο μουεζίνης ανεβαίνει στον εξώστη από μια στενή

σκάλα και στρεφόμενος προς τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, πέντε φορές την ημέρα, απαγγέλλει: «Allahu al akbar» (ο Θεός είναι ο μέγιστος) και «la ilaha ila allah muhamandu rasul allah» (δεν υπάρχει άλλος Θεός εκτός από τον Αλλάχ και προφήτης του Αλλάχ είναι ο Μωάμεθ). Στα μεγάλα τεμένη υπάρχουν τέσσερις μιναρέδες, με εξαίρεση το τέμενος Σουλτάν Αχμέτ στην Κωνσταντινούπολη που έχει έξι.

ΜΙΧΑΗΛ Α΄ (ΑΓΓΕΛΟΣ) ΔΟΥΚΑΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ: Παλαιότερα θεωρούνταν ιδρυτής του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204), του οποίου διατέλεσε και ηγεμόνας μέχρι το θάνατό του το 1215. Σήμερα η έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο Μιχαήλ ήταν ένας τοπικός ηγεμόνας που εμφανίστηκε στους Βενετούς, στους οποίους είχαν επιδικαστεί η Ήπειρος και τα Ιόνια Νησιά, μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους, ως εκπρόσωπός τους στην Ήπειρο. Κατόρθωσε να επεκτείνει την επικράτειά του από τη Ναύπακτο μέχρι το Δυρράχιο, ενώ συγχρόνως κατείχε ένα μεγάλο μέρος της Θεσσαλίας. Η Άρτα ήταν η πρωτεύουσά του, αλλά κατέστησε την πόλη των Ιωαννίνων ένα δεύτερο διοικητικό και αμυντικό κέντρο της Ηπείρου. Τον Μιχαήλ διαδέχτηκε ο ετεροθαλής αδερφός του Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας.

ΜΙΧΑΗΛ Α΄ ΡΑΓΚΑΒΕΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (811-813), γαμπρός του αυτοκράτορα Νικηφόρου Α΄ (είχε παντρευτεί την κόρη του Προκοπία). Ο θάνατος του Νικηφόρου Α΄ και ο σοβαρός τραυματισμός του διαδόχου του, Σταυράκιου, στη διάρκεια μάχης εναντίον των Βουλγάρων στην περιοχή της Πλίσκας είχαν ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί κενό εξουσίας το οποίο εκμεταλλεύτηκε ο κουροπαλάτης Μιχαήλ και με την υποστήριξη του στρατού και του πατριάρχη Νικηφόρου ανέβηκε στο θρόνο. Ο νέος αυτοκράτορας υποστηρίχτηκε από τους εικονοφίλους με επικεφαλής το φανατικό ηγούμενο της μονής Στουδίου Θεόδωρο. Οι οικονομικές σπατάλες, η διαλλακτική του στάση απέναντι στο Φράγκο βασιλιά Κάρολο, τον οποίο αναγνώρισε ως αυτοκράτορα, αλλά και η ήττα του στη Βερζινικία της Αδριανούπολης (22 Ιουνίου του 813) από τα βουλγαρικά στρατεύματα του Κρούμου -στην ήττα του συνέβαλε και η προδοτική στάση του Λέοντα, στρατηγού του θέματος των Ανατολικών- οδήγησαν στην ανατροπή του. Ο Λέων ο Αρμένιος έγινε κύριος της κατάστασης, ενώ ο Μιχαήλ έγινε μοναχός σε μονή των Πριγκιποννήσων. Πέθανε το 843.

ΜΙΧΑΗΛ Β΄ ΑΓΓΕΛΟΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΔΟΥΚΑΣ: Δεσπότης της Ηπείρου (1230-1265). Μετά την ήττα και τη σύλληψη του θείου του, Θεόδωρου, στην Κλοκόνιτσα (1230) από το Βούλγαρο τσάρο Ιωάννη Ασέν, ο Μιχαήλ επέστρεψε στην Άρτα μαζί με τη σύζυγό του Θεοδώρα (η αγία Θεοδώρα της Άρτας) και κατέλαβε την εξουσία. Για τους σύγχρονους ιστορικούς εκείνος περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο έχει το δικαίωμα να ονομάζεται ιδρυτής του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Επέκτεινε το κράτος του σε όλη τη Θεσσαλία και την ανατολική Ελλάδα μέχρι τον Παρνασσό. Το 1251 όμως ο Μιχαήλ Β΄ αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει με τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Βατάτζη και να αποδεχτεί την πρωτοκαθεδρία του, ενώ τιμήθηκε από τον αυτοκράτορα με τον τίτλο του δεσπότη. Παρ' όλα αυτά, προσπάθησε και πάλι να επιτεθεί εναντίον της Νίκαιας, αλλά ηττήθηκε από τα στρατεύματα του νέου αυτοκράτορα της Νίκαιας Μιχαήλ Η΄ στη μάχη της Πελαγονίας (1259). Τελικά, αναγκάστηκε να αποδεχτεί τους όρους του Μιχαήλ Η΄. Ο γιος του Νικηφόρος παντρεύτηκε την ανιψιά του αυτοκράτορα Άννα Παλαιολογίνα (1265), ο οποίος συγχρόνως επιβεβαίωσε το δικαίωμα του γαμπρού στον τίτλο του δεσπότη. Ο Μιχαήλ παρέδωσε την εξουσία στο γιο του και αποσύρθηκε. Πέθανε δύο χρόνια αργότερα (1267).

ΜΙΧΑΗΛ Β΄ Ο ΑΠΟ ΑΜΟΡΙΟΥ Ή ΤΡΑΥΛΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (820-829). Ανώτερος αξιωματούχος που ασκούσε μεγάλη επιρροή στο στρατό, ο οποίος διακρίθηκε την περίοδο της βασιλείας των προκατόχων του παρ' ότι δεν ήταν ιδιαίτερα μορφωμένος. Αν και υποστήριξε την άνοδο στο θρόνο του Λέοντα Ε΄, στη συνέχεια κατηγορήθηκε από αυτόν και καταδικάστηκε σε θάνατο. Λίγο πριν εκτελεστεί συνωμότες δολοφόνησαν τον Λέοντα μέσα στην εκκλησία και στη συνέχεια απελευθέρωσαν τον Μιχαήλ και τον αναγόρευσαν αυτοκράτορα (820). Ακολούθησε μετριοπαθής πολιτική απέναντι στους εικονοφίλους, αντίθετα από τον προκατόχο του. Στην αρχή της βασιλείας του αντιμετώπισε τη στάση του Θωμά του Σλάβου (821-823). Η σύγκρουση αυτή αποδιοργάνωσε το βυζαντινό στρατό και επέτρεψε στους Άραβες υπό τον Αμπού Χαφς να ολοκληρώσουν την κατάληψη της Κρήτης το 827. Προσπάθησε να ανακαταλάβει το νησί αλλά απέτυχε λόγω της επιπολαιότητας των Βυζαντινών αρχηγών του στόλου. Η βασιλεία του δεν θεωρείται επιτυχημένη από τους

ιστορικούς εξαιτίας της αδυναμίας του να προστατέψει αποτελεσματικά τα βυζαντινά συμφέροντα και της προσπάθειάς του να μη δυσαρεστήσει κανέναν στο εσωτερικό. Τον διαδέχτηκε μετά το θάνατό του (829) ο γιος του Θεόφιλος.

ΜΙΧΑΗΛ Γ΄ Ο ΜΕΘΥΣΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (842-867). Η προσωνυμία Μέθυσος είναι προφανές ότι σχετίζεται με την προσπάθεια των Βυζαντινών ιστοριογράφων της περιόδου (Γενέσιος, Συνεχιστές Θεοφάνη) να εξυμνήσουν τη Μακεδονική Δυναστεία και να αμνηστεύσουν το δολοφόνο του, Βασίλειο Α΄. Ανέβηκε στο θρόνο σε ηλικία μόλις τριών ετών και επιτροπευόταν από τη μητέρα του Θεοδώρα και την αδερφή του Θέκλα. Δύο ισχυρές προσωπικότητες, ο πρωθυπουργός Θεόκτιστος και ο Βάρδας, συγκρούστηκαν για να επιβάλουν ο καθένας την εξουσία του. Νικητής από αυτή τη διαμάχη αναδείχθηκε ο Βάρδας, ο οποίος, αφού εξόντωσε τον Θεόκτιστο, παραμέρισε τη Θεοδώρα (855). Το 843 η Θεοδώρα κατάφερε να βάλει τέλος στην Εικονομαχία (Μάρτιος 843, Κυριακή της Ορθοδοξίας). Το 853 ο βυζαντινός στόλος κατέλαβε τη Δαμιέτη, στις εκβολές του Νείλου, και επέβαλε την κυριαρχία του στο Αιγαίο. Από το 858 την εξουσία ανέλαβε ο Μιχαήλ Γ΄ - ήταν τότε δεκαοκτώ ετών. Τις κρατικές υποθέσεις εξακολουθούσε να διαχειρίζεται ο αδερφός της μητέρας του, ο κουροπαλάτης Βάρδας. Άνθρωπος χωρίς ηθικές αρχές, αλλά δραστήριος και ενεργητικός, προστάτεψε τα γράμματα (Σχολή της Μαγναύρας) και βοήθησε στον εκχριστιανισμό των Σλάβων της Μεγάλης Μοραβίας (ιεραπόστολοι Κύριλλος και Μεθόδιος) και των Βουλγάρων (ο ηγεμόνας τους Βόρις βαπτίστηκε Μιχαήλ). Σημαντική ήταν σε αυτόν τον τομέα η συνδρομή του πατριάρχη Φώτιου. Το 860 οι Ρως πολιορκήσαν για πρώτη φορά την Κωνσταντινούπολη, αλλά γρήγορα αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Το Σεπτέμβριο του 863 ο στρατηγός Πετρώνας, αδερφός του Βάρδα, συνέτριψε στην περιοχή του ποταμού Λαλακάοντα τους Άραβες του εμίρη της Μελιτηνής Άμερ. Το 866 ο Μιχαήλ διέταξε τη θανάτωση του Βάρδα, παρασυρμένος από τη συκοφαντική εκστρατεία του παρακοιμώμενου Βασιλείου, ο οποίος αναδείχθηκε συμβασιλέας. Το 867 ο Βασίλειος θανάτωσε τον Μιχαήλ και έγινε αυτοκράτορας.

ΜΙΧΑΗΛ Δ΄ Ο ΠΑΦΛΑΓΩΝ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1034-1041). Ανέβηκε στο θρόνο επειδή παντρεύτηκε τη Ζωή την Πορφυρογέννητη, σύζυγο του προηγούμενου αυτοκράτορα, Ρωμανού Γ΄ Αργυρού (1028-1034). Η Ζωή κατόρθωσε να εξοντώσει όλους τους επικίνδυνους αντιπάλους της (όλοι πέθαναν ξαφνικά, όπως, π.χ., η αδερφή του Ρωμανού, Πουλχερία, προφανώς από δηλητηρίαση) και τελικά και το σύζυγό της, Ρωμανό. Ο Μιχαήλ, κατά πολύ νεότερος της Ζωής, όταν ανέβηκε στο θρόνο φρόντισε να περιορίσει τις κινήσεις της και να τη θέσει υπό συνεχή παρακολούθηση, επειδή φοβόταν μήπως πάθει τα ίδια με τους προκατόχους του. Ο Μιχαήλ Δ΄, παρά τον αισχρό τρόπο με τον οποίο ανέβηκε στο θρόνο, φάνηκε ότι ήθελε να κυβερνήσει καλά. Περιορίστηκε όμως από την αρχή στα στρατιωτικά του καθήκοντα, ενώ τα εσωτερικά ζητήματα διαχειριζόταν ο αδερφός του, Ιωάννης ο Ορφανοτρόφος (ευνούχος). Ο Ιωάννης ήταν ικανότατος άνθρωπος, αλλά συγχρόνως τρομερά ιδιοτελής. Η φορολογική του πολιτική έπληξε κυρίως τα μεσαία και τα κατώτερα στρώματα της βυζαντινής κοινωνίας, ενώ η απαίτησή του να του δίνουν οι Βούλγαροι ως φόρο υποτέλειας χρήματα αντί για προϊόντα και άλλα είδη -όπως είχε επιβάλει ο Βασίλειος Β΄- δημιούργησε στη Βουλγαρία κλίμα αγανάκτησης το οποίο προμήνυε μεγάλο κίνδυνο για το Βυζάντιο. Τελικά οι Βούλγαροι επαναστάτησαν (1040) υπό την αρχηγία του άρχοντα Πέτρου Ντελιάν. Ο Μιχαήλ Δ΄ κατόρθωσε το επόμενο έτος να καταστείλει την επανάσταση, είχε προσβληθεί όμως από κάποια ανίατη ασθένεια και πέθανε το Δεκέμβριο του 1041, ορίζοντας ως διάδοχό του τον ανιψιό του Μιχαήλ Ε΄, τον οποίο στο μεταξύ υιοθέτησε η σύζυγος του Ζωή.

ΜΙΧΑΗΛ Ε΄ ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου για πέντε μήνες (10 Δεκεμβρίου του 1041 - Απρίλιος του 1042). Η βασιλεία του, λόγω της μικρής διάρκειάς της, υπήρξε από κάθε άποψη ασήμαντη. Εξαιρετική όμως σημασία έχει ο λόγος της πτώσης του, γιατί διαφωτίζει την εξέλιξη των αντιλήψεων των Βυζαντινών στον τομέα της αυτοκρατορικής θεωρίας. Η πρώτη του ενέργεια μόλις ανέβηκε στο θρόνο ήταν να απομακρύνει το θείο του Ιωάννη Ορφανοτρόφο. Στη συνέχεια, τον Απρίλιο του 1042, διέταξε τη σύλληψη της Ζωής με την κατηγορία της συνωμοσίας. Ενώ όμως η Σύγκλητος δεν αντέδρασε σε αυτή του την ενέργεια, δεν συνέβη το ίδιο με το λαό της Κωνσταντινούπολης που αντέδρασε με ιδιαίτερα βίαιο τρόπο· απελευθέρωσαν τη Ζωή, την οποία επευφάνησαν μαζί με την αδερφή της

Θεοδώρα, που την ανακήρυξαν επίσης αυτοκράτειρα. Ο Μιχαήλ, αν και είχε καταφύγει στη Μονή Στουδίου, σύρθηκε έξω από αυτή και τυφλώθηκε. Οι λόγοι που οδήγησαν στο τραγικό τέλος του έχουν μεγάλη ιστορική σημασία. Καταδεικνύουν ότι με το πέρασμα των αιώνων το δυναστικό αίσθημα του βυζαντινού λαού ήταν τόσο ισχυρό, που παραβλεπόταν ένα σπουδαίο γεγονός, ότι ο Μιχαήλ Ε΄ ήταν νόμιμος αυτοκράτορας. Αναγνώριζε δηλαδή ο λαός ότι ο πραγματικός ηγεμόνας ήταν ο φυσικός απόγονος της Μακεδονικής Δυναστείας και ότι ο Μιχαήλ ήταν κατά συναίνεση αυτοκράτορας και μπορούσε να παραμείνει στο θρόνο μόνο εφόσον οι ενέργειές του δεν έθιγαν τα δικαιώματα των γόνων της νόμιμης δυναστείας.

ΜΙΧΑΗΛ ΕΦΕΣΙΟΣ: Βυζαντινός σχολιαστής του Αριστοτέλη (τέλη 11ου - αρχές 12ου αιώνα). Ο Μιχαήλ υπήρξε θαυμαστής του Αριστοτέλη και γνώστης του έργου του. Ήταν απόλυτα προσηλωμένος στη διδασκαλία του, την οποία για να κατανοήσει συμβουλευόταν τους νεοπλατωνικούς σχολιαστές, χωρίς να παρασύρεται από την εμμονή των τελευταίων να συμφιλιώσουν τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Ο Μιχαήλ ήταν ο πρώτος Βυζαντινός που ασχολήθηκε με τα «Πολιτικά» του Αριστοτέλη.

ΜΙΧΑΗΛ ΣΤ΄ Ο ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1056-1057). Λίγο πριν πεθάνει η Θεοδώρα όρισε διάδοχό της τον ηλικιωμένο στρατιωτικό Μιχαήλ ΣΤ΄. Η διακυβέρνηση του Μιχαήλ, ο οποίος με υποσχέσεις επηρέαζε τις λαϊκές τάξεις, ενίσχυσε την παρουσία της μεσαίας τάξης στη Σύγκλητο και σε άλλες επιτελικές θέσεις, αλλά αύξησε και τη δυσανεμία της παλιάς στρατιωτικής αριστοκρατίας η οποία τάχθηκε αμέσως στο πλευρό του επαναστάτη Ισαάκιου Κομνηνού. Τα πιστά στον αυτοκράτορα στρατεύματα συγκρούστηκαν με τους επαναστάτες κοντά στη Νίκαια (Αύγουστος 1057). Τη μάχη κέρδισε ο Ισαάκιος, ο οποίος, έχοντας τη συναίνεση του πατριάρχη Μιχαήλ Α΄ Κηρουλάριου και την αποδοχή των συγκλητικών, αναγορεύτηκε αυτοκράτορας την 1η Σεπτεμβρίου του 1057, ενώ λίγο πριν ο Μιχαήλ είχε εγκαταλείψει τα ανάκτορα.

ΜΙΧΑΗΛ Ζ΄ ΔΟΥΚΑΣ Ο ΠΑΡΑΠΙΝΑΚΗΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1071-1078), γιος του Κωνσταντίνου Γ΄ και της Ευδοκίας της Μακρεμβολίτισσας. Αμέσως μετά τη σύλληψη του Ρωμανού Δ΄ από τους Σελτζούκους, έπειτα από τη μάχη του Μαντζικέρτ, συμβασίλεψε με τη μητέρα του για κάποιο χρονικό διάστημα και στη συνέχεια υπό την πίεση του Ιωάννη Δούκα, του γιου του Ανδρόνικου και του Μιχαήλ Ψελλού αναγορεύτηκε αυτοκράτορας. Ηγεμόνας άβουλος και ανίκανος, ο Μιχαήλ εύκολα υπέκυψε στην επιρροή του πανούργου λογοθέτη του δρόμου Νικηφορίτζη. Οι απόψεις των ιστορικών για τον Νικηφορίτζη διίστανται. Ο Πολ Λεμέρλ τον αποκαλεί τελευταίο μεταρρυθμιστή για τις προσπάθειες που κατέβαλε για την εξυγίανση των οικονομικών του κράτους. Είναι όμως βέβαιο ότι οι συγκεκριμένες προσπάθειες απέβλεπαν και στην αύξηση της προσωπικής του περιουσίας. Η υπαναχώρηση του Βυζαντίου από τις συνθήκες με τους Σελτζούκους, του 1071, είχε ως αποτέλεσμα να αρχίσουν και πάλι επιδρομές εναντίον του Βυζαντίου, με πιο μόνιμα αποτελέσματα αυτή τη φορά, αφού αντιμετώπισαν τις αντιδράσεις των Βυζαντινών και κατέλαβαν την κεντρική Μικρά Ασία. Στη Δύση οι Νορμανδοί κυριάρχησαν στην Κάτω Ιταλία και στη Σικελία και ετοιμάστηκαν να μεταφέρουν τον πόλεμο στις βυζαντινές ακτές της Βαλκανικής. Βουλγαρική επανάσταση κατεστάλη με δυσκολία από τους Βυζαντινούς, ενώ οι Ούγγροι και οι Πετσενέγκοι λεηλατούσαν ανενόχλητοι τα βυζαντινά εδάφη. Η κακή διοίκηση του Μιχαήλ καθώς και οι καταστροφές στα συνοριακά θέματα δημιούργησαν οικονομικό χάος και αντιδράσεις. Οι τιμές των ειδών πρώτης ανάγκης ανέβηκαν σε δυσθεώρητα ύψη και ο λαός οργισμένος έκαψε τις αποθήκες στη Ραιδεστό, που τις είχε κατασκευάσει ο Μιχαήλ με τον Νικηφορίτζη για ίδιον όφελος - γι' αυτές τις ενέργειές του ο λαός τον αποκάλεσε Παραπινάκη. Ξέσπασαν αλλεπάλληλα πραξικοπήματα τα οποία οδήγησαν στην ανατροπή του Μιχαήλ. Ο αρχηγός του τελευταίου από αυτά, ο Νικηφόρος Βοτανειάτης, ανέβηκε στο θρόνο το 1081.

ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Αυτοκράτορας της Νίκαιας (1258-1261) αλλά και του Βυζαντίου (1261-1282). Ο Μιχαήλ υπήρξε ιδρυτής της δυναστείας των Παλαιολόγων. Γεννήθηκε στη Νίκαια της Βιθυνίας το 1224 και ήταν γιος του μεγάλου δομέστικου Ανδρόνικου Παλαιολόγου. Το 1246 ανέλαβε τη διοίκηση της περιοχής Σερρών και λίγο αργότερα της Μεσοβιθυνίας στη Μικρά Ασία. Κατηγορήθηκε το 1253 ότι συνωμότησε εναντίον του Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη, αλλά τελικά, εξαιτίας της πίεσης της αριστοκρατίας, απαλλάχθηκε από την κατηγορία και απελευθερώθηκε. Μετά την άνοδο στο θρόνο της

Νίκαιας του Θεόδωρου Β' (1254) ο Μιχαήλ φυλακίστηκε γιατί αντέδρασε σε κάποιες αποφάσεις του αυτοκράτορα. Απελευθερώθηκε μετά το θάνατο του Θεόδωρου (1258) και κατόρθωσε να παραγκωνίσει το νόμιμο διάδοχο Ιωάννη Δ'. Την 1η Ιανουαρίου του 1259 ανάγκασε τον πατριάρχη Αρσένιο να τον στέψει αυτοκράτορα. Αν και στο εσωτερικό του κράτους αντιμετώπιζε την αντίδραση των οπαδών των Λασκαριδών, στο εξωτερικό κατόρθωσε να νικήσει στην Πελαγονία (1259) τα συνασπισμένα στρατεύματα του δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β' Αγγέλου, του Φράγκου πρίγκιπα του Μοριά Γουλιέλμου Βιλεαρδουίνου και του βασιλιά της Σικελίας Μαμφρέδου. Προσπάθησε να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη αλλά απέτυχε. Δύο χρόνια αργότερα ο στρατηγός του Αλέξιος Στρατηγόπουλος, ενώ κατευθυνόταν με μικρό στρατιωτικό σώμα προς τη Θεσσαλονίκη, πληροφορήθηκε ότι η Βασιλεύουσα ήταν αψύλακτη. Χωρίς να χρονοτριβήσει εισήλθε στην πόλη ως ελευθερωτής στις 25 Ιουλίου του 1261. Ο Βαλδουίνος Β', ο Βενετός πατριάρχης και οι Λατίνοι κάτοικοι της πόλης έφυγαν και έτσι καταλύθηκε η λατινική κυριαρχία. Στις 15 Αυγούστου ο Μιχαήλ μπήκε στην πόλη και στέφθηκε για δεύτερη φορά αυτοκράτορας με συναυτοκράτορα το νεογέννητο γιο του, Ανδρόνικο (Β'). Η απόφασή του όμως να τυφλωθεί ο τέως συναυτοκράτοράς του, Ιωάννης Δ', προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, και μάλιστα ο πατριάρχης Αρσένιος λίγο πριν εκδιωχθεί από το θρόνο πρόλαβε και τον αφόρισε. Ο Μιχαήλ εκτίμησε ορθώς ότι οι Δυτικοί θα αντιδρούσαν στην ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης και θα προσπαθούσαν να επανέλθουν. Γι' αυτό έκρινε ότι μόνο η ένωση των Εκκλησιών και η αποδοχή των πρωτείων του πάπα θα απομάκρυναν το συγκεκριμένο κίνδυνο. Εν τω μεταξύ, στην αρχή ο πάπας Ουρβανός Δ' και στη συνέχεια ο πάπας Κλήμης Δ' υποστήριξαν ανοιχτά τα κατακτητικά σχέδια του αδερφού του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Θ', Καρόλου Ντ' Ανζού, εναντίον του Βυζαντίου. Το 1267 ο Κάρολος συμφώνησε (Συμφωνία του Βιντέρμπο) με τον Βαλδουίνο, τελευταίο Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, για την κατάλυση και τη διανομή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Οι σύμμαχοι ξεκίνησαν τις προετοιμασίες τους για να επιτεθούν εναντίον του Μιχαήλ. Αυτός προσπάθησε να κερδίσει χρόνο πείθοντας τον Λουδοβίκο Θ' τον Άγιο να στραφεί εναντίον των μουσουλμάνων της Τύνιδας (1270) και όχι εναντίον του Βυζαντίου. Ο θάνατος του Λουδοβίκου ένα χρόνο αργότερα έδωσε την ευκαιρία στον Κάρολο να επανέλθει στα παλιά του σχέδια. Αντιδρώντας ο Μιχαήλ συμφώνησε με τον πάπα και έτσι στις 6 Ιουλίου του 1274 υπογράφηκε στη Λυών η πράξη σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας ορκίστηκε πίστη στον πάπα και αποδοχή του ρωμαϊκού Πιστεύω.

Η φιλενωτική πολιτική του Μιχαήλ συνάντησε τη σφοδρή αντίδραση του βυζαντινού λαού, με αποτέλεσμα ο αυτοκράτορας να προχωρήσει στη λήψη αυστηρότατων μέτρων εναντίον όσων αντιδρούσαν στις αποφάσεις του. Η έντονη μάλιστα διαμάχη για την ένωση των Εκκλησιών έκανε τον πάπα δύσπιστο απέναντι στην πολιτική του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Το 1280 ο Κάρολος προσπάθησε να καταλάβει το Βεράτι, αλλά απέτυχε και αποσύρθηκε στη Σικελία. Στο μεταξύ ο νέος πάπας Μαρτίνος Δ' αφόρισε τον Μιχαήλ, ανατρέποντας έτσι τις αποφάσεις της Λυών και την πολιτική του Μιχαήλ (Νοέμβριος του 1281) που αφορούσε στη Δύση. Ο δρόμος για την υλοποίηση των σχεδίων του Καρόλου ήταν πλέον ανοιχτός. Ο Μιχαήλ αντιλήφθηκε ότι πολύ δύσκολα θα μπορούσε να αντισταθεί στα συνασπισμένα στρατεύματα των εχθρών του, γι' αυτό με αριστοτεχνικό πραγματικά τρόπο εκμεταλλεύτηκε τη δυσανεξία του λαού της Σικελίας για τα φορολογικά βάρη που ήταν απόρροια της ιμπεριαλιστικής πολιτικής του Καρόλου και την επιθυμία του βασιλιά της Αραγωνίας Πέτρου Γ' να εκδικηθεί τον Κάρολο για την εκθρόνιση του γαμπρού του από το βασίλειο της Σικελίας. Έτσι ο Μιχαήλ με χρήματα, εφόδια και με την κατάλληλη προπαγάνδα κατάφερε να εξεγερθεί ο λαός στην αρχή του Παλέρμο (30 Μαρτίου του 1282) και στη συνέχεια όλου του νησιού εναντίον των Γάλλων του Καρόλου τους οποίους και κατέσφαξε. Επειδή η εξέγερση ξεκίνησε την ώρα του εσπερινού έμεινε στην ιστορία ως Σικελικός Εσπερινός. Όλος ο αντιβυζαντινός συνασπισμός κατέρρευσε. Το Βυζάντιο είχε οριστικά απαλλαγεί από τους Ανζού. Η εσωτερική όμως πολιτική του Μιχαήλ ήταν καταστροφική για την κοινωνική ισορροπία. Οι μακροχρόνιες περιπέτειες στη Δύση κόστισαν τεράστια ποσά στα κρατικά ταμεία, ενώ η χορηγία φορολογικών απαλλαγών στις ανώτατες τάξεις για να εξασφαλίσει τη συναίνεσή τους στέρησαν το κράτος από πολύτιμα για την άμυνα έσοδα (δεν είχαν τη δυνατότητα πλέον να πληρώνουν τους μισθοφόρους). Τα μέτρα που έλαβε ο Μιχαήλ ενίσχυσαν τη μεγάλη

ιδιοκτησία σε βάρος των φτωχών λαϊκών μαζών που καλούνταν να υπερασπίσουν και να κρατήσουν στη ζωή, με το υστέρημα και το αίμα τους, την αυτοκρατορία που παρήκμαζε. Η εμμονή του εξάλλου στην ένωση των Εκκλησιών και το γεγονός ότι θεωρούσε «προδότες» όσους είχαν διαφορετική γνώμη, διεύρυνε το χάσμα μεταξύ Ανατολής και Δύσης, σε μια περίοδο που ο κίνδυνος από τα διάφορα τουρκικά φύλα ήταν πλέον ορατός. Ο Μιχαήλ πέθανε στις 11 Δεκεμβρίου του 1282, ενώ ετοιμαζόταν να εκστρατεύσει εναντίον του Ιωάννη Δούκα Αγγέλου, σεβαστοκράτορα της Θεσσαλίας. Ετάφη κάπου στη Θράκη, χωρίς να ψαλεί νεκρώσιμη ακολουθία εξαιτίας της φιλενωτικής του πολιτικής.

ΜΙΧΑΗΛ Θ΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Συναυτοκράτορας του πατέρα του, Ανδρόνικου Β΄ (1295-1320). Γεννήθηκε το 1283 και μητέρα του ήταν η Άννα της Ουγγαρίας. Το 1304 ηγήθηκε μιας εκστρατείας βυζαντινών και καταλανικών στρατευμάτων εναντίον τουρκικών, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία. Η αποχώρησή του μάλιστα για λόγους υγείας έσπειρε τον πανικό στους πληθυσμούς της περιοχής που έσπευσαν να ζητήσουν καταφύγιο στα νησιά και στην Καλλίπολη. Το 1307 απέτυχε να σταματήσει τους Καταλανούς οι οποίοι λεηλατούσαν τη Θράκη. Πέθανε το 1320 και ο θάνατός του άνοιξε το πεδίο για «τον πόλεμο των δύο Ανδρόνικων», δηλαδή του πατέρα του και του γιου του, Ανδρόνικου Γ΄.

ΜΙΧΑΗΛ ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΟΣ: Γεννήθηκε στις αρχές του 15ου αιώνα στην Ίμβρο και ήταν γόνος πλούσιας οικογένειας. Ίσως χρημάτισε γραμματέας του σουλτάνου Μωάμεθ Β΄. Το 1456 ανέλαβε τη διοίκηση της Ίμβρου και ματαίωσε τις προσπάθειες του πάπα να κυριαρχήσει στο νησί. Όταν τελικά το 1466 η Ίμβρος πέρασε στα χέρια των Βενετών, ο Κριτόβουλος έφυγε, κατ' αρχάς για την Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια για το Άγιο Όρος, όπου και πέθανε. Έγραψε το σύγγραμμα «Ιστορία» σε πέντε βιβλία, το οποίο περιλαμβάνει τα γεγονότα της περιόδου 1451-1467.

ΜΙΧΑΗΛ Α΄ Ο ΚΗΡΟΥΛΑΡΙΟΣ: Ένας από τους σημαντικότερους πατριάρχες του Οικουμενικού θρόνου (1043-1059). Έλαβε αξιόλογη μόρφωση. Τελικά λόγω της εμπλοκής του σε συνωμοσία εναντίον του αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ΄ αναγκάστηκε να γίνει μοναχός. Μετά την πτώση της δυναστείας των Παφλαγόνων και την άνοδο στο θρόνο του Κωνσταντίνου Θ΄ του Μονομάχου έγινε σύμβουλός του και λίγο αργότερα πατριάρχης Κωνσταντινούπολης. Υπερασπίστηκε με ζήλο την ανεξαρτησία της εκκλησίας από τον αυτοκράτορα και μέσα από τη σύγκρουσή του με τον Μιχαήλ Ψελλό προσπάθησε να καταδείξει την αυτοδυναμία της εκκλησιαστικής παράδοσης απέναντι στην κλασική ελληνική φιλοσοφία. Ωστόσο ο Κηρουλάριος είναι πιο πολύ γνωστός από το Σχίσμα των Εκκλησιών του 1054. Η προσπάθειά του να περιορίσει τη επέκταση της επιρροής της παπικής εκκλησίας στη νότια Ιταλία οδήγησε στο κλείσιμο των λατινικών ναών στην Κωνσταντινούπολη. Οι εκπρόσωποι του πάπα στις 16 Ιουλίου του 1054 άφησαν, παρουσία του αυτοκράτορα, πάνω στην Αγία Τράπεζα του Ναού της Αγίας Σοφίας ανάθεμα εναντίον του πατριάρχη. Ο Κηρουλάριος, παρά την αντίθετη άποψη του αυτοκράτορα, συγκάλεσε ενδημούσα σύνοδο η οποία αναθεμάτισε τον πάπα (24 Ιουλίου του 1054). Τα αναθέματα του 1054 άρθηκαν το 1965, αλλά το σχίσμα εξακολουθεί να ισχύει. Η έντονη ανάμειξή του στις διαμάχες για το θρόνο μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου Θ΄ είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνσή του από το θρόνο και την εξορία του από την Κωνσταντινούπολη (1059). Πέθανε λίγο αργότερα.

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ (1018-1078): Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και σπούδασε νομικά. Διατέλεσε δικηγόρος, δικαστής και αυτοκρατορικός γραμματέας. Επί Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου (1042-1055) διορίστηκε καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης και δίδαξε κυρίως πλατωνική φιλοσοφία. Αργότερα μόνασε για μικρό διάστημα στη Μονή του Ολύμπου στη Βιθυνία και επέστρεψε πάλι στη δημόσια ζωή όταν ανέβηκε στο θρόνο ο Μιχαήλ Ζ΄ (1071-1078). Έργο του είναι η «Χρονογραφία» που χωρίζεται σε δύο μέρη: το πρώτο περιλαμβάνει ιστορικά γεγονότα των ετών 976-1059 και το δεύτερο γεγονότα της περιόδου 1059-1077.

ΜΟΝΟΘΕΛΗΤΙΣΜΟΣ: Στο πλαίσιο της προσπάθειας του πατριάρχη Σέργιου να ενώσει τον ορθόδοξο κόσμο μετά το διχασμό που προκάλεσε ο μονοφυσιτισμός διατυπώθηκε η άποψη ότι ο Χριστός έχει δύο φύσεις αλλά μία θέληση και ενέργεια. Ο αυτοκράτορας Ηράκλειος απαγόρευσε τις συζητήσεις για τις φύσεις του Χριστού και επέβαλε με διάταγμά του την άποψη για τη μία θέληση (638). Ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Σωφρόνιος και ο πάπας αντέδρασαν και καταδίκασαν την αίρεση. Η θεολογική έριδα που δημιουργήθηκε θα

σταματήσει το 680/681 με την απόφαση της συνόδου που αναθεμάτισε τους οπαδούς του μονοθελητισμού.

ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΙΣΜΟΣ: Αίρεση που δημιουργήθηκε τον 5ο αιώνα από τον ηγούμενο Ευύχιο, ο οποίος διακήρυσσε ότι ο Λόγος έχει μία μόνο φύση, τη θεϊκή. Η αίρεση καταδικάστηκε από τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας το 451. Η υιοθέτηση των αιρετικών απόψεων του Ευτυχούς από τους πληθυσμούς της Συρίας και της Αιγύπτου (Κόπτες) οδήγησε σε εξεγέρσεις εναντίον της εξουσίας, οι οποίες προετοίμασαν την αραβική κατάκτηση.

ΜΩΑΜΕΘ (570-632): Γεννήθηκε στη Μέκκα και ήταν γόνος φτωχής οικογένειας που προερχόταν από το γένος των Χάσιμ, της φυλής των Κουραϊσιτών. Σε μικρή ηλικία έμεινε ορφανός και την ανατροφή του ανέλαβε ένας συγγενής του, ο Αμπντ-αλ-Μουτάλιμπ. Αν και δεν ήταν ιδιαίτερα μορφωμένος, απέκτησε πολλές εμπειρίες και γνώσεις από την επαφή του με τους Εβραίους και τους χριστιανούς εμπόρους τόσο στη Μέκκα όσο και στη διάρκεια των ταξιδιών του ως καμηλιέρης. Παντρεύτηκε την πλούσια χήρα Χαντίτζα από την οποία απέκτησε τέσσερις κόρες. Στη συνέχεια αναζητήθηκε τρόπο να καταστρέψει τα είδωλα. Από την ηλικία των 40 ετών, όταν σύμφωνα με την παράδοση ο Μωάμεθ βίωσε μια συγκλονιστική εμπειρία στο σπήλαιο του όρους Χίρα με έναν άγγελο που του αποκάλυψε την αποστολή του ως προφήτη, άρχισε να μιλά, στην αρχή αποκλειστικά στους φίλους του, για την υψηλή αποστολή του. Η δράση του ξεκίνησε το 613 στο κέντρο της Μέκκας, αλλά αντιμετώπισε την κοροϊδία της ανώτερης τάξης, η οποία γνώριζε το παρελθόν του. Στη Μέκκα φαινόταν ότι δεν υπήρχε πεδίο δράσης για τον Μωάμεθ. Αντίθετα απέκτησε οπαδούς σε μια πόλη που απείχε 320 χιλιόμετρα από τη Μέκκα, τη Γιαθρίμπ, η οποία αργότερα μετονομάστηκε σε Μεδίνα. Το 622 οι πιστοί στη Μεδίνα έφτασαν στους 75 και αμέσως κάλεσαν τον Προφήτη να μετακομίσει στην πόλη τους. Οι πηγές δεν συμφωνούν στην ημερομηνία της μετοικεσίας (Εγείρα). Συνήθως την τοποθετούν στις 8 ή στις 12 του μήνα Ράμπι αλ Αούαλ. Για πρακτικούς μάλλον λόγους ως πρώτη ημέρα της έναρξης της μουσουλμανικής χρονολόγησης ορίστηκε η 1η του μήνα Μουχαρέμ, που συμπίπτει με τη 16η Ιουλίου του 622. Εκεί σύντομα ο Μωάμεθ κατόρθωσε να επιβληθεί και να οργανώσει τη νέα θρησκεία. Υιοθέτησε πολλά στοιχεία από το χριστιανισμό (νεστοριανισμό) και τον ιουδαϊσμό, τα οποία συνδύασε με απόψεις που ήταν διαδεδομένες ανάμεσα στις αραβικές φυλές. Τα πιο σπουδαία δόγματα της νέας θρησκείας είναι:

Ένας είναι ο Θεός και προφήτης του ο Μωάμεθ.

Οι άγγελοι, όντα που δημιουργήθηκαν από το φως, εκτελούν τα παραγγέλματα του Θεού.

Οι ανθρώπινες πράξεις είναι απόλυτα καθορισμένες από το Θεό (πεπρωμένο = κismet).

Στη διαδρομή της ιστορίας του ανθρώπου ο Θεός έστειλε προφήτες και αποστόλους για να εξαγγείλει τις βουλές Του και να οδηγήσει τους ανθρώπους στην οδό της αλήθειας (Μωυσής, Χριστός, Μέγας Αλέξανδρος και πολλοί άλλοι). Η κορωνίδα των προφητών είναι ο Μωάμεθ. Ο μουσουλμάνος πρέπει να πιστεύει στα βιβλία των προφητών (Πεντάτευχος, Ψαλμοί και Ευαγγέλιο), αλλά πάνω από όλα στο Κοράνιο.

Από τα βασικότερα μηνύματα του Κορανίου και γενικότερα του ισλάμ είναι ότι οι αμαρτωλοί τιμωρούνται στην κόλαση, ενώ οι δίκαιοι ανταμείβονται στον παράδεισο.

Τη διδασκαλία του ο Μωάμεθ την ονόμασε ισλάμ (αφοσίωση στο Θεό) και τους οπαδούς του μούσλιμ (αφοσιωμένους στο Θεό < μουσουλμάνοι).

Η ηθική διδασκαλία του ισλαμισμού περιλαμβάνει την προσευχή (πέντε φορές την ημέρα), τη νηστεία τις ημέρες του Ραμαζανίου, την προσκύνηση της Καάμπα στη Μέκκα, την ελεημοσύνη και την εξάπλωση του ισλαμισμού.

Ο Μωάμεθ πέθανε στις 8 Ιουνίου του 632 ή τη 13η ημέρα του μήνα Ραμπί αλ Αούαλ του 11ου έτους της Εγείρας.

ΝΕΡΩΝΑΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (54-68) ο οποίος ανήκε στην Ιουλιοκλαυδιανή Δυναστεία. Ήταν γιος του Δομιτίου και της Αγριππίνας. Υιοθετήθηκε από τον αυτοκράτορα Κλαύδιο, τον οποίο διαδέχτηκε στο θρόνο. Κυβέρνησε στην αρχή ήπια, ακολουθώντας τις συμβουλές του δασκάλου του, φιλοσόφου Σενέκα. Γρήγορα όμως αποκάλυψε τη μοχθηρή και θηριώδη φύση του. Σκότωσε τον αδερφό του Βρεττανικό, τη μητέρα του, τη σύζυγό του Οκταβία, καθώς και το δάσκαλό του Σενέκα. Πίστευε ότι ήταν μεγάλος καλλιτέχνης, μουσικός, ποιητής και ζωγράφος. Με αυτή την ιδιότητα ήρθε και στην Ελλάδα για να δείξει το καλλιτεχνικό του ταλέντο. Κατηγορήθηκε ότι πυρπόλησε τη Ρώμη (64), αλλά επέρριψε την

ευθύνη στους χριστιανούς και διέταξε άγριο διωγμό εναντίον τους. Μια επανάσταση του στρατού τον οδήγησε στην αυτοκτονία (68).

ΝΕΣΤΟΡΙΑΝΙΣΜΟΣ: Έτσι ονομάστηκε η αίρεση του 5ου αιώνα από το όνομα του εισηγητή της, πατριάρχη Κωνσταντινούπολης Νεστόριου του Αντιοχέως. Ο Νεστόριος αμφισβητούσε τη θεία φύση του Χριστού, αφού, όπως έλεγε, ο Λόγος δεν μπορούσε να έχει υποφέρει πάνω στο σταυρό και γι' αυτό αποκαλούσε την Παναγία Χριστοτόκο και όχι Θεοτόκο. Ο Νεστόριος σε αυτές του τις θεολογικές απόψεις συνάντησε τη σφοδρή αντίθεση του πάπα Κελεστίνου Α' και του πατριάρχη Αλεξάνδρειας Κύριλλου, με αποτέλεσμα να καταδικαστούν αυτός και το δόγμα του από τη Γ' εν Εφέσω Οικουμενική Σύνοδο (431). Ο νεστοριανισμός εκριζώθηκε από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και μεταφυτεύθηκε στην Περσική Αυτοκρατορία.

Δημιουργήθηκε μάλιστα σχολή στη Νισιβί.

ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ: Ιστορικός. Γεννήθηκε στις Χώνες της Μικράς Ασίας γύρω στο 1150. Σε νεαρή ηλικία πήγε στην Κωνσταντινούπολη και εισήλθε στην αυτοκρατορική υπηρεσία. Χρημάτισε αυτοκρατορικός γραμματέας του Ισαάκιου Β' Αγγέλου και από το 1189 διοικητής της Φιλιππούπολης. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 κατέφυγε στην Αυλή του Θεόδωρου Λάσκαρη στη Νίκαια. Ανέπτυξε ποικίλη συγγραφική δραστηριότητα. Εκτός από το ιστορικό του έργο έγραψε θεολογικά και ρητορικά συγγράμματα, λόγους και ποιήματα. Το πιο σημαντικό του έργο είναι η «Χρονική Δίηγησις» στο οποίο καταγράφεται η ιστορία της περιόδου 1118-1206.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Α': Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (802-811). Καταγόταν από τη Σελεύκεια της Πισιδίας. Υπηρέτησε ως λογοθέτης του γενικού στη διάρκεια της βασιλείας της Ειρήνης της Αθηναίας. Το 802 οργανώθηκε επανάσταση εναντίον της Ειρήνης με επικεφαλής τον Νικηφόρο, ο οποίος κατέλαβε το θρόνο. Οι πρώτες προσπάθειες του στράφηκαν στην αποκατάσταση των οικονομικών του κράτους και στην ανασυγκρότηση του στρατού. Προστάτεψε τους φτωχούς στρατευόμενους και έκανε μετοικεσίες σε πληθυσμιακά εξασθενημένες περιοχές του κράτους. Τα μέτρα που έλαβε ήταν επαναστατικά για την εποχή και οι αντίπαλοί του τα αποκάλεσαν «κακώσεις». Στα εκκλησιαστικά ζητήματα ακολούθησε μετριοπαθή εικονόφιλη πολιτική και απέναντι στους αιρετικούς Παυλικιανούς επέδειξε ανοχή. Όλα αυτά τα μέτρα δημιούργησαν αντιδράσεις και οδήγησαν στην οργάνωση στάσης εναντίον του με αρχηγό το στρατηγό Βαρδάνη, ο οποίος την αντιμετώπισε με επιτυχία. Στον εξωτερικό τομέα υπήρχαν σημαντικά προβλήματα, με τους Βουλγάρους, τους Άραβες και με τους Φράγκους, διότι ο Καρλομάγνος (800) αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας των Ρωμαίων. Ο Νικηφόρος με την εξωτερική του πολιτική κατόρθωσε να αποκαταστήσει τις σχέσεις με τη Δύση, με αποτέλεσμα να επιστραφούν στο Βυζάντιο οι ιταλικές κτήσεις, απέτυχε όμως να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους Άραβες στους οποίους αρνήθηκε να πληρώνει ετήσιους φόρους, όπως είχε συμφωνηθεί παλαιότερα. Οι Άραβες άρχισαν να πραγματοποιούν επιδρομές στα εδάφη της αυτοκρατορίας και σε εκστρατεία εναντίον τους στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος νικήθηκε και υποχρεώθηκε να συνάψει ειρήνη πληρώνοντας μεγαλύτερο από πριν ετήσιο φόρο. Απέναντι στους Σλάβους της επικράτειάς του ακολούθησε πολιτική εξελληνισμού και εκχριστιανισμού. Ενίσχυσε με χριστιανικούς πληθυσμούς την Πελοπόννησο, προσπαθώντας να πετύχει την αφομοίωση των σλαβικών ομάδων. Επιχείρησε να περιορίσει τις επεκτατικές κινήσεις των Βουλγάρων οι οποίοι είχαν ηγήτη τον Κρούμμο και οργάνωσε από το 807 εκστρατείες εναντίον τους. Σε μία από αυτές, το 811, κατέλαβε τη Σαρδική (σημ. Σόφια), αλλά οι Βούλγαροι εκμεταλλεύτηκαν την αδράνεια των Βυζαντινών και τους νίκησαν. Στη μάχη αυτή σκοτώθηκε και ο ίδιος ο Νικηφόρος.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Β' ΦΩΚΑΣ: Βυζαντινός αυτοκράτορας (963-969). Γεννήθηκε το 912 και υπήρξε ικανότατος στρατηγός. Το Βυζάντιο οφείλει στον Νικηφόρο την επέκτασή του προς τα ανατολικά το 10ο αιώνα. Ήταν γιος του Βάρδα Φωκά και καταγόταν από τη στρατιωτική αριστοκρατία της Καπαδοκίας. Η στρατιωτική του δράση ξεκίνησε πολύ πριν γίνει αυτοκράτορας, όταν κατέλαβε το αξίωμα του δομέστικου των σχολών της Ανατολής. Από τη θέση αυτή ξεκίνησε την αντεπίθεση του Βυζαντίου κατά των Αράβων σε όλα τα μέτωπα, αφού προηγουμένως φρόντισε για την αναδιοργάνωση του στρατού εφαρμόζοντας αυστηρή πειθαρχία. Στο μέτωπο του Ευφράτη κατέλαβε μαζί με τον Ιωάννη Τζιμισκή τα Άδατα και τα Σαμόσατα (957-958).

Ως στρατηγός του αυτοκράτορα Ρωμανού Β' ανέλαβε την εκστρατεία για την ανακατάληψη

της Κρήτης από τους Άραβες (960). Έπειτα από σκληρή πολιορκία κατέλαβαν το Χάνδακα (σημ. Ηράκλειο, 961) και έθεσαν την Κρήτη υπό βυζαντινή κυριαρχία. Στη συνέχεια στράφηκε εναντίον των Αράβων της Ανατολής. Εξόρμησε στην Κιλικία, κατέλαβε τη Δολίχη και τη Γερμανικεία και πέρασε στη Συρία όπου κατέλαβε το Χαλέπι (962) και έπειτα από μια σειρά νίκες ο βυζαντινός στρατός προήλασε στα εδάφη των Αράβων.

Το 963 ο Νικηφόρος, μετά το θάνατο του Ρωμανού Β΄, αναγορεύτηκε από το στρατό του αυτοκράτορας σε συνεννόηση με τη χήρα του Ρωμανού, Θεοφανώ, την οποία παντρεύτηκε, και νομιμοποίησε την εξουσία του. Δεν παραμέρισε τους γιους του Ρωμανού, αλλά δημιούργησε μια δική του Αυλή με πρόσωπα του στενού οικογενειακού του περιβάλλοντος. Έδωσε στον πατέρα του, Βάρδα Φωκά, τον τίτλο του καίσαρα, διόρισε τον ανιψιό του, Ιωάννη Τζιμισκή, δομέστικο των σχολών της Ανατολής και στον αδερφό του, Λέοντα, απένειμε τα αξιώματα του κουροπαλάτη και του μαγίστρου.

Σε ό,τι αφορά την εσωτερική πολιτική, στράφηκε εναντίον της αύξησης της έγγειας ιδιοκτησίας των μοναχών, απαγόρευσε την ίδρυση νέων μοναστηριών και την παραχώρηση γης σε μονές, επισκοπές και μητροπόλεις. Αν και ήταν υποστηρικτής των φτωχών και των αδυνάτων, προσπάθησε να εφαρμόσει την αρχή της ισοπολιτείας σε όλες τις τάξεις της βυζαντινής κοινωνίας, πολιτική που αποδείχθηκε αντιφατική και ανεδαφική. Με μέτρα ενίσχυσε και την τάξη των στρατιωτών. Όσο για την εξωτερική πολιτική, συνέχισε με επιτυχία τις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των Αράβων και κατόρθωσε να περάσει τα στενά του Ταύρου στην Κιλικία, να ανακτήσει την Κύπρο (965) και να εδραιώσει τη θαλασσοκρατορία των Βυζαντινών στην ανατολική Μεσόγειο, να καταλάβει την Αντιόχεια (969) και πολλές αραβικές πόλεις και φρούρια. Η πολιτική του όμως στη Δύση δεν στέφθηκε με επιτυχία. Αρνήθηκε στο Γερμανό ηγεμόνα Όθωνα Α΄ το δικαίωμα να φέρει τον τίτλο του βασιλιά των Ρωμαίων. Η αντίθεση αυτή δεν άφησε περιθώρια για την από κοινού αντιμετώπιση της αραβικής απειλής στη Δύση. Το ίδιο αρνητική υπήρξε και η αντιμετώπιση του βουλγαρικού κινδύνου. Απασχολημένος με τον αγώνα στα ανατολικά, απέρριψε απαιτήσεις των Βουλγάρων και για να τους αντιμετωπίσει κάλεσε το Ρώσο ηγεμόνα Σβιατοσλάβο. Με τις ενέργειές του κατάφερε να απομακρύνει το βουλγαρικό κίνδυνο, η παρουσία του όμως στα Βαλκάνια δημιούργησε νέα προβλήματα στο Βυζάντιο.

Το τέλος του Νικηφόρου υπήρξε τραγικό, αφού έπεσε θύμα συνωμοσίας που οργάνωσαν δυσανεστήμενοι στρατηγοί και η Θεοφανώ. Ο ανιψιός του Ιωάννης Τζιμισκής ήταν αρχηγός της συνωμοσίας και το 969 ο Νικηφόρος δολοφονήθηκε.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ: Ανώτερος κρατικός υπάλληλος του Βυζαντίου που καταγόταν από παλιά στρατιωτική οικογένεια. Γεννήθηκε το 1062. Παντρεύτηκε την Άννα Κομνηνή, κόρη του Αλεξίου Α΄, και του απονεμήθηκε το αξίωμα του καίσαρα. Η προσπάθεια της Άννας Κομνηνής να τον ανεβάσει στο θρόνο μετά το θάνατο του πατέρα της απέτυχε και ο Νικηφόρος εξακολούθησε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό (1118-1143). Το έργο του «Υψηλή Ιστορία» χωρίζεται σε τέσσερα βιβλία και διαπραγματεύεται τα γεγονότα της περιόδου 1070-1079. Πέθανε το 1137. Το έργο του συνέχισε η Άννα Κομνηνή.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Γ΄ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1078-1081). Καταγόταν από οικογένεια στρατιωτικών. Ο παππούς του Νικηφόρος Ουρανός υπήρξε στρατηγός του Βασίλειου Β΄ Βουλγαροκτόνου και ο πατέρας του Μιχαήλ διατέλεσε στρατηγός του Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου. Ο ίδιος είχε λαμπρή στρατιωτική σταδιοδρομία. Ήταν δούκας της Αντιόχειας, της Ελλάδας, της Πελοποννήσου, της Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια κατέλαβε το αξίωμα του δομέστικου των σχολών. Ανέβηκε στο θρόνο έπειτα από πραξικόπημα το 1078. Ανταπαιτητές του θρόνου παρουσιάστηκαν στη διάρκεια της βασιλείας του, αλλά τους αντιμετώπισε με επιτυχία ο ικανότατος στρατηγός Αλέξιος Κομνηνός. Ο τελευταίος που στράφηκε εναντίον του ήταν ο στρατηγός Νικηφόρος Μελισσηνός. Ο Βοτανειάτης τον αντιμετώπισε με τη βοήθεια των Σελτζούκων, οι οποίοι εδραίωσαν έτσι την παρουσία τους στη Μικρά Ασία, από την Κιλικία, τη Φρυγία και τη Γαλατία μέχρι τον Ελλήσποντο. Το 1080 ο Σελτζούκος ηγεμόνας Σουλεϊμάν κατέλαβε τη Νίκαια και ίδρυσε το Σουλτανάτο του Ρουμ. Οι εδαφικές απώλειες της αυτοκρατορίας, οι επιδρομές στα Βαλκάνια και οι σπατάλες του Βοτανειάτη εξάντλησαν οικονομικά το κράτος και ο αυτοκράτορας μείωσε την περιεκτικότητα σε χρυσό του νομίσματος, με αποτέλεσμα να αντικατασταθεί στις διεθνείς αγορές από το βενετικό δουκάτο και το φλωρεντινό φιορίνι. Τελικά ο Αλέξιος

Κομνηνός επαναστάτησε, ανάγκασε τον Βοτανειάτη να παραιτηθεί από το θρόνο και να γίνει μοναχός (1081) και στέφθηκε ο ίδιος αυτοκράτορας.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ: Γεννήθηκε στην Ηράκλεια του Πόντου (1290-1360). Νέος πήγε στην Κωνσταντινούπολη όπου έκανε σταδιοδρομία. Το 1326 ταξίδεψε στη Σερβία ως πρεσβευτής του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328), αλλά σύντομα περιέπεσε στη δυσμένεια του αυτοκράτορα και αποσύρθηκε από τη δημόσια ζωή. Το κύρος του ενισχύθηκε αργότερα έπειτα από δημόσια συζήτηση με τον Βαρλαάμ τον Καλαβρό για φιλοσοφικά θέματα, αλλά τελικά ο Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός τον ανάγκασε να αποσυρθεί στη Μονή της Χώρας, επειδή κατά την ησυχαστική έριδα τάχθηκε με τους αντιπάλους του Γρηγορίου Παλαμά. Έγραψε ποιήματα, ρητορικά και φιλοσοφικά έργα και ιστορία («Ρωμαϊκή Ιστορία», η οποία πραγματεύεται τα γεγονότα της περιόδου 1204-1359).

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΟΥΡΑΝΟΣ: Ανώτατος Βυζαντινός αξιωματούχος. Βέστης το 980, μάγιστρος από το 996 και αρχιστράτηγος του βυζαντινού στρατού στη Δύση. Το 997 συνέτριψε τους Βουλγάρους του Σαμουήλ στο Σπερχειό ποταμό. Από το 999 μέχρι το 1006 διατέλεσε διοικητής της Αντιόχειας. Το συγγραφικό του έργο αποτελείται από πολλές επιστολές, το «Αλφάβητον» και ένα εγκώμιο του Συμεών του Μεταφραστή.

ΝΙΚΟΠΟΛΗ: Πόλη της Ηπείρου, τα ερείπια της οποίας βρέθηκαν κοντά στην Πρέβεζα. Ιδρύθηκε από τον Οκταβιανό σε ανάμνηση της νίκης του εναντίον του Μάρκου Αντώνιου στη ναυμαχία του Ακτίου (31 π.Χ.). Η γεωγραφική της θέση και τα τρία λιμάνια που διέθετε (στον Αμβρακικό και στο Ιόνιο) εξασφάλισαν τη ραγδαία ανάπτυξή της. Ο Οκταβιανός παραχώρησε πολλά προνόμια και φορολογικές ατέλειες στους κατοίκους και κατασκεύασε μεγαλοπρεπή κτίρια, ερείπια των οποίων σώζονται και σήμερα (Βουλευτήριο, Ωδείο, Νυμφαίο, Υδραγωγείο κ.ά.). Στην πόλη εγκαταστάθηκαν και Εβραίοι, όπως μαρτυρεί η ύπαρξη Συναγωγής. Τον 3ο αιώνα παρήκμασε και αναπτύχθηκε πάλι επί Διοκλητιανού. Το 397 έκανε επιδρομές ο Αλάρικος, αρχηγός των Βησιγόθων. Το 474 η Νικόπολη αλώθηκε από τους Βανδάλους και το 551 από τους Οστρογόθους του Τοτίλα. Η χριστιανική διδασκαλία πιθανότατα κηρύχθηκε στη Νικόπολη από τον ίδιο τον απόστολο Παύλο.

Έχουν εντοπιστεί έξι βασιλικές στην πόλη και σώζονται πολλά ψηφιδωτά. Μετά τον 6ο αιώνα η Νικόπολη παρήκμασε.

ΝΟΒΑΤΙΑΝΟΣ: Υπήρξε σχισματικός επίσκοπος Ρώμης και ιδρυτής του Νοβατιανού Σχίσματος που επέζησε μέχρι τον 6ο αιώνα. Γεννήθηκε το 200 περίπου. Είχε μεγάλη μόρφωση και ήταν άριστος ρήτορας. Στο θαυμάσιο θεολογικό του έργο «De Trinitate» αποδεικνύεται φορέας της εκκλησιαστικής παράδοσης, αλλά τονίζεται ιδιαίτερα η subordinatio (υποταγή του Υιού στον Πατέρα και του Αγίου Πνεύματος στον Υίο).

Όταν χήρεψε ο θρόνος της Ρώμης, αν και διέθετε τα ουσιαστικά προσόντα, υποσκελίστηκε από κάποιον ονόματι Κορνήλιο. Παρ' όλα αυτά ο Νοβατιανός έγινε επίσκοπος προκαλώντας έτσι σχίσμα. Τήρησε μάλιστα απόλυτα σκληρή γραμμή στο θέμα των Lapsi (των πεπτωκότων). Όσοι δέιλιασαν στους διωγμούς και όσοι βαριά αμάρτησαν δεν είχαν ελπίδα να γίνουν δεκτοί στην εκκλησία, η οποία έτσι γινόταν ομάδα εκλεκτών ή Καθάρων όπως χαρακτηρίστηκαν οι οπαδοί του στην Ανατολή. Το 251 καταδικάστηκε από σύνοδο 60 Δυτικών επισκόπων.

ΞΕΝΟΦΩΝ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ: Συγγραφέας από την Έφεσο ο οποίος άκμασε τον 3ο αιώνα. Έγραψε μια ερωτική ρομαντική μυθιστορία με τίτλο «Τα κατά Αγαθίαν και Αβροκόμην Εφεσιακά», από την οποία σώζεται μία επιτομή πέντε βιβλίων.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ Α΄: Συνήλθε το 325 στη Νίκαια της Βιθυνίας. Ασχολήθηκε με το χριστολογικό θέμα και καταδίκασε τη διδασκαλία του Αρείου. Τέλος συνέταξε τα επτά πρώτα άρθρα του Συμβόλου της Πίστεως.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ Β΄: Συνήλθε το 381 και καταδίκασε τους οπαδούς του Μακεδόνιου. Επισφράγισε τη νίκη της ορθοδοξίας κατά του αρειανισμού και συμπλήρωσε τα άρθρα του Συμβόλου της Πίστεως.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ Γ΄: Συνήλθε στην Έφεσο το 431 και καταδίκασε το νεστοριανισμό.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ Δ΄: Συνήλθε το 451 στη Χαλκηδόνα. Αποφάνθηκε ότι οι δύο φύσεις του Χριστού, η θεία και η ανθρώπινη, είναι τέλειες και αχώριστες, συγχρόνως όμως διακρίνονται, και καταδίκασε τόσο τους μονοφυσίτες όσο και τους νεστοριανούς.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ Ε΄: Συνήλθε το 553 στην Κωνσταντινούπολη και καταδίκασε το μονοφυσитισμό. Η σύγκλησή της οφειλόταν στις προσπάθειες του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α΄ για επικράτηση ενιαίου δόγματος σε ολόκληρη την αυτοκρατορία.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ ΣΤ΄: Συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη το 680/681.

Καταδίκασε το μονοθελητισμό και αναγνώρισε τις δύο φύσεις, τις θελήσεις και τις δύο ενέργειες του Ιησού Χριστού.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ Ζ΄: Συνήλθε το 787 στη Νίκαια. Καταδίκασε και ακύρωσε τις αποφάσεις της εικονοκλαστικής συνόδου του 754, θεώρησε την εχθρότητα προς τις άγιες εικόνες ως αίρεση, διάταξε να καταστραφούν όλα τα εικονομαχικά έργα και τα πρακτικά της συνόδου του 754 και αναστήλωσε τις εικόνες.

ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΓΑΪΟΣ ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ: Ρωμαίος αυτοκράτορας, ανιψιός και θετός γιος του Καίσαρα (63 π.Χ.-14 μ.Χ.). Ήταν δραστήριο και φιλόδοξο άτομο, με πολιτικές ικανότητες, και σε ηλικία είκοσι ετών συγκρότησε με τον Αντώνιο και τον Λέπιδο τη Β΄ Τριανδρία (43 π.Χ.). Μετά την τιμωρία των δολοφόνων του Καίσαρα μοίρασαν με τον Αντώνιο το κράτος και ανέλαβε τη διοίκηση της Δύσης. Το 31 π.Χ. έμεινε μόνος κύριος, μετά τη νίκη του στο Άκτιο επί του Αντωνίου. Συγκέντρωσε στα χέρια του όλα τα αξιώματα χωρίς να θίξει το δημοκρατικό αίσθημα των Ρωμαίων. Ο λαός και η Σύγκλητος του παραχώρησαν αξιώματα όπως: ιμπεράτωρ, ύπατος, ανθύπατος, μέγιστος ποντίφηξ, πρώτος πολίτης (princeps), αύγουστος (σεβαστός) κ.ά. Με τη δύναμη αυτή προχώρησε σε μια σειρά από μεταρρυθμίσεις που απέβλεπαν στην εσωτερική τάξη. Με τις αλλαγές στις διοικήσεις, τα κοινωνικά και δημοσιονομικά μέτρα και την αναδιοργάνωση του στρατού ήθελε να αναμορφώσει το κράτος. Ο Οκταβιανός δεν επεδίωξε κατακτητικούς πολέμους, αν και τελικά έκανε, γιατί προείχε γι' αυτόν η ασφάλεια των συνόρων. Έκανε επαρχία του ρωμαϊκού κράτους την Αίγυπτο, ολοκλήρωσε την κατάκτηση της Ισπανίας και πρόσθεσε νέα εδάφη στην περιοχή των Άλπεων και στο σύνορο του Δούναβη. Την ίδια φροντίδα έδειξε και για τα γράμματα.

ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΣ Α΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (364-375) στην αρχή και στη συνέχεια μόνο του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους. Στρατηγός της φρουράς που καταγόταν από την περιοχή της Παννονίας (σημ. Αυστρία). Υπό την έντονη πίεση του στρατού ανακήρυξε συναυτοκράτορα τον αδερφό του, Ουάλη (364-378). Τον Ιούνιο του 364 τα δύο αδέρφια συμφώνησαν στη Ναϊσσό για να χωρίσουν το κράτος στα δύο για την καλύτερη άσκηση της εξουσίας. Ο πρεσβύτερος Ουαλεντινιανός κράτησε τη Δύση, ενώ ο Ουάλης την Ανατολή. Έτσι για πρώτη φορά διακρίθηκαν απόλυτα τα δύο τμήματα της αυτοκρατορίας, αλλά οι νόμοι εξακολούθησαν να εκδίδονται στο όνομα και των δύο αυτοκρατόρων και να ισχύουν σε όλη την επικράτεια. Ο Ουαλεντινιανός εγκαταστάθηκε στο Μεδιόλανο και στη διάρκεια της θητείας του κατόρθωσε να κρατήσει μακριά τα διάφορα βαρβαρικά φύλα. Πέθανε το 375.

ΟΥΑΛΗΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (364-378). Στην αρχή ήταν συναυτοκράτορας μαζί με τον αδερφό του Ουαλεντινιανό και λίγους μήνες αργότερα (Ιούνιος 364) -όταν χώρισαν την αυτοκρατορία- μόνος αυτοκράτορας του ανατολικού τμήματος. Ο Ουάλης, αν και δεν ήταν προετοιμασμένος να βασιλέψει και δεν διέθετε τις αρετές ενός πολιτικού άντρα, είχε ορθές αντιλήψεις για δύο πράγματα: για την ανάγκη επιβολής πειθαρχίας στο στρατό και για τη μείωση της δυσβάσταχτης φορολογίας των αγροτικών πληθυσμών. Ο νέος αυτοκράτορας με τη βοήθεια του αδερφού του, Ουαλεντινιανού, κατόρθωσε να συντρίψει την επανάσταση του Προκόπιου, παλιού κρατικού υπαλλήλου και συγγενή του Ιουλιανού. Ο Προκόπιος είχε μάλιστα αναγορευτεί αυτοκράτορας από στρατεύματα που στάθμευαν στην Κωνσταντινούπολη (Σεπτέμβριος του 365). Στη διάρκεια της βασιλείας του ο Ουάλης αντιμετώπισε τις επιδρομές των Περσών, των Γόθων, των Αλανών και των Ούννων. Πρώτα στράφηκε εναντίον των Γόθων οι οποίοι είχαν συνεργαστεί με το στασιαστή Προκόπιο. Κατόρθωσε να σημειώσει εναντίον τους μεγάλη επιτυχία, αφού υπερέβη το Δούναβη στην περιοχή του Νοβιόδονου (369). Οι βάρβαροι, πιεζόμενοι και από την έλλειψη τροφίμων, ζήτησαν ειρήνη. Η πρότασή τους έγινε δεκτή από τον Ουάλη, με τον όρο να μη διαβούν πλέον το Δούναβη (370). Στη συνέχεια οχύρωσε την περιοχή του Δούναβη και στράφηκε προς την Ανατολή. Η σύγκρουση Βυζαντινών και Περσών άρχισε το 371 και ο αυτοκράτορας πριν προλάβει να πετύχει κάτι ουσιαστικό επέστρεψε και πάλι στα σύνορα του Δούναβη, όπου οι Βησιγόθοι υπό την πίεση των Ούννων εισέβαλαν στα εδάφη της αυτοκρατορίας, και έπειτα

από συμφωνία με το Βυζάντιο εγκαταστάθηκαν στην Κάτω Μοισία (σημ. βόρεια Βουλγαρία, 376). Θα παρείχαν στρατιώτες στην αυτοκρατορία και έτσι οι γεωργοί θα μπορούσαν να ασχοληθούν με την καλλιέργεια της γης. Η αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας των Γότθων αρχηγών από τη βυζαντινή κυβέρνηση οδήγησε τους Γότθους σε επανάσταση και σε επιδρομές στη Μακεδονία και την Αχαΐα. Ο Ουάλης, επικεφαλής των βυζαντινών στρατευμάτων, τους αντιμετώπισε κοντά στην Αδριανούπολη (378), αλλά νικήθηκε και σκοτώθηκε. Η μάχη αυτή είχε ιδιαίτερη στρατιωτική και πολιτική σημασία. Στο στρατιωτικό τομέα η επιτυχία των Γότθων οφειλόταν στην αποφασιστική συμβολή του ιππικού και προανήγγειλε τις μάχες του Μεσαίωνα. Στον πολιτικό, η μόνιμη παρουσία των Γότθων στο χώρο της Βαλκανικής δημιούργησε σοβαρό πολιτικό και κοινωνικό πρόβλημα στο Βυζάντιο. Η εσωτερική πολιτική του Ουάλη υπήρξε εξίσου σημαντική. Πήρε μέτρα για την πάταξη των αυθαιρεσιών των κρατικών υπαλλήλων, την κακοδιοίκηση και τη διαφθορά. Μερίμνησε για την αποκατάσταση της τάξης στο στράτευμα και προστάτεψε τον αγροτικό πληθυσμό από τους μεγάλους γαιοκτήμονες. Στον τομέα των γραμμάτων, αν και ο ίδιος ήταν απαίδευτος, ενδιαφέρθηκε για τη Βιβλιοθήκη της Κωνσταντινούπολης και φρόντισε για την αντιγραφή ελληνικών και λατινικών χειρογράφων.

ΠΑΝΑΙΤΙΟΣ Ο ΡΟΔΙΟΣ: Στωικός φιλόσοφος του 2ου αιώνα π.Χ. Θεμελιωτής της λεγόμενης Μέσης Στοάς. Καταγόταν από τη Ρόδο και σπούδασε φιλοσοφία στην Αθήνα. Εγκαταστάθηκε στη συνέχεια στη Ρώμη, όπου γνώρισε σημαντικούς άντρες, όπως ο Σκιπίωνας ο Αφρικανός, ο ιστορικός Πολύβιος κ.ά., τους οποίους επηρέασε με τον τρόπο σκέψης του. Διατέλεσε σύμβουλος του Σκιπίωνα, όταν εκείνος στάλθηκε στην Αίγυπτο και στην Ασία ως πρεσβευτής. Στη Ρώμη διδάξε στωική φιλοσοφία και πρόσφερε στους Ρωμαίους ένα σύστημα ικανό να τους καθοδηγεί στη ζωή και στην πολιτική τους δράση. Γύρισε έπειτα στην Αθήνα και διαδέχτηκε τον Αντίπατρο στη σχολαρχία της Στοάς. Το συγγραφικό του έργο υπήρξε πλούσιο, σώθηκαν όμως λίγα αποσπάσματα.

ΠΑΡΘΟΙ: Σκυθικός λαός που εξιρανίστηκε και εγκαταστάθηκε στα νότια της Υρκανίας. Το 250 π.Χ. συγκρότησαν ισχυρότατο κράτος που διατηρήθηκε ως το 224 μ.Χ. και δεν κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους, παρά τις προσπάθειες του αυτοκράτορα Τραϊανού. Μετά τη διάλυσή τους ενσωματώθηκαν στο κράτος των Σασσανιδών. Οι Πάρθοι ήταν άριστοι ιπποτοξότες.

ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΟΙ: Οπαδοί ενός κοσμολογικού δυϊστικού δόγματος (ένας κακός Θεός δημιουργός του γήινου κόσμου και ένας Θεός αγαθός βασιλέας του μέλλοντος αιώνας), το οποίο επιδίωκε να επιστρέψουν οι πιστοί στις πηγές του ευαγγελικού χριστιανισμού. Το δόγμα αυτό εμφανίστηκε τον 7ο αιώνα και αναπτύχθηκε κυρίως στα σύνορα του Βυζαντίου με την Αρμενία και τη Συρία. Οι Παυλικιανοί ήταν εναντίον της ιεραρχίας, του κλήρου και του μοναχισμού. Οι Βυζαντινοί τούς πολέμησαν συστηματικά και τους εκδίωξαν από τα βυζαντινά εδάφη. Ο εμίρης της Μελιτηνής τούς εγκατέστησε στα εδάφη του και αυτοί του πρόσφεραν στρατιώτες για να πολεμήσει το Βυζάντιο. Δημιούργησαν ένα αυτόνομο κράτος με πρωτεύουσα την Τεφρική. Ο Βασίλειος Α΄, αφού απέτυχε να τους πάρει με το μέρος του, στράφηκε εναντίον τους. Το 870 κατέστρεψε την πρωτεύουσά τους Τεφρική, αλλά οι Παυλικιανοί αποσύρθηκαν στη Μελιτηνή, όπου οι Βυζαντινοί δύσκολα μπορούσαν πλέον να τους ενοχλούν. Ο Βασίλειος όμως πρόλαβε και μετέφερε πληθυσμούς Παυλικιανών στα σύνορα του Βυζαντίου με τη Βουλγαρία, ενώ το 872 ο δομέστικος των σχολών Χριστόφορος, επικεφαλής καλά προετοιμασμένων στρατιωτικών δυνάμεων, συνέτριψε ισχυρές δυνάμεις Παυλικιανών στο Βαθυρρύακα, εξουδετερώνοντας τον κίνδυνο που προερχόταν από αυτή την αίρεση. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν και ο αρχηγός των Παυλικιανών Χρυσόχειρ. Ο Γάλλος βυζαντινολόγος P. Lemerle υποστήριξε ότι ο παυλικιανισμός ήταν ένα θρησκευτικό ελληνικό φαινόμενο «χωρίς ευδιάκριτες σχέσεις με ιδιαίτερες οικονομικές ή κοινωνικές καταστάσεις». Η άποψη αυτή αντιβαίνει στη θεωρία ότι ο παυλικιανισμός ήταν ένα μαζικό επαναστατικό κίνημα.

ΠΑΥΛΟΣ: Ο Απόστολος των Εθνών γεννήθηκε στην Ταρσό της Κιλικίας μεταξύ του 5 και του 15. Οι γονείς του ήταν Ιουδαίοι και το εβραϊκό του όνομα ήταν Σαούλ. Διδάχτηκε την ελληνική γλώσσα και γνώρισε την ελληνική σκέψη. Είναι όμως βέβαιο ότι ανατράφηκε μέσα σε αυστηρό θρησκευτικό περιβάλλον. Οι λόγοι της μεταστροφής του στο χριστιανισμό δεν είναι επαρκώς γνωστοί. Το βέβαιο είναι ότι από αρνητής και διώκτης του χριστιανισμού έγινε

ο πιο θερμός οπαδός του και ο κορυφαίος κήρυκός του. Όταν βαφτίστηκε πήρε το όνομα Παύλος. Η αποστολική του δραστηριότητα υπήρξε πλούσια. Για αρκετά χρόνια κήρυξε στην Κιλικία (38-44). Στην Α΄ Αποστολική του Περιοδεία μαζί με τον απόστολο Βαρνάβα επισκέφθηκε την Κύπρο, την Παμφυλία και τη Γαλατία όπου ίδρυσε και εκκλησίες (44-47). Στη Β΄ Αποστολική Περιοδεία, συνοδευόμενος από τον Σίλα και τον Τιμόθεο, πήγε στη Συρία, την Κιλικία, τη Φρυγία, τη Γαλατία, έφτασε στην Τρωάδα και κατέληξε στη Μακεδονία. Στη συνοδεία του προστέθηκε και ο ευαγγελιστής Λουκάς. Κήρυξε στους Φιλίππους, στη Θεσσαλονίκη, στη Βέροια, στην Αθήνα (στον Άρειο Πάγο) και τέλος στην Κόρινθο, όπου και οργάνωσε αξιόλογη χριστιανική κοινότητα.

Στη Γ΄ Αποστολική Περιοδεία (53-57) επισκέφθηκε με τον ευαγγελιστή Λουκά τις πόλεις στις οποίες είχε ιδρύσει εκκλησίες για να ενισχύσει τους πιστούς και τελικά έφτασε στην Ιερουσαλήμ. Εκεί συνάντησε τις έντονες αντιδράσεις των Ιουδαίων και συνελήφθη. Επειδή ήταν όμως Ρωμαίος πολίτης μεταφέρθηκε στη Ρώμη για να δικαστεί. Εκεί παρέμεινε σε κατ' οίκον περιορισμό για δύο τουλάχιστον χρόνια, του δόθηκε όμως η ευκαιρία να διδάξει το χριστιανισμό. Πέθανε το 67 στη διάρκεια των διωγμών του Νέρωνα (σύμφωνα με μια άλλη άποψη πέθανε το 64).

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ: Περιηγητής και πεζογράφος του 2ου αιώνα μ.Χ. Καταγόταν από τη Μαγνησία της Μικράς Ασίας. Το έργο του «Ελλάδος Περιήγησις» σώζεται ακέραιο και θεωρείται πολύ σημαντικό για την ιστορία και την τοπογραφία της αρχαίας Ελλάδας. Στο οδοιπορικό του στην Πελοπόννησο, την Αττική, τη Βοιωτία και τη Φωκίδα, στο οποίο υπάρχουν αναφορές και σε κάποια γειτονικά νησιά και σπουδαίες πόλεις των παραλίων της Μικράς Ασίας, προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για τα αξιοθέατα (μνημεία, ιερά, τάφους κ.ά.), τη μυθολογία, τον τρόπο ζωής και τις παραδόσεις των κατοίκων των περιοχών αυτών. Παράλληλα περιέχει πληροφορίες τοπογραφικού χαρακτήρα, καθώς και αναφορές στην οικονομική ζωή των κατοίκων, αν και αυτό δεν αποτελούσε πρώτιστο μέλημά του. Το έργο του στηρίζεται κυρίως στις προσωπικές του εμπειρίες, την επιτόπια αυτοψία και είναι γενικά αξιόπιστο.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Ο ΧΑΙΡΩΝΕΥΣ: Ο τελευταίος από τους μεγάλους Έλληνες πεζογράφους της αρχαιότητας, βιογράφος και φιλόσοφος. Γεννήθηκε στη Χαιρώνεια της Βοιωτίας και έζησε ανάμεσα στο 45/50 και το 120. Μορφώθηκε στην Αθήνα και για να ικανοποιήσει τη φιλομάθειά του ταξίδεψε στην Αίγυπτο, την Ιταλία, όπου για μικρό χρονικό διάστημα έζησε στη Ρώμη, και επέστρεψε στη Χαιρώνεια όπου πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Είχε ιδιαίτερους δεσμούς με την περιοχή των Δελφών, διότι κατείχε ισόβια από το 95 το αξίωμα του ανώτατου ιερέα και επόπτη του μαντείου. Συμμετείχε έντονα στην πολιτική ζωή της πατρίδας του. Από τα έργα του σώζονται τα «Ηθικά», συλλογή κειμένων που αναφέρονται σε ηθικά προβλήματα. Τα είδη των κειμένων του είναι: ρητορικές και επιδεικτικές διαλέξεις, σύντομες συγγραφές με θέματα εκλαϊκευμένης ηθικής φιλοσοφίας, διάλογοι με φιλοσοφικές και θρησκευτικές αναζητήσεις, κριτικά φιλοσοφικά πονήματα (στην πλατωνική θεωρία και εναντίον στωικών και επικούρειων), αρχαιοδιφικά έργα και τα θεωρούμενα ως νόθα. Το άλλο σημαντικό έργο του είναι οι «Βίοι Παράλληλοι». Πρόκειται για έργο ωριμότητας που αναφέρεται στη ζωή και στη δράση πενήντα διάσημων αντρών της αρχαιότητας, τους οποίους παρουσιάζει κατά ζεύγη, έναν Έλληνα και ένα Ρωμαίο.

ΠΛΩΤΙΝΟΣ: Φιλόσοφος, θεμελιωτής της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας. Γεννήθηκε στη Λυκόπολη της Αιγύπτου (204) και πέθανε στην Ιταλία (270). Η ενασχόλησή του με τη φιλοσοφία ξεκίνησε, από τη νεαρή του ηλικία, στην Αίγυπτο και συνεχίστηκε αργότερα στη Ρώμη (244), όπου εγκαταστάθηκε μόνιμα και ίδρυσε δική του σχολή. Το έργο του άρχισε να το γράφει σε μεγάλη ηλικία και το επιμελήθηκε ο μαθητής του Πορφύριος. Έγραψε τις «Εννεάδας», που εκδόθηκαν μετά το θάνατό του. Το περιεχόμενο του έργου του είναι πραγματείες για ζητήματα ηθικής και αισθητικής, φυσικής και κοσμολογίας, θεωρία της ψυχής, θεωρία του νου και οντολογία. Η φιλοσοφία για τον Πλωτίνο δεν ήταν μόνο αφηρημένη θεωρία αλλά και πράξη ζωής. Συνδύασε τις πλατωνικές θεωρίες με το χριστιανισμό και η σκέψη του πέρασε στη δυτική φιλοσοφία μέσω του Αυγουστίνου.

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ: Ο πιο σημαντικός ιστορικός της εποχής του Ιουστινιανού. Γεννήθηκε στην Καισάρεια ανάμεσα στο 490 και το 507 και πέθανε στην Κωνσταντινούπολη μετά το 562. Άσκησε το επάγγελμα του ρήτορα και του σχολαστικού. Συνόδευσε το στρατηγό Βελισάριο ως σύμβουλος του στην πρώτη εναντίον των Περσών εκστρατεία (527-531), στον πόλεμο

εναντίον των Βανδάλων της Αφρικής (533-534) και εναντίον των Γότθων στην Ιταλία (536-540). Το 542 εκλέχτηκε στην Κωνσταντινούπολη μέλος της Συγκλήτου. Έγραψε τα εξής έργα: «Υπέρ των Πολέμων Λόγοι» (αναφέρεται στις εκστρατείες στις οποίες συμμετείχε), «Ανέκδοτα» (όψιμο κατηγορητήριο του Ιουστινιανού και του περιβάλλοντός του) και το «Περί Κτισμάτων».

ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΝΟΜΟΣ: Νομοθετικό εγχειρίδιο το οποίο ρυθμίζει ζητήματα αστικού κυρίως δικαίου και διαιρείται σε 40 τίτλους. Από τις διάφορες χρονολογίες που προτάθηκαν για το χρόνο έκδοσής του, επικρατέστερο θεωρείται το διάστημα λίγο μετά την αναγόρευση του Λέοντα ΣΤ΄ ως συναυτοκράτορα του πατέρα του Βασίλειου Α΄.

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ ΚΛΑΥΔΙΟΣ: Έλληνας αστρονόμος και γεωγράφος. Γεννήθηκε στην Αίγυπτο το 108 μ.Χ. περίπου. Η ακμή του τοποθετείται ανάμεσα στο 127 και το 145. Διατύπωσε τη γεωκεντρική θεωρία, ότι η Γη δηλαδή είναι το κέντρο του σύμπαντος. Στο έργο του «Μαθηματική Σύνταξις» ή «Αλμαγέστη» περιλαμβάνονται τα πορίσματα των αστρονομικών μελετών του και γίνεται αναφορά σε θέματα σχετικά με τους αστέρες και τα σώματα του ηλιακού συστήματος. Επίσης περιέλαβε στο έργο του τα συμπεράσματα που προέρχονταν από προγενέστερες αστρονομικές παρατηρήσεις, γνωστοποιώντας με αυτό τον τρόπο στους μεταγενέστερους αστρονόμους τις απόψεις του μεγαλύτερου αστρονόμου της αρχαιότητας, του Ίππαρχου. Ο Πτολεμαίος ουσιαστικά διεύρυνε τα συμπεράσματα και τις παρατηρήσεις του Ίππαρχου. Τη φήμη του ως γεωγράφου την οφείλει στο έργο του «Γεωγραφίας Υφήγησις», στο οποίο δίνονται οδηγίες για την κατασκευή χαρτών και υπάρχουν κατάλογοι τοποθεσιών στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική. Αν και περιείχε πολλά λάθη, η συμβολή του ήταν σημαντική κατά το Μεσαίωνα και την Αναγέννηση στην οργάνωση των υπερπόντιων ταξιδιών. Ενδιαφέρουσες υπήρξαν και οι εργασίες του πάνω στα μαθηματικά.

ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ: Οι Ρωμαίοι με την κατακτητική ορμή τους και επιδιώκοντας ακατάπαυστα τη διεύρυνση των ορίων του κράτους τους, υποδούλωσαν σταδιακά τον ελληνικό και ελληνιστικό κόσμο. Τα σχέδιά τους σηματοδοτούνται από την κατάκτηση της Μακεδονίας το 168 π.Χ. μετά τη μάχη της Πύδνας και ολοκληρώνονται με την κατάκτηση της Αιγύπτου από τον Οκταβιανό μετά το θάνατο της Κλεοπάτρας Ζ΄, το 30 π.Χ. Το τέλος αυτής της περιόδου είναι δυνατόν να θεωρηθεί συμβατικά το 395, όταν πέθανε ο Μέγας Θεοδόσιος και διαιρέθηκε η αυτοκρατορία σε Ανατολικό και Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος. Ωστόσο αρκετοί ιστορικοί αποδέχονται το 323 (έτος κατά το οποίο ο Κωνσταντίνος ήταν ο μόνος αυτοκράτορας μετά το θάνατο του Λικίνιου) και ορισμένοι άλλοι το 330 (έτος εγκαίνίων της Κωνσταντινούπολης). Κατά τη Ρωμαϊοκρατία ο ελληνισμός έγινε παιδαγωγός της Ρώμης και από αυτή τη συνύπαρξη προέκυψαν ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός και η μετεξέλιξή του, ο χριστιανικός.

Αμέσως μετά την καταστροφή της Κορίνθου (148 π.Χ.) οι Ρωμαίοι ρύθμισαν τα πράγματα στη νότια Ελλάδα με γνώμονα τη στάση που κράτησαν οι διάφορες πόλεις στη διάρκεια του πολέμου. Στις εχθρικές πόλεις επιβλήθηκε ο έλεγχος του διοικητή της Μακεδονίας, ενώ τα δημοκρατικά καθεστώτα αντικαταστάθηκαν από ολιγαρχικά. Το καθεστώς της ελευθερίας ίσχυσε μόνο για κράτη που στη διάρκεια του πολέμου ήταν φιλικά προς τη Ρώμη. Από το 27 π.Χ. η Πελοπόννησος, η νότια Ήπειρος, οι Κυκλάδες και η Στερεά Ελλάδα αποτέλεσαν τη συγκλητική επαρχία της Αχαΐας με επικεφαλής έναν ανθύπατο που έδρευε στην Κόρινθο. Μετά την κατάληψή της από τους Ρωμαίους η Ελλάδα ακολούθησε φθίνουσα πορεία. Η κοινωνική εξαθλίωση συνεχώς διευρυνόταν εξαιτίας της εκμετάλλευσης των λαϊκών στρωμάτων από τους κατακτητές και από τους ντόπιους εύπορους πολίτες.

Μέσα στη γενική ανέχεια η Αθήνα, με τα δύο σπουδαία λιμάνια της, τον Πειραιά και τη Δήλο, εξακολουθούσε να έχει ενδιαφέρουσα οικονομική δραστηριότητα. Στη διάρκεια του 2ου αιώνα π.Χ. εκδηλώθηκαν δύο εξεγέρσεις δούλων -134-133 π.Χ. και 104-103 π.Χ.-, ενώ οι λαϊκές αντιδράσεις σε όλη την Πελοπόννησο, με κορυφαία αυτή στη Δύμη το 116 π.Χ., μαρτυρούν την αντίθεση του πληθυσμού στην καταπίεση που επέβαλαν οι κατακτητές. Η εκστρατεία του Σύλλα εναντίον των Αθηνών στη διάρκεια του Μιθριδατικού Πολέμου (88-84 π.Χ.) δημιούργησε πολλά προβλήματα, εκτός από τις καταστροφές που προκάλεσε, τα οποία στη συνέχεια έγιναν μεγαλύτερα εξαιτίας του εμφύλιου πόλεμου ανάμεσα στον Καίσαρα και τον Πομπήιο και των εμφύλιων πολέμων εναντίον των δολοφόνων του Καίσαρα και ανάμεσα

στον Αντώνιο και τον Οκταβιανό. Ωστόσο στα τέλη του 1ου αιώνα π.Χ. εμφανίστηκαν νέα αναπτυσσόμενα κέντρα (η Νικόπολη, η Ακτία, η Πάτρα και η Κόρινθος, η οποία επανιδρύθηκε ως αποικία παλαιμάχων). Αντίθετα, η Αθήνα βρισκόταν σε παρακμή, αλλά η Σπάρτη με τον τύραννο Ευρυκλή γνώρισε εκείνη την εποχή κάποια άνθηση.

Το 67 ο αυτοκράτορας Νέρων ξεσήκωσε θύελλα ενθουσιασμού, όταν απάλλαξε την Ελλάδα από την καταβολή φόρων, μέτρο που αμέσως μετά οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Φλαβίων κατάργησαν. Η ευημερία επανήλθε στην Ελλάδα την εποχή του Τραϊανού (98-117), και κυρίως την περίοδο που αυτοκράτορας ήταν ο Αδριανός. Η Ελλάδα επωφελήθηκε από τις εκστρατείες του πρώτου εναντίον των Δακών και των Πάρθων και από την άδολη αγάπη και τον ενθουσιασμό του δεύτερου για την Ελλάδα και ιδιαίτερα για την Αθήνα. Στο δεύτερο μισό όμως του 2ου αιώνα η κατάσταση άρχισε πάλι να αλλάζει προς το χειρότερο. Ένας λοιμός που μεταδόθηκε από τα στρατεύματα του Λεύκιου Βέρου αποδεκάτισε μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Προς τα τέλη του 2ου αιώνα και στις αρχές του 3ου οι κοινωνικές αντιθέσεις οξύνθηκαν και η εξαθλίωση των ανώτερων τάξεων εξανέμισε τις ελπίδες για θεσμούς ελεύθερων πόλεων. Το 251, αμέσως μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Δέκιου, άρχισαν οι βαρβαρικές επιδρομές. Το 267 οι Ερούλοι εισέβαλαν στην Πελοπόννησο και έσπειραν τον όλεθρο στην Κόρινθο, τη Σπάρτη και το Αργος. Αμέσως μετά συνέχισαν το καταστροφικό τους έργο στην Αθήνα, μέχρι που ο ιστορικός Δέξιππος τους νίκησε και τους εκδίωξε από την περιοχή. Η Αθήνα όμως σύντομα ανέκαμψε. Γνώρισε κάποια μικρή αναγέννηση που συνέπεσε με τη διδασκαλία του Πλωτίνου (205-269) και τη βασιλεία του Γαλλιηνού (260-268). Η βασιλεία του Διοκλητιανού (284-305) ενίσχυσε τη γραφειοκρατία με αποτέλεσμα να περιθωριοποιηθούν οι ελληνικές επαρχίες. Η Αχαΐα και η Μακεδονία έπαψαν να αποτελούν επαρχίες που υπάγονταν απευθείας στην κεντρική διοίκηση, αφού υπάγονταν πλέον στη διοίκηση της Μοισίας. Η κατάργηση των Ολυμπιακών Αγώνων από τον Μεγάλο Θεοδόσιο το 393 σηματοδοτεί το τέλος της ελληνικής ή έστω της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας και την απαρχή μιας νέας εποχής, της Βυζαντινής.

ΡΩΜΑΝΟΣ Α΄ ΛΕΚΑΠΗΝΟΣ (ΛΑΚΑΠΗΝΟΣ): Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (920-944). Γεννήθηκε το 870 από Αρμένιους γονείς ταπεινής καταγωγής και την προσωνυμία Λεκαπηνός ή Λακαπηνός την πήρε πιθανότατα από τον τόπο καταγωγής του, τη Λακάπη ή Λεκάπη της Μελιτηνής. Διατέλεσε σύμβουλος του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ του Πορφυρογέννητου, ο οποίος παντρεύτηκε την κόρη του Ρωμανού με αποτέλεσμα να του απονεμηθεί ο τίτλος του βασιλεοπάτερα. Το 920 στέφθηκε συναυτοκράτορας του Κωνσταντίνου Ζ΄ και λίγο αργότερα έστεψε συναυτοκράτορα το μεγαλύτερο γιο του Χριστόφορο (921) και συμβασιλείς τους άλλους δύο γιους του. Επειδή διέθετε στρατιωτικές και πολιτικές ικανότητες, αλλά και υπέρμετρη φιλοδοξία, κατόρθωσε μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα να συγκεντρώσει όλη την εξουσία και παραμέρισε το νεαρό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, ο οποίος περιορίστηκε στις πνευματικές του ενασχολήσεις. Αυτή η τακτική του υπήρξε η αιτία για πολλές συνωμοσίες εναντίον του, τις οποίες ωστόσο κατάφερε να εξουδετερώσει. Ο σημαντικότερος κίνδυνος που κλήθηκε να αντιμετωπίσει στον εξωτερικό τομέα ο Ρωμανός ήταν ο ισχυρός Βούλγαρος ηγεμόνας Συμεών που είχε επεκτατικές βλέψεις. Ο Συμεών από το 913 έκανε επιδρομές σε ολόκληρη τη Βαλκανική. Ο Ρωμανός έστρεψε εναντίον του άλλους λαούς, τους Ούγγρους, τους Πετσενέγκους, τους Ρως και τους Αλανούς, για να τον αντιμετωπίσει. Ο Συμεών κατέλαβε την Αδριανούπολη το 923 και το 924 πέρασε έξω από την Κωνσταντινούπολη. Το 927 ο θάνατος του Συμεών απάλλαξε το Βυζάντιο από το βουλγαρικό κίνδυνο, αφού ο διάδοχός του Πέτρος ακολούθησε πολιτική προσέγγισης με αυτό. Το 934 ο στρατηγός Ιωάννης Κουρκούας κατέλαβε τη Μελιτηνή και το 943 την Έδεσσα. Από το 941 ένας νέος κίνδυνος εμφανίστηκε για το Βυζάντιο, οι Ρως, οι οποίοι επιχείρησαν να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη. Ο Ρωμανός τούς αντιμετώπισε με επιτυχία και τους έτρεψε σε φυγή. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η φιλολαϊκή πολιτική του στον εσωτερικό τομέα. Με τη νεαρά «Περί Προτιμήσεως» (922) επιδίωξε να αμβλύνει το χάσμα που υπήρχε ανάμεσα στους Δυνατούς και τις κατώτερες τάξεις. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση πώλησης ενός κτήματος καθοριζόταν ότι τον πρώτο λόγο είχαν οι γείτονες και οι συγγενείς του πωλητή. Μόνο αν αυτοί δεν ήταν σε θέση να προβούν σε αγορά, μπορούσε κάποιος πλούσιος να το αγοράσει. Στα βυζαντινοβουλγαρικά σύνορα εμφανίστηκε το θρησκευτικοκοινωνικό κίνημα των Βογομίλων, την εξάπλωση του οποίου περιόρισε με επιτυχία ο Ρωμανός. Παρά την

επιτυχημένη πολιτική του, το 944 συνωμότησαν εναντίον του οι δύο γιοι του και τον εξόρισαν στο νησί Πρώτη. Πέθανε στην εξορία το 948, ενώ ήδη από το 945 οι δύο συνωμότες εκδιώχθηκαν από τον Κωνσταντίνο Ζ΄, ο οποίος ανέλαβε μόνος του την εξουσία.

ΡΩΜΑΝΟΣ Β΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (959-963), γιος και διάδοχος του Κωνσταντίνου Ζ΄ του Πορφυρογέννητου. Γεννήθηκε το 938 και συμβασίλεψε με τον πατέρα του από το 948 μέχρι το 959. Η βασιλεία του, αν και πολύ σύντομη, χαρακτηρίζεται από επιτυχίες και μεγάλα κατορθώματα. Ο Ρωμανός ήταν ικανότατος στην επιλογή συνεργατών, στους οποίους ανέθεσε τη διοίκηση της αυτοκρατορίας. Οι πιο σημαντικοί ήταν ο ευνούχος Ιωσήφ Βρίγγας καθώς και τα αδέρφια Λέων και Νικηφόρος (Β΄) Φωκάς. Ο αυτοκράτορας κατάστρωσε μαζί με τον Βρίγγα σχέδιο για να την ανακατάληψη της Κρήτης από τους Άραβες, το οποίο εκτέλεσε με επιτυχία ο Νικηφόρος Φωκάς το 961. Συγκεκριμένα οι Βυζαντινοί κατέλαβαν το Χάνδακα (σημ. Ηράκλειο), ενώ γρήγορα απελευθέρωσαν και το υπόλοιπο νησί, το οποίο επανήλθε στη βυζαντινή κυριαρχία έπειτα από 130 χρόνια. Τις επιχειρήσεις εναντίον των Αράβων συνέχισε ο Φωκάς στην περιοχή της Συρίας με μεγάλη επιτυχία. Στην εσωτερική του πολιτική ο Ρωμανός συνέχισε το έργο του παππού του, Ρωμανού Α΄, και εμπνεύστηκε από το ενδιαφέρον του και τη φροντίδα που είχε επιδείξει για τους αδυνάτους. Επιθυμώντας να αντιμετωπίσει τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα της εποχής του εξέδωσε διατάγματα με τα οποία υποστήριζε τους μικρούς γαιοκτήμονες, ενώ διέταξε τους Δυνατούς να επιστρέψουν τα κτήματα που είχαν αγοράσει μεταξύ του 927 και του 945. Η πολιτική αυτή δυσaráεστησε τους τελευταίους και προκάλεσε αντιδράσεις που οδήγησαν σε μια αποτυχημένη εναντίον του στάση. Ο Ρωμανός Β΄ πέθανε πρόωρα σε ηλικία 26 χρονών και άφησε το θρόνο στους ανήλικους γιους του Βασίλειο (Β΄) και Κωνσταντίνο (Η΄) με επίτροπο τη μητέρα του Θεοφανώ (963).

ΡΩΜΑΝΟΣ Γ΄ ΑΡΓΥΡΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1028-1034). Γεννήθηκε το 968 και ήταν γόνος παλιάς αρχοντικής οικογένειας. Ανέβηκε στο θρόνο ως γαμπρός του Κωνσταντίνου Η΄ αφού είχε παντρευτεί τη κόρη του Ζωή. Δεν διέθετε ιδιαίτερες πολιτικές και στρατιωτικές ικανότητες γι' αυτό και πολλές επιλογές του ήταν ατυχείς. Στην πρώτη εκστρατεία στην οποία συμμετείχε εναντίον των Αράβων της Συρίας (1030), αφού απέκρουσε τις έντιμες προτάσεις τους για ανακωχή, κινδύνεψε να αιχμαλωτιστεί. Σώθηκε ύστερα από επέμβαση του ικανότατου στρατηγού Γεώργιου Μανιάκη. Την ίδια άστοχη πολιτική ακολούθησε και στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας: Θέλησε να επισκευάσει την Αγία Σοφία, την εκκλησία των Βλαχερνών, και να χτίσει το Ναό της Περιβλέπτου αδιαφορώντας για τα οικονομικά του κράτους. Η κοινωνική του πολιτική, σχεδόν ανύπαρκτη, μεγάλωσε ουσιαστικά το χάσμα ανάμεσα σε Δυνατούς και φτωχούς: Κατάργησε το «αλληλέγγυον», μέτρο που είχε υιοθετήσει ο Βασίλειος Β΄ για να περιορίσει την ισχύ των Δυνατών. Μακροπρόθεσμα αυτά τα μέτρα έβλαψαν την αυτοκρατορία, αφού έπληξαν τις κατώτερες τάξεις, απ' όπου προερχόταν ο στρατός του Βυζαντίου. Περιορίστηκε το ντόπιο στοιχείο, το οποίο αποτελούσε τη σπονδυλική στήλη των βυζαντινών στρατιωτικών μονάδων και ήταν πάντα έτοιμο να υπερασπιστεί με αυτοθυσία τα πάτρια εδάφη, και παρουσιάστηκε πλέον η ανάγκη για στρατολογία μισθοφόρων. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν η αύξηση των κρατικών δαπανών για την άμυνα και η κάμψη της μαχητικότητας του στρατού. Ο Ρωμανός δεν απέκτησε διάδοχο. Η γυναίκα του Ζωή, που είχε εραστή τον αδερφό του πανίσχυρου ευνούχου Ιωάννη Ορφανοτρόφου, τον Μιχαήλ (Δ΄), τον δολοφόνησε μέσα στο λουτρό του (1034) και παντρεύτηκε αμέσως τον Μιχαήλ (Δ΄) τον Παφλαγόνα, ο οποίος αναγορεύτηκε αυτοκράτορας.

ΡΩΜΑΝΟΣ Δ΄ ΔΙΟΓΕΝΗΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (1068-1071). Γεννήθηκε το 1025 και καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Καππαδοκίας. Υπήρξε ικανότατος στρατηγός και ανέβηκε στο θρόνο επειδή παντρεύτηκε την Ευδοκία, χήρα του Κωνσταντίνου Γ΄. Πρώτο μέλημα του νέου αυτοκράτορα ήταν η ανασύνταξη των στρατιωτικών δυνάμεων του κράτους. Γρήγορα επανέφερε την πειθαρχία και λίγο αργότερα επιχείρησε την πρώτη εκστρατεία εναντίον των Σελτζούκων Τούρκων, οι οποίοι αποτελούσαν εκείνη την εποχή τη μεγαλύτερη απειλή για το Βυζάντιο. Η επιχείρηση αυτή (1069) στέφθηκε με επιτυχία, αλλά δεν μπόρεσε να απομακρύνει τον τουρκικό κίνδυνο. Το 1071 ο Ρωμανός αποφάσισε να καταφέρει αποφασιστικό χτύπημα εναντίον των Σελτζούκων. Προχώρησε βαθιά στην Ανατολή και κατέλαβε το Μαντζικέρτ. Στην ίδια περιοχή κατέφθασαν ισχυρές στρατιωτικές

δυνάμεις των Τούρκων με διοικητή το σουλτάνο Αλπ-Ασλάν. Η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο στρατιές κατέληξε στην επικράτηση των Σελτζούκων και στη σύλληψη του αυτοκράτορα (Αύγουστος 1071). Ο Ρωμανός σύναψε με το νικητή σουλτάνο μια έντιμη για το Βυζάντιο ειρήνη, που προέβλεπε τη διατήρηση του εδαφικού καθεστώτος που ίσχυε πριν από τη μάχη και την απελευθέρωση των αιχμαλώτων. Επίσης δίνονταν υποσχέσεις αμοιβαίου σεβασμού και φιλίας. Ο σουλτάνος φέρθηκε άψογα στον ηττημένο αυτοκράτορα, τον οποίο απελευθέρωσε έπειτα από λίγες μέρες για να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Δυστυχώς για τον ηρωικό Ρωμανό αλλά και για την ίδια την αυτοκρατορία η είδηση της αιχμαλωσίας του έδωσε την ευκαιρία στον Ιωάννη Δούκα, στον Μιχαήλ Ψελλό, σε ομάδα συγκλητικών και στη φρουρά των Βαράγγων να στασιάσουν και λίγο αργότερα να ανακηρύξουν τον ανήλικο Μιχαήλ (Ζ΄) αυτοκράτορα. Στον πολύμηνο εμφύλιο που ακολούθησε ανάμεσα στα πιστά στον αυτοκράτορα Ρωμανό στρατεύματα και σε αυτά των στασιαστών οι τελευταίοι κατόρθωσαν να επιβληθούν. Οι νικητές εξευτέλισαν τον αυτοκράτορα και στη συνέχεια τον τύφλωσαν. Πέθανε το 1072 εξόριστος στο νησί Πρώτη. Η ασύνετη πολιτική των στασιαστών έδωσε την ευκαιρία στους Σελτζούκους να μη σεβαστούν τις συνθήκες με ολέθρια για το Βυζάντιο αποτελέσματα.

ΣΑΡΜΑΤΕΣ: Ιρανικός λαός από την κεντρική Ασία, ο οποίος εγκαταστάθηκε στα Ουράλια και στο μεγαλύτερο μέρος της νότιας Ρωσίας και των ανατολικών Βαλκανίων (6ος-4ος αιώνας π.Χ.). Ήταν άριστοι ιππείς και πολεμιστές. Τον 4ο αιώνα π.Χ. υπέταξαν τους Σκύθες και επί Νέρωνα εισχώρησαν στη ρωμαϊκή επαρχία της Κάτω Μοισίας απειλώντας το ρωμαϊκό κράτος. Κατόπιν εισέβαλαν στη Δακία, αλλά τον 3ο αιώνα τους συνέτριψαν οι Γότθοι. Η Σαρματία εξαφανίστηκε όταν εμφανίστηκαν οι Ούννοι στη νότια Ρωσία (370) και αφομοίωσαν τους Σαρμάτες. Χάθηκαν από το ιστορικό προσκήνιο τον 6ο αιώνα.

ΣΕΞΤΟΣ Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ: Έλληνας φιλόσοφος, εκπρόσωπος του σκεπτικισμού (2ος-3ος αι.). Αντλούμε πληροφορίες για τη ζωή του από τα συγγράμματά του. Έζησε στην Αλεξάνδρεια και την Αθήνα. Οι φιλοσοφικές του απόψεις μαρτυρούν επίδραση από τον Πύρρωνα τον Ηλείο. Στα έργα του («Πυρρώνειοι Υποθέσεις», «Προς Δογματικούς», «Προς Μαθηματικούς») ασκεί κριτική στις δοξασίες των φιλοσόφων. Με τη σκεπτική μέθοδο εξετάζει κριτικά τα φιλοσοφικά προβλήματα, όμως σε πολλές περιπτώσεις αλλοιώνει την υφή των προβλημάτων της ελληνικής φιλοσοφίας προσδίδοντας εντελώς νέα εικόνα στο φιλοσοφικό υλικό.

ΣΕΡΒΟΙ ΚΑΙ ΚΡΟΑΤΕΣ: Σλαβικοί λαοί που κατοικούσαν τον 6ο αιώνα στην πέρα από τα Καρπάθια Όρη περιοχή, όπου τους είχαν απωθήσει οι Ούννοι. Εκεί βρέθηκαν κάτω από την επικυριαρχία των Αβάρων.

Οι Βυζαντινοί, αναζητώντας τρόπο να υπονομεύσουν τους Αβάρους, οι οποίοι προετοίμαζαν επίθεση εναντίον τους, ήρθαν σε συνεννόηση με αυτούς τους δύο λαούς. Με παρότρυνση του Ηράκλειου οι Κροάτες πέρασαν το Δούναβη και μετά το 623 εγκαταστάθηκαν ανατολικά των Δειναρικών Άλπεων μεταξύ των ποταμών Δραβού και Σαύου. Ο Ηράκλειος ανέθεσε τότε στον πάπα να εκχριστιανίσει τους Κροάτες.

Οι Σέρβοι εγκαταστάθηκαν με τη συγκατάθεση του ίδιου του αυτοκράτορα μακριά από τις ακτές της Δαλματίας, σε περιοχή νότια και δυτικά του ποταμού Δρίνα μέχρι σχεδόν τα Σκόπια. Οι νεοεγκατεστημένοι αυτοί λαοί υποχρεώθηκαν να αναγνωρίσουν τα κυριαρχικά δικαιώματα του Βυζαντινού αυτοκράτορα.

ΣΚΟΡΔΙΣΚΟΙ: Λαός κελτικής καταγωγής, ο οποίος κατοικούσε ανάμεσα στους ποταμούς Δούναβη και Μοράβα. Στη συνέχεια ήρθε σε επιμεξία με τους Ιλλυριούς και εγκαταστάθηκε στο βόρειο τμήμα της Μακεδονίας. Το 114 π.Χ. έκανε επιδρομές στον ελληνικό χώρο, φτάνοντας μέχρι του Δελφούς. Τελικά νικήθηκε από τους Ρωμαίους και αναγκάστηκε να αποσυρθεί πέρα από το Δούναβη.

ΣΛΑΒΙΚΕΣ ΔΙΕΙΣΔΥΣΕΙΣ: Στα τέλη του 6ου και στις αρχές του 7ου αιώνα σλαβικά φύλα που συνεπικουρούσαν τους Αβάρους στις επιδρομές τους εισχώρησαν στη νότια Βαλκανική. Στα τέλη του 7ου και τις αρχές του 8ου αιώνα πολλές, αλλά μικρές σε μέγεθος ομάδες τους, έφτασαν μέχρι την Πελοπόννησο και εγκαταστάθηκαν σε ορεινές ή ημιορεινές κυρίως περιοχές. Οι εγκαταστάσεις αυτές, γνωστές με τον όρο σκλαβηνίες, ήταν αραιές και σποραδικές εποικιστικές νησίδες μέσα στον ακμαίο ελληνικό πληθυσμό. Οι ομάδες αυτές απορροφήθηκαν από τους ελληνικούς πληθυσμούς. Η αρχή έγινε από τους πληθυσμούς που

είχαν εγκατασταθεί σε παραθαλάσσια μέρη και σε αστικά κέντρα. Οι σλαβικοί πληθυσμοί άφησαν πίσω τους αρκετά τοπωνύμια, τα περισσότερα από τα οποία αφορούν τον αγροτοποιμενικό βίο. Το 19ο αιώνα ο Γερμανός ιστορικός Ph. Fallmerayer υποστήριξε ότι ήδη από τα τέλη του 6ου αιώνα οι Σλάβοι είχαν κατακλύσει την Ελλάδα. (Ο Γ. Βελουδής μελέτησε σε βάθος τις πολιτικές και ιδεολογικές απόψεις του Γερμανού ιστορικού και κατέδειξε ότι αυτός φοβόταν τις πανσλαβιστικές κινήσεις, αντίθετα από ό,τι νόμιζε ο Παπαρρηγόπουλος. Πίστευε μάλιστα ότι σημαντικό εμπόδιο σε αυτές ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η ενδεχόμενη διάλυσή της θα διευκόλυνε τη διάδοση των συγκεκριμένων ιδεών. Έτσι το κίνημα του φιλελληνισμού έπρεπε να εμποδιστεί και γι' αυτό προσπάθησε να αποδείξει ότι οι σύγχρονοι του Έλληνες δεν είχαν καμιά σχέση με τους αρχαίους που τόσο θαύμαζαν οι φιλέλληνες, γιατί οι σύγχρονοι του Έλληνες ήταν απόγονοι Σλάβων.) Καθόρισε μάλιστα με εκπληκτική ακρίβεια την απαρχή αυτής της διείσδυσης στο έτος 578. Τον 20ό αιώνα νεότεροι ιστορικοί, όπως ο R. Jenkins, προσπάθησαν στηριζόμενοι σε ξένους προς τον ελλαδικό χώρο συγγραφείς (Ισιδώρος, επίσκοπος Σεβίλλης, αββάς Ιωάννης Biclarensis, επίσκοπος Eichstatt Willibaldus) ή στο «Χρονικό της Μονεμβασίας», να αποδείξουν ότι στη διάρκεια του 7ου αιώνα όλη σχεδόν η Ελλάδα είχε εκσλαβιστεί. Ο P. Charanis όμως κατέδειξε σε σύντομο αλλά ιδιαίτερα περιεκτικό άρθρο του ότι όλοι οι προαναφερόμενοι συγγραφείς έχουν πολύ συγκεκριμένες γεωγραφικές γνώσεις για την Ελλάδα και το Ιλλυρικό, ενώ ο P. Lemerle επισήμανε τις υπερβολές του «Χρονικού της Μονεμβασίας».

ΣΟΥΛΑ: Αποτελεί λεξικό λέξεων και πραγμάτων που γράφτηκε το δεύτερο μισό του 10ου αιώνα από άγνωστους συγγραφείς με το όνομα Σουίδα. Σύμφωνα με τη νεότερη έρευνα, το ορθό όνομα του λεξικού πρέπει να είναι η «Σούδα», δηλαδή η τάφος που περιέχει κάθε είδους γνώση. Τα άρθρα δεν είναι διατεταγμένα αλφαβητικά αλλά με το σύστημα της αντιστοιχίας. Διακόπτεται δηλαδή η αλφαβητική σειρά και παρατίθενται τα ομοιόφθογγα στοιχεία (π.χ., δ, ε, αι, η, ι, υ, ει, οι...). Διασώζει αποσπάσματα ιστορικών και άλλων έργων που χάθηκαν.

ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΑ: Οι δήμοι ήταν οργανωμένες ομάδες του λαού, οι οποίες έπαιρναν μέρος στους αγώνες υποστηρίζοντας συγκεκριμένους αρματοδρόμους. Το έθιμο των ιπποδρομιών υιοθέτησαν οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης από τους Ρωμαίους. Στις αρματοδρομίες οι δήμοι παρουσίαζαν πολλές φορές τα παράπονά τους και αρκετές φορές τις επιθυμίες τους. Έτσι αναδείχθηκαν σε πολιτειακό παράγοντα και η γνώμη τους στερέωνε το θρόνο του νέου αυτοκράτορα, τον οποίο επευφημούσαν στον Ιππόδρομο. Οι δήμοι από το χρώμα της ενδυμασίας των ηνίοχων έφεραν διάφορα ονόματα, όπως Πράσινοι, Βένετοι (γαλάζιοι), Ρουσίοι (ερυθροί) και Λευκοί. Το κράτος σε πολλές περιστάσεις ζητούσε τη βοήθεια των δήμων, όπως στην απόκρουση εχθρών, στη γρήγορη ανοικοδόμηση των τειχών, στην κατάσβεση πυρκαγιών κ.λπ. Τον Ιανουάριο του 532 τιμωρήθηκαν δύο δημότες, ένας των Πρασίνων και ένας των Βένετων, οι οποίοι διέφυγαν σαν από θαύμα το θάνατο. Οι δύο δήμοι στη διάρκεια μιας συγκέντρωσης στον Ιππόδρομο ζήτησαν τη σωτηρία των δύο δημοτών. Ο αυτοκράτορας αρνήθηκε, με αποτέλεσμα να συνενωθούν οι δήμοι εναντίον του. Έσπευσαν μάλιστα να αναγορεύσουν αυτοκράτορα κάποιον Υπάτιο. Περιχαρείς οι επαναστάτες άρχισαν να προξενούν καταστροφές στην πόλη (κατακάηκαν πολλοί ναοί και το περίφημο Ξενοδοχείο του Σαμψών στο οποίο διέμεναν οι άποροι ξένοι), ενώ το κυρίαρχο σύνθημα ήταν «Νίκα». Ο Ιουστινιανός αιφνιδιάστηκε και για μια στιγμή σκέφτηκε να εγκαταλείψει την πόλη. Με μεγάλη δυσκολία τον συγκράτησε η Θεοδώρα. Ο Ιουστινιανός ανέθεσε στους στρατηγούς του Βελισάριο, Ναρσή και Μούνδο να καταστείλουν τη στάση. Αυτοί, αφού με δωροδοκίες διέσπασαν το μέχρι εκείνη τη στιγμή αρραγές μέτωπο των επαναστατών, επιτέθηκαν στο συγκεντρωμένο στον Ιππόδρομο πλήθος και το κατέσφαξαν. Χιλιάδες άνθρωποι, ίσως πάνω από 25.000, έχασαν εκείνη την ημέρα τη ζωή τους. Μετά τη Στάση του Νίκα οι δήμοι αποδυναμώθηκαν πολιτικά, ενώ η εξουσία του αυτοκράτορα έγινε σχεδόν απεριόριστη.

ΣΤΑΥΡΑΚΙΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (811), γιος του Νικηφόρου Α' και συμβασιλέας του. Τον συνόδευσε στην εκστρατεία εναντίον των Βουλγάρων το καλοκαίρι του 811. Ο βυζαντινός στρατός υπέστη δεινή ήττα κοντά στο φρούριο των Μαρκελλών και ο Νικηφόρος σκοτώθηκε, ενώ ο Σταυράκιος τραυματίστηκε στη σπονδυλική στήλη. Μεταφέρθηκε πάνω σε φορείο στην Αδριανούπολη, όπου και αναγορεύτηκε αυτοκράτορας (27 Αυγούστου 811). Όμως ο μάγιστρος Θεόκτιστος εκδηλώθηκε υπέρ του κουροπαλάτη

Μιχαήλ. Στην επιλογή αυτή αντέδρασαν ο πατριάρχης Νικηφόρος και ο δομέστικος Στέφανος, οι οποίοι όμως μπροστά στο κίνδυνο να αναλάβει την εξουσία η σύζυγος του Σταυράκιου Θεοφανώ -κατά το πρότυπο της Ειρήνης της Αθηναίας- συναίνεσαν στο πρόσωπο του Μιχαήλ (2 Οκτωβρίου 811). Ο Σταυράκιος αποδέχτηκε τη μοίρα του, εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και έγινε μοναχός. Πέθανε στις αρχές του επόμενου έτους (812).

ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΝΑΥΤΙΚΟ: Οι στρατιωτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας ήταν χωρισμένες στον ταγματικό και το θεματικό στρατό, δύο κατηγορίες που διέφεραν και στον τρόπο στρατολόγησης και στην οικονομική βάση. Ο ταγματικός στρατός αποτελούνταν από τα βασιλικά τάγματα, στα οποία μπορούσαν να καταταγούν και να υπηρετήσουν πολίτες της αυτοκρατορίας αρχικά και αλλοδαποί στη συνέχεια. Τα βασιλικά τάγματα επανδρώνονταν από επαγγελματίες στρατιώτες, εξοπλίζονταν και μισθοδοτούνταν από το κράτος και ήταν αρχικά τρία: οι σχολές, οι εξκουβίτορες και οι αριθμοί ή βίγλα. Αργότερα έγιναν τέσσερα, αφού προστέθηκε το τάγμα των ικανάτων και μετά την παρακμή του θεματικού στρατού (10ος αιώνας) περισσότερα. Το μεγαλύτερο μέρος των ταγμάτων στάθμευε στην Κωνσταντινούπολη. Μέχρι το 10ο αιώνα το ιππικό αποτελούσε το πιο βασικό τμήμα του βυζαντινού στρατού. Τα κέντρα συγκέντρωσης και στρατοπέδευσης του ιππικού ονομάζονταν άπληκτα. Η συγκρότηση του θεματικού στρατού συνδέθηκε με τη δημιουργία στρατιωτικών κτημάτων. Αντίθετα από τον τρόπο συγκρότησης του ταγματικού στρατού, ο θεματικός στρατός επανδρωνόταν από χωρικούς που κατείχαν κάποιο στρατιωτικό κτήμα και οι οποίοι στρατολογούνταν με ευθύνη του στρατηγού του θέματος. Οι περισσότεροι εύποροι συντηρούσαν με δικές τους δαπάνες ένα άλογο. Οι στρατευόμενοι έπαιρναν μέρος των λαφύρων και ρόγαν, δηλαδή μισθό. Ο Νικηφόρος Α΄ επέκτεινε τη στρατολογία και στους άπορους χωρικούς, τα έξοδα των οποίων πλήρωναν οι συγχωριανοί τους. Μετά τη διάλυση των Βανδάλων και μέχρι τον 8ο περίπου αιώνα το βυζαντινό ναυτικό κυριαρχούσε στη Μεσόγειο, αλλά η κυριαρχία του ανατράπηκε από τους Άραβες. Έτσι έγινε αναδιάταξη των ναυτικών δυνάμεων της αυτοκρατορίας που στόχευε στην προάσπιση της Κωνσταντινούπολης.

Γι' αυτό το σκοπό οργανώθηκε στις νότιες ακτές της Μικράς Ασίας ιδιαίτερη ναυτική διοίκηση με επικεφαλής το στρατηγό των Καραβων ή Καραβησιάνων. Η διοίκηση αυτή αντικαταστάθηκε από το ναυτικό θέμα των Κιβυρραιωτών. Αργότερα εμφανίστηκαν και άλλα ναυτικά θέματα όπως αυτά της Κεφαλληνίας, του Αιγαίου Πελάγους και της Σάμου. Η στρατολόγηση των πληρωμάτων εξασφαλίστηκε και με παραχώρηση κτημάτων στους ναυτικούς.

Στην Κωνσταντινούπολη ναυλοχούσε το βασιλικόν πλώμιον, ο αυτοκρατορικός δηλαδή στόλος, με επικεφαλής τον δρουγγάριο των πλωίων. Τα πλοία ήταν ταχύπλοα, όπως τα χελάνδια, οι δρόμωνες και οι γαλέαι ή ανοιχτής θάλασσας και τα περισσότερα ήταν εξοπλισμένα με σίφωνες για το υγρό πυρ.

Τον 11ο αιώνα η στρατιωτική ισχύς της αυτοκρατορίας άρχισε να εξασθενεί. Ο θεματικός στρατός μειωνόταν, ενώ ο ταγματικός ενισχυόταν με αλλοδαπούς μισθοφόρους. Οι στρατιώτες δεν υπερασπίζονταν πλέον τη γη και την οικογένειά τους, αλλά μόνο το μισθό τους.

ΣΥΓΚΛΗΤΟΣ: Η Σύγκλητος της Κωνσταντινούπολης συγκροτήθηκε από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο και εξισώθηκε με αυτή της Ρώμης στα χρόνια του Κωνσταντίνου (337-361). Οι συγκλητικοί ήταν στην πλειονότητά τους μεγαλογαιοκτήμονες και στα τέλη του 4ου αιώνα έφταναν τους δύο χιλιάδες. Οι πιο πολλοί έμεναν στην επαρχία, στα κτήματά τους. Από τον 6ο αιώνα η διαρκώς συχνότερη απονομή τίτλων υποβάθμιζε τους τίτλους των συγκλητικών και δημιούργησε την ανάγκη για ένα νέο, ανώτερο από όλους, τίτλο, αυτόν των *gloriosi*. Οι αρμοδιότητες των συγκλητικών είχαν καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα, ιδιαίτερα πάνω σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο, διατηρήθηκαν από την παλιά ρωμαϊκή Σύγκλητο και μερικές νομοθετικές αρμοδιότητες, οι οποίες όμως σιγά σιγά έγιναν έκτακτες και συμπτωματικές. Μια άλλη αποστολή της Συγκλήτου, έπειτα βέβαια από εντολή του αυτοκράτορα, ήταν η απονομή της δικαιοσύνης σε περιπτώσεις μεγάλων εγκλημάτων όπως η συνωμοσία.

Πάντως η Σύγκλητος, ως σώμα, διατηρήθηκε ως το τέλος της αυτοκρατορίας. Υπήρξαν στιγμές μάλιστα που υπαγόρευσε τη βούλησή της σε αυτοκράτορες, και άλλες που δημιούργησε αυτοκράτορες, όμως καθορισμένη και θεσμοθετημένη αρμοδιότητα δεν είχε

πλέον.

ΣΥΛΛΑΣ: Ο Λεύκιος Κορνήλιος Σύλλας καταγόταν από τη μεγάλη οικογένεια των Κορνηλίων. Είχε διακριθεί ως υποστράτηγος του Μάριου στην Αφρική και αργότερα επέδειξε τις πολιτικές και διπλωματικές του ικανότητες. Υπήρξε φανατικός εχθρός της δημοκρατίας. Ιδιαίτερα φιλόδοξος, μπορούσε να χρησιμοποιήσει όλα τα μέσα για να πετύχει τους σκοπούς του. Ως στρατηγός ήταν πολύ αγαπητός στους στρατιώτες γιατί τους επέτρεπε να λαφυραγωγούν τις χώρες που κατακτούσαν και τους έδινε μεγάλη ελευθερία κινήσεων. Ο Σύλλας αναδείχθηκε μέσα από το συμμαχικό πόλεμο (πόλεμος των Ρωμαίων με τους κατοίκους της Ιταλίας) και μέσα από τους πόλεμο με τον Μιθριδάτη ΣΤ΄ τον Ευπάτορα. Ο πόλεμος αυτός έφερε τον Σύλλα το 87 π.Χ. στην Ελλάδα όπου αποβιβάστηκε με 30 χιλιάδες άντρες και άρχισε την πολιορκία της Αθήνας και του Πειραιά, πόλεων που είχαν δεχτεί τον Μιθριδάτη ως ελευθερωτή. Οι Αθηναίοι πολέμησαν με πείσμα εναντίον του Σύλλα που κατέλαβε την πόλη τους ένα χρόνο μετά (86 π.Χ.), η οποία ήταν μόνο ερείπια, και κατέσφαξε τους κατοίκους της. Στη συνέχεια παραδόθηκε και ο Πειραιάς. Δύο ακόμη νίκες του στη Χαιρώνεια και τον Ορχομενό το 86 π.Χ. έκριναν τον αγώνα εναντίον του Μιθριδάτη, ο οποίος υποχρεώθηκε να υπογράψει την ειρήνη της Δαρδάνου (85 π.Χ.). Κατόπιν ο Σύλλας γύρισε με το στρατό του στη Ρώμη, όπου αγωνίστηκε να εδραιώσει την εξουσία του εξοντώνοντας τους αντιπάλους του, οπαδούς του Μάριου, και σφαγιάζοντας κατοίκους της Ρώμης και των ιταλικών πόλεων. Κάθε πρωί στην αγορά ήταν αναρτημένοι κατάλογοι με εκείνους που ήθελε να θανατώσει και μάλιστα με αμοιβή (πρόγραφές). Έχοντας πια απόλυτη εξουσία στη Ρώμη προχώρησε σε πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Αυτοανακηρύχθηκε δικτάτορας χωρίς χρονικό περιορισμό, συγκέντρωσε όλη την εξουσία στη Σύγκλητο και περιόρισε τα δικαιώματα του λαού. Στους νόμους που θέσπισε έδωσε το όνομα «Κορνήλιο». Η δικτατορία του κράτησε τέσσερα χρόνια (82-79 π.Χ.). Πέθανε το 78 π.Χ.

ΣΥΝΟΔΟΣ ΠΕΝΘΕΚΤΗ: Συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη το 691-692 και είναι επίσης γνωστή ως η εν Τρούλλω Σύνοδος. Ονομάστηκε Πενθέκτη, γιατί οι αποφάσεις της αποτελούν συμπλήρωση των αποφάσεων της Ε΄ και της ΣΤ΄ Οικουμενικής Συνόδου. Στα πρακτικά της αναφέρονται και καταδικάζονται διάφορα έθιμα ειδωλολατρικά ή αντίθετα προς τις ηθικές αντιλήψεις της εποχής.

ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΟΥ 754 Ή ΤΗΣ ΙΕΡΕΙΑΣ: Γνωστή και ως «Ακέφαλος Σύνοδος», συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη. Απαγόρευσε τη λατρεία των εικόνων. Η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος του 787 ακύρωσε τις αποφάσεις της και διατάχθηκε να καούν τα πρακτικά της. Πληροφορίες για τις αποφάσεις της Συνόδου του 754 μας δίνουν τα πρακτικά της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου.

ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΟΥ 815: Συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη. Ακύρωσε τις αποφάσεις της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου και απαγόρευσε και πάλι τη λατρεία των εικόνων. Τα πρακτικά της δεν σώζονται.

ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ: Κύρια αιτία των σταυροφοριών υπήρξε η παρεμπόδιση, από τους Φατιμίδες της Αιγύπτου και από τους Σελτζούκους, των χριστιανών να μεταβαίνουν στα ιερά προσκυνήματα των Αγίων Τόπων. Η προαναφερόμενη αιτία υπήρξε και επιφανιόμενη αφορμή συγχρόνως για τα τυχοδιωκτικά σχέδια των Δυτικών ηγετών σε βάρος των λαών της Εγγύς και της Μέσης Ανατολής. Η Α΄ Σταυροφορία χρονολογείται στα τέλη του 11ου αιώνα και η τελευταία το διάστημα 1290-1291. Συνολικά έγιναν οκτώ σταυροφορίες, από τις οποίες μόνο οι τέσσερις πρώτες έχουν άμεση σχέση με το Βυζάντιο. Το 1095 ο πάπας Ουρβανός Β΄ κάλεσε τους πιστούς σε σταυροφορία σε εκκλησιαστικές συγκεντρώσεις στο Κλερμόν της Ωβέρνης. Τα πλήθη αλάλαζαν *Deus Io volt* (ο Θεός το θέλει). Ο Πέτρος ο Ερημίτης από την Αμιένη γύρισε όλη τη Γαλλία εξηγώντας τα πλήθη. Τα στίφη που σχηματίστηκαν έφτασαν στη Μικρά Ασία και εκεί διαλύθηκαν με τις πρώτες συγκρούσεις.

Α΄ Σταυροφορία: Το 1096 χιλιάδες σταυροφόροι, κυρίως Γάλλοι και Νορμανδοί με αρχηγούς τον Γοδεφρείδο ντε Μπουγιόν, δούκα της Κάτω Λορένης, τον Ροβέρτο της Νορμανδίας, τον Ροβέρτο της Φλάνδρας και πολλούς άλλους έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί, με εξαίρεση τον Ραϋμόνδο της Τουλούζης, έδωσαν φεουδαρχικό όρκο στον αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό για τις χώρες που θα κατακτούσαν και στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στη Μικρά Ασία με βυζαντινά πλοία.

Το 1097 οι σταυροφόροι κατέλαβαν τη Νίκαια και την παρέδωσαν στο Βυζαντινό αυτοκράτορα και λίγο αργότερα παρέδωσαν την Αντιόχεια στον Ορόντη. Το 1098 οι

Σελτζούκοι πολιορκήσαν την πόλη, αλλά οι σταυροφόροι με νικηφόρα έξοδο νίκησαν τους Σελτζούκους. Το 1099 οι σταυροφόροι πραγματοποίησαν την τελική έφοδο εναντίον της Ιερουσαλήμ την οποία και κατέλαβαν ύστερα από πενήνήμερη πολιορκία στις 15 Ιουλίου (την ιερή πόλη είχαν αποσπάσει οι Φατιμίδες από τους Σελτζούκους). Ακολούθησε φοβερή, απολύτως αναίτια, αιματοχυσία (μουσουλμάνων αλλά και Εβραίων), η οποία για πολλούς αιώνες παρέμεινε χαραγμένη βαθιά στη μνήμη των πληθυσμών της περιοχής. Οι κατακτητές ίδρυσαν το χριστιανικό βασίλειο της Ιερουσαλήμ το οποίο οργανώθηκε κατά τα φεουδαρχικά γαλλικά πρότυπα (πρώτος βασιλιάς ήταν ο Γοδεφρείδος ντε Μπουγιόν) και μικρά κράτη που εξαρτώνταν από αυτό (η ηγεμονία της Αντιόχειας, οι κομητείες της Έδεσσας και της Τριπόλεως του Λιβάνου).

Β' Σταυροφορία: Αφορμή γι' αυτή ήταν η κατάληψη της ηγεμονίας της Έδεσσας από τους Σελτζούκους. Το 1147 ο ηγούμενος Βερνάρδος του Κλερβό κήρυξε σταυροφορία. Αρχηγοί της ήταν ο Κονράδος Γ' της Γερμανίας και ο Λουδοβίκος Ζ' της Γαλλίας. Τα στρατεύματα έφταναν το ένα μετά το άλλο στη Μικρά Ασία. Ο υπό τον Κονράδο στρατός είχε σοβαρές απώλειες στο Δορύλαιο από τα στρατεύματα του σουλτάνου του Ικονίου. Όσοι απέμειναν από το στρατό του βασιλιά της Γερμανίας ενώθηκαν με τα στρατεύματα του Γάλλου βασιλιά, αλλά η από κοινού επίθεσή τους εναντίον της πόλης της Δαμασκού απέτυχε (1148).

Γ' Σταυροφορία: Η κατάληψη της Ιερουσαλήμ από το σουλτάνο της Αιγύπτου Σαλάχ εντ-ντιν (ο περίφημος Σαλαδίν των πηγών) έδωσε το έναυσμα το 1187. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι ο Σαλαδίν, σε αντίθεση με τους σταυροφόρους, φέρθηκε με μεγαθυμία στους χριστιανούς κατοίκους της πόλης. Τη νέα σταυροφορία την οργάνωσαν, παρακινημένοι από τον πάπα της Ρώμης Κλήμη Γ', οι βασιλείς της Αγγλίας Ριχάρδος Α' ο Λεοντόκαρδος (1189-1199), της Γαλλίας Φίλιππος Β' (1180-1223) και ο Γερμανός αυτοκράτορας Φρειδερίκος Α' Βαρβαρόσσα (1152-1190). Ο Φρειδερίκος Α' έφτασε διά ξηράς στη Μικρά Ασία όπου, αφού σημείωσε κάποιες επιτυχίες και πριν προλάβει να κινηθεί προς την Ιερουσαλήμ, πέθανε, ενώ προσπαθούσε να διασχίσει τον ποταμό Σέλεκ της Κιλικίας (1190). Ο στρατός του σχεδόν διαλύθηκε και όσοι κατάφεραν να σωθούν επέστρεψαν στην πατρίδα τους. Οι άλλοι δύο βασιλείς προτίμησαν να μεταβούν στην Παλαιστίνη με πλοία. Ο Ριχάρδος μάλιστα, πριν φτάσει στον αρχικό προορισμό του, κατέλαβε την Κύπρο -την εξουσίαζε τότε ο Ισαάκιος Δούκας Κομνηνός- και την παρέδωσε ως φέουδο στον έκπτωτο βασιλιά της Ιερουσαλήμ και υποτελή του, Γκι ντε Λουζινιάν. Οι δύο ηγεμόνες συναντήθηκαν στη Φοινίκη, αλλά οι μεταξύ τους διαφορές παρέμειναν αγεφύρωτες. Έτσι, το 1191 ο Γάλλος βασιλιάς επέστρεψε στην πατρίδα του, ενώ ένα χρόνο αργότερα αναγκάστηκε και ο Ριχάρδος να κάνει το ίδιο, αφού πρώτα έκλεισε πενταετή ειρήνη με τον Σαλαδίν (1192).

Η Γ' Σταυροφορία αποδείχθηκε, όπως και η δεύτερη, μια κραυγαλέα αποτυχία.

Δ' Σταυροφορία: Ο πάπας Ιννοκέντιος Γ' (1198-1216) υποκίνησε τους ηγεμόνες της Δύσης σε σταυροφορία, η οποία αρχικά στρεφόταν εναντίον της Αιγύπτου (1202). Της εκστρατείας ηγήθηκαν ο Βαλδουίνος της Φλάνδρας, ο Βονιφάτιος ο Μομφερατικός ο οποίος αναγνωρίστηκε ως αρχηγός της σταυροφορίας και ο Γοδεφρείδος Βίλεαρδουίνος. Πριν ακόμη ξεκινήσουν οι σταυροφόροι, οι σχέσεις ανάμεσα στην Αγία Έδρα και στους αρχηγούς τους διαταράχτηκαν. Η διαδρομή που αποφάσισαν να ακολουθήσουν ήταν μέσω θαλάσσης και γι' αυτό ήρθαν σε συμφωνία με τους Βενετούς, οι οποίοι ανέλαβαν τη μεταφορά τους με αντάλλαγμα το ποσό των 85.000 μάρκων. Η πρώτη παρέκκλιση από τον αρχικό σκοπό της εκστρατείας σημειώθηκε όταν οι σταυροφόροι πολιορκήσαν και κατέλαβαν για λογαριασμό της Βενετίας τη δαλματική πόλη Ζάρα (Νοέμβριος 1202). Εκεί δέχτηκαν τους απεσταλμένους του Αλέξιου Αγγέλου, ο οποίος τους υποσχέθηκε, ανάμεσα στα άλλα, το ποσό των 200.000 αργυρών μάρκων ως αντάλλαγμα για την επιστροφή του ίδιου και του πατέρα του, Ισαάκιου, στο θρόνο του Βυζαντίου. Παρά την αντίδραση του πάπα Ιννοκέντιου Γ' και εκκλησιαστικών παραγόντων σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, οι σταυροφόροι, εξωθούμενοι από τη Βενετία, η οποία απέβλεπε στην εδραίωση της οικονομικής κυριαρχίας της στην ανατολική Μεσόγειο, κατευθύνθηκαν τελικά στην Κωνσταντινούπολη. Στις 17 Ιουλίου του 1203 οι σταυροφόροι έγιναν κύριοι της Βασιλεύουσας και αποκατέστησαν στο θρόνο τον Ισαάκιο και το γιο του Αλέξιο, αφού ανέτρεψαν τον Αλέξιο Γ'. Οι σταυροφόροι μετά την επιτυχία τους παρέμειναν κοντά στην Κωνσταντινούπολη εκβιάζοντας συνεχώς τους νέους συναυτοκράτορες γι' αυτά που είχαν υποσχεθεί. Η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη. Τον Ιανουάριο του 1204 ο λαός της

Πόλης επαναστάτησε και ο Αλέξιος Δούκας, εκμεταλλευόμενος την κατάσταση, ανέτρεψε και θανάτωσε τον Αλέξιο Δ΄ και ανήλθε στο θρόνο ως Αλέξιος Ε΄ ο Μούρτζουφλος. Οι σταυροφόροι άρχισαν να πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη την οποία τελικά κατόρθωσαν να καταλάβουν στις 12 Απριλίου του 1204. Ακολούθησαν φοβερές σφαγές που συγκλόνισαν όλο τον τότε γνωστό κόσμο. Ο αποτροπιασμός που ένωσε ο Ιννοκέντιος Γ΄ για τις σφαγές εκφράζεται στα ακόλουθα λόγια του: «Οι υπερασπιστές του Χριστού, οι οποίοι όφειλαν να κατευθύνουν τις λόγχες τους μόνο εναντίον των απίστων, βάφτηκαν με αίμα χριστιανικό. Δεν σεβάστηκαν ούτε τη θρησκεία ούτε την ηλικία ούτε το φύλο». Οι σταυροφόροι όμως επιδόθηκαν και σε λεηλασίες και καταστροφές έργων τέχνης, τα πιο πολλά από τα οποία ήταν ανυπολόγιστης αξίας. Αποτέλεσμα της κατάληψης της Κωνσταντινούπολης ήταν η δημιουργία πολλών λατινικών κρατών (Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, Λατινικό Βασίλειο της Θεσσαλονίκης, Φραγκική Ηγεμονία της Αχαΐας κ.λπ.) αλλά και ελληνικών (Αυτοκρατορία της Νίκαιας, Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, Δεσποτάτο της Ηπείρου κ.λπ.).

ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΣ: Απολογητής της πίστης. Λατίνος εκκλησιαστικός συγγραφέας του 2ου αιώνα. Γεννήθηκε στην Καρχηδόνα από γονείς εθνικούς και σπούδασε νομικά, ελληνική και λατινική φιλολογία. Στη Ρώμη άσκησε το επάγγελμα του συνηγόρου. Μέχρι εκείνη την περίοδο περιφρονούσε τους χριστιανούς. Όταν όμως είδε την καρτερικότητα με την οποία υπέμεναν τα μαρτύρια στη διάρκεια των διωγμών άλλαξε γνώμη και το 192 ασπάστηκε το χριστιανισμό. Εγκαταστάθηκε στην Καρχηδόνα και προσχώρησε στην αίρεση των μοντανιστών (213). Θεωρείται μετά τον Ιερό Αυγουστίνο ο πιο σπουδαίος Λατίνος συγγραφέας. Πρώτος έγραψε θεολογικά έργα στα λατινικά. Το έργο του άσκησε σημαντική επίδραση στη μεταγενέστερη θεολογική σκέψη παρά το γεγονός ότι υπήρξε μετριοπαθής μοντανιστής. Τα έργα του διακρίνονται σε απολογητικά, αντιρρητικά και ηθικά ή πρακτικά και σε αυτά υπερασπίζονται το χριστιανισμό και τους χριστιανούς απέναντι στην εχθρική ρωμαϊκή πολιτεία. Επίσης είναι βαθιά επηρεασμένα από την προσωπική του ηθική αυστηρότητα και από τις αυστηρές ηθικές αρχές του μοντανισμού.

ΤΖΑΜΙ Ή ΤΕΜΕΝΟΣ: Από την αραβική λέξη τζάμα'α (τόπος συνάθροισης). Συνήθως τετράγωνη κεντρική αίθουσα με το μιχράμπ -είδος ιερού- στραμμένο προς τη Μέκκα. Δίπλα σε αυτό βρίσκεται το μιμπάρ πάνω στο οποίο ίσταται ο ιμάμης. Στο τζαμί δεν υπάρχουν εικόνες παρά μόνο ρητά από το Κοράνι. Τα πιο σπουδαία τζαμιά είναι: του Αμρού στο Κάιρο (642), του Ομάρ (643) και το Αλ Ακσά (685) στην Ιερουσαλήμ, της Δαμασκού και της Μεδίνας (707), του Ιμπν Τολούν (878) στο Κάιρο και το Σουλτάν Αχμέτ στην Κωνσταντινούπολη (17ος αιώνας).

ΤΙΒΕΡΙΟΣ: Ρωμαίος αυτοκράτορας (14-37). Γιος της Λιβίας από τον πρώτο της γάμο, υιοθετήθηκε από τον Οκταβιανό Αύγουστο, τον οποίο και διαδέχτηκε. Σταθεροποίησε το θεσμό του ανακτοβούλιου και στα χρόνια της βασιλείας του πραγματοποιήθηκαν σημαντικές πολεμικές επιχειρήσεις στη Γερμανία και στην Ανατολή. Ιδιαίτερα αντιπαθής στο λαό, αποσύρθηκε το 27 στο Κάπρι από όπου κυβέρνησε δικτατορικά μέχρι το θάνατό του.

ΤΙΒΕΡΙΟΣ Α΄: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (578-582). Όταν το Νοέμβριο του 573 ο Ιουστίνος Β΄ πληροφορήθηκε την άλωση της συνοριακής πόλης Δάρας από τους Πέρσες έπαθε σοβαρό νευρικό κλονισμό. Μπροστά στον κίνδυνο να μείνει η αυτοκρατορία ακυβέρνητη, η αυτοκράτειρα Σοφία έπεισε τον Ιουστίνο να ορίσει καίσαρα τον Τιβέριο που καταγόταν από τη Θράκη, ήταν κόμης εξκουβιτόρων και πιστός συνεργάτης του αυτοκράτορα (574). Με αυτή την ιδιότητα ο Τιβέριος άσκησε την εξουσία μέχρι το θάνατο του Ιουστίνου, οπότε και αναγορεύτηκε αυτοκράτορας (578). Πρώτη του κίνηση ήταν να αποκλείσει τη Σοφία από οποιαδήποτε άλλη ανάμειξη στα δημόσια ζητήματα. Αν και ήταν ένας αυτοκράτορας με ορθή κρίση, φρόνηση και ενδιαφέρον για τους υπηκόους του, απέτυχε στη διαχείριση των οικονομικών, όχι όμως στις εξωτερικές υποθέσεις όπου είχε αρκετές επιτυχίες. Εναντίον των Περσών ο στρατηγός Ιουστινιανός σημείωσε νίκες, με κυριότερη αυτή εναντίον του Χοσρόη Β΄ στη Μελιτηνή (575). Ανάλογες επιτυχίες εναντίον των Περσών είχε και ο αντικαταστάτης του Μαυρίκιος, φίλος του αυτοκράτορα, με αποκορύφωμα τη νίκη του κοντά στην Κωνσταντίνη (582). Στο βαλκανικό μέτωπο κατόρθωσε να περιορίσει τη δράση των Σκλαβηγών επιδρομέων, αλλά απέτυχε να λύσει την πολιορκία του Σιρμίου από τους Αβαροσλάβους, το οποίο καταλήφθηκε το 582. Ο Τιβέριος, όταν αισθάνθηκε ότι πλησίαζε το τέλος του, ανέδειξε τον Μαυρίκιο καίσαρα και τον πάντρεψε με την κόρη του Κωνσταντίνα

(582). Λίγους μήνες μετά πέθανε.

ΤΙΒΕΡΙΟΣ Β΄ ΑΨΙΜΑΡΟΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (698-705). Ο βυζαντινός στόλος που ναυλοχούσε στην Κρήτη αναγόρευσε τον δρουγγάριο των Κιβυρραιωτών Αψίμαρο αυτοκράτορα με το όνομα Τιβέριος (698). Ο Τιβέριος με μεγάλη ευκολία κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη και συνέλαβε τον αυτοκράτορα Λεόντιο, τον οποίο και ρινοκόπησε. Ο νέος αυτοκράτορας προσπάθησε να περιφρουρήσει το μικρασιατικό σύνορο της αυτοκρατορίας και γι' αυτό όρισε ενιαία διοίκηση για τις μονάδες του ιππικού. Κατ' επανάληψη, στη διάρκεια της βασιλείας του, τα βυζαντινά στρατεύματα εισέβαλαν πολλές φορές στα αραβικά εδάφη παίρνοντας λάφυρα και αιχμαλώτους. Το 702 όμως οι Άραβες κατέλαβαν μέρος της Αρμενίας. Το 705 ο Ιουστινιανός Β΄ ο οποίος είχε εξοριστεί από τον Λεόντιο κατάφερε με τη βοήθεια του Βούλγαρου ηγεμόνα Τέρβελ να επανακτήσει το θρόνο. Η πρώτη ενέργεια του νέου αυτοκράτορα ήταν να εκτελέσει τους δύο προκατόχους του Λεόντιο και Τιβέριο.

ΤΟΥΡΚΟΙ: Με το όνομα αυτό παρουσιάζονται πολλοί λαοί στη διάρκεια της ιστορίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ορισμένοι από αυτούς είναι τουρκοί, κατάγονται δηλαδή από την περιοχή του Αλτάι της κεντρικής Ασίας και άλλοι όχι. Κοινό στοιχείο των τουρκικών λαών είναι η τουρκική γλώσσα, ή οποία εμφανίζεται με τη μορφή πολλών διαλέκτων. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία πολλές φορές χρησιμοποίησε ως μισθοφόρους άτομα τουρκικής καταγωγής.

Οι Βυζαντινοί συγγραφείς του 6ου και του 7ου αιώνα θεωρούν Τούρκους τους Σκύθες, τους Μασσαγέτες, τους Σάκες, τους Ούννους και τους Χαζάρους, ενώ τον 9ο αιώνα αποκαλούσαν Τούρκους τους Ούγγρους. Το 10ο αιώνα το Βυζάντιο συγκρούστηκε με το φύλο των Πετσενέγκων. Αυτή τη σύγκρουση εκμεταλλεύτηκε ένα άλλο τουρκικό φύλο, οι Σελτζούκοι, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη Μικρά Ασία (ιδιαίτερα μετά τη νίκη τους στο Μαντζικέρτ) εγκαθιδρύοντας το Σουλτανάτο του Ικονίου. Δύο αιώνες αργότερα, σύμφωνα με την οθωμανική παράδοση, ένα μικρό τμήμα ενός άλλου τουρκικού φύλου, των Ούζων ή Ογούζων υπό το φύλαρχο Ερτογρούλ εγκαταστάθηκε κοντά στον ποταμό Σαγγάριο, στην περιφέρεια του Δορυλαίου. Το 1259 γεννήθηκε ο γιος και διάδοχος του Ερτογρούλ, Οθμάν ή Οσμάν, ο οποίος αναγνωρίζεται ως ο γενάρχης των Οθωμανών Τούρκων ή Οσμανλήδων. (Ο Paul Wittek απορρίπτει την άποψη ότι οι Οθωμανοί κατάγονται από τους Ογούζους. Πιστεύει ότι η φιλολογική κριτική της προαναφερόμενης παράδοσης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτή, η παράδοση δηλαδή, «είναι επίπλαστη και δημιούργημα της κατοπινής ιστοριογραφικής θεωρίας». Ο Αυστριακός ιστορικός, ο οποίος πέρασε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στην Αγγλία, στηριζόμενος κυρίως στην παλαιότερη οθωμανική ιστορική πηγή, το «Ισκάντερ-νάμε» του Αχμεντί, υποστηρίζει ότι οι Οθωμανοί θεωρούσαν τους εαυτούς τους κοινότητα Γαζήδων, πολεμιστών δηλαδή της μουσουλμανικής θρησκείας, φρουρών των συνόρων, αφοσιωμένων στους αγώνες εναντίον των απίστων. Αναφέρει μάλιστα την κτητορική επιγραφή του τζαμιού του Ορχάν στην Προύσα (1337) η οποία λέει τα εξής: «Σουλτάνος Ορχάν, γιος του σουλτάνου των Γαζήδων Οθμάν, Γαζής, γιος Γαζή, άρχοντας των οριζώντων, ήρωας της Οικουμένης».) Ο Οθμάν συγκρούστηκε για πρώτη φορά με το βυζαντινό στρατό το 1301 στη μάχη του Βαφέα, κοντά στη Νικομήδεια. Ο Βυζαντινός στρατηγός Μουζάλων ηττήθηκε γιατί ο στρατός του δεν ξεπερνούσε τους 2.000 άντρες. Το 1326 ο Οσμάν κατέλαβε την Προύσα, ενώ το 1329 ο διάδοχός του, Ορχάν, συγκρούστηκε με το βυζαντινό στρατό στη μάλλον αμφίρροπη μάχη του Πελεκάνου. Το 1331 κατέλαβε τη Νίκαια και το 1337 τη Νικομήδεια. Το 1354 οι Οθωμανοί πέρασαν στην Ευρώπη (κατάληψη της Καλλίπολης) και το 1430 κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα.

Το 1453 με την άλωση της Κωνσταντινούπολης καταλύθηκε και τυπικά το βυζαντινό κράτος, ενώ στη συνέχεια όλες οι ελληνικές περιοχές - με εξαίρεση τα Επτάνησα τα οποία καταλήφθηκαν από τους Τούρκους για πολύ μικρό χρονικό διάστημα - περιήλθαν στα χέρια των Οθωμανών, με τελευταία την Κρήτη το 1669.

ΥΓΡΟΝ ΠΥΡ: Το «μυστικό όπλο» των Βυζαντινών χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Άραβες (673-678). Είναι γνωστή από τον Προκόπιο η χρήση πυρπολημένης νάφθας, η οποία ριχνόταν εναντίον του εχθρού μέσα σε ειδικά αγγεία - ήταν αρκετά διαδεδομένη τον 5ο και τον 6ο αιώνα. Η συμβολή του Έλληνα μηχανικού Καλλίνικου (από την Ηλιούπολη της Συρίας) δεν προσδιορίζεται από τις πηγές σε

τι ακριβώς συνίσταται. Οι ειδικοί συγκλίνουν στην άποψη ότι ο Καλλίνικος τελειοποίησε το μηχανισμό εκτόξευσης του υγρού πυρός. Στη σύνθεσή του χρησιμοποιούσαν νίτρο, ρητίνη, κολοφώνιο, πετρέλαιο και θείο. Αργότερα κατασκευάστηκαν ειδικά σιφωνοφόρα πλοία, εφοδιασμένα με σωληνώσεις εκτόξευσης του υγρού πυρός στην πλώρη. Το υγρόν πυρ και ο απαραίτητος εξοπλισμός ήταν αποθηκευμένα στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες στρατηγικής σημασίας ναυτικές βάσεις.

ΦΙΛΙΠΠΙΚΟΣ ΒΑΡΔΑΝΗΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (711-713). Ο Βαρδάνης ήταν αρμενικής καταγωγής. Είχε μονοφυσιτικές αντιλήψεις, τις οποίες όμως δεν τόλμησε να διακηρύξει δημόσια. Προτίμησε να προβάλλει μονοθελητικές απόψεις προσπαθώντας να τις νομιμοποιήσει με τη σύγκληση συνόδου από ομόφρονες επισκόπους (712). Η ευκολία με την οποία προήλασε ο βουλγαρικός στρατός μέχρι το Βόσπορο θορύβησε τη στρατιωτική ηγεσία, η οποία με τη βοήθεια συνωμοτών μέσα στην ίδια την Κωνσταντινούπολη ανέτρεψε και τύφλωσε τον Φιλιππικό. Νέος αυτοκράτορας αναγορεύτηκε ο Αρτέμιος-Αναστάσιος Β΄ (4 Ιουνίου του 713).

ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΣ ΓΑΪΟΣ ΑΝΤΙΟΧΟΣ Ο ΕΠΙΦΑΝΗΣ: Άρχοντας της Αθήνας στα τέλη του 1ου αιώνα μ.Χ., εγγονός του βασιλιά της Κομμαγηνής Αντιόχου του Επιφανή. Ανέπτυξε σπουδαία δραστηριότητα στην Αθήνα και συνέβαλε στην κατασκευή αρκετών δημόσιων έργων ή σσονος σημασίας. Κατασκεύασε επιτάφιο μνημείο πάνω στο λόφο των Μουσών (σημ. λόφος του Φιλοπάππου).

ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ: Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1204) οι σταυροφόροι συμφώνησαν να μοιράσουν τα εδάφη του κράτους και από αυτούς άλλοι αποφάσισαν να εκλέγουν τον αυτοκράτορα και άλλοι τον πατριάρχη. Ίδρυσαν στην Κωνσταντινούπολη τη Λατινική Αυτοκρατορία με αυτοκράτορα τον Βαλδουίνο στον οποίο παραχωρήθηκαν ως ιδιαίτερες κτήσεις η Θράκη, οι περιοχές της Μικράς Ασίας στο Βόσπορο και την Προποντίδα καθώς και τα νησιά Λέσβος, Χίος και Σάμος. Οι άλλες χώρες της αυτοκρατορίας μοιράστηκαν στους σταυροφόρους και τους Βενετούς, και δημιουργήθηκαν κράτη υποτελή στον αυτοκράτορα. Ο Βονιφάτιος Μομφερατικός έγινε βασιλιάς της Θεσσαλονίκης και οι Βενετοί ίδρυσαν ένα σπουδαίο κράτος παίρνοντας τις ακτές της Μικράς Ασίας, την Κρήτη, την Εύβοια, τα νησιά του Αιγαίου και όλες σχεδόν τις παράλιες πόλεις (τη Μεθώνη και την Κορώνη στην Πελοπόννησο, το Δυρράχιο στην Ήπειρο, την Καλλίπολη, την Ηράκλεια και τη Ραιδεστό στη Θράκη). Κατέστησαν επίσης μια συνοικία στην πρωτεύουσα ανεξάρτητη περιοχή και τους δόθηκε το προνόμιο να εκλέγεται πατριάρχης Κωνσταντινούπολης Βενετός. Πρώτος πατριάρχης εκλέχτηκε ο Θωμάς Μοροζίνη.

Στη συνέχεια οι σταυροφόροι επιδόθηκαν σε εκστρατείες για να ολοκληρώσουν τις κατακτήσεις τους. Ο Βονιφάτιος αποφάσισε να κατακτήσει ελληνικές χώρες. Η αντίσταση του ισχυρού δυνάστη της Πελοποννήσου Λέοντα Σγουρού δεν έφερε αποτέλεσμα. Ο Βονιφάτιος κυρίεψε τις περιοχές μέχρι τον Ισθμό και ίδρυσε τρία κράτη, τη Μαρκιωνία της Βοδονίτης, νότια των Θερμοπυλών, τη Βαρωνία των Σαλώνων (Αμφισσα) και το Δουκάτο των Αθηνών. Οι Γάλλοι Γοδεφρείδος Βιλεαρδουίνος και Γουλιέλμος Σαμπλίτης κατέλαβαν το μεγαλύτερο τμήμα της Πελοποννήσου και ίδρυσαν το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Ο Σανούτος ίδρυσε το Δουκάτο του Αιγαίου, στο οποίο περιλήφθηκαν τα περισσότερα από τα νησιά του Αιγαίου με πρωτεύουσα τη Νάξο. Το 1206 οι Βενετοί κατέλαβαν την Κέρκυρα και το 1210 την Κρήτη. Το Δουκάτο των Αθηνών είχε δοθεί στον Όθωνα Δελαρό, ο οποίος υποσχέθηκε στους κατοίκους θρησκευτικές και άλλες ελευθερίες τις οποίες όμως δεν τήρησε. Τότε ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτης αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πόλη. Παρ' όλα αυτά το δουκάτο φαίνεται ότι ήταν καλά οργανωμένο, καθώς διέθετε ισχυρό στρατό και ιππικό. Το 1311 όμως Καταλανοί και Ισπανοί τυχοδιώκτες το κατέστρεψαν, αφού νίκησαν το στρατό του στη λίμνη Κωπαΐδα και ίδρυσαν το Καταλανικό Κράτος των Αθηνών, το οποίο διατηρήθηκε μέχρι το 1387. Στη συνέχεια πέρασε στα χέρια της φλωρεντινής οικογένειας Ατζαγιόλι όπου και παρέμεινε μέχρι την κατάληψή του το 1460 από τους Τούρκους. Το πιο σημαντικό από τα φραγκικά κράτη ήταν το Πριγκιπάτο της Αχαΐας ή του Μορέως, το οποίο διατηρήθηκε μέχρι το τέλος του 14ου αιώνα, οπότε καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς Τούρκους. Πρωτεύουσά του ήταν η Ανδραβίδα. Οργανώθηκε και κυβερνήθηκε σωστά από τον Γοδεφρείδο Βιλεαρδουίνο και το γιο του Γοδεφρείδο Β΄. Αντίθετα, ο αδερφός του Γουλιέλμος ακολούθησε επιθετική πολιτική και απέσπασε τις περιοχές της Τσακωνιάς και

εκείνες που βρίσκονταν γύρω από τον Ταύγετο, οι οποίες τον αναγνώρισαν ως άρχοντα. Την περίοδο που κυβέρνησε ο Γουλιέλμος η Πελοπόννησος γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη, όπως αποδεικνύουν τα πολλά οχυρωματικά έργα της.

Η Λατινική Αυτοκρατορία δεν είχε ούτε έκταση ούτε σταθερή οργάνωση. Οι φεουδάρχες δεν παρείχαν στον αυτοκράτορα την καθορισμένη στρατιωτική βοήθεια. Ο ηγεμόνας κάθε κρατιδίου φρόντιζε για το δικό του συμφέρον, οι Βενετοί ενδιαφέρονταν για τα κέρδη τους, οι Έλληνες μισούσαν τους Φράγκους, που τους θεωρούσαν προσωρινούς κατακτητές, και η Λατινική Αυτοκρατορία έπρεπε να αντιπαλέψει με το Δεσποτάτο της Ηπείρου και την Αυτοκρατορία της Νίκαιας. Παράλληλα είχε να αντιμετωπίσει και τις επεκτατικές βλέψεις των Βουλγάρων. Ο Βαλδουίνος σκοτώθηκε σε μάχη εναντίον τους (1205), ενώ ο διάδοχός του, ο Ερρίκος της Φλάνδρας, αντιμετώπισε τις λεηλασίες και τις καταστροφές των ελληνικών περιοχών από τους Βουλγάρους, από τις οποίες απαλλάχτηκε όταν πέθανε ο αρχηγός τους Ιωαννίτης (1207). Επί των διαδόχων του Ερρίκου η κατάσταση χειροτέρεψε και η Λατινική Αυτοκρατορία περιορίστηκε στην Κωνσταντινούπολη, η οποία το 1261 περιήλθε και πάλι στους Βυζαντινούς.

ΦΩΚΑΣ: Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (602-610). Κατώτερος αξιωματικός του στρατού, ανέβηκε στο θρόνο, αφού ανέτρεψε και δολοφόνησε τον αυτοκράτορα Μαυρίκιο.

Χαρακτηριστικά της οκτάχρονης βασιλείας του ήταν η τυραννική διακυβέρνηση και η συσσώρευση προβλημάτων στο κράτος. Η άνοδός του στο θρόνο είχε άμεσο αντίκτυπο στις βυζαντινοπερσικές σχέσεις. Ο Χοσρόης Β΄ παρουσιάστηκε ως τιμωρός και εκδικητής του ευεργέτη του, αυτοκράτορα Μαυρίκιου, και εισέβαλε στα βυζαντινά εδάφη. Κατέλαβε τη Μεσοποταμία, την Αρμενία, την Καππαδοκία και έκανε επιδρομές στη Συρία, φτάνοντας μέχρι τη Χαλκηδόνα (609). Οι χορηγίες στους βαρβάρους δεν μπόρεσαν να τους συγκρατήσουν πέρα από το Δούναβη. Οι αποτυχίες στην εξωτερική πολιτική, η γενική κατακραυγή εναντίον του για την τυραννική συμπεριφορά του, θύματα της οποίας υπήρξαν επιφανείς συγκλητικοί και στρατιωτικοί, έθεσαν σε κίνδυνο την αυτοκρατορία. Οι συγκλητικοί ζήτησαν τη βοήθεια του έξαρχου της Αφρικής Ηράκλειου, ο οποίος απέστειλε το γιο του Ηράκλειο στην Κωνσταντινούπολη με στόλο. Ο Ηράκλειος έχοντας τη συμπαράσταση όλων συνέτριψε την αντίσταση του Φωκά, ο οποίος εκτελέστηκε και ο Ηράκλειος αναγορεύτηκε αυτοκράτορας.

ΦΩΤΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ: Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης δύο φορές (858-867 και 877-896). Υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους συντελεστές της πνευματικής ακτινοβολίας του Βυζαντίου. Καθαιρέθηκε από σύνοδο που συγκλήθηκε στη Ρώμη από τον πάπα Νικόλαο Α΄. Ο Φώτιος συγκάλεσε σύνοδο η οποία καθήρεσε τον Νικόλαο. Το προσωρινό σχίσμα που προκλήθηκε ανάμεσα στη Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη αποτέλεσε προοίμιο του Σχίσματος του 1054. Εκτός από τις επιστολές και τις ομιλίες ο Φώτιος συνέγραψε και τη «Μυριόβιβλο» ή «Βιβλιοθήκη». Η «Μυριόβιβλος» αποτελεί περιληπτική απόδοση παντοειδών συγγραμμάτων από τα οποία παραθέτει μερικές φορές και αποσπάσματα.

ΩΡΙΓΕΝΗΣ: Σπουδαίος θεολόγος και μελετητής των πρώτων χριστιανικών αιώνων.

Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια (185;) και πέθανε στην Τύρο της Φοινίκης το 254. Σύμφωνα με τον ιστορικό της Εκκλησίας Ευσέβιο, οι γονείς του προσχώρησαν στο χριστιανισμό. Δάσκαλοί του υπήρξαν ο Πάναινος και ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, τον οποίο διαδέχτηκε στη διεύθυνση της χριστιανικής Κατηχητικής Σχολής της Αλεξάνδρειας. Η ζωή του ήταν ασκητική και μετά το θάνατο του πατέρα του στη διάρκεια των διωγμών του Σεπτιμίου Σεβήρου (210-202) ζούσε διδάσκοντας γραμματική. Ανέδειξε την Κατηχητική Σχολή της Αλεξάνδρειας σε σπουδαίο θεολογικό και φιλοσοφικό κέντρο. Προσκλήθηκε στην Αντιόχεια, την Αθήνα, τη Ρώμη, την Καισαρεία και σε άλλες πόλεις για να διδάξει. Απέκτησε πολλούς μαθητές. Η χειροτονία του όμως ως πρεσβυτέρου στην Καισαρεία τον οδήγησε σε ρήξη με τον επίσκοπο Αλεξανδρείας Δημήτριο, με αποτέλεσμα να εγκατασταθεί μόνιμα στην Καισαρεία. Στη διάρκεια του διωγμού του Δέκιου (250) φυλακίστηκε και βασανίστηκε.

Μολονότι το συγγραφικό του έργο υπήρξε πλούσιο, διασώθηκαν λίγα κείμενα. Τα εξηγητικά του κείμενα διακρίνονται σε υπομνήματα, σχόλια και ομιλίες. Το 231 έγραψε το «Περί Αρχών», μια τολμηρή ανάλυση του χριστιανικού δόγματος, και το 233 το «Περί Ευχής» στο οποίο ερμηνεύει την Κυριακή Προσευχή. Οι ιδέες του έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του μοναχισμού. Επειδή ορισμένες αιρετικές απόψεις στηρίχτηκαν στις ιδέες του ασκήθηκε

πολεμική εναντίον τους και μάλιστα καταδικάστηκε γι' αυτό αργότερα. Γενικά η θεολογική σκέψη του Ωριγένη άσκησε βαθιά επίδραση στην εξέλιξη της θεολογίας ακόμη μέχρι και τους χρόνους της Αναγέννησης.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΕΩΣ ΤΟ 1832

ΑΛΑΜΑΝΑ: Έτσι ονομάζεται ο κάτω ρους του ποταμού Σπερχειού στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα, κοντά στην πόλη της Λαμίας (Ζητούνι). Εκεί έγινε η ομώνυμη μάχη τον πρώτο χρόνο της Επανάστασης. Συγκεκριμένα, όταν ο Χουρσίτ πασάς, ο οποίος βρισκόταν στα Γιάννενα, πληροφορήθηκε την εξέλιξη της Επανάστασης στην Πελοπόννησο, έστειλε εναντίον των επαναστατών δύναμη 8.000 πεζών και 800 ιππέων με διοικητές τον Κιοσέ Μεχμέτ και τον Αλβανό Ομέρ Βρυώνη. Σκοπός αυτής της εκστρατείας ήταν η καταστολή της Επανάστασης στη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Οι οπλαρχηγοί της Ρούμελης διέπραξαν τότε ένα σημαντικό λάθος τακτικής: Διέσπασαν τις δυνάμεις τους και τις διασκόρπισαν, με αποτέλεσμα να αποδυναμωθεί η ελληνική παράταξη. Ο Πανουργιάς και ο Αθανάσιος Διάκος ήταν οι δύο πιο γνωστοί αγωνιστές υπό τις διαταγές των οποίων τέθηκε το σύνολο των ελληνικών δυνάμεων.

Ο Διάκος οχυρώθηκε στη γέφυρα της Αλαμάνας που οδηγεί προς την Άμφισσα. Είχε μαζί του 500 παλικάρια. Οι Τούρκοι, αφού διέλυσαν τη δύναμη του Πανουργιά και εξουδετέρωσαν τον Δυοβουνιώτη, στράφηκαν εναντίον του. Η μάχη κράτησε δύο μέρες (23 και 24 Απριλίου του 1821). Ο Διάκος τη δεύτερη ημέρα τραυματίστηκε σοβαρά στο δεξιό ώμο. Οι Τούρκοι κατόρθωσαν να τον πιάσουν ζωντανό. Έπειτα από πολλά βασανιστήρια ο ηρωικός οπλαρχηγός ανασκολοπίστηκε. Ήταν 35 ετών. Οι απώλειες για τους Τούρκους ήταν μικρές, αλλά για τους Έλληνες μεγάλες. Παρ' όλα αυτά, η θυσία του Διάκου και των αντρών του δεν πήγε χαμένη. Η αντίστασή του καθυστέρησε τους Τούρκους και έδωσε την ευκαιρία στους υπόλοιπους Έλληνες να προετοιμάσουν καλύτερα την άμυνά τους.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Α΄, ΤΣΑΡΟΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ: Εγγονός της Αικατερίνης της Μεγάλης. Γεννήθηκε στην Πετρούπολη το 1777 και ήταν γιος του τσάρου Παύλου Α΄. Διεξήγαγε πολέμους εναντίον του Ναπολέοντα και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κατόρθωσε να επεκτείνει τα όρια της αυτοκρατορίας του. Η στάση του απέναντι στους Έλληνες με την έναρξη της Επανάστασης ήταν στην αρχή αντιπατική -υπό την επήρεια ίσως του Ιωάννη Καποδίστρια-, αλλά στη συνέχεια, ακολουθώντας τα κελεύσματα της Ιερής Συμμαχίας, της οποίας υπήρξε και κύριος εμπνευστής (1815), άλλαξε. Μετά πρότεινε το Σχέδιο των Τριών Τμημάτων, σύμφωνα με το οποίο η Πελοπόννησος, η Στερεά και τα νησιά θα χωρίζονταν σε τρεις αυτόνομες και φόρου υποτελείς στο σουλτάνο ηγεμονίες. Πέθανε στο Ταγκαρόκ το 1825.

ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ: Ισχυρός τοπάρχης και πασάς της Ηπείρου, του οποίου το όνομα συνδέθηκε με τους αγώνες του εναντίον των Σουλιωτών και με την έναρξη της ελληνικής Επανάστασης. Καταγόταν από το Τεπελένι της Βόρειας Ηπείρου (1750) και καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του έπαιξε η μητέρα του Χάμκω, γυναίκα δυναμική και φιλόδοξη. Ανήλθε σε σημαντικά αξιώματα στο οθωμανικό κράτος, πριν διοριστεί πασάς των Ιωαννίνων (1787). Στην προσπάθειά του να επιβάλει την τάξη στην περιοχή του, αντιμετώπισε την αντίσταση των κατοίκων του Σουλίου, τους οποίους θεωρούσε επικίνδυνη εστία εξεγέρσεων, και άρχισε ένα μακροχρόνιο αγώνα για να τους υποτάξει, που κράτησε από το 1790 ως τις αρχές του 19ου αιώνα. Κατόρθωσε να επεκτείνει την κυριαρχία του σε όλο το δυτικό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και θέλησε να οργανώσει το κράτος του σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, εκδηλώνοντας ταυτόχρονα τάσεις ανεξαρτητοποίησης από την Υψηλή Πύλη. Στην αυλή του συγκέντρωσε πολλούς λόγιους, Έλληνες αλλά και αρματολούς. Οι αυτονομιστικές του τάσεις τον έκαναν επικίνδυνο για την ενότητα της αυτοκρατορίας και γι' αυτό ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ διέταξε την εξόντωσή του. Σκοτώθηκε το 1822 στο νησί της λίμνης των Ιωαννίνων από τα στρατεύματα του Χουρσίτ πασά.

ΑΜΠΡΟΥΤΣΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Ιατροφιλόσοφος από την Τραπεζούντα. Έλαβε μέρος στη Σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας (1438-1439) και ήταν από εκείνους που απέρριψαν την ένωση των Εκκλησιών. Κατά την παραμονή του στην Ιταλία απέκτησε μεγάλη φήμη για τις

επιστημονικές αλλά και τις φιλολογικές του γνώσεις. Επέστρεψε στην Τραπεζούντα όπου διορίστηκε από τον τελευταίο αυτοκράτορά της, Δαβίδ Κομνηνό, πρωτοβεστιάριος. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Χαλκοκονδύλη αλλά και του Δωρόθεου της Μονεμβασίας, διευκόλυνε την κατάληψη της πόλης της Τραπεζούντας. Αργότερα μάλιστα ασπάστηκε το μουσουλμανισμό και ονομάστηκε Σκεντέρμπεης. Σε μια επιστολή του όμως προς τον Βησσαρίωνα αναφέρεται με ενθουσιασμό στην άμυνα της Τραπεζούντας καθώς και στη δική του συμμετοχή. Ίσως τελικά ο Αμιρούτσης να μην εξισλαμίστηκε αλλά να πήρε απλώς τον τίτλο του μπέη. Πέθανε στην Κωνσταντινούπολη το 1475.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΡΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ Ή ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ: Φιλικός και αγωνιστής, γιος κληρικού. Πήρε το προσωνύμιο Αναγνώστης, ως βοηθός του πατέρα του, και κατόπιν ονομάστηκε Αναγνωσταράς για την ανδρεία και τη σωματική του διάπλαση. Γεννήθηκε το 1760 στο χωριό Αγρίλος.

Το 1785 ήταν αρχηγός κλεφτών, αφού αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το χωριό του γιατί σκότωσε έναν προεστό, στην επαρχία Λεονταρίου. Αργότερα κατέφυγε στη Ζάκυνθο και υπηρέτησε με το βαθμό του ταγματάρχη, στην αρχή στο ρωσικό, στη συνέχεια, μετά το 1807, στο γαλλικό στρατό (οι Γάλλοι είχαν καταλάβει τα Επτάνησα), και τέλος, μετά το 1810, στο στρατό της Μεγάλης Βρετανίας (οι Άγγλοι είχαν στο μεταξύ καταλάβει τα Επτάνησα). Το 1816 αποστρατεύτηκε και πήγε στην Οδησό της Ρωσίας. Εκεί το 1817 κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Ήταν ίσως ο πρώτος άνθρωπος των αρμάτων που έγινε μέλος της Φιλικής. Μετέβη στη Μόσχα όπου κατήχησε πολλούς και μετά πήγε στην Κωνσταντινούπολη (1818) όπου έκανε μέλος της Εταιρείας τον Παπαφλέσσα. Στο τέλος της ίδιας χρονιάς μύησε και τον Κολοκοτρώνη. Μαζί με τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, τον Κολοκοτρώνη και τους Κουμουνδουράκηδες απελευθέρωσε στις 23 Μαρτίου του 1821 την Καλαμάτα. Συμμετείχε στην πολιορκία της Τρίπολης και στη μάχη στο Βαλτέτσι.

Στον εμφύλιο πήρε το μέρος των προεστών και έγινε υπουργός πολέμου. Πέθανε στη Σφακτηρία (26 Απριλίου του 1825) στη μάχη εναντίον των Τουρκοαιγυπτίων.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΑΡΓΥΡΗΣ: Οπλαρχηγός από την Αθήνα που έλαβε μέρος στην Επανάσταση του 1821. Το 1822 βοήθησε τον Νικηταρά εναντίον του Ομέρ Βρυώνη. Το 1826, ως λοχαγός του τακτικού πλέον στρατού με αρχηγό τον Φαβιέρο, μπήκε στην Ακρόπολη, όπου λίγο αργότερα σκοτώθηκε.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Από τους πρωτεργάτες και ένθερμους οργανωτές της Φιλικής Εταιρείας. Γεννήθηκε στην Ανδρίτσαινα γύρω στα 1790 και πέθανε στην Αθήνα το 1854. Το 1808 πήγε μαζί με την οικογένειά του στη Σμύρνη και λίγο αργότερα στην Οδησό της Ρωσίας.

Το 1815 μύηθηκε από τον Σκουφά στη Φιλική Εταιρεία και αποτέλεσε το τέταρτο μέλος της. Ήδη από το 1818 συγκαταλεγόταν στα σημαντικά στελέχη της, αφού μετά το θάνατο του Σκουφά και τη φυγή του Τσακάλωφ έμειναν αυτός και ο Ξάνθος, με πολύτιμο ενισχυτή και συναρχηγό τον Παναγιώτη Σέκερη.

Το 1819 ανέλαβε τη συγκέντρωση χρημάτων για τον αγώνα, στο Ιάσιο και το Βουκουρέστι, και εφοδιασμένος με συστατική επιστολή του πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄ προσπάθησε να εξομαλύνει τις προσωπικές αντιεγκλήσεις και δυσχέρειες στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες· συνεργάστηκε με τον Δημήτριο Υψηλάντη και μαζί ήρθαν στην Ελλάδα με πλαστά διαβατήρια τον Ιούνιο του 1821. Πολέμησε στην Τριπολιτσά, το Ναύπλιο, τον Ακροκόρινθο και τη Στερεά σε συνεργασία με τον Υψηλάντη και τον Νικηταρά. Στη Γ΄ Εθνοσυνέλευση αντιτάχθηκε -όπως και ο Δημήτριος Υψηλάντης- στο ψήφισμα για αγγλική προστασία (Πράξη Υποτέλειας). Ανέλαβε διοικητικές θέσεις -νομάρχης- επί Καποδίστρια και Όθωνα. Είχε μεγάλη και μακροχρόνια διαμάχη μέσα από τις στήλες εφημερίδων με τον Ξάνθο για το προβάδισμα στην αρχή της Φιλικής Εταιρείας.

Πέθανε το 1854 από χολέρα, νόσο που είχε μεταδοθεί στην Αθήνα από τα αγγλογαλλικά στρατεύματα στη διάρκεια του αποκλεισμού της πρωτεύουσας και του Πειραιά.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΟΣ: Αγωνιστής και δημογέροντας από τη Νεμίτσα της Αρκαδίας, συγγενής του επισκόπου Βρεσθένης Θεοδώρητου, τον οποίο βοήθησε στη σύσταση του στρατοπέδου Βερβαίνων. Διακρίθηκε στη μάχη στα Δερβενάκια. Αντίπαλος του Κολοκοτρώνη στον εμφύλιο πόλεμο. Αργότερα, όταν πληροφορήθηκε ότι ο Ιμπραήμ αιχμαλώτισε την κόρη του Χριστίνα, σκλήρυνε τη στάση απέναντι στους Τουρκοαιγυπτίους.

Μετά την Επανάσταση πήρε το βαθμό του λοχαγού της φάλαγγας, ενώ τιμήθηκε από την Αντιβασιλεία επειδή πρόδωσε το σχέδιο για την απαγωγή του Κολοκοτρώνη από τις φυλακές της Ύδρας.

ΑΝΑΛΑΤΟΣ: Τοποθεσία νοτιοδυτικά του Ναού του Αγίου Σώστη, προς την περιοχή του Νέου Φαλήρου. Σε αυτή τη θέση έγινε μάχη στις 24 Απριλίου του 1827 ανάμεσα στους Έλληνες -υπό την καθοδήγηση του στόλαρχου Κόχραν- που προσπαθούσαν να διασπάσουν την πολιορκία της Ακρόπολης και τους Τουρκοαιγυπτίους του Ρεσίτ πασά Κιουταχί. Η μάχη είχε ως αποτέλεσμα τη συντριβή των Ελλήνων και το θάνατο πολλών αγωνιστών (Λάμπρος Βέικος, Θανάσης Μπότσαρης, Φώτος Φωτομάρας κ.ά.).

ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ ΜΗΤΡΟΣ: Αγωνιστής από την Τριφυλία, αρχηγός των περιφημών «Ντρεδών», για τους οποίους ο Φωτάκος γράφει ότι ήταν οι πλέον δυνατοί στρατιώτες της Πελοποννήσου. Πολέμησε με παλικαριά και ζήλο κοντά στον Κολοκοτρώνη, μαζί με τον οποίο μάλιστα φυλακίστηκε στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου. Όταν δόθηκε αμνηστία συνέχισε τον πόλεμο εναντίον του Ιμπραήμ.

ΑΝΑΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ: Αγωνιστής από τη Νεμίτσα της Γορτυνίας. Ήταν γιος της αδερφής του Κολοκοτρώνη και από τα πρώτα παλικάρια του Γέρου του Μοριά. Αργότερα έγινε καπετάνιος και είχε δικό του σώμα αγωνιστών. Πρωταγωνίστησε σε μάχη κοντά στην Πιάνα της Μαντινείας στην οποία οι Έλληνες διέλυσαν δύο λόχους Τουρκοαιγυπτίων.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Ή ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Γνωστός κλεφταρματολός της Ρούμελης, πατέρας του Οδυσσέα Ανδρούτσου. Γεννήθηκε στην περιοχή της Αταλάντης (Λιβανάτες) γύρω στα 1750 και στα δεκαοκτώ του χρόνια έγινε πρωτοπαλικάρο του Μήτρου Βλαχοθανάση. Το προσωνύμιο Ανδρούτσος το πήρε λόγω του παραστήματός του (το πραγματικό του όνομα ήταν Βερούσης ή Μουτσανάς). Μετά το θάνατο του Βλαχοθανάση οι καπεταναίοι της Στερεάς τον αναγνώρισαν ως αρχηγό τους. Το 1786 παντρεύτηκε την Ακριβή Τσαρλαμπά και εγκαταστάθηκε στην Πρέβεζα. Τον επόμενο χρόνο η σουλτανική κυβέρνηση τον όρισε δερβέναγα Στερεάς, ενώ τον αδελοποιό του, Αλή πασά, δερβέναγα Ηπείρου και δυτικής Μακεδονίας. Το 1791 με οκτακόσια παλικάρια βοήθησε τον κουμπάρο του Λάμπρο Κατσώνη (είχε βαφτίσει το γιο του Οδυσσέα) στις επιχειρήσεις του εναντίον των Τούρκων στο Αιγαίο και τη νότια Πελοπόννησο. Το 1792 οι Τούρκοι με απειλές εξανάγκασαν τον μπέη της Μάνης Τζανέτο Γρηγοράκη να διώξει τον Κατσώνη και τον Ανδρούτσο. Ο τελευταίος κατάφερε με τη βοήθεια του Κολοκοτρώνη και του Ζαχαριά να γυρίσει στην Πρέβεζα. Από εκεί προσπάθησε να πάει στη Ρωσία, τον συνέλαβαν όμως οι Βενετοί που έσπευσαν να τον παραδώσουν στους Τούρκους, οι οποίοι τον εκτέλεσαν στην Κωνσταντινούπολη ως πειρατή (1797).

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ: Επιφανής αγωνιστής της Επανάστασης του 1821, γιος του οπλαρχηγού Ανδρέα Ανδρούτσου. Γεννήθηκε στην Πρέβεζα ή, σύμφωνα με άλλους ιστορικούς, στην Ιθάκη το 1788 ή το 1789. Τον βάφτισε ο Λάμπρος Κατσώνης. Το 1798 ο Αλή πασάς κατέλαβε και κατέστρεψε την Πρέβεζα, αλλά δεν πείραξε την οικογένεια του Ανδρούτσου. Μετέφερε μάλιστα το μικρό Οδυσσέα στην Αυλή του στα Γιάννενα. Φοίτησε στη στρατιωτική σχολή του Αλή πασά και διορίστηκε δερβέναγας στην Ανατολική Στερεά (1816), με την εντολή να περιορίσει με τη δράση του τη δικαιοδοσία του πασά της Εύβοιας. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Συγκαταλέγεται στους πιο ανδρείους στρατιωτικούς ηγέτες της Επανάστασης· ο θάνατος του πατέρα του από τους Τούρκους, για τη δράση του με τον Κατσώνη, καθώς και η παραμονή του στην Αυλή του Αλή πασά, επηρέασαν καθοριστικά το χαρακτήρα του - έγινε καχύποπτος, ευερέθιστος, σκληρός αλλά και αποφασιστικός και μεγαλόψυχος. Ανέλαβε το αρματολίκι της Ρούμελης και συνδέθηκε με ονομαστούς κλεφταρματολούς· από την Πάτρα έστειλε επιστολή στους Γαλαξιδιώτες για τον ξεσηκωμό με την οποία τους καλούσε «ή να ξεσκλαβωθούν ή να πεθάνουν».

Μετά τον ηρωικό θάνατο του Διάκου ανέλαβε να αναχαιτίσει τους Τούρκους στο Χάνι της Γραβιάς (1821), ώστε να μη φτάσει τουρκική βοήθεια στην Τριπολιτσά. Γι' αυτή τη νίκη του ανακηρύχθηκε αρχιστράτηγος της Ανατολικής Στερεάς. Μαζί με τον Γιάννη Γκούρα πολέμησε το 1821 στα Βασιλικά, ενώ το 1823 ανέκοψε την προέλαση των Τούρκων στην Καμπούρνα της Βοιωτίας.

Οι αντίπαλοί του τον κατηγορήσαν ως «ανάξιον της αρχηγίας», τον υποβίβασαν σε χιλιάρχο

και τέλος τον καθαίρεσαν. Στη συνέχεια κατηγορήθηκε ως ύποπτος συνεννόησης με τους Τούρκους, ενώ κατά τον Σπηλιάδη «ηπάτα τους Τούρκους». Παραδόθηκε στον παλιό συνεργάτη και πρωτοπαλικάρό του, Γιάννη Γκούρα, πιστεύοντας ότι δεν θα τιμωρηθεί, και φυλακίστηκε στην Ακρόπολη, όπου θανατώθηκε, αφού σκηνοθετήθηκε προσπάθεια απόδρασής του (1825).

ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ ΜΕΘΟΔΙΟΣ: Γεννήθηκε στην Καμινιά της Ηπείρου το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα. Έγινε μοναχός και στη συνέχεια παρακολούθησε τα μαθήματα του Γεώργιου Σουγδουρή στα Γιάννενα. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Ιταλία, όπου μελέτησε κυρίως φιλοσοφία. Το 1715 δίδαξε στα Γιάννενα στη σχολή του Εμμανουήλ Γκιούνμα και μετά στην Καστοριά και τη Σιάτιστα. Το 1723 επανήλθε στα Ιωάννινα και ανέλαβε τη σχολαρχία της σχολής. Προσπάθησε να διδάξει νεότερη φιλοσοφία, γι' αυτό μελέτησε και μετέφρασε Καρτέσιο και Μαλμπράνς. Όταν δίδασκε στην Καστοριά κατηγορήθηκε ότι ήταν οπαδός της αίρεσης του Ισπανού Μιχαήλ Μολίνο, ο οποίος αρνιόταν την αξία των αγαθών έργων και γι' αυτό το λόγο κλήθηκε σε απολογία από τον πατριάρχη. Δεν παρουσιάστηκε για να απολογηθεί και καταδικάστηκε (1721). Διατάχθηκε η καύση των συγγραμμάτων του. Το 1723 αρνήθηκε παρουσία της συνόδου του πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης τις δοξασίες που του αποδίδονταν και αθωώθηκε.

Προσπάθησε στα έργα του, «Θεωρία Χριστιανικά» (1699), «Επίσκεψις Πνευματική» (1707), «Βοσκός Λογικών Προβάτων» (1708), να εκλαϊκεύσει τα χριστιανικά διδάγματα. Συνέγραψε και ένα μαθηματικό έργο, την «Οδόν Μαθηματικής» (1749), το οποίο εκδόθηκε μετά το θάνατό του.

Η προσπάθεια του Μεθόδιου ήταν υποκειμενική και ανεδαφική γι' αυτό και δεν συνεχίστηκε. Ο κορυδαλισμός και η προσήλωση στον Αριστοτέλη που εκφράζει αποτέλεσαν για αρκετά χρόνια την κυρίαρχη ιδεολογία.

ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ: Αγωνιστής, πολιτικός στη διάρκεια του Αγώνα και αργότερα εκδότης εφημερίδας και δημοσιογράφος. Γεννήθηκε στη Χαλέπα της Κρήτης το 1791. Το 1814 πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου έμαθε πολλές ξένες γλώσσες και μελέτησε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Το 1821 ήταν παρών στην άλωση της Τριπολιτσάς, ενώ όταν ο Μιχαήλ Αφεντούλιεφ διορίστηκε διοικητής στην Κρήτη τον ακολούθησε ως γραμματέας του. Στις συνελεύσεις της Επανάστασης συμμετείχε ενεργά ως πληρεξούσιος της Κρήτης, ενώ ήταν στην ομάδα που ασχολήθηκε με τη σύνταξη του Συντάγματος της Τροιζήνας. Αντιπολιτεύτηκε τον Καποδίστρια με την εφημερίδα «Ηώ» που εξέδιδε. Πέθανε το 1863.

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Αγωνιστής που καταγόταν από την Κύπρο. Όταν κηρύχτηκε η Επανάσταση βρέθηκε στο Ναύπλιο. Υπηρέτησε στα σώματα του Στάικου Σταϊκόπουλου και αργότερα σε αυτά του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Κατόπιν πήγε με τον Κριεζώτη και τον Χρήστο Χατζή. Στη μάχη του Χαϊδαρίου πιάστηκε αιχμάλωτος, κατάφερε όμως να δραπετεύσει. Συνέχισε να συμμετέχει σε όλες τις εκστρατείες μέχρι το τέλος του Αγώνα.

ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΜΙΧΑΗΛ: Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Μετά την Άλωση κατέφυγε στην Ιταλία, όπου με τη βοήθεια του Βησσαρίωνα ολοκλήρωσε τις σπουδές του. Οπαδός των φιλοσοφικών απόψεων του Πλήθωνα και θαυμαστής του Πλάτωνα, ήρθε τελικά σε σύγκρουση με τον Βησσαρίωνα και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Ιταλία και να καταλήξει μέσω Κωνσταντινούπολης στη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Εκεί, ζώντας σε μεγάλη ανέχεια, ίδρυσε ένα σχολείο και άρχισε να αντιγράφει χειρόγραφα για να ζήσει. Στην Κρήτη αντιμετώπισε την εχθρότητα των κατοίκων, επειδή είχε ταχθεί με το μέρος των ενωτικών, γι' αυτό προσπάθησε, χωρίς επιτυχία, να επιστρέψει στην Ιταλία για να διδάξει αρχαία ελληνικά. Υπερήφανος για την αρχαία ελληνική κληρονομιά, με απόλυτη προσήλωση στις δοξασίες του Γεμιστού, άρχισε να λατρεύει τα αγάλματα και να επικαλείται τους θεούς του Ολύμπου. Δεν είναι γνωστή η χρονολογία του θανάτου του. Ο γιος του Αριστόβουλος, περισσότερο γνωστός ως Αρσένιος, αρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, τον ξεπέρασε στην ελληνομάθεια.

ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΝΙΚΟΛΗΣ: Ναυμάχος ο οποίος γεννήθηκε το 1770 στα Ψαρά, όπου η οικογένειά του είχε μετακομίσει από τη Μάνη μετά το 1715. Αγωνίστηκε με τον Λάμπρο Κατσώνη. Στη συνέχεια ασχολήθηκε με το εμπόριο και έγινε εμπορικός αντιπρόσωπος στη δυτική Ευρώπη. Γρήγορα απέκτησε μεγάλη περιουσία. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Χρυσοσπάθη και το 1820 διορίστηκε «έφορος» της στα Ψαρά.

Τον Απρίλιο του 1821 είκοσι ψαριανά πλοία ήταν έτοιμα για τον Αγώνα. Στον εξοπλισμό και

την προετοιμασία τους είχε συμβάλει ιδιαίτερα ο Αποστόλης, ενώ ο καπετάν Νικολής, ως διοικητής της συγκεκριμένης ναυτικής μοίρας, συνέβαλε αποφασιστικά τόσο στον αποκλεισμό των Δαρδανελίων όσο και στην παρεμπόδιση του τουρκικού στόλου να στείλει δυνάμεις στην Πελοπόννησο.

Το 1824, μετά την καταστροφή των Ψαρών, συνέχισε τον αγώνα στο Αιγαίο. Βοήθησε το Μεσολόγγι στη διάρκεια του αποκλεισμού του και διέθεσε όλη του την περιουσία στον Αγώνα. Υπήρξε ένας από τους πιο ανιδιοτελείς αγωνιστές. Πέθανε πάμπτωχος στην Αίγινα το 1827.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ (ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ): Το 1818 ο Σκουφάς αποφάσισε να ορίσει δώδεκα αποστόλους της Εταιρείας, έναν για κάθε περιοχή ή ξένο κράτος, όπου κατοικούσαν Έλληνες. Οι απόστολοι που διόρισε ήταν οι εξής: 1. Γεωργάκης Ολύμπιος για τη Σερβία, 2. Βατικιώτης για τη Βουλγαρία, 3. Πεντεδέκας για τη Δακία, 4. Χριστ. Λουριώτης για την Ιταλία, 5. Αναγνωσταράς για τα νησιά του Σαρωνικού, 6. Ηλίας Χρυσοσπάθης για τη Μάνη και τη Μεσσηνία, 7.Ι. Φαρμάκης για τη Θράκη και τη Μακεδονία, 8. Ασημάκης Κροκίδας για την Ήπειρο, 9. Αντώνης Πελοπίδας για την Πελοπόννησο, 10. Δημήτριος Ύπατρος για την Αίγυπτο, 11. Γαβριήλ Κατακάζης για τη νότια Ρωσία και 12. Κυριάκος Καμαρινός για να κατηχήσει τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη.

ΑΡΓΕΝΤΗΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ: Απόγονος χιώτικης οικογένειας, ιταλικής καταγωγής. Γεννήθηκε το 1687. Έκανε τις εγκύκλιες σπουδές του στη Σχολή της Χίου και τις ολοκλήρωσε στην Πατριαρχική Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Συνέχισε τις θεολογικές του σπουδές στην Πάντοβα της Ιταλίας, όπου σπούδασε και ιατρική, και στο Χόλε (Halle) της Σαξονίας. Επέστρεψε γύρω στα 1720 στη Χίο, όπου άσκησε το ιατρικό επάγγελμα, ενώ ταυτόχρονα δίδαξε στη Σχολή της Χίου και κήρυξε σε διάφορες εκκλησίες. Το 1748 πήγε στην Αίγυπτο, καλεσμένος του πατριάρχη Ματθαίου, όπου οργάνωσε σχολεία και διαφώτισε το λαό. Αντιμετώπισε με επιτυχία την προπαγάνδα της Καθολικής Εκκλησίας υπέρ της χρήσης άζυμου άρτου στη Θεία Ευχαριστία· συνέγραψε μάλιστα γι' αυτό το θέμα το «Σύνταγμα κατά Αζύμων». Επέστρεψε στη Χίο, όπου ενεπλάκη και σε μια άλλη θεολογική διαμάχη αναφορικά με την εγκυρότητα ή μη του βαπτίσματος των καθολικών. Κατοχύρωσε μάλιστα τις απόψεις του με το σύγγραμμα «Εγχειρίδιον περί του Βαπτίσματος». Μέχρι το θάνατό του (1757) παρέμεινε, αν και λαϊκός, θερμός υποστηρικτής της ορθοδοξίας.

ΑΡΓΕΝΤΗΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ Ο ΝΕΟΤΕΡΟΣ: Έμπορος από τη Χίο (γέννηση 1767) ο οποίος εγκαταστάθηκε στη Βιέννη. Η οικογένειά του καταγόταν από το Αριέντο της Λιγουρίας (Ιταλία) από όπου προήλθε το επώνυμό της. Συνεργάστηκε με τον Ρήγα Φεραίο στην έκδοση των βιβλίων του. Σε αυτόν ανέθεσε ο Ρήγας τη μεταφορά επαναστατικών προκηρύξεων, χαρτών και βιβλίων από τη Βιέννη στην Τεργέστη, όπου και συνελήφθη από τους Αυστριακούς. Στραγγαλίστηκε μαζί με τον Ρήγα στον Πύργο Νεμπόισα του Βελιγραδίου (1798).

ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από ευπατρίδες γονείς. Το 1443 πήγε στην Ιταλία όπου σπούδασε με την οικονομική υποστήριξη του καρδινάλιου Βησσαρίωνα. Επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, αλλά μετά την Άλωση κατέφυγε στην Αυλή των Μεδίκων στη Φλωρεντία. Ο Λαυρέντιος Μέδικος ο Μεγαλοπρεπής ίδρυσε τότε την Πλατωνική Ακαδημία, της οποίας πρώτος καθηγητής υπήρξε ο Αργυρόπουλος. Το 1471 η επιδημία πανώλης τον ανάγκασε να εγκαταλείψει τη Φλωρεντία και να πάει στη Ρώμη. Εκεί συνέχισε τα μαθήματά του μέχρι το θάνατό του το 1480. Ανάμεσα στους μαθητές του συγκαταλεγόταν και ο Γερμανός επίσκοπος Ιωάννης Ρεϋλίνος που πρώτος δίδαξε στη Γερμανία ελληνικά και εβραϊκά. Έγραψε πολλές μελέτες για τον Αριστοτέλη και μετέφρασε στα λατινικά πολλά έργα του μεγάλου Έλληνα φιλοσόφου.

«ΑΡΗΣ» Ή «ΑΘΗΝΑ»: Το μπρίκι -ή άρρων- «Αρης» του Αναστάσιου Τσαμαδού ναυπηγήθηκε το 1818 στη Βενετία από ξύλο δρυός. Είχε μήκος στην τρόπιδα 31,5 μέτρα, μέγιστο πλάτος 8,85 μέτρα και βύθισμα 4,90 μέτρα. Εκτόπιζε 350 τόνους και έφερε στην αρχή 18 κανόνια των 12 λίτρων και αργότερα 2 κανόνια των 12 λίτρων και 10 καρονάδες των 18. Στοίχισε 167.340 γρόσια, ενώ το 1831 εκτιμήθηκε στο ποσό των 71.691 χρυσών δραχμών. Μετά τη λήξη της Επανάστασης άλλαξε το όνομά του σε «Αθηνά» και αργότερα πάλι σε «Αρης». Χρησιμοποιήθηκε ως εκπαιδευτικό πλοίο του Πολεμικού Ναυτικού. Δυστυχώς το ιστορικό αυτό πλοίο, επειδή δεν υπήρχαν διαθέσιμα χρήματα για τη συντήρησή του,

καταποντίστηκε κοντά στη νησίδα Κυρά της Σαλαμίνας το 1921.

Η δράση του «Άρη»

Η πιο σημαντική στιγμή στην ιστορία αυτού του πλοίου υπήρξε η συμμετοχή του στα γεγονότα της Σφακτηρίας το 1825. Στις 25 Απριλίου μια μοίρα του αιγυπτιακού στόλου (46 πλοία, από τα οποία τρεις φρεγάτες και τέσσερις κορβέτες) αποβίβασε 3.000 στρατιώτες στη νησίδα Σφακτηρία της Πύλου. Οι υπέρτερες αιγυπτιακές δυνάμεις ανάγκασαν τους Έλληνες και τους φιλέλληνες που βρίσκονταν στο νησί (Αναγνωσταράς, Αλ. Μαυροκορδάτος, Αν. Τσαμαδός, κόμης Σανταρόζα κ.ά.) να δώσουν μάχη στην οποία σκοτώθηκαν 350 τουλάχιστον υπερασπιστές του νησιού, ενώ όσοι ξέφυγαν από την αιχμαλωσία επιβιβάστηκαν στον «Άρη» για να διαφύγουν. Μετά το θάνατο του κυβερνήτη του, Τσαμαδού, τη διακυβέρνηση του πλοίου ανέλαβε ο Ν. Βότσης, ο οποίος έδωσε διαταγή να αποκοπούν οι άγκυρες και να απλωθεί όλη η ιστιοφορία του πλοίου. Το πλοίο άρχισε να κινείται προς την έξοδο βάλλοντας προς όλες τις πλευρές, ενώ δεχόταν καταγίγισμό πυρών από τριάντα τουλάχιστον εχθρικά πλοία. Πέντε αιγυπτιακά μπρίκια τού επιτέθηκαν για να κάνουν εμβολή, αλλά το δραστικό πυρ του «Άρη» είχε ως αποτέλεσμα να βυθιστεί το ένα και τα άλλα τέσσερα να υποχωρήσουν με πολλές ζημιές. Αρκετή ώρα μετά ο «Άρης» πλησίασε στην έξοδο, αλλά τότε βρέθηκε αντιμέτωπος με μια αιγυπτιακή φρεγάτα η οποία προσπάθησε να μπλέξει τον πρόβολό της στα ξάρτια του. Ο Βότσης τότε άρχισε να φωνάζει στα τουρκικά «φωτιά στην πυριτιδαποθήκη». Ο Αιγύπτιος κυβερνήτης πίστεψε την παραπλανητική διαταγή και έσπευσε να αναστρέψει και να απομακρυνθεί. Ο «Άρης» ήταν πλέον εκτός κινδύνου.

Η διαφυγή του «Άρη» μέσα από τον κλοιό των εχθρικών πλοίων κάτω από τόσο δυσμενείς συνθήκες αποτελεί ένα κατόρθωμα, από αυτά που σπάνια συναντώνται στην παγκόσμια ναυτική ιστορία.

ΑΡΜΑΤΟΛΟΙ: Οι αρματολοί ήταν σώματα άτακτων τα οποία χρησιμοποίησε ο κατακτητής για την καταδίωξη των ληστών, την τοπική ασφάλεια και τη φύλαξη των στενών. Μερικοί παράγουν τη λέξη «αρματολός» από το υποκοριστικό της λέξης «armato», το «armatulo», ενώ κάποιοι άλλοι θεωρούν ότι η λέξη προήλθε από συμφυρμό των λέξεων άρματα του αμαρτωλός. Οι Βυζαντινοί όταν ήθελαν να δηλώσουν τον οπλοφόρο χρησιμοποιούσαν τη λέξη «αρμάτος». Στην τουρκική ο αρματολός αποκαλείται martoloz και ο αρχηγός τους martoloz-basi, ενώ στις βενετικές πηγές εμφανίζεται ως martolosi (ο Φον Χάμερ θεωρεί τους τύπους συγγενικής προέλευσης). Ίσως τελικά η λέξη να προέρχεται από το αρματολό(γ)ος. Οι πρώτοι αρματολοί μνημονεύονται στις ακτές της Δαλματίας· πολλά μάλιστα βενετικά έγγραφα ήδη από το 1503 μιλούν για τολμηρούς ληστές που φέρονταν ως ανεξάρτητοι ηγεμονίσκοι. Στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή (1520-1566) οι αρματολοί χρησιμοποιήθηκαν για τη φύλαξη των στενωπών. Σύμφωνα με τουρκικά έγγραφα του β' μισού του 16ου αιώνα, αρματολοί υπήρχαν στο Δέλβινο, την Κορυτσά, την Αυλώνα, τα Ιωάννινα, τα Σκόπια, τα Άγρια, τη Σέρβια, τα Γρεβενά, την Ελασσόνα, τα Τρίκαλα κ.λπ. Οι φρουροί των στενωπών ή δερβενιών ασχολούνταν κυρίως με την κτηνοτροφία, απαλλάσσονταν από τους φόρους, εκτός από τη δεκάτη, αλλά δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν τους τόπους τους. Επίσης απαλλάσσονταν από την υποχρέωση να παρέχουν ατζέμ-ογλάν (νεοσύλλεκτους γενίτσαρους). Πολλά από αυτά τα προνόμια διατηρήθηκαν μέχρι την Ελληνική Επανάσταση. Ο επικεφαλής των αρματολών σε μια περιοχή είχε την ευθύνη για τις ενέργειες της ομάδας του και διοριζόταν με βεράτιο έπειτα από αναφορά του διοικητή της περιοχής. Το 1722 αποφασίστηκε η κατάργηση των χριστιανών αρματολών, αλλά η απαγόρευση αυτή δεν ίσχυσε σε όλες τις περιοχές, καθώς Έλληνες αρματολοί διατηρήθηκαν μέχρι σχεδόν την έναρξη της Επανάστασης. Ο αριθμός των αρματολικιών στην Ελλάδα δεν είναι γνωστός με ακρίβεια. Πολύ πιθανόν να βρίσκεται ανάμεσα στον αριθμό 14 που παραδίδει ο Πουκενβίλ και τον αριθμό 17 που παραδίδει ο Φοριέλ. Ενδιαφέρον πάντως παρουσιάζει το γεγονός ότι δεν αναφέρονται αρματολίκια στην Πελοπόννησο. Κατά την Επανάσταση, οι αρματολοί αποτέλεσαν μαζί με τους κλέφτες τους σπουδαιότερους αγωνιστές της ελευθερίας.

ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΕΦ Ή ΑΦΕΝΤΟΥΛΗΣ ΜΙΧΑΗΛ: Γεννήθηκε στη Νίτνα της Ρωσίας από Έλληνες γονείς. Το 1821 ήρθε στην Ελλάδα. Στάλθηκε με διαταγή του Υψηλάντη στην Κρήτη για να αναλάβει την αρχηγία της Επανάστασης στο νησί. Οι διαφωνίες του όμως με τους οπλαρχηγούς του νησιού οδήγησαν τελικά στην αντικατάστασή του από το μέχρι τότε γραμματέα του Διοικητικού Συμβουλίου της Κρήτης (λίγο αργότερα ονομάστηκε «Προσωρινή

Διοικήσεις της Κρήτης») Νεόφυτο Οικονόμου. Αυτό το σώμα καθαίρεσε τον Αφεντούλιεφ. Αναχώρησε για το εξωτερικό και πιθανόν να επέστρεψε στη Ρωσία.

ΒΑΛΤΕΤΣΙ: Περιοχή και χωριό της Αρκαδίας όπου διεξήχθη η ομώνυμη μάχη το Μάιο του 1821, που προετοίμασε την κατάληψη της Τριπολιτσάς.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης πίστευε πως η παραμονή των Τούρκων στην καρδιά της Πελοποννήσου, την Τριπολιτσά, εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους για την Επανάσταση. Έπρεπε λοιπόν με κάθε θυσία να καταληφθεί η πόλη. Επειδή όμως ήταν πάρα πολύ δύσκολο να την κυριέψουν με κατά μέτωπο επίθεση, ο Γέρος του Μοριά συνέλαβε το σχέδιο να αποκόψει την επικοινωνία της πόλης με τα γύρω χωριά και αφού την αποκλείσει εντελώς να αναγκάσει τους Τούρκους να παραδοθούν. Ο Χουρσίτ πασάς, Μόρα Βαλεσί (γενικός διοικητής του Μοριά), ο οποίος βρισκόταν στα Ιωάννινα για να συλλάβει τον Αλή πασά, έστειλε τον Μουσταφάμπεη με 3.500 Τουρκαλβανούς για να λύσει την πολιορκία. Ο Μουσταφάμπεης έφτασε χωρίς να συναντήσει σοβαρή αντίσταση στις 30 Απριλίου στην Τριπολιτσά. Στη συνέχεια επιτέθηκε εναντίον του ελληνικού στρατοπέδου στο Βαλτέτσι, το οποίο υπεράσπιζαν 1.000 περίπου Μανιάτες με αρχηγούς τους Ηλία και Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. Οι Μανιάτες κράτησαν τις θέσεις τους πίσω από τέσσερα λιθόκτιστα ημικυκλικά ταμπούρια, μέχρι που στη διάρκεια της νύχτας ενισχύθηκαν από τον Πλαπούτα και τον Κολοκοτρώνη. Την επόμενη μέρα οι Έλληνες έτρεψαν σε φυγή τις δυνάμεις των Τούρκων, οι οποίοι εγκατέλειψαν στο πεδίο της μάχης όλο σχεδόν τον εξοπλισμό τους και πολλούς νεκρούς (12-13 Μαΐου 1821). Η μάχη του Βαλτετσίου έκρινε ουσιαστικά την τύχη της Τριπολιτσάς.

ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ: Ο Αντώνιος Βασιλάκης ή Αλιένσε γεννήθηκε στη Μήλο το 1556. Σε ηλικία 15 ετών πήγε μαζί με τον πατέρα του στη Βενετία. Επειδή είχε μεγάλη κλίση στη ζωγραφική οι αδερφοί του, μετά το θάνατο του πατέρα τους, αποφάσισαν να τον πάνε στο εργαστήριο του Πάολο Βερονέζε. Άρχισε να μιμείται το δάσκαλό του τόσο καλά, ώστε ο Βερονέζε του ανέθεσε την ολοκλήρωση ορισμένων έργων του. Ασχολήθηκε μαζί με τον αδερφό του Βερονέζε με τη διακόσμηση της αρχιεπισκοπής του Τρεβίζο. Στη συνέχεια όμως αντιμετώπισε την αντιπάθεια του Π. Βερονέζε ο οποίος μάλιστα τον συμβούλεψε να πάψει να ασχολείται με μεγάλες συνθέσεις. Κατέφυγε στο εργαστήριο του Τιντορέτο, όπου βρήκε μια ιδιαίτερα θερμή ατμόσφαιρα. Σιγά σιγά ανακάλυψε το δρόμο του, απέκτησε δικούς του μαθητές και ανέλαβε μεγάλες συνθέσεις σε πολλές εκκλησίες της Βενετίας, όπως ο Άγιος Γεώργιος των Ελλήνων (Ανάσταση του Λαζάρου). Έχοντας μια θέση ανάμεσα στους πιο επιφανείς ζωγράφους της εποχής του, ο Αλιένσε συμμετείχε στη διακόσμηση του Ανακτόρου των Δόγηδων της Βενετίας, όπου στην Αίθουσα του Μεγάλου Συμβουλίου ζωγράφησε τη «Στέψη του Βαλδουίνου ως αυτοκράτορος του Βυζαντίου από τον δούκα Ερρίκο Δάνδολο», και στην Αίθουσα του Συμβουλίου των Δέκα την «Προσκύνηση των Μάγων» και την «Αγία Ιουστινιανή ενισχύουσα τους Βενετούς».

Ο Αλιένσε ζωγράφιζε πάντα με ελαιοχρώματα και ποτέ δεν χρησιμοποίησε χρώματα με κολλητική ουσία το αβγό. Πίστευε πως η μεγαλύτερη αρετή του ζωγράφου ήταν η σύλληψη της ιδέας και αποστρεφόταν τις λεπτομέρειες, στοιχείο που επέτρεπε στους αντιπάλους του να τον κατηγορήσουν ότι άφηνε τους πίνακές του ημιτελείς.

ΒΑΣΙΛΙΚΑ: Τοποθεσία στην περιοχή της Λοκρίδας (Φθιώτιδα), όπου τον Αύγουστο του 1821 έγινε η ομώνυμη μάχη.

Μετά τις αποτυχίες τους στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Γραβιά, οι Τούρκοι αποφάσισαν να στείλουν στη νότια Ελλάδα 8.000 άντρες από περιοχές της Μακεδονίας, για να χτυπήσουν αποφασιστικά τους επαναστάτες. Αρχηγός τους ορίστηκε ο Μπεϊράν πασάς. Όταν η δύναμη αυτή έφτασε στη Λαμία, οι οπλαρχηγοί Δυοβουνιώτης, Πανουργιάς και Γκούρας αποφάσισαν να ενώσουν τις δυνάμεις τους -διορθώνοντας το λάθος που είχαν διαπράξει στην Αλαμάνα-, για να εμποδίσουν τον τουρκικό στρατό να κινηθεί νότια. Σε συμβούλιο που έγινε επικράτησε τελικά η άποψη του Δυοβουνιώτη: Έπρεπε να προβάλουν αντίσταση στα Βασιλικά της Λοκρίδας, μια αρκετά ευρύχωρη κοιλάδα από την οποία ήταν σχεδόν βέβαιο ότι θα περνούσαν οι Τούρκοι. Ο Δυοβουνιώτης γρήγορα επαληθεύτηκε με τρόπο πανηγυρικό για τους Έλληνες. Έπειτα από σκληρή μάχη δύο ημερών (25-26 Αυγούστου 1821), οι 2.000 Έλληνες αγωνιστές αποδεκάτισαν τον τουρκικό στρατό, εξαναγκάζοντας τον Μπεϊράν πασά να επιστρέψει στη Λαμία.

ΒΑΤΙΚΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Υδραίος ναυτικός και αγωνιστής της Επανάστασης. Ξεκίνησε από απλός ναύτης στα πυρπολικά και μέχρι το 1824 είχε εξελιχθεί σε πλοίαρχο. Τολμηρός και επιδέξιος όπως ήταν σημείωσε μεγάλες επιτυχίες. Κατέστρεψε συνολικά τρία εχθρικά πλοία, όλα το 1824.

ΒΑΤΙΚΙΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Καταγόταν από τα Βάτικα της Λακωνίας και το 1815 τοποθετήθηκε αρχηγός βουλγαρικών ταγμάτων που πολέμησαν στο πλευρό των Ρώσων εναντίον των Τούρκων. Κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1817 και το 1818 ορίστηκε απόστολος της στη Βουλγαρία. Ήρθε σε συνεννόηση με τους Βούλγαρους αρχηγούς για να συνδράμουν με δυνάμεις τους στην Επανάσταση που προετοιμαζόταν. Πέθανε ξαφνικά το 1819 καθ' οδόν προς τη Μόσχα, σε ηλικία 27 ετών.

ΒΕΪΚΟΣ ΛΑΜΠΡΟΣ: Σουλιώτης αγωνιστής και καπετάνιος. Μετά την παράδοση του Σουλίου στον Αλή πασά το 1803 πέρασε στα Επτάνησα όπου υπηρέτησε στο γαλλικό και αγγλικό στρατό. Μετά την πτώση και το θάνατο του Αλή πασά (1822) ο Βέικος έλαβε μέρος στην Επανάσταση. Στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου, το Δεκέμβριο του 1824, ο Βέικος και άλλοι Ρουμελιώτες με 3.000 άντρες έφτασαν στη Βοστίτσα (Αίγιο) για να βοηθήσουν την κυβέρνηση Κουντουριώτη. Ενίσχυσε την άμυνα του Μεσολογγίου (1825) και αρνήθηκε τις προτάσεις του Κιουταχί να μεσολαβήσει για σύναψη συμφωνίας με τους πολιορκημένους. Ακολούθησε τον Καραϊσκάκη στην Αθήνα, έλαβε μέρος σε όλες γενικώς τις επιχειρήσεις της Αττικής και σκοτώθηκε στη μάχη του Ανάλατου (Απρίλιος 1827).

ΒΙΣΒΙΖΗ ΔΟΜΝΑ ΧΑΤΖΗ: «Καπετάνισσα» στην Επανάσταση και σύζυγος, από το 1808, του Χατζή Αντώνη Βισβίζη. Γεννήθηκε στον Αίνο της Θράκης το 1783. Μαζί με τα πέντε ανήλικα παιδιά της ακολούθησε το σύζυγό της στις ναυτικές επιχειρήσεις εναντίον των Τούρκων. Μετά το θάνατό του (Ιούλιος 1822) ανέλαβε τη διακυβέρνηση του μπρικιού «Καλομοίρα» και τη σίτιση των 140 αντρών του πληρώματος.

Έδρασε στην περιοχή του Ευβοϊκού Κόλπου με περιπολίες, ανεφοδιασμό και υποστηρίζοντας διάφορες περιοχές με τα πυροβόλα του πλοίου της, το οποίο αργότερα μετατράπηκε σε πυρπολικό.

Πέθανε άμφωτχη στον Πειραιά (1850). Η προσφορά της εκτιμήθηκε από τον Δημήτριο Υψηλάντη και τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, και το όνομά της έγινε γνωστό στους φιλελληνικούς κύκλους της Ευρώπης.

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ ΕΥΓΕΝΙΟΣ: Κληρικός και δάσκαλος του Γένους, από τους θεμελιωτές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Γεννήθηκε το 1716 στην Κέρκυρα -καταγόταν από τη Ζάκυνθο- και το όνομά του ήταν Ελευθέριος. Σπούδασε στα Επτάνησα και συμπλήρωσε τις σπουδές του στην Πάντοβα. Επέστρεψε στην Κέρκυρα και χειροτονήθηκε διάκονος οπότε πήρε το όνομα Ευγένιος. Το 1742 διορίστηκε σχολάρχης στη Σχολή των Ιωαννίνων, όπου παρέδιδε μαθήματα νεότερης φιλοσοφίας, με ιδιαίτερη έμφαση στα φιλοσοφικά συστήματα του Λοκ, του Λάιμπνιτς και του Βολφ. Το 1753 προσκλήθηκε να διδάξει στην Αθωνιάδα Σχολή, που μόλις είχε δημιουργηθεί, και το 1761 βρέθηκε να διδάσκει στη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί ήρθε σε σύγκρουση με τον ιδιαίτερα συντηρητικό πατριάρχη Κωνσταντινούπολης και γι' αυτό πήγε στο Χάλε και τέλος στη Λειψία της Γερμανίας, όπου ολοκλήρωσε τις σπουδές του στα μαθηματικά και τύπωσε τη «Λογική» του (1766).

Πρόκειται για ένα σπουδαίο σύγγραμμα στο οποίο ο Βούλγαρης μνημονεύει τους μεγάλους Δυτικούς φιλοσόφους του 18ου αιώνα και ιδιαίτερα τον Βολφ και τον Λάιμπνιτς. Η γλώσσα του είναι σχεδόν αρχαία ελληνική και υποστηρίζει ότι η φιλοσοφία δεν μπορεί να διδαχτεί σε άλλη γλώσσα. Στο συγκεκριμένο έργο του μνημονεύεται για πρώτη φορά ο Βολταίρος, σε μια εποχή που ο Γάλλος φιλόσοφος είχε ευρύτατα κατηγορηθεί για το φιλελευθερισμό του.

Μετέφρασε στα ελληνικά για πρώτη φορά έργα του Βολταίρου («Μέμνων», «Δοκίμιον Ιστορικών και Κριτικών περί των Διχονοιών των εν ταις Εκκλησίαις της Πολωνίας»). Το 1772 διορίστηκε βιβλιοθηκάριος της Αικατερίνης Β' και στη συνέχεια χειροτονήθηκε επίσκοπος Σλαβινίου και Χερσώνας. Το 1779 έγινε μέλος της Αυτοκρατορικής Ακαδημίας. Το 1802 αποσύρθηκε στη Μονή του Αγίου Αλεξάνδρου Νέφσκυ. Πέθανε το 1806.

ΒΟΥΡΒΑΧΗΣ ΖΑΝΝΗΣ: Ελληνογάλλος στρατιωτικός, γιος του Σωτήρη Βούρβαχη από το Αργοστόλι. Αξιωματικός του γαλλικού στρατού, παραιτήθηκε μετά την ήττα του Ναπολέοντα

στο Βατερλό. Το 1826 ήρθε στην επαναστατημένη Ελλάδα και σχημάτισε εθελοντικό στρατιωτικό σώμα με το οποίο συμμετείχε στον Αγώνα. Σε μάχη κοντά στο Καματερό της Αττικής εναντίον των δυνάμεων του Κιουταχί ηττήθηκε, το εθελοντικό σώμα διαλύθηκε και ο ίδιος σκοτώθηκε (1827).

ΒΡΑΤΣΑΝΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ: Ψαριανός αγωνιστής και ήρωας της Επανάστασης, γιος του προκρίτου του νησιού, Δημητρίου. Οι τελευταίοι υπερασπιστές του Παλαιόκαστρου των Ψαρών τού ανέθεσαν το φοβερό καθήκον να ανατινάξει την πυριτιδαποθήκη του φρουρίου, μόλις οι Τούρκοι -οι οποίοι είχαν αποβιβαστεί και κατέστρεφαν το νησί (Ιούνιος 1824)- θα έμπαιναν μέσα. Στις 18.30 της 22ης Ιουνίου 1824, όταν οι Τούρκοι έφτασαν στο προτεείχισμα, ο Βρατσάνος έβαλε φωτιά στην πυρίτιδα. Το κάστρο ανατινάχτηκε συμπαρασύροντας στο θάνατο πολιορκητές και πολιορκημένους.

ΒΩΚΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Σπουδαία οικογένεια ναυτικών από την Ύδρα, η οποία έδωσε στη διάρκεια της Επανάστασης πολλούς αγωνιστές. Οι πιο γνωστοί από αυτούς είναι οι εξής: *Αντώνιος Βώκος του Θεοφάνη.* Πυρπολητής και κυβερνήτης πλοίων στη διάρκεια της Επανάστασης. Τον Ιούνιο του 1825 κατέκαψε εχθρική κορβέτα στη Σούδα της Κρήτης. Δύο μήνες αργότερα συμμετείχε μαζί με τον Κανάρη στην παράτολμη επιδρομική επιχείρηση στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, η οποία δεν πέτυχε κυρίως εξαιτίας των καιρικών συνθηκών που επικρατούσαν. Το Νοέμβριο του 1825 και ενώ έπλεε με το στόλο προς το Μεσολόγγι χτυπήθηκε το πυρπολικό του από εχθρική οβίδα και βυθίστηκε. Ο Αντώνιος Βώκος σώθηκε και συνέχισε τον αγώνα.

Δημήτριος Βώκος του Ανδρέα ή Δημήτριος Μιαούλης. Γιος του ναυάρχου Μιαούλη, ο οποίος υπηρέτησε στη διάρκεια του Αγώνα ως κυβερνήτης πλοίου και πήρε μέρος μαζί με τον πατέρα του σε πολλές ναυτικές επιχειρήσεις.

Δημήτριος Βώκος του Αντωνίου. Πλοίαρχος ο οποίος πήρε μέρος σε πολλές ναυμαχίες.

Δημήτριος Βώκος του Γεωργάκη. Υπηρετούσε στο μπρίκι «Άρης» και σκοτώθηκε κατά την έξοδο του πλοίου από τον Κόλπο της Σφακτηρίας.

Θεόδωρος Βώκος. Πυρπολητής ο οποίος στις 25 Νοεμβρίου 1825 προσπάθησε με το πυρπολικό του να καταστρέψει έξω από τη Γλαρέντζα τουρκικό πλοίο, μια εχθρική όμως οβίδα του έκοψε και τα δύο χέρια. Έπεσε στη θάλασσα και μην μπορώντας να κολυμπήσει πνίγηκε.

ΓΑΖΗΣ ΑΝΘΙΜΟΣ: Λόγιος, κληρικός και δάσκαλος του Γένους, ο οποίος καταγόταν από τις Μηλιές Πηλίου. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στην πατρίδα του και σε νεαρή ηλικία ανήλθε σε αξιώματα της εκκλησίας. Το Μάιο του 1796 η ελληνική κοινότητα της Βιέννης τον εξέλεξε εφημέριο του Ναού του Αγίου Γεωργίου και έμεινε εκεί ως το 1815. Στη Βιέννη συμπλήρωσε τη μόρφωσή του και ασχολήθηκε με μεταφράσεις και εκδόσεις θρησκευτικών, γεωγραφικών, ιστορικών και επιστημονικών έργων, καθώς και με τη σύνταξη γεωγραφικών χαρτών. Οι σχέσεις που ανέπτυξε με ξένους ελληνιστές ενίσχυσε το φιλελληνικό ρεύμα στην Ευρώπη. Στις αρχές του 19ου αιώνα συνέταξε αρχαιογνωστικά βοηθήματα, εξέδωσε το πρώτο φιλολογικό περιοδικό στη Βιέννη, «Ερμής ο Λόγιος» (1811), και ίδρυσε ανώτερο σχολείο στις Μηλιές. Από το 1809 έως 1816 συνέγραψε το «Λεξικόν Ελληνικόν», το οποίο εκδόθηκε στη Βενετία. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1817 και δίδαξε για λίγο στο σχολείο που ίδρυσε. Την ίδια χρονιά μνηστήκε στη Φιλική Εταιρεία και ανέλαβε δράση για τους σκοπούς της στη Φωκίδα, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Την 1η Μαΐου 1821 κήρυξε την επανάσταση στην περιοχή του Πηλίου. Η εξέγερση καταπνίγηκε και ο Άνθιμος συνέχισε τη δράση του στη νότια Ελλάδα με συμμετοχή στις πρώτες εθνοσυνελεύσεις. Αργότερα επέστρεψε στην εκπαίδευση και έγινε σχολάρχης στην Τήνο και την Ερμούπολη όπου και πέθανε (1828). Η προσφορά του στην ελληνική παιδεία και την εθνική υπόθεση υπήρξε σημαντική.

ΓΑΛΑΞΙΔΙ Ή ΓΑΛΑΞΕΙΔΙ: Παραλιακή πόλη της Φωκίδας και ανθηρό ναυτικό κέντρο πριν από την Επανάσταση. Εβδομήντα περίπου μεγάλα και μικρά πλοία διέθεσαν οι Γαλαξιδιώτες στον Αγώνα, τα περισσότερα από τα οποία καταστράφηκαν στη διάρκεια του. Το Σεπτέμβριο του 1821 το Γαλαξίδι καταστράφηκε από τον Ισμαήλ Γιβραλτάρ, όπως επίσης και πολλά πλοία που βρέθηκαν στο λιμάνι του. Από τότε το Γαλαξίδι δεν μπόρεσε να ανακτήσει την προηγούμενη ναυτική του ισχύ.

ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ: Ο πρώτος μετά την άλωση πατριάρχης Κωνσταντινούπολης, κατά κόσμον Γεώργιος Κουρτέσης. Γεννήθηκε το 1405(;) στην Κωνσταντινούπολη από

πλούσιους γονείς. Δάσκαλός του υπήρξε ο Μάρκος ο Ευγενικός ο Εφέσιος. Έμαθε αρχαία ελληνικά, λατινικά και ασχολήθηκε με τη θεολογία, τη φιλοσοφία και τα νομικά, ενώ ίδρυσε και σχολείο φιλοσοφίας. Διορίστηκε «καθολικός κριτής των Ρωμαίων» και σεκρετάριος του αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄. Αν και αντιλαμβανόταν ότι το συμφέρον της πατρίδας του επέβαλε την ένωση των Εκκλησιών, εντούτοις γρήγορα αναδείχθηκε σε ηγετική φυσιογνωμία των ανθενωτικών. Το 1450 έγινε μοναχός και μετονομάστηκε σε Γεννάδιο. Στην άλωση της Κωνσταντινούπολης αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους και μεταφέρθηκε στην Αδριανούπολη. Ο Μωάμεθ Β΄, επειδή ο πατριάρχης Αθανάσιος Β΄ είχε σκοτωθεί στην άλωση και ο ίδιος επιθυμούσε να εκλεγεί νέος πατριάρχης, τον έφερε πίσω στην Κωνσταντινούπολη και μέσα σε μία μέρα τον έκανε από διάκονο, πατριάρχη (6 Ιανουαρίου 1454). Ο Γεννάδιος είχε την πεποίθηση πως ο ελληνισμός βρισκόταν στην πιο κρίσιμη στιγμή του και γι' αυτό συμβούλευε υποταγή και συμπόνια. Ο Μωάμεθ τού έδειξε, ανεξήγητη για πολλούς, εύνοια. Διέταξε μάλιστα να μεταφραστεί στα τουρκικά και η πρώτη μετά την άλωση ομολογία πίστης της Ορθόδοξης Εκκλησίας, την οποία είχε συντάξει ο ίδιος ο Γεννάδιος («Περί της Μόνης Οδού προς την Σωτηρίαν των Ανθρώπων»).

Είναι βέβαιο ότι ο Πορθητής, πέρα από την εκτίμηση που έτρεφε στο πρόσωπο του Γενναδίου, προσπάθησε να προσεταιριστεί τον ορθόδοξο κλήρο προκειμένου να εμποδίσει επαναστατικές κινήσεις εναντίον της οθωμανικής διοίκησης από τους νέους του υπηκόους αλλά και να αποτρέψει μελλοντικές σταυροφορίες από τη Δύση. Η ενίσχυση των ανθενωτικών και γενικότερα του ορθόδοξου κλήρου ήταν περισσότερο μια σπουδαία πολιτική πράξη από την πλευρά του Μωάμεθ παρά αποτέλεσμα προσήλωσης στις επιταγές του Κορανίου για σεβασμό των λαών της Βίβλου (χριστιανών και εβραίων).

Ο Γεννάδιος έπειτα από πέντε χρόνια πατριαρχίας (1454-1456, 1458, 1462-1463) αποσύρθηκε στο Άγιον Όρος και στη συνέχεια στη Μονή Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες. Εκεί ασχολήθηκε με την ανασκευή των απόψεων του Γεμιστού, συνέγραψε ελληνική γραμματική και ασχολήθηκε με αριστοτελικές μελέτες. Πέθανε το 1472.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ: Ιεράρχης, φιλικός και εξέχουσα φυσιογνωμία του Αγώνα με δράση κοινωνική και πνευματική. Γεννήθηκε στη Δημητσάνα της Αρκαδίας το 1771 ή το 1774. Φοίτησε αρχικά στην περίφημη Σχολή της γενέτειράς του Δημητσάνας και μετά στο Άργος και στη Σχολή της Σμύρνης. Το 1806 εκλέχτηκε μητροπολίτης Παλαιών Πατρών και την 1η Νοεμβρίου μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και ενστερνίστηκε τους στόχους της. Στη μυστική συνέλευση της Βοστίτσας (26 έως 30 Ιανουαρίου) τάχθηκε υπέρ της αναβολής του Αγώνα και ήρθε σε σύγκρουση με τον Παπαφλέσσα του οποίου το πάθος και τον επαναστατικό ενθουσιασμό θεωρούσε επικίνδυνα. Ίσως η στάση του να υποκινήθηκε και από την αντιζηλία, αφού ο Παπαφλέσσας ήρθε ως αντιπρόσωπος του Υψηλάντη και είχε τον πρώτο λόγο στην οργάνωση των κινήσεων των Ελλήνων, αν και είχε κατώτερο βαθμό από τον ίδιο. Στις 23 Μαρτίου, στην Πλατεία του Αγίου Γεωργίου της Πάτρας ευλόγησε τη σημαία και τα όπλα των αγωνιστών και είχε ρόλο διαπραγματευτικό μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων κατά την παράδοση της Τριπολιτσάς. Το 1822, με εντολή της Α΄ Εθνοσυνέλευσης, ανέλαβε διπλωματική αποστολή στην Ιταλία για να εξασφαλίσει την οικονομική βοήθεια του πάπα προς το αγωνιζόμενο έθνος, η οποία όμως απέτυχε. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1824, όταν ήδη είχε αρχίσει ο εμφύλιος πόλεμος.

Τις περιόδους των εμφύλιων συγκρούσεων προσπάθησε να συνδιαλλάξει τους αντιπάλους και συμμετείχε ενεργά στις εργασίες της Γ΄ Εθνοσυνέλευσης (1826) ως «πρόεδρος της επιτροπής της Συνελεύσεως». Η δράση του διακόπηκε από το θάνατό του στο Ναύπλιο, στις 30 Μαΐου 1826.

Τα «Απομνημονεύματά» του, αν και επηρεασμένα από την τοποθέτησή του στον Αγώνα και τις συντηρητικές του θέσεις, θεωρούνται μία από τις καλύτερες πηγές της Επανάστασης.

ΓΕΡΟΝΤΑ ΝΑΥΜΑΧΙΑ: Το 1824 υπήρξε ίσως το πιο κρίσιμο έτος για την Επανάσταση. Οι εμφύλιοι πόλεμοι και η διαφαινόμενη συνεργασία ανάμεσα στον Μωχάμετ Άλη της Αιγύπτου και το σουλτάνο είχαν δημιουργήσει ένα κλίμα ηττοπάθειας και απογοήτευσης στις τάξεις των αγωνιστών. Η επέμβαση των Αιγυπτίων είχε αποτέλεσμα την καταστολή της Επανάστασης στην Κρήτη, την καταστροφή της Κάσου (30 Μαΐου 1824) και, λίγο αργότερα, των Ψαρών (21 Ιουνίου 1824). Στη συνέχεια, οι προσπάθειές τους στράφηκαν εναντίον της Σάμου, η οποία εξακολουθούσε να αντιστέκεται, αν και βρισκόταν πολύ κοντά στις μικρασιατικές

ακτές. Ο ελληνικός στόλος με συνεχείς προκλητικές ενέργειες είχε κατορθώσει να κρατήσει μακριά τον εχθρικό στόλο, ο οποίος είχε καταφύγει στην Κω αναμένοντας ενισχύσεις. Τότε, ο ενωμένος ελληνικός στόλος με επικεφαλής τον Ανδρέα Μιαούλη κατέπλευσε στο στενό ανάμεσα στην Κω και την Αλικαρνασσό.

Στις 29 Αυγούστου του 1824, στον Κόλπο του Γέροντα, η αντιπαράθεση των δύο στόλων εξελίχθηκε σε μια ιδιαίτερα πεισματική ναυμαχία. Αργά το απόγευμα της ίδιας ημέρας ο εχθρός κατέφυγε στο λιμάνι της Κω. Οι απώλειές του από τη δράση του ελληνικού στόλου ήταν σημαντικές. Η ναυμαχία στον Κόλπο του Γέροντα ήταν η μεγαλύτερη σύγκρουση στη θάλασσα κατά τη διάρκεια της Επανάστασης ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τουρκοαιγυπτίους και η έκβασή της δημιούργησε κλίμα αισιοδοξίας σε μια δύσκολη στιγμή. Η αποφασιστικότητα του ναυάρχου Μιαούλη και η σύμπραξη των μεγάλων πυρπολητών Παπανικολή, Σαχτούρη, Πιπίνου, Ματρώζου κ.ά. έφεραν το ποθητό αποτέλεσμα και περιορίσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τον αιγυπτιακό στόλο στην Κρήτη και τον τουρκικό στα Δαρδανέλια.

ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ Ή ΑΙΤΩΛΟΣ ΕΥΓΕΝΙΟΣ: Κληρικός και δάσκαλος του Γένους.

Γεννήθηκε το 1593 στο Μέγα Δένδρο του Αποκούρου της Αιτωλίας από γονείς γεωργούς. Συμπλήρωσε τις σπουδές του στην Κωνσταντινούπολη κοντά στον Θεόφιλο Κορυδαλλέα και τον Μελέτιο Συρίγο. Απογοητευμένος από την ηθική κατάπτωση των ανώτερων κληρικών, έφυγε από την Πόλη μετά το θάνατο του Λούκαρη και επέστρεψε στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Εκεί άρχισε το εκπαιδευτικό του έργο: Δίδαξε στην Άρτα, στο Αιτωλικό, στο Μεσολόγγι και ύστερα στα ορεινά χωριά των Αγράφων, στο Καρπενήσι και τα Βραγγιανά. Μέχρι το θάνατό του (1682) ίδρυσε πολλά σχολεία και εκκλησίες. Στις επιστολές του η γλώσσα που χρησιμοποιεί είναι στις πιο πολλές περιπτώσεις λαϊκή. Ο Ευγένιος μπορεί να θεωρηθεί ο παιδαγωγός της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας. Την αποστολή του την εκπλήρωσε όχι μόνο με αγάπη, ταπεινοφροσύνη και υπομονή, αλλά και με το θάρρος της γνώμης του μπροστά στους κατακτητές ή τους ανώτερους κληρικούς ή προκρίτους. Ο Ευγένιος μετέδωσε την αγάπη για την πνευματική διαφώτιση σε πάρα πολλούς μαθητές του, ανάμεσα στους οποίους ήταν ο Αναστάσιος Γόρδιος. Η αλυσίδα των μαθητών του κατέληξε στον Κοσμά τον Αιτωλό, ο οποίος ξεκίνησε από την ίδια περιοχή.

ΓΙΑΤΡΑΚΑΙΟΙ Ή ΓΙΑΤΡΑΚΟΙ: Οικογένεια αγωνιστών από την επαρχία Μυστρά. Στον Αγώνα συμμετείχαν πέντε αδέρφια, γιοι του Ιωάννη Γιατράκου και της Κανέλλας Καλοειδή. Συγκεκριμένα:

Γεώργιος Γιατράκος. Ο μεγαλύτερος από τα πέντε αδέρφια. Ενεπλάκη το όνομά του, όπως και του αδερφού του, Παναγιώτη, στη σχεδίαση της δολοφονίας του Παναγιώτη Κρεββατά, προεστού του Μυστρά, ο οποίος είχε πάρει το μέρος του Κολοκοτρώνη. Οι ηθικοί αυτουργοί της δολοφονίας του ίσως ανήκαν στην τάξη των προκρίτων ή ήταν μέλη της τότε κυβέρνησης. Στη διάρκεια των εμφυλίων υποστήριξε την κυβέρνηση Κουντουριώτη, αλλά, όταν κατάλαβε πού οδηγούσαν τα πράγματα κάποιοι πολιτικοί, άλλαξε στάση. Μετά την απελευθέρωση του Κολοκοτρώνη συνέχισε να πολεμά τους Τουρκοαιγυπτίους και σε μια μάχη μάλιστα τραυματίστηκε. Πέθανε στο Άργος το 1841.

Ηλίας Γιατράκος. Ο μικρότερος από τους πέντε αδερφούς. Πήρε μέρος στον Αγώνα ως καπετάνιος. Πέθανε το 1875.

Μιχαήλ Γιατράκος. Υπηρέτησε και αυτός στον Αγώνα ως καπετάνιος. Έφτασε μέχρι το βαθμό του συνταγματάρχη. Πέθανε στο Άργος.

Νικόλαος Γιατράκος. Καπετάνιος και αυτός στη διάρκεια του Αγώνα με δικό του ένοπλο σώμα. Μαζί με τους πολεμιστές του και τον αδερφό του Γεώργιο αποτέλεσαν τη φρουρά της Β' Εθνοσυνέλευσης. Πολέμησε εναντίον του Ιμπραήμ. Μετά τον Αγώνα παρέμεινε αξιωματικός. Πέθανε το 1846.

Παναγιώτης Γιατράκος. Γεννήθηκε στην Άρνα της Λακωνίας το 1780. Αν και τρίτος στη σειρά ανάμεσα στα πέντε αδέρφια, υπήρξε ο αρχηγός της οικογένειας. Ήταν σπουδαίος πρακτικός γιατρός, όπως και ορισμένα από τα αδέρφια του. Στην αρχή της Επανάστασης ήταν ο αρχηγός του στρατοπέδου των Ελλήνων στα Βέρβена. Ήρθε σε σύγκρουση με τον Κολοκοτρώνη και αργότερα πήρε το μέρος της κυβέρνησης Κουντουριώτη. Προσπάθησε να αντιμετωπίσει τον Ιμπραήμ αλλά χωρίς επιτυχία. Πιάστηκε μάλιστα αιχμάλωτος. Απελευθερώθηκε το Σεπτέμβριο του 1825 και συνέχισε τον αγώνα εναντίον των Τουρκοαιγυπτίων. Πέθανε το

1851.

ΓΚΟΥΡΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Αγωνιστής του 1821 που διακρίθηκε για τη στρατηγική του ικανότητα και την ανδρεία του. Γεννήθηκε στο χωριό Γκουρίτσα της περιοχής Παρνασσίδας το 1791. Τρία χρόνια πριν από την Επανάσταση εντάχθηκε στα σώματα του Οδυσσέα Ανδρούτσου, ο οποίος τότε ήταν στην υπηρεσία του Αλή πασά.

Με την έκρηξη της Επανάστασης και έπειτα από διαταγή του Ανδρούτσου στρατολόγησε 300 περίπου άντρες από την περιοχή της Παρνασσίδας και στις 10 Απριλίου κατέλαβε τα Σάλωνα (Αμφισσα) μαζί με τον Πανουργιά και Γαλαξιδιώτες οπλαρχηγούς. Στις 8 Μαΐου πολέμησε με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο στο Χάνι της Γραβιάς και τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς επέδειξε ξεχωριστή παλικαριά στα Βασιλικά. Το Νοέμβριο του 1821 πήρε μέρος στις εργασίες της συνέλευσης των Σαλώνων, καρπός της οποίας ήταν η «Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδας».

Την περίοδο του εμφύλιου πολέμου τάχθηκε με το μέρος του Κωλέττη και του Κουντουριώτη και στράφηκε εναντίον των πολιών συναγωνιστών του. Εισέβαλε με στρατεύματα στην Πελοπόννησο, όπου διέπραξε σωρεία βίαιων πράξεων. Με εντολή της Κυβέρνησης Κουντουριώτη ως αρχηγός «των στρατοπέδων της Ανατολικής Ελλάδος» συνέλαβε τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και πρωτοστάτησε στα γεγονότα που οδήγησαν στην εκτέλεσή του. Υπεύθυνος για την άμυνα ολόκληρης της Αττικής, σκοτώθηκε το Σεπτέμβριο του 1826 κατά την πολιορκία της Ακρόπολης από τον Κιουταχή.

ΓΟΒΓΙΝΑΣ Ή ΓΟΒΙΟΣ ΑΓΓΕΛΗΣ: Οπλαρχηγός του 1821, φίλος του Οδυσσέα Ανδρούτσου με τον οποίο συνδέθηκε στενά όταν ήταν στην υπηρεσία του Αλή πασά. Με την έκρηξη της Επανάστασης ακολούθησε τον Ανδρούτσο και πολέμησε μαζί του στο Χάνι της Γραβιάς (8 Μαΐου 1821). Έδρασε στην Εύβοια ως αρχηγός των επαναστατικών σωμάτων της περιοχής και αντιμετώπισε στα Βρυσάκια τον Ομέρ Βρυώνη (15 Ιουνίου 1821) τον οποίο και ανάγκασε να υποχωρήσει. Σκοτώθηκε σε ενέδρα των Τούρκων στις 28 Μαρτίου του 1822 στην περιοχή Βρυσάκια Ευβοίας μαζί με τον αδερφό του, Αναγνώστη.

ΓΟΡΔΙΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ: Ιερομόναχος και λόγιος, διδάσκαλος του Γένους, ο οποίος γεννήθηκε στα Βραγγιανά των Αγράφων το 1654.

Υπήρξε μαθητής του Ευγένιου του Αιτωλού, που τον έστειλε στην Αθήνα να παρακολουθήσει μαθήματα του Νικόδημου του Φερραίου. Στη συνέχεια, και αφού πέρασε ένα διάστημα από τα Γιάννενα, πήγε στην Ιταλία όπου σπούδασε ιατρική. Επέστρεψε και εγκαταστάθηκε στο Αιτωλικό, όπου για αρκετά χρόνια δίδαξε σε ένα μεγάλο κύκλο μαθητών. Το 1711 έγινε μοναχός και άρχισε να ταξιδεύει στη Στερεά Ελλάδα, να κηρύττει και να συμβουλεύει για ομόνοια και αγάπη, ενώ συγχρόνως ίδρυε σχολεία. Αν και προσκλήθηκε από τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο στη Βλαχία, ο Γόρδιος προτίμησε να παραμείνει στο χωριό του. Πέθανε το 1729 άπορος, αφήνοντας πίσω του μια πλούσια αλληλογραφία 750 επιστολών και αρκετά εγχειρίδια γραμματικής («Περί των Τελικών Ονομάτων και των Μέσων Ορθογραφίας», «Ποιημάτων Περί Ορθογραφίας εκ των του Θεοδώρου του Γαζή» κ.ά.).

ΓΟΥΝΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ: Καταγόταν από τα Ιωάννινα και ακολουθούσε τον Ομέρ Βρυώνη ως κυνηγός. Όταν στα μέσα Δεκεμβρίου του 1822 ο Ομέρ Βρυώνης αποφάσισε να επιτεθεί το βράδυ των Χριστουγέννων, ο Γούναρης κατόρθωσε να ενημερώσει τους πολιορκούμενους, οι οποίοι όταν εκδηλώθηκε η επίθεση την αντιμετώπισαν με επιτυχία. Ο Βρυώνης εκτέλεσε την οικογένεια του Γούναρη στην Άρτα, ενώ ο ίδιος που είχε διαφύγει στο Μεσολόγγι έγινε μοναχός στη Μονή της Θεοτόκου στην Κλεισούρα Αργινίου.

ΓΡΑΒΙΑΣ ΧΑΝΙ: Χωριό της Παρνασσίδας αλλά και τοποθεσία και ομώνυμο χάνι, ανάμεσα στην Γκιώνα και τον Παρνασσό. Στο χάνι έγινε μάχη ανάμεσα στους Τούρκους και τους Έλληνες το Μάιο του 1821. Μετά τη νίκη του στην Αλαμάνια, ο Ομέρ Βρυώνης κατευθύνθηκε προς την Αμφισσα, για να περάσει από εκεί στην Πελοπόννησο. Εκείνη την κρίσιμη στιγμή έφτασε στην περιοχή ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, αρματολός της Λιβαδειάς και γνωστός του Ομέρ Βρυώνη από την εποχή που ήταν στην υπηρεσία του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Με τα 1.500 παλικάρια του στρατοπέδευσε στο Χάνι της Γραβιάς, στην είσοδο στενής διάβασης του δρόμου που οδηγεί στην Αμφισσα.

Οι προσπάθειες του Βρυώνη να τον δελεάσει προσφέροντάς του αξιώματα έπεσαν στο κενό. Στο μεταξύ, ο Δυοβουνιώτης και ο Πανουργιάς έσπευσαν να τον βοηθήσουν. Στις 8 Μαΐου 1821 ο Ανδρούτσος και τα παλικάρια του κλείστηκαν μέσα στο χάνι, ενώ οι άλλοι δύο

οπλάρχηγοί έπιασαν θέσεις δεξιά και αριστερά. Οι Τουρκαλβανοί, αφού διασκόρπισαν αυτούς που βρίσκονταν έξω από το χάνι, επιτέθηκαν εναντίον των έγκλειστων δυνάμεων. Οι επιθέσεις του Ομέρ Βρυώνη αποκρούστηκαν από τους αμυνόμενους με βαριές απώλειες για τους επιτιθέμενους. Ο Βρυώνης διέταξε να του φέρουν κανόνια από τη Λαμία. Το βράδυ εκείνης της ημέρας ο Ανδρούτσος και τα παλικάρια του επιχείρησαν έξοδο και κατόρθωσαν να διαφύγουν, αφού πρώτα προξένησαν μεγάλες απώλειες στον εχθρό. Η νίκη στη Γραβιά αναπτέρωσε το ηθικό των Ελλήνων μετά την καταστροφή στην Αλαμάνα και καθυστέρησε τους Τούρκους αρκετό χρόνο, εξαναγκάζοντάς τους να αλλάξουν τα σχέδια τους για την καταστολή της Επανάστασης στην Πελοπόννησο.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ε΄, ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ: Γεννήθηκε στη Δημητσάνα το 1745, από φτωχούς γονείς. Το κοσμικό του όνομα ήταν Γεώργιος Αγγελόπουλος. Σπούδασε αρχικά στη γενέτειρά του και αφού παρέμεινε για δύο χρόνια στην Αθήνα (1765-1767) πήγε στη Σμύρνη, στο γυμνάσιο της οποίας φοίτησε πέντε χρόνια. Εκεί χειροτονήθηκε καλόγερος και πήρε το όνομα Γρηγόριος. Από τη στιγμή που ανέβηκε στον πατριαρχικό θρόνο (1797-1798, 1806-1808, 1818-1821) ενδιαφέρθηκε για την παιδεία του Γένους ιδρύοντας σχολεία και τυπογραφεία και εκδίδοντας βιβλία. Δύο φορές θεωρήθηκε ύποπτος από τους Τούρκους για ανατρεπτική δράση, καθαιρέθηκε από το πατριαρχικό αξίωμα και εξορίστηκε στο Άγιον Όρος. Το 1818 μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Στις 23 Μαρτίου 1821 αναγκάστηκε να αφορίσει τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και τον Μιχαήλ Σούτσο, επειδή οργάνωσαν την Επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Υπήρξε ένα από τα πρώτα θύματα της Επανάστασης. Απαγχονίστηκε στις 10 Απριλίου του 1821, ανήμερα του Πάσχα. Ανακηρύχθηκε εθνομάρτυρας και άγιος της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

ΓΡΙΒΑΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ: Αγωνιστής, στρατηγός και πολιτικός. Γεννήθηκε το 1797 στην Πρέβεζα. Πήγε στα Ιωάννινα όπου εντάχθηκε στα στρατιωτικά σώματα του Αλή πασά. Πολέμησε στην Πάτρα, το Μεσολόγγι, το Ξηρόμερο, το Ναύπλιο και αλλού, αλλά όλη του η δράση και η συμπεριφορά χαρακτηρίζονταν από σοβαρές αντιφάσεις και συχνά από ιδιοτέλεια. Μετά το τέλος του Αγώνα εξακολούθησε να είναι στρατιωτικός φτάνοντας μέχρι το βαθμό του στρατηγού. Το 1854 προσπάθησε να απελευθερώσει την Ήπειρο, αλλά απέτυχε. Πέθανε το 1862.

ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΜΙΧΑΗΛ: Ζωγράφος από την Κρήτη, στο πρόσωπο του οποίου η κρητική ζωγραφική γνώρισε την κορύφωσή της. Η δράση του τοποθετείται ανάμεσα στο 1570 και το 1591. Σε νεαρή ηλικία έμαθε καλλιγραφία στη Ζάκυνθο και αργότερα βρέθηκε στην Ιταλία, όπου ήρθε σε επαφή με την τέχνη διάσημων Ιταλών ζωγράφων. Στις ζωγραφικές του συνθέσεις συνδύασε τη βυζαντινή τεχνοτροπία με όλα τα αναγεννησιακά ρεύματα. Ο Δαμασκηνός ασχολήθηκε αποκλειστικά με τη ζωγραφική φορητών εικόνων. Το 1577 ζωγράφησε εικόνες στο Ναό του Αγίου Γεωργίου της Βενετίας. Άλλα έργα του βρίσκονται στη Ζάκυνθο, στην Κέρκυρα, στην Κρήτη και στη Μονή του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία.

ΔΑΠΟΝΤΕΣ ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ: Μοναχός, ποιητής και λόγιος, ο οποίος γεννήθηκε στη Σκόπελο το 1714 (το κοσμικό του όνομα ήταν Κωνσταντίνος). Σπούδασε στην πατρίδα του, σε σχολείο που είχε ιδρύσει ο πατέρας του. Πήγε στη Βλαχία ως υπότροφος στην Ηγεμονική Σχολή του Βουκουρεστίου. Εκεί διορίστηκε πρόξενος της Αγγλίας, αλλά δεν έπαψε να ονειρεύεται την ανάσταση του Γένους. Ο ηγεμόνας της Βλαχίας τον έστειλε στον χάνο της Κριμαίας, τον οποίο ο Δαπόντες ακολούθησε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί κάποιοι τον διέβαλαν στο Μεγάλο Βεζύρη με αποτέλεσμα να φυλακιστεί (1747). Στη φυλακή έγραψε ένα έμμετρο έργο, τον «Καθρέπτη των Γυναικών», το οποίο εκδόθηκε το 1766 στη Λειψία. Όταν ελευθερώθηκε αποσύρθηκε στη Μονή Ξηροποτάμου του Αγίου Όρους όπου πήρε το όνομα Καισάριος. Πέθανε το 1784. Ο Καισάριος Δαπόντες υπήρξε ο πιο σημαντικός ποιητής της εποχής του. Έγραψε, παρά το θαυμασμό του για τους αρχαίους, στη σύγχρονή του γλώσσα. Στα έργα του αναμειγνύει το σπουδαίο με το ασήμαντο, την Αγία Γραφή με τη μυθολογία. Οι στίχοι του χαρακτηρίζονται από την αγάπη του για τη γνώση και από την επιγραμματική τους διατύπωση («Το γαρ πολύ της θλίψεως γεννά παραφροσύνην»).

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΙΟΙ: Μεγάλη οικογένεια της Γορτυνίας, η οποία το 18ο, και ιδιαίτερα το 19ο αιώνα, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα της νεότερης Ελλάδας. Όταν άρχισε η Επανάσταση πήραν μέρος σε αυτή οκτώ αδέρφια. Πιο σπουδαίοι ήταν ο Αναγνώστης και ο Κανέλλος.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ: Πολιτικός της Ελληνικής Επανάστασης από τα Λαγκάδια της Γορτυνίας. Γεννήθηκε το 1771 και ήταν ο πρώτος από τους οκτώ γιους του Ιωάννη Δεληγιάννη, προκρίτου με σημαντική επιρροή σε όλη την Πελοπόννησο. Υπήρξε μέλος της Γερουσίας που προήλθε από την Πράξη των Καλτετζών και αντέδρασε, μαζί με τους υπόλοιπους πρόκριτους, στο σχέδιο του Δημήτριου Υψηλάντη να θέσει την Επανάσταση υπό ενιαία στρατιωτική και πολιτική ηγεσία, γεγονός που προκάλεσε την αρχή των εμφύλιων συγκρούσεων. Κατά την Α΄ Εθνοσυνέλευση διορίστηκε μέλος του Εκτελεστικού Σώματος και αργότερα ενεπλάκη στις εμφύλιες διαμάχες. Με την επικράτηση της κυβερνητικής παράταξης υπέστη διώξεις και περιορίστηκε με τους αδερφούς του στο Άργος και το Ναύπλιο. Επανήλθε στην πολιτική ζωή μετά το τέλος του εμφυλίου και εκλέχθηκε μέλος της «Διοικητικής Επιτροπής της Ελλάδος» από τη Γ΄ Εθνοσυνέλευση.

Την περίοδο του Καποδίστρια εντάχθηκε στην αντικαποδιστριακή παράταξη και έκλεισε την πολιτική του ζωή ως μέλος της Γερουσίας, η οποία είχε ιδρυθεί με την ψήφιση του Συντάγματος του 1844. Πέθανε το 1856.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΣ: Αγωνιστής του 1821, φιλικός, πολιτικός και συγγραφέας «Απομνημονευμάτων». Γεννήθηκε στα Λαγκάδια της Γορτυνίας το 1780. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1819. Στις 23 Μαρτίου μαζί με τους αδερφούς του και τους Πλαπούταιους κήρυξε την Επανάσταση στη Γορτυνία και πήρε μέρος στις πολιορκίες της Καρύταινας, της Τριπολιτσάς και της Πάτρας.

Αποσύρθηκε από την ενεργό πολεμική δράση μετά την ήττα των κυβερνητικών, με τους οποίους συμπαρατάχθηκε και φυλακίστηκε μαζί με τον Κολοκοτρώνη. Επανήλθε όταν ο Ιμπραήμ απείλησε την Πελοπόννησο, ενώ διακρίθηκε σε πολλές μάχες εναντίον των Τουρκοαιγυπτίων. Μετά την απελευθέρωση εντάχθηκε στο «γαλλικό κόμμα» και αναμείχθηκε στην πολιτική ζωή. Εκλέχθηκε πρώτος πρόεδρος της Ελληνικής Βουλής μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1844 και τη διενέργεια εκλογών.

Τα «Απομνημονεύματά» του, παρά το πάθος και την υπερβολή που τα διακρίνουν και την άκριτη υπεράσπιση του ρόλου των προκρίτων, είναι χρήσιμη πηγή για την κατανόηση του εσωτερικού αγώνα της Ελληνικής Επανάστασης. Πέθανε στην Αθήνα το 1862.

ΔΕΡΒΕΝΑΚΙΑ: Η συντριβή της περήφανης στρατιάς του Μαχμούτ Δράμαλη στα Δερβενάκια, στις 26 Ιουλίου του 1822, απαθανατίστηκε από τη λαϊκή μούσα με τον πιο γλαφυρό τρόπο:

Της Ρούμελης οι μπέηδες και του Μωριά οι λεβέντες,

Στο Ντερβενάκι κείτονται κορμιά δίχως κεφάλια.

Στρώμα έχουνε τη μαύρη γη, προσκέφαλο μια πέτρα

και τ' από πάνω σκέπασμα του φεγγαριού τη λάμψη.

Κι ένα πουλάκι επέρασε και το ζαναρωτούνε

«Πουλί, πώς πάει ο πόλεμος, το κλέφτικο τουφέκι;»

«Μπροστά πάει ο Νικηταράς, πίσω ο Κολοκοτρώνης

και παραπίσω οι Έλληνες με τα σπαθιά τα χέρια».

Ο Δράμαλης, με περισσότερους από 10.000 άντρες, αποφάσισε να επιστρέψει στα τέλη Ιουλίου του 1822 στην Κόρινθο, αφού ο ανεφοδιασμός της στρατιάς του ήταν πλέον αδύνατος στην πεδιάδα του Άργους. Διέδιδε όμως ότι σκόπευε να ανακαταλάβει την Τριπολιτσά. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης δεν πίστεψε στις διαδόσεις και ήταν βέβαιος ότι ο Τούρκος στρατιωτικός θα επέλεγε το δρόμο που περνούσε από τα στενά των Δερβενακίων με κατεύθυνση την Κόρινθο. Οι προβλέψεις του σύντομα επαληθεύτηκαν. Στις 26 Ιουλίου η εμπροσθοφυλακή της εχθρικής στρατιάς φάνηκε να μπαίνει στα στενά. Οι Έλληνες έμειναν ακίνητοι στα ταμπούρια τους, όπως είχε δώσει εντολή ο Κολοκοτρώνης. Έπρεπε να μπουκώσουν όσο το δυνατόν περισσότεροι Τούρκοι. Ξαφνικά, ακούστηκε η βροντερή φωνή του Κολοκοτρώνη: «Επάνω τους, Έλληνες». Την ίδια στιγμή μια κόλαση φωτιάς ξεχύθηκε μέσα στο στενό ντερβένι και στο διάβα της κατέκαιε τα πάντα. Οι Τούρκοι, σαστισμένοι, στράφηκαν προς τον Άγιο Σώστη για να σωθούν. Πολλοί κατάφεραν να ξεφύγουν. Τότε, ο Νικήτας Σταματελόπουλος με πολλούς συμπολεμιστές του απέκοψε την οδό διαφυγής. Η σφαγή συνεχίστηκε τις δύο επόμενες ημέρες σε άλλες τοποθεσίες της περιοχής.

Τεράστιες ποσότητες λαφύρων, ιδιαίτερα πολεμοφοδίων, έπεσαν στα χέρια των επαναστατών.

Η προσπάθεια του Δράμαλη όχι μόνο απέτυχε, αλλά εξόπλισε τελικά τους Έλληνες αγωνιστές, ανεβάζοντας συγχρόνως το ηθικό τους και ενισχύοντας την πίστη τους στην επιτυχία του αγώνα τους.

ΔΕΡΙΓΝΥ ΕΡΡΙΚΟΣ: Γάλλος ναύαρχος, διοικητής του στόλου του Αιγαίου κατά την Επανάσταση. Λίγο πριν από τη μάχη των Μύλων προσπάθησε να αποτρέψει την αντίσταση του Δημήτριου Υψηλάντη και του Μακρυγιάννη κατά του Ιμπραήμ. Τελικά διαψεύστηκε από το νικηφόρο αποτέλεσμα της μάχης και άρχισε να βλέπει με συμπάθεια τον ελληνικό αγώνα. Συμμετείχε στη ναυμαχία του Ναβαρίνου ως αρχηγός της γαλλικής μοίρας. Όταν επέστρεψε στην πατρίδα του έγινε υπουργός των Ναυτικών.

ΔΙΑΚΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ: Αγωνιστής του 1821, του οποίου η ηρωική αντίσταση στην Αλαμάνα και ο μαρτυρικός θάνατος στη Λαμία έγιναν θρύλος στη συνείδηση του λαού μας. Γιος του Νίκου Μασαβέτα, γεννήθηκε το 1786 στη Μουσούνιτσα της Παρνασσίδας και σε νεαρή ηλικία μόνασε ως δόκιμος και μετά διάκος στη Μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου της Αρτοτίνας.

Μερικά χρόνια πριν από την Επανάσταση υπηρέτησε στο σώμα των «Τσοχανταρέων» (σωματοφυλάκων) του Αλή πασά. Μετά το 1820 εκλέχθηκε αρχηγός στο αρματολίκι της Ρούμελης, στη θέση του Ανδρούτσου, με τον οποίο συνδεόταν στενά. Εκείνη την εποχή μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Το 1821 ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης στη Λιβαδειά (30 Μαρτίου-1 Απριλίου) και απάλλαξε μαζί με τους Δουβουνιώτη και Πανουργιά την Ανατολική Στερεά από τους Τούρκους. Στη γέφυρα της Αλαμάνας, στις 22 Απριλίου 1821, προσπάθησε να ανακόψει την πορεία του Ομέρ Βρυώνη και του Κιοσέ Μεχμέτ προς την Πελοπόννησο. Το βάρος της σύγκρουσης έπεσε στον Αθανάσιο Διάκο που έλεγχε το δρόμο από τη Δαμάστα. Έπειτα από πολύωρη μάχη και τραυματισμένος στο δεξί χέρι αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους και μεταφέρθηκε στη Λαμία όπου θανατώθηκε με ανασκολοπισμό. Η θυσία του ενίσχυσε το φρόνημα των αγωνιζομένων και η δράση του ενέπνευσε πολλούς.

ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ: Πνευματικό και κοινωνικό κίνημα που αναπτύχθηκε τόσο στον ελληνικό χώρο όσο και στα κέντρα της Ελληνικής Διασποράς ανάμεσα στο 1740 και το 1821. Έχει στενή σχέση με τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, παρουσιάζει όμως και κάποιες ιδιαιτερότητες άμεσα συνδεδεμένες με τις συνθήκες ζωής και ανάπτυξης του Έθνους στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Το κύριο αίτημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού υπήρξε η «μετεκένωση» των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στους υπόδουλους Έλληνες και η πνευματική αλλά και κοινωνική προετοιμασία τους για την εθνική τους χειραφέτηση. Κύρια χαρακτηριστικά του Νεοελληνικού Διαφωτισμού:

Α. Η στροφή στις φυσικές επιστήμες.

Β. Το ενδιαφέρον για τη ζωντανή ή φυσική γλώσσα που μιλούσε ο ελληνικός λαός.

Γ. Η επανασύνδεση με την αρχαία ελληνική κληρονομιά.

Δ. Οι μεταφράσεις και οι εκδόσεις διδακτικών βιβλίων και μεγάλου αριθμού φιλοσοφικών έργων.

Κυριότεροι εκπρόσωποί του υπήρξαν: ο Μεθόδιος Ανθρακίτης, ο Δανιήλ Φιλιππίδης, ο Αδαμάντιος Κοραΐς, ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Βενιαμίν ο Λέσβιος, ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Δημήτριος Καταρτζής κ.ά.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Β΄ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ: Μητροπολίτης Τρίκκης και πρωταγωνιστής επαναστατικού κινήματος στις αρχές του 17ου αιώνα. Καταγόταν από ευγενή και πλούσια οικογένεια. Σε νεαρή ηλικία έγινε μοναχός και σπούδασε φιλοσοφία και φιλολογία στην Ιταλία, ίσως και ιατρική και φυσική. Το 1591 εκλέχτηκε μητροπολίτης Λαρίσης, παρέμενε όμως στα Τρίκαλα και επιδόθηκε στην οργάνωση επαναστατικού κινήματος. Το 1598 ήρθε σε συνεννόηση με τους Έλληνες της Βενετίας και ζήτησε τη βοήθεια του βασιλιά της Ισπανίας, Φίλιππου Γ', του αυτοκράτορα της Γερμανίας Ροδόλφου Β', καθώς και του πάπα Κλήμη Η'. Το κίνημα εκδηλώθηκε το 1600, αλλά απέτυχε. Ο Διονύσιος καθαιρέθηκε από τον επισκοπικό θρόνο και το 1602 μετέβη ο ίδιος στην Ιταλία αναζητώντας βοήθεια για νέο κίνημα. Έλαβε υποσχέσεις για παροχή βοήθειας από τον πάπα και το βασιλιά της Ισπανίας και επέστρεψε το 1609 στην Ελλάδα για να οργανώσει καλύτερα το κίνημα. Το 1611 με 1.000 περίπου χωρικούς βάδισε προς τα Ιωάννινα και εισήλθε στην πόλη. Η αντεπίθεση των Τούρκων διέλυσε τους επαναστάτες και ο Διονύσιος συνελήφθη και γδάρθηκε ζωντανός. Ακολούθησαν αντίποινα των Τούρκων και καταργήθηκαν τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί από το 1430 στην πόλη

των Ιωαννίνων. Τότε πιθανότατα ο Διονύσιος επονομάστηκε «σκυλόσοφος» από τους αντιπάλους του.

ΛΟΝΤΑΣ ΣΠΥΡΟΣ: Καταγόταν από την Ύδρα. Στη διάρκεια της Επανάστασης πολέμησε στην Αθήνα υπό τις διαταγές του Κτενά και του Σαρρή.

Επικεφαλής 50 αντρών, έκανε συνεχείς επιδρομές εναντίον των Τούρκων που ήταν αποκλεισμένοι στην Ακρόπολη. Εμπόδισε μαζί με άλλους οπλαρχηγούς τον Κιουταχί πασά να κατευθυνθεί προς την Καστέλα (Φεβρουάριος 1827).

ΔΡΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Σουλιώτης αγωνιστής, από τους πιο σημαντικούς καπεταναίους και ήρωες του Σουλίου. Κατέβηκε στον επαναστατημένο Μοριά το 1823. Στη διάρκεια του εμφυλίου τάχτηκε με το μέρος των κυβερνητικών, αρνήθηκε όμως να πολεμήσει εναντίον του Ζαΐμη και άλλων υποστηρικτών του Κολοκοτρώνη στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Ακολούθησε τον Καραϊσκάκη στην Αθήνα και πιάστηκε αιχμάλωτος στη μάχη του Ανάλατου (Απρίλιος 1827). Εκτελέστηκε κατά τη μεταφορά του στη Χαλκίδα.

ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Το πραγματικό του όνομα ήταν Ξήκης Ιωάννης και το επώνυμο Δυοβουνιώτης προέρχεται από τον τόπο καταγωγής του (Δύο Βουνά Οίτης). Γεννήθηκε το 1757. Προεπαναστατικά ήταν αρματολός στη Λοκρίδα και το 1820 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία.

Με την έκρηξη της Επανάστασης απελευθέρωσε την Μπουδονίτσα (13 Απριλίου 1821) και συνεργάστηκε με τον Διάκο σε κοινές στρατιωτικές επιχειρήσεις. Στον Δυοβουνιώτη οφείλεται το σχέδιο άμυνας στη μάχη των Βασιλικών (26 Αυγούστου 1821) που οδήγησε σε λαμπρή νίκη των Ελλήνων. Λόγω ηλικίας (ήταν πια 65 χρονών) αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη στρατιωτική δράση τα επόμενα χρόνια της Επανάστασης. Πέθανε στα Σάλωνα το 1831.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΑΝΩΝΥΜΟΥ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ: Έργο που εκδόθηκε το 1806 στην Ιταλία από άγνωστο συγγραφέα. Πηγή έμπνευσης ήταν οι ιδέες του Ρήγα, στον οποίο εξάλλου είναι αφιερωμένο. Στο έργο διατυπώνεται η πεποίθηση ότι οι Έλληνες μπορούν και οφείλουν μόνοι τους να ξεσηκωθούν και να διεκδικήσουν την ελευθερία τους. Επίσης εκφράζονται η δυσπιστία για τις προθέσεις και η βεβαιότητα για την ιδιοτέλεια των Μεγάλων Δυνάμεων, καθώς ο συγγραφέας θεωρεί εθνική συμφορά την απελευθέρωση των Ελλήνων από τους ξένους. Καταδικάζει τη διστακτικότητα, τη δειλία και την εθελοδουλία και προτρέπει τους Έλληνες να πάρουν τη μεγάλη απόφαση. Οι μελετητές πιστεύουν ότι συγγραφέας του έργου πιθανόν να είναι ο Σπυρίδων Σπάχος από τα Γιάννενα ή ο Ιωάννης Κωλέττης ή ο Γεώργιος Καλαράς από την Κόρινθο, οπωσδήποτε όμως κάποιος από τον κύκλο των διαφωτιστών.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΟΝ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟΝ: Μυστική οργάνωση που ιδρύθηκε στο Παρίσι το 1809. Φέρει όλα τα χαρακτηριστικά των μυστικών οργανώσεων της εποχής, χωρίς να έχει καθαρά επαναστατικούς σκοπούς. Συντέλεσε στη σύσφιξη των σχέσεων των Ελλήνων που ζούσαν στη Γαλλία. Έμβλημα των μνημένων στην οργάνωση ήταν δύο ενωμένα χέρια με τα αρχικά ΦΕΔΑ (Φιλίας Ελληνικής Δεσμός Άλυτος). Μέλη του Ελληνόγλωσσου Ξενοδοχείου υπήρξαν ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, ο Πέτρος Ομηρίδης Σκυλίτσης και φιλέλληνες του Παρισιού.

ΕΜΦΥΛΙΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ: Μόλις ξεκίνησε η Επανάσταση διαμορφώθηκαν διάφοροι πόλοι, οι οποίοι με τον έναν ή τον άλλο τρόπο διεκδικούσαν το μεγαλύτερο μέρος της εξουσίας που ήρθε να καλύψει το κενό που δημιουργήθηκε μετά την κατάλυση των οθωμανικών αρχών. Συγκεκριμένα οι πόλοι αυτοί ήταν οι εξής:

Α. Οι πρόκριτοι της Πελοποννήσου, με πιο γνωστούς τους Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Κανέλλο Δεληγιάννη, Ανδρέα Ζαΐμη και άλλους. Πρόκειται για τους φορείς της προηγούμενης κοινοτικής εξουσίας που ταύτιζαν την ηγετική τους παρουσία με τα συμφέροντα της πατρίδας, τα οποία προέκυψαν από τη νέα τάξη πραγμάτων που εκείνη την περίοδο διαμορφωνόταν. Ήταν προσηλωμένοι στο παραδοσιακό σύστημα εξουσίας και επικαλούνταν ως βασικό επιχείρημα έναντι των «ετεροχθόνων» πολιτικών τον αυτοχθονισμό τους, την εντοπιότητα δηλαδή και το κύρος της κοινωνικής τους ομάδας.

Β. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο Ιωάννης Κωλέττης και οι Ύδραίοι (κυρίως η οικογένεια Κουντουριώτη). Πρόκειται για έναν πόλο εξουσίας που διαμορφώθηκε από την πολιτική συμμαχία και τα κοινά συμφέροντα των πολιτικών και των φορέων της εγχώριας -οπωσδήποτε περιορισμένης σε μέγεθος- αστικής τάξης. Όσοι εντάχθηκαν σε αυτή την ομάδα επιδίωκαν τη

δημιουργία κεντρικού διοικητικού μηχανισμού και την εισαγωγή φιλελεύθερων πολιτικών θεσμών. Στρέφονταν κυρίως εναντίον των προκρίτων και των οπλαρχηγών της Πελοποννήσου, θέλοντας να δημιουργήσουν ένα νέο τύπο πολιτικής κυριαρχίας.

Γ. Οι Πελοποννήσιοι οπλαρχηγοί οι οποίοι αναδείχθηκαν μέσα από τις φλόγες του Αγώνα. Η ηγετική φυσιογνωμία αυτού του πόλου εξουσίας ήταν αναμφισβήτητα ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Αν και τοποθετούνταν στο πλευρό των Πελοποννήσιων προκρίτων λόγω των κοινών συμφερόντων τους και της παραδοσιακής τους εξάρτησης από αυτούς, σε ορισμένες περιπτώσεις (π.χ., παράδοση Ναυπλίου) έδωσαν την εντύπωση ότι υπακούν στις εντολές των οργάνων της πολιτείας, τα οποία προέκυψαν από τις δύο πρώτες Εθνοσυνελεύσεις, της Επιδάυρου (1822) και του Άστρους (1823).

Δ. Οι Φιλικοί. Πρόκειται για έναν περιορισμένο πόλο εξουσίας με ηγετική φυσιογνωμία τον Δημήτριο Υψηλάντη. Αυτοί επιδίωκαν να αποκτήσει πιο ριζοσπαστικό χαρακτήρα η Επανάσταση, καθώς και την πλήρη ρήξη με το παραδοσιακό σύστημα εξουσίας, που εξέφραζαν οι πρόκριτοι. Αρκετές φορές οι Φιλικοί συνεργάστηκαν με τους οπλαρχηγούς, στους οποίους βρίσκονταν πιο κοντά ιδεολογικά.

Αξίζει να επισημανθεί ότι οι τέσσερις αυτοί πόλοι εξουσίας την περίοδο 1828-1832 μετεξελίχθηκαν και πήραν σταδιακά τη μορφή κομμάτων (αγγλικό, γαλλικό, ρωσικό).

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Στις πρώτες φάσεις της Επανάστασης ο Κολοκοτρώνης και οι Πελοποννήσιοι προύχοντες συσπειρώθηκαν γύρω από την Πελοποννησιακή Γερουσία και αντιμάχονταν την ιδέα να δημιουργηθούν κεντρικές κρατικές δομές δυτικού τύπου, την οποία είχαν εισηγηθεί ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Δημήτριος Υψηλάντης.

Μετά την Εθνοσυνέλευση του Άστρους (1823) οι οπαδοί της ιδέας της δημιουργίας κρατικού μηχανισμού ενίσχυσαν τη θέση τους, περιορίζοντας ταυτόχρονα τη δύναμη όσων επέμεναν να διατηρηθούν τα τοπικά κέντρα εξουσίας.

Ωστόσο, μετά την ένταξη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στο νέο κυβερνητικό σχηματισμό στη θέση του αντιπροέδρου του Εκτελεστικού, η πολιτική σύγκρουση ανάμεσα σε κεντρική διοίκηση και τοπικούς φορείς εξουσίας μετατράπηκε σε αντιπαράθεση μεταξύ των φορέων της εκτελεστικής και αυτών της νομοθετικής εξουσίας. Γύρω από τους φορείς της εκτελεστικής εξουσίας, τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, συσπειρώθηκαν οι προύχοντες της Πελοποννήσου και οι τοπικοί στρατιωτικοί ηγέτες.

Αντίθετα, γύρω από τους φορείς της νομοθετικής εξουσίας, του Βουλευτικού δηλαδή, συσπειρώθηκαν οι «ετερόχθονες» πολιτικοί, οι εκπρόσωποι των νησιών, οι οπλαρχηγοί της Στερεάς (π.χ., Γκούρας, Καραϊσκάκης, Μακρυγιάννης), καθώς και οι Σουλιώτες οπλαρχηγοί (Κίτσος Τζαβέλλας).

Η πρώτη σύγκρουση ανάμεσά τους σημειώθηκε το Νοέμβριο του 1823, όποτε ο Κολοκοτρώνης προσπάθησε να διαλύσει βίαια το Βουλευτικό, δημιουργώντας συγχρόνως μια δευτέρα κυβέρνηση στην Τριπολιτσά. Οι κυβερνητικοί κατόρθωσαν να καταλάβουν την Τριπολιτσά και το Μάιο του 1824 το Ναύπλιο, εξαναγκάζοντας τον Κολοκοτρώνη να συνθηκολογήσει.

Η ρήξη των σχέσεων Εκτελεστικού και Βουλευτικού είχε ως αποτέλεσμα τη συνέχιση του εμφύλιου πολέμου το 1824. Το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου Ρουμελιώτες και Σουλιώτες οπλαρχηγοί (με προεξάρχοντα τον Γκούρα) εισέβαλαν στην Πελοπόννησο για να καταστείλουν την εξέγερση των ντόπιων προκρίτων και οπλαρχηγών, με τους οποίους είχαν συμπαράταχθεί πλέον και οι Ζαΐμης και Λόντος, και να εδραιώσουν με τη βία την κεντρική εξουσία που αμφισβητούνταν. Η στρατιωτική σύγκρουση κατέληξε στην ήττα των προκρίτων και των οπλαρχηγών της Πελοποννήσου και στη φυλάκιση των ηγετών τους, οι οποίοι, ωστόσο, στη συνέχεια αμνηστεύτηκαν μπροστά στον κίνδυνο να κατασταλεί εντελώς η Επανάσταση από τον Ιμπραήμ. Ανάμεσα στα θύματα της εμφύλιας σύγκρουσης συγκαταλέγονται ο Οδυσσέας Ανδρούτσος και ο γιος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, Πάνος.

ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΟΙ: Πολιτική που ακολούθησαν οι Τούρκοι στις κατακτημένες περιοχές, όχι μόνο για λόγους θρησκευτικού φανατισμού, αλλά και για να εδραιώσουν την κυριαρχία τους. Ο εξισλαμισμός των ελληνικών πληθυσμών, ο οποίος τις περισσότερες φορές ήταν ακούσιος, αλλά -όχι σπάνια- και εκούσιος, είχε ξεκινήσει στην περιοχή της Μικράς Ασίας πολύ πριν από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και αποτέλεσε πλήγμα για τον ελληνισμό. Στη συνέχεια

οι εξισλαμισμοί επεκτάθηκαν και στο χώρο της Βαλκανικής, σε περιορισμένη όμως έκταση. Με αυτούς συνδέεται ένα μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία των θρησκειών, αυτό του «κρυπτοχριστιανισμού». Πολλοί χριστιανοί ασπάστηκαν τους τύπους της μουσουλμανικής θρησκείας, διατήρησαν όμως κρυφά τη χριστιανική τους πίστη την οποία μετέδωσαν και στα παιδιά τους. Το φαινόμενο αυτό εντοπίζεται έντονα στην περιοχή της Μικράς Ασίας, ιδιαίτερα στον Πόντο, στην Κύπρο και στην Κρήτη, αλλά και σε περιοχές του ελλαδικού χώρου. Οι κρυπτοχριστιανοί αποκάλυψαν την πραγματική τους πίστη στα μέσα του 19ου αιώνα, όταν μετά την έκδοση του Χάτι Χουμαγιούμ (αυτοκρατορικού διατάγματος) επιτράπηκε η ελεύθερη άσκηση της λατρείας στους οπαδούς όλων των θρησκειών (1856). Το σίγουρο πάντως είναι ότι ο εξισλαμισμός, όπου εφαρμόστηκε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, μετέβαλε τη σύνθεση του πληθυσμού.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (ΔΑΝΕΙΑ): Η αλλαγή της στάσης της Αγγλίας απέναντι στο Ελληνικό Ζήτημα επέστρεψε στην ελληνική κυβέρνηση να αναζητήσει για τη χρηματοδότηση του Αγώνα δανειοδότες. Για το σκοπό αυτό ο Ιωάννης Ορλάνδος, ο Ανδρέας Ζαΐμης και ο Ανδρέας Λουριώτης αναχώρησαν στις 30 Νοεμβρίου του 1823 με προορισμό την Αγγλία. Στις 21 Φεβρουαρίου του 1824 υπέγραψαν στο Λονδίνο συμφωνητικό με ιδιώτες τραπεζίτες για τη λήψη δανείου ύψους 800.000 λιρών. Αν και μικρό μέρος των χρημάτων έφτασαν τελικά στην Ελλάδα, εντούτοις η πολιτική σημασία αυτού του γεγονότος είναι τεράστια αφού η Ελλάδα απέκτησε προστάτες, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για την ασφάλεια της επένδυσής τους. Έπειτα από έναν περίπου χρόνο -7 Φεβρουαρίου του 1825- εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης και όμιλος Άγγλων κεφαλαιούχων υπέγραψαν στο Λονδίνο συμφωνητικό για το δεύτερο δάνειο του Αγώνα, ύψους 2.000.000 λιρών Αγγλίας.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821:

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ

«Ανάστησε, Θεέ μου, ένα Μακεδόνα Αλέξανδρο»

Ιωάννης Πρίγκος εκ Πηλίου, έμπορος στο Άμστερνταμ

Το ζύπνημα...

Ήδη, από τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα, οι φωνές που διατύπωναν με απόλυτο τρόπο την πίστη τους στις δυνάμεις του Γένους και τη βεβαιότητα για την επιτυχία της επερχόμενης Επανάστασης πλήθαιναν συνεχώς. Όλο και λιγότεροι πλέον έστρεφαν τα βλέμματά τους στο «ξανθό ομόδοξο έθνος» αναζητώντας επικουρία. Τα γεγονότα του 1770, γνωστά ως Ορλοφικά, ξεκαθάρισαν στη συνείδηση των περισσότερων ότι, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Ιωάννης Καποδίστριας το 1811, «ως Έλληνες όφειλαν μόνον εκείνην την ελευθερίαν να επιθυμούν, την οποίαν οι Έλληνες ήθελον αποκτήσουν διά των ιδίων των δυνάμεων». Και οι δυνάμεις αυτές ήταν πλέον έτοιμες, ύστερα από μια μακρά και επώδυνη περίοδο προετοιμασίας: στα βουνά οι αρματολοί και οι κλέφτες, στη θάλασσα οι ατρόμητοι ναύτες του Αιγαίου, στις πόλεις και στα χωριά οι πρόκριτοι, στις παροικίες του εξωτερικού οι πλούσιοι έμποροι και οι διανοούμενοι. «Ο καλός καιρός» είχε φτάσει. Το μαρτυρούσαν και τα δεκάδες σχολεία που ιδρύονταν το ένα μετά το άλλο για να φωτιστούν τα παιδιά του αναγεννημένου έθνους και να διακηρυχθεί με την ύπαρξή τους η αμετακίνητη απόφαση ενός ολόκληρου λαού να ζήσει ελεύθερος με τίμημα ακόμη και την ίδια του τη ζωή. Ποιος ή ποιοι όμως ήταν εκείνοι που συντόνισαν αυτές τις δυνάμεις για την έκρηξη της Επανάστασης που θα οδηγούσε στο επιθυμητό αποτέλεσμα;

Η Φιλική Εταιρεία

Ο Ρήγας Βελεστινλής είναι αναμφισβήτητη η προσωπικότητα της ελληνικής διάνοησης της διασποράς που συνέλαβε το σχέδιο που θα οδηγούσε στην παλιγγενεσία. Η δολοφονία του, αποτέλεσμα των συντονισμένων ενεργειών των Αυστριακών και των Οθωμανών Τούρκων, ανέστειλε προσωρινά την προετοιμασία. Το δύσκολο αυτό έργο ανέλαβαν να συνεχίσουν μερικά χρόνια αργότερα τρεις πατριώτες με την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας. Ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, ο Εμμανουήλ Ξάνθος και ο Νικόλαος Σκουφάς ένα απομεσήμερο του Σεπτεμβρίου του 1814 στη μακρινή αλλά φιλόξενη Οδησό, αγγίζοντας με τα ακροδάχτυλά τους ένα Ευαγγέλιο, ορκίστηκαν στο όνομα της Αγίας και Ομουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος να βοηθήσουν με την οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας στην προετοιμασία του Μεγάλου Ξεσηκωμού. Ο αριθμός των μελών της διαρκώς μεγάλωνε, δημιουργώντας έτσι ένα συνωμοτικό ιστό που κάλυπτε πλέον την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μετά την άρνηση του Ι.

Καποδίστρια να αναλάβει ο ίδιος την αρχηγία της οργάνωσης, οι τρεις ιδρυτές της απευθύνθηκαν στον Αλέξανδρο Υψηλάντη, στρατηγό του τσαρικού στρατού, ο οποίος ενστερνίστηκε τις ιδέες της Εταιρείας με μεγάλο ενθουσιασμό. Οι πληροφορίες ότι οι σκοποί της είχαν αποκαλυφθεί στους Οθωμανούς Τούρκους επέσπευσαν την εφαρμογή του επαναστατικού σχεδίου του Υψηλάντη, το οποίο προέβλεπε τη δημιουργία στη Βαλκανική πολλών επαναστατικών εστιών (Σερβία, Μαυροβούνιο, Μολδοβλαχία, Ήπειρος και Πελοπόννησος).

Η Επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες

Η Επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, σύμφωνα με το σχέδιο του Υψηλάντη, θα είχε κυρίως χαρακτήρα αντιπερισπασμού, ώστε η Επανάσταση στη νότια Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο να εξελιχθεί χωρίς την πίεση ισχυρών τουρκικών στρατευμάτων, τα οποία θα καθιλώνονταν στην περιοχή νότια του Δούναβη για να αποτρέψουν περαιτέρω επέκταση της αναταραχής. Στις 22 Φεβρουαρίου του 1822 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης πέρασε τον ποταμό Προύθο, το φυσικό σύνορο ανάμεσα στη Ρωσία και τις αυτόνομες Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, και στις 24 του ίδιου μήνα απηύθυνε από το Ιάσιο την περίφημη επαναστατική προκήρυξη «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος», ενώ συγχρόνως άρχισε να στρατολογεί νέους. Στις 10 Μαρτίου στο Φωξάνι συγκροτήθηκε ο Ιερός Λόχος, που τον πυρήνα του αποτελούσαν μαθητές του ελληνικού σχολείου της Οδησσού. Παρά την παρασπονδία του ηγέτη των Βλάχων Θεόδωρου Βλαδιμηρέσκου, την αντίθεση του ηγεμόνα της Βλαχίας Σκαρλάτου Καλλιμάχη και τον αφορισμό του πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄, ο Υψηλάντης συνέχισε, καταλαμβάνοντας το Βουκουρέστι (27 Μαρτίου του 1821). Ο Ρώσος αυτοκράτορας Αλέξανδρος Α΄ επέτρεψε τον Απρίλιο του 1821 την είσοδο τουρκικών στρατευμάτων στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της περιοχής του Δούναβη. Στις 30 Απριλίου ταχικίνητες τουρκικές δυνάμεις σπαχίδων υπό τον πασά της Βραΐλας Γιουσούφ Περκόφτσαλη κινήθηκαν εναντίον των επαναστατών. Έπειτα από μια σειρά ανημιμαχιών η αποφασιστική μάχη δόθηκε στις 6-7 Ιουνίου του 1821 στο Δραγατσάνι, όπου, παρά τον ηρωικό αγώνα των Ιερολοχιτών - από τριακόσιους έπεςαν μαχόμενοι παραπάνω από διακόσιοι -, τα επαναστατικά στρατεύματα ηττήθηκαν και ο Υψηλάντης κατέφυγε στην Αυστρία όπου και συνελήφθη. Η Επανάσταση όμως στις Ηγεμονίες είχε πετύχει το στρατηγικό της στόχο, να απασχολήσει δηλαδή ισχυρές τουρκικές δυνάμεις μακριά από την Ελλάδα. Ήταν η ώρα για το Μεγάλο Ξεσηκωμό.

Ο Μεγάλος Ξεσηκωμός

Η 25η Μαρτίου του 1821 είχε οριστεί ως η ημερομηνία έναρξης του απελευθερωτικού αγώνα στην Πελοπόννησο. Τελικά, από τα μέσα Μαρτίου ήταν φανερό ακόμη και στους Τούρκους ότι η ώρα είχε φτάσει. Στις 23 Μαρτίου ο Ανδρέας Λόντος ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης στη Βοστίτσα (Αίγιο). Την ίδια μέρα ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, επικεφαλής πολλών άλλων αγωνιστών, απελευθέρωσαν την Καλαμάτα. Στις 25 Μαρτίου ο μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός όρκισε τους επαναστάτες στην Πλατεία Αγίου Γεωργίου της Πάτρας.

Λίγες μέρες αργότερα ξέσπασε η Επανάσταση στη Στερεά Ελλάδα, και συγκεκριμένα στα Σάλωνα, το Γαλαξίδι, το Λιδωρίκι, τη Θήβα, τη Λιβαδειά και την Αθήνα. Τους επόμενους μήνες η επαναστατική φλόγα απλώθηκε στην Κρήτη, στα νησιά του Αιγαίου, στη Θεσσαλία, στην Ήπειρο και στη Μακεδονία. Παντού οι κατακτητές είχαν μεταβληθεί σε πολιορκούμενους. Κλεισμένοι μέσα στα κάστρα, περιτριγυρισμένοι από τους αποφασισμένους πολιορκητές τους, προσπαθούσαν να κερδίσουν χρόνο μέχρι να φτάσει βοήθεια. Πράγματι, ο Χουρσίτ πασάς, ο οποίος βρισκόταν τότε στην Ήπειρο όπου διεξήγαγε στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του Αλή πασά, έστειλε στην Πελοπόννησο τον Μουσταφά μπέη με 4.000 άντρες για να χτυπήσει τους επαναστάτες.

Προς την Τριπολιτσά

Ο Κολοκοτρώνης στο μεταξύ πολιορκούσε την Τριπολιτσά, πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό κέντρο του Μοριά. Η πόλη είχε μεγάλη στρατηγική σημασία, διότι όποιος την είχε στην κατοχή του μπορούσε να ελέγχει όλες τις οδούς για τις άλλες πόλεις της Πελοποννήσου. Επίσης, ήταν και η έδρα του Μόρα Βαλεσί Χουρσίτ πασά. Η πολιορκία γινόταν συνεχώς και στενότερη. Ο Μουσταφά κατά την κάθοδό του προς την Τρίπολη σάρωσε όποια επαναστατική εστία βρήκε στο δρόμο του, πυρπόλησε τη Βοστίτσα, έλυσε την πολιορκία του Άργους και του Ακροκόρινθου και τελικά μπήκε στην πολιορκημένη πόλη στις

6 Μαΐου του 1821.

Ο Κολοκοτρώνης προτίμησε να έχει τους Τούρκους συγκεντρωμένους μέσα στην πόλη, γι' αυτό επέτρεψε στον Μουσταφά να περάσει δίχως μάχη. Συνεχείς προσπάθειες των πολιορκούμενων να διασπάσουν τον κλοιό -με κυριότερη αυτή στο Βαλτέτσι (12-13 Μαΐου)- απέτυχαν. Στις 23 Σεπτεμβρίου του 1821 η πόλη έπεσε. Η πιο σημαντική εστία τουρκικής αντίστασης στη νότια Ελλάδα είχε εκλείψει, ενώ με τα χιλιάδες όπλα και τις μεγάλες ποσότητες πολεμοφοδίων που έπεσαν στα χέρια των Ελλήνων ενισχύθηκαν οι επαναστάτες στις επιχειρήσεις που διεξήγαγαν στη Μεθώνη, την Πάτρα και το Ναύπλιο.

Η Επανάσταση στη Στερεά Ελλάδα

Στη Ρούμελη η πολεμική δράση των επαναστατών ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Τουρκικά στρατεύματα υπό τον Κιοσέ Μεχμέτ πασά και τον Ομέρ Βρυώνη, τα οποία είχαν αποσπαστεί από το μέτωπο εναντίον του Αλή πασά της Ηπείρου, κατευθύνονταν προς την Ανατολική Στερεά και από εκεί προς την Πελοπόννησο για να ενισχύσουν τον Μουσταφά. Στη γέφυρα της Αλαμάνας ο Αθανάσιος Διάκος προσπάθησε να τους εμποδίσει (23 Απριλίου 1821) χωρίς όμως αποτέλεσμα. Ο μαρτυρικός του θάνατος ενίσχυσε το αγωνιστικό φρόνημα των επαναστατών της Ρούμελης και οδήγησε τον Οδυσσέα Ανδρούτσο σε μια δριμυία επίθεση εναντίον των Τούρκων στο Χάνι της Γραβιάς (8 Μαΐου 1821). Η επιτυχία αυτή των Ελλήνων ανάγκασε τους Τούρκους να ασχοληθούν πιο σοβαρά με την εκκαθάριση των εστιών αντίστασης στη Στερεά.

Παρά τη νέα επιτυχία των Ελλήνων στα Βρυσάκια της Εύβοιας (15 Ιουλίου 1821), ο Ομέρ Βρυώνης κατάφερε να λύσει την πολιορκία της Ακρόπολης των Αθηνών. Η συντριβή ωστόσο του ισχυρού στρατιωτικού σώματος του Μπεϊράν πασά στα Βασιλικά της Λοκρίδας από τις δυνάμεις του Γκούρα και του Διοβουνιώτη (26 Αυγούστου 1821) έκανε αδύνατη πλέον την προσφορά οποιασδήποτε βοήθειας στους πολιορκούμενους της Πελοποννήσου.

Η Επανάσταση στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία

Αντίθετα από ό,τι συνέβη στη νότια Ελλάδα, η επιτυχία οποιασδήποτε επαναστατικής ενέργειας στις υπόλοιπες περιοχές της ηπειρωτικής χώρας ήταν μια πολύ δύσκολη υπόθεση, αφού κοντά σε αυτές έδρευαν ισχυρότατες στρατιωτικές μονάδες των Τούρκων, έτοιμες να επέμβουν και να καταπνίξουν στο αίμα κάθε επαναστατική κίνηση. Έτσι στην Ήπειρο η εξέγερση στο Συράκο και τους Καλαρίτες κατεστάλη γρήγορα (Ιούνιος 1821), ενώ καλύτερη ήταν η κατάσταση στην Άρτα, την οποία άρχισαν να πολιορκούν οι επαναστάτες (Νοέμβριος 1821). Στη Θεσσαλία ο Ανθιμος Γαζής κήρυξε την Επανάσταση στο Πήλιο (7 Μαΐου 1821), αλλά η επίθεση των επαναστατών εναντίον του φρουρίου του Βόλου αποκρούστηκε. Λίγο αργότερα η επέμβαση του Μαχμούτ πασά από τη Λάρισα εξάλειψε όσες εστίες αντίστασης είχαν απομείνει στη Θεσσαλία.

Στη Μακεδονία ο Εμμανουήλ Παππάς κήρυξε την Επανάσταση στις Καρυές του Αγίου Όρους (17 Μαΐου 1821) και γρήγορα απελευθέρωσε το μεγαλύτερο μέρος της Χαλκιδικής.

Ισχυρότατες όμως τουρκικές δυνάμεις υπό το γενικό διοικητή της Θεσσαλονίκης Μεχμέτ Εμίν πασά, πιο γνωστό ως Εμπού Λουμπούτ, συνέτριψαν τους επαναστάτες, αρκετοί από τους οποίους αναζήτησαν μαζί με τις οικογένειες τους σωτηρία στη Σκιάθο και τη Σκύρο. Όσοι έμειναν πίσω υπέστησαν τις διώξεις των Τούρκων.

Το Αιγαίο στις φλόγες...

Λίγο μετά την έναρξη της Επανάστασης στη νότια ηπειρωτική Ελλάδα, το ένα μετά το άλλο τα νησιά του Αρχιπελάγους άρχισαν να υψώνουν τη σημαία της εξέγερσης. Πρωταγωνιστικό ρόλο στο Μεγάλο Ξεσηκωμό διαδραμάτισαν η Ύδρα, οι Σπέτσες και τα Ψαρά, νησιά που διέθεταν ισχυρό και εμπειροπόλεμο στόλο. Ακολούθησαν οι Κυκλάδες, η Κάσος, η Κάλυμνος, η Πάτμος και τα υπόλοιπα μικρότερα νησιά. Μόνο η Ρόδος έμεινε απέξω, αφού στο λιμάνι της ναυλοχούσε η πιο ισχυρή μοίρα του ενωμένου τουρκοαιγυπτιακού στόλου.

Η Κρήτη δεν μπορούσε να μείνει μακριά από την επαναστατική φλόγα και, παρά την εντυπωσιακή παρουσία του ντόπιου μουσουλμανικού στοιχείου (Τουρκοκρητικοί), οι Σφακιανοί τόλμησαν να κινηθούν εναντίον των Τούρκων. Παρά τις σφαγές και τους απαγχονισμούς, οι επιτυχίες των επαναστατών συνεχίστηκαν. Στις 8 Μαΐου ο Λυκούργος Λογοθέτης κήρυξε την Επανάσταση στη Σάμο, ενώ στην Κύπρο οι Τούρκοι έστειλαν ισχυρές δυνάμεις προκειμένου να αποτρέψουν οποιαδήποτε ενέργεια.

Στη θάλασσα ήδη από τους πρώτους μήνες του Αγώνα οι ατρόμητοι μπουρλοτιέρηδες είχαν

πολλές και σημαντικές επιτυχίες. Στις 27 Μαΐου του 1821 ο Ψαριανός Δημήτριος Παπανικολής κατέκαψε στο λιμάνι της Ερεσού τουρκικό δίκροτο 74 πυροβόλων, ενώ λίγο αργότερα ο στόλος των Τριών Νήσων εμπόδισε τον Καπουδάν πασά Καρά Αλή να αποβιβάσει ενισχύσεις στη Σάμο.

Η αντίδραση των Τούρκων: οι διωγμοί αρχίζουν

Ήδη από την αρχή της Επανάστασης ο σουλτάνος κινήθηκε εναντίον του ελληνικού στοιχείου της Κωνσταντινούπολης. Έπειτα μάλιστα από τη διαβεβαίωση του Ρώσου πρεσβευτή Στρώγκανοφ ότι ο τσάρος αποδοκίμαζε μετά βδελυγμίας τη στασιαστική κίνηση, σε συνδυασμό με τη στάση ανοχής που επέδειξαν οι διπλωματικοί εκπρόσωποι των άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, ο σουλτάνος αποθρασύνθηκε. Ο μουσουλμανικός όχλος της Πόλης προχώρησε με την καθοδήγηση των επίσημων αρχών σε πογκρόμ εναντίον του ελληνικού στοιχείου, ενώ ο σουλτάνος προσπάθησε να εκβιάσει γνωμοδότηση του σείχουλισλάμη Χατζή Χαλήλ Εφένδη, η οποία θα του επέτρεπε τη σφαγή όλων των Ελλήνων στο όνομα της συλλογικής ευθύνης του Γένους. Επειδή η γνωμοδότηση δεν ήταν ευνοϊκή για τις επιδιώξεις του, αντικατέστησε τον σείχουλισλάμη και μόνο ο αφορισμός των επαναστατών από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ έσωσε το ελληνικό στοιχείο της Πόλης από τον αφανισμό. Εντούτοις, δεκάδες σπουδαίοι εκπρόσωποι του Γένους κρεμάστηκαν ή αποκεφαλίστηκαν και ανάμεσά τους ο ίδιος ο πατριάρχης ο οποίος απαγχονίστηκε στη μεσαία εξωτερική θύρα του πατριαρχείου. Την εκδικητική μανία των Τούρκων δοκίμασαν οι ελληνικοί πληθυσμοί της Θεσσαλονίκης, της Αδριανούπολης, της Σμύρνης, των Κυδωνιών και της Κύπρου, όπου ολόκληρη η εκκλησιαστική ηγεσία του νησιού, με επικεφαλής τον αρχιεπίσκοπο Κυπριανό, θανατώθηκε. Η ατελείωτη σειρά μαρτύρων αποδεικνύει ότι η Επανάσταση είχε εθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα. Επρόκειτο μάλιστα για την εξέγερση ενός έθνους συνειδητοποιημένου για τις επιδιώξεις και την υπόστασή του και ως τέτοια αντιμετωπίστηκε από τους Τούρκους.

Ο δεύτερος χρόνος αρχίζει

Η δεύτερη χρονιά της Επανάστασης άρχισε με την ψήφιση από την Α΄ Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων του πρώτου από τα συνταγματικά κείμενα που συντάχτηκαν στη διάρκεια του Αγώνα.

Παρά τα λάθη και τις παλινωδίες, οι πρόγονοί μας διακήρυτταν με την ενέργειά τους αυτή την απόφασή τους να δημιουργήσουν ένα ευνομούμενο κράτος, αντάξιο των προσδοκιών και των θυσιών αιώνων. Εν τω μεταξύ, ο θάνατος του «αντάρτη» πασά των Ιωαννίνων Αλή Τεπενελή (25 Ιανουαρίου 1822) επέτρεψε στην ανώτατη τουρκική στρατιωτική διοίκηση την απαγκίστρωση του Χουρσίτ πασά και των δυνάμεων του από την Ήπειρο και τη διάθεσή τους για την καταστολή της Επανάστασης στη νότια Ελλάδα. Κατά την κάθοδό του προς νότο ο Χουρσίτ έστειλε τον Ομέρ Βρυώνη να χτυπήσει το Σούλι, το οποίο είχαν σπεύσει να βοηθήσουν στρατιωτικά σώματα φιλελλήνων και αγωνιστών υπό τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Παρά την αρχική επιτυχία (μάχη στο Κομπότι της Άρτας), το εκστρατευτικό σώμα διαλύθηκε στις 4 Ιουλίου του 1822 στη μάχη κοντά στο Πέτα της Άρτας, ενώ οι Σουλιώτες λίγους μήνες αργότερα αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές εστίες τους και να καταφύγουν στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα (Σεπτέμβριος 1822).

Παράλληλα, η Επανάσταση αναζωπυρώθηκε στη Μακεδονία, αρχικά στην περιοχή του Ολύμπου και κατόπιν στη Νάουσα, όπου ο πρόκριτος της πόλης Ζαφειράκης είχε εκδιώξει τις τουρκικές αρχές. Ο Εμπού Λουμπούτ επενέβη και στις 13 Απριλίου του 1822 κατέλαβε την πόλη. Στη συνέχεια θανάτωσε 2.000 τουλάχιστον άτομα. Η Επανάσταση στη Μακεδονία είχε οριστικά εκπνεύσει.

Η Επανάσταση σταθεροποιείται στη νότια Ελλάδα

Αντίθετα, το 1822 η Επανάσταση σταθεροποιήθηκε στη νότια Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά την καταστροφή της στρατιάς του Μαχμούτ Δράμαλη πασά από τον Κολοκοτρώνη στα Δερβενάκια.

Πριν από αυτό το σημαντικό γεγονός και ενώ στις 20 Φεβρουαρίου του 1822 ο ενωμένος στόλος των Τριών Νήσων είχε καταναυμαχήσει τουρκική μοίρα έξω από την Πάτρα, οι Τούρκοι διέπραξαν ένα από τα φοβερότερα εγκλήματά τους στη διάρκεια της ελληνικής Επανάστασης, αλλά συγχρόνως και το πιο σημαντικό λάθος τακτικής, τις σφαγές της Χίου. Στις 30 Μαρτίου του 1822 ο τουρκικός στόλος υπό τον Καρά Αλή αποβίβασε χιλιάδες

στρατιώτες στη Χίο. Έπειτα από δύο ημέρες όλο το νησί μετατράπηκε σε ερείπια και περισσότεροι από 20.000 κάτοικοί του που δεν είχαν προλάβει να καταφύγουν σε γειτονικά νησιά θανατώθηκαν ή εξανδραποδίστηκαν. Η καταστροφή αυτή γρήγορα μαθεύτηκε στην Ευρώπη και ο αποτροπιασμός της κοινής γνώμης για το γεγονός ενίσχυσε το κίνημα του φιλελληνισμού και ανάγκασε τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να επαναπροσδιορίσουν τη στάση τους απέναντι στο ελληνικό ζήτημα. Η εκδίκηση των Ελλήνων για τις σφαγές ήταν ιδιαίτερα εντυπωσιακή. Τη νύχτα της 6ης προς την 7η Ιουνίου του 1822, και ενώ οι Τούρκοι γιόρταζαν το Μπαϊράμι πάνω στη ναυαρχίδα του Καρά Αλή «Μανσουρίγιε», ο Ψαριανός Κωνσταντίνος Κανάρης κόλλησε το πυρπολικό του στο τρίκροτο, το οποίο σε λίγο μετατράπηκε σε πυροτέχνημα, συμπαρασύροντας στον όλεθρο το σφαγέα ναύαρχο και περισσότερους από χίλιους ναύτες.

Το 1822 συνεχίστηκε με μια άλλη σημαντική επιτυχία των Ελλήνων. Ο Μαχμούτ πασάς Δράμαλης με μια δύναμη 25.000 περίπου αντρών κατευθύνθηκε από τη Θεσσαλία προς την ανατολική Πελοπόννησο με τελικό στόχο την Τριπολιτσά. Με μεγάλη ευκολία έλυσε την πολιορκία του Ακροκόρινθου και του Ναυπλίου, κατέλαβε το Άργος, ενώ οι ελληνικές αρχές εγκατέλειπαν πανικόβλητες την περιοχή. Τη δύσκολη εκείνη στιγμή ο Κολοκοτρώνης, αρχιστράτηγος πλέον, εφάρμοσε το σχέδιό του για την αντιμετώπιση του κινδύνου ο οποίος προερχόταν από τη δράση του Δράμαλη. Κατέστρεψε όλες τις αποθήκες με σιτηρά και άλλα τρόφιμα, καθιστώντας έτσι προβληματικό τον ανεφοδιασμό της μεγάλης στρατιάς. Συγχρόνως, ενίσχυσε τις θέσεις που κάλυπταν τις προσβάσεις προς την Τριπολιτσά και οχύρωσε την περιοχή των στενών στα Δερβενάκια για να εμποδίσει την υποχώρηση των Τούρκων προς την Κόρινθο.

Ο Δράμαλης, πιεζόμενος από την έλλειψη εφοδίων, αποφάσισε να επιστρέψει στην Κόρινθο. Ενώ οι δυνάμεις του είχαν εισέλθει στα στενά των Δερβενακίων (26 Ιουλίου 1822) δέχτηκαν τη σφοδρή επίθεση των Ελλήνων και αποδεκατίστηκαν. Η πλέον σοβαρή μέχρι εκείνη τη στιγμή προσπάθεια των Τούρκων να καταστείλουν την Επανάσταση είχε αποτύχει.

Ανάλογη ήταν και η τύχη της προσπάθειας των Τούρκων υπό τον Κιουταχί και τον Ομέρ Βρυώνη να καταλάβουν τη στρατηγικής σημασίας πόλη του Μεσολογγίου. Οι αμυνόμενοι αντιστάθηκαν με επιτυχία σε όλες τις επιθέσεις των πολιορκητών τους και το βράδυ των Χριστουγέννων του 1822, όταν διέλυσαν τις τουρκικές δυνάμεις που έκαναν έφοδο, τους έπεισαν να εγκαταλείψουν για την ώρα την προσπάθεια.

Η διχόνοια η δολερή κάνει την εμφάνισή της

Όταν το Μάρτιο του 1823 ξεκίνησε τις εργασίες της στο Άστρος η Β' Εθνοσυνέλευση, ο αγώνας αντιμετώπιζε ήδη σοβαρή κρίση, γιατί οι αντιθέσεις ανάμεσα στους πολιτικούς και τους στρατιωτικούς είχαν οξυνθεί ιδιαίτερα και τα οικονομικά μέσα για τον εφοδιασμό των αγωνιστών είχαν εξαντληθεί. Η Ευρώπη στο Συνέδριο της Βερόνας, στο τέλος του 1822, είχε αποδοκιμάσει την ελληνική Επανάσταση, ενώ οι Τούρκοι, παρά τα έντονα εσωτερικά προβλήματα που είχε ο σουλτάνος με τους γενίτσαρους, φαίνονταν αποφασισμένοι να χτυπήσουν τους επαναστάτες και να καταστείλουν την εξέγερση. Επιχείρησαν στη διάρκεια του 1823 αρκετές μικρής μάλλον κλίμακας εκστρατείες, με εξαίρεση ίσως αυτήν του Μουσταή πασά της Σκόδρας και του Ομέρ Βρυώνη το καλοκαίρι που ήταν αρκετά φιλόδοξη και κατέληξε σε ήττα των Τούρκων στο Κεφαλόβρυσο (8 και 9 Αυγούστου 1823) κοντά στο Καρπενήσι. Σε αυτή τη φονική μάχη οι Τούρκοι είχαν μεγάλες απώλειες, ενώ στη διάρκειά της τραυματίστηκε θανάσιμα ο Μάρκος Μπότσαρης, σε στρατηγικό σχέδιο του οποίου στηρίχτηκε η διεξαγωγή της νικηφόρας μάχης. Η μάχη στο Κεφαλόβρυσο ήταν η πιο σημαντική στιγμή του 1823.

Η εμφύλια διαμάχη φουντώνει

Οι πρώτες αντιθέσεις ανάμεσα στους πολιτικούς και τους στρατιωτικούς εμφανίστηκαν στη διάρκεια των εργασιών της Β' Εθνοσυνέλευσης το διάστημα Μαρτίου-Απριλίου του 1823. Τότε μεταξύ άλλων αποφασίστηκε κατάργηση των τοπικών πολιτικών οργανισμών και του βαθμού του αρχιστράτηγου. Η κατάργηση της Πελοποννησιακής Γερουσίας, ψυχή της οποίας ήταν ο Κολοκοτρώνης, αλλά και του βαθμού του αρχιστράτηγου τον οποίο έφερε ο Γέρος του Μοριά, θεωρήθηκε, όχι άδικα, αποδυνάμωση του φυσικού αρχηγού των στρατιωτικών σωμάτων.

Το χάσμα ανάμεσα στον Μαυροκορδάτο, πρόεδρο του Εκτελεστικού, και τον Κολοκοτρώνη,

αντιπρόεδρο, συνεχώς μεγάλωνε. Στις 16 Νοεμβρίου του 1823 οπαδοί του Κολοκοτρώνη, ο οποίος εν τω μεταξύ είχε παραιτηθεί από αντιπρόεδρος, διέλυσαν το Βουλευτικό. Πολλά μέλη του που δεν συμφωνούσαν με τον Κολοκοτρώνη κατέφυγαν στο Κρανίδι και όρισαν νέα κυβέρνηση με πρόεδρο τον Υδραίο Γεώργιο Κουντουριώτη.

Ξεσπά ο εμφύλιος πόλεμος

Στις αρχές του 1824 υπήρχαν δύο κυβερνήσεις, η μία στην Τριπολιτσά υπό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και η άλλη στο Κρανίδι υπό τον Γεώργιο Κουντουριώτη. Το Μάρτιο του 1824 οι κυβερνητικοί στράφηκαν εναντίον των στρατιωτικών, κατέλαβαν τον Ακροκόρινθο και την Τριπολιτσά και άρχισαν να πολιορκούν το Ναύπλιο το οποίο υπερασπιζόταν ο Πάνος Κολοκοτρώνης. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης αντιλήφθηκε ότι οι εξελίξεις απέβαιναν σε βάρος του και γι' αυτόν το λόγο προχώρησε σε συνδιαλλαγή με τον Κουντουριώτη και παρέδωσε το Ναύπλιο με αντάλλαγμα τη χορήγηση αμνηστίας. Έτσι τελείωσε η πρώτη φάση του εμφύλιου πολέμου. Η επιδίωξη όμως του Κουντουριώτη, από το ένα μέρος, και του Ανδρέα Λόντου και του Ανδρέα Ζαΐμη, από το άλλο, να εξασφαλίσουν ηγετικό ρόλο στα στρατιωτικά και τα πολιτικά πράγματα δημιούργησε νέους συσχετισμούς δυνάμεων, που διαμορφώθηκαν αυτήν τη φορά και με τοπικά κριτήρια. Τον Κουντουριώτη τον υποστήριζαν Υδραίοι, Σπετσιώτες και Ρουμελιώτες οπλαρχηγοί, ενώ οι Πελοποννήσιοι στρατιωτικοί και πολιτικοί ηγέτες είχαν συνασπιστεί γύρω από τον Κολοκοτρώνη, τον Λόντο και τον Ζαΐμη. Η άρνηση ορισμένων περιοχών της Πελοποννήσου να πληρώσουν στην κυβέρνηση φόρο αποτέλεσε την αφορμή για την έκρηξη της δεύτερης φάσης του εμφυλίου. Σφοδρές συγκρούσεις σημειώθηκαν σε πολλές περιοχές της Πελοποννήσου, τις οποίες συνήθως ακολούθησαν καταστροφές χωριών και λεηλασίες. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν και ο γιος του Κολοκοτρώνη, Πάνος. Το γεγονός αυτό κλόνισε σοβαρά τον Γέρο του Μοριά, ο οποίος στις αρχές του Δεκεμβρίου του 1824 αποφάσισε να παραδοθεί.

Στις 6 Φεβρουαρίου του 1825 ο Κολοκοτρώνης, οι Δεληγιανναίοι και ο Νοταράς φυλακίστηκαν στη Μονή του Προφήτη Ηλία της Ύδρας. Τον Απρίλιο παραδόθηκε και ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ο οποίος φυλακίστηκε στην Ακρόπολη των Αθηνών. Στις 5 Ιουνίου του 1825 δολοφονήθηκε από ανθρώπους του Γκούρα. Αυτό ήταν το αιματηρό τέλος ενός επώδυνου πολέμου, τη στιγμή που είχε κάνει την εμφάνισή του ο Ιμπραήμ πασάς και η Επανάσταση βρισκόταν σε μεγάλο κίνδυνο.

Οι Τούρκοι είναι ακόμη εδώ...

Το σχέδιο των Τούρκων προέβλεπε την καταστολή όλων των επαναστατικών εστιών, όπου και αν βρίσκονταν, σε συνεργασία με τους Αιγυπτίους του Μωχάμετ Άλι. Η Κρήτη είχε προσφερθεί ως αντάλλαγμα στον αντιβασιλέα της Αιγύπτου για τη βοήθειά του στην αντιμετώπιση της εξέγερσης στη νότια Ελλάδα. Ο Αιγύπτιος Χουσεΐν, γενικός διοικητής της Κρήτης, κατάφερε, έπειτα από πολλές προσπάθειες, να διαλύσει στα μέσα του Μαΐου του 1824 όλα τα ένοπλα επαναστατικά σώματα του νησιού. Στη συνέχεια οι Αιγύπτιοι στράφηκαν εναντίον της Κάσου. Οι γενναίοι κάτοικοι του νησιού στήριξαν με τον ισχυρό τους στόλο την Επανάσταση στην Κρήτη. Παρά τις απεγνωσμένες εκκλήσεις των Κάσιων για βοήθεια, κυρίως προς την Ύδρα, τη νύχτα της 28ης προς την 29η Μαΐου του 1824 τα τουρκοαιγυπτιακά στρατεύματα αποβιβάστηκαν, ύστερα από σφοδρό κανονιοβολισμό, σε μια απόκρημνη ακτή του νησιού. Μέσα σε λίγες ώρες το μικρό νησί είχε μετατραπεί σε σωρούς φλεγόμενων ερειπίων, ενώ εκατοντάδες κάτοικοί του σφαγιάστηκαν ή σύρθηκαν στα σκλαβοπάζαρα της Αιγύπτου. Μετά το ολοκαύτωμα της Κάσου, σειρά είχαν τα Ψαρά. Στις 21 Ιουνίου 10.000 Τούρκοι στρατιώτες αποβιβάστηκαν στο νησί και αμέσως άρχισαν τις σφαγές και τις πυρπολήσεις. Οι περισσότεροι από τους 7.000 υπερασπιστές έπεσαν μαχόμενοι, ενώ αρκετοί από εκείνους που διέφυγαν την αιχμαλωσία κατέφυγαν στις Κυκλάδες.

Ο ελληνικός στόλος προσπάθησε πολλές φορές να πλήξει τον τουρκικό με επιθέσεις πυρπολικών. Στις 5 Αυγούστου του 1824 ο Κανάρης, ο Ματρώζος και ο Βατικιώτης κατέκαψαν μια τουρκική φρεγάτα και δύο άλλα μικρότερα πλοία στο Στενό της Μυκάλης. Οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν όλο τον Αύγουστο, με αποκορύφωμα τη ναυμαχία του Γέροντα (29 Αυγούστου 1824) στη διάρκεια της οποίας ο τουρκικός στόλος είχε αρκετές απώλειες. Αυτές οι ναυτικές επιτυχίες ενίσχυσαν το ηθικό των αγωνιστών σε μια δύσκολη στιγμή, όταν φούντωνε και πάλι ο εμφύλιος σπαραγμός.

Η εκστρατεία του Ιμπραήμ

Οι Τούρκοι είχαν επιτύχει να εξουδετερώσουν δύο νησιά με ισχυρό στόλο, τα Ψαρά και την Κάσο, και όλες τις επαναστατικές εστίες στην Κρήτη. Από την άλλη, λόγω της εμφύλιας σύγκρουσης, η θέση των Ελλήνων απέναντι στους Τούρκους και τις Μεγάλες Δυνάμεις μαρτυρούσε αδυναμία. Ευτυχής συγκυρία για τις ελληνικές επιδιώξεις ήταν η αλλαγή της πολιτικής της Αγγλίας απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο επαναπροσδιορισμός αναγκαστικά από τις υπόλοιπες δυνάμεις της στάσης τους σχετικά με το περίφημο Δόγμα της Ακεραιότητας του Μεγάλου Ασθενούς. Το Ανατολικό Ζήτημα έμπαινε σε μια νέα φάση, που σύντομα μέσα από παλινωδίες θα οδηγούσε στην αναγνώριση της ελληνικής ανεξαρτησίας. Πριν από όλα αυτά όμως ο νότος της ελληνικής χερσονήσου θα γνώριζε την ισχύ των όπλων και μια σημαντική στρατιωτική φυσιογνωμία, τον Ιμπραήμ πασά, γιο του αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλι. Ο Ιμπραήμ, επικεφαλής ενός ισχυρότατου εκστρατευτικού σώματος Τουρκοαιγυπτίων, αποβιβάστηκε το Φεβρουάριο του 1825 στη Μεθώνη. Με αυτό τον τρόπο εφαρμόστηκε η συμφωνία ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αίγυπτο, η οποία προέβλεπε καταστολή της ελληνικής Επανάστασης από τους Αιγυπτίους με αντάλλαγμα την παραχώρηση από την Πύλη στον Μωχάμετ Άλι της Κρήτης. Η κυβέρνηση Κουντουριώτη αφνιδιάστηκε και προσπάθησε να αντιδράσει με σπασμωδικές μάλλον κινήσεις. Ο Ιμπραήμ όμως δεν ήταν εύκολος αντίπαλος. Ο στρατός του ήταν οργανωμένος από Γάλλους στρατιωτικούς συμβούλους κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα και δεν είχε κανένα πρόβλημα απέναντι σε επαναστάτες που είχαν χάσει όχι μόνο την αρχική τους ορμή αλλά και το ηθικό τους από τις μακροχρόνιες εμφύλιες διαμάχες.

Ο Ιμπραήμ εν δράσει...

Η πρώτη μάχη ανάμεσα στους Έλληνες και τα στρατεύματα του Ιμπραήμ δόθηκε στο Κρεμμύδι κοντά στο Νεόκαστρο, στις 7 Απριλίου του 1825, όπου τα ελληνικά σώματα διαλύθηκαν αφήνοντας πίσω εκατοντάδες νεκρούς.

Ο επόμενος στόχος του Ιμπραήμ ήταν η Σφακτηρία, η οποία καταλήφθηκε στις 26 Απριλίου του 1825. Στη διάρκεια της μάχης, ανάμεσα στους πολλούς που έπεσαν ήταν ο Αναγνωσταράς και ο φιλέλληνας Σανταρόζα. Τα ελληνικά πλοία που ναυλοχούσαν στον κόλπο κατόρθωσαν να διαφύγουν διασώζοντας εκατοντάδες μαχητές. Τελευταίος διέσπασε τον κλοιό των πολιορκητών ο «Άρης» του Τσαμαδού, με πλοίαρχο τον Σαχτούρη. Το «περήφανο» πλοίο ξέφυγε βαλλόμενο από τα πλοία των Αιγυπτίων, διασώζοντας μεταξύ άλλων και τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Το πλοίο-θρύλος «έζησε» εκατό περίπου χρόνια, μέχρι που άδοξοι φωστήρες αποφάσισαν να το βυθίσουν «εν χορδαίς και οργάνω» έξω από το ναύσταθμο της Σαλαμίνας, διότι «δεν συνέφερε η συντήρησή του» (1921).

Η αδυναμία των Ελλήνων να τον σταματήσουν επέτρεψε στον Ιμπραήμ να εισχωρήσει στη Μεσσηνιακή Μάνη. Εκεί προσπάθησε μάταια να τον αναχαιτίσει στην περιοχή Μανιάκι ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας. Στην άνιση μάχη έπεσε μαχόμενος ο Παπαφλέσσας (20 Μαΐου του 1825). Ο δρόμος για την Τριπολιτσά ήταν πλέον ανοιχτός. Η κυβέρνηση έσπευσε να αμνηστεύσει τον Κολοκοτρώνη, αλλά η πρωτεύουσα του Μοριά έπεσε στα χέρια των Αιγυπτίων στις 11 Ιουνίου. Την επομένη εισέβαλαν στην Αργολίδα με σκοπό να χτυπήσουν το Ναύπλιο. Ο Μακρυγιάννης όμως, ο Δημήτριος Υψηλάντης και ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης είχαν διαφορετική γνώμη. Στους Μύλους κοντά στο Άργος με τριακόσιους μόνο άντρες ανάγκασαν τον Ιμπραήμ να οπισθοχωρήσει στην Τριπολιτσά (13 Ιουνίου). Το φθινόπωρο του 1825 εκτός από το Ναύπλιο, τη Μάνη και τα βουνά η Επανάσταση στην Πελοπόννησο είχε εκπνεύσει. Το Νοέμβριο του ίδιου έτους ο Ιμπραήμ κινήθηκε προς το Μεσολόγγι για να ενισχύσει τον Κιουταχή.

Πάλι το Μεσολόγγι...

Η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου από τους Τούρκους απέτυχε. Η κατοχή όμως από τους επαναστάτες αυτού του τόσο σημαντικού συγκοινωνιακού κέντρου της δυτικής Ελλάδας ανάγκασε τον Κιουταχή πασά να επανέλθει μπροστά από το χαμηλό τείχος της ηρωικής πόλης τον Απρίλιο του 1825 (20 Απριλίου), αποφασισμένος αυτή τη φορά να την καταλάβει. Οι 5.000 υπερασπιστές της πόλης κατόρθωσαν να κρατήσουν μακριά τους Τούρκους για ένα ιδιαίτερα μεγάλο χρονικό διάστημα. Σε αυτή τους την επιτυχία συνέβαλαν ο αντιπερισπασμός του Καραϊσκάκη, ο οποίος συνεχώς παρενοχλούσε τους Τούρκους, αλλά και ο ανεφοδιασμός της πόλης από μοίρα του ελληνικού στόλου. Τον Οκτώβριο η πολιορκία έχει ουσιαστικά λυθεί και ο Κιουταχής αποσύρθηκε στο όρος Ζυγός, ενώ ο Καραϊσκάκης εισήλθε στην πόλη. Η

κατάσταση αυτή γρήγορα ανατράπηκε, το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς, με την άφιξη στην περιοχή του Ιμπραήμ. Ξεκινούσε πλέον η δεύτερη και πιο δύσκολη φάση της πολιορκίας του Μεσολογγίου. Περισσότεροι από 25.000 Τούρκοι και Αιγύπτιοι άρχιζαν να πιέζουν ασφυκτικά την πόλη. Στις 25 Φεβρουαρίου του 1826 οι πολιορκητές επιτέθηκαν στα δύο ζωτικής σημασίας για την άμυνα της πόλης νησάκια της λιμνοθάλασσας, Βασιλάδι και Κλείσοβα. Το Βασιλάδι έπεσε έπειτα από φοβερές μάχες σώμα με σώμα, ενώ η Κλείσοβα κατάφερε να απωθήσει τους επιτιθέμενους, οι οποίοι υποχώρησαν αφήνοντας πίσω τους δεκάδες νεκρούς. Ο ανεφοδιασμός όμως πλέον του Μεσολογγίου γινόταν μέρα με τη μέρα πιο δύσκολος. Στις αρχές Απριλίου ο Μιαούλης προσπάθησε να ανεφοδιάσει την πόλη, αλλά απέτυχε. Οι θάνατοι από την πείνα αυξάνονταν συνεχώς. Τελικά, στο συμβούλιο των οπλαρχηγών και των προκρίτων αποφασίστηκε η Έξοδος.

«Βλέποντες τον εαυτόν μας, το στράτευμα και τους πολίτας εν γένει, μικρούς και μεγάλους, παρ' ελπίδα υστερημένους από όλα τα κατεπείγοντα της ζωής προ σαράντα ημέρας και ότι εκπληρώσαμεν τα χρέη μας ως πιστοί στρατιώται της πατρίδος εις την στενή πολιορκίαν ταύτην και ότι, εάν μίαν ημέραν υπομείνωμεν περισσότερον, θέλομεν αποθάνει όρθιοι εις τους δρόμους όλοι. Θεωρούντες εκ του άλλου ότι μας εξέλιπεν κάθε ελπίς βοήθειας και προμηθείας, τόσον από τη θάλασσαν, καθώς και από την ξηράν ώστε να δυνηθώμεν να βαστάζωμεν, ενώ ευρισκόμεθα νικηταί του εχθρού, αποφασίσαμεν ομοφώνως: η έξοδός μας να γίνει βράδυ, εις τας δύο ώρας της νυκτός 10 Απριλίου, ημέρα Σάββατο και ξημερώνοντας των Βαΐων».

Τρεις φάλαγγες των χιλίων αντρών η καθεμία όρμησαν εναντίον των πολιορκητών, οι οποίοι υποδέχτηκαν τους γενναίους αγωνιστές με καταγισμό πυρών, αφού το σχέδιό τους είχε προδοθεί.

Η επέμβαση του Μουσταμπε με 3.000 έμπειρους Αλβανούς πεζούς και ιππείς υπήρξε καταλυτική στην εξέλιξη του εγχειρήματος. Λίγοι κατάφεραν να ξεφύγουν. Το Μεσολόγγι έπεσε και οι σφαγές που ακολούθησαν κράτησαν δύο ημέρες. Ο απόηχος των γεγονότων που διαδραματίστηκαν μπροστά στο «φράχτη» αναζωπύρωσαν το πνεύμα του φιλελληνισμού στην Ευρώπη το οποίο είχε αρχίσει να φθίνει.

Το τέλος της Επανάστασης;

Μετά την κατάληψη του Μεσολογγίου ο Ιμπραήμ επέστρεψε στην Πελοπόννησο, ενώ ο Κιουταχής κατευθύνθηκε προς την Αθήνα. Όταν έφτασε με πολυάριθμο στρατό έξω από την πόλη, οι υπερασπιστές της υπό τον Γιάννη Γκούρα αποσύρθηκαν στο φρούριο της Ακρόπολης, την οποία οι Τούρκοι άρχισαν να πολιορκούν. Ο Καραϊσκάκης προσπάθησε να δημιουργήσει αντιπερισπασμό παρασύροντας τους Τούρκους σε μάχη. Τα κατάφερε με την επίθεση εναντίον τμήματος των πολιορκητών στην περιοχή του Χαϊδαρίου (6 Αυγούστου του 1826). Τα θετικά για τους Έλληνες αποτελέσματα της μάχης στο Χαϊδάρι ανατράπηκαν δύο ημέρες αργότερα, όταν ο Κιουταχής με ολομέτωπη επίθεση ανέτρεψε τις ελληνικές δυνάμεις. Στη συνέχεια, ο Τούρκος στρατηγός στράφηκε εναντίον της Ακρόπολης την οποία άρχισε να πολιορκεί. Παρά το θανάσιμο τραυματισμό του Γκούρα (1 Οκτωβρίου του 1826), οι υπερασπιστές του κάστρου αντέδρασαν με επιτυχία στις τουρκικές επιθέσεις. Ύστερα από κάποιες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στη Βοιωτία, ο Καραϊσκάκης επέστρεψε στην Αττική -στρατοπέδευσε στο Κερατσίνι- το Μάρτιο του 1827. Ήταν αποφασισμένος να λύσει την πολιορκία. Μέχρι τις 23 Απριλίου έγιναν πολλές αψιμαχίες, οι περισσότερες από τις οποίες υπήρξαν νικηφόρες για τα ελληνικά όπλα. Ανήμερα της γιορτής του ο αρχιστράτηγος, αν και άρρωστος, πήρε μέρος σε μια συμπλοκή κοντά στο Φάληρο, στη διάρκεια της οποίας τραυματίστηκε. Λίγες ώρες αργότερα ο «γιος της καλόγριας» πέρασε στο πάνθεον των ηρώων του Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Ένα μήνα αργότερα, στις 25 Μαΐου, η Ακρόπολη παραδόθηκε.

Θάνατος στους προσκυνημένους

Ο Ιμπραήμ μετά την επιστροφή του στην Πελοπόννησο προσπάθησε να εξαφανίσει όλες τις επαναστατικές εστίες που υπήρχαν ακόμη στο Μοριά. Κινήθηκε δύο φορές εναντίον του άπαρτου κάστρου της Μάνης. Απέτυχε όμως και στις δύο (Ιούνιος και Αύγουστος του 1826). Ο Κολοκοτρώνης εφαρμόζοντας την τακτική του ανταρτοπόλεμου κατόρθωσε να φέρει σε δύσκολη θέση τον Αιγύπτιο πασά. Την άνοιξη όμως, και ιδιαίτερα το καλοκαίρι του 1827, η κατάσταση άρχισε να γίνεται επικίνδυνη για την έκβαση της Επανάστασης. Ο Ιμπραήμ άρχισε να καταστρέφει την αγροτική παραγωγή και οι αγρότες της Πελοποννήσου μπροστά στον

κίνδυνο του λιμού δήλωσαν υποταγή, «προσκύνησαν». Ο Κολοκοτρώνης στα «Απομνημονεύματά» του σημειώνει χαρακτηριστικά: «Μόνον εις τον καιρόν του προσκυνήματος εφοβήθηκα διά την πατρίδα μου». Ο Γέρος του Μοριά εξαπέλυσε τα παλικάρια του στα χωριά που δήλωσαν υποταγή και τότε με το καλό τότε με το άγριο κατάφερε να κρατήσει αναμμένη τη φλόγα της Επανάστασης που τρεμόσβηνε. Ωστόσο, οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν κατανοήσει ότι στην Ελλάδα είχε δημιουργηθεί μια κατάσταση που αργά ή γρήγορα θα οδηγούσε σε ανεξέλεγκτες εξελίξεις, σε διαμελισμό ή ακόμη και σε αφανισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είχε φτάσει η ώρα για δράση.

Από το Ναβαρίνο στον Καποδίστρια

Η ναυμαχία στο Ναβαρίνο, στις 20 Οκτωβρίου του 1827, ένα απροσδόκητο γεγονός για την αγγλική διπλωματία, αποτελεί τον καταλύτη που επιτάχυνε δραματικά τις εξελίξεις για τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και κατ' επέκταση για τη δυναμική έκφραση όλων τα λαών της περιοχής στη βάση της αρχής των εθνοτήτων που κυριαρχούσε εκείνη την εποχή στην Ευρώπη. Η καταστροφή του τουρκοαιγυπτιακού στόλου από τον ενωμένο συμμαχικό έκανε επιτακτική την απαγκίστρωση των δυνάμεων του Ιμπραήμ από την Πελοπόννησο, οι οποίες είχαν απομείνει αποκομμένες από τη βάση εφοδιασμού τους, την Αίγυπτο. Αυτό τελικά έγινε με τη Σύμβαση της Αλεξάνδρειας (9 Αυγούστου του 1828) που υπογράφηκε ανάμεσα στην Αγγλία και τον Μωχάμετ Αλι.

Εν τω μεταξύ, στις αρχές του 1828 έφτασε στην Ελλάδα ο Ιωάννης Καποδίστριας, ο οποίος είχε εκλεγεί κυβερνήτης με επταετή θητεία από τα μέλη της Γ' Εθνοσυνέλευσης στην Τροιζήνα.

Ο παλιός διπλωμάτης του τσάρου κατόρθωσε, εκμεταλλευόμενος με αριστοτεχνικό τρόπο τη ρωσοφοβία της Αγγλίας και της Γαλλίας, η οποία είχε φτάσει στην υπερβολή εξαιτίας του Ρωσοτουρκικού Πολέμου του 1828-1829, να συμβάλει στη θετική εξέλιξη του Ελληνικού Ζητήματος. Στις 3 Φεβρουαρίου του 1830 υπογράφηκε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, που αποτελεί και τη γενέθλια πράξη του νέου ελληνικού κράτους.

Το γένος των Ελλήνων δημιούργησε με τους αγώνες του μια κρατική οντότητα πολύ εύθραυστη, με ιδιαίτερα περιορισμένα σύνορα, η οποία σε λιγότερο από έναν αιώνα σχεδόν θα τριπλασιαζόταν.

ΖΑΪΜΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ: Προεστώς των Καλαβρύτων, όπου και γεννήθηκε -στην Κερπινή- το 1791. Φιλικός, οπλαρχηγός και πολιτικός. Γιος του Ασημάκη Ζαΐμη, ίσως ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της επιφανούς οικογένειάς του. Μυήθηκε από τον Ανδρέα Λόντο στη Φιλική Εταιρεία το 1819 και συμμετείχε ενεργά στην προετοιμασία του Αγώνα. Μαζί με τον Παλαιών Πατρών Γερμανό ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης στην Πάτρα και πήρε μέρος στην πολιορκία του κάστρου της πόλης.

Ανέπτυξε πολιτική δράση ως μέλος του Αχαϊκού Διευθυντηρίου και συμμετείχε με δικό του στρατιωτικό σώμα στην απόκρουση του Δράμαλη και στη λύση της πρώτης πολιορκίας του Μεσολογγίου (Δεκέμβριος του 1822).

Την περίοδο του εμφυλίου, παρά τη διαλλακτική του στάση, αναγκάστηκε να αποσυρθεί, προσωρινά, μετά την επικράτηση των κυβερνητικών και να εγκαταλείψει την Πελοπόννησο. Επανήλθε στο προσκήνιο των στρατιωτικών επιχειρήσεων όταν ο Ιμπραήμ απειλούσε την Πελοπόννησο. Υπήρξε μέλος της Α' και της Β' Εθνοσυνέλευσης, του Εκτελεστικού Σώματος, αλλά και πρόεδρος της Διοικητικής Επιτροπής της Ελλάδας μέχρι την άφιξη του Καποδίστρια στην αρχή και αργότερα, μετά τη δολοφονία του κυβερνήτη, μέχρι την άφιξη του Όθωνα. Στα χρόνια του Καποδίστρια συμμετείχε στο Πανελλήνιο, συμβουλευτικό όργανο του κυβερνήτη Καποδίστρια. Τελείωσε την πολιτική του σταδιοδρομία την περίοδο του Όθωνα ως αντιπρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας και πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου. Η ικανότητα και η συνέπεια του Ανδρέα Ζαΐμη αναγνωρίστηκαν από τους φίλους, αλλά και τους πολιτικούς του αντιπάλους. Πέθανε στην Αθήνα το 1840.

ΖΑΪΜΗΣ ΑΣΗΜΑΚΗΣ: Προεστώς των Καλαβρύτων (Κερπινή, 1745). Έφορος της Φιλικής Εταιρείας στην Πελοπόννησο, μέλος της Πελοποννησιακής Γερουσίας, υπέστη διώξεις στη διάρκεια του εμφυλίου ως αντίπαλος του Κουντουριώτη. Πέθανε στο Ναύπλιο το 1826.

ΖΑΦΕΙΡΑΚΗΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ: Πλούσιος πρόκριτος της Νάουσας, ο οποίος έπειτα από μια μάλλον αμφίσημη στάση πριν από την Ελληνική Επανάσταση κατηχήθηκε το 1820 στη Φιλική Εταιρεία και συμμετείχε με ενθουσιασμό στην προετοιμασία του Μεγάλου

Ξεσηκωμού. Μετά την αποτυχία της Επανάστασης στη Χαλκιδική, οι Τούρκοι επιτέθηκαν εναντίον της Νάουσας, την οποία και πολιορκήσαν. Στις 10 Απριλίου του 1822 η πόλη καταλήφθηκε και ο Ζαφειράκης, αν και στην αρχή κατόρθωσε να διαφύγει, τελικά σκοτώθηκε σε μάχη με τους Τούρκους κοντά στη Βέροια.

ΖΥΓΟΜΑΛΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Λόγιος και δάσκαλος από το Ναύπλιο. Γεννήθηκε το 1498. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στην πατρίδα του και συμπλήρωσε τη μόρφωσή του στη Μονεμβασιά. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα. Επέστρεψε στην πατρίδα του και λίγο αργότερα πήγε στην Αδριανούπολη για να εργαστεί ως δάσκαλος, έπειτα από πρόσκληση του μητροπολίτη της περιοχής Ιωάσαφ, τον οποίο ακολούθησε το 1556 στην Κωνσταντινούπολη, όταν έγινε πατριάρχης. Ίδρυσαν μαζί το πρώτο (επιβεβαιωμένο) πατριαρχικό σχολείο όπου δίδαξε για αρκετά χρόνια. Συμμετείχε στο διάλογο ανάμεσα στο πατριαρχείο και τους προτεστάντες. Το συγγραφικό του έργο υπήρξε μικρό («Επίτομη Γραμματική», βιογραφία του δασκάλου του, Σταυράκιου Μαλαζού κ.λπ.). Πέθανε το 1567.

ΗΣΑΪΑΣ: Φιλικός και αγωνιστής, ιεράρχης, επίσκοπος Σαλώνων. Γεννήθηκε στη Δεσφίνα της Παρνασσίδας το 1778.

Ακολούθησε νωρίς το μοναχικό βίο και χειροτονήθηκε επίσκοπος Σαλώνων από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ το 1818 στην Κωνσταντινούπολη. Πιθανότατα τότε μυήθηκε και στη Φιλική Εταιρεία.

Από την επισκοπική του έδρα αγωνίστηκε για την προετοιμασία της Επανάστασης στη Φωκίδα και αναδείχθηκε σε έναν από τους πρωτεργάτες της εξέγερσης στην Ανατολική Στερεά.

Στις 27 Μαρτίου του 1821 χοροστάτησε στην επίσημη δοξολογία που έγινε στον Όσιο Λουκά για την έναρξη του Αγώνα. Όταν οι οπλαρχηγοί της Στερεάς αποφάσισαν να ανακόψουν τα στρατεύματα του Κιοσέ Μεχμέτ και του Ομέρ Βρυώνη στην πεδιάδα του Σπερχειού (Αλαμάνα), πολέμησε ως απλός στρατιώτης στο σώμα του Πανουργιά που οχυρώθηκε στη Χαλκομάτα. Στη μάχη που έγινε ο επίσκοπος έπεσε στα χέρια των Τούρκων και αποκεφαλίστηκε.

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΒΡΕΣΘΕΝΗΣ: Γεννήθηκε στη Στεμνίτσα της Γορτυνίας το 1787.

Εκλέχτηκε επίσκοπος Βρεσθένης Λακεδαιμόνος το 1813. Το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και ανέπτυξε σπουδαία δράση. Μετά την έναρξη της Επανάστασης πήρε μέρος σε πολλές μάχες (Βαλτέτσι, Δολιανά και άλλες). Το 1822 δέχτηκε να παραδοθεί στους Τούρκους ως όμηρος στο Ναύπλιο. Δεινοπάθησε αλλά τελικά απελευθερώθηκε από τον Κολοκοτρώνη.

Ασχολήθηκε παράλληλα με την πολιτική και διατέλεσε πρώτος πρόεδρος της Πελοποννησιακής Γερουσίας. Πέθανε το 1834 και τάφηκε με δημόσια δαπάνη στη Μονή Πετράκη.

ΘΕΟΤΟΚΗΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ: Λόγιος κληρικός, σημαντικός εκπρόσωπος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Το κοσμικό του όνομα ήταν Νικόλαος και γεννήθηκε στην Κέρκυρα το 1731. Πατέρας του ήταν ο ευπατρίδης Στέφανος Θεοτόκης. Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του στην Κέρκυρα, πήγε στην Ιταλία. Εκεί παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας και μαθηματικών στα πανεπιστήμια της Μπολόνια και της Πάντοβα. Το 1756 επέστρεψε στην πατρίδα του και το 1762 έγινε ιερομόναχος. Διορίστηκε δάσκαλος στην Κέρκυρα, ενώ συγχρόνως έγινε γνωστός για τους λόγους του ως ιεροκήρυκα.

Λίγο αργότερα μετέβη στο Ιάσιο όπου δίδαξε στην τοπική σχολή φυσική. Μαζί με τον Βούλγαρη υποστήριξε την εισαγωγή της διδασκαλίας της φυσικής στα σχολεία. Αναγκάστηκε να φύγει από το Ιάσιο λόγω της αντίδρασης των συντηρητικών κύκλων. Το 1765 πήγε στη Λειψία όπου εξέδωσε διάφορα συγγράμματα. Το 1779 αναγορεύτηκε αρχιεπίσκοπος Σλαβινίου και Χερσώνος - διαδέχτηκε τον Ευγένιο Βούλγαρη. Λίγο αργότερα μετατέθηκε στην αρχιεπισκοπή Αστραχανίου και Σταυρουπόλεως. Πέθανε στη Μόσχα το 1800 ή το 1805. Ο Θεοτόκης ήταν υπέρμαχος της ορθοδοξίας και θερμός υποστηρικτής της παιδείας, αν και σαφώς πιο συντηρητικός από τον Βούλγαρη. Το 1794 δημοσίευσε ανώνυμα ένα σύγγραμμα εναντίον του Βολταίρου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το έργο του «Κυριακοδρόμιον», το οποίο αποτελεί ερμηνεία των Ευαγγελίων, των Πράξεων των Αποστόλων και των Επιστολών που διαβάζονται τις Κυριακές στις εκκλησίες. Το έργο αυτό, ιδιαίτερα χρήσιμο όταν πρωτοεμφανίστηκε, αργότερα αποτέλεσε εμπόδιο στην περαιτέρω εξέλιξη της εκκλησιαστικής ρητορείας.

ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ Ή ΕΛ ΓΚΡΕΚΟ: Σπουδαίος ζωγράφος της Αναγέννησης. Γεννήθηκε το 1541 στο Χάνδακα της βενετοκρατούμενης Κρήτης. Διδάχτηκε βυζαντινή αγιογραφία και ανάμεσα στο 1560 και το 1567 πήγε στη Βενετία, όπου δέχτηκε την επίδραση του Μπασάνο και του Τιντορέτο και εργάστηκε στο εργαστήριο του Τιτσιάνο. Το 1577 εγκαταστάθηκε οριστικά στο Τολέδο της Ισπανίας, όπου δημιούργησε το πιο μεγάλο μέρος του έργου του. Τα έργα του υπέγραψε στη μητρική του γλώσσα: «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος Κρης εποίει». Εγκατέλειψε στη ζωγραφική του τους ζεστούς τόνους που επικρατούσαν στα έργα καλλιτεχνών στη Βενετία και τη Ρώμη και προτίμησε τα ωχρά και ψυχρά χρώματα, τον εξωπραγματικό φωτισμό, εκφράζοντας μια μυστικιστική διάθεση και μια σχεδόν εξπρεσιονιστική ένταση. Ζωγράφιζε τα πρόσωπα μακρόστενα. Με την εικονογράφηση του Εικονοστασίου του Αγίου Δομήνικου του Παλαιού άρχισε η δεύτερη περίοδος του έργου του, η περίοδος της ωριμότητας. Έπειτα από μια σειρά έργων θρησκευτικού περιεχομένου («Ανάληψη της Θεοτόκου», «Αγία Τριάδα», «Προσκύνηση των Ποιμένων» κ.ά.), φιλοτέχνησε το 1584 τον «Ενταφιασμό του Κόμητα Όργκαθ» για το Ναό του Αγίου Θωμά στο Τολέδο. Η τρίτη περίοδος του έργου του επισφραγίστηκε με το έργο «Το Όνειρο του Βασιλιά Φιλίππου Β΄». Παράλληλα με τη ζωγραφική ασχολήθηκε και με την αρχιτεκτονική (Λύκειο Ντόνα Μαρία ντε Αραγκόν) αλλά και με τη γλυπτική (τα αγάλματα του νοσοκομείου Ταβέρα). Πέθανε το 1614 στο Τολέδο.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΚΡΗΣ: Αγιογράφος και μοναχός που θεωρείται ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της Κρητικής Σχολής. Γεννήθηκε στο Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο) και έζησε στο α΄ μισό του 16ου αιώνα. Η πρώτη καλλιτεχνική του δραστηριότητα τοποθετείται το 1527, όταν ζωγράφισε τις τοιχογραφίες στη Μονή του Αγίου Νικολάου στα Μετέωρα. Αυτές οι παραστάσεις έχουν μικρές διαστάσεις. Το 1535 εγκαταστάθηκε στο Άγιον Όρος, στη Μονή Μεγίστης Λαύρας της οποίας ζωγράφισε το Καθολικό. Η τοιχογράφηση μεγάλων επιφανειών αποδεικνύει ότι η τέχνη έφτασε στην ύψιστη μορφή της και θεωρήθηκε υποδειγματική για τους μεταγενέστερους ζωγράφους της Ανατολικής Εκκλησίας. Αμέσως μετά αγιογράφησε τμήμα της Μονής Σταυρονικήτα. Το 1538 εγκατέλειψε το Άγιον Όρος και επέστρεψε στην πατρίδα του όπου και πέθανε το 1559. Η τέχνη του συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά της Κρητικής Σχολής (προτίμηση στις ραδινές μορφές σε αρχοντικές στάσεις, με σεμνές χειρονομίες, συνθέσεις οργανωμένες σε αυστηρό πνεύμα).

ΙΓΓΛΕΣΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Το επώνυμο αυτό φέρουν τουλάχιστον τέσσερις αγωνιστές του 1821. Ο πιο γνωστός είναι ο Χαράλαμπος Ιγγλέσης, γιος του Αντώνιου Ιγγλέση, αξιωματικού του ρωσικού ναυτικού. Ο Χαράλαμπος γεννήθηκε το 1799 στην Κεφαλλονιά. Στη διάρκεια της Επανάστασης διακρίθηκε σε διάφορες αποστολές. Υπηρέτησε στο Τακτικό του Φαβιέρου ως ταγματάρχης και στα άτακτα σώματα ως οπλαρχηγός του Μακρυγιάννη στη μάχη του Αναλάτου (24 Απριλίου 1827). Σύμφωνα με τον Σουρμελή, πέθανε την ίδια χρονιά στην Κεφαλλονιά.

ΙΕΡΕΜΙΑΣ Β΄ Ο ΤΡΑΝΟΣ: Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης, ο οποίος καταγόταν από την Αγχιάλο της Ανατολικής Ρωμυλίας (γεννήθηκε το 1536). Ανέβηκε στον πατριαρχικό θρόνο τις περιόδους 1572-1579, 1580-1584 και 1587-1595. Βρήκε το πατριαρχείο χρεωμένο και ζήτησε τη βοήθεια του τσάρου Θεόδωρου Α΄. Σε αντάλλαγμα της βοήθειας αναβίβασε τον έως τότε μητροπολίτη Μόσχας στη θέση του πατριάρχη, δημιουργώντας έτσι πέμπτο ορθόδοξο πατριαρχείο (1588). Ακολούθησε πολιτική προσέγγισης με τους καθολικούς και τους προτεστάντες, αυξάνοντας την αίγλη του οικουμενικού θρόνου. Σημαντικός υπήρξε ο ρόλος του στην ενίσχυση της παιδείας. Με συνοδική απόφαση συνέστησε την ίδρυση σχολείων, ενώ η εκκλησία ανέλαβε ενεργό ρόλο στη επίλυση του προβλήματος της παιδείας των υπόδουλων Ελλήνων και της πνευματικής τους αφύπνισης. Πέθανε το 1595.

ΙΕΡΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ: Μετά την πτώση του Ναπολέοντα επιβλήθηκαν στην Ευρώπη απολυταρχικά, συντηρητικά και αντιδραστικά καθεστώτα. Για να διατηρήσουν την κοινωνική γαλήνη οι ισχυροί Ευρωπαίοι ηγεμόνες δημιούργησαν το 1815 στη Βιέννη την Ιερή Συμμαχία, βασική επιδίωξη της οποίας ήταν η κατάπνιξη οποιουδήποτε φιλελεύθερου κινήματος ακόμη και με τα όπλα, οπουδήποτε και αν εκδηλώνόταν. Σκοπός της ήταν η εξασφάλιση, για το μέλλον, της κοινωνικής γαλήνης, για την οποία θεωρούσαν απειλή τις φιλελεύθερες ιδέες που κυκλοφορούσαν στον ευρωπαϊκό χώρο, ακόμη και αν εκδηλώνονταν ως αίτημα εθνικής απελευθέρωσης. Ψυχή όλης αυτής της αντιδραστικής ιδεολογίας και οργανωτής της Ιερής

Συμμαχίας υπήρξε ο καγκελάριος της Αυστρίας Μέτερνιχ. Ιδρυτικά μέλη-κράτη ήταν η Αυστρία, η Ρωσία και η Πρωσία, ενώ αργότερα προσχώρησαν η Γαλλία και η Αγγλία. Συμφώνησαν επίσης να συναντιούνται ανά διαστήματα και να συζητούν για την κατάσταση που επικρατούσε στην Ευρώπη. Η Ιερή Συμμαχία διατήρησε για αρκετά χρόνια την παντοδυναμία της στα πράγματα της Ευρώπης και αποδυναμώθηκε στα μέσα του 19ου αιώνα, μετά την επιτυχία πολλών επαναστατικών κινημάτων.

ΙΕΡΟΣ ΛΟΧΟΣ: Στρατιωτικό σώμα που συγκρότησε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης από εθελοντές σπουδαστές των ελληνικών παροικιών της Μολδαβίας, της Βλαχίας και της Οδησσού, στη Φωξάνη της Μολδαβίας στις 10 Μαρτίου του 1821. Οι 450 περίπου νέοι αποτέλεσαν σημαντικό τμήμα του στρατού του Υψηλάντη στην Επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, η οποία κρίθηκε στη μάχη στο Δραγατσάνι (7 Ιουνίου του 1821), όπου σκοτώθηκαν περισσότεροι από 200 Ιερολοχίτες και 47 αιχμαλωτίστηκαν. Ανάμεσα σε αυτούς που σώθηκαν ήταν ο συνιδρυτής της Φιλικής Εταιρείας Αθανάσιος Τσακάλωφ. Όσοι σώθηκαν συνέχισαν τον αγώνα τους στην Ελλάδα.

ΙΜΠΡΑΗΜ ΠΑΣΑΣ: Θεός γιος του Μωχάμετ Άλι, αντιβασιλέα της Αιγύπτου. Γεννήθηκε στην Καβάλα το 1789 και μορφώθηκε από Ευρωπαίους παιδαγωγούς. Συνέβαλε στη διοργάνωση του αιγυπτιακού στρατού σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα και τελικά στάλθηκε έπειτα από συμφωνία του πατέρα του με το σουλτάνο Μαχμούτ στην Κρήτη και την Πελοπόννησο, για να καταστείλει την Επανάσταση.

Εκμεταλλευόμενος άριστα την κατάσταση που επικρατούσε στο Μοριά εξαιτίας της εμφύλιας διαμάχης που είχε ξεσπάσει, κατόρθωσε με τις αλλεπάλληλες επιτυχίες να φέρει σε δύσκολη θέση τους Έλληνες. Η ήττα όμως στο Ναβαρίνο ήταν καθοριστική για την παρουσία του στην Ελλάδα. Αναγκάστηκε να εκκενώσει την Πελοπόννησο το 1828. Επέστρεψε στην Αίγυπτο και το 1833 κατέλαβε για λογαριασμό του πατέρα του τη Συρία. Πέθανε το 1848 από φυματίωση.

ΙΩΑΣΣΑΦ Β΄ Ο ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΗΣ: Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης (1556-1565) και πρωταγωνιστής στην προσπάθεια αναβίωσης κάποιας πνευματικής κίνησης στην τουρκοκρατούμενη Ανατολή. Καταγόταν από την Κράψη της Ηπείρου. Σπούδασε στη Μονή Φιλανθρωπινών στα Γιάννενα και υπήρξε μαθητής του Ιωάννη Ζυγομαλά στο Ναύπλιο. Επιδόθηκε ακόμη στην εκμάθηση ανατολικών γλωσσών. Το 1535 εκλέχτηκε μητροπολίτης Αδριανούπολης, όπου ίδρυσε σχολή ελληνικών γραμμάτων με διευθυντή το δάσκαλό του, Ιωάννη Ζυγομαλά.

Το 1556 ανέβηκε στον οικουμενικό θρόνο. Ασχολήθηκε με τη βελτίωση των οικονομικών του πατριαρχείου, με την οργάνωσή του γενικότερα, και ενδιαφέρθηκε για την παιδεία, ιδρύοντας το πρώτο πατριαρχικό σχολείο, όπου δίδαξε ο Ζυγομαλάς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε και για τα εκκλησιαστικά ζητήματα και για το σχίσμα της Δυτικής Εκκλησίας. Η αντίθεση πολλών αρχιερέων στις ενέργειές του και ο πόλεμος που του κήρυξαν οδήγησαν στην καθαίρεσή του και στην εξορία του στο Άγιον Όρος. Η τιμωρία του ανακλήθηκε λίγο αργότερα και επανήλθε στη μητρόπολη Αδριανούπολης, όπου και πέθανε.

ΙΩΣΗΦ, ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΩΝ ΡΩΓΩΝ: Ο Ιωσήφ (1776-1826), επίσκοπος των Ρωγών και Κοζύλης Άρτας, γεννήθηκε στα Αμπελάκια της Θεσσαλίας. Αγωνιστής στη διάρκεια της Επανάστασης, έδρασε κυρίως στο Μεσολόγγι, όπου μάλιστα ήταν προεξάρχων της εξόδιου ακολουθίας του λόρδου Βύρωνα. Διακρίθηκε ιδιαίτερα στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου. Ενώ προσπαθούσε να διασώσει ασθενείς και υπέργηρους, αντιλήφθηκε την είσοδο των Τούρκων στην πόλη. Η προσπάθειά του να ανατινάξει ένα πιθάρι με πυρίτιδα απέτυχε και συνελήφθη από τους Τούρκους οι οποίοι τον εκτέλεσαν.

ΚΑΖΑΝΤΖΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Αγωνιστής της Επανάστασης του 1821 ο οποίος γεννήθηκε στην Αθήνα. Έπese μαχόμενος σε νεαρή ηλικία στη δεύτερη πολιορκία της Ακρόπολης (Αύγουστος 1826). Τουλάχιστον τρία αδέρφια του σκοτώθηκαν σε διάφορες φάσεις της πολιορκίας της Ακρόπολης.

ΚΑΪΡΗΣ ΘΕΟΦΙΛΟΣ: Θεολόγος, φιλόσοφος και αγωνιστής της Επανάστασης. Γεννήθηκε στην Άνδρο το 1784 και φοίτησε στις Κυδωνιές και τη Χίο. Συνέχισε τις σπουδές του στην Ευρώπη, στην Πίζα αρχικά (φυσικομαθηματικά και φιλοσοφία) και στο Παρίσι στη συνέχεια, δίπλα στον Κοραή, του οποίου και δέχτηκε την επίδραση. Επέστρεψε στην Άνδρο το 1810 και λίγο αργότερα (1812) ανέλαβε τη διεύθυνση της Ακαδημίας των Κυδωνιών. Το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και το 1821, με την έναρξη της Επανάστασης, σχημάτισε ένα

στρατιωτικό σώμα με εκατό μαθητές, και ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης. Στην Α΄ Εθνοσυνέλευση εκλέχτηκε πληρεξούσιος Άνδρου (1822). Το 1828 εκφώνησε ένα σημαντικό λόγο στην τελετή υποδοχής του Καποδίστρια, ο οποίος διαπνεόταν από έντονα φιλελεύθερο πνεύμα. Την ίδια φιλελεύθερη στάση κράτησε και απέναντι στον Όθωνα. Αρνήθηκε αξιώματα που του προσφέρθηκαν, ακόμη και έδρα στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο των Αθηνών.

Το 1835 ίδρυσε ορφανοτροφείο στην Άνδρο, που λειτούργησε και ως σχολείο, όχι μόνο για τα ορφανά αλλά και για άλλους μαθητές που έρχονταν από διάφορα μέρη της Ελλάδας. Στο σχολείο δίδαξε φιλοσοφία, φιλολογία και μαθηματικά. Στο διάστημα αυτό δημιούργησε ένα φιλοσοφικό σύστημα και διακήρυξε τις δικές του θρησκευτικές απόψεις που τις ονόμασε «Θεοσέβεια» (φιλελεύθερος χριστιανισμός, με δική του λατρεία, προσευχές, ύμνους και γιορτές). Γι' αυτές κατηγορήθηκε το 1839 ως ηγέτης άλλης θρησκείας και διώχτηκε.

Εγκατέλειψε την Ελλάδα το 1842 και πήγε στο Λονδίνο από όπου επέστρεψε το 1844, μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου και τη θέσπιση της ελευθερίας της συνείδησης. Κατηγορήθηκε όμως και πάλι, με αποτέλεσμα να καταδικαστεί σε φυλάκιση δύο ετών.

Πέθανε το 1853 στη φυλακή της Σύρου. Το έργο του αποτελείται από φιλοσοφικά και θρησκευτικά συγγράμματα.

ΚΑΛΚΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Η αθηναϊκή οικογένεια Κάλκου έδωσε πολλούς αγωνιστές στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Ο Μιχαήλ σκοτώθηκε στον πρώτο χρόνο της Επανάστασης στην πολιορκία της Ακρόπολης. Ο Γεώργιος διέπρεψε στις μάχες του Χαλανδρίου και της Αταλάντης. Το 1826 μπήκε μαζί με άλλους αγωνιστές στην Ακρόπολη. Ο Σπύρος αγωνίστηκε στην Αθήνα και στον Πειραιά.

ΚΑΝΑΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Ψαρά[:] περ. 1790-Αθήνα 1877): Αγωνιστής, πολιτικός, από τις ηρωικότερες μορφές της Επανάστασης. Η καταγωγή του και ο τόπος γέννησής του δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένα από τους ιστορικούς, το βέβαιο είναι όμως ότι η οικογένειά του κατοικούσε στα Ψαρά γύρω στο 1770.

Με την κήρυξη της Επανάστασης εγκατέλειψε τα εμπορικά πλοία, εντάχθηκε στον ψαριανό στόλο και ειδικεύτηκε στα πυρπολικά. Τη νύχτα της 6ης προς την 7η Ιουνίου 1822 έκανε το πρώτο του κατόρθωμα πυρπολώντας την τουρκική ναυαρχίδα στη Χίο. Ο Άγγλος ιστορικός της Επανάστασης Τόμας Γκόρντον γράφει ότι η πράξη αυτή ήταν ένα «από τα πιο καταπληκτικά στρατιωτικά κατορθώματα που αναφέρει η ιστορία».

Τον Οκτώβριο του 1822, στην Τένεδο αυτή τη φορά, πυρπόλησε ένα τεράστιο τουρκικό δίκροτο προκαλώντας το θάνατο όλων. Ακολούθησαν και άλλες ηρωικές επιχειρήσεις στη Σάμο και τη Μυτιλήνη, με αποκορύφωμα τη δράση του Κανάρη κατά του αιγυπτιακού στόλου στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας. Όταν ήρθε ο Καποδίστριας, του ανέθεσε την αρχηγία του στολίσκου των πυρπολικών τιμώντας τη δράση και τον ηρωισμό του. Μετά τη δολοφονία του κυβερνήτη ο Κανάρης αποσύρθηκε στη Σύρο και επανήλθε στο δημόσιο βίο την περίοδο του Όθωνα με το βαθμό του ναυάρχου που του απένειμε ο βασιλιάς.

Μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 ανέλαβε δύο φορές το υπουργείο Ναυτικών και στην Εθνοσυνέλευση που ψήφισε το Σύνταγμα του 1864 υπήρξε ηγέτης των Ορεινών. Έγινε τρεις φορές πρωθυπουργός σε κρίσιμες για τη χώρα στιγμές και πέθανε ως πρωθυπουργός στις 2 Σεπτεμβρίου του 1877.

ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (1776-1831): Γεννήθηκε στην Κέρκυρα, ήταν γόνος ευγενούς οικογένειας και αναδείχθηκε ανάμεσα στους κορυφαίους πολιτικούς της Ευρώπης το α΄ τέταρτο του 19ου αιώνα. Υπηρέτησε ως υπουργός των Εξωτερικών της Ρωσίας και από το αξίωμα αυτό παραιτήθηκε -σύμφωνα με άλλους απομακρύνθηκε λόγω της μεροληπτικής του στάσης απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση- το 1822. Το 1818 του είχε προταθεί η αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας, την οποία όμως αρνήθηκε. Μετά την παραίτησή του από το αξίωμα του υπουργού των Εξωτερικών ιδιώτευσε στην Ελβετία. Το 1827 εκλέχθηκε από τη Γ΄ Εθνοσυνέλευση κυβερνήτης για επτά χρόνια. Από τη θέση αυτή εργάστηκε ακατάπαυστα για την οργάνωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, δίνοντας ταυτόχρονα σκληρό αγώνα για να επιτύχει πλήρη ανεξαρτησία και διευρυμένα σύνορα. Στο πλαίσιο των προσπαθειών του για την αναδιοργάνωση του κράτους, ασχολήθηκε με τη διοίκηση, την οικονομία, τη δικαιοσύνη, την παιδεία και το στρατό, τομείς στους οποίους στηρίζεται ένα κράτος, τους οποίους όμως όταν ήρθε στην Ελλάδα βρήκε διαλυμένους ή ανύπαρκτους.

Στη διοίκηση εφάρμοσε ένα νέο πολιτειακό σύστημα, την Προσωρινή Διοίκησιν της

Επικρατείας, και η κυριότερη αλλαγή ήταν η συγκέντρωση της νομοθετικής εξουσίας στο πρόσωπο του κυβερνήτη. Οργάνωσε τη διοίκηση της Πελοποννήσου και των νησιών, αλλά όχι της Στερεάς Ελλάδας, διότι συνεχίζονταν ακόμη οι πολεμικές επιχειρήσεις. Η οικονομία της χώρας βρισκόταν σε κατάσταση αποσύνθεσης και η δημοσιονομική του πολιτική στηρίχτηκε στον περιορισμό των εξόδων της διοίκησης και στην αύξηση των εσόδων από τη συστηματική είσπραξη των φόρων και των δασμών, αφού δεν κατάφερε να εξασφαλίσει δάνειο από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ίδρυσε πιστωτικό ίδρυμα, την Εθνική Χρηματιστηριακή Τράπεζα, και έκοψε νόμισμα, το φοίνικα, για να αντικαταστήσει τα ξένα νομίσματα που κυκλοφορούσαν. Ιδιαίτερη μέριμνα έδειξε για τη μέση εκπαίδευση, την οργάνωση της οποίας ανέθεσε στο φιλόλογο Ανδρέα Μουστοξύδη. Ίδρυσε το Ορφανοτροφείο της Αίγινας, όπου λειτουργήσαν τρία αλληλοδιδασκτικά σχολεία, τρία ελληνικά σχολεία και πολλά χειροτεχνεία. Το Πρότυπον Σχολείο λειτουργήσε το 1829 για προχωρημένους μαθητές και τον ίδιο χρόνο ιδρύθηκε το Κεντρικόν Σχολείο, για όσους ακολουθούσαν ανώτερες σπουδές. Σε ομάδα νομομαθών ανέθεσε την αναδιοργάνωση της δικαιοσύνης· συνέταξαν το ψήφισμα «Περί διοργανισμού των δικαστηρίων», με βάση το οποίο συγκροτήθηκαν ειρηνοδικεία, πρωτοδικεία, εμποροδικείο στη Σύρο και ανέκκλητα κριτήρια (εφετεία). Δημοσιεύθηκε ακόμη ο πρώτος Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας.

Ο τομέας όμως που απασχόλησε περισσότερο τον Καποδίστρια ήταν ο στρατιωτικός. Κατέβαλε προσπάθειες να συγκροτηθεί τακτικός στρατός, ο οποίος θα εκκαθάριζε τη Στερεά Ελλάδα από τα υπολείμματα των Τούρκων, για να του δοθεί έτσι η δυνατότητα να διαπραγματευτεί ευρύτερα σύνορα για το κράτος. Οργάνωσε το στρατό σε χιλιαρχίες, ίδρυσε το Λόχο των Ευελπίδων και ανέθεσε στον Μιαούλη την εξάλειψη της πειρατείας από τις ελληνικές θάλασσες. Ο αγώνας στη Στερεά τερματίστηκε με τη μάχη στην Πέτρα της Βοιωτίας (Σεπτέμβριος του 1829). Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, την οποία χειριζόταν ο ίδιος, τον απασχόλησαν δύο θέματα: η ανεξαρτησία της χώρας και η επίτευξη των ευρύτερων δυνατών συνόρων. Ανέπτυξε έντονη διπλωματική δραστηριότητα προς αυτή την κατεύθυνση, με διαβήματα προς τους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων και διπλωματικούς ελιγμούς, και πέτυχε κατ' αρχάς τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους με συνοριακή γραμμή Μαλιακού - Αμβρακικού (3 Φεβρουαρίου του 1830) και στη συνέχεια τη διεύρυνση των συνόρων στη γραμμή Παγασητικού - Αμβρακικού (1831). Ο Καποδίστριας επιχείρησε να δημιουργήσει κεντρική εξουσία και ένα κράτος ελληνικό. Ο συγκεντρωτικός τρόπος της διακυβέρνησης του όμως προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις των προκρίτων, αλλά και των διανοουμένων, οι οποίες υποδαυλίζονταν από τη Γαλλία και την Αγγλία που τον θεωρούσαν όργανο της Ρωσίας. Τα πολιτικά πάθη όμως είχαν ως αποτέλεσμα τη δολοφονία του στο Ναύπλιο (27 Σεπτεμβρίου του 1831).

ΚΑΡΑ ΑΛΗΣ: Καπουδάν πασάς (αρχιναύαρχος) του τουρκικού στόλου. Το 1821 κατέστρεψε το Γαλαξίδι. Το 1822 νικήθηκε από τον Μιαούλη στο Μεσολόγγι.

Στις 30 Μαρτίου του 1822 κατέπνιξε την προσπάθεια της Χίου να επαναστατήσει καταστρέφοντας το νησί, πυρπολώντας και σφάζοντας τους κατοίκους του. Εκδίκηση για τη φοβερή καταστροφή πήρε για λογαριασμό των Ελλήνων ο Κωνσταντίνος Κανάρης με την πυρπόληση της ναυαρχίδας του στο λιμάνι της Χίου, στη διάρκεια της οποίας τραυματίστηκε θανάσιμα ο Τούρκος αρχιναύαρχος (6 Ιουνίου του 1822).

ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Σπουδαίος στρατιωτικός ηγέτης της Επανάστασης.

Γεννήθηκε στη Μονή του Αγίου Γεωργίου στο χωριό Μαυρομάτι (κατ' άλλους στο Μουζάκι) Καρδίτσας (1780) και ήταν γιος της καλόγριας Ζωής Διμισκή και του αρματολού Δημήτρη Καραΐσκου. Σε ηλικία δεκαπέντε ετών ακολούθησε το δρόμο της κλεφτουριάς και αργότερα υπηρέτησε στα στρατιωτικά σώματα του Αλή πασά, ο οποίος κατάλαβε τις εξαιρετικές στρατιωτικές του ικανότητες.

Με την έκρηξη της Επανάστασης, τον Ιανουάριο του 1821 πήρε μέρος στη σύσκεψη της Λευκάδας μαζί με άλλους οπλαρχηγούς που ήθελαν να προετοιμάσουν την εξέγερση στη Στερεά Ελλάδα και ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης στα χωριά των Τζουμερκών.

Αν και συγκρούστηκε με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο για την ηγεσία των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Στερεά, συνεργάστηκε μαζί του στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου στέλνοντας τμήμα του στρατιωτικού του σώματος για να ενισχύσει την άμυνα της πόλης. Στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου κατηγορήθηκε από τον Μαυροκορδάτο για συνεργασία με

τους Τούρκους και αποσύρθηκε για ένα διάστημα από την ενεργό δράση. Το Μάιο του 1825 επανήλθε και συνέδραμε τους Μεσολογγίτες κατά τη δεύτερη πολιορκία της πόλης, παρενοχλώντας τους Τούρκους στην περιοχή. Χάρη στη στρατηγική του ιδιοφυΐα πέτυχε σημαντικές νίκες κατά των Τούρκων (Δόμβραινα, Δίστομο, Αράχοβα) και κράτησε τον τουρκικό στρατό καθηλωμένο στην περιοχή για μεγάλο διάστημα. Διαφώνησε όμως με τους Κόχραν και Τσορτς για την τακτική που θα ακολουθούσαν κατά του Κιουταχί. Τραυματίστηκε σε αψιμαχία με τους Τούρκους στο Νέο Φάληρο και πέθανε στις 23 Απριλίου του 1827, ανήμερα της γιορτής του.

ΚΑΡΑΤΑΣΟΣ ΤΣΑΜΗΣ (ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ): Αγωνιστής του 1821, γιος του Αναστάσιου Καρατάσου, αρματολού της Μακεδονίας. Γεννήθηκε στο Διχαλεύρι της Νάουσας το 1798. Την περίοδο της Επανάστασης έδρασε στις Βόρειες Σποράδες και στην Εύβοια. Τον Αύγουστο του 1828 αγωνίστηκε για την αποκατάσταση της ελληνικής κυριαρχίας στην Ανατολική Στερεά.

Φανατικός αντικαποδιστριακός, πρωτοστάτησε σε αποτυχημένες εξεγέρσεις κατά του κυβερνήτη και με την εγκαθίδρυση της βασιλείας έγινε υπασπιστής του Όθωνα. Συμμετείχε ενεργά «ως αρχιστράτηγος της Μακεδονίας» στο απελευθερωτικό κίνημα της Χαλκιδικής τον Απρίλιο του 1854. Πέθανε στο Βελιγράδι το 1861.

ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΩΤΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ: Φιλικός που συμμετείχε στην Επανάσταση στη Μολδοβλαχία και αντιστάθηκε ηρωικά στο Σκουλένι (19 Ιουνίου του 1821), όπου και σκοτώθηκε.

ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Γεννήθηκε στη Σιάτιστα της Μακεδονίας το 1797. Το 1819/20, ενώ βρισκόταν για εμπορικές υποθέσεις στη Σμύρνη, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Πήρε μέρος στην Επανάσταση που ξέσπασε στη δυτική Μακεδονία. Μετά την αποτυχία της πήγε στη Στερεά Ελλάδα. Συμμετείχε στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου και στην Έξοδο που ακολούθησε. Επίσης έλαβε μέρος στη μάχη του Ανάλατου (1827). Μετά την άφιξη του Καποδίστρια παρασημοφορήθηκε. Διατέλεσε φρούραρχος των Αθηνών, του Πειραιά, του Μπουρτζίου και της Λαμίας. Έγραψε τα «Στρατιωτικά Ενθυμήματα» στα οποία περιγράφονται τα γεγονότα μέχρι το 1833. Πέθανε το 1872.

ΚΑΤΑΡΤΖΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ή ΦΩΤΙΑΔΗΣ: Φαναριώτης, από τους πρωτοπόρους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, νομικός, παιδαγωγός και θεωρητικός υπέρμαχος του δημοτικισμού. Γεννήθηκε το 1730. Έμαθε τα πρώτα γράμματα στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα πήγε στο Βουκουρέστι, όπου διακρίθηκε ως δικαστής και ανέλαβε σημαντικά αξιώματα (π.χ., μεγάλος λογοθέτης της Βλαχίας). Το πραγματικό του επώνυμο ήταν Φωτιάδης, αλλά πήρε το επώνυμο της γυναίκας του η οποία προερχόταν από ισχυρή οικογένεια της Βλαχίας. Υπήρξε οπαδός του Γαλλικού Διαφωτισμού και ιδιαίτερα των Εγκυκλοπαιδιστών. Το συγγραφικό του έργο αρχίζει το 1783 και αυτό που έχει εκδοθεί αποτελείται από δοκίμια και μελέτες, στα οποία εκθέτει τις απόψεις του για την εκπαιδευτική αγωγή, που, σύμφωνα με τον Καταρτζή, θα πρέπει να βασίζεται στη δημοτική γλώσσα («φυσική γλώσσα»). Πίστευε ότι η αρχαία ελληνική γλώσσα πρέπει να διδάσκεται για να προσλαμβάνουν τα παιδιά την πνευματική τροφή που μεταδίδεται μέσω αυτής. Τις απόψεις του για τη γλώσσα τις παρουσιάζει στο έργο του «Σχέδιο για τη Ρωμαίικα Γλώσσα», ενώ τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις στο έργο του «Γνώθι σαυτόν». Τη θετική στάση απέναντι στη δημοτική γλώσσα εγκατέλειψε αργότερα λόγω των αντιδράσεων που προκάλεσε. Πέθανε στο Βουκουρέστι το 1807.

ΚΑΤΕΛΑΝΟΣ ΦΡΑΓΚΟΣ: Έλληνας ζωγράφος από τη Θήβα ο οποίος έζησε το πρώτο μισό του 16ου αιώνα. Λίγες πληροφορίες υπάρχουν για τη ζωή του. Από μια κτητορική επιγραφή στο παρεκκλήσι του Αγίου Νικολάου στη Μονή της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους μαθαίνουμε για τον τόπο καταγωγής του. Η τέχνη του παρουσιάζει έντονα προσωπικά στοιχεία: πλήθος ατόμων που κινούνται, τα οποία αποδίδουν μια ταραγμένη ατμόσφαιρα, και πολυάριθμα αρχιτεκτονικά πλαίσια που περιβάλλουν τις σκηνές. Με τη δραματικότητα των μορφών του και τους έντονους χρωματισμούς τείνει προς στο μπαρόκ. Ο Κατελάνος εντάσσεται σε μια ομάδα καλλιτεχνών που δραστηριοποιήθηκαν στη βορειοδυτική Ελλάδα, διαμορφώνοντας ένα κίνημα ζωγραφικής στον ηπειρωτικό χώρο που διέφερε από την Κρητική Σχολή. Έργα που του αποδίδονται είναι οι τοιχογραφίες της Μονής Βαρλαάμ των Μετεώρων και της Μονής φιλανθρωπινών στα Ιωάννινα.

ΚΑΤΣΩΝΗΣ ΛΑΜΠΡΟΣ: Έλληνας αξιωματικός του ρωσικού στρατού, ο οποίος γεννήθηκε στη Λιβαδειά το 1752. Από το 1770 υπηρετούσε ως αξιωματικός στο ρωσικό στόλο και στη διάρκεια του Α΄ Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1768-1774) κατέπλευσε μαζί με τους αδερφούς Ορλόφ στα ελληνικά παράλια και συμμετείχε στις επιχειρήσεις. Με το τέλος του πολέμου (1774) εγκαταστάθηκε στην Κριμαία - παρέμεινε οριστικά στο ρωσικό στρατό. Στη διάρκεια του Β΄ Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1787-1792) ο Κατσώνης, επικεφαλής στολίσκου, ο οποίος εξοπλίστηκε με συνεισφορές των Ελλήνων, κατήλθε αρχικά στο Ιόνιο και πραγματοποίησε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον πειρατικών και τουρκικών πλοίων και στη συνέχεια στο Αιγαίο, όπου έγινε ο εφιάλης των Τούρκων με τις επιδρομές του. Πάγωσε το τουρκικό εμπόριο στο Αιγαίο και αιχμαλωτίστηκαν πολλά τουρκικά πλοία. Οι προσπάθειες των Τούρκων να αναχαιτίσουν τη δράση του δεν έφεραν αποτέλεσμα και γι' αυτό προσπάθησαν να συνδιαλλαγούν μαζί του το 1789, χωρίς όμως επιτυχία. Το 1790 σε σύγκρουση του με τον τουρκικό στόλο κοντά στην Άνδρο νικήθηκε, αλλά κατόρθωσε να διαφύγει με δύο πλοία, ανασυγκρότησε το στόλο του και συνέχισε τη δράση του στις ελληνικές θάλασσες. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Ιασίου, με την οποία έληξε ο Β΄ Ρωσοτουρκικός Πόλεμος, διατάχτηκε να διακόψει τις εχθροπραξίες. Αποφάσισε να συνεχίσει μόνος του τον αγώνα με τη σύμπραξη των κλεφτών της Ρούμελης και του Μοριά καθώς και των Μανιατών. Νικήθηκε όμως στο Πόρτο Κάγιο της Μάνης (5 Ιουλίου του 1792) και εγκατέλειψε οριστικά τον αγώνα. Το 1795, έπειτα από περιπέτειες, επέστρεψε στη Ρωσία, παραιτήθηκε από το στρατό και εγκαταστάθηκε στο Καρασόι της Κριμαίας όπου και πέθανε.

ΚΑΤΣΑΝΤΩΝΗΣ: Θρυλικός κλέφτης της Ρούμελης, σαρακατσάνικης καταγωγής, ο οποίος γεννήθηκε στο Μάραθο Ευρυτανίας ανάμεσα στο 1773 και το 1775. Το όνομά του πιθανόν προήλθε από την προτροπή της μητέρας του «κάτσε Αντώνη», όταν προσπαθούσε να τον εμποδίσει να ακολουθήσει την κλέφτικη ζωή. Η πολεμική του δράση τοποθετείται στις αρχές του 19ου αιώνα, στην περιοχή των Αγράφων και της Αιτωλοακαρνανίας γενικότερα, καθώς και στα νότια της Ηπείρου. Θέλοντας να εκδικηθεί τον κατατρεγμό της οικογένειάς του από έμπιστους του Αλή πασά των Ιωαννίνων, μπήκε στην κλέφτικη ομάδα του συγγενή του Δίπλα. Αργότερα έγινε επικεφαλής της ομάδας, αύξησε τον αριθμό των αντρών του και επιδόθηκε σε συνεχείς επιθέσεις κατά των Τούρκων. Ο Αλή πασάς, επειδή δεν κατάφερε να τον εξοντώσει, θανάτωσε τους γονείς του στα Γιάννενα για να τον πείσει να παραδοθεί (1803). Η ενέργεια αυτή αύξησε τις επιθέσεις του εναντίον των Τούρκων σε συνεργασία και με άλλες ομάδες κλεφταρματολών της περιοχής και τα κατορθώματά του προκαλούσαν ενθουσιασμό. Το 1807 βοήθησε στην άμυνα της Λευκάδας απέναντι στις επεκτατικές βλέψεις του Αλή στα Επτάνησα. Ωστόσο η ασθένειά του -πιθανόν ευλογιά- ανέκρινε τα σχέδιά του. Στην αρχή κατέφυγε σε ένα μοναστήρι και στη συνέχεια σε μια σπηλιά κοντά στο χωριό Μοναστηράκι. Τον πρόδωσαν όμως στους Τούρκους και θανατώθηκε στα Γιάννενα (1808). Το δημοτικό τραγούδι ύμνησε τα κατορθώματά του.

ΚΑΨΑΛΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ: Πρόκριτος του Μεσολογγίου, ο οποίος γεννήθηκε το 1751. Το βράδυ της ηρωικής Εξόδου ανατίναξε το σπίτι του, που το είχε μετατρέψει σε πυριτιδαποθήκη, μαζί με τους αρρώστους και τα γυναικόπαιδα - περίπου τετρακόσια άτομα - που είχαν καταφύγει σε αυτό (10 Απριλίου 1826). Το θρυλικό ολοκαύτωμα του Μεσολογγίου ευαισθητοποίησε την Ευρώπη ενισχύοντας το φιλελληνικό ρεύμα.

ΚΙΟΣΕ ΜΕΧΜΕΤ: Τούρκος στρατηγός από την Τραπεζούντα (1780-1832). Υπηρέτησε υπό τις διαταγές του Χουρσίτ πασά. Όταν ο τελευταίος ορίστηκε αρχιστράτηγος της εκστρατείας εναντίον του Αλή πασά, τον διαδέχτηκε στο αξίωμα του βαλή του Μοριά. Από τα Γιάννενα κατέβηκε στην Πελοπόννησο για να καταπνίξει την Επανάσταση. Αναγκάστηκε να επιστρέψει στα Γιάννενα, όπου, όπως λέγεται, εκτέλεσε τον Αλή πασά με αποκεφαλισμό. Ωστόσο, η καταστροφή του Δράμαλη ματαίωσε τα σχέδιά του για ανακατάληψη της Τριπολιτσάς. Το 1824 μετατέθηκε στα τουρκοπερσικά σύνορα και αγωνίστηκε εναντίον των επαναστατημένων Κούρδων. Στο Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1829 απέτυχε να αντιμετωπίσει το στρατηγό Πάσκεβιτς. Πέθανε στη γενέτειρά του το 1832.

ΚΙΟΥΤΑΧΗΣ ΜΕΧΜΕΤ ΡΕΣΙΤ ΠΑΣΑΣ: Ικανότατος Τούρκος στρατιωτικός ο οποίος γεννήθηκε στη Γεωργία το 1780. Βαλής της Κιουτάχειας, συμμετείχε στην κατάπνιξη της ανταρσίας του Αλή πασά εναντίον της Πύλης. Στη συνέχεια διορίστηκε διοικητής Τρικάλων και το 1822 κατέστρεψε το σώμα των Ελλήνων και των Φιλελλήνων στη μάχη στο Πέτα.

Υπέταξε τη δυτική Στερεά Ελλάδα και κατά τη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου ανάγκασε με την τακτική του τους ηρωικούς υπερασπιστές της πόλης να πραγματοποιήσουν την Έξοδο (10 Απριλίου 1826). Το 1827 κατέλαβε την Ακρόπολη των Αθηνών. Απέτυχε ως αρχιστράτηγος των τουρκικών δυνάμεων στο Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1829. Το 1832 ηττήθηκε από τον Ιμπραήμ, ο οποίος είχε εισβάλει στη Συρία, και αιχμαλωτίστηκε στο Ικόνιο. Πέθανε το 1839.

ΚΛΑΔΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Η οικογένεια Κλαδά, η οποία καταγόταν από την Ήπειρο, εγκαταστάθηκε στην Πελοπόννησο το 14ο αιώνα και βρέθηκε στην υπηρεσία των Παλαιολόγων. Κατείχαν το κάστρο της Βαρδωνίας στη Μάνη μέχρι το 15ο αιώνα, οπότε και εκδιώχθηκαν από τους Τούρκους. Κατέφυγαν στην Κεφαλλονιά και το 1700 γράφτηκαν στο Libro d' oro. Ο πιο γνωστός είναι ο Κορκόνδυλος (ή Κροκόδειλος) Κλαδάς ο οποίος μετά το θάνατο του πατέρα του ανέλαβε τη διοίκηση της Μάνης. Πολέμησε αρχικά τους Τούρκους, μετά όμως δήλωσε υποταγή για να κερδίσει τα πατρικά κτήματα. Η συνεχής επαναστατική του δράση απέναντι σε Βενετούς και Τούρκους οφείλεται κυρίως σε προσωπικές φιλοδοξίες και λιγότερο σε συνειδητή εθνικοαπελευθερωτική προσπάθεια. Η ευψυχία του, όμως, η επαναστατικότητά του και ο ηρωισμός του τον καθιστούν μία από τις προδρομικές μορφές του Αγώνα. Στην πολιορκία του κάστρου της Βαρδωνίας συνελήφθη και εκτελέστηκε από τους Τούρκους.

ΚΛΕΦΤΕΣ: Αποτελούσαν τα ένοπλα σώματα και ήταν γέννημα των καταπιεστικών συνθηκών οι οποίες διαμορφώθηκαν τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο. Το παιδομάζωμα, η βαριά φορολογία, η έλλειψη δικαιοσύνης, η προσβολή της τιμής και γενικότερα η καταπίεση και η στέρηση της ελευθερίας ανάγκασαν πληθυσμούς των ορεινών κυρίως περιοχών να καταφύγουν στα βουνά, όπου ζούσαν ελεύθεροι, απαλλαγμένοι από τις αυθαιρεσίες των Τούρκων. Οργανωμένοι σε ομάδες των 50 ή 100 αντρών επιδίδονταν σε ληστείες κατά των Τούρκων αλλά και κατά των ευκατάστατων Ελλήνων, προκειμένου να επιβιώσουν. Για το ληστή χρησιμοποιήθηκε από νωρίς στη νεοελληνική ο όρος «κλέφτης», και τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας οι κλέφτες διέφεραν από τους κοινούς ληστές μόνο ως προς το μίσος που έτρεφαν για τον κατακτητή. Οι κλέφτες και οι αρματολοί έχουν τις ρίζες τους στο Βυζάντιο, σε θεσμούς που άκμασαν κατά τη Μέση Βυζαντινή Περίοδο στη Μικρά Ασία (ακρίτες, απελάτες). Στις ομάδες αυτές αναπτύχθηκε γρήγορα η συλλογικότητα στη λήψη των αποφάσεων και ζώντας ανάμεσα σε κινδύνους και κακουχίες καλλιέργησαν αρετές όπως η παλικάριά και η τόλμη. Ασκοούνταν σε αγωνίσματα κατά την παραμονή τους στα λημέρια τους και απέκτησαν εκπληκτική ικανότητα στο να αψηφούν τη δίψα και την πείνα, και να υπομένουν τα βασανιστήρια. Οι κλέφτες, χωρίς και οι ίδιοι να το έχουν αρχικά συνειδητοποιήσει, αποτέλεσαν τους πρώτους ένοπλους πυρήνες αντίστασης κατά των Τούρκων και τα ένοπλα σώματα στα οποία στηρίχτηκε αργότερα η Επανάσταση. Η δράση τους τοποθετείται στη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Στερεά Ελλάδα (περιοχές με δύσβατους ορεινούς όγκους) από το 17ο αιώνα κυρίως, αν και υπάρχει μνεία του όρου σε έγγραφα προηγούμενων περιόδων. Η οθωμανική εξουσία, μην μπορώντας να εξοντώσει τους κλέφτες, τους προσλάμβανε ως αρματολούς για τη φύλαξη δερβενίων (περασμάτων), εμπορικών δρόμων και πληθυσμών. Υπάρχουν και περιπτώσεις κατά τις οποίες αρματολοί που έπεφταν στη δυσμένεια των Τούρκων εντάσσονταν στους κλέφτες και συνεργάζονταν εναντίον τους. Στο γεγονός αυτό οφείλεται και η ταύτιση των δύο εννοιών σε ορισμένη χρονική στιγμή. Η δράση των αγωνιστών αυτών εξάιρεται σε πολλά κείμενα («Θούριος», «Ελληνική Νομαρχία»), τα κατορθώματά τους υμνήθηκαν με το δημοτικό τραγούδι, ενώ ο λαός είχε στηρίξει σε αυτούς τις ελπίδες του για λευτεριά.

ΚΟΔΡΙΓΚΤΟΝ ΣΕΡ ΕΝΤΟΥΑΡΤ: Άγγλος ναύαρχος, αρχηγός του συμμαχικού στόλου που νίκησε τον τουρκοαιγυπτιακό στη ναυμαχία του Ναβαρίνου (1827). Ο Κόδριγκτον γεννήθηκε το 1770 και κατατάχτηκε νεότατος (13 ετών) στο πολεμικό ναυτικό της χώρας του. Πήρε μέρος στους Ναπολεόντειους Πολέμους και στις επιχειρήσεις κατά των ΗΠΑ (1812-1815). Μετά την απόφαση της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας (1827) για τη βίαιη διακοπή των εχθροπραξιών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ανέλαβε την αρχηγία του συμμαχικού στόλου, κατευθύνθηκε προς την Πελοπόννησο και διαπραγματεύθηκε με τον Ιμπραήμ πασά, οι παρασπονδίες του οποίου καθώς και απρόβλεπτα γεγονότα οδήγησαν στη ναυμαχία του Ναβαρίνου (8 Οκτωβρίου 1827). Η καταστροφή του τουρκοαιγυπτιακού στόλου

συνέβαλε στην αίσια έκβαση του αγώνα των Ελλήνων. Ο Κόδριγκτον κατηγορήθηκε ότι υπερέβη τις διαταγές του αγγλικού ναυαρχείου, κατόρθωσε όμως να δικαιολογήσει την πρωτοβουλία του. Το 1828 έπλευσε στην Αλεξάνδρεια και πέτυχε την υπογραφή συμφωνίας για οριστική αποχώρηση των Αιγυπτίων από τα εδάφη της Πελοποννήσου. Το 1837 προήχθη σε αντιναύαρχο και το 1839 σε ναύαρχο. Πέθανε το 1851.

ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ: Αποτέλεσαν σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Η προέλευση του θεσμού απασχόλησε νεότερους Έλληνες και ξένους μελετητές, και διατυπώθηκαν διαφορετικές απόψεις. Επικρατέστερη φαίνεται ότι είναι η άποψη του Δ. Α. Ζακυθινού, ότι οι κοινότητες της Τουρκοκρατίας υπήρξαν γέννημα της ανάγκης και αποτέλεσμα της διοικητικής ανεπάρκειας του κατακτητή. Έχει βυζαντινή προέλευση, όπως μαρτυρούν οι όροι «πρωτεύοντες», «πρωτόγερος» «πρώτοι του χωριού» κ.ά., αφού η έννοια της κοινοτικής συγκρότησης συναντάται στο Βυζάντιο, αλλά η μεταγενέστερη μορφή του θεσμού διέπεται από καθαρά ελληνικό πνεύμα. Οι Έλληνες έφτιαζαν μόνοι τους θεσμούς δημοκρατικούς για να αντιμετωπίσουν τις καθημερινές ανάγκες που παρουσιάζονταν. Αυτοί που είχαν αναλάβει τη διοίκηση της κοινότητας ονομάζονταν επίτροποι, δημογέροντες, άρχοντες, προεστώτες ή κοτζαμπάσηδες και η θητεία τους διαρκούσε συνήθως ένα χρόνο. Ήταν άρχοντες αιρετοί και εκλέγονταν από το λαό σε γενική συνέλευση. Οι εκλογές διεξάγονταν το Μάρτιο ή τον Απρίλιο. Είχαν δικαίωμα να εκλεγούν όλοι οι κάτοικοι. Σε ορισμένες περιπτώσεις η συνέλευση δεν ήταν ιδιαίτερα αντιπροσωπευτική και οι κοινοτικοί άρχοντες εκλέγονταν από άτομα που προέρχονταν από συγκεκριμένη επαγγελματική ή κοινωνική τάξη (στην Ύδρα και στις Σπέτσες εκλογικό δικαίωμα είχαν μόνο οι πλοιοκτήτες και οι πλοίαρχοι). Οι εκλεγμένοι ήταν συνήθως εγγράμματοι και ανήκαν στην ανώτερη κοινωνική τάξη, διότι δεν ασκούσαν βιοποριστικό επάγγελμα και έτσι είχαν χρόνο να ασχολούνται με τα κοινά. Οι αρμοδιότητες των κοινοτικών αρχόντων ήταν ευρύτατες. Διαχειρίζονταν τα κοινά και ασχολούνταν με την κατανομή και τη συγκέντρωση των φόρων και την απόδοσή τους στο τουρκικό κράτος. Ήταν υπεύθυνοι για τη λειτουργία των σχολείων και τη δημόσια υγεία, ενώ είχαν καθήκοντα αγορανομικά και περιορισμένη δικαστική εξουσία. Ο ελληνισμός με την κοινοτική οργάνωση κατόρθωσε να μετριάσει τα δεινά από την τουρκική κυριαρχία. Δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη υποτυπώδους πολιτικού βίου, ενώ απέκτησε πολιτική συνείδηση, θέτοντας έτσι τις βάσεις της πολιτικής οργάνωσης στη διάρκεια της Επανάστασης. Σημαντική υπήρξε εξάλλου η συμβολή των κοινοτήτων στον τομέα της παιδείας με την ίδρυση και τη λειτουργία σχολείων τους δύο τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας, καθώς και με τη στελέχωσή τους με δασκάλους και τη χορήγηση υποτροφιών σε μαθητές για ανώτερες σπουδές. Η λειτουργία των κοινοτήτων συντέλεσε στην επιβίωση του έθνους.

ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ (ΚΟΛΟΚΟΤΡΩ-ΝΑΙΟΙ): Το όνομα αυτό φέρουν πάρα πολλοί αγωνιστές και κλεφταρματολοί του Μοριά. Γενάρχης τους θεωρείται ο Τριανταφυλλάκος Τσεργίνης, ο οποίος το 1532 παρουσιάζεται στο Λιμπούσι. Ο πρώτος που πήρε το παρατσούκλι Κολοκοτρώνης πιθανόν να ήταν ο παππούς του Θεόδωρου, ο Γιάννης (η λέξη «Κολοκοτρώνης» αποτελεί μετάφραση στα ελληνικά της αρβανίτικης «Μπιθεκούρας»). Λίγοι Κολοκοτρωναίοι πέθαναν από φυσικά αίτια, καθώς οι περισσότεροι σκοτώθηκαν σε μάχη. Ο παππούς του Θεόδωρου είχε πολλά αγόρια, όλα οπλαρχηγοί στην Πελοπόννησο (Αναγνώστης, Κωνσταντής -ο πατέρας του «Γέρου του Μοριά»-, Αποστόλης, Γεώργης). Επίσης στη διάρκεια της Επανάστασης εμφανίζονται και πολλοί άλλοι αγωνιστές Κολοκοτρωναίοι, ξαδέλφια σχεδόν όλοι του Θεόδωρου ο οποίος είχε τρεις γιους: τον Πάνο, που εκτελέστηκε στον εμφύλιο (1824), τον Γενναίο (Ιωάννη), ο οποίος χρημάτισε και πρωθυπουργός την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, και τον Κολλίνο (Κωνσταντίνο), που μετά την Επανάσταση έγινε στρατιωτικός και αργότερα πολιτευτής.

ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ: Σημαντικότερη στρατιωτική και πολιτική φυσιογνωμία της Επανάστασης του 1821, γνωστός ως «Γέρος του Μοριά». Γεννήθηκε στο Ραμαβούνι της Μεσσηνίας το 1770 και γρήγορα εισχώρησε στους κλέφτες της Πελοποννήσου. Υπηρέτησε από το 1810 στον αγγλικό στρατό και υπήρξε μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Ως απεσταλμένος της στην Πελοπόννησο σήκωσε τη σημαία της Επανάστασης στην Καλαμάτα στις 23 Μαρτίου του 1821. Πρωταγωνίστησε σε πολλές στρατιωτικές επιχειρήσεις του Αγώνα, όπως στη μάχη στο Βαλτέτσι (Μάιος 1821), στην άλωση της Τριπολιτσάς (Σεπτέμβριος 1821), και στην

καταστροφή της στρατιάς του Δράμαλη στα Δερβενάκια (Ιούλιος 1822) όπου πρυτάνευσαν η ευφυΐα και η τόλμη του στρατηγικού του νου. Οι επιτυχίες αυτές τον ανέδειξαν σε αρχιστράτηγο της Πελοποννήσου. Στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου πολλές φορές προσπάθησε να αμβλύνει τις αντιθέσεις ανάμεσα στους αντιπάλους, αλλά, παρ' όλα αυτά, δεν απέφυγε τη δίωξη και τη φυλάκιση. Αποφυλακίστηκε για να αντιμετωπίσει τον Ιμπραήμ το 1825.

Υπήρξε ένθερμος οπαδός της πολιτικής του Καποδίστρια και πρωτοστάτησε στα γεγονότα που οδήγησαν στην επιλογή του Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας. Οι διαφωνίες του όμως με την αντιβασιλεία είχαν ως αποτέλεσμα να οδηγηθεί και πάλι στις φυλακές του Παλαμηδίου και να καταδικαστεί σε θάνατο. Έλαβε χάρη μετά την ενηλικίωση του Όθωνα. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Κολοκοτρώνης υπαγόρευσε στον Γεώργιο Τερτσέτη τα απομνημονεύματά του που κυκλοφόρησαν το 1851 με τον τίτλο «Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836». Τα απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη αποτέλεσαν και αποτελούν έξοχο μνημείο και πολύτιμη πηγή για την Ελληνική Επανάσταση. Πέθανε στην Αθήνα το 1843.

ΚΟΡΑΗΣ ΑΛΑΜΑΝΤΙΟΣ: Διδάσκαλος του Γένους, φιλόλογος με ευρωπαϊκό κύρος και πρωτεργάτης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1748 και ήταν γόνος πλούσιας οικογένειας με πνευματική παράδοση. Φοίτησε στην Ευαγγελική Σχολή, την οποία διηύθυνε ο Ιθακήσιος Ιερόθεος Δενδρινός, και έμαθε γαλλικά, ιταλικά, αραβικά, εβραϊκά και λατινικά. Το 1772 ο Κοραΐς πήγε στο Άμστερνταμ, όπου για έξι χρόνια ασχολήθηκε χωρίς επιτυχία με τις εμπορικές υποθέσεις του πατέρα του και συμπλήρωσε τις σπουδές του. Το 1782 έφυγε για το Μονπελιέ όπου γράφτηκε στην Ιατρική Σχολή. Παράλληλα με τις σπουδές του επιδόθηκε στη μελέτη Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων αλλά και νεότερων διανοητών, και μυήθηκε στις ιδέες του Διαφωτισμού. Το 1788 εγκαταστάθηκε οριστικά στο Παρίσι.

Έζησε από κοντά τη Γαλλική Επανάσταση η οποία τον συγκλόνισε και από τότε αποφάσισε ότι αποστολή του ήταν να βοηθήσει στην πνευματική ανόρθωση του Γένους και στην αφύπνιση της εθνικής του συνείδησης, διότι θεωρούσε ότι είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για να μπορέσουν οι Έλληνες να αποτινάξουν τον τυραννικό ζυγό. Το πρώτο κείμενο που δημοσίευσε, η «Αδελφική Διδασκαλία» (1798), είχε πολιτικό χαρακτήρα. Το 1799 άρχισε η φιλολογική σταδιοδρομία του με την επιλογή για έκδοση έργων κατάλληλων για τη διαφωτιστική και εθνεγερτική του αποστολή. Εκείνη τη χρονιά εξέδωσε τους «Χαρακτήρες του Θεοφράστου» και το 1800 το ιπποκρατικό «Περί Ανέμων, Υδάτων και Τόπων». Το 1801 δημοσίευσε το «Σάλπισμα Πολεμιστήριον», ενώ κυκλοφόρησαν η μετάφραση του «Περί Αμαρτημάτων και Ποινών του Μπεκκαρία» (1803) και «Τα Αιθιοπικά του Ηλιοδώρου» (1804). Από το 1805 άρχισε την έκδοση σε 17 τόμους της ελληνικής βιβλιοθήκης και με το έργο του «Πρόδρομος της Ελληνικής Βιβλιοθήκης» καθιέρωσε μια σειρά από προλεγόμενα τα οποία τιτλοφόρησε «Αυτοσχέδιοι Στοχασμοί περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσας» και τα οποία βρίθουν από πολύτιμες συμβουλές και υποθήκες για τους υπόδουλους συμπατριώτες του. Στο θέμα της γλώσσας ο Κοραΐς ζήτησε τη συμβιβαστική μέση οδό ανάμεσα στον αρχαϊσμό και το «χυδαϊσμό». Το να απομακρύνεται, σημείωνε, από την κοινή είναι «τυραννικόν», αλλά το να «χυδαΐζει» είναι «δημαγωγικόν».

Οι θέσεις του προκάλεσαν τη μεγάλη γλωσσική διαμάχη των Ελλήνων λογίων στις αρχές του 19ου αιώνα. Η προσκόλληση του Κοραΐ στην αρχαία Ελλάδα τον εμπόδισε να δεχτεί ένα σύγχρονο και εύχρηστο γλωσσικό όργανο για την εξάπλωση της παιδείας σε όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Του καταλόγισαν τη δημιουργία μιας τεχνητής γλώσσας, της καθαρεύουσας, ενώ θεωρείται υπεύθυνος για την εισαγωγή στην Ελλάδα ξένων θεωριών και προτύπων που υπονόμευσαν την ορθόδοξη πίστη. Ακόμη και σήμερα αντιμετωπίζεται από ορισμένους ως θεωρητικός πολιτικών και κοινωνικών συμβιβασμών που φοβήθηκε την Επανάσταση του 1821.

Η Επανάσταση τον βρήκε σε προχωρημένη ηλικία, όμως δεν έπαψε να παρακολουθεί την εξέλιξή της και να δίνει συμβουλές ως το θάνατό του το 1833 στο Παρίσι.

ΚΟΡΑΚΑΣ ΜΙΧΑΗΛΣ: Αγωνιστής του 1821, από τους σπουδαιότερους οπλαρχηγούς των μετέπειτα κρητικών επαναστάσεων (Πόμπιο Ηρακλείου Κρήτης, 1797-1882). Με την έναρξη του Αγώνα στη Μεγαλόνησο (Μάιος 1821) εντάχθηκε στα ένοπλα σώματα της Μεσαράς υπό τον Μιχάλη Κουρμούλη. Το 1827 αγωνίστηκε εναντίον των δυνάμεων του Κιουταχί στην

Αττική. Διορίστηκε υπασπιστής του Δημήτριου Καλλέργη και αργότερα αναδείχθηκε σε έναν από τους σπουδαιότερους ηγέτες της Μεγάλης Κρητικής Επανάστασης.

ΚΟΡΥΔΑΛΕΥΣ ΘΕΟΦΙΛΟΣ: Λόγιος και κληρικός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας καθώς και φιλόσοφος νεοαριστοτελικός. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1572 όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματα. Συνέχισε τις σπουδές του στο Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης και στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα, όπου παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας, ιατρικής και αστρονομίας (από τον Γαλιλαίο). Βρέθηκε στη Δύση σε μια εποχή που είχαν αρχίσει να μελετούν τον Αριστοτέλη από τα πρωτότυπα κείμενα και όχι από τις μεταφράσεις των Αράβων. Αντίθετα από τη σχολαστική φιλοσοφία του Μεσαίωνα, η νεοαριστοτελική φιλοσοφία διαχωρίζει τη θεολογία από τη φιλοσοφία, διάκριση που υιοθέτησε και ο Κορυδαλεύς. Έπειτα από παραμονή αρκετών χρόνων στην Ιταλία και αφού δίδαξε στο Ελληνικό Σχολείο της Βενετίας, επέστρεψε στην Αθήνα και συνέχισε το διδακτικό του έργο (1609).

Το 1621 γνώρισε τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλο Λού-καρη και πρόσφερε τις υπηρεσίες του στο Πατριαρχείο. Αντιμετώπισε και αυτός, όπως και ο πατριάρχης, την πολεμική των ιησουιτών λόγω των φρονημάτων του και αναγκάστηκε να καταφύγει αρχικά στην Κεφαλλονιά και κατόπιν στη Ζάκυνθο, όπου έγινε μοναχός. Η επάνοδος στον πατριαρχικό θρόνο του Κυρίλλου είχε ως επακόλουθο να αναλάβει ο Κορυδαλεύς το 1625 τη διεύθυνση της Πατριαρχικής Ακαδημίας μέχρι το 1628, οπότε και εγκατέλειψε τη θέση. Αναδιοργάνωσε την Ακαδημία και την έκανε σχολή πανεπιστημιακού επιπέδου, εισάγοντας μαθήματα θετικών επιστημών. Το 1635 επανήλθε στην Κωνσταντινούπολη για να συνεχίσει τους αγώνες του κατά των ιησουιτών στο πλευρό του πατριάρχη. Όταν όμως ο Κύριλλος εκτελέστηκε (1638), ο ίδιος έχασε την προστασία που του παρείχε και οι κατηγορίες που εξαπολύθηκαν εναντίον του στη συνέχεια (ότι τάχα ασπάστηκε τον καλβινισμό ή ότι ήταν άθεος) τον απομάκρυναν οριστικά από την Κωνσταντινούπολη. Το 1640 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτας, θέση από την οποία διώχθηκε το 1642 εξαιτίας των διαβολών των εχθρών του. Επέστρεψε πάλι στην Αθήνα και συνέχισε να διδάσκει ως το θάνατό του (1646). Το συγγραφικό του έργο υπήρξε πλούσιο: «Επιστολάριον» (1625), σχόλια στον Αριστοφάνη, πραγματείες λογικές, φιλοσοφικές δογματικές, ηθικές, γραμμένα όλα σε αρχαϊζουσα γλώσσα. Παρά τις φιλοσοφικές του αναζητήσεις και τις ακραίες θεολογικές του θέσεις για τις οποίες κατηγορήθηκε, δεν μπορεί να μην του αναγνωριστεί το ανανεωτικό πνεύμα στην παιδεία του υπόδουλου Γένους, ενώ εισηγήθηκε τη νεότερη φιλοσοφία και τις επιστήμες στην Ελλάδα. Η τάση φυγής που τον χαρακτήρισε αρκετές φορές στη ζωή του οφείλεται αφενός στον ιδιόμορφο χαρακτήρα του και αφετέρου στην πολεμική που του ασκήθηκε. Ο «κορυδαλισμός» έγινε η βάση της φιλοσοφικής εκπαίδευσης του νέου ελληνισμού.

ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ ΠΑΝΟΣ: Στρατιωτικός και πολιτικός ο οποίος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1809. Σπούδασε στην Ιόνιο Ακαδημία και σε ηλικία 17 χρονών κατατάχτηκε εθελοντικά στον τακτικό στρατό υπό τον Φαβιέρο στο Ναύπλιο και πήρε μέρος σε διάφορες μάχες. Αργότερα συμμετείχε στην εξέγερση της Κρήτης (1866) και κατόπιν αναδείχθηκε σε σημαίνουσα πολιτική φυσιογνωμία της χώρας. Πέθανε στην Αθήνα το 1899.

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΑΙΤΩΛΟΣ: Μοναχός, δάσκαλος του Γένους, εθνομάρτυρας και άγιος της εκκλησίας. Γεννήθηκε στο Μεγάλο Δένδρο (ή Ταξιάρχης) Αιτωλίας (1714-1779). Έμαθε τα πρώτα γράμματα σε σχολεία της περιοχής και συμπλήρωσε τη μόρφωσή του στην Αθωνιάδα Σχολή (1750). Μελέτησε την Αγία Γραφή και τους Πατέρες της εκκλησίας. Πέρα από τη βαθιά γνώση των εκκλησιαστικών πραγμάτων διέθετε και μια ευρύτερη παιδεία (γνώριζε και ξένες γλώσσες, όπως εβραϊκά, τουρκικά κ.λπ.). Το 1759 έγινε μοναχός και στα τέλη του 1760 πήρε την πατριαρχική έγκριση για να ξεκινήσει το αποστολικό του έργο.

Περίοδευσε και κήρυξε σε πολλές περιοχές της Ελλάδας (Θράκη, Ήπειρος, Θεσσαλία, Επύρνησα, Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα), με σκοπό την πνευματική αφύπνιση του Γένους που θα οδηγούσε και στην Επανάσταση. Ο λόγος του, ανεπιτήδευτος, έβρισκε απήχηση στα λαϊκά στρώματα. Ζητούσε την ίδρυση σχολείων για να μάθουν οι Έλληνες γράμματα, γιατί πίστευε ότι χωρίς αυτά και το Θεό θα ξεχάσουν οι Έλληνες και πάντα δούλοι θα είναι («καλύτερα αδελφέ μου να έχεις ελληνικόν σχολείον εις την χώραν σου, παρά να έχεις βρύσες και ποτάμια»). Τα κηρύγματά του, όπως αυτά καταγράφηκαν από ακροατές του,

συμπεριλαμβάνονται στις διδαχές του. Ο λόγος του είχε απήχηση ακόμη και στους εχθρούς του. Ιδιαίτερη εκτίμηση έτρεφε για το πρόσωπό του ο Αλή πασάς των Ιωαννίνων. Συνελήφθη από τους Τούρκους με την κατηγορία ότι ήταν όργανο της Ρωσίας και υποκινούσε επανάσταση. Απαγχονίστηκε στις 24 Αυγούστου του 1779.

ΚΟΥΝΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Λόγιος, εκπρόσωπος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ο οποίος γεννήθηκε στη Λάρισα το 1777. Καταγόταν από εύπορη οικογένεια γουναράδων και έμαθε τα πρώτα γράμματα σε σχολεία της περιοχής του (Τύρναβος, Αμπελάκια). Η γνωριμία του με τον Άνθιμο Γαζή τον έφερε στη Βιέννη, όπου παρακολούθησε μαθήματα στο πανεπιστήμιο και άρχισε τη συγγραφική του δράση. Υπήρξε ένθερμος οπαδός των απόψεων του Κοραή στο γλωσσικό ζήτημα. Το 1809 άρχισε να διδάσκει στο Φιλολογικό Γυμνάσιο της Σμύρνης, και στη συνέχεια με διακοπές μέχρι το 1817, οπότε και αναχώρησε για τη Βιέννη. Από το 1821 και μετά έζησε στην Τεργέστη με την οικογένειά του και παρά τις επανειλημμένες προσκλήσεις του ελληνικού κράτους να διδάξει σε σχολεία της Ελλάδας δεν επέστρεψε. Πέθανε το 1836. Το έργο του σε μεγάλο μέρος είναι μεταφράσεις και ερανίσματα από σύγχρονους του συγγραφείς. Το κυριότερο φιλοσοφικό του σύγγραμμα είναι το «Σύνταγμα Φιλοσοφίας», μια πλήρης επισκόπηση του φιλοσοφικού χώρου της εποχής. Υπήρξε οπαδός της καντιανής φιλοσοφίας. Άλλα έργα του είναι οι «Ιστορίες των Ανθρωπίνων Πράξεων» και η «Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας».

ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς άντρες της Επανάστασης (Υδρα 1782-1858). Εφοπλιστής και πρόκριτος της Ύδρας, πήρε μέρος στη Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους και το Δεκέμβριο του 1823 διορίστηκε πρόεδρος του Εκτελεστικού Σώματος. Στη θέση αυτή παρέμεινε σε όλη τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου στον οποίο η ανάμειξή του υπήρξε καθοριστική και η σύγκρουσή του με τον Κολοκοτρώνη επέφερε βαρύτατο πλήγμα στον Αγώνα. Στις αρχές του 1825 ανέλαβε την ευθύνη των επιχειρήσεων εναντίον του Ιμπραήμ, η απειρία του όμως είχε ως συνέπεια διαδοχικές αποτυχίες και έτσι παραιτήθηκε. Ανήκε στην αντικαποδιστριακή παράταξη. Το 1837 διορίστηκε από τον Όθωνα αντιπρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας και μετά το 1843 πρόεδρος της Γερουσίας. Το 1848 σχημάτισε κυβέρνηση, η οποία όμως αποδείχθηκε ανίκανη να αντιμετωπίσει τα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα και την αντικατέστησε η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Κανάρη. Παρέμεινε αφοσιωμένος στον Όθωνα ως το θάνατό του.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ ΛΑΖΑΡΟΣ: Εφοπλιστής και πρόκριτος της Ύδρας (Υδρα 1769-1852), από τους πιο πλούσιους πλοιοκτήτες. Προσχώρησε στην Επανάσταση μετά την εξέγερση του Α. Οικονόμου. Σημαντική πολιτική μορφή, που πρόσφερε μεγάλη οικονομική ενίσχυση στον Αγώνα του 1821, ιδιαίτερα κατά την πρώτη περίοδο. Δεν κατέλαβε κανένα αξίωμα, αλλά σίγουρα επηρέαζε τον αδερφό του Γεώργιο. Ο Όθωνας τον διόρισε γερουσιαστή.

ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Αγωνιστής του 1821 (Μεσαρά Κρήτης -Ανάλατος Φαλήρου 1827). Έλαβε μέρος στην εξέγερση της Κρήτης το 1824 και μετά την καταστολή της πήγε στην Κάσο όπου αγωνίστηκε και εκεί. Μετά την καταστροφή του νησιού διέφυγε στην Πελοπόννησο. Αργότερα πήγε στην Αττική και υπό τις διαταγές του Γκούρα αγωνίστηκε εναντίον του Ομέρ Βρυώνη. Στη συνέχεια εντάχθηκε στο σώμα του Δημήτριου Καλλέργη και συμμετείχε σε πολλές συγκρούσεις. Σκοτώθηκε στη μάχη του Ανάλατου.

ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ: Οπλαρχηγός του 1821 (Κουιές Μεσσαράς Κρήτης 1765 - Ύδρα πριν από το 1829). Πριν από την Επανάσταση είχε υπηρετήσει στον τουρκικό στρατό ως μουσουλμάνος (Χουσεϊν μπέης). Διέθετε μεγάλη δύναμη στη Μεσαρά και ως «κρυπτοχριστιανός» εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των ομογενών του. Αμέσως μετά την έναρξη της Επανάστασης πρωτοστάτησε στον ξεσηκωμό της Κρήτης και έπεισε πολλούς Τουρκοκρητικούς να ακολουθήσουν το παράδειγμά του. Το 1823 τοποθετήθηκε από τον Εμμανουήλ Τομπάζη υπαρχηγός του ελληνικού στρατού και αντιστάθηκε στις επιδρομές του Χουσεϊν πασά. Μετά την υποταγή της Κρήτης ακολούθησε τον Τομπάζη στην Ύδρα.

ΚΟΥΤΣΟΝΙΚΑΣ: Επώνυμο μιας από τις σημαντικότερες σουλιώτικες φάρες. Στα τέλη του 18ου αιώνα αρχηγός της ήταν ο Νικόλαος Κουτσουνίκας (; -1804) ο οποίος από το 1789 πήρε μέρος στους αγώνες εναντίον του Αλή πασά. Πολέμησε ηρωικά στο Ζάλογγο. Κατηγορήθηκε από τον Περραιβό ότι συνέπραξε με τον εχθρό και συνέβαλε στην υποταγή του Σουλίου. Εγγονός του ήταν ο Λάμπρος Κουτσουνίκας που αγωνίστηκε ως μπουλουκτής στην

Επανάσταση και πέθανε στην Εύβοια το 1879. Το 1831 διορίστηκε από τον Αυγουστίνο Καποδίστρια πεντακοσίάρχος και αργότερα ονομάστηκε συνταγματάρχης της φάλαγγας. Έγραψε το δίτομο έργο «Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως».

ΚΟΧΡΑΝ ΤΟΜΑΣ: Άγγλος ναύαρχος (1775-1860), γνωστός στην Ελλάδα για την επιζήμια συμμετοχή του στην Επανάσταση του 1821 ως αρχηγού των ναυτικών δυνάμεων. Το 1793 κατατάχθηκε στο βρετανικό ναυτικό, αναδείχθηκε κυβερνήτης καταδρομικών πλοίων και έδρασε με επιτυχία στους Ναπολεόντειους Πολέμους. Το 1806 εκλέχτηκε αντιπρόσωπος στη Βουλή των Κοινοτήτων, αλλά εξαιτίας της ανάμειξής του σε χρηματιστηριακή απάτη διαγράφηκε από το ναυτικό και έχασε τη βουλευτική του ιδιότητα. Το 1818 ανέλαβε τη διοργάνωση και την αρχηγία του χιλιανού ναυτικού. Το 1820 πέρασε στην υπηρεσία του Περου και το 1823 τέθηκε επικεφαλής του στόλου στη Βραζιλία. Η συμβολή

του στους απελευθερωτικούς αγώνες των χωρών αυτών εδραίωσε τη φήμη του ως ικανού ναυάρχου. Το 1825 υπέγραψε συμφωνητικό με την ελληνική επιτροπή -που τότε διαπραγματευόταν στο Λονδίνο τη σύναψη δανείου- για να αναλάβει την αρχηγία του ελληνικού στόλου. Το 1827 με κυβερνητική απόφαση ορίστηκε «πρώτος στόλαρχος πασών των ελληνικών ναυτικών δυνάμεων» στη θέση του ναυάρχου Ανδρέα Μιαούλη. Ωστόσο, ο Κόχραν ήταν ανίκανος να εκτιμήσει τη σοβαρότητα της κατάστασης, με αποτέλεσμα να οδηγήσει στην καταστροφή τις ελληνικές δυνάμεις στον Ανάλατο, στην παράδοση των πολιορκημένων στην Ακρόπολη και στην καταστολή της Επανάστασης στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα. Το ίδιο αποτυχημένες ήταν και οι ναυτικές του επιχειρήσεις. Έφυγε για την Αγγλία χωρίς να ειδοποιήσει την ελληνική κυβέρνηση και αργότερα επέστρεψε στην Ελλάδα και ζήτησε να συναντηθεί με τον κυβερνήτη, ο οποίος του διαβίβασε να αναχωρήσει το συντομότερο από την Ελλάδα.

ΚΡΕΒΒΑΤΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Πρόκριτος του Μυστρά ο οποίος γεννήθηκε στο Μυστρά το 1785. Φιλικός και αγωνιστής του 1821, συμμετείχε ενεργά στα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα τα δύο πρώτα χρόνια του Αγώνα. Μυήθηκε το 1819 στη Φιλική Εταιρεία, πήρε μέρος στον ξεσηκωμό της Πελοποννήσου και στη Συνέλευση των Καλτετζών, ενώ ήταν μέλος της Πελοποννησιακής Γερουσίας. Μετά την εισβολή του Δράμαλη στην Κορινθία τάχθηκε στο πλευρό του Κολοκοτρώνη, επιλογή που του στοίχισε τη ζωή του. Δολοφονήθηκε στη θέση Κακιά Σκάλα το 1822 από τους πολιτικούς του αντιπάλους. Πρόσφερε όλη του την περιουσία για τις ανάγκες του Αγώνα, γιατί «εν μόνον είχε μέλημα και μιαν φιλοδοξίαν, την απελευθέρωσιν της πατρίδος».

ΚΡΗΤΗ (ΠΟΙΗΣΗ-ΘΕΑΤΡΟ): Οι Βενετοί κυριάρχησαν στο νησί αμέσως μετά την Δ΄ Σταυροφορία (1204) και μέχρι το 1669 οπότε οι Οθωμανοί Τούρκοι κατέλαβαν τον Χάνδακα βάζοντας τέλος στην παρουσία της Γαληνοτάτης εκεί. Αν και στους δύο πρώτους αιώνες της κατοχής οι Βενετοί αντιμετώπισαν την αντίδραση των Κρητικών, μετά το 1453 οι δύο λαοί κατάφεραν να συνυπάρξουν ειρηνικά με αποτέλεσμα την ουσιαστικότερη διείσδυση του πολιτισμού της Αναγέννησης στο νησί. Την ίδια περίπου περίοδο πολλοί Βυζαντινοί λόγιοι κατέφυγαν στην Κρήτη και καλλιέργησαν τα ελληνικά γράμματα.

Ενδιαφέρουσα προσωπικότητα ήταν ο *Στέφανος Σαχλίκης* (Χάνδακας, τέλη 14ου αιώνα), τα ποιήματά του οποίου έχουν κυρίως αυτοβιογραφικό («Αφήγησις Παράξενος») ή παραινετικό χαρακτήρα. Μέσα από αυτά παίρνουμε μια εικόνα από την πολύβουη ζωή του κόσμου αλλά και του υπόκοσμου μιας μεγαλούπολης (Χάνδακας). Ο στίχος του έχει νεύρο και είναι χαριτωμένος. Η καλύτερη ίσως στιγμή του είναι η περιγραφή των «πολιτικών» (κοινών) γυναικών της πόλης.

Ο *Μαρίνος Φαλιέρος* (1396-1474) ήταν επίσης ποιητής. Από τα πέντε ποιήματά του που μας έχουν παραδοθεί τα δύο είναι παραινετικά, ενώ στο τρίτο δραματοποιεί τη Σταύρωση του Χριστού. Τα άλλα δύο έχουν ερωτικό περιεχόμενο («Ιστορία και Ονειρο» επιγράφεται το ένα). Το έντονο και ρεαλιστικό ερωτικό στοιχείο τούς προσδίδει μια ιδιαίτερη και ευχάριστη νότα. Ο *Γεώργιος Χούμνος* (Χάνδακας, β΄ μισό 15ου αιώνα) γράφει ένα πολύ μεγάλο ποίημα (2.800 στίχους) που τιτλοφορείται «Κοσμογέννησις» και στο οποίο χρησιμοποιεί καθαρή και ανεπιτήδευτη λαϊκή γλώσσα. Άντλησε το θέμα του από τη Γένεση και την Έξοδο της Παλαιάς Διαθήκης.

Ο *Μανόλης Σκλάβος* (15ος-16ος αιώνας) εξιστορεί στη «Συμφορά της Κρήτης», ένα μέτριο

αλλά και κάπως συγκινητικό ποίημα, τις συνέπειες του καταστροφικού σεισμού του 1508 (29-30 Μαΐου).

Ο *Μπεργαδής* (τέλη 15ου-αρχές 16ου αιώνα) έγραψε το αριστούργημα του 16ου αιώνα, τον «Απόκοπο» (ο τίτλος οφείλεται στον πρώτο στίχο «Μιάν από κόπου νύσταξα...»). Εκδόθηκε στη Βενετία το 1519 και είναι το πρώτο νεοελληνικό λογοτεχνικό βιβλίο που τυπώθηκε.

Ποίημα κατά βάση παραινετικό, θυμίζει στους ανθρώπους το γεγονός του θανάτου και τις υποχρεώσεις απέναντι στους νεκρούς. Ωστόσο χάρη στο λυρισμό του εξελίσσεται σε ένα θερμό ύμνο για τις ομορφιές του πάνω κόσμου.

Η μεγάλη ακμή της κρητικής λογοτεχνίας αρχίζει στις αρχές του 17ου αιώνα με τη «Βοσκοπούλα», ένα ειδύλλιο με θέμα την αγάπη ενός βοσκού για μια βοσκοπούλα. Αποτελεί δίχως άλλο μια διασκευή ενός ιταλικού «ειδυλλίου» -μικρό ποιμενικό ποίημα- της εποχής. Το έργο εκφράζει τη νοσταλγία του αστού για τη φυσική ζωή.

Η μεγάλη όμως αλλαγή εκείνη την περίοδο σημειώνεται με τη σύσταση θεάτρου, για πρώτη φορά ύστερα από την αρχαιότητα. Φορέας αυτής της σημαντικής αλλαγής και εισηγητής του θεατρικού είδους στην Κρήτη είναι ο *Γεώργιος Χορτάσης*. Η «Ερωφίλη» (1590), το πιο σημαντικό του έργο, είναι η παλαιότερη και η σπουδαιότερη από τις τραγωδίες του κρητικού θεάτρου. Αν και αποτελεί μίμηση ιταλικού έργου, τους βασικούς ήρωές της χαρακτηρίζουν η ανώτερη ευγένεια και μια ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Επίσης το έργο διακρίνεται για την τεχνική αρτιότητα στη γλώσσα και το στίχο, ενώ η ατμόσφαιρά του είναι απόλυτα θεατρική.

Δύο άλλες τραγωδίες της εποχής δεν έχουν την ποιητική αξία της «Ερωφίλης».

Ο «Βασιλεύς Ροδολίνος» του *Ιωάννη Ανδρέα Τρωιλλού* από το Ρέθυμνο προσεγγίζει περισσότερο την «Ερωφίλη» διατηρώντας αρκετές από τις αρετές της, ενώ ο ποιητής της άλλης τραγωδίας, του «Ζήνωνα», φαίνεται περισσότερο εξαρτημένος από το δυτικό του πρότυπο. Ο Χορτάσης επίσης έγραψε και την παλαιότερη και καλύτερη από τις τρεις κρητικές κωμωδίες, τον «Κατζούρμπο» (1595-1600). Μολονότι και αυτό μιμείται ιταλικό έργο, ο στίχος του έχει νεύρο και τα κωμικά ευρήματα είναι απόλυτα εύστοχα, ενώ όλος αυτός ο πολύχρωμος θίασος (ο γερο-ξεκουτιάρης, ο καυχηματίας στρατιωτικός, ο σχολαστικός δάσκαλος, ο λαίμαργος υπηρέτης κ.ά.) δημιουργεί μια γοητευτική φαντασίωση. Οι άλλες δύο κωμωδίες, ο «Φουρτουνάτος» του *Μάρκου Αντώνιου Φώσκολου* (1665-1666) και ο «Στάθης» (πριν από το 1645, άγνωστου ποιητή) επαναλαμβάνουν το σχήμα του «Κατζούρμπου» με αρκετή επιτυχία και ανώτερη ποιότητα.

Το πιο ώριμο ποιητικό έργο του κρητικού θεάτρου είναι χωρίς αμφιβολία η «Θυσία του Αβραάμ» (γύρω στα 1635), ένα νεανικό δημιούργημα του *Βιτσέντζου Κορνάρου*. Η πλοκή του βασίζεται στο γνωστό επεισόδιο της Γραφής και είναι ένα έργο πραγματικά θεατρικό, με χαρακτήρες γνήσια ανθρώπινους. Ο ποιητής καινοτόμησε καταργώντας στη «Θυσία» κάθε θεατρική σύμβαση (τα χορικά, το χωρισμό σε πράξεις και σε σκηνές) και δίνοντας με αυτό τον τρόπο ένα έργο ποιητικά ανώτερο και λυρικότατο.

Ο Κορνάρος είχε το μεγάλο χάρισμα της αφήγησης και της πλατιάς διήγησης. Γι' αυτό στα ώριμα χρόνια του (1640-1660) συνέθεσε το αριστούργημα όχι μόνο της κρητικής αλλά και ολόκληρης της νεοελληνικής φιλολογίας, τον «Ερωτόκριτο». Ο ποιητής διηγείται μέσα σε 10.000 στίχους την ερωτική ιστορία του Ερωτόκριτου και της Αρετούσας. Ο Κορνάρος βρισκόταν πολύ κοντά στο λαό και ο στίχος του μοιάζει με αυτόν του δημοτικού τραγουδιού.

Υπήρξε ο τελευταίος ποιητής και ο «Ερωτόκριτος» το τελευταίο ποίημα της κρητικής ποιητικής ακμής, στη λογοτεχνία της ελληνικής Αναγέννησης. Η πνευματική ακμή της Κρήτης ανακόπηκε με την κατάληψή της από τους Τούρκους (1669).

ΚΡΙΕΖΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ: Αγωνιστής του 1821 (Τροιζήνα 1796) και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1849-1854). Τον Ιούλιο του 1821 πήρε μέρος στις ναυτικές επιχειρήσεις στη Σάμο, στη ναυμαχία των Σπετσών, το 1825 ακολούθησε τον Κανάρη στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας στην απόπειρα πυρπόλησης του αιγυπτιακού στόλου και βοήθησε στον Αγώνα της Κρήτης. Το 1826 ο Καποδίστριας του ανέθεσε την αρχηγία της ναυτικής μοίρας και το 1829 συνέβαλε στην παράδοση των Τούρκων της Βόνιτσας. Το 1836 έγινε υπουργός των Ναυτικών, θέση στην οποία παρέμεινε έως το 1843. Το 1849 διαδέχτηκε τον Κανάρη στην πρωθυπουργία - η περίοδος εκείνη συνέπεσε με σοβαρές πολιτικές κρίσεις. Ωστόσο ο Κριεζής κατόρθωσε μαζί με επίλεκτους συνεργάτες να αντιμετωπίσει τις δυσχέρειες. Πέθανε το 1865.

ΚΡΙΕΖΙΩΤΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Οπλαρχηγός του 1821. Γεννήθηκε στα Βίρα Καρυστίας 1785

και το όνομά του το πήρε από το χωριό Κριεζά στο οποίο είχε εγκατασταθεί από νωρίς. Πήρε το βάπτισμα του πυρός στα Βρυσάκια όπου διακρίθηκε για τον ηρωισμό του και λίγο αργότερα ανέλαβε, ως οπλαρχηγός, την εκκαθάριση της περιοχής από τους Τούρκους έπειτα από απαίτηση των κατοίκων της Καρυστίας. Συνεργάστηκε με τον Βάσο Μαυροβουνιώτη και μαζί με τον Μανιάτη Ηλία Μαυρομιχάλη έδωσε ηρωική μάχη στα Στύρα. Αναγνωρισμένος ως αρχηγός από τους αγωνιστές της Εύβοιας πήρε, μετά τη νίκη του στο Κουντουρλομετόχι της Χαλκίδας, και επίσημα τον τίτλο του αρχηγού της Καρυστίας.

Κατά τον εμφύλιο ο Κριεζώτης τάχθηκε με το μέρος των κυβερνητικών και συμμετείχε στις επιχειρήσεις εναντίον των αντιπάλων του. Το 1825 πολέμησε στις σημαντικότερες μάχες της Ανατολικής Στερεάς υπό την ηγεσία του Καραϊσκάκη. Στα τέλη του 1825 μαζί με άλλους οπλαρχηγούς οργάνωσε εκστρατεία στο Λίβανο προκειμένου να βοηθήσει τον εμίρη Μπεσίρη, η οποία όμως έληξε άδοξα. Μετά το θάνατο του Γκούρα και ύστερα από πρόταση του Καραϊσκάκη, ο Κριεζώτης ανέλαβε να εισχωρήσει μαζί με 300 άντρες στην Ακρόπολη χωρίς να γίνει αντιληπτός. Πήρε μέρος στις διαμάχες που ξέσπασαν μετά τη δολοφονία του κυβερνήτη και ακολούθησε τον Ιωάννη Κωλέττη και τους Ρουμελιώτες οπλαρχηγούς. Είχε ενεργή συμμετοχή στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843. Το 1844 εκλέχτηκε βουλευτής και συνέχισε την αντιδυναστική πολιτική του. Το 1847 εναντιώθηκε στην κυβέρνηση Κωλέττη. Τραυματίστηκε σε μια αψιμαχία και αυτοεξορίστηκε στη Σμύρνη, όπου και πέθανε το 1853.

ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΗΣ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ: Φιλικός και αγωνιστής (γεννήθηκε στα Χανιά το 1792) στην Κρήτη κατά την Επανάσταση του 1821, λόγιος και απομνημονευματογράφος. Το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Συμμετείχε ενεργά στην εξέγερση της Μεγαλονήσου και ασχολήθηκε κυρίως με διοικητικά θέματα. Μετά την καταστολή της εξέγερσης κατέφυγε στην Πελοπόννησο. Πήρε μέρος στην επιχείρηση της Γραμβούσας και έπειτα από την επιτυχή έκβασή της τοποθετήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση μέλος της τριμελούς Διοικητικής Επιτροπής Κρήτης. Μετά το 1830 εγκαταστάθηκε οριστικά στο ελεύθερο ελληνικό κράτος και ανέλαβε υπηρεσία σε διάφορες θέσεις. Έγραψε και δημοσίευσε «Απομνημονεύματα του περί της Αυτονομίας της Ελλάδος Πολέμου των Κρητών». Πέθανε στην Αθήνα το 1868.

ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ: Αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Ο Κυπριανός γεννήθηκε το 1756 στη Λευκωσία. Το 1810 εξελέγη στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου και αποδείχθηκε άγιος και φωτισμένος κληρικός. Με ενέργειές του χτίστηκε η πρώτη ελληνική σχολή στην Κύπρο, η οποία αργότερα μετονομάστηκε σε Παγκύπριο Γυμνάσιο. Στις 9 Ιουλίου του 1821 οι Τούρκοι, για να αποτρέψουν οποιαδήποτε επαναστατική ενέργεια, τον απαγχόνισαν μπροστά στο Διοικητήριο της Λευκωσίας, ενώ αποκεφάλισαν τους μητροπολίτες Πάφου, Κιτίου και Κυρήνειας.

ΚΩΛΕΤΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Αγωνιστής, ιατρός και πολιτικός του 1821, ο οποίος γεννήθηκε στο Συρράκο, στην Ήπειρο το 1773. Διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της χώρας. Υπήρξε πολιτικός αρχηγός του «γαλλικού» κόμματος. Πρωτοστάτησε στους πολιτικούς αγώνες ιδιαίτερα κατά την Επανάσταση και την οθωνική περίοδο και διατέλεσε πρωθυπουργός (1844-1847). Σπούδασε ιατρική στην Πίζα και προσλήφθηκε ως γιατρός από το γιο του Αλή, Μουχτάρ. Το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία, ενώ το 1821 οργάνωσε εξέγερση στο Συρράκο η οποία απέτυχε και ο ίδιος κατέφυγε στην Πελοπόννησο. Ήταν από τις ισχυρότερες προσωπικότητες της εποχής του και επηρέασε τις πολιτικές εξελίξεις της επαναστατικής και της οθωνικής περιόδου. Πρακτικός, διορατικός, ρεαλιστής και υπολογιστής, επιδίωξε ευκαιριακές αλλά ασφαλείς συμμαχίες, και προχωρούσε στην επίτευξη των στόχων του αδιαφορώντας για τις μεθόδους. Συνέβαλε στη συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους προσπαθώντας να υιοθετήσει ένα σύστημα διακυβέρνησης δυτικού τύπου. Ωστόσο, ταλαντευόταν συνεχώς ανάμεσα στη γαλλική επιρροή και τους θεσμούς δυτικής προέλευσης και στο ντόπιο στρατιωτικό στοιχείο και τις παραδοσιακές δομές. Ήταν ο εισηγητής της Μεγάλης Ιδέας. Πέθανε στην Αθήνα το 1847.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ: Θεσσαλός λόγιος και κληρικός (1758-1844), που ανήκει στους Νεοέλληνες διαφωτιστές. Γεννήθηκε στις Μηλιές Πηλίου, όπου παρακολούθησε τα πρώτα μαθήματα, τα οποία συνέχισε στη Ζαγορά. Το 1779 χειροτονήθηκε διάκονος (τότε μετονομάστηκε Γρηγόριος από Γεώργιος), βαθμός τον οποίο διατήρησε μέχρι το τέλος της ζωής του. Στη συνέχεια φοίτησε στις σχολές του Αγίου Όρους, της Χίου και της Κωνσταντινούπολης. Το 1784 πήγε στο Βουκουρέστι για να μαθητεύσει κοντά στον Νεόφυτο

Καυσοκαλυβίτη, τον οποίο και διαδέχτηκε στη διεύθυνση της Ακαδημίας του Βουκουρεστίου (1784-1787). Στο διάστημα αυτό υιοθέτησε τις ιδέες του Διαφωτισμού, καρπός του οποίου είναι το έργο του «Νεωτερική Γεωγραφία», που έγραψε σε συνεργασία με τον ξάδερφό του, Δανιήλ Φιλιππίδη. Το σύγγραμμα τυπώθηκε στη Βιέννη το 1791, είναι γραμμένο στη δημοτική γλώσσα και παρέχει πληροφορίες όχι μόνο γεωγραφικές, αλλά και σχετικές με τον πολιτισμό, τα ήθη, την οικονομική ζωή κ.ά. των πληθυσμών. Τις πληροφορίες άντλησε από σύγχρονους συγγραφείς, αλλά και από παλαιότερους Έλληνες και ξένους. Ο πρώτος τόμος του έργου που πρόλαβε να εκδοθεί αναφέρεται στην Ευρώπη, και ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Ο Κωνσταντάς ολοκλήρωσε την επιστημονική του κατάρτιση στην Ευρώπη (Βιέννη, Πάντοβα), συνδυάζοντάς τη με τη μετάφραση και την έκδοση ιστορικών και φιλοσοφικών έργων. Το πάθος του όμως ήταν η διδασκαλία. Διδάξε στα Αμπελάκια (1796-1802), στην Κωνσταντινούπολη (1809-1811) και στη Σχολή των Μηλιών, την οποία ανασυγκρότησε με τη βοήθεια του Άνθιμου Γαζή, εξοπλίζοντάς τη με εποπτικά μέσα και βιβλιοθήκη (1815). Τιμήθηκε με διάφορα αξιώματα στη διάρκεια της Επανάστασης (έφορος της εκπαίδευσης, πληρεξούσιος στις εθνικές συνελεύσεις κ.ά.). Ο Καποδίστριας του ανέθεσε την οργάνωση και τη διεύθυνση του Ορφανοτροφείου της Αίγινας (1829-1832). Από το 1835 επέστρεψε στην τουρκοκρατούμενη πατρίδα του όπου έζησε μέχρι το θάνατό του διδάσκοντας. Καινοτομίες που εισήγαγε στην εκπαίδευση είναι η απαραίτητη εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας και η αλληλοδιδασκτική μέθοδος.

ΛΑΖΑΙΟΙ (ΛΑΖΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ): Επώνυμο κλεφταρματολικής οικογένειας από το Λειβάδι του Ολύμπου. Οι Λαζαίοι ή Λαζόπουλοι συνεργάστηκαν στενά με άλλους αρματολούς της περιφέρειάς τους. Κυνηγημένοι κατέφυγαν στη Σκιάθο και τη Σκόπελο και από εκεί επιχειρούσαν επιτυχημένες θαλάσσιες καταδρομές εναντίον των Τούρκων στα παράλια της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας. Εξοντώθηκαν από τον Βελή πασά και όσοι επέζησαν συνέχισαν και πάλι τις ναυτικές καταδρομές.

ΛΑΣΚΑΡΙΣ ΙΑΝΟΣ: Λόγιος, απόγονος του αυτοκρατορικού οίκου των Λασκάρεων, ο οποίος καταγόταν από τον Ρύδνακα (1445-1535), πόλη ανάμεσα στον Ελλήσποντο και τη Φρυγία. Προστατευόμενος του Βησσαρίωνα, βρέθηκε μετά την Άλωση στη Βενετία και σπούδασε στην Πάντοβα, όπου παράλληλα δίδαξε την ελληνική γλώσσα. Βρέθηκε στην Ιταλία σε μια εποχή, την Αναγέννηση, κατά την οποία παρατηρείται έντονη στροφή προς τη μελέτη της αρχαιότητας, ελληνικής και ρωμαϊκής. Μετά το θάνατο του Βησσαρίωνα ήρθε στη Φλωρεντία και ανέλαβε τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης του Λαυρέντιου Μέδικου με ελληνικά χειρόγραφα. Το 1495 πήγε στο Παρίσι όπου δίδαξε ελληνικά. Ανάμεσα στους μαθητές του ήταν και ο Γάλλος ελληνιστής Γκ. Μπιντέ. Προσκλήθηκε στη συνέχεια από το φιλέλληνα πάπα Λέοντα Ι΄ στη Ρώμη, όπου οργάνωσε το Ελληνικό Γυμνάσιο για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γλώσσας, καθώς και την έκδοση βιβλίων με σχόλια πάνω στα αρχαία κείμενα. Το 1517 μαζί με τον Μπιντέ οργάνωσε τη βιβλιοθήκη στον πύργο του Φοντενεμπλό στη Γαλλία. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα πέρασε ταξιδεύοντας από την Ιταλία στη Γαλλία και αντίστροφα. Πέθανε στη Ρώμη σε προχωρημένη ηλικία (1535). Ο Ιανός κατά περιόδους έστελνε προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης επιστολές και απηύθυνε εκκλήσεις, για να οργανώσουν πολεμικές επιχειρήσεις κατά των Οθωμανών και για την απελευθέρωση της Ελλάδας.

ΛΑΣΣΑΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Λόγιος, Φιλικός, ιερολοχίτης, αγωνιστής του 1821 ο οποίος γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1793. Ήταν από τα εξέχοντα στελέχη της Φιλικής Εταιρείας και τους πιστότερους συνεργάτες του Αλέξανδρου Υψηλάντη. Σπούδασε στη Λειψία, ταξίδεψε στη Βουδαπέστη, στη Μολδαβία και στη Μόσχα όπου μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία, και κατέληξε στην Οδησό το 1818, όπου ανέπτυξε πολύπλευρη πνευματική και πατριωτική δραστηριότητα. Το 1820 συνεργάστηκε με τους «Καλικάντζαρους» και αναγκάστηκε να εκπατρίστεί και να καταφύγει στη Μακεδονία. Εντάχθηκε στο σώμα του αρματολού Νικηταρά και διακρίθηκε πολεμώντας τους Τούρκους. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Η έναρξη της Επανάστασης τον βρήκε στη Σάμο και χάρη στις επιτυχημένες προσπάθειές του, απλώθηκε σε ολόκληρο το νησί. Πολέμησε στο πλευρό του Λυκούργου Λογοθέτη ως χιλιάρχος παίρνοντας μέρος σε αμυντικές και επιθετικές επιχειρήσεις σε όλη τη διάρκεια του Αγώνα. Συμμετείχε στην τελευταία μάχη του Αγώνα στην Πέτρα. Την εποχή του Όθωνα ασχολήθηκε με την πολιτική και τη συγγραφή εγκυκλοπαιδικών έργων. Διοργάνωσε τον

«Λασσάνειον Διαγωνισμόν» ποίησης και θεάτρου. Πέθανε στην Αθήνα το 1870.

ΛΑΤΡΙΣ ΙΚΕΣΙΟΣ: Αγωνιστής του 1821, δημοσιογράφος και λόγιος (Σμύρνη 1799-1881). Εγκατέλειψε τις σπουδές του στη Μασσαλία και ήρθε στην Ελλάδα για να πάρει μέρος στον Αγώνα. Υπηρέτησε ως γραμματέας του ναυάρχου Ανδρέα Μιαούλη, συνόδευσε τον Τομπάζη στην Κρήτη και τον Φαβιέρο στη Χίο. Επί Καποδίστρια ορίστηκε κυβερνητικός επίτροπος στο επιτελείο του Γάλλου στρατηγού Μεζόν, αργότερα διοικητής Σίφνου, Μήλου, Θήρας και διευθυντής της νομαρχίας Λακωνίας. Το 1863 επέστρεψε στη Σμύρνη όπου συνεργάστηκε με την εφημερίδα «Αμάλθεια» και άλλα περιοδικά.

ΛΑΧΑΝΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Φιλικός και αγωνιστής του 1821 ο οποίος γεννήθηκε στη Σάμο το 1789 και πρωτοστάτης στην εξέγερσή της. Από νέος ασχολήθηκε με τη ναυτιλία. Σε κάποιο ταξίδι του στη Μασσαλία κατατάχθηκε στο γαλλικό στρατό. Πήρε μέρος στην εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο και διακρίθηκε στη ναυμαχία του Αμπουκίρ (1798). Όταν επέστρεψε στη γενέτειρά του συγκρούστηκε με το αριστοκρατικό κόμμα των προκρίτων. Πέθανε στη Χαλκίδα το 1842.

ΛΕΒΕΝΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Φιλικός με αξιόλογη δράση στα προεπαναστατικά χρόνια. Γεννήθηκε στο Καρακοβούνι Κυνουρίας το 1790. Το 1805 εγκαταστάθηκε στη Μολδαβία και το 1817 του ανατέθηκε η διεύθυνση του προξενείου της Ρωσίας. Το 1816 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Από τότε εργάστηκε με ακαταπόνητο ζήλο για να προωθηθεί το έργο της Εταιρείας και επέδειξε ιδιαίτερη μέριμνα για την άνοδο του πνευματικού επιπέδου της ελληνικής νεολαίας στις παροικίες του Βουκουρεστίου και του Ιασίου. Γενικότερα δαπάνησε όλη του την περιουσία για εθνικούς σκοπούς, αλλά κυρίως βοήθησε τις προσπάθειες της Φιλικής Εταιρείας για μια καθολικότερη κινητοποίηση των χριστιανικών λαών της Βαλκανικής εναντίον των Τούρκων. Κατά τη διάρκεια της Βαυαροκρατίας και της βασιλείας του Όθωνα υπηρέτησε σε διάφορες διοικητικές και διπλωματικές θέσεις. Πέθανε στην Αθήνα το 1847.

ΛΕΒΙΑΔΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Ιερολοχίτης, λόγιος και δημοσιογράφος, ο οποίος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1790. Σπούδασε στη Βιέννη πολιτικές επιστήμες, πολέμησε στο Δραγατσάνι και αργότερα κατέφυγε στην Οδησό. Το 1829 ήρθε στην Ελλάδα. Διορίστηκε από τον Καποδίστρια σε ανώτερες δημόσιες θέσεις. Κατά τη Βαυαροκρατία παραιτήθηκε και εξέδωσε την εφημερίδα «Ελπίς» και αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους πρωτοπόρους της ελληνικής πολιτικής αρθρογραφίας. Συνεργάστηκε στενά με τον Υψηλάντη, έγινε σύμβουλος και γραμματέας του, και τον ακολούθησε όταν πέρασε τον Προύθο. Όταν κηρύχθηκε επίσημα η Επανάσταση (24 Φεβρουαρίου 1821) ονομάστηκε χιλίαρχος του ελληνικού στρατεύματος. Πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Ιερού Λόχου. Μετά τη μάχη του Δραγατσανίου ο Λασσάνης κατέφυγε με τους αδελφούς Υψηλάντη στην Αυστρία όπου φυλακίστηκε. Στάθηκε στο πλευρό του Υψηλάντη μέχρι το θάνατό του. Ήρθε στην Ελλάδα το 1828. Πολέμησε στο Σεβένικο, στο Μαριτίνο, στη Θήβα και στην Πέτρα Βοιωτίας. Υπηρέτησε ως γενικός επιθεωρητής του στρατού της Ανατολικής Ελλάδας, διορίστηκε πρώτος νομάρχης Αττικής και Βοιωτίας και διατέλεσε γραμματέας οικονομικών (1836-1837). Πήρε το βαθμό του συνταγματάρχη και το 1868 ονομάστηκε υποστράτηγος. Έγραψε δύο θεατρικά έργα, ένα δράμα με τίτλο «Ο Αρνησίθρησκος του Μοριά» και ποιήματα πατριωτικού περιεχομένου. Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα πολιτικά κείμενα και τα ιστορικά δοκίμιά του. Πέθανε στην Αθήνα το 1868.

ΛΕΜΠΕΣΗΣ ΑΝΑΡΓΥΡΟΣ: Ο Ανάργυρος Λεμπέσης, πρόκριτος των Σπετσών, Φιλικός και αγωνιστής ο οποίος γεννήθηκε γύρω στο 1780. Διέθεσε για τον Αγώνα τα δύο πλοία του και διακρίθηκε ιδιαίτερα στη ναυμαχία του Γέροντα (Αύγουστος 1824). Ασχολήθηκε επίσης με τις νηογίες στο Αιγαίο, προσπαθώντας να εντοπίσει πλοία με ξένη σημαία τα οποία μετέφεραν εφόδια στους Τούρκους. Μετά την απελευθέρωση ακολούθησε το επάγγελμα του αξιωματικού του πολεμικού ναυτικού.

ΛΕΟΠΟΛΔΟΣ ΤΟΥ ΣΑΞ ΚΟΜΠΟΥΡΓΚ: Γεννήθηκε το 1790. Βασιλιάς των Βέλγων από το 1831 με το όνομα Λεοπόλδος Α'. Το 1830 του προσφέρθηκε το στέμμα της Ελλάδας από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις και στην αρχή το αποδέχτηκε. Ωστόσο, επειδή φοβήθηκε ότι η κατάσταση που επικρατούσε τότε στη χώρα δύσκολα θα εξομαλυνόταν, αποποιήθηκε τον ελληνικό θρόνο. Πέθανε το 1865.

ΛΙΔΩΡΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Επώνυμο οικογενείας από τη Δωρίδα. Μέλη της ανέπτυξαν σημαντική δραστηριότητα στα προεπαναστατικά χρόνια, αγωνίστηκαν στην Επανάσταση του

1821 και αναδείχθηκαν στην πολιτική και στα γράμματα στα νεότερα χρόνια. Ως γενάρχης της αναφέρεται ο κοτζαμπάσης της περιφέρειας Λιδωρικού, Αναγνώστης Λιδωρίκης (1767-1827). Ο γιος του, Αναστάσιος Λιδωρίκης (1797-1845), ήταν από τους αξιολογότερους αγωνιστές της Κεντρικής Στερεάς Ελλάδας, και αντιπροσώπευσε τη Δωρίδα στις εθνοσυνελεύσεις. Ο άλλος του γιος, ο Παναγιώτης Λιδωρίκης (1800-1860), έδρασε κυρίως ως γεροϋσιαστής στη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα. Τέλος, η κόρη του Ασήμω ήταν η σύζυγος του Ιωάννη Γκούρα.

ΛΙΔΩΡΙΚΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ: Αξιωματούχος του Αλή πασά και Φιλικός ο οποίος γεννήθηκε στο Παλαιοκάτουνο Δωρίδας το 1788. Το 1800, αν και στάλθηκε ως όμηρος στην Αυλή του Αλή των Ιωαννίνων, τελικά προσλήφθηκε στην υπηρεσία του. Απέσπασε γρήγορα την εμπιστοσύνη του Αλή και ορίστηκε ιδιαίτερος γραμματέας του. Παρά τη θέση του και την εμπιστοσύνη του πασά δεν έγινε όργανό του και συχνά συμπαραστάθηκε στους δεινοπαθούντες συμπατριώτες του. Δεν πήρε μέρος σε ένοπλες συγκρούσεις του Αγώνα, αλλά τον υπηρέτησε ως πληρεξούσιος του Λιδωρικού στις εθνοσυνελεύσεις. Από τον Καποδίστρια διορίστηκε διοικητής της Λιβαδειάς και αργότερα της Καρύταινας. Έγραψε απομνημονεύματα, που αποτελούν αξιόλογη πηγή για τη βιβλιογραφία που αφορά στην Ήπειρο και στον Αλή πασά. Πέθανε στην Αθήνα το 1868.

ΛΟΓΙΟΣ ΕΡΜΗΣ: Φιλολογικό περιοδικό, το πρώτο που εκδόθηκε στη Βιέννη το 1811 από τον Ανθιμο Γαζή. Εμπνευστής της ιδέας για τη δημιουργία ελληνικού φιλολογικού περιοδικού υπήρξε ο Αδαμάντιος Κοραής. Ο Λόγιος Ερμής εντάχθηκε μέσα στο πλαίσιο της αναγεννητικής προσπάθειας του νεότερου ελληνισμού, μαζί με την ίδρυση σχολείων, τυπογραφείων, φιλολογικών εταιρειών κ.λπ. Το περιοδικό κυκλοφόρησε κανονικά για δέκα χρόνια, αντιμετώπισε εκδοτικές δυσχέρειες το 1814 και 1815, ενώ από το 1816 συνέχισε να εκδίδεται υπό νέα διεύθυνση (Κωνσταντίνος Κοκκινάκης και Θεόκλητος Φαρμακίδης, οπαδοί και οι δύο του Κοραή) μέχρι την 1η Μαΐου του 1821 οπότε οι αυστριακές Αρχές απαγόρευσαν την έκδοσή του λόγω της έκρηξης της Ελληνικής Επανάστασης.

ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Φιλικός, από τους σημαντικότερους προκρίτους της Βοιωτίας, που διαδραμάτισε ενεργό ρόλο στα πολιτικά πράγματα των πρώτων χρόνων της Επανάστασης (μέσα 18ου αιώνα έως το 1826). Έμπορος με ευρύτατη δραστηριότητα σε ολόκληρη την Ελλάδα αλλά και σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Πήρε το οφίκιο του λογοθέτη και το κράτησε ως επιθετο. Όλοι σχεδόν οι περιηγητές της προεπαναστατικής εικοσαετίας φιλοξενήθηκαν στο αρχοντικό του. Το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Εργάστηκε για τη διάδοση της επαναστατικής ιδέας στην περιοχή του και διέθεσε σημαντικά ποσά στην Επανάσταση. Το 1821 εκλέχτηκε πληρεξούσιος Λιβαδειάς, ενώ αργότερα ορίστηκε μέλος του Εκτελεστικού. Το 1824 χρημάτισε έπαρχος της Αίγινας.

ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ: Γεννήθηκε στο Καρλόβασι της Σάμου το 1772. Σπούδασε ιατρική και διατέλεσε γραμματέας του Πατριαρχείου και των ηγεμόνων της Βλαχίας Κωνσταντίνου Υψηλάντη και Αλεξάνδρου Σούτσου. Το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και πήρε το όνομα Λυκούργος (το πραγματικό του όνομα ήταν Γεώργιος). Το Μάιο του 1821 κήρυξε την Επανάσταση στη Σάμο. Το 1822 απέτυχε να βοηθήσει ουσιαστικά τους κατοίκους της Χίου και γι' αυτόν το λόγο φυλακίστηκε στην Πελοπόννησο. Όταν τελικά η Σάμος δεν πέτυχε να ενωθεί με την ελεύθερη Ελλάδα, επέστρεψε στο νησί του για να αγωνιστεί για την απελευθέρωση του. Αργότερα επέστρεψε στην Αθήνα και έγινε σύμβουλος Επικρατείας και γεροϋσιαστής. Πέθανε το 1850.

ΛΟΝΤΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ: Αγωνιστής, ο οποίος γεννήθηκε στη Βοστίτσα Αιγίου το 1786 και πολιτικός της Επανάστασης του 1821. Πρόκριτος της Βοστίτσας (Αίγιο) και μνημένος στη Φιλική Εταιρεία, ύψωσε στην πόλη του τη σημαία του Αγώνα στις 23 Μαρτίου του 1821. Μέλος του αγγλόφιλου κόμματος, συμμετείχε στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 και αργότερα διατέλεσε υπουργός Στρατιωτικών και Εσωτερικών. Πέθανε το 1846.

ΛΟΥΚΑΡΗΣ ΚΥΡΙΛΛΟΣ: Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ο οποίος γεννήθηκε στον Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο) της Κρήτης (1572-1638). Παρακολούθησε τα εγκύκλια μαθήματα στην πατρίδα του και συνέχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα στην Ιταλία με δάσκαλο τον Μάξιμο Μουργούνιο. Στη συνέχεια επέστρεψε στην Κρήτη έπειτα από περιοδεία σε πόλεις της Ευρώπης και επισκέφθηκε το συγγενή του Μελέτιο Πηγά, πατριάρχη Αλεξανδρείας. Εκεί χειροτονήθηκε μοναχός και άλλαξε το κοσμικό του όνομα

Κωνσταντίνος σε Κύριλλος. Το 1602 διαδέχτηκε τον Μελέτιο Πηγά στον πατριαρχικό θρόνο Αλεξανδρείας, όπου και παρέμεινε ως το 1620, οπότε και έγινε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ήταν ο πρώτος πατριάρχης με πανεπιστημιακή μόρφωση. Η πατριαρχία του διακόπηκε το 1623, το 1633, το 1634 και από το 1635 έως το 1637. Οι σημαντικότεροι αντίπαλοί του υπήρξαν οι ιησουίτες οι οποίοι διαρκώς τον συκοφαντούσαν και διέδιδαν ότι ήταν φίλος των προτεσταντών. Σημαντικό υπήρξε το έργο του στον τομέα της εκπαίδευσης. Κάλεσε στην Κωνσταντινούπολη Έλληνες δασκάλους για να διδάξουν στην Πατριαρχική Σχολή, την οποία αναδιοργάνωσε προκειμένου να την καταστήσει ανώτερο εκπαιδευτήριο. Ανέθεσε τη διεύθυνσή της στο μεγαλύτερο φιλόσοφο της εποχής του, τον Θεόφιλο Κορυδαλέα. Το 1627 ίδρυσε το πρώτο τυπογραφείο στην ορθόδοξη Ανατολή, η λειτουργία του οποίου διακόπηκε μέσα σε λίγους μήνες, έπειτα από συκοφαντίες των ιησουιτών στους Τούρκους. Ενέκρινε τη μετάφραση της Αγίας Γραφής στη δημοτική γλώσσα, έργο που επιτέλεσε ο Μάξιμος Καλλιπολίτης, και φρόντισε για την έκδοση εκλαϊκευμένων συγγραμμάτων στη δημοτική γλώσσα. Η τελευταία του πατριαρχία κράτησε περίπου ένα χρόνο (1638). Κατηγορήθηκε για επαναστατική δράση, φυλακίστηκε και στραγγαλίστηκε. Το σώμα του ρίχτηκε στη θάλασσα, απ' όπου το περισυνέλεξαν ψαράδες και το έθαψαν. Ο Λούκαρης υπήρξε προοδευτικό πνεύμα και μεγάλος ανακαινιστής. Προσπάθησε να προσεταιριστεί τους προτεστάντες (καλβινιστές), θέλοντας να πολεμήσει την προπαγάνδα της Καθολικής Εκκλησίας. Οι ενέργειές του πέρα από καθαρά θρησκευτικό περιεχόμενο είχαν και πολιτικές προεκτάσεις. Ενήργησε περισσότερο ως εθνάρχης με στόχο την προστασία του Γένους και έως ένα βαθμό πέτυχε να περιορίσει τη δράση της δυτικής προπαγάνδας τα επόμενα χρόνια. Με τα έργα και τη δράση του συνέβαλε στη διεύρυνση της ελληνικής σκέψης και εγκαινίασε με την παρουσία του μια νέα εποχή θρησκευτικού ουμανισμού. Γι' αυτό ήταν φυσικό να υπάρξουν αντιδράσεις.

ΛΟΥΡΙΩΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ: Πολιτικός, στενός φίλος και συνεργάτης του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, κυρίως στη διαπραγμάτευση των δύο εξωτερικών δανείων του 1824 και του 1825 (γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1789). Κατηγορήθηκε για ιδιοτέλεια και συμφεροντολογικού χαρακτήρα ενέργειες, χωρίς όμως να υπάρχουν απτές αποδείξεις για μια τέτοια κατηγορία. Πέθανε στην Αθήνα το 1854.

ΜΑΓΓΙΝΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ή ΤΑΤΣΗΣ: Κατά την Επανάσταση έδρασε κυρίως ως πολιτικό και διοικητικό στέλεχος (Αστακός Ακαρνανίας, 1792-1880). Από το 1823 ήταν από τους πιο στενούς συνεργάτες του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Επί Καποδίστρια διορίστηκε μέλος του Πανελληνίου και αργότερα έγινε Γερουσιαστής. Ορίστηκε υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Δ. Βούλγαρη.

ΜΑΙΖΟΝ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΙΩΣΗΦ: Γάλλος στρατάρχης στον οποίο ανατέθηκε η διοίκηση του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος που εστάλη στην Πελοπόννησο για να εκκαθαρίσει την περιοχή από τα υπολείμματα του στρατού του Ιμπραήμ (1771-1840). Απελευθέρωσε τη δυτική Πελοπόννησο και μετά την υπογραφή της σύμβασης της Αλεξανδρείας ανάμεσα στους Άγγλους και τον Μωχάμετ Άλι επέστρεψε στην πατρίδα, όπου χρημάτισε υπουργός των Στρατιωτικών.

ΜΑΚΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Φιλικός και οπλαρχηγός του Αγώνα, από τους ισχυρότερους της Δυτικής Στερεάς. Γεννήθηκε στη Γαβαλού το 1772 και αγωνίστηκε κυρίως στην περιοχή του, ενώ αργότερα αρνήθηκε κάθε αξίωμα. Χωρίς να του λείπει η εθνική συνείδηση είχε ανεπτυγμένη την τοπικιστική. Ανήκει στη νέα γενιά των παλιών αρματολών που δεν μπόρεσαν να εγκλιματιστούν στη νέα πραγματικότητα όπως αυτή αναδύθηκε από το νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος. Πέθανε στην Αθήνα το 1841.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Αγωνιστής του 1821, στρατιωτικός, δραστήριο πολιτικό πρόσωπο μετά τη δημιουργία του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους και αυτοδίδακτος συγγραφέας απομνημονευμάτων. Το πραγματικό του όνομα ήταν Ιωάννης Τριανταφύλλου του Δημήτρη (Αβορίτι Δωρίδας, 1797). Το 1820 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και από τότε αφοσιώθηκε στον Αγώνα. Πήρε μέρος σε πολλές μάχες, αλλά τις πρώτες πολεμικές του δάφνες δυστυχώς τις απέκτησε κατά τους εμφύλιους πολέμους. Τάχτηκε στο πλευρό των κυβερνητικών -ο Κολοκοτρώνης εξοργίστηκε με τον Μακρυγιάννη γιατί ενώ αυτός τον είχε έμπιστό του, ο Μακρυγιάννης δούλεψε για λογαριασμό άλλων- και μετά εισέβαλε στην Πελοπόννησο μαζί με τον Γ. Γκούρα -διακρίθηκε στη μάχη της Δαλαμανάρας (Μάιος 1824)-

και παρέμεινε εκεί για να οργανώσει αργότερα την άμυνα εναντίον του Ιμπραήμ. Πολέμησε εναντίον του τελευταίου στη μάχη των Μύλων, όπου τραυματίστηκε σοβαρά στο χέρι. Υπερασπίστηκε ηρωικά την Ακρόπολη, όπου τραυματίστηκε τρεις φορές. Η επαναστατική του δράση κλείνει με τη συμμετοχή του στις επιχειρήσεις του Πειραιά το 1827. Με τον ερχομό του Καποδίστρια διορίστηκε «Γενικός αρχηγός Σπάρτης». Δυσανασχετώντας για την απραξία της θέσης άρχισε να γράφει τα «Απομνημονεύματα» (1829). Χαιρέτισε με θερμά λόγια την άφιξη του Όθωνα, γρήγορα όμως απογοητεύτηκε και στράφηκε στην καλλιέργεια της γης. Ως δημοτικός σύμβουλος έπεισε το δημοτικό συμβούλιο της Αθήνας το 1837 να υποβάλει στον Όθωνα αναφορά για την παραχώρηση Συντάγματος. Η πράξη του αυτή είχε ως αποτέλεσμα την παύση του και τον κατ' οίκον περιορισμό του, και τη διάλυση του δημοτικού συμβουλίου. Θεωρήθηκε ως ο κύριος οργανωτής της συνωμοτικής κίνησης που οδήγησε στην επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Το Μάρτιο του 1853 δικάστηκε σε στρατοδικείο για εσχάτη προδοσία και καταδικάστηκε σε θάνατο. Αποφυλακίστηκε αργότερα με μεσολάβηση του Δημήτρη Καλλέργη. Μετά την έξωση του Όθωνα του ξαναδόθηκε ο τίτλος του αντιστράτηγου. Πέθανε στην Αθήνα το 1864.

ΜΑΜΟΥΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Γεννήθηκε το 1797 στη Δρεμίστα της Παρνασσίδας. Πέθανε στην Αθήνα το 1867. Αγωνιστής του 1821 και στρατιωτικό στέλεχος της καποδιστριακής και οθωνικής περιόδου. Πρωτοπαλλήκαρο του ξάδερφου του Ιωάννη Γκούρα, πήρε μέρος σε πολλές μάχες του Αγώνα. Διακρίθηκε στην πολιορκία της Ακρόπολης από τον Κιουταχί.

ΜΑΝΗ: Εκτός από το Σούλι μια άλλη εστία αντίστασης κατά των Τούρκων ήταν η Μάνη, η οποία είχε χωριστεί σε τέσσερα τμήματα, τις καπετανίες (η Ζαρνάτα, ο Ζυγός, τα Κακοβούλια και το Σκούταρι). Η καθεμιά είχε έναν αρχηγό, τον καπετάνο. Οι περισσότεροι από αυτούς υπάγονταν συνήθως άμεσα στον άρχοντα της ομοσπονδίας. Το σύνολο των καπετανέων της Μάνης αποτελούσε το συμβούλιο στο οποίο συζητούσαν τις τοπικές υποθέσεις. Πρόεδρος του συμβουλίου ήταν ένας καπετάνος τον οποίο εξέλεγαν με πλειοψηφία οι υπόλοιποι. Στην εκλογή αυτή δεν είχε καμιά συμμετοχή η οθωμανική κυβέρνηση, τουλάχιστον μέχρι το 1690, οπότε ο βεζίρης Κιουπρουλής κατόρθωσε να επέμβει στο διορισμό του Λυμπεράκη Γερακάρη ως μπέη. Μετά τα Ορλοφικά το 1770, οι σχέσεις Πύλης και Μάνης άλλαξαν. Αυξήθηκε ο ετήσιος φόρος και ο αρχηγός των Μανιατών διοριζόταν πλέον από το σουλτάνο και έπαιρνε τον τίτλο του μπέη. Ωστόσο, ο διορισμός αυτός δεν ήταν τίποτα άλλο παρά η επικύρωση της εκλογής των Μανιατών, γιατί αυτοί δεν μπορούσαν να υπακούσουν παρά μόνο σ' έναν αρχηγό που οι ίδιοι είχαν εκλέξει. Ο μπέης δεν είχε δικαστική εξουσία γιατί, αντίθετα απ' ό,τι συνέβαινε με άλλες κοινότητες, υπήρχε το οικογενειακό συμβούλιο των αντίδικων μερών, το οποίο έκρινε και το δίκαιο. Η Μάνη υπήρξε ένα ορμητήριο πριν από τον Αγώνα και στη διάρκεια του, στο οποίο οι Τούρκοι ποτέ δεν μπόρεσαν να επιβληθούν.

ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ ΒΑΣΣΟΣ: Μαυροβούνιος οπλαρχηγός του 1821 και στρατιωτικός της οθωνικής περιόδου (Μαυροβούνιο, 1795). Καθιερώθηκε ως στρατιωτικό στέλεχος στην περιοχή της Εύβοιας, όπου πήρε μέρος σε διάφορες μάχες (Στύρα, Βρυσάκια, Πολιτικά, Βάθεια), ανέλαβε τη φύλαξη της Ύδρας και το 1825 συμμετείχε στον αγώνα κατά του Ιμπραήμ. Στις εμφύλιες συγκρούσεις συντά

χθηκε με την πλευρά του Κουντουριώτη, ενώ πολιτικά ήταν ενταγμένος στο γαλλικό κόμμα. Στην οθωνική περίοδο έφτασε σε υψηλά στρατιωτικά αξιώματα. Πέθανε το 1847.

ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ Ή ΜΑΥΡΟΓΕΝΗ ΜΑΝΤΩ: Καταγόταν από οικογένεια που μέλη της είχαν χρηματίσει σε υψηλά αξιώματα στη Βλαχία, αν και στη συνέχεια απέκτησε μεγάλη περιουσία στη Βιέννη και στην Τεργέστη, όπου γεννήθηκε και η Μαντώ το 1796. Η επανάσταση τη βρήκε στην Τήνο απ' όπου πήγε στη Μύκονο και τέθηκε επικεφαλής των επαναστατημένων συμπατριωτών της. Ξένοι ιστορικοί και περιηγητές εξαίρουν την αυτοπρόσωπη συμμετοχή της στα πεδία των μαχών, στοιχείο που δεν προκύπτει από ελληνικές πηγές και ίσως έχει σχέση με το φύλο της. Ήταν πολύ δύσκολο εκείνη την εποχή στην Ελλάδα να αναγνωριστεί η συνεισφορά στον Αγώνα μιας ωραίας, δυναμικής και πλούσιας γυναίκας. Με επιστολές της προς τους γυναικείους κυρίως φιλελληνικούς κύκλους της Ευρώπης, εξέθεσε την κατάσταση του ελληνισμού και συνέβαλε στην τόνωση του φιλελληνικού ρεύματος. Εργάστηκε ιδιαίτερα για την ηθική ενίσχυση των αγωνιστών και διέθεσε ολόκληρη την οικογενειακή της περιουσία για τις ανάγκες του Αγώνα. Κατέληξε έτσι να ζητάει από την Εθνοσυνέλευση του 1827 κατοικία στο Ναύπλιο που της την παραχώρησε ο

Ι. Καποδίστριας ως αναγνώριση της προσφοράς της. Μετά την Επανάσταση και το θάνατο του αγαπημένου της Δημητρίου Υψηλάντη αποτραβήχτηκε αρχικά στη Μύκονο και στη συνέχεια στην Τήνο και την Πάρο. Πέθανε ξεχασμένη και πάμφτωχη στην Πάρο το 1848, από τύφο. Λίγο νωρίτερα είχε στείλει επιστολή στον Όθωνα με την οποία ζητούσε οικονομική ενίσχυση.

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (Ο ΕΞ ΑΠΟΡΡΗΤΩΝ): Γιος του Χιώτη μεταξέμπορου Νικολάου Μαυροκορδάτου, γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1636. Σπούδασε πρώτα στην Πόλη και αργότερα πήγε στην Ιταλία όπου έγινε διδάκτορας της ιατρικής και της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας. Επέστρεψε στην πατρίδα του και για επτά χρόνια (1665-1672) ήταν σχολάρχης στην Πατριαρχική Σχολή. Αρχισε τότε να μαθαίνει ξένες γλώσσες: τουρκικά, περσικά, αραβικά, γαλλικά και σλαβονικά (η εκκλησιαστική -λειτουργική γλώσσα των ορθόδοξων Σλάβων). Το 1674 ο μέγας βεζίρης Αχμέτ Κιοπρουλή τον διόρισε μεγάλο διερμηνέα τη Πύλης (τουρκιστί: χουμαγιούν τερδζουμανί ντιβάν= γραμματέας του Αυτοκρατορικού Διβανίου). Το 1683 συνόδευσε τον Καρα Μουσταφά, διάδοχο του Κιοπρουλή, στην πολιορκία της Βιέννης, η οποία απέτυχε. Ο Μουσταφά θανατώθηκε και ο Μαυροκορδάτος με μεγάλη δυσκολία γλίτωσε το θάνατο. Αποκαταστάθηκε ένα χρόνο αργότερα και το 1699 πήρε μέρος στη διάσκεψη του Κάρλοβιτς, η οποία θα κατέληγε στην υπογραφή της ομώνυμης συνθήκης. Ο Μαυροκορδάτος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην υπογραφή της συνθήκης και γι' αυτό τιμήθηκε από τη σουλτανική κυβέρνηση με τον τίτλο του «εξ απορρήτων». Αν και τον περισσότερο καιρό ήταν απασχολημένος με τα καθήκοντά του, η συγγραφική του δράση ήταν αξιόλογη. Έγραψε σε αρχαϊκή γλώσσα έργα διδακτικά, τα περισσότερα όμως παρέμειναν ανέκδοτα: «Ρητορική», «Γραμματική», «Ιερά Ιστορία» κ.ά. Σημαντικό έργο του αποτελούν τα «Φροντίσματα» στα οποία δίνει συστάσεις και οδηγίες που εκφράζουν την πρακτική και πολιτική του ωριμότητα. Η φιλοσοφία του διέπεται από την υποταγή του θυμικού στο νου, από έντονη προσήλωση στη μεσότητα και από μια σύνεση. Πέθανε το 1709.

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1791. Από τις σημαντικότερες πολιτικές προσωπικότητες της Επανάστασης και της διαδικασίας συγκρότησης στην Ελλάδα δυτικού τύπου εθνικού κράτους, που θα βασιζόταν σε φιλελεύθερα αστικά πρότυπα. Γιος του λόγιου αξιωματούχου στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες Νικόλαου Μαυροκορδάτου, απέκτησε επιμελημένη μόρφωση κατάλληλη για να αναλάβει δημόσια αξιώματα.

Έφτασε στο Μεσολόγγι τον Ιούλιο του 1821 συνοδευόμενος από ομογενείς και φιλέλληνες με στόχο την επέκταση της Επανάστασης, την οργάνωση, την πολιτική ενοποίηση των εξεγερμένων τόπων και τη συγκέντρωση της πολιτικής εξουσίας στο πλαίσιο μιας «Εθνικής Διοίκησης». Συνέβαλε στη συγκρότηση τοπικού πολιτεύματος στη Δυτική Ελλάδα και στη σύγκληση της Α' Εθνοσυνέλευσης. Αναδείχθηκε πρόεδρος της και πρόεδρος της επιτροπής που συνέταξε το «Προσωρινό Πολίτευμα» της Ελλάδας. Οι πολιτικές αρχές που υπαγορεύονται σε αυτό φανερώνουν τους σαφείς ιδεολογικούς και πολιτικούς του προσανατολισμούς, που ήταν διαποτισμένοι από τις αρχές του φιλελευθερισμού, και από πολιτικές αξίες που θα χαρακτηρίζονταν από την ισχύ του νόμου και τη λειτουργία αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης. Δραστηριοποιήθηκε και στρατιωτικά, όπου βαρύνεται με την καταστροφή στο Πέτα (4 Ιουλίου 1822), αλλά είναι αυτός που πρωτοστάτησε στην οργάνωση της άμυνας του Μεσολογγίου, κίνηση που αποδείχθηκε σωτήρια κατά την πρώτη πολιορκία της πόλης.

Υιοθέτησε μια σταθερά αγγλόφιλη πολιτική, γιατί πίστευε ότι η Αγγλία, λόγω των συμφερόντων της στην Ανατολή, ήταν η μόνη δύναμη που μπορούσε να αντιταχθεί στα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας. Επίσης θεωρούσε ότι αντιπροσώπευε πρότυπο πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Με την ιδιότητά του ως αρχηγού του Αγγλικού Κόμματος ζήτησε με επιστολή του από τον Τζορτζ Κάνιγκ να αντισταθεί στο ρωσικό σχέδιο για τη δημιουργία τριών ηγεμονιών στην επαναστατημένη Ελλάδα και υποστήριξε πως είναι προς το συμφέρον της Αγγλίας και της Ευρώπης η ίδρυση ανεξάρτητου κράτους. Οι απόψεις και οι ενέργειές του αυτές δημιούργησαν αρκετές ζυμώσεις που κατέληξαν στη Συνθήκη του Λονδίνου (6 Ιουλίου 1827).

Η πολιτική του δράση συνεχίστηκε και μετά την άφιξη του Καποδίστρια, οπότε ανέλαβε και υπουργικά καθήκοντα. Αποσύρθηκε όμως το 1830 και έγινε ηγέτης της αντιπολίτευσης.

Σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της απολυταρχικής οθωνικής περιόδου παρέμεινε εκτός Ελλάδας ως πρεσβευτής.

Ωστόσο, ο Όθωνας υποχρεώθηκε να τον χρησιμοποιήσει ως πρωθυπουργό το 1841, το 1844 και το 1854, αλλά κάθε φορά τον υπονόμει προκαλώντας άμεσα ή έμμεσα την παραίτησή του. Ο ίδιος έμεινε νομιμόφρων προς το βασιλιά και μόνο προς το τέλος μεταστράφηκε και είχε ανάμειξη στις διεργασίες που οδήγησαν στην έξωσή του το 1862.

Στο τέλος της σταδιοδρομίας του εκλέχτηκε πληρεξούσιος Ευρυτανίας στην Εθνοσυνέλευση του 1862 και πρόεδρος της επιτροπής σύνταξης του Συντάγματος. Αδόματος και κατάκοιτος δεν πήρε ενεργό μέρος στις εργασίες της, διατήρησε όμως το ενδιαφέρον του για τα κοινά και τη σπάνια πνευματική του διαύγεια έως το θάνατό του, το 1865 στην Αίγινα.

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Υστερότοκος γιος του Νικόλαου

Μαυροκορδάτου, ο οποίος έγινε έξι φορές ηγεμόνας της Βλαχίας και τέσσερις ηγεμόνας της Μολδαβίας. Η διακυβέρνησή του αποτελεί σημαντικό σταθμό στην κοινωνική και πολιτική εξέλιξη των Παρίστριων Ηγεμονιών. Με τη μεταρρύθμιση του 1740 αναδιοργάνωσε τα δικαστήρια στη Βλαχία, κατάργησε τις στρατιωτικές συνοδείες των βογιάρων (ευγενείς), άλλαξε το φορολογικό σύστημα και εισήγαγε λίγο αργότερα τη ρουμανική στην Εκκλησία της Μολδαβίας. Τέλος, έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τις ιδέες του Γαλλικού Διαφωτισμού.

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Γιος του Αλέξανδρου. Γεννήθηκε το 1670 στην Κωνσταντινούπολη. Γνώριζε πολλές γλώσσες και διαδέχτηκε τον πατέρα του στο αξίωμα του μεγάλου διερμηνέα το 1689, το οποίο κράτησε για είκοσι χρόνια.

Το 1709 έγινε ηγεμόνας της Μολδαβίας. Έπειτα από διάλειμμα ενός έτους επανήλθε το 1711 στη θέση του. Κατόρθωσε να επιβάλει την τάξη στη Μολδαβία, όπου αντιμετώπισε αρκετά προβλήματα. Ρύθμισε τα οικονομικά της χώρας και απελευθέρωσε πολλούς Μολδαβούς που είχαν συλληφθεί από τους Τατάρους. Το 1716 διορίστηκε ηγεμόνας της Βλαχίας. Αν και οι Αυστριακοί τον απομάκρυναν από τη θέση του, η Πύλη τον επανέφερε σε αυτή μετά το θάνατο του αδερφού του, Ιωάννη, ο οποίος στο μεταξύ είχε γίνει ηγεμόνας. Ο Νικόλαος στήριζε πολύ την ελληνική παιδεία και, όπως ο πατέρας του, έγραψε διάφορα έργα, τα περισσότερα σε αρχαϊζουσα, διδακτικού ή φιλοσοφικού περιεχομένου -«Περί Καθηκόντων», «Φιλοθέου Πάρεργα» κ.ά. Συνέταξε επίσης οδηγίες προς το γιο του Κωνσταντίνο, όπου μεταξύ άλλων σημειώνει: «Μην είσαι σκορπαλέος, αλλά φειδωλός. Μη πλεονέκτης, αλλ' οικονομικός. Κατά το πάπλωμά σου άπλωνε τα πόδια σου».

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Σπουδαία οικογένεια που, σύμφωνα με την παράδοση, καταγόταν από τη Θράκη. Στα μέσα του 14ου αιώνα, πιεζόμενοι από τους Τούρκους, κατέφυγαν στη Μάνη όπου και εγκαταστάθηκαν. Από τα μέσα του 18ου αιώνα αναδείχθηκαν σε σημαντικούς παράγοντες της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου, ενώ έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στα γεγονότα που προηγήθηκαν της Επανάστασης (Ορλοφικά) και στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας (κατάληψη Καλαμάτας, μάχη Βαλτετσίου, πολιορκία Ναυπλίου και Ακροκόρινθου, αντιμετώπιση του Ιμπραήμ κ.ά.) και πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος. Πήραν μέρος στη διακυβέρνηση του νεοσύστατου κράτους.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΗΛΙΑΣ: Αγωνιστής του 1821, γιος του Πετρόμπεη. Γεννήθηκε στη Μάνη το 1795. Διακρίθηκε για τις στρατηγικές του ικανότητες και για την απaráμιλλη γενναιότητά του. Ανέλαβε την αρχηγία της εκστρατείας για να βοηθήσει στην απελευθέρωση της Εύβοιας και συμμετείχε στη μάχη στα Στύρα, όπου και πέθανε το 1822.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ: Αγωνιστής κατά την Επανάσταση, αδερφός του Πετρόμπεη. Υπήρξε από τις πιο ηρωικές μορφές της οικογένειας. Γεννήθηκε στη Μάνη. Το Μάιο του 1822 έλαβε μέρος στην εκστρατεία της Ηπείρου με σκοπό να βοηθήσει τους πολιορκημένους στην Κιάφα Σουλιώτες, αλλά σκοτώθηκε σε σφοδρή μάχη με 3.000 Τούρκους στη Σπλάντζα.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Αγωνιστής του 1821, αδερφός του Πετρόμπεη. Γεννήθηκε στη Μάνη το 1797. Συμμετείχε σε διάφορες στρατιωτικές επιχειρήσεις, ήταν από τους πρωτεργάτες της αντιπολιτευτικής κίνησης εναντίον του Καποδίστρια και μαζί με τον ανιψιό του Γεώργιο οι αυτουργοί της δολοφονίας του. Τον Κωνσταντίνο τον πυροβόλησαν οι συνοδοί του κυβερνήτη (Ναύπλιο, 1831), ενώ ο Γεώργιος καταδικάστηκε σε θάνατο από στρατιωτικό δικαστήριο και εκτελέστηκε το 1831.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΜΠΕΗΣ: Υπήρξε ηγετική μορφή της Πελοποννήσου,

πρωταγωνιστής σε πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα. Γεννήθηκε στη Μάνη το 1773. Το 1815 ανέλαβε το αξίωμα του μπέη της Μάνης. Ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης εκεί και στην Καλαμάτα. Διακρίθηκε στις επιχειρήσεις κατά του Δράμαλη, στην άμυνα του Μεσολογγίου και στην απόκρουση του Ιμπραήμ, όταν αυτός επιχείρησε δύο φορές να καταλάβει τη Μάνη. Στη διάρκεια του εμφυλίου προσπάθησε να δημιουργήσει κλίμα συνδιαλλαγής μεταξύ των εμπολέμων. Κατέλαβε υψηλά αξιώματα (πρόεδρος Β' Εθνοσυνέλευσης, πρόεδρος Βουλευτικού και Εκτελεστικού, μέλος του Πανελληνίου επί Καποδίστρια, γερουσιαστής μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου). Φυλακίστηκε με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας, αφού ο Καποδίστριας θεώρησε ότι παράκουσε διαταγή του. Μετά τη δολοφονία του κυβερνήτη, το 1832 αποφυλακίστηκε από τον Αυγουστίνο Καποδίστρια. Θεωρείται από τους αγνότερους και σπουδαιότερους πρωταγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης. Πέθανε στην Αθήνα το 1848. Ο Πετρόμπεης είχε πολλούς γιους, που σχεδόν όλοι τους αγωνίστηκαν στη διάρκεια της Επανάστασης. Εκτός από τον Γεώργιο, ο οποίος είχε άδοξο τέλος, αφού μαζί με το θείο του ήταν οι αυτουργοί της δολοφονίας του Καποδίστρια και άλλοι γιοι του συμμετείχαν στον Αγώνα. Ο Αναστάσιος (γεννήθηκε στη Μάνη το 1799 και πέθανε στην Αθήνα το 1870) και ο Ιωάννης (γεννήθηκε στη Μάνη το 1804 και πέθανε στην Κυπαρισσία το 1825) πήραν μέρος σε αρκετές μάχες και διακρίθηκαν σε αυτές. Ο Ιωάννης τραυματίστηκε θανάσιμα στο Νεόκαστρο, ενώ ο Αναστάσιος εντάχθηκε στο στρατό και έφτασε μέχρι το βαθμό του υποστράτηγου.

ΜΑΧΜΟΥΤ Β΄: Σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την Ελληνική Επανάσταση. Γεννήθηκε το 1785 και πέθανε το 1839. Προσπάθησε να κάνει κάποιες μεταρρυθμίσεις, οι οποίες όμως δεν είχαν ουσιαστικό αποτέλεσμα. Το 1826 ήρθε σε σύγκρουση με τους γενίτσαρους και τους διέλυσε, αλλά αποδυνάμωσε έτσι τη στρατιωτική ισχύ της Αυτοκρατορίας. Πιεζόμενος από την αποτυχία του να αντιμετωπίσει τη ρωσική προέλαση, αναγκάστηκε να αποδεχτεί την ανεξαρτησία των Ελλήνων.

ΜΑΧΜΟΥΤ ΠΑΣΑΣ Ή ΔΡΑΜΑΛΗΣ: Οθωμανός πασάς της Δράμας. Γεννήθηκε στη Δράμα το 1780. Συμμετείχε στην εκστρατεία κατά του Αλή πασά της Ηπείρου και το 1822 εκστράτευσε εναντίον της Πελοποννήσου για να καταπνίξει την Επανάσταση. Επικεφαλής πολυάριθμου στρατού, έφτασε μέχρι το Άργος χωρίς να συναντήσει αντίσταση. Καθυστερήσεις όμως στην πολιορκία του Αργους έδωσαν την ευκαιρία στους Έλληνες να προετοιμάσουν την αντίδρασή τους και, εφαρμόζοντας ένα στρατηγικό σχέδιο του Κολοκοτρώνη, να εγκλωβίσουν τη στρατιά του στα Δερβενάκια και να την αποδεκάτισουν (26 Ιουλίου του 1822). Ο Δράμαλης πέθανε τον Οκτώβριο του ίδιου έτους.

ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Πρόκριτος της Βοστίτσας (Αιγίου) και αγωνιστής κατά την Επανάσταση. Γεννήθηκε στο Αίγιο το 1796. Ήταν από τους λίγους Πελοποννήσιους προκρίτους που ενστερνίστηκαν τις απόψεις του Παπαφλέσσα για άμεση έναρξη του Αγώνα. Ως υπαρχηγός του Ανδρέα Λόντου κινήθηκε κυρίως στην Αχαΐα και συμμετείχε στην πολιορκία της Πάτρας και στην καταδίωξη του Δράμαλη στην Ακράτα. Μετά την εισβολή του Ιμπραήμ τάχθηκε στο πλευρό του Κολοκοτρώνη και αγωνίστηκε κατά των αιγυπτιακών στρατευμάτων. Διατέλεσε δήμαρχος Αιγίου, νομάρχης Αττικής και υπουργός Εσωτερικών. Πέθανε στην Αθήνα το 1858.

ΜΕΞΗΣ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗΣ: Πρόκριτος των Σπετσών, γνωστός για την προσφορά του στις ναυτικές επιχειρήσεις κατά την Επανάσταση (γεννήθηκε και πέθανε στις Σπέτσες, 1754-1844). Πρωτοστάτησε στην εξέγερση των Σπετσών, εργάστηκε για τη διάδοση του επαναστατικού μηνύματος στα άλλα νησιά και διέθεσε τα καράβια του στην υπηρεσία των αγωνιζομένων. Υπερασπίστηκε με επιτυχία τις Σπέτσες στη διάρκεια της ναυμαχίας μεταξύ του ελληνικού στόλου, υπό τον Μιαούλη, και της τουρκικής αρμάδας (8 Σεπτεμβρίου του 1822).

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ (ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΣ): Ενώ ο Ιμπραήμ ερήμωνε την Πελοπόννησο, οι τουρκικές δυνάμεις είχαν αναλάβει τις επιχειρήσεις στη Στερεά Ελλάδα και κύριος στόχος τους ήταν το Μεσολόγγι. Ο σουλτάνος Μαχμούτ Β' ανέθεσε την επιχείρηση αυτή στον Κιουταχή, ο οποίος κινήθηκε με στρατιά 25.000(;) αντρών και στρατοπέδευσε κοντά στην πόλη. Μετά την πρώτη πολιορκία (1822) το τείχος της πόλης επισκευάστηκε και ενισχύθηκε. Στην πρώτη φάση της πολιορκίας, που διήρκεσε από τον Απρίλιο μέχρι το Δεκέμβριο του 1825, οι Μεσολογγίτες κατόρθωσαν να αποκρούσουν τις επιθέσεις των Τούρκων, έλαβαν ενισχύσεις, δηλαδή πολεμιστές, πολεμοφόδια και τρόφιμα -όταν τα ελληνικά πλοία κατάφεραν

να διασπάσουν τον από θαλάσσης αποκλεισμό- και προσπάθησαν να επισκευάσουν κάτω από δύσκολες συνθήκες τις βλάβες στα οχυρωματικά έργα. Ωστόσο, από το Δεκέμβριο του 1825, όταν ξεκίνησε η δεύτερη φάση της πολιορκίας, η κατάσταση δυσκόλεψε για τους πολιορκημένους. Η τουρκική δύναμη ενισχύθηκε με 10.000 Αιγυπτίους του Ιμπραήμ, η πολιορκία έγινε περισσότερο στενή από ξηρά και θάλασσα και ο ελληνικός στόλος αδυνατούσε να διασπάσει τον αποκλεισμό, αφού τα νησάκια της λιμνοθάλασσας έπεσαν στα χέρια του εχθρού. Αν και οι προτάσεις των Τούρκων για παράδοση δεν έγιναν αποδεκτές, οι συνθήκες μέσα στην πόλη από το Φεβρουάριο ήταν τραγικές. Ο μεγάλος αριθμός των αμάχων, η έλλειψη τροφίμων και πολεμοφοδίων, η αδυναμία της κυβέρνησης να τους βοηθήσει, η δυσαναλογία των αντίπαλων δυνάμεων και η ασφυκτική πίεση από τους εχθρούς οδήγησαν τους Μεσολογγίτες στη μόνη αλλά τραγική λύση, την Έξοδο, η οποία επιχειρήθηκε στις 10 Απριλίου του 1826, Κυριακή των Βαΐων. Από τους 3.000 περίπου στρατιωτικούς που πήραν μέρος σε αυτή σώθηκαν μόνο 1.300 άτομα. Η Έξοδος του Μεσολογγίου θεωρήθηκε η πιο τολμηρή και γενναία στρατιωτική επιχείρηση της Επανάστασης. Η θυσία όμως των Μεσολογγιτών δεν πήγε χαμένη, διότι ευαισθητοποίησε και κινητοποίησε την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και προώθησε την επίλυση του ελληνικού ζητήματος.

ΜΕΤΑΞΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ: Πολιτικός και αγωνιστής κατά την Επανάσταση και την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα. Γεννήθηκε στο Αργοστόλι το 1790. Συμμετείχε ενεργά και αποφασιστικά σε πολεμικές επιχειρήσεις την άνοιξη του 1821, στη διάρκεια των οποίων τραυματίστηκε. Μετά την άλωση της Τριπολιτσάς ξεκίνησε η πολιτική του σταδιοδρομία. Στάλθηκε στο Συνέδριο της Βερόνας για να αναπτύξει τα ελληνικά δίκαια, αλλά επέστρεψε άπρακτος αφού δεν του παραχωρήθηκε άδεια αποβίβασης. Στη διάρκεια του εμφυλίου τάχθηκε με το μέρος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και αργότερα πρωτοστάτησε στην εκλογή του Ιωάννη Καποδίστρια ως κυβερνήτη.

Την περίοδο της Αντιβασιλείας ανέλαβε υψηλά αξιώματα (νομάρχης Λακωνίας, πρεσβευτής στη Μαδρίτη), αλλά συνελήφθη για αντικυβερνητική δράση. Αποτέλεσε μαζί με τον Κωνσταντίνο Ζωγράφο τον πολιτικό πυρήνα της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 και με πρόταση του Μακρυγιάννη διορίστηκε πρωθυπουργός στην κυβέρνηση που διεξήγαγε εκλογές για να αποφασιστεί τότε θα γίνει Εθνοσυνέλευση.

Το 1850 διορίστηκε πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, απ' όπου αναχώρησε το 1854 μετά την έναρξη του Κριμαϊκού Πολέμου, στη διάρκεια του οποίου, παρά την πολιτική του θέση υπέρ της Ρωσίας, προσπάθησε να αποτρέψει τα απελευθερωτικά κινήματα στις βόρειες περιοχές της χώρας διότι τα θεωρούσε πρόωρα. Ο Όθων το 1859, ελπίζοντας να ανατρέψει το αρνητικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί, κάλεσε τον Μεταξά να σχηματίσει κυβέρνηση, αλλά εκείνος αντιμετώπιζε ανυπέρβλητα εμπόδια και εγκατέλειψε την προσπάθεια. Πέθανε στην Αθήνα το 1860.

ΜΗΛΙΟΣ ΖΑΧΟΣ: Στρατιωτικός κατά την Επανάσταση και την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα. Γεννήθηκε στη Χιμάρα το 1805. Το 1824 συνόδευσε τον αδερφό του Σπυρομήλιο στην εκστρατεία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου εναντίον του Ομέρ Βρυώνη στη δυτική Ελλάδα. Συμμετείχε σε μάχες κατά του Κιουταχί, πολέμησε στο Μεσολόγγι και έλαβε μέρος στην Έξοδο. Πέθανε στη Θήβα το 1860.

ΜΗΛΙΟΣ ΣΠΥΡΟΣ Ή ΣΠΥΡΟΜΗΛΙΟΣ: Στρατιωτικός, αγωνιστής του 1821, πολιτικός και συγγραφέας. Γεννήθηκε στη Χιμάρα το 1800. Συμμετείχε στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου. Έλαβε μέρος στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στο Ναύπλιο και στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα. Έγινε αρχηγός της προσωπικής φρουράς του Δημήτριου Υψηλάντη. Από το 1840 μέχρι το 1844 ήταν διοικητής της Σχολής Ευελπίδων και συμμετείχε στα γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843.

Μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος έγινε προσωπάρχης του υπουργείου Στρατιωτικών και αρχηγός της Χωροφυλακής.

Για την ανάμειξή του στα απελευθερωτικά κινήματα του 1854 διώχτηκε από το «υπουργείο Κατοχής» του Μαυροκορδάτου.

Στα «Απομνημονεύματά» του κατέγραψε τη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου. Πέθανε στην Αθήνα το 1880.

ΜΗΤΡΟΠΕΤΡΟΒΑΣ (ΜΗΤΡΟΣ ΠΕΤΡΟΒΑΣ): Γεννήθηκε στη Γαράτζα της Μεσσηνίας το 1745. Ανέπτυξε πολεμική δράση στα Ορλοφικά και εργάστηκε για την προετοιμασία της

Επανάστασης στη Μεσσηνία. Στη διάρκεια του Αγώνα τάχθηκε στο πλευρό του Κολοκοτρώνη και πήρε μέρος στη μάχη του Βαλτεσίου και στην άλωση της Τριπολιτσάς. Φανατικός πολέμιος της Αντιβασιλείας, πρωτοστάτησε στην ανταρσία των Μανιατών μετά την καταδίκη του Κολοκοτρώνη και σε δεύτερη εξέγερση στη Μεσσηνία για την οποία καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά δεν εκτελέστηκε λόγω της προχωρημένης ηλικίας του, αντίθετα από το γαμπρό του, Γιαννάκη Γκρίτζαλη, που εκτελέστηκε. Πέθανε στη Γαράτσα το 1838.

ΜΗΝΙΑΤΗΣ ΗΛΙΑΣ: Επίσκοπος Κερνίκης και Καλαβρύτων. Γεννήθηκε το 1669 στο Ληξούρι της Κεφαλλονιάς. Φοίτησε στο Φλαγγινιανό Φροντιστήριο της Βενετίας. Η δράση του τοποθετείται στα Επτάνησα, στη Βενετία αλλά και στην Κωνσταντινούπολη, όπου ανακηρύχθηκε από τον πατριάρχη «ιεροκήρυξ της Μεγάλης Εκκλησίας». Με τα κηρύγματά του προσπαθούσε να τονώσει την πίστη των υπόδουλων Ελλήνων και τους παρότρυνε να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό. Προς το τέλος της ζωής του βρέθηκε στη βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο και χειροτονήθηκε επίσκοπος Κερνίκης και Καλαβρύτων. Τα δύο έργα του, «Η Πέτρα του Σκανδάλου» και οι «Διδαχές», είχαν μεγάλη απήχηση στο κοινό. Αν και έγραψε σε απλή γλώσσα, τα κείμενά του είναι φορτωμένα με επίθετα και εικόνες. Σημειώνει σε ένα από αυτά: «Εως πότε, πανακήρατε Κόρη, το τρισάθλιον γένος των Ελλήνων έχει να ευρίσκεται εις τα δεσμά μιας ανυποφέρτου δουλείας; Έως πότε να του πατή τον ευγενικόν λαιμόν ο βάρβαρος Θραξ; Έως πότε έχουνσι να βασιλεύονται από ημισόν φεγγάρι αι χώραι εκείναι εις τας οποίας ανέτειλεν, εις ανθρώπινην μορφήν, από την ηγιασμένην σου γαστέρα, ο μυστικός της δικαιοσύνης Ήλιος; Αχ, Παρθένε!». Πέθανε στην Πάτρα το 1714.

ΜΙΑΟΥΛΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ: Ναύαρχος κατά την Ελληνική Επανάσταση, γιος του Δημήτριου Βώκου, γνωστός με το παρωνύμιο Μιαούλης. Γεννήθηκε το 1769 πιθανότατα στα Φύλλα της Χαλκίδας, από όπου αναγκάστηκε να καταφύγει στην Ύδρα, πατρίδα της μητέρας του. Ασχολήθηκε με τη ναυτιλία από τα εφηβικά του χρόνια και συγκεκριμένα με επιχειρήσεις που του προσπόρισαν σημαντικά κέρδη, με τα οποία απέκτησε πλοία μεγάλης χωρητικότητας. Αναγνωρίστηκε ως ναύαρχος των Υδραίων από τα τέλη του 1821. Πραγματοποίησε το πρώτο του ανδραγάθημα στη ναυμαχία της Πάτρας, στις 20 Φεβρουαρίου του 1822, και στη συνέχεια διακρίθηκε στη Χίο, στο Ναύπλιο, στα Ψαρά και στη ναυμαχία του Γέροντα (1824), τη μεγαλύτερη ναυτική σύγκρουση στη διάρκεια της Επανάστασης. Προσπάθησε να αποτρέψει την απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο (1825) και να ενισχύσει το Μεσολόγγι κατά τη δεύτερη πολιορκία του.

Ο Καποδίστριας, που τον εκτιμούσε ιδιαίτερα, του ανέθεσε την αρχηγία του στόλου του Αιγαίου, αλλά εκείνος κατόπιν υπήρξε από τους πρωτεργάτες της αντικαποδιστριακής κίνησης. Μάλιστα έφτασε στο σημείο να διατάξει την πυρπόληση των ελληνικών πλοίων στο λιμάνι του Πόρου, ενέργεια που τον στιγματίσει ιδιαίτερα.

Ήταν μέλος της επιτροπής που μετέβη στο Μόναχο για να προσφέρει την αφοσίωση του έθνους στον Όθωνα, από τον οποίο διορίστηκε αρχηγός του Ναυτικού Διευθυντηρίου και γενικός επιθεωρητής του στόλου.

Πέθανε στην Αθήνα το 1835 και τάφηκε στον Πειραιά, στην ακτή που ονομάστηκε έκτοτε Ακτή Μιαούλη.

ΜΙΧΟΣ ΑΡΤΕΜΙΟΣ: Αγωνιστής κατά την Επανάσταση. Γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1803. Το 1822 πήγε στη νότια Ελλάδα και πολέμησε στο Μοριά και τη Ρούμελη. Ήταν στο Μεσολόγγι στη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας και μετά την Έξοδο ακολούθησε τον Καραϊσκάκη και έλαβε μέρος σε επιχειρήσεις στην Αττική και στην Ανατολική Στερεά υπό τον Δημήτριο Υψηλάντη. Στο ανεξάρτητο κράτος υπηρέτησε στον τακτικό στρατό και ήταν από τους πρωταγωνιστές της αντικαθεστωτικής εξέγερσης του Ναυπλίου του 1862. Άφησε απομνημονεύματα που αναφέρονται κυρίως στην πολιορκία και στην Έξοδο του Μεσολογγίου. Πέθανε στην Αθήνα το 1873.

ΜΟΙΣΙΟΔΑΞ ΙΩΣΗΠΟΣ: Λόγιος, κληρικός και διακεκριμένος εκπρόσωπος του Διαφωτισμού. Γεννήθηκε στην Τσερναβόδα Δοβρουτσάς το 1725 (σημ. ΝΑ Ρουμανία). Σπούδασε στη Σχολή της Θεσσαλονίκης (1752), της Σμύρνης (1753) και στην Αθωνιάδα Σχολή του Αγίου Όρους (1754-1755). Είχε δάσκαλο τον Ευγένιο Βούλγαρη, από τον οποίο μυήθηκε στο πνεύμα του Διαφωτισμού και ήρθε σε επαφή με τη νεότερη φιλοσοφική σκέψη. Σύμφωνα με μαρτυρίες, τα επόμενα χρόνια βρέθηκε στη Μύκονο (1756), στην Αθήνα (1757-1758), στη Βενετία (1759) - όπου κήρυξε ως ιεροδιάκονος στο Ναό του Αγίου Γεωργίου - και

στην Πάντοβα (1760-1761), όπου σπούδασε φυσική φιλοσοφία. Το 1762 εξέδωσε στη Βενετία την «Ηθική Φιλοσοφία» (μετάφραση), στα προλεγόμενα της οποίας εξέφρασε την άποψη ότι θεωρεί αναγκαία την πνευματική αναγέννηση του ελληνισμού για την ανασυγκρότησή του. Το 1765 κλήθηκε να αναδιοργανώσει την Ηγεμονική Ακαδημία του Ιασίου, αλλά οι νεωτεριστικές του απόψεις τον οδήγησαν σε παραίτηση (1766). Έπειτα από παραμονή δέκα ετών στο Βουκουρέστι (1766-1776) επανήλθε στην ίδια σχολή, αλλά αναγκάστηκε και πάλι να αποχωρήσει. Ακολούθησε μια μακρά περίοδος περιπλανήσεων στην κεντρική Ευρώπη, κατά την οποία εξέδωσε τα σημαντικότερα έργα του. Στην «Πραγματεία περί Παίδων Αγωγής ή Παιδαγωγία» (Βενετία, 1779) επηρεάστηκε από τις παιδαγωγικές απόψεις του Τζον Λοκ και στην «Απολογία» (Βιέννη, 1780) - έργο στο οποίο φαίνεται η βαθύτατη επίδραση του Διαφωτισμού - εξέθεσε τις φιλοσοφικές και κοινωνικές του απόψεις. Η «Θεωρία της Γεωγραφίας» (1781) αποτελεί το σπουδαιότερο επιστημονικό του σύγγραμμα. Τα τελευταία είκοσι χρόνια της ζωής του επέστρεψε στο Βουκουρέστι, όπου συνέχισε το συγγραφικό του έργο, δίδαξε στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου και πέθανε το 1800. Ο Μοισιόδας υπήρξε φανατικός υποστηρικτής της λαϊκής γλώσσας και η σκέψη του άσκησε σημαντική επίδραση σε νεότερους Έλληνες διαφωτιστές καθώς και στον κύκλο του Ρήγα.

ΜΟΥΣΟΥΡΟΣ ΜΑΡΚΟΣ: Ουμανιστής της Αναγέννησης. Γεννήθηκε στο Ρέθυμνο το 1470. Σπούδασε στην Ιταλία και ο Ιανός Λάσκαρις ήταν μαθητής του. Μελέτησε τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και συνέχισε τις σπουδές του στην Πάντοβα, όπου συνεργάστηκε με τον Άλδο Μανούτιο - ανέλαβαν την επιμέλεια της έκδοσης αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Πιο αξιόλογη ήταν η έκδοση έργων του Πλάτωνα (1513), που αποτελεί την απαρχή της διάδοσης της πλατωνικής φιλοσοφίας στη Δύση. Το 1503 διορίστηκε καθηγητής ελληνικών μαθημάτων στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα και συγκέντρωσε γύρω του πλήθος φοιτητών. Συνέχισε τη διδασκαλία των ελληνικών στη Βενετία και φρόντισε για την ίδρυση της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης. Εξέδωσε έργα του Αριστοφάνη, επιστολές του Βασιλείου του Μεγάλου, έργα του Ισοκράτη και του Αισχίνη, καθώς και τους «Θεολογικούς Λόγους» του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού. Πέθανε το 1517.

ΜΠΑΪΡΟΝ ΤΖΟΡΤΖ ΓΚΟΡΝΤΟΝ ΝΟΕΛ (ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ): Άγγλος σατιρικός και λυρικός ποιητής. Γεννήθηκε στο Λονδίνο το 1788. Ήταν ο πιο γνωστός φιλέλληνας, η δράση του οποίου είχε καταλυτική επίδραση στο φιλελληνικό κίνημα. Επαναστάτης από τη φύση του, θεώρησε τον Αγώνα των Ελλήνων μια ευγενική δραστηριότητα μέσω της οποίας θα λυτρωνόταν στα μάτια των συμπατριωτών του. Αποδέχτηκε την πρόταση του Φιλελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου να γίνει εκπρόσωπός του στην Ελλάδα, φόρτωσε το μπρίκι «Ηρακλής» με όπλα, τρόφιμα και φαρμακευτικό υλικό, και έφτασε στο Αργοστόλι τον Αύγουστο του 1823. Τον Ιανουάριο του 1824 πήγε στο Μεσολόγγι, όπου έγινε δεκτός με ενθουσιασμό από όλους τους Έλληνες.

Επιχείρησε να οχυρώσει το Μεσολόγγι και συγκρότησε σώμα Σουλιωτών με το οποίο σχεδίαζε την κατάληψη της Ναυπάκτου. Γρήγορα όμως η απειθαρχία που εκδηλώθηκε τον οδήγησε στη ματαίωση της επιχείρησης. Ανακηρύχθηκε Έλληνας πολίτης και από τους Μεσολογγίτες πολίτης και ευεργέτης της πόλης τους και το «Φιλελληνικό Κομιτάτο» τον εξέλεξε μέλος της επιτροπής για τη διαχείριση του πρώτου δανείου.

Τα ποικίλα καθημερινά προβλήματα του προξενούσαν απογοήτευση και σε συνδυασμό με το άσχημο κλίμα επιδείνωσαν την ήδη κλονισμένη υγεία του. Στα μέσα Φεβρουαρίου του 1824 προσβλήθηκε από ελονοσία και κατέληξε στις 19 Απριλίου. Ολόκληρη η Ελλάδα θρήνησε το θάνατό του.

ΜΠΕΝΙΖΕΛΟΣ ΠΡΟΚΟΠΗΣ: Δημογέροντας της Αθήνας. Γεννήθηκε το 1782. Εργάστηκε για την προετοιμασία του Αγώνα, πιάστηκε όμηρος και κλείστηκε στις φυλακές της Ακρόπολης όπου υποβλήθηκε σε φρικτά βασανιστήρια. Δραπέτευσε και κατέφυγε στην Ύδρα και αργότερα συμμετείχε στην εκστρατεία του Καραϊσκάκη στην Αττική. Έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του κατάκοιτος εξαιτίας των βασανιστηρίων. Πέθανε το 1850.

ΜΠΕΝΙΖΕΛΟΣ ΡΟΥΦΟΣ: Αγωνιστής του 1821 και πολιτικός. Γεννήθηκε το 1795 στην Πάτρα. Ήταν από τους πρωτεργάτες της έναρξης της Επανάστασης εκεί και μέλος του Επαναστατικού και Αχαϊκού Διευθυντηρίου. Εργάστηκε για την οργάνωση της πολιορκίας του κάστρου της πόλης. Το 1828 διορίστηκε διοικητής Σύρου και επίτροπος Ηλείας. Το 1832 έγινε μέλος της Γερουσίας και το 1835 σύμβουλος Επικρατείας. Χρημάτισε υπουργός Εσωτερικών

και δήμαρχος της Πάτρας. Με την έξωση του Όθωνα ανέλαβε μαζί με τον Δημήτριο Βούλγαρη και τον Κωνσταντίνο Κανάρη την προσωρινή διακυβέρνηση της χώρας. Χρημάτισε τρεις φορές πρωθυπουργός της Ελλάδας: το 1863 (δύο φορές), το 1865 και το 1866. Πέθανε το 1868.

ΜΠΕΡΑΝΖΕ ΠΙΕΡ-ΖΑΝ ΝΤΕ (ΒΕΡΑΝΖΕΡΟΣ): Γάλλος ποιητής, συνθέτης τραγουδιών και στιχουργός (γεννήθηκε και πέθανε στο Παρίσι, 1780-1857). Ύμνησε σε πολλά ποιήματά του τον Αγώνα του 1821 και συνέβαλε στην ανάπτυξη του φιλελληνισμού στη Γαλλία, ιδιαίτερα με τα δημοφιλή τραγούδια του («Φανταστικό ταξίδι», «Ψαρά»).

ΜΠΟΤΑΣΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Ιστορική οικογένεια από τις Σπέτσες ηπειρώτικης καταγωγής. Ήταν εγκατεστημένοι από τα μέσα του 17ου αιώνα στο Κρανίδι και μετά το 1736 πήγαν στις Σπέτσες. Πήραν μέρος στα Ορλοφικά (1770). Ο Νικόλαος Μπότασης (γεννήθηκε στο Κρανίδι το 1730 και πέθανε στις Σπέτσες το 1812) ασχολήθηκε με το εμπόριο και τη ναυτιλία και απέκτησε μεγάλη περιουσία.

Στις ναυτικές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της Επανάστασης ξεχώρισαν οι Γκίκας Μπότασης (γεννήθηκε στις Σπέτσες το 1766 και πέθανε στο Ναύπλιο το 1833), Παναγιώτης Μπότασης (γεννήθηκε στις Σπέτσες το 1784 και πέθανε στο Ναύπλιο το 1824), Νικόλαος Μπότασης (γεννήθηκε στις Σπέτσες το 1792 και πέθανε στην Αθήνα το 1842) και Θεοδόσιος Μπότασης (γεννήθηκε και πέθανε στις Σπέτσες, 1794-1836).

Προοδευτικοί και φιλελεύθεροι, διακρίθηκαν για την αγωνιστικότητα και τη γενναιοδωρία τους στην οικονομική ενίσχυση του Αγώνα, και ειδικότερα στην αύξηση της ναυτικής δύναμης του νησιού τους.

ΜΠΟΤΣΑΡΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Μία από τις σημαντικότερες οικογένειες του Σουλίου, όπου και εγκαταστάθηκε τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα. Ως τόπος καταγωγής αναφέρεται το χωριό Δράγανη της Παραμυθιάς. Η δράση της οικογένειας είναι συνδεδεμένη με τους πολέμους των Σουλιωτών εναντίον του Αλή πασά των Ιωαννίνων και με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Ορισμένες διαπραγματεύσεις όμως του Γιώργη και του Κίτσου Μπότσαρη με τον Αλή έβλαψαν τους συμπατριώτες τους και μείωσαν το γόητρο της οικογενείας στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα. Ηρωικές σελίδες έγραψαν και τα γυναικεία μέλη της οικογένειας, με πιο γνωστή τη Λένω Μπότσαρη (1785-1804), η οποία, αφού αγωνίστηκε στη Μονή Σέλτσου, στη συνέχεια έπεσε στα νερά του Αχελώου -και πνίγηκε- για να αποφύγει την ταπείνωση.

ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ ΜΑΡΚΟΣ: Σπουδαίος αγωνιστής της Επανάστασης, και μία από τις ηγετικές μορφές της. Γεννήθηκε το 1790 στο Σούλι. Στα τέλη του 1820 διαπραγματεύτηκε με τον Αλή πασά την απελευθέρωση του Σουλίου, ορίστηκε αρχιστράτηγος και διακρίθηκε για τις οργανωτικές και στρατηγικές του ικανότητες. Στις 3 Ιουλίου του 1821 αντιμετώπισε νικηφόρα στο Κομπότι της Άρτας ισχυρή τουρκική δύναμη και αγωνίστηκε στη μάχη του Πέτα που κατέληξε σε καταστροφή. Βρέθηκε μεταξύ των υπερασπιστών του Μεσολογγίου στην πρώτη του πολιορκία (1822), όπου, παρασέρνοντας τους Τούρκους σε ατέρμονες συνομιλίες, έδωσε χρόνο στους πολιορκημένους να ενισχύσουν τις οχυρώσεις. Στα τέλη Ιουλίου του 1823 ξεκίνησε να αντιμετωπίσει τους Τουρκαλβανούς στο Καρπενήσι και σχεδίασε νυχτερινή αιφνιδιαστική επίθεση εναντίον τους. Οι Τούρκοι όμως αντέδρασαν αποφασιστικά και ο Μπότσαρης ήταν από τους πρώτους νεκρούς της μάχης που έγινε στο Κεφαλόβρυσο (8-9 Αυγούστου του 1823). Κηδεύτηκε στο Μεσολόγγι και ο θάνατός του συγκλόνισε το μαχόμενο ελληνισμό και την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη.

ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ (ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑΙΟΙ): Οικογένεια αρματολών από τα Άγραφα. Οι Μπουκουβαλαίοι, πιεζόμενοι από τους Τουρκαλβανούς, μετακινήθηκαν νοτιότερα. Διακρίθηκαν για τους αγώνες τους εναντίον των προγόνων του Αλή πασά των Ιωαννίνων και του Κουρτ πασά του Μπερατίου. Από το 1822 και ύστερα έχασαν και τυπικά τα δικαιώματά τους στα Άγραφα, που περιήλθαν στον Καραϊσκάκη και σε άλλους οπλαρχηγούς.

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑ ΛΑΣΚΑΡΙΝΑ: Ηρωίδα της Ελληνικής Επανάστασης, από τις λίγες γυναίκες που διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1771. Πατέρας της ήταν ο Υδραίος πλοίαρχος Σταυριανός Πινότσης, ο οποίος, όταν γεννήθηκε η Λασκαρίνα, ήταν στην Κωνσταντινούπολη. Μητέρα της ήταν η Σκεύω, το γένος Κοκκίνη. Το 1788 η Λασκαρίνα παντρεύτηκε τον

Δημήτριο Γιάννουζα και το 1801 τον Δημήτριο Μπούμπουλη (Μπουπουλίνα), πλούσιο Σπετσιώτη πλοιοκτήτη. Μετά το θάνατό του, το 1811, αύξησε την περιουσία του και ναυπήγησε το πλοίο «Αγαμέμνων» που είχε δεκαοκτώ πυροβόλα. Αυτό, άλλα τρία μικρότερα, καθώς και πολλά χρήματα τα διέθεσε στον ελληνικό Αγώνα. Συμμετείχε ενεργά σε πολλές επιχειρήσεις, όπως η πολιορκία του Ναυπλίου, και ήταν από τους πρώτους που μπήκαν στην Τριπολιτσά. Κατά τον εμφύλιο πόλεμο συντάχθηκε με τους στρατιωτικούς και τον Κολοκοτρώνη. Σκοτώθηκε στις Σπέτσες το 1825, στη διάρκεια οικογενειακής διαμάχης.

ΜΠΟΥΝΙΑΛΗΣ ΤΖΑΝΕΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ: Ζωγράφος που αντιπροσωπεύει την τελευταία περίοδο (1630-1700) της Κρητικής Σχολής. Γεννήθηκε στο Ρέθυμνο το 1615. Ασχολήθηκε με την αγιογραφία αλλά και με την ποίηση, ενώ χειροτονήθηκε και ιερέας. Πριν από την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1669) βρέθηκε στη Βενετία, όπου χρημάτισε εφημέριος του Ναού του Αγίου Γεωργίου και παρέμεινε εκεί έως το θάνατό του (1691). Ο Τζάνες Μπουνιαλής υπήρξε καλλιτέχνης με απόλυτα προσωπικό ύφος. Αρχικά η τεχνική του ήταν αυστηρά τυπική -ακολουθούσε τη βυζαντινή παράδοση-, αργότερα όμως δέχτηκε την επίδραση της ιταλικής τέχνης και οι εικόνες του χαρακτηρίζονταν από λιτότητα και συγκρατημένη αυστηρότητα. Έργα του βρίσκονται στην Κέρκυρα, στη Ζάκυνθο, σε μονές των Μετεώρων, της Αθήνας καθώς και στη Βενετία.

ΜΠΟΥΣΓΟΣ ΒΑΣΙΛΗΣ: Αγωνιστής κατά την Επανάσταση και αργότερα στρατιωτικός στο ελεύθερο ελληνικό κράτος. Γεννήθηκε στο Απόκouro Ναυπακτίας το 1796. Υπηρέτησε την προεπαναστατική περίοδο στην Αυλή του Αλή πασά και το 1821 μνηστήκε στη Φιλική Εταιρεία. Κατά την έκρηξη της Επανάστασης βρέθηκε στο Γαλαξίδι, ξεσήκωσε τους κατοίκους της Αράχοβας, πήρε μέρος στη μάχη για την κατάληψη της Λιβαδειάς και στη μάχη της Αλαμάνας με τον Αθανάσιο Διάκο. Συνέχισε την πολεμική του δραστηριότητα σε διάφορες περιοχές της Στερεάς Ελλάδας στο πλευρό του Ανδρούτσου, του Γκούρα και του Καραϊσκάκη, και κατέλαβε στρατιωτικά αξιώματα στο ανεξάρτητο Ελληνικό Κράτος. Πέθανε στη Λιβαδειά το 1860.

ΜΙΛΕΡ ΒΙΛΧΕΜ: Γερμανός λυρικός ποιητής και ένθερμος φιλέλληνας, συνθέτης των «τραγουδιών των Ελλήνων». Ήταν γνωστός ως ο «Ελληνας Μίλερ» (1794-1827). Στη Βιέννη γνώρισε προσωπικότητες της ελληνικής παροικίας, όπως ο Θεόκλητος Φαρμακίδης και ο Άνθιμος Γαζής, οι οποίοι του εξέθεσαν τα δεινά του Γένους και του ενέπνευσαν το φιλελληνισμό. Υποστήριξε με πάθος τον αγώνα για εθνική ανεξαρτησία και συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση φιλελληνικού ρεύματος στη Γερμανία.

ΜΥΛΟΙ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ (ΜΑΧΗ): Στις αρχές του 1825 ο Ιμπραήμ αποβιβάστηκε με το στρατό του στην Πελοπόννησο και, χωρίς να συναντήσει σοβαρή αντίσταση, κατόρθωσε σε σύντομο χρονικό διάστημα να κυριαρχήσει σε ολόκληρη την περιοχή. Οι Έλληνες ήταν σχεδόν αδύνατον να αντιμετωπίσουν ένα στρατό οργανωμένο με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Στις 11 Ιουνίου του 1825, μετά την κατάληψη της Τριπολιτσάς, ο Ιμπραήμ κινήθηκε προς το Ναύπλιο. Εκεί, στη θέση Μύλοι στα παράλια της Αργολίδας, αντιμετώπισε την πρώτη καλά οργανωμένη προσπάθεια των Ελλήνων. Επικεφαλής ήταν ο Ιωάννης Μακρυγιάννης. Ο Δημήτριος Υψηλάντης και ο Κωνσταντίνος Μαυρομιχάλης, καθώς και 100 Κρητικοί έσπευσαν να βοηθήσουν. Από τη θάλασσα, μοίρα του ελληνικού στόλου προστάτευε τα ελληνικά σώματα. Στις 13 Ιουνίου ο Ιμπραήμ εξαπέλυσε επίθεση εναντίον της οχυρής θέσης των Μύλων. Οι Έλληνες με καταγιστικό πυρ απώθησαν τους επιτιθέμενους, ενώ μικρές ενισχύσεις που κατέφθασαν την κατάλληλη στιγμή ενίσχυσαν το φρόνημα των αγωνιστών, οι οποίοι πέρασαν στην αντεπίθεση. Οι Αιγύπτιοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Το Ναύπλιο σώθηκε σε μια κρίσιμη στιγμή για τον Αγώνα χάρη στην ηρωική προσπάθεια του Μακρυγιάννη και των συναγωνιστών του. Εντούτοις, ο Ιμπραήμ για πολύ καιρό ακόμη απειλούσε σοβαρά την έκβαση του Αγώνα.

ΜΩΧΑΜΕΤ ΑΛΗ Ή ΜΕΧΜΕΤ ΑΛΗ: Γεννήθηκε στην Καβάλα το 1769 και υπήρξε αντιβασιλέας της Αιγύπτου. Το 1804, επικεφαλής μόλις χιλίων Τουρκαλβανών, κατάφερε να εκδιώξει τους Γάλλους από την Αίγυπτο και αναγνωρίστηκε πασάς της χώρας. Οργάνωσε το στρατό του σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα και έστειλε το γιο του, Ιμπραήμ, να βοηθήσει το σουλτάνο στην καταστολή της Επανάστασης στην Πελοπόννησο. Το 1831 κήρυξε πόλεμο στην Τουρκία και προήλασε μέχρι τη Μικρά Ασία. Βοήθησε στην οικονομική ανάπτυξη και στον εκσυγχρονισμό της Αιγύπτου. Πέθανε το 1849.

ΝΑΒΑΡΙΝΟΥ ΝΑΥΜΑΧΙΑ: Από το 1826 το ελληνικό ζήτημα προωθήθηκε διπλωματικά και έπειτα από αλληπάλληλες διασκέψεις υπογράφηκαν τα δύο πρώτα πρωτόκολλα της ελληνικής ελευθερίας, στις 23 Μαρτίου/4 Απριλίου του 1826 και στις 24 Ιουνίου/6 Ιουλίου του 1827. Το πρωτόκολλο του Ιουλίου του 1827, εκτός από την ίδρυση αυτόνομου ελληνικού κράτους, προέβλεπε την ειρηνική επίλυση του ελληνικού ζητήματος, την άμεση διακοπή των στρατιωτικών επιχειρήσεων αλλά και μέτρα καταναγκασμού της Υψηλής Πύλης, προκειμένου να δεχτεί τις αποφάσεις. Για το σκοπό αυτό στάλθηκε στα παράλια της Πελοποννήσου ναυτική δύναμη των τριών Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) για εκφοβισμό. Η ελληνική κυβέρνηση αποδέχτηκε την πρόταση των Μεγάλων Δυνάμεων για κατάπαυση των εχθροπραξιών. Η άρνηση όμως του σουλτάνου να δεχτεί τους όρους της Ιουλιανής Σύμβασης και η αργοπορία του Ιμπραήμ να συμμορφωθεί οδήγησαν στη ναυμαχία του Ναβαρίνου, στις 8 Οκτωβρίου του 1827. Ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος ήταν συγκεντρωμένος στο Ναβαρίνο, όπου κατέπλευσε και ο συμμαχικός στόλος, με αρχηγούς τους ναάρχους Δερβιντζί και Χένντεν, και αγκυροβόλησε κοντά στα τουρκοαιγυπτιακά πλοία ή ανάμεσά τους. Ένα επεισόδιο ανάμεσα σε ένα αιγυπτιακό και ένα μικρό αγγλικό πλοίο οδήγησε στη γενίκευση της σύρραξης και στην καταστροφή του τουρκοαιγυπτιακού στόλου. Η ναυμαχία του Ναβαρίνου αποτέλεσε την αφετηρία διπλωματικών και πολιτικών εξελίξεων σχετικά με το ελληνικό ζήτημα.

ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ (ΛΕΠΑΝΤΟ)ΝΑΥΜΑΧΙΑ: Από τα σπουδαιότερα γεγονότα του 16ου αιώνα, όχι μόνο για τον ελληνισμό, αλλά και για ολόκληρη την Ευρώπη, καθώς και μία από τις πλέον σημαντικές συγκρούσεις στην παγκόσμια ναυτική ιστορία. Η κυριαρχία των Τούρκων στο Αιγαίο το 16ο αιώνα και η κατάληψη της Κύπρου (1571) συνιστούσαν απειλή για το χριστιανικό κόσμο της Δύσης. Ο πάπας Πίος Ε΄ σε συνεννόηση με τις μεγάλες ναυτικές δυνάμεις της Μεσογείου, την Ισπανία και τη Βενετία, αποφάσισε να αποστείλει στόλο στην ανατολική Μεσόγειο για να περιορίσει τη δράση των Τούρκων. Ο συμμαχικός στόλος αποτελούνταν από πλοία των Βενετών, των Ισπανών, του πάπα, των Ιπποτών της Μάλτας, της Σαβοΐας και άλλων ιταλικών κρατιδίων. Αρχηγός του χριστιανικού στόλου ορίστηκε ο Δον Χουάν ο Αυστριακός (Ισπανός), στον οποίο, σύμφωνα με τους ιστορικούς, οφείλεται η νίκη, και ναύαρχοι ο Μαρκαντόνιο Κολόνα (παπικού στόλου), ο Ιωάννης Αντρέα Ντόρια (γενουατικού) και οι Σεβαστιανός Βενιέρ, Μάρκος Κουρίνι και Α.Μπαρμπαρίγκο (βενετικού). Συμμετείχαν επίσης περίπου 15.000 Έλληνες από τα Επτάνησα και την Κρήτη ως οπλίτες και κωπηλάτες. Στον τουρκικό στόλο υπηρετούσαν περίπου 15.000 Έλληνες που στρατολογήθηκαν βίαια την ίδια περίοδο και αρχηγός του ήταν ο καπουδάν πασάς Μουεζίν Ζαντέ Αλή. Η σύγκρουση ξεκίνησε την αυγή της 7ης Οκτωβρίου του 1571 μπροστά στα νησιά Εχινάδες, στη Ναύπακτο, και συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση ως το απόγευμα της ίδιας μέρας. Οι συμμαχικές δυνάμεις με την τακτική που ακολούθησαν και τον οπλισμό τους που ήταν αρτιότερος πέτυχαν σημαντική νίκη.

Ο τουρκικός στόλος υπέστη πανωλεθρία, καθώς οι απώλειες σε πλοία και ανθρώπινο δυναμικό ήταν πολλές. Η νίκη των χριστιανικών δυνάμεων έβαλε οριστικά φραγμό στην εξάπλωση των Τούρκων προς τη Δύση και διαψεύστηκε η φήμη ότι οι Τούρκοι ήταν αήττητοι. Σε αυτή τη νίκη συντέλεσε και η σύμπραξη των Ελλήνων που είχαν μεγάλη εμπειρία στο ναυτικό τομέα. Σπουδαίοι ζωγράφοι απθανάτισαν στα έργα τους φάσεις της ναυμαχίας (Τιντορέτο, Τιτσιάνο, Βερονέζε).

ΝΑΥΤΙΚΟ: Ο ελληνικός εμπορικός στόλος μέχρι το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων (1815) αποτελούνταν από 611 πλοία συνολικής χωρητικότητας 153.000 τόνων, επανδρωμένα με 37.000 περίπου άντρες και εξοπλισμένα με 6.000 πυροβόλα. Από τα πλοία αυτά 120 ανήκαν στην Ύδρα, 60 στις Σπέτσες, 60 στα Ψαρά, 50 στο Γαλαξίδι και τα υπόλοιπα σε διάφορα άλλα νησιά. Οι αριθμοί αυτοί είναι εκτίμηση του Γάλλου περιηγητή Πουκενβίλ και φαίνεται να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, με εξαίρεση ίσως τον αριθμό των πυροβόλων που θεωρείται υπερβολικός.

Ο αριθμός των πλοίων στη συνέχεια μειώθηκε σημαντικά. Όταν ξέσπασε η Επανάσταση ο εμπορικός στόλος μετατράπηκε σε πολεμικό και συγκροτήθηκαν τρεις κυρίως στολίσκοι: της Ύδρας, των Σπετσών και των Ψαρών. Σε αυτούς προστέθηκαν και πλοία του Γαλαξιδίου, της Σάμου, της Κάσου, της Μυκόνου και άλλων νησιών. Στο τέλος της Επανάστασης

προστέθηκαν η φρεγάτα «Ελλάς» και το ατμοκίνητο «Καρτερία». Αξίζει να σημειώσουμε τη χρήση των πυρπολικών στη διάρκεια του Αγώνα, τα οποία βοήθησαν τους Έλληνες να πετύχουν σπουδαίες νίκες εναντίον του εχθρού και να προκαλέσουν το θαυμασμό και τη συμπαραστάση ολόκληρου του κόσμου στον αγώνα για την απελευθέρωση.

Με ένα ελαφρύ στόλο, που αποτελούνταν κυρίως από πάρωνες και μπρίκια, αντιμετωπίστηκε ο τουρκικός στόλος, ο οποίος υπερτερούσε τόσο στον αριθμό των πλοίων όσο και στο μέγεθος (φρεγάτες, δίκροτα) και στον οπλισμό. Συγκεκριμένα στην αρχή της Επανάστασης ο τουρκικός στόλος (ντουνανμά) είχε την εξής σύνθεση: 4 τρίκροτα ή τριπόντιδες (ουτς-αμπαρλιά), 13 δίκροτα των 74 κανονιών (διπόντιδες), 7 φρεγάτες, 5 κορβέτες και αρκετούς πάρωνες (μπρίκια) και πολλές γολέτες. Αργότερα προστέθηκαν 12 φρεγάτες από το Αλγέρι και 8 φρεγάδες, 5 κορβέτες και 32 πάρωνες από την Αίγυπτο.

ΝΕΓΡΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ: Πολιτικός και από τις πιο ικανές αλλά και αμφιλεγόμενες προσωπικότητες του Αγώνα. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1790. Το 1818 μνηθήκε στη Φιλική Εταιρεία και ανέπτυξε αξιόλογη δραστηριότητα. Οι ενέργειές του όμως για ν' ανακαλύψει την Ανώτατη Αρχή έθεσαν σε κίνδυνο τους Φιλικούς οι οποίοι σχεδίασαν και την εκτέλεσή του. Αποβιβάστηκε τον Απρίλιο του 1821 στην Τήνο και δήλωσε την πρόθεσή του να παραμείνει στην επαναστατημένη Ελλάδα. Ο Δημήτριος Υψηλάντης, εκτιμώντας το έργο του ως Φιλικού, τον δέχτηκε χωρίς όμως να του αναθέσει κάποιο αξίωμα. Στην Καλαμάτα, όπου τον απομόνωσε, επιχείρησε να προσεταιριστεί τους στρατιωτικούς και να υπονομεύσει κάθε προσπάθεια οργάνωσης τακτικού στρατού. Με τη μεσολάβηση του Μαυροκορδάτου ο Δημήτριος Υψηλάντης έδωσε τη συγκατάθεσή του για συμμετοχή του Νέγρη στη διοίκηση της Ρούμελης και του ανατέθηκε η οργάνωση της ανατολικής Ελλάδας.

Συγκάλεσε συνέλευση στα Σάλωνα όπου ψηφίστηκε στις 19 Νοεμβρίου του 1821 η «Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος». Στο κείμενο αυτό, όπου εξέφρασε τις πολιτικές του πεποιθήσεις, διακρίνονται ορισμένες αρχές - ατελείς βέβαια - πολιτικής αυτοδιάθεσης και ατομικής ελευθερίας. Ο ίδιος εκλέχτηκε πρόεδρος του Αρείου Πάγου, της ανώτατης νομοθετικής, διοικητικής και δικαστικής αρχής. Πήρε μέρος στην Α' Εθνοσυνέλευση και μαζί με τον Μαυροκορδάτο έγιναν από τους πιο σημαντικούς ρυθμιστές της πολιτικής κατάστασης. Μετά τη Β' Εθνοσυνέλευση αποσχίστηκε από το κόμμα του Μαυροκορδάτου και προσχώρησε στην ομάδα του Κολοκοτρώνη και του Ανδρούτσου, διακηρύσσοντας δημοκρατικές απόψεις. Όταν ο Κολοκοτρώνης δέχτηκε την αντιπροεδρία του εκτελεστικού, ο Νέγρης παραμερίστηκε, προσκολλήθηκε στον Ανδρούτσο και με την ελπίδα ότι θα κατάφερνε να υπερφαλαγγίσει τον Μαυροκορδάτο συγκάλεσε συνέλευση των αρχηγών της Στερεάς στα Σάλωνα όπου κλήθηκε και ο Μπαίρον. Ξεκίνησε τις εργασίες της τον Απρίλιο του 1824, αλλά ο θάνατος του ποιητή ματαίωσε τα σχέδια των πρωτεργατών της και ο Νέγρης απογοητευμένος επέστρεψε στο Ναύπλιο όπου και πέθανε το Νοέμβριο από τύφο, απομονωμένος και πάμφτωχος.

ΝΕΟΦΥΤΟΣ Ο ΚΑΡΥΣΤΟΥ: Κληρικός, Φιλικός και αγωνιστής του 1821. Γεννήθηκε στα Φύλλα Ευβοίας το 1790. Ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα και συνέβαλε σημαντικά στην εξάπλωση της Επανάστασης στη νότια Εύβοια. Η ήττα στα Στύρα, ο θάνατος του Μαυρομιχάλη και η αποτυχημένη πολιορκία της Καρύστου εξανέμισαν τις ελπίδες του για απελευθέρωση της νότιας Εύβοιας, όμως σε όλη τη διάρκεια του Αγώνα φρόντιζε για την αναζωπύρωση της Επανάστασης συγκεντρώνοντας πολεμοφόδια, χρήματα και πολεμιστές. Πέθανε στη Χαλκίδα το 1851.

ΝΕΟΦΥΤΟΣ Ο ΤΑΛΑΝΤΙΟΥ Ή ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΤΑΞΑΣ: Κληρικός, αγωνιστής του 1821 και πρώτος μητροπολίτης της ελεύθερης Αθήνας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1762. Έλαβε αξιόλογη μόρφωση, ενώ το 1792 χειροτονήθηκε διάκονος στη Μονή Πεντέλης όπου χρημάτισε και δάσκαλος. Το 1803 χειροτονήθηκε επίσκοπος Ταλαντίου-Αταλάντης και είχε πλούσια και αξιόλογη εκκλησιαστική και εθνική δράση. Στη διάρκεια της Επανάστασης διαδραμάτισε ενεργό ρόλο, πρωτοστατώντας στον απελευθερωτικό αγώνα της επαρχίας Αταλάντης, και έσπευσε να σώσει τον Αθανάσιο Διάκο στην Αλαμάνα. Συμμετείχε στην Α' Εθνοσυνέλευση, καθώς και στις υπόλοιπες, και ήταν παρών σε όλες τις προσπάθειες της διοίκησης για τη ρύθμιση των εκκλησιαστικών πραγμάτων. Το 1833 εκλέχτηκε επίσκοπος Αθηνών και το 1850, μετά την έκδοση του «Συνοδικού Τόμου» από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, διορίστηκε πρώτος και μόνιμος πρόεδρος της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Επίσης εκλέχτηκε μητροπολίτης Αθηνών, αξίωμα που κατείχε ως το θάνατό του, το

1861.

ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ Ή ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Ή ΤΟΥΡΚΟΛΕΚΑΣ: Γεννήθηκε στη Μεγάλη Αναστασίτσα Μεσσηνίας το 1782. Ήταν από τους σημαντικότερους οπλαρχηγούς του 1821, ανιψιός και στενός συνεργάτης του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Το 1805, μετά το θάνατο του αρματολού πατέρα του, ακολούθησε τον Κολοκοτρώνη στα Επτάνησα. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και το Φεβρουάριο του 1821 βρισκόταν στην Καλαμάτα, όπου επρόκειτο να κηρυχθεί η Επανάσταση. Μετά την απελευθέρωση της Καλαμάτας ο Νικηταράς, ο Παπαφλέσσας και ο Κολοκοτρώνης κατευθύνθηκαν προς την Αρκαδία με σκοπό την άλωση της Τριπολιτσάς. Λίγες μέρες μετά τη μάχη στο Βαλτέτσι απέκρουσε στα Δολιανά την επίθεση 6.000 Τούρκων που άφησαν στο πεδίο της μάχης 300 νεκρούς και το σύνολο των πυροβόλων τους. Τότε ονομάστηκε «Τουρκοφάγος». Το καλοκαίρι του 1822 μαζί με άλλους οπλαρχηγούς συνέτριψε τον Δράμαλη. Συνέχισε τη δράση του στην Αττική και την Πελοπόννησο. Στη διάρκεια του εμφυλίου τάχθηκε με το μέρος του Κολοκοτρώνη. Υπήρξε ένας από τους στενούς συνεργάτες του Καποδίστρια. Αν και ανήκε στη ρωσόφιλη παράταξη, δεν έλαβε ενεργό μέρος στις πολιτικές διαμάχες, ήταν όμως σαφής η αντίθεσή του προς τους Βαυαρούς. Το 1839 συνελήφθη ως μέλος της «Φιλορθόδοξης Εταιρείας» που στρεφόταν εναντίον του Όθωνα, δικάστηκε και αθωώθηκε, αλλά ο βασιλιάς διέταξε τον περιορισμό του στην Αίγινα. Μετά την Επανάσταση του 1843 έγινε υποστράτηγος και το 1847 γεροϋσιαστής. Πέθανε στον Πειραιά τυφλός και πάμφτωχος το 1849.

ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Ψαριανός αγωνιστής και πυρπολητής του Ναυτικού στον Αγώνα του 1821. Γεννήθηκε το 1795. Έλαβε μέρος στις ναυτικές επιχειρήσεις της Επανάστασης, από τους πρώτους μήνες, με δικό του πλοίο και σε όλη τη διάρκειά της διαδραμάτισε, ως κυβερνήτης πυρπολικού, πρωταγωνιστικό ρόλο σε επικίνδυνες αποστολές (ναυμαχία στο Τρίκερι, εκστρατεία για την ανάκτηση των Ψαρών, ενίσχυση πολιορκημένων στο Μεσολόγγι). Μετά την απελευθέρωση υπήρξε βασικό στέλεχος του πολεμικού ναυτικού και κατέβαλε ιδιαίτερες προσπάθειες για την αναδιοργάνωσή του. Το 1826 δημοσίευσε το «Υπόμνημα περί της Νήσου Ψαρών», το οποίο είναι πολύτιμο για τα έγγραφα που περιέχει και διότι αποτελεί προσωπική μαρτυρία ενός πυρπολητή. Πέθανε στην Αθήνα το 1879.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α΄: Τσάρος της Ρωσίας από το 1825, διαδέχτηκε στο θρόνο τον αδερφό του Αλέξανδρο (1796-1855). Επονομάστηκε ο Σιδηρούς Τσάρος για τον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησής του. Σε πρωτοβουλία του οφείλεται η υπογραφή μαζί με την Αγγλία του Πρωτοκόλλου της Πετρούπολης (Απρίλιος 1826), του πρώτου διπλωματικού κειμένου που αναγνώριζε το δικαίωμα των Ελλήνων για αυτοδιάθεση. Στη διάρκεια της βασιλείας του έκανε πολλούς πολέμους. Ένας από αυτούς, εναντίον της Τουρκίας (1828-1829), έληξε με την υπογραφή της Συνθήκης της Αδριανούπολης (Σεπτέμβριος του 1829), με την οποία οι Τούρκοι δέχτηκαν τη δημιουργία ελληνικού κράτους. Πέθανε στη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, το 1855.

ΝΙΚΟΥΣΙΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Πρώτος μεγάλος διερμηνέας της Υψηλής Πύλης. Καταγόταν από τη Χίο, όπου και γεννήθηκε το 1613. Δάσκαλός τους υπήρξε ο Μελέτιος Συρίγος, ονομαστός λόγιος της εποχής. Ασχολήθηκε με την εκμάθηση της περσικής, της αραβικής και της τουρκικής γλώσσας. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Πάντοβα της Ιταλίας, όπου έμαθε λατινικά, ιταλικά, μαθηματικά και αστρονομία. Επειδή γνώριζε ξένες γλώσσες πήρε το αξίωμα του διερμηνέα της Υψηλής Πύλης και στη συνέχεια αυτό του πρώτου διερμηνέα της Υψηλής Πύλης (1661-1673), θέση από την οποία πρόσφερε πολλές υπηρεσίες στους υπόδουλους Έλληνες. Διακρίθηκε στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Βενετών και Τούρκων, μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1669). Πέθανε το 1673.

ΝΟΤΑΡΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Σπουδαία οικογένεια από την Πελοπόννησο, με δράση κυρίως στην Κορινθία. Απέκτησαν στα χρόνια της Τουρκοκρατίας μεγάλη οικονομική και πολιτική δύναμη. Ήταν ισόβιοι δημογέροντες στην επαρχία τους και σημαντικοί παράγοντες της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου. Η οικογένεια ανάθρεψε στους κόλπους της αγίους της Ορθοδοξίας (άγιος Γεράσιμος και άγιος Μακάριος), λόγιους, κληρικούς και ιεράρχες, αγωνιστές, Φιλικούς, πολιτικούς και στρατιωτικούς που έδρασαν στην ελληνική εξέγερση του 1770 (Ορλοφικά), στην προεπαναστατική περίοδο, στη διάρκεια της Επανάστασης και στα πρώτα χρόνια του ελληνικού βασιλείου.

ΝΟΤΑΡΑΣ ΠΑΝΟΥΤΣΟΣ: Αγωνιστής και πολιτικός. Γεννήθηκε στα Τρίκαλα Κορινθίας το

1752. Ήταν ένα από τα πιο μορφωμένα μέλη της οικογένειας και είχε μεγάλη οικονομική δύναμη. Συμμετείχε στα Ορλοφικά και μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1818. Είχε επιφυλάξεις για την έναρξη του ένοπλου Αγώνα το 1821, τις οποίες απέβαλε όταν διαπίστωσε τη ραγδαία εξάπλωσή του. Προσχώρησε στην Επανάσταση με την άφιξη του Δημήτριου Υψηλάντη και η παρουσία του επηρέασε θετικά και άλλους Πελοποννήσιους προκρίτους. Εκλέχτηκε πληρεξούσιος της Α΄ Εθνοσυνέλευσης και μέλος της Επιτροπής Σύνταξης του Πρώτου Συντάγματος. Έλαβε διάφορα αξιώματα και υπήρξε έντιμος και αφιλοκερδής. Στη διάρκεια του εμφυλίου ήταν διαλλακτικός και μετριοπαθής. Περιορίστηκε σε νουθεσίες και προτροπές προς τους αντιπάλους προσπαθώντας να τους συμφιλιώσει. Παρουσιάστηκε για τελευταία φορά στο πολιτικό προσκήνιο μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου και εκλέχτηκε πρόεδρος της πρώτης Βουλής του Ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους. Πέθανε το 1849.

ΝΟΤΑΡΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Αγωνιστής από τα Τρίκαλα Κορινθίας, όπου γεννήθηκε το 1805, γνωστός και ως «αρχοντόπουλο». Διακρινόταν για τα πνευματικά του προσόντα, την ομορφιά και τη γενναιότητά του. Συμμετείχε στην πολιορκία του Ακροκόρινθου και στην αναχαίτιση της στρατιάς του Δράμαλη. Στη διάρκεια του εμφυλίου διώχθηκε από τον Γκούρα και φυλακίστηκε στην Ύδρα. Πολέμησε εναντίον του Ιμπραήμ, στην Καστέλα υπό τον Γκόρντον και σκοτώθηκε στη μάχη του Ανάλατου στις 24 Απριλίου του 1827.

ΝΟΤΑΡΑΣ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ: Γεννήθηκε στα τέλη του 17ου αιώνα στην Κορινθία. Συμπλήρωσε τις σπουδές του στην Πατριαρχική Σχολή της Κωνσταντινούπολης και στην Πάντοβα, όπου παρέμεινε για τρία χρόνια (1697-1700). Δάσκαλός του ήταν ο Νικόλαος Κομνηνός. Ο τελευταίος εντυπωσιάστηκε τόσο πολύ από το μαθητή του που τον προέτρεψε να συνεχίσει τις σπουδές του στο Παρίσι. Στη γαλλική πρωτεύουσα παρακολούθησε μαθήματα μαθηματικών και αστρονομίας. Εκεί έκδωσε το έργο του «Εισαγωγή εις τα Γεωγραφικά και Σφαιρικά» (1716). Σε αυτό ο Νοταράς παρουσιάζεται προσηλωμένος στη γεωκεντρική άποψη, αλλά αναφέρει τις απόψεις του Κοπέρνικου, ενώ ισχυρίζεται ότι οι Έλληνες είχαν ανακαλύψει την Αμερική πολύ πριν από τον Κολόμβο. Το 1707 έγινε πατριάρχης Ιεροσολύμων. Ο Νοταράς, πειραματικός ερευνητής όπως ήταν, έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την κατασκευή αστρονομικών οργάνων, ενώ επηρέασε ιδιαίτερα τους μεταγενέστερούς του, και κυρίως τον Αναστάσιο Γόρδιο στο έργο «Οδός Μαθηματικής» (1749). Πέθανε το 1731.

ΞΑΝΘΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ: Ένας από τους τρεις ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας. Γεννήθηκε στην Πάτμο το 1772. Σπούδασε στην Πατμιάδα Σχολή και έκανε σταδιοδρομία ως εμπορικός υπάλληλος.

Το 1813 στην Οδησό συνδέθηκε φιλικά με τον Νικόλαο Σκουφά και τον Αθανάσιο Τσακάλωφ. Στις 14 Σεπτεμβρίου του 1814 οι τρεις τους συνέστησαν τη Φιλική Εταιρεία. Το Δεκέμβριο του ίδιου έτους εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου έως το 1818 εργάστηκε για την προσέλκυση νέων μελών. Με συστατικές επιστολές από τον Άνθιμο Γαζή κατευθύνθηκε στην Πετρούπολη, όπου τον Ιανουάριο του 1820 συνάντησε τον Ιωάννη Καποδίστρια, του φανέρωσε τους σκοπούς της Εταιρείας και του πρόσφερε την αρχηγία της. Μετά την άρνηση του Καποδίστρια στράφηκε στον Αλέξανδρο Υψηλάντη, ο οποίος ανέλαβε την ηγεσία της. Ο Ξανθός συνέχισε να εργάζεται στη Ρωσία και στη Μολδοβλαχία για το συντονισμό της προετοιμασίας της Επανάστασης και για τη συγκέντρωση χρημάτων και εφοδίων. Με ειδικούς απεσταλμένους ενημέρωσε τους Φιλικούς της Ελλάδας για την έναρξη του Αγώνα και μετά την αποτυχία της Επανάστασης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες πήγε στην Πελοπόννησο. Το 1826 ανέλαβε να φυγαδεύσει από τις φυλακές της Αυστρίας τον Αλέξανδρο Υψηλάντη έπειτα από πρόταση του αδερφού του, Δημήτριου, αλλά ο ίδιος αρνήθηκε να τον ακολουθήσει. Εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι όπου έζησε ήσυχα και τόσο φτωχικά που το 1832 η σύζυγός του με αναφορά της στη Δ΄ Εθνοσυνέλευση ζήτησε «το έλεος του έθνους». Ο Ιωάννης Φιλήμων στο έργο του «Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας» (1834), υπό την επίδραση του Αναγνωστόπουλου, τον κατηγορήσε για κακή διαχείριση των χρημάτων της Εταιρείας.

Ο Ξανθός συνέταξε απολογητική απάντηση το 1837 και ο Φιλήμων σε άρθρο του στην εφημερίδα «Αιών» το 1839 αποκατέστησε την αλήθεια. Το 1838 ο Όθων τού απένειμε το Χρυσό Σταυρό του Σωτήρος. Φεύγοντας από τη Βουλή όπου είχε παρακολουθήσει μια συνεδρίαση έπεσε από σκάλα και τραυματίστηκε θανάσιμα. Κηδεύτηκε στις 30 Νοεμβρίου

του 1851 με τιμές στρατηγού. Τα «Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας» που έγραψε, μολοντί δεν έχουν μεγάλη έκταση, αποτελούν σπουδαία πηγή για την ιστορία της αφού είναι το μοναδικό κείμενο που προέρχεται από κάποιον που πρωταγωνίστησε στην ίδρυσή της.

ΞΟΔΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ: Γεννήθηκε στη Βυτίνα της Αρκαδίας το 1780. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1820, πήρε τον ανώτερο βαθμό του «ιερέα» και αναδείχθηκε σε ένα από τα σημαντικότερα στελέχη της, μεριμνώντας για τη στρατολόγηση αγωνιστών και προμηθεύοντας τον Αλέξανδρο Υψηλάντη πολεμοφόδια για την Επανάσταση. Διέθεσε ολόκληρη την περιουσία του στον Αγώνα, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίσει αργότερα οικονομικά προβλήματα. Έγραψε απομνημονεύματα που παρέχουν διαφωτιστικές πληροφορίες για τη Φιλική Εταιρεία και για τα γεγονότα στη Βεσσαραβία και τη Μολδαβία κατά το 1821, στα οποία και ο ίδιος διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο. Πέθανε το 1846 στη Βεσσαραβία.

ΟΘΩΝ: Ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους (1832-1862). Γεννήθηκε το 1815. Ήταν δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄, της δυναστείας των Βίτελσμπαχ. Εκλέχτηκε από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις ηγεμόνας της Ελλάδας. Ήρθε στο Ναύπλιο το 1833 και επειδή ήταν ανήλικος αρχικά άσκησε την εξουσία το συμβούλιο Αντιβασιλείας. Η αυταρχικότητά του οδήγησε στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 και στην ψήφιση του Συντάγματος το 1844. Παρά την ψήφιση Συνταγματικού Χάρτη, εξακολούθησε να παρεμβαίνει στην πολιτική ζωή του τόπου. Η απολυταρχική του στάση, σε συνδυασμό με την αποτυχία της Επανάστασης στη Θεσσαλία το 1854, είχε ως συνέπεια την έξωσή του το 1862. Πέθανε το 1867.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (Ο ΕΞ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ): Κληρικός, θεολόγος, φιλόλογος και δάσκαλος του Γένους. Γεννήθηκε στην Τσαρίτσανη της Θεσσαλίας το 1780. Φοίτησε στη σχολή των Αμπελακίων, χειροτονήθηκε ιερέας και αποδείχθηκε ιεροκήρυκας με σπάνιες ρητορικές ικανότητες.

Το 1806 θεωρήθηκε ύποπτος για συμμετοχή στην ανταρσία του παπα-Ευθύμιου Βλαχάβα και το 1809 προσλήφθηκε από τον Κωνσταντίνο Κούμα στο Φιλολογικό Γυμνάσιο Σμύρνης, στο οποίο το 1814 ανέλαβε καθήκοντα σχολάρχη. Επηρεασμένος από τις ιδέες του Κοραή και ακολουθώντας τις επιλογές του Κούμα, ευθυγραμμίστηκε απόλυτα με το κίνημα του Διαφωτισμού. Μετά το κλείσιμο του Γυμνασίου, εξαιτίας της συστηματικής επίθεσης της συντηρητικής παράταξης, μετακλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου το 1819 διορίστηκε από τον Γρηγόριο Ε΄ ιεροκήρυκας και άρχισε να συμβιβάζεται με τους αντιπάλους του Διαφωτισμού. Όταν ξέσπασε η Επανάσταση και άρχισαν οι διώξεις του ελληνικού πληθυσμού στην Κωνσταντινούπολη, κατέφυγε στην Οδησό και αργότερα εγκαταστάθηκε στην Πετρούπολη όπου υπηρέτησε την εθνική υπόθεση προσπαθώντας να πετύχει την παρέμβαση του τσάρου για τα θύματα των διωγμών.

Εγκατέλειψε τη Ρωσία το 1832 και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 1837. Από τα πρώτα χρόνια του Αγώνα είχε υποστηρίξει ότι το κίνημα για την εθνική ανεξαρτησία έπρεπε να διακόψει κάθε σχέση με τις ριζοσπαστικές ιδέες που πρέσβευαν ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση, γιατί τις θεωρούσαν ύποπτες οι χριστιανοί μονάρχες. Στο ανεξάρτητο κράτος έγινε από τους μαχητικότερους σημαιοφόρους του συντηρητισμού, υπερασπιζόμενος την αμετακίνητη προσήλωση στους κανόνες της Ορθοδοξίας. Και στο γλωσσικό ζήτημα, ενώ παλαιότερα ήταν οπαδός της «μέσης οδού» του Κοραή, στη συνέχεια υπερασπίστηκε τον αρχαϊσμό και αντιτάχθηκε κατηγορηματικά στην πρόταση του Νεόφυτου Βάμβα να μεταφραστεί η Αγία Γραφή στην καθομιλουμένη.

Το πολύπλευρο έργο, η εξέλιξη και οι αντιφάσεις της διδασκαλίας του αντικατοπτρίζουν χαρακτηριστικές στιγμές στη διαμόρφωση της παιδείας και της ιδεολογίας του νέου ελληνισμού. Πέθανε στην Αθήνα το 1857.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΑΝΤΩΝΗΣ: Φιλικός και πρωτεργάτης της επαναστατικής εξέγερσης στην Ύδρα. Όταν μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία στην Κωνσταντινούπολη, εγκατέλειψε τα εμπορικά του σχέδια και επέστρεψε στην Ύδρα, όπου περίμενε την έναρξη του Αγώνα. Τη νύχτα της 27ης Μαρτίου του 1821 κήρυξε, παρά την επιφυλακτικότητα των προκρίτων, την Επανάσταση στην Ύδρα μέσα σε κλίμα ενθουσιασμού και στη συνέχεια ανέλαβε την πολιτική και στρατιωτική διοίκηση του νησιού. Η αριστοκρατική ηγεσία φαινόταν να έχει καταργηθεί και

να έχει αντικατασταθεί από ένα λαϊκό πολίτευμα, ψυχή και νους του οποίου ήταν ο Οικονόμου.

Η πρώτη ναυτική εκστρατεία του ενωμένου στόλου των νησιών για την απελευθέρωση της Χίου δεν καρποφόρησε (Απρίλιος του 1821) και ο ίδιος θεωρήθηκε υπεύθυνος για την αποτυχία της. Η προσπάθειά του να επιβάλει τους διεθνείς κανόνες δικαίου για ίση διανομή της λείας από την αιχμαλωσία εχθρικών πλοίων προκάλεσε αντιδράσεις: Πολλά πληρώματα τον εγκατέλειψαν και τρεις πλοίαρχοι επιχείρησαν να τον δολοφονήσουν. Οι αντίπαλοί του τον συνέλαβαν και τον μετέφεραν στο Κρανίδι. Στις 16 Δεκεμβρίου του 1821 δολοφονήθηκε από στρατιωτική δύναμη που είχε σταλεί να τον συλλάβει. Παρ' όλο που η εξουσία του διήρκεσε ενάμιση περίπου μήνα, η προσφορά του στην Επανάσταση υπήρξε σημαντική, καθώς «με την τόλμη του ανυψώθηκε υπεράνω της παντοδύναμης αριστοκρατίας και οδήγησε το λαό στον αγώνα της ελευθερίας και της δόξας» όπως αναφέρει ο Σπ. Τρικούπης.

ΟΛΥΜΠΙΟΣ ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ: Φιλικός και αγωνιστής, από τους πιο άξιους συνεργάτες του Αλέξανδρου Υψηλάντη στον Αγώνα στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Γεννήθηκε στο Λιβάδι του Ολύμπου το 1772. Εντάχθηκε στο αρματολίκι του Ολύμπου, όπου διακρίθηκε ως καπετάνιος και εξαιτίας των τουρκικών πιέσεων αναγκάστηκε να εκπατρίσσει και να πάει αρχικά στη Σερβία και κατόπιν στη Βλαχία. Διακρίθηκε στο Ρωσοτουρκικό Πόλεμο (1806-1812), του απένειμαν το βαθμό του συνταγματάρχη και ο τσάρος Αλέξανδρος τον συμπεριέλαβε στη στρατιωτική του ακολουθία στο Συνέδριο της Βιέννης. Εκεί γνωρίστηκε με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1817 και συμπεριλήφθηκε στους «Δώδεκα Αποστόλους» της. Ανέλαβε και πέτυχε να μνησει τον εξόριστο αρχηγό των Σέρβων επαναστατών, Καραγεώργη, και τον Βλάχο εθνικιστή, Βλαδιμηρέσκου. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης τον έθεσε επικεφαλής της έναρξης του Αγώνα στο Βουκουρέστι. Διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο και στην οργάνωση και στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων. Όταν ο Βλαδιμηρέσκου διαχώρισε τη θέση του, προσπάθησε να τον πείσει να συνεχίσει τον κοινό αγώνα, η άρνησή του όμως να συμμορφωθεί είχε ως αποτέλεσμα τη σύλληψη, την καταδίκη και την εκτέλεσή του. Μετά τη διαφυγή του Αλέξανδρου Υψηλάντη στην Αυστρία συνέχισε τις καταδρομές εναντίον των Τούρκων και κατέφυγε με τον Ιωάννη Φαρμάκη στη Μονή του Σέκου. Σε μια φάση της μάχης, απομονωμένος με λίγους συντρόφους του, πυροβόλησε ένα βαρέλι με πυρίτιδα και ανατινάχθηκε μαζί με τους εχθρούς (1821).

ΟΜΕΡ ΒΡΥΩΝΗΣ: Τουρκαλβανός στρατηγός που διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο κατά την Επανάσταση του 1821. Αρχικά υπηρέτησε τον Αλή πασά των Ιωαννίνων, αλλά στη συνέχεια τον εγκατέλειψε. Μόλις ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση εκστράτευσε στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα. Κατόρθωσε να διαλύσει σώματα υπό τον Δυοβουνιώτη και τον Πανουργιά και να εξουδετερώσει τον Αθανάσιο Διάκο στην Αλαμάνια. Νικήθηκε όμως στο Χάνι της Γραβιάς από τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το σχέδιο εισβολής στην Πελοπόννησο και να στραφεί εναντίον των Αθηνών. Το 1822 υπέταξε το Σούλι και συμμετείχε στην αποτυχημένη πολιορκία του Μεσολογγίου. Έγινε βαλής της Θεσσαλονίκης.

ΟΠΛΑ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ: Καλούνταν γενικά άρματα. Αυτά διακρίνονταν στα χονδρά ή βαριά άρματα, που αποτελούσαν κυρίως τον εξοπλισμό των πλοίων, και στα λιανά άρματα, που διακρίνονταν σε αγγέμαχα (η πάλα ή το σπαθί, το γιαταγάνι, ο σαλτιρμάς, το χαρμπί, το τσικούρι και το λεμπούτι) και σε εκηβόλα (ντουφέκια και πιστόλες).

Τα χονδρά άρματα

Καλούνταν αρτιλλερία ή αρτιλιέρα και διακρίνονταν σε κανόνια, μορτάρια, κουλουμπρίνες, οβούζια, χαβάνια και καρονάδες.

- Κανόνι ή τόπι: Έτσι ονομαζόταν κάθε πυροβόλο, είτε σιδερένιο είτε μπρούτζινο είτε ακόμη και λίθινο -στο παρελθόν. Το βεληνεκές των μακρών ναυτικών κανονιών έφτανε τα 1.800 μέτρα, αλλά στην πραγματικότητα δεν ξεπερνούσε τα 1.100 μέτρα.

- Καρονάδα: Πήρε το όνομά της από το εργοστάσιο στη Σκοτία στο οποίο για πρώτη φορά κατασκευάστηκαν κανόνια τέτοιου τύπου (Carron). Ήταν λείο κανόνι, χωρίς ραβδώσεις, βραχέος τύπου, το οποίο έβαλε βλήματα μεγάλου διαμετρήματος, είχε όμως περιορισμένο βεληνεκές.

- Χαβάνι ή όλμος: Βραχύτατο κανόνι, σε σχήμα γουδιού, το οποίο προοριζόταν για βολές εναντίον χαρακωμάτων ή φρουριών. Έβαλε υπό πολύ μεγάλες γωνίες, αλλά σε αποστάσεις που δεν ξεπερνούσαν τα 800 μέτρα.

Τα λιανά όρματα

- Γιαταγάνι (τουρκιστί Yatagan): Πλατιά και καμπυλωτή προς το μέρος της αιχμής μάχαιρα ή σπάθη που τη φορούσαν με τη λαβή προς τα δεξιά. Χρησιμοποιήθηκε από Άραβες και Τούρκους. Η χρήση του γενικεύτηκε στη διάρκεια της Επανάστασης και αποτέλεσε απαραίτητο εξάρτημα του οπλισμού των αγωνιστών. Το γιαταγάνι το στερέωναν στο σελάχι (ειδική ζώνη στη μέση).
- Πάλα ή σπαθί: Το έφεραν στο αριστερό πλευρό, αλλά με το θηκάρι καλά στερεωμένο στο σελάχι, ώστε ο πολεμιστής να μη δυσκολεύεται κατά τη χρήση του.
- Σαλιρμάς: Μεγάλη πολεμική μάχαιρα, ιδιαίτερα αγαπητή στην Κρήτη και στα νησιά.
- Χαρμπί: Στενόμακρο στιλέτο, που χρησίμευε για να διατρυπά. Πολλές φορές το χρησιμοποιούσαν ως βέργα γεμίσματος της πιστόλας.
- Λαζός: Μικρό εγχειρίδιο.
- Τσικούρι και μπαλτάς: Όπλα τα οποία χρησιμοποιούσαν οι ναυτικοί όταν πραγματοποιούσαν ρισάλτο (εμβολή) σε εχθρικό πλοίο.
- Λεμπούτι ή λουμπούτι: Κεφαλοθραύστης, απελατίκι. Όπλο ιδιαίτερα χρήσιμο στο ρισάλτο.
- Καρυοφύλι: Το όνομά του προέρχεται από το εργοστάσιο παραγωγής όπλων στη Βενετία, Carlo e figlio, όπου κατασκευαζόταν, και όχι από τον εγχάρακτο διάκοσμο με φύλλο καρυδιάς. Μακρύκανο όπλο, εμπροσθογεμές, που είχε στολισμένο κοντάκι και χρησιμοποιήθηκε στις χώρες της Ανατολής από τις αρχές του 18ου αιώνα. Αποτέλεσε το τιμημένο όπλο των κλεφτών και των αγωνιστών της Επανάστασης, γι' αυτό και τραγουδήθηκε από τη λαϊκή μούσα. Τα καρυοφύλια με πολύ μακριές κάνες ονομάζονταν νταλιάνες ή λαμνιά. Το τίρο, το βεληνεκές του τουφεκιού, σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούσε να φτάσει μέχρι τα 500 μέτρα, συνήθως όμως δεν ξεπερνούσε τα 350 μέτρα.
- Τρομπόνι: Ιδιαίτερα βαρύ βραχύκανο και πλατύστομο όπλο το οποίο γέμιζαν με πολλά σφαιρίδια ή βλήματα, που έκοβαν από κυλινδρικές ράβδους σιδήρου, τα μιδράλια ή μισδράλια.
- Πιστόλα ή μπιστόλα: Κοντόκανο όπλο που χρησιμοποιήθηκε κατά την Επανάσταση από τους αγωνιστές μαζί με το καρυοφύλι και το γιαταγάνι. Ήταν μονόκανη. Υπήρχαν όμως και δίκανες, που τις έλεγαν διμούτσουνες, αλλά και πολύκανες (μέχρι οκτώ κάνες). Το τίρο της ήταν περίπου 50 μέτρα.

ΟΡΛΟΦ ΑΛΕΞΙΟΣ: Ρώσος στρατιωτικός ο οποίος καταγόταν από οικογένεια ευγενών. Γεννήθηκε το 1737 και ακολούθησε στρατιωτική καριέρα. Συμμετείχε στη συνωμοσία εναντίον του τσάρου Πέτρου Γ', συζύγου της αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β' - μετά την άνοδό της στο θρόνο έγινε στενός συνεργάτης της. Εισηγήθηκε το σχέδιο για την εξέγερση των βαλκανικών λαών εναντίον των Τούρκων και οργάνωσε αυτό το κίνημα με τη βοήθεια του Γεώργιου Παπάζωλη και του Εμμανουήλ Σάρρου. Οι τελευταίοι είχαν έρθει στις ελληνικές περιοχές ήδη από το 1766, για να προετοιμάσουν την εξέγερση. Στη διάρκεια του Α' Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1768-1774) ανέλαβε την αρχηγία των ρωσικών ναυτικών δυνάμεων στη Μεσόγειο. Στις επιχειρήσεις του 1770 στην Πελοπόννησο συμμετείχε και ο αδερφός του Θεόδωρος. Παρά τις αρχικές, περιορισμένης έκτασης, επιτυχίες εναντίον των Τούρκων, λόγω των ανεπαρκών δυνάμεών τους, οι Ρώσοι εγκατέλειψαν τους Έλληνες στην εκδικητική μανία των κατακτητών και στράφηκαν προς το Αιγαίο ακολουθώντας τον τουρκικό στόλο. Η μόνη σημαντική επιτυχία σε αυτή τη ναυτική επιχείρηση ήταν η ναυμαχία του Τσεσμέ (Ιούνιος του 1770), η οποία κατέληξε σε νίκη του ρωσικού στόλου. Ο τελευταίος παρέμεινε στο Αιγαίο μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), δίνοντας τη δυνατότητα με τη δράση του να εξασφαλίσει η Ρωσία ευνοϊκούς όρους για τους Έλληνες. Αποσύρθηκε από την ενεργό δράση το 1775. Πέθανε το 1808.

ΟΡΛΟΦ ΘΕΟΔΩΡΟΣ: Ρώσος στρατιωτικός και πολιτικός, αδερφός του Αλέξιου Ορλόφ. Γεννήθηκε το 1741. Συμμετείχε στις επιχειρήσεις του ρωσικού ναυτικού στον ελλαδικό χώρο εναντίον των Τούρκων το 1770 (Ορλοφικά). Ο Θεόδωρος κατέπλευσε στην Ελλάδα ως επικεφαλής μικρής μοίρας του ρωσικού ναυτικού το Φεβρουάριο του 1770. Αποβιβάστηκε στο Οίτυλο της Μάνης, ήρθε σε επαφή με τους Μαυρομιχαλαίους, τους Κολοκοτρωναίους και τον Παναγιώτη Μπενάκη, και έδωσε το σύνθημα της εξέγερσης. Ο πληθυσμός της περιοχής και κυρίως οι Μανιάτες ξεσηκώθηκαν και το κίνημα εξαπλώθηκε σε πολλές περιοχές της νότιας Ελλάδας. Οι ολιγάριθμες όμως και όχι επαρκώς εξοπλισμένες δυνάμεις των

επαναστατών, παρά τις αρχικές τους επιτυχίες (κατάληψη του Μυστρά, της Καλαμάτας και της Κυπαρισσίας), διαλύθηκαν μετά την τουρκική αντεπίθεση. Οι ενισχύσεις που ήρθαν με τον Αλέξιο Ορλόφ δεν άλλαξαν την κατάσταση. Συνέχισε μαζί με τον Αλέξιο τις επιχειρήσεις εναντίον των Τούρκων στο Αιγαίο μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774). Πέθανε στη Μόσχα το 1792.

ΠΑΙΔΟΜΑΖΩΜΑ: Θεσμός που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο χώρο της Βαλκανικής, το πρώτο μισό του 15ου αιώνα, στα χρόνια του σουλτάνου Μουράτ Β΄, και αποτέλεσε τη χειρότερη μορφή εξισλαμισμού. Επεκτάθηκε αργότερα και στις ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας και εφαρμόστηκε μέχρι το 17ο αιώνα.

Οι Τούρκοι στρατολογούσαν νέους ηλικίας 14-18 χρονών (ατζέμ ογλάν) για να επανδρώσουν τα επίλεκτα σώματα των γενίτσαρων. Οι έφηβοι στέλνονταν στην Κωνσταντινούπολη και έπειτα από θρησκευτική και στρατιωτική εκπαίδευση μεταμορφώνονταν σε φανατικούς μουσουλμάνους. Εκτός από νέους μάζευαν και παιδιά ηλικίας 6-10 χρόνων (ιτς ογλάν) προκειμένου να στελεχώσουν ύστερα από ειδική εκπαίδευση τις υπηρεσίες των ανακτόρων και να καταλάβουν σημαντικά κρατικά αξιώματα. Το παιδομάζωμα συντέλεσε στη διατήρηση της μαχητικότητας στα σώματα των γενίτσαρων, αλλά και στην ανανέωση του ανθρώπινου δυναμικού της διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι συνέπειες όμως για τον ελληνισμό ήταν οδυνηρές, διότι οι Τούρκοι έπλητταν το πιο ζωτικό τμήμα του πληθυσμού.

ΠΑΛΑΜΗΔΗΣ ΡΗΓΑΣ: Πολιτικός που έδρασε κατά την Επανάσταση και τις πρώτες δεκαετίες του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους. Γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1794. Ο πατέρας του είχε χρηματίσει δραγουμάνος του Τούρκου διοικητή της Τρίπολης, αλλά τον αποκεφάλισαν οι Τούρκοι. Αργότερα η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και ο ίδιος μορφώθηκε. Επιστρέφοντας στην Αρκαδία, έλαβε μέρος σε πολλές στρατιωτικές επιχειρήσεις. Ο Παλαμήδης εκλέχτηκε πληρεξούσιος στις εθνοσυνελεύσεις της Επιδαύρου, της Ερμιόνης, της Τροιζήνας και του Άργους. Υπηρέτησε το έθνος από πολλές δημόσιες θέσεις (γερουσιαστής, νομάρχης, σύμβουλος Επικρατείας, υπουργός, πρόεδρος της Βουλής). Συμμετείχε στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 και ήταν μέλος της επιτροπής που συνέταξε το γνωστό Σύνταγμα. Επιχειρώντας να συγγράψει την ιστορία της Επανάστασης του 1821, συγκέντρωσε πολύτιμο υλικό για τα πρόσωπα και τα γεγονότα που έζησε ο ίδιος. Αυτό φυλάσσεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Πέθανε το 1872 στην Αθήνα.

ΠΑΛΑΣΚΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ: Σουλιώτης οπλαρχηγός με σημαντική πολεμική δράση. Γεννήθηκε στο Σούλι το 1780. Σε νεαρή ηλικία υπηρέτησε στην Αυλή του Αλή πασά των Ιωαννίνων όπου ασκήθηκε στη στρατιωτική ζωή, μαζί με άλλους Έλληνες. Μετά την άλωση του Σουλίου από τον Αλή, ο Παλάσκας έφυγε κρυφά για τα Επτάνησα. Κατατάχθηκε στο στρατιωτικό σώμα των Ρώσων και μετά των Άγγλων, ενώ έφτασε μέχρι το βαθμό του λοχαγού.

Όταν επέστρεψε στα Γιάννενα κατατάχθηκε το 1820 στο στράτευμα του σουλτάνου, το οποίο εξόντωσε τον Αλή. Τον Αύγουστο του 1821 βρέθηκε στο πλευρό των Ελλήνων μαζί με τον Μαυροκορδάτο και με οπλαρχηγούς της Ρούμελης.

Όταν οι αντίπαλοι του Οδυσσέα Ανδρούτσου αποφάσισαν να περιορίσουν τη δράση του, χρησιμοποίησαν, μεταξύ άλλων, και τον Παλάσκα. Το 1822, σε σύγκρουση που έγινε στη Δρακοσπηλιά της Παρνασσίδας με τα παλικάρια του Οδυσσέα, ο Παλάσκας σκοτώθηκε μαζί με όλα τα μέλη της ομάδας του.

ΠΑΝΟΥΡΓΙΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ή ΝΑΚΟΣ: Γιος του οπλαρχηγού Πανουργιά Πανουργιά. Γεννήθηκε το 1801 στην Αμφισσα. Πήρε μέρος στη μάχη - μαζί με τα παλικάρια του Γ. Καραϊσκάκη - των Βασιλικών, της Αράχωβας και σε πολλές άλλες, δίπλα στον Δυοβουνιώτη και τον Δημήτριο Υψηλάντη. Ιδιαίτερη γενναιότητα έδειξε στην τελευταία μάχη του Αγώνα, στην Πέτρα της Βοιωτίας, το 1829.

Ο Ιωάννης Πανουργιάς είχε και σημαντική πολιτική δράση. Εκλέχτηκε πληρεξούσιος της Αμφισσας στην Εθνοσυνέλευση του 1843 και μέχρι το θάνατό του ήταν βουλευτής Παρνασσίδας. Το 1854, ως στρατιωτικός ηγέτης σώματος εθελοντών με το βαθμό του υποστράτηγου, τάχθηκε με το μέρος των υπόδουλων της Θεσσαλίας και πολέμησε αποτελεσματικά στην περιοχή του Αλμυρού. Πέθανε το 1863.

ΠΑΝΟΥΡΓΙΑΣ ΠΑΝΟΥΡΓΙΑΣ: Καταγόταν από σπουδαία οικογένεια κλεφταρματολών. Γεννήθηκε στο Σούλι το 1780. Σε ηλικία δεκαέξι ετών έγινε κλέφτης και αργότερα αρματολός. Μυήθηκε νωρίς στη Φιλική Εταιρεία και έδρασε κάτω από τις εντολές της μαζί με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, τον Αθανάσιο Διάκο και τον Γεώργιο Δυοβουνιώτη. Πολέμησε στην Άμφισσα, τη Γραβιά και τα Βασιλικά.

Την περίοδο των εμφυλίων τάχθηκε με το μέρος των στρατιωτικών, διότι πίστευε ότι ήταν ικανοί να κρατήσουν τα ηνία όσο διαρκούσε ο Αγώνας.

Ο Πανουργιάς ήταν γενναίος, ακούραστος και αγνός πατριώτης. Έπαιξε ρόλο συμφιλιωτικό σε περιπτώσεις που κυριαρχούσαν τα πάθη. Μετά το τέλος της Επανάστασης αποσύρθηκε στην Άμφισσα, όπου και πέθανε το 1834.

ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ: Σπουδαίος αγιογράφος από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος έδρασε κυρίως στο Άγιον Όρος. Έγινε ιερέας το 1559. Δάσκαλος και αργότερα αντίπαλος του Θεοφάνη, του επικεφαλής της Κρητικής Σχολής, αντιπροσώπευε την παλιά βυζαντινή παράδοση των χρόνων των Παλαιολόγων. Είναι, μάλλον, ο δημιουργός των τοιχογραφιών του Πρωτάτου των Καρυών, ενός έργου που ξεπερνά κατά πολύ τα όρια του Άθω. Το έργο του χαρακτηρίζεται από τη λιτότητα των χρωμάτων.

ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Γιος του παπα-Διαμαντή. Γεννήθηκε στην Κόρινθο το 1766. Ο πατέρας του, για να αποφύγει τους διωγμούς των Τούρκων, έφυγε από το Αιτωλικό και εγκαταστάθηκε στην Κόρινθο.

Ο Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος πήγε στην Πάτρα, όπου πολύ γρήγορα έγινε μεγάλεμπορος, πλοιοκτήτης και τραπεζίτης.

Μυήθηκε νωρίς στη Φιλική Εταιρεία και ενίσχυσε τον Αγώνα με τεράστια χρηματικά ποσά.

Πήρε μέρος στη σύσκεψη της Βοστίτσας με επικεφαλής τον Παπαφλέσσα (Ιανουάριος του 1821) και πρωτοστάτησε στην κήρυξη της Επανάστασης. Εκλέχθηκε πληρεξούσιος στις εθνοσυνελεύσεις της Επιδαύρου και του Άστρους (1821 και 1823). Ορίστηκε πρόεδρος επιτροπής για τη διεύθυνση των πολεμικών επιχειρήσεων στη Δυτική Στερεά. Εγκαταστάθηκε στο Μεσολόγγι, διέθεσε μεγάλα ποσά για τον ανεφοδιασμό και βοήθησε στην οργάνωση της άμυνας. Σκοτώθηκε στην Έξοδο, το 1826, πολεμώντας ηρωικά.

ΠΑΠΑΖΩΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Αξιωματικός του ρωσικού στρατού ελληνικής καταγωγής. Γεννήθηκε στη Σιάτιστα το 1725. Ασχολήθηκε αρχικά με το εμπόριο στην ιδιαίτερη πατρίδα του και κατόπιν στην Οδησό, χωρίς μεγάλη επιτυχία. Η γνωριμία του με τον Θεόδωρο Ορλόφ, στενό συνεργάτη της Αικατερίνης Β', τον ώθησε να καταταγεί στο ρωσικό στρατό. Υπήρξε ο εμπνευστής του σχεδίου της εξέγερσης των Ελλήνων εναντίον των Τούρκων το 1770, στη διάρκεια του Α' Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1768-1774), το οποίο υιοθέτησε η Αικατερίνη Β' διότι εξυπηρετούσε τα ευρύτερα ρωσικά συμφέροντα στη νοτιανατολική Ευρώπη. Ο Παπάζωλης ήρθε στην Ελλάδα το 1766, εφοδιασμένος με χρήματα, δώρα και πολλές υποσχέσεις για βοήθεια από τους Ρώσους. Πήγε σε πολλές περιοχές, από τη Μακεδονία μέχρι την Πελοπόννησο, και κατέληξε στην Καλαμάτα, όπου συνεννοήθηκε με προκρίτους και κληρικούς για την οργάνωση της εξέγερσης. Επέστρεψε στη Ρωσία και επανήλθε στην Ελλάδα το 1770 με τον Αλέξιο Ορλόφ. Μετά την αποτυχία του κινήματος ακολούθησε το ρωσικό στόλο στο Αιγαίο. Πέθανε το 1770 ή το 1775).

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Θαρραλέος μπουρλοτιέρης, που διακρίθηκε σε όλη τη διάρκεια του απελευθερωτικού Αγώνα. Γεννήθηκε στα Ψαρά το 1790. Στις 27 Μαΐου του 1821 ανατίναξε τουρκικό δίκροτο στην Ερεσό της Μυτιλήνης, που ανήκε σε εχθρικό στόλο και κατευθυνόταν στην Πελοπόννησο. Συμμετείχε σε πολλές ναυμαχίες, όπως εκείνη του Γέροντα, τον Αύγουστο του 1824, στη διάρκεια της οποίας καταβύθισε πολλά τουρκικά πλοία. Επίσης έδρασε στα παράλια της Μικράς Ασίας και της Αττικής. Μετά την απελευθέρωση εκλέχθηκε πληρεξούσιος των Ψαριανών στην Εθνοσυνέλευση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843. Επίσης διορίστηκε πρόεδρος του Ναυτοδικείου το 1846, θέση που διατήρησε ως το θάνατό του. Πέθανε στην Αθήνα το 1855.

ΠΑΠΑΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ: Πρωτεργάτης στην εξέγερση της Χαλκιδικής με εντολή της Φιλικής Εταιρείας, της οποίας ήταν επίλεκτο μέλος. Καταγόταν από τις Σέρρες (γεννήθηκε στη Δόβιστα το 1772), ήταν γιος παπά και δραστηριοποιήθηκε στον εμπορικό τομέα, στη Βιέννη και στην Κωνσταντινούπολη. Προμήθευσε τους αγωνιστές με όπλα, εφόδια και μεγάλα χρηματικά ποσά. Έχοντας ως ορμητήριο το Άγιον Όρος οργάνωσε την εξέγερση σε όλη τη

Μακεδονία, με αφετηρία τη Χαλκιδική.

Οι Τούρκοι κινητοποίησαν ισχυρές δυνάμεις από την Πόλη και τη Θεσσαλονίκη, με αποτέλεσμα να πνίξουν στο αίμα την εξέγερση σε όλες τις επαναστατημένες περιοχές της Χαλκιδικής. Παράλληλα, του δήμευσαν την περιουσία στις Σέρρες, του έκαψαν το σπίτι και συνέλαβαν πολλούς συγγενείς του. Μετά την αποτυχία, μπήκε σε πλοίο με μερικούς πιστούς συντρόφους του και κατευθύνθηκε στην Ύδρα για να συνεχίσει από εκεί τη δράση του εναντίον των Τούρκων. Πέθανε από συγκοπή, λίγο πριν φτάσει στον προορισμό του, και τάφηκε στην Ύδρα το 1821.

ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑΣ Ή ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣ: Το πραγματικό του όνομα ήταν Γρηγόριος Δικαίος Φλέσσας. Γεννήθηκε το 1786 στην Πολυανή Μεσσηνίας και ήταν το τελευταίο παιδί μιας οικογένειας με 28 παιδιά. Μόνασε σε διάφορα μοναστήρια του Μοριά και, αφού ήρθε σε σύγκρουση με τους Τούρκους, πήγε στη Ζάκυνθο και από κει στην Κωνσταντινούπολη. Έγινε αρχιμανδρίτης, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και έφτασε ως τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες εκτελώντας εντολές της.

Το 1820 πήγε στην Πελοπόννησο ως εκπρόσωπος του Δημήτριου Υψηλάντη για την προετοιμασία της Επανάστασης. Συγκάλεσε σύσκεψη προκρίτων και οπλαρχηγών στη Βοστίτσα (26-29 Ιανουαρίου του 1821) και τους ενημέρωσε σχετικά, αλλά αυτοί είχαν τις επιφυλάξεις τους.

Στη συνέχεια πήγε στη Μάνη όπου συνεργάστηκε με τους οπλαρχηγούς Κολοκοτρώνη, Νικηταρά, Περραιβό, Αναγνωσταρά και πολλούς άλλους. Ξεσήκωνε τα πλήθη και τους εμψύχωνε τη φλόγα της εξέγερσης. Δίκαια ονομάστηκε «μπουρλοτιέρης των ψυχών». Με την εισβολή του Ιμπραήμ έστησε ενέδρα στο Μανιάκι με 1.500 παλικάρια. Οι υπέρτεροι εχθροί νίκησαν και ο Παπαφλέσσας έπεσε μαχόμενος ηρωικά το 1825.

ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ: Αγωνιστής και συγγραφέας από την περιοχή του Ολύμπου (1774). Νεαρός έφτασε στο Βουκουρέστι για σπουδές. Εκεί συνδέθηκε με τον Ρήγα Βελεστινλή, με τον οποίο συνεργάστηκε και ταξίδεψε στην Τεργέστη. Συνελήφθη από την αυστριακή αστυνομία μαζί με τον Ρήγα και τους άλλους συντρόφους, αλλά φυγαδεύτηκε στην Κέρκυρα με τη βοήθεια του Γάλλου πρόξενου. Μετά πήγε στην Πάργα, συνδέθηκε με τους Σουλιώτες και τους βοήθησε ηθικά και υλικά στους αγώνες τους εναντίον του Αλή πασά. Ύστερα από πολλές περιπλανήσεις, το 1817 βρέθηκε στη Μόσχα όπου μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Εργάστηκε πρόθυμα για την υλοποίηση των σκοπών της σε διάφορα μέρη και πήγε στη Μάνη όπου συνεργάστηκε με τους Μαυρομιχαλαίους για την προετοιμασία της Επανάστασης.

Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες. Εκλέχτηκε πληρεξούσιος στη Γ' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου και στη Δ' του Άργους. Μετά την απελευθέρωση έγραψε «Απομνημονεύματα», «Σύντομον Βιογραφίαν του Αοιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού» και άλλα κείμενα σχετικά με την πολεμική και πολιτική του δράση. Πέθανε στην Αθήνα το 1863.

ΠΕΤΜΕΖΑ (ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ) Ή ΠΕΤΜΕΖΑΙΟΙ: Οικογένεια των Καλαβρύτων, ηπειρωτικής καταγωγής. Το επώνυμό της ήταν στην αρχή Βλάσση, επειδή όμως κάποιο μέλος της σκότωσε έναν Τούρκο που τον έλεγαν Πετιμέζη μετονομάστηκε σε Πετμεζά. Πολλά μέλη της πήραν μέρος στα Ορλοφικά (1770) - και βέβαια στην Επανάσταση του 1821 - και διέπρεψαν. Οι πιο σπουδαίοι ήταν οι Αναγνώστης, Βασίλειος, Θρασύβουλος, Κωνσταντίνος και Νικόλαος Πετμαζάς.

- *Αναγνώστης Πετμεζάς.* Φιλικός και αγωνιστής του 1821. Γεννήθηκε στα Σούδενα Καλαβρύτων. Πολέμησε με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και άλλους οπλαρχηγούς. Σκοτώθηκε το 1822 στα Βασιλικά Κορίνθου μαζί με το δεκαεπτάχρονο γιο του σε τουρκική ενέδρα.

- *Βασίλειος Πετμεζάς.* Φιλικός, αγωνιστής, στρατιωτικός και πολιτικός. Γεννήθηκε στα Σουδενά Καλαβρύτων το 1785. Διατέλεσε πληρεξούσιος σε εθνοσυνελεύσεις, στρατηγός, βουλευτής και γερουσιαστής. Πέθανε στο Αίγιο το 1872.

- *Κωνσταντίνος Πετμεζάς.* Φιλικός και αγωνιστής του 1821. Γεννήθηκε και πέθανε στα Σουδενά Καλαβρύτων (1764-1825). Είχε μυηθεί στη Φιλική Εταιρεία. Η πολιτική του δράση ήταν πολύ σημαντική και είχε εκλεγεί πληρεξούσιος στις εθνοσυνελεύσεις της Επιδαύρου και του Αστρους. Στους εμφύλιους πολέμους συντάχθηκε με τους στρατιωτικούς, προκαλώντας την οργή των πολιτικών.

- *Νικόλαος Πετμεζάς.* Φιλικός, αγωνιστής του 1821, στρατιωτικός και πολιτικός. Γεννήθηκε

στα Σούδενα Καλαβρύτων το 1790. Συνδέθηκε με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και πολέμησε μαζί με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Είχε μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία. Εκλέχτηκε πληρεξούσιος στην Εθνοσυνέλευση του 1843, η οποία συνέταξε το Σύνταγμα του 1844 και επανειλημμένα βουλευτής. Πέθανε στα Καλάβρυτα το 1865.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Καταγόταν από ισχυρή οικογένεια της Μάνης. Γεννήθηκε στη Ράχη Μάνης το 1800. Πήρε μέρος στην Επανάσταση του 1821, ως επικεφαλής συμπατριωτών του. Πολέμησε σκληρά εναντίον του Ιμπραήμ στις κρίσιμες ώρες του Αγώνα. Μετά την απελευθέρωση υποστήριξε τον Ιωάννη Καποδίστρια και αργότερα τον Όθωνα, ως αξιωματικός της Βασιλικής Φάλαγγας. Σημαντικός ήταν ο ρόλος του στην Επανάσταση της Θεσσαλίας του 1854, καθώς και στην κρητική εξέγερση της περιόδου 1866-1869. Το 1850 εκλέχθηκε βουλευτής Μάνης. Οι αντίπαλοί του προσπάθησαν με ανυπόστατες διαδόσεις να μειώσουν την προσφορά του στο στρατιωτικό και πολιτικό τομέα. Έγραψε και κυκλοφόρησε το έργο «Εκθέσεις Δ. Πετρουλάκη περί της Δευτέρας εις Κρήτην Εκστρατείας». Πέθανε στην Αθήνα το 1870.

ΠΗΓΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ: Πατριάρχης Αλεξανδρείας, από τους πιο φωτισμένους ιεράρχες της Ορθοδοξίας. Γεννήθηκε στο Χάνδακα το 1549. Σπούδασε στην Πάντοβα της Ιταλίας. Έδρασε κυρίως στην Κρήτη και την Κωνσταντινούπολη. Το 1590 έγινε πατριάρχης Αλεξανδρείας. Αν και τα συγγράμματά του είναι γραμμένα σε αρχαϊζουσα, οι εκκλησιαστικοί του λόγοι είναι στη δημοτική. Ο Κύριλλος Λούκαρις υπήρξε μαθητής και φίλος του. Πέθανε το 1601.

ΠΛΑΠΟΥΤΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Φιλικός και οπλαρχηγός του 1821, στενός συνεργάτης του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στον πόλεμο και στην ειρήνη. Γεννήθηκε στην Παλούμπα Γορτυνίας το 1786. Ήταν γιος του κλεφταρματολού Κόλια Πλαπούτα. Με τους διωγμούς των Τούρκων πήγε στη Ζάκυνθο και κατατάχθηκε στον αγγλικό στρατό ως εκατόνταρχος. Όταν επέστρεψε στο Μοριά έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στον ξεσηκωμό της Γορτυνίας. Μετά την απελευθέρωση υποστήριξε τον Ιωάννη Καποδίστρια και πήρε το βαθμό του συνταγματάρχη. Εκλέχθηκε πληρεξούσιος Γορτυνίας στη Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους, το 1824. Το 1832 ταξίδεψε στο Μόναχο μαζί με τον Κίτσο Μπότσαρη και τον Ανδρέα Μιαούλη για να υποβάλουν χαιρετισμό στον πρίγκιπα Όθωνα, μέλλοντα βασιλιά της Ελλάδας. Το 1833 κατηγορήθηκε μαζί με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη ως ύποπτος συνωμοσίας εναντίον των μελών της Αντιβασιλείας, πριν από την ενηλικίωση του Όθωνα. Τους έκλεισαν στις φυλακές του Ναυπλίου, τους δίκασαν και τους καταδίκασαν σε θάνατο, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Όταν ο Όθωνας ενηλικιώθηκε, τους δόθηκε χάρη και αποφυλακίστηκαν. Έγινε γεροϋσιαστής και αποσύρθηκε στη γενέτειρά του με το βαθμό του αντιστράτηγου. Πέθανε ειρηνικά στον οικογενειακό πύργο του, το 1864, που σώζεται ακόμη και σήμερα και αποτελεί σπουδαίο αξιοθέατο.

ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ: Γεννήθηκε στο Μελένικο της Μακεδονίας το 1802. Ήταν γόνος εύπορης οικογένειας και έλαβε άρτια μόρφωση στην Ελλάδα και στην Αυστρία. Σπούδασε ιατρική και θεωρητικές επιστήμες.

Φρόντισε να γνωριστεί με εξέχουσες προσωπικότητες του Διαφωτισμού, που του ενίσχυσαν τον πόθο για ελευθερία, αφύπνιση και δημοκρατία.

Παρά την επιθυμία του, δεν πρόλαβε να συναντηθεί με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και να καταταγεί στον Ιερό Λόχο, διότι η καταστροφή είχε ήδη συντελεστεί.

Μαζί με Γερμανούς φιλέλληνες πήγε στην Ακαρνανία και από εκεί στο Μεσολόγγι. Χρημάτισε γραμματέας του Μαυροκορδάτου, επεξεργάστηκε το κείμενο του «Προσωρινού Πολιτεύματος» και συνέταξε τη διακήρυξη της Α' Εθνοσυνέλευσης. Μετά την απελευθέρωση τα μέλη της Αντιβασιλείας τον διόρισαν πρόεδρο του Πρωτοδικείου Ναυπλίου. Στη δίκη του Κολοκοτρώνη, μαζί με το δικαστή Γ. Τερτσέτη, αρνήθηκε να ψηφίσει τη θανατική καταδίκη του Γέρου του Μοριά και του Δημήτριου Πλαπούτα. Απολύθηκε, φυλακίστηκε, δικάστηκε για απείθεια, αλλά τελικά αθωώθηκε. Με την ενηλικίωση του Όθωνα έγινε αρεοπαγίτης και αντιπρόεδρος του Αρείου Πάγου. Ως υπουργός Εσωτερικών θέσπισε το νόμο για την ελευθεροτυπία. Έγραψε πολλά έργα νομικού και ιστορικού περιεχομένου. Πέθανε στην Αθήνα το 1873.

ΠΡΑΪΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Πολιτικός και διοικητικός. Γεννήθηκε το 1791 στα Μουδανιά της Προποντίδας. Την εγκύκλιο παιδεία του έλαβε στα Μουδανιά και στην Κωνσταντινούπολη. Σπούδασε νομικά στη Γερμανία και στη Γαλλία. Στη Βλαχία, όπου έζησε πριν από την

Επανάσταση, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία.

Το Μάρτιο του 1821 πήγε στο Μεσολόγγι μαζί με άλλους Έλληνες σπουδαστές. Έγινε γραμματέας του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και τον αντικαθιστούσε σε σημαντικές συσκέψεις, όταν εκείνος απουσίαζε. Βοήθησε πολύ στην άμυνα του Μεσολογγίου, το διάστημα της πρώτης πολιορκίας του.

Ο Μαυροκορδάτος τον έστειλε την Κεφαλλονιά για να συναντήσει το λόρδο Βύρωνα και να τον προδιαθέσει φιλικά για την παράταξή του. Δεν το κατόρθωσε, πέτυχε ωστόσο την άμβλυνση των κακών εντυπώσεων που δημιούργησε ο λόρδος Βύρωνας εξαιτίας των αντιθέσεων των Ελλήνων πολιτικών και στρατιωτικών.

Ο Πραΐδης μετά την απελευθέρωση έγινε στενός συνεργάτης του Ιωάννη Καποδίστρια. Με τις νομικές γνώσεις, την ευθύτητα, την ειλικρίνεια και τη φιλοπατρία του πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες στην κυβέρνηση και στο έθνος. Από το 1830 όμως άρχισε να επικρίνει δριμύτατα την πολιτική του Καποδίστρια.

Την περίοδο της Αντιβασιλείας έγινε υπουργός Δικαιοσύνης. Μεταπήδησε στο δικαστικό κλάδο και μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 εργάστηκε για την οργάνωση του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Πέθανε το 1873.

ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ: Από τις πρώτες κιόλας μέρες μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάκτηση των περισσότερων ελληνικών περιοχών από τους Τούρκους, οι Έλληνες, κυρίως οι λόγιοι που είχαν καταφύγει στη Δύση, άρχισαν να εργάζονται για την απελευθέρωση του ελληνικού λαού. Στην αρχή στήριξαν τις ελπίδες τους στους Δυτικούς ηγεμόνες και απέβλεπαν σε μια σταυροφορία, χωρίς όμως αποτέλεσμα (Βησσαρίων, Μάρκος Μουσούρος, Ιανός Λάσκαρις κ.ά.). Την ίδια περίοδο εκδηλώθηκαν και στον ελλαδικό χώρο αντιτουρκικές εξεγέρσεις, οι οποίες ήταν μικρής έκτασης και είχαν τοπικό χαρακτήρα. Στην πρώτη αυτή φάση και μέχρι το 16ο αιώνα οι Έλληνες προσπαθούσαν να ανακτήσουν την ελευθερία τους με τη βοήθεια των ηγεμόνων της Δύσης. Οι Δυτικοί όμως βοηθούσαν τους Έλληνες μόνο όταν εξυπηρετούνταν και τα δικά τους συμφέροντα.

Το πρώτο ένοπλο κίνημα εκδηλώθηκε δέκα χρόνια μετά την Άλωση, στην Πελοπόννησο, στη διάρκεια του Βενετοτουρκικού Πολέμου (1463). Το κίνημα απέτυχε και ακολούθησαν σφαγές και λεηλασίες σε βάρος των Ελλήνων. Πολλοί από τους κατοίκους αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη Ζάκυνθο και σε άλλες βενετοκρατούμενες περιοχές. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1479, εκδηλώθηκε νέο επαναστατικό κίνημα υπό τον Κροκόδειλο Κλαδά στη Μάνη, το οποίο επίσης απέτυχε. Η τελευταία αντιτουρκική εξέγερση του 15ου αιώνα στηρίχτηκε στην πολιτική του βασιλιά της Γαλλίας Κάρολου Η' για κυριαρχία της Γαλλίας στο χώρο της Ανατολής - αυτή η ιδέα ενθουσίασε τους Έλληνες της Ηπείρου και της δυτικής Ελλάδας, που περίμεναν το σύνθημα για να επαναστατήσουν (1494). Η εκστρατεία, εντούτοις, απέτυχε και οι ελπίδες των Ελλήνων διαψεύστηκαν και πάλι.

Αξιόλογες αντιτουρκικές κινήσεις σημειώθηκαν τον επόμενο αιώνα, από το 1566 μέχρι και το 1630, μετά την απώλεια σημαντικών βενετοτουρκικών κτήσεων στην ηπειρωτική Ελλάδα και το Αιγαίο. Επαναστατικός αναβρασμός σημειώθηκε στην Πελοπόννησο (Μάνη) και την Ήπειρο (Χιμάρα), όπου οι κάτοικοι περίμεναν τις χριστιανικές δυνάμεις της Δύσης (Ισπανία, Βενετία, πάπας, Γερμανία, ιταλικά κρατίδια), για να συμμετάσχουν στις επιχειρήσεις. Η νίκη των χριστιανικών δυνάμεων στη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571), στην οποία συμμετείχαν Επτανήσιοι και Κρητικοί, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο το επαναστατικό κλίμα στην υπόδουλη Ελλάδα. Σημαντική ήταν η εξέγερση των αδερφών Μελισσηνών στο Μοριά (1572), που κατεστάλη λόγω ανεπαρκούς ενίσχυσης από τις χριστιανικές δυνάμεις.

Αξιοσημείωτη ήταν την εποχή αυτή η ανάμειξη ορθόδοξων ιεραρχών σε επαναστατικά κινήματα, αντίθετα από τη στάση της επίσημης Εκκλησίας. Η πιο γνωστή περίπτωση είναι αυτή του μητροπολίτη Τρίκκης (Τρικάλων) Διονυσίου του Φιλόσοφου, ο οποίος, έπειτα από ένα αποτυχημένο επαναστατικό κίνημα το 1600 προετοίμασε μια νέα εξέγερση (1611) στην Ήπειρο, αφού πρωτύτερα είχε αποσπάσει από τους Δυτικούς ηγεμόνες υπόσχεση για βοήθεια. Ο Διονύσιος επιτέθηκε εναντίον της πόλης των Ιωαννίνων με άοπλους και ανοργάνωτους χωρικούς· αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποτυχία του κινήματος, την κατάργηση των προνομίων που είχαν παραχωρηθεί στην πόλη των Ιωαννίνων και το φρικτό θάνατό του. Άλλος μητροπολίτης που κινήθηκε δραστήρια για την απελευθέρωση της Πελοποννήσου την ίδια περίοδο είναι ο Μάνης Νεόφυτος. Ζήτησε την αποστολή βοήθειας από το βασιλιά της

Ισπανίας, Φίλιππο Γ΄ και οργάνωσε τους Μανιάτες, χωρίς και αυτή τη φορά ουσιαστικό αποτέλεσμα. Το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα, εξαιτίας των Βενετοτουρκικών Πολέμων (1645-1669 και 1684-1699), δεν εκδηλώθηκαν αξιόλογα επαναστατικά κινήματα. Οι ελπίδες που είχαν στηρίξει οι Έλληνες στη Δύση όλο το προηγούμενο διάστημα διαψεύστηκαν και από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα άρχισαν να προσανατολίζονται προς τη Ρωσία. Η πολιτική της Ρωσίας για το χώρο της Ανατολής (προσάρτηση λιμανιών του Εύξεινου Πόντου και έξοδος προς το Αιγαίο και τη Μεσόγειο), όπως είχε διαμορφωθεί από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου και συνεχίστηκε επί Αικατερίνης Β΄, συνέπιπτε με τις διαθέσεις των Ελλήνων και ενθάρρυνε επαναστατικά κινήματα στα Βαλκάνια.

Η ευκαιρία δόθηκε με την έναρξη των Ρωσοτουρκικών Πολέμων. Με τον Α΄ Ρωσοτουρκικό Πόλεμο (1768-1774) συνδέονται τα Ορλοφικά (1770), ένα επαναστατικό κίνημα που εκδηλώθηκε στην Πελοπόννησο, με πρωταγωνιστές τους αδερφούς Αλέξιο και Θεόδωρο Ορλόφ. Μετά την κατάπνιξη της Επανάστασης στην Πελοπόννησο λόγω ανεπαρκών δυνάμεων οι Ρώσοι συνέχισαν τη δράση τους στο Αιγαίο εναντίον του τουρκικού στόλου και νίκησαν στη ναυμαχία του Τσεσμέ (1771). Η Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, με την οποία έληξε ο πόλεμος, εξασφάλισε κάποιες ευνοϊκές ρυθμίσεις για τους Έλληνες, αλλά δεν ικανοποίησε την επιθυμία τους για απελευθέρωση. Επαναστατικός αναβρασμός επικράτησε στις ελληνικές περιοχές και στη διάρκεια του Β΄ Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1787-1792), όταν η Αικατερίνη Β΄ κάλεσε τους Έλληνες να αγωνιστούν εναντίον των Οθωμανών. Αξιόλογη δράση ανέλαβε στο Αιγαίο ο Λάμπρος Κατσώνης (1788 κ.εξ.), ο οποίος κατάφερε ισχυρά πλήγματα στο τουρκικό ναυτικό. Ο επαναστατικός αναβρασμός μεταδόθηκε στην Ήπειρο και τη Μάνη, χωρίς όμως να ευοδωθούν οι προσπάθειες των Ελλήνων, γιατί με τη Συνθήκη του Ιασίου (1792), με την οποία τερματίστηκε ο Β΄ Ρωσοτουρκικός Πόλεμος, η Ρωσία τους εγκατέλειψε για άλλη μια φορά. Ο Κατσώνης συνέχισε τη δράση του στις ελληνικές θάλασσες χωρίς τη συμπαράσταση της Ρωσίας. Την πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα η παρουσία του Ρώσου ναυάρχου Σενιάβιν στο Αιγαίο, στο πλαίσιο του νέου Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1806), αν και γέμισε ελπίδες τους Έλληνες, δεν προκάλεσε έντονο ενθουσιασμό. Αντίθετα δέχτηκαν με επιφυλακτικότητα τις προτάσεις του Ρώσου ναυάρχου για συμμετοχή στον Αγώνα. Αυτό συνέβη διότι οι Έλληνες είχαν ήδη αρχίσει να συνειδητοποιούν, έπειτα από την εμπειρία του παρελθόντος, ότι, μόνο αν στηρίζονταν στις δικές τους δυνάμεις, θα μπορούσαν να διεκδικήσουν την ελευθερία τους, όπως μαρτυρούν και επαναστατικά κείμενα της εποχής («Ελληνική Νομαρχία»). Η εξέγερση των κλεφταρματολών Νικοτσάρα και Βλαχάβα στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία, που εκδηλώθηκε ταυτόχρονα με το κίνημα του Σενιάβιν, αντιμετωπίστηκε άμεσα από τους Τούρκους.

ΠΥΡΠΟΛΙΚΟ: Το πυρπολικό, ή αλλιώς μπουρλότο, ήταν πολεμικό όπλο του ναυτικού, γνωστό από παλιότερες εποχές. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως από τους Άγγλους εναντίον της αρμάδας του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας, αλλά και εναντίον του ολλανδικού και του γαλλικού ναυτικού. Η εξέλιξη των πολεμικών πλοίων έκανε σχεδόν αδύνατη τη χρησιμοποίησή του. Στη διάρκεια όμως της Επανάστασης αποτέλεσε τρομερό όπλο στα χέρια των Ελλήνων.

Το ελληνικό πυρπολικό ήταν συνήθως ένα μικρό πλοίο με δύο καταστρώματα. Στο κάτω κατάστρωμα τοποθετούνταν βαρέλια με εύφλεκτα υλικά (πυρίτιδα, οινόπνευμα, άφθα, πίσσα, θειάφι, ρετσίνι κ.λπ.), τα οποία συνδέονταν μεταξύ τους με σωλήνες. Πάνω από τα βαρέλια άνοιγαν τρύπες προς το υπερκείμενο κατάστρωμα για να μπορέσει η φωτιά να μεταδοθεί γρήγορα σε όλο το πυρπολικό. Στο πάνω κατάστρωμα τοποθετούσαν ασκούς με πίσσα και ρετσίνι και δοχεία γεμάτα με οινόπνευμα και άφθα. Στη συνέχεια άλειφαν ολόκληρο το πλοίο με τις ίδιες εύφλεκτες ύλες. Το πυρπολικό έσερνε πάντα μια βάρκα διαφυγής (εφόλκιο). Οι πλοίαρχοί τους διορίζονταν από τις κοινότητες των τριών ναυτικών νησιών (Υδρα, Σπέτσες και Ψαρά) και αυτοί με τη σειρά τους συγκροτούσαν τα πληρώματα και διόριζαν τους αξιωματικούς. Μετά την επιλογή του στόχου το πυρπολικό τον πλησίαζε -είτε μέσα στην αναστάτωση της μάχης είτε κατά τη διάρκεια της νύχτας-, ο πλοίαρχός του το έδενε σε αυτόν, έβαζε φωτιά στις εύφλεκτες ύλες και απομακρυνόταν με το εφόλκιο. Αν δεν προλάβαινε το πλήρωμα του εχθρικού πλοίου να απομακρύνει το φλεγόμενο πλέον πυρπολικό, η φωτιά μεταδιδόταν και σε αυτό.

ΡΑΓΚΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ: Αγωνιστής του 1821, από τους σημαντικότερους οπλαρχηγούς της δυτικής Στερεάς Ελλάδας. Γεννήθηκε στην περιοχή του Βάλτου το 1790. Από το 1821 ως το

1825 πρωταγωνίστησε σε πολλές μάχες που διεξήχθησαν στην Αιτωλοακαρνανία και την Ήπειρο. Σημαντική ήταν η παρουσία του στην περιοχή Μακρυνόρους και στην Άρτα, καθώς και στην Πελοπόννησο εναντίον του Ιμπραήμ. Ο Ράγκος ενεργούσε με γνώμονα τα προσωπικά του συμφέροντα και άλλαζε με μεγάλη ευκολία και διορατικότητα τους πολιτικούς του προστάτες. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια αποτραβήχτηκε στο Αιτωλικό και κατά την οθωμανική περίοδο πήρε μέρος στα αντισθωνικά κινήματα της Στερεάς Ελλάδας. Πέθανε στο Αιτωλικό το 1870.

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΗΣ Ή ΦΕΡΑΙΟΣ: Πρόδρομος της Ελληνικής Επανάστασης, καταγόμενος από το Βελεστίνο της Μαγνησίας (1795-1894). Έμαθε τα πρώτα του γράμματα στη Ζαγορά και στη συνέχεια πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Από εκεί μετέβη στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και στη Βιέννη, όπου και επιδόθηκε στη μετάφραση έργων από τα γαλλικά και τα γερμανικά, όπως το «Φυσικής Απάνθισμα» και ο «Ηθικός Τρίπους», με σκοπό να μεταφέρει το πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης και του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στους Έλληνες. Επηρεασμένος από το Γαλλικό Διαφωτισμό, συνέθεσε τα επαναστατικά του έργα «Θούριος» και «Σύνταγμα», ενώ προχώρησε στην έκδοση της περίφημης «Χάρτας» του, πάνω στην οποία αποτυπωνόταν η ελληνική ιστορία. Οραματιζόταν την ίδρυση μιας διαβαλκανικής συνομοσπονδίας με κυρίαρχο το ελληνικό στοιχείο. Τα επαναστατικά του σχέδια αποκαλύφθηκαν στους Αυστριακούς, οι οποίοι, αφού τον συνέλαβαν, τον παρέδωσαν στους Τούρκους μαζί με τους συντρόφους του. Οι Τούρκοι τον στραγγάλισαν κοντά στο Βελιγράδι το 1798.

ΡΟΥΦΟΣ - ΚΑΝΑΚΑΡΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ: Πρόκριτος της Πάτρας και Φιλικός, που ανέπτυξε έντονη πολιτική δράση. Γεννήθηκε στην Πάτρα το 1760. Χρημάτισε επανειλημμένα βεκίλης (αντιπρόσωπος) του Μοριά στην Υψηλή Πύλη. Το 1821 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και με την έκρηξη της Επανάστασης έσπευσε στην Πάτρα. Διατέλεσε μέλος της Πελοποννησιακής Γερουσίας, της επιτροπής σύνταξης του «Προσωρινού Πολιτεύματος της Επιδάουρου» και του Εκτελεστικού Σώματος, καθώς και αντιπρόεδρος. Επέδειξε μετριοπάθεια σε δύσκολες στιγμές του Αγώνα, για τον οποίο μάλιστα διέθεσε ολόκληρη την περιουσία του. Πέθανε στην Ερμιόνη το 1823.

ΣΑΝΤΑΡΟΖΑ ΑΝΙΜΠΑΛΕ ΣΑΝΤΟΡΕ ΝΤΕΡΟΣΙ ΝΤΙ ΠΟΜΑΡΟΛΟ, ΚΟΜΗΣ: Ιταλός επαναστάτης και λόγιος, από τους πρωτεργάτες του απελευθερωτικού κινήματος του Πεδεμοντίου (1821) και ένας από τους σημαντικότερους φιλέλληνες (1783-1825). Μετά την αποτυχία της εξέγερσης στο Πεδεμόντιο κατέφυγε στο Παρίσι και εν συνεχεία στο Λονδίνο. Ο φιλελληνισμός του τον οδήγησε στην απόφαση να έρθει στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα το Δεκέμβριο του 1824 να φτάσει στο Ναύπλιο.

Η ελληνική διοίκηση ήταν επιφυλακτική απέναντί του, επειδή δεν ήθελε να παρουσιάζει στην Ευρώπη του Μέτερνιχ τον ελληνικό αγώνα συνδεδεμένο με τα επαναστατικά κινήματα της Ιταλίας. Το 1825 ακολούθησε τους Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και Γεώργιο Κουντουριώτη στη Μεσσηνία. Αμέσως μετά κλήθηκε για ενίσχυση στη Σφακτηρία, όπου κατά τη διάρκεια μιας επίθεσης των αιγυπτιακών δυνάμεων βρήκε το θάνατο (29 Απριλίου 1825).

ΣΑΧΙΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Αγωνιστής, ένας από τους ικανότερους πλοιάρχους του ελληνικού ναυτικού στην Επανάσταση του 1821. Γεννήθηκε στην Ύδρα το 1789.

Εκπαιδεύτηκε στην Κέρκυρα και από νεαρή ηλικία έγινε ναυτικός. Με την έκρηξη του Αγώνα εντάχθηκε στη ναυτική υδραϊκή δύναμη υπό την ηγεσία του Ανδρέα Μιαούλη. Πήρε μέρος σε πολλές ναυτικές επιχειρήσεις και λόγω της γλωσσομάθειάς του χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές από την ελληνική κυβέρνηση στις διαπραγματεύσεις με τον εχθρικό στόλο ή το στόλο των ξένων δυνάμεων. Αξιομνημόνευτη υπήρξε η δράση του στην Αδριατική.

Το 1833 έγινε διοικητής Σύρου και Μυκόνου και το 1836 διορίστηκε αρχηγός της ναυτικής μοίρας του Αιγαίου. Διατέλεσε υπασπιστής του βασιλιά Όθωνα και διευθυντής του Ναυτικού Διευθυντηρίου Πόρου. Πέθανε στην Αθήνα το 1864.

ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Εξέχουσα μορφή του 1821, αντιναύαρχος του στόλου της Ύδρας, ένας από τους τολμηρότερους αγωνιστές στις ναυτικές επιχειρήσεις των Ελλήνων (Ύδρα, 1783-1841).

Πήρε μέρος στην επιχείρηση για την απελευθέρωση της Χίου και το 1824, μετά την καταστροφή των Ψαρών, στην προσπάθεια ανακατάληψης του νησιού.

Αποφασιστική υπήρξε η συμβολή του στις ναυμαχίες της Μυκάλης, του Γέροντα και του

Καφηρέα. Το 1826 συμμετείχε στον ανεφοδιασμό των πολιορκημένων στο Μεσολόγγι και στην επιχείρηση της Αλεξάνδρειας (1827) για την πυρπόληση του αιγυπτιακού στόλου. Ο Καποδίστριας του ανέθεσε την αρχηγία της μοίρας των ακτών της Μεσσηνίας και τον αποκλεισμό της θαλάσσιας περιοχής από τον Αμβρακικό ως την Κρήτη.

ΣΕΚΕΡΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Έμπορος και ηγετικό στέλεχος της Φιλικής Εταιρείας. Γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1783. Ήταν αυτόπτης μάρτυρας της δολοφονίας του πατέρα του από κάποιον Τούρκο, γι' αυτό και αναγκάστηκε να φύγει από την Ελλάδα και να εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο. Το 1818 εντάχθηκε στη Φιλική Εταιρεία και βοήθησε να γίνει γνωστή στους κύκλους των μεγαλεμπόρων της Πόλης, οι οποίοι τη στήριζαν οικονομικά και βοήθησαν στη διεύρυνσή της. Μετά το θάνατο του Σκουφά έμαθε όλα τα σχετικά με την «Ανώτατη Αρχή» και ορκίστηκε ότι θα προσφέρει για τους σκοπούς της εταιρείας την περιουσία και τη ζωή του. Με τις παροχές του συνέβαλε στην εξόρμηση στη Μακεδονία, την Ήπειρο, την Πελοπόννησο και τα νησιά για την προώθηση της επαναστατικής ιδέας. Με την έκρηξη της Επανάστασης κατέφυγε στην Οδησό οικονομικά εξαντλημένος, αλλά συνέχισε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στο αγωνιζόμενο έθνος. Το 1830 επέστρεψε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο Ναύπλιο, όπου πέθανε πάμπτωχος το 1846.

ΣΕΧΟΥ ΔΕΣΠΩ: Ηρώιδα Σουλιώτισσα, σύζυγος του Γεωργάκη Μπότση. Μετά την πτώση του Σουλίου κατέφυγε με την οικογένειά της στο Ζάλογγο, στον πύργο του Δημουλά. Όταν αντιλήφθηκε ότι οι στρατιώτες του Αλή πασά που πολιορκούσαν τον πύργο είχαν αρχίσει να μπαίνουν στο κτίριο, ανατίναξε την πυριτιδαποθήκη και σκοτώθηκε μαζί με έντεκα γυναίκες, μέλη της οικογένειάς της (1803).

ΣΙΣΙΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Προεστός της Γαστούνης και Φιλικός, από τους πρωτεργάτες της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 στην Πελοπόννησο (Γαστούνη, 1769-1831). Συνέβαλε σημαντικά στην πολιορκία της Πάτρας από τους Έλληνες και σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης παρέμεινε ο πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης της επαρχίας του. Χρημάτισε πληρεξούσιος στις εθνοσυνελεύσεις και εκλέχτηκε πρόεδρος της Γ' και της Δ' Εθνοσυνέλευσης.

Διορίστηκε γερουσιαστής από τον Ιωάννη Καποδίστρια (1829) και ανέλαβε την προεδρία της γερουσίας. Μεγάλη συμμετοχή στην Επανάσταση είχαν οι δύο γιοι του, Χρύσανθος και Μιχαήλ.

ΣΚΟΥΖΕΣ ΠΑΝΑΓΗΣ: Αρχικά ζούσε στη Χαλκίδα, αλλά αργότερα εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη (1777-1847). Ακολούθησε το ναυτικό επάγγελμα και απέκτησε μεγάλη περιουσία, μέρος της οποίας διέθεσε για αγορές ακινήτων στην Αττική. Το 1810 επέστρεψε στην Αθήνα. Το 1820 μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και με την έκρηξη του Αγώνα εφοδίαζε τους Αθηναίους με όπλα.

Το 1822 εκλέχτηκε δημογέροντας και πρόσφερε μεγάλες υπηρεσίες κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Αθήνας από τον Κιουταχί και σε όλες τις μάχες για την υπεράσπισή της. Το 1834 ίδρυσε το «Γραφείο Π-Σκουζέ», ένα από τα πρώτα πιστωτικά ιδρύματα της χώρας. Στα απομνημονεύματά του έδωσε το χρονικό της σκλαβωμένης Αθήνας από το 1772 έως και το 1796.

ΣΚΟΥΦΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Ένας από τους τρεις ιδρυτές και οργανωτές της Φιλικής Εταιρείας. Γεννήθηκε στο Κομπότι της Άρτας το 1779. Εκεί άνοιξε το πρώτο του μικρομάγαζο, όπου έφτιαχνε σκούφιες -από το οποίο προφανώς προήλθε το όνομά του. Γρήγορα όμως συνέχισε την εμπορική του δραστηριότητα στο χώρο του παροικιακού ελληνισμού (Οδησός Ρωσίας). Το 1814 μαζί με τον Τσακάλωφ και τον Ξάνθο δημιούργησε στην Οδησό τη Φιλική Εταιρεία, πιστεύοντας ότι οι Έλληνες μπορούσαν να επιτύχουν την απελευθέρωσή τους χωρίς τη βοήθεια των ξένων. Ο Σκουφάς υπήρξε ένα από τα πιο δραστήρια μέλη της εταιρείας. Πέθανε τον Ιούλιο του 1818, όταν η έδρα πλέον της Φιλικής Εταιρείας είχε μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη.

ΣΚΟΥΦΟΣ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ: Κρητικός λόγιος. Γεννήθηκε στα Χανιά το 1644, αλλά έζησε και μεγάλωσε στην Ιταλία. Σπούδασε θεολογία και φιλοσοφία στο Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης και δίδαξε στο Φλαγκινιανό Φροντιστήριο της Βενετίας (1669 κ.εξ.), από όπου όμως αναγκάστηκε να φύγει έπειτα από προστριβές με το μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελέτιο Χορτάκιο και να επιστρέψει στη Ρώμη (1675). Εκεί ασπάστηκε τον καθολικισμό και

διορίστηκε από τον πάπα τοποτηρητής του καθολικού αρχιεπισκόπου Κερκύρας (1678). Πέθανε στη Ζάκυνθο το 1697. Το συγγραφικό του έργο αποτελούν η «Ρητορική» (1681), γραμμένη σε γλώσσα κοινή, το «Επιστολόριο» (επιστολές με πολλά προσωπικά στοιχεία) και πολλά επιγράμματα.

ΣΟΥΛΙ: Ορεινή, δυσπρόσιτη περιοχή ΝΔ των Ιωαννίνων, η οποία στα προεπαναστατικά χρόνια υπήρξε πραγματικό προπύργιο ελευθερίας. Οι κάτοικοί του προέρχονταν από τη Ν. Αλβανία. Εγκαταστάθηκαν στην περιοχή το 16ο αιώνα και σχημάτισαν τέσσερις οικισμούς, το Σούλι, τη Σαμονίβα, την Κιάφα και τον Αβαρικό, στους οποίους προστέθηκαν στη συνέχεια και άλλοι, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα είδος αυτόνομης συμπολιτείας. Οι Σουλιώτες είναι γνωστοί από τους αγώνες τους εναντίον του Αλή πασά, ο οποίος, θέλοντας να επιβάλει την τάξη στην περιοχή του, προσπάθησε να τους κατακτήσει.

Η πρώτη και η δεύτερη εκστρατεία, που έγιναν το 1789 και το 1792, απέτυχαν. Κατά τη διάρκεια της τρίτης όμως κατόρθωσε με συντονισμένες ενέργειες να τους υποτάξει, με αποτέλεσμα πολλοί από τους Σουλιώτες να καταφύγουν στην Κέρκυρα, τα Άγρια και τις γύρω περιοχές. Επέστρεψαν στην πατρίδα τους το 1820, με άδεια του Αλή πασά, και πολέμησαν στο πλευρό του εναντίον των σουλτανικών στρατευμάτων. Μετά το θάνατό του (Ιανουάριος 1822) συνέχισαν τον αγώνα κατά των Τούρκων, αλλά το φθινόπωρο του ίδιου έτους αναγκάστηκαν να φύγουν ξανά από το Σούλι, μετά την αποτυχία της εκστρατείας του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στην Ήπειρο. Έκτοτε συνέχισαν τον αγώνα τους σε άλλα σημεία της επαναστατημένης Ελλάδας.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Γεννήθηκε στην Κέρκυρα και σπούδασε στο Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης. Για βιοποριστικούς λόγους ασχολήθηκε με την αντιγραφή αρχαίων ελληνικών χειρογράφων, ενώ παράλληλα μελέτησε μαθηματικά και αστρονομία. Το 1533 μετέβη στη Βενετία και το 1540 εξέδωσε την «Ελλάδος Περιγραφήν», ένα γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας, ο οποίος περιλαμβάνει τη Μικρά Ασία, την Ήπειρο, τη Θράκη, την Ιλλυρία και τη Δαλματία. Σε αυτόν αναφέρονται τα αρχαία ελληνικά τοπωνύμια μαζί με τα αντίστοιχά τους νεοελληνικά. Στη συνέχεια πήγε στον Άθω, όπου συνέλεξε περισσότερους από τριακόσιους ελληνικούς κώδικες. Το 1544 μετέφρασε το «Περί Παίδων Αγωγής» του Πλουτάρχου, ενώ το 1550 συνέταξε τη «Γραμματική της Κοινής Γλώσσης», την οποία εξέδωσε έπειτα από δύο αιώνες ο Legrand. Η πίστη του Σοφιανού στη λαϊκή γλώσσα οφειλόταν στην άποψή του πως οι Έλληνες θα μπορούσαν να ξαναπάρουν τη θέση που τους άξιζε ανάμεσα στα πολιτισμένα έθνη μόνο αν διάβαζαν και κατανοούσαν τα αρχαία ελληνικά συγγράμματα, κάτι που θα πραγματοποιούνταν μόνο μέσω μεταφράσεων.

ΣΤΟΥΡΝΑΡΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Αρματολός και οπλαρχηγός του 1821, μέλος μιας από τις πιο ισχυρές οικογένειες αρματολών της δυτικής Ελλάδας (1775; - 1826).

Τον Ιούλιο του 1821, ως επικεφαλής οπλαρχηγών και κατοίκων της επαρχίας Ασπροποτάμου, κήρυξε την επανάσταση στην Πόρτα, στην Πρέβενα, στην Καλαμπάκα κ.α. και σύντομα απέκτησε τον έλεγχο όλης της περιοχής.

Όταν ηττήθηκε στην Πόρτα και πολλοί από τους άντρες του τον εγκατέλειψαν, αναγκάστηκε να συμβιβαστεί με τον εχθρό, για να προφυλάξει τα χωριά και τους κατοίκους τους από καταστροφές. Το 1823 πήγε στο Μεσολόγγι, όπου συμμετείχε στη Συνέλευση των Οπλαρχηγών της Δυτικής Στερεάς και εκλέχτηκε μέλος του πολεμικού συμβουλίου. Με την προέλαση του Κιουταχί προς το Μεσολόγγι ανέλαβε την αρχηγία των ενόπλων δυνάμεων της πόλης. Παρέμεινε στο Μεσολόγγι όλο το διάστημα της δεύτερης πολιορκίας ως επικεφαλής σώματος της φρουράς και σκοτώθηκε κατά την Έξοδο.

ΣΤΡΑΤΟΣ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ: Οπλαρχηγός του 1821 και στρατιωτικός επί βασιλείας του Όθωνα. Γεννήθηκε στο Βάλτο Ακαρνανίας το 1793. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες εναντίον των Τούρκων στη δυτική Στερεά και την Ήπειρο.

Το 1826 διορίστηκε φρούραρχος στο Ιτς Καλέ του Ναυπλίου και το 1828 ως διοικητής της Γ. Χιλιαρχίας πολέμησε για την ανακατάληψη της Στερεάς. Πήρε μέρος στις επιχειρήσεις του Αυγουστίνου Καποδίστρια στο Αντίρριο και του Δημήτριου Υψηλάντη στη Θήβα. Επί Όθωνα εντάχτηκε στη Βασιλική Φάλαγγα. Δολοφονήθηκε το 1848 σε μια τοπική διαμάχη.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ:

1. Διακήρυξη του Συνεδρίου του Λάμπαχ (30 Απριλίου 1821).

Έμμεση αναφορά στην Ελληνική Επανάσταση. «Χρήσιμοι ή αναγκαίοι μεταβολαί εν τη

νομοθεσία ή εν τη διοικήσει των επικρατειών πρέπει να πηγάζωσιν εκ της ελευθέρας θελήσεως και της πλήρους πεποιθήσεως των θεόθεν την εξουσίαν εμπειστευμένων (οι μεταβολές στη νομοθεσία ή τη διοίκηση είναι αποκλειστικό δικαίωμα των μοναρχών). Παν ό,τι παρεκτρέπεται της αρχής ταύτης (αναφέρεται στις επαναστάσεις της Νεάπολης, της Σαρδηνίας και της Ελλάδας) φέρει εξ ανάγκης τους λαούς εις αταξίαν [...]. Ως τοιαύτης φύσεως εθεώρησαν -τα μέλη της Ιεράς Συμμαχίας- όχι μόνον όσα συνέβησαν εν τοις βασιλείοις της Νεαπόλεως και της Σαρδηνίας, αλλά και όσα λαβόντα αρχήν εκ μηχανορραφίας (αναφέρεται στην Ελλάδα) επίσης εγκληματικής, αν και υπό πολλάς διαφορετικές περιστάσεις, κατέστησαν εσχάτως το ανατολικόν μέρος της Ευρώπης (Βαλκανική) θέατρον απεράντων κακών».

2. Διακήρυξη της Ελληνικής Ανεξαρτησίας (1/13 Ιανουαρίου 1822).

«Το Ελληνικόν Έθνος το υπό φρικώδη Οθωμανικήν δυναστείαν, μη δυνάμενον να φέρη τον βαρύντατον και απαραδειγμάτιστον ζυγόν της τυραννίας και αποσείσαν αυτόν με μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διά των Νομίμων Παραστατών του εις Εθνικήν συνηγμένων Συνέλευσιν ενώπιον Θεού και ανθρώπων την Πολιτικήν αυτού Ύπαρξιν και Ανεξαρτησίαν».

3. Διακήρυξη της Εθνικής Συνελεύσεως (Επίδαυρος, 15/27 Ιανουαρίου 1822).

«Απόγονοι του σοφού και φιλόανθρωπου έθνους των Ελλήνων, σύγχρονοι των νυν πεφωτισμένων και ευνομούμενων λαών της Ευρώπης και θεαταί των καλών, τα οποία ούτοι υπό την αδιάρρηκτον των νόμων αιγίδα απολαμβάνουσιν, ήτον αδύνατον πλέον να υποφέρωμεν μέχρις αναλγησίας και ευθεσίας την σκληράν του οθωμανικού κράτους μάστιγαν [...]. Μετά μακράν δουλείαν ηναγκάσθημεν να λάβωμεν τα όπλα εις χείρας και να εκδικήσωμεν εαυτούς και την πατρίδα ημών από μίαν τοιαύτην φρικτήν και ως προς την αρχήν αυτής άδικον τυραννίαν [...]. Ο κατά των Τούρκων πόλεμος ημών, μακράν του να στηρίζεται εις αρχάς τινάς δημαγωγικός και στασιώδεις ή ιδεωφελείς μέρους τινός του σύμπαντος ελληνικού έθνους σκοπούς, είναι πόλεμος εθνικός, πόλεμος ιερός, του οποίου η μόνη αιτία είναι η ανάκτησις των δικαίων της προσωπικής ημών ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της τιμής [...]. Η Διακήρυξη αυτή εξηγεί γιατί η Ελληνική Επανάσταση δεν ήταν στασιαστική -όπως πίστευε η Ιερή Συμμαχία- αλλά εθνική.

3. Διακήρυξη-παράκληση της ελληνικής κυβέρνησης (Αργος, 29 Αυγούστου 1822) προς τους Ευρωπαίους μονάρχες, οι οποίοι επρόκειτο να συμμετάσχουν στο Συνέδριο της Βερόνας (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1822), να δεχτούν Έλληνες εκπροσώπους.

«Δεκαοκτώ μήνες παρήλθον αφ' η Ελλάς μάχεται κατά των εχθρών του χριστιανικού ονόματος. Όλαι αι δυνάμεις των Μωαμεθανών κατηρθύνθησαν εναντίον της [...]. Αλλά η σημαία του σταυρού νικήτρια πανταχού κυματίζει εις την Πελοπόννησον, εις την Αττικήν [...]. Και αν η Ευρώπη συγκατατεθή να διαπραγματευθή με την οθωμανικήν Πόρταν επί σκοπώ να συμπεριλάβη και το Ελληνικόν Έθνος εις το αυτό σύστημα της γενικής ειρηνοποιήσεως, η Ελληνική κυβέρνησις σπεύδει να δηλοποιήση επισήμως ότι δεν θέλει στέρξει καμμίαν συνθήκην [...] ειμή αφού γείνωσιν δεκτοί αντιπρόσωποι (του Ελληνικού Έθνους), διά να υπερασπισθώσι την υπόθεσίν του (ενώπιον των μελών του συνεδρίου της Βερόνας) [...]. Αν δε εγκαταλειφθώσιν οι Έλληνες (αβοήθητοι από τους Ευρωπαίους) δεν θέλουσι κλίνειν τον αυχένα ενώπιον της τυραννίας (των Τούρκων) [...]. Θέλωμεν δε υπερασπίσει έως ενός την εκκλησίαν μας, τας εστίας μας και τους τάφους μας». Το συνέδριο απέρριψε το αίτημα της ελληνικής κυβέρνησης για την αποστολή εκπροσώπων και καταδίκασε την Επανάσταση.

4. Πρωτόκολλο της Πετρούπολης (4 Απριλίου 1826).

Υπογράφηκε από τον Ουέλιγκτον, εκπρόσωπο της Βρετανικής Αυτού Μεγαλειότητος και τους Νέσερλντ και Λιέβεν, εκπροσώπους της Αυτού Μεγαλειότητος του Αυτοκράτορος Πασών των Ρωσιών. Καθορίζει τις προϋποθέσεις και τα μέσα για την ειρήνευση στην Ελλάδα. «[...] Επιθυμούσης δε και πάλιν και της Α.Α.Μ. (του αυτοκράτορα των Ρώσων) να καταπαύση ο πόλεμος, ο κατά την Ελλάδα και το Αιγαίον υφιστάμενος, διά συμβιβασμού αρμόζοντος εις τας αρχάς της θρησκείας, της δικαιοσύνης και της φιλανθρωπίας, οι υποφαινόμενοι ώρισαν: [...] Η Ελλάς θέλει είσθαι εξάρτημα εκείνου του βασιλείου (της Τουρκίας) και οι Έλληνες θέλουν πληρώνει εις την Πόρταν φόρον ετήσιον το ποσόν του οποίου να προσδιορισθή διά κοινής συγκαταθέσεως. Θέλουν κυβερνάσθαι αποκλειστικώς από Διοικητάς, παρ' αυτών εκλεγομένους και διοριζομένους, εις τον διορισμόν όμως των οποίων η Πόρτα (η Πύλη) θέλει έχει κάποιαν επιρροήν. Εις την κατάστασιν ταύτην οι Έλληνες θέλουν απολαμβάνει τελείαν

ελευθερίαν συνειδήσεως, ολόκληρον ελευθερίαν εμπορίου και θέλουν κανονίζει αφοριστικώς την εσωτερικήν αυτών κυβέρνησιν. Διά να εκτελεσθή δε η πλήρης διαχώρισις μεταξύ των ανθρώπων των δύο εθνών και να εμποδισθούν αι συγκρούσεις... οι Έλληνες θέλουν αγοράσει τας τε εν τη Ηπείρῳ και τας νήσους της Ελλάδος κειμένας τουρκικὰς κτήσεις [...]. Οι δυνάμεις (Βρετανία και Ρωσία) επιφυλάττονται εις το μετά ταῦτα να παραδεχθῶν τα αναγκαία μέτρα, διά να προσδιορίσουν τα καθέκαστα της περί ης ο λόγος συνδιαλλαγῆς, καθώς και τα ὅρια της γῆς και τα ονόματα των του Αἰγαίου πελάγους νήσων, αἵτινες θέλουν συμπεριληφθῇ και τα οποία θέλουν προταθῇ εις την Πόρταν, να γνωρίζει υπό το ὄνομα Ελλάς [...].

5. Συνθήκη του Λονδίνου για την ειρήνευση στην Ελλάδα (Ιουλιανή Σύμβασις, 6 Ιουλίου 1827).

«[...] (Οι βασιλεῖς Μεγάλης Βρετανίας και Ιρλανδίας, Ρωσίας και Γαλλίας) αισθανόμενοι την ανάγκην να δώσουν τέλος εις την αιμοσταγήν πάλην, η οποία παραιτούσα τας ελληνικὰς επαρχίας και τας νήσους του Αἰγαίου πελάγους εις ὅλας τας αταξίας της αναρχίας επιφέρει νέα καθημερινὰ ἐμπόδια εις το ἐμπόριον των Ευρωπαϊκῶν επικρατειῶν και δίδει αἰτίαν εις πειρατείας (προκαλώντας βαριές ζημιὰς στα συμφέροντά τους) [...] ἐμψυχωμένοι ἀπὸ την ἐπιθυμίαν τους να ἐμποδίσουν την χύσιν του αἵματος και να ἀναχαιτίσουν τα παντοειδῆ κακά [...] ἀπεφάσισαν να ἐνώσουν τα δυνατά των και να κανονίσουν τας ἐργασίας αὐτῶν με μιαν ἐπίσημον συνθήκην ἀποβλέποντες εις το να ἀναστερεώσουν την εἰρήνην μεταξύ των διαμαχομένων μερῶν [...] (Οι πληρεξούσιοι των Δυνάμεων) ἐσυμφώνησαν εις τα παρακάτω ἄρθρα:

Α. Αἱ συμφωνοῦσαι Δυνάμεις θέλουν προσφέρει εις την οθωμανικὴν αὐλήν την μεσιτείαν των ἐπὶ σκοπῷ να πραγματοποιήσουν μίαν μεταξύ αὐτῆς και των Ἑλλήνων συνδιαλλαγὴν [...] και θέλει γίνῃ εις τον ἴδιον καιρὸν και εις τα δύο διαμαχόμενα μέρη ζήτησις μιᾶς ἀμέσου εις το μεταξύ των ἀνακωχῆς ὅπλων [...].

Β. Οἱ Ἕλληνες θέλουν θεωρεῖν τον σουλτάνον ὡς ἀνώτερον κύριον και κατὰ συνέπειαν αὐτῆς της υπεροχῆς θέλουν πληρῶσαι εις το οθωμανικὸν κράτος ἐτήσιον φόρον [...]. Θέλουν διοικεῖσθαι ἀπὸ ἐξουσίας, τας ὁποίας οἱ ἴδιοι θέλουν ἐκλέγει και ονοματίζει, ἀλλ' εις τον ονοματισμὸν των ὁποίων η Πόρτα θέλει ἔχει μίαν προσδιορισμένην ψήφον [...]. Πλήρης διαχωρισμὸς μεταξύ των ἀτόμων των δύο εθνῶν (οἱ Ἕλληνες υποχρεώνονται να ἀποζημιώσουν τους Τούρκους που εἶναι κύριοι κτημάτων στη Στερεὰ ἢ τα νησιά και θα ἀναγκαστοῦν να τα εγκαταλείψουν).

Γ. Αἱ λεπτομέρειαι αὐτοῦ του συμβιβασμοῦ, καθώς ἀκόμη και τα ὅρια του τόπου ἐπὶ της Στερεᾶς και η φανέρωσις των νήσων του Αἰγαίου εις τας ὁποίας θέλει προσαρμοσθῇ συμβιβασμὸς (δηλαδή ο καθορισμὸς των ορίων του κράτους), ταῦτα θέλουν προσδιορισθῇ εις μίαν μεταξύ των ὑψηλῶν Δυνάμεων και ἀμφοτέρων των διαμαχομένων μερῶν προσεχῶς ἐπακόλουθον διαπραγμάτευσιν.

Δ. Αἱ συμφωνοῦσαι Δυνάμεις υπόσχονται να ἐξακολουθήσουν την σωτήριον πρᾶξιν της εἰρηνεύσεως της Ελλάδος ἐπὶ των εις τα προηγούμενα ἄρθρα στερεωθεισῶν βάσεων [...]. Ἀκολουθοῦν ἄλλα τρία ἄρθρα, καθώς και ἓνα ἀκόμη συμπληρωματικὸ, το ὁποῖο παρέμεινε μυστικὸν και προβλέπει τα εξής:

«Εάν η οθωμανικὴ Πόρτα, ἐν διαστήματι ἐνὸς μηνός, δὲν δεχθῇ την προβληθησομένην μεσιτείαν, αἱ Ὑψηλαῖ συμφωνοῦσαι Δυνάμεις παραδέχονται τα ἀκόλουθα μέτρα: [...] Εάν, εις το ρηθὲν διάστημα του ἐνὸς μηνός, η Πόρτα δὲν δεχθῇ την προβαλλομένην εις το ἄρθρο α' της φανεράς συνθήκης ἀνακωχῆν, ἢ εάν οἱ Ἕλληνες δὲν στέρξουν να το ἐκτελέσουν, αἱ δυνάμεις θέλουν δηλοποιήσαι εις ἐκεῖνο των διαμαχομένων μερῶν, το ὁποῖον θέλει ἐξακολουθήσαι τας ἐχθροπραξίας, ἢ και εις τα δύο, χρεῖας καλούσης, ὅτι αἱ ρηθείσαι Δυνάμεις ἔχουν σκοπὸν να μεταχειρισθῶν ὅσα μέτρα οἱ περιστάσεις υπαγορεύσουν εις την φρόνησίν των, διά να ἐπιτύχουν την ἐπιθυμητὴν ἀνακωχὴν, προλαμβάνουσαι, ὅσον δύνανται, κάθε σύγκρουσιν μεταξύ των διαφερομένων μερῶν [...] χωρὶς να λάβουν ὅμως μέρος εις τας μεταξύ των διαμαχομένων ἐχθροπραξίας. Κατὰ συνέπειαν [...] ἀμέσως μετὰ την υπογραφήν του παρόντος συμπληρωματικοῦ και μυστικοῦ ἁρθρου, θέλουν πέμψει εις τους κατὰ θάλασσαν της Ανατολῆς ἀρχηγούς των στόλων των οδηγίας συμφώνους με τα ἀνωτέρω παραδεδεγμένα [...]».

6. Σύμβαση της Αλεξάνδρειας ἀνάμεσα στο Μωχάμετ Ἄλη της Αἰγύπτου και τον ἀντιναύαρχο σερ Ἐντουαρντ Κόδριγκτον (6 Αυγούστου 1828).

«[...] Ο Μωχάμετ Άλη πασάς υπόσχεται να απολύσει τους αιχμαλώτους Έλληνες [...] τους μεταφερθέντες εκ Πελοποννήσου εις Αίγυ-πτον [...]. (Επίσης) υπόσχεται να στείλη όσον τάχιστα όλα τα υπό την εξουσίαν του πολεμικά και φορτηγά πλοία, διά να υπάγουν εις το Νεόκαστρον (Ναβαρίνο) να λάβουν τα αιγυπτιακά στρατεύματα, τα οποία θέλουν αναχωρήσει ολοτελώς εκ Πελοποννήσου όσον τάχιστα [...]».

7. Πρωτόκολλο του Λονδίνου (19 Ιουλίου 1828).

Υπογράφηκε από τους εκπροσώπους των τριών Δυνάμεων (Μ. Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία) και προέβλεπε ανάμεσα στα άλλα και τα παρακάτω:

«[...] Να σταλή όσον τάχος εις την Πελοπόννησον σώμα στρατιωτικών, διά να πολιορκήση αυστηρώς το στράτευμα του Ιμπραήμ. Να προσκληθή η Α.Μ. ο βασιλεύς της Γαλλίας να αναλάβη μόνος την εκτέλεσιν του μέτρου τούτου εξ ονόματος των τριών Αυλών (αποστολή του στρατηγού Μεζόν με 19.000 άντρες). Να λάβουν οδηγίας τα γαλλικά στρατεύματα να αναχωρήσουν από την Πελοπόννησον, άμα επιβιβασθή εις τα πλοία ο στρατός του Ιμπραήμ πασά».

8. Πρωτόκολλο του Λονδίνου (4/16 Νοεμβρίου 1828).

Οι Δυνάμεις δεσμεύτηκαν ότι το αυτόνομο ελληνικό κράτος που θα δημιουργούνταν θα είχε περιορισμένη έκταση.

«Η Πελοπόννησος, αι παρακείμενοι νήσοι και αι κοινώς καλούμενοι Κυκλάδες, να τεθώσιν υπό την προσωρινήν εγγύησιν των τριών Αυλών, έως ότου να αποφασισθή οριστικώς η τύχη της Ελλάδος με την συγκατάθεσιν της Πύλης [...]».

9. Πρωτόκολλο του Λονδίνου (22 Μαρτίου 1829).

Η συνδιάσκεψη του Λονδίνου ενσωμάτωσε σε πρωτόκολλο τις προτάσεις των εκπροσώπων των Δυνάμεων στην Ελλάδα (Υπόμνημα του Πόρου, 9 Δεκεμβρίου 1828). Έτσι, προτεινόταν η δημιουργία αυτόνομου κράτους, το οποίο θα ήταν φόρου υποτελής στο σουλτάνο (1.500.000 γρόσια ετήσιος φόρος υποτέλειας), θα κυβερνούνταν από κληρονομικό μονάρχη και τα βόρεια σύνορά του θα καθορίζονταν από τη γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού. Ωστόσο, δεν θα περιλάμβανε στα όριά του την Κρήτη και τη Σάμο (όπως πρότεινε το Υπόμνημα του Πόρου).

10. Συνθήκη της Αδριανούπολης ανάμεσα στην Τουρκία και τη νικήτρια του πολέμου Ρωσία (14 Σεπτεμβρίου 1829).

«[...] Άρθρον 10. Ομολογούσα η Υψηλή Πόρτα την τελείαν Αυτής συγκατάθεσιν εις τα ωρισμένα εν τη του Λονδίνου συνθήκη (6 Ιουλίου 1827) συναποδέχεται και την πράξιν της 22ας Μαρτίου 1829, εκ συμφώνου μεταξύ των αυτών τούτων Δυνάμεων [...]. Ευθύς μετά την συναλλαγήν των επικυρώσεων της παρούσης περί ειρήνης συνθήκης η Υψηλή Πόρτα θέλει διορίσει πληρεξουσίους διά να συμφωνήσωσι μετά των Δυνάμεων περί της εκπληρώσεως των ειρημένων ορισμών και συμβιβασμών».

11. Πρωτόκολλο περί ανεξαρτησίας της Ελλάδος (22 Φεβρουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1830).

Οι πληρεξούσιοι της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, Αμπερντιν, Μοντμορανσί-Λαβάλ, Λιέβεν συμφώνησαν τα παρακάτω:

«[...] Άρθρον 1

Η Ελλάς θέλει σχηματίσει εν κράτος ανεξάρτητον, και θέλει χαίρει όλα τα δίκαια πολιτικά, διοικητικά, και εμπορικά τα προσπεφυκότα εις εντελή ανεξαρτησία.

Άρθρον 2

Κατά λόγον αυτών των εις το νέον κράτος παρεχομένων πλεονεκτημάτων, και προς συγκατάνευσιν εις την καθ' ην εξέφρασεν έφεσιν η Πόρτα περί της ελαττώσεως των υπό του Πρωτοκόλλου της 22ας Μαρτίου τεθέντων ορίων, η διοριστική γραμμή των συνόρων της Ελλάδος, αρξαμένη από τας εκβολάς του Ασπροποτάμου (Αχελώου ποταμού), θέλει ανατρέξει τον ποταμόν αυτόν έως κατέναντι της λίμνης του Αγγελοκάστρου, και διασχίσασα τόσον αυτήν την λίμνην όσον και τας του Βραχωρίου (Αγρίνιο-Λυσιμαχία και Τριχωνίδα), και της Σαυροβίτσας, θέλει καταλήξει εις το όρος Αρτοτίνα (Βαρδούσια), εξ ου θέλει ακολουθήσει την κορυφήν του όρους Οξύα, την κοιλάδαν της Κοτούρης, και την κορυφήν του όρους Οίτης έως τον κόλπον του Ζητουνίου (Λαμίας), εις τον οποίον θέλει καταντήσκει προς τας εκβολάς του Σπερχειού [...]. Θέλουσι ανήκει ωςαύτως εις την Ελλάδα η νήσος Εύβοια ολόκληρος, αι Δαιμονόνησοι, η νήσος Σκύρος και αι νήσοι αι εγνωσμένοι το αρχαίον υπό το όνομα Κυκλάδες, συμπεριλαμβανομένης και της νήσου Αμοργού [...].

Άρθρον 3

Η Ελληνική Κυβέρνησις θέλει είναι μοναρχική και κληρονομική κατά τάξιν πρωτοτοκίας. Θέλει εμπιστευθή εις έναν Ηγεμόνα, όστις δεν θέλει είναι δυνατόν να εκλεχθή μεταξύ των οικογενειών των βασιλευουσών εις τας Επικρατείας τας υπογραψάσας την συνθήκην της 6ης Ιουλίου 1827, και θέλει φέρει τον τίτλον Ηγεμών Κυριάρχης της Ελλάδος [...]. (Τον Απρίλιον του 1830 οι Δυνάμεις επέλεξαν για τον ελληνικό θρόνον τον πρίγκιπα Λεοπόλδο του Σαξ Κόμπουργκ, ο οποίος ένα μήνα αργότερα αποποιήθηκε το θρόνο).

12. Πρωτόκολλο του Λονδίνου (14/26 Σεπτεμβρίου 1831).

Αναγνωρίζονταν ότι η συνοριακή γραμμή του πρωτοκόλλου της 3ης Φεβρουαρίου 1830 είχε πολλά και σημαντικά ελαττώματα, που δεν παρείχαν εγγύηση αμοιβαίας ασφάλειας στις δύο χώρες. Για αυτό η συνδιάσκεψη υποδείκνυε στην Τουρκία να αποδεχτεί τα σύνορα του πρωτοκόλλου της 22ας Μαρτίου 1829.

13. Πρωτόκολλο του Λονδίνου (13 Φεβρουαρίου 1832).

Η Συνδιάσκεψη των εκπροσώπων των Δυνάμεων πρότεινε τον Όθωνα, δευτερότοκο γιο του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄, για τον ελληνικό θρόνο.

«[...] Ότι κατά την κοινήν Αυτών γνώμην, η άριστη εκλογή, ην δύναται να κάμωσιν, ήθελεν εισθαι η Α.Β.Υ. του Πρίγκηπος Όθωνος της Βαυαρίας, δευτεροτόκου υιού της Α.Μ. του Βασιλέως της Βαυαρίας. Πρίγκηπος όστις εις τας παρούσας περιστάσεις τους φαίνεται συγκεντρώνων τας επιθυμητάς ιδιότητας υπέρ πάντα υποψήφιον [...]».

14. Σύμβαση του Λονδίνου (7 Μαΐου 1832).

Με τη σύμβαση αυτή, την οποία υπέγραψαν οι πληρεξούσιοι των τριών Δυνάμεων, η Ελλάδα έγινε ανεξάρτητο και μοναρχικό κράτος με κληρονομικό ηγεμόνα τον Όθωνα της Βαυαρίας. Τα σύνορά της, επίσης, θα καθορίζονταν με νέα συνθήκη από τις Δυνάμεις σε συνεργασία με τις δύο ενδιαφερόμενες χώρες.

15. Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης (9/21 Ιουλίου 1832).

«[...] Γνωστοποιήσαντες προς την Υψηλήν Οθωμανικήν Πύλην τας μεταβολάς, αίτινες απαιτείται να γίνωσιν ως προς τα όρια της Ελλάδος, και κοινοποιήσαντες αυτή το αντικείμενον των οδηγιών και της πληρεξουσιότητας, δι' ων εφωδιάσθησαν διά να της προτείνωσι την οριστικήν οροθέτησιν, υπό την αίρεσιν του να συμψηφισθή δι' ευλόγου αποζημιώσεως η εντεύθεν προκύψασα ζημία. [...] Συνεφωνήθη ότι:

Άρθρον 1

Καθόσον αφορά την προς ανατολάς οροθέτησιν, το άκρον σημείον της διαχωρίσεως των δύο επικρατειών θέλει προσδιορισθή εις τας εκβολάς του παρά το χωρίον Γραδίτζαν ρέοντος μικρού ποταμού. Το όριον θέλει ανατρέχει μετά του ποταμίου τούτου μέχρι των πηγών αυτού, και ακολουθεί έπειτα την σειράν του όρους Όθρυος, αφιεμένης εις την Ελλάδα της διόδου του Χλωμού, χωρίς να υπερβαίνει την ράχιν της σειράς ταύτης. Εκείθεν θέλει ακολουθήσει προς δυσμάς την ράχιν της αυτής σειράς καθ' όλην αυτής την έκτασιν, ιδίως έως εις το Βαριμπόπι, διά να φτάση ούτως εις την κορυφήν του Τυμφρηστου (Βελούχι), εξ ης διακλαδούνται αι τρεις μεγάλαι σειραί των ορέων του τόπου τούτου. Εκ της κορυφής ταύτης, η γραμμή θέλει εκτείνεται, όσον ένεστι, συμφώνως με τας μυστικές του τόπου εξοχάς ανάμεσον της κοιλάδας του Αχελώου έως του κόλπου της Άρτης, και λήγει μεταξύ Κοπραίνης και Μενιδίου επί του κόλπου τούτου, εις τρόπον ώστε εν πάση περιπτώσει η γέφυρα Τατάρνης, και η διόδος του πύργου της Μακρυνόρους θέλουσι περιλαμβάνεσθαι εντός των ορίων της Ελλάδος, η δε γέφυρα του Κόρακος και αι αλικαί Κοπραίνης θέλουσι μείνει εις την Οθωμανικήν Πύλην.

Τοιουτοτρόπως η παραλία του κόλπου της Άρτης προς άρκτον και προς δυσμάς του σημείου, όπου το όριον βρέχεται υπό των υδάτων αυτού, θέλει μείνει εις το Οθωμανικόν Κράτος, η δε παραλία του κόλπου τούτου προς μεσημβρίαν και προς δυσμάς της γραμμής προσδιορίζεται εις το Ελληνικόν Κράτος, εκτός του φρουρίου Πούντας, όπερ θέλει και εις το εξής ανήκει εις την Πύλην, με περιφέρειαν τόπου ούτε ελάσσονα ημισείας, ούτε μείζονα μιας ώρας. Επειδή δε, εκ σεβασμού διά την εξ ονόματος της Αυτού Γαληνότητος εκφρασθείσαν ευχήν περί του κατά τα αριστερά του Σπερχειού κειμένου μέρους της επαρχίας Ζητουνίου, οι Αντιπρόσωποι συγκατετέθησαν να υποβάλωσι τα περί τούτου εις το εν Λονδίνω συμβούλιον, επί τω ρητώ όρω ότι δεν θέλει προκύψει εντεύθεν ουδεμία αργοπορία εις τον προσδιορισμόν και την εκτέλεσιν των συνεπειών του συμβιβασμού, ανάγκη πάσα να προνοήσωσιν ενταύθα περί της τυχαίας περιπτώσεως, καθ' ην το τμήμα τούτο της περιφερείας του Ζητουνίου ήθελε μείνει εις το Οθωμανικόν Κράτος. Εν τη υποθέσει ταύτη, το προς Ανατολάς όριον θέλει άρχεται από

των εκβολών του Σπερχειού.

Άρθρον 2

Καθ' όσον αφορά την αποξημίωσιν, αύτη ορίζεται εις τεσσαράκοντα εκατομμύρια τουρκικών γροσιών διά την περίπτωσιν, καθ' ην τα προς αριστερά του Σπερχειού ποταμού κείμενα μέρη της επαρχίας Ζητουνίου προσδιορισθώσι, δι' αποφάσεως του εν Λονδίνω Συμβουλίου, υπέρ του Ελληνικού Κράτους.

Αν τουναντίον, συνεπεία της αποφάσεως του εν Λονδίνω Συμβουλίου, τα μέρη ταύτα της επαρχίας Ζητουνίου εξακολουθήσωσι ν' ανήκωσιν εις το Οθωμανικόν Κράτος, η εις την Οθωμανικήν Πύλιν αποδοτέα αποξημίωσις προσδιορίζεται εις τριάκοντα εκατομμύρια τουρκικών γροσιών [...].»

16. Πρωτόκολλο Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (18/30 Αυγούστου 1832).

«[...] Θεωρούντες ότι ο από 9/21 Ιουλίου ε.έ. εν Κωνσταντινουπόλει γενόμενος συμβιβασμός παρήχθη εκ των διαπραγματεύσεων, δι' ων εσκοπεύετο να προσδιορισθή μεταξύ του Οθωμανικού Κράτους και του αρτιπαγούς Ελληνικού όριον παρέχον εις εκάτερα πλήρη, όσον ένεστιν, ασφάλειαν, ότι η Οθωμανική Πόρτα παρεδέχθη ολοσχερώς την αρχήν ταύτην, ότι η εν τω από 9/21 Ιουλίου ε.έ. εν Κωνσταντινουπόλει συμβιβασμώ σημειούμενη δευτέρα γραμμή, αντί να υπόσχεται την αμοιβαίαν ταύτην ασφάλειαν, ήθελε τουναντίον επαγάγει (καθ' ας το εν Λονδίνω Συμβούλιον έχει πληροφορίας) τοιαύτην αμοιβαίας κατοχής κατάστασιν, εξ ης αναγκάίως θέλουσι παραχθή συγκρούσεις και ταραχαί, ότι δι' αυτούς, τέλος, τους λόγους η προμνησθείσα δευτέρα γραμμή δεν ήθελεν ανταποκρίνεται εις τον σκοπόν των μετά της Οθωμανικής Πύλης επιχειρηθεισών διαπραγματεύσεων, ουδ' ικανοποιήσει τα συμφέροντα της Τουρκίας και της Ελλάδος, άτινα δι' αυτών επρόκειτο ν' ασφαλισθώσιν αμοιβαίως. Οι πληρεξούσιοι των τριών Αυλών, δυνάμει της ανατεθείσης αυτοίς εξουσίας, παραδέχονται παμψηφεί την εν τω από 9/21 Ιουλίου ε.έ. γενομένω εν Κωνσταντινουπόλει συμβιβασμώ πρώτην οροθετικήν γραμμήν, και κηρύττουσιν τούτο ως συνωμολογημένον και αμετακλήτως αποφασισθέν [...].»

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ: Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης ψηφίστηκαν από τις τρεις Εθνοσυνελεύσεις τρία συντάγματα, της Επιδάουρου το 1822, του Αστρους το 1823 και της Τροιζήνας το 1827.

Η Εθνοσυνέλευση της Επιδάουρου συνήλθε στις 20 Δεκεμβρίου του 1821.

Οι πληρεξούσιοι της Α' Εθνοσυνέλευσης δεν εξέλεγχαν με βάση κάποιον εκλογικό νόμο ούτε με κάποιο ενιαίο σύστημα. Κάτι τέτοιο, όπως είναι φυσικό, δεν ήταν δυνατό να γίνει στις συνθήκες που επικρατούσαν, γι' αυτό και εκπροσωπούσε κυρίως τα ηγετικά στελέχη της προεπαναστατικής ελληνικής κοινωνίας, δηλαδή τους προεστούς. Παρ' όλα αυτά, θεωρείται ότι αντιπροσώπευε νόμιμα όλο τον ελληνικό λαό.

Στο προοίμιο του Συντάγματος της Επιδάουρου διακηρυσσόταν η ανεξαρτησία του έθνους και δικαιολογούνταν η Επανάσταση.

«Το Ελληνικόν Έθνος το υπό φρικώδη Οθωμανικήν δυναστείαν, μη δυνάμενον να φέρη τον βαρύντατον και απαράδειγμάτιστον ζυγόν της τυραννίας και αποσείσαν αυτόν με μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διά των Νομίμων Παραστατών του εις Εθνικήν συνηγμένων Συνέλευσιν ενώπιον Θεού και ανθρώπων την πολιτικήν αυτού Ύπαρξιν και Ανεξαρτησίαν». Το σύνταγμα αυτό θεσμοθετούσε τη νέα εθνική εξουσία εγκαθιδρύοντας από την αρχή το αντιπροσωπευτικό σύστημα.

Το πολίτευμα που θέσπιζε το Σύνταγμα της Επιδάουρου χαρακτηρίστηκε «Προσωρινό», για να μη δημιουργηθεί κλίμα δυσπιστίας στα μέλη της Ιεράς Συμμαχίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα παρακάτω άρθρα και οι διατάξεις που είναι επηρεασμένα από τα γαλλικά συντάγματα του 1793 και του 1795 και από τις διακηρύξεις τους, καθώς και από την Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (1776) και το Αμερικανικό Σύνταγμα (1787):

Τμήμα Α'

Περί θρησκείας.

Παρ. α'. Η επικρατούσα θρησκεία εις την Ελληνικήν επικράτειαν είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας, ανέχεται όμως η Διοίκησης της Ελλάδος πάσαν άλλην θρησκείαν, και αι τελεταί και ιεροπραγίαι εκάστης αυτών εκτελούνται ακωλύτως.

Τμήμα Β'

Περί των Γενικών Δικαιωμάτων, των κατοίκων της Επικρατείας της Ελλάδος.

Παρ. β'. Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της Επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν, εισίν Έλληνες, και απολαμβάνουσι άνευ τινός διαφοράς όλων των πολιτικών δικαιωμάτων.

Παρ. γ'. Όλοι οι Έλληνες εισίν όμοιοι ενώπιον των νόμων άνευ τινός εξαιρέσεως ή βαθμού ή αξιώματος.

Παρ. δ'. Όσοι έξωθεν ελθόντες κατοικήσωσιν ή παροικήσωσιν εις την Επικράτειαν της Ελλάδος, εισίν όμοιοι με τους αυτόχθονας κατοίκους ενώπιον των Νόμων.

Παρ. ε'. Η Διοίκησης θέλει φροντίσει να εκδώση προσεχώς νόμον περί πολιτογραφήσεως των ξένων, όσοι έχουσι την επιθυμίαν να γίνω-σι Έλληνες.

Παρ. στ'. Όλοι οι Έλληνες εις όλα τα αξιώματα και τιμάς έχουσι το αυτό δικαίωμα, δοτήρ δε τούτων μόνη η αξιότης εκάστου.

Παρ. ζ'. Η ιδιοκτησία, τιμή και ασφάλεια εκάστου των Ελλήνων είναι υπό την προστασίαν των νόμων.

Παρ. η'. Όλαι αι εισπράξεις πρέπει να διανέμονται δικαίως εις όλες τας τάξεις και κλάσεις των κατοίκων, καθ' όλην την έκτασιν της Ελληνικής Επικρατείας, καμμία δε είσπραξις δεν γίνεται άνευ προεκδοθέντος Νόμου.

Τμήμα Γ'

Περί Σχηματισμού Διοικήσεως.

Παρ. θ'. Η Διοίκησης σύγκειται εκ δύο σωμάτων, Βουλευτικού και Εκτελεστικού.

Παρ. ια'. Το Βουλευτικόν σύγκειται εκ πληρεξουσίων εκλεγμένων Παραστατών των διαφόρων μερών της Ελλάδος.

Παρ. ιδ'. Οι Παραστάται πρέπει να ήναι Έλληνες.

Παρ. κ'. Το Εκτελεστικόν σώμα σύγκειται εκ πέντε μελών, εκλεγομένων εκτός των μελών του Βουλευτικού, υπό Συνελεύσεως επίτηδες αθροιζόμενης κατά τον περί τούτου ιδιαίτερον Νόμον.

Τμήμα Ζ'

Περί των καθηκόντων του Εκτελεστικού Σώματος.

Παρ. νδ'. Το εκτελεστικόν σώμα είναι απαραβίαστον ολικώς θεωρούμενον.

Τμήμα Θ'.

Περί του Δικαστικού.

Παρ. πζ'. Το Δικαστικόν είναι ανεξάρτητον από τας άλλας δύο δυνάμεις, την Εκτελεστικήν και Βουλευτικήν.

Η Β' Εθνοσυνέλευση, που συνήλθε στο Άστρος της Κυνουρίας στις 29 Μαρτίου του 1823, αποφάσισε να προβεί σε αναθεώρηση ορισμένων διατάξεων του Συντάγματος της Επιδαύρου, το οποίο ονομάστηκε «Νόμος της Επιδαύρου». Όμως οι θεμελιώδεις αρχές του δεν θίχθηκαν, ενώ οι διατάξεις οι σχετικές με τα ατομικά δικαιώματα ενισχύθηκαν και διευρύνθηκαν. Επίσης, αναθεωρήθηκαν ορισμένες διατάξεις σχετικά με τα δικαιώματα της εκτελεστικής εξουσίας.

Η Γ' Εθνοσυνέλευση πραγματοποιήθηκε στην Επίδαυρο από τις 6 Απριλίου έως τις 16 Απριλίου 1826. Η Γ' (Συντακτική) Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας ψήφισε το Μάιο του 1827 το ομώνυμο Σύνταγμα της Τροιζήνας.

Το Σύνταγμα αυτό απεικονίζει ένα πολίτευμα ιδιαίτερα δημοκρατικό, εμπνευσμένο από τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές ιδέες της εποχής. Μάλιστα, θεωρείται το πιο προοδευτικό όχι μόνο από τα δύο προηγούμενα συντάγματα, αλλά και από τα τότε ισχύοντα στις χώρες της Ευρώπης.

Σύμφωνα με αυτό, καθιερωνόταν ρητά η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, καθώς στο άρθρο 5 οριζόταν ότι «η κυριαρχία ενυπάρχει εις το Έθνος, πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού και υπάρχει υπέρ αυτού». Επίσης καθοριζόταν η πλήρης διάκριση των τριών εξουσιών και θεσμοθετήθηκαν οι ατομικές ελευθερίες των Ελλήνων.

Στις 3 Απριλίου του 1827 η Εθνοσυνέλευση εξέλεξε ως κυβερνήτη, δηλαδή «πρόεδρο» της χώρας, τον Ιωάννη Καποδίστρια. Η θητεία του είχε διάρκεια επτά ετών και οι αρμοδιότητες του ήταν σαφείς.

Η ισχύς του Συντάγματος αυτού ανεστάλη από τη συνέλευση λίγους μήνες μετά την ψήφισή του, έπειτα από έντονη πίεση που άσκησε ο Ιωάννης Καποδίστριας.

Όμως η επιρροή του υπήρξε εμφανής στα επόμενα συντάγματα, αλλά και στην εξέλιξη του πολιτικού βίου της χώρας, ιδιαίτερα μετά την Επανάσταση του 1862. Μέσα στο κλίμα

πολιτικής και κοινωνικής αστάθειας που επικράτησε μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, συνήλθε αρχικά στο Άργος (5 Δεκεμβρίου) και κατόπιν στο Ναύπλιο η Ε΄ Εθνοσυνέλευση, η οποία στις 15 Μαρτίου του 1832 ψήφισε το καλούμενο «Ηγεμονικό Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος», σύμφωνα με το οποίο η «Ελληνική επικράτεια είναι ηγεμονία διαδοχική, συνταγματική και κοινοβουλευτική, ενεργουμένου του πολιτικού κράτους αντιπροσωπευτικώς υπέρ του Έθνους υπό διαφόρων Αρχών» (αρθρ. 53). Το Σύνταγμα αυτό καθιέρωνε ως πολίτευμα της χώρας τη συνταγματική μοναρχία. Ειδικότερα, η μεν «νομοθετική εξουσία ενεργείται κοινώς υπό του ηγεμόνος, υπό της Γερουσίας και υπό της Βουλής των αντιπροσώπων του λαού», η δε «εκτελεστική εξουσία ανήκει εις ένα μόνον διαδοχικόν ηγεμόνα του Έθνους, την οποίαν ενεργεί διά διαφόρων υπουργών» (άρθρα 58 και 59). Το Σύνταγμα του 1832 δεν εφαρμόστηκε ποτέ.

ΤΖΑΒΕΛΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Επώνυμο μιας από τις πιο σημαντικές οικογένειες του Σουλίου, από τους κόλπους της οποίας βγήκαν πολλοί αγωνιστές της ελευθερίας. Διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στις πολεμικές επιχειρήσεις στο Σούλι (πολλοί έπειτα από αυτά τα γεγονότα κατέφυγαν στην Κέρκυρα) και στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου στο διάστημα 1820-1822. Αργότερα υπό την ηγεσία του Καραϊσκάκη συνέχισαν τη δράση τους στη νοτιότερη Ελλάδα και στην Αττική, όπου σκοτώθηκαν πολλοί.

ΤΖΑΒΕΛΑΣ ΚΙΤΣΟΣ: Ηγετική μορφή της Ελληνικής Επανάστασης. Γεννήθηκε στο Σούλι το 1800. Το 1822 πήρε μέρος στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου και σε άλλες μάχες, με τον Μάρκο Μπότσαρη και στη συνέχεια με τον Καραϊσκάκη. Διακρίθηκε σε μάχες εναντίον του Ιμπραήμ (1825) και τον Αύγουστο του 1825 μπήκε στο πολιορκούμενο Μεσολόγγι. Μετά την πτώση του Μεσολογγίου εγκαταστάθηκε στο Ναύπλιο. Πολέμησε στην Αττική και μετά την άφιξη του Καποδίστρια συμμετείχε στην εκκαθάριση της Ρούμελης από τους Τούρκους.

Το 1828, ύστερα από πολλές συγκρούσεις με τους Τούρκους, κατόρθωσε να απελευθερώσει ένα μεγάλο τμήμα της κεντρικής Στερεάς Ελλάδας.

Το 1829 πήρε μέρος στην εκστρατεία για την κατάληψη του Αντιρρίου, της Ναυπάκτου και του Μεσολογγίου.

Έντονη ήταν η παρουσία του στην πολιτική την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα. Διατέλεσε υπουργός Στρατιωτικών το 1844 και το 1849.

Μετά το θάνατο του Ιωάννη Κωλέττη ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας (1847-1848).

Εκλέχθηκε γερουσιαστής και το 1854 έλαβε μέρος στην εξέγερση των αλύτρωτων περιοχών.

Πέθανε στην Αθήνα το 1855 από τη λύπη του για την αποτυχία του εγχειρήματος.

ΤΟΜΠΑΖΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ: Πρόκριτος της Ύδρας (Ύδρα, 1784-1831), ναυμάχος της Ελληνικής Επανάστασης και αρμοστής της Κρήτης (1823-1824). Από μικρός ασχολήθηκε με το ναυτικό επάγγελμα. Αντιτάχτηκε στον ξεσηκωμό της Ύδρας, αλλά στη συνέχεια πήρε ενεργό μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις.

Μια από τις σημαντικότερες στιγμές του ήταν η συμμετοχή του στη ναυμαχία της Πάτρας. Ως πληρεξούσιος των Υδραίων πήρε μέρος στις Εθνοσυνελεύσεις της Επιδαύρου (1822) και του Αστρους (1823). Το 1823 διορίστηκε αρμοστής της Κρήτης έπειτα από πρόταση των Κρητικών. Η παρουσία του αναζωογόνησε την Κρητική Επανάσταση και εξομάλυνε τις αντιθέσεις των Σφακιανών με τους άλλους Κρητικούς οπλαρχηγούς. Όμως δεν μπόρεσε να εξαλείψει τις εσωτερικές αντιθέσεις, ενώ η αποβίβαση μεγάλων τουρκοαιγυπτιακών δυνάμεων καθιστούσε προβληματική την εξέλιξη της Επανάστασης, αφού δεν κατάφερε να πείσει τους οπλαρχηγούς να πειθαρχήσουν. Το 1824 επέστρεψε στην Ελλάδα. Πήρε μέρος στην επιχείρηση των Ψαρών και στη ναυμαχία του Γέροντα (1824).

Το 1825 συμμετείχε στη ναυτική εκστρατεία της Αλεξάνδρειας. Μετά την άφιξη του Καποδίστρια διορίστηκε «διευθυντής των ναυτικών υποθέσεων» και το 1829 εκλέχτηκε πληρεξούσιος της Δ΄ Εθνοσυνέλευσης και γερουσιαστής.

ΤΟΜΠΑΖΗΣ ΙΑΚΩΒΟΣ (ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗΣ): Φιλικός, ναύαρχος της ναυτικής μοίρας της Ύδρας (Ύδρα, 1722-1829). Από την εφηβική του ηλικία ασχολήθηκε με τη ναυτιλία και γρήγορα έγινε πλοιοκτήτης. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και ανέπτυξε σημαντική δραστηριότητα για την προετοιμασία της Επανάστασης, για τις ανάγκες της οποίας διέθεσε τα πλοία του. Έλαβε μέρος στις ναυτικές επιχειρήσεις στη Χίο και στο βορειοανατολικό Αιγαίο. Επειδή τα ισχυρά τουρκικά πλοία δεν ήταν εύκολο να αντιμετωπιστούν, αποφασίστηκε η

χρήση πυρπολικών. Λέγεται μάλιστα ότι είναι ο πρώτος που πρότεινε τη χρήση αυτών των πλοίων. Διηύθυνε την επιχείρηση πυρπόλησης ενός τουρκικού δίκροτου στην Ερεσό από τον Παπανικολή - ένα από τα λαμπρότερα κατορθώματα του ελληνικού ναυτικού το 1821. Ανέπτυξε δράση στη θαλάσσια περιοχή της Σάμου, καθώς και στις νότιες και δυτικές πελοποννησιακές ακτές.

ΤΟΠΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ: Οι πρώτες επιτυχίες της Επανάστασης έκαναν αισθητή την ανάγκη να υπάρξουν κέντρα εξουσίας, στην αρχή τοπικά και στη συνέχεια περιφερειακά και κεντρικά, που θα κατεύθυναν και θα διοργάνωναν τη διεξαγωγή του αγώνα. Τα πιο σημαντικά τοπικά συμβούλια που συγκροτήθηκαν ήταν τα εξής:

Μεσσηνιακή Γερουσία ή Μεσσηνιακή Σύγκλητος.

Ήταν η πρώτη πολιτική αρχή που συστάθηκε στην επαναστατημένη Ελλάδα αμέσως μετά την κατάληψη της Καλαμάτας, στις 23 Μαρτίου 1821. Τα μέλη της ήταν ως επί το πλείστον πρόκριτοι - με βεβαιότητα αναφέρεται ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ως ένα από αυτά.

Αχαϊκόν Διευθυντήριον.

Αποτέλεσε την πρώτη επαναστατική αρχή της Αχαΐας. Μέλη της ήταν πρόκριτοι της περιοχής (Ανδ. Ζαΐμης, Ανδ. Λόντος, Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος κ.ά.), με επικεφαλής το μητροπολίτη Παλαιών Πατρών Γερμανό. Ο τοπικός αυτός οργανισμός, όπως και η Μεσσηνιακή Γερουσία, γνωστοποίησε με προκηρύξεις στους Ευρωπαίους την ύπαρξή του και τις αποφάσεις του. Στα πρώτα χρόνια της Επανάστασης συγκροτήθηκαν επίσης τοπικοί οργανισμοί με πιο διευρυμένη δικαιοδοσία, των οποίων η ισχύς έπαυσε με την ψήφιση των πρώτων συνταγμάτων (1822-1823). Αυτοί οι οργανισμοί ήταν οι εξής: Α. Ο Οργανισμός της Πελοποννησιακής Γερουσίας, ο οποίος προήλθε από τη συνέλευση των Καλτετζών (Μάιος 1821). Ασχολήθηκε με διοικητικά και οικονομικά θέματα και ζητήματα απονομής της δικαιοσύνης. Β. Ο Οργανισμός της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, ο οποίος συστάθηκε το Νοέμβριο του 1821 στο Μεσολόγγι από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και είχε ως ανώτατη αρχή τη Γερουσία. Γ. Η Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος, η οποία συστάθηκε στα Σάλωνα (Νοέμβριο 1821) από τον Θεόδωρο Νέγρη και είχε ως ανώτατη αρχή τον Άρειο Πάγο. Τα πολιτεύματα αυτά, τα οποία ψηφίστηκαν από τοπικές συνελεύσεις προκρίτων των επαρχιών, είχαν σκοπό την προσωρινή διοικητική και στρατιωτική οργάνωση. Προέβλεπαν τη σύσταση Βουλής του Έθνους, στην οποία θα εντασσόταν η νομοθετική εξουσία και από την οποία θα εξαρτιόνταν οι τοπικές διοικήσεις. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα πολιτεύματα αυτά έκαναν λόγο για πολιτική αυτοδιάθεση και ατομική ελευθερία και φανέρωναν την επιθυμία του λαού να διαχειρίζονται τις τοπικές υποθέσεις εκλεγμένοι άρχοντες.

ΤΡΙΠΟΛΙΤΣΑ, Η ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ: Κατά την έναρξη της Επανάστασης η Τριπολιτσα αποτελούσε το σημαντικότερο στρατιωτικό κέντρο της Πελοποννήσου και γενικότερα της νότιας Ελλάδας. Γύρω της, λοιπόν, στήθηκαν τα ελληνικά στρατόπεδα (στην Καρύταινα, στο Βαλτέτσι, στη Ζαράκοβα) και ο Κολοκοτρώνης με τους άλλους στρατιωτικούς ηγέτες προσπαθούσε να οργανώσει τους αγωνιστές και να συντονίσει τις πολεμικές επιχειρήσεις μπροστά από την πόλη. Αποφασιστικής σημασίας για την πολιορκία της Τριπολιτσάς στάθηκε η νίκη στο Βαλτέτσι (12-13 Μαΐου 1821) εναντίον ισχυρής τουρκικής δύναμης με αρχηγό τον Μουσταφά πασά, η οποία είχε καταφτάσει από την Ήπειρο για ενίσχυση. Μετά το γεγονός αυτό, καθώς και τη νίκη στα Δολιανά (18 Μαΐου 1821), ο κλοιός άρχισε να σφίγγει γύρω από την πόλη. Τελικά, στις 23 Σεπτεμβρίου 1821, μετά την πολύμηνη πολιορκία, η Τριπολιτσα περιήλθε στα χέρια των Ελλήνων. Το γεγονός αυτό υπήρξε αποφασιστικής σημασίας για την εδραίωση και την εξέλιξη της Επανάστασης, ενώ τόνωσε και το ηθικό των αγωνιστών, οι οποίοι στη συνέχεια στράφηκαν προς άλλα φρούρια, αφού η κυριότερη εστία αντίστασης των Τούρκων έπαψε να υφίσταται.

ΤΣΑΚΑΛΩΦ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ: Ένας από τους τρεις ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας.

Γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1788.

Αναγκάστηκε να καταφύγει στη Ρωσία πριν τελειώσει τις σπουδές του. και από εκεί στο Παρίσι, αφού προηγουμένως άλλαξε το επώνυμό του σε Τσακάλωφ.

Το 1813 επέστρεψε στη Ρωσία και συναντήθηκε στην Οδησό με τον Νικόλαο Σκουφά και τον Εμμανουήλ Ξάνθο. Λίγο αργότερα, το 1814, ίδρυσαν από κοινού τη Φιλική Εταιρεία.

Όταν το 1821 ανέλαβε την ηγεσία ο Αλέξ. Υψηλάντης, ο Τσακάλωφ έσπευσε στη

Μολδοβλαχία από την Πίζα, όπου βρισκόταν, για να συμμετάσχει στον Αγώνα και συνόδευσε τον Δημ. Υψηλάντη στην Ελλάδα ως υπασπιστής του.

Η συμβολή του στην προετοιμασία του Αγώνα ήταν πολύ σημαντική, αλλά δεν αναμείχθηκε στα πολιτικά πράγματα και δεν ανέλαβε διοικητικές ή άλλες θέσεις.

Μόνο μετά την άφιξη του Καποδίστρια διατέλεσε υπάλληλος του Γενικού Φροντιστηρίου και πληρεξούσιος της Ηπείρου στη Δ' και στην Ε' Εθνοσυνέλευση του Άργους (1829 και 1832). Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια εγκαταστάθηκε στη Μόσχα, όπου και πέθανε το 1851 χωρίς να αναμειχθεί έκτοτε καθόλου στα κοινά.

ΤΣΑΜΑΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ: Ναυμάχος της Ελληνικής Επανάστασης. Γεννήθηκε στην Ύδρα το 1774. Από μικρός ακολούθησε το ναυτικό επάγγελμα και με την κήρυξη της Επανάστασης μετέτρεψε το πλοίο του σε πολεμικό.

Το 1821 με την υδραϊκή ναυτική μοίρα έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις του Αιγαίου και στον Παγασητικό. Στα επόμενα χρόνια συμμετείχε σε όλες σχεδόν τις ναυτικές επιχειρήσεις στο Αιγαίο, τα πελοποννησιακά παράλια και τον Κορινθιακό κόλπο.

Το 1825 κατέπλευσε στο Νεόκαστρο με τρόφιμα και πολεμικό υλικό και κατόρθωσε να εφοδιάσει το φρούριο που πολιορκούσε ο Ιμπραήμ. Όταν ο τελευταίος διέταξε γενική έφοδο στη Σφακτηρία, όπου είχαν αποβιβαστεί 500 Έλληνες, ο Τσαμαδός που βρισκόταν στο νησί βρήκε το θάνατο.

ΤΣΟΚΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Οπλαρχηγός της Επανάστασης του 1821 (Άργος, 1796-1875). Εργαζόταν στην Κωνσταντινούπολη ως έμπορος, αλλά με την έκρηξη της Επανάστασης μετέβη στην Ελλάδα και τάχθηκε υπό τις διαταγές του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Πήρε μέρος στην πολιορκία του Ναυπλίου και σε μάχες εναντίον του Δράμαλη. Αξιομνημόνευτες ενέργειές του ήταν η πυρπόληση του αργολικού κάμπου και η καταστροφή των αποθηκευμένων σιτηρών της Αργολίδας.

Το διάστημα 1825-1826 αγωνίστηκε εναντίον του Ιμπραήμ. Υπέρμαχος της πολιτικής Καποδίστρια, μετά το θάνατό του εκτέλεσε χρέη προέδρου του έκτακτου στρατοδικείου και καταδίκασε σε θάνατο τον Γεώργιο Μαυρομιχάλη.

Κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας διώχθηκε και φυλακίστηκε. Στράφηκε κατά του Όθωνα, αναμείχθηκε στη Ναυπλιακή Επανάσταση του 1862 και εξορίστηκε.

Ύστερα από την έξωση του Όθωνα επέστρεψε στην Ελλάδα και το 1864 έγινε υπασπιστής του Γεωργίου Α'.

ΤΣΟΡΤΣ ΣΕΡ ΡΙΤΣΑΡΝΤ: Βρετανός στρατιωτικός (1784-1873) και αρχιστράτηγος των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων ξηράς (1827). Εντάχθηκε στο βρετανικό πεζικό και έλαβε μέρος στους Ναπολεόντειους Πολέμους.

Το 1809 συμμετείχε στην κατάληψη της Ζακύνθου, της Κεφαλλονιάς, της Ιθάκης και των Κυθήρων, που βρίσκονταν υπό γαλλική κυριαρχία. Στη Ζάκυνθο ίδρυσε σύνταγμα ελαφρού πεζικού, τέθηκε επικεφαλής του και το 1810 πήρε μέρος σε μάχες στη Λευκάδα, όπου και τραυματίστηκε σοβαρά.

Πρωτοστάτησε στην καταστολή των απελευθερωτικών κινημάτων στη νότια Ιταλία και τη Σικελία.

Το 1827 έφτασε στην Ερμιονίδα και έγινε δεκτός με ενθουσιασμό από τους Έλληνες. Χωρίς ιδιαίτερες στρατηγικές ικανότητες, συμφώνησε με την άποψη του Κόχραν για κατά μέτωπο επίθεση εναντίον του Κιουταχή, παρά την αντίθεση του Καραϊσκάκη, γεγονός που οδήγησε στην πανωλεθρία των Ελλήνων στον Ανάλατο, στην παράδοση της Ακρόπολης στους εχθρούς και στην καταστολή της επανάστασης στη Στερεά Ελλάδα.

Μετά τη ναυμαχία του Ναβαρίνου εκστράτευσε στη δυτική Στερεά Ελλάδα και κατόρθωσε να συγκροτήσει στρατόπεδο στο Δραγαμέστο. Με την άφιξη του Καποδίστρια οι αρμοδιότητές του περιορίστηκαν. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στις οποίες πήρε μέρος (Μεσολόγγι, Αιτωλικό) κατέληξαν σε αποτυχία. Ο διορισμός του Αυγουστίνου Καποδίστρια ως πληρεξούσιου τοποτηρητή του αδελφού του στη δυτική Στερεά Ελλάδα προκάλεσε τη δυσανεξία του, με αποτέλεσμα να παραιτηθεί. Παρέμεινε όμως στην Ελλάδα, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου και πέθανε.

ΥΨΗΛΑΝΤΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Επώνυμο μιας από τις επιφανέστερες φαναριώτικες οικογένειες, που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον αγώνα της ανεξαρτησίας και από τον 11ο αιώνα είχε σχέσεις με τη βυζαντινή Αυλή. Στο β' μισό του 17ου αιώνα κάποια μέλη της

μετοίκησαν στην Κωνσταντινούπολη, όπου ασχολήθηκαν με το εμπόριο και εισχώρησαν στους κύκλους των Φαναριωτών και στην οθωμανική διοίκηση, αναπτύσσοντας σημαντική δραστηριότητα στις Παρίστριες Ηγεμονίες.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Στρατιωτικός και επαναστάτης, ηγέτης της Φιλικής Εταιρείας στην τελευταία της φάση και αρχηγός της Ελληνικής Επανάστασης. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1792. Ήταν πρωτότοκος γιος του Κωνσταντίνου Υψηλάντη, ανατράφηκε σε περιβάλλον που διαπνεόταν από έντονο πατριωτισμό και έλαβε εκλεκτή μόρφωση.

Στην Πετρούπολη, όπου ακολούθησε τον πατέρα του, φοίτησε στη Σχολή Βασιλικών Ακολουθών και στη συνέχεια υπηρέτησε στα σώματα της αυτοκρατορικής φρουράς με διακρίσεις στα πεδία των μαχών. Το Μάρτιο του 1820 ο Εμμανουήλ Ξάνθος του πρόσφερε στην Πετρούπολη την αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας, την οποία αποδέχθηκε, αφού πρώτα συμβουλευτηκε τον Ιωάννη Καποδίστρια και αφού έγιναν δεκτοί από τον Ξάνθο οι όροι που έθεσε. Με αρχηγό τον Υψηλάντη μπόρεσαν να υπερνικηθούν οι αμφιβολίες σχετικά με την «Ανώτατη Αρχή» και να αναπτρωθούν το ηθικό και ο ενθουσιασμός των στελεχών της. Με ενθάρρυνση του Καποδίστρια αποφάσισε ότι έπρεπε να επιστευθεί η προπαρασκευή της Επανάστασης και τον Ιούνιο του 1820 εγκαταστάθηκε στην Οδησό. Ενέκρινε το «Σχέδιο Γενικό» της Επανάστασης, που είχαν συντάξει ο Παπαφλέσσας και ο Λεβέντης και προέβλεπε εξέγερση των Σέρβων και των Μαυροβουνίων, επανάσταση της Μολδοβλαχίας και εμπρησμό του τουρκικού στόλου στο ναύσταθμο της Κωνσταντινούπολης. Στην Ελλάδα η Επανάσταση θα άρχιζε από την Πελοπόννησο, μόλις έφτανε εκεί ο Υψηλάντης. Τελικά όμως, για διάφορους λόγους, αποφασίστηκε η έναρξη της επανάστασης στη Μολδοβλαχία. Με την κυκλοφορία της προκήρυξης του «Μάχου υπέρ πίστεως και Πατρίδος» ο Υψηλάντης κήρυξε στο Ιάσιο στις 24 Φεβρουαρίου 1821 την έναρξη του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα. Με επιστολή του προς τον αυτοκράτορα Αλέξανδρο υπέβαλε την παραίτησή του από το ρωσικό στρατό, του γνωστοποιούσε ότι οι Έλληνες θα ξεσηκώνονταν εναντίον των Τούρκων και ζήτησε την αρωγή του. Αμέσως μετά άρχισε τις προσπάθειες για τη δημιουργία στρατού και συγκρότησε τον Ιερό Λόχο. Κατέλαβε το Βουκουρέστι. Τον αποκήρυξε ο τσάρος Αλέξανδρος Α΄ και αφορίστηκε από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄. Ηττήθηκε στο Δραγατσάνι από υπέρτερες τουρκικές δυνάμεις. Κατέφυγε στην Αυστρία, όπου και συνελήφθη. Παρέμεινε φυλακισμένος μέχρι το 1827. Πέθανε στη Βιέννη ένα χρόνο μετά.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Αδελφός του Αλέξανδρου Υψηλάντη και ηγετική μορφή της Επανάστασης του 1821. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1793. Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και στο Παρίσι. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία.

Τον Ιούνιο του 1821 μετέβη στην Ελλάδα (Ύδρα) για να αναλάβει την ηγεσία του Αγώνα ως πληρεξούσιος του αδερφού του. Άρχισε την οργανωτική του προσπάθεια από την Ύδρα και συνέταξε την πρώτη του διακήρυξη, την οποία απηύθυνε προς τους «Ομογενείς Φιλελεύθερους Έλληνες».

Από την Ύδρα πέρασε στο Άστρος. Εκεί στη συνάντηση που είχε με ανώτερους κληρικούς και μέλη της Πελοποννησιακής Γερουσίας δημιουργήθηκαν τα πρώτα νέφη στις σχέσεις με τους προκρίτους εξαιτίας της συμπάθειας που έτρεφε για τον Παπαφλέσσα, τον Κολοκοτρώνη και τον Αναγνωσταρά. Μετά την άρνηση των προκρίτων να δεχτούν τις προτάσεις της Πελοποννησιακής Γερουσίας, εγκαταστάθηκε στα Τρίκορφα, από όπου διηύθυνε την πολιορκία της Τριπολιτσάς. Στα Τρίκορφα οργάνωσε πολιτικό επιτελείο με τον Νεόφυτο Βάμβα και άλλους φιλικούς, ενώ συνεχιζόταν η κρίση στα πολιτικά πράγματα. Το κλίμα καχυποψίας ενισχύθηκε από ενέργειες του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και του Θεόδωρου Νέγρη. Στις 20 Δεκεμβρίου 1821 άρχισε τις εργασίες της η Α΄ Εθνοσυνέλευση. Στις 15 Ιανουαρίου 1822 ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος εκλέχτηκε πρόεδρος του Εκτελεστικού Σώματος, ενώ ο Δημήτριος Υψηλάντης πρόεδρος του Βουλευτικού.

Αν και τα δύο σώματα ήταν τυπικά ισότιμα, τελικά η εξουσία περιήλθε στον Μαυροκορδάτο και στους προκρίτους.

Τον Ιανουάριο του 1822 ο Δημήτριος Υψηλάντης έσπευσε στο Άργος για να ενισχύσει το φρούριο από τις επιθέσεις του Δράμαλη, ενέργεια για την οποία επικρίθηκε από του αντιπάλους του.

Στη Β' Εθνοσυνέλευση τήρησε αρνητική στάση στις προσπάθειες των προκρίτων να μονοπωλήσουν την εξουσία, ενώ κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου με το κύρος του προσπάθησε να κατευνάσει τους αντιμαχόμενους.

Διακρίθηκε για τις στρατιωτικές του ικανότητες κατά την επίθεση του Ιμπραήμ εναντίον των Μύλων του Άργους (1825).

Κορυφαία στιγμή του θεωρείται η στάση που κράτησε μετά την απόφαση της Γ' Εθνοσυνέλευσης να ζητήσει τη μεσίτευση της Αγγλίας για την κατάπαυση των εχθροπραξιών. Στην επιστολή διαμαρτυρίας του η Εθνοσυνέλευση αντέδρασε αποφασίζοντας τον αποκλεισμό του «από κάθε πολιτικό και στρατιωτικό υπόρρημα». Ωστόσο αποκαταστάθηκε αργότερα με την επανάληψη των εργασιών στην Τροιζήνα (1827). Όταν γινόταν η ανασύνταξη των ενόπλων δυνάμεων από τον Ιωάννη Καποδίστρια, του ανατέθηκε η αρχηγία του στρατού της ανατολικής Ελλάδας.

Τον Οκτώβριο του 1828 πραγματοποίησε νικηφόρες επιχειρήσεις εναντίον των Τούρκων στη Βοιωτία, ενώ το Σεπτέμβριο διηύθυνε την τελευταία μάχη του Αγώνα στην Πέτρα Βοιωτίας, που έληξε με θριαμβευτική νίκη των Ελλήνων.

Τα χρόνια μετά το τέλος της Επανάστασης ασχολήθηκε μόνο με την πολιτική. Ανήκε σε αυτούς που αντιπολιτεύονταν τον Καποδίστρια. Υπήρξε ίσως η πιο αγνή μορφή του Αγώνα της ανεξαρτησίας. Πέθανε στις 5 Αυγούστου του 1832 στο Ναύπλιο.

ΦΑΒΙΕΡΟΣ ΚΑΡΟΛΟΣ: Γάλλος στρατιωτικός και φιλέλληνας που πρόσφερε τις υπηρεσίες του στην Ελληνική Επανάσταση (1782-1855). Διακρίθηκε σε πολλές στρατιωτικές αποστολές και πολεμικές επιχειρήσεις της πατρίδας του.

Περίοδευσε στην Ευρώπη με σκοπό τη στρατολόγηση φιλελλήνων και στα μέσα του 1825 δέχτηκε πρόσκληση της ελληνικής κυβέρνησης για την οργάνωση τακτικού στρατού στο Ναύπλιο. Συνεργάστηκε με τον Καραϊσκάκη εναντίον των Τούρκων στην Αττική, όμως η έλλειψη συνεννόησης οδήγησε σε ήττα στο Χαϊδάρι. Πέτυχε τον ανεφοδιασμό των πολιορκουμένων στην Ακρόπολη και έμεινε εγκλωβισμένος σε αυτή μέχρι την παράδοσή της. Για την προσφορά του στη Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας πολιτογραφήθηκε Έλληνας. Ο Φαβιέρος ήταν άνθρωπος της δράσης και χαρακτηριζόταν από αισθήματα αφοσίωσης, διαύγεια πνεύματος, γενναιοφροσύνη, ελευθερία και τόλμη στην έκφραση των απόψεών του. Διακρίθηκε επίσης για την εντιμότητα και την αφιλοκέρδειά του.

ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ: Κίνημα που αναπτύχθηκε στον ευρωπαϊκό κυρίως χώρο, με το οποίο εκφράστηκαν τα συναισθήματα συμπάθειας των Ευρωπαίων απέναντι στους επαναστατημένους Έλληνες. Πιο μαζικά εκδηλώθηκε στην Αγγλία, τη Γαλλία, την Ιταλία, τη Γερμανία, την Πολωνία, αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ακόμη και στην Αμερική. Η στάση αυτή των Ευρωπαίων υπαγορεύτηκε από το θαυμασμό τους για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, από τον αποτροπιασμό που προκάλεσαν οι βιαιοπραγίες των Τούρκων σε βάρος του άμαχου πληθυσμού και βέβαια από την ιδεολογία του φιλελευθερισμού που ευνοούσε κάθε επαναστατικό κίνημα για λευτεριά. Εκδηλώθηκε με τη μορφή της οικονομικής ενίσχυσης (αποστολή χρημάτων, όπλων και εφοδίων), με τη δημοσίευση άρθρων για τους μαχόμενους και με την προσωπική συμμετοχή στον Αγώνα, που έφτασε ως και την αυτοθυσία. Πολλοί ποιητές και καλλιτέχνες εμπνεύστηκαν από τα κατορθώματα των Ελλήνων (Βίκτωρ Ουγκό, Ντελακρουά κ.ά.). Οι υπηρεσίες που πρόσφεραν οι φιλέλληνες στους αγωνιζόμενους Έλληνες υπήρξαν σημαντικές, παρά τις δυσκολίες προσαρμογής που αντιμετώπισαν όσοι ήρθαν στην Ελλάδα. Πάνω από όλα όμως κινητοποίησαν την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη υπέρ του ελληνικού ζητήματος.

ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ: Μυστική εταιρεία που ιδρύθηκε το 1814 στην Οδησό από τον Εμμανουήλ Ξάνθο, τον Αθανάσιο Τσακάλωφ και τον Νικόλαο Σκουφά, με σκοπό να δράσει για την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους. Αθρόες μυήσεις άρχισαν να γίνονται τέσσερα περίπου χρόνια μετά την ίδρυση της, όταν η έδρα της μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Έπειτα από την άρνηση, τον Ιανουάριο του 1818, του Ιωάννη Καποδίστρια να αναλάβει την αρχηγία της, Γενικός Επίτροπος της Αρχής ανέλαβε τον Απρίλιο του 1820 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, ο οποίος εκπόνησε αμέσως το «Σχέδιο Γενικό» για την οργάνωση του Αγώνα, το οποίο προέβλεπε ταυτόχρονη εξέγερση Σέρβων, Μαυροβουνίων, Βλάχων και Ελλήνων. Η επανάσταση άρχισε στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και λίγο μετά στην Πελοπόννησο και σε άλλα σημεία της Ελλάδας. Τα μέλη της ονομάζονταν

Φιλικοί.

ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ ΔΑΝΙΗΛ: Θεσσαλός πρωτεργάτης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ξάδελφος του Γρηγόριου Κωνσταντά και του Άνθιμου Γαζή. Γεννήθηκε το 1755 στις Μηλιές Πηλίου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα στην πατρίδα του. Το 1779 έγινε μοναχός και συνέχισε τη μόρφωσή του στο Βουκουρέστι με δάσκαλο τον Νεόφυτο Κausοκαλυβίτη. Από το 1784 έως το 1786 δίδαξε στην Ακαδημία του Ιασίου. Από τον Δημήτριο Καταρτζή μνηθήκε στη γαλλική παιδεία και το 1790 βρέθηκε στο Παρίσι, όπου σπούδασε φυσικές επιστήμες. Στη γαλλική πρωτεύουσα έζησε την πιο παραγμένη περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης και το 1794 την εγκατέλειψε τρομαγμένος. Τα επόμενα χρόνια βρέθηκε στο Ιάσιο, όπου δίδαξε ξανά στην Ακαδημία (1803-1805), αλλά ξαναγύρισε στο Παρίσι το 1810 και έμεινε εκεί μέχρι το 1812. Από το 1816 έως το 1818 ασχολήθηκε με την εκτύπωση των βιβλίων του στη Λειψία, στα οποία διατύπωσε τις γλωσσολογικές του απόψεις, την παιδαγωγική του μέθοδο και τις εμπειρίες του από την παραμονή του στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες («Το Γεωγραφικόν και το Ιστορικόν της Ρουμουνίας», «Επιτομή των Ρωμαϊκών», «Απόπειρα Αναλύσεως του Νοουμένου» κ.ά.). Την ίδια περίοδο συμμετείχε με τον Άνθιμο Γαζή και τον Γρηγόριο Κωνσταντά στην προσπάθεια για τη δημιουργία σχολής στις Μηλιές, στην οποία και κληροδότησε την περιουσία του. Το 1819 μνηθήκε στη Φιλική Εταιρεία και συμμετείχε στην προετοιμασία του Αγώνα. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του στράφηκε στη φιλοσοφία, νιώθοντας μεγάλο θαυμασμό για την καντιανή σκέψη. Πέθανε στο Μπάλτζι της Βεσσαραβίας. Το σημαντικότερο έργο του είναι η «Νεωτερική Γεωγραφία», το οποίο έγραψε σε συνεργασία με τον Γρηγόριο Κωνσταντά και τυπώθηκε στη Βιέννη το 1791. Ασχολήθηκε επίσης με τη μετάφραση έργων θετικών επιστημών (φυσική, γεωμετρία, αστρονομία). Πέθανε το 1832.

ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΘΗΝΩΝ: Ιδρύθηκε το 1813 από Αθηναίους προκρίτους (Αλ. Χωματιανό, Ιωάννη Μαρμαροτούρη, Π. Ρεβελάκη και Γ. Σοφιανό) με παρακίνηση των Άγγλων. Σκοπός της ήταν η εκπαίδευση των Ελλήνων, η έκδοση βιβλίων και οι ανακαλύψεις αρχαιοτήτων, η συγκέντρωση των οποίων θα αποτελούσε τον πυρήνα ενός μουσείου. Μέλη της μπορούσαν να γίνουν, εκτός από τους Αθηναίους, Έλληνες λόγιοι και φιλέλληνες του εξωτερικού. Ένας από τους πρώτους Έλληνες του εξωτερικού που εντάχθηκαν στην εταιρεία ήταν ο Άνθιμος Γαζής. Η δραστηριότητά της συνεχίστηκε ως τις παραμονές της Επανάστασης του 1821.

ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ: Το 1814 ιδρύθηκε στη Βιέννη, όπου είχαν συγκεντρωθεί πολιτικές και διπλωματικές προσωπικότητες για να λάβουν μέρος σε συνέδριο, η Φιλόμουσος Εταιρεία της Βιέννης, με πρωτοβουλία του Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος βρισκόταν εκεί με την ιδιότητα του υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας. Ο σκοπός της εταιρείας ήταν μορφωτικός και ο Καποδίστριας, έχοντας και την έγκριση του τσάρου Αλέξανδρου Α΄, έπεισε πολλούς να γίνουν μέλη και διαμόρφωσε ένα έντονο φιλελληνικό ρεύμα. Οι κινήσεις αυτές ανησύχησαν τον Μέτερνιχ, που πίσω από τους εκπολιτιστικούς σκοπούς, έβλεπε την προετοιμασία ενός επαναστατικού κινήματος. Η εταιρεία συνέχισε τη δραστηριότητά της ως τις παραμονές της Επανάστασης.

ΦΡΑΝΤΖΗΣ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ (ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΟΣ): Κληρικός, αγωνιστής και ιστορικός της Επανάστασης (Καλάβρυτα, 1778-1851). Εγκαταστάθηκε στην Κυπαρισσία ως πρωτοσύγκελος του επισκόπου Χριστιανουπόλεως Γερμανού. Μνηθήκε στη Φιλική Εταιρεία και συμμετείχε ενεργά στον Αγώνα. Πήρε μέρος ως πληρεξούσιος στη Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας. Μετά τον Αγώνα έγινε επίσκοπος Ερμιονίδος και αργότερα Τριφυλίας. Συνέγραψε συνοπτική ιστορία της Επανάστασης με τίτλο «Ιστορία της Αναγεννηθείσης Ελλάδος».

ΦΩΤΗΛΑΣ ΑΣΗΜΑΚΗΣ: Πρόκριτος των Καλαβρύτων, Φιλικός και ένας από τους πιο σημαντικούς Πελοποννήσιους αρχηγούς της Ελληνικής Επανάστασης (Καλάβρυτα, 1761-1835). Το 1819 μνηθήκε στη Φιλική Εταιρεία. Υποστήριζε την ανάγκη της άμεσης κήρυξης του Αγώνα και στις συσκέψεις των προκρίτων επεσήμαινε τους κινδύνους από την οποιαδήποτε αναβολή. Συμμετείχε στην πρώτη σοβαρή πολεμική επιχείρηση του Αγώνα στα Καλάβρυτα, τα οποία ύστερα από πενήμερη πολιορκία παραδόθηκαν. Σημαντική ήταν η ανάμειξή του και στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας. Ήταν πληρεξούσιος στην Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου και διατέλεσε αντιπρόεδρος της Πελοποννησιακής Γερουσίας και μέλος του εκτελεστικού σώματος. Στην περίοδο της εμφύλιας διαμάχης τήρησε μετριοπαθή στάση, αρνήθηκε να συμπράξει στη δίωξη αντικυβερνητικών και προτίμησε να

παραιτηθεί. Μετά το 1825 σταμάτησε να μετέχει ενεργά στον Αγώνα, αλλά συνέχισε να τον ενισχύει οικονομικά.

ΦΩΤΟΜΑΡΑΣ ΝΑΣΟΣ: Το 1820 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία, ενώ την περίοδο 1820-1822 αγωνίστηκε στο Σούλι εναντίον του τυράννου των Ιωαννίνων και των σουλτανικών στρατευμάτων. Μετά την αποχώρηση των Σουλιωτών κατέφυγε στην Κέρκυρα και από εκεί πέρασε στην Πελοπόννησο.

Το 1824 διορίστηκε φρούραρχος Παλαμιδίου. Διακρίθηκε ιδιαίτερα στις μάχες στο Μεσολόγγι και στην Αττική. Ήρθε σε σύγκρουση με τον Θ. Γρίβα στο Ναύπλιο. Η διαμάχη αυτή έλαβε τέλος με την έλευση του Ιωάννη Καποδίστρια στην Ελλάδα. Το 1831 διατέλεσε πρόεδρος του στρατοδικείου που διεξήγαγε τη δίκη του Γεώργιου Μαυρομιχάλη μετά τη δολοφονία Καποδίστρια. Πέθανε στην Κόρινθο το 1841.

ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Γεννήθηκε το 1424 στην Αθήνα. Ήταν μαθητής του Θεόδωρου Γαζή και προσκλήθηκε από τον Λαυρέντιο τον Μεγαλοπρεπή στη Φλωρεντία για να διδάξει ελληνικά. Στη συνέχεια πήγε στο Μιλάνο, όπου τον είχε προσκαλέσει ο ηγεμόνας Λουδοβίκος Σφόρτσα. Εκεί παρέμεινε μέχρι το θάνατό του το 1511. Έγραψε τα έργα του στα αρχαία ελληνικά, αλλά τη φήμη του την οφείλει στο ότι επιμελήθηκε την πρώτη τυπογραφική έκδοση του Ομήρου. Αργότερα εξέδωσε έργα του Ισοκράτη και το 1499 το περίφημο λεξικό του Σουίδα.

ΧΑΣΤΙΓΚΣ ΦΡΑΝΙ ΑΜΠΝΕΪ: Βρετανός αξιωματικός του ναυτικού και ένας από τους πιο ένθερμους φιλέλληνες (1794-1828). Τα τελευταία χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης ανέπτυξε πλούσια δράση. Το 1822 ήρθε στην Ελλάδα και προσπάθησε να πείσει τους Έλληνες να βελτιώσουν τη μαχητική ικανότητα του στόλου. Αγωνίστηκε στην Πελοπόννησο και την Κρήτη. Το 1824 επέστρεψε στην Αγγλία, όπου επέβλεψε την κατασκευή ενός ατμοκίνητου πολεμικού πλοίου που είχε παραγγείλει η Ελλάδα. Το Σεπτέμβριο του 1826 κατέπλευσε στο Ναύπλιο ως κυβερνήτης του πλοίου, για την ολοκλήρωση του οποίου είχε διαθέσει σημαντικό ποσό. Εκείνη την περίοδο οι προσπάθειες των Ελλήνων είχαν επικεντρωθεί στον αγώνα για τη σωτηρία της Ακρόπολης των Αθηνών, που την πολιορκούσε ο Κιουταχής. Τότε ο Χάστιγκς έσπευσε στο Φάληρο και τον Πειραιά, προσφέροντας σημαντική βοήθεια στους αγωνιζόμενους. Αποδοτικές υπήρξαν οι ενέργειές του στον Παγασητικό κόλπο, στο Τρίκερι, στην Αλεξάνδρεια και στην επανακατάληψη του Μεσολογγίου. Το 1826 στην προσπάθεια κατάληψης του Αιτωλικού πληγώθηκε. Πέθανε στη Ζάκυνθο και τάφηκε στον Πόρο.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ ΝΤΑΛΙΑΝΗΣ: Καταγόταν από το Δελβινάκι της Ηπείρου, αλλά γεννήθηκε στην Τεργέστη (1775-1828). Σπούδασε στην Ιταλία και ασχολήθηκε με το εμπόριο. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και με την έναρξη της Επανάστασης ήλθε στην Ελλάδα, όπου με δικά του χρήματα συγκρότησε ένα σώμα ιππικού και πήρε μέρος σε πολλές επιχειρήσεις. Το 1826 εκστράτευσε στη Βηρυτό για να βοηθήσει τον τοπικό εμίρη στην επανάστασή του εναντίον του σουλτάνου. Μετά την αποτυχία της επιχείρησης επέστρεψε στην Πελοπόννησο και πολέμησε εναντίον του Ιμπραήμ. Το 1828 προσπάθησε να αναζωπυρώσει την επανάσταση στην Κρήτη, αλλά σε μια μάχη στο Φραγκοκάστελλο σκοτώθηκε. Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, οι «Δροσουλίτες», οι σκιές δηλαδή που κινούνται στα τείχη του Φραγκοκάστελλου ορισμένες μέρες του Μαΐου, είναι οι ψυχές των πολεμιστών του Χατζήμιχάλη που έπεσαν εκεί μαχόμενοι.

ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ: Γεννήθηκε στην περιοχή του Ασπροποτάμου. Εργάστηκε ως έμπορος στη Βιέννη και το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Με την έναρξη της Επανάστασης ήλθε στην Ελλάδα και πήρε μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις. Στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου ήταν φρούραρχος της Κλείσοβας και κατόρθωσε να διαφύγει στην Πελοπόννησο. Στα χέρια του άφησε την τελευταία του πνοή ο Γεώργιος Καραϊσκάκης (1827). Διετέλεσε υπασπιστής του Όθωνα και για λίγο διάστημα του Γεωργίου Α΄.

ΧΕΪΔΕΝ ΛΟΓΓΙΝΟΣ: Αντιναύαρχος του ρωσικού στόλου (1772-1840), ολλανδικής καταγωγής, διοικητής μοίρας στη Μεσόγειο. Διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διάρκεια της ναυμαχίας του Ναβαρίνου, η οποία οδήγησε στην ελληνική ανεξαρτησία. Τιμήθηκε από τον τσάρο και έγινε υπασπιστής του.

ΧΙΟΣ, ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ: Τον Απρίλιο του 1822 τα στίφη των βάρβαρων επιδρομέων υπό την καθοδήγηση του καπουδάν πασά του οθωμανικού στόλου Καρα-Αλή του Ευτυχούς κατέκαψαν από άκρη σε άκρη το όμορφο νησί της Χίου, ενώ οι κάτοικοί του είτε

σφαγιάστηκαν είτε μεταφέρθηκαν στα σκλαβοπάζαρα της βόρειας Αφρικής. Ο Ψαριανός Κωνσταντίνος Κανάρης και ο Υδραίος Ανδρέας Πιπίνος αποφάσισαν να χτυπήσουν με δύο πυρπολικά τον τουρκικό στόλο που ναυλοχούσε στο λιμάνι της Χίου. Ήταν η ώρα της εκδίκησης. Η νύχτα της 6ης προς την 7η Ιουνίου ήταν αφέγγαρη και οι δύο ατρόμητοι ναυτικοί μαζί με τους συντρόφους τους πλησίασαν, χωρίς να γίνουν αντιληπτοί, τους στόχους τους, ο Πιπίνος την υποναυαρχίδα και ο Κανάρης τη ναυαρχίδα, την περήφανη «Μανσουρίγιε». Τα δύο πλοία ήταν κατάφωτα και τα πληρώματα διασκέδαζαν, καθώς την επομένη άρχιζε το Μπαϊράμι. Ο Πιπίνος έριξε την αρπάγη, γάντζωσε το πυρπολικό του στην υποναυαρχίδα, άναψε το φωτιά και πήδηξε στη βάρκα διαφυγής. Ωστόσο, η φωτιά άργησε να φουντώσει και το πλήρωμα του δίκροτου κατόρθωσε να απομακρύνει το πυρπολικό. Ο Κανάρης όμως δεν εγκατέλειψε την προσπάθεια. Έμεινε στο πυρπολικό μέχρι που σιγουρεύτηκε ότι η φωτιά μεταδόθηκε στην τουρκική ναυαρχίδα. Αυτή πήρε αμέσως φωτιά και σε λιγότερο από τρία τέταρτα της ώρας, παρά τις απεγνωσμένες προσπάθειες του πληρώματός της να τη σβήσει, ανατινάχτηκε, συμπαρασύροντας στον υγρό τάφο 2.000 ναύτες και αξιωματικούς. Μία ώρα αργότερα, ο Καρα-Αλή άφησε την τελευταία του πνοή στην ακτή του νησιού, που είχε καταστρέψει λίγες μέρες πριν.

ΧΟΥΡΜΟΥΖΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ (Η ΜΙΧΑΗΛ): Αγωνιστής και πολιτικός, θεατρικός συγγραφέας και δημοσιογράφος (πραγματικό όνομα Χουρμούζιος Τριανταφύλλου). Πέρασε τα παιδικά και τα νεανικά του χρόνια στην Πόλη (Κωνσταντινούπολη, 1804-1882). Το 1821 ήρθε στην Ελλάδα και αγωνίστηκε στα νησιά, στη Ρούμελη, στην Πελοπόννησο και στην Κρήτη.

Το 1834 δοκίμασε για πρώτη φορά τις συγγραφικές του ικανότητες στο Ναύπλιο. Το 1836 πήρε μέρος στην προσπάθεια για την καταστολή της ληστείας και το 1850 έφυγε από το στρατό για να πολιτευτεί.

Από το 1851 ως το 1856 διατέλεσε βουλευτής και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή. Το συγγραφικό του έργο, το οποίο συνέχισε στην Κωνσταντινούπολη μετά την επιστροφή του εκεί το 1856, είναι ιδιαίτερα αξιόλογο.

ΤΟ ΝΕΟΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΑΒΕΡΩΦ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Εθνικός ευεργέτης. Γεννήθηκε στο Μέτσοβο το 1818. Το 1840 πήγε ως μετανάστης στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Εκεί ανέπτυξε έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα και απέκτησε μεγάλη περιουσία, την οποία διέθεσε για την προώθηση εκπαιδευτικών και εθνικών σκοπών, καθώς σε φιλανθρωπίες. Με τις πρώτες δωρεές του δημιουργήθηκαν παρθεναγωγείο και νοσοκομείο στην ελληνική κοινότητα της Αλεξάνδρειας. Δωρεές έκανε επίσης σε επαρχιακές πόλεις της Ελλάδας (Μέτσοβο), καθώς και στην Αθήνα. Με χρήματά του αποπερατώθηκε το Πολυτεχνείο της Αθήνας (ονομάστηκε Μετσόβιο γιατί οι τρεις δωρητές του, Στουρνάρης, Τοσίτσας και Αβέρωφ, ήταν από το Μέτσοβο), χτίστηκαν η Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων και οι φυλακές Αβέρωφ (Αβερώνφειον Εφηβείον) και αναμαρμαρώθηκε το Παναθηναϊκό Στάδιο. Μεγάλο χρηματικό ποσό διέθεσε και για τη ναυπήγηση του θωρηκτού «Αβέρωφ». Πέθανε στην Αλεξάνδρεια το 1899.

ΑΒΕΡΩΦ ΤΟΣΙΤΣΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ: Πολιτικός και συγγραφέας που καταγόταν από το Μέτσοβο της Ηπείρου. Γεννήθηκε στα Τρίκαλα της Θεσσαλίας το 1910. Σπούδασε νομική στη Λοζάνη και πήρε διδακτορικό δίπλωμα στις οικονομικές επιστήμες. Συμμετείχε στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο και στη διάρκεια της Κατοχής ανέπτυξε αντιστασιακή δράση. Μετά τον πόλεμο ξεκίνησε την πολιτική του σταδιοδρομία, ως βουλευτής Ιωαννίνων (1946) με το Κόμμα των Φιλελευθέρων, και εκλεγόταν βουλευτής από το 1956 ως το 1964 με την ΕΡΕ και από το 1974 ως το 1989 με τη Νέα Δημοκρατία. Διατέλεσε πολλές φορές υπουργός, κυρίως Εξωτερικών από το 1956 ως το 1963 (από τη θέση αυτή συνυπέγραψε τις συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου [1959] για τη διευθέτηση του Κυπριακού), και μετά τη Μεταπολίτευση υπουργός Εθνικής Άμυνας στις κυβερνήσεις Κωνσταντίνου Καραμανλή και Γεώργιου Ράλλη. Στη διάρκεια της δικτατορίας συμμετείχε στο αντιδικτατορικό κίνημα του ναυτικού (Μάιος 1973). Το Δεκέμβριο του 1981 εξελέγη πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας, θέση από την οποία παραιτήθηκε το 1984, οπότε και εξελέγη ισόβιος επίτιμος πρόεδρος του κόμματος. Πέθανε το 1990 στην Αθήνα. Παράλληλα με την πολιτική ασχολήθηκε και με τη συγγραφή ιστορικών, κοινωνικών και λογοτεχνικών έργων, για τα οποία απέσπασε πολλές τιμητικές διακρίσεις. Πρώτο έργο του ήταν η «Τελωνειακή Ένωσις των Βαλκανίων» (1933), ενώ ακολούθησαν τα εξής: «Το Πρόβλημα του Πληθυσμού της Ελλάδος» (1939), «Ελευθερία ή Θάνατος» (1945), «Η Πολιτική Πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος» (1948), «Η Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδος» (1960), «Περιστερία, Παιδικά Παραμύθια για Μεγάλους» (1968), «Φωτιά και Τσεκούρι 1944-1949» (1974), «Περασμένα και Τωρινά» (1978) κ.ά. Το 1947 ίδρυσε το Τοσίτσειο Ίδρυμα και διατέλεσε ισόβιος πρόεδρός του, με δωρεά του βαρόνου Μιχαήλ Τοσίτσα, του οποίου υπήρξε κληρονόμος, και έκτοτε πρόσθεσε στο επώνυμό του το επώνυμο του ευεργέτη του. Ίδρυσε ακόμη την «Πινακοθήκη Αβέρωφ» στο Μέτσοβο. Πέθανε το 1990.

«ΑΒΕΡΩΦ ΓΕΩΡΓΙΟΣ»: Θωρηκτό καταδρομικό του ελληνικού στόλου με σπουδαία δράση κυρίως στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Ναυπηγήθηκε την περίοδο 1908-1910 στο Ορλάντο, στο Λιβόρνο. Το ποσό που δαπανήθηκε για τη ναυπήγηση και τον εξοπλισμό του πλοίου καλύφθηκε από το κληροδότημα του Γεώργιου Αβέρωφ. Το εκτόπισμά του έφτανε τους 10.000 τόνους και η ταχύτητά του τους 22 κόμβους. Ο οπλισμός του περιλάμβανε τέσσερα πυροβόλα των 234 χιλιοστών σε δύο δίδυμους πύργους, οκτώ πυροβόλα των 195 χιλιοστών σε τέσσερις δίδυμους πλευρικούς πύργους, τορπιλοσωλήνες και αρκετά ταχυβόλα. Το πλήρωμά του έφτανε τους 670 άντρες. Συμμετείχε στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο και συνέβαλε στην επιβολή της ελληνικής κυριαρχίας σε όλο σχεδόν το βόρειο και το κεντρικό Αιγαίο. Έλαβε μέρος ως ναυαρχίδα του ελληνικού στόλου (αρχηγός στόλου, ο υποναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης) στις ναυμαχίες της Έλλης (3 Δεκεμβρίου του 1912) και της Λήμνου (5 Ιανουαρίου του 1913), όπου και μόνο η παρουσία του ανάγκασε τον τουρκικό στόλο να αναζητήσει προστασία στα Στενά των Δαρδανελίων. Το Νοέμβριο του 1918 κατέπλευσε επικεφαλής μοίρας του ελληνικού στόλου στην Κωνσταντινούπολη. Συμμετείχε στις επιχειρήσεις της Μικρασιατικής Εκστρατείας παρέχοντας υποστήριξη στα στρατεύματα που μάχονταν στην ξηρά. Το 1925 αντικαταστάθηκαν οι λέβητές του και τοποθετήθηκαν

συστήματα διεύθυνσης βολής και κατευθυντήρας. Τον Απρίλιο του 1941 διέφυγε στη Μέση Ανατολή και μέχρι το 1942 χρησιμοποιήθηκε για συνοδείες νηοπομπών στον Ινδικό Ωκεανό. Τον Οκτώβριο του 1944 με αυτό μεταφέρθηκε η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση του Γεώργιου Παπανδρέου στον Πειραιά. Παροπλίστηκε το 1946 και χρησιμοποιήθηκε ως έδρα του αρχηγού του στόλου μέχρι το 1952. Το 1980 άρχισαν οι εργασίες συντήρησης και επισκευής του. Σήμερα βρίσκεται σε προβλήτα στο Φλοίσβο Φαλήρου και έχει μετατραπεί σε μουσείο.

Θεωρείται ως «εν ενεργεία υπό μακροχρόνια επισκευή».

ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ ΝΟΒΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Πολιτικός, δημοσιογράφος, λογοτέχνης, ακαδημαϊκός (ψευδώνυμο Γ. Αθάνας) και πρωθυπουργός. Γεννήθηκε στη Ναύπακτο το 1893. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και εργάστηκε είκοσι πέντε περίπου χρόνια ως δημοσιογράφος σε διάφορες αθηναϊκές εφημερίδες. Το 1926 εκλέχτηκε βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας με το Κόμμα των Ελευθερόφρονων του Ι. Μεταξά. Εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής από το 1932 μέχρι το 1964, στην αρχή με το Προοδευτικό Κόμμα του Γ. Καφαντάρη, στη συνέχεια με το Κόμμα των Φιλελευθέρων και τέλος με την Ένωση Κέντρου. Διατέλεσε πολλές φορές υπουργός και το 1964 εκλέχτηκε πρόεδρος της Βουλής. Μετά τη διαφωνία του βασιλιά Κωνσταντίνου με τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου και την παραίτηση του τελευταίου (Ιούλιος 1965) πήρε την εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση (15 Ιουλίου 1965), αλλά την κατέθεσε μερικές μέρες αργότερα διότι η Βουλή την καταψήφισε. Στη συνέχεια ορίστηκε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Στέφανου Στεφανόπουλου (1965-1966). Ασχολήθηκε παράλληλα με την πολιτική με τη συγγραφή διηγημάτων και τη σύνθεση ποιημάτων, λυρικού χαρακτήρα, που τα περισσότερα αφορούν στην αγροτική ζωή της Ρούμελης. Πέθανε στην Αθήνα το 1987.

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ Α΄: Οικουμενικός πατριάρχης (1948-1972), κατά κόσμον Αριστοκλής Σπύρου. Γεννήθηκε στο Βασιλικό (Τσαραπλανά) της Ηπείρου το 1886. Σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Το 1919 διορίστηκε αρχιδιάκονος της Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Το 1922 εκλέχτηκε μητροπολίτης Κερκύρας και Παξών και το 1930 αρχιεπίσκοπος Βόρειας και Νότιας Αμερικής. Πέτυχε να συνενώσει τους διαιρεμένους από το διχασμό Έλληνες, να αναδιοργανώσει τις ελληνικές κοινότητες και να ιδρύσει για την επιμόρφωση των κληρικών την Ακαδημία του Αγίου Βασιλείου στη Νέα Υόρκη και τη Θεολογική Σχολή του Τιμίου Σταυρού στη Βοστώνη. Το 1948 εκλέχτηκε οικουμενικός πατριάρχης. Έπειτα από τις βιαιοπραγίες εναντίον των Ελλήνων το Σεπτέμβριο του 1955 εργάστηκε για την ενίσχυση του ρόλου του Πατριαρχείου. Αναδιοργάνωσε ιδρύματα και θεσμούς, συγκάλεσε πανορθόδοξες διασκέψεις και προώθησε την ενότητα των εκκλησιών σε συνεργασία με τον πάπα Παύλο ΣΤ΄ (συναντήθηκαν το 1964). Κατάφερε τελικά να αρθούν τα αναθέματα του 1054 (1965). Πέθανε το 1972.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Βασιλιάς των Ελλήνων (1917-1920), δευτερότοκος γιος του Κωνσταντίνου Α΄. Ο Αλέξανδρος γεννήθηκε το 1893 στο ανάκτορο του Τατοΐου. Σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων και έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους ως διαγγελάς του πατέρα του. Τον Ιούνιο του 1917, σε ηλικία 24 ετών, ορκίστηκε βασιλιάς των Ελλήνων μέσα σε συνθήκες εξαιρετικά δυσχερείς για την Ελλάδα και την οικογένειά του. Συνεργάστηκε μάλλον αρμονικά με τον πρωθυπουργό Βενιζέλο. Το φθινόπωρο του 1919 παντρεύτηκε με μοργανατικό γάμο (τα παιδιά του από αυτόν το γάμο δεν μπορούσαν να είναι διάδοχοί του) την Ασπασία Μάνου, παρά την αντίθεση της οικογένειάς του και του Βενιζέλου, με την οποία απέκτησε μία κόρη, την Αλεξάνδρα που αργότερα έγινε πριγκίπισσα. Η κυβέρνηση κράτησε μυστική την τέλεση του γάμου μέχρι τον Απρίλιο του 1920.

Ο Αλέξανδρος πέθανε από σηψαιμία, τον Οκτώβριο του 1920, η οποία προκλήθηκε από επιμόλυνση ενός τραύματος που προήλθε από το δάγκωμα ενός πιθήκου στο ζωολογικό κήπο του Τατοΐου. Ο θάνατός του συνέβαλε στην αναζωπύρωση των αντιθέσεων του διχασμού και άνοιξε το δρόμο για την επιστροφή του Κωνσταντίνου στο θρόνο.

ΑΜΑΛΙΑ ΜΑΡΙΑ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ: Πρώτη βασίλισσα της Ελλάδας (1836-1862), κόρη του δούκα του Όλντεμπουργκ, Φρειδερίκου Αυγούστου, σύζυγος του Όθωνα. Γεννήθηκε το 1818. Παντρεύτηκε τον Όθωνα το 1836 στο Μόναχο και, παρά τη δυσαρέσκεια που προκάλεσε ο γάμος τους, έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους Έλληνες. Άτομο ευφυές και δυναμικό, άσκησε μεγάλη επιρροή στον άβουλο Όθωνα. Έμαθε γρήγορα ελληνικά, οργάνωσε το πρωτόκολλο της Αυλής και στην ακολουθία της προσέλαβε Ελληνίδες, κόρες αγωνιστών του

1821. Αναμείχθηκε στην πολιτική ζωή της χώρας μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843, αφού κατόρθωσε να πείσει το βασιλιά να παραχωρήσει Σύνταγμα, και άμβλωνε τις αντιθέσεις ανάμεσα στους επαναστάτες και το θρόνο. Από τότε συμμετείχε στη λήψη αποφάσεων. Άσκησε την αντιβασιλεία τέσσερις φορές κατά την απουσία του Όθωνα στο εξωτερικό και μαζί με το βασιλιά ασπάστηκε τη Μεγάλη Ιδέα, για την πραγμάτωση της οποίας θεώρησε ως ευκαιρία τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856). Η Αμαλία ενθάρρυνε την οργάνωση αντάρτικων σωμάτων και την υποκίνηση επανάστασης στη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Μακεδονία, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση των Άγγλων και των Γάλλων και οδήγησε στην κατάληψη του Πειραιά (1854). Η υπερήφανη αυτή στάση αύξησε τη δημοτικότητα της, αλλά, μετά την αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων (1857) ενισχύθηκε το αντιβασιλικό ρεύμα, εξαιτίας της παραβίασης συνταγματικών ελευθεριών, της στασιμότητας που υπήρχε στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας και της αδυναμίας της να αποκτήσει διάδοχο. Το 1859 το αντιπολιτευτικό κλίμα εναντίον του βασιλικού ζεύγους εντάθηκε. Η Αμαλία δέχτηκε σφοδρές επικρίσεις από τον αντιπολιτευόμενο Τύπο μετά τις διαβλητές εκλογές του 1861, λόγω της επίδρασης που ασκούσε στον Όθωνα. Μάλιστα έγινε και δολοφονική απόπειρα εναντίον της από το νεαρό Αριστείδη Δόσιο. Ο αντιδυναστικός αγώνας κορυφώθηκε το 1862 με εξεγέρσεις, που κατέληξαν στην έξωση του Όθωνα στις 12 Οκτωβρίου του 1862. Το βασιλικό ζεύγος μετά την απομάκρυνσή του από την Ελλάδα εγκαταστάθηκε στην πόλη Βάμπεργκ, όπου και πέθανε η Αμαλία το 1875. Αξιόλογο υπήρξε το φιλανθρωπικό έργο της: Μεταξύ άλλων ίδρυσε το Οφθαλμιατρείο Αθηνών (1847), το Αμαλίο Ορφανοτροφείο (1855) και οργάνωσε τον Εθνικό Κήπο. Επίσης ενίσχυσε οικονομικά τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία και έγιναν οι πρώτες δεντροφυτεύσεις σε πλατείες, πεζοδρόμια και λόφους της Αθήνας.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΡΩΜΥΛΙΑ: Περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878) έγινε αυτόνομη υπό τη διοίκηση χριστιανού ηγεμόνα, ο οποίος διοριζόταν από την Πύλη και είχε πενταετή θητεία. Εκτεινόταν νότια της οροσειράς του Αίμου και βόρεια της Ροδόπης, ενώ στα ανατολικά οριζόταν από τη Μαύρη Θάλασσα και στα δυτικά από τις πηγές του Νέστου. Πρωτεύουσά της ήταν η Φιλιπούπολη και στα όριά της περιλαμβάνονταν οι πόλεις Αγχίαλος και Πύργος που βρίσκονταν κοντά στον Εύξεινο Πόντο, αλλά και η Στενήμαχος, παλιά πόλη με ακμαίο ελληνικό πληθυσμό. Στη Ρωμυλία ζούσαν πολλοί Έλληνες που ήταν ανεπτυγμένοι οικονομικά. Πρώτος ηγεμόνας της Ανατολικής Ρωμυλίας (1879) ήταν ο βουλγαρικής καταγωγής Αλέξανδρος Βογορίδης ή Αλέκο πασά, γιος του ηγεμόνα της Σάμου Στεφανάκη Βογορίδη. Την περίοδο που ασκούσε την εξουσία άρχισε ο εκβουλγαρισμός της περιοχής, που εντάθηκε επί της ηγεμονίας του διαδόχου του, Γαβριήλ Κρέστεβιτς (1884). Στις 18 Σεπτεμβρίου του 1885 μέλη της διοίκησης της ηγεμονίας, βουλγαρικής καταγωγής, προσάρτησαν πραξικοπηματικά την Ανατολική Ρωμυλία. Έπειτα από τρεις μέρες εισήλθε στη Φιλιπούπολη ο Βούλγαρος ηγεμόνας Αλέξανδρος Βάτεμπεργκ ως ηγεμόνας πλέον «Δύο Βουλγαριών». Από εκείνη τη στιγμή το ελληνικό στοιχείο άρχισε να φθίνει λόγω των μέτρων που έλαβε η βουλγαρική διοίκηση σε βάρος των Ελλήνων, αλλά και εξαιτίας των διωγμών οι οποίοι εντάθηκαν μετά το 1903 ως αντίποινα για το Μακεδονικό Αγώνα. Μέχρι το 1922 στην περιοχή απέμειναν ελάχιστοι Έλληνες.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΜΑΝΟΛΗΣ: Αρχαιολόγος και ο ανασκαφέας των βασιλικών τάφων της Βεργίνας. Γεννήθηκε το 1919 στην Προύσα της Μικράς Ασίας και σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή της Θεσσαλονίκης (1936-1940). Φοιτητής ακόμη πήρε μέρος στην ανασκαφή του ανακτόρου της Βεργίνας μαζί με το δάσκαλό του, τον σπουδαίο αρχαιολόγο Κωνσταντίνο Ρωμαιο. Μπήκε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία και το 1952 αναγορεύτηκε διδάκτορας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Συνέχισε τις σπουδές του στην Οξφόρδη. Το 1964 εκλέχτηκε τακτικός καθηγητής κλασικής αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Αν και πραγματοποίησε την πρώτη του δοκιμαστική ανασκαφή στη Βεργίνα το 1952, μόλις το 1976 εξασφάλισε τις οικονομικές προϋποθέσεις για τη συστηματική ανασκαφή του τύμβου. Τα εκπληκτικά ευρήματα των τάφων, και ιδιαίτερα αυτού που εμφανώς ανήκει σε βασιλιά, τον οδήγησαν στην άποψη ότι η Βεργίνα ταυτίζεται με την αρχαία πρωτεύουσα της Μακεδονίας Αιγές (άποψη που είχε διατυπώσει ο Άγγλος ιστορικός Νίκολας Χάμοντ). Ο βασιλικός τάφος ταυτίστηκε από τον Ανδρόνικο με αυτόν του Φιλίππου Β΄, βασιλιά της Μακεδονίας. Οι ανασκαφές στη Βεργίνα συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια, οπότε ανακαλύφθηκαν και νέα σημαντικά ευρήματα, όπως το αρχαίο θέατρο, όπου δολοφονήθηκε ο Φίλιππος Β΄. Από το

πραγματικά πλούσιο συγγραφικό του έργο ξεχωρίζουν οι μονογραφίες του «Το Ανάκτορο της Βεργίνας», «Βεργίνα: Οι Βασιλικοί Τάφοι της Μεγάλης Τούμπας», «Αρχαία Επιγραφαί Βεροίας» κ.ά. Τιμήθηκε με το Μεγαλόσταυρο του Φοίνικος για τις υπηρεσίες του στον ελληνισμό της Μακεδονίας. Πέθανε στη Θεσσαλονίκη το 1992.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΑΜΑΜΑΝΤΙΟΣ: Νομικός ο οποίος διατέλεσε και πρωθυπουργός (1973-1974). Γεννήθηκε στο Ψάρι Τριφυλίας το 1919. Σπούδασε νομικά στα πανεπιστήμια Αθηνών και Σικάγο. Από το 1947 ασχολήθηκε με τη δικηγορία. Διατέλεσε υπουργός Οικονομικών (1967-1971) και Εσωτερικών (1971-1973) στις δικτατορικές κυβερνήσεις του Γεώργιου Παπαδόπουλου. Το 1973, μετά την ανατροπή του Παπαδόπουλου από τον Δ. Ιωαννίδη, ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας, έχοντας συγχρόνως το χαρτοφυλάκιο των υπουργείων Οικονομικών και Συντονισμού. Επί της πρωθυπουργίας του η Τουρκία ήγειρε για πρώτη φορά θέμα υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο. Στα γεγονότα της Κύπρου (15 Ιουλίου-24 Ιουλίου 1974) ήταν παρών-απών, αφού ουσιαστικά κυβερνούσε από τα παρασκήνια ο ταξίαρχος Ιωαννίδης. Πέθανε το 2002.

ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑ: Όταν ο Όθων εκλέχτηκε από τις προστάτιδες Δυνάμεις βασιλιάς της Ελλάδας ήταν ανήλικος, και ο πατέρας του διόρισε ένα συμβούλιο αντιβασιλείας με τρία τακτικά και δύο αναπληρωματικά μέλη, που θα ασκούσε την εξουσία μέχρι την ενηλικίωσή του. Πρόεδρος του συμβουλίου ορίστηκε ο κόμης Άρμανσπεργκ, τακτικά μέλη ο καθηγητής Μάουρερ και ο υποστράτηγος Χέιντεκ και αναπληρωματικά ο Άμπελ και ο Γκράινερ. Το συμβούλιο αυτό άσκησε την εξουσία από το Φεβρουάριο του 1833 μέχρι τον Ιούνιο του 1835. Τα μέλη του μοίρασαν μεταξύ τους τις αρμοδιότητες: Ο Άρμανσπεργκ ανέλαβε την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, ο Μάουρερ την οργάνωση της δικαιοσύνης, της παιδείας και της εκκλησίας, ο Άμπελ την εσωτερική διοίκηση, ο Χέιντεκ την οργάνωση του στρατού και ο Γκράινερ τη διαχείριση των οικονομικών. Σε ορισμένους τομείς το έργο του συμβουλίου ήταν πράγματι αξιόλογο, καθώς οργάνωσε τη δημόσια διοίκηση, σύνταξε τον οργανισμό λειτουργίας των δικαστηρίων, τον Ποινικό Νόμο, τους Κώδικες Ποινικής Δικονομίας και οργάνωσε το εκπαιδευτικό σύστημα. Η πολιτική του που αφορούσε στα εκκλησιαστικά ζητήματα (ανακήρυξη της ελληνικής εκκλησίας σε αυτοκέφαλη, το 1833), στο στρατό (απομάκρυνση Ελλήνων αγωνιστών από τα στρατιωτικά σώματα και επάνδρωσή τους με Βαυαρούς μισθοφόρους), για την οποία αντέδρασε ο Κολοκοτρώνης και διώχτηκε, καθώς και στην αδυναμία του να επιλύσει τα οικονομικά προβλήματα, δημιούργησαν έντονες αντιδράσεις. Τα μέλη της αντιβασιλείας κυβέρνησαν τη χώρα συγκεντρωτικά, απέκλεισαν τους Έλληνες από σπουδαία πολιτικά και στρατιωτικά αξιώματα (Βαυαροκρατία) και δεν κατόρθωσαν να επιλύσουν σημαντικά προβλήματα της χώρας (οικονομικό, πρόβλημα των εθνικών κτημάτων), γεγονός που δυσαρέστησε όλα τα στρώματα του ελληνικού λαού.

ΑΝΤΥΠΙΑΣ ΜΑΡΙΝΟΣ: Κεφαλλονίτης δημοσιογράφος, εκφραστής δημοκρατικών και σοσιαλιστικών ιδεών (1872-1907). Μετά την εγκύκλιο μόρφωσή του στην Κεφαλλονιά, σπούδασε στη Νομική Σχολή Αθηνών. Εγκατέλειψε όμως τις σπουδές του και πρωταγωνίστησε σε κοινωνικούς αγώνες για τη διάδοση και την επικράτηση των ιδεών του στην Ελλάδα. Συμμετείχε ως εθελοντής στην Κρητική Επανάσταση του 1896 και κατήγγειλε τους υπεύθυνους για τον αποτυχημένο πόλεμο του 1897, γεγονός που οδήγησε σε δίωξη και φυλάκισή του. Μετά την αποφυλάκισή του συνέχισε την αγωνιστική του δράση στο Αργοστόλι, όπου εξέδιδε την εφημερίδα «Ανάστασις» και ίδρυσε το λαϊκό αναγνωστήριο «Η Ισότης», το οποίο υπήρξε κέντρο πνευματικού και πολιτικού προβληματισμού. Το 1906 ανέλαβε την επιστασία του τσιφλικιού του θείου του, Γ. Σκιαδαρέση, στη Θεσσαλία και συνέχισε εκεί τον αγώνα του, οργανώνοντας τους ακτήμονες κολίγους εναντίον των γαιοκτημόνων. Προκάλεσε όμως με τη στάση του την οργή των τσιφλικιάδων, οι οποίοι τον δολοφόνησαν στις 7 Μαρτίου του 1907 στον Πυργετό της Ραψάνης.

ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΕΔΗΛΩΜΕΝΗΣ: Παρά την καθιέρωση από το Σύνταγμα του 1864 της «δημοκρατικής αρχής», ο βασιλιάς διόριζε και έπανε τις κυβερνήσεις, αγνοώντας τις πιο πολλές φορές τη θέληση της πλειοψηφίας της Βουλής. Οι συνεχείς παρεμβάσεις του δημιουργούσαν εντάσεις και προβλήματα, που κορυφώθηκαν μετά την παύση -ουσιαστικά- της κυβέρνησης Κουμουνδούρου το 1867, με τους χειρισμούς της οποίας στο Κρητικό Ζήτημα δεν συμφωνούσε ο βασιλιάς (ο Χαρίλαος Τρικούπης ήταν υπουργός Εξωτερικών). Η κυβέρνηση του Κουμουνδούρου είχε μάλιστα την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή. Στις 29

Ιουνίου του 1874 ο Χαρίλαος Τρικούπης με ένα άρθρο του στην εφημερίδα «Καιροί» με τον τίτλο «Τίς Πταίει;» κατήγγειλε τις αυθαιρεσίες του βασιλιά και τις επεμβάσεις του θρόνου στην πολιτική ζωή του τόπου. Το υπουργικό συμβούλιο αποφάσισε τη δίωξη του Τρικούπη, που φυλακίστηκε για μερικές μέρες. Τελικά απαλλάχτηκε με βούλευμα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών. Ο Τρικούπης, στον οποίο ο βασιλιάς είχε αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης για τη διενέργεια εκλογών, στις 18 Ιουλίου του 1875 διεξήγαγε πράγματι απόλυτα ελεύθερες εκλογές. Σε αυτές νικητής αναδείχθηκε ο Α. Κουμουνδούρος. Το κόμμα του Τρικούπη κέρδισε μόνο 20 έδρες, αλλά ο βασιλιάς του ζήτησε να παραμείνει στη θέση του μέχρι την εκλογή προέδρου της Βουλής. Στις 11 Αυγούστου του 1875 ο Γεώργιος Α΄ διάβασε στην πανηγυρική συνεδρίαση της νέας Βουλής το Λόγο του Θρόνου, που τον είχε προετοιμάσει ο Τρικούπης. Με το λόγο αυτό καθιερώθηκε η Αρχή της Δεδηλωμένης. Ο βασιλιάς δεσμεύτηκε να διορίζει ή να διατηρεί στην εξουσία μόνο κυβερνήσεις που θα έχουν την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής.

ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ: Ελληνοκύπριος αγωνιστής, υπαρχηγός της ΕΟΚΑ (Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών). Χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο Ζήδρος. Γεννήθηκε στο χωριό Λύση της επαρχίας Αμμοχώστου το 1928. Μετά τις γυμνασιακές σπουδές του στην Ελλάδα υπηρέτησε στον ελληνικό στρατό και στη συνέχεια επέστρεψε στην Κύπρο και μυήθηκε στην ΕΟΚΑ. Πρωταγωνίστησε στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα της Κύπρου εναντίον των Αγγλων και σκοτώθηκε στο όρος Τρόδος, ενώ αγωνιζόταν μόνος εναντίον 60 Αγγλων στρατιωτών (3 Μαρτίου του 1957).

ΒΑΛΒΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Νομικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε το 1814 στο Μεσολόγγι. Κατά τη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου (1826) ο μικρός Δημήτριος και η μητέρα του φυγαδεύτηκαν στα Επτάνησα. Στη συνέχεια ο Βόλβης πήγε στο Λιβόρνο της Ιταλίας, κοντά στο θείο του. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο της Πίζας και μετά επέστρεψε στην Ελλάδα. Ακολούθησε το δικαστικό κλάδο και το 1872 έφτασε στο βαθμό του προέδρου του Αρείου Πάγου (μέχρι το 1885). Ήταν ο πρόεδρος των ειδικών δικαστηρίων που δίκασαν το 1875 τους υπουργούς της κυβέρνησης Δ. Βούλγαρη, Ι. Βαλασόπουλο και Β. Νικολόπουλο, για δωροληψία (για να βοηθήσουν την εκλογή κάποιων επισκόπων - «σιμωνιακά»), καθώς και τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησης για αντιποίηση αρχής και εκλογικές παραβάσεις.

Τον Απρίλιο του 1886 ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ του ανέθεσε το σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κρίση που προέκυψε από την παραίτηση της κυβέρνησης Δηλιγιάννη, αλλά και για να βρεθεί λύση στα προβλήματα που προέρχονταν από τον αποκλεισμό των ελληνικών παραλίων από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Παρέμεινε στην εξουσία μόλις εννέα μέρες γιατί στο μεταξύ ο Χαρίλαος Τρικούπης, έπειτα από τη μαζική αποστασία βουλευτών του Δηλιγιάννη, κατάφερε να σχηματίσει κοινοβουλευτική κυβέρνηση. Πέθανε στην Αθήνα το 1892.

ΒΑΛΒΗΣ ΖΗΝΟΒΙΟΣ Ή ΖΑΦΕΙΡΙΟΣ: Νομικός, πολιτικός ο οποίος διατέλεσε δύο φορές πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το 1800. Σπούδασε θεολογία στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και νομικά στο Πανεπιστήμιο της Πίζας. Το 1835 επέστρεψε στην Ελλάδα και ακολούθησε το δικαστικό κλάδο. Παραίτηθηκε το 1842 και εκλέχτηκε πληρεξούσιος στην Εθνοσυνέλευση του 1843. Από τότε και μέχρι το 1862 χρημάτισε πολλές φορές υπουργός, κυρίως Δικαιοσύνης και Οικονομικών. Μετά την έξωση του Όθωνα εκλέχτηκε πληρεξούσιος στη Β΄ Εθνοσυνέλευση των Αθηνών (1862) και για ένα μήνα ήταν πρόεδρός της. Το Φεβρουάριο του 1863 η Γ΄ Εθνοσυνέλευση εξέλεξε τον Βόλβη πρωθυπουργό - αντικατέστησε τον Δ. Βούλγαρη - και στις 18 Μαρτίου του 1863 ανακήρυξε τον Δανό πρίγκιπα Γουλιέλμο Γεώργιο «συνταγματικών βασιλέα των Ελλήνων». Λίγες μέρες αργότερα η ίδια εθνοσυνέλευση απέπεμψε τον Βόλβη από το αξίωμα του πρωθυπουργού για να κατευνάσει τη λαϊκή δυσαρέσκεια που προήλθε από την αύξηση του μισθού των μελών της κυβέρνησης. Τον Απρίλιο του 1864 ο Βόλβης σχημάτισε μια νέα, βραχύβια κυβέρνηση (έμεινε στην εξουσία μέχρι τον Ιούλιο του ίδιου έτους). Το 1865 ορίστηκε πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας και έμεινε σε αυτή τη θέση μέχρι την κατάργησή του (Νοέμβριος του 1865). Πέθανε στο Μεσολόγγι το 1886.

ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (1912-1913)

Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος: Η έξαρση του εθνικισμού στα βαλκανικά κράτη, η καταπάτηση των

δικαιωμάτων των εθνοτήτων που ζούσαν εκεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς και ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων για την επικράτησή τους σε μια περιοχή ζωτική για τα συμφέροντά τους οδήγησαν σε σύγκρουση. Οι βαλκανικές χώρες Ελλάδα, Σερβία, Βουλγαρία και Μαυροβούνιο συνασπίστηκαν και κήρυξαν τον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (12 Οκτωβρίου του 1912), όταν εκείνη απέρριψε το αίτημά τους για τη διασφάλιση των εθνοτήτων της περιοχής. Ο ελληνικός στρατός πέρασε τα σύνορα με αρχηγό το διάδοχο Κωνσταντίνο, απελευθέρωσε την Ελασσόνα, την Κατερίνη, τα Γρεβενά και την Κοζάνη, ενώ οι Βούλγαροι κατέλαβαν τη Δυτική Θράκη και την ανατολική Μακεδονία και κατευθύνθηκαν προς τη Θεσσαλονίκη. Χάρη στην αποφασιστική στάση του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου, αποφεύχθηκε την τελευταία στιγμή η κατάληψη της πόλης από τους Βουλγάρους, καθώς έδωσε εντολή στον αρχιστράτηγο Κωνσταντίνο να επιταχύνει την πορεία του στρατού προς την πόλη. Η Θεσσαλονίκη απελευθερώθηκε στις 26 Οκτωβρίου του 1912. Παράλληλα με τις μάχες στην ξηρά, το ελληνικό ναυτικό με αρχηγό το ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη και ναυαρχίδα του στόλου το θωρηκτό «Αβέρωφ» διεξήγαγε με επιτυχία τον αγώνα στο Αιγαίο και απελευθέρωσε τα νησιά Λέσβο, Χίο, Σάμο, Λήμνο, Ίμβρο, Τένεδο και Ικαρία. Στο μέτωπο της Ηπείρου στόχος ήταν τα Ιωάννινα. Η πόλη καταλήφθηκε στις 21 Φεβρουαρίου του 1913, έπειτα από ισχυρή αντίσταση του τουρκικού στρατού, καθώς και η υπόλοιπη Ήπειρος. Ο ελληνικός στρατός κατέλαβε και τμήμα της Βόρειας Ηπείρου (Αργυρόκαστρο, Κορυτσά). Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος έληξε με τη Συνθήκη του Λονδίνου (17/30 Μαΐου 1913), με την οποία η Τουρκία έχασε όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά εδάφη.

Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος: Η διαφωνία των νικητών για τη διανομή των εδαφών της ευρύτερης Μακεδονίας οδήγησε στο Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Αντιμέτωπες αυτή τη φορά βρέθηκαν η συμμαχία Ελλάδας, Σερβίας και Ρουμανίας και η Βουλγαρία. Οι εχθροπραξίες ξεκίνησαν τον Ιούνιο του 1913 και οι ελληνικές δυνάμεις κατέλαβαν την ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη από τους Βουλγάρους. Οι επιτυχίες των ελληνικών στρατευμάτων ανάγκασαν τη Βουλγαρία να ζητήσει ανακωχή, αφού ήταν η ηττημένη στο συγκεκριμένο πόλεμο. Οι ανακατατάξεις στο χώρο των Βαλκανίων επικυρώθηκαν με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου του 1913).

ΒΑΜΒΑΚΑΡΗΣ ΜΑΡΚΟΣ: Συνθέτης ρεμπέτικων τραγουδιών, στιχουργός και δεξιοτέχνης του μπουζουκιού. Γεννήθηκε στην Ερμούπολη της Σύρου το 1905 και ήταν γόνος φτωχής οικογένειας καθολικών (Φραγκοσυριανών). Κληρονόμησε το καλλιτεχνικό ταλέντο του από τον παππού και τον πατέρα του. Τα πρώτα μουσικά του ακούσματα ήταν ύμνοι της καθολικής εκκλησίας, χοροί μικρασιατικοί, τουρκοί της Πόλης και της Θράκης, συριανά ζεϊμπέκικο κ.ά. Σε ηλικία επτά ετών άρχισε να εργάζεται για να βοηθήσει οικονομικά την οικογένειά του και το 1917 βρέθηκε στον Πειραιά, όπου έκανε διάφορα επαγγέλματα και ξεκίνησε την καριέρα του στο τραγούδι. Με το μπουζούκι ασχολήθηκε το 1924 -υπήρξε αυτοδίδακτος- και από το 1931 άρχισε να συνθέτει. Το 1934 ίδρυσε την «Πειραιώτικη κομπανία» και ηχογράφησε τον πρώτο δίσκο του, το «Καραντουζένι». Τα χρόνια που ακολούθησαν, το ρεμπέτικο κατέκτησε τα ανώτερα αστικά κοινωνικά στρώματα, ο Βαμβακάρης άρχισε να εμφανίζεται σε κέντρα και παράλληλα έκανε πολλές ηχογραφήσεις. Κάμψη σημείωσε η καριέρα του τη δεκαετία 1950-1960, ενώ στη συνέχεια η πορεία του ήταν ανοδική - τα τραγούδια του, τα οποία ερμήνευσε ο Μπιθικώτσης, κατέκτησαν τους φοιτητές και τους διανοούμενους. Κορυφαία στιγμή στην καριέρα του ήταν η συναυλία του Χίλτον (1968), σε μια εποχή που συνέπεσε χρονικά με το θάνατο του ρεμπέτικου τραγουδιού. Για τον ίδιο η ακμή του ρεμπέτικου ήταν η περίοδος 1930-1940. Από τα πιο γνωστά τραγούδια του είναι η «Φραγκοσυριανή», «Τα ματόκλαδά σου λάμπουν», «Μαύρα μάτια, μαύρα φρύδια», «Ήμουν αμάγκας μια φορά» κ.ά. Η «Αυτοβιογραφία» του, που εκδόθηκε το 1973, αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τη λαϊκή μουσική της Σύρου στις αρχές του 20ού αιώνα. Πέθανε το 1972 στη Νίκαια του Πειραιά. Ο ίδιος ο Μάρκος Βαμβακάρης αναφέρει για την αγάπη του για το μπουζούκι: «Το 1925 ήμουν εκδορεύς στα σφαγεία του Πειραιά. Τότε ήρθε σπίτι μας ένας Νίκος Αϊβαλιώτης, φίλος του πατέρα μου, που πρωτόφερε μπουζούκι στον Πειραιά. Τρελάθηκα. [...] Μου άρεσε τόσο πολύ, ώστε ορκίστηκα να κόψω το χέρι μου αν δεν το μάθαινα. [...]».

«ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΟΛΓΑ»: Αντιτορπιλικό του ελληνικού στόλου που έδρασε στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ναυπηγήθηκε στο Γιάροου (1936-1938) και είχε εκτόπισμα 1.500

περίπου τόνων και ταχύτητα που πλησίαζε τους 35 κόμβους. Ο οπλισμός του αποτελούνταν από τέσσερα πυροβόλα των πέντε ιντσών, τέσσερα Α/Α ταχυβόλα των 37 χιλιοστών και δύο τετραπλούς τορπιλοσωλήνες των 21 ιντσών (αδερφό πλοίο ήταν το «Βασιλεύς Γεώργιος», ενώ επρόκειτο να ναυπηγηθούν στα καινούργια τότε ναυπηγεία «Σκαρामαγκά» δύο ακόμη μονάδες ίδιου τύπου, το «Βασιλεύς Κωνσταντίνος» και το «Βασίλισσα Σοφία»), Στη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου το συγκεκριμένο πλοίο συνόδευσε νηοπομπές και συμμετείχε στις επιδρομές μονάδων του στόλου εναντίον ιταλικών μονάδων ή θέσεων στο Στενό του Οτράντο. Μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς (Απρίλιος του 1941) η «Βασίλισσα Όλγα» κατέφυγε στη Μέση Ανατολή. Ύστερα από κάποιες επισκευές στην Άπω Ανατολή άρχισε από το 1942 επιθετικές περιπολίες στην ανατολική κυρίως Μεσόγειο σε συνεργασία με βρετανικά πλοία. Το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς συμμετείχε στη βύθιση ιταλικού υποβρυχίου κοντά στη Βεγγάζη (κυβερνήτης ήταν ο πλωτάρχης Γ. Μπλέσσας). Στις 18 Ιανουαρίου του επόμενου έτους βύθισε μικρό ιταλικό πετρελαιοφόρο, ενώ τον Ιούνιο του ίδιου έτους η «Βασίλισσα Όλγα» και το βρετανικό αντιτορπιλικό «Jervis» βύθισαν ένα ιταλικό αντιτορπιλικό («Castore»), ένα τορπιλοβόλο και δύο μικρά φορτηγά πλοία. Στις 10-11 Ιουνίου του 1943 πήρε μέρος στις επιχειρήσεις κατάληψης του νησιού Παντελεριά και αργότερα στην απόβαση στη Σικελία (Ιούλιος του 1943). Το Σεπτέμβριο βύθισε, μαζί με δύο βρετανικά αντιτορπιλικά, στο στενό της Καρπάθου δύο μεγάλα εμπορικά πλοία («Pluto» και «Paolo») και το συνοδό γερμανικό αντιτορπιλικό 2104. Η «Βασίλισσα Όλγα» βυθίστηκε στο Λακκί της Λέρου στη διάρκεια γερμανικής αεροπορικής επιδρομής, συμπαρασύροντας στον υγρό της τάφο τον κυβερνήτη της, πλωτάρχη Γ. Μπλέσσα, τον ύπαρχό της, υποπλοίαρχο Γρηγορόπουλο, και τέσσερις ακόμη αξιωματικούς και 65 υπαξιωματικούς και ναύτες (26 Σεπτεμβρίου του 1943).

ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ ΜΑΡΚΟΣ: Πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης του Δημοκρατικού Στρατού στη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου (1946-1949). Γεννήθηκε στη Θεοδοσία της Μικράς Ασίας το 1906. Οργανώθηκε στο ΚΚΕ, ενώ εργάστηκε ως καπνεργάτης στη Θεσσαλονίκη και στην Καβάλα. Κομματικός καθοδηγητής, υπέστη για τη δράση του πολλούς διωγμούς. Στη διάρκεια της κυβέρνησης Ι. Μεταξά (1936) εκτοπίστηκε στον Άγιο Ευστράτιο, αλλά απέδρασε και κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη και από εκεί έφτασε στην Κρήτη, όπου συμμετείχε στην ένοπλη εξέγερση στα Χανιά (28 Ιουλίου του 1938) εναντίον του καθεστώτος Μεταξά. Η γερμανική επίθεση τον βρήκε εκτοπισμένο στη Γαύδο. Το Μάιο του 1941 κατέφυγε στη Μακεδονία, ενώ ήδη είχε εκλεγεί μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ (1942). Ήταν υπεύθυνος του ΕΛΑΣ Μακεδονίας και από τις αρχές του 1944 γενικός διοικητής (καπετάνιος) της ΟΜΜ (Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας). Το Νοέμβριο του 1944, μετά την υποχώρηση των Γερμανών στη μεγάλη σύσκεψη των καπεταναίων στη Λαμία, ο Βαφειάδης απέρριψε την πρόταση του Βελουχιώτη για σύγκρουση με τις βρετανικές δυνάμεις. Έτσι στα Δεκεμβριανά η ΟΜΜ (Μ. Βαφειάδης, Ε. Μπακιρτζής) απέφυγε τις συγκρούσεις με τις βρετανικές δυνάμεις. Στη 2η Ολομέλεια, το Φεβρουάριο του 1946, ο Βαφειάδης αντιτάχθηκε στην πρόταση του Γενικού Γραμματέα του ΚΚΕ, Νίκου Ζαχαριάδη, να αναχαιτιστεί η αντιΕΑΜική τρομοκρατία με ένοπλη δράση. Η απόφαση αυτή της Ολομέλειας ουσιαστικά σηματοδότησε την έναρξη της νέας και τελευταίας φάσης του Εμφυλίου. Παρ' όλα αυτά, έπειτα από λίγους μήνες βρέθηκε επικεφαλής των αντάρτικων ομάδων που είχαν καταφύγει στο βουνό μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας (η τοποθέτησή του σε αυτή τη θέση έγινε με απόφαση του Ν. Ζαχαριάδη). Στις 28 Οκτωβρίου του 1946 τοποθετήθηκε επικεφαλής του Δημοκρατικού Στρατού και το Δεκέμβριο του 1947 εκλέχτηκε πρωθυπουργός και υπουργός των Στρατιωτικών στην «Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση». Ανέλαβε τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, αν και φαίνεται ότι είχε διαφορετικές απόψεις από τον Ζαχαριάδη ως προς την τακτική που έπρεπε να ακολουθήσει ο Δημοκρατικός Στρατός. Ο Βαφειάδης πίστευε στον ανταρτοπόλεμο, ενώ ο Ζαχαριάδης ήθελε να αποκτήσει Δημοκρατικός Στρατός τη διάρθρωση και τη στρατηγική ενός τακτικού στρατού. Οι απόψεις του Βαφειάδη δημοσιοποιήθηκαν στο πλαίσιο της συνεδρίασης του Πολιτικού Γραφείου το Νοέμβριο του 1948 και έγιναν η αιτία της σταδιακής απομάκρυνσής του από όλα τα αξιώματα. Το 1949 η 5η Ολομέλεια τον καθαίρεσε για «λόγους υγείας» και ο Βαφειάδης πήγε στη Σοβιετική Ένωση. Η 6η Ολομέλεια (1956) τον αποκατέστησε, αλλά η αντίθεσή του προς τις πρακτικές της νέας ηγεσίας του κόμματος (Κολιγιάννης) είχε ως αποτέλεσμα να καθαιρεθεί ξανά από την 8η Ολομέλεια (1958). Μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ

το Γραφείο Εσωτερικού τον αποκατέστησε (1969). Επέστρεψε από την εξορία το 1983 και οι πρώτες του δηλώσεις μετά την άφιξή του στην Ελλάδα αφορούσαν στην ανάγκη να υπάρξει ενιαίο ΚΚΕ. Εκλέχτηκε βουλευτής Επικρατείας με το ψηφοδέλτιο του ΠΑΣΟΚ (1989 και 1990). Πέθανε το 1992.

ΒΕΑΚΗΣ ΑΙΜΙΛΙΟΣ: Ηθοποιός του ελληνικού θεάτρου, από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες του 20ού αιώνα. Γεννήθηκε στον Πειραιά το 1884. Φοίτησε στη Βασιλική Δραματική Σχολή το 1900 και αμέσως σχεδόν βγήκε στη σκηνή. Έδωσε την πρώτη του παράσταση στο Βόλο (1901, «Ποιους βάζουμε στα σπίτια μας» του Σαρντού). Τα επόμενα δεκατρία χρόνια περιόδευσε στην Ελλάδα, ερμηνεύοντας πολλούς ρόλους και προβάλλοντας μέσω της τέχνης του σημαντικά γεγονότα (π.χ., Μακεδονικός Αγώνας). Συμμετείχε στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) και μετά συνέχισε την καριέρα του στην Αθήνα, όπου συνεργάστηκε με τους θιάσους της Μαρίκας Κοτοπούλη, της Κυβέλης, με την Κατίνα Παξινού και τον Αλέξη Μινωτή κ.ά. Ο ρόλος που τον καθιέρωσε ήταν του Οιδίποδα τύραννου στην ομώνυμη τραγωδία (1919, σκηνοθεσία Φώτου Πολίτη, Εταιρεία Ελληνικού θεάτρου). Ακολούθησαν σημαντικοί ρόλοι σε άλλα έργα («Επιθεωρητής» του Γκογκόλ, «Αδελφοί Καραμαζόφ» του Ντοστογιέφσκι, «Φυντανάκι» του Παντελή Χορν, «Πατέρας» του Στρίντμπεργκ, «Θεός Βάνιας» του Τσέχοφ, «Σπασμένα φτερά» του Δημήτρη Μπόγρη κ.ά.). Η κορυφαία όμως στιγμή στην καλλιτεχνική του καριέρα ήταν αναμφίβολα η συνεργασία του με το Εθνικό Θέατρο τη δεκαετία 1932-1942. Την περίοδο αυτή υποδύθηκε ρόλους που ανέδειξαν το αναμφισβήτητο ταλέντο του: «Αγαμέμνων» του Αισχύλου, «Ιούλιος Καίσαρ», «Δωδέκατη Νύχτα», «Ρωμαίος και Ιουλιέτα», «Βασιλιάς Ληρ» του Σαίξπηρ, «Κύκλωψ» του Ευριπίδη, «Του φτωχού τ' αρνί» του Τσβάιχ, «Ιβάν ο Τρομερός» του Τολστόι, «Κατά φαντασίαν ασθενής» του Μολιέρου, «Πόθοι κάτω απ' τις λεύκες» του Ο'Νιλ κ.ά. Αποχώρησε από το Εθνικό Θέατρο στην Κατοχή και συνεργάστηκε με άλλους καλλιτέχνες (Μανωλίδου, Παππά, Κατερίνα). Συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση και εξαιτίας της πολιτικής του ιδεολογίας (ήταν μέλος του ΕΑΜ) διώχθηκε μετά το τέλος του πολέμου, γεγονός που είχε ως συνέπεια να κλονιστεί η υγεία του. Επανήλθε στο Εθνικό το 1951, όπου ερμήνευσε και τον τελευταίο ρόλο της ζωής του («Οι τρεις δρόμοι» του Διονυσίου Ρώμα). Πέθανε από εγκεφαλικό τον Ιούνιο του 1951. Εκτός από το θέατρο έπαιξε και σε κινηματογραφικές ταινίες («Αστέρω», «Το λιμάνι των δακρύων», «Η φωνή της καρδιάς»). Το 1946 κλήθηκε από τις ανακριτικές αρχές να καθορίσει με σαφήνεια τα πολιτικά του πιστεύω και απάντησε με υπόμνημα. Ανάμεσα στα άλλα σημειώνει:

«[...] Έμαθα να αναζητώ τους καημούς της ανθρώπινης καρδιάς και να ξεχωρίζω το εσωτερικό δράμα του ανθρώπου, τόσο στη σχέση του με το κοινωνικό σύνολο όσο και με την ατομική του ύπαρξη, τη συνειδησή του. Έτσι αισθάνθηκα μέσα μου ολόφωτα εκδηλωμένη την αγάπη του ανθρώπου. Πιστεύω πως εκείνο που μπορεί να κάνει τον άνθρωπο να βρει τη γαλήνη της ψυχής, την ευτυχία, είναι να αποκτήσει με τη μόρφωση τη δυνατότητα να αντικρίζει θαρρετά το φως της αλήθειας και γερά αρματισμένος από τη γνώση του ορθού, του καλού και του δικαίου να μπορεί μόνος του να κρατεί το τιμόνι της ζωής του στη σωστή ρότα που χάραξε, χωρίς φόβο να τον παρασύρουν πλανερόι άνεμοι. [...] Είμαι Δημοκράτης και Ανθρωπιστής».

ΒΕΛΟΥΧΙΩΤΗΣ ΑΡΗΣ: Μία από τις αμφιλεγόμενες προσωπικότητες της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Γεννήθηκε στη Λαμία το 1905 και το πραγματικό του όνομα ήταν Θανάσης Κλάρας. Σπούδασε γεωπόνος στην Αβερώφειο Γεωργική Σχολή της Λαμίας. Το 1924 εντάχθηκε στις τάξεις του ΚΚΕ και άρχισε ως στέλεχός του την πολιτική του δράση για την οποία διώχθηκε και εξορίστηκε πολλές φορές. Το 1939, ενώ ήταν κρατούμενος στις φυλακές της Κέρκυρας, υπέβαλε δήλωση νομιμοφροσύνης στον τότε υφυπουργό Δημόσιας Ασφάλειας Κωνσταντίνο Μανιαδάκη. Έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1940 ως στρατιώτης του πυροβολικού. Από το Νοέμβριο του 1941 εργάστηκε, ως στέλεχος του ΕΑΜ, για την προετοιμασία της ένοπλης αντίστασης κατά του κατακτητή. Τον Ιούνιο του 1942 η ομάδα του έκανε την πρώτη της ένοπλη εμφάνιση στη Δομνίστα της Ευρυτανίας και το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου έδωσε την πρώτη της μάχη στη Ρίκα της Γκιώνας εναντίον των Ιταλών. Το Νοέμβριο του 1942 τμήματα του ΕΛΑΣ υπό τον Άρη Βελουχιώτη και του ΕΔΕΣ υπό τον Ναπολέοντα Ζέρβα σε συνεργασία με Άγγλους σαμποτέρ ανατίναξαν τη γέφυρα του Γοργοπόταμου (25-26 Νοεμβρίου του 1942). Το Δεκέμβριο του 1942 ο Άρης και η ομάδα του έτρεψαν σε φυγή ισχυρή δύναμη Ιταλών στην περιοχή του Μικρού Χωριού Ευρυτανίας. Την

ίδια περίοδο απέτυχαν οι προσπάθειες για από κοινού δράση όλων των αντιστασιακών ομάδων (συνάντηση Βελουχιώτη-Ζέρβα στη Ροβέλιστα το Δεκέμβριο του 1942). Το 1943 έγινε φανερή πλέον η προσπάθεια που κατέβαλαν ο Βελουχιώτης και το ΕΛΑΣ να επιβληθούν στις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις, έστω και με τη βία. Ήδη από τις αρχές του 1943 ο ΕΛΑΣ είχε διαλύσει την αντιστασιακή ομάδα Κωστόπουλου, στους πρόποδες της Πίνδου, και είχε επιβληθεί -δεν είναι γνωστό με ποιον ακριβώς τρόπο- ως στρατιωτικός αρχηγός του ο απότακτος συνταγματάρχης του κινήματος του 1935, Στέφανος Σαράφης (ο Σαράφης προοριζόταν για αρχηγός της ομάδας Κωστόπουλου). Στη διάρκεια του 1943 σημειώθηκαν αρκετές αψιμαχίες ανάμεσα στις δυνάμεις του Άρη και του Ζέρβα. Το Φεβρουάριο του 1944 με τη Συμφωνία της Πλάκας της Ηλείου οι τρεις μεγαλύτερες αντιστασιακές οργανώσεις, ο ΕΛΑΣ, ο ΕΔΕΣ και η ΕΚΚΑ του Ψαρρού, αποφάσισαν μεταξύ άλλων να μην πολεμούν μεταξύ τους. Η συμφωνία αυτή δεν εμπόδισε τελικά τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ να διαλύσουν την ΕΚΚΑ (17 Απριλίου του 1944) και να εκτελέσουν και τον ίδιο τον Ψαρρό. Ο Βελουχιώτης θεωρήθηκε από πολλούς υπεύθυνος για την εξόντωση του Ψαρρού, αλλά δεν υπήρχαν αποδείξεις, ή έστω ενδείξεις, που να στηρίζουν αυτή την άποψη. Στη συνέχεια ο Βελουχιώτης πήγε στην Πελοπόννησο, όπου σημειώθηκαν συγκρούσεις με τους Γερμανούς και με τα Τάγματα Ασφαλείας. Μετά την αποχώρηση των Γερμανών από το Μοριά στράφηκε εναντίον των δοσιλογικών ταγμάτων. Η ομάδα του όμως γρήγορα ξέφυγε από τον αρχικό της σκοπό, αφού συχνά χρησιμοποιούσε βία εναντίον αθώων πολιτών. Η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση θορυβήθηκε από τα γεγονότα στο Μελιγαλά, τον Πύργο, την Πύλο και την Καλαμάτα και έστειλε στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1944 τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο στην Πελοπόννησο, ο οποίος κατόρθωσε να κατασιγάσει το μένος του Άρη. Το Νοέμβριο του 1944 ο Άρης σε μεγάλη σύσκεψη καπεταναίων του ΕΛΑΣ υποστήριξε ότι οι δυνάμεις τους έπρεπε να είναι έτοιμες για να συγκρουστούν με τους Βρετανούς. Παρά τη θέση του αυτή όμως, δεν πήρε ενεργά μέρος στα Δεκεμβριανά. Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας ο ίδιος συνυπέγραψε με τον Σαράφη την αποστράτευση του ΕΛΑΣ (12 Φεβρουαρίου του 1945). Όταν μελέτησε τη συμφωνία, έκρινε ότι αυτή έθετε υπό διωγμό τους αγωνιστές της Αντίστασης, ότι ο ελληνικός λαός στερούνταν εκείνη τη στιγμή το δικαίωμα να αποφασίσει ο ίδιος για το μέλλον του και, τέλος, ότι οι Βρετανοί ουσιαστικά αποτελούσαν στρατό κατοχής. Αποφάσισε να συνεχίσει τον αγώνα. Η κυβέρνηση αντέδρασε στέλνοντας εναντίον του τμήματα Εθνοφυλακής, ενώ εναντίον του κινήθηκαν και παρακρατικές ομάδες. Το ΚΚΕ είχε φροντίσει ήδη να τον αποκηρύξει. Στις 16 Ιουνίου του 1944 στη Μεσούντα κοντά στον Αχελώο ο αρχικαπετάνιος του ΕΛΑΣ, περικυκλωμένος από τους διώκτες τους και προδομένους, προτίμησε να αυτοκτονήσει ή, σύμφωνα με άλλους, σκοτώθηκε. Ο Άρης υπήρξε η προσωπικότητα της νεότερης ελληνικής ιστορίας την οποία λάτρεψαν πολλοί και μίσησαν ακόμη περισσότεροι, ωστόσο κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει τη μεγάλη συμβολή του στην Εθνική Αντίσταση.

ΒΕΜΠΙΟ ΣΟΦΙΑ: Τραγουδίστρια και ηθοποιός, γνωστή με την προσωνυμία «τραγουδίστρια της νίκης» για τη συμβολή της στον πόλεμο του 1940-1941. Γεννήθηκε στην Καλλιόλη της Θράκης το 1910 και το πραγματικό της όνομα ήταν Έφη Μπέμπο. Εμφανίστηκε στη σκηνή το 1933 και συμμετείχε σε διάφορες μουσικές παραστάσεις. Στη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου του 1940 ερμήνευσε πατριωτικά τραγούδια και εμπνύχωνε τους στρατιώτες στο μέτωπο, τους τραυματίες και τον άμαχο πληθυσμό. Διέφυγε στη Μέση Ανατολή μετά την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα και συγκρότησε θίασο με την αδερφή της και τον μετέπειτα σύζυγο της Μίμη Τραϊφόρο, με σκοπό την ψυχαγωγία των στρατιωτών (1941-1945). Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1946, σχημάτισε δικό της θίασο, συνεργάστηκε με τον Αυλωνίτη, τον Μακρή, τον Μαυρέα κ.ά., ανέβασε επιθεωρήσεις παίζοντας και η ίδια ως ηθοποιός και περιόδευσε στις ελληνικές κοινότητες της Αμερικής και της Αφρικής. Το 1950 ίδρυσε το ομώνυμο θέατρο, όπου ανέβαζε αποκλειστικά μουσικές κωμωδίες και επιθεωρήσεις. Συμμετείχε και σε κινηματογραφικές ταινίες («Στέλλα» [1955], «Στουρνάρα 288» [1957]). Ήταν, χάρη στην ιδιότυπη φωνή της και το προσωπικό ερμηνευτικό της ύφος, μια ξεχωριστή παρουσία στην ελληνική μουσική. Τιμήθηκε με παράσημα για την καλλιτεχνική και εθνική της προσφορά. Πέθανε το 1978 στην Αθήνα.

BENIZEΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ: Ο πιο σημαντικός Έλληνας πολιτικός του 20ού αιώνα. Συμμετείχε ενεργά στην πολιτική ζωή της Μεγαλονήσου ήδη από το 1889 και υπήρξε ηγέτης του επαναστατικού κινήματος που είχε ως στόχο του την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.

Έγινε γνωστός στην Ελλάδα λόγω της διαφωνίας του με τον πρίγκιπα Γεώργιο, ύπατο αρμοστή τότε στην Κρήτη. Κυριάρχησε στην πολιτική ζωή της χώρας από τη στιγμή που το 1910 κλήθηκε από το Στρατιωτικό Σύνδεσμο να αναλάβει τη διακυβέρνηση της Ελλάδας μέχρι το θάνατό του (1936). Ήταν ο ιδρυτής του Κόμματος των Φιλελευθέρων στο οποίο εντάχθηκαν πολλές και ισχυρές πολιτικές προσωπικότητες της εποχής, όπως ο Α. Παπαναστασίου, ο Γ. Παπανδρέου, ο Α. Μιχαλακόπουλος, ο Γ. Καφαντάρης, ο Θ. Σοφούλης κ.ά. Στη διάρκεια της πρώτης θητείας του (1910-1914) έκανε μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση, στην εκπαίδευση και στην οικονομία. Δημιούργησε ένα δίκτυο συμμαχιών, αρκετά πολύπλοκο, το οποίο όμως του επέτρεψε να διευρύνει εντυπωσιακά τα όρια του ελληνικού κράτους κατά τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913). Ήρθε σε σύγκρουση με το βασιλιά Κωνσταντίνο Α΄, θιασώτη της ουδετερότητας της Ελλάδας στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Βενιζέλος, αντίθετα, πίστευε ότι τα εθνικά συμφέροντα απαιτούσαν τη συμπαράταξη της Ελλάδας με τις χώρες της Εγκάρδιας Συνεννόησης (Αντάντ). Η οξυτάτη αντίθεση των δύο πολιτειακών παραγόντων στο θέμα της συμμετοχής ή μη της Ελλάδας στον πόλεμο οδήγησε στην παύση της νεοεκλεγείσας κυβέρνησης Βενιζέλου (1915) και στον εθνικό διχασμό. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε μετά την αμαχητί κατάληψη της ανατολικής Μακεδονίας από τους Γερμανούς και τους Βουλγάρους οδήγησε τον Βενιζέλο, με τη συνδρομή των δυνάμεων της Αντάντ που στο μεταξύ είχαν καταλάβει τη Θεσσαλονίκη, στη δημιουργία της κυβέρνησης της Εθνικής Αμύνης σε συνεργασία με τον Π. Κουντουριώτη και τον Π. Δαγκλή. Το 1917 ο αποκλεισμός που είχαν επιβάλει οι δυνάμεις της Αντάντ στην κυβέρνηση των Αθηνών ανάγκασε το βασιλιά Κωνσταντίνο Α΄ να παραιτηθεί υπέρ του δευτερότοκου γιου του, Αλεξάνδρου, και να αναχωρήσει στο εξωτερικό. Η Ελλάδα συμμετείχε πλέον και επίσημα στον πόλεμο και σε αντάλλαγμα οι δυνάμεις μετά το τέλος του της παραχώρησαν τη Δυτική Θράκη και με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920) μεγάλο μέρος της Ανατολικής Θράκης και τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης με την ενδοχώρα της. Η δολοφονική απόπειρα εναντίον του Βενιζέλου στο σταθμό της Λιόν του Παρισιού, μετά την υπογραφή της συνθήκης, τον ανησύχησε ιδιαίτερα και προκήρυξε εκλογές τις οποίες τελικά κέρδισε η Ηνωμένη Αντιπολίτευση. Στη συνέχεια αναχώρησε για το εξωτερικό, όπου προσπάθησε με τις πολλές και σπουδαίες γνωριμίες του να συμβάλει στην επίλυση του μικρασιατικού προβλήματος. Μετά την ήττα και την αποχώρηση των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη εκπροσώπησε την ελληνική κυβέρνηση στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης στη Λοζάνη (1922-1923). Εκεί πέτυχε μέσα σε ένα βαρύ για τα ελληνικά συμφέροντα κλίμα τη σύναψη μιας έντιμης ειρήνης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, που επικυρώθηκε με τη Συνθήκη της Λοζάνης. Επανήλθε στην Ελλάδα, σχημάτισε κυβέρνηση το 1924, αναγκάστηκε όμως να φύγει και πάλι στο εξωτερικό γιατί δεν συμφωνούσε με κάποιες αποφάσεις της Επαναστατικής Επιτροπής. Κατά την τελευταία του θητεία (1928-1933) κατάφερε να βγάλει την Ελλάδα από την απομόνωση, υπογράφοντας διμερείς συμφωνίες με την Ιταλία, τη Γιουγκοσλαβία, τη Ρουμανία και κυρίως με την Τουρκία - η προσέγγιση των δύο χωρών επισφραγίστηκε με την υπογραφή το 1930 της Ελληνοτουρκικής Συνθήκης Φιλίας και Συνεργασίας. Η εκλογική του ήττα το 1933 και η εναντίον του δολοφονική απόπειρα στην οποία συμμετείχαν όργανα του κράτους τον ανησύχησαν, καθώς πίστευε ότι κινδύνευε η ίδια του η ζωή. Σε συνεργασία με πιστούς σε αυτόν αξιωματικούς προετοίμασε ένα κίνημα εναντίον της νόμιμης κυβέρνησης Παναγή Τσαλδάρη (1η Μαρτίου του 1935). Η κακή προετοιμασία όμως και η έλλειψη συντονισμού ανάμεσα στους πραξικοπηματίες οδήγησαν στη συντριβή του. Ο Βενιζέλος κατέφυγε στο εξωτερικό (Παρίσι), ενώ καταδικάστηκε ερήμην από το Έκτακτο Στρατοδικείο σε θάνατο. Πέθανε το 1936 εξόριστος στο Παρίσι από εγκεφαλικό επεισόδιο.

Παραθέτουμε στη συνέχεια τρία μικρά κείμενα που γράφτηκαν για τον Βενιζέλο. Το ένα προέρχεται από έναν αντίπαλό του, τον Γεώργιο Βλάχο, και δημοσιεύθηκε στην «Καθημερινή» την επαύριον του θανάτου του - πέθανε στο Παρίσι στις 18 Μαρτίου του 1936. Το άλλο δημοσιεύθηκε την ημέρα του θανάτου του στο «Ελεύθερον Βήμα» και είναι ανυπόγραφο και το τρίτο ανήκει στο δημοσιογράφο και ιστορικό Γρηγόριο Δαφνή. Όλα όμως μαρτυρούν πόσο σημαντικό πρόσωπο ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

«Ο Ελευθέριος Βενιζέλος απέθανεν εχθές, σχεδόν εξόριστος μακράν της Ελλάδος. Ο άνθρωπος του οποίου η μορφή ηπλώθη άλλοτε ως παμμέγιστον φως και άλλοτε ως βαρύτατη

σκιά εις τον τόπον, ο οποίος έφερεν προ εικοσιπέντε ετών την χαράν διά να καταλίπη προ έτους το πένθος, ο οποίος υψώθηκε κάποτε ως δικαία πυγμή και κατέπεσεν ύστερα ως άδικος γρόνθος, ο οποίος ήλθεν ως ηδονική φρικίασις ολοκλήρου του έθνους και έφυγεν ως τρομακτικός σεισμός του πανελληνίου [...] ο οποίος έκτισε και κατεδάφισε, ο οποίος εξωγόνησεν και εμάρανεν [...] ο άνθρωπος αυτός δεν εύρε τέσσερα μέτρα γης ελληνικής διά να στήση την επιθανάτιον κλίνη του. Απέθανεν έξω. [...] Το δράμα ετελείωσε: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος απέθανεν, αφού έζησε όσο ουδείς Έλλην, έζησε, αφού τον εξήσαμεν όλοι, αφού τον έζησε άλλοτε ασθμαίνουσα διά να φθάση τας ευτυχίας της και άλλοτε ημιθανής εκ των διά της χειρός του τραυμάτων της ολόκληρος η Ελλάς. Ο Ύψιστος ας τον αναπαύση. Η Ελλάς μετ' αυτόν θα προσπαθήση και θα κατορθώση ίσως ν' αναπαυθεί». - Γεώργιος Βλάχος.

«Ο Ελευθέριος Βενιζέλος δεν υπάρχει πλέον. [...] Όλοι εχθροί και φίλοι επί ένα τέταρτον και πλέον αιώνος εξήσαμεν υπό το έντονον φως της θριαμβευτικής διανοίας του. Το όνομά του, είτε αγάπη είτε μίσος ενέπνεεν, ήταν σάλπισμα δράσεως και αγώνων. Εις τον πολιτικόν βίον μας εκινούμεθα αποκλειστικώς διά αυτού. Είτε υπέρ αυτού είτε εναντίον του, είτε βενιζελικοί είτε αντιβενιζελικοί ελεγόμεθα, υπήρξαμεν όλοι τα παθητικά όργανα της απεράντου θελήσεώς του, που ήτο μαζί με την μεγαλοφυΐαν το κύριον γνώρισμα του υπερόχου τούτου ανδρός [...]».- Ελεύθερον Βήμα, 18 Μαρτίου 1936.

«Οι Έλληνες εγεννώντο και απέθνησκον βενιζελικοί ή αντιβενιζελικοί. Είχον παύσει να σκέπτονται πολιτικά. Οι οπαδοί του είστευον τους λόγους του ως δόγμα. Οι αντίπαλοι του μόνον και μόνον διότι είχαν ευρεθεί εις το αντιβενιζελικόν στρατόπεδον ησθάνοντο την υποχρέωσιν να είναι αντίθετοι προς κάθε ενέργειαν του Βενιζέλου. Έτσι το ελληνικόν πολιτικόν πρόβλημα είχε λυθεί. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εσκέπτετο για λογαριασμόν όλων των Ελλήνων. Μετά τον θάνατόν του οι Έλληνες έπρεπε να μάθουν να σκέπτονται πολιτικά».- Γρηγόριος Δαφνής.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΣΟΦΟΚΛΗΣ: Πολιτικός, ένας από τους δύο γιους -ο δευτερότοκος- του Ελευθέριου Βενιζέλου (ο άλλος ήταν ο Κυριάκος). Γεννήθηκε το 1894 στα Χανιά. Η μητέρα του, Μαρία Κατελούζου, πέθανε αμέσως μετά τη γέννησή του. Μπήκε στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων και έλαβε μέρος στους πολέμους που ακολούθησαν ως αξιωματικός. Το 1920 παραιτήθηκε από το στρατό και εκλέχτηκε βουλευτής Χανίων στις εκλογές που έγιναν εκείνη τη χρονιά. Μετά την εκλογική ήττα του πατέρα του πήγε μαζί του στο Παρίσι. Το 1923 επανήλθε στις τάξεις του στρατού και διορίστηκε στρατιωτικός ακόλουθος στην ελληνική πρεσβεία της γαλλικής πρωτεύουσας. Το Μάρτιο του 1936 επέστρεψε στην Ελλάδα για την κηδεία του πατέρα του. Τότε διαφάνηκαν οι πολιτικές του απόψεις, οι οποίες ήταν σαφώς συντηρητικότερες από αυτές των υπόλοιπων μελών του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Με τη δικτατορία του Μεταξά έφυγε και πάλι στο εξωτερικό. Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έγινε πρωθυπουργός της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, στις 14 Απριλίου του 1943, αλλά κατέθεσε την εντολή λίγες μέρες αργότερα, αφού πρώτα είχε καταστείλει στάση που είχε εκδηλωθεί στο στρατό και στο στόλο. Μετά την απελευθέρωση ανέλαβε διάφορα υπουργεία και το 1950 κλήθηκε να σχηματίσει κυβέρνηση, αλλά αναγκάστηκε να καταθέσει την εντολή. Το διάστημα από τον Αύγουστο του 1950 μέχρι τον Οκτώβριο του 1951 σχημάτισε τρεις κυβερνήσεις σε συνεργασία με τον Γεώργιο Παπανδρέου.

Ορίστηκε αντιπρόεδρος στην κυβέρνηση Νικόλαου Πλαστήρα, τον οποίο μετά την εκδήλωση της ασθένειάς του (11 Μαρτίου του 1952) αναπλήρωσε μέχρι τη διενέργεια των εκλογών (Οκτώβριος του 1952). Ως υπουργός Εξωτερικών υπέγραψε την απόφαση για τη συμμετοχή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ και συνέβαλε στην εξομάλυνση των σχέσεων της Ελλάδας με την Ιταλία και τη Γιουγκοσλαβία. Το 1954 αποσύρθηκε, αλλά επανήλθε το 1956 και ίδρυσε τη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση, που το 1957 συγχωνεύθηκε με το Κόμμα των Φιλελευθέρων του Γ. Παπανδρέου, με τον οποίο έγινε συναρχηγός. Ήταν μια από τις κύριες δυνάμεις που συνέβαλαν στη συγκρότηση της Ένωσης Κέντρου (Σεπτέμβριος του 1961) και της νίκης της στις εκλογές του 1963. Διορίστηκε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου. Πέθανε ξαφνικά στις 16 Φεβρουαρίου του 1964 μέσα στο πλοίο με το οποίο επέστρεφε από την Κρήτη, όπου είχε πάει για να μιλήσει εν όψει των εκλογών.

ΒΛΑΧΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Δημοσιογράφος και θεατρικός συγγραφέας, ιδρυτής της εφημερίδας «Καθημερινή». Ήταν γιος του λογοτέχνη Άγγελου Βλάχου. Γεννήθηκε το 1886 στην Αθήνα.

Σπούδασε νομικά, υπηρέτησε στο υπουργείο Δικαιοσύνης και στη συνέχεια εργάστηκε στην Εθνική Τράπεζα, ενώ παράλληλα αρθρογραφούσε σε αθηναϊκές εφημερίδες και έγραφε έργα μπουλβάρ για το θέατρο («Τα κόκκινα γάντια», «Η κόμπρα», «Η δεσποινίς Κυκλών» κ.ά.). Την περίοδο του εθνικού διχασμού υποστήριξε την πολιτική του βασιλιά Κωνσταντίνου και τάχθηκε υπέρ της ουδετερότητας της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, γεγονός για το οποίο εξορίστηκε το 1917. Από την εξορία επέστρεψε το 1919 και ίδρυσε την εφημερίδα «Καθημερινή» (15 Σεπτεμβρίου). Την αντιβενιζελική του στάση συνέχισε και τα επόμενα χρόνια. Μάλιστα το 1920 έγινε στόχος της βενιζελικής παράταξης μετά την απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου. Ωστόσο έγινε στόχος και της παράταξής του για το άρθρο του «Οίκαδε», στο οποίο περιέγραφε τις συνέπειες της Μικρασιατικής Καταστροφής. Μετά την τελευταία εκλογική ήττα του Βενιζέλου (1933) αναδείχθηκε σε σπουδαία φυσιογνωμία της συντηρητικής παράταξης, χωρίς να αναμειχθεί ενεργά στην πολιτική. Διατέλεσε πρόεδρος του Εθνικού Θεάτρου από το 1933 μέχρι το 1936. Στήριξε τη δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά και σε δική του πρωτοβουλία οφείλεται η συμπύκνωση της απόρριψης του ιταλικού τελεσιγράφου τη νύχτα της 27ης προς την 28η Οκτωβρίου του 1940, σε μία μόνο λέξη: ΟΧΙ. Η σημαντικότερη όμως στιγμή της δημοσιογραφικής του καριέρας ήταν η «Ανοικτή Επιστολή προς την Α.Ε. τον Α. Χίτλερ, αρχικαγκελάριον του γερμανικού κράτους», που δημοσιεύθηκε στις 8 Μαρτίου του 1941, καθώς είχε αντιληφθεί ότι οι Γερμανοί δεν θα αργούσαν να εισβάλουν στην Ελλάδα. Η επιστολή είχε διεθνή απήχηση και μέσα από αυτή εξέφρασε τα αισθήματα ενός ολόκληρου έθνους. Την περίοδο της Κατοχής εγκατέλειψε τη διεύθυνση της «Καθημερινής», που συνέχισε να εκδίδεται από τον Ν. Αναστασόπουλο μέχρι το 1942 και μετά από τον Σ. Τραυλό. Ο Γ. Βλάχος ανέλαβε και πάλι τη διεύθυνση της εφημερίδας την 1η Φεβρουαρίου του 1945. Η εφημερίδα εξακολουθούσε να εκδίδεται και υπηρετούσε τη συντηρητική παράταξη. Πέθανε στις 10 Αυγούστου του 1951 και στη διεύθυνση της εφημερίδας τον διαδέχτηκε η κόρη του Ελένη Βλάχου-Λούντρα (1912-1995). Υπό τη διεύθυνσή της σταμάτησε να εκδίδεται η εφημερίδα, αμέσως μετά την επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος της 21ης Απριλίου -η Ε.Βλάχου λίγο αργότερα διέφυγε στο εξωτερικό, όπου ανέπτυξε αξιόλογη αντιδικτατορική δράση- και μετά την κατάρρευσή της (1974) άρχισε και πάλι να εκδίδεται.

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας (οκτώ φορές). Γεννήθηκε το 1802 στην Ύδρα. Το 1819 ανέλαβε τη θέση του πατέρα του, Γεωργίου, που είχε πεθάνει, στη Δημογεροντία της Ύδρας. Πήρε μέρος στον Αγώνα με δύο δικά του πλοία και εκλέχτηκε πληρεξούσιος της Ύδρας στη Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου. Ο Βούλγαρης, ο οποίος ήταν αγγλόφιλος, αντιπολιτεύτηκε με σφοδρότητα τον Καποδίστρια. Την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα (1833-1843) απέφυγε να αναλάβει κάποιο δημόσιο αξίωμα. Το 1845 διορίστηκε γεροϋσιαστής και το 1847 ανέλαβε το υπουργείο Ναυτικών στην κυβέρνηση Ι. Κωλέττη, ενώ το 1848 διορίστηκε υπουργός των Οικονομικών στην κυβέρνηση Κ. Κανάρη. Ο Βούλγαρης σχημάτισε την πρώτη δική του κυβέρνηση το 1855, στη διάρκεια της αγγλογαλλικής κατοχής. Τα πιο σημαντικά γεγονότα της πρώτης του πρωθυπουργίας υπήρξαν οι πρωτοφανείς για τη νοθεία τους εκλογές του 1856, αλλά και η σύσταση της πρώτης ατμοπλοϊκής εταιρείας στην Ελλάδα, η κατασκευή διαφόρων αναπτυξιακών έργων και η άρση του αποκλεισμού του Πειραιά (1857). Το Νοέμβριο του 1857 παραιτήθηκε γιατί διαφωνούσε με τη συνεχή εμπλοκή του Όθωνα στα πολιτικά πράγματα της χώρας. Το 1862 πρωταγωνίστησε στην έξωση του Όθωνα από την Ελλάδα και στη συνέχεια έγινε πρόεδρος της προσωρινής κυβέρνησης. Στη Β΄ Εθνοσυνέλευση ηγήθηκε της παράταξης των «Πεδινών» και προσπάθησε να απομακρύνει από την κυβέρνηση τον Κ. Κανάρη και να αντικαταστήσει τους υπόλοιπους υπουργούς με πρόσωπα της δικής του εμπιστοσύνης, αλλά απέτυχε και αναγκάστηκε να παραιτηθεί (Φεβρουάριος του 1863). Με την άφιξη του Γεωργίου Α΄ (Οκτώβριος του 1863) του ανατέθηκε και πάλι ο σχηματισμός κυβέρνησης. Στη διάρκεια της έγιναν οι διαπραγματεύσεις που κατέληξαν το 1864 στην ένωση των Ιόνιων Νησιών. Το Μάρτιο του 1864 έχασε την πλειοψηφία στην εθνοσυνέλευση και αναγκάστηκε να παραιτηθεί. Στις εκλογές του Μαΐου του 1865 ο Βούλγαρης εκλέχτηκε βουλευτής Ύδρας και από τότε επανεκλεγόταν συνεχώς μέχρι το θάνατό του. Έγινε και πάλι πρωθυπουργός για τρεις μόνο μέρες το Νοέμβριο του 1865, αλλά κάπως πιο σταθερή κυβέρνηση σχημάτισε σε συνεργασία με τον Δεληγιώργη τον Ιούνιο του 1866. Ωστόσο, καθώς πιεζόταν από το θρόνο, αναγκάστηκε

να παραιτηθεί (Δεκέμβριος του 1866). Επανήλθε στην εξουσία τον Ιανουάριο του 1868 και διεξήγαγε εκλογές που στιγματίστηκαν από τη νοθεία. Στο Κρητικό Ζήτημα η κυβέρνησή του ακολούθησε αντιφατική πολιτική, ενώ κατέφυγε στον εσωτερικό δανεισμό. Κυβέρνησε αυταρχικά, αλλά απομακρύνθηκε από την εξουσία το 1869 γιατί δεν συμφωνούσε με όσα είχαν προταθεί για την επίλυση του Κρητικού Ζητήματος. Επανήλθε στην εξουσία το 1871, αλλά η αποτυχία των διαπραγματεύσεων για το Λαύριο και η αδυναμία του να διευθετήσει με τη βρετανική κυβέρνηση το θέμα που αφορούσε στα δάνεια του Αγώνα τον οδήγησαν και πάλι στην αντιπολίτευση. Το Φεβρουάριο του 1874 επανήλθε για τελευταία φορά στην εξουσία και παρέμεινε στο πολιτικό προσκήνιο και μετά τις νόθες εκλογές του Ιουνίου του ίδιου έτους. Κυβέρνησε απολυταρχικά, με την ανοχή του Γεώργιου Α΄, και έφτασε στο σημείο να αγνοήσει τις επιταγές του Συντάγματος για την ψήφιση του προϋπολογισμού. Απομακρύνθηκε τον Απρίλιο του 1875 και, μολονότι εκλέχτηκε και πάλι βουλευτής, δεν κατέλαβε έκτοτε κάποιο δημόσιο αξίωμα. Κατηγορήθηκε για αντιποίηση αρχής και για άλλες παραβάσεις, αλλά η δίκη του δεν έγινε γιατί στο μεταξύ πέθανε (Αθήνα του 1877). Αγγλόφιλος, συντηρητικός και απολυταρχικός καθώς ήταν, απέκτησε την προσωνυμία «Τσούμπες» από τον επενδύτη που φορούσαν οι πρόκριτοι της Ύδρας.

ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ ΠΕΤΡΟΣ: Ναύαρχος και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Ύδρα το 1883. Σπούδασε στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων, υπηρέτησε σε διάφορες μονάδες του στόλου και μετεκπαιδεύτηκε στη Γαλλία. Πήρε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, απομακρύνθηκε όμως από το ναυτικό το 1920, μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου. Επανήλθε το 1922, αλλά αποστρατεύτηκε και πάλι το 1935 μετά το κίνημα του Βενιζέλου. Όταν καταλήφθηκε η χώρα από τους Γερμανούς, κατέφυγε στη Μέση Ανατολή και διορίστηκε υπουργός Αεροπορίας (1943-1944). Ανακλήθηκε στην ενεργό υπηρεσία τον Απρίλιο του 1944 και τοποθετήθηκε αρχηγός στόλου με τη ρητή εντολή να καταστείλει τη στάση που είχε εκδηλωθεί σε μονάδες του ελληνικού στόλου. Κατόρθωσε να επιβάλει την τάξη και να ανασυγκροτήσει σε σύντομο χρονικό διάστημα το πολεμικό ναυτικό. Τον Απρίλιο του 1945, μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Πλαστήρα, σχημάτισε κυβέρνηση, και ανέλαβε μάλιστα ο ίδιος τα υπουργεία Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας και για ένα διάστημα και των Εξωτερικών. Απέτυχε όμως να εξασφαλίσει ήπιο κλίμα και παραιτήθηκε τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου. Πέθανε στην Αθήνα το 1957.

ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Νομομαθής και πολιτικός, υπηρεσιακός πρωθυπουργός (1958). Γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1890. Διατέλεσε υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ στην κυβέρνηση Δεμερτζή (1935) και υπουργός Παιδείας (1936-1938) στην κυβέρνηση του Ιωάννη Μεταξά. Επίσης, από το 1948 διατέλεσε πρόεδρος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού και το 1958 διεξήγαγε τις εκλογές ως υπηρεσιακός πρωθυπουργός. Πέθανε το 1978.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ ΦΕΡΔΙΝΑΝΔΟΣ ΑΔΟΛΦΟΣ: Βασιλιάς των Ελλήνων (1864-1913), δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Δανίας Χριστιανού. Καταγόταν από τον οίκο των Γλιξμπουργκ και γεννήθηκε στην Κοπεγχάγη το 1845. Η εκλογή του έγινε με υπόδειξη της Αγγλίας, αλλά υποστηρίχτηκε και από τις άλλες Δυνάμεις. Η άνοδός του στο θρόνο συνοδεύτηκε από την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα -παραχώρηση της Αγγλίας στο νέο βασιλιά (Μάιος 1864)- που αποτέλεσε την πρώτη προσάρτηση ελληνικού εδάφους μετά την Ανεξαρτησία. Από τις πρώτες ενέργειες του Γεώργιου Α΄ ήταν η ψήφιση του νέου Συντάγματος (17 Νοεμβρίου 1864), που ήταν σαφώς δημοκρατικότερο από το Σύνταγμα του 1844, αφού καθιέρωνε ως μορφή πολιτεύματος τη βασιλευόμενη δημοκρατία και ψηφίστηκε η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Παρά τη συνταγματική ρύθμιση, η πολιτική ομαλότητα δεν αποκαταστάθηκε και η πρώτη δεκαετία της βασιλείας του χαρακτηρίστηκε από συνεχείς διαλύσεις της Βουλής και από εκλογές στις οποίες κυριαρχούσαν η βία και η νοθεία. Το 1867 παντρεύτηκε τη δούκισσα Όλγα, ανιψιά του τσάρου Αλέξανδρου Β΄, και απέκτησε μαζί της επτά παιδιά (διάδοχος Κωνσταντίνος Α΄, πρίγκιπες Γεώργιος, Νικόλαος, Ανδρέας, Χριστόφορος και πριγκίπισσες Αλεξάνδρα και Μαρία). Από τις πολιτικές προσωπικότητες της εποχής του αντιπαθούσε τον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο, γιατί τον θεωρούσε επικίνδυνα δημοκρατικό, τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη ως δημαγωγό και τον Χαρίλαο Τρικούπη για τις έντονες τάσεις ανεξαρτητοποίησης από το στέμμα, παρ' όλο που του αναγνώριζε τις ειλικρινείς προθέσεις του για εκσυγχρονισμό της χώρας. Οι δύο μεγάλες σε διάρκεια

πρωθυπουργίες του Τρικούπη (1882-1885 και 1886-1890) υπήρξαν περίοδοι εσωτερικής ανασυγκρότησης του κράτους και οικονομικής ανάπτυξης. Συμπαθούσε τον Γεώργιο Θεοτόκη, ο οποίος συνέχισε το έργο του Τρικούπη, γιατί υποχωρούσε πάντα στις επιθυμίες του. Με τον Ελευθέριο Βενιζέλο ανέπτυξε μια σχέση αλληλοεκτίμησης τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του (1910-1913), καθώς τον θεωρούσε σημαντική προσωπικότητα. Γνώρισε πολύ καλά τους Έλληνες και κατάφερε να προσαρμοστεί στον τρόπο ζωής και στο χαρακτήρα τους. Το ίδιο συνέβη και με τον πολιτικό κόσμο, απέναντι στον οποίο έδειξε την ίδια προσαρμοστικότητα, όπως αποδεικνύουν δύο περιστατικά: Η αποδοχή, το 1875, της Αρχής της Δεδηλωμένης, δηλαδή η εξάρτηση της κυβέρνησης από τη Βουλή και όχι από το θρόνο, και η αποδοχή, το 1909, του προγράμματος του Στρατιωτικού Συνδέσμου και του λαϊκού αιτήματος για αλλαγή. Την περίοδο της βασιλείας του συνέβησαν ορισμένα σπουδαία γεγονότα. Αυτά ήταν: η Κρητική Επανάσταση (1866-1869), στόχος της οποίας ήταν η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα που τελικά δεν επιτεύχθηκε, η κρίση στα Βαλκάνια (1875-1878), που η διευθέτησή της οδήγησε το 1881 στην προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας, η ήττα στον πόλεμο του 1897, που προκάλεσε έντονη δυσαρέσκεια εναντίον του θρόνου και οδήγησε σε δολοφονική απόπειρα εναντίον του (περιοχή Αγίου Σώστη), το κίνημα στο Γουδί (1909), κατά το οποίο ο βασιλιάς υποχώρησε στα αιτήματα των επαναστατών, και οι νικηφόροι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913), στη διάρκεια των οποίων απελευθερώθηκαν η Ήπειρος, η Μακεδονία, τα νησιά του Αιγαίου και η Κρήτη. Στην τελευταία περίοδο της μακρόχρονης βασιλείας του εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, για να υποστηρίξει τα δίκαια της Ελλάδας στη συγκεκριμένη περιοχή. Εκεί δολοφονήθηκε στις 5/18 Μαρτίου του 1913 από κάποιον Αλέξανδρο Σχινά, χωρίς ποτέ να εξακριβωθούν τα πραγματικά κίνητρα αυτής της ενέργειας, αφού ο δολοφόνος αυτοκτόνησε λίγο μετά τη σύλληψή του.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄: Βασιλιάς των Ελλήνων, πρωτότοκος γιος του βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ και της βασίλισσας Σοφίας. Γεννήθηκε το 1890. Ανέβηκε στο θρόνο δύο φορές, τη διετία 1922-1923 και το διάστημα 1935-1947. Φοίτησε στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων και μετεκπαιδεύτηκε στη Γερμανική Στρατιωτική Ακαδημία. Στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων συνόδευσε τον πατέρα του, διάδοχο τότε Κωνσταντίνο, στις επιχειρήσεις της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Μετά τη σύγκρουση του Κωνσταντίνου με τον Ελευθέριο Βενιζέλο (1917), στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση του πρώτου από το θρόνο, βασιλιάς δεν ανακηρύχθηκε ο Γεώργιος αλλά ο νεότερος αδερφός του Αλέξανδρος. Στη συνέχεια εξορίστηκε με τους γονείς του. Ο πατέρας του Κωνσταντίνος ανέκτησε το θρόνο το 1920 και ο ίδιος τα δικαιώματα του διαδόχου, αφού ο αδερφός του Αλέξανδρος είχε πεθάνει. Μετά ακολούθησε ως συνταγματάρχης τον ελληνικό στρατό στη Μικρασιατική Εκστρατεία και έζησε από κοντά την καταστροφή. Λόγω της ήττας αναγκάστηκε και πάλι να παραιτηθεί και στο θρόνο ανέβηκε ο Γεώργιος (14/27 Σεπτεμβρίου του 1922) μέσα σε ατμόσφαιρα καχυποψίας. Η προσπάθειά του να γλιτώσουν οι έξι πολιτικοί και στρατιωτικοί, τους οποίους καταδίκασε το έκτακτο στρατοδικείο σε θάνατο ως υπεύθυνους για τη Μικρασιατική Καταστροφή, απέβη άκαρπη. Μετά τις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1923 και την επικράτηση των φιλελευθέρων ο Γεώργιος υποχρεώθηκε να φύγει στο εξωτερικό και έζησε στο Λονδίνο μία περίπου δεκαετία. Παρακολουθούσε όμως την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, που χαρακτηριζόταν από αστάθεια, παρά το γεγονός ότι είχε επιβληθεί αβασίλευτη δημοκρατία. Από το 1933 άρχισαν να εκδηλώνονται όλο και πιο έντονα τάσεις για επαναφορά της μοναρχίας. Το κλίμα αυτό ενισχύθηκε και από τις διεθνείς εξελίξεις, ενώ μετά το πραξικόπημα του Γεώργιου Κονδύλη (10 Οκτωβρίου του 1935) καταργήθηκε η αβασίλευτη δημοκρατία και αποκαταστάθηκε η μοναρχία. Ο Γεώργιος επέστρεψε στην Ελλάδα στις 25 Νοεμβρίου του 1935 και η πρώτη ενέργειά του ήταν να χορηγήσει αμνηστία και να διενεργήσει εκλογές (26 Ιανουαρίου του 1936). Η αδυναμία σχηματισμού αυτοδύναμης κυβέρνησης λόγω του αποτελέσματος των εκλογών -οι δύο μεγάλες παρατάξεις, η βενιζελική και η αντιβενιζελική, βγήκαν ισοδύναμες-οδήγησε στο σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Δεμερτζή. Μετά το θάνατό του (13 Απριλίου του 1936) πρωθυπουργός έγινε ο Ιωάννης Μεταξάς, γεγονός που προκάλεσε αντιδράσεις στα λαϊκά στρώματα και προετοίμασε το δρόμο για τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου και την κατάργηση του Συντάγματος με τη σύμφωνη γνώμη του Γεώργιου. Ο βασιλιάς είχε εκλέξει τον Μεταξά, αν και ήταν γερμανόφιλος (ο ίδιος υπήρξε αγγλόφιλος),

γιατί γνώριζε ότι θα τον είχε υποχείριό του και θα του ήταν αφοσιωμένος. Η στάση αυτή του Γεώργιου εκφράστηκε με την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου και τη συστράτευσή του χωρίς ενδοιασμούς στο πλευρό της Αγγλίας στον αγώνα εναντίον των δυνάμεων του Άξονα. Μετά το θάνατο του Μεταξά (29 Ιανουάριος του 1941) ανέλαβε ο ίδιος τη διεξαγωγή του πολέμου και τη διακυβέρνηση της χώρας. Όρισε όμως πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Κορυζή (έχασε έτσι την ευκαιρία ο Γεώργιος σε μια κρίσιμη στιγμή να θέσει τέλος στο δικτατορικό καθεστώς, στην εγκαθίδρυση του οποίου είχε και ο ίδιος συναινέσει) και μετά την επίθεση της Γερμανίας (6 Απριλίου του 1941) και τη συνθηκολόγηση συνέχισε τον αγώνα στην Κρήτη μέχρι την κατάληψη του νησιού (20 Μαΐου του 1941). Μετά μέσω Αιγύπτου πήγε στο Λονδίνο και συνέχισε εκεί τη δράση του. Η κατάσταση που διαμορφώθηκε στη χώρα την περίοδο της Κατοχής και οι αντιθέσεις που κυριάρχησαν στο πολιτικό προσκήνιο μετά την απελευθέρωση κράτησαν τον Γεώργιο μακριά από την Ελλάδα μέχρι την οριστική διευθέτηση της μορφής του πολιτεύματος. Το δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου του 1946 απέβη υπέρ της μοναρχίας και ο Γεώργιος Β΄ επέστρεψε στην Ελλάδα, σε μια δραματική για την ελληνική ιστορία περίοδο. Η βασιλεία του υπήρξε σύντομη και τον απασχόλησαν ιδιαίτερα ο Εμφύλιος Πόλεμος και η ανασυγκρότηση της ερειπωμένης χώρας. Πέθανε την 1η Απριλίου του 1947 από καρδιακή προσβολή και τον διαδέχτηκε ο αδελφός του Παύλος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΠΡΙΓΚΙΠΑΣ): Πρίγκιπας της Ελλάδας, δευτερότοκος γιος του βασιλιά Γεώργιου Α΄ και ύπατος αρμοστής της Κρήτης (1898-1906). Γεννήθηκε το 1869. Σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων και στη Ναυτική Ακαδημία της Κοπεγχάγης και, όταν επέστρεψε στην Ελλάδα, κατατάχτηκε στο πολεμικό ναυτικό και τοποθετήθηκε επικεφαλής μοίρας αντιτορπιλικών. Στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 συμμετείχε στις επιχειρήσεις του στόλου στο Αιγαίο. Μετά τη λήξη του πολέμου οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν να ανακηρύξουν την Κρήτη Αυτόνομη Ηγεμονία με πρώτο ηγεμόνα τον Γεώργιο, ο οποίος έφτασε στο νησί στις 9 Δεκεμβρίου του 1898. Η θητεία του ήταν τριετής και αρχικά η συνεργασία του με τους πολιτικούς του νησιού υπήρξε εποικοδομητική. Γρήγορα όμως, ως φορέας μοναρχικών αντιλήψεων, ήρθε σε σύγκρουση κυρίως με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος υποστήριζε ότι δεν έπρεπε να δεχτεί την ανανέωση της θητείας του ως αρμοστής διορισμένος από τις Μεγάλες Δυνάμεις, για να κηρυχτεί η Κρήτη πραγματικά αυτόνομη πολιτεία, να τερματιστούν η κηδεμονία και οι επεμβάσεις των Δυνάμεων και να ανοίξει ο δρόμος για την ένωση με την Ελλάδα. Η ανανέωση της θητείας του το 1901 και το 1904 οδήγησε τον Γεώργιο στο αντίπαλο στρατόπεδο από τον Βενιζέλο και ακολούθησαν διώξεις εναντίον των οπαδών του και προσωπική προπαγάνδα εναντίον του ίδιου του Βενιζέλου. Η κρίση κορυφώθηκε με τη βενιζελική Επανάσταση του Θέρισου (1905) και την παραίτηση του Γεώργιου από το αξίωμα του αρμοστή (Ιούλιος 1906). Το 1907 παντρεύτηκε τη Γαλλίδα πριγκίπισσα Μαρία Βοναπάρτη και μετά το κίνημα στο Γουδί (1909) και την οριστική απομάκρυνση των πριγκίπων από το στρατό και το στόλο εγκατέλειψε την Ελλάδα και εγκαταστάθηκε οριστικά στο Παρίσι. Από εκεί παρακολουθούσε τις πολιτικές εξελίξεις, επισκέφθηκε πολλές φορές την Ελλάδα και, παρά την αντιπάθειά του για τον Βενιζέλο, συμφώνησε με την πολιτική του στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Πέθανε στο Παρίσι το 1957.

ΓΛΕΖΟΣ ΜΑΝΟΛΗΣ: Αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης, δημοσιογράφος και πολιτικός. Γεννήθηκε στην Απείρανθο της Νάξου το 1922. Σπούδασε στην Ανωτάτη Εμπορική και ως φοιτητής στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά ανέπτυξε δράση εναντίον του καθεστώτος. Λίγες μέρες μετά την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής στην Αθήνα, τη νύχτα της 30ής προς την 31η Μαΐου του 1941, αυτός και ο Απόστολος (Λάκης) Σάντας αναρριχήθηκαν στο βράχο της Ακρόπολης και κατέβασαν τη χιτλερική σημαία από τον ιστό της. Αυτή η πράξη προκάλεσε την οργή των δυνάμεων κατοχής και αποτέλεσε την πρώτη αυθόρμητη πράξη αντίστασης, την οποία οι ραδιοσταθμοί των συμμάχων πρόβαλαν ως το έναυσμα της αντίστασης για ολόκληρη της Ευρώπης. Στη διάρκεια της Κατοχής εντάχθηκε στο ΚΚΕ, το ΕΑΜ και την ΕΠΟΝ, συνελήφθη από τις αρχές και βασανίστηκε. Μετά την Απελευθέρωση εργάστηκε ως συντάκτης στο «Ριζοσπάστη» και για κάποιο διάστημα είχε την ευθύνη της έκδοσής του. Στη διάρκεια του Εμφυλίου συνελήφθη και καταδικάστηκε σε θάνατο για παράβαση του Γ΄ Ψηφίσματος (1949). Το 1951 εκλέχτηκε βουλευτής, αν και ήταν κρατούμενος, με αποτέλεσμα η εκλογή του να ακυρωθεί. Απελευθερώθηκε το 1954.

Διατέλεσε μέλος της ΕΔΑ και διευθυντής της εφημερίδας «Αυγή». Στη διάρκεια της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών συνελήφθη. Διαφώνησε με την ηγεσία του ΚΚΕ, ανάμεσα στα άλλα και για την εισβολή στην Τσεχοσλοβακία (1968). Το 1974 συνέβαλε στην ανασύσταση της ΕΔΑ. Το 1981 εκλέχτηκε βουλευτής ως συνεργαζόμενος με το ΠΑΣΟΚ και το 1984 ευρωβουλευτής. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ασχολείται με ζητήματα τοπικής αυτοδιοίκησης του τόπου καταγωγής του. Εκτός από χιλιάδες άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά ο Γλέζος έχει γράψει και βιβλία: «Η Ιστορία του Βιβλίου» (1974), «Από τη Δικτατορία στη Δημοκρατία» (1974) και «Το Φαινόμενο της Αλλοτρίωσης της Γλώσσας» (1977).

- Απόσπασμα από την ανακοίνωση του Γερμανού φρούραρχου των Αθηνών (31 Μαΐου 1941): «[...] Κατά την νύχτα της 30ης προς την 31ην Μαΐου υπεξηρέθη η επί της Ακροπόλεως κυματίζουσα γερμανική σημαία παρ' αγνώστων δραστών. Διενεργούνται ανακρίσεις. Οι ένοχοι και οι συνεργοί αυτών θα τιμωρηθούν διά της ποινής του θανάτου [...]».

ΓΛΗΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Παιδαγωγός και συγγραφέας, ηγετική φυσιογνωμία των κινημάτων για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1882 και σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας. Συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία, όπου παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας, παιδαγωγικής και πειραματικής ψυχολογίας. Εκεί γνώρισε τον Γεώργιο Σκληρό, από τον οποίο επηρεάστηκε και υιοθέτησε σοσιαλιστικές ιδέες, ενώ στράφηκε στο μαρξισμό. Συμμετείχε στις διαδικασίες για την ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» (1910), στόχος του οποίου ήταν η ριζική αναμόρφωση των εκπαιδευτικών συστημάτων που εφαρμόζονταν στα ελληνικά σχολεία και ο εκσυγχρονισμός των αναλυτικών προγραμμάτων. Εργάστηκε στη συνέχεια στην εκπαίδευση για βιοποριστικούς λόγους και το 1913 κλήθηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου και σύνταξε την εισηγητική έκθεση και το κείμενο των νομοσχεδίων για αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα. Αυτά όμως δεν ψηφίστηκαν διότι αντέδρασαν και μέλη του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Μαζί με τον Αλέξανδρο Δελμούζο και τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη συνεργάστηκαν στον «Εκπαιδευτικό Όμιλο» για την προώθηση των αλλαγών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Παράλληλα από υπεύθυνες θέσεις στο υπουργείο Παιδείας των κυβερνήσεων Βενιζέλου προσπάθησαν να κάνουν μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση (εισήγαγαν τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας και των νέων ελληνικών), αλλά συνάντησαν μεγάλη αντίδραση και τελικά δεν ολοκλήρωσαν τα σχέδιά τους. Συμμετείχε ενεργά στην πολιτική ζωή της χώρας με την ίδρυση της Δημοκρατικής Ένωσης και συνεργάστηκε με τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Μαράσλειου Διδασκαλείου (1923), διευθυντής του οποίου ήταν ο Αλέξανδρος Δελμούζος, και ανέλαβε την οργάνωση και τη διεύθυνση της Παιδαγωγικής Ακαδημίας (1924). Το έργο του όμως διακόπηκε με τη δικτατορία του Πάγκαλου (1926), οπότε συνειδητοποίησε ότι μεταρρυθμιστική προσπάθεια στο πλαίσιο της νομιμότητας είναι αδύνατη. Στη συνέχεια ενστερνίστηκε πλήρως τη μαρξιστική ιδεολογία. Διώχθηκε για τις ιδέες του και εξορίστηκε. Το 1936 εκλέχθηκε βουλευτής Αθήνας με το Παλλαϊκό Μέτωπο, αλλά κατά τη δικτατορία του Μεταξά εξορίστηκε και πάλι και φυλακίστηκε (1936-1939). Το διάστημα αυτό ασχολήθηκε με τη συγγραφή και τη μετάφραση αρχαίων ελληνικών κειμένων. Στη διάρκεια της Κατοχής συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση, πρωτοστάτησε στην ίδρυση του ΕΑΜ και σύνταξε το μανιφέστο του (1942). Πέθανε στην Αθήνα το 1943. Στο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνονται: «Έθνος και Γλώσσα» (1916 και 1922), «Η Κρίση του Δημοτικισμού» (1923), «Διακήρυξη της Διοικητικής Επιτροπής του Εκπαιδευτικού Ομίλου» (1927) κ.ά.

ΓΟΝΑΤΑΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ: Στρατιωτικός και πολιτικός. Γεννήθηκε στην Πάτρα το 1876. Αποφοίτησε από τη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων το 1897. Έλαβε μέρος στο Μακεδονικό Αγώνα και ήταν διαγγελέας του αρχηγού του Κινήματος του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί, συνταγματάρχη Νικόλαου Ζορμπά. Συμμετείχε στους Βαλκανικούς Πολέμους και στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ήταν διοικητής της Βάσης Ανεφοδιασμού στην Οδησό του Εκστρατευτικού Σώματος στη Μεσημβρινή Ρωσία (1919). Στη Μικρασιατική Εκστρατεία ανέλαβε τη διοίκηση μεγάλων μονάδων (1η Μεραρχία, 2η Μεραρχία, 1ο Σώμα Στρατού). Μετά την κατάρρευση του μετώπου διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην επανάσταση που εκδηλώθηκε στις τάξεις του στρατού και μαζί με το συνταγματάρχη Νικόλαο Πλαστήρα και τον αντιπλοίαρχο Δ. Φωκά αποτελούσαν την «Εκτελεστική Επιτροπή» του

κινήματος. Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Σωτ. Κροκιά, στις 14 Νοεμβρίου του 1922, επειδή δεν ήθελε να αναλάβει την ευθύνη της εκτέλεσης των Έξι, ο Γονατάς σχημάτισε κυβέρνηση, ενώ η Εκτελεστική Επιτροπή διαλύθηκε και ο Ν. Πλαστήρας ανέλαβε την «αρχηγία της επανάστασης». Έπειτα από πολλά χρόνια, όταν ο Γονατάς δικαζόταν στο Έκτακτο Στρατοδικείο με την κατηγορία ότι έλαβε μέρος στο Κίνημα του 1935, ισχυρίστηκε στην απολογία του ότι είχε έτοιμο σχέδιο Επαναστατικής Πράξης Απονομής Χάριτος στους Έξι και ότι ο Πλαστήρας αρνήθηκε να το υπογράψει. Την περίοδο της πρωθυπουργίας του, δηλαδή μέχρι την 11η Ιανουαρίου του 1924, οπότε και παραιτήθηκε, συγκροτήθηκε η στρατιά του Έβρου και υπογράφηκε η Συνθήκη της Λοζάνης (24 Ιουλίου του 1923). Μετά την παράδοση της εξουσίας στους πολιτικούς αποστρατεύτηκε με αίτησή του, όπως έκανε και ο Πλαστήρας. Εκλέχθηκε πληρεξούσιος στη Δ' Εθνοσυνέλευση, αλλά δεν συμμετείχε στις εκλογές του 1926 και του 1928. Εκλέχτηκε γερουσιαστής το 1929, διατέλεσε υπουργός Συγκοινωνίας (1929) και αργότερα υπουργός Γενικός Διοικητής Μακεδονίας (1929-1932). Το 1932 εκλέχτηκε πρόεδρος της Γερουσίας και παρέμεινε σε αυτή τη θέση μέχρι τη διάλυσή της (1η Απριλίου του 1935). Αν και δεν είχε αναμειχθεί, ενεργά τουλάχιστον, στο Κίνημα του 1935, καταδικάστηκε σε φυλάκιση, αλλά πήρε αμνηστία το Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Αντιτάχθηκε στη δικτατορία του Μεταξά και γι' αυτό εκτοπίστηκε. Στη διάρκεια της Κατοχής υποστήριξε το σχηματισμό ελληνικής κυβέρνησης στο εσωτερικό, παράλληλα προς τη νόμιμη του εξωτερικού, για την καλύτερη προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων. Είχε συχνές επαφές με τις κατοχικές κυβερνήσεις, ωστόσο αυτό δεν τον εμπόδιζε να έχει επαφές και με αντιστασιακές οργανώσεις. Γι' αυτό το λόγο συνελήφθη το Μάιο του 1944 και φυλακίστηκε στο στρατόπεδο Χαϊδαρίου. Μετά τον πόλεμο ίδρυσε το «Κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων» και συμμετείχε ως υπουργός στις κυβερνήσεις της περιόδου 1946-1947. Το 1950 έλαβε μέρος στις εκλογές με το «Κόμμα των Φιλελευθέρων» αλλά δεν εκλέχτηκε. Αποσύρθηκε από την πολιτική, όμως ως πρώην πρωθυπουργός συμμετείχε στο Συμβούλιο του Στέμματος (1-2 Σεπτεμβρίου του 1965). Πέθανε το 1966.

ΓΟΥΔΑΣ ΜΙΧΑΗΛ: Υποναύαρχος, ένας από τους κατηγορούμενους στη δίκη που ακολούθησε τη Μικρασιατική Εκστρατεία και αποκαλείται Δίκη των Έξι - στην πραγματικότητα οι κατηγορούμενοι ήταν οκτώ (Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλτατζής, Γ. Χατζηανέοτης, Ξ. Στρατηγός και Μ. Γούδας). Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1868. Πήρε μέρος στον πόλεμο του 1897 ως αξιωματικός του ευδρόμου «Ναύαρχος Μιαούλης» και στους Βαλκανικούς Πολέμους ως κυβερνήτης του «Κανάρης». Αποστρατεύτηκε με αίτησή του το 1915 και εκλέχτηκε βουλευτής. Μετά το 1920 χρημάτισε υπουργός Εσωτερικών στην κυβέρνηση Γούναρη και υπουργός Εθνικής Οικονομίας στην κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη. Παραπέμφθηκε στο Έκτακτο Στρατοδικείο μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και χωρίς να του απαγγελθεί κάποια κατηγορία καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά ως ένοχος εσχάτης προδοσίας (δεν δέχτηκε να απολογηθεί στη διάρκεια της δίκης). Πήρε αμνηστία το 1924 και στις εκλογές του 1926 εκλέχτηκε βουλευτής Ιωαννίνων. Πέθανε το 1931 στο Παρίσι. Ο Μιχαήλ Γούδας υπήρξε εξάιρετος ιστορικός ερευνητής και μεταξύ των πολλών έργων που έγραψε είναι και η «Ιστορία του Ναυτικού 1912-1913».

ΓΟΥΝΑΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Νομικός, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1915 και 1921-1922). Γεννήθηκε στην Πάτρα το 1867, όπου πέρασε τα μαθητικά του χρόνια. Σπούδασε στη Νομική Σχολή της Αθήνας και συνέχισε τις σπουδές του σε πανεπιστήμια της Γερμανίας και του Παρισιού. Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής Πατρών το 1902. Το 1906 συμμετείχε ως μέλος στην «ομάδα των Ιαπώνων» και άσκησε σφοδρή κριτική εναντίον της κυβέρνησης Γ. Θεοτόκη, στην οποία όμως το 1908 χρημάτισε υπουργός Οικονομικών. Μετά το κίνημα στο Γουδί έγινε αρχηγός της αντιβενιζελικής παράταξης. Όταν εκδηλώθηκε η διαφωνία Κωνσταντίνου-Βενιζέλου και παραιτήθηκε ο Βενιζέλος, σχημάτισε κυβέρνηση (Φεβρουάριος-Αύγουστος 1915) και ίδρυσε το Κόμμα των Εθνικοφρόνων, το οποίο το 1920 μετονόμασε σε Λαϊκό. Μετά την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου (1917) συνελήφθη από τους Γάλλους και εκτοπίστηκε στην Κορσική, από όπου όμως δραπέτευσε το 1918. Επανήλθε στην Ελλάδα και έλαβε μέρος στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου του 1920 ως ηγέτης της αντιπολίτευσης, που πέτυχε την καταπήφιση του Βενιζέλου. Συμμετείχε ως υπουργός Στρατιωτικών στην κυβέρνηση του Δημήτριου Ράλλη καθώς και στην κυβέρνηση του

Νικόλαου Καλογερόπουλου. Στη διάρκεια της πρωθυπουργίας του (Μάρτιος 1921-Απρίλιος 1922) απέτυχαν οι ευρείας κλίμακας επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία (στον ποταμό Σαγγάριο), αλλά και οι προσπάθειες που κατέβαλε για ειρηνική διευθέτηση του προβλήματος. Μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και την επικράτηση των στρατιωτικών συνελήφθη μαζί με άλλους πολιτικούς και στρατιωτικούς των κυβερνήσεων της περιόδου 1921-1922 και προσήχθη σε δίκη, η οποία δεν διήρκεσε πάνω από δέκα μέρες, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας - αυτή η κατηγορία δεν αποδείχθηκε από την ακροαματική διαδικασία.

Καταδικάστηκε σε θάνατο, ενώ ήταν σοβαρά άρρωστος, και η ομόφωνη καταδικαστική απόφαση ελήφθη, σύμφωνα με ορισμένους από τους πρωταγωνιστές της διαδικασίας, υπό την πίεση παραγόντων της επανάστασης. (Ο Θ. Πάγκαλος σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Εθνος» το Μάρτιο του 1949 επισημαίνει: «... οφείλω να κάμω την διευκρίνησιν ότι όσα σχετικώς ελέχθησαν περί επεμβάσεώς μου εις την δίκην των πολιτικών και στρατιωτικών υπευθύνων της καταρρεύσεως δεν έχονται ακριβείας». Ωστόσο δεν εξηγεί γιατί τον ενέπλεξαν στην έκδοση της απόφασης, αλλά και τη βιασύνη που έδειξαν οι παράγοντες της επανάστασης για την εκτέλεση της καταδικαστικής απόφασης λίγες μόνο ώρες μετά το τέλος της δίκης.) Ο Γούναρης εκτελέστηκε -μαζί με τον Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη, τον Νικόλαο Θεοτόκη, τον Γεώργιο Μπαλτατζή, τον Νικόλαο Στράτο και τον Γεώργιο Χατζηανέστη- το μεσημέρι της 15ης Νοεμβρίου του 1922.

ΓΡΙΒΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ή ΔΙΓΕΝΗΣ: Στρατιωτικός, ηγέτης του απελευθερωτικού αγώνα της Κύπρου και πολιτικός. Γεννήθηκε στο Τρίκωμο της Κύπρου το 1898. Αποφοίτησε από τη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων το 1919. Έλαβε μέρος στη Μικρασιατική Εκστρατεία και στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο του 1940-1941. Στη διάρκεια της Κατοχής ίδρυσε την αντιστασιακή οργάνωση Χ -που είχε έντονο αντικομμουνιστικό προσανατολισμό και ανάλογη δράση-, η οποία συμμετείχε και στα Δεκεμβριανά. Μετά το τέλος του πολέμου ίδρυσε το «Κόμμα των Χιτών» και πολιτεύτηκε χωρίς επιτυχία. Το 1954, με τη σύμφωνη γνώμη του Μακάριου, ίδρυσε την Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ), που είχε ως αντικειμενικό σκοπό την εκδίωξη των Βρετανών αποικιοκρατών. Ο αγώνας της ΕΟΚΑ έφερε σε δύσκολη θέση τους Βρετανούς. Ενώ στην αρχή φάνηκε να αποδέχεται τις συνθήκες της Ζυρίχης και του Λονδίνου, στη συνέχεια στράφηκε εναντίον τους, όπως λίγο αργότερα και κατά του Μακάριου. Ο ρόλος του στα γεγονότα του 1963-1964 περιέπλεξε τις αρμοδιότητες των υπεύθυνων για την άμυνα της Κύπρου και τον έφερε σε σύγκρουση με τον υπουργό Άμυνας και Εσωτερικών της Κύπρου Πολύκαρπο Γεωργακάτζη, αλλά και με την Αθήνα. Το 1967, έπειτα από τα γεγονότα στην Κοφινού και τον Άγιο Θεόδωρο, ανακλήθηκε στην Αθήνα. Επανήλθε στην Κύπρο το 1971 και κατηγορήσε τον Μακάριο για συνεργασία με κομμουνιστές και για εγκατάλειψη της ενωτικής γραμμής. Ίδρυσε την ΕΟΚΑ Β' με την οποία προσπάθησε, σε συνεργασία με τη δικτατορική κυβέρνηση των Αθηνών, να ανατρέψει τον Μακάριο. Η οργάνωση αυτή με τις βίαιες ενέργειές της δημιούργησε πολλά προβλήματα στην Κυπριακή Δημοκρατία και συνέβαλε στη διάσπαση του εσωτερικού μετώπου και στην υπονόμευση της διεθνούς θέσης της Κύπρου. Πέθανε αιφνιδίως στις 27 Ιανουαρίου του 1974 στη Λεμεσό.

ΓΡΙΒΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Πρόεδρος του Αρείου Πάγου επί τιμή, υπηρεσιακός πρωθυπουργός της Ελλάδας (12 Οκτωβρίου 1989-23 Νοεμβρίου 1989). Γεννήθηκε το 1923 στην Κάτω Τιθορέα Φθιώτιδας. Σπούδασε στη Νομική Σχολή της Αθήνας. Τον Οκτώβριο του 1989 του ανατέθηκε ο σχηματισμός υπηρεσιακής κυβέρνησης η οποία διενήργησε τις βουλευτικές εκλογές της 5ης Νοεμβρίου του 1989. Παραιτήθηκε στις 23 Νοεμβρίου του 1989 και παρέδωσε την εξουσία στην οικουμενική κυβέρνηση του Ξενοφώντα Ζολώτα.

ΛΑΓΚΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Στρατιωτικός και πολιτικός κατά την κρίσιμη περίοδο του εθνικού διχασμού. Γεννήθηκε το 1853. Σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων όπου αποφοίτησε το 1877. Συμμετείχε στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 και στη συνέχεια ανέλαβε σημαντικές επιτελικές θέσεις. Την περίοδο 1908-1909 ηγήθηκε της Μακεδονικής Επιτροπής και της Πανελλήνιας Οργάνωσης, που είχαν ως στόχο την απελευθέρωση αλύτρωτων περιοχών. Στον Α' Βαλκανικό Πόλεμο υπηρέτησε ως αρχηγός του Γενικού Επιτελείου. Παραιτήθηκε το 1914 και πολιτεύθηκε στα Γιάννενα με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Συντάχτηκε με τον Βενιζέλο και το ναύαρχο Κουντουριώτη το 1916, ως μέλος της κυβερνητικής τριανδρίας της Θεσσαλονίκης (Εθνικής Αμυνας). Μετά τη συμμετοχή της

Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, τέθηκε επικεφαλής των ελληνικών δυνάμεων στο μέτωπο των Βαλκανίων. Το 1918 επέστρεψε στο βουλευτικό του αξίωμα και το 1920, μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές, υπήρξε αναπληρωτής του στο Κόμμα των Φιλελευθέρων, από όπου παραιτήθηκε το Φεβρουάριο του 1924 και λίγο αργότερα πέθανε.

ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ (ΚΑΤΑ ΚΟΣΜΟΝ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ): Κληρικός, αρχιεπίσκοπος Αθηνών (1941-1949) και αντιβασιλέας της Ελλάδας (1944-1946). Γεννήθηκε στη Δορβιτσά Ναυπακτίας το 1890 και σπούδασε νομική και θεολογία στην Αθήνα. Χειροτονήθηκε διάκονος το 1917 και το 1922, σε πολύ νεαρή ηλικία, εκλέχτηκε μητροπολίτης Κορίνθου. Ανέπτυξε πλούσια φιλανθρωπική δράση και συνέβαλε αποφασιστικά στην ανοικοδόμηση της πόλης μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1928. Στη μητρόπολη Κορίνθου παρέμεινε ως το 1938, οπότε εκλέχτηκε αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Η εκλογή του όμως ακυρώθηκε -με αντικανονικό τρόπο- από τη δικτατορία του Μεταξά και ο Δαμασκηνός αποσύρθηκε στη Μονή της Φανερωμένης στη Σαλαμίνα. Ανέλαβε τον αρχιεπισκοπικό θρόνο το 1941, όταν ο τότε αρχιεπίσκοπος Χρυσανθος αρνήθηκε να ορκίσει την κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου. Την περίοδο της Κατοχής πρόσφερε σημαντικό εθνικό και κοινωνικό έργο. Πολλοί αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης αλλά και όμηροι σώθηκαν από το εκτελεστικό απόσπασμα χάρη στην παρέμβασή του. Διορίστηκε αντιβασιλέας μετά τα Δεκεμβριανά (1944), έπειτα από εισήγηση του Ουίνστον Τσόρτσιλ, γιατί ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ βρισκόταν ακόμη στο εξωτερικό και δεν είχε ρυθμιστεί το πολιτειακό ζήτημα. Κατακρίθηκε για την πολιτική του την περίοδο της αντιβασιλείας από τα προοδευτικά και αριστερά κόμματα, γιατί δεν κατέστειλε τη δράση των ακροδεξιών ομάδων αλλά και επειδή προκήρυξε βουλευτικές εκλογές πριν από τη διενέργεια δημοψηφίσματος που θα αποφαινόταν για τη μορφή του πολιτεύματος. Κατόρθωσε να αντιμετωπίσει με επιτυχία την πολιτική κρίση της περιόδου αυτής. Μάλιστα διατέλεσε και πρωθυπουργός για 14 μέρες (17 Οκτωβρίου-1 Νοεμβρίου του 1945). Μετά το δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου του 1946, το αποτέλεσμα του οποίου ήταν υπέρ της μοναρχίας, επέστρεψε στα αρχιερατικά του καθήκοντα. Πέθανε το 1949 έχοντας επιτελέσει σημαντικό έργο.

ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΑ: Με αυτό το όνομα είναι γνωστά τα γεγονότα που συνέβησαν στην Αθήνα το Δεκέμβριο του 1944. Επρόκειτο για μια σύγκρουση ανάμεσα στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ από τη μια πλευρά και στις βρετανικές δυνάμεις, την 3η Ορεινή Ελληνική Ταξιαρχία (Ρίμινι) και τις δυνάμεις της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας Πόλεων που βρίσκονταν στην Αθήνα από την άλλη. Το έπαθλο ήταν η πόλη της Αθήνας και κατ' επέκταση η διακυβέρνηση της χώρας. Η αφορμή για τα συγκεκριμένα γεγονότα ήταν η επίθεση που δέχτηκε από άγνωστης ταυτότητας ακροβολιστές -ορισμένοι πάντως βρίσκονταν πάνω στην ταράτσα του κτιρίου της Αστυνομικής Διεύθυνσης Αθηνών-το πλήθος που συμμετείχε σε, απαγορευμένο από την κυβέρνηση, συλλαλητήριο στην Πλατεία Συντάγματος στις 3 Δεκεμβρίου του 1944. Από την επίθεση σκοτώθηκαν 21 άτομα και τραυματίστηκαν πολύ περισσότερα. Την επόμενη μέρα ο ΕΛΑΣ εξαπέλυσε μαζική επίθεση καταλαμβάνοντας πολλά αστυνομικά τμήματα. Συγχρόνως, δυνάμεις που δρούσαν στους κόλπους του προχώρησαν σε συλλήψεις ομήρων και σε εκτελέσεις αντιπάλων. Η κατάσταση διαμορφωνόταν υπέρ του ΕΛΑΣ, αφού ελάχιστες περιοχές είχαν απομείνει υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης Παπανδρέου (μικρή έκταση γύρω από το κέντρο, το σύνταγμα Χωροφυλακής στου Μακρυγιάννη, το Γουδί και κάποιες άλλες νησίδες). Τότε η βρετανική κυβέρνηση αποφάσισε να στείλει ενισχύσεις υπό τον ταξίαρχο Χόκσγουορθ, ο οποίος μόλις έφτασε ανέλαβε και την ευθύνη της διεξαγωγής της μάχης. Στις 15 Δεκεμβρίου ο ΕΛΑΣ εξαπέλυσε μεγάλης κλίμακας επίθεση, που αντιμετωπίστηκε με δυσκολία. Ο Μάντακας, ο οποίος ήταν επικεφαλής των επιχειρήσεων από την πλευρά του ΕΛΑΣ, προσπαθούσε να καλύψει τα κενά που είχαν δημιουργηθεί με τις ενισχύσεις που έφταναν εκείνο το διάστημα. Έπειτα από λίγες μέρες (21 Δεκεμβρίου) ο Χόκσγουορθ εξαπέλυσε ευρείας κλίμακας αντεπίθεση. Η κατάσταση άρχισε να διαμορφώνεται υπέρ των δυνάμεων που στήριζαν την κυβέρνηση Παπανδρέου. Το μεσημέρι των Χριστουγέννων του 1944 κατέφθασε στην Αθήνα ο Βρετανός πρωθυπουργός Τσόρτσιλ και τις δύο επόμενες ημέρες (26-27 Δεκεμβρίου) στη σύσκεψη που συγκλήθηκε υπό την προεδρία του, με τη συμμετοχή όλων των πολιτικών δυνάμεων και του ΕΑΜ, αποφασίστηκε ο διορισμός του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού ως αντιβασιλέα. Ωστόσο δεν έλαβαν απόφαση για κανένα άλλο

ζήτημα. Ο Σιάντος ζήτησε να δοθεί στο ΕΑΜ το 40-50% των υπουργείων, αλλά την πρόταση απέρριψαν όλοι οι άλλοι πολιτικοί. Ήταν φανερό ότι οι ηγεσίες του ΚΚΕ και του ΕΑΜ δεν μπορούσαν να διαχειριστούν την κρίση, υποβάλλοντας κάποιες προτάσεις που θα τις αποδέχονταν οι υπόλοιποι. Στις 30 Δεκεμβρίου ο Γεώργιος Β΄ όρισε τον Δαμασκηνό αντιβασιλέα, ενώ ύστερα από τέσσερις μέρες παραιτήθηκε ο Γ. Παπανδρέου και την πρωθυπουργία ανέλαβε ο στρατηγός Ν. Πλαστήρας (3 Ιανουαρίου του 1945). Στις 5 Ιανουαρίου του 1945 η μάχη των Αθηνών έληξε και οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ εκκένωσαν την Αθήνα. Στις 10 Ιανουαρίου η ηγεσία του ΚΚΕ ζήτησε ανακωχή. Η πρόταση έγινε αποδεκτή την επόμενη μέρα και με βάση αυτή καθορίστηκαν οι περιοχές που έπρεπε να εγκαταλείψει ο ΕΛΑΣ (η Θεσσαλονίκη, το μεγαλύτερο μέρος της Πελοποννήσου και τα νησιά). Τα Δεκεμβριανά έληξαν και τυπικά έπειτα ένα μήνα με τη Συμφωνία της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου του 1945). Ακριβής αποτίμηση των γεγονότων του Δεκεμβρίου του 1944 δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι πολλές φορές η ιστορική αφήγηση στηρίζεται σε προφορικές μαρτυρίες ή και σε αναμνήσεις κάποιων που η αξιοπιστία τους δεν είναι πάντα δυνατόν να ελεγχθεί. Κάτι ανάλογο ισχύει και με την προσπάθεια πολλών ιστορικών να εξηγήσουν τη στάση κυρίως του ΚΚΕ στη διάρκεια των Δεκεμβριανών. Είναι προφανές πάντως ότι, αντίθετα από ό,τι συνέβαινε με τα κομμουνιστικά κόμματα της δυτικής Ευρώπης, αυτό το κόμμα δεν διέθετε, εκείνη τη στιγμή, πολιτικούς άντρες που θα μπορούσαν να διαχειριστούν την κρίση. Δεν γνώριζε όμως η συγκεκριμένη ηγεσία ότι η Σοβιετική Ένωση, σε αντίθεση με ό,τι είχε γίνει με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, δεν ήταν διατεθειμένη να συγκρουστεί με τον Τσόρτσιλ -με τον οποίο είχε λίγο πριν συμφωνήσει να μείνει η Ελλάδα μακριά από την επιρροή των Σοβιετικών- για να τη βοηθήσει.

ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1829. Σπούδασε στην Αθήνα νομική και εκλέχτηκε το 1859 βουλευτής Μεσολογγίου. Διαπνεόταν από φιλελεύθερες και αντιδυναστικές ιδέες. Ίδρυσε δικό του κόμμα, το Εθνικόν Κομιτάτο. Διατέλεσε επανειλημμένα πρωθυπουργός βραχύβιων κυβερνήσεων (1865, 1870, 1872-1874, 1876, 1877). Ήταν εξαιρετικός ρήτορας και πρωταγωνίστησε στην Επανάσταση του 1862, που οδήγησε στην έξωση του Όθωνα από τη χώρα (σύνταξε μάλιστα και το ψήφισμα της έκπτωσης). Υπήρξε υπέρμαχος της ελληνοτουρκικής συνεργασίας και φιλίας, σε αντίθεση με τους περισσότερους πολιτικούς της εποχής του, και αυτή του η θέση προκάλεσε έντονες αντιδράσεις. Πέθανε το 1879.

ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Παιδαγωγός, πρωτεργάτης της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και κύριος εκπρόσωπος του δημοτικισμού. Γεννήθηκε στην Άμφισσα το 1880 και σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας. Συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία και το 1908 ανέλαβε την ίδρυση και τη διεύθυνση του Ανώτερου Παρθεναγωγείου Βόλου, όπου εφάρμοσε πρωτοποριακές παιδαγωγικές μεθόδους (αναγνώριση και σεβασμός της προσωπικότητας του παιδιού, διδασκαλία και χρήση της δημοτικής). Οι νεωτεριστικές όμως τάσεις προκάλεσαν τις αντιδράσεις των οπαδών της καθαρεύουσας και των συντηρητικών στοιχείων της κοινωνίας του Βόλου και ανεστάλη η λειτουργία του σχολείου (1911). Ο ίδιος μάλιστα κατηγορήθηκε ως δημοτικιστής και άθεος, η στάση του στο σχολείο θεωρήθηκε ανήθικη και παραπέμφθηκε σε δίκη, στην οποία όμως αθωώθηκε (1914). Υπήρξε ιδρυτικό μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910), όπου συνεργάστηκε στενά με τον Δημήτρη Γληνό και τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Μαζί με αυτούς προώθησε το 1917, από υπεύθυνες θέσεις του υπουργείου Παιδείας, τη διδασκαλία της δημοτικής στο σχολείο. Το 1924 ανέλαβε τη διεύθυνση του Μαράσλειου Διδασκαλείου στην Αθήνα, αλλά και από εκεί απομακρύνθηκε εξαιτίας νέων, αβάντισμων κατηγοριών. Τελικά αποδείχθηκε η αθωότητά του. Σταθμός στη ζωή του ήταν η αποχώρησή του από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο (1927), έπειτα από διαφωνία με τον Γληνό. Το 1929 εκλέχτηκε καθηγητής παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, και παραιτήθηκε από αυτή τη θέση το 1937, εξαιτίας της εκπαιδευτικής πολιτικής του Μεταξά. Τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του παρακολουθούσε από κοντά τα εκπαιδευτικά πράγματα, χωρίς να αναλάβει καμία δημόσια θέση, και ασχολήθηκε με τη συγγραφή έργων και άρθρων («Το Κρυφό Σχολείο», «Πρώτες Προσπάθειες στο Μαράσλειο», «Δημοτικισμός και Παιδεία»). Πέθανε στην Αθήνα το 1956.

ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ: Σημαντική φυσιογνωμία των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα,

συγγραφέας παιδικών μυθιστορημάτων. Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια το 1874 και ήταν κόρη του μεγαλέμπορα βαμβακιού Εμμανουήλ Μπενάκη. Μεγάλωσε σε ένα αρχοντικό περιβάλλον και μέσα σε αυτό διδάχτηκε, κατά την παράδοση των πλούσιων οικογενειών, ξένες γλώσσες και ελληνικά στην καθαρεύουσα, ενώ παράλληλα απέκτησε και γενικές γνώσεις. Ασχολήθηκε με τη συγγραφή παιδικών βιβλίων. Το 1895 παντρεύτηκε τον Στέφανο Δέλτα και απέκτησε τρεις κόρες. Η γνωριμία της με τον Ίωνα Δραγούμη (1905), γενικό πρόξενο της Ελλάδας στην Αλεξάνδρεια, με τον οποίο συνδέθηκε ερωτικά, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς της. Την ίδια περίοδο ήρθε σε επαφή με τον κύκλο των δημοτικιστών - Ψυχάρη, Παλαμά, Εφταλιώτη- και όταν έζησε στη Φρανγκφούρτη (1906-1913) με τους νεότερους δημοτικιστές -Τριανταφυλλίδη, Δελμούζο και Γληνό-, με τους οποίους είχε αλληλογραφία. Από το 1906 έως το 1941 αλληλογραφούσε με σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, και αυτά τα γράμματα, καθώς και τα ημερολόγιά της προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για σπουδαία πρόσωπα και γεγονότα της περιόδου (Βενιζέλος, κίνημα στο Γουδί, Βαλκανικοί Πόλεμοι, εθνικός διχασμός). Το 1910 έγινε μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Το 1912 γνώρισε τον Ελευθέριο Βενιζέλο, συνδέθηκε όμως πολύ περισσότερο μαζί του το 1916, όταν εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Τα Νοεμβριανά, κατά τα οποία συνελήφθη και διαπομπεύτηκε ο πατέρας της, τότε δήμαρχος της Αθήνας και φανατικός βενιζελικός, ήταν η αφορμή για να ενταχθεί και η ίδια στη βενιζελική παράταξη. Οι επιτυχίες του Βενιζέλου ικανοποιούσαν την προσήλωσή της στη Μεγάλη Ιδέα, τα γεγονότα όμως που ακολούθησαν (δολοφονία Ίωνα Δραγούμη, ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920, Μικρασιατική Καταστροφή) κλόνισαν την υγεία της. Από το 1925 έπασχε από εκφυλιστική παράλυση των κάτω άκρων. Παρ' όλα αυτά, συμμετείχε σε αποστολές για την αποκατάσταση προσφύγων και διέθεσε μεγάλα χρηματικά γι' αυτό το σκοπό. Έζησε από κοντά όλα τα σημαντικά γεγονότα της τρίτης και της τέταρτης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Συνδέθηκε φιλικά με τον Νικόλαο Πλαστήρα και αλληλογραφούσε μαζί του, διατήρησε τη φιλία της με τον Βενιζέλο (από το σπίτι της έφυγε το βράδυ που έγινε η δολοφονική απόπειρα εναντίον του, το 1933), πληροφορήθηκε συγκλονισμένη το θάνατό του (1936) και στη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου πρόσφερε υλική και ηθική συμπαράσταση στους στρατιώτες και τους τραυματίες. Όταν μπήκαν τα γερμανικά στρατεύματα στην Αθήνα έθεσε τέρμα στη ζωή της (2 Μαΐου 1941). Έγραψε πολλά παιδικά βιβλία -«Παραμύθι χωρίς όνομα», «Για την πατρίδα», «Στον καιρό του Βουλγαροκτόνου», «Ο Μάγκας», «Τα μυστικά του Βάλτου», «Ο Τρελλαντώνης» κ.ά.-, τα οποία εμπνεύστηκε από το Βυζάντιο, το Μακεδονικό Αγώνα και από προσωπικά της βιώματα. Σε αυτά εκφράζει την πίστη της στις δυνατότητες του νέου ελληνισμού.

ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Νομομαθής πολιτικός που διατέλεσε και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1935-1936). Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1876. Σπούδασε στη Νομική Σχολή της Αθήνας και μετεκπαιδεύτηκε στο Μόναχο. Ακολούθησε ακαδημαϊκή καριέρα ως υφηγητής του ρωμαϊκού δικαίου (1904-1908) και καθηγητής του οικογενειακού δικαίου (1928-1935). Παράλληλα αναμειχθηκε και στην πολιτική και εκλέχτηκε βουλευτής το 1910 και το 1912 με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Μάλιστα διατέλεσε και υπουργός Ναυτικών. Το 1914 αποχώρησε από το Κόμμα των Φιλελευθέρων και τήρησε μετριοπαθή αντιβενιζελική στάση. Το 1924 ίδρυσε το Ενωτικό Προοδευτικό Κόμμα. Αποσύρθηκε από την ενεργό πολιτική το 1928 και αφοσιώθηκε στα πανεπιστημιακά του καθήκοντα. Το Νοέμβριο του 1935, όταν επανήλθε ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄, του ανατέθηκε ο σχηματισμός υπηρεσιακής κυβέρνησης, μετά την παραίτηση του Γεωργίου Κονδύλη, για τη διενέργεια των εκλογών του Ιανουαρίου του 1936. Η αδυναμία όμως σχηματισμού αυτοδύναμης κυβέρνησης οδήγησε στον ανασχηματισμό της κυβέρνησής του, που διατηρήθηκε μέχρι το θάνατό του (13 Απριλίου του 1936). Στην κυβέρνηση αυτή διορίστηκε αντιπρόεδρος και υπουργός Στρατιωτικών ο Ιωάννης Μεταξάς, ο οποίος τον διαδέχτηκε στην πρωθυπουργία.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ: Πολιτικός ηγέτης, πρωταγωνιστής στην πολιτική ζωή της χώρας σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της βασιλείας του Γεωργίου Α΄ και κύριος αντίπαλος του Χαρίλαου Τρικούπη. Γεννήθηκε στη Γορτυνία το 1824, σπούδασε νομική στην Αθήνα και υπηρέτησε στο δημόσιο. Έγινε υπουργός Εξωτερικών το 1863 και πρωθυπουργός για πρώτη φορά το 1885-1886, αφού είχε διαδεχτεί τον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο στην ηγεσία του κόμματος. Επανεκλέχτηκε πρωθυπουργός τις περιόδους 1890-1892, 1895-1897, 1902 (για λίγους μήνες) και 1903-1905. Μαζί με τον Τρικούπη κυριάρχησαν στην πολιτική σκηνή το

τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Διέφεραν όμως ριζικά οι αντιλήψεις τους, γιατί ο Δεληγιάννης ήταν λαϊκιστής και αντιπροσώπευε την παράδοση, ενώ ο Τρικούπης τις νέες τάσεις στην πολιτική και στην οικονομία. Υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής, τον καθοδηγούσαν τα λαϊκά στρώματα αντί να τα καθοδηγεί αυτός και ήταν ένθερμος υποστηρικτής του αλυτρωτισμού. Θεωρούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη της χώρας την απελευθέρωση των υπόδουλων ελληνικών περιοχών, γι' αυτό και παρασύρθηκε στον πόλεμο του 1897, για τον οποίο η Ελλάδα δεν ήταν έτοιμη. Την περίοδο της τελευταίας πρωθυπουργίας του δολοφονήθηκε στη είσοδο της (Παλαιάς) Βουλής (31 Μαρτίου του 1905) από ένα χαρτοπαίχτη, εξαιτίας των μέτρων που είχε λάβει κατά των χαρτοπαιχτικών λεσχών. **ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΝΔΡΕΑΣ:** Κύπριος αγωνιστής της ΕΟΚΑ. Γεννήθηκε το 1934 στον Άγιο Μάμα της Λεμεσού. Τελείωσε μόνο το δημοτικό γιατί η οικογένειά του ήταν πολύ φτωχή. Ήταν μέλος και αγωνιστής της ΕΟΚΑ και κατηγορήθηκε ότι πυροβόλησε το Νοέμβριο του 1955 και τραυμάτισε, μαζί με το συναγωνιστή του Μιχάλη Καραολή, Βρετανό πράκτορα της Ιντέλιτζενς Σέρβις. Καταδικάστηκε από τις βρετανικές αρχές κατοχής του νησιού σε θάνατο και απαγχονίστηκε το 1956 στη Λευκωσία μαζί με τον Μιχάλη Καραολή. Η γενναία στάση και των δύο την ώρα της εκτέλεσής τους προκάλεσε πανελλήνια αλλά και παγκόσμια συγκίνηση.

ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Πολιτικός, οικονομολόγος, ιστορικός, ακαδημαϊκός και πρωθυπουργός της Ελλάδας (30 Ιουνίου 1949-6 Ιανουαρίου του 1950). Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1874. Σπούδασε νομική στην Αθήνα, στο Παρίσι, στο Φράιμπουργκ, στο Βερολίνο και στη Βαϊμάρη. Υπήρξε από τους πρώτους συνεργάτες του Ελευθέριου Βενιζέλου, ιδιαίτερα σε οικονομικά θέματα. Διατέλεσε διοικητής της Εθνικής αλλά και της Εκδοτικής Τράπεζας της Ελλάδας και πολλές φορές υπουργός, αντιπρόεδρος στην κυβέρνηση Θεμιστοκλή Σοφούλη το 1949 και μετά το θάνατο του πρωθυπουργού πρόεδρος συμμαχικής κυβέρνησης. Ο Διομήδης ήταν μία από τις μεγαλύτερες φυσιογνωμίες του οικονομικού, επιστημονικού και πολιτικού κόσμου. Το συγγραφικό του έργο είναι τεράστιο και μέσα από αυτό κάλυψε τη νομική, την οικονομική επιστήμη, καθώς και την ιστορία, ιδιαίτερα τη βυζαντινή. Πέθανε το 1950.

ΔΟΒΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Στρατιωτικός, ο οποίος διατέλεσε υπηρεσιακός πρωθυπουργός το 1961. Γεννήθηκε το 1898 στην Κόνιτσα. Αποφοίτησε από τη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων το 1918. Έλαβε μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στη Μικρασιατική Εκστρατεία. Μετεκπαιδεύτηκε στη Γαλλία το 1935 και στη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου υπηρέτησε στο 3ο Επιτελικό Γραφείο του Γενικού Στρατηγεί-ου. Τραυματίστηκε στη μάχη της Κόνιτσας στη διάρκεια του Εμφυλίου και μετά τέθηκε σε διαθεσιμότητα. Στη συνέχεια επανήλθε στην ενεργό δράση και το 1954 έγινε αρχηγός ΓΕΕΘΑ (μέχρι το 1959 οπότε και αποστρατεύτηκε). Στις 20 Σεπτεμβρίου του 1961 διορίστηκε πρόεδρος της υπηρεσιακής κυβέρνησης που ανέλαβε να διεξάγει τις εκλογές και παρέμεινε σε αυτή τη θέση μέχρι τις 2 Νοεμβρίου του 1961. Οι εκλογές της 29ης Οκτωβρίου του 1961 θεωρήθηκαν από το σύνολο σχεδόν της αντιπολίτευσης διαβλητές. Πάντως, είναι βέβαιο ότι ο Δόβας είχε μικρή επιρροή σε μηχανισμούς που δρούσαν τότε σχεδόν ανεξάρτητα από το επίσημο κράτος. Πέθανε το 1973.

ΔΟΓΜΑ ΤΡΟΥΜΑΝ: Από το 1946 ήταν πλέον φανερό ότι η Μεγάλη Βρετανία δεν μπορούσε να συνεχίσει να παρέχει οικονομική και στρατιωτική βοήθεια στην Ελλάδα. Την αδυναμία της αυτή η βρετανική κυβέρνηση την ανακοίνωσε μέσω των διπλωματών της στην αμερικανική (24 Φεβρουαρίου του 1947). Οι Αμερικανοί ήδη από το 1946 επεξεργάζονταν σχέδιο αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης που μάστιζε την Ευρώπη και αναζητούσαν τρόπους για να παρεμποδίσουν τη διεύρυνση της κομμουνιστικής επιρροής στη Γηραιά Ήπειρο, ιδιαίτερα στο νοτιοανατολικό τμήμα της.

Στις 12 Μαρτίου του 1947 ο πρόεδρος των ΗΠΑ Χάρι Τρούμαν διακήρυξε σε κοινή συνεδρίαση της Γερουσίας και της Βουλής των Αντιπροσώπων το νέο δόγμα της αμερικανικής πολιτικής, περισσότερο γνωστό ως Δόγμα Τρούμαν:

«[...] Πιστεύω ότι η πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών, τόνισε ο πρόεδρος, πρέπει να είναι η υποστήριξη των ελεύθερων λαών οι οποίοι ανθίστανται στις απόπειρες υποδούλωσης των που γίνονται είτε από ένοπλες μειονηφίες είτε από εξωτερικές πιέσεις. [...] Για να αντιληφθούμε ότι η επιβίωση και η ανεξαρτησία της Ελλάδας έχουν μεγάλη αξία για πολύ ευρύτερης

σημασίας θέσεις αρκεί μόνο ένα βλέμμα στο χάρτη. Εάν η Ελλάδα βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο μιας ένοπλης μειονότητας, ο αντίκτυπος στη γειτονική Τουρκία θα ήταν άμεσος και σοβαρός. Σύγχυση και ανωμαλία θα επεκτεινόταν σε όλη τη Μέση Ανατολή. [...] Οι ΗΠΑ οφείλουν να ενεργήσουν άμεσα και αποφασιστικά στην περίπτωση της Ελλάδας και της Τουρκίας». Ο Τρούμαν ζήτησε την έγκριση ποσού 300.000.000 δολαρίων για την Ελλάδα (100.000.000 για την Τουρκία) για την περίοδο μέχρι το τέλος Ιουνίου του 1948, καθώς και την αποστολή στρατιωτικού και πολιτικού προσωπικού για να εκπαιδεύσει Έλληνες στρατιωτικούς αλλά και πολιτικούς υπαλλήλους (και την Τουρκία), αλλά και για να επιβλέπει τη σωστή διαχείριση της βοήθειας. Τη στρατιωτική, κυρίως, βοήθεια που έλαβε η χώρα βάσει του Δόγματος Τρούμαν διαχειρίστηκε στην Ελλάδα η AMAG (American Mission for Aid to Greece). Από το ποσό των 300.000.000 δολαρίων που είχε αρχικά εγκριθεί η βοήθεια που έλαβε η Ελλάδα ανήλθε τελικά στα 119.100.000 δολάρια αφού οι περαιτέρω χορηγήσεις καλύφθηκαν από το Σχέδιο Μάρσαλ.

ΔΟΞΙΑΔΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Αρχιτέκτονας και πολιτικός μηχανικός. Γεννήθηκε το 1913 στο Στενήμαχο της Ανατολικής Ρωμυλίας. Σπούδασε στο ΕΜΠ και στο Βερολίνο, όπου και υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή με θέμα τη διάταξη του χώρου στην αρχαία ελληνική πολεοδομία. Έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1940-1941 και τιμήθηκε με τον Πολεμικό Σταυρό. Μετά τον πόλεμο βοήθησε στην ανασυγκρότηση της χώρας τόσο ως υφυπουργός όσο και ως διευθυντής της Διεύθυνσης Χωροταξικών Μελετών. Τη δεκαετία του 1950 ασχολήθηκε ως επιστήμονας αλλά και ως επιχειρηματίας (Εταιρεία Κατασκευών «Τέκτων» και «Γραφείο Μελετών Δοξιάδη») με τη σχεδίαση πόλεων και οικιστικών κέντρων στο διεθνή χώρο (Πακιστάν, Ιράκ, Λίβανος, Γκάνα, Βραζιλία, Περσία, Ινδία κ.ά.). Συνεργάστηκε με σπουδαίους πολεοδόμους και αρχιτέκτονες, όπως ο Έντουαρτ Στόουν και ο Τζίο Πόντι, στη σχεδίαση της νέας πρωτεύουσας του Πακιστάν, Ισλαμαμπάντ. Δημιούργησε μια πόλη δύο εκατομμυρίων κατοίκων, με φαρδιές λεωφόρους, ικανή να αναπτύσσεται χωρίς εμπόδια προς όλες τις κατευθύνσεις, που τα οικοδομικά της τετράγωνα συνδέονται με πεζόδρομους και διευκολύνουν τη διαβίωση των κατοίκων της. Πέθανε στην Αθήνα το 1977.

ΔΡΑΓΟΥΜΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Τα μέλη της κατάγονταν από την Ήπειρο και για να αποφύγουν, το 16ο ή το 17ο αιώνα, το βίαιο εξισλαμισμό κατέφυγαν στο Βογατσικό της δυτικής Μακεδονίας. Μετά το τέλος της Επανάστασης του 1821 ο Φιλικός και λόγιος Μάρκος Δραγούμης εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στην Αθήνα. Τα μέλη της οικογένειας διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα δημόσια πράγματα της χώρας το 19ο και τον 20ό αιώνα - ο Ίων Δραγούμης, ο Φίλιππος Δραγούμης (διπλωμάτης και πολιτικός, Αθήνα 1890-1980), ο γιος του Στέφανου Δραγούμη που εκλέχτηκε πολλές φορές βουλευτής και χρημάτισε υφυπουργός και υφυπουργός Εξωτερικών σε πολλές κυβερνήσεις της Μεταπολίτευσης, ενώ συνέγραψε πολλές μελέτες για τα εθνικά θέματα, ο Στέφανος Δραγούμης και ο Νικόλαος Δραγούμης (Κωνσταντινούπολη 1809-Αθήνα 1879).

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΙΩΝ (ΙΩΑΝΝΗΣ): Διπλωμάτης, πολιτικός και συγγραφέας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1878 και ήταν γιος του Στέφανου Δραγούμη. Μιλούσε πολλές γλώσσες, σπούδασε νομική στην Αθήνα και ακολούθησε το διπλωματικό κλάδο. Μεγάλωσε μέσα στο κλίμα της απογοήτευσης που ακολούθησε την ήττα του 1897 και το 1902, με δική του αίτηση, διορίστηκε στο προξενείο του Μοναστηρίου όπου άρχισε την εθνική του δράση και υπερασπίστηκε τα δικαιώματα των Ελλήνων στη Μακεδονία. Συμμετείχε ενεργά στην προετοιμασία του Μακεδονικού Αγώνα. Έπειτα από δύο χρόνια, το 1904, διορίστηκε στο προξενείο της Φιλιππούπολης όπου συνέχισε τη δράση του. Όταν πληροφορήθηκε το θάνατο του γαμπρού του, Παύλου Μελά, ξεκίνησε τη συγγραφή του βιβλίου «Μαρτύρων και Ηρώων Αίμα» με το οποίο ήθελε να γίνει ευρύτερα γνωστή η θυσία του Μελά για τη σωτηρία της Μακεδονίας (1907).

Επηρεασμένος από τις απόψεις του φίλου του μακεδονομάχου Αθανάσιου Σουλιώτη Νικολαΐδη, στράφηκε στη συνεργασία Ελλήνων και Τούρκων μέσα στο πλαίσιο μιας ακέραιης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προφανώς γιατί θεωρούσε τους Σλάβους επικίνδυνους για τα ελληνικά συμφέροντα. Ίδρυσε μάλιστα το 1908 μαζί με τον Σουλιώτη στην Κωνσταντινούπολη την Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως με σκοπό την προώθηση συνεργασίας με τους Τούρκους και τελικό στόχο τη δημιουργία ενός κράτους στην Ανατολή με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η επανάσταση όμως των Νεότουρκων ανέτρεψε τα σχέδιά

τους. Αν και αντιβενιζελικός, υπήρξε οπαδός της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ, εντούτοις εξορίστηκε το 1918 γιατί κατέκρινε την πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης να αποστείλει στρατό στη Μικρά Ασία. Εκτελέστηκε στις 31 Ιουλίου του 1920 από μέλη τάγματος ασφαλείας, την επομένη της δολοφονικής απόπειρας εναντίον του Βενιζέλου στο σταθμό της Λιόν στο Παρίσι. Σαφώς επηρεασμένος από τη νιτσεική ιδεολογία κατά του ορθολογικού δυτικού πολιτισμού και την αντίδραση του ατόμου στη Βιομηχανική Επανάσταση και την άνοδο των μαζών, αλλά και από τον αδιάλλακτο πατριωτισμό του Μπαρές, πέρασε μέσα από μια συγκαλυμμένη αντικοινοβουλευτική διάθεση και αφοσιώθηκε στην ιδέα του έθνους - ενός έθνους όμως που δεν ασφυκτιά μέσα στα στενά όρια ενός κράτους, ακόμη και μεγεθυμένου, όπως επιδίωκε ο ακαδημαϊκός μεγαλοϊδεατισμός της εποχής. Στα χρόνια της εξορίας στράφηκε στη μελέτη του κοινωνικού προβλήματος. Ο Γληνός μάλιστα διατείνεται ότι τότε είχε υιοθετήσει μετριοπαθείς σοσιαλιστικές θεωρίες. Ήταν οπαδός της δημοτικής γλώσσας -υποστηρικτής του Γληνού, του Δελμούζου και του Τριανταφυλλίδη στην ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1910- και το συγγραφικό του έργο χαρακτηρίζεται από ελληνοκεντρική τοποθέτηση. Έργα του: «Όσοι Ζωντανόι» (1911), «Ελληνικός Πολιτισμός» (1914), «Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες» (εκδόθηκε μετά το θάνατό του) κ.ά.

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ: Πολιτικός, πρωθυπουργός (Ιανουάριος - Οκτώβριος του 1910), δικαστικός και συγγραφέας. Διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στους αλτρωτικούς πολέμους του έθνους. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1842. Σπούδασε νομική στο Παρίσι και ακολούθησε το δικαστικό κλάδο. Το 1875 διορίστηκε γενικός γραμματέας στο υπουργείο Δικαιοσύνης. Ήταν φίλος του Τρικούπη και ανέλαβε στις κυβερνήσεις του διάφορα υπουργικά αξιώματα (υπουργός Εξωτερικών [1886-1890, 1892-1893], υπουργός Οικονομικών και υπουργός Εσωτερικών). Το 1906 πρωτοστάτησε στη δημιουργία της πολιτικής «ομάδας των Ιαπώνων» (Εμμ. Ρέπουλης, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Χ. Βοζίκης, Α. Παναγιωτόπουλος, Απ. Αλεξανδρή). Μετά το κίνημα στο Γουδί, το 1909, διορίστηκε πρωθυπουργός και προετοίμασε τη σύγκληση αναθεωρητικής εθνοσυνέλευσης, με σκοπό την επανεξέταση μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος του 1864. Στη διάρκεια της πρωθυπουργίας του έγιναν κινητοποιήσεις Θεσσαλών αγροτών για την παραχώρηση γης σε κολίγους, που κορυφώθηκαν με τα γεγονότα του Κιλελέρ (6 Μαρτίου του 1910).

Η πολιτική του σταδιοδρομία τελείωσε την περίοδο του εθνικού διχασμού. Τότε, αν και διαφωνούσε με την πολιτική του Βενιζέλου και συμμετείχε στις μετά το 1915 βασιλικές κυβερνήσεις, δεν δίστασε να παραιτηθεί (1916) γιατί διαφώνησε με την πολιτική που έφερε τους Βουλγάρους και τους Γερμανούς στην ανατολική Μακεδονία. Πέθανε στην Αθήνα το 1923.

ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ ΠΛΑΤΩΝ: Κοινωνιολόγος, δημοσιογράφος και πρωτοπόρος της σοσιαλιστικής κίνησης στην Ελλάδα. Γεννήθηκε στην Ιθάκη το 1857. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και στην Οξφόρδη. Επέστρεψε στην Ελλάδα και ασχολήθηκε με την επιστημονική διερεύνηση των κοινωνικών προβλημάτων. Το 1885 άρχισε να εκδίδει το σοσιαλιστικών κατευθύνσεων περιοδικό «Άρδην», το οποίο έκλεισε στις αρχές του 1887, μετά τη μεγάλη εργατική συγκέντρωση της Σύρου. Στη συνέχεια πήγε στη Γαλλία, όπου παρακολούθησε τις εργασίες της Β' Σοσιαλιστικής Διεθνούς και στη συνέχεια στην Αγγλία, όπου δίδαξε ελληνικά στην Οξφόρδη (1887-1899). Όταν γύρισε στην Ελλάδα, άρχισε να εκδίδει πάλι το «Άρδην», αλλά και το περιοδικό «Έρευνα» (είχε αρχίσει να εκδίδεται στο Λονδίνο). Ήδη το 1891 είχε κυκλοφορήσει το πιο σημαντικό του ίσως βιβλίο, το «Εγχειρίδιο του Εργάτη», το οποίο προλόγισε ο Ρόκος Χοϊδάς (επτά εκδόσεις). Ο Δράκουλης ήταν υπέρμαχος της ίδρυσης αγροτοπόλεων, αγωνίστηκε για τη χειραφέτηση της γυναίκας και ήταν υπέρ της ακρεοφαγίας. Το 1910 εκλέχτηκε ανεξάρτητος σοσιαλιστής βουλευτής Κεφαλληνίας. Άλλα σημαντικά έργα του: «Μελέτη περί της Γαλλικής Επαναστάσεως» (1894), «Υγιεινή και Ηθική» (1894), «Εγκληματικότητα και Ανθρωπισμός» (1909), «Αποκατάσταση της Γυναίκας» (1912), «Αγροτική Συνεργασία» (1927) κ.ά. Πέθανε στο Λονδίνο, φτωχός και λησμονημένος, το 1934 (πληροφορία του Γ. Κορδάτου).

ΕΒΕΡΤ ΑΓΓΕΛΟΣ: Ανώτερος αξιωματικός της αστυνομίας με σημαντική συνεισφορά στην Εθνική Αντίσταση. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1894 και ήταν γιος του Μιλτιάδη Έβερετ - βαυαρικής καταγωγής- και πατέρα του σύγχρονου πολιτικού Μιλτιάδη Έβερετ. Σπούδασε

νομική στην Αθήνα και κατατάχθηκε στη συνέχεια στη Χωροφυλακή, όπου υπηρέτησε σε διάφορες θέσεις, και το 1929 μετατάχθηκε στη νεοσύστατη τότε Αστυνομία Πόλεων. Στο σώμα αυτό ήταν επικεφαλής σε διάφορες υπηρεσίες και το 1941 διορίστηκε αστυνομικός διευθυντής Αθηνών - από τη συγκεκριμένη θέση ενίσχυσε την Εθνική Αντίσταση, απέκρυψε πολλούς Εβραίους και αντιστασιακούς και τους φυγάδευσε στη Μέση Ανατολή. Το 1951 προάχθηκε σε αρχηγό της Αστυνομίας Πόλεων και σε αυτή τη θέση έμεινε μέχρι το 1954 οπότε και αποχώρησε από την ενεργό δράση. Πέθανε το 1970.

ΕΒΡΑΙΟΙ: Μετά την απελευθέρωση της δυτικής και της ανατολικής Μακεδονίας και της Ηπείρου (1912-1913) ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος σημαντικοί εβραϊκοί πληθυσμοί, με μεγαλύτερο βέβαια αυτόν της Θεσσαλονίκης. Εβραίοι στο θρήσκευμα Έλληνες πολίτες κατοικούσαν ήδη στην Ελλάδα και πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους, κυρίως στα Ιόνια Νησιά, την Άρτα, τη Λάρισα, τα Τρίκαλα, τη Χαλκίδα, το Βόλο αλλά και σε άλλες πόλεις. Με την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος προστέθηκαν σε αυτό πολλές χιλιάδες, ισπανόφωνοι -για την ακρίβεια μιλούσαν ισπανοεβραϊκά- κυρίως (Σεφαραδίτες) Εβραίοι, με αποτέλεσμα στην απογραφή του 1928 ο συνολικός αριθμός τους να φτάνει τα 72.791 άτομα. Από αυτά τα 62.999 δήλωσαν ότι μιλούσαν το ισπανοεβραϊκό ιδίωμα (κατοικούσαν κυρίως στη Θεσσαλονίκη), ενώ τα 9.090 ότι είχαν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική (ανήκαν στις αρχαίες εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας). Καθώς λοιπόν ένα μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης της Θεσσαλονίκης ήταν Εβραίοι, οι σοσιαλιστικές ιδέες βρήκαν γόνιμο έδαφος ανάμεσά τους. Ο Αβραάμ Μπεναρόγια, ένας από τους ιδρυτές της Φεντερασιόν (Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία με διαβαλκανικό χαρακτήρα που ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1909) και του ΣΕΚΕ (Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος το οποίο ιδρύθηκε το 1918 και το 1920 μετονομάστηκε σε ΚΚΕ), ήταν ισραηλίτης, ενώ προπολεμικά πολλοί βουλευτές του ΚΚΕ ανήκαν στην κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Από την άλλη αρκετοί οικονομικοί παράγοντες ανήκαν στην εβραϊκή κοινότητα και στήριζαν την ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας την περίοδο του Μεσοπολέμου (όπως, π.χ., ένας από τους ιδρυτές της πρότυπης βιομηχανίας ζυμαρικών, ο Μίνως Κωνσταντίνης). Κοντά σε αυτούς υπήρχαν και ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι και στρατιωτικοί. Από αυτούς ιδιαίτερα σημαντική προσωπικότητα ήταν ο Μορδοχαίος Φριζής, ήρωας της Μικρασιατικής Εκστρατείας και του Ελληνοϊταλικού Πολέμου. Ο αντισυνταγματάρχης Φριζής γεννήθηκε στη Χαλκίδα το 1893 και ήταν ο πρώτος Έλληνας ανώτερος αξιωματικός του πολέμου του 1940-1941 που για τις ηρωικές του πράξεις (Πρεμετή, 5 Δεκεμβρίου του 1940) προήχθη μετά το θάνατό του σε συνταγματάρχη και τιμήθηκε με τον Πολεμικό Σταυρό Α΄ Τάξεως και με το Χρυσό Αριστείο Ανδρείας. Το καθεστώς Μεταξά, αν και ιδεολογικά ήταν συγγενές με τα απολυταρχικά καθεστώτα της εποχής, σεβάστηκε την εβραϊκή κοινότητα. Ο ίδιος μάλιστα ο δικτάτορας σε μια επίσκεψή του σε συναγωγή είπε στους πιστούς που ήταν συγκεντρωμένοι εκεί: «Να είστε πεπεισμένοι ότι όσο ζω οι Εβραίοι της Ελλάδος θα έχουν τα ίδια δικαιώματα με τα άλλα τέκνα της πατρίδος μας». Ο αριθμός των Εβραίων σύμφωνα με την απογραφή του 1940 έφτανε τα 67.591 άτομα, ενώ κάποιες άλλες πηγές τους ανεβάζουν στα 77.377 άτομα. Το πιθανότερο είναι ότι, με βάση θρησκευτικά κριτήρια, ο εβραϊκός πληθυσμός της Ελλάδας το 1940 μαζί με τους Εβραίους της Δωδεκανήσου ήταν περίπου 73.000 άτομα (ανάμεσα στο 1928 και το 1940 αρκετοί Εβραίοι, ιδιαίτερα από τη Θεσσαλονίκη, μετανάστευσαν σε άλλες χώρες). Μετά την κατάκτηση της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα, οι Γερμανοί καθυστέρησαν τη λήψη μέτρων εναντίον των Εβραίων, στην προσπάθειά τους να συντονίσουν τις ενέργειές τους με τους Ιταλούς και τους Βουλγάρους. Στο διάστημα αυτό προχώρησαν σε απογραφή, προκειμένου να προχωρήσουν «στην τελική λύση του εβραϊκού ζητήματος». Στις 11 Ιουλίου του 1942 συγκέντρωσαν στην Πλατεία Ελευθερίας στη Θεσσαλονίκη τους άντρες που ήταν ικανοί να εργαστούν και κάτω από εξευτελιστικές συνθήκες επέλεξαν 3.500 τους οποίους και επιστράτευαν. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους οι Γερμανοί επέτρεψαν στην κοινότητα της Θεσσαλονίκης να εξαγοράσει όσους είχαν επιζήσει. Η έλλειψη διάθεσης για συνεργασία που έδειξαν οι Ιταλοί ανάγκασαν τον Χίμλερ στα τέλη του 1942 να στείλει στη Θεσσαλονίκη ειδικό απόσπασμα για τη μεταφορά των Εβραίων σε «κλειστό χώρο εποίκισμού». Στις αρχές του 1943 επιβλήθηκαν αυστηρές απαγορεύσεις στους Εβραίους (απαγόρευση συμμετοχής σε σωματεία, υποχρεωτική μετοικεσία σε γκέτο, απαγόρευση χρησιμοποίησης τηλεφώνου κ.ά.), ενώ τους υποχρέωσαν να φέρουν ειδικό σήμα. Η ηγεσία της κοινότητας προσπαθούσε,

υπακούοντας στις διαταγές των Γερμανών να τους εξευμενίσει. Στις 15 Μαρτίου όμως του 1943 το πρώτο τρένο με 2.400 άντρες και γυναίκες ξεκίνησε για το Άουσβιτς. Μόλις έφτασαν στον προορισμό τους 600 άντρες και γυναίκες κρίθηκαν κατάλληλοι για εργασία, ενώ οι υπόλοιποι στάλθηκαν στους θαλάμους αερίων. Ακολούθησαν άλλες 18 αποστολές θανάτου από τη μακεδονική πρωτεύουσα. Στην υπόλοιπη χώρα οι Γερμανοί δραστηριοποιήθηκαν μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών και ιδιαίτερα στις αρχές του 1944. Οι κοινότητες της Κρήτης, της Ρόδου, της Κέρκυρας και της Θράκης αντιμετώπισαν το μίσος των ναζιστών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι περισσότεροι Εβραίοι που ξέφυγαν από τη σύλληψη και δεν στάλθηκαν στα στρατόπεδα του θανάτου προέρχονταν από τις κοινότητες της Παλιάς Ελλάδας (Ρωμανιώτες Εβραίοι)· δεν κατοικούσαν σε ξεχωριστές συνοικίες και ήταν ενταγμένοι στο συνολικό πληθυσμό αυτών των περιοχών. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Ζακύνθου, όπου όλοι οι Εβραίοι του νησιού σώθηκαν λόγω της αλληλεγγύης που έδειξαν οι χριστιανοί και της απροθυμίας του Γερμανοαυστριακού διοικητή του νησιού να συμπράξει σε ένα έγκλημα. Αρκετοί, τέλος, κατέφυγαν στα βουνά μαζί με τους αντάρτες, ενώ άλλοι απέκτησαν με τη βοήθεια της αστυνομίας αλλά και της εκκλησίας πιστοποιητικά χριστιανών. Από τον εβραϊκό πληθυσμό που υπήρχε στην Ελλάδα πριν από τον πόλεμο 2.000 περίπου επέστρεψαν από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, άλλοι τόσοι διέφυγαν στη Μέση Ανατολή, ενώ 8.500 βρήκαν κρησφύγετο στην ενδοχώρα. Οι υπόλοιποι 60.000 εξοντώθηκαν με δόλιο και βίαιο τρόπο.

ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΣ: Ζωγράφος και ποιητής, από τους σημαντικούς εκπροσώπους του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1907. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Γαλλία, όπου βρέθηκε το 1923. Αποφάσισε να ασχοληθεί με τη ζωγραφική όταν τυχαία διάβασε ένα στίχο από το ποίημα του Τουρκαλβανού ποιητή Χατζή-Σεχρέτ: «Με πάνει η ζούρλα κι ο σεβντάς, μία γραφή ν' αρχίσω». Έτσι γράφτηκε στη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας (αν και οι δικοί του τον προόριζαν για γιατρό), όπου φοίτησε από το 1932 ως το 1938. Δάσκαλοί του ήταν ο Κ. Παρθένης και ο Φ. Κόντογλου· ο πρώτος του έμαθε τη σημασία του χρώματος και ο δεύτερος τον μύησε στη βυζαντινή ζωγραφική. Συμφοιτητές του ήταν ο Τσαρούχης, ο Μόραλης και ο Διαμαντόπουλος. Έπειτα όμως από τη γνωριμία του με τον Ανδρέα Εμπειρίκο και τον Βολιώτη Τζόρτζιο ντε Κίρικο αποφάσισε να στραφεί στον υπερρεαλισμό. Ταυτόχρονα με τη ζωγραφική έγραψε και ποίηση και εξέδωσε την πρώτη του ποιητική συλλογή το 1938 με τίτλο «Μην ομιλείτε εις τον οδηγόν», που προκάλεσε χλευαστικά και κακεντρεχή σχόλια. Ο Εγγονόπουλος όμως ως ποιητής και ως ζωγράφος δεν «χάιδευε τα αφτιά» του κοινού. Δεν ακολούθησε τη λογική των πολλών και κανείς δεν μπορούσε να τον αντικρούσει όταν υποστήριζε: «Κατηγορούν τον υπερρεαλισμό ότι δεν έχει σχέση με τη ζωή, ότι είναι ασυνάρτητος. Μα η ζωή είναι συναρτημένη; Ασυνάρτητη δεν είναι κι αυτή;» Η επόμενη ποιητική του συλλογή ήταν «Τα κλειδοκύμβαλα της σιωπής» (1939) και το σπουδαιότερο ίσως ποιητικό του έργο το «Μπολιβάρ» (1944), το οποίο έγινε αποδεκτό λόγω του επικού του χαρακτήρα (συνδύασε σε αυτό τις εμπειρίες του από τον πόλεμο στην Αλβανία, όπου πολέμησε στην πρώτη γραμμή) αλλά και εξαιτίας του εθισμού των ανθρώπων στη νεότερη γραφή. Τελευταίο ποιητικό του έργο ήταν «Στην κοιλάδα με τους ροδώνες» (1978). Δίδαξε στη Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών από το 1941 έως το 1964 ως επιμελητής και από το 1964 έως το 1975 ως τακτικός καθηγητής. Στο ζωγραφικό του έργο συνδύασε τον ανθρωποκεντρικό και τον ελληνοκεντρικό υπερρεαλισμό, αποδίδοντας τις ανθρώπινες μορφές με τριγωνικό κορμό, торνευτές γάμπες, εκλεπτυσμένα χέρια και φαρδιά πόδια, γερά ριζωμένα στη γη. Οι μορφές του θυμίζουν απρόσωπες κούκλες μανεκέν. Τα χρώματά του είναι βίαια· κυριαρχούν το θαλασσί, το πράσινο και το κόκκινο. Τα έργα του τα παρουσίασε σε εκθέσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Πέθανε το 1985.

«**Μπολιβάρ**» (απόσπασμα)

«Μπολιβάρ! Όνομα από μέταλλο και ξύλο, είσουνά ένα λουλούδι μεσ' στους μπαχτσέδες της Νότιας Αμερικής.

Είχες όλη την ευγένεια των λουλουδιών μεσ' στην καρδιά σου, μεσ' στα μαλλιά σου, μέσα στο βλέμμα σου.

Η χέρα σου ήτανε μεγάλη σαν την καρδιά σου, και σκορπούσε το καλό και το κακό.

Ροβόλαγες τα βουνά κι' έτρεμαν τ' άστρα, κατέβαινες στους κάμπους, με τα χρυσά, τις επωμίδες, όλα τα διακριτικά του βαθμού σου.

Με το ντουφέκι στον ώμο αναρτημένο, με τα στήθια ξέσκεπα, με τις λαβωματιές γιομάτο το κορμί σου.

Κι' εκαθόσουν ολόγυμνος σε πέτρα χαμηλή, στ' ακροθαλάσσι,

Κι' έρχονταν και σ' έβαφαν με τις συνήθειες των πολεμιστών Ινδιάνων,

Μ' ασβέστη, μισόνε άσπρο, μισό γαλάζιο, για να φαντάζης

Σα ρημοκκλήσι σε περιγιάλι της Αττικής,

Σαν εκκλησιά στις γειτονιές των Ταταούλων, ωσάν ανάχτορο σε πόλη της Μακεδονίας ερημική».

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ: Ποιητής, ο οποίος τιμήθηκε με το Νόμπελ Λογοτεχνίας. Το πραγματικό του όνομα ήταν Οδυσσέας Αλεπουδέλης. Γεννήθηκε το 1911 στο Ηράκλειο της Κρήτης. Ήταν γιος του Παναγιώτη Αλεπουδέλη και της Μαρίας Βρανά, που κατάγονταν από τη Μυτιλήνη αλλά είχαν μετακομίσει στην Αθήνα. Το 1927 ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με την ποίηση του Καβάφη, ενώ δύο χρόνια αργότερα στράφηκε στην ποίηση. Αρχισε να διαβάζει Ελιάρ και Λόρκα, ενώ ανακάλυψε τον υπερρεαλισμό. Το 1930 γράφτηκε στη Νομική Σχολή της Αθήνας, ενώ το 1934 έγραψε τα «Πρώτα ποιήματα», τα οποία αργότερα συμπεριέλαβε στη συλλογή του «Προσανατολισμοί». Το 1935 γνώρισε τον Εμπειρικό και το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς δημοσίευσε στο περιοδικό «Νέα Γράμματα» μια σειρά ποιημάτων με το ψευδώνυμο «Ελύτης». Το 1936 γνωρίστηκε με τον Νίκο Γκάτσο και έκτοτε έγιναν πολύ καλοί φίλοι. Συνέχισε να παρουσιάζει ποιήματά του στα «Νέα Γράμματα» («Οι Κλεψύδρες του αγνώστου», «Οι Σποράδες»). Ένα χρόνο αργότερα, το 1938, έγραψε τα ποιήματα «Μαρίνα των βράχων», «Ηλικία της γλαυκής θύμησης», ενώ συμπλήρωσε τις σειρές «Αίθριες» και «Η συναυλία των υακίνθων». Το 1939 εξέδωσε τους «Προσανατολισμούς» και έγραψε τη «Θητεία του καλοκαιριού». Το 1940 κατατάχθηκε ως ανθυπολοχαγός στο 24ο Σύνταγμα Πεζικού και πήγε στην πρώτη γραμμή. Το 1943 κυκλοφόρησε το «Ήλιος ο Πρώτος» και το 1945 στο περιοδικό «Τετράδια» δημοσιεύθηκε το «Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο υπολοχαγό της Αλβανίας». Το 1948 εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, όπου ήρθε σε επαφή με τους κυριότερους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής (Πικάσο, Ματίς, Σαγκάλ, Τζιακομέτι, Τεριάντ κ.ά.), ενώ το 1951 επέστρεψε στην Ελλάδα μέσω Λονδίνου και Ιταλίας. Το 1959 κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Ίκαρος το «Αξιον Εστί» και το 1960 του απονεμήθηκε το Α΄ Κρατικό Βραβείο Ποίησης. Το 1964 ο Μίκης Θεοδωράκης δημιούργησε με βάση τα ποιήματά του το λαϊκό ορατόριο «Αξιον Εστί». Το 1966 άρχισε να ασχολείται πλέον συστηματικά με τη ζωγραφική, ενώ συνέχισε να εκδίδει μεταφράσεις των ποιημάτων του σε ευρωπαϊκές γλώσσες. Μετά το πραξικόπημα του 1967 έμεινε μακριά από τη δημοσιότητα και το 1969 εγκαταστάθηκε στο Παρίσι. Το 1971 εκδόθηκαν το «Μονόγραμμα» και ο «Ήλιος ο Ηλιάτορας». Μετά την ανατροπή της δικτατορίας (1974) τοποθετήθηκε στη θέση του προέδρου του ΕΙΡΤ, ενώ κυκλοφόρησαν «Τα Ετεροθαλή» και τα «Ανοιχτά Χαρτιά». Το 1977 αρνήθηκε να γίνει μέλος της Ακαδημίας Αθηνών και έπειτα από ένα χρόνο κυκλοφόρησε τη «Μαρία Νεφέλη». Το 1979 του απονεμήθηκε το Νόμπελ Λογοτεχνίας. Το 1984 κυκλοφόρησαν ο τόμος «Σαπφώ», μια ανασύνθεση και απόδοση του ποιητή, η «Αποκάλυψη του Ιωάννη» και ο «Μικρός Ναυτίλος». Ο Οδυσσέας Ελύτης πέθανε στην Αθήνα στις 18 Μαρτίου του 1996.

«Η τρελή ροδιά» (απόσπασμα)

«Σ' αυτές τις κάτασπρες αυλές όπου φυστά ο νοτιάς

Σφυρίζοντας σε θολωτές καμάρες, πέστε μου είναι η τρελή ροδιά

Που σκιρτάει στο φως σκορπίζοντας το καρποφόρο γέλιο της

Με ανέμους πείσματα και ψιθυρίσματα, πέστε μου είναι η τρελή ροδιά

Που σπαρταράει με φυλλωσιές νεογέννητες τον όρθρο

Ανοίγοντας όλα τα χρώματα ψηλά με ρίγος θριάμβου;

Όταν στους κάμπους που ξυπνούν τα ολόγυμνα κορίτσια

Θερίζουνε με τα ξανθά τους χέρια τα τριφύλλα

Γυρίζοντας τα πέρατα των ύπνων τους, πέστε μου είναι η τρελή ροδιά

Που βάζει ανύποπτη μες στα χλωρά πανέρια τους τα φώτα

Που ξεχειλίζει από κελαηδισμούς τα ονόματά τους, πέστε μου

Είναι η τρελή ροδιά που μάχεται τη συννεφιά του κόσμου;»

«Αξιον Εστί» (απόσπασμα)

«Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική,
το σπίτι φτωχικό στις αμμουδιές του Ομήρου.
Μονάχη έγνοια η γλώσσα μου στις αμμουδιές του Ομήρου.
Εκεί σπάροι και πέρκες
ανεμόρδατα ρήματα
ρεύματα πράσινα μες στα γαλάζια
όσα είδα στα σπλάχνα μου ν' ανάβουνε σφουγγάρια, μέδουσες με τα πρώτα λόγια των
Σειρήνων
όστρακα ρόδινα με τα πρώτα μαύρα ρίγη.
Μοναχή έγνοια η γλώσσα μου με τα πρώτα μαύρα ρίγη.
Εκεί ρόδια, κυδώνια θεοί μελαχρινοί, θείοι και εξάδελφοι το λάδι αδειάζοντας μες στα
πελώρια κιούπια.
Και πνοές από τη ρεματιά ευωδιάζοντας λυγαριά και σχίνο σπάρτο και πιπερόριζα με τα
πρώτα πιπίσματα των σπίνων,
Ψαλμωδίες γλυκές με τα πρώτα-πρώτα Δόξα σου».

Ο ίδιος ο Ελύτης έγραψε για τον εαυτό του: «Αν υπάρχει για τον καθένα μας ένας
διαφορετικός προσωπικός παράδεισος, ανεπανόρθωτα ο δικός μου θα πρέπει να είναι
σπαρμένος με δέντρα λέξεων, που τα ασημώνει ο άνεμος καθώς λεύκες, από ανθρώπους που
βλέπουν να επαναστρέφει επάνω τους το δίκιο, που τους είχε αφαιρεθεί, από πουλιά που
ακόμα και μέσα στην αλήθεια του θανάτου επιμένουν να κελαηδούν ελληνικά και να λεν
"έρωτας, έρωτας"... ».

Ο Μίκης Θεοδωράκης σημειώνει για το «Άξιον Εστί»: «Ήρθε να καταγράψει με τον ποιητικό
λόγο του το αποκορύφωμα και το απόσταγμα ενός τιτάνιου, ψυχικού, πνευματικού και ηθικού
αγώνα μιας φυλής, που της έλαχε κάποτε ο κλήρος του πρωτοπόρου μέσα στην παγκόσμια
εποποιία της ανθρώπινης κοινωνίας».

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 3ΗΣ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ΤΟΥ 1843: Η πρώτη φάση της διακυβέρνησης του
Όθωνα (1835-1843) διακρινόταν για το συγκεντρωτισμό και τον απολυταρχικό της
χαρακτήρα, τον παραγκωνισμό των Ελλήνων από την ενεργό πολιτική ζωή και την εύνοια του
βασιλιά προς τους Βαυαρούς - ο «αρχιγραμματέας της Επικράτειας» (Αρμανσπεργκ) και ο
πρωθυπουργός (Ρούντχαρτ) ήταν Βαυαροί. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν
αντιδράσεις σε όλα τα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες εντάθηκαν όταν ο
Όθωνας, σε μια μεταρρυθμιστική προσπάθεια, απομάκρυνε τους Βαυαρούς αλλά έγινε ο ίδιος
πρωθυπουργός καθώς δεν είχε εμπιστοσύνη στην ελληνική πολιτική ηγεσία. Η δυσaréσκεια
εναντίον του ήταν έκδηλη μετά την απόρριψη του αιτήματος για παραχώρηση Συντάγματος
και την αναγνώριση πολιτικών ελευθεριών. Συγχρόνως εντεινόταν και οι παρεμβάσεις των
ξένων δυνάμεων, οι οποίες αγωνίζονταν για την αύξηση της επιρροής τους στην Ελλάδα. Η
αγανάκτηση του λαού οδήγησε στη συσπείρωση πολιτικών, στρατιωτικών και
δημοσιογράφων. Κύριος στόχος τους ήταν να παραχωρηθεί Σύνταγμα, προκειμένου να
αντιμετωπιστούν η πολιτική και η οικονομική κρίση, καθώς και η ξενοκρατία. Παρασκηνιακά
η κίνηση αυτή υποστηρίχτηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις, καθεμία από τις οποίες ήθελε να
επωφεληθεί από την πολιτειακή μεταβολή. Επικεφαλής της συνωμοσίας ήταν ο Ανδρέας
Μεταξάς, οπαδός του ρωσικού κόμματος, ο Ανδρέας Λόντος, οπαδός του αγγλικού κόμματος,
οι Ρήγας Παλαμήδης και Ιωάννης Μακρυγιάννης, οπαδοί του γαλλικού κόμματος, και ο
συνταγματάρχης του ιππικού Δημήτριος Καλλέργης, ο οποίος τους εξασφάλισε την αναγκαία
στρατιωτική υποστήριξη. Τη νύχτα της 2ας προς την 3η Σεπτεμβρίου του 1843 ο στρατός και
ο λαός συγκεντρώθηκαν έξω από τα ανάκτορα, στην πλατεία που έκτοτε ονομάστηκε Πλατεία
Συντάγματος, με αίτημα την παραχώρηση Συντάγματος. Ο Όθωνας, παρά την αρχική του
άρνηση, αναγκάστηκε να υποχωρήσει και η εθνοσυνέλευση που αναδείχθηκε από τις εκλογές
άρχισε τις εργασίες της στις 8 Νοεμβρίου του 1843. Στις 18 Μαρτίου του 1844 ψήφισε
Σύνταγμα, το οποίο σε σχέση με τα συντάγματα της επανάστασης ήταν συντηρητικό. Η
νομοθετική εξουσία ασκούσαν συλλογικά από το βασιλιά, από τη Βουλή που εκλέχθηκε από
το λαό και από τη Γερουσία (τα μέλη της διορίζονταν ισόβια από το βασιλιά). Η εκτελεστική
εξουσία ασκούσαν από το βασιλιά και τους υπουργούς που διορίζονταν ή παύονταν από
αυτόν. Φιλελεύθερα ήταν τα άρθρα του Συντάγματος που αναφέρονταν στην ισότητα των
πολιτών απέναντι στο νόμο, στην ελευθερία του Τύπου, στην εγγύηση της ατομικής

ελευθερίας και στην κατάργηση της δουλείας. Με την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου άνοιξε νέο κεφάλαιο στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας και καθιερώθηκαν το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας και ο κοινοβουλευτικός θεσμός.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ: Το 1945 η Ευρώπη ήταν μια ήπειρος κατεστραμμένη και διαιρεμένη. Οι Αμερικανοί επειδή φοβόνταν ότι τα οικονομικά προβλήματα θα μπορούσαν να ευνοήσουν τη διάδοση του κομμουνισμού έσπευσαν με το Σχέδιο Μάρσαλ να προλάβουν τις πιθανές εξελίξεις. Από τις αρχές όμως της δεκαετίας του 1950 η Ευρώπη δειλά δειλά άρχισε να παίρνει την τύχη της στα χέρια της. Στις 9 Μαΐου του 1950 ο υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Ρομπέρ Σουμάν, προκειμένου να διαφυλάξει την ειρήνη, πρότεινε την κοινή διαχείριση, στο πλαίσιο μιας οργάνωσης ανοιχτής προς τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, των αποθεμάτων των δύο βασικών προϊόντων της Γαλλίας και της Γερμανίας, του άνθρακα και του χάλυβα, που στο παρελθόν είχαν αποτελέσει αιτίες πολέμου. Ένα χρόνο αργότερα, το 1951, γεννήθηκε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), στην οποία συμμετείχαν έξι χώρες: το Βέλγιο, η Γαλλία, η Ιταλία, οι Κάτω Χώρες, το Λουξεμβούργο και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Αυτή η ένωση τέθηκε υπό τον έλεγχο μιας κοινοβουλευτικής συνέλευσης, που ήταν ο προάγγελος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Το 1957 τα έξι κράτη-μέλη της ΕΚΑΧ υπέγραψαν στη Ρώμη τις συνθήκες της Ρώμης που είχαν στόχο την οικονομική ολοκλήρωση: Ιδρύθηκαν η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΕΥΡΑΤΟΜ). Το 1961 υπογράφηκε η συμφωνία σύνδεσης της ΕΟΚ με την Ελλάδα, η οποία όμως «πάγωσε» το 1967 λόγω της επιβολής στρατιωτικής δικτατορίας. Το 1973 είχαμε την πρώτη διεύρυνση της ΕΟΚ με την είσοδο τριών νέων κρατών-μελών, της Βρετανίας, της Δανίας και της Ιρλανδίας. Το 1979 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για πρώτη φορά εκλέχτηκε με καθολική ψηφοφορία, ενώ το ίδιο έτος υπογράφηκε στην Αθήνα η συμφωνία σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ. Την 1η Ιανουαρίου του 1981 η Ελλάδα έγινε και επίσημα το 10ο μέλος της ΕΟΚ. Έπειτα από πέντε χρόνια τον ίδιο δρόμο με την Ελλάδα ακολούθησαν η Πορτογαλία και η Ισπανία. Την ίδια χρονιά, δηλαδή το 1986, υπογράφηκε η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη με την οποία δημιουργήθηκε η μεγάλη εσωτερική αγορά που μετέτρεψε την Κοινότητα σε έναν πιο ολοκληρωμένο οικονομικό χώρο. Το 1992 υπογράφηκε η Συνθήκη του Μάαστριχτ. Με αυτή τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε η Συνθήκη της Ρώμης και θεσπίστηκαν η Οικονομική και Νομισματική Ένωση και η Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας (ΚΕΠΠΑ) που αποτέλεσε προσχέδιο ενός χώρου «ασφαλείας και δικαιοσύνης».

Το σύνολο των πολιτικών, παλιών και νέων, εντάχθηκαν πλέον στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Καινοτομία κεφαλαιώδους σημασίας ήταν η θέσπιση της συναπόφασης. Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης αποφασίστηκε το 1993 η ένταξη στην Ένωση των συνδεδεμένων χωρών της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης που το επιθυμούσαν, αρκεί να πληρούσαν τις απαιτούμενες οικονομικές και πολιτικές προϋποθέσεις (Κριτήρια της Κοπεγχάγης). Το 1995 εντάχθηκαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση η Αυστρία, η Φιλανδία και η Σουηδία. Έτσι τα κράτη-μέλη αυξήθηκαν σε 15, ενώ το 1997 υπογράφηκε η Συνθήκη του Άμστερνταμ με την οποία τροποποιήθηκε άλλη μία φορά η Συνθήκη της Ρώμης, ιδιαίτερα όσον αφορά στη δικαστική συνδρομή, στην ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων και στην εξωτερική πολιτική ασφάλειας. Ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είχε κεντρική θέση στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Ενισχύθηκε η εξουσία συναπόφασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Το επόμενο μεγάλο βήμα προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση ήταν η δημιουργία το 1999 του ευρώ. Σε δώδεκα κράτη-μέλη αντικατέστησε το εθνικό νόμισμα τον Ιανουάριο του 2002 (η Δανία, όμως, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Σουηδία διατήρησαν το εθνικό τους νόμισμα). Το Δεκέμβριο του 2000 τα κράτη-μέλη υπέγραψαν τη Συνθήκη της Νίκαιας με την οποία έγιναν τροποποιήσεις στη θεσμική συγκρότηση της ΕΕ με προοπτική τη διεύρυνσή της - το επόμενο μεγάλο βήμα για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Τον Απρίλιο του 2003 υπογράφηκε στην Αθήνα η συνθήκη προσχώρησης δέκα νέων μελών από την 1η Μαΐου του 2004 - συγκεκριμένα της Τσεχίας, της Κύπρου, της Μάλτας, της Σλοβενίας, της Πολωνίας, της Εσθονίας, της Λετονίας, της Λιθουανίας, της Ουγγαρίας και της Σλοβακίας. Το επόμενο εξελικτικό βήμα της Ένωσης θα είναι η υιοθέτηση από τα κράτη-μέλη κοινού συνταγματικού χάρτη, του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, το οποίο θα σημάνει και την πολιτική ένωση της Γηραιάς Ηπείρου. Παράλληλα αναμένεται τα δέκα προσεχή χρόνια η ΕΕ να δεχτεί στους

κόλπους της και τα υπόλοιπα κράτη της Ευρώπης που επιθυμούν να ενταχθούν σε αυτή.

ΕΥΤΑΞΙΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ: Πολιτικός, οικονομολόγος και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1926). Γεννήθηκε στην Αμφίκλεια το 1849 και σπούδασε θεολογία στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και στη συνέχεια οικονομικές και πολιτικές επιστήμες στη Γερμανία. Το ενδιαφέρον του για τα εθνικά ζητήματα τον έσπρωξε να εγκατασταθεί στη Μακεδονία, μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, όπου αγωνίστηκε εναντίον της βουλγαρικής προπαγάνδας ως το 1883. Συνέχισε όμως τον αγώνα του και στην Αθήνα αρθρογραφώντας σε διάφορες εφημερίδες. Ταυτόχρονα αναμείχθηκε στην πολιτική και εκλέχτηκε αρκετές φορές βουλευτής την περίοδο 1885-1920. Διατέλεσε ακόμη πολλές φορές υπουργός, Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης (1893, 1897, 1899-1900), Οικονομικών (1909-1910) στην κυβέρνηση του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, υπουργός Εθνικής Οικονομίας (1915) στην κυβέρνηση του Δημήτριου Γούναρη και Οικονομικών (1922) στην κυβέρνηση του Νικόλαου Τριανταφυλλάκου. Χρημάτισε τέλος πρωθυπουργός στη διάρκεια της δικτατορίας του Πάγκαλου (Ιούλιος-Αύγουστος του 1926). Αξιόλογο είναι το επιστημονικό και συγγραφικό του έργο («Το έργο του Ελληνισμού εν Μακεδονία», «Οικονομικά της Ελλάδας», «Μεταρρύθμισης και ανόρθωσης», «Η εθνική μας μουσική», «Η αναθεώρησις του Συντάγματος» κ.ά.).

ΖΑΪΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Πολιτικός και πρόεδρος της ελληνικής δημοκρατίας (1929-1935), γιος του Θρασύβουλου Ζαΐμη. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1855 όπου σπούδασε νομική και συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία και στο Παρίσι (πολιτικές επιστήμες). Πολιτεύτηκε για πρώτη φορά μετά το θάνατο του πατέρα του (1880) και εκλέχτηκε βουλευτής Καλαβρύτων, καθώς όμως δεν είχε συμπληρώσει το 25ο έτος της ηλικίας του ακυρώθηκε η εκλογή του και επανεκλέχτηκε το 1885. Διατέλεσε υπουργός Δικαιοσύνης (1890-92) στην κυβέρνηση Δηλιγιάννη και εκλέχτηκε πρόεδρος της Βουλής (1885-1897). Το πρωθυπουργικό αξίωμα άσκησε τις περιόδους 1897-99, 1901-1902, 1915, 1916, 1917, 1926-1928. Την τελευταία μάλιστα πρωθυπουργική θητεία του επιτέλεσε σημαντικό έργο στον οικονομικό τομέα και στον τομέα αποκατάστασης των προσφύγων, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Από το 1906 μέχρι το 1908 διαδέχτηκε τον πρίγκιπα Γεώργιο στην ύπατη αρμοστέα της Κρήτης. Εκλέχτηκε πρόεδρος της ελληνικής δημοκρατίας στις 19 Δεκεμβρίου του 1929 και παρέμεινε στο συγκεκριμένο αξίωμα έως την παλινόρθωση της βασιλείας, το 1935. Πέθανε στη Βιέννη το 1936.

ΖΑΪΜΗΣ ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας, γιος του πολιτικού και αγωνιστή της Επανάστασης Ανδρέα Ζαΐμη. Γεννήθηκε στην Κερπινή Καλαβρύτων το 1822. Σπούδασε νομική και εκλεγόταν βουλευτής από το 1850 μέχρι το θάνατό του. Εκλέχτηκε πρόεδρος της Βουλής τη διετία 1954-1955 και συνέλαβε την ιδέα για την έκδοση των Αρχαίων της Ελληνικής Παλιγγενεσίας -το έργο αυτό υλοποιήθηκε από τους διαδόχους του- το 1960, το 1874 και το 1876-1877. Διατέλεσε επίσης υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης και υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση του Αθανάσιου Μιαούλη. Η διαφωνία του με τον Όθωνα σε οικονομικά ζητήματα τον έφερε στην αντιπολίτευση και πρωτοστάτησε στην έξωσή του από τη χώρα (Οκτώβριος 1862). Το 1863 αποτέλεσε ένα από τα μέλη της επιτροπής που εκλέχτηκε από την εθνοσυνέλευση για να προσφέρει το στέμμα στον Γεώργιο Α'. Το 1864 ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών στην κυβέρνηση Κων. Κανάρη και παρέλαβε ως απεσταλμένος της κυβέρνησης από τον Άγγλο αρμοστή τα Ιόνια Νησιά. Συμμετείχε ακόμη στην κυβέρνηση του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη ως υπουργός Οικονομικών και Εσωτερικών (1865). Από το 1869 σχημάτισε με το κόμμα που είχε ιδρύσει βραχύβιες κυβερνήσεις (1869-1970, 1871). Από τα τελευταία αξιώματα που κατέλαβε ήταν υπουργός Δικαιοσύνης στην οικουμενική κυβέρνηση του Κων. Κανάρη (1877) και υπουργός Εσωτερικών και Δικαιοσύνης στη βραχύβια συμμαχική κυβέρνηση με τον Χαρίλαο Τρικούπη (1878). Γενικά η πολιτική του χαρακτηριζόταν από μετριοπάθεια. Πέθανε στην Αθήνα το 1880.

ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ ΝΙΚΟΣ: Πολιτικός, στέλεχος και αργότερα γενικός γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Γεννήθηκε στην Αδριανούπολη το 1903. Δούλεψε ως ναυτεργάτης στην Κωνσταντινούπολη, όπου ήρθε σε επαφή με τις θεωρίες του σοσιαλισμού (1918). Έπειτα από ένα χρόνο πήγε στη Μόσχα, όπου φοίτησε στο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών (Κ.ΟΥ.Τ.Β). Το 1922 επέστρεψε στην Ελλάδα και έγινε

γραμματέας της κομμουνιστικής νεολαίας (ΟΚΝΕ) της Θεσσαλονίκης. Το 1925, ως γραμματέας της περιφερειακής οργάνωσης του ΚΚΕ Μακεδονίας-Θράκης, φυλακίστηκε, αλλά κατάφερε να αποδράσει. Το 1928 πήγε και πάλι στη Σοβιετική Ένωση για να σπουδάσει στη Σχολή Λενινσκιούρς. Από το Δεκέμβριο του 1931 έγινε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής και ουσιαστικά αρχηγός του ΚΚΕ. Μετά την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά συνελήφθη και φυλακίστηκε στην Κέρκυρα. Το 1940 μεταφέρθηκε στην Αθήνα και με την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου απηύθυνε ανοιχτή επιστολή προς τους Έλληνες με την οποία τους καλούσε να αντισταθούν στον εισβολέα. Παρ' όλα αυτά, παρέμεινε στη φυλακή μέχρι την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα, στα οποία παραδόθηκε από τους δεσμώτες του. Οι Γερμανοί τον μετέφεραν στο Νταχάου από όπου επέστρεψε το 1945. Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου έγινε και πάλι επικεφαλής του ΚΚΕ.

Ο Ζαχαριάδης εισηγήθηκε ότι το ΚΚΕ έπρεπε να περάσει στον ένοπλο αγώνα και πρωταγωνίστησε στην πρόταση αποχής από τις εκλογές του 1946. Μετά την παύση του Μάρκου Βαφειάδη από τα καθήκοντά του, στη διάρκεια του Εμφυλίου, ο Ζαχαριάδης ανέλαβε τη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων (Αύγουστος του 1948). Ύστερα από την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού (1949) εγκαταστάθηκε στις ανατολικές χώρες και συνέχισε να διαφωνεί με πολλούς συναγωνιστές του καταγγέλλοντάς τους για συνεργασία με τον εχθρό και διαγράφοντάς τους από το κόμμα. Στην 6η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής (Μάρτιος του 1956), όμως, αντικαταστάθηκε, ενώ ένα χρόνο αργότερα διαγράφηκε από το κόμμα. Από τότε έζησε ουσιαστικά εξόριστος και απομονωμένος στην πόλη Σορφούτ της Σιβηρίας, όπου και πέθανε το 1973. Ο Ζαχαριάδης προσπάθησε επανειλημμένα να γυρίσει στην Ελλάδα, αλλά δεν του δόθηκε η άδεια. Αυτό που θα μπορούσε κάποιος αντικειμενικός παρατηρητής να πει για τον Ζαχαριάδη, κρίνοντάς τον πάντα με βάση τη δράση του μετά το 1945, είναι ότι υπήρξε οργανωτικός, άριστος συνωμότης, σκληρός και πείσμων μαχητής, αλλά δεν ήταν πολιτικός. Επιπλέον ήταν υπερβολικά προσηλωμένος σε αυτά που νόμιζε ότι αποτελούσαν βασικές επιδιώξεις της σοβιετικής διπλωματίας.

ΖΕΡΒΑΣ ΝΑΠΟΛΕΩΝ: Στρατιωτικός και πολιτικός, από τους σημαντικότερους ηγέτες της Εθνικής Αντίστασης. Γεννήθηκε στην Άρτα το 1891 και καταγόταν από το Σούλι. Μετά το σχολείο κατατάχθηκε στο στρατό ως εθελοντής και πολέμησε στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913). Ήταν φανατικός βενιζελικός, συμμετείχε στο κίνημα της Εθνικής Αμύνης και πολέμησε στο μακεδονικό μέτωπο (1917-1918). Το 1925, την εποχή της δικτατορίας του Πάγκαλου, διατέλεσε φρούραρχος Αθηνών. Συμμετείχε στο πραξικόπημα του Γεώργιου Κονδύλη (1926), με το οποίο ανατράπηκε ο Πάγκαλος, και ανέλαβε διοικητής της Ταξιαρχίας της Δημοκρατικής Φρουράς. Η διάλυση όμως του σώματος από τον Κονδύλη είχε ως αποτέλεσμα την ένοπλη αναμέτρηση των δύο αντρών, κατά την οποία επικράτησαν οι κυβερνητικοί, ενώ ο Ζέρβας καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη. Πήρε αμνηστία το 1928 από τον Βενιζέλο και αποστρατεύτηκε. Μετά την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα ο Ζέρβας ίδρυσε, το Σεπτέμβριο του 1941, μαζί με άλλους βενιζελικούς τον Εθνικό Δημοκρατικό Ελληνικό Στρατό (ΕΔΕΣ), μια αντιστασιακή οργάνωση που στόχο της είχε να απαλλάξει τη χώρα από τους κατακτητές. Με την οργάνωση πήρε μέρος στην ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου (Νοέμβριος του 1942), σε συνεργασία με τον ΕΛΑΣ, και σε διάφορες άλλες επιχειρήσεις εναντίον των Ιταλών και των Γερμανών. Από το 1943 ήρθε σε σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ. Το Δεκέμβριο του 1944 αναγκάστηκε κάτω από την πίεση υπέρτερων δυνάμεων του ΕΛΑΣ να εγκαταλείψει την Ήπειρο και να καταφύγει στην Κέρκυρα. Το 1945 αποστρατεύτηκε και ίδρυσε το Εθνικό Κόμμα. Στις εκλογές του 1946 το κόμμα εξέλεξε 20 βουλευτές και ο ίδιος εκλέχτηκε βουλευτής Ιωαννίνων. Το 1950 προσχώρησε στο Κόμμα των Φιλελευθέρων και χρημάτισε υπουργός Δημοσίων Έργων στην κυβέρνηση Σοφοκλή Βενιζέλου. Μετά την αποτυχία του στις εκλογές του 1951 αποσύρθηκε από την πολιτική. Πέθανε στην Αθήνα το 1957.

ΖΟΛΩΤΑΣ ΞΕΝΟΦΩΝ: Οικονομολόγος, ακαδημαϊκός και πρωθυπουργός. Γεννήθηκε το 1904 στην Αθήνα. Σπούδασε στη Νομική Σχολή της Αθήνας, στην Εμπορική Σχολή του Πανεπιστημίου της Λειψίας και στο Παρίσι. Το 1928 εκλέχτηκε υφηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και αργότερα καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Το 1931 έγινε καθηγητής της πολιτικής οικονομίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1931-1968 - μετά παραιτήθηκε διαμαρτυρούμενος για τη δικτατορία). Χρημάτισε υπουργός Συντονισμού στην υπηρεσιακή

κυβέρνηση του 1952 και στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του 1974. Υπήρξε διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος (1955-1967 και 1974-1981), ενώ με τη σύμφωνη γνώμη της Νέας Δημοκρατίας, του ΠΑΣΟΚ και του Συνασπισμού της Αριστεράς διορίστηκε πρωθυπουργός στην οικουμενική κυβέρνηση του 1989 (Νοέμβριος 1989-Απρίλιος 1990). Από τη θέση του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος ο Ζολώτας κατηύθυνε την οικονομική πολιτική της Ελλάδας. Ήταν ο αρχιτέκτονας της νομισματικής μεταρρύθμισης του 1944 και του 1953, ενώ σχεδίασε πολλούς εξειδικευμένους οργανισμούς που συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Επίσης βοήθησε όσο λίγοι στην ανάπτυξη της οικονομικής επιστήμης στην Ελλάδα.

ΖΟΡΜΠΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Στρατιωτικός, αρχηγός του Στρατιωτικού Συνδέσμου και του κινήματος στο Γουδί (1909). Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1844 και ήταν γιος του αγωνιστή και στρατιωτικού Κωνσταντίνου Ζορμπά. Σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων και μετεκπαιδεύτηκε στο Βέλγιο και στη Γαλλία. Κατατάχτηκε στο πυροβολικό και πήρε μέρος στα επεισόδια που έγιναν στα σύνορα το 1878 και το 1886. Συμμετείχε στον πόλεμο του 1897 ως διοικητής του πυροβολικού, επικρίθηκε όμως για τη δράση του στο μέτωπο της Θεσσαλίας μετά την ατυχή έκβαση του πολέμου. Αυτό το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα να έρθει σε σύγκρουση με το διάδοχο Κωνσταντίνο και να τεθεί σε διαθεσιμότητα. Αργότερα διορίστηκε διοικητής στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων (1898-1906) και διευθυντής Υλικού Πολέμου (1906-1909). Στις αρχές Αυγούστου του 1909 δέχτηκε την πρόταση των μελών του Στρατιωτικού Συνδέσμου να αναλάβει την αρχηγία -οι περισσότεροι ήταν παλιοί μαθητές του στη σχολή- και πρωτοστάτησε στο κίνημα που εκδηλώθηκε στις 15 Αυγούστου στο Γουδί. Μετά την επιτυχία του κινήματος χρημάτισε υπουργός Στρατιωτικών (1910) στην κυβέρνηση Στέφανου Δραγούμη και λίγο αργότερα αποστρατεύτηκε. Πέθανε το 1920.

ΗΛΙΟΥ ΗΛΙΑΣ: Νομικός και πολιτικός, σημαντική φυσιογνωμία του χώρου της Αριστεράς. Γεννήθηκε το 1904 στο Κάστρο της Λήμνου. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και ως φοιτητής οργανώθηκε στη Δημοκρατική Νεολαία του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Από το 1928 ως το 1966 ασχολήθηκε με τη δικηγορία. Πολιτεύτηκε το 1932 και το 1936 με τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου χωρίς όμως επιτυχία. Την εποχή της δικτατορίας του Μεταξά συνδέθηκε με το χώρο της Αριστεράς, αλλά δεν εντάχθηκε στο ΚΚΕ. Στην Κατοχή συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση με το ΕΑΜ. Προσχώρησε στο ΚΚΕ την περίοδο του Εμφύλιου Πολέμου, οπότε συνελήφθη και εξορίστηκε. Απελευθερώθηκε μετά την εκλογή του ως βουλευτής το 1951 με τη νεοσύστατη τότε ΕΔΑ. Συνέχισε την πολιτική του σταδιοδρομία με το κόμμα της ΕΔΑ, επανεκλέχτηκε βουλευτής το 1956, το 1958, το 1961, το 1963 (στη Λέσβο) και το 1964 (στην Αθήνα), ενώ διατέλεσε και κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του κόμματος ως τη δικτατορία του 1967. Παράλληλα, ως δικηγόρος υπερασπίστηκε στις πολιτικές δίκες στελέχη του ΚΚΕ (Φλωράκης, Φιλίνης). Κατά τη δικτατορία του 1967 διώχτηκε και φυλακίστηκε για την αντιδικτατορική του δράση. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, το 1974, ως πρόεδρος πλέον της ΕΔΑ (θέση που διατήρησε μέχρι το θάνατό του) εκλέχτηκε βουλευτής με την Ενωμένη Αριστερά. Εργάστηκε για την ενότητα της Αριστεράς και την εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Εκλέχτηκε για τελευταία φορά βουλευτής το 1977 με τη «Συμμαχία», και το 1981 σταμάτησε να ασχολείται ενεργά με την πολιτική, όχι όμως και με τα πολιτικά θέματα. Από νεαρή ηλικία είχε αρχίσει να γράφει, και το 1922 συνεργάστηκε με το περιοδικό «Νουμάς». Επίσης, μελετούσε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς - μετέφρασε μάλιστα κάποια έργα τους (Αριστοτέλης, Αισχίνης) και έγραψε μελέτες: «Η αλήθεια για την Κοινή Αγορά» (1962), «Η κρίση εξουσίας» (1966), «Το Σύνταγμα και οι παραβιάσεις του» (1975), «Οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (1978), «Το μήνυμα του Θουκυδίδη» (1980), «Η ρητορική του Αριστοτέλη» (1984) κ.ά. Πέθανε στην Αθήνα το 1985.

ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ ΜΙΚΗΣ (ΜΙΧΑΛΗΣ): Μουσικοσυνθέτης και πολιτικός. Γεννήθηκε στη Χίο το 1925. Οι γονείς του κατάγονταν από την Κρήτη. Τα παιδικά και νεανικά του χρόνια τα έζησε σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας (Μυτιλήνη, Γιάννενα, Αργοστόλι, Σύρο, Τρίπολη, Πάτρα), γιατί ο πατέρας του ήταν δημόσιος υπάλληλος, και έτσι είχε διάφορα μουσικά ακούσματα. Τη μουσική του παιδεία ξεκίνησε με την εκμάθηση βιολιού στο Ωδείο της Πάτρας (1937-1938), ενώ συνέχισε τις μουσικές σπουδές του στο Ωδείο Αθηνών το 1943 με δάσκαλο τον Φιλοκτήτη Οικονομίδη. Την ίδια εποχή άρχισαν και οι πολιτικές του αναζητήσεις και οργανώθηκε στο ΕΑΜ και στην ΕΠΟΝ. Συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση και στη συνέχεια,

την περίοδο του Εμφύλιου, βρέθηκε στην εξορία (το 1947 στην Ικαρία και το 1948-1949 στη Μακρόνησο). Αυτό το διάστημα υπήρξε ιδιαίτερα δημιουργικό από μουσικής πλευράς, αφού συνέθεσε τα κατεξοχήν συμφωνικά του έργα (στη Μακρόνησο άρχισε να γράφει την «Πρώτη Συμφωνία», που ολοκλήρωσε αργότερα). Το 1950 πήρε το δίπλωμά του και συνέχισε με υποτροφία τις σπουδές του στο Κονσερβατουάρ του Παρισιού - τις ολοκλήρωσε το 1957. Το πρώτο μισό της δεκαετίας του '60 ξεκίνησε τη μεγάλη του πορεία και ενοποίησε τα μέχρι τότε σκόρπια τραγούδια του σε «κύκλους τραγουδιών», συνδυάζοντας λαϊκά όργανα και γνώριμα ακούσματα με στίχους ποιητών. Πρωτοπόρος στη μουσική και στην πολιτική, κατόρθωσε να συνδυάσει αυτά τα δύο στοιχεία. Μετά τη δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη ίδρυσε τη «Νεολαία Λαμπράκη» (1963), της οποίας διατέλεσε και πρόεδρος (1964-1967). Το 1964 εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής της ΕΔΑ. Η δικτατορία του 1967 απαγόρευσε την κυκλοφορία των έργων του και ο ίδιος πέρασε στην παρανομία, συνελήφθη, φυλακίστηκε και μόνο έπειτα από παρέμβαση διεθνών μουσικών προσωπικοτήτων φυγαδεύτηκε στο Παρίσι, όπου μέσω της τέχνης του συνέχισε να αγωνίζεται κατά της Χούντας. Επέστρεψε το 1974 μετά τη Μεταπολίτευση και άρχισε να δίνει συναυλίες. Εκλέχτηκε βουλευτής του ΚΚΕ το 1981 και το 1985. Παραιτήθηκε το 1986, προσχώρησε το 1989 στο κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, εκλέχτηκε βουλευτής Επικρατείας το 1989, το 1990, και το 1991 χρημάτισε υπουργός Επικρατείας στην κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Το 1992 παραιτήθηκε και παρέμεινε ανεξάρτητος βουλευτής ως το 1993, οπότε εγκατέλειψε το βουλευτικό αξίωμα. Το μουσικό έργο του Θεοδωράκη είναι πλουσιότατο και μπορούμε να το διακρίνουμε σε δύο κατηγορίες:

A. Έργα για δυτικά «όργανα ή μέσα εκτέλεσης (συμφωνικά, μουσική δωματίου, έργα για πιάνο ή χορωδία). Σε αυτά εντάσσονται ανάμεσα στα άλλα:

«Το πανηγύρι της Άση-Γωνιάς» (1945-47) -πρόκειται για το πρώτο έργο που παρουσίασε το 1950 η Κρατική Ορχήστρα Αθηνών-, «Ελληνική Αποκριά» (1947), «Ορφείας και Ευρυδίκη» (1952), «Ερωφύλη» (1956), «1η Συμφωνία» (1950), «1η Σουίτα για Πιάνο και Ορχήστρα» (1955) -κέρδισε το χρυσό μετάλλιο στο Διεθνές Φεστιβάλ Νεολαίας στη Μόσχα-, «2η Σουίτα για Χορωδία και Ορχήστρα» και «3η Σουίτα για Υψίφωνο, Χορωδία και Ορχήστρα» σε ποίηση Σολωμού (1956), μουσική για το μπαλέτο «Αντιγόνη» (1958-1959, ανέβηκε στο Λονδίνο σε χορογραφία Τζον Κράνκο). Παράλληλα έγραψε μουσική για πολλές κινηματογραφικές ταινίες, ενώ μετά το 1980 συνέθεσε και άλλα συμφωνικά έργα, μεταξύ των οποίων είναι τα εξής: «2η Συμφωνία» (1958-1982), «3η Συμφωνία» (1981), «4η Συμφωνία», η έξοχη καντάτα «Κατά Σαδδουκαίων Πάθη» σε ποίηση Μιχάλη Κατσαρού, η όπερα «Κώστας Καρυωτάκης» κ.ά. Ο Γιώργος Λεωτσάκος σημειώνει γι' αυτή την κατηγορία των έργων - κυρίως για όσα γράφτηκαν πριν από το 1980- του Θεοδωράκη: « [...] Εδώ μια πλούσια, συχνά λαϊκόφωνη, μελωδική ροή και μια παροξυστική ρυθμική ζωντάνια εξωτερικεύονται μέσα από ένα σύμμεκτο νεοκλασικό ιδίωμα στα πρότυπα των Προκόφιεφ, Στραβίνσκι, Σοστακόβιτς και Μπάρτοκ».

B. Έργα που γράφτηκαν λίγο πριν και μετά το 1960. Πρόκειται για λαϊκά έργα, στα οποία δυτικά όργανα συνυπάρχουν με το μπουζούκι και τον μπαγλαμά και τα οποία έφεραν τη λόγια νεοελληνική ποίηση κοντά στο ευρύ κοινό. Σε αυτά συγκαταλέγονται: «Επιτάφιος» σε ποίηση Γιάννη Ρίτσου (1958), «Λιποτάκτες» σε ποίηση Γιάννη Θεοδωράκη (1960), «Μικρές Κυκλάδες» σε ποίηση Οδυσσέα Ελύτη (1962), «Πολιτεία Β'» σε στίχους Βάρναλη, Γκάτσου, Χριστοδούλου (1964). Οι κύκλοι τραγουδιών αποτελούν το πέρασμα σε πιο σύνθετα έργα μουσικής, όπως τα «Άξιον Εστί» σε ποίηση Οδυσσέα Ελύτη (1964), «Ρωμιοσύνη» σε στίχους Γιάννη Ρίτσου, «Μαουτχάουζεν» σε στίχους Ιάκωβου Καμπανέλλη (1965), «Επιφάνεια Αβέρωφ» (1968), «Τα λαϊκά» σε στίχους Μάνου Ελευθερίου (1968), «Πνευματικό Εμβατήριο» σε ποίηση Άγγελου Σικελιανού (1969), «Κατάσταση Πολιορκίας» σε ποίηση Ρένας Χατζηδάκι, «Τα Τραγούδια του Αντρέα» σε δικούς του στίχους (1969), «Τα 18 λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας» σε ποίηση Γιάννη Ρίτσου (1972), «Canto General» σε ποίηση Πάμπλο Νερούδα. Το 1975 κυκλοφόρησε σε ποίηση Μανόλη Αναγνωστάκη τις «Μπαλλάντες», που σηματοδότησαν την επιστροφή του στη λυρική ατμόσφαιρα έπειτα από μια περίοδο επικού χαρακτήρα. Ο Θεοδωράκης συνεχίζει να γράφει μέχρι σήμερα και να κυκλοφορεί νέα έργα, καταδεικνύοντας, άσχετα από το αποτέλεσμα της κάθε δουλειάς του, ότι αποτελεί απaráγραπτη πολιτιστική κληρονομιά του ελληνισμού, με έντονη, πολύπλευρη και

πολυσχιδή παρουσία στα πολιτιστικά, πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα της χώρας από τη δεκαετία του 1950 μέχρι σήμερα. Ο ίδιος ο Μίκης Θεοδωράκης είπε για τον εαυτό του, αποκαλύπτοντας τη δημιουργική αγωνία που τον κατακλύζει ως προσωπικότητα: «Είμαι γκαζάδικο στη λίμνη των Ιωαννίνων».

ΘΕΟΤΟΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Ήταν γόνος παλιάς αρχοντικής οικογένειας της Κέρκυρας, όπου και γεννήθηκε το 1844. Σπούδασε νομική στη Γενεύη και μετεκπαιδεύτηκε στο Παρίσι. Την πολιτική του σταδιοδρομία ξεκίνησε ως δήμαρχος της Κέρκυρας (1879 και 1883), ενώ το 1885 εκλέχτηκε βουλευτής ως υποψήφιος του κόμματος του Τρικούπη. Στη νέα κυβέρνηση Τρικούπη (1886) διορίστηκε υπουργός των Ναυτικών, χάρη στη μαχητική του παρουσία στη Βουλή. Με τις ενέργειές του αναδιοργάνωσε το ναυτικό και παρήγγειλε τα τρία θωρηκτά «Υδρα», «Σπέτσες» και «Ψαρά», εξασφαλίζοντας τη ναυτική υπεροχή της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας. Λίγο αργότερα ανέλαβε το υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης. Στην επόμενη κυβέρνηση του Τρικούπη (1892) χρημάτισε υπουργός Εσωτερικών. Από τη θέση της αντιπολίτευσης συμβούλευσε το 1897 την κυβέρνηση, για τη νέα κρίση που διερχόταν το Κρητικό Ζήτημα, για αποτελεσματική δράση χωρίς φιλοπόλεμες εξάρσεις. Μετά την ήττα στον πόλεμο που ακολούθησε, στην κυβέρνηση Δημήτριου Ράλλη διορίστηκε υπουργός Εσωτερικών (1897). Ανέλαβε την αρχηγία του κόμματος του Τρικούπη μετά το θάνατό του και σχημάτισε κυβέρνηση ως πρωθυπουργός μετά τη νίκη στις εκλογές του 1899. Τα κύρια προβλήματα της συγκεκριμένης περιόδου ήταν το Μακεδονικό και η οικονομική κρίση, η οποία δεν επέτρεπε την ανάκαμψη της χώρας και τη στρατιωτική ανασύνταξη, γι' αυτό στην εξωτερική πολιτική τήρησε «άψογη στάση». Παρ' όλα αυτά, αποκατέστησε την εσωτερική γαλήνη της χώρας και επιτέλεσε σημαντικό έργο σε πολλούς τομείς. Η κυβέρνησή του ανατράπηκε το Νοέμβριο του 1901. Η δεύτερη πρωθυπουργία του υπήρξε συντομότερη (14-28 Ιουνίου του 1903). Το Δεκέμβριο του 1903 έγινε και πάλι πρωθυπουργός και παρέμεινε σε αυτή τη θέση μέχρι το Δεκέμβριο του 1904, εποχή κατά την οποία ο μακεδονικός αγώνας βρισκόταν στην κρισιμότερη φάση του και η κυβέρνηση τον κάλυψε οικονομικά κάτω από αντίξοες συνθήκες. Την τελευταία κυβέρνηση, που υπήρξε και η πιο δημιουργική, σχημάτισε από το 1905 ως το 1909. Οι εξελίξεις στη Μακεδονία προδίκαζαν το αποτέλεσμα και ήταν απαραίτητη η στρατιωτική προπαρασκευή. Οι ενέργειες που ενίσχυσαν την υποδομή του στρατεύματος ήταν το πρώτο βήμα για τις νίκες στους Βαλκανικούς Πολέμους. Η κυβέρνηση παραιτήθηκε τον Ιούλιο του 1909, πριν από το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί. Ο Θεοτόκης στη συνέχεια, παρά τις αρχικές του αντιδράσεις, συμφώνησε με τον Βενιζέλο για αναθεώρηση του Συντάγματος. Στην πολιτική σκηνή εμφανίστηκε για τελευταία φορά ως υπουργός Εθνικής Οικονομίας στις κυβερνήσεις Αλέξανδρου Ζαΐμη και Στέφανου Σκουλούδη το 1915. Πέθανε στην Αθήνα το 1916.

ΘΕΟΤΟΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Κέρκυρα το 1880 και ήταν ο δευτερότοκος γιος του πρωθυπουργού Γεωργίου Θεοτόκη. Σπούδασε γεωπονία στη Βιέννη. Το 1914 διορίστηκε αυλάρχης της βασίλισσας Σοφίας, την οποία το 1917 ακολούθησε στην εξορία. Μετά το 1920 αναμείχθηκε στην πολιτική και εκλέχτηκε πολλές φορές βουλευτής Κέρκυρας με το Λαϊκό Κόμμα (1920, 1926, 1932, 1933). Χρημάτισε υπουργός Γεωργίας στις κυβερνήσεις Παναγή Τσαλδάρη (1933-1935). Μολονότι στήριξε τις πρωτοβουλίες Γ. Κονδύλη για την παλινόρθωση της βασιλείας (1935), αντιτάχθηκε στη δικτατορία του Ι. Μεταξά και στη στήριξη που παρείχε ο βασιλιάς στο καθεστώς, και γι' αυτό το λόγο τέθηκε σε περιορισμό στα κτήματά του στην Κέρκυρα. Μετά την απελευθέρωση εντάχθηκε και πάλι στο Λαϊκό Κόμμα και εκλέχτηκε βουλευτής στις εκλογές του 1946. Διατέλεσε πρόεδρος της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής (1946-1949). Τον Ιανουάριο του 1950 διορίστηκε υπηρεσιακός πρωθυπουργός, κρατώντας και τα τρία στρατιωτικά υπουργεία (Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας). Διεξήγαγε κατά τον πιο υποδειγματικό τρόπο τις εκλογές του Μαρτίου του 1950. Παραιτήθηκε στις 23 Μαρτίου του 1950 και στη συνέχεια αποσύρθηκε από την πολιτική. Πέθανε στην Κέρκυρα το 1961.

ΘΕΟΤΟΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Διπλωμάτης, πολιτικός και υπουργός. Ήταν ο πρωτότοκος γιος του πρωθυπουργού Γεωργίου Θεοτόκη, ο οποίος γεννήθηκε στην Κέρκυρα το 1878. Σπούδασε νομική στην Αθήνα, στο Παρίσι και στο Βερολίνο. Διατέλεσε πρεσβευτής της Ελλάδας στη Σόφια, στο Παρίσι και στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στο Βερολίνο. Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής το 1920 και χρημάτισε υπουργός των Ναυτικών και των

Στρατιωτικών στις κυβερνήσεις της περιόδου 1920-1922. Μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου συνελήφθη και προσήχθη σε δίκη με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 15 Νοεμβρίου του 1922, μαζί με τους υπόλοιπους πέντε συγκατηγορούμενούς του (Δίκη των Εξ).

ΚΑΒΑΦΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: ποιητής, μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της ελληνικής και παγκόσμιας ποίησης. Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια το 1863, την πόλη που σφράγισε ανεξίτηλα τη ζωή και την ποίησή του. Ήταν το ένατο παιδί του μεγαλέμπορου Πέτρου Ιωάννη Καβάφη και της Φαναριώτισσας Χαρίκλειας Φωτιάδη. Γνώρισε από μικρός τη φτώχεια και τον ξενитеμό, όταν σε ηλικία επτά χρονών έχασε τον πατέρα του. Αγγλία, Γαλλία και Κωνσταντινούπολη έγιναν περιστασιακοί τόποι διαμονής του, όμως το μεγαλύτερο διάστημα της ζωής του το έζησε στην Αλεξάνδρεια - αυτή την πολύβουη «κοσμοπολίτισσα». Την περίοδο της διαμονής του στην Αγγλία φοίτησε σε αγγλικό σχολείο και καλλιέργησε ιδιαίτερα την αγγλική γλώσσα, στην οποία αργότερα έγραψε πεζά κυρίως κείμενα. Το 1877 επέστρεψε στην Αλεξάνδρεια, συνέχισε τις σπουδές του στο λύκειο Ερμής και δημιούργησε στενή φιλία με τον Μικέ Ράλλη και τον Στέφανο Σκυλίτη. Την ίδια περίοδο εκδηλώθηκε η αγάπη του για τα γράμματα και το διάβασμα. Το 1882 η οικογένεια έφυγε ξανά από την Αλεξάνδρεια, εξαιτίας της εθνικιστικής εξέγερσης του Αραμπί, κατά τη διάρκεια της οποίας καταστράφηκε το σπίτι τους. Προορισμός τους αυτή τη φορά ήταν η Κωνσταντινούπολη. Εκεί ο Καβάφης άρχισε να γράφει στίχους στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα και να ασχολείται με μεταφράσεις. Τεκμήριο αυτής της πρώιμης προσπάθειάς του αποτελεί μια σειρά αδημοσίευτων από τον ίδιο ποιημάτων, που εκδόθηκαν το 1968 μαζί με άλλα ανέκδοτα έργα του από τον Γ.Π. Σαββίδη. Η επιστροφή στην Αλεξάνδρεια (1885) σηματοδεύτηκε από το θάνατο αγαπημένων προσώπων, ανάμεσα στα οποία ήταν και ο φίλος του Μικές Ράλλης. Για να κερδίζει τα προς το ζην εργαζόταν ως δημοσιογράφος στην εφημερίδα «Τηλέγραφος», με την ιδιότητα του συντάκτη χρηματιστηρίου, και από το 1889 ως υπάλληλος στην Αγγλική Εταιρεία Αρδεύσεων της Αιγύπτου, η οποία για τα επόμενα 30 χρόνια του εξασφάλιζε ένα σταθερό εισόδημα για να μπορεί να ασχολείται με την ποίηση. Στο πρώτο του ταξίδι στην Αθήνα (1901) γνώρισε τον Γρηγόριο Ξενόπουλο, ο οποίος δύο χρόνια αργότερα δημοσίευσε στο περιοδικό «Παναθήναια» το πρώτο εγκωμιαστικό άρθρο για αυτόν με τίτλο «Ένας ποιητής». Ακολούθησαν δύο ακόμη ταξίδια, το 1903 και το 1905, αλλά έκτοτε δεν απομακρύνθηκε ποτέ από την Αλεξάνδρεια, με εξαίρεση το ταξίδι στην Αθήνα το 1932 για να κάνει μια εγχείρηση. Αυτή ήταν η πιο ώριμη και δημιουργική περίοδος της ζωής του. Η ποίησή του απέκτησε πλέον προσωπικό ύφος, ενώ κέρδισε την αποδοχή πολλών διανοούμενων (Καζαντζάκης, Ουρανής, Μυρτιώτισσα, Αντρέ Μορουά και Μαρινέτι), οι οποίοι μάλιστα τον επισκέφθηκαν. Εκείνη την περίοδο γνωρίστηκε με τον Άγγλο μυθιστοριογράφο Φόρστερ (1914), ο οποίος αργότερα παρουσίασε στο αγγλικό κοινό την ποίησή του, καθώς και με τον Αλέκο Σεγκόπουλο (1917), τον οποίο κατέστησε γενικό κληρονόμο του. Το 1926 η κυβέρνηση Πάγκαλου του απένειμε το παράσημο του Φοίνικος, το οποίο αποδέχτηκε με ιδιαίτερη ευχαρίστηση λέγοντας χαρακτηριστικά: «Το παράσημο μου το απένειμε η Ελληνική Πολιτεία, την οποία σέβομαι και αγαπώ. Η επιστροφή του παρασήμου θα είναι προσβολή εκ μέρους μου προς την Ελληνικήν Πολιτείαν, γι' αυτό και το κρατώ». Το 1930 εμφανίστηκαν τα πρώτα συμπτώματα της ασθένειας από την οποία τελικά πέθανε. Ο καρκίνος του λάρυγγα από τον οποίο έπασχε τον ανάγκασε να πάει στην Αθήνα το 1932 για να εγχειριστεί. Μετά την εγχείρηση δεν μπορούσε πλέον να μιλήσει και επικοινωνούσε με σημειώματα. Επέστρεψε στην Αλεξάνδρεια και λίγο μετά πέθανε, ανήμερα των γενεθλίων του, στις 29 Απριλίου του 1933.

Φωνές

Ιδανικές φωνές κι αγαπημένες
Εκείνων που πέθαναν, ή εκείνων
που είναι για μας χαμένοι σαν
τους πεθαμένους.

Κάποτε μες στα όνειρά μας ομιλούνε.

Κάποτε μες στην σκέψι τες ακούει το μυαλό.

Και με τον ήχο των για μια στιγμή επιστρέφουν
ήχοι από την πρώτη ποίησι της

ζωής μας - σα μουσική, την νύχτα,
μακρυνή, που σβήνει. (1904)

Επέστρεφε

Επέστρεφε συχνά και παίρνε με,
αγαπημένη αίσθησις επέστρεφε και παίρνε με,
όταν ξυπνά του σώματος η μνήμη,
κ' επιθυμία παληά ξαναπερνά στο αίμα,
όταν τα χείλη και το δέρμα
ενθυμούνται,
κ' αισθάνονται τα χέρια σαν ν' αγγίζουν πάλι.
Επέστρεφε συχνά και παίρνε με την νύχτα,
όταν τα χείλη και το δέρμα ενθυμούνται... (1912)

Όσο μπορείς

Κι αν δεν μπορείς να κάμεις την ζωή σου όπως την θέλεις,
τούτο προσπάθησε τουλάχιστον όσο μπορείς: μην την εξευτελίζεις
μες στην πολλή συνάφεια του κόσμου, μες στες πολλές κινήσεις κι ομιλίες.
Μην την εξευτελίζεις πιαίνοντάς την,
γυρίζοντας συχνά κ' εκθέτοντάς την
στων σχέσεων και των συναναστροφών την καθημερινήν ανοησία,
ως που να γίνει σα μια ξένη φορτική. (1913)

«[...] Σπάζοντας (ο Καβάφης) τα καθιερωμένα σχήματα στη γλώσσα, στο στίχο, στα θέματα, μας επιβάλλεται με την λιτότητα των εκφραστικών του μέσων. Ο στίχος του είναι μονότροπος, η γλώσσα του πολύ κοντά στον πεζό λόγο, τα ποιήματά του μικρά σε έκταση και ολιγάριθμα. Στοιχείο της ποιητικής του είναι περισσότερο η υποβολή και η αποσιώπηση. Η Αλεξάνδρεια (της ακμής και της παρακμής) ανάγεται μέσα σ' αυτά σ' ένα σύμβολο ποιητικό, τα ιστορικά του ποιήματα παίρνουν απροσμέτρητες προεκτάσεις, ενώ παντού υπάρχει ένα βάθος τραγικό, που εκφράζεται εύστοχα με τη μορφή του δραματικού μονολόγου που έχουν πολλά από τα ποιήματά του. Η ποίηση του Καβάφη, με τα εντελώς ιδιότυπα και πρωτοποριακά αυτά στοιχεία, στάθηκε αινιγματική για τους συγχρόνους του και μόνο ύστερα από το 1930 αρχίζει να βρίσκει ευρύτερη ανταπόκριση». (Λίνος Πολίτης)

ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ ΝΙΚΟΣ: Συγγραφέας. Γεννήθηκε στο Ηράκλειο της Κρήτης το 1883. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και το 1907 πήγε στο Παρίσι για ανώτερες σπουδές. Εκεί παρακολούθησε τα μαθήματα του Ενρί Μπεργκσόν, η φιλοσοφία του οποίου τον επηρέασε βαθύτατα. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1909. Τοποθετήθηκε σε διάφορες δημόσιες θέσεις από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Μετά το 1920 άρχισε να ταξιδεύει στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό. Το 1945 διορίστηκε από τον Θεμιστοκλή Σοφούλη υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου. Στη θέση αυτή παρέμεινε για δύο μήνες. Το 1946 αναχώρησε για το εξωτερικό, όπου και παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του (Παρίσι, Αντίπ Γαλλίας). Πέθανε το 1957 στο Φράιμπουργκ της Γερμανίας. Παρουσιάστηκε στα ελληνικά γράμματα στις αρχές του 20ού αιώνα. Το έργο του είναι πολύπλευρο. Έγραψε ποιήματα, δράματα, τραγωδίες, φιλοσοφικά δοκίμια, ταξιδιωτικές εντυπώσεις -ήταν πολυταξιδεμένος-, ενώ μετέφρασε πολύ σημαντικά έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Από την πληθωρική αυτή παραγωγή οι κριτικοί ξεχωρίζουν δύο έργα, την «Ασκητική» και την «Οδύσσεια», τα οποία θεωρούν ότι περισσότερο από τα υπόλοιπα εκφράζουν τη βασανισμένη και ανήσυχη προσωπικότητα του Καζαντζάκη και παρουσιάζουν γλαφυρά την κοσμοθεωρία του, που μερικές φορές φτάνει μέχρι το μηδενισμό. Το πρώτο είναι μάλλον ένα σύντομο και πολύ πυκνό κείμενο, ένα μανιφέστο, που εκφράζει τη μεταφυσική πίστη του Καζαντζάκη. Το άλλο, η «Οδύσσεια», είναι ένα ιδιαίτερα εκτεταμένο επικό ποίημα (33.333 δεκαεπτασύλλαβοι στίχοι), που χωρίζεται σε είκοσι τέσσερις ραψωδίες και δεν είναι τίποτε άλλο παρά το έπος του σύγχρονου ανθρώπου. Ο συγγραφέας το δούλεψε σχεδόν για δεκαπέντε χρόνια και το θεωρεί σημαντικότερο έργο του. Το ποίημα αρχίζει μετά την επιστροφή του Οδυσσέα στην Ιθάκη και αποτελεί μια εκ νέου περιπλάνηση του ανικανοποίητου ήρωα σε νέους τόπους. Τελικά φτάνει στο Νότιο Πόλο και εκεί τον βρίσκει ο θάνατος. Αν η «Οδύσσεια» του Ομήρου εκφράζει την ισορροπία ενός κόσμου ακέραιου, με σίγουρες πολιτιστικές αξίες, η «Οδύσσεια» του Καζαντζάκη είναι το ακριβώς το αντίθετο. Η Ιθάκη του δεν είναι η λυτρωτική κατάληξη ενός αγώνα, αλλά αντιπροσωπεύει την παγίδα, την

αμφιβολία. Οι ηθικές πράξεις εμπεριέχουν την υστεροβουλία της ανταμοιβής, προορισμός, λοιπόν, του ανθρώπου είναι ο ατελείωτος ανέλπιδος αγώνας. Μετά τον πόλεμο, θέλοντας να επικοινωνήσει με το ευρύτερο κοινό, δεδομένου ότι τα προηγούμενα έργα του απευθύνονταν σε μια συγκεκριμένη κατηγορία αναγνωστών, άρχισε να γράφει μυθιστορήματα, τα οποία κέρδισαν διεθνή αναγνώριση. Στο πιο πρώιμο από όλα, που είναι ίσως και το καλύτερο, το «Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά», διαπλάθεται με μοναδικό τρόπο ο πρωτογονισμός του κεντρικού ήρωα. Τα υπόλοιπα, όπως «Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται», «Ο Καπετάν Μιχάλης», «Ο Τελευταίος Πειρασμός» κ.ά., ασχολούνται με τα ηθικά και μεταφυσικά προβλήματα που απασχολούσαν το συγγραφέα σε όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Μερικά από τα σημαντικότερα έργα του είναι: «Ασκητική» (1927), «Οδύσσεια» (1938), οι τραγωδίες «Ο Πρωτομάστορας» (1910), «Νικηφόρος Φωκάς» (1927), «Χριστός» (1928), «Οδυσσέας» (1928), «Μέλισσα» (1939), «Ιουλιανός» (1945) «Καποδίστριας» (1946), τα ταξιδιωτικά «Ισπανία» (1937), «Ιαπωνία-Κίνα» (1938), «Αγγλία» (1941) και «Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται» (1955), «Ο Τελευταίος Πειρασμός» (1955) «Ο Φτωχούλης του Θεού» (1956) κ.ά.

Ο ίδιος είπε για τον εαυτό του: «Από τη νεότητά μου, η θεμελιακή αγωνία μου, απ' όπου πήγασαν όλες μου οι χαρές κι όλες μου οι πίκρες, ήταν τούτη: η ακατάπαυστη, ανήλεη, εντός μου πάλη, ανάμεσα στη σάρκα και το πνεύμα».

ΚΑΛΒΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ: Γεννήθηκε στη Ζάκυνθο το 1792. Εξαιτίας οικογενειακών προβλημάτων έφυγε από την Ελλάδα μαζί με τον πατέρα του και τον αδερφό του και πήγε στην Ιταλία, όπου έζησε κοντά στο μεγάλο Ιταλό ποιητή -γεννημένο στη Ζάκυνθο- Ούγκο Φώσκολο, τον οποίο αργότερα ακολούθησε πρώτα στη Ζυρίχη και μετά στην Αγγλία. Μιμούμενος ουσιαστικά το δάσκαλό του, έγραψε ποιήματα και τραγωδίες στα ιταλικά. Όμως λίγο μετά την έκρηξη της Επανάστασης άρχισε να υμνεί το μεγάλο γεγονός σε είκοσι ελληνικές ωδές (1824 και 1826). Αυτά τα ποιήματα αποτελούν τη μοναδική του προσφορά στην ελληνική ποίηση. Μπορεί σε πρώτη ανάγνωση να είναι φανερός ο κλασικισμός του Φώσκολου, ωστόσο κάτω από αυτό το περίβλημα κρύβεται ένας ρομαντικός πυρήνας, που δίνει στην ποίησή του μια ξεχωριστή γοητεία. Η γλώσσα του είναι ιδιότυπη, μοναδική, γιατί, ενώ στηρίζεται στη δημοτική, επικαλύπτεται από ένα αρχαϊστικό πέπλο. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τη μετρική του. Ξεκινώντας από το δεκαπεντασύλλαβο των δημοτικών τραγουδιών, τον διασπά και τον μεταλλάσσει δημιουργώντας μια κλασικότροπη στροφή από τέσσερις επτασύλλαβους με ένα καταληκτικό -πεντασύλλαβο- «αδώνειο» (κατά το σχήμα των «σαφικών» στροφών), χωρίς ομοιοκαταληξία, την οποία ο ποιητής θεωρεί βάρβαρη. Μετά την έκδοση των «Ωδών» του ο Κάλβος σιώπησε. Έζησε για πολλά χρόνια στην Κέρκυρα (1827-1852), δίπλα στο Σολωμό, δίχως να έρθει ποτέ σε επαφή μαζί του. Το 1852 έφυγε από την Κέρκυρα και εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Λίνκονσαϊρ της Αγγλίας, όπου και πέθανε το 1869. Τον Κάλβο «ανακάλυψε» έπειτα από τριάντα και πλέον χρόνια ο Κωστής Παλαμάς.

Εις Δόξαν (αποσπάσματα)

Έσφαλεν ο την δόξαν

Ονομάσας ματαίαν

και τον άνδρα μαινόμενον

τον προ τοιαύτης καίοντα

θεάς την σμύρναν.

Δίδει αυτή τα πτερά,

και εις τον τραχύν, τον δύσκολον

της Αρετής τον δρόμον,

του ανθρώπου τα γόνата

ιδού πετάουν.

Μικράν ψυχήν, κατάπτυστον,

κατάπτυστον καρδίαν

έτυχ' όστις ακούει

της δόξης την παράκλησιν

και δειλιάζει.

[...]

Θερμότατον τον πόθον

εφύτευσας της δόξης
 εις την καρδίαν των τέκνων σου,
 ω Ελλάς, και καλείσαι
 μήτηρ ηρώων.

[...]

Νοεῖς; - Τρέξατε, δεύτε
 οι των Ελλήνων παῖδες.
 Ἦλθ' ο καιρός της δόξης,
 τους ευκλεεῖς προγόνους μας
 ας μιμηθώμεν.

[...]

Ω δόξα, διά τον πόθον σου
 γίνονται και πατρίδος
 και τιμής και γλυκείας
 ελευθερίας και ύμνων
 άξια τα έθνη.

ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Στρατιωτικός και πολιτικός, ένας από τους αρχηγούς της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843. Γεννήθηκε στην Κρήτη το 1803. Τις πρώτες του σπουδές τις έκανε στη Ρωσία και αργότερα μετέβη στη Βιέννη για να σπουδάσει ιατρική. Η έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης τον οδήγησε στην απόφαση να διακόψει τις σπουδές του και να έρθει στην Ελλάδα για να αγωνιστεί. Διακρίθηκε στη μάχη του Φαλήρου το 1827, στην οποία μάλιστα τραυματίστηκε και πιάστηκε αιχμάλωτος. Απελευθερώθηκε λίγο αργότερα με την καταβολή λύτρων. Υπηρέτησε ως υπασπιστής του Φαβιέρου και του Καποδίστρια, έγινε γνωστός για τις στρατιωτικές του αρετές αλλά και για τον ιδιόρρυθμο χαρακτήρα του. Οπαδός του Ρωσικού Κόμματος, ήταν αντίθετος με το βασιλιά Όθωνα και το γαλλόφιλο περιβάλλον του. Συνέβαλε αποφασιστικά στην επιτυχία της αντιπολυταρχικής επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843, έχοντας την ηγεσία του στρατού. Στην οργάνωση της επανάστασης συνεργάστηκε με τον Ανδρέα Μεταξά, τον Ανδρέα Λόντο και φυσικά με τον Ιωάννη Μακρυγιάννη. Ο Καλλέργης μετά τα γεγονότα αυτά διορίστηκε υπασπιστής του βασιλιά, ο Όθωνας όμως, που τον αντιπαθούσε, πέτυχε το 1845 να τον απομακρύνει. Ο Καλλέργης μετέβη στο Λονδίνο, όπου γνωρίστηκε με τον πρίγκιπα Ναπολέοντα Γ', μετέπειτα αυτοκράτορα της Γαλλίας. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα το 1846, από εχθρός της γαλλικής πολιτικής έγινε ένθερμος οπαδός της. Αυτό φάνηκε ιδιαίτερα στην περίοδο του Κριμαϊκού Πολέμου (1854-1856), όπου δεν δίστασε να συνεργαστεί με τα αγγλογαλλικά στρατεύματα κατοχής και να έρθει σε ανοιχτή σύγκρουση με τον Όθωνα, που εξέφραζε τότε το λαϊκό αίσθημα. Το 1863 μετά την έξωση του Όθωνα διορίστηκε υπασπιστής του βασιλιά Γεωργίου Α'. Πέθανε στην Αθήνα το 1867. Ο Δημήτριος Καλλέργης υπήρξε μια χαρισματική αλλά και συγχρόνως αντιφατική προσωπικότητα, αφού από τη μια πλευρά εμφανιζόταν ως υπερασπιστής των συνταγματικών ελευθεριών και από την άλλη συνωμοτούσε για την ανατροπή τους.

ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός. Γεννήθηκε στη Χαλκίδα το 1853. Σπούδασε νομική και ασκούσε το επάγγελμα του δικηγόρου μέχρι που αποφάσισε να αφοσιωθεί στην πολιτική (1885). Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής με το κόμμα του Χαρίλαου Τρικούπη και επανεκλεγόταν μέχρι το 1915. Ανέλαβε διάφορα υπουργεία στις κυβερνήσεις του Γεωργίου Θεοτόκη (1903, 1904, 1905-1908). Στις 29 Αυγούστου του 1916 ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Α' του ανέθεσε το σχηματισμό κυβέρνησης, η οποία ένα μήνα αργότερα αναγκάστηκε σε παραίτηση κάτω από τις πιέσεις της Αντάντ. Τον Ιανουάριο του 1921 διορίστηκε για δεύτερη φορά πρωθυπουργός και στο λίγο χρόνο που παρέμεινε σε αυτή τη θέση προσπάθησε να αποτρέψει την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών, αλλά απέτυχε, γεγονός που τον οδήγησε ξανά σε παραίτηση (26 Μαρτίου 1921). Μετά την κατάρρευση του μετώπου, τον Αύγουστο του 1922, αρνήθηκε πρόταση του Κωνσταντίνου Α' να σχηματίσει ξανά κυβέρνηση. Αποσύρθηκε από την πολιτική και πέθανε στην Αθήνα το 1927.

ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ ΜΑΝΟΛΗΣ: Μουσικός, συνθέτης, ακαδημαϊκός, η πιο σημαντική ίσως μορφή της Εθνικής Σχολής Μουσικής. Γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1883. Τις πρώτες σπουδές

του τις έκανε στη γενέτειρά του και στην Κωνσταντινούπολη. Από το 1901 έως το 1916 σπούδαζε στη Βιέννη. Το διάστημα 1906-1910 δίδασκε πιάνο στο Χάρκοβο της Ρωσίας. Στην Ελλάδα έγινε γνωστός ως συνθέτης με μια ιστορική συναυλία που έδωσε στο Ωδείο Αθηνών (11 Ιουνίου 1908). Το πρόγραμμα της εκδήλωσης, γραμμένο σε ακραία δημοτική γλώσσα, μπορεί να θεωρηθεί η διακήρυξη της Εθνικής Σχολής σε αντιδιαστολή με την Επτανησιακή (Λαυράγκας, Λαμπελέτ κ.ά.). Ήθελε να φτιάξει μια αληθινά εθνική μουσική που θα στηριζόταν στα δημοτικά τραγούδια και θα ήταν εμπλουτισμένη με όλα τα εκφραστικά μέσα που πρόσφερε η σύγχρονη δυτική μουσική. Το 1910 εγκαταστάθηκε οριστικά στην Αθήνα, όπου άρχισε να εργάζεται ως καθηγητής στο Ωδείο Αθηνών. Η σύγκρουσή του με το διευθυντή του Ωδείου Γεώργιο Νάζο τον ανάγκασε να παραιτηθεί και να προχωρήσει στην ίδρυση του Ελληνικού Ωδείου. Μια οικογενειακή τραγωδία, ο θάνατος του γιου του Γιάννη από την εκπυρσοκρότηση του όπλου της φίλης του, περιόρισε την πληθωρική συνθετική του δραστηριότητα, τουλάχιστον για τα επόμενα επτά χρόνια. Το 1926 αποχώρησε από το Ελληνικό Ωδείο και ίδρυσε το Εθνικό Ωδείο, το οποίο διηύθυνε μέχρι το 1948. Από τους πρωτεργάτες του συνδικαλισμού στο χώρο της μουσικής, ο Καλομοίρης κατέλαβε διάφορες θέσεις στα εκλεγμένα όργανα του κλάδου. Το 1946 έγινε ακαδημαϊκός. Πέθανε στην Αθήνα το 1962.

Η εργογραφία του περιλαμβάνει 236 συνολικά έργα, τα οποία χωρίζονται στις ακόλουθες κατηγορίες: 1. Όπερες: «Ο Πρωτομάστορας» (1915), «Το Δαχτυλίδι της Μάνας» (1917), «Ανατολή» (1945), «Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος» (1961) κ.ά. 2. Συμφωνίες, ορχηστρικά: «Ρωμαϊκή Σουίτα» (1907), «Τη Υπερμάχω» (1920), «Μηνάς ο Ρέμπελος» (1940) κ.ά. 3. Φωνητικά ή με απαγγελία και ορχήστρα: «Ο Πραματευτής» (1920), «Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» (1926) κ.ά. 4. Κύκλοι τραγουδιών: «Μαγιοβότανα» (1913), «Βραδινόι Θρύλοι» (1940-1941), «Από τους Πεντασύλλαβους» (1943) κ.ά. 5. Μουσική δωματίου: «Σονάτα για Βιολί και Πιάνο» (1948) κ.ά. 6. Έργα για πιάνο: «Μπαλλάντες» (1905), «Νυχτιάτικο» (1906) κ.ά.

Ο Μανόλης Καλομοίρης στο πρόγραμμα της πρώτης του συναυλίας στην Αθήνα, το 1908, έγραφε χαρακτηριστικά: «Αυτός πρέπει να είναι ο σκοπός κάθε αληθινά εθνικής μουσικής, να χτίσει το παλάτι που θα θρονιάσει η εθνική ψυχή. Τώρα, αν για το χτίσιμο του παλατιού του μεταχειρίστηκε ο τεχνίτης και ξένο υλικό κοντά στο ντόπιο, δε βλάπτει, φτάνει το παλάτι του να είναι θεμελιωμένο, σε ρωμέικη γης καμωμένο, για να το πρωτοχαρούνε ρωμέικα μάτια, για να λογαριάζεται καθαροαίματο ρωμέικο παλάτι».

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Διανοούμενος και πολιτικός. Γεννήθηκε στην Πάτρα το 1902. Σπούδασε νομική και φιλοσοφία στην Αθήνα και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Γερμανία (Χαϊδελβέργη, Μόναχο). Εισηγητής της φιλοσοφίας του Μ. Βέμπερ στην Ελλάδα, δίδαξε κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ως υφηγητής (1929) και αργότερα ως καθηγητής (1933). Το 1929 εξέδωσε το περιοδικό «Αρχαίον Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών» μαζί με τους Ιωάννη Θεοδωρακόπουλο, Κωνσταντίνο Τσάτσο και Μ. Τσαμαδό. Το 1935 με άρθρα του στην εφημερίδα «Ακρόπολις» τάχθηκε υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας, χάνοντας γι' αυτό το λόγο τη θέση του στο πανεπιστήμιο. Ίδρυσε το Εθνικόν Ενωτικόν Κόμμα, με το οποίο συμμετείχε στις εκλογές του 1936, χωρίς όμως να καταφέρει να εκλεγεί. Την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά εκτοπίστηκε (Κύθνο, Θάσο, Κάρυστο), εξαιτίας της ανυποχώρητης στάσης του στο θέμα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο κατατάχθηκε εθελοντής και πολέμησε στην πρώτη γραμμή. Κατά την περίοδο της Κατοχής ανέπτυξε αντιστασιακή δράση, το Μάρτιο όμως του 1942, καταζητούμενος από τους Γερμανούς, διέφυγε στην Ερυθραία της Μ. Ασίας. Συμμετείχε ως αντιπρόεδρος και υπουργός Εθνικής Άμυνας στην εξόριστη κυβέρνηση του Εμμανουήλ Τσουδερού στην Αίγυπτο (1942-1943). Το Μάιο του 1944 πήρε μέρος στο Συνέδριο του Λιβάνου και λίγο αργότερα διετέλεσε υπουργός Ανασυγκροτήσεως και Οικονομικών στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου (Ιούνιος 1944). Το Σεπτέμβριο του 1944 κατόρθωσε να πείσει τον Βελουχιώτη να σταματήσει τις επιθέσεις του, που δεν έπλητταν τόσο τα τάγματα ασφαλείας όσο τον πληθυσμό των πόλεων στις οποίες είχε στρατοπεδεύσει. Μετά την απελευθέρωση διατέλεσε για σύντομο χρονικό διάστημα πρωθυπουργός (1945). Από το 1946 ως το 1964 εκλεγόταν βουλευτής Πάτρας και Αθήνας. Διετέλεσε επίσης αντιπρόεδρος της κυβέρνησης του Αλ. Παπάγου και στη συνέχεια του Κ. Καραμανλή, μετά

την παραίτηση του οποίου ανέλαβε την ηγεσία της ΕΡΕ (1963-1967).

Τον Απρίλιο του 1967, με τη σύμφωνη γνώμη του Γ. Παπανδρέου, ανέλαβε την πρωθυπουργία με σκοπό να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές. Δεν πρόλαβε όμως, γιατί ξέσπασε το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967. Αντιστρατεύτηκε με σθένος τη Δικτατορία και τον Ιούλιο του 1974 πρωταγωνίστησε στην προσπάθεια για αποκατάσταση της δημοκρατίας και επιστροφή του Καραμανλή στην Ελλάδα. Στις εκλογές του 1977 και του 1981 εκλέχτηκε ανεξάρτητος βουλευτής συνεργαζόμενος με τη Νέα Δημοκρατία, ενώ με την παρουσία του και τις αγορεύσεις του στη Βουλή επιβλήθηκε ως υπερκομματικός πολιτικός, σεβαστός από όλες τις παρατάξεις του κοινοβουλίου. Πέθανε στην Αθήνα το 1986. Ο Κανελλόπουλος όμως υπήρξε και σπουδαίος συγγραφέας. Κυριότερο σύγγραμμα του είναι η πολύτομη «Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος», όπου παρουσιάζονται τα πνευματικά επιτεύγματα των λαών της Ευρώπης από τον 4ο μέχρι το 19ο αιώνα. Άλλα δύο σπουδαία έργα του είναι το «Γεννήθηκε στο 1402» (στο οποίο εξιστορούνται τα δραματικά γεγονότα που σφράγισαν τη βυζαντινή ιστορία του 15ου αιώνα και περιέχονται φιλοσοφικοί στοχασμοί για πολιτικά και μεταφυσικά προβλήματα) και το «Από τον Μαραθώνα στην Πύδνα - κι ως την καταστροφή της Κορίνθου (490-146 π.Χ.)», όπου ερμηνεύει και αξιολογεί τα γεγονότα και τις προσωπικότητες αυτής της περιόδου. Ο Κανελλόπουλος έγραψε επίσης δεκάδες επιστημονικές μελέτες κοινωνιολογικού, φιλοσοφικού και ιστορικού περιεχομένου, έργα με πιο προσωπικό χαρακτήρα («Η Πάτρα της Μπελ Επόκ», «Ένας Απολογισμός» κ.ά.), καθώς και ποιήματα.

ΚΑΡΑΒΑΓΓΕΛΗΣ ΓΕΡΜΑΝΟΣ: Ιεράρχης. Το κοσμικό του όνομα ήταν Στυλιανός Καραβαγγέλης. Γεννήθηκε στη Λέσβο το 1866. Διετέλεσε μητροπολίτης Καστοριάς (1900-1908) και αναδείχτηκε σε σημαντική μορφή του Μακεδονικού Αγώνα. Το 1908 εκλέχτηκε μητροπολίτης Αμασειάς (1908-1922), συγκρούστηκε με τους Νεότουρκους και για αυτό το λόγο φυλακίστηκε. Το 1922 έγινε μητροπολίτης Ιωαννίνων και από το 1924 διετέλεσε έξαρχος κεντρικής Ευρώπης. Πέθανε στη Βιέννη το 1935.

ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Μαθηματικός, ένας από τους πιο σημαντικούς του 20ού αιώνα. Γεννήθηκε στο Βερολίνο το 1873. Σπούδασε μαθηματικά στο Βερολίνο και στο Γκέτιγκεν. Το 1920 ο Βενιζέλος του ανέθεσε την οργάνωση του Πανεπιστημίου της Ιωνίας (έδρα του πανεπιστημίου στη Σμύρνη). Μετά την κατάρρευση του μετώπου κατάφερε να μεταφέρει τη βιβλιοθήκη του υπό ίδρυση πανεπιστημίου στην Αθήνα. Δίδαξε για μερικά χρόνια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο ΕΜΠ και το 1924 επέστρεψε στο Μόναχο. Ήρθε στην Ελλάδα το 1930 για να βοηθήσει στην αναδιοργάνωση των πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Από το 1924 εργαζόταν ως καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου. Συνέβαλε σημαντικά στη θεωρία των πραγματικών συναρτήσεων, στο λογισμό των μεταβολών και στη θεωρία του μέτρου. Πέθανε στο Μόναχο το 1950, αφήνοντας πίσω του ένα σπουδαίο συγγραφικό έργο, μαθηματικού κυρίως περιεχομένου.

ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Πρωθυπουργός και πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο πολιτικός που άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Γεννήθηκε το 1907 στην Πρώτη Σερρών. Σπούδασε νομική στην Αθήνα. Εκλέχτηκε για πρώτη φορά πληρεξούσιος Σερρών στην Ε΄ Εθνική Συνέλευση το 1935 και για πρώτη φορά βουλευτής (Σερρών) το 1936 με το Λαϊκό Κόμμα. Επανεκλέχτηκε βουλευτής με το ίδιο κόμμα στις εκλογές του 1946. Εντάχθηκε στο κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού του στρατάρχη Α. Παπάγου το 1951 και ανέλαβε διάφορες κυβερνητικές θέσεις, με τελευταία, πριν γίνει πρωθυπουργός, αυτή του υπουργού Συγκοινωνιών και συγχρόνως Δημοσίων Έργων. Το 1955, μετά το θάνατο του Παπάγου, ο βασιλιάς Παύλος του ανέθεσε το σχηματισμό κυβέρνησης. Ο Καραμανλής προχώρησε στην ίδρυση της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως (ΕΡΕ) και στη διενέργεια εκλογών το Φεβρουάριο του 1956 (ψήφισαν για πρώτη φορά οι γυναίκες), στις οποίες αναδείχτηκε νικητής (ίσχυσε το περίφημο τριφασικό εκλογικό σύστημα -η ΕΡΕ πήρε το 47,38% των ψήφων, αλλά το 55,00% των εδρών και η Δημοκρατική Ένωση το 48,15% των ψήφων, αλλά το 44,00% των εδρών. Στις εκλογές αυτές αντιμετώπισε τη Δημοκρατική Ένωση, έναν ευρύτατο συνασπισμό κομμάτων που περιλάμβανε το Λαϊκό Κόμμα, τους Φιλελεύθερους, την ΕΠΕΚ, το Αγροτικό Κόμμα, το Δημοκρατικό, τη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση και την ΕΔΑ. Υπό την ηγεσία του η ΕΡΕ κέρδισε τις εκλογές του 1958 και του 1961. Η νίκη του στις εκλογές του 1961 αμφισβητήθηκε από τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Ο Καραμανλής υποστήριξε εκ των υστέρων ότι «η υπεροχή της ΕΡΕ ήταν

τόσο μεγάλη, ώστε να μην είναι λογικώς δυνατόν να αποδοθεί εις καλπονοθεύσεις» (στις εκλογές του 1961 η ΕΡΕ κέρδισε το 50,81% των ψήφων).

Την περίοδο 1956-1963 ο Καραμανλής προσπάθησε να δημιουργήσει δεσμούς με τα κράτη της δυτικής Ευρώπης, αλλά και με άλλες χώρες, όπως η Γιουγκοσλαβία, η Αίγυπτος κ.λπ. Την ίδια εποχή η Ελλάδα υπέγραψε συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ (Ιούλιος 1961). Η δολοφονία του αριστερού βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη από παρακρατικούς (είναι βέβαιο πως με τη συγκεκριμένη πράξη η κυβέρνηση δεν είχε καμιά σχέση) και η ολοένα μεγαλύτερη «πολιτικοποίηση» του Παλατιού ανάγκασαν τον Καραμανλή να παραιτηθεί και να φύγει προσωρινά στο εξωτερικό. Έλαβε μέρος κανονικά στις εκλογές του 1963, αλλά μετά την εκλογική ήττα του κόμματός του εγκαταστάθηκε στο Παρίσι. Επέστρεψε θριαμβευτής το 1974 και ηγήθηκε της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, η οποία οδήγησε τη χώρα στις εκλογές του Νοεμβρίου 1974 και στο δημοψήφισμα για το πολιτειακό ζήτημα το Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Στο μεταξύ ο Καραμανλής είχε ιδρύσει το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, το οποίο ήταν και ο νικητής των εκλογών του 1974 με το εκπληκτικό ποσοστό του 54,37%, το μεγαλύτερο που έχει επιτύχει ελληνικό πολιτικό κόμμα σε εκλογές (σε συνθήκες ομαλότητας και με συμμετοχή όλων των πολιτικών δυνάμεων της χώρας). Κέρδισε ξανά τις εκλογές που διεξήχθησαν το 1977. Από το 1974 μέχρι το 1979 ακολούθησε πολιτική προσέγγισης με κράτη όπως η ΕΣΣΔ, η Κίνα, καθώς και με χώρες του Κινήματος των Αδεσμευτών. Προώθησε επίσης τη διαβαλκανική συνεργασία. Το πιο σημαντικό του έργο όμως ήταν η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ, που τελικά ολοκληρώθηκε το 1979 με την υπογραφή στην Αθήνα της σχετικής συνθήκης. Το 1980 εκλέχθηκε από τη Βουλή πρόεδρος της Δημοκρατίας. Το 1985 λίγο πριν από τη λήξη της θητείας του παραιτήθηκε, μετά την απόφαση του ΠΑΣΟΚ να μην τον υποστηρίξει ως υποψήφιο για το προεδρικό αξίωμα (αν και είχε διαφανεί ως περίπου βέβαιη η στήριξη της υποψηφιότητάς του). Το 1990 εκλέχτηκε ξανά από τη Βουλή των Ελλήνων για το ύπατο αξίωμα. Πέθανε στην Αθήνα το 1997.

Ο Καραμανλής, έχοντας αφήσει το σημάδι του ως ο πρωθυπουργός της ανασυγκρότησης στην καταστραμμένη από τους πολέμους χώρα, έγινε στη συνέχεια ο αρχιτέκτονας της εύρυθμης επιστροφής της στη δημοκρατία και της εισόδου της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΚΩΣΤΑΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας (2004). Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1956. Ο πατέρας του είναι αδερφός του πρωθυπουργού και προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Καραμανλή (1907-1997). Πτυχιούχος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, σπούδασε οικονομικά στο Κολέγιο Deree. Παρακολούθησε μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Tufts της Βοστώνης με πτυχία master στις πολιτικές και οικονομικές επιστήμες. Είναι κάτοχος διδακτορικού στη διπλωματική ιστορία («Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι Εξωτερικές Σχέσεις της Ελλάδος 1928-1932»). Άσκησε τη δικηγορία μέχρι το 1989, ενώ δίδαξε παράλληλα πολιτικές επιστήμες, διπλωματική ιστορία και δίκαιο των επιχειρήσεων στο Κολέγιο Deree και στο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών Study in Greece. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος της φιλειρηνικής κίνησης ΚΙ.Π.Α.Ε.Α., καθώς και του Ελληνικού Κέντρου Προώθησης της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης «Ευρώπη 92». Το 1989 εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής στην Α΄ περιφέρεια Θεσσαλονίκης, με τη Νέα Δημοκρατία. Το 1997 εκλέχτηκε πρόεδρος του κόμματος. Στις εκλογές της 7ης Μαρτίου 2004 το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας πλειοψήφησε. Λίγες μέρες μετά ο Κώστας Καραμανλής ορκίστηκε πρόεδρος της κυβέρνησης (πρωθυπουργός) και σχημάτισε κυβέρνηση.

ΚΑΡΑΟΛΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ: Κύπριος αγωνιστής. Γεννήθηκε στο Παλαιοχώρι Πιτσιλιάς το 1934. Ήταν μέλος της ΕΟΚΑ, συνελήφθη από τους Βρετανούς και καταδικάστηκε σε θάνατο (κατηγορήθηκε ότι σκότωσε έναν αστυνομικό, αλλά το φόνο τον είχε διαπράξει τελικά άλλος). Απαγχονίστηκε στη Λευκωσία μαζί με τον Ανδρέα Δημητρίου το 1956.

ΚΑΦΑΝΤΑΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Πολιτικός. Γεννήθηκε στη Φραγκίστα της Ευρυτανίας το 1873. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και άσκησε τη δικηγορία αρχικά στο Μεσολόγγι και εν συνεχεία στην Αθήνα. Το 1905 εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής Ευρυτανίας με το κόμμα του Δημήτρη Ράλλη. Παρά την αρχική του αντίθεση με την πολιτική του Βενιζέλου, η εξέλιξη των πραγμάτων τον έπεισε να προσχωρήσει στο Κόμμα των Φιλελευθέρων. Το 1911 εκλέχτηκε βουλευτής και τοποθετήθηκε στη θέση του γενικού γραμματέα του υπουργείου Οικονομικών. Γρήγορα απέδειξε ότι γνώριζε πολύ καλά τα οικονομικά προβλήματα της χώρας, ενώ εκείνη την περίοδο ήταν ο γενικός εισηγητής του προϋπολογισμού του κράτους.

Μετά την εγκατάσταση του Ε. Βενιζέλου στην Αθήνα (11 Ιουνίου 1917) υποστήριξε σε αγορεύσεις του στη Βουλή την ανάγκη εγκαθίδρυσης δημοκρατικού πολιτεύματος. Το 1919 ως υπουργός Γεωργίας κατάφερε να προωθήσει την ψήφιση νόμων για την αποκατάσταση των ακτημόνων. Το 1922 έγινε μέλος της διοικούσας επιτροπής του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Αντιτάχθηκε στις παρεμβάσεις στρατιωτικών παραγόντων στην πολιτική ζωή και πρότεινε τη διενέργεια ελεύθερου δημοψηφίσματος για την επίλυση του πολιτειακού ζητήματος. Στις 12 Μαρτίου 1924 παραιτήθηκε από το αξίωμα του υπουργού Δικαιοσύνης, γιατί διαφώνησε με τον Βενιζέλο σε ζητήματα εσωτερικής πολιτικής. Η ενέργειά του αυτή τον τοποθέτησε στην αριστερή πτέρυγα των Φιλελευθέρων, ενώ λίγο μετά αποχώρησε και ίδρυσε δικό του κόμμα, το Κόμμα των Προοδευτικών. Αντιτάχθηκε στη δικτατορία του Πάγκαλου, μετά την ανατροπή της οποίας μετείχε ως υπουργός στην οικουμενική κυβέρνηση Ζαΐμη μέχρι το 1928, που ο Ε. Βενιζέλος σχημάτισε κυβέρνηση. Την τετραετία 1928-1932 άσκησε οξεία κριτική κατά του Βενιζέλου. Το 1933 μετείχε στην κυβέρνηση που σχημάτισε ο Βενιζέλος με τη σύμπραξη όλων των βενιζελογενών κομμάτων. Αντιτάχθηκε στην παλινόρθωση του 1935, αλλά συμμετείχε στις εκλογές του Ιανουαρίου 1936 συμπράττοντας μαζί με τον Γ. Παπανδρέου και τον Α. Παπαναστασίου (Δημοκρατικός Συνασπισμός). Η αντίθεσή του προς το καθεστώς Μεταξά είχε ως συνέπεια τον εκτοπισμό του στη Ζάκυνθο. Στη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε για την εγκαθίδρυση δημοκρατικού πολιτεύματος. Άσκησε κριτική στις βραχύβιες κυβερνήσεις του 1944-1945 για την αδυναμία τους να επιτύχουν πραγματική ειρήνευση στη χώρα. Το Νοέμβριο του 1945 έγινε αντιπρόεδρος στην κυβέρνηση Θ. Σοφούλη, αλλά τρεις μήνες αργότερα, το Φεβρουάριο του 1946, παραιτήθηκε, γιατί πίστευε ότι οι εκλογές που είχαν προκηρυχθεί ήταν εκ προοιμίου ανελεύθερες, ενώ πρότεινε επίσης την αναβολή του δημοψηφίσματος για να επέλθει ηρεμία στη χώρα. Πέθανε στην Αθήνα τον Αύγουστο του 1946.

ΚΕΜΑΛ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΑΤΑΤΟΥΡΚ (πατέρας των Τούρκων): Τούρκος στρατιωτικός και πολιτικός, θεμελιωτής της νέας Τουρκίας. Γεννήθηκε στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη το 1880. Σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου. Από νεαρή ηλικία ανέπτυξε εθνικιστικές απόψεις, αντιδρώντας στα εθνικιστικά κινήματα των βαλκανικών λαών, που αποσκοπούσαν στο διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Στρατιωτική Ακαδημία της Κωνσταντινούπολης και στη Σχολή Γενικών Επιτελών, όπου επηρεάστηκε από τις ιδέες των Νεότουρκων. Για την πολιτική του δράση εκδιώχθηκε από τον Αβδούλ Χαμίτ Β΄, μετατέθηκε στη Δαμασκό (1906) και ένα χρόνο αργότερα βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη. Μετά την επικράτηση των Νεότουρκων (1908) διαφώνησε με την πολιτική τους και συνέχισε τη στρατιωτική του σταδιοδρομία. Συμμετείχε στον Ιταλοτουρκικό Πόλεμο του 1911 στη βόρεια Λιβύη και στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο (1912-1913). Τα επόμενα χρόνια, μέσα από ταξίδια σε χώρες της Ευρώπης, ήρθε σε επαφή με τον τρόπο ζωής των δυτικών κοινωνιών, γεγονός που επηρέασε σημαντικά το μεταγενέστερο έργο του. Διαφώνησε με την πολιτική της χώρας του να σταθεί στο πλευρό της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στον οποίο συμμετείχε ως διοικητής των στρατευμάτων στην Καλλίπολη (1915) και ως υποστράτηγος στο Ανατολικό Μέτωπο (1916) και στην Παλαιστίνη (1918). Μετά την Ανακωχή του Μούδρου (Οκτ. 1918) διορίστηκε διοικητής όλων των δυνάμεων στο νοτιοανατολικό μέτωπο. Θεωρώντας ότι η Τουρκία πρέπει να γίνει εθνικό κράτος, προσπάθησε να αντιδράσει στις ενέργειες των δυνάμεων της Αντάντ, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Το 1919 η τοποθέτησή του ως γενικού στρατιωτικού επιθεωρητή των Ανατολικών Επαρχιών με σκοπό την εξάρθρωση των εθνικιστικών οργανώσεων, λίγο μετά την απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη (15 Μαΐου 1919), διευκόλυνε τα σχέδιά του. Οργάνωσε τις εθνικιστικές τουρκικές ομάδες και τους στρατιωτικούς ηγέτες της περιοχής εναντίον της Αντάντ και ξεσήκωσε τους κατοίκους. Συνέβαλε στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Αμάσειας (1919), όπου εκφραζόταν η αντίθεση στις αποφάσεις των Συμμάχων. Αν και οι ενέργειές του αυτές οδήγησαν στη διαγραφή του από τον τουρκικό στρατό, συνέχισε τη δράση του, και στο Εθνικό Συνέδριο του Ερζερούμ (Ιούλιος 1919) καθόρισε τις αρχές του «Εθνικού Συμφώνου» (Η Τουρκία για τους Τούρκους). Η Πύλη έπειτα από πιέσεις των Άγγλων καταδίκασε τον Κεμάλ σε θάνατο, ο οποίος όμως με κέντρο δράσης την Άγκυρα συγκάλεσε τη «Μεγάλη Εθνοσυνέλευση», εκλέχτηκε πρόεδρός της και ψήφισε σύνταγμα (1921), με το οποίο η Οθωμανική Αυτοκρατορία μετασχηματιζόταν σε εθνικό

κράτος, την Τουρκία. Οι διαφορές που προέκυψαν ανάμεσα στους Συμμάχους ευνόησαν την πολιτική του ακόμη περισσότερο. Μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τον κεμαλικό στρατό και την αποχώρηση του ελληνικού στρατού, ακολούθησε η Ανακωχή των Μουδανιών (Οκτ. 1922), με την οποία αναγνωρίστηκε νόμιμος εκπρόσωπος της Τουρκίας. Μετά την επικράτησή του άρχισαν οι διώξεις και οι σφαγές των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Η Συνθήκη της Λωζάννης (24 Ιουλίου 1923) άνοιξε ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της Τουρκίας, η οποία ανακηρύχθηκε δημοκρατία με πρόεδρο τον Κεμάλ. Διατήρησε την εξουσία ως το 1938 και φρόντισε για την αναμόρφωση της χώρας σε σύγχρονο κράτος σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα, έργο για το οποίο του απονεμήθηκε από την τουρκική εθνοσυνέλευση η προσωνυμία «Ατατούρκ». Πέθανε το 1938.

ΚΙΛΕΛΕΡ: Χωριό του θεσσαλικού κάμπου, στο νομό Λάρισας, στο σιδηροδρομικό σταθμό του οποίου δυνάμεις του στρατού, με εντολή της κυβέρνησης Στέφανου Δραγούμη, διέλυσαν με αιματηρό τρόπο συλλαλητήριο αγροτών της περιοχής που ζητούσαν αναδασμό της γης και αγροτική μεταρρύθμιση (6 Μαρτίου 1910) και ετοιμάζονταν να μεταβούν στη Λάρισα για να διαμαρτυρηθούν. Υπήρξαν πολλά θύματα από την πλευρά κυρίως των αγροτών. Οι επιχειρήσεις του στρατού συνεχίστηκαν τις επόμενες ημέρες στα χωριά της περιοχής. Το Κιλελέρ θεωρείται σύμβολο των αγώνων του αγροτικού κινήματος στη χώρα μας.

ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Ανώτατος δικαστικός και υπηρεσιακός πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε το 1892 στην Ανδρίτσαινα της Ηλείας. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και στη συνέχεια ακολούθησε το δικαστικό κλάδο. Το 1945 διετέλεσε διευθυντής του Ελληνικού Γραφείου Εγκλημάτων Πολέμου στο δικαστήριο της Νυρεμβέργης. Το 1950 προήχθη σε εισαγγελέα του Αρείου Πάγου (1950-1962). Το 1952 ως υπηρεσιακός πρωθυπουργός διεξήγαγε άμεμπτες εκλογές, στις οποίες πλειοψήφησε το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού του στρατάρχη Α. Παπάγου. Πέθανε στην Αθήνα το 1977.

ΚΟΛΛΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Ανώτερος δικαστικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1967). Γεννήθηκε στα Στύλια της Κορινθίας το 1901 και σπούδασε στη Νομική Σχολή της Αθήνας. Ακολούθησε το δικαστικό κλάδο και έφτασε ως το βαθμό του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου. Ήταν δεξιών πολιτικών πεποιθήσεων και διατηρούσε σχέσεις με το περιβάλλον του βασιλιά Κωνσταντίνου Β'. Μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967 διορίστηκε για λίγους μήνες πρωθυπουργός, με απαίτηση του βασιλιά, από τους ηγέτες του πραξικοπήματος, χωρίς ουσιαστικά να ασκεί εξουσία. Συμμετείχε στο αποτυχημένο πραξικόπημα του Κωνσταντίνου στις 13 Δεκεμβρίου 1967, με συνέπεια την αντικατάστασή του από τον Γεώργιο Παπαδόπουλο. Αργότερα καθαιρέθηκε και από το δικαστικό αξίωμα. Ακολούθησε το βασιλιά Κωνσταντίνο στη Ρώμη και από τότε δεν είχε καμιά πολιτική δράση. Επέστρεψε στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της Δικτατορίας.

ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΓΕΝΝΑΙΟΣ): Αγωνιστής της Επανάστασης, στρατιωτικός, πολιτικός, πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γιος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, γεννήθηκε στη Ζάκυνθο το 1804. Το πραγματικό του όνομα ήταν Ιωάννης και επονομάστηκε Γενναίος λόγω των ανδραγαθημάτων του. Πολέμησε κυρίως κοντά στον πατέρα του, από τον οποίο κληρονόμησε γενναιότητα και σωφροσύνη. Στήριξε με φανατισμό τον Καποδίστρια, ενώ αργότερα διορίστηκε υπασπιστής και σταβλάρχης του βασιλιά Όθωνα. Κατέστειλε αναίμακτα τη στάση του Παπουλάκου και έγινε γερουσιαστής. Διετέλεσε πρωθυπουργός, ο τελευταίος της οθωνικής περιόδου (1862). Μάταια προσπάθησε να στηρίξει τον Όθωνα, μετά την έξωση του οποίου αναχώρησε για την Ιταλία. Πέθανε στην Αθήνα το 1868. Τα «Απομνημονεύματά» του εκδόθηκαν πολύ αργότερα, το 1955.

ΚΟΝΔΥΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Στρατιωτικός και πολιτικός, αντιβασιλέας της Ελλάδας (1935). Γεννήθηκε το 1878 στον Προυσό Ευρυτανίας και υπήρξε ένας από τους πρωταγωνιστές των πολιτικών γεγονότων στο Μεσοπόλεμο, μια εποχή που χαρακτηρίζεται από την επέμβαση στρατιωτικών στην πολιτική. Πήρε μέρος στην Κρητική Επανάσταση του 1896 ως εθελοντής, ενώ το 1897 κατατάχτηκε στον ελληνικό στρατό ως εθελοντής στρατιώτης. Συμμετείχε στο Μακεδονικό Αγώνα (1904-1908) και λίγο αργότερα διακρίθηκε σε πολλές μάχες των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913). Στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο τάχθηκε υπέρ της εξόδου της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, και στη σύγκρουση Κωνσταντίνου-Βενιζέλου βρέθηκε δίπλα στο δεύτερο και συμμετείχε στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας (1916). Διακρίθηκε στις μάχες του μακεδονικού μετώπου και πήρε μέρος στη Μικρασιατική

Εκστρατεία. Μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, από όπου επέστρεψε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Το 1923 κατέστειλε το κίνημα των Γαργαλίδη-Λεοναρδόπουλου εναντίον της επανάστασης του 1922 και αποστρατεύτηκε. Την ίδια χρονιά πολιτεύτηκε με τη Δημοκρατική Ένωση του Αλέξανδρου Παπαναστασίου και διατέλεσε υπουργός στρατιωτικών. Το 1924 παραιτήθηκε και ίδρυσε δικό του κόμμα (Εθνικό Δημοκρατικό Κόμμα). Συμμετείχε στην κυβέρνηση Ανδρέα Μιχαλακόπουλου ως υπουργός Εσωτερικών. Τον Αύγουστο του 1926 ανέτρεψε τον Θεόδωρο Πάγκαλο με κίνημα, σχημάτισε κυβέρνηση και προκήρυξε εκλογές, στις οποίες δεν πήρε μέρος. Το 1928 μετονόμασε το κόμμα του σε Εθνικό Ριζοσπαστικό και στις εκλογές του ίδιου χρόνου εκλέχτηκε βουλευτής Καβάλας, συνεργαζόμενος με τους Φιλελεύθερους. Δεν ανέλαβε όμως κανένα αξίωμα και αυτό οδήγησε στη σταδιακή μεταστροφή του προς την αντιβενιζελική παράταξη. Η επιρροή του αυξήθηκε ιδιαίτερα, όταν ως υπουργός Στρατιωτικών κατέστειλε το βενιζελικό κίνημα του 1935 εναντίον της κυβέρνησης Παναγή Τσαλδάρη. Προέβη σε εκκαθαρίσεις του στρατεύματος και του κρατικού μηχανισμού από τα δημοκρατικά στοιχεία και προετοίμασε το δρόμο για την παλινόρθωση. Στην κυβέρνηση Τσαλδάρη που σχηματίστηκε μετά τις εκλογές του Ιουνίου 1935 έγινε αντιπρόεδρος και υπουργός Στρατιωτικών, αλλά λίγο αργότερα με κίνημα που οργάνωσε ο ίδιος ανέτρεψε τον Τσαλδάρη (10 Οκτωβρίου 1935) και επανέφερε τη βασιλευόμενη δημοκρατία. Μέχρι τον ερχομό του Γεωργίου Β' (25 Νοεμβρίου) ασκούσε την αντιβασιλεία. Με την άφιξη στην Ελλάδα του βασιλιά πίστευε πως θα μπορούσε να ασκεί έλεγχο στην πολιτική κατάσταση της χώρας, εξαναγκάστηκε όμως σε παραίτηση από τον Γεώργιο γιατί δεν συμφωνούσε με την αμνηστευση των κινηματιών του Μαρτίου του 1935. Πέθανε πέντε μέρες μετά τις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936, στις οποίες συμμετείχε, σε ηλικία 58 χρονών. Ο «Κεραυνός», όπως ήταν γνωστός στους φίλους του, ήταν ένας αυτοδημιούργητος άνθρωπος, ο οποίος μετέφερε τις αντιθέσεις των αξιωματικών του στρατεύματος στη δημόσια ζωή. Στον Κονδύλη αποδίδεται η περίφημη ρήση: «Εάν είχα καταλάβει από νέος τι ακριβώς είναι οι Έλληνες, θα τους κυβερνούσα από λοχίας».

ΚΟΡΥΖΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Οικονομολόγος και πολιτικός, διάδοχος του Ιωάννη Μεταξά στην πρωθυπουργία το 1941. Γεννήθηκε στον Πόρο το 1885. Το 1903 προσλήφθηκε στην Εθνική Τράπεζα και το 1928 προάχθηκε σε υποδιοικητή της. Πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας και διατέλεσε πρόεδρος του διοικητικού της συμβουλίου (1929). Στη διάρκεια της δικτατορίας του Ι. Μεταξά διορίστηκε υπουργός Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως (1936), ενώ το 1939 έγινε διοικητής της Εθνικής Τράπεζας. Στις 29 Ιανουαρίου του 1941 διαδέχτηκε στην πρωθυπουργία τον Ιωάννη Μεταξά. Στις 6 Απριλίου του 1941 απέρριψε το γερμανικό τελεσίγραφο και λίγες μέρες πριν μουν στην Αθήνα οι Γερμανοί αυτοκτόνησε (18 Απριλίου του 1941).

ΚΟΤΟΠΟΥΛΗ ΜΑΡΙΚΑ: Μεγάλη πρωταγωνίστρια της ελληνικής σκηνής, κόρη των ηθοποιών Δημήτριου και Ελένης Κοτοπούλη. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1887 και βρέθηκε από μωρό (40 μόλις ημερών) στο σανίδι του θεάτρου, δίπλα στους γονείς της, όπου έπαιξε και τους πρώτους ρόλους της. Από το 1902 ως το 1906 συνεργαζόταν με το Βασιλικό Θέατρο. Το 1908 ίδρυσε δικό της θίασο, τον οποίο διατήρησε με λίγες διακοπές μέχρι το θάνατό της. Ως το 1937 ο θίασος της στεγαζόταν στο θέατρο Μαρίκα Κοτοπούλη, στην Ομόνοια. Υποδύθηκε πολύ σημαντικούς ρόλους στα έργα «Χοιφόροι» του Αισχύλου, «Οθέλλος», «Έμπορος της Βενετίας», «Στρίγγλα που Έγινε Αρνάκι» του Σαίξπηρ, «Αμαξάς Ένσελ» του Χάουπμαν, «Φαύστα» του Βερναρδάκη κ.ά. Σταθμοί στην καλλιτεχνική της πορεία αποτέλεσαν η συμμετοχή της στην παράσταση «Εκάβη» του Ευριπίδη σε σκηνοθεσία Φώτου Πολίτη το 1927 στο Παναθηναϊκό Στάδιο, η ίδρυση της Ελευθέρας Σκηνής το 1929 με τον Σπύρο Μελά, όπου ανέβασε έργα της γαλλικής πρωτοπορίας (Λένορμαν, Μπατάιγ), και η συνεργασία της με την αντίπαλο και επίσης μεγάλη ηθοποιό Κυβέλη το 1932 στη «Μαρία Στιούαρτ» του Σίλερ. Το 1937 εγκαινίασε το νέο θέατρο της, το Ρεξ, με το έργο «Ελισάβετ» του Ζοσέ, ενώ το 1939 γιόρτασε τα τριάντα χρόνια της ως θιασάρχης ανεβάζοντας την «Ηλέκτρα» του Σοφοκλή, σε σκηνοθεσία Κάρολου Κουν.

Στη διάρκεια της Κατοχής διέκοψε τις παραστάσεις της. Μετά την απελευθέρωση επανήλθε στη σκηνή με έργα κατατερίστα («Επάγγελμα της κ. Γουώρεν», «Έκτο Πάτωμα», «Μις Μέιμπλ»). Το 1944 θριάμβευσε στο Ηρώδειο παίζοντας το ρόλο της Κλυταιμνήστρας στην

«Ορέστεια» του Αισχύλου σε σκηνοθεσία Ροντήρη και σε συνεργασία με το Εθνικό Θέατρο. Έκτοτε παρέδωσε τη διεύθυνση του θεάτρου στον Δημήτρη Μυράτ και εμφανιζόταν εκτάκτως σε παραστάσεις. Το 1950 καθιέρωσε το «Βραβείο Κοτοπούλη» για τις νέες πρωταγωνίστριες. Γεμάτη πάθος, φιλοδοξίες, χιούμορ και φαντασία, δυναμική, δραστήρια χωρίς ταμπού, σε μια εποχή πολύ συντηρητική, η Μαρίκα Κοτοπούλη «τάραξε τα νερά». Στην τέχνη της υπηρέτησε όλα τα είδη, παίζοντας με άνεση από τραγωδία ως μπουλμπάρ και από κομεντί και επιθεώρηση έως μουσικό θέατρο. Κοντά της μαθήτεψαν σημαντικοί άνθρωποι του θεάτρου της εποχής (Ροντήρης, Μινωτής, Παζινού, Λογοθετίδης, Γ. Παππάς, Κουν κ.ά.), ενώ βρήκαν στέγη όλοι οι Έλληνες θεατρικοί συγγραφείς (Ξενόπουλος Π. Χορν, Μπόγρης, Α. Τερζάκης, Δ. Ψαθάς κ.ά.). Πέθανε το 1954.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Πρωθυπουργός της Ελλάδας, από τις διαπρεπέστερες φυσιογνωμίες του πολιτικού κόσμου κατά το 19ο αιώνα. Γεννήθηκε στη Γραμπελιά της Μεσσηνιακής Μάνης το 1815 και καταγόταν από την επιφανή οικογένεια Κουμουνδουράκη, μέλη της οποίας συμμετείχαν στην Επανάσταση - ανάμεσά τους και ο πατέρας του Σπυρίδων Κουμουνδουράκης. Μετά το τέλος της Επανάστασης φοίτησε στο γυμνάσιο του Ναυπλίου και της Αθήνας και στη συνέχεια γράφτηκε στη Νομική Σχολή. Το 1841 μετέβη στην Κρήτη, πήρε μέρος στην επανάσταση που είχε εκδηλωθεί εκεί και κατόπιν εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα, όπου άσκησε τη δικηγορία και διορίστηκε αντιεισαγγελέας το 1847. Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής το 1851 και έπειτα από τέσσερα χρόνια πρόεδρος της Βουλής. Το 1856 έγινε για πρώτη φορά υπουργός αναλαμβάνοντας το υπουργείο Οικονομικών στην κυβέρνηση του Δ. Βούλγαρη, το οποίο διατήρησε και στην επόμενη κυβέρνηση, του Α. Μιαούλη (1857-1860). Το 1860 βρέθηκε στην αντιπολιτευόμενη τον Όθωνα παράταξη και επανήλθε στην εξουσία μετά την εκθρόνισή του, στην επαναστατική κυβέρνηση του Δ. Βούλγαρη (Οκτ. του 1862) ως υπουργός Δικαιοσύνης. Μετά την άφιξη του Γεωργίου Α΄ συμμετείχε στις κυβερνήσεις του Κ. Κανάρη (1864) και πάλι ως υπουργός Δικαιοσύνης και Εσωτερικών, ενώ το 1865 ορκίστηκε για πρώτη φορά πρωθυπουργός (Μάρτ.-Οκτ. 1865). Διατέλεσε συνολικά δέκα φορές πρωθυπουργός, με βραχύβια κάθε φορά θητεία. Για πρώτη φορά μάλιστα στην Ελλάδα ένας πολιτικός ηγέτης εμφανιζόταν στη Βουλή με διαμορφωμένο πρόγραμμα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής και με σαφείς στόχους που καθορίζονταν από τις ανάγκες του ελληνισμού. Ως πρωθυπουργός υποστήριξε την Κρητική Επανάσταση (1866-1867). Προώθησε στη Βουλή το νόμο «περί ληστείας» μετά τη σφαγή των Βρετανών στο Δήλεσι (1870), το νόμο για τη διανομή των Εθνικών Γαιών στους μικροκαλλιεργητές (1871), γεγονός μεγάλης οικονομικής και κοινωνικής σημασίας, και το νόμο περί ευθύνης των υπουργών (1875). Συνέδεσε ακόμη το όνομά του με τη σημαντική για την εποχή επέκταση των ελληνικών συνόρων, με την προσάρτηση της Θεσσαλίας και μέρους της Ηπείρου (1881). Στον πολιτικό στίβο ανταγωνίστηκε μέχρι το 1875 τον Δημήτριο Βούλγαρη, τον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη και τον Θρασύβουλο Ζαΐμη, ενώ μέχρι το θάνατό του ισχυρότατος αντίπαλός του υπήρξε ο Χαρίλαος Τρικούπης. Ο Κουμουνδούρος ήταν ένας άνθρωπος απλός και γλυκός, ακόμη και όταν δεχόταν σκληρές επιθέσεις από τους αντιπάλους του - συνήθως άδικες. Η πολιτική του συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε από τον Χαρίλαο Τρικούπη. Πέθανε το 1883 έπειτα από μακρόχρονη ασθένεια.

ΚΟΥΝ ΚΑΡΟΛΟΣ: Σκηνοθέτης, διευθυντής θεάτρου και θεατρικής σχολής. Γεννήθηκε στην Προύσα της Μικράς Ασίας το 1908. Ήταν απόφοιτος της Ροβερτείου Σχολής της Κωνσταντινούπολης και σπούδασε αισθητική στο Παρίσι. Το 1930, ως καθηγητής του Αμερικανικού Κολεγίου Αθηνών, έκανε την πρώτη του εμφάνιση ως ηθοποιός και σκηνοθέτης σε ερασιτεχνική σχολική παράσταση («Το τέλος του Ταξιδιού», Σέριφ). Έκτοτε και μέχρι το 1938 που παραιτήθηκε από το κολέγιο, σκηνοθέτησε πολλές μαθητικές παραστάσεις (αρχαίο δράμα και Σαίξπηρ). Από το 1934 είχε ιδρύσει μαζί με τον Διονύσιο Δεβάρη τη «Λαϊκή Σκηνή» και ως το 1938 σκηνοθέτησε την «Ερωφίλη», τον «Κατά Φαντασίαν Ασθενή» κ.ά. Το 1939 ανέβασε στο Ελληνικό Ωδείο τον «Βυσσινόκηπο» του Τσέχοφ. Την περίοδο 1939-1940 εργάστηκε με σημαντικούς ηθοποιούς, όπως με την Κατερίνα στην «Έντα Γκάμπλερ» του Ίνγκεν και τη Μαρίκα Κοτοπούλη στην «Ηλέκτρα» του Σοφοκλή και στο «Γλάρο» του Τσέχοφ. Τα πρώτα χρόνια της παραμονής του στην Ελλάδα γνώρισε τον Φώτη Κόντογλου, ο οποίος, όπως ισχυρίζεται ο Τσαρούχης, του έδειξε «την αληθινή ρωμιοσύνη, που έδειχνε την Ελλάδα όπως είναι, ενώ εκείνος είχε μέχρι τότε την μια ιδέα της Ελλάδας που είχε ο έξω ελληνισμός».

Το 1942 ίδρυσε το «Θέατρο Τέχνης» και παράλληλα τη σχολή του ίδιου θεάτρου. Στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής συνέχισε να σκηνοθετεί έργα του ελληνικού και του ξένου ρεπερτορίου. Για ένα μικρό διάστημα μετά την απελευθέρωση συνεργάστηκε ξανά με την Κατερίνα, αλλά το 1946 επανίδρυσε το «Θέατρο Τέχνης», το οποίο το 1950 χρεοκόπησε. Έκτοτε ο Κουν δούλεψε ως σκηνοθέτης στο Εθνικό Θέατρο (διευθυντής Γιώργος Θεοδοκάς) ανεβάζοντας Πιραντέλο («Ερρίκος Δ΄»), Στάινμπεκ (διασκευή του «Άνθρωποι και Ποντίκια»), Σαίξπηρ («Όνειρο Θερινής Νύχτας») και Τσέχοφ («Θείος Βάνιας», «Τρεις Αδελφές»). Το 1954 με τη βοήθεια των μαθητών του διαμόρφωσε σε κυκλικό θέατρο το υπόγειο του κινηματοθεάτρου «Ορφεύς» (μέγαρο Αρσακείου). Σε αυτή τη σκηνή, στο θερινό θέατρο «Ατλας» (1972-1981), αλλά και στη «Λαϊκή Σκηνή» (Θέατρο Βεάκη, 1975-1983) -υπό τη διεύθυνση του μαθητή του Γιώργου Λαζάνη- ανέβασε πάνω από 150 έργα, ελληνικά και ξένα. Μοναδική υπήρξε η συμβολή του στην παρουσίαση του σύγχρονου ελληνικού θεάτρου και στην καθιέρωση πολλών Ελλήνων θεατρικών συγγραφέων (Ι. Καμπανέλλης, Λ. Αναγνωστάκη, Μ. Πόντικας, Δ. Κεχαΐδης κ.ά.).

Από το 1957 άρχισε να ασχολείται συστηματικά με τα προβλήματα του αρχαίου ελληνικού δράματος και ανέβασε Αριστοφάνη («Ορνίθες», «Πλούτος», «Λυσιστράτη», «Αχαρνές», «Ειρήνη», «Βάτραχου»), Αισχύλο («Πέρσες», «Προμηθέας Δεσμώτης», «Ορέστεια», «Επτά επί Θήβας»), Σοφοκλή («Ηλέκτρα», «Οιδίποδας Τύραννος») και Ευριπίδη («Βάκχες», «Τρωάδες»). Αυτή η διαρκής αναζήτηση και ο πειραματισμός στο χώρο του αρχαίου δράματος τον έκαναν να συνεργαστεί με σπουδαίους μουσικούς (Μ. Χατζιδάκης, Γ. Χρήστου, Μ. Θεοδωράκης), μεταφραστές και εικαστικούς καλλιτέχνες της εποχής του (Τσαρούχης κ.ά.), αναδεικνύοντας με μοναδικό και ανεπανάληπτο τρόπο τον πολύσημο και πολύμορφο χαρακτήρα αυτής της πραγματικά υψηλής τέχνης. Ο Κουν όμως άφησε τη σφραγίδα του και στη θεατρική παιδεία. Οι δεκάδες απόφοιτοι της σχολής του έπειτα από το σχεδόν υποχρεωτικό πέρασμά τους από το «Θέατρο Τέχνης» γονιμοποίησαν δημιουργικά το ελληνικό θέατρο, ανατρέποντας τα μέχρι τότε δεδομένα και ανοίγοντας νέους ορίζοντες για τις νεότερες γενιές των ηθοποιών. Δίχως υπερβολή θα μπορούσε ίσως κάποιος να ισχυριστεί ότι η παρουσία του Κουν στα θεατρικά πράγματα της χώρας υπήρξε καθοριστική.

Ο Κουν πέθανε στην Αθήνα το 1987. Είπε: «Πρώτα φωτεινό καμαρίνι στον ηθοποιό και ύστερα βελούδινη πολυθρόνα στο θεατή. Και πολύ σωστά, γιατί το θεατή ο καλός ηθοποιός μπορεί να τον κάνει να ξεχάσει πού κάθεται, ενώ η βελούδινη πολυθρόνα δεν μπορεί να βοηθήσει κανέναν ηθοποιό να μεταδώσει το μήνυμά του πέρα από τη ράμπα, όπως πρέπει». «Επιδίωξή μου ήταν και είναι η διαμόρφωση ενός θεάτρου οργανικού, όπου με την προβολή της ποίησης και της αλήθειας της ζωής να δημιουργείται η θεατρική παιδεία. Ένα θέατρο, όπου νους, αισθήσεις, κίνηση και φωνή θα πειθαρχούν απόλυτα στη μορφή και στους στόχους του έργου».

«Η τέχνη μας βοηθάει να συνειδητοποιήσουμε την τραγικότητα της ζωής. Κι αυτή είναι η μόνη κάθαρση που μπορούμε να ελπίζουμε. Έπειτα δεν μπορούμε να κάνουμε και αλλιώς. Δεν μπορούμε να γυρίσουμε πίσω, στη μη σκέψη».

ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ ΡΟΥΣΟΣ: Δικηγόρος, πολιτικός, ήρωας της Εθνικής Αντίστασης.

Γεννήθηκε στον Άγιο Νικόλαο Λασιθίου το 1891. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1909-1914) και άρχισε να δικηγорεί από το 1916. Κατετάγη εθελοντής στο στρατό και πολέμησε στο μακεδονικό μέτωπο (1917-1918). Εκλέχθηκε βουλευτής το 1926, ενώ το 1928 πρόεδρος του δημοτικού συμβουλίου του Αγίου Νικολάου. Έλαβε μέρος στο βενιζελικό κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 και για αυτό το λόγο φυλακίστηκε. Αμέσως μετά την ιταλική επίθεση κατά της Ελλάδας τον Οκτώβριο του 1940 έστρεψε την σπουδαία εθνική και κοινωνική του δράση στην ενίσχυση των πολεμιστών των βουνών της Πίνδου. Μετά την κατάληψη της χώρας από τα στρατεύματα του Άξονα ενεργοποιήθηκε στο χώρο της Εθνικής Αντίστασης και με τη συνεργασία και άλλων πατριωτών ίδρυσε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Λασιθίου, του οποίου εξελέγη πρόεδρος. Σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής πάλεψε για την ενότητα των αντιστασιακών ομάδων και οργανώσεων της Κρήτης. Τον Αύγουστο όμως του 1944 η εθνική του δράση γνωστοποιήθηκε στους Γερμανούς, οι οποίοι αμέσως τον συνέλαβαν και, αφού τον υπέβαλαν σε φριχτά βασανιστήρια, τον εκτέλεσαν μαζί με άλλους 24 πατριώτες στα Χανιά (29 Αυγούστου 1944).

ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ ΠΑΥΛΟΣ: Στρατιωτικός, πολιτικός, πρόεδρος της Δημοκρατίας.

Γεννήθηκε στην Ύδρα το 1855. Ήταν εγγονός του αγωνιστή και πολιτικού Γεωργίου Κουντουριώτη. Το 1874 κατατάχθηκε στο πολεμικό ναυτικό. Το 1897, ως κυβερνήτης του ατμομυοδρόμωνα «Αλφειός», έδρασε στην επαναστατημένη Κρήτη, όπου κέρδισε το γενικό θαυμασμό. Το 1899 ονομάστηκε αντιπλοίαρχος και το 1901 ως κυβερνήτης του εύδρομου «Ναύαρχος Ανδρέας Μιαούλης» πραγματοποίησε το πρώτο υπερωκεάνιο ταξίδι ελληνικού πολεμικού πλοίου (διάπλους Ατλαντικού). Το 1905 διορίστηκε υπασπιστής του βασιλιά Γεωργίου Α΄. Το 1912 ο Βενιζέλος τον τοποθέτησε αρχηγό του ελληνικού στόλου. Στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων με κύρια δύναμη κρούσης το θωρηκτό «Αβέρωφ» επέβαλε με απόλυτο τρόπο την ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο, απελευθερώνοντας το σύνολο των νησιών του κεντρικού και βόρειου Αιγαίου και αποκλείοντας τον τουρκικό στόλο στα Στενά. Το 1916 υποστήριξε με θέρμη την είσοδο της Ελλάδας στο Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ, συμμετείχε στο κίνημα της Θεσσαλονίκης και έγινε μέλος της επαναστατικής τριανδρίας (Βενιζέλος-Δαγκλής-Κουντουριώτης). Τον Ιούνιο του 1917, μετά την εγκατάσταση της κυβέρνησης Βενιζέλου στην Αθήνα, έγινε υπουργός Ναυτικών και αποστρατεύτηκε με το βαθμό του ναυάρχου. Από τον Οκτώβριο έως το Νοέμβριο του 1920 και από το Δεκέμβριο του 1923 έως το Μάρτιο του 1924 εκτελούσε χρέη αντιβασιλέα. Το 1924 εκλέχτηκε προσωρινός πρόεδρος της Δημοκρατίας, αλλά λίγο μετά την επιβολή της δικτατορίας Πάγκαλου αναγκάστηκε σε παραίτηση (1926). Μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας επανήλθε στο αξίωμα του προέδρου, ενώ το 1929 εκλέχτηκε τακτικός πρόεδρος της Δημοκρατίας. Λίγους μήνες αργότερα παραιτήθηκε για λόγους υγείας. Πέθανε το 1935 στο Παλαιό Φάληρο.

ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1853-1856): Αποτελεί μία νέα κρίση του Ανατολικού Ζητήματος, που ξέσπασε το 1853 ανάμεσα στη Ρωσία και την Τουρκία και στην οποία το 1854 εισήλθαν η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία στο πλευρό της Τουρκίας. Αιτία η αντιδικία μεταξύ Ρωσίας και Γαλλίας για τον έλεγχο των Αγίων Τόπων και την προστασία των ορθοδόξων και των καθολικών αντίστοιχα που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πίσω όμως από τον πόλεμο αυτό κρυβόταν η αντίθετη πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων όσον αφορά την Οθωμανική Αυτοκρατορία (η Ρωσία επιθυμούσε τη διάλυσή της, ενώ η Μ. Βρετανία και η Γαλλία επέμεναν στην ακεραιότητά της). Ο πόλεμος ξεκίνησε από την περιοχή του Δούναβη και στη συνέχεια επικεντρώθηκε στη χερσόνησο της Κριμαίας, από όπου πήρε και το όνομά του. Τέλειωσε με την ήττα της Ρωσίας και την υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων (Μάρτιος 1856). Μετά τη συνθήκη αυτή ο σουλτάνος Αβδούλ Μετζίτ εξέδωσε το Χάτι Χουμαγιούν (αυτοκρατορικό διάταγμα, 1856), με το οποίο το οθωμανικό κράτος παραχωρούσε ίσα δικαιώματα στους μη μωαμεθανούς υπηκόους του. Κατά τη διάρκεια του πολέμου η Ελλάδα κινήθηκε για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Στην Αθήνα οργανώθηκαν σώματα εθελοντών και πολλοί αξιωματικοί παραιτήθηκαν από το στρατό για να ενισχύσουν τις εξεγέρσεις. Τις ενέργειες μάλιστα αυτές υποστήριζαν ο Όθωνας και η Αμαλία. Η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία αντέδρασαν στέλνοντας αρχικά μια μοίρα γαλλικού στόλου και αργότερα αγγλικού που κατέλαβαν τον Πειραιά (Μάιος 1854). Επιπλέον αρνήθηκαν στην Ελλάδα να πάρει μέρος στη συνδιάσκεψη των Παρισίων για να εκθέσει τα ελληνικά δίκαια, ενώ η κατοχή του Πειραιά συνεχίστηκε και μετά τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου, ως το 1857. Η παραμονή των ξένων στρατευμάτων στον Πειραιά και τα περίχωρα της Αθήνας ήταν επώδυνη για τους Έλληνες, εξαιτίας της ανεπίτρεπτης πολλές φορές συμπεριφοράς των ξένων και της ανάμειξής τους στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας.

Από τη νέα αυτή κρίση του Ανατολικού Ζητήματος η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να επωφεληθεί. Διαλύθηκε όμως ο μύθος για το φιλελληνισμό των Ευρωπαίων, καθώς και η πίστη των Ελλήνων σε κόμματα προσανατολισμένα προς την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλικό, Γαλλικό, Ρωσικό).

ΚΡΟΚΙΑΔΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ: Νομομαθής, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στη Σικυώνα της Κορίνθου το 1852. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και στη Γαλλία. Ήταν υφηγητής του Εμπορικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και εκλέχτηκε επανειλημμένα βουλευτής Κορινθίας (1892-1915). Διατέλεσε γενικός διοικητής Κρήτης (1917-1920), ενώ το Σεπτέμβριο του 1922 του ανατέθηκε από την Επαναστατική Επιτροπή η πρωθυπουργία και ο σχηματισμός κυβέρνησης. Στις 14 Νοεμβρίου 1922, επειδή ήταν

αντίθετος με την καταδίκη σε θάνατο των Έξι, παραιτήθηκε. Πέθανε στο Περιγιάλι Κορινθίας το 1924.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α΄: Βασιλιάς των Ελλήνων (1913-1917, 1920-1922), πρωτότοκος γιος του Γεωργίου Α΄. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1868. Σπούδασε στη Σχολή των Ευελπίδων και στην Ακαδημία Πολέμου του Βερολίνου. Το 1889 παντρεύτηκε την πριγκίπισσα Σοφία, αδερφή του Κάιζερ της Γερμανίας Γουλιέλμου Β΄. Ήταν αρχιστράτηγος των ελληνικών δυνάμεων στον πόλεμο του 1897 και θεωρήθηκε ο κύριος υπεύθυνος της ήττας. Η φήμη του αποκαταστάθηκε με τους Βαλκανικούς Πολέμους, όπου έδειξε τις στρατιωτικές και ηγετικές του ικανότητες. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ο ρόλος του Ελευθέριου Βενιζέλου στην επαναποθέτηση του Κωνσταντίνου στην αρχηγία του ελληνικού στρατού, από την οποία είχε απομακρυνθεί. Μετά τη δολοφονία του πατέρα του Γεωργίου Α΄ στη Θεσσαλονίκη (1913) τον διαδέχτηκε στο θρόνο. Ως βασιλιάς έδειξε σύντομα ότι ήθελε να παίξει ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Το γεγονός αυτό τον οδήγησε σε οξύτατη αντιπαράθεση με τον πρωθυπουργό Βενιζέλο, ο οποίος επιθυμούσε η Ελλάδα να πάρει μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Αντίθετα ο Κωνσταντίνος επιδίωκε τη διασφάλιση της ουδετερότητας της χώρας εναντίον όλων των αντιμαχόμενων. Οι σχέσεις του με τον Βενιζέλο οξύνθηκαν το 1915, γεγονός που ανάγκασε τον Κρητικό πολιτικό σε παραίτηση. Η κίνηση αυτή οδήγησε την εσωτερική πολιτική κατάσταση σε περαιτέρω όξυνση, ιδιαίτερα μετά τις σχεδόν πραξικοπηματικές επιλογές του Κωνσταντίνου και την εναλλαγή στην εξουσία διορισμένων από τον ίδιο κυβερνήσεων (Εθνικός Διχασμός). Η εμμονή του Κωνσταντίνου για ουδετερότητα έφτασε μέχρι το σημείο να αποδεχτεί την σχεδόν αμαχητί παράδοση του οχυρού Ρούπελ και κατ' επέκταση της ανατολικής Μακεδονίας στους Γερμανούς και τους Βούλγαρους. Η ενέργεια αυτή έδωσε την αφορμή στις δυνάμεις της Αντάντ να σκληρύνουν τη στάση τους απέναντι στο βασιλιά και να στηρίξουν τη δημιουργία από τον Βενιζέλο μιας άλλης κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη (κυβέρνηση Εθνικής Αμύνης, 1916). Τελικά ο Κωνσταντίνος αναγκάστηκε σε παραίτηση υπέρ του γιου Αλέξανδρου. Στη συνέχεια αναχώρησε για το εξωτερικό (1917). Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920, τη νίκη της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως και τη διενέργεια σχετικού δημοψηφίσματος επανήλθε στο θρόνο. Η παρουσία του αυτή την περίοδο στα πολιτικά πράγματα της χώρας ήταν λιγότερο έντονη από ό,τι πριν από το 1917. Είχε ήδη αρχίσει να τον καταβάλλει η χρόνια νόσος από την οποία έπασχε. Μετά την κατάρρευση του μετώπου, το Σεπτέμβριο του 1922, παραιτήθηκε υπέρ του διαδόχου Γεωργίου Β΄ και αναχώρησε για το εξωτερικό (Παλέρμο), όπου και πέθανε το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου από εγκεφαλικό επεισόδιο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β΄: Τέως βασιλιάς των Ελλήνων, γιος του βασιλιά Παύλου και της βασίλισσας Φρειδερίκης. Γεννήθηκε στο Τατόι το 1940. Φοίτησε στη Σχολή Ευελπίδων και το 1960 κέρδισε στους Ολυμπιακούς της Ρώμης το χρυσό μετάλλιο στην ιστιοπολία (κατηγορία Ντράγκον, με πλήρωμα τους Οδυσσέα Εσκιτζόγλου και Γεώργιο Ζαΐμη). Μετά το θάνατο του βασιλιά Παύλου, το 1964, ο Κωνσταντίνος έγινε βασιλιάς των Ελλήνων και παντρεύτηκε την πριγκίπισσα Άννα-Μαρία της Δανίας. Η βασιλεία του υπήρξε βραχύβια και σηματοδεύτηκε από την άμεση εμπλοκή του στην πολιτική ζωή της χώρας. Η σύγκρουσή του με τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου και η παραίτηση του τελευταίου τον Ιούλιο του 1965 αποσταθεροποίησαν το δημοκρατικό πολίτευμα και έπληξαν ανεπανόρθωτα την αξιοπιστία της μοναρχίας. Το 1967 απέτυχε να αντιταχθεί στο στρατιωτικό καθεστώς -το βασιλικό κίνημα του Δεκεμβρίου του 1967, οκτώ ολόκληρους μήνες από τότε που επιβλήθηκε η Δικτατορία, δεν ήταν καλά προετοιμασμένο και γρήγορα κατεστάλη-, με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να αυτοεξοριστεί. Το 1973 η Δικτατορία κατέλυσε και τυπικά το μοναρχικό πολίτευμα με νόθο δημοψήφισμα. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 στο δημοψήφισμα -αυτό της δικτατορίας θεωρήθηκε άκυρο- που έγινε το Δεκέμβριο του ίδιου έτους ο ελληνικός λαός αποφάσισε ελεύθερα υπέρ της αβασιλευτής δημοκρατίας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Πολιτικός, νομομαθής και δικαστικός. Γεννήθηκε το 1832 στην Τρίπολη. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα. Ακολούθησε το δικαστικό κλάδο και έφτασε μέχρι το βαθμό του εισαγγελέα εφετών Πατρών. Εκλέχθηκε βουλευτής Μαντινείας και Αρκαδίας και διετέλεσε πρόεδρος της Βουλής (15 Δεκεμβρίου 1890-15 Νοεμβρίου 1891). Στην αρχή πολιτεύτηκε με το κόμμα του Θ. Δηλιγιάννη και αργότερα προσχώρησε στο κόμμα του Δημήτριου Ράλλη. Μετά την απόλυση από το βασιλιά Γεώργιο

Α' του πρωθυπουργού Θ. Δηλιγιάννη, αν και ο τελευταίος είχε τη δεδηλωμένη, του ανατέθηκε ο σχηματισμός υπηρεσιακής κυβέρνησης (18 Φεβρουαρίου 1892-10 Ιουνίου 1892) για να διενεργήσει εκλογές. Στις εκλογές που έγιναν πλειοψήφησε ο Χαρίλαος Τρικούπης. Πέθανε στην Αθήνα το 1910.

ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΗΣ: Γιατρός, πολιτικός της Αριστεράς, δέκα φορές βαλκανιονίκης στο άλμα εις μήκος και κάτοχος του πανελλήνιου ρεκόρ επί 23 χρόνια στο ίδιο αγώνισμα. Γεννήθηκε στην Κερασίτσα Αρκαδίας το 1912. Τελείωσε το γυμνάσιο στην Τρίπολη, σπούδασε ιατρική στην Αθήνα και ειδικεύτηκε στη γυναικολογία-μαιευτική. Την περίοδο της Κατοχής συνδέθηκε με το ΕΑΜ και παράλληλα ως γιατρός ανέπτυξε πλούσια κοινωνική και φιλανθρωπική δράση. Μετά τον πόλεμο διακρίθηκε ως γιατρός και έγινε υφηγητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Πολιτεύτηκε το 1961 με την ΕΔΑ και εκλέχτηκε ανεξάρτητος συνεργαζόμενος βουλευτής Πειραιά. Πρωτοστάτησε στο φιλειρηνικό κίνημα και αναδείχθηκε αντιπρόεδρος της ελληνικής επιτροπής για τη διεθνή ύφεση και ειρήνη, συμμετέχοντας σε διεθνείς συναντήσεις και κινητοποιήσεις (1962-1963). Συμμετείχε στην απαγορευμένη πορεία ειρήνης από το Μαραθώνα στην Αθήνα το 1963 και τερμάτισε σχεδόν μόνος. Δέχτηκε δολοφονική επίθεση στις 22 Μαΐου του 1963 από παρακρατικούς, έπειτα από συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη, όπου ανέπτυξε τις απόψεις του για την ειρήνη. Τραυματίστηκε βαριά και πέθανε λίγες μέρες αργότερα, στις 27 Μαΐου. Η δολοφονία του προκάλεσε μία από τις μεγαλύτερες πολιτικές κρίσεις, γιατί στην κυβέρνηση Κ. Καραμανλή καταλόγισε ο αρχηγός της αντιπολίτευσης Γ. Παπανδρέου ευθύνες για ηθική αυτουργία. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απάντησε στις κατηγορίες του Παπανδρέου με ασυνήθιστη σφοδρότητα λέγοντας: «Διά την σημερινήν του δήλωσιν ο αρχηγός της Ενώσεως Κέντρου θα εντρέπεται εις όλην του την ζωήν». Πάντως, ένα μήνα αργότερα ο Κ. Καραμανλής παραιτήθηκε εξαιτίας της διαφωνίας του με το βασιλιά, με αφορμή το ταξίδι της βασίλισσας Φρειδερίκης στο Λονδίνο. Το γεγονός της δολοφονίας Λαμπράκη ανέλαβε να διαλευκάνει ο νεαρός τότε ανακριτής Χρήστος Σαρτζετάκης, ο οποίος απάγγειλε κατηγορίες σε ανώτερους αξιωματικούς της χωροφυλακής για ηθική αυτουργία. Η υπόθεση έκλεισε δικαστικά με την καταδίκη των φυσικών αυτουργών το 1966. Η υπόθεση πάντως δεν έχει φωτιστεί πλήρως ως σήμερα και το πιθανότερο είναι ότι η δολοφονία αποσκοπούσε στην αποσταθεροποίηση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. Στη μνήμη του δολοφονημένου βουλευτή ιδρύθηκε το 1964 η «Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη». Συμμετείχαν σε αυτή πολλοί νέοι και πρωταγωνίστησε στις πολιτικές κινητοποιήσεις πριν από τη δικτατορία, διεκδικώντας το 15% για την παιδεία και προβάλλοντας ως βασικό σύνθημα το 1-1-4 (από το τελευταίο άρθρο του τότε συντάγματος που όριζε ότι «η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων»). Η «Υπόθεση Λαμπράκη» ενέπνευσε το βιβλίο «Ζ» του Βασίλη Βασιλικού και διασκευάστηκε για κινηματογραφική ταινία από το σκηνοθέτη Κώστα Γαβρά.

ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Δημοσιογράφος και ιδρυτής του Εκδοτικού Οργανισμού Λαμπράκη (σημερινός Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη). Γεννήθηκε το 1886 στο Βάμο της Κρήτης. Το 1897, στη διάρκεια της Κρητικής Επανάστασης, άφησε τα θρανία του «Ελληνικού Σχολείου» και έσπευσε να προσφέρει τις υπηρεσίες του ως νοσοκόμος στο Ορεινό Στρατιωτικό Νοσοκομείο «παρέχων υπερτέρας των δυνάμεων της ηλικίας του υπηρεσίας». Το 1906, και αφού είχε τελειώσει το γυμνάσιο, έσπευσε να πάρει μέρος στο Μακεδονικό Αγώνα παρουσιαζόμενος ως δάσκαλος στην περιοχή της Φλώρινας. Είχε ως έδρα του το χωριό Φλάμπουρο, τότε Νεγκοβάνι, και ανέπτυξε δράση στη γύρω περιοχή. Αποκαλύφθηκε η πραγματική του αποστολή και συνελήφθη από τους Τούρκους, παραπέμφθηκε σε δίκη και καταδικάστηκε σε θάνατο. Σώθηκε γιατί λίγο μετά την Επανάσταση των Νεότουρκων (1908) χορηγήθηκε γενική αμνηστία. Επανήλθε στη Μακεδονία, όπου και πάλι συνελήφθη, αλλά απελευθερώθηκε με ενέργειες του Ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου. Επέστρεψε για ένα μικρό χρονικό διάστημα στην Κρήτη και στη συνέχεια πήγε στο Γιοχάνεσμπουργκ της Νότιας Αφρικής, όπου εξέδωσε εβδομαδιαία ελληνική εφημερίδα. Η κήρυξη του πολέμου το 1912 τον έκανε να επιστρέψει και να καταταγεί ως εθελοντής. Από το 1914 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αθήνα. Προσλήφθηκε ως συντάκτης της εφημερίδας «Πατρίς» του Σπ. Σίμου. Στην περίοδο του Διχασμού, το 1916, συνελήφθη και φυλακίστηκε, γιατί η εφημερίδα δημοσίευσε το έγγραφο της παράδοσης του οχυρού Ρούπελ στους Γερμανούς. Μετά την αποφυλάκιση του έγινε διευθυντής της

«Πατρίδος», από την οποία αποχώρησε το 1921 για να ιδρύσει δική του εφημερίδα, το «Ελεύθερον Βήμα» (πρώτο φύλλο στις 6 Φεβρουαρίου του 1922), με το οποίο άνοιξε νέους ορίζοντες στον ελληνικό Τύπο. Στις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν λίγο πριν και μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο Λαμπράκης προσπάθησε να αποφευχθούν οι ακρότητες. Επί Δικτατορίας Πάγκαλου ήρθε σε σύγκρουση με το δικτάτορα και γι' αυτό διώχθηκε. Το 1926 εξέδωσε τον εβδομαδιαίο «Οικονομικό Ταχυδρόμο» και το 1931 τα απογευματινά «Αθηναϊκά Νέα» (πρώτο φύλλο στις 28 Μαΐου του 1931). Στη διάρκεια της Κατοχής ο Λαμπράκης εκχώρησε την έκδοση των εφημερίδων του στους συντάκτες, ενώ ο ίδιος ενημέρωνε την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση για τα ρεύματα που διαμορφώνονταν στην ελληνική κοινωνία. Το 1944 κατέφυγε στη Μέση Ανατολή. Μετά την Απελευθέρωση ανέλαβε και πάλι τη διεύθυνση των εφημερίδων του, των οποίων το όνομα άλλαξε («Τα Νέα» και «Το Βήμα»). Αμέσως μετά τη λήξη του Εμφυλίου οι εφημερίδες του κήρυξαν την πολιτική της λήθης. Το 1954 εξέδωσε το περιοδικό «Ταχυδρόμος» και επανεξέδωσε τον «Οικονομικό Ταχυδρόμο» με τη μορφή περιοδικού. Φιλελεύθερος και δημοκρατικός, ο Λαμπράκης υπήρξε προσωπικός φίλος του Βενιζέλου. Σε όλη τη δημοσιογραφική του σταδιοδρομία τον χαρακτήριζε η αγωνιστικότητά του για την επικράτηση των δημοκρατικών ιδεών. Ήθελε οι εφημερίδες του να διακρίνονται για την ευπρέπειά τους, χωρίς κραυγαλέους τίτλους και φραστικές ακρότητες, και η ειδησεογραφία να είναι απόλυτα ελεγμένη ως προς την ακρίβειά της. Επιδίωξή του ήταν να καθοδηγεί την κοινή γνώμη προς τη σωστή επιλογή και να μην παρασύρεται από τα επικρατούντα ρεύματα, χωρίς να διστάζει μάλιστα να πηγαίνει αντίθετα προς αυτά. Για τα έντυπά του επέλεγε τους καλύτερους, τους πιο ικανούς και ταλαντούχους, και εκείνος πρόσφερε στους συντάκτες του όλα τα μέσα που τους εξασφάλιζαν την πλήρη ασφάλεια, την προσωπική αξιοπρέπεια και την εσωτερική ελευθερία. Πέθανε στην Αθήνα το 1957. Στη διεύθυνση του οργανισμού τον διαδέχτηκε ο γιος του, Χρήστος Λαμπράκης, ο οποίος συνεχίζει την εκδοτική πολιτική του πατέρα του με έμφαση στα θέματα πολιτισμού.

ΛΟΓΟΘΕΤΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Καθηγητής της ιατρικής, πρωθυπουργός στην Κατοχή. Γεννήθηκε στο Ναύπλιο το 1878. Σπούδασε ιατρική στο Μόναχο και από το 1910 ίδρυσε ιδιωτική μαιευτική και γυναικολογική κλινική, την οποία αμέσως μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων την παραχώρησε στο κράτος για τις ανάγκες των τραυματιών. Το 1922 εκλέχτηκε τακτικός καθηγητής μαιευτικής και γυναικολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, καθώς και πρύτανης του ίδιου πανεπιστημίου το 1932. Μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τα στρατεύματα του Άξονα, μετείχε στην κυβέρνηση Τσολάκογλου. Έπειτα από την παραίτηση του Τσολάκογλου διορίστηκε πρωθυπουργός (η σύζυγός του ήταν Γερμανίδα). Η συνεργασία του με τους Γερμανούς τον απομόνωνε από την επιστημονική κοινότητα, συνέβαλε όμως στην ίδρυση ιατρικής σχολής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Κατέφυγε στη Γερμανία με τα γερμανικά στρατεύματα που υποχωρούσαν και καταδικάστηκε ερήμην από δικαστήριο δωσιλόγων σε θάνατο. Συνελήφθη και μεταφέρθηκε στην Ελλάδα, όπου και φυλακίστηκε. Η ποινή του μετατράπηκε σε ισόβια και λίγο αργότερα, το 1951, αμνηστεύτηκε. Πέθανε στην Αθήνα το 1961.

ΛΟΥΗΣ ΣΠΥΡΟΣ: Μαραθωνοδρόμος νικητής στους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896. Γεννήθηκε στο Μαρούσι το 1872 και ασχολούνταν με τη μεταφορά νερού (νερουλάς) από το Μαρούσι στην Αθήνα. Με την προτροπή γνωστών του αποφάσισε να πάρει μέρος στους Ολυμπιακούς Αγώνες. Όπως ο ίδιος εξομολογήθηκε λίγα χρόνια αργότερα, ήθελε να νικήσει στο Μαραθώνιο, για να κάμψει τις αντιρρήσεις του πεθερού του, ο οποίος, ως ευκατάστατος Αθηναίος, δεν ήθελε να δει την κόρη του παντρεμένη με ένα νερουλά. Το αγώνισμα έγινε στις 28 Μαρτίου του 1896. Ξεκίνησε συντηρητικά τον αγώνα και χρησιμοποίησε όλες του τις δυνάμεις στα τελευταία χιλιόμετρα πριν από τον τερματισμό. Ο Σπύρος Λούης τερμάτισε σε 2 ώρες 58' και 50" στο Παναθηναϊκό Στάδιο, όπου του επιφυλάχθηκε αποθεωτική υποδοχή. Η επιτυχία αυτή δεν επηρέασε καθόλου τον καλοσυνάτο και απλοϊκό χαρακτήρα του. Πολλά χρόνια αργότερα, το 1936, ο Λούης ηγήθηκε της ελληνικής αποστολής στους Ολυμπιακούς του Βερολίνου. Ήταν μάλιστα αυτός που πρόσφερε στον Αδόλφο Χίτλερ ένα κλαδί ελιάς. Ο Λούης πέθανε στο αγαπημένο του Μαρούσι το 1940. Η ελληνική πολιτεία, τιμώντας τη μνήμη αυτού του σπουδαίου αθλητή, έδωσε το όνομά του στο Ολυμπιακό Στάδιο της Αθήνας.

ΛΥΤΡΑΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ: Από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες στο χώρο της ελληνικής

ζωγραφικής, εκπρόσωπος της Σχολής του Μονάχου. Γεννημένος στον Πύργο της Τήνου το 1832, έδειξε από μικρός το ταλέντο του στη ζωγραφική. Σε ηλικία δεκαοκτώ ετών γράφτηκε στη Σχολή των Τεχνών της Αθήνας, όπου φοίτησε από το 1850 μέχρι το 1856, με δάσκαλό του το Βαυαρό Λούντβιχ Τιρς. Αν και ήταν ακόμα μαθητής (1853), ο Τιρς τον προσέλαβε ως βοηθό του στην αιογράφηση της ρωσικής εκκλησίας της Σωτήρας του Λυκοδήμου στην Αθήνα. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Ακαδημία του Μονάχου (1860-1865), όπου δέχτηκε την επίδραση του ιστορικού ρεαλισμού, τον οποίο εκπροσώπησε. Το 1866 επέστρεψε στην Ελλάδα και διορίστηκε καθηγητής στο Πολυτεχνείο, θέση που κράτησε επί 38 χρόνια, διαμορφώνοντας καταλυτικά την αισθητική παιδεία του τόπου και κατακτώντας δίκαια τον τίτλο του «πατριάρχη» της νεοελληνικής ζωγραφικής. Μαθητές του υπήρξαν πολλοί ζωγράφοι που έγιναν διάσημοι αργότερα, όπως οι Ροϊλός, Αλταμούρας, Ιακωβίδης, Μπουζιάνης κ.ά. Για το έργο του απέσπασε πολλά βραβεία και επαίνους (στην έκθεση του Παρισιού το 1900 του απονεμήθηκε το Διεθνές Βραβείο). Η πλούσια θεματογραφία του περιλαμβάνει μυθολογικές σκηνές και ιστορικές συνθέσεις, τις οποίες βαθμιαία εγκαταλείπει για να περάσει στην ηθογραφική σκηνή, τις νεκρές φύσεις και τα επεισόδια της καθημερινής ζωής. Υπήρξε εξαιρετος προσωπογράφος. Το έργο του διακρίνεται για το έξοχο σχέδιο, την προσεγμένη σύνθεση και την ελεύθερη χρωματική αντίληψη. Από τα πιο γνωστά του έργα είναι: «Το φίλημα», «Τα κάλαντα», «Το ψάθινο καπέλο», «Λ. Καντατζόγλου», «Η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας από τον Κανάρη» κ.ά. Πέθανε το 1904 από λοίμωξη του αναπνευστικού, εξαιτίας των χημικών ουσιών των χρωμάτων.

ΜΑΚΑΡΙΟΣ Γ΄: Αρχιεπίσκοπος και πρόεδρος της Δημοκρατίας της Κύπρου.

Γεννήθηκε στην Πάφο το 1913 και κατά κόσμον ονομαζόταν Μιχαήλ Μούσκος. Αφού ολοκλήρωσε τις θεολογικές του σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στη Βοστώνη, εκλέχτηκε μητροπολίτης Κιτίου το 1948. Το 1950 πρωτοστάτησε στη διοργάνωση παγκύπριου δημοψηφίσματος -ήταν μέρος μόνο οι Ελληνοκύπριοι-, που κατέληξε με συντριπτική πλειοψηφία υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα. Την ίδια χρονιά εκλέχτηκε αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Υπήρξε υπέρμαχος της ένωσης και έπεισε την ελληνική κυβέρνηση να θέσει το ζήτημα στα Ηνωμένα Έθνη, ενώ ήταν ο ιθύνων νους, σε συνεργασία με το στρατηγό Γρίβα, της ίδρυσης της ΕΟΚΑ. Το 1956 οι βρετανικές Αρχές τον εξόρισαν στις Σεϊχέλες. Το 1958 τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτησίας και άνοιξε το δρόμο για τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου το 1959. Ως πρόεδρος της Κύπρου το 1963 προσπάθησε να προχωρήσει σε αναθεώρηση του ισχύοντος Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας, το οποίο το θεωρούσε ετεροβαρές υπέρ των Τουρκοκυπρίων. Οι ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων που ακολούθησαν ενίσχυσαν τον παρεμβατικό ρόλο της Τουρκίας, ιδιαίτερα μετά τη δημιουργία των τουρκοκυπριακών θυλάκων. Το 1967 άρχισαν ξανά συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο κοινότητες, με αποτέλεσμα να αξιώσει η Τουρκία την αποχώρηση της ελληνικής μεραρχίας από το νησί. Το καθεστώς της Αθήνας αναγκάστηκε να υποχωρήσει και να αποσύρει τις ελληνικές δυνάμεις. Η σύγκρουσή του με το δικτατορικό καθεστώς της Αθήνας δημιούργησε σοβαρό ρήγμα στις σχέσεις του με το Εθνικό Κέντρο, οι οποίες επιδεινώθηκαν λόγω της εμπλοκής Ελλαδιτών αξιωματικών στις δολοφονικές απόπειρες εναντίον του, αλλά και της απροκάλυπτης ενίσχυσης από την Αθήνα της δράσης της ΕΟΚΑ Β΄. Το πραξικόπημα εναντίον του, τον Ιούλιο του 1974, έδωσε την ευκαιρία στην Τουρκία να επέμβει και να καταλάβει το 40% σχεδόν του νησιού. Μετά την αποκατάσταση της ηρεμίας επανήλθε στην Κύπρο (Δεκέμβριος του 1974), η υγεία του όμως είχε κλονιστεί. Συνέχισε τις προσπάθειες για την επίλυση του Κυπριακού μέσω διακοινοτικών συνομιλιών, χωρίς όμως να επιτευχθεί καμιά πρόοδος. Πέθανε το 1977 στη Λευκωσία.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ: Κατά τη δεκαετία του 1890 και στις αρχές του 20ού αιώνα οξύνθηκε ο ανταγωνισμός των κρατών στο χώρο της Βαλκανικής και το πιο επίμαχο τμήμα της ήταν η Μακεδονία, με την ευρύτερη σημασία του γεωγραφικού όρου. Στο τμήμα αυτό κατοικούσαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί στα νοτιότερα και πιο αραιοί βορειότερα, μαζί με Βούλγαρους και Σέρβους. Τον ανταγωνισμό των βαλκανικών κρατών για τη διανομή των εδαφών της Μακεδονίας εννόησε ακόμη περισσότερο η επικείμενη διάλυση του τουρκικού κράτους. Η αδυναμία συνεννόησης ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη οδήγησε σε βίαιες διεκδικήσεις. Πρώτοι οι Βούλγαροι οργάνωσαν ομάδες ανταρτών (κομιτατζήδες) και άρχισαν να δρουν στη Μακεδονία από το 1897. Επιχείρησαν με την απειλή των όπλων και με τη βία να

επιβάλουν την προσχώρηση των ελληνικών πληθυσμών στη βουλγαρική εξαρχία (Εκκλησία Βουλγαρίας), αποβλέποντας αρχικά στην αυτονόμηση της Μακεδονίας και μακροπρόθεσμα σε εδαφική προσάρτηση. Απάντηση στη βουλγαρική προπαγάνδα έδωσαν οι Έλληνες, οργανώνοντας και αυτοί ομάδες ανταρτών (Εθνική Εταιρεία), οι οποίες εισήλθαν στα μακεδονικά εδάφη με σκοπό να προστατέψουν τους ελληνικούς πληθυσμούς. Αποκορύφωμα των βουλγαρικών ενεργειών αποτέλεσε η εξέγερση του Ίλιντεν (20 Ιουλίου του 1903), που την κατέστειλαν οι Τούρκοι και η οποία προκάλεσε την επέμβαση των Ευρωπαίων για το Μακεδονικό Ζήτημα. Ο κίνδυνος για αυτονόμηση της Μακεδονίας κινητοποίησε το επίσημο ελληνικό κράτος, που μέχρι τότε παρέμενε αδρανές. Στάλθηκαν στη Μακεδονία ένοπλα σώματα στελεχωμένα με αξιωματικούς του ελληνικού στρατού και ενισχυμένα από εθελοντές από όλη την Ελλάδα, κυρίως από την Κρήτη, για να αναλάβουν δράση και να εξουδετερώσουν τις ενέργειες των Βουλγάρων. Τα ελληνικά προξενεία του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης έγιναν κέντρα του αγώνα. Την οργάνωσή του και το συντονισμό της δράσης των ομάδων ανέλαβε ο μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης, με τη συνεργασία του υποπρόξενου της Ελλάδας στο Μοναστήρι, Ίωνα Δραγούμη, ενώ από το Σεπτέμβριο του 1904 ο αξιωματικός του ελληνικού στρατού, Παύλος Μελάς, ανέλαβε την αρχηγία των ελληνικών σωμάτων της δυτικής Μακεδονίας. Ο θάνατος του Παύλου Μελά στις 13 Οκτωβρίου του 1904 παρακίνησε και πολλούς άλλους αξιωματικούς να ενισχύσουν τον αγώνα, ο οποίος συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση ως το 1908, όταν με την επικράτηση του κινήματος των Νεοτούρκων δημιουργήθηκαν νέες συνθήκες στην περιοχή. Η πολιτική του εκτουρκισμού των πληθυσμών του ευρωπαϊκού τμήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την οποία ακολούθησαν οι Νεότουρκοι, οδήγησε σε συνεννόηση τα βαλκανικά κράτη.

ΜΑΞΙΜΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Οικονομολόγος και πολιτικός, πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Πάτρα το 1873. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και οικονομικές επιστήμες στην Ιταλία. Υπάλληλος της Εθνικής Τραπέζης, προάχθηκε το 1920 σε διοικητή της. Μετά την επικράτηση του κινήματος Πλαστήρα και Γονατά το 1922, εξαναγκάστηκε σε παραίτηση. Αναχώρησε για το εξωτερικό και παρέμεινε μέχρι το 1928 στη Φλωρεντία. Στο διάστημα μεταξύ 1933 και 1935 διατέλεσε υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης του Π. Τσαλδάρη. Παρ' όλο που ήταν φιλοβασιλικός, δεν ενέκρινε την πραξικοπηματική παλινόρθωση της Δυναστείας το 1935 και αποσύρθηκε από το δημόσιο βίο. Στις 24 Ιανουαρίου του 1947 του ανατέθηκε η εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση ευρέως συνασπισμού (με τη συμμετοχή των αρχηγών κομμάτων Κ. Τσαλδάρη, Σ. Βενιζέλου, Σ. Γονατά, Γ. Παπανδρέου, Ν. Ζέρβα και Π. Κανελλόπουλου). Παρέμεινε πρωθυπουργός μέχρι τις 29 Αυγούστου του 1947, οπότε αποσύρθηκε οριστικά από την πολιτική. Με τη διαθήκη του παραχώρησε την οικία του στο ελληνικό κράτος, για να χρησιμοποιείται ως χώρος φιλοξενίας. Πέθανε στην Αθήνα το 1955.

ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ: Πολιτικός, ιστορικός συγγραφέας και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1909. Σπούδασε νομική και πολιτικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1936 ανέλαβε καθήκοντα νομικού συμβούλου του βασιλιά Γεωργίου Β'. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής συμμετείχε ενεργά στην Εθνική Αντίσταση. Εκλέχτηκε βουλευτής Κυκλάδων στις εκλογές του 1946 ως ανεξάρτητος. Το 1947 ίδρυσε το Νέον Κόμμα, στο οποίο προσχώρησαν 18 βουλευτές. Μετείχε στην κυβέρνηση του Θ. Σοφούλη το 1949, ως υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου και μέλος του συνεργαζόμενου σε αυτή συντονιστικού συμβουλίου πολιτικών αρχηγών. Προετοίμασε το έδαφος για την αρχιστρατηγία του Α. Παπάγου και εργάστηκε για τη δημιουργία του Κόμματος του Ελληνικού Συναγερμού, στο οποίο εντάχθηκε. Εκλέχτηκε βουλευτής Αθηνών το 1951 και το 1952. Μετείχε στην κυβέρνηση Παπάγου ως υπουργός Συντονισμού, υπεύθυνος για τη νέα οικονομική πολιτική της χώρας (στις 9 Απριλίου του 1953 εξαγγέλθηκε η αναπροσαρμογή του δολαρίου από τις 15 σε 30 δραχμές). Παραιτήθηκε τον Απρίλιο του 1954 λόγω διαφωνίας με τον πρωθυπουργό Παπάγο και ίδρυσε το Κόμμα των Προοδευτικών. Απέτυχε να εκλεγεί βουλευτής στις εκλογές του 1956, ενώ σε αυτές του 1958 συνεργάστηκε με την ΠΑΔΕ και εκλέχτηκε βουλευτής Αθήνας. Στις εκλογές του 1961 συνεργάστηκε με την Ένωση Κέντρου και εκλέχτηκε πρώτος βουλευτής Αθήνας. Αποχώρησε από το συνασπισμό, γιατί δεν συμφωνούσε με τον Ανένδοτο του Γ. Παπανδρέου. Στήριξε μετά τα γεγονότα του 1965 τις κυβερνήσεις Αθανασιάδη-Νόβα, Στεφανόπουλου, Παρασκευόπουλου, αλλά κατανίγησε την κυβέρνηση Τσιριμώκου. Το 1973 συνεργάστηκε με τη Δικτατορία και ανέλαβε την

πρωθυπουργία έχοντας την πεποίθηση ότι μπορεί να οδηγήσει τη χώρα σε ελεύθερες εκλογές. Τα γεγονότα του Νοεμβρίου του 1973 με την εξέγερση του Πολυτεχνείου και τη βίαιη καταστολή της έδειξαν ότι οι κατέχοντες την πραγματική εξουσία δεν είχαν ανάλογες προθέσεις με αυτές του Μαρκεζίνη. Ανατράπηκε στις 25 Νοεμβρίου του 1973 από τον Δημήτριο Ιωαννίδη. Από τότε ο Μαρκεζίνης ασχολήθηκε με την ολοκλήρωση του σπουδαίου ιστορικού έργου του, δηλαδή της «Πολιτικής Ιστορίας της Νεωτέρας και της Συγχρόνου Ελλάδος». Πέθανε στην Αθήνα το 2000.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1909-1910). Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1850 και σπούδασε πολιτικές επιστήμες στη Γαλλία. Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής το 1879 στο Οίτυλο. Προσχώρησε στο κόμμα του Θ. Δηλιγιάννη και διατέλεσε πολλές φορές υπουργός στις κυβερνήσεις του. Μετά τη δολοφονία του Δηλιγιάννη (1905) έγινε αρχηγός τμήματος του κόμματος του. Μετά το κίνημα στο Γουδί (17 Αυγούστου του 1909) διορίστηκε πρωθυπουργός και παρέμεινε σε αυτή τη θέση ως τις 10 Οκτωβρίου του 1910, οπότε παραιτήθηκε κατόπιν διαφωνίας με το Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Επί της πρωθυπουργίας του αγοράστηκε το θωρηκτό «Γ. Αβέρωφ». Πέθανε το 1916.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ: Πρόεδρος του Αρείου Πάγου και υπηρεσιακός πρωθυπουργός (1963). Γεννήθηκε στην Αρεόπολη Λακωνίας το 1899 και σπούδασε νομική στην Αθήνα, το Μόναχο και τη Ζυρίχη. Εισήλθε στο δικαστικό σώμα το 1924 και έφτασε στο ανώτερο αξίωμα του προέδρου του Αρείου Πάγου το 1963. Την ίδια χρονιά ανέλαβε πρόεδρος της υπηρεσιακής κυβέρνησης, η οποία διενήργησε τις εκλογές της 3ης Νοεμβρίου του 1963 με υποδειγματική τιμιότητα. Την περίοδο της απριλιανής Δικτατορίας απολύθηκε από το δικαστικό σώμα και ονομάστηκε επίτιμος πρόεδρος του Αρείου Πάγου μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας (1974). Εκτός από τη δικαστική του δράση συμμετείχε σε νομοπαρασκευαστικές επιτροπές και πρόσφερε πλούσιο συγγραφικό έργο («Η υπό αίρεσιν καταγγελία της συμβάσεως», «Αποζημιώσεις λόγω καταγγελίας της συμβάσεως» κ.ά.). Πέθανε στην Αθήνα το 1981.

ΜΕΛΑΣ ΠΑΥΛΟΣ: Αξιωματικός του ελληνικού στρατού και Μακεδονομάχος. Γεννήθηκε στη Μασσαλία το 1870 και ήρθε στην Ελλάδα το 1874. Φοίτησε στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων και τοποθετήθηκε μετά την αποφοίτησή του στο 1ο Σύνταγμα Πυροβολικού στην Αθήνα. Το 1892 παντρεύτηκε τη Ναταλία Δραγούμη, κόρη του πολιτικού Στέφανου Δραγούμη. Η ανάγκη για την προώθηση της Μεγάλης Ιδέας με την οποία γαλουχήθηκε, το οικογενειακό περιβάλλον της γυναίκας του, η στενή φιλία του με τον Ίωνα Δραγούμη, τον αδερφό της, καθώς και ο πεθερός του συντέλεσαν στο να εκδηλώσει έντονο ενδιαφέρον για τους αλύτρωτους ελληνικούς πληθυσμούς, ιδιαίτερα της Μακεδονίας, και να δραστηριοποιηθεί ως μέλος της Εθνικής Εταιρείας μαζί με άλλους αξιωματικούς στην οργάνωση και την αποστολή ομάδων ανταρτών στη Μακεδονία. Συμμετείχε στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897, ενώ στη συνέχεια δόθηκε με πάθος στην προσπάθεια να ενισχυθεί ο ελληνικός πληθυσμός της Μακεδονίας και να αποτραπεί ο κίνδυνος εκβουλγαρισμού, παρά την παθητική στάση της τότε ελληνικής κυβέρνησης. Από το 1902 αυξήθηκε ο αριθμός των ένοπλων σωμάτων που στέλνονταν στη Μακεδονία, ενώ ο ίδιος, με το ψευδώνυμο Μίκης Ζέζας, ορίστηκε στις 14 Αυγούστου του 1904 από το Μακεδονικό Κομιτάτο αρχηγός των σωμάτων της δυτικής Μακεδονίας, αναλαμβάνοντας ένοπλη δράση. Σκοπός του ήταν η ενίσχυση του φρονήματος των κατοίκων, η ενίσχυση της άμυνας της περιοχής και ο εκφοβισμός των Βουλγάρων κομιτατζήδων. Στις 13 Οκτωβρίου του 1904 περικυκλώθηκε από τουρκικό απόσπασμα και σκοτώθηκε στο χωριό Στάτιστα (σημ. Μελάς) της Καστοριάς. Με το θάνατό του, που συγκίνησε ολόκληρο το έθνος, η υπόθεση της Μακεδονίας έγινε υπόθεση όλου του ελληνισμού.

ΜΕΡΚΟΥΡΗ ΜΕΛΙΝΑ: Ηθοποιός και πολιτικός. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1922 και ήταν κόρη του πολιτικού Σταμάτη Μερκούρη και εγγονή του δημάρχου της Αθήνας Σπύρου Μερκούρη. Σπούδασε στη Δραματική Σχολή του Εθνικού Θεάτρου και από την αποφοίτησή της (1944) ανήκε στο δυναμικό του ως το 1948. Η επιτυχία της όμως στο θέατρο ήρθε το 1949, όταν συνεργάστηκε στο Θέατρο Τέχνης με τον Κάρολο Κουν για το έργο «Λεωφορείο ο πόθος» του Τένεσι Ουίλιαμς. Το 1951 βρέθηκε στο Παρίσι, όπου εγκαίνιασε τη διεθνή καριέρα της. Η επιστροφή στην Αθήνα της επιφύλαξε το έπαθλο «Μαρίκα Κοτοπούλη» και την πρώτη εμφάνισή της στον κινηματογράφο (1956) με την ταινία «Στέλλα» του Μιχάλη

Κακογιάννη, η οποία της έδωσε το εισιτήριο για τις Κάννες. Εκεί γνώρισε τον Ζιλ Ντασέν, με τον οποίο συνδέθηκε στη ζωή και στην τέχνη. Πρωταγωνίστησε στις ταινίες του «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται» (1957), «Ο Νόμος» (1958), «Φαίδρα» (1962), «Τοπ Καπί» (1964), «Υπόσχεση την αυγή» (1970) κ.ά. Το 1960 με την ταινία του «Ποτέ την Κυριακή» κέρδισε το βραβείο πρώτου γυναικείου ρόλου στο Φεστιβάλ των Καννών. Πρωταγωνίστησε όμως και σε ταινίες άλλων σκηνοθετών. Στο θέατρο επανεμφανίστηκε το 1961 στο «Γλυκό πουλί της νιότης» του Τ. Ουίλιαμς με το Θέατρο Τέχνης. Η επιβολή της Δικτατορίας του 1967 τη βρήκε στο εξωτερικό να «χτενίζει» κυριολεκτικά Αμερική και Ευρώπη, ενημερώνοντας τη διεθνή κοινή γνώμη για την κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα, και να μάχεται κατά της χούντας των συνταγματαρχών. Της αφαιρέθηκε για τη δράση της η ελληνική ιθαγένεια. Εκείνη όμως δεν πτοήθηκε, συνέχισε τον αγώνα της και δικαιώθηκε το 1974 με τη Μεταπολίτευση, οπότε και επέστρεψε οριστικά στην Ελλάδα. Ένα νέο κεφάλαιο άρχισε για την ίδια, η πολιτική, για χάρη της οποίας εγκατέλειψε το θέατρο. Εκλέχτηκε βουλευτής του ΠΑΣΟΚ από το 1977, και το 1981 ανέλαβε το υπουργείο Πολιτισμού και ξεκίνησε έναν αγώνα για το μεγάλο όραμά της, την επιστροφή των Μαρμάρων του Παρθενώνα. Παρέμεινε στη θέση αυτή ως το 1989, αλλά και μακριά από αυτή δεν έπαψε να αγωνίζεται για τα όνειρά της. Την τελευταία μάχη την έδωσε με την ασθένειά της στις 6 Μαρτίου του 1994 κι έκλεισε για πάντα τα μάτια. Μια γυναίκα λαμπερή και αληθινή που φοβόταν τη μοναξιά, όπως έλεγε και η ίδια, και που δεν έμεινε ποτέ μόνη, ακόμη και την τελευταία στιγμή που πλήθος κόσμου τη συνόδευσε στην τελευταία της κατοικία.

ΜΕΤΑΞΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ: Αγωνιστής της Επανάστασης και πολιτικός. Γεννήθηκε στο Αργοστόλι το 1790 και καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια. Αν και έλαβε περιορισμένη μόρφωση, ο ίδιος επιδόθηκε στη μελέτη της ελληνικής ιστορίας και απέκτησε πολλές γνώσεις. Επιπλέον, έμαθε την ιταλική και γαλλική γλώσσα. Το 1819 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και στράφηκε στην προετοιμασία της Επανάστασης. Με την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης συγκρότησε ένοπλο σώμα Επτανησίων και ενίσχυσε τις επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο. Μετά την Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου ασχολήθηκε με την πολιτική και ανέλαβε το υπουργείο Αστυνομίας. Τον Οκτώβριο του 1822 συμμετείχε στην επιτροπή που στάλθηκε από την ελληνική κυβέρνηση στο Συνέδριο της Βερόνας, για να εκθέσει τα δίκαια των Ελλήνων στους Ευρωπαίους ηγεμόνες, η οποία όμως δεν έγινε δεκτή. Μετά τη λήξη της Β΄ Εθνοσυνέλευσης (Απρίλιος του 1823) ορίστηκε μέλος του Εκτελεστικού και στις 2 Ιουνίου του 1825 υπουργός του Πολέμου. Στη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου τάχθηκε στο πλευρό του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, με τον οποίο συνδέθηκε στενά. Πρωταγωνίστησε στη συνέχεια στην εκλογή του Καποδίστρια ως κυβερνήτη της Ελλάδας, με τον οποίο συνεργάστηκε (το 1827 διορίστηκε γραμματεús των Πολεμικών και το 1929 μέλος του «Πανελληνίου»), Συμμετείχε στην πενταμελή Διοικητική Επιτροπή (1832), που σχηματίστηκε μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, η οποία διατηρήθηκε μέχρι την παράδοση της εξουσίας στον Όθωνα. Τα μέλη της Αντιβασιλείας φρόντισαν, λόγω των πολιτικών του πεποιθήσεων (αρχηγός του ρωσικού κόμματος), να τον απομακρύνουν διορίζοντάς τον νομάρχη στη Λακωνία την πρώτη φορά, και λίγο αργότερα, μετά την ενηλικίωση του Όθωνα, πρεσβευτή στη Μαδρίτη (1835). Υπήρξε από τους κυριότερους οργανωτές της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 σε συνεργασία με τον Ανδρέα Λόντο του αγγλικού κόμματος και τους Ρήγα Παλαμήδη και Ιωάννη Μακρυγιάννη του γαλλικού. Τις πρωινές ώρες της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 κλήθηκε να αναλάβει την πρωθυπουργία, και ο ίδιος επέμεινε να σχηματίσει οικουμενική κυβέρνηση με τη συμμετοχή σε αυτή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και του Ιωάννη Κωλέττη, για να προετοιμάσει το Σύνταγμα. Ο Ανδρέας Μεταξάς ήταν ο πρώτος που ονομάστηκε πρωθυπουργός και έκτοτε επικράτησε ο τίτλος. Απογοητεύτηκε όμως από την εξέλιξη των πραγμάτων και παραιτήθηκε οικειοθελώς το Φεβρουάριο του 1844. Αργότερα διατέλεσε υπουργός, γεροϋσιαστής, βουλευτής και, τέλος, πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη. Με την έκρηξη του Κριμαϊκού Πολέμου παραιτήθηκε και αποχώρησε από την ενεργό πολιτική ζωή. Λίγο πριν από το θάνατό του βολιδοσκοπήθηκε για την πρωθυπουργία, αλλά αρνήθηκε. Πέθανε στην Αθήνα το 1860. Ο Ανδρέας Μεταξάς διέθετε καθολικό κύρος. Εισήλθε νέος στον Αγώνα και χάρη στην ακεραιότητα του χαρακτήρα του, τη σωφροσύνη και την ηρεμία του κατόρθωσε να διέλθει αλώβητος από την πολυτάραχη για το έθνος περίοδο.

ΜΕΤΑΞΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Στρατιωτικός, πολιτικός και δικτάτορας. Γεννήθηκε στην Ιθάκη το 1871. Σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων και στη Στρατιωτική Ακαδημία του Βερολίνου, έπειτα από υποτροφία που του εξασφάλισε ο διάδοχος τότε Κωνσταντίνος Α΄. Το 1910 επιλέχθηκε στη θέση του υπασπιστή του Βενιζέλου. Η συμβολή του στον επιτελικό σχεδιασμό των επιχειρήσεων των Βαλκανικών Πολέμων υπήρξε σημαντική, με αποτέλεσμα στο τέλος των πολέμων ο Μεταξάς να έχει φτάσει στο βαθμό του αντισυνταγματάρχη. Στη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού υποστήριξε την πολιτική του βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ -ίσως μάλιστα και να τη διαμόρφωσε, αφού ήταν πεπεισμένος ότι η επίθεση των Συμμάχων εναντίον των Δαρδανελίων δεν διέθετε το στοιχείο του αιφνιδιασμού- και γι' αυτό απομακρύνθηκε από τις τάξεις του στρατού και εκτοπίστηκε. Πριν από την παραίτηση μάλιστα του Κωνσταντίνου, ο Μεταξάς είχε δημιουργήσει ένα παραστρατιωτικό σώμα, τους Επιστράτους, οι οποίοι είχαν αντιμετωπίσει με αγριότητα τους βενιζελικούς της Αθήνας. Δεν συμμετείχε στη Μικρασιατική Εκστρατεία και ήταν ιδιαίτερα επικριτικός για το συγκεκριμένο εγχείρημα. Αυτό δεν τον εμπόδισε να συμμετάσχει στο κίνημα του 1923 των Γαργαλίδη-Λεοναρδόπουλου εναντίον της επαναστατικής κυβέρνησης Πλαστήρα-Γονατά. Αναγκάστηκε να φύγει στο εξωτερικό, αλλά σύντομα επέστρεψε, αφού υπήρξε ο πρώτος πολιτικός της φιλοβασιλικής παράταξης που αναγνώρισε την αβασίλευτη δημοκρατία το 1924. Μετά την επιστροφή του αναμείχθηκε ενεργά στην πολιτική ζωή της χώρας, ιδρύοντας το κόμμα των Ελευθεροφρόνων. Συμμετείχε μάλιστα στην οικουμενική κυβέρνηση του Α. Ζαΐμη. Το 1932 διατέλεσε μέλος της βραχύβιας κυβέρνησης του Π. Τσαλδάρη, ενώ μετά το αποτυχημένο κίνημα του Πλαστήρα (το 1933) ζήτησε τη δίωξη του Βενιζέλου και διακήρυξε δημόσια τις αντικοινοβουλευτικές απόψεις του. Διορίστηκε από το βασιλιά Γεώργιο Β΄ υπουργός Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Κ. Δεμερτζή και, όταν πέθανε ο τελευταίος, τον διαδέχτηκε στην πρωθυπουργία με την ανοχή μάλιστα της Βουλής. Στις 4 Αυγούστου του 1936 -με τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά Γεωργίου Β΄- επέβαλε προσωπική δικτατορία. Επίσημη ιδεολογία του καθεστώτος υπήρξε ο «τρίτος ελληνικός πολιτισμός», που θα συνδύαζε την πνευματικότητα της κλασικής Ελλάδας και το θρησκευτικό αίσθημα του Βυζαντίου. Ο Μεταξάς αντιμετώπισε με ιδιαίτερη σκληρότητα όχι μόνο τους κομμουνιστές αλλά και τους αστούς πολιτικούς που είχαν επαφές με την Αυλή και επιδίωκαν την ανατροπή του. Όταν ήρθε αντιμέτωπος με το ιταλικό τελεσίγραφο της 28ης Οκτωβρίου του 1940, για να επιτρέψει στις δυνάμεις του Άξονα να περάσουν από την Ελλάδα, αρνήθηκε και με την πράξη του αυτή εξέφρασε τη βούληση ολόκληρου του έθνους. Πέθανε ξαφνικά στις 29 Ιανουαρίου του 1941. (Είπε: «Ο νεότερος πολιτισμός, ο Ελληνικός, δεν είναι δυνατόν να είναι πλέον επεκτατικός, δεν θα αποβλέπει δηλαδή εις την κατάκτησιν εδαφών, αλλά εις την έντασιν του Πολιτισμού, ακριβώς όπως τον ηγνόησαν τον Πολιτισμόν οι αρχαίοι Έλληνες. Είναι τούτο ένα μέγα ιδανικόν. Διότι δίδει εις τον λαόν, τον έχοντα τοιούτον Πολιτισμόν, το συναίσθημα της κυριαρχίας, κυριαρχίας όχι εδαφών, αλλά Πολιτισμού, κυριαρχίας επί των άλλων διά του Πολιτισμού του. Και δύναται τούτο να αποτελέση μέγα ιδανικόν διά τον Ελληνικόν κόσμον». «Το Κοινοβουλευτικόν πολίτευμα εις την Ελλάδα ενεφανίσθη και διώκησε ως κομματικόν καθεστώς».)

ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ: Διάσημος διευθυντής ορχήστρας, συνθέτης και πιανίστας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1896 και ήταν γιος του δερματέμπορα Ιωάννη και της Αγγελικής, οι οποίοι του έδωσαν την ευκαιρία να καλλιεργήσει το ταλέντο του. Σπούδασε στο Ωδείο Αθηνών με δασκάλους το φωτισμένο Λούντβιχ Βασενχόβεν και τον Αρμάνδο Μαρσίκ, ο οποίος το 1915, αν και ο Μητρόπουλος ήταν ακόμη μαθητής, του εμπιστεύτηκε την μαπαγκέτα του. Τελείωσε το ωδείο το 1919 με πτυχίο σολίστ πιάνου. Με υποτροφία συνέχισε τις σπουδές του στις Βρυξέλλες, ενώ αργότερα στο Βερολίνο (1922) εργάστηκε ως μουσικός προγυμναστής στην Κρατική Όπερα. Η γνωριμία του εκεί με τον Ιταλό συνθέτη Φερούτσιο Μπουζόνι έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη σταδιοδρομία του, αφού ο τελευταίος του συνέστησε να αφήσει τη σύνθεση και να αφοσιωθεί στη διεύθυνση. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1924 και διηύθυνε τη Συμφωνική Ορχήστρα του Ελληνικού Ωδείου (1924-1925), την Ορχήστρα του Συλλόγου Συναυλιών (1925-1927) και τη Συμφωνική Ορχήστρα του Ωδείου Αθηνών (1927-1937). Ως φιλοξενούμενος μαέστρος διηύθυνε τη Φιλαρμονική του Βερολίνου (1930), την Ορχήστρα του Παρισιού, την Κρατική Φιλαρμονική του Λένινγκραντ, τη Συμφωνική Ορχήστρα της Βοστώνης, της Μινεάπολης κ.ά. Από το 1938 ξεκίνησε τη διεθνή καριέρα του αναλαμβάνοντας μόνιμος αρχιμουσικός της Ορχήστρας της Μινεάπολης ως το

1949, στη συνέχεια συνδιευθυντής της Φιλαρμονικής της Νέας Υόρκης και από το 1951 ως το 1957 καλλιτεχνικός διευθυντής και αρχιμουσικός, προσκεκλημένος μαέστρος της Φιλαρμονικής Μετροπόλιταν Όπερα της Νέας Υόρκης (1958-1959). Παράλληλα διηύθυνε και ευρωπαϊκές ορχήστρες, καθώς και παραστάσεις όπερας στη Σκάλα του Μιλάνου. Όλες οι μεγάλες ορχήστρες του κόσμου τον προσκαλούσαν στο δικό τους πόντιο και υποκλινόταν μπροστά του το κοινό Ευρώπης και Αμερικής. Δεν χρειαζόταν παρτιτούρα για να διευθύνει, γιατί πίστευε ότι έπρεπε να λυτρωθεί από το κείμενο. Μπορούσε ταυτόχρονα να ξετυλίγει με δεξιοτεχνία δύο πτυχές της ίδιας υπόστασης, του μαέστρου και του πιανίστα. Ως συνθέτης δημιούργησε έργα για πιάνο («Βεατρίκη», «Κρητική γιορτή»), μία όπερα («Αδελφή Βεατρίκη»), σκηνική μουσική για την «Ηλέκτρα» του Σοφοκλή και τον «Ιππόλυτο» του Ευριπίδη κ.ά. Στα έργα του ενσωμάτωσε στοιχεία της δημοτικής μουσικής σε τολμηρά μουσικά ιδιώματα, αλλά πειραματίστηκε και με την ατονικότητα. Πέθανε στις 2 Νοεμβρίου του 1960 κατά τη διάρκεια μιας πρόβας στη Σκάλα του Μιλάνου.

(Είπε ο Αράμ Χατσατουριάν για τον Δ. Μητρόπουλο: «Ένας από τους πλέον προικισμένους από τη φύση μαέστρους του καιρού μας, για τα επιτεύγματα του οποίου δίκαια μπορεί να υπερηφανεύεται ο ελληνικός λαός».)

ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Γεννήθηκε στα Χανιά το 1918. Σπούδασε νομικά και πολιτικές και οικονομικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και άρχισε να δικηγорεί. Πήρε μέρος στον πόλεμο ως έφεδρος αξιωματικός, στο μέτωπο της Μακεδονίας. Στη διάρκεια της Κατοχής συμμετείχε στην αντίσταση στην Κρήτη, φυλακίστηκε και καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά του δόθηκε χάρη ύστερα από συμφωνία ανταλλαγής κρατουμένων. Εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής από το 1946 μέχρι το 1964 (το 1961, το 1963, το 1964 υπό τη σημαία της Ένωσης Κέντρου). Υπηρέτησε ως υπουργός σε διάφορες κυβερνήσεις Φιλελευθέρων. Ο Κ. Μητσοτάκης φαινόταν να είναι ο κύριος υποψήφιος για την ηγεσία της Ένωσης Κέντρου στα μέσα της δεκαετίας του 1960, αλλά η σύγκρουσή του με τον ηγέτη του κόμματος, Γεώργιο Παπανδρέου, κατά τη συνταγματική κρίση του 1965, ανέδειξε τον Ανδρέα Παπανδρέου ως το μεγάλο του πολιτικό αντίπαλο. Συμμετείχε ως υπουργός Συντονισμού στις κυβερνήσεις της περιόδου 1965-1966. Κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών τέθηκε στην αρχή σε κατ' οίκον περιορισμό, αλλά στη συνέχεια απέδρασε στο εξωτερικό. Ύστερα από την πτώση του καθεστώτος συμμετείχε ως ανεξάρτητος υποψήφιος στις εκλογές του 1974, αλλά παρά το υψηλό ποσοστό που έλαβε στην εκλογική του περιφέρεια, τα Χανιά, δεν εκλέχτηκε. Το 1977 ψηφίστηκε βουλευτής του κόμματος που είχε ιδρύσει, των Νεοφιλελευθέρων, και λίγο αργότερα προσχώρησε στο κόμμα της Νέας Δημοκρατίας. Το 1984 έγινε αρχηγός του κόμματος, ενώ στις εκλογές του 1985, παρά την αξιολογή άνοδο του εκλογικού ποσοστού της ΝΔ, ηττήθηκε τελικά από το ΠαΣοΚ, το οποίο σχημάτισε κυβέρνηση. Μετά τις αλλεπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις του 1989, οι οποίες δεν είχαν ως αποτέλεσμα την ανάδειξη κυβέρνησης που να διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή, οδήγησε το κόμμα του στις εκλογές του 1990. Ύστερα από αυτές σχημάτισε κυβέρνηση με την υποστήριξη του κόμματος της ΔΗΑΝΑ, το οποίο είχε εκλέξει ένα βουλευτή. Το 1993, μετά την αποχώρηση ενός βουλευτή από το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, ο Κ. Μητσοτάκης ζήτησε από τον πρόεδρο της Δημοκρατίας τη διάλυση της Βουλής και τη διενέργεια εκλογών. Σε αυτές τις εκλογές (το 1993) η ΝΔ ηττήθηκε και ο Κ.Μητσοτάκης παραιτήθηκε από την ηγεσία του κόμματος. Εκλέχτηκε βουλευτής στις εκλογές του 1996 και του 2000, ενώ αποφάσισε να μην είναι υποψήφιος σε αυτές του 2004. Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης είναι ο πολιτικός που έχει εκλεγεί τις πιο πολλές φορές βουλευτής (18 τουλάχιστον φορές).

ΜΙΑΟΥΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ: Αξιωματικός του πολεμικού ναυτικού και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1857-1862). Γιος του αγωνιστή της Επανάστασης Ανδρέα Μιαούλη, γεννήθηκε στην Ύδρα το 1815, όπου έμαθε και τα πρώτα γράμματα. Σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή του Μονάχου και μετεκπαιδεύτηκε στην Αγγλία υπηρετώντας στο βρετανικό ναυτικό. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα κατατάχθηκε στο πολεμικό ναυτικό. Παράλληλα διατέλεσε υπασπιστής του Όθωνα και υπουργός των Ναυτικών στην κυβέρνηση Δημητρίου Βούλγαρη (1855-1857), μετά την παραίτηση του οποίου του ανατέθηκε από τον Όθωνα ο σχηματισμός κυβέρνησης. Κυβέρνησε τη χώρα μέχρι το 1862 με διαλείμματα, μένοντας πιστός στον Όθωνα, γι' αυτό και δέχτηκε τα βέλη της αντιπολίτευσης, η οποία έγινε ενεργότερη από το

1959 και εξής. Μετά την έξωση του Όθωνα έφυγε από την Ελλάδα και επέστρεψε ύστερα από την enthronisation του Γεωργίου Α΄, χωρίς όμως να αναμειχθεί στην πολιτική ζωή. Πέθανε στο Παρίσι το 1867.

ΜΙΝΩΤΗΣ ΑΛΕΞΗΣ: Μεγάλος ηθοποιός και σκηνοθέτης του θεάτρου. Γεννήθηκε στα Χανιά το 1900 και το όνειρό του ήταν να γίνει ποιητής. Πραγματοποίησε τελικά την επιθυμία του μέσα από μια διαφορετική προσέγγιση της ποιητικής τέχνης. Το 1921 βρέθηκε στο δρόμο του ο Βεάκης σε μια περιοδεία του στην Κρήτη, ο οποίος τον χρησιμοποίησε ως κορυφαίο αρχικά και ως εξάγγελο στη συνέχεια στον «Οιδίποδα τύραννο». Με το ρόλο αυτό ξεκίνησε τη θεατρική του πορεία και με Οιδίποδα την τελείωσε. Από το 1925 ως το 1930 συνεργάστηκε με τη Μαρίκα Κοτοπούλη. Στο καμαρίνι της είχε την τύχη να συναντήσει την Κατίνα Παξινού, με την οποία πορεύτηκε μαζί στη ζωή και στο σανίδι. Το 1931 οργάνωσε δικό του θίασο με την Παξινού και τον Βεάκη («Πόθοι κάτω από τις λεύκες» του Ο΄ Νιλ - ήταν η πρώτη του σκηνοθεσία), ενώ από το 1932 αποτέλεσε στέλεχος του Εθνικού Θεάτρου. Στην περίοδο της Κατοχής αρνήθηκε να παίξει για τους Γερμανούς και διέφυγε στην Αμερική. Επέστρεψε το 1951 και ανέλαβε τη διεύθυνση του Εθνικού Θεάτρου ως το 1967, θέση την οποία εγκατέλειψε στην περίοδο της Δικτατορίας, για να επανέλθει και πάλι στη μεταπολίτευση (1974), στην οποία και παρέμεινε ως το 1981. Από τότε και μέχρι το θάνατό του συνέχισε τη θεατρική του προσφορά μέσα από διάφορα σχήματα. Στη μακρόχρονη θεατρική του πορεία ερμήνευσε ρόλους και σκηνοθέτησε έργα μεγάλων θεατρικών συγγραφέων (Ιψεν, Στρίνμπεργκ, Λόρκα, Ο΄ Νιλ, Σαίξπηρ, Μπρεχτ). Ωστόσο, πεδίο των θεατρικών του εξερευνήσεων, όπου διακρίθηκε ως ηθοποιός και σκηνοθέτης, ήταν η αρχαία ελληνική τραγωδία («Οιδίπους τύραννος», «Οιδίπους επί Κολωνών», «Προμηθεύς Δεσμώτης», «Μήδεια», «Αντιγόνη», «Εκάβη», «Φοίνισσες», «Πέρσες» κ.ά.). Η συμβολή του στην ερμηνεία της υπήρξε θεμελιώδης. Πολλές από τις παραστάσεις αυτές τις παρουσίασε και στο εξωτερικό. Το 1960 και το 1961 σκηνοθέτησε τις όπερες «Νόρμα» του Μπελίνι και «Μήδεια» του Κερουμπίνι στην Επίδαυρο με τη Μαρία Κάλλας. Μάλιστα, τη «Μήδεια» την ανέβασε και στη Σκάλα του Μιλάνου. Πέθανε στις 11 Νοεμβρίου του 1990.

ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ: Νομικός, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1924-1925). Γεννήθηκε στην Πάτρα το 1875, σπούδασε νομικά στην Αθήνα και συμπλήρωσε τη μόρφωσή του στη Γερμανία και τη Γαλλία. Διακρίθηκε ως δικηγόρος στην Πάτρα από το 1901 ως το 1910, και την ίδια χρονιά εμφανίστηκε στην πολιτική σκηνή ως βουλευτής της πρώτης Αναθεωρητικής Βουλής. Κινήθηκε στο πολιτικό κλίμα που διαμόρφωσαν το Κίνημα στο Γουδί και ο νεοεμφανισθείς τότε πολιτικός Ελευθέριος Βενιζέλος. Διατέλεσε πρώτος υπουργός στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας από το 1912 ως το 1915 με δράση ιδιαίτερα σημαντική, θεμελιώνοντας μια πρωτοπόρο κοινωνική πολιτική (νομοσχέδιο περί αντικειμενικής ευθύνης εργοδοτών για τα εργατικά ατυχήματα). Το 1916 ακολούθησε τον Βενιζέλο στο κίνημα της Θεσσαλονίκης και έκτοτε διατέλεσε επανειλημμένα υπουργός. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βοήθησε τον Βενιζέλο στην προώθηση των ελληνικών θέσεων στο Συνέδριο της Ειρήνης του Παρισιού. Στις εκλογές του 1920 δεν εκλέχτηκε βουλευτής, ανέκτησε όμως τη βουλευτική ιδιότητα το 1923. Το 1924 ίδρυσε το Κόμμα των Συντηρητικών Φιλελευθέρων, γνωστό αργότερα ως Συντηρητικό Δημοκρατικό Κόμμα, ενώ τον Οκτώβριο του 1924 ανέλαβε ο ίδιος την πρωθυπουργία. Αν και το διάστημα κατά το οποίο διατέλεσε πρωθυπουργός ήταν σύντομο, κατάφερε να λύσει το πρόβλημα ύδρευσης της Αθήνας (σύμβαση με Ούλεν, κατασκευή φράγματος Μαραθώνα) και συνήψε το πρώτο προσφυγικό δάνειο. Ανατράπηκε τον Ιούνιο του 1925 από το δικτάτορα Πάγκαλο. Μετά την κατάρρευση της Δικτατορίας ανέλαβε και πάλι υπουργικές θέσεις, με τελευταία τη θέση υπουργού των Εξωτερικών στην τελευταία κυβέρνηση Βενιζέλου (1933). Υπήρξε μετριοπαθής πολιτικός με μεγάλες ικανότητες, όπως έδειξε και το έργο του. Ακολούθησε στη συνέχεια μια πολιτική αποστασιοποίησης από το βενιζελικό χώρο και διαλλακτική στάση απέναντι στο στέμμα κυρίως μετά την παλινόρθωση (1935). Το 1937 εξορίστηκε από το δικτάτορα Μεταξά στην Πάρο, παρ' όλο που ήταν ασθενής, και λίγο αργότερα πέθανε στην Αθήνα (Μάρτιος του 1938).

ΜΟΡΑΛΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ: Ζωγράφος και χαράκτης, καθηγητής της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών. Γεννήθηκε στην Άρτα το 1916, αλλά τα πρώτα χρόνια της ζωής του τα έζησε στην Πρέβεζα, όπου ο πατέρας του υπηρετούσε ως γυμνασιάρχης. Το 1927 εγκαταστάθηκε στην

Αθήνα και από τα 15 του χρόνια γράφτηκε στη Σχολή Καλών Τεχνών και παρακολούθησε μαθήματα με δασκάλους τους Κωνσταντίνο Παρθένη, Ουμβέρτο Αργυρό και Γιάννη Κεφαλληνό (στη χαρακτηριστική). Το ταλέντο του αναγνωρίστηκε αμέσως, ενώ η παρουσίαση των ξυλογραφιών του στην «Εκθεση Ελληνικής Χαρακτικής» στην Τσεχοσλοβακία το 1936 του εξασφάλισε υποτροφία της Ακαδημίας Αθηνών για να συνεχίσει τις σπουδές του στη Ρώμη και το Παρίσι. Διέκοψε τη φοίτησή του στη Σχολή Καλών Τεχνών της Γαλλίας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και επέστρεψε στην Αθήνα. Το 1947 εκλέχτηκε καθηγητής στην ΑΣΚΤ και αφοσιώθηκε στο διδακτικό του έργο και τη ζωγραφική. Κύρια χαρακτηριστικά της τέχνης του είναι η ρεαλιστική απόδοση του ανθρώπινου σώματος, και ιδιαίτερα του γυναικείου, η σχεδιαστική ακρίβεια, η γνώση των χρωματικών συγγενειών και η ισορροπία όλης της σύνθεσης. Ανάμεσα στα έργα του διακρίνονται τα εξής: «Αυτοπροσωπογραφία» (1937), «Αυτοπροσωπογραφία με το ζωγράφο Νικολάου» (1937), «Ο ζωγράφος και η γυναίκα του» (1942), «Μορφή» (1952), «Συνθέσεις, Επιτύμβια και Αθήνα», «Νέα γυναίκα» (1971-1972), «Κορίτσι που ζωγραφίζει» (1971), «Αίγινα» (1974) κ.ά. Συμμετείχε σε πολλές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό (Biennale) και δεν απέκτησε ποτέ εμπορικές σχέσεις με την τέχνη. Δώρισε στην Εθνική Πινακοθήκη 28 έργα του και 80 σχέδιά του, γιατί, όπως υποστηρίζει, «Εκεί είναι η θέση τους. Ακόμα και στην αποθήκη της πινακοθήκης είναι καλύτερα». Έντυσε επίσης με την τέχνη του εκδόσεις ποιητικών συλλογών του Οδυσσέα Ελύτη και του Γιώργου Σεφέρη, παραστάσεις του Αλέξη Σολωμού και του Καρόλου Κουν, χορογραφίες της Ραλλούς Μάνου. Εικαστικές παρεμβάσεις του Μόραλη συναντάμε ακόμη στους εξωτερικούς τοίχους του ξενοδοχείου Χίλτον, στις αποβάθρες της ακτής Καραϊσκάκη στον Πειραιά, στο τουριστικό περίπτερο του ΕΟΤ (Διόνυσος) του Φιλοπάππου και σε επαρχιακά ξενοδοχεία (Δελφοί, Ρόδος, Θεσσαλονίκη).

ΜΠΑΛΤΑΤΖΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Πολιτικός και πολλές φορές υπουργός, καθώς και ένας από τους Έξι που εκτελέστηκαν μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου. Γεννήθηκε το 1866 στη Σμύρνη. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα. Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής το 1902, ενώ το 1908 τοποθετήθηκε στη θέση του υπουργού των Εξωτερικών στην κυβέρνηση Γεωργίου Θεοτόκη. Στην πρώτη κυβέρνηση του Δημητρίου Γούναρη (1915) ανέλαβε το υπουργείο Συγκοινωνιών. Μετά τις εκλογές του 1920 ανέλαβε πολλές φορές το υπουργείο των Εξωτερικών (πέντε συνολικά). Έπειτα από την κατάρρευση του μετώπου (1922) κατηγορήθηκε για εσχάτη προδοσία και εκτελέστηκε μαζί με άλλους τέσσερις πολιτικούς και ένα στρατιωτικό (οι Έξι) στις 15 Νοεμβρίου του 1922. Στη διάρκεια της δίκης υπερασπίστηκε με παρρησία την εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων στις οποίες συμμετείχε.

ΜΠΟΔΟΣΑΚΗΣ (ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ) ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ: Βιομήχανος από τους ισχυρότερους στον ευρωπαϊκό χώρο. Γεννημένος στη Νίγη της Μικράς Ασίας το 1891, αναγκάστηκε από τις δυσκολίες της ζωής να δουλέψει πριν ακόμη τελειώσει τη βασική εκπαίδευση. Έζησε το δράμα της Μικρασιατικής Καταστροφής και εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα το 1823. Άνθρωπος ανήσυχος, τολμηρός και οξυδερκής, ξεκίνησε την επιχειρηματική του δραστηριότητα από την Τουρκία. Έπειτα από κάποιες αποτυχίες τη συνέχισε στην Ελλάδα δημιουργώντας μια «μικρή αυτοκρατορία». Το 1940 ήταν επικεφαλής των βιομηχανιών που εξασφάλιζαν τον πολεμικό εφοδιασμό της χώρας και των συμμάχων. Αναμείχθηκε στην πολιτική το 1951, όταν υποστήριξε τον «Ελληνικό Συναγερμό» των Παπάγου-Μαρκεζίνη. Το 1965 όμως υποστήριξε τους αποστάτες (Μητσοτάκης, Κωστόπουλος κ.ά.), ενέργεια που θεωρήθηκε μεγάλο ατόπημα. Τα σημαντικά βιομηχανικά συγκροτήματα που δημιούργησε ήταν η ΠΥΡΚΑΛ, η ΛΑΡΚΟ, η «Υαλουργία Ελευσίνας», τα Μεταλλεία Κασσάνδρας κ.ά. Μέρος της τεράστιας περιουσίας του το αφιέρωσε σε δωρεές (σχολεία, υποτροφίες) και δημιούργησε το «Ίδρυμα Μποδοσάκης», στο οποίο κληροδοτήθηκε όλη η εναπομείνουσα περιουσία του μετά το θάνατό του, αφού ένα μέρος των επιχειρήσεών του είχε νωρίτερα καταρρεύσει. Πέθανε στην Αθήνα το 1979. Εκείνο που περισσότερο από όλα θυμούνται παλιοί φίλοι και συνεργάτες του είναι ότι εκείνος ο ιδιαίτερα μικρόσωμος άντρας χαμογελούσε με φανερή ικανοποίηση, όταν του έλεγαν «γεια σου, γίγαντα!».

ΜΠΟΥΖΙΑΝΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ: Ζωγράφος, σημαντικός εκπρόσωπος του εξπρεσιονισμού σε όλο τον ευρωπαϊκό χώρο. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1885. Εκτός από την ιδιαίτερη προδιάθεση για την τέχνη, σημαντικό ρόλο στην απόφασή του να γίνει ζωγράφος έπαιξε η προτροπή του φίλου του Ουμβέρτου Αργυρού. Γράφτηκε στην Ανώτατη Σχολή Καλών

Τεχνών το 1900 και μαθήτευσε δίπλα στους Ροϊλό, Λύτρα, Ιακωβίδη, Γερασιώτη. Το 1906 συνέχισε τις σπουδές του στο Μόναχο και στο Βερολίνο πλάι στον ιμπρεσιονιστή Μαξ Λίμπερμαν, για να επιστρέψει και πάλι στο Μόναχο το 1910, όπου συναντήθηκε με τον Τζόρτζιο ντε Κίρικο και τον Δημήτρη Πικιώνη. Παράλληλα ασχολήθηκε κυρίως με την προσωπογραφία, για να μπορέσει να επιβιώσει. Και ενώ τα χρόνια 1911-1917 κινήθηκε στο κλίμα του ρεαλισμού και του ιμπρεσιονισμού, το 1917 στράφηκε ξαφνικά προς τον εξπρεσιονισμό. Ένα μαραμένο φύλλο αγριοκαστανιάς του αποκάλυψε σε μια στιγμή το νόημα της φθοράς, τη μοίρα όλων αυτών που υπάρχουν, και στάθηκε η αφορμή για τη στροφή αυτή. Από το 1919 άρχισε να εκθέτει έργα προς αυτή την κατεύθυνση, εντάχθηκε στον κύκλο των Γερμανών εξπρεσιονιστών και το έργο του αναγνωριζόταν όλο και περισσότερο. Η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία (1933) και οι θέσεις των ναζιστών για τον εξπρεσιονισμό, που τον θεωρούσαν «εκφυλισμένη» τέχνη, ανάγκασαν τον Μπουζιάνη όπως και πολλούς ομότεχνούς του να εγκαταλείψουν τη Γερμανία. Έτσι, επέστρεψε στην Ελλάδα το 1935 έπειτα από 28 χρόνια. Η τέχνη του αντιμετωπίστηκε αρχικά με αδιαφορία, ενώ ο ίδιος είχε οικονομικά προβλήματα, κυρίως την περίοδο της Κατοχής. Η αξία του άρχισε να αναγνωρίζεται το 1949 με την πρώτη ατομική έκθεση στον «Παρνασσό». Το 1950 εκπροσώπησε την Ελλάδα στην Biennale της Βενετίας. Το 1958 πήρε το βραβείο Γκούγκενχαϊμ και πέθανε ένα χρόνο αργότερα το 1959. Ο Μπουζιάνης διαμόρφωσε στην τέχνη του μια καθαρά προσωπική εξπρεσιονιστική ζωγραφική. Το συνολικό του έργο αποτελούν χίλιες περίπου ελαιογραφίες, υδατογραφίες και σχέδια. Καθοριστικό του θέμα παραμένει η ανθρώπινη μορφή, βασικό του μέσο το χρώμα και στόχος του η απόδοση του εσωτερικού κόσμου. Πρώιμα έργα του: «Αυτοπροσωπογραφία του καλλιτέχνη», «Προσωπογραφία της αδελφής του Μπουζιάνη», «Ανδρική προσωπογραφία», «Ζευγάρι». Έργα μετά την επιστροφή στην Ελλάδα: «Γυναίκα φιγούρα», «Καθιστή γυναίκα», «Ξαπλωμένη γυναίκα», «Μικρή και μεγάλη γυναίκα» κ.ά. Οι υδατογραφίες του αποτελούν αναμφίβολα ένα σημαντικό κομμάτι του έργου του και καταλαμβάνει με αυτές την πρώτη θέση στον ευρωπαϊκό εξπρεσιονισμό. Χαρακτηριστικές δημιουργίες: «Γυναίκα σε τοπίο», «Κεφάλι γυναίκας», «Νεαρή γυναίκα με κόκκινη μπλούζα», «Γυναίκα με τα λουλούδια», «Νεκρή φύση με μήλα», «Μητέρα και γιος», «Εργοστάσιο του γκαζιού», «Νεκρή φύση με μήλα και πολυθρόνα» και «Κεφάλι κοριτσιού», η τελευταία υδατογραφία του ζωγραφισμένη το 1957.

ΟΘΩΝ: Ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας μετά τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους (1832-1862). Δευτερότοκος γιος -γεννήθηκε το 1815- του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄ της δυναστείας των Βίτελσμπαχ. Εκλέχτηκε από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις ηγεμόνας της Ελλάδας. Ήρθε στο Ναύπλιο το 1833, αλλά επειδή ήταν ανήλικος, την εξουσία αρχικά άσκησε το συμβούλιο Αντιβασιλείας. Η αυταρχικότητά του οδήγησε στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 και στην ψήφιση του Συντάγματος το 1844. Παρά την ψήφιση Συνταγματικού Χάρτη, εξακολούθησε να κυβερνά με συνεχείς παρεμβάσεις στην πολιτική ζωή του τόπου. Η απολυταρχική του στάση σε συνδυασμό με την αποτυχία της Θεσσαλικής Επανάστασης είχε ως συνέπεια την έξωσή του από τη χώρα το 1862. Πέθανε το 1867.

ΟΘΩΝΑΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Στρατιωτικός, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στο Γύθειο το 1879. Εγκατέλειψε τις νομικές του σπουδές για να εισαχθεί στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων, στην οποία ήταν συμφοιτητής του Θ. Πάγκαλου και άλλων αξιωματικών που αργότερα διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα της χώρας. Συμμετείχε στο Μακεδονικό Αγώνα, στους Βαλκανικούς Πολέμους, όπου διακρίθηκε στις μάχες Κιλκίς-Λαχανά και Τζουμαγιάς, και στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη. Πήρε μέρος στην εκστρατεία εναντίον των Μπολσεβίκων. Τραυματίστηκε στη Μικρασιατική Εκστρατεία, ενώ μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920 αποστρατεύτηκε. Συμμετείχε στην Επανάσταση του 1922, ήταν μάλιστα από τους αδιάλλακτους, και ως πρόεδρος του στρατοδικείου καταδίκασε τους Έξι σε θάνατο. Με την εκδήλωση του κινήματος του Πάγκαλου προτίμησε και πάλι να παραιτηθεί από το στράτευμα. Επανήλθε το 1928 με ειδικό διάταγμα της κυβέρνησης Βενιζέλου, ενώ μετά την ήττα του τελευταίου στις εκλογές του 1933 και την αποτυχία του κινήματος του Πλαστήρα ανέλαβε για μικρό χρονικό διάστημα την πρωθυπουργία (κυβέρνηση των στρατηγών), για να παραδώσει ομαλά την εξουσία στο νικητή των εκλογών Παναγή Τσαλδάρη. Λίγο μετά την απελευθέρωση

ανακλήθηκε και πάλι στην ενεργό υπηρεσία και ανέλαβε την αρχιστρατηγία. Παραιτήθηκε λίγες μέρες μετά, επειδή διαφώνησε με την ανάμειξη των Βρετανών. Αποσύρθηκε από το δημόσιο βίο και πέθανε στην Αθήνα το 1970.

ΟΛΓΑ: Βασίλισσα των Ελλήνων, σύζυγος του βασιλιά Γεώργιου Α΄. Γεννήθηκε στην Πετρούπολη της Ρωσίας το 1851 και ήταν κόρη του μεγάλου δούκα της Ρωσίας Κωνσταντίνου Νικολάγεβιτς. Παντρεύτηκε το βασιλιά Γεώργιο το 1867 και έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τον ελληνικό λαό, γιατί ήταν χριστιανή ορθόδοξη. Απέκτησε οκτώ παιδιά και δεν αναμείχθηκε στην πολιτική ζωή του τόπου. Ασχολήθηκε περισσότερο με φιλανθρωπικά έργα και συνέβαλε στη σύσταση της Σχολής Νοσοκόμων του νοσοκομείου Ευαγγελισμού, δείχνοντας παράλληλα ενδιαφέρον για τους φυλακισμένους του Εφηβείου Γεωργίου Αβέρωφ, για το Πτωχοκομείο και το Ρωσικό Νοσοκομείο και άλλους οργανισμούς και ιδρύματα. Η πρωτοβουλία της για μετάφραση του Ευαγγελίου στην ομιλούμενη γλώσσα υπήρξε αφορμή για τα Ευαγγελικά (ταραχές του 1901). Μετά τη δολοφονία του Γεωργίου (1913) επέστρεψε στη Ρωσία, παρακολούθησε την Επανάσταση των Μπολσεβίκων, χωρίς η ίδια να θιγεί, και έπειτα από σύντομη παραμονή στη Ελβετία επέστρεψε στην Ελλάδα. Εγκατέλειψε οριστικά τη χώρα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και μέχρι το θάνατό της (1926) έζησε στη Ρώμη.

ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΩΣΤΗΣ: Κορυφαίος Νεοέλληνας ποιητής, σημαντικός εκπρόσωπος της Γενιάς του 1880 και κριτικός. Γεννήθηκε το 1859 στην Πάτρα, όπου ο πατέρας του υπηρετούσε ως δικαστικός. Σε ηλικία επτά ετών έχασε τους γονείς του και τον μεγάλωσε ο θείος του στο Μεσολόγγι. Το 1875 ήρθε για σπουδές στην Αθήνα και φοίτησε στη Νομική Σχολή, αλλά δεν την τελείωσε διότι τον απορρόφησε η λογοτεχνία. Την περίοδο αυτή δημοσίευσε τα πρώτα του ποιήματα σε ημερολόγια της εποχής και τον «Ραμπαγά». Την πρώτη ποιητική συλλογή, «Τα τραγούδια της πατρίδας μου», την εξέδωσε το 1886, ενώ ακολούθησαν και άλλες ποιητικές συνθέσεις για τις οποίες βραβεύτηκε και έτσι έγινε ευρύτερα γνωστός. Το προσωπικό του όμως ύφος είναι εμφανές στα ποιήματα «Πατρίδες» (1895), «Ιαμβοί και Ανάπαιστοι» (1897), «Ο Τάφος» (1898) και στη συλλογή ποιημάτων «Η Ασύλευτη Ζωή» (1904). Τα πιο αντιπροσωπευτικά έργα του είναι: «Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου» (1907) και «Η Φλογέρα του Βασιλιά» (1910). Αξία λόγου είναι επίσης: «Οι Καημοί της Λιμνοθάλασσας» (1912), «Η Πολιτεία και η Μοναξιά» (1912), οι «Βωμοί» (1915), «Τα Παράκαιρα» (1919), τα «Περάσματα και Χαιρετισμοί» (1931) και «Οι Νύχτες του Φήμιου» (1935). Τα πεζογραφήματά του δεν είναι σημαντικά.

Το πιο σπουδαίο διήγημά του είναι «Ο Θάνατος του Παλικάριου» (1901). Ιδιαίτερα αξιόλογο είναι και το μοναδικό θεατρικό του έργο, «Τρισεύγενη» (1903). Έγραψε ακόμη πολλά άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά, μερικά από τα οποία έχουν συμπεριληφθεί στα «Άπαντα» που εξέδωσε το Ίδρυμα Παλαμά. Μέσα από αυτά αγωνίστηκε για την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, ασχολήθηκε με θέματα νεοελληνικής φιλολογίας, έκανε γνωστό τον Κάλβο, επισήμανε τις αρετές καθαρόγλωσσων ποιητών (έγραφαν σε αρχαίζουσα) κρατώντας τις αποστάσεις του από τη γλωσσική μισαλλοδοξία της εποχής. Για την προσφορά του τιμήθηκε με το κρατικό Αριστείο Γραμμάτων και Τεχνών το 1925 και το 1926 ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Ακαδημίας Αθηνών. Πέθανε στην Αθήνα το 1943, την περίοδο της Κατοχής, και η κηδεία του πήρε τη μορφή διαδήλωσης των Αθηναίων κατά των κατακτητών. Ο Άγγελος Σικελιανός τον χαιρέτισε ως εξής: «Σ' αυτό το φέρετρο ακουμπά η Ελλάδα».

ΠΑΞΙΝΟΥ ΚΑΤΙΝΑ: Κορυφαία ηθοποιός του ελληνικού θεάτρου. Γεννήθηκε στον Πειραιά το 1900 και ήταν κόρη του αλευροβιομήχανου Βασιλείου. Σπούδασε στη Γενεύη, στη Βιέννη και στο Βερολίνο, ήταν αγαπημένη μαθήτρια του Δημήτρη Μητρόπουλου και ξεκίνησε την καριέρα της ως λυρική ερμηνεύτρια. Ωστόσο, εξαιτίας κάποιου προβλήματος με τη φωνή της, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη μουσική και να στραφεί στο θέατρο. Πρωτοεμφανίστηκε στο Θέατρο Κοτοπούλη στο έργο «Γυμνή γυναίκα» το 1929. Στη συνέχεια συνεργάστηκε με τους Βεάκη και Μινωτή στα έργα «Πόθοι κάτω από τις λεύκες» του Ο'Νιλ, «Ο πατέρας» του Στρίντμπεργκ, «Ο θείος Βάνιας» του Τσέχοφ. Το 1931 προσλήφθηκε στο Εθνικό Θέατρο, όπου ερμήνευσε μεγάλους ρόλους σε έργα αρχαίων Ελλήνων τραγικών ποιητών (Αισχύλο, Σοφοκλή, Ευριπίδη), καθώς και Ευρωπαίους δραματουργούς (Ίψεν, Σαίξπηρ, Ο'Νιλ, Όσκαρ Ουάιλντ κ.ά.) Στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου κατέφυγε στην Αμερική όπου παρέμεινε ως το 1952. Μετά επέστρεψε στην Ελλάδα και συνεργάστηκε και πάλι με το Εθνικό Θέατρο. Έπαιξε απαιτητικούς ρόλους, π.χ., την Εκάβη, τη Μήδεια, την Κλυταιμνήστρα στον

«Αγαμέμνονα» του Αισχύλου, την Ιοκάστη στις «Φοίνισσες» του Ευριπίδη, την Ιοκάστη στον «Οιδίποδα τύραννο» του Σοφοκλή κ.ά., ενώ ερμήνευσε και ρόλους σε έργα ξένων δραματουργών, όπως «Το σπίτι της Μπερνάντα Άλμπα» του Λόρκα, «Η τρελή του Σαγιά» του Ζιροντού, «Το μακρύ ταξίδι της μέρας μέσα στη νύχτα» του Ο'Νιλ, «Μάκβεθ» του Σαίξπηρ κ.ά. Απολύθηκε από το Εθνικό την εποχή της Δικτατορίας (1967) και ίδρυσε θίασο μαζί με το σύζυγό της, Αλέξη Μινωτή. Το τελευταίο έργο στο οποίο έπαιξε ήταν το «Μάνα Κουράγιο» του Μπρεχτ. Πέθανε το 1973. Η Παξινού έπαιξε σε ελάχιστες ταινίες και για τη συμμετοχή της στο έργο «Για ποιον χτυπάει η καμπάνα» (έπαιξε το ρόλο της Πιλάρ) κέρδισε το Όσκαρ Β' Γυναικείου Ρόλου. Η Παξινού ήταν ηθοποιός με έντονη προσωπικότητα. Οι ερμηνείες της στο αρχαίο δράμα αποτελούν «πρότυπα υποκριτικής ολοκλήρωσης», σύμφωνα με τον Κ. Γεωργουσόπουλο.

ΠΑΠΑΓΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Στρατιωτικός, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1883. Σπούδασε στη Στρατιωτική Ακαδημία των Βρυξελλών και στη Σχολή Εφαρμογής Ιππικού της Ιπρ στη Γαλλία. Πήρε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913). Στη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού συντάχθηκε με την άποψη του βασιλιά, δηλαδή υπέρ της ουδετερότητας, και γι' αυτό το λόγο αποστρατεύθηκε και εξορίστηκε (1917).

Επανήλθε στις τάξεις του στρατεύματος το 1920 και έλαβε μέρος στη Μικρασιατική Εκστρατεία. Αποστρατεύθηκε και πάλι το 1922 μετά την επικράτηση της Επανάστασης και επανήλθε το 1926 (οικουμενική κυβέρνηση) με το βαθμό του συνταγματάρχη. Το 1931 έγινε υπαρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Στις 10 Οκτωβρίου του 1935 αυτός, ο αρχηγός της Αεροπορίας, Ρέππας, και ο αρχηγός του Ναυτικού, Οικονόμου, ανέτρεψαν με πραξικοπηματικό τρόπο τη νόμιμη κυβέρνηση του Παναγή Τσαλδάρη και επέβαλαν ως πρωθυπουργό τον Γ. Κονδύλη. Συνέβαλαν δηλαδή στην de facto παλινόρθωση της μοναρχίας. Το 1936 διορίστηκε αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο ανέλαβε την αρχιστρατηγία των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων. Αποδοκίμασε τις πρωτοβουλίες του στρατηγού Τσολάκογλου για συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς, ενώ στη συνέχεια περιφρόνησε τις κατοχικές κυβερνήσεις και αρνήθηκε την τιμητική σύνταξη που του προσφέρθηκε. Το 1943 τον συνέλαβαν οι Γερμανοί και τον έκλεισαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Γερμανία. Το 1949 ανέλαβε και πάλι την αρχιστρατηγία των ενόπλων δυνάμεων της χώρας, με αυξημένες όμως αρμοδιότητες - ήταν πλέον στρατηγός και επικεφαλής της τελευταίας φάσης των επιχειρήσεων του Εμφύλιου Πολέμου. Του απονεμήθηκε η στραταρχική ράβδος και αργότερα παραιτήθηκε για να πολιτευτεί. Ίδρυσε το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού, το οποίο στις εκλογές του 1951 πήρε τη σχετική πλειοψηφία του εκλογικού σώματος και στις εκλογές του 1952 την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών του Κοινοβουλίου. Κυβέρνησε μέχρι το θάνατό του (Αθήνα, 1955). Στο διάστημα αυτό έθεσε το Κυπριακό στο διεθνές διπλωματικό προσκήνιο και αναδιάρθρωσε την ελληνική οικονομία.

ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Συγγραφέας. Γεννήθηκε στη Σκιάθο το 1851. Εργάστηκε στην Αθήνα ως δημοσιογράφος και μεταφραστής σε εφημερίδες και περιοδικά, όπου δημοσίευσε και τα περισσότερα έργα του. Ήταν απλός και θρησκευόμενος -«κοσμοκαλόγερος»-, ενώ ονομάστηκε και «άγιος των γραμμάτων». Έγραψε μυθιστορήματα, όπως «οι Έμποροι των Εθνών» (1882), «η Γυφτοπούλα» (1884), «Χρήστος Μηλιώνης» (1885), αλλά περισσότερο γνωστός έγινε με τα διηγήματά του. Σε αυτά κυριαρχεί το αίσθημα της νοσταλγίας και περιγράφει τη ζωή των ταπεινών ανθρώπων και τη φύση της Σκιάθου. Τα διηγήματά του είναι ηθογραφικά («Βαρδιάνος στα Σπόρκα» [1893]), ρεαλιστικά («η φόνισσα» [1903]), νοσταλγικά και σχεδόν αυτοβιογραφικά («Όνειρο στο κύμα» [1900]). Το ύφος του δεν είναι πολύ επιτηδευμένο, ενώ η γλώσσα του είναι ιδιότυπη και συγχρόνως γοητευτική, και δεν υπακούει αυστηρά στην καθαρεύουσα. Συνδυάζει το ρεαλισμό με την ποίηση και αναδεικνύει τους ταπεινούς ήρωές του σε πραγματικά σύμβολα του ανθρώπου. Ο Παπαδιαμάντης εξέφρασε με τα θέματά του τον ορθόδοξο χριστιανικό τρόπο ζωής, επιλέγοντας και χρησιμοποιώντας κάθε φορά τις πιο κατάλληλες τεχνικές για την απόδοσή του. Πέθανε στη Σκιάθο το 1911.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Στρατιωτικός, επικεφαλής της Δικτατορίας της 21ης Απριλίου του 1967. Γεννήθηκε στο Ελαιοχώρι της Αχαΐας το 1919. Σπούδασε στη

Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων από όπου αποφοίτησε ως ανθυπολοχαγός πυροβολικού (τάξη του 1940). Πήρε μέρος στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο και στον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949). Στη συνέχεια μετεκπαιδεύτηκε στις ΗΠΑ. Συμμετείχε σε συνωμοτικές στρατιωτικές οργανώσεις και έλαβε την προσωνομία «Νάσερ». Το 1959 τοποθετήθηκε στην Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (ΚΥΠ) και παρέμεινε εκεί μέχρι τη μετάθεσή του σε μονάδα πυροβολικού στον Έβρο το 1964. Τον Ιούνιο σχεδίασε να κάνει δολιοφθορά σε στρατιωτικό υλικό στον Έβρο, θέλοντας προφανώς να δημιουργήσει την εντύπωση ότι η κυβέρνηση της Ενώσεως Κέντρου δεν ήταν σε θέση να ελέγξει τις κινήσεις των κομμουνιστών. Αντί να τιμωρηθεί ανέλαβε υπηρεσία στην 1η Στρατιά και λίγο αργότερα στο 3ο Επιτελικό Γραφείο του ΓΕΣ - από αυτή τη θέση οργάνωσε το πραξικόπημα. Ως κύριο μέλος της τριανδρίας (οι άλλοι δύο ήταν ο Στυλιανός Παττακός και ο Νικόλαος Μακαρέζος) διοίκησε δικτατορικά τη χώρα από διάφορες θέσεις, ανάλογα με τις περιστάσεις, ως υπουργός, πρωθυπουργός, αντιβασιλέας και πρόεδρος της Δημοκρατίας. Ο Παπαδόπουλος απομάκρυνε τη μεραρχία -την οποία είχε στείλει ο Γ. Παπανδρέου- από την Κύπρο και κατάρτισε Σύνταγμα, την επικύρωση του οποίου πέτυχε με νόθο δημοψήφισμα. Στη συνέχεια κατήργησε τη μοναρχία, πάλι με νόθο δημοψήφισμα (1973), και ανέθεσε στον Σπύρο Μαρκεζίνη το σχηματισμό πολιτικής κυβέρνησης, η οποία θα προετοίμαζε την προσφυγή σε ελεύθερες εκλογές, αλλά δεν καθοριζόταν πότε θα διεξάγονταν. Τα αιματηρά γεγονότα στο Πολυτεχνείο το Νοέμβριο του 1973 αποκάλυψαν τις πραγματικές προθέσεις των δικτατόρων. Ανατράπηκε από τον ταξίαρχο Δ. Ιωαννίδη το Νοέμβριο του 1973. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας προσήχθη σε δίκη μαζί με τους άλλους πρωταίτιους της Δικτατορίας και καταδικάστηκε σε θάνατο (1975). Η ποινή δεν εκτελέστηκε αλλά μετατράπηκε σε ισόβια δεσμά, έπειτα από απόφαση της κυβέρνησης. Παρέμεινε έγκλειστος στις φυλακές Κορυδαλλού. Πέθανε το 1999 ύστερα από μακροχρόνια ασθένεια.

ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Σημαντικός σοσιαλιστής πολιτικός, πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1876 - οι γονείς του κατάγονταν από το Λεβίδι. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και κοινωνιολογία, πολιτική οικονομία και φιλοσοφία στη Χαϊδελβέργη και στο Βερολίνο και στη συνέχεια στο Λονδίνο και στο Παρίσι. Επέστρεψε στην Αθήνα το 1907 και οι Έλληνες τον γνώρισαν για πρώτη φορά το 1908 μέσα από ένα κείμενο του που αφορούσε στον Κωστή Παλαμά (αντιμετώπιζε τότε ο μεγάλος ποιητής προβλήματα διότι υποστήριζε τη δημοτική γλώσσα). Την ίδια χρονιά ίδρυσε μαζί με άλλους - Κωνσταντίνο Τριανταφυλλόπουλο (1881-1966), Αλέξανδρο Δελμούζο (1880-1956), Αλέξανδρο Μυλωνά (1881-1967), Θρασύβουλο Πετμεζά (1874-1939), Παναγιώτη Αραβαντινό (1880-1930) και Θαλή Κουτούπη (1870-1935)- την Κοινωνιολογική Εταιρεία. Ήταν υπέρμαχος της αγροτικής μεταρρύθμισης στη Θεσσαλία και το 1910 εκλέχτηκε βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος το οποίο ίδρυσε μαζί με τα άλλα μέλη της Εταιρείας. Εντάχθηκε στο Κόμμα των φιλελευθέρων το 1916, προβάλλοντας, όπως σημειώνει ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος, «το κοινωνικό στοιχείο του κινήματος (της Εθνικής Αμύνης) υπό το πνεύμα του αναμορφωτικού σοσιαλισμού». Μετά τη μεταφορά της κυβέρνησης Βενιζέλου στην Αθήνα διορίστηκε υπουργός Συγκοινωνιών (προώθησε τη μετατροπή του Πολυτεχνείου σε ανώτατη σχολή, αναδιοργάνωσε τη Σχολή Καλών Τεχνών και την Εθνική Πινακοθήκη στην οποία διόρισε ως διευθυντή τον Ζαχαρία Παπαντωνίου, επικύρωσε το νέο σχέδιο πόλης της Θεσσαλονίκης κ.λπ.). Στη συνέχεια αποχώρησε από το Κόμμα των Φιλελευθέρων και το 1922 ίδρυσε τη Δημοκρατική Ένωση, η οποία μετά το 1928 μετονομάστηκε σε Αγροτικών και Εργατικών Κόμμα. Στις 12 Φεβρουαρίου του 1922 συνέταξε και δημοσίευσε το «Δημοκρατικό Μανιφέστο» με το οποίο ζητούσε να τεθούν τα λαϊκά και εθνικά συμφέροντα υπέρνω της δυναστείας. Το κείμενο αυτό θεωρήθηκε υβριστικό για το πρόσωπο του βασιλιά Κωνσταντίνου γι' αυτό προσήχθη σε δίκη στη Λαμία και καταδικάστηκε σε τριετή φυλάκιση, αλλά αποφυλακίστηκε αμέσως μετά την Επανάσταση του Σεπτεμβρίου του 1922 (συνήγορός του ήταν ο Γ. Παπανδρέου). Το 1924 ως πρωθυπουργός εισηγήθηκε την κατάργηση της μοναρχίας. Η Βουλή υπερψήφισε την εισήγησή του που αργότερα επικυρώθηκε με δημοψήφισμα (13 Απριλίου του 1924). Τον Ιούλιο του ίδιου έτους κατέθεσε το νομοσχέδιο για την ίδρυση πανεπιστημίου στη Θεσσαλονίκη. Η κυβέρνησή του ανατράπηκε στις 18 Ιουλίου του 1924. Στη διάρκεια της Δικτατορίας του Θ. Πάγκαλου (1926) εκτοπίστηκε στη Σαντορίνη. Το 1926 ο Παπαναστασίου ανέλαβε το υπουργείο Γεωργίας στην οικουμενική

κυβέρνηση Ζαΐμη. Την περίοδο της θητείας του εισηγήθηκε μεταξύ άλλων τη δημιουργία της Αγροτικής Τράπεζας. Για λίγες μέρες έγινε και πάλι πρωθυπουργός (Μάιος του 1932). Τη δεκαετία του 1930 ο Παπαναστασίου έλαβε μέρος στο φιλειρηνικό κίνημα που αναπτύχθηκε στο χώρο των Βαλκανίων. Αντιτάχθηκε στο κίνημα του 1935 γιατί πίστευε ότι οι βίαιες ενέργειες διακόπτουν την ομαλή δημοκρατική πορεία του τόπου. Στις 25 Απριλίου του 1936 ήταν από τους λίγους -ανάμεσά τους και ο Γ. Παπανδρέου- που αρνήθηκαν την ψήφο εμπιστοσύνης στον Ι. Μεταξά. Πέθανε στην Εκάλη το Νοέμβριο του 1936. Σε όλη του τη ζωή υποστήριξε τα συμφέροντα των μη προνομιούχων και δίκαια μερικοί του έδωσαν το προσωνύμιο «πατέρας της δημοκρατίας».

- Ο ίδιος είπε για τους αγρότες: «Ο αγροτισμός που χαρακτηρίζει την πολιτική μου ως ιδέα και ως κατεύθυνση πολιτική, εριζοβόλησε στην ψυχή μου πολλά χρόνια τώρα, όταν το καλοκαίρι, στα μικρά μου χρόνια, έμενα στο Λεβίδι, την ιδιαίτερη πατρίδα της οικογένειάς μου, έβλεπα τους συγγενείς μου να βασανίζονται από τα ξημερώματα ως το βράδυ, για να καλλιεργούν την σκληροτράχηλη γη. [...] Τι αξία μπορεί να έχει ο πολιτισμός, αν τα αγαθά του δεν φθάνουν στις καλύβες του χωριού;»

ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΑΝΔΡΕΑΣ: Πρωθυπουργός της Ελλάδας, καθηγητής πανεπιστημίου και ιδρυτής του ΠαΣοΚ. Γεννήθηκε στη Χίο το 1919, όταν ο πατέρας του Γεώργιου Παπανδρέου ήταν νομάρχης του νησιού. Σπούδασε οικονομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στο Χάρβαρντ, όπου εργάστηκε και ως βοηθός. Έγινε καθηγητής οικονομικών στο Πανεπιστήμιο της Μινεσότα (1951) και στο Πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϊ της Καλιφόρνια (1955). Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1961 και διορίστηκε επικεφαλής του Κέντρου Οικονομικών Ερευνών στην Αθήνα, επί κυβέρνησης Κωνσταντίνου Καραμανλή. Εκλέχτηκε βουλευτής για πρώτη φορά το 1964 στην Αχαΐα και διατέλεσε υπουργός Προεδρίας και αναπληρωτής υπουργός Συντονισμού στην κυβέρνηση Ενώσεως Κέντρου του πατέρα του (1964-65). Το όνομά του ενεπλάκη στην υπόθεση «Ασπίδα», ενώ γρήγορα δημιούργησε μέσα στην κοινοβουλευτική ομάδα της Ενώσεως Κέντρου έναν πυρήνα πολιτικών του φίλων. Συνελήφθη και φυλακίστηκε για μικρό διάστημα την περίοδο της Δικτατορίας του 1967, αλλά, έπειτα από πιέσεις των ΗΠΑ στους δικτάτορες, του δόθηκε η άδεια να φύγει από τη χώρα. Στο εξωτερικό ίδρυσε το ΠΑΚ (Πανελλήνιο Αντιστασιακό Κίνημα) και επέστρεψε στην Ελλάδα μετά τη Μεταπολίτευση (1974) και ίδρυσε το ΠαΣοΚ, του οποίου διατέλεσε πρόεδρος μέχρι το θάνατό του. Εξελέγη βουλευτής το 1974 και το 1977 οπότε το κόμμα του ήρθε δεύτερο στις εκλογές (αξιωματική αντιπολίτευση). Αυτή την περίοδο ο Α. Παπανδρέου εναντιώθηκε στην επιλογή της κυβέρνησης Καραμανλή να ενταχθεί η χώρα στην ΕΟΚ, ενώ ζήτησε την άσκηση περισσότερο δυναμικής πολιτικής απέναντι στις αξιώσεις της Τουρκίας στο Αιγαίο. Το 1981, μετά τη νίκη του ΠαΣοΚ στις εκλογές, ανέλαβε πρωθυπουργός και στη θέση αυτή παρέμεινε μέχρι τις εκλογές του 1989. Επανήλθε στο πρωθυπουργικό αξίωμα το 1993 και παραιτήθηκε στις αρχές του 1996 λόγω σοβαρών προβλημάτων υγείας. Πέθανε τον Ιούνιο του 1996.

Ο Α. Παπανδρέου ήταν πολιτικός με σημαντική επιρροή. Εισήγαγε νέες ιδέες στην ελληνική εξωτερική πολιτική, όπως η συστηματική προσέγγιση με τις χώρες του Τρίτου Κόσμου. Παρά την αρχική του αντίθεση προς την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, μόλις ανέλαβε την εξουσία έγινε ένθερμος υποστηρικτής των ευρωπαϊκών θεσμών και βασίστηκε πολύ στους πόρους που του διέθετε η Κοινότητα για να προωθήσει την αναδιανεμητική πολιτική του. Σπουδαίο ήταν το νομοθετικό έργο της πρώτης κυβέρνησής του (1981-1985), ιδιαίτερα στους τομείς της κατοχύρωσης της ισότητας των δύο φύλων και της εξάλειψης των συνεπειών του Εμφυλίου.

ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Πολιτικός, πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε το 1888 στο Καλέτζι της Αχαΐας και σπούδασε νομική στην Αθήνα και στο Βερολίνο. Το 1915 διορίστηκε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο νομάρχης Λέσβου και κατόπιν γενικός διοικητής στην περιφέρεια Αιγαίου. Το 1921 φυλακίστηκε για ένα άρθρο που δημοσίευσε με το οποίο ζητούσε την παραίτηση του βασιλιά Κωνσταντίνου, ενώ το 1922 υπερασπίστηκε τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου στη δίκη για το «Δημοκρατικό Μανιφέστο».

Τον Ιανουάριο του 1923 ανέλαβε υπουργός Εσωτερικών στην επαναστατική κυβέρνηση του Στυλιανού Γονατά. Συμμετείχε ως εκλεγμένος πληρεξούσιος Λέσβου στην Εθνοσυνέλευση του 1924. Από τότε εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής Λέσβου σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Το 1925 φυλακίστηκε και εκτοπίστηκε την περίοδο της Δικτατορίας του Πάγκαλου. Το 1930 ανέλαβε το υπουργείο Παιδείας στην κυβέρνηση του Ελ.Βενιζέλου. Στη

θέση αυτή παρέμεινε μέχρι το 1932. Το έργο του ήταν πολύ σπουδαίο: Ασχολήθηκε με την ίδρυση νέων σχολικών μονάδων και την ανέγερση σχολικών κτιρίων (3.000 νέες σχολικές αίθουσες), αλλά και με την αναμόρφωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (εξατάξιο δημοτικό σχολείο). Ίδρυσε, επίσης, την Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών και θέσπισε τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος. Μετά την απομάκρυνση του Ελευθέριου Βενιζέλου από την πολιτική σκηνή δημιούργησε δικό του κόμμα (Δημοκρατικό Κόμμα), το οποίο είχε εκπροσώπους στην τελευταία πριν από τον πόλεμο Βουλή. Κατά τη Δικτατορία του Ι. Μεταξά εξορίστηκε στα Κύθηρα και αργότερα στην Άνδρο. Την περίοδο της Κατοχής φυλακίστηκε για κάποιο διάστημα από τους κατακτητές και στη συνέχεια διέφυγε στη Μέση Ανατολή. Τον Απρίλιο του 1944 σχημάτισε κυβέρνηση στην οποία εκτός από πρωθυπουργός χρημάτισε και υπουργός Εξωτερικών. Αργότερα σχημάτισε την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. Στη διάρκεια της θητείας του έγινε το Συνέδριο του Λιβάνου (Μάιος του 1944) και υπογράφηκε η Συμφωνία της Καζέρτας (Σεπτέμβριος του 1944). Τον Οκτώβριο του 1944 η κυβέρνηση εγκαταστάθηκε στην απελευθερωμένη Αθήνα, αλλά το Δεκέμβριο ξέσπασαν τα Δεκεμβριανά. Τον Ιανουάριο του 1945 η κυβέρνησή του παραιτήθηκε και ο Γ. Παπανδρέου ίδρυσε το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Έλαβε μέρος σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις και εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής. Κατέλαβε διάφορες κυβερνητικές θέσεις στις κυβερνήσεις Πλαστήρα, ενώ το 1952, λόγω του ισχύοντος εκλογικού συστήματος (πλειοψηφικό), συνεργάστηκε με τον Ελληνικό Συναγερμό του στρατάρχη Παπάγου και εξελέγη βουλευτής Αχαΐας. Στην αρχή της δεκαετίας του 1960 ανέλαβε πρωτοβουλίες για την ανασύνταξη των δυνάμεων του Κέντρου και μετά τις εκλογές του 1961 εγκαινίασε τον Ανένδοτο Αγώνα που τον οδήγησε στην ανάληψη της εξουσίας δύο χρόνια αργότερα, το Νοέμβριο του 1963. Θριάμβευσε στις εκλογές του 1964 με ποσοστό πάνω από 52% και σχημάτισε κυβέρνηση. Χειρίστηκε με ικανοποιητικό τρόπο την κρίση στην Κύπρο το 1964 και φρόντισε για την αμυντική θωράκιση του νησιού με την αποστολή μιας μεραρχίας στρατού. Προσπάθησε μετά τον Εμφύλιο να μετριάσει τις αντιθέσεις, αλλά δεν κατάργησε το Νόμο 509, με τον οποίο νομιμοποιούνταν οι διακρίσεις σε βάρος της Αριστεράς. Προχώρησε σε μια εκ βάθρων μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης και προώθησε τη διδασκαλία της δημοτικής στο δημοτικό. Η θητεία του διακόπηκε απότομα με την αιφνίδια συνταγματική κρίση της 15ης Ιουλίου του 1965. Αποδοκίμασε έντονα τις απόπειρες διάσπασης με τις κυβερνήσεις της αποστασίας και τελικά ήρθε σε συμφωνία με τον αρχηγό της ΕΡΕ Παναγιώτη Κανελλόπουλο για τη διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη εκλογών. Με το στρατιωτικό όμως πραξικόπημα της 21ης Απριλίου του 1967 διακόπηκε βίαια η πορεία προς τις εκλογές, ενώ τέθηκε σε δοκιμασία και ο ίδιος ο Γεώργιος Παπανδρέου. Ο «Γέρος της Δημοκρατίας» πέθανε την 1η Νοεμβρίου του 1968 και η κηδεία του μετατράπηκε στην πρώτη μαζική διαδήλωση εναντίον της Δικτατορίας. Ο Γεώργιος Παπανδρέου ήταν δεινός κοινοβουλευτικός ρήτορας, αλλά και γνώστης της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Μάλιστα είχε ασχοληθεί με τη μετάφραση του Θουκυδίδη.

- Ο ίδιος είπε για τον εαυτό του: «Εις τα μακρά έτη του Δημοσίου βίου μου μόνον έξι χρόνια μετείχον εις κυβερνήσεις, 40 χρόνια μετείχον μόνον εις αγώνας. Αυτό είναι μία ένδειξις ότι τα κριτήρια της πολιτικής μου ζωής δεν ήταν η φιλαρχία, αλλά ο αγών, η ιδέα...».

ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΓΙΩΡΓΟΣ: Πολιτικός, αρχηγός του ΠαΣοΚ, γιος του Ανδρέα Παπανδρέου. Γεννήθηκε στο Σεντ Πολ της Μινεσότα το 1952. Σπούδασε κοινωνιολογία στο Άμχερστ της Μασαχουσέτης και στη συνέχεια, στη διάρκεια της αναγκαστικής εξορίας της οικογένειάς του (1967-1974), εξειδικεύτηκε στο Πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης στα προβλήματα των μεταναστών. Συνέχισε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στο Λονδίνο (κοινωνιολογία της ανάπτυξης) και στο τμήμα διεθνών σχέσεων του Πανεπιστημίου του Χάρβαντ. Εκλέχτηκε βουλευτής στις εκλογές του 1981, του 1985 (υφυπουργός Πολιτισμού, υπουργός Παιδείας), του 1989, του 1990, του 1993 (υφυπουργός Εξωτερικών, υπουργός Παιδείας), του 1996 (αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών και υπουργός Εξωτερικών) και του 2000 (υπουργός Εξωτερικών). Τον Ιανουάριο του 2004 εκλέχτηκε αρχηγός του ΠαΣοΚ. Μετά τις εκλογές του 2004 είναι ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Ο Γιώργος Παπανδρέου ήταν ο κύριος εμπνευστής της «βήμα βήμα» προσέγγισης Ελλάδας-Τουρκίας και αυτός που κυρίως συνέβαλε στην ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Γιατρός, ερευνητής με παγκόσμιο κύρος. Γεννήθηκε στην Κύμη της Εύβοιας το 1883 και, ακολουθώντας την οικογενειακή παράδοση (ο πατέρας του

ήταν γιατρός), σπούδασε ιατρική στην Αθήνα (1898-1904) και μετεκπαιδεύτηκε στη Γερμανία. Ήταν άτομο με φιλοσοφικά ενδιαφέροντα και εγκατέλειψε νωρίς την άσκηση της ιατρικής για να στραφεί στην έρευνα. Το 1910 όμως που επέστρεψε στην Ελλάδα διαπίστωσε ότι οι συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές για έρευνα και έτσι έφυγε πάλι για το εξωτερικό, διευκρινίζοντας στους γονείς: «Το ιδανικόν μου δεν είναι να πλουτίσω, ούτε να ζήσω ευτυχής, αλλά να εργασθώ, να δράσω, να δημιουργήσω, να κάμω κάτι τι αντάξιον ενός ανθρώπου ηθικού και δυνατού». Την ίδια χρονιά προσλήφθηκε στο Ωκεανογραφικό Ινστιτούτο του Μονακό και του δόθηκε έτσι η ευκαιρία να υλοποιήσει τις επιθυμίες του. Το ξέσπασμα του Βαλκανικού Πολέμου (1912) διέκοψε τη δράση του και γύρισε στην Ελλάδα για να προσφέρει τις υπηρεσίες του. Συνέχισε το ερευνητικό του έργο μετά το τέλος των πολέμων στην Αμερική (1913), παρά τις πρώτες οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπισε με τη γυναίκα του, οι οποίες τον ανάγκασαν να κάνει διάφορες δουλειές. Το 1914 προσλήφθηκε στο Ιατρικό Κολέγιο του Πανεπιστημίου του Κορνέλ της Νέας Υόρκης, όπου εργάστηκε ως το 1961 αποκλειστικά στην έρευνα και μελέτησε το κοιλικό επίχρισμα σε ινδικά χοιρίδια. Μέσα από αυτή την έρευνα και τις κλινικοεργαστηριακές μελέτες κατέληξε στην πρωτοποριακή κυτταροδιαγνωστική μέθοδο που είναι γνωστή ως «Pap test» (μέθοδος για τη διάγνωση του καρκίνου της μήτρας), η οποία αρχικά έτυχε ψυχρής υποδοχής από την ιατρική κοινότητα. Το 1928 δημοσίευσε εργασία με τίτλο «Νέα διάγνωση του καρκίνου» και συνέχισε την ερευνά του ως το 1939, οπότε κατέταξε τα κυτταρολογικά επιχρίσματα του τραχήλου σε πέντε κατηγορίες με τους λατινικούς αριθμούς I, II, III, IV και V. Τα αποτελέσματα των ερευνών του τα κατέγραψε σε 160 επιστημονικές δημοσιεύσεις. Πολύτιμος βοηθός του και πρώτο «πειραματόζωο» ήταν η γυναίκα του Μάχη Παπανικολάου. Το 1961 διορίστηκε διευθυντής στο Αντικαρκινικό Ινστιτούτο του Μαϊάμι, το οποίο όμως δεν πρόλαβε να εγκαινιάσει γιατί πέθανε το 1962. Η προσφορά του αναγνωρίστηκε και τιμήθηκε με άπειρα βραβεία σε ολόκληρο τον κόσμο, αν και η επιτροπή απονομής των Νόμπελ δεν τον έκρινε άξιο για μια τέτοια διάκριση. Η ελληνική πολιτεία τον τίμησε εκλέγοντάς τον ως πρώτο επίτιμο μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (1932), ως επίτιμο διδάκτορα του Πανεπιστημίου Αθηνών (1949), ενώ του απένειμε και το Σταυρό των Ανωτέρων Ταξιαρχών του Τάγματος Γεωργίου Α΄ (1957). Περισσότερο όμως αναγνώρισαν την προσφορά του οι χιλιάδες γυναίκες στις οποίες χάρισε και χαρίζει ζωή.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ: Στρατιωτικός και αρχιστράτηγος του ελληνικού στρατού (1918-1920). Γεννήθηκε στην Κύθνο το 1860 και έζησε από μικρή ηλικία στη Σμύρνη, όπου σπούδασε στην Ευαγγελική Σχολή. Αποφοίτησε από τη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων το 1881 ως υπολοχαγός του Πυροβολικού. Διακρίθηκε στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897. Συμμετείχε στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) σε διάφορα μέτωπα (επιχειρήσεις Μπιζανίου στην Ήπειρο, επιχειρήσεις εναντίον των Βουλγάρων). Το 1916 προσχώρησε στο βενιζελικό κίνημα της Θεσσαλονίκης και το 1918 ανέλαβε τη διοίκηση του Α΄ Σώματος Στρατού με το οποίο συμμετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (μακεδονικό μέτωπο). Στη συνέχεια ως αρχιστράτηγος έφερε σε πέρας τις επιχειρήσεις για την κατάληψη της Θράκης και της Μικράς Ασίας. Μετά την εκλογική ήττα των Φιλελευθέρων το Νοέμβριο του 1920 παραιτήθηκε από την αρχιστρατηγία και έμεινε για αρκετά χρόνια στο Παρίσι. Το 1929 εκλέχτηκε μέλος της Γερουσίας και πρόεδρος της και αναμείχθηκε στην πολιτική ζωή. Πέθανε στην Αθήνα το 1936.

ΠΑΡΘΕΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Σημαντικός Νεοέλληνας ζωγράφος, θεμελιωτής της σύγχρονης ελληνικής ζωγραφικής. Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια το 1878 και ήταν γόνος εύπορης οικογένειας. Το ταλέντο του στη ζωγραφική διαφάνηκε πολύ νωρίς και πρώτος δάσκαλός του ήταν ο Γερμανός συμβολιστής Ντίφενμπαχ. Το 1895 έμεινε ορφανός και τότε πήγε για σπουδές στη Βιέννη. Στην Ελλάδα ήρθε για πρώτη φορά το 1903 - συμμετείχε στη Διεθνή Έκθεση Αθηνών στο Ζάππειο και βραβεύτηκε. Την ίδια περίοδο ασχολήθηκε και με την αγιογράφηση εκκλησιών και μοναστηριών. Το 1909 παντρεύτηκε την Ιουλία Βαλσαμάκη. Στην αναδρομική έκθεση του το 1920 στο Ζάππειο ο Ελευθέριος Βενιζέλος τού απένειμε το Αριστείο των Γραμμάτων και των Τεχνών. Εκεί γνώρισε και τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, με τον οποίο τους συνέδεσε βαθιά φιλία -υιοθέτησε τις δημοκρατικές του αρχές και ζωγράφησε το σκίτσο-έμβλημα του κόμματος της Δημοκρατικής Ενώσεως. Το 1929 διορίστηκε καθηγητής στη Σχολή Καλών Τεχνών και είχε μαθητές τους Τσαρούχη, Εγγονόπουλο, Τέτση, Μολφέση κ.ά. Ο διορισμός του όμως προκάλεσε τις αντιδράσεις των συναδέλφων του οι

οποίοι στράφηκαν και εναντίον των μαθητών του. Παρέμεινε στη σχολή μέχρι το 1947, οπότε υπέβαλε την παραίτηση του. Μετά άλλαξε τρόπο ζωής: Κλείστηκε στο σπίτι του και μέχρι το θάνατό του, το 1967, είχε επαφή με ελάχιστους φίλους και μαθητές του. Ο ακαδημαϊκός Χρύσανθος Χρήστου λέει για τον Παρθένη: «Αποτελεί γνήσιο και προσωπικό δημιουργό, που δεν περιορίστηκε δουλικά στη χρησιμοποίηση ξένων τύπων, αλλά στην επεξεργασία τους με τρόπο ώστε ν' ανταποκρίνονται καλύτερα στην ευαισθησία του και να εκφράζουν τα βιώματά του». Τα θέματα των έργων του είναι είτε θρησκευτικού περιεχομένου είτε τοπιογραφίες στις οποίες παρεμβάλλονται μυθολογικές, καθώς και αλληγορικές σκηνές. Χαρακτηριστικά δείγματα της καλλιτεχνικής του δημιουργίας είναι: «Τοπίο με έλατα στο Ισό» (1900), «Χιονισμένος δρόμος στη Βιέννη» (1902), «Αποκαθήλωση» (1918), «Ευαγγελισμός» (1924), «Κόκκινο καμπαναριό», «Τοπίο με κυπαρίσσια», «Νύμφες στο λουτρό», «Αλ. Παπαναστασίου», «Αυτοπροσωπογραφία» κ.ά.

ΠΑΥΛΟΣ Α΄: Βασιλιάς των Ελλήνων (1947-1964). Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1901 και ήταν ο τρίτοτοκος γιος του βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ και της Σοφίας. Σπούδασε στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων και διορίστηκε αξιωματικός του Βασιλικού Ναυτικού. Το 1920, έπειτα από το θάνατο του αδερφού του, βασιλιά Αλέξανδρου, αποποιήθηκε το στέμμα που του προσέφερε η κυβέρνηση Βενιζέλου (ο πατέρας του ήταν έκπτωτος τότε) και επανήλθε στην Ελλάδα μετά την επάνοδο στο θρόνο του πατέρα του (Νοέμβριος 1920). Κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία υπηρέτησε ως αξιωματικός του καταδρομικού «Ελλη». Ύστερα από τη δεύτερη εκθρόνιση του πατέρα του και την άνοδο στο θρόνο του αδερφού του, Γεωργίου Β΄ (1922), ήταν και πάλι διάδοχος του θρόνου. Το διάστημα 1924-1935 παρέμεινε στο εξωτερικό και επέστρεψε το 1935 μετά την αποκατάσταση στο θρόνο του Γεωργίου. Το 1938 παντρεύτηκε τη Γερμανίδα πριγκίπισσα Φρειδερίκη και μαζί της απέκτησε τρία παιδιά, τη Σοφία (βασιλίσσα της Ισπανίας σήμερα), το μετέπειτα βασιλιά Κωνσταντίνο Β΄ και την Ειρήνη. Στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο υπηρέτησε στο Γενικό Στρατηγείο και στην Κατοχή ακολούθησε το βασιλιά Γεώργιο και την εξόριστη κυβέρνηση αρχικά στην Κρήτη και στη συνέχεια στην Αίγυπτο. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1946 και ανέβηκε στο θρόνο την 1η Απριλίου του 1947 σε μια περίοδο που ο Εμφύλιος μαινόταν. Μετά το τέλος του Εμφυλίου το παλάτι έπαιξε σημαντικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις, και κυρίως οι παρεμβάσεις της βασιλίσσας Φρειδερίκης σε κυβερνητικά θέματα, γεγονός που προκάλεσε έντονες αντιδράσεις της ηγεσίας. Ενδεικτικές είναι η αντίδραση των ανακτόρων στην κάθοδο του Αλέξανδρου Παπάγου στην πολιτική σκηνή, καθώς και η δυσμένεια προς τον Κωνσταντίνο Καραμανλή που οδήγησε στην παραίτησή του (1963). Πέθανε το 1964 και τον διαδέχτηκε ο γιος του Κωνσταντίνος Β΄.

ΠΙΚΙΩΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ: Αρχιτέκτονας, ζωγράφος και συγγραφέας. Ο ζωγράφος και φίλος του Γιώργος Μπουζιάνης είπε γι' αυτόν: «Ένας εξαιρετικός τύπος, μια ξεχωριστή φυσιογνωμία, απόλυτα πνευματοποιημένη, με ανεξίτηλο βάθος που χάνεται μέσα στο ασύλληπτο». Γεννήθηκε στον Πειραιά το 1887 -καταγόταν από τη Χίο- και μεγάλωσε σε ένα περιβάλλον που όλοι ασχολούνταν με τον πολιτισμό (ήταν ξάδερφος του Λάμπρου Πορφύρα). Σπούδασε πολιτικός μηχανικός στην Αθήνα (1904-1908) και στη συνέχεια ζωγραφική και αρχιτεκτονική στο Μόναχο και στο Παρίσι. Η πρώτη του ενασχόληση όταν επέστρεψε στην Αθήνα ήταν η ζωγραφική. Το 1925 εκλέχτηκε καθηγητής στην έδρα της διακοσμητικής του Πολυτεχνείου και σε αυτή τη θέση παρέμεινε ως το 1957. Το πρώτο σπίτι που έχτισε ήταν στις Τζιτζιφιές το 1923 -η οικία Μωραΐτου-, το δεύτερο στην Κυπριάδου στα Πατήσια το 1926 και ακολούθησαν το Δημοτικό Σχολείο στα Πευκάκια (1932), το Πειραματικό Σχολείο Θεσσαλονίκης (1933), ο ξενώνας των Δελφών, το Αναπαυτή-ριο του Αγίου Δημητρίου του Λουμπαρδιάρη κ.ά. Σε όλα τα έργα του προσπάθησε να συνδυάσει την τοπική λαϊκή παράδοση με τα σύγχρονα ρεύματα, αλλά με την πάροδο του χρόνου επέστρεψε στην ελληνική παράδοση και στη λαϊκή μορφολογία. Εκτός από τα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια που σχεδίασε, έγινε ευρύτερα γνωστός για τη διαμόρφωση των αρχαιολογικών χώρων γύρω από την Ακρόπολη (1951-1957). Σχεδίασε το λιθόστρωτο μονοπάτι γύρω από την Ακρόπολη, το λόφο του Φιλοπάππου και το Περίπτερο του Αγίου Δημητρίου του Λουμπαρδιάρη: Συνδύασε μορφές και υλικά δανεισμένα από την αρχαία ιστορία και στοιχεία του τοπίου. Αν αναρωτηθεί κανείς γιατί τοποθέτησε μικρές και μεγάλες πέτρες στο λιθόστρωτο μονοπάτι, την απάντηση θα τη βρει στα λόγια του Γιάννη Τσαρούχη: «Είναι ο πρώτος αρχιτέκτων στην Ελλάδα που

είχε το θάρρος να διακηρύξει ότι η Αρχιτεκτονική είναι Τέχνη και Ποίηση...». Το τελευταίο έργο του ήταν η παιδική χαρά στη Φιλοθέη (1961-1964). Πέθανε στην Αθήνα το 1968.

ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Διπλωμάτης, πολιτικός, ιστορικός συγγραφέας και πρωθυπουργός. Γεννήθηκε στον Πειραιά το 1889. Σπούδασε νομική και πολιτικές επιστήμες στη Ζυρίχη και στο Φράιμπουργκ. Μπήκε στη Διπλωματική Υπηρεσία και έφτασε στις ανώτατες βαθμίδες της ιεραρχίας. Διατέλεσε πρέσβης της Ελλάδας στη Βουδαπέστη, στη Σόφια, στη Μόσχα και στο Λονδίνο, ενώ το 1945 ανέλαβε διευθυντής του πολιτικού οίκου του βασιλιά Γεώργιου Β'. Από το 1947 μέχρι το 1950 ήταν υφυπουργός Εξωτερικών. Μετά την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ ήταν μόνιμος αντιπρόσωπος της χώρας στον Οργανισμό. Παραιτήθηκε από τη Διπλωματική Υπηρεσία το 1953. Έλαβε μέρος για πρώτη φορά στις εκλογές του 1958 με την ΕΡΕ, αλλά δεν κατάφερε να εκλεγεί. Το 1961 εκλέχτηκε βουλευτής και διορίστηκε από τον Κ. Καραμανλή υπουργός Εμπορίου. Μετά την παραίτηση του Καραμανλή, τον Ιούνιο του 1963, ανέλαβε την πρωθυπουργία (μεταβατική κυβέρνηση) και συγχρόνως κράτησε και το χαρτοφυλάκιο του υπουργείου Εξωτερικών. Αναγκάστηκε να παραιτηθεί το Σεπτέμβριο του 1963. Εκλέχτηκε βουλευτής Αθηνών το 1964 και το 1964. Διατέλεσε υπουργός Συντονισμού στην κυβέρνηση Π. Κανελλοπούλου, τον Απρίλιο του 1967. Ο Πιπινέλης μετά την επιβολή της Δικτατορίας συνεργάστηκε με το καθεστώς από τη θέση του υπουργού των Εξωτερικών στην κυβέρνηση Κόλλια αλλά και στην κυβέρνηση Παπαδόπουλου. Πέθανε το 1970.

Τα έργα του: «Πολιτική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως» (1928), «Η μοναρχία εν Ελλάδι» (1932), «Ιστορία της Εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδος» (1948).

ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Στρατιωτικός, πολιτικός και πρωθυπουργός της χώρας, γνωστός με την προσωνυμία «μαύρος καβαλάρης». Γεννήθηκε στο Μαυροβούνι Καρδίτσας το 1883. Ακολούθησε στρατιωτική σταδιοδρομία. Έλαβε μέρος στο Μακεδονικό Αγώνα, στο κίνημα στο Γουδί και τους Βαλκανικούς Πολέμους, όπου και διακρίθηκε. Την περίοδο του Εθνικού Διχασμού συντάχθηκε με εκείνους που ήθελαν να συμμετάσχει η χώρα στον πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ. Στη συνέχεια πήρε μέρος στις επιχειρήσεις εναντίον των Μπολσεβίκων στη Μεσημβρινή Ρωσία και στην Ουκρανία. Με τη δράση του όμως στη Μικρά Ασία έγινε ευρύτερα γνωστός στην Ελλάδα. Ήταν επικεφαλής του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων και φρόντισε σε όλη τη διάρκεια των επιχειρήσεων αλλά και μετά την κατάρρευση του μετώπου να διατηρήσει την τάξη και τη συνοχή του, ενώ ενίσχυσε και το ηθικό του. Το Σεπτέμβριο του 1922 ηγήθηκε μαζί με τον Στυλιανό Γονατά στρατιωτικού κινήματος, το οποίο οδήγησε στην παραίτηση του βασιλιά Κωνσταντίνου Α' και στην καταδίκη και στην εκτέλεση των Έξι. Ο Πλαστήρας επιβλήθηκε ως αρχηγός του κινήματος-επανάστασης και πρωταγωνίστησε στις μετέπειτα εξελίξεις. Μετά τις εκλογές του 1923 παρέδωσε την εξουσία στους πολιτικούς και ο ίδιος αποστρατεύτηκε. Ήρθε σε σύγκρουση με τον Πάγκαλο και διέφυγε στο εξωτερικό. Επανήλθε μετά την πτώση της Δικτατορίας. Το Μάρτιο του 1933 επανεμφανίστηκε δυναμικά στην πολιτική ζωή με την οργάνωση ενός πραξικοπήματος, αμέσως μετά τη νίκη των αντιβενιζελικών δυνάμεων στις εκλογές. Αυτοεξορίστηκε στο εξωτερικό, όπου παρέμεινε δέκα τουλάχιστον χρόνια. Στην Κατοχή, αν και εξόριστος, διατήρησε τυπικά την αρχηγία του ΕΔΕΣ. Μετά τα Δεκεμβριανά διορίστηκε πρωθυπουργός, τον Ιανουάριο του 1945, και στη διάρκεια της θητείας του υπογράφηκε η Συμφωνία της Βάρκιζας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 ο Πλαστήρας ίδρυσε την Εθνική Πολιτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ) και ως επικεφαλής της πήρε μέρος στις εκλογές του 1950. Στη συνέχεια σχημάτισε κυβέρνηση και ανέλαβε το υπουργείο Εξωτερικών. Το ίδιο συνέβη και μετά τις εκλογές του 1951, αλλά με κλονισμένη την υγεία του και βαλλόμενος από τη Δεξιά («φιλοκομμουνιστής») και την Αριστερά («αντικομμουνιστής») - τότε η Αριστερά χρησιμοποίησε το σύνθημα «Τι Παπάγος, τι Πλαστήρας...») παραιτήθηκε. Πέθανε το 1953 πάμπτωχος.

ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Νομομαθής, ακαδημαϊκός και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1946). Γεννήθηκε στο Γεράκι Λακωνίας το 1881. Σπούδασε στη Νομική Σχολή της Αθήνας και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Βερολίνο και στο Μόναχο. Ακολούθησε το δικαστικό κλάδο και έφτασε στο ανώτερο αξίωμα του αντιπροέδρου και του προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας (1943-1951). Το 1946, στις πρώτες εκλογές μετά τον πόλεμο, διατέλεσε πρωθυπουργός βραχύβιας κυβέρνησης συνασπισμού (Κ. Τσαλδάρης, Ι. Θεοτόκης, Γ.

Παπανδρέου, Σ. Βενιζέλος, Π. Κανελλόπουλος). Το 1951 εκλέχτηκε βουλευτής Αθηνών με τον Ελληνικό Συναγερμό. Διατέλεσε επίσης πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών (1957), ενώ ανέλαβε και άλλα τιμητικά αξιώματα. Το 1960 εκλέχτηκε επίτιμος διδάκτορας της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Πλούσιο υπήρξε το συγγραφικό του έργο. Πέθανε στην Αθήνα το 1967.

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Στις αρχές του 20ού αιώνα οι πρώτοι ομογενείς που πέρασαν τα ελληνικά σύνορα προέρχονταν από την Ανατολική Ρωμυλία (1906). Η μαζική αυτή μετακίνηση ήταν αποτέλεσμα της όξυνσης των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων εξαιτίας του ανταγωνισμού που αναπτύχθηκε ανάμεσα στις δύο χώρες για επικράτηση στον ευαίσθητο χώρο της Μακεδονίας, όταν είχε διαφανεί πλέον ότι η οθωμανική διοίκηση σε σύντομο χρονικό διάστημα θα κατέρρεε, όπως και τελικά έγινε.

Οι πρόσφυγες από την Ανατολική Ρωμυλία -κυρίως αυτοί που ήρθαν πριν από το 1910- εγκαταστάθηκαν σε οικισμούς στη Θεσσαλία (Νέα Αγχίαλος, Νέα Φιλιππούπολη) ή διασκορπίστηκαν στο τότε ελεύθερο ελληνικό κράτος.

Μετά το τέλος του Β' Βαλκανικού Πολέμου η τουρκική κυβέρνηση υποκίνησε μετακινήσεις μουσουλμανικών πληθυσμών από τα τέως οθωμανικά εδάφη της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας προς την Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία, με σκοπό να εξαναγκάσει τους μειονοτικούς πληθυσμούς (Έλληνες, Αρμενίους κ.ά.) να φύγουν από την περιοχή, προκειμένου στη συνέχεια να προχωρήσει στην «εκκαθάριση» της επικράτειάς της από τους αλλοεθνείς. Τότε διαπράχθηκαν βιαιότητες σε βάρος των ομογενών, με αποτέλεσμα η ελληνική κυβέρνηση να αποφασίσει να διαπραγματευτεί με την τουρκική την ανταλλαγή των Ελλήνων ορθοδόξων της Τουρκίας και των μουσουλμάνων της Ελλάδας υπογράφοντας σχετική συμφωνία. Με την είσοδο της Τουρκίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο τον Οκτώβριο του 1914 ματαιώθηκε η ανταλλαγή, αλλά δεν σταμάτησαν οι διωγμοί. Στη διάρκεια του πολέμου και μέχρι το 1920 στην Ελλάδα ήρθαν πρόσφυγες από την Τουρκία, αλλά και από τα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα, τη Βόρεια Ήπειρο, τη Ρουμανία, τη Ρωσία -λόγω της Επανάστασης των Μπολσεβίκων- και τη Βουλγαρία. Συνολικά μέχρι τότε είχαν καταφύγει στο ελληνικό κράτος περίπου 200.000 πρόσφυγες. Μετά το τέλος του πολέμου, το 1918, το υπουργείο Περιθάλψεως σε συνεργασία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο οργάνωσε τον επαναπατρισμό των προσφύγων. Στην αρχή επέτρεψαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους οι πιο εύποροι και εκείνοι που προέρχονταν από συγκεκριμένες περιοχές της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης και στη συνέχεια οι υπόλοιποι. Μετά την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, το Μάιο του 1919, το ρεύμα της επιστροφής ενισχύθηκε και έτσι στις αρχές του 1921 οι περισσότεροι πρόσφυγες είχαν επιστρέψει στις πατρογονικές τους εστίες. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στη δυτική Μικρά Ασία, οι οποίες είχαν αρχίσει το 1919, στις αρχές του 1922 είχαν περιέλθει σε αδιέξοδο. Οι Τούρκοι εθνικιστές υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ τον Αύγουστο του 1922 εξαπέλυσαν αντεπίθεση που οδήγησε στην κατάρρευση του ελληνικού μετώπου. Η Μικρασιατική Καταστροφή σήμανε και το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο ελληνικός στρατός εκκένωσε τα εδάφη της Μικράς Ασίας και τον ακολούθησαν χιλιάδες πρόσφυγες που άρχισαν να συρρέουν πλέον στην Ελλάδα.

Οι Έλληνες κάτοικοι της Ανατολικής Θράκης αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους μέσα σε λιγότερο από ένα μήνα. Το φθινόπωρο του 1922 είχαν φτάσει στην Ελλάδα πάνω από 900.000 πρόσφυγες, ενώ περίπου 200.000 Έλληνες της Καππαδοκίας, του Πόντου και της νότιας Μικράς Ασίας ήρθαν το 1925 με τη βοήθεια της Μεικτής Επιτροπής Ανταλλαγής. Ο ακριβής αριθμός των προσφύγων που έφτασαν στην Ελλάδα μέχρι το 1926 δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί. Χιλιάδες πέθαναν τους πρώτους μήνες που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα λόγω των επιδημιών (τύφος, γρίπη, ελονοσία, φυματίωση) και του υποσιτισμού. Πάντως, σύμφωνα με την απογραφή του 1928, οι πρόσφυγες υπολογίζονταν σε 1.221.849 άτομα.

Οι πρόσφυγες δεν διέθεταν τα βασικά για την επιβίωσή τους αγαθά και ήταν σε άθλια ψυχολογική κατάσταση αφού είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, ενώ σχεδόν όλοι είχαν χάσει προσφιλή τους πρόσωπα τα οποία είχαν διασκορπιστεί σε ολόκληρη την Ελλάδα. Στην αρχή (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος του 1922) το κράτος προσπάθησε να αντιμετωπίσει με τα πενιχρά μέσα που διέθετε τις πρώτες και περισσότερο στοιχειώδεις ανάγκες των προσφύγων, δηλαδή τη διατροφή, την προσωρινή στέγαση και την ιατρική

περίθαλψη. Παράλληλα υπήρξε κινητοποίηση ιδιωτών, ενώ συγχρόνως άρχισαν να δραστηριοποιούνται στη χώρα διεθνείς οργανισμοί και φιλανθρωπικές οργανώσεις. Καθημερινά λοιπόν μοίραζαν ψωμί και γίνονταν συσσίτια. Είδη ρουχισμού και υπόδησης προωθούνταν στους προσφυγικούς καταυλισμούς, ενώ με εράνους συγκεντρώνονταν χρήματα. Ο χειμώνας όμως είχε φτάσει (Νοέμβριος του 1922) και η ανάγκη για προσωρινή έστω στέγαση των προσφύγων ήταν επιτακτική. Αυτό το δύσκολο έργο το ανέλαβε το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων το οποίο ιδρύθηκε τότε. Το ταμείο άρχισε να κατασκευάζει ξύλινα παραπήγματα, επέταξε ελεύθερους ιδιωτικούς χώρους, εγκατέστησε σκηνές, ενώ όλα σχεδόν τα δημόσια κτίρια -σχολεία, εκκλησίες, θέατρα, τζαμιά, αποθήκες κ.ά.- χρησιμοποιήθηκαν για τη στέγαση των προσφύγων.

Στο τέλος του 1922 μέσα και γύρω από τις πόλεις δημιουργήθηκαν οι πρώτοι κάπως οργανωμένοι προσφυγικοί συνοικισμοί.

Τους πρώτους μήνες οι πρόσφυγες ζούσαν με την προσδοκία της επιστροφής στις εστίες τους, όμως με την υπογραφή στις 30 Ιανουαρίου του 1923 στη Λοζάνη της ελληνοτουρκικής σύμβασης η οποία ρύθμιζε την ανταλλαγή των πληθυσμών συνειδητοποίησαν ότι αυτό δεν επρόκειτο να πραγματοποιηθεί. Έπρεπε πλέον να αγωνιστούν για να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους, προκειμένου να ενσωματωθούν στη νέα τους πατρίδα. Το πρόβλημα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει και τελικά να επιλύσει το ελληνικό κράτος ήταν πολύ πάνω από τις οικονομικές του δυνατότητες. Η Ελλάδα είχε μόλις βγει από μια σχεδόν δεκάχρονη πολεμική περιπέτεια που την είχε εξουθενώσει οικονομικά. Έτσι η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε τη βοήθεια της Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ). Με πρωτοβουλία του διεθνούς οργανισμού συστάθηκε ένας αυτόνομος οργανισμός στην Αθήνα, η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), με πρόεδρο τον Αμερικανό διπλωμάτη Χένρι Μοργκεντάου.

Η ελληνική κυβέρνηση έθεσε στη διάθεση της Επιτροπής 8.000.000 στρέμματα γης (κτήματα του δημοσίου, κτήματα που ανήκαν σε όσους εγκατέλειψαν την Ελλάδα, κτήματα που απαλλοτριώθηκαν με την αγροτική μεταρρύθμιση και μοναστηριακή γη), οικόπεδα γύρω ή μέσα στα αστικά κέντρα, χρήματα που προήλθαν από εξωτερικό δανεισμό και το αναγκαίο προσωπικό για την επάνδρωση των υπηρεσιών της Επιτροπής.

Η Επιτροπή, όταν αποφάσιζε να εγκαταστήσει πρόσφυγες σε διάφορες περιοχές, λάβαινε υπόψη ορισμένες παραμέτρους.

Στις αγροτικές περιοχές θα έπρεπε να εγκατασταθούν σε εγκαταλειμμένα χωριά ή να δημιουργηθούν νέοι οικισμοί και να τους παραχωρήσουν γεωργικούς κλήρους ανάλογα με τον αριθμό των μελών της οικογένειάς τους. Η ΕΑΠ τούς εξασφάλιζε την ανέγερση της κατοικίας τους είτε με την κατασκευή του κτίσματος (εργολαβία) είτε με την παραχώρηση των αναγκαίων υλικών (αυτεπιστασία). Τα σπίτια είχαν δύο δωμάτια, μία αποθήκη και ένα στάβλο. Επίσης, η Επιτροπή τους έδινε σπόρους, λιπάσματα ακόμη και ζώα.

Την εγκατάσταση των προσφύγων στις πόλεις ανέλαβε κυρίως το κράτος, ενώ η ΕΑΠ περιορίστηκε στη δανειοδότηση κάποιων βιοτεχνιών. Ωστόσο, προέκυψαν πάρα πολλά προβλήματα - π.χ., ο περιορισμένος αριθμός εγκαταλειμμένων από μουσουλμάνους σπιτιών, σε αντίθεση με τις τεράστιες αγροτικές εκτάσεις που άφησαν πίσω τους, η αδυναμία του κράτους λόγω οικονομικών αλλά και πολιτικών προβλημάτων να σχεδιάσει και να υλοποιήσει οικιστικά προγράμματα και τέλος η μεγάλη κινητικότητα των προσφύγων και η δυσκολία που υπήρχε για την εξεύρεση μόνιμης απασχόλησης.

Τα πρώτα χρόνια οι περισσότεροι πρόσφυγες που ήταν εγκατεστημένοι μέσα ή κοντά στα αστικά κέντρα δούλευαν περιστασιακά: Έκαναν κάποια μεροκάματα σε εργοστάσια, βιοτεχνίες ή οικοδομές, δούλευαν ως πλανόδιοι μικροπωλητές (γυρολόγοι) και μικροκαταστηματάρχες ή ως ναυτεργάτες ή ως εργάτες στα δημόσια έργα στις πόλεις ή και στην ύπαιθρο.

ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ ΠΕΤΡΟΣ: Πολιτικός, καθηγητής του ΕΜΠ και πρωθυπουργός το 1922. Γεννήθηκε στην Απείρανθο της Νάξου το 1860. Σπούδασε στην Αθήνα και στο Παρίσι. Ήταν διακεκριμένος τεχνικός και τακτικός καθηγητής από το 1889 στο ΕΜΠ (έδρα λιμενικών και υδραυλικών έργων) και πήρε μέρος στο σχεδιασμό και στην εκτέλεση σημαντικών έργων της εποχής (διάνοιξη της Διώρυγας της Κορίνθου, κατασκευή σιδηροδρόμων της ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης). Το 1889 συνέβαλε στην ίδρυση του Συλλόγου Ωφελίμων Βιβλίων. Το 1902 εκλέχτηκε βουλευτής, ήταν μέλος της κοινοβουλευτικής Ομάδας των

Ιαπόνων (Στέφανος Δραγούμης, Εμμανουήλ Ρέπουλης, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, Χαράλαμπος Βοζίκης, Απόστολος Αλεξανδρής και Δημήτριος Γούναρης) και υπουργός Οικονομικών το 1915 και το 1921. Τότε πραγματοποίησε το αναγκαστικό δάνειο με τη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος, γιατί δεν ήθελε να υπονομεύσει την ελληνική οικονομία με την έκδοση πληθωριστικού νομίσματος. Στη διάρκεια της πρωθυπουργίας του (9 Μαΐου του 1922-28 Αυγούστου του 1922) κατέρρευσε το μικρασιατικό μέτωπο και επήλθε η καταστροφή. Έγραψε συγγράμματα τεχνικού κυρίως περιεχομένου.

Καταδικάστηκε σε θάνατο με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας (Δίκη των Έξι) από έκτακτο στρατοδικείο και εκτελέστηκε στις 15 Νοεμβρίου του 1922.

ΠΥΡΟΜΑΓΛΟΥ ΚΟΜΝΗΝΟΣ: Εκπαιδευτικός και ηγετική φυσιογνωμία της Εθνικής Αντίστασης (1941-1944). Γεννήθηκε στην Πλάκα της Λήμνου το 1899. Συμμετείχε στη Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922) ως υπαξιωματικός και μετά την κατάρρευση του μετώπου έκανε τακτική υποχώρηση. Το 1927 σπούδασε φιλολογία και ιστορία στο Παρίσι και ακολούθησε καριέρα εκπαιδευτικού. Παράλληλα αναμείχθηκε στην πολιτική ζωή ως οπαδός των βενιζελικών και μετά την επιβολή της Δικτατορίας του Μεταξά (1936) πήρε μέρος στον αντιδικτατορικό αγώνα. Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ίδρυσε με άλλους πολιτικούς την αντιστασιακή οργάνωση ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Στρατός), το 1941, της οποίας χρημάτισε αρχηγός, και το ένοπλο τμήμα της, ΕΟΕΑ (Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών), και πρωταγωνίστησε σε επιχειρήσεις κατά των κατακτητών (ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου). Μετά την απελευθέρωση και τις πρώτες εμφύλιες συγκρούσεις της περιόδου 1944-1945 διαφώνησε με την τακτική διώξεων των μελών της Αριστεράς και με την υποβάθμιση του κινήματος της Εθνικής Αντίστασης. Εγκατέλειψε την Ελλάδα το 1947 και εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, από όπου επέστρεψε το 1954 και συνέπραξε στη δημιουργία της Δημοκρατικής Ένωσης (συνεργασία κεντρώων κομμάτων με την ΕΔΑ). Πολιτεύτηκε με την ΕΔΑ το 1958 και εκλέχτηκε βουλευτής. Στη διάρκεια της απριλιανής Δικτατορίας διώχθηκε και πάλι και μετά τη Μεταπολίτευση αγωνίστηκε για την αναγνώριση της ενιαίας Εθνικής Αντίστασης. Πέθανε το 1980 στην Αθήνα.

ΡΑΛΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Πολιτικός, αρχηγός του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας και πρωθυπουργός της Ελλάδας (1980-1981). Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1918. Κατάγεται από οικογένεια με παράδοση στην πολιτική ζωή του τόπου (γιος του Ιωάννη Ράλλη και εγγονός του Δημήτριου Ράλλη). Σπούδασε νομική και πολιτικές επιστήμες στην Αθήνα και εργάστηκε αρχικά ως δικηγόρος. Το 1940 υπηρέτησε ως έφεδρος αξιωματικός στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Στην πολιτική αναμείχθηκε το 1950, όταν εκλέχτηκε βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος στην Αθήνα. Έκτοτε εκλεγόταν επανειλημμένα βουλευτής (1951 και 1952 με τον Ελληνικό Συναγερμό, 1956, 1961, 1963 και 1964 με την ΕΡΕ και από το 1974 με τη Νέα Δημοκρατία) και διατέλεσε πολλές φορές υπουργός (1954-1955 και 1955-1956 υπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως, 1956 Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων, 1961 Εσωτερικών, 1967 Δημοσίας Τάξεως, 1974 Εσωτερικών, 1975 Προεδρίας της Κυβέρνησης, 1976 Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, 1977 Συντονισμού και 1978-1980 Εξωτερικών). Την περίοδο της Δικτατορίας του 1967 εξορίστηκε στην Κάσο για την αντιδικτατορική του δράση και μετά τη Μεταπολίτευση (1974) συνέβαλε στην αποκατάσταση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, εισήγαγε μεταρρυθμίσεις στο χώρο της εκπαίδευσης (καθιέρωση δημοτικής γλώσσας κ.λπ.) και ασχολήθηκε με το Κυπριακό και την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το Μάιο του 1980 εκλέχτηκε αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας, μετά την εκλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή στο αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας, και έγινε πρωθυπουργός. Μετά την ήττα της Νέας Δημοκρατίας στις εκλογές του 1981, οι οποίες διεξήχθησαν με άψογο τρόπο, παραιτήθηκε από την ηγεσία του κόμματος και το 1987 αποχώρησε από αυτό και ανεξαρτητοποιήθηκε. Επανήλθε στη Νέα Δημοκρατία το 1989 και εκλέχτηκε και πάλι βουλευτής. Εγκατέλειψε την ενεργό πολιτική δράση το 1993. Ως πολιτικός εργάστηκε για την επικράτηση ήπιου πολιτικού κλίματος και διακρίθηκε για τη μετριοπάθεια και την προσήλωσή του στους δημοκρατικούς θεσμούς.

ΡΑΛΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Πολιτικός και επανειλημμένα πρωθυπουργός της Ελλάδας (1897, 1903, 1905, 1909, 1920-1921). Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1844 και ήταν γιος του Γεώργιου Ράλλη, πρώτου κοσμήτορα της Νομικής Σχολής της Αθήνας. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και στο Παρίσι. Στην αρχή της σταδιοδρομίας του ασχολήθηκε με τη δικηγορία και

πολιτεύτηκε για πρώτη φορά το 1873 με το κόμμα του Τρικούπη και εκλέχτηκε βουλευτής. Το 1875 συμμετείχε στην κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη ως υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και το 1882 ως υπουργός Δικαιοσύνης. Από το κόμμα του Τρικούπη αποχώρησε το 1883 και ανεξαρτητοποιήθηκε. Δεν κατάφερε να δημιουργήσει ένα αξιόλογο κόμμα και το 1893, εποχή κρίσης για την ελληνική οικονομία, σχημάτισε μαζί με τον Σ. Σωτηρόπουλο κυβέρνηση συνασπισμού στην οποία ασκούσε καθήκοντα πρωθυπουργού, αν και τυπικά πρωθυπουργός ήταν ο Σ. Σωτηρόπουλος. Έγινε για πρώτη φορά πρωθυπουργός το 1897, μετά τον ατυχή Ελληνοτουρκικό Πόλεμο, και, μολονότι ήταν φιλοπόλεμος, ως πρωθυπουργός, έχοντας επίγνωση της κατάστασης, πρότεινε ο ίδιος συνθηκολόγηση. Έκτοτε συνεργάστηκε με τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη μέχρι το 1903, οπότε χρημάτισε και πάλι πρωθυπουργός για λίγο. Τρίτη βραχύβια πρωθυπουργία ανέλαβε το 1905 και τέταρτη το 1909, όταν εκδηλώθηκε το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί. Την τελευταία αυτή περίοδο αντιπολιτεύτηκε, με σφοδρότητα ορισμένες φορές, τον Γεώργιο Θεοτόκη. Έκτοτε μετείχε ως υπουργός στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στις βασιλικές κυβερνήσεις (1915-1917). Για τελευταία φορά ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας το 1920, αμέσως μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου, παραιτήθηκε όμως έπειτα από τέσσερις μήνες για λόγους υγείας. Πέθανε τον Αύγουστο του ίδιου έτους.

ΡΑΛΛΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας, γιος του πρωθυπουργού Δημήτριου Ράλλη. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1878. Σπούδασε νομική στην Αθήνα, στη Γαλλία και στη Γερμανία. Επέστρεψε στην Ελλάδα και άσκησε τη δικηγορία. Από το 1906 μέχρι το 1936 εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής (με εξαίρεση τις εκλογές του 1935). Στο διάστημα αυτό κατέλαβε πολλές φορές υπουργικό αξίωμα και εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι παραιτήθηκε -για λόγους ευθιξίας- το 1933 από τη θέση του υπουργού Εσωτερικών, μετά την αποτυχημένη απόπειρα εναντίον του Ελευθέριου Βενιζέλου, στην οποία ήταν άμεσα αναμειγμένος ο τότε αστυνομικός διευθυντής Αθηνών Ι. Πολυχρονόπουλος (ο Ράλλης ήταν ο φυσικός του προϊστάμενος). Μετά την καταστολή του κινήματος του 1935 υπήρξε από τους εισηγητές των «εκκαθαρίσεων» της κρατικής μηχανής από τα βενιζελικά στοιχεία. Μολονότι ήταν βασιλόφρονας, αντιτάχθηκε στη Δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά (1936). Στις 7 Απριλίου του 1943 ανέλαβε πρόεδρος της τελευταίας κατοχικής κυβέρνησης διαδεχόμενος τον Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο. Η «κυβέρνηση» Ράλλη βαρύνεται με την ίδρυση των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Τα Τάγματα εξοπλίστηκαν από τα στρατεύματα Κατοχής και έδρασαν στην ύπαιθρο κυρίως υπέρ των συμφερόντων των Γερμανών και εναντίον της ΕΑΜικής Εθνικής Αντίστασης. Μετά την απελευθέρωση ο Ιωάννης Ράλλης καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά από το δικαστήριο δοσίλογων το οποίο δεν έκανε δεκτή την άποψή του ότι ενήργησε με αίσθημα ευθύνης και όχι ως προδότης. Πέθανε στη φυλακή το 1946.

ΣΑΡΤΖΕΤΑΚΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ: Δικαστικός, πρόεδρος της Δημοκρατίας. Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1929. Σπούδασε νομική και άσκησε τη δικηγορία μέχρι το 1960, οπότε εισήλθε, έπειτα από διαγωνισμό, στο δικαστικό σώμα. Ως πρωτοδίκης διατέλεσε ανακριτής στην υπόθεση της δολοφονίας του βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη (1963), έργο το οποίο προώθησε με αποφασιστικότητα και αμεροληψία. Το Μάιο του 1968 το δικτατορικό καθεστώς τον απέλυσε από το δικαστικό σώμα και στο τέλος του 1970 συνελήφθη και φυλακίστηκε. Μετά την απελευθέρωσή του συνέχισε να είναι αντίθετος με το καθεστώς. Το 1974 αποκαταστάθηκε από την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας ως εφέτης και το 1982 προήχθη σε αρεοπαγίτη. Το 1985 το ΠαΣοΚ τον πρότεινε για πρόεδρο της Δημοκρατίας, αν και στην αρχή είχε διαφανεί ότι θα υποστήριζε τον τότε πρόεδρο Κωνσταντίνο Καραμανλή για μια νέα θητεία. Στη διάρκεια της θητείας του ο Χ. Σαρτζετάκης υποστήριξε με θέρμη τα δίκαια του ελληνισμού. Το 1989 χειρίστηκε με άψογο τρόπο τα ζητήματα που προέκυψαν μετά τις εκλογές, από τις οποίες (Ιούνιος και Νοέμβριος του 1989) κανένα κόμμα δεν είχε την πλειοψηφία στη Βουλή. Ο Χρήστος Σαρτζετάκης, βαθύς γνώστης της ελληνικής ιστορίας, ασχολήθηκε κυρίως με τη συγγραφή μελετών νομικού περιεχομένου.

ΣΒΩΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Συνταγματολόγος διεθνώς αναγνωρισμένος, πανεπιστημιακός δάσκαλος και πολιτικός. Γεννήθηκε στο Κρούσοβο του Μοναστηρίου της Μακεδονίας το 1892. Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα νομική και μετά την εκπόνηση των διδακτορικών του διατριβών («Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και το δίκαιον των

σωματείων», «Εξουσία και κυριαρχία») ακολούθησε πανεπιστημιακή καριέρα. Το 1925 εκλέχτηκε υφηγητής της πολιτειολογίας στη Νομική Σχολή της Αθήνας. Την περίοδο 1917-1920 διατέλεσε διευθυντής Εργασίας και Κοινωνικής Πολιτικής στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, όπου εργάστηκε για τη θέσπιση σημαντικών εργασιακών νομοθετημάτων, και στη συνέχεια διορίστηκε στην Αρμοστεία της Σμύρνης. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα ασχολήθηκε με τη δικηγορία και το συγγραφικό του έργο και το 1929 εκλέχτηκε τακτικός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στην έδρα του συνταγματικού δικαίου - στο χώρο αυτό κέρδισε την αγάπη και την εκτίμηση των φοιτητών του για τα πρότυπα και τις ιδέες που εισήγαγε. Εξαιτίας των ιδεών του όμως τον απομάκρυναν τρεις φορές από το πανεπιστήμιο. Επέστρεψε στα καθήκοντά του στη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου και στην Κατοχή δραστηριοποιήθηκε για τη συγκρότηση αδέσμευτου αντιστασιακού κινήματος. Την περίοδο 1941-1943 εργάστηκε, ως πρόεδρος της Επιτροπής Μακεδόνων και Θρακών, για την απόκρουση των βουλγαρικών επιβουλών εναντίον της Βόρειας Ελλάδας. Το 1944 αποδέχτηκε την εκλογή του ως προέδρου της ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης) - επρόκειτο για ένα είδος κυβέρνησης της ελεύθερης Ελλάδας που ίδρυσε το ΕΑΜ. Λίγο αργότερα πήρε μέρος στη Διάσκεψη του Λιβάνου η οποία κατέληξε στο σχηματισμό κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου και ο Αλ. Σβώλος ανέλαβε καθήκοντα υπουργού Εξωτερικών. Παραιτήθηκε στις 2 Δεκεμβρίου του 1944 μετά τη διαφωνία του ΕΑΜ για το θέμα του αφοπλισμού των αντάρτικων ομάδων. Το 1945 ανέλαβε την προεδρία του Σοσιαλιστικού Κόμματος, Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας και εργάστηκε για την αποτροπή του Εμφυλίου Πολέμου, αλλά και μετά την έναρξή του αγωνίστηκε για να τερματιστεί πιο νωρίς. Γι' αυτές του τις ενέργειες κατακρίθηκε και από τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις. Μετά το τέλος του Εμφυλίου εργάστηκε για την ενότητα της δημοκρατικής παράταξης και το 1950 εκλέχτηκε βουλευτής Αθηνών και Θεσσαλονίκης με το συνδυασμό της Δημοκρατικής Παράταξης. Στο ίδιο αξίωμα εκλέχτηκε και το 1956, τρεις ημέρες πριν από το θάνατό του (23 Φεβρουαρίου του 1956). Η συγγραφική του δραστηριότητα υπήρξε σημαντική και περιλαμβάνει τα εξής έργα: «Τα μεταπολεμικά συντάγματα της Βαϊμάρης και της Ρωσίας» (1921, μετάφραση), «Το κοινωνικόν δίκαιον, το ατομικόν δίκαιον και η μεταμόρφωσις του κράτους» (1923, μετάφραση), «Το νέον Σύνταγμα και οι βάσεις του πολιτεύματος» (1928), «Προβλήματα Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας», (1931), «Συνταγματικό Δίκαιο» (1934-1935), «Σύνταγμα της Ελλάδας» (1954-1955). Στην πολιτική του σταδιοδρομία ακολούθησε μετριοπαθή στάση και υπήρξε υπόδειγμα πολιτικού ήθους.

ΣΕΦΕΡΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ: Νομπελίστας ποιητής, σπουδαία μορφή της λογοτεχνικής Γενιάς του 1930, σημαντικός εκπρόσωπος της νεωτεριστικής ποίησης στην Ελλάδα. Γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1900. Το πραγματικό του επώνυμο ήταν Σεφεριάδης. Η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 1914, όπου τελείωσε το γυμνάσιο. Στη συνέχεια σπούδασε νομική στο Παρίσι (1918-1924). Το 1926 διορίστηκε στο υπουργείο Εξωτερικών και ακολούθησε καριέρα διπλωμάτη ως το 1961 που παραιτήθηκε. Επισκέφθηκε πολλές χώρες ως πρέσβης: την Κορυτσά, τη Νότια Αφρική, το Κάιρο, τη Βηρυτό και το Λονδίνο, που ήταν και ο τελευταίος σταθμός της σταδιοδρομίας του. Το 1931 έκανε την εμφάνισή του στα ελληνικά γράμματα με την πρώτη του ποιητική συλλογή «Στροφή». Οι κριτικές που δέχτηκε ήταν ποικίλες: αρνητικές και θετικές. Τα λόγια του Αρίστου Καμπάνη αποδείχθηκαν προφητικά: «Αν δεν είναι ένας τρελός ή αν δεν είναι ένας πολύ ηλικιωμένος, θα είναι ίσως ο ποιητής της αύριον». Επιβεβαιώθηκαν με τις επόμενες συλλογές του: «Μυθιστόρημα» (1935), «Γυμνοπαιδεία» (1936), «Τετράδιο γυμνασμάτων» (1937), «Ημερολόγιο καταστρώματος Α΄» (1940), «Ημερολόγιο καταστρώματος Β΄» (1944), «Κίχλη» (1947), «Κύπρον, ου μ' εθέσπισεν» (1955), «Τρία κρυφά ποιήματα» (1966) και το κύκνειο άσμα του «Επί ασπαλάθων», που δημοσιεύθηκε στις 23 Σεπτεμβρίου του 1971, τρεις μέρες μετά το θάνατό του. Το 1963 η Σουηδική Ακαδημία τον τίμησε με το Νόμπελ Λογοτεχνίας για την ποιητική του προσφορά, για την οποία απέσπασε και πολλές άλλες τιμητικές διακρίσεις. Ο λόγος του είναι λιτός και απερίττος, δεν χρησιμοποιεί φραστικά στολίδια και δεν κάνει κατάχρηση των λεκτικών σχημάτων, όπως οι προγενέστεροι λογοτέχνες, και διακατέχεται από αυτό που ο ίδιος ονόμασε επιγραμματικά «καημό της ρωμοσύνης». Ιδιαίτερα αξιόλογες είναι και οι μεταφράσεις του, «Ερημη Χώρα» του Τόμας Έλιοτ (1932), «Άσμα Ασμάτων» (1965), «Αποκάλυψη του Ιωάννη» (1966), καθώς και οι μεταφράσεις ποιημάτων συγχρόνων του

Ευρωπαίων και Αμερικανών ποιητών («Αντιγραφές», 1965). Πολύ σπουδαία είναι και τα δοκίμιά του, τα θέματα των οποίων προέρχονται από την ελληνική παράδοση («Δοκίμες», 1944). Πέθανε στις 20 Σεπτεμβρίου του 1971 και η κηδεία του μετατράπηκε σε πάνδημο συλλαλητήριο εναντίον της Δικτατορίας. Ο Σεφέρης προσανατολιζόταν συνειδητά προς την απλοποίηση του ποιητικού λόγου, όπως δηλώνει στο παρακάτω απόσπασμα.

«Ένας γέροντας στην ακροποταμιά»

(από την ποιητική συλλογή Ημερολόγιο Καταστροφώματος Β' [1944]):

Δε θέλω τίποτε άλλο παρά να

μιλήσω απλά, να μου δοθεί

ετούτη η χάρη.

Γιατί και το τραγούδι το φορτώσαμε με τόσες μουσικές

που σιγά-σιγά βουλιάζει

και την τέχνη μας τη στολίσουμε

τόσο πολύ που φαγώθηκε

από τα μαλάματα το πρόσωπό της

κι είναι καιρός να πούμε τα λιγοστά

μας λόγια γιατί η ψυχή μας αύριο

κάνει πανιά.

ΣΗΜΙΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Δικηγόρος, καθηγητής πανεπιστημίου, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στον Πειραιά το 1936. Σπούδασε νομική στο Πανεπιστήμιο Μάρμπουργκ της Γερμανίας και οικονομικά στο London School of Economics. Ανέπτυξε αντιστασιακή δράση στη διάρκεια της Δικτατορίας (1967-1974). Το 1969 διέφυγε στο εξωτερικό και το 1970 εντάχθηκε στο ΠΑΚ. Ήταν ιδρυτικό μέλος του ΠαΣοΚ. Επί κυβερνήσεων Ανδρέα Παπανδρέου διατέλεσε υπουργός Γεωργίας, Εθνικής Οικονομίας, Παιδείας, Βιομηχανίας, Ενέργειας, Τεχνολογίας και Εμπορίου. Το 1996 η κοινοβουλευτική ομάδα του ΠαΣοΚ τον εξέλεξε πρωθυπουργό στη θέση του Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος αποχώρησε για λόγους υγείας, ενώ λίγους μήνες αργότερα, μετά το θάνατο του ιδρυτή του ΠαΣοΚ, εκλέχθηκε από το 4ο Συνέδριο πρόεδρος του κόμματος. Οδήγησε το κόμμα του σε δύο αλληπάλληλες εκλογικές νίκες, το 1996 και το 2000. Στο τέλος του 2003 ανακοίνωσε την απόφασή του να αποχωρήσει από την ηγεσία του ΠαΣοΚ. Το Φεβρουάριο του 2004, μετά την ανάληψη της ηγεσίας από τον Γιώργο Παπανδρέου, παράμεινε στη θέση του πρωθυπουργού μέχρι τις εκλογές (Μάρτιος του 2004). Έχει πλούσιο συγγραφικό έργο. Στη διάρκεια της πρωθυπουργίας του εργάστηκε με ιδιαίτερο ζήλο στον οικονομικό τομέα με σκοπό την εναρμόνιση της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής της χώρας με αυτή των υπόλοιπων μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πέτυχε την ένταξη της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ONE) και στη Ζώνη του Ευρώ. Σημαντική, τέλος, υπήρξε η συμβολή του στην ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

ΣΚΑΛΚΩΤΑΣ ΝΙΚΟΣ: Πρωτοπόρος συνθέτης και βιολιστής. Γεννήθηκε στη Χαλκίδα το 1904 και ήταν γόνος οικογένειας που είχε παράδοση στη μουσική. Σε ηλικία πέντε ετών εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στην Αθήνα και άρχισε να μελετά βιολί. Το 1914 γράφτηκε στο Ωδείο Αθηνών, από όπου αποφοίτησε το 1920 παίρνοντας το χρυσό βραβείο. Συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία, όπου ήρθε σε επαφή με πρωτοπόρους της συνθετικής τέχνης, όπως οι Σένμπεργκ, Κουρτ Βάιλ κ.ά., και στράφηκε προς τα νέα μουσικά ιδιώματα. Το 1933 επέστρεψε στην Ελλάδα αλλά συνάντησε αδιάφορο και εχθρικό κλίμα και συχνά αμφισβητήθηκε η αξία του, γεγονός που επηρέασε την ήδη κλονισμένη υγεία του και την ψυχολογία του και τον έκανε εσωστρεφή. Εργάστηκε στην Κρατική Ορχήστρα Αθηνών ως βιολονίστας στα τελευταία αναλόγια και συνέχισε να γράφει μουσική. Στο τέλος της Κατοχής (Μάιος του 1944) συνελήφθη από τους Γερμανούς και φυλακίστηκε στο Χαϊδάρι. Σώθηκε χάρη στον Έλληνα γιατρό που έκανε το μεταφραστικό στους Γερμανούς. Το 1946 παντρεύτηκε την πιανίστα Μαρία Παγκαλή, με την οποία απέκτησε δύο γιους. Πέθανε το 1949 σε ηλικία 45 χρονών από ατυχία και αμέλεια ταυτόχρονα (κήλη την οποία αμέλησε να παρακολουθήσει ιατρικά). Ο Σκαλκώτας υπήρξε ένας επαναστάτης της τέχνης. Χρησιμοποίησε τα ιδιώματα της παράδοσης για να δημιουργήσει ένα έργο πρωτοποριακό, πρωτόγνωρο για την Ελλάδα και απόλυτα εμπνευσμένο. Στις παρτιτούρες του χρησιμοποίησε με επιδεξιότητα το δωδεκάφθογγο τονικό σύστημα και την ατονικότητα, άγνωστα για το ελληνικό κοινό. Τα έργα

του διακρίνονται σε:

Α. Ορχηστρικά: Κοντσέρτα για όργανο ή όργανο και ορχήστρα, συμφωνικές σουίτες - «Η επιστροφή του Οδυσσέα» (1942-1943), «Δέκα μουσικά σκίτσα» (1940).

Β. Μουσική δωματίου: Κουαρτέτα εγχόρδων, σονάτα, σονατίνες -«Μικρή σερενάτα» (1945), «Μπολερό» (1945).

Γ. Έργα για Πιάνο: 15 μικρές παραλλαγές, 4 σουίτες.

Δ. Φωνητικά: Από τα πιο γνωστά έργα του είναι οι «36 Ελληνικοί χοροί» (1931-1936), τους οποίους ενορχήστρωσε ξανά το 1949.

ΣΚΟΥΛΟΥΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ: Επιχειρηματίας, διπλωμάτης και πολιτικός, ο οποίος διατέλεσε πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε το 1838 στην Κωνσταντινούπολη. Το 1863 διορίστηκε γενικός διευθυντής των επιχειρήσεων του οίκου Ράλλη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και το 1878 ίδρυσε μαζί με τον Α. Συγγρό και τον Κ. Κορωνιό την Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως. Το 1876 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αθήνα και το 1881 εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής με το κόμμα του Χαρίλαου Τρικούπη. Το 1883 διορίστηκε πρεσβευτής της Ελλάδας στην Ισπανία, ενώ το 1885-1886 συμμετείχε σε κρίσιμες διαπραγματεύσεις με τους Τούρκους στη Θεσσαλονίκη την περίοδο που εκδηλώθηκε το πραξικόπημα στην Ανατολική Ρωμυλία, η οποία έπειτα προσαρτήθηκε στη Βουλγαρία. Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους πήρε μέρος σε πολλές διεθνείς συναντήσεις ως μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας. Τον Οκτώβριο του 1915 διαδέχτηκε στο αξίωμα του πρωθυπουργού τον Αλέξανδρο Ζαΐμη, ο οποίος είχε παραιτηθεί, και σχημάτισε κυβέρνηση που παρέμεινε στην εξουσία μέχρι τον Ιούνιο του 1916. Κατά την πρωθυπουργία του διέπραξε πολλά λάθη, από τα οποία το μεγαλύτερο ήταν η συναίνεσή του στην αντισυνταγματική διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη εκλογών από το βασιλιά Κωνσταντίνο Α΄, καθώς και στην κατάληψη του οχυρού Ρούπελ (Μάιος 1916) από το γερμανικό και το βουλγαρικό στρατό. Άμεση συνέπεια της πράξης του ήταν η μεγαλύτερη εμπλοκή των Δυνάμεων της Αντάντ στα ελληνικά πολιτικά ζητήματα (κατέλαβαν διάφορες περιοχές της χώρας κ.λπ.). Κάτω από την πίεση του διεθνούς παράγοντα αναγκάστηκε να παραιτηθεί και αποσύρθηκε από την πολιτική ζωή. Μετά το σχηματισμό κυβέρνησης από τον Ε. Βενιζέλο στην Αθήνα το 1917 κατηγορήθηκε ως ένοχος εσχάτης προδοσίας και για ένα διάστημα φυλακίστηκε. Πέθανε στην Αθήνα το 1928.

ΣΚΟΥΡΑ ΕΛΕΝΗ: Πολιτικός και η πρώτη Ελληνίδα βουλευτής. Ήταν δικηγόρος. Γεννήθηκε το 1896 στο Βόλο και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1915. Σπούδασε μουσική και νομική, και ανέπτυξε έντονη κοινωνική δράση. Εκλέχτηκε βουλευτής Θεσσαλονίκης, με το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού, στην αναπληρωματική εκλογή που έγινε στις 18 Ιανουαρίου του 1953 για την πλήρωση της έδρας του αποβιώσαντος βουλευτή του Συναγερμού, Βασίλειου Μπακονίκα. Δεν επανεκλέχτηκε. Στα προδικτατορικά Κοινοβούλια μόνο οκτώ γυναίκες εκλέχτηκαν στο βουλευτικό αξίωμα (1953, Ελένη Σκούρα, Ελληνικός Συναγερμός/1956 και 1958, Βάσω Θανασέσκου, ΕΔΑ, Λίνα Τσαλδάρη, ΕΡΕ/1958 και 1961, Ελένη Μπενά, ΕΔΑ/1961 και 1963, Μαρία Σβώλου, ΕΔΑ, Ασημίνα Γιάννου, ΕΔΑ [εκλέχτηκε και το 1974 με το ΚΚΕ]/1963 και 1964, Μαρία Καραγιώργη, ΕΔΑ/1964, Ηρώ Λάμπρου, Ένωση Κέντρου). Μόνο μία, η Λίνα Τσαλδάρη, ανέλαβε υπουργείο ως υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας το 1956-1958. Στην πρώτη Βουλή μετά τη Δικτατορία (1974) εκλέχτηκαν επτά γυναίκες (Ελένη Βλάχου, Λίνα Κουτήφαρη, Ταρσή Μπουγά και Άννα Συνοδινού με τη ΝΔ, Βιργινία Τσουδερού με την Ένωση Κέντρου Νέες Δυνάμεις, Σύλβα Ακρίτα με το ΠΑΣΟΚ και Ασημίνα Γιάννου με το ΚΚΕ). Στη Βουλή που προέκυψε μετά τις εκλογές του 2000 είχαν εκλεγεί 26 γυναίκες στο αξίωμα του βουλευτή, ενώ στις τελευταίες εκλογές 38 (2004). Στο ιδιαίτερα σημαντικό αξίωμα του προέδρου της Βουλής των Ελλήνων εκλέχτηκε το Μάρτιο του 2004 η Άννα Μπενάκη-Ψαρούδα.

(Οι γυναίκες ψήφισαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα σε εθνικές εκλογές το 1956, στις 19 Φεβρουαρίου, αλλά η Σκούρα είχε εκλεγεί το 1953 σε αναπληρωματική εκλογή -περιφέρεια Θεσσαλονίκης-, στην οποία πήραν μέρος και γυναίκες σύμφωνα με το τότε ισχύον Σύνταγμα του 1952. Για πρώτη φορά επιτράπηκε στις γυναίκες να ψηφίσουν στις αναπληρωματικές δημοτικές εκλογές του 1930 στην πόλη της Θεσσαλονίκης [είχε παραιτηθεί από το δημαρχιακό αξίωμα ο Ν. Μάνος], αλλά ελάχιστες είχαν εγγραφεί στους εκλογικούς καταλόγους και ακόμη λιγότερες ψήφισαν. Περιορισμένη ήταν επίσης η συμμετοχή τους στις

δημοτικές εκλογές του 1932.)

ΣΟΛΩΜΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ: Από τις σημαντικότερες μορφές της νεοελληνικής ποίησης, ηγέτης της Επτανησιακής Σχολής και εθνικός ποιητής. Γεννήθηκε στη Ζάκυνθο το 1798 και ήταν γιος του άρχοντα Νικόλαου Σολωμού και μιας γυναίκας του λαού, της Αγγελικής Νίκλη. Σε ηλικία δέκα χρονών έφυγε για την Ιταλία, όπου έμεινε δέκα χρόνια. Σπούδασε στο Λύκειο της Κρεμόνας και στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο της Παβίας νομική, ενώ ενημερώθηκε για την κλασική και τη σύγχρονη φιλολογία. Από εκείνη την περίοδο στην Ιταλία προέρχονται και τα πρώτα του ποιήματα, στα ιταλικά. Το 1918 επέστρεψε στη Ζάκυνθο και βρέθηκε σε ένα περιβάλλον με διανοούμενους, πρόσφορο για να δημιουργήσει. Η συνάντησή του όμως με τον Σπυρίδωνα Τρικούπη (1822) στάθηκε καθοριστική για τη στροφή του προς την ελληνική ποίηση. Μετά τα πρώτα στιχουργήματα στα ιταλικά έγραψε κάποια λυρικού περιεχομένου στην ελληνική γλώσσα («Ωδή εις την σελήνη», «Η αγνώριστη», «Η Ξανθούλα»). Το γεγονός της Επανάστασης ήταν το ερέθισμα για να γράψει το 1923 τον «Ύμνο εις την Ελευθερία» (158 στροφές), από τον οποίο οι δύο πρώτες στροφές το 1864 καθιερώθηκαν ως Εθνικός Ύμνος της Ελλάδας και μελοποιήθηκαν από το μουσουργό Νικόλαο Μάντζαρο. Ακολούθησαν η ωδή «Στο θάνατο του λόρδου Μπάιρον» (1824) και η «Φαρμακωμένη» (1826). Το 1828 εγκατέλειψε τη Ζάκυνθο και εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα, όπου παρέμεινε ως το θάνατό του. Δημοσιεύθηκε εκεί ένα απόσπασμα από το ποίημα «ο Λάμπρος» και στην ίδια δεκαετία τοποθετούνται και τα δύο μοναδικά πεζά έργα του Σολωμού, ο «Διάλογος», όπου εκφράζει τις απόψεις του για τη δημοτική γλώσσα, και «Η Γυναίκα της Ζάκυνθος». Το 1833 έγραψε τον «Κρητικό», το πρώτο από τα μεγάλα έργα του, που δείχνει την ποιητική του ωρίμανση. Ακολούθησαν οι «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι», που στηρίζονται θεματικά στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου. Το συγκεκριμένο έργο το δούλεψε πάνω από δέκα χρόνια (1833-1844), αλλά δεν κατάφερε να το ολοκληρώσει (σώζονται αποσπασματικά το Β' και το Γ' σχέδιασμα, αν και έχουν νοηματική αυτοτέλεια). Ο «Πόρφυρας» (1849) ήταν το επόμενο έργο του. Την τελευταία περίοδο της ζωής του έγραψε ποιήματα στα ιταλικά. Πέθανε το 1857. Το έργο του διασώθηκε χάρη στην προσπάθεια του μαθητή του Ιάκωβου Πολυλά, ο οποίος από τα ακατάστατα χειρόγραφα του ποιητή δημιούργησε την πρώτη έκδοση των «Ευρισκομένων» (1859). Αυτό που κληροδότησε ο Σολωμός στην Ελλάδα είναι η ποίηση, και μάλιστα για πρώτη φορά συνέθεσε σε ενότητα μέσα από το έργο του την ελληνική ποιητική παράδοση.

ΣΟΦΟΥΛΗΣ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ: Αρχαιολόγος, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στη Σάμο το 1860 και ήταν γόνος επιφανούς οικογένειας. Σπούδασε στην Αθήνα και στη Γερμανία αρχαιολογία. Έκανε πολλές ανασκαφές στη Λακωνία, τη Μεσσηνία και από το 1902 έως 1903 στο Ηραίο της Σάμου. Η πολιτική του σταδιοδρομία άρχισε το 1900, όταν εκλέχτηκε ανεξάρτητος βουλευτής στη Συνέλευση της Σάμου και στη συνέχεια πρόεδρος της. Το 1908 συγκρούστηκε με την οθωμανική διοίκηση και αναγκάστηκε να καταφύγει στην Ελλάδα για να αποφύγει τη σύλληψη. Καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο. Το 1912 συμμετείχε σε ένοπλη επιχείρηση για την απελευθέρωση του νησιού από την οθωμανική κυριαρχία. Το 1915 εκλέχτηκε βουλευτής Σάμου για πρώτη φορά. Συμμετείχε στο Κίνημα της Εθνικής Άμυνας στο πλευρό του Ελευθέριου Βενιζέλου (1916). Το 1917 εκλέχτηκε πρόεδρος της Βουλής και το 1924 ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας για τρεις μήνες. Στο σύντομο αυτό χρονικό διάστημα αντιμετώπισε με ήπιο τρόπο στασιαστικές κινήσεις στο στρατό (Χ. Τσερούλης, Α. Παναγιωτόπουλος) και στο ναυτικό (Κολιαλέξης), ενώ προχώρησε στην απαλλοτρίωση 350.000 στρεμμάτων για την αποκατάσταση προσφύγων και ακτημόνων γεωργών. Στην εξωτερική πολιτική όμως διέπραξε ένα σφάλμα. Ο υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησής του, ο Πολίτης, συνυπέγραψε με το Βούλγαρο ομόλογό του, τον Καλφόφ (29 Σεπτεμβρίου 1929), μια σειρά από πρωτόκολλα για να διευκολυνθεί η εκούσια μετανάστευση ανάμεσα στις δύο χώρες. Με την κίνηση αυτή θεωρήθηκε από την υπόλοιπη ελληνική ηγεσία πως θεσμοποιούνταν η έμμεση έστω παρέμβαση της Βουλγαρίας στα πράγματα της Μακεδονίας. Ήταν και πάλι πρόεδρος της Βουλής ανάμεσα στα έτη 1926 και 1928. Το 1928 στην κυβέρνηση Βενιζέλου ανέλαβε το υπουργείο Στρατιωτικών. Μετά το θάνατο του Βενιζέλου ηγήθηκε του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Εκλέχτηκε πρόεδρος της Βουλής το 1936 με τη βοήθεια της κομμουνιστικής Αριστεράς (Σύμφωνο Σοφούλη-Σκλάβαινα). Στην Κατοχή ο υπέργνηρος πολιτικός δεν είχε ουσιαστική συμμετοχή στις εξελίξεις, αν και απέρριψε πρόταση της ΕΑΜικής αντίστασης για τη συγκρότηση ενιαίου μετώπου εθνικής αντίστασης.

Ανέλαβε και πάλι την πρωθυπουργία της χώρας το 1945 και ήταν ο πρωθυπουργός που έκανε τις εκλογές του Μαρτίου του 1946, στις οποίες πήρε το 14,4% των ψήφων. Ως πρωθυπουργός το 1947 ανέλαβε το βάρος της διεξαγωγής του Εμφύλιου Πολέμου, που εκείνη τη στιγμή βρισκόταν στην πιο κρίσιμη φάση του, ενώ λίγους μήνες πριν από το τέλος του, τον Ιούνιο του 1949, πέθανε.

ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Δικηγόρος, πολιτικός και πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας. Γεννήθηκε στην Πάτρα το 1926. Σπούδασε νομική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής Αχαΐας με την ΕΡΕ το 1964. Επανεκλέχτηκε βουλευτής Αχαΐας τα έτη 1974, 1977, 1981, 1985 με τη Νέα Δημοκρατία, από την οποία αποχώρησε τον Αύγουστο του 1985. Στο διάστημα αυτό ανέλαβε διάφορα υπουργικά αξιώματα (υπουργός Εσωτερικών, υπουργός Κοινωνικών Υπηρεσιών και υπουργός Προεδρίας). Ίδρυσε τη Δημοκρατική Ανανέωση της οποίας διατέλεσε πρόεδρος μέχρι τη διάλυσή της τον Ιούνιο του 1994.

Στις 8 Μαρτίου του 1995 εκλέχτηκε από τη Βουλή των Ελλήνων πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας και επανεκλέχτηκε στο ύπατο αξίωμα στις 8 Φεβρουαρίου του 2000 με 269 ψήφους σε σύνολο 300 βουλευτών. Ο Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, ιδιαίτερα δημοφιλής πολιτικός, συνεχίζει την παράδοση των Αχαιών πολιτικών που διακρίνονται στη ρητορική τέχνη, τέχνη εξόχως πολιτική (Δ. Γούναρης, Γ. Παπανδρέου, Π. Κανελλόπουλος).

ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ: Οικονομολόγος, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στον Πύργο Ηλείας το 1899, σπούδασε νομική και πολιτικές επιστήμες στην Αθήνα και οικονομικά στη Γαλλία, όπου πήρε το διδακτορικό του δίπλωμα. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, εκλέχτηκε το 1930 σε αναπληρωματική εκλογή βουλευτής Ηλείας με το Λαϊκό Κόμμα. Επανεκλέχτηκε βουλευτής με το ίδιο κόμμα στις εκλογές του 1932, του 1933, του 1936 και κατέλαβε διάφορες κυβερνητικές θέσεις. Επίσης, εκλέχτηκε στο βουλευτικό αξίωμα στις εκλογές του 1946 και σε όλες τις εκλογές που ακολούθησαν. Χρημάτισε υπουργός Συντονισμού σε όλες σχεδόν τις κυβερνήσεις που σχηματίστηκαν μέχρι το 1950. Ως υπουργός Συντονισμού ήταν υπεύθυνος σχεδιασμού του προγράμματος ανασυγκρότησης, εκβιομηχάνισης και εξηλεκτρισμού της χώρας. Το 1950 προσχώρησε στον Ελληνικό Συναγερμό του στρατάρχη Παπάγου. Εκλέχτηκε βουλευτής στις εκλογές του 1951 και του 1952, υπουργός Εξωτερικών (1952-1954) και αντιπρόεδρος της κυβέρνησεως από το 1954, ενώ τότε θεωρούνταν ο πιο έμπιστος συνεργάτης του Παπάγου και ο πιθανότερος διάδοχός του. Ωστόσο, όταν ο βασιλιάς Παύλος ανέθεσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Κ. Καραμανλή, ο Στεφανόπουλος ίδρυσε δικό του κόμμα με το οποίο συμμετείχε στις εκλογές του 1956, αλλά δεν κατάφερε να εκλεγεί βουλευτής. Συμμετείχε στην ίδρυση της Ενώσεως Κέντρου υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου και πέτυχε να εκλεγεί βουλευτής το 1961, το 1963 και το 1964. Αν και στην αρχή παρέμεινε στην Ένωση Κέντρου, μετά την παραίτηση του Γ. Παπανδρέου τον Ιούλιο του 1965, υπερψήφισε την κυβέρνηση Η. Τσιριμώκου, ενώ λίγο αργότερα σχημάτισε κυβέρνηση με την ανοχή της ΕΡΕ, η οποία παρέμεινε στην εξουσία 15 μήνες (Σεπτέμβριος του 1965-Δεκέμβριος του 1966). Στη διάρκεια της Δικτατορίας απείχε από κάθε πολιτική δραστηριότητα, ενώ δεν πολιτεύτηκε μετά την πτώση της, στις εκλογές του 1974. Αντίθετα κατέβηκε ως συναρχηγός ενός ακροδεξιού κόμματος, της Εθνικής Παρατάξεως, με τον Σ. Θεοτόκη στις εκλογές του 1977. Παρά τη σχετική εκλογική επιτυχία του κόμματος του αυτός δεν κατόρθωσε να εκλεγεί. Πέθανε στην Αθήνα το 1982.

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΞΕΝΟΦΩΝ: Στρατιωτικός και ένας από τους κατηγορούμενους στη δίκη που ακολούθησε τη Μικρασιατική Εκστρατεία και συνήθως αποκαλείται ως η Δίκη των Έξι, ενώ στην πραγματικότητα οι κατηγορούμενοι ήταν οκτώ (Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλτατζής, Γ. Χατζηανέστης, Ξ. Στρατηγός και Μ. Γούδας). Γεννήθηκε το 1869 στην Κέρκυρα. Πήρε μέρος στον πόλεμο του 1897 και μετεκπαιδεύτηκε στη Στρατιωτική Ακαδημία του Βερολίνου μαζί με τον Ιωάννη Μεταξά. Έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους και από το 1917 μέχρι το 1920 παρέμεινε εκτός στρατεύματος για πολιτικούς λόγους. Επανήλθε στο στράτευμα το 1921 ως υποστράτηγος-σύνδεσμος της κυβέρνησης με τη Στρατιά της Μικράς Ασίας. Αποστρατεύτηκε λόγω διαφωνιών και συμμετείχε στην κυβέρνηση του Δ. Γούναρη ως υπουργός των Συγκοινωνιών (1921-1922). Μετά την επικράτηση της Επανάστασης διώχτηκε και καταδικάστηκε από το Έκτακτο Στρατοδικείο σε ισόβια δεσμά. Μετά την αμνηστία που του χορηγήθηκε μετέβη στην

Ελβετία (Νταβός) για να αντιμετωπίσει τη βαριά φυματίωση από την οποία έπασχε. Έγραψε αρκετά συγγράμματα ιστορικού περιεχομένου, με πιο σπουδαίο το βιβλίο «Η Ελλάς εν Μικρά Ασία». Πέθανε στο Νταβός το 1927.

ΣΤΡΑΤΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός, ένας από τους Έξι που εκτελέστηκαν μετά τη Μικρασιατική Εκστρατεία. Γεννήθηκε το 1872 στην Αθήνα, όπου και σπούδασε νομική. Βουλευτής από το 1902, μετά το κίνημα στο Γουδί το 1909 προσχώρησε στο Κόμμα των Φιλελευθέρων και διατέλεσε πρόεδρος της Αναθεωρητικής Βουλής (1911) και υπουργός των Ναυτικών (1912). Κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού τάχθηκε με τη βασιλική παράταξη και ίδρυσε το Εθνικόν Συντηρητικόν Κόμμα. Το Μάρτιο του 1922 σχημάτισε βραχύβια κυβέρνηση με την ανοχή των Φιλελευθέρων. Συμμετείχε στην κυβέρνηση συνασπισμού του Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη (Μάιος-Αύγουστος του 1922). Εκτελέστηκε στις 15 Νοεμβρίου του 1922 μαζί με τους άλλους πέντε (Δ. Γούναρης, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλτατζής, Γ. Χατζηανέστης) ως ένοχος εσχάτης προδοσίας, η οποία ποτέ δεν αποδείχθηκε.

ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΡΣΑΛ: Ονομάστηκε έτσι από το όνομα του Αμερικανού υπουργού των Εξωτερικών Τζορτζ Μάρσαλ (1880-1959) ο οποίος εκπόνησε το ομώνυμο σχέδιο παροχής βοήθειας στη μεταπολεμική Ευρώπη. Το σχέδιο, που στην ουσία αποτελούσε συμπληρωματικό σκέλος του προεδρικού μηνύματος της 12ης Μαρτίου του 1947 (Δόγμα Τρούμαν), ανακοινώθηκε επίσημα από τον ίδιο τον Αμερικανό υπουργό στις 5 Ιουνίου του 1947 σε ομιλία του στο Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ. Σύμφωνα με το σχέδιο οι ΗΠΑ θα παρείχαν δάνεια και δωρεές στα κράτη της Ευρώπης (Γαλλία, Μ. Βρετανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Ιταλία, Αυστρία, Σουηδία, Νορβηγία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Δανία, Τουρκία, Πορτογαλία, Γερμανία και Ελλάδα) για να ανασυγκροτήσουν την οικονομία τους, ώστε να μπορέσουν να παράγουν «εξαγωγίμα» προϊόντα και έτσι να αποκτήσουν τα απαραίτητα για τις εισαγωγές τους -κατά προτίμηση από τις ΗΠΑ- δολάρια και τελικά να επιστρέψουν τις αρχικές πιστώσεις.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος το συνολικό ποσό που βάσει του Σχεδίου Μάρσαλ θα δινόταν στην Ελλάδα έφτασε τα 964.000.000 δολάρια (1948-1953). Η βοήθεια αυτή, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας ήταν δωρεάν για την Ελλάδα, εάν είχε αξιοποιηθεί με τον τρόπο που απαιτούσαν οι περιστάσεις, θα μπορούσε να λύσει μόνιμα το οικονομικό πρόβλημα της χώρας. Ο καθηγητής μάλιστα Αγγελόπουλος πίστευε πως τα 2.138.000.000 δολάρια (Βοήθεια από το Δόγμα Τρούμαν + Βοήθεια από Σχέδιο Μάρσαλ + Στρατιωτική βοήθεια + UNRRA + βρετανική βοήθεια) που έλαβε η Ελλάδα μέχρι το 1950 «είναι ένα τεράστιο ποσό για τις ελληνικές συνθήκες και για να εκτιμήσει κανείς το μέγεθός του πρέπει να κάνει μερικές συγκρίσεις. Το ποσό αυτό είναι: μεγαλύτερο από το ποσό που έλαβε οποιαδήποτε άλλη χώρα αναλογικά με τον πληθυσμό της ως εξωτερική βοήθεια ή κάτι περισσότερο από τετραπλάσιο του προπολεμικού εθνικού εισοδήματος της χώρας ή μεγαλύτερο από όλα τα εξωτερικά δάνεια που συνήψε η Ελλάδα από το 1825 μέχρι το 1830».

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Τριφυλία το 1831. Αρχισε τη σταδιοδρομία του ως δημόσιος υπάλληλος στις οικονομικές υπηρεσίες. Βουλευτής εκλέχτηκε για πρώτη φορά στη Β' Εθνοσυνέλευση το 1863. Τον επόμενο χρόνο έγινε υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Κανάρη. Από τότε και μέχρι το 1880 ανέλαβε επτά φορές το ίδιο υπουργείο, πάντα σε κυβερνήσεις του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. Θεωρούνταν ιδιαίτερα έμπειρος οικονομολόγος. Μετά το θάνατο του Κουμουνδούρου επιδίωξε να αναλάβει την αρχηγία του κόμματος αλλά δεν τα κατάφερε γιατί υπερίσχυσε ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης. Κατά τη μεγάλη οικονομική κρίση του 1893, μετά την παραίτηση του Χαρίλαου Τρικούπη, κλήθηκε από το βασιλιά Γεώργιο Α' να σχηματίσει κυβέρνηση σε συνεργασία με τον Δημήτριο Ράλλη. Ωστόσο, δεν κατόρθωσε στην ολιγόμηνη εκείνη πρωθυπουργία του να σώσει την κατάσταση. Πέθανε το 1898.

ΤΑ(Ε)ΝΖΙΜΑΤ: Πληθυντικός της αραβικής λέξης τενζίμ ή τανζίμ (από τη λέξη νιζάμ, ο κανόνας, η τάξη) που σημαίνει τακτοποίηση, βελτίωση, αναδιοργάνωση σύμφωνα με το νόμο. Πρόκειται για διάταγμα που εκδόθηκε την 3η Νοεμβρίου 1839 (ή 26 Σαμπάν, 1255, ημέρα Κυριακή) από το σουλτάνο Αμπντούλ Μετζίτ Α' και το οποίο διακήρυσσε τη βούληση του μονάρχη να μετατρέψει την Οθωμανική Αυτοκρατορία από ένα θεοκρατικό σε ένα ευρωπαϊκό

κράτος και με αφαιρετικό τρόπο μπορεί κανείς να το θεωρήσει οργανικό νόμο του κράτους. Ουσιαστικά, όμως, Τανζιμάτ είναι το σύνολο των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών που έγιναν στην αυτοκρατορία από το 1839 μέχρι το 1876 και στηρίχτηκαν στο διάταγμα του 1839.

Αυτοκρατορικό Χάττι Σερίφ ή νόμος του Τανζιματίου αναγνωσθείς εν Γκιούλχανε Τη 3 Νοεμβρίου 1839 (26 Σαμπάν, 1253, ημέρα Κυριακή):

«Πασίγνωστον είναι ότι κατά τους πρώτους χρόνους της Οθωμανικής Μοναρχίας τα ένδοξα του Κορανίου παραγγέλματα και οι νόμοι του Κράτους αποτελούν πάντοτε κανόνα σεβαστόν. Κατά συνέπειαν, το Κράτος προέβαινεν εις ισχύν και μεγαλείον, και πάντες ανεξαιρέτως οι υπήκοοι περιήλθον εις τον ύψιστον βαθμόν της ανέσεως και ευημερίας. Προ εκατόν πενήκοντα ετών σειρά γεγονότων και ποικίλων αφορμών έσχον ως αποτέλεσμα το να παύσωσι του να συμμορφώνται προς τον ιερών Κώδικα των νόμων και προς τους εν ενεργεία κανονισμούς, η δε προτέρα ισχύς και ευδαιμονία μετεβλήθησαν εις αδυναμίαν και πενίαν. Τούτο δε προφανώς, διότι αδύνατον να διατηρηθή Κράτος, άμα παύσεται διοικούμενον υπό των νόμων αυτού. [...] Ούτω λοιπόν πλήρεις πεποιθήσεως εις την αντίληψιν του Υψίστου, βασιζόμενοι επί της μεσιτείας του Προφήτου ημών, κρίνομεν αναγκαίον όπως διά νέων θεσμών παράσχωμεν εις τας επαρχίας, τας αποτελούσας το Υψηλόν Ημών Κράτος, τα αγαθά καλής διοικήσεως.

Οι θεσμοί ούτοι πρέπει προ πάντων να τείνωσιν εις τρία τινά: Πρώτον, τας εγγυήσεις, αίτινες βεβαιούσι τοις υπηκόοις Ημών πλήρη ασφάλειαν ζωής, τιμής και περιουσίας. Δεύτερον, τον τακτικόν τρόπον του επιβάλλειν και του εισπράττειν τους φόρους και τρίτον, τον τακτικόν επίσης τρόπον της στρατολογίας και τον προσδιορισμόν του χρόνου της εν τω στρατώ υπηρεσίας. [...] Εν γένει, άνευ νόμων, δεν δύναται να παραχθή εις το Κράτος ούτε ισχύς, ούτε πλούτος, ούτε ευδαιμονία και ησυχία, άτινα τουναντίον οφείλει να προσδοκά τις εκ της υπάρξεως των νέων τούτων νόμων. Τούτου ένεκα η δίκη παντός κατηγορουμένου θέλει δικάζεσθαι δημοσία σύμφωνα τω ιερώ ημών νόμω, προηγουμένης ανακρίσεως και ερεύνης, και προ της εκδόσεως αποφάσεως, ουδείς δύναται, ιδία ή δημοσία, να καταστρέψει την ύπαρξιν ατόμου τινός διά δηλητηρίου ή άλλης βασάνου. Ουδείς επιτρέπεται να προσβάλη την τιμήν οιοδήποτε. [...] Αι Αυτοκρατορικοί αυταί παραχωρήσεις εκτείνονται εφ' όλων των υπηκόων Ημών, οιασδήποτε θρησκείας ή δόγματος και αν ώσι. [...] Οι δε διαπράττοντες τα αντιβαίνοντα εις τους παρόντος θεσμούς έστωσαν το αντικείμενον της θείας αράς και μακράν διά παντός απ' αυτών πάσα ευδαιμονία. Γένοιτο!».

ΤΖΑΝΝΕΤΑΚΗΣ ΤΖΑΝΝΗΣ: Αξιωματικός του Πολεμικού Ναυτικού, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στο Γύθειο το 1927. Εισήχθη στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων από όπου αποφοίτησε ως σημαιοφόρος. Παρέμεινε στις τάξεις του ΠΝ μέχρι τον Απρίλιο του 1967, οπότε και παραιτήθηκε εκφράζοντας την αντίθεση του στη Δικτατορία. Το 1969 φυλακίστηκε και ακολούθως εκτοπίστηκε από το καθεστώς. Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής με τη Νέα Δημοκρατία το 1977 και από τότε εκλέγεται συνεχώς (2004). Το 1989 ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας με τη στήριξη της Νέας Δημοκρατίας και του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου (2.7.1989-12.10.1989). Έχει μεταφράσει στα ελληνικά διάφορα βιβλία («Η Μάνη» του Πάτρικ Λι Φέρμορ, «Εκλογή από τις Ουπανισάδες»), ενώ έχει συγγράψει τα βιβλία «Χώρος εστί της αγοράς» και «Ινδία: Ένας άλλος τρόπος ζωής».

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑΚΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1855. Σπούδασε νομική στην Αθήνα, στη Γερμανία, στη Γαλλία και στην Ελβετία. Το 1892 εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής με το κόμμα του Τρικούπη. Εκλέχτηκε βουλευτής σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις μέχρι το 1928, με εξαίρεση αυτές του 1923 στις οποίες συμμετείχε με δικό του συνδυασμό στην περιφέρεια της Αρκαδίας, παρά τη γενική γραμμή των οπαδών της μοναρχίας περί αποχής από τις εκλογές. Ανέλαβε διάφορα υπουργεία σε πολλές κυβερνήσεις μέχρι το 1910 και στη συνέχεια, το 1915, στην κυβέρνηση του Δημήτριου Γούναρη ήταν υπουργός Εσωτερικών. Το Νοέμβριο του 1920 διορίστηκε ύπατος αρμοστής στην Κωνσταντινούπολη, όπου προσπάθησε, χωρίς επιτυχία, να επανεντάξει βενιζελικούς απότακτους αξιωματικούς στο στράτευμα. Επιδίωξε, όμως, και πάλι ανεπιτυχώς, να απομακρύνει από τον πατριαρχικό θρόνο το βενιζελικό πατριάρχη Μελέτιο Δ' (Μεταξάκη). Μετά την κατάρρευση του μετώπου και την παραίτηση της κυβέρνησης Πρωτοπαπαδάκη ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας (28 Αυγούστου του 1922) και από τη θέση αυτή πέτυχε την αναχώρηση από την Ελλάδα του βασιλιά Κωνσταντίνου Α' χωρίς αιματηρές συγκρούσεις.

Το 1929 εκλέχτηκε αριστίνδην γερουσιαστής. Πέθανε στην Αθήνα το 1939.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ ΜΑΝΟΛΗΣ: Γλωσσολόγος και πρωτεργάτης του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1883 και μεγάλωσε μέσα σε ένα καθαρευουσιάνικο περιβάλλον. Φοίτησε στη Βαρβάκειο Σχολή και άρχισε σπουδές στη Φυσικομαθηματική Σχολή. Γρήγορα όμως μεταπήδησε στη Φιλοσοφική Σχολή που ανταποκρινόταν περισσότερο στις επιστημονικές του αναζητήσεις. Συνέχισε με μεταπτυχιακές σπουδές στη Γερμανία, που του έδωσαν τη δυνατότητα να μελετήσει τους τρόπους διδασκαλίας στα γερμανικά και τα βελγικά σχολεία. Συνέχισε την έρευνά του στα ελληνικά σχολεία και κατέγραψε τα εκπαιδευτικά προβλήματα κυρίως όσον αφορά στα γλωσσικά μαθήματα. Οι διαπιστώσεις αυτές καθώς και η συνάντησή του με τους Γληνό και Δελμούζο αποδείχθηκαν καθοριστικές για τη μετέπειτα δράση του. Και οι τρεις μέσα από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο αγωνίστηκαν για την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στα σχολεία και για τη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος. Το 1915 ο Τριανταφυλλίδης δημοσίευσε το έργο του «Η Αρχή της γλώσσας και η Φροϋδιανή ψυχολογία» που αποτελεί την πρώτη στα ελληνικά μελέτη για τον Φρόιντ, αλλά συγχρόνως δείχνει το ενδιαφέρον του για τη σχέση γλώσσας και ψυχολογίας. Το 1917 ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέθεσε στον Τριανταφυλλίδη, τον Γληνό και τον Δελμούζο το σχεδιασμό της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Το μεγαλύτερο βάρος αυτού του εγχειρήματος έπεσε στους ώμους του Τριανταφυλλίδη, ο οποίος ανάμεσα στα άλλα και με τη συνεργασία του Ζαχαρία Παπαντωνίου εισήγαγε στα δημοτικά σχολεία ένα καινούργιο αναγνωστικό «Τα Ψηλά Βουνά». Το 1926 εκλέχτηκε καθηγητής της γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και από αυτή τη θέση παραιτήθηκε το 1934 λόγω της ασθένειας πάρκισον από την οποία ήδη έπασχε. Αυτό δεν τον εμπόδισε το 1938 να αναλάβει, έπειτα από εντολή του Ι. Μεταξά, τη σύνταξη γραμματικής της δημοτικής ως πρόεδρος επιτροπής ειδικών (Κλέανδρος Λάκωνας, Θρασύβουλος Σταύρου, Αχιλλέας Τζάρτζανος, Νικόλαος Ανδριώτης και Βασίλειος Φάβης). Το έργο αυτό, σχεδόν αποκλειστικά δικό του, εκδόθηκε το 1941 (Νεοελληνική Γραμματική). Η γραμματική του απευθύνεται κυρίως στους εκπαιδευτικούς. Είναι φανερός ο ρυθμιστικός της χαρακτήρας. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι γράφτηκε πριν από εξήντα και πλέον χρόνια και οπωσδήποτε σε ορισμένα σημεία της είναι ξεπερασμένη -εξάλλου και ο ίδιος ο Τριανταφυλλίδης πιστεύει στην εξέλιξη της γλώσσας- το έργο αυτό, αλλά και οι υπόλοιπες μελέτες του, πρόσφεραν ανεκτίμητες υπηρεσίες στην καλλιέργεια και στην καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας. Πέθανε το 1959 αφού όμως πρώτα είχε προλάβει να κληροδοτήσει την πνευματική και υλική του περιουσία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ιδρύοντας το φερώνυμο ίδρυμα το οποίο συνεχίζει το έργο του για την καλλιέργεια και την αξιοποίηση της δημοτικής γλώσσας.

Από την Εισαγωγή της Νεοελληνικής Γραμματικής (1941): «...Με τη Νεοελληνική του Γραμματική θ' αποκτήσει το ελληνικό σχολείο το σωστό γλωσσικό όργανο της διδασκαλίας, που η πολύχρονη του έλλειψη τόσο δυσκόλευε το ουσιαστικό μορφωτικό του έργο. Με αυτή θα προσέξω ο δάσκαλος καλύτερα τη γλωσσική ιδιοφυΐα του λαού του, τις ομορφιές και τις ιδιορρυθμίες της γλώσσας του μαζί με τους λαογραφικούς και λογοτεχνικούς της θησαυρούς και το ενδιαφέρον και την αγάπη του γι' αυτή θα τα μεταδώσει αποτελεσματικότερα και στα ελληνόπαιδα, όταν θα τα κάνει κοινωνούς των δημιουργημάτων της νεοελληνικής ζωής. Αυτή τέλος θα φέρει περισσότερη αρμονία ανάμεσα στον ελληνικό λαό και την παιδεία του, και θα συντέλεση να ενοποιηθεί και να καλλιεργηθεί καλύτερα η εθνική γλώσσα, που τη σημασία της, σαν ένα από τα πολυτιμότερα αγαθά του εθνισμού μας, τη νιώθουμε πάλι βαθιά στις μέρες που περνούμε (Ιούνιος 1941-Κατοχή)».

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ: Πολιτικός και συγγραφέας, πρώτος πρωθυπουργός (Γενικός Γραμματέας της Επικρατείας) της ελεύθερης Ελλάδας. Γεννήθηκε στο Μεσολόγγι το 1788 και ήταν πατέρας του πολιτικού Χαρίλαου Τρικούπη. Έκανε τις πρώτες του σπουδές στη Σχολή των Παλαμάδων στην πατρίδα του και έμαθε γαλλικά και αγγλικά στη συνέχεια στην Πάτρα. Η γνωριμία του με τον Αγγλο φιλέλληνα Γκίλφορντ έπαιξε σημαντικό ρόλο για τη συνέχιση των σπουδών του στην Ευρώπη (Ρώμη, Παρίσι, Λονδίνο), όπου σπούδασε φιλολογία και φιλοσοφία. Στη διάρκεια της Επανάστασης υπηρέτησε την πατρίδα του στον πολιτικό και διπλωματικό τομέα. Από το 1823 ως το 1828 εκλεγόταν πληρεξούσιος Μεσολογγίου και πήρε μέρος σε συνελεύσεις ή σε προσωρινές επαναστατικές κυβερνήσεις. Παρέμεινε σε όλη τη ζωή του αγγλόφιλος και συνταγματικός. Μετά την άφιξη του Καποδίστρια στην Ελλάδα υπήρξε

στενός του συνεργάτης και διορίστηκε Γενικός Γραμματέας της Επικρατείας, αξίωμα αντίστοιχο του πρωθυπουργού της εποχής. Διαφώνησε όμως με τον κυβερνήτη και μεταπήδησε στην αντιπολίτευση, αλλά ποτέ δεν ξεπέρασε τα όρια και δεν συνωμότησε εναντίον του. Την περίοδο της Αντιβασιλείας εκλέχτηκε και πάλι για να διαδραματίσει ρόλο προέδρου κυβερνήσεως. Όταν διαφώνησε με τους Βαυαρούς, ανέλαβε πρεσβευτής στο Λονδίνο (1934-1938). Συμμετείχε στη Συνέλευση του 1843 και στην επιτροπή που συνέταξε το Σύνταγμα, ενώ στην πρώτη μετά την Εθνοσυνέλευση κυβέρνηση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου διατέλεσε υπουργός Εξωτερικών και Παιδείας. Αργότερα ανέλαβε πάλι την πρεσβεία στο Λονδίνο, στην οποία παρέμεινε μέχρι το 1861, όταν παραιτήθηκε για λόγους υγείας. Η φιλία του με τους Άγγλους δεν τον εμπόδισε να έρθει σε διαφωνία μαζί τους, όταν δεν συμφωνούσε με την πολιτική τους. Την τελευταία περίοδο που βρέθηκε στο Λονδίνο με την ιδιότητα του πρεσβευτή έγιναν και οι πρώτες βολιδοσκοπήσεις των αγγλικών προθέσεων με το βασιλιά Όθωνα για την παραχώρηση της Επτανήσου στην Ελλάδα. Εκτός από τις πολιτικές του ικανότητες διακρίθηκε για το συγγραφικό του ταλέντο. Κυρίως το όνομάς του συνδέθηκε με την τετράτομη «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως» και είναι εκείνος που το 1822 έπεισε τον Διονύσιο Σολωμό να γράψει ποίηση στην ελληνική γλώσσα. Πέθανε στην Αθήνα το 1873.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ ΧΑΡΙΛΑΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Η πιο σημαντική ίσως πολιτική προσωπικότητα της χώρας, τουλάχιστον για το 19ο αιώνα. Γιος του αγωνιστή, πολιτικού και ιστορικού της Επανάστασης Σπυρίδωνα Τρικούπη και της Αικατερίνης Μαυροκορδάτου, αδερφής του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, ο Χαρίλαος γεννήθηκε στο Ναύπλιο το 1832. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και στο Παρίσι. Το 1856 διορίστηκε στην ελληνική πρεσβεία του Λονδίνου και το 1861 διαδέχτηκε τον πατέρα του στη θέση του επιτετραμμένου στην ίδια χώρα. Διαπραγματεύτηκε με απόλυτη επιτυχία τους όρους της ένωσης των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα (1863-1864). Το 1865 εκλέχτηκε βουλευτής Μεσολογγίου και το 1866-1867 διατέλεσε υπουργός Εξωτερικών σε κυβέρνηση του Α.Κουμουνδούρου. Το 1872 ίδρυσε μαζί με άλλους το «πέμπτο κόμμα» (τα άλλα τέσσερα ήταν των Δ. Βούλγαρη, Α. Κουμουνδούρου, Ε. Δεληγιώργη και Θ. Ζαΐμη). Την περίοδο αυτή επικρατούσε έντονη πολιτική αστάθεια, την οποία ο Χ. Τρικούπης με σειρά άρθρων του σε εφημερίδα της εποχής («Οι Καιροί») απέδιδε στον παρεμβατισμό του Παλατιού στο σχηματισμό κυβερνήσεων («Τίς πταίει», «Παρελθόν και ενεστώς»). Ο Χ. Τρικούπης διώχθηκε γι' αυτή του την αρθρογραφία, λίγο αργότερα όμως διορίστηκε πρωθυπουργός (1875), και ο βασιλιάς έκανε δεκτή την Αρχή της Δεδηλωμένης. Το 1880 σχημάτισε κυβέρνηση. Παραιτήθηκε όμως τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου. Το Μάρτιο του 1882 ο Χαρίλαος Τρικούπης σχημάτισε τη δεύτερη κυβέρνησή του, η οποία παρέμεινε στην εξουσία μέχρι τον Απρίλιο του 1885. Στο διάστημα αυτό, το μεγαλύτερο ως τότε για ελληνική κυβέρνηση, άρχισε να θέτει σε εφαρμογή το μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα. Στις εκλογές του 1885 υπερίσχυσε ο Θ. Δηλιγιάννης, γρήγορα όμως οι λανθασμένες του επιλογές στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής έφεραν και πάλι στην εξουσία τον Χαρίλαο Τρικούπη (Μάιος του 1886). Από το 1890 ως το 1893 οι ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου προσπάθησαν να αποφύγουν τη χρεοκοπία της χώρας. Το 1893 ο Τρικούπης ως πρωθυπουργός, καθώς δεν μπόρεσε να συνάψει νέα δάνεια, κήρυξε με νόμο την πτώχευση του ελληνικού κράτους. Σε αυτό το γεγονός αναφέρεται η φράση που του αποδίδεται: «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν». Ο Τρικούπης παραιτήθηκε το 1895 λόγω της συμμετοχής του τότε διαδόχου του ελληνικού θρόνου Κωνσταντίνου σε αντικυβερνητική διαδήλωση στο Πεδίο του Άρεως. Στις εκλογές που ακολούθησαν ο Τρικούπης και το κόμμα του υπέστησαν δεινή ήττα, ο ίδιος μάλιστα δεν κατόρθωσε να εκλεγεί. Αναχώρησε από την Ελλάδα και πέθανε το επόμενο έτος (1896). Οι πιο σημαντικές ενέργειες του Τρικούπη ως πρωθυπουργού ήταν οι εξής: Κατάργησε τη φορολογία της δεκάτης, αναδιοργάνωσε το στρατό και το ναυτικό, ενίσχυσε τον ελληνικό στόλο με νέες μονάδες, φρόντισε για την κατασκευή πολλών δημόσιων έργων και την ενίσχυση του εμπορίου, αποξήρανε μεγάλο μέρος της λίμνης Κωπαΐδας, κατασκεύασε τη Διώρυγα της Κορίνθου, βοήθησε στην ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου της χώρας, επαναπροσδιόρισε τις προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής κ.λπ. Στη συνείδηση του Χ. Τρικούπη εκείνο που προείχε ήταν, μέσω του εκσυγχρονισμού και της ανάπτυξης, η βελτίωση της θέσης της Ελλάδας στο διακρατικό σύστημα. Πίστευε ότι μόνο με

αυτή τη διαδικασία θα ήταν δυνατόν στο μέλλον να πραγματοποιηθούν την κατάλληλη στιγμή και οι εθνικοί στόχοι.

ΤΣΑΛΔΑΡΗ ΛΙΝΑ: Πολιτικός, η οποία γεννήθηκε το 1887 στην Αθήνα. Ήταν κόρη του ιστορικού και πρωθυπουργού Σπυρίδωνα Λάμπρου. Το 1919 παντρεύτηκε τον Παναγή Τσαλδάρη, τον οποίο συντρόφεψε στους πολύχρονους και δύσκολους πολιτικούς του αγώνες. Μετά το θάνατο του συζύγου της ανέπτυξε αξιόλογη κοινωνική δράση (πρόεδρος του ΠΙΚΠΑ). Το 1956 και το 1958 εκλέχτηκε βουλευτής με το ψηφοδέλτιο της ΕΡΕ. Το 1956 μέχρι το 1958 χρημάτισε υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας. Ήταν η πρώτη Ελληνίδα που έγινε υπουργός. Από αυτή τη θέση βοήθησε στην αναβάθμιση του κοινωνικού ρόλου της Ελληνίδας. Πέθανε στην Αθήνα το 1981.

ΤΣΑΛΔΑΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου το 1884. Σπούδασε νομική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Βερολίνο, στο Λονδίνο και στη Φλωρεντία. Άσκησε για ένα χρονικό διάστημα τη δικηγορία, διατέλεσε νομάρχης τη διετία 1915-1917, καθώς και γενικός διοικητής Κρήτης (1921-1922). Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής Αργολιδοκορινθίας το 1926 με το Κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Ι. Μεταξά. Το 1928 προσχώρησε στο Λαϊκό Κόμμα του θείου του, Παναγή Τσαλδάρη. Μετείχε στη δεύτερη κυβέρνηση του Παναγή Τσαλδάρη ως υφυπουργός Συγκοινωνιών (1933-1935) και στη συνέχεια ως υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ. Μετά το θάνατο του Παναγή Τσαλδάρη (1936) έγινε μέλος της διοικούσας επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος, ενώ αργότερα, το 1946, ανακηρύχθηκε αρχηγός του. Μετά τις εκλογές του 1946 ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας για διάστημα εννέα περίπου μηνών (Απρίλιος 1946-Ιανουάριος 1947). Πραγματοποίησε επαφές με Αμερικανούς ιθύνοντες με στόχο την πιο ενεργή υποστήριξη των ΗΠΑ. Διατέλεσε επικεφαλής των ελληνικών αντιπροσωπειών στις Γενικές Συνελεύσεις του ΟΗΕ (1947-1949). Ήταν επίσης αντιπρόεδρος των κυβερνήσεων Δ. Μαξίμου (1947), Θ. Σοφούλη (1947-1949) και Α. Διομήδη (1949-1950), ενώ ανέλαβε την πρωθυπουργία για ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα τον Αύγουστο του 1947 (μέχρι το Σεπτέμβριο του 1947). Μετά την ίδρυση του Ελληνικού Συναγερμού του Α. Παπάγου η εκλογική δύναμη του Λαϊκού Κόμματος μειώθηκε πάρα πολύ, με αποτέλεσμα ο Τσαλδάρης να μην εκλεγεί το 1952. Το 1956 εκλέχτηκε βουλευτής με τη Δημοκρατική Ένωση, ενώ στις εκλογές του 1958, ως επικεφαλής της Ένωσης του Λαϊκού Κόμματος απέτυχε να εκλεγεί. Αποσύρθηκε τότε από τα δημόσια πράγματα και επανεμφανίστηκε στα Συμβούλια του Στέμματος την εποχή των Ιουλιανών. Πέθανε στην Αθήνα το 1970. Γιος του ήταν ο Αθανάσιος Τσαλδάρης (1921-1997), βουλευτής της ΕΡΕ και αργότερα της Νέας Δημοκρατίας, υπουργός στις κυβερνήσεις Νέας Δημοκρατίας της περιόδου 1974-1981 και πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων (1989-1993).

ΤΣΑΛΔΑΡΗΣ ΠΑΝΑΓΗΣ: Νομικός, πολιτικός, αντίπαλος του Ελευθέριου Βενιζέλου και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στο Καμάρι Κορινθίας το 1868, σπούδασε νομική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και μετεκπαιδεύτηκε στο Βερολίνο, στη Λειψία και στο Παρίσι. Από το 1893 άσκησε τη δικηγορία. Στην πολιτική αναμείχθηκε το 1910, όταν εκλέχτηκε βουλευτής Κορινθίας. Από τότε εκλεγόταν σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις, με εξαίρεση αυτές του 1923, στις οποίες δεν συμμετείχε. Το 1915 διατέλεσε υπουργός Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση του Δημήτριου Γούναρη. Την περίοδο του Εθνικού Διχασμού υποστήριξε τις θέσεις του βασιλιά Κωνσταντίνου, γεγονός που τον οδήγησε στην εξορία μετά την επικράτηση των Φιλελευθέρων. Επανήλθε στο πολιτικό προσκήνιο το 1920 και έγινε υπουργός Εσωτερικών στην κυβέρνηση του Δημήτριου Ράλλη. Ύστερα από την εκτέλεση του Δημήτριου Γούναρη, το 1922, αναδείχθηκε ηγέτης του Λαϊκού Κόμματος. Το 1927 έγινε υπουργός Εσωτερικών στην οικουμενική κυβέρνηση συνασπισμού υπό τον Ανδρέα Ζαΐμη, καθώς και υπουργός Εθνικής Οικονομίας και Παιδείας. Την αντιβενιζελική του πολιτική ακολούθησε και μετά την ήττα του κόμματος του στις εκλογές του 1928. Έγινε πρωθυπουργός το 1932 για μικρό χρονικό διάστημα, και για δεύτερη φορά την περίοδο 1933-1935. Στις εκλογές του 1936 ήταν νικητής, δεν μπόρεσε όμως να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση και να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις. Πέθανε το Μάιο του 1936 από συγκοπή στην Αθήνα. Ο Τσαλδάρης ήταν ένας έντιμος πολιτικός, σταθερός στις φιλοβασιλικές του απόψεις και υπέρμαχος του κοινοβουλευτισμού. Η μετριοπαθής του στάση τον έφερε σε σύγκρουση με τους βενιζελικούς και με τους ακραίους βασιλικούς.

ΤΣΑΤΣΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Πολυδιάστατη προσωπικότητα, νομομαθής, διανοούμενος, πανεπιστημιακός δάσκαλος και ακαδημαϊκός, πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας (1975-1980). Γεννήθηκε το 1899 στην Αθήνα. Σπούδασε στη Νομική Σχολή της Αθήνας και συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι και στη Χαϊδελβέργη. Υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία μεταξύ 1920 και 1923 και βίωσε εντονότερα τη Μικρασιατική Καταστροφή. Στη συνέχεια πειραματίστηκε στη συγγραφή ποιημάτων και θεατρικών έργων. Το 1929 μαζί με τους Ι. Θεοδωρακόπουλο και Π. Κανελλόπουλο, που τους συνέδεε βαθιά φιλία, δημιούργησε την περιοδική έκδοση «Αρχαίον Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών» (1929-1940). Το 1930 ανακηρύχθηκε υφηγητής στη Νομική Σχολή της Αθήνας και την ίδια χρονιά παντρεύτηκε την Ιωάννα Σεφεριάδη (Τσάτσου). Το 1932 εκλέχτηκε καθηγητής στο πανεπιστήμιο, όπου υπηρέτησε ως το 1941. Την 27η Οκτωβρίου του 1941 τόλμησε στην κατάμεστη από φοιτητές αίθουσα του πανεπιστημίου να κηρύξει την 28η Οκτωβρίου εθνική επέτειο και την επόμενη μέρα παύτηκε από την κατοχική κυβέρνηση. Αναμείχθηκε στη συνέχεια στις αντιστασιακές οργανώσεις, όπου γνωρίστηκε με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Μετά την απελευθέρωση επανήλθε στην πανεπιστημιακή του έδρα, για να παραιτηθεί το 1946 και να εκλεγεί βουλευτής, αξίωμα που διατήρησε και σε επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις. Ανέλαβε διάφορες υπουργικές θέσεις, όπως το υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (1949) στην κυβέρνηση Σοφούλη. Από τη θέση αυτή έχτισε πολλά σχολεία, ίδρυσε τα πρώτα νυχτερινά γυμνάσια, εισήγαγε το μάθημα της αγωγής του πολίτη και προώθησε τον αθλητισμό. Ως υπουργός Προεδρίας της Κυβέρνησης επί Καραμανλή (1956) έθεσε τις βάσεις για την ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας της χώρας, ιδρύοντας τα «Ξενία» και καθιερώνοντας τα φεστιβάλ Επιδαύρου και Αθηνών. Το 1962 ανέλαβε το υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας. Την περίοδο της Δικτατορίας του 1967 εργάστηκε ως σύμβουλος της «Εκδοτικής Αθηνών». Στη Μεταπολίτευση διατέλεσε υπουργός Πολιτισμού στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Κ. Καραμανλή και ορίστηκε πρόεδρος της επιτροπής που συνέταξε το νέο Σύνταγμα της χώρας. Το 1975 εκλέχτηκε πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, αξίωμα που κατείχε ως το 1980 και στο οποίο διακρίθηκε για την απλότητα και το ήθος του. Αποσύρθηκε από τον πολιτικό βίο στη συνέχεια και αφοσιώθηκε στις πνευματικές του ασχολίες, τις οποίες δεν εγκατέλειψε ποτέ. Πέθανε το 1987. Το συγγραφικό του έργο υπήρξε πλούσιο. Εξέδωσε ποίηση («Τα Ποιήματα»), μελέτες δικαίου («Το πρόβλημα της ερμηνείας του Δικαίου»), «Μελέται Φιλοσοφίας του Δικαίου»), πολιτικά βιβλία, δοκίμια αισθητικής και φιλοσοφικά έργα («Διάλογος σε μοναστήρι», «Η ζωή σε απόσταση»).

ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ ΗΛΙΑΣ: Πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στη Λαμία το 1907. Γιος του επίσης πολιτικού Ιωάννη Τσιριμώκου. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και το Παρίσι και άσκησε τη δικηγορία στην Αθήνα. Στις εκλογές του 1936 εκλέχτηκε βουλευτής Φθιώτιδας-Φωκίδας με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Εναντιώθηκε στη Δικτατορία του Μεταξά, ενώ στη διάρκεια της Κατοχής πρωταγωνίστησε σε κινήσεις που αποσκοπούσαν στη δημιουργία ενός ενιαίου φορέα αντίστασης κατά των κατακτητών, ο οποίος θα εξέφραζε και αιτήματα κοινωνικής αλλαγής. Το 1941, ως γενικός γραμματέας της παράνομης «Ενώσης Λαϊκής Δημοκρατίας», συνυπέγραψε μαζί με το ΚΚΕ την ίδρυση του ΕΑΜ. Μέλος της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) από την ίδρυση της το Μάρτιο του 1944, συμμετείχε στην κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου ως υπουργός Εθνικής Οικονομίας. Παραιτήθηκε όμως μαζί με τους άλλους ΕΑΜικούς υπουργούς λίγο πριν από τα Δεκεμβριανά. Αν και αντιτάχθηκε απόλυτα στις δυνάμεις που εξέφραζαν τον αντικομμουνισμό και επιδίωκαν την παλινόρθωση της δυναστείας των Γλίξμπουργκ, δεν δίστασε να θεωρήσει και το ΚΚΕ συνυπεύθυνο για την επιδείνωση της κατάστασης που επικρατούσε τότε. Απέχει από τις εκλογές του 1946, ενώ στη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου δεν έπαψε να διακηρύσσει την ανάγκη ειρήνευσης. Στις εκλογές του 1950 εκλέχτηκε βουλευτής του Σοσιαλιστικού Κόμματος-Ενώσης Λαϊκής Δημοκρατίας, κάτι που δεν πέτυχε στις επόμενες αναμετρήσεις του 1951, του 1952 και του 1956. Το 1958 επανεκλέχτηκε συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ, ενώ το 1961 προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου με την οποία εκλέχτηκε βουλευτής το 1961, το 1963 και το 1964. Το 1963 εκλέχτηκε πρόεδρος της Βουλής με την υποστήριξη της ΕΔΑ, παρά τη σφοδρή αντίθεση της ΕΡΕ. Το 1965 ο Τσιριμώκος ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών παρά τις οργισμένες αντιδράσεις της ΕΡΕ εξαιτίας του ΕΑΜικού παρελθόντος του. Στα Ιουλιανό τάχθηκε στην αρχή στο πλευρό του Γεώργιου Παπανδρέου. Λίγες μέρες όμως αργότερα

αποχώρησε από την Ένωση Κέντρου, ενώ στις 20 Αυγούστου του 1965 σχημάτισε τη δεύτερη κυβέρνηση της Αποστασίας, η οποία όμως καταψηφίστηκε ύστερα από μία εβδομάδα. Ακολούθως συμμετείχε στην κυβέρνηση Στέφανου Στεφανόπουλου ως αντιπρόεδρος και υπουργός Εξωτερικών. Ο Η. Τσιριμώκος αιτιολόγησε αυτή την αλλαγή στάσης του ως προσπάθεια να συμβάλει στην αποτροπή δικτατορίας, αλλά οι αντίπαλοί του τον κατηγορούσαν ότι έγινε όργανο του Παλατιού. Πέθανε στην Αθήνα το 1968. Ο Ηλίας Τσιριμώκος έγραψε δοκίμια, κυρίως πολιτικά: «Έλεγχος του αστικού ιδεαλισμού», «Αντιφασιστικά», «Η Δημοκρατία στην Ελλάδα», «Αλέξανδρος Σβώλος», «Η δική μας αλήθεια» κ.ά.

ΤΣΟΛΑΚΟΓΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Στρατιωτικός, πρωθυπουργός στη διάρκεια της Κατοχής. Γεννήθηκε στη Ρεντίνα το 1886. Απόφοιτος της Στρατιωτικής Σχολής Υπαξιωματικών (1912) έλαβε μέρος σε όλους τους πολέμους από το 1912 μέχρι και το 1940-1941, στους περισσότερους από τους οποίους διακρίθηκε. Το 1941, ως διοικητής -αντιστράτηγος- του Τμήματος Στρατιάς Δυτικής Μακεδονίας, υπέγραψε στο Βοτονόσι του Μετσόβου (20 Απριλίου του 1941), με το Γερμανό στρατηγό Ντίτριχ, το πρώτο πρωτόκολλο συνθηκολόγησης και την παύση των εχθροπραξιών. Δύο μέρες μετά υπέγραψε και άλλα δύο με παρόντες αυτή τη φορά στις διαπραγματεύσεις και τους Ιταλούς. Σχημάτισε την πρώτη κατοχική «κυβέρνηση» και παρέμεινε πρωθυπουργός μέχρι τις 2 Δεκεμβρίου του 1942. Δικάστηκε μετά τον πόλεμο από δικαστήριο για δοσίλογους και καταδικάστηκε σε θάνατο (1945). Η ποινή του μετατράπηκε σε ισόβια δεσμά. Πέθανε το 1948 από λευχαιμία από την οποία έπασχε ήδη από τις αρχές της Κατοχής.

Πρωτόκολλον 20ής Απριλίου του 1941: «Οι υπογεγραμμένοι στρατηγοί του ανδρείου γερμανικού στρατού και του ανδρείου ελληνικού τοιούτου Ντήτριχ και Τσολάκογλου, αντιπροσωπεύοντες τας αντιστοίχους Στρατιάς, συνελθόντες εις Βοτονόσι σήμερον 20ήν Απριλίου 1941 και ώραν 18ην συνωμολόγησαν τα κάτωθι:

- 1. Παύουν αι εχθροπραξίαι μεταξύ Ελλάδος και Γερμανίας την 18ην ώραν της σήμερον και μετ' ολίγας ώρας παύουν αι εχθροπραξίαι μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας μερίμνη του Γερμανού αρχιστρατήγου.*
- 2. Επιτρέπεται η διέλευσις γερμανικού στρατού από της έω της αύριον Δευτέρας 21ης Απριλίου ίνα παρεμβληθή μεταξύ ιταλικών και ελληνικών στρατευμάτων και ίνα διευκολυνθώσι τα κάτωθι συμφωνηθέντα.*
 - α) Τα ελληνικά στρατεύματα υποχρεούνται ν' αποσυρθώσι μέχρι των παλαιών ελληνοαλβανικών συνόρων εις χρονικόν διάστημα 10 ημερών,*
 - β) Αι Στρατιάι Ηπείρου και Μακεδονίας θ' αποστρατευθώσι, των ανδρών παραδιδόντων τον οπλισμόν των εις αποθήκας ορισθησομένας παρά της Στρατιάς και είτε θα μεταβώσιν εις τας εστίας των.*
 - γ) Οι αξιωματικοί θα φέρωσιν την εξάρτυσιν και τον οπλισμόν των τιμητικώς μη θεωρούμενοι ως αιχμάλωτοι. Τα του στρατού θα ρυθμισθούν και οι αξιωματικοί θα διοικώ-νται βάσει των ελληνικών νόμων.*
 - δ) Ο εφοδιασμός γενικώς του στρατού θα συνεχισθή μερίμνη αυτού.*

Υπογραφαί

ΤΣΟΛΑΚΟΓΛΟΥ

ΝΤΗΤΡΙΧ».

ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ: Νομικός, οικονομολόγος, πολιτικός και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Γεννήθηκε στο Ρέθυμνο το 1882 και σπούδασε νομική και οικονομικά στα πανεπιστήμια Αθηνών, Λονδίνου και Παρισίων. Εκπροσώπησε την ιδιαίτερη πατρίδα του στην Κρητική Βουλή, πριν από την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Με την άνοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου στην εξουσία, εντάχθηκε στο Κόμμα των Φιλελευθέρων και εκπροσώπησε το Ρέθυμνο για μία περίπου δεκαετία στη Βουλή των Ελλήνων. Το 1924 ανέλαβε το υπουργείο Συγκοινωνιών στη βραχύβια κυβέρνηση του Ε.Βενιζέλου. Συμμετείχε και στις διάδοχες κυβερνήσεις των Γ. Καφαντάρη, Α. Παπαναστασίου και Θ. Σοφούλη. Το 1925 έγινε υποδιοικητής στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και συνέβαλε στην ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος, της οποίας υπήρξε διοικητής το 1931. Τη θέση αυτή διατήρησε μέχρι το 1939, οπότε παύτηκε από τη Δικτατορία Μεταξά και στη συνέχεια εκτοπίστηκε. Μετά την αυτοκτονία του πρωθυπουργού Α. Κορυζή, ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ του ανέθεσε την εντολή

σχηματισμού κυβέρνησης, η οποία μετά την κατάρρευση του μετώπου ακολούθησε τον αρχηγό του κράτους στην εξορία. Παρέμεινε πρωθυπουργός μέχρι το 1944. Παραιτήθηκε όταν βρισκόταν σε εξέλιξη φιλοΕΑΜικό κίνημα στις τάξεις των ελληνικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή. Μετά την απελευθέρωση ανέλαβε και πάλι κυβερνητικά καθήκοντα ως υπουργός Συντονισμού ή αντιπρόεδρος στις κυβερνήσεις των Θ. Σοφούλη (1945-1946), Ν. Πλαστήρα (1950) και Σ. Βενιζέλου (1951), καθώς και στην κυβέρνηση του Α. Παπάγου (1952-1955). Πέθανε στο Νέρβι της Ιταλίας το 1956.

ΧΑΛΕΠΑΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ: Ένας από τους πιο σημαντικούς Ευρωπαίους γλύπτες. Γεννήθηκε στον Πύργο της Τήνου το 1851. Το 1869 άρχισε να σπουδάζει γλυπτική στη Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου κοντά στο σπουδαίο γλύπτη και δάσκαλο του Λεωνίδα Δρόση. Το 1873 συνέχισε τις σπουδές του με υποτροφία στο Μόναχο κοντά στο γλύπτη Μαξ Βίντμαν. Το 1876 επέστρεψε στην Αθήνα. Το 1878 εκδηλώθηκαν τα πρώτα συμπτώματα της ψυχασθένειας από την οποία έπασχε και που τελικά τον οδήγησε στον εγκλεισμό του στο Ψυχιατρείο της Κέρκυρας (1888). Το 1902 η μητέρα του τον πήρε κοντά της στην Τήνο, όπου έζησε σε απόλυτη ανέχεια βόσκοντας πρόβατα. Το 1918 ο Χαλεπάς, λίγο μετά το θάνατο της μητέρας του, άρχισε πάλι να δημιουργεί χωρίς να καταστρέφει τα έργα του. Την περίοδο μάλιστα 1920-1923, κατά την οποία η υγεία του είχε αποκατασταθεί αρκετά, έφτιαξε σημαντικά γλυπτά. Το 1930 μια ανιψιά του τον έφερε στην Αθήνα. Στο σπίτι της πέρασε με θαλπωρή τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του. Πέθανε στην Αθήνα το 1938. Το πιο γνωστό έργο του, «Η Κοιμωμένη» (ταφικό μνημείο της Σοφίας Αφεντάκη), του 1878 δεν είναι σίγουρα ένα από τα καλύτερα του. Το μνημείο αυτό, που διακρίνεται από κάποιο συναισθηματισμό, βρίσκεται στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών. Η νέα κοπέλα δεν εικονίζεται να κοιμάται, όπως πιστεύεται, αλλά είναι νεκρή, όπως υποδεικνύει ο σταυρός που δεν κρατά στο στήθος της αλλά είναι ακουμπισμένος πάνω της. Τα θέματα που απασχολούν ιδιαίτερα τον Χαλεπά είναι ο Σάτυρος και ο Έρωτας. Υπάρχουν 12 τουλάχιστον έργα του με αυτά τα θέματα, με διαφορετική όμως κάθε φορά εικαστική κατεύθυνση. Οι τελευταίες παραλλαγές του έργου διακρίνονται από μια τάση απλοποίησης και σχηματοποίησης, ενώ δίνεται έμφαση στις εξπρεσιονιστικές αξίες. Εικαστικό και όχι μόνο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η επανάληψη του θέματος της Μήδειας (τουλάχιστον τρεις συνθέσεις), την οποία κάποιοι μελετητές αποδίδουν, όχι πάντα πειστικά, στην απέχθεια του γλύπτη προς την καταπιεστική μητέρα του. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και το σχεδόν «αυτοβιογραφικό» γλυπτό του, «Οιδίποδας και Αντιγόνη» (ο ίδιος ο γλύπτης και η αγαπημένη του ανιψιά). Γενικά αυτά που προξενούν την πιο μεγάλη εντύπωση στο έργο του Χαλεπά είναι η τόλμη των αναζητήσεών του, η προσωπική θεματογραφία του και το εκφραστικό πάθος των μορφών του.

ΧΑΤΖΗΑΝΕΣΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Ο τρίτος και τελευταίος ουσιαστικά αρχηγός της Στρατιάς της Μικράς Ασίας, μετά τον Α. Παρασκευόπουλο και τον Α. Παπούλα, και ένας από τους Έξι που εκτελέστηκαν ως υπεύθυνοι για τη Μικρασιατική Καταστροφή. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1863. Πήρε μέρος στο κίνημα στο Γουδί και στους Βαλκανικούς Πολέμους. Το 1916, επειδή θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη στάση της 5ης Μεραρχίας, αποστρατεύτηκε. Επανήλθε στο στράτευμα το 1921 ως διοικητής της Στρατιάς της Θράκης, ενώ το 1922 του ανατέθηκε η διοίκηση της Στρατιάς της Μικράς Ασίας. Αν και ήταν μορφωμένος αξιωματικός και διέθετε λαμπρό ήθος, είχε αντιλήψεις υπερβολικά αυστηρές στα ζητήματα πειθαρχίας, με αποτέλεσμα -σε συνδυασμό με τον εκκεντρικό του χαρακτήρα- να δίνει αφορμές για αντιδράσεις. Όταν έφτασε στο μέτωπο είχε δύο καλά σχέδια. Το ένα ήταν η δημιουργία μείζονος αντιπερισπασμού με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ενώ το δεύτερο προέβλεπε το δραστικό περιορισμό του εύρους του μετώπου με συγκροτημένη οπισθοχώρηση. Το πρώτο δεν μπόρεσε να το υλοποιήσει, γιατί η τότε πολιτική ηγεσία δεν τόλμησε. Το δεύτερο δεν πρόλαβε να το θέσει σε εφαρμογή, δείχνοντας οπωσδήποτε ασυγχώρητη για τις περιστάσεις ολιγωρία. Μετά τη γρήγορη επιδείνωση της κατάστασης του αφαιρέθηκε η αρχιστρατηγία στις 23 Αυγούστου του 1922 και αντικαταστάθηκε από τον αντιστράτηγο Πολυμενάκο. Κατηγορήθηκε για εσχάτη προδοσία, που ποτέ δεν αποδείχθηκε, καταδικάστηκε και εκτελέστηκε μαζί με τους υπόλοιπους πέντε (Δ. Γούναρη, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Ν. Θεοτόκη, Γ. Μπαλτατζή και Ν. Στράτο) στις 15 Νοεμβρίου του 1922.

ΧΑΤΖΙΑΚΙΣ ΜΑΝΟΣ: Από τους σημαντικότερους Νεοέλληνες μουσικοσυνθέτες («τραγουδοποιός», όπως έλεγε ο ίδιος). Γεννήθηκε στην Ξάνθη το 1925, όπου δικηγορούσε ο

πατέρας του, αν και ήταν κρητικής καταγωγής. Στην Αθήνα ήρθε σε ηλικία επτά ετών και ήδη έχει πάρει τα πρώτα μαθήματα πιάνου, τα οποία συνέχισε στην εφηβική του ηλικία και λίγο αργότερα στην περίοδο της Κατοχής. Σημαντικό ρόλο στους καλλιτεχνικούς του προσανατολισμούς έπαιξε η γνωριμία του με ανθρώπους της τέχνης όπως οι Οδυσσέας Ελύτης, Γιάννης Τσαρούχης, Νίκος Γκάτσος, Νίκος Καρύδης, Γιώργος Σεφέρης κ.ά. Μουσική για πρώτη φορά έγραψε το 1944 για το θεατρικό έργο «Ο τελευταίος ασπροκόρακας» του Αλέξη Σολωμού. Ακολούθησε το 1945 η μουσική για το έργο του Ευγένιου Ο'Νιλ «Το πένθος ταιριάζει στην Ηλέκτρα». Το 1947 συνέθεσε το πρώτο δικό του μουσικό έργο, «Για μια μικρή λευκή αχιβάδα», για πιάνο. Τα επόμενα χρόνια συνεργάστηκε με τον Κάρολο Κουν και έγραψε μουσική για τα έργα «Γυάλινος κόσμος» του Τενεσί Ουίλιαμς, «Αντιγόνη» του Ζαν Ανούι, «Ματωμένος γάμος» του Λόρκα, «Λεωφορείο ο πόθος» του Τενεσί Ουίλιαμς, «Ο θάνατος του εμποράκου» του Χένρι Μίλερ. Το 1951 το ελληνικό χορόδραμα της Ραλλούς Μάνου παρουσίασε τα έργα του «Εξι λαϊκές ζωγραφιές» και το «Καταραμένο φίδι». Συνέχισε με μουσική για θεατρικά έργα και έργα αρχαίου δραματολογίου που ανέβασε το Θέατρο Τέχνης («Μήδεια», «Θεσμοφοριάζουσες», «Εκκλησιάζουσες», «Λυσιστράτη», «Πλούτος», «Βάτραχοι», «Κύκλωπας»). Την ίδια περίπου εποχή δραστηριοποιήθηκε και στον ελληνικό κινηματογράφο. Έγραψε μουσική και τραγούδια για περίπου πενήντα ταινίες στο διάστημα 1951-1964: «Αγάπη που 'γινες δικοπο μαχαίρι», «Το φεγγάρι είναι κόκκινο», «Ο μήνας έχει δεκατρείς», «Εφτά τραγούδια θα σου πω» για την ταινία «Στέλλα» (1955), «Γαρύφαλλο στ' αυτί» για την ταινία «Λατέρνα φτώχεια και φιλότιμο» (1955), μουσική για τις ταινίες «Κάλπικη λίρα» (1955), «Ο δράκος» (1956), «Το τελευταίο ψέμα» (1958) κ.ά. Την ίδια περίοδο συνεργάστηκε με τον Αλέκο Σακελλάριο και την Αλίκη Βουγιουκλάκη στις ταινίες «Το ξύλο βγήκε από τον Παράδεισο» (1959), «Η Αλίκη στο ναυτικό» (1961) και «Χτυποκάρδια στο θρανίο» (1963). Το 1960 κέρδισε το Όσκαρ Καλύτερου Τραγουδιού για «Τα παιδιά του Πειραιά» στην ταινία «Ποτέ την Κυριακή» του Ζιλ Ντασέν. Τα επόμενα χρόνια συνέθεσε μουσική για ξένες ταινίες («Αμέρικα Αμέρικα» του Ελία Καζάν) και βρήκε την ιδανική φωνή για την ερμηνεία των τραγουδιών, αυτή της Νάνας Μούσχουρη, με την οποία απέσπασε τα πρώτα βραβεία στα φεστιβάλ τραγουδιού που διοργάνωνε η ΕΙΡ. Το 1961 επένδυσε με μουσική το θεατρικό έργο «Απόψε αυτοσχεδιάζουμε» του Λουίτζι Πιραντέλο, ενώ το 1962 τη θεατρική παράσταση «Οδός Ονείρων» σε συνεργασία με τους Αλέξη Σολωμό, Μίνω Αργυράκη και Δημήτρη Χορν. Τα πρώτα ορχηστρικά τραγούδια παρουσίασε το 1964 («Το χαμόγελο της Τζοκόντα») και ακολούθησε ο κύκλος τραγουδιών «Μυθολογία» και «Καπετάν Μιχάλης». Τα χρόνια 1966-1972 έζησε και εργάστηκε στη Νέα Υόρκη. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα, παρουσίασε το «Μεγάλο Ερωτικό» (1972), «Τα πέριξ» (1974), «Για την Ελένη» (1978), «Η εποχή της Μελισσάνθης» (1980), «Πορνογραφία» (1982), «Οι μπαλλάντες της οδού Αθηνάς» (1983), «Χειμωνιάτικος ήλιος» (1986) κ.ά. Το 1977 ανέλαβε διευθυντής του Τρίτου Προγράμματος της ΕΡΤ, το οποίο ανανέωσε. Το 1981 διοργάνωσε το Φεστιβάλ της Κέρκυρας, που ανέδειξε νέους σημαντικούς δημιουργούς, ενώ το 1989 δημιούργησε την Ορχήστρα των Χρωμάτων. Ο Μάνος Χατζιδάκις διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα μουσικά πράγματα της χώρας μας και κατατάσσεται στις κορυφαίες μουσικές φυσιογνωμίες.

ΧΟΪΔΑΣ ΡΟΚΚΟΣ (ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ): Νομικός και πολιτικός, από τους πρωτοπόρους των νέων ιδεών, ριζοσπαστικός δημοκράτης. Γεννήθηκε στην Πρόνοια του Ναυπλίου το 1830. Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Κεφαλονιάς. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και την Ιταλία και αρχικά σταδιοδρόμησε στο δικαστικό κλάδο, από τον οποίο παραιτήθηκε το 1874 λόγω της διαφθοράς που επικρατούσε στο δημόσιο βίο. Από τότε αναμείχθηκε ενεργά στους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες ως φορέας νέων ριζοσπαστικών ιδεών. Εκλέχτηκε ανεξάρτητος βουλευτής Κεφαλονιάς το 1875 και επιδόθηκε σε αντιμοναρχικούς αγώνες λόγω των οποίων προκλήθηκε μεγάλη εχθρότητα εναντίον του. Κατήγγειλε επίσης την ανάμειξη των ευρωπαϊκών δυνάμεων στις εσωτερικές υποθέσεις των Ελλήνων. Επανεκλέχτηκε βουλευτής το 1883 και ίδρυσε το Λαϊκό Κόμμα, δημοκρατικών αρχών με στόχο την ανανέωση της πολιτικής ζωής και των κοινωνικών δομών. Τελευταία φορά εκλέχτηκε βουλευτής Αττικής-Βοιωτίας το 1885 και την ίδια χρονιά παραιτήθηκε από το βουλευτικό αξίωμα, όταν καταψηφίστηκε το νομοσχέδιο «Περί τιμωρίας των καταχρωμένων τα δημόσια χρήματα». Έκτοτε σκλήρυνε τη στάση του και συνέχισε τους αγώνες του με άρθρα σε εφημερίδες και

συμμετοχή σε συλλαλητήρια. Για τη δημοσίευση υβριστικού άρθρου εναντίον του βασιλιά Γεώργιου Α΄ και του διαδόχου Κωνσταντίνου φυλακίστηκε στη Χαλκίδα το 1889. Τον επόμενο χρόνο (1890) πέθανε στις φυλακές (κατά μία εκδοχή αυτοκτόνησε).

ΧΡΗΣΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗΣ: Κορυφαίος συνθέτης της μεταπολεμικής γενιάς. Γεννήθηκε στην Ηλιούπολη της Αιγύπτου το 1926 και μεγάλωσε στην Αλεξάνδρεια. Πήρε μαθήματα πιάνου από παιδί και ανάμεσα στους δασκάλους του συγκαταλέγεται η Τζίνα Μπαχάουερ. Σπούδασε αρχικά στην Αίγυπτο και συνέχισε με σπουδές φιλοσοφίας και μουσικής σύνθεσης στο Κέιμπριτζ. Ξεκίνησε να συνθέτει μουσικά κομμάτια το 1949, τα οποία βασίζονταν σε φιλοσοφικά και μεταφυσικά στοιχεία, στηριγμένος τεχνικά σε δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα. Στην πρώτη περίοδο του έργου του (1948-1953) διακρίνουμε τα έργα: «Μουσική του Φοίνικος», «Πρώτη Συμφωνία», «Λατινική Λειτουργία». Η δεύτερη (1953-1958) περιλαμβάνει τα έργα: «Δεύτερη Συμφωνία», «Έξι τραγούδια πάνω σε ποιήματα του Έλιοτ». Στην τρίτη (1959-1964) ανήκουν τα έργα: «Μετατροπές», «Τοκκάτα», «Πύρινες γλώσσες». Στην τελευταία περίοδο, κατά την οποία είναι ήδη εγκαταστημένος στην Ελλάδα από το 1960, διαμορφώνει μια νέα τεχνική στα έργα «Μυστήριο», «Πράξη για 12», «Αναπαράσταση Ι», «Αναπαράσταση ΙΙΙ». κ.ά. Μουσικά έργα συνέθεσε και για το αρχαίο δράμα («Προμηθεύς Δεσμώτης», «Αγαμέμνων», «Βάτραχοι», «Οιδίπους Τύραννος», «Πέρσες»). Σκοτώθηκε το 1970 σε αυτοκινητικό δυστύχημα.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ: Μητροπολίτης Σμύρνης (1910-1922) και εθνομάρτυρας. Γεννήθηκε το 1867 στην Τριγλία Προποντίδας. Σπούδασε στη θεολογική Σχολή Χάλκης και χειροτονήθηκε μητροπολίτης Δράμας το 1902. Από τη θέση αυτή ανακλήθηκε δύο φορές (1907 και 1909) από την Υψηλή Πύλη λόγω των αγώνων του εναντίον της βουλγαρικής προπαγάνδας και της προσπάθειάς του να τονώσει το εθνικό φρόνημα των Ελλήνων της Μακεδονίας. Το 1910 τοποθετήθηκε στη μητρόπολη Σμύρνης και συνέχισε να αγωνίζεται για τα δικαιώματα των Ελλήνων στη Μακεδονία και να καταγγέλλει το Οθωμανικό Κράτος για τις καταπιέσεις των ελληνικών πληθυσμών. Αποτέλεσμα της δράσης του ήταν η απομάκρυνσή του και από τη μητρόπολη Σμύρνης το 1914, όπου επανήλθε το 1918 μετά την ανακωχή του Μούδρου. Τα χρόνια 1919-1922, περίοδο της ελληνικής διοίκησης της Σμύρνης, λειτούργησε ως εθνάρχης του μικρασιατικού ελληνισμού. Μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και την είσοδο των τουρκικών στρατευμάτων, αρνήθηκε να εγκαταλείψει τη Σμύρνη και τον ελληνικό πληθυσμό για να σωθεί, όταν του το πρότεινε ο Γάλλος πρόξενος. Σφαγιάστηκε από τον τουρκικό όχλο, στον οποίο τον παρέδωσε ο Τούρκος διοικητής Νουρεντίν μπέης (27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου του 1922).